

E-ISSN:
2147-2971
P-ISSN:
2148-4163

The Journal of Academic Social
Science Studies

JASSS

YEAR: 17 - NUMBER: 101
AUTUMN 2024

EDITOR

Prof. Dr. Serdar BULUT

ASSISTANT OF EDITOR

Ahmet Fatih ŞENEL

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Academic Social Science Studies dergisi yılda dört dönem yayın yapan uluslararası hakemli bir dergidir.

Academic Social Science Studies dergisinde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukûki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları www.jasstudies.com'a aittir.

Yayınlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.

Gönderilen yazılar iade edilmez.

The Journal of Academic Social Science Studies, Uluslararası hakemli ve indeksli bir dergidir.

The Journal of Academic Social Science Studies is an international peer-reviewed journal that is published four terms per annum.

Language, science and the law of liability of all the articles published in the Journal of Academic Social Science Studies belong to their authors www.jasstudies.com.

The published articles partially or completely in any way cannot be printed, reproduced without the written permission of the publisher.

Editorial Board is absolutely free whether to publish or not publish all the articles send to journal. Submitted papers will not be returned to the authors.

The Journal of Academic Social Science Studies, is an international peer-reviewed and indexed journal.

e-ISSN: 2147-2971 / p-ISSN: 2148-4163

**Firat University Faculty of Education Turkish Education Department Elazig-
TURKEY**

30 / 09 / 2024

Number: 101 – Autumn 2024

*The Journal of Academic Social Science Studies
International Journal of Social Science*

JASSS

*The Journal of Academic
Social Science Studies*

JASSS

International Journal of Social Science

Editor

Prof. Dr. Serdar Bulut

E-mail: info@jasstudies.com

Web: <http://www.jasstudies.com/>

Adress: *Firat University Faculty of Education Turkish Education Department Elazig-TURKEY*

The Journal of Academic Social Science Studies

Year: 17 Number: 101 - Autumn 2024

ACADEMIC SOCIAL SCIENCE STUDIES

Uluslararası Hakemli Dergi / International Journal of Academic Social Science Studie

Editör / Editor

Prof. Dr. Serdar Bulut

Editör Yardımcısı / Assistant Editor

PhD Ahmet Fatih Şenel

Alan Editörleri / Field Editors

Dr. Ahmet AĞCA	Accounting and Finance	Dumlupınar University
Dr. Ali M. BAYRAKTAROĞLU	Photography	Trakya University
Dr. Ayça Can KIRGIZ	Product Management/Marketing	Yeditepe University
Dr. Ayşegül TÜRK	Plastic Arts	Ankara Hacı Bayram Veli University
Dr. Barış TOPTAŞ	Music	Adiyaman University
Dr. Bayram TAY	Social Sciences Education	Ahi Evran University
Dr. Bulat SIBGATOV	Language and Literature	Tatarstan Academy of Sciences-Russia
Dr. Douglas KELLNER	Philosophy	University of California Los Angeles-USA
Dr. Elbrus VELIYEV	Philology	Nakhchivan State University-Azerbaijan
Dr. Erfumiye ERTEKİN	History	Mersin University
Dr. Erkan Turan DEMİREL	Business and Economics	Firat University
Dr. Fatih ÖZEK	Turkish Language and Literature	Firat University
Dr. Fatma Ebru İKİZ	Psychological Counseling and Guidance	Dokuz Eylül University
Dr. Fevzi RENÇBER	Theology	Şirnak University
Dr. Gözde EMEKLİ	Geography	Ege University
Dr. Guzalya KHAZIEVA	Language and Literature	Tatarstan Academy of Sciences-Russia
Dr. H. Sibel ÜNALAN	History of Art	Adnan Menderes University
Dr. Hanife Nalan GENÇ	French Language and Education	Ondokuz Mayıs University
Dr. Hilal Oytun ALTUN	Turkish Studies	Jagiellonian University-Poland
Dr. İbrahim Halil ÇANKAYA	Sociology	Uşak University
Dr. İbrahim ÜNAL	Science Education	İnönü University
Dr. Işıl TANRISEVEN	Primary Education	Mersin University
Dr. Julia BARTHA	Folklore and Ethnography	University of Debrecen-Hungary
Dr. Konrad HIRSCHLER	History	Freie Universität Berlin-Germany
Dr. Kürşat Yusuf AYTAÇ	Physical Education	Adiyaman University
Dr. Lütfiye CENGİZHAN	English Language Teaching	Trakya University
Dr. Mahmut ÖZTÜRK	Painting Job Training	B. A. I. Baysal University
Dr. Mehmet KURUDAYIOĞLU	Turkish Language Teaching	Abant I. Baysal University
Dr. Menent SHUKRIEVA	Philologia	Shumen University-Bulgaria
Dr. Mete Yusuf USTABULUT	Turkish Education	Presidency of The Republic of Turkey
Dr. Mümin DAYAN	Marketing	Arab Emirates University-United Arab Emirates
Dr. Murat SUNKAR	Geography	Firat University
Dr. Mustafa AKDAĞ	Educational Sciences	Erciyes University
Dr. Mustafa ŞENEL	Turkish Language	Kafkas University
Dr. Sabri SİDEKLİ	Education Classroom Teacher	M. Sitki Kocman University
Dr. Şebnem SOYGÜDER	Radio Television/Broadcasting	Ege University
Dr. Seda TAŞ	English Language and Literature	Trakya University
Dr. Sedat CERECİ	Radio Television/Broadcasting	Mustafa Kemal University
Dr. Selim YILMAZ	Linguistics	Marmara University
Dr. Şenay Sezgin NARTGÜN	Educational Sciences	A. İzzet Baysal University
Dr. Soyalp TAMÇELİK	International Relations	Gazi University
Dr. Süleyman KARACELİL	Religious Education	Mustafa Kemal University
Dr. Suzana CANHASI	Linguistics	Universiteti i Prishtinës-Kosovo

Dr. Türkan ERDOĞAN
Dr. Yusuf GENÇ

Sociology
Social Work

Pamukkale University
Sakarya University

Danışma Kurulu / Board of Advisory

Dr. Ahmet BURAN	Firat University
Dr. Alexandre KALACHE	Oxford University
Dr. Erdal ZORBA	Gazi University
Dr. Gloria GUTMAN	Simon Fraser University, Vancouver / Kanada
Dr. Gürer GÜLSEVİN	Ege University
Dr. Han-Woo CHOİ	Dışışleri Kore Üniversite Araştırmaları / Güney Kore
Dr. Hassan ALİ	Maldivler Ulusal University / Maldivler
Dr. Horst UNBEHAUN	Robert Gordon University, Nürnberg / Almanya
Dr. İlhan GENÇ	Düzce University
Dr. İsmail BAKAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Dr. Jürgen NOWAK	Uygulamalı Bilimler Alice Salomon University / Berlin
Dr. Kim Hyo JOUNG	Dışışleri Busan University Çalışmaları / Güney Kore
Dr. Monika DOHNANSKÁ	Teknoloji, Slovakya Dubnica Enstitüt
Dr. Muammer ÇETİNGÖK	Tennessee Knoxville, ABD University of
Dr. Nurşen ADAK	Akdeniz University
Dr. Özden TEZEL	Eskişehir Osmangazi University
Dr. Remzi OTO	Dicle University
Dr. Ronald A. FELDMAN	Columbia University / ABD
Dr. Shannon MELİDEO	Marymount University, Arlington / ABD
Dr. Woo Duck CHAN	Busan University Yabancı Çalışmaları / Güney Kore

Yayın Kurulu / Editorial Board

Dr. Abdullah ŞAHİN	Çanakkale Onsekiz Mart University
Dr. Bülent Cercis TANRITANIR	Yuzuncu Yil University
Dr. Çavuş ŞAHİN	Çanakkale Onsekiz Mart University
Dr. Faruk ÖZTÜRK	Kilis 7 Aralık University
Dr. Mustafa ÇOLAK	Birleşik Arap Emirlikleri University
Dr. Nadir İLHAN	Ahi Evran University
Dr. Nazmi ÖZEROL	Adiyaman University
Dr. Sevil H. MEHDİYEVA	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi
Dr. Tarık ÖZCAN	Firat University
Dr. Yücel YÜKSEL	Istanbul University

İndeks Sorumluları / Personsfor Index Process

Dr. Mehmet BAYANSALDUZ	M. Sitki Kocman University
------------------------	----------------------------

Hukuk Danışmanı / Legal Counselar

Av. Gürhan CANPOLAT	Istanbul Barosu Baro Sicili: 25490
---------------------	------------------------------------

Yabancı Dil Uzmanları / Foreign Language Specialist

Dr. Ozan Deniz YALÇINKAYA Dicle University
Dr. Alize CAN Trakya University
Dr. Özlem ALADAĞ BAYRAK Trakya University

Redaktörler / Redactors

Dr. Mehmet Akif KARA Giresun University
Dr. Osman ALBAYRAK Giresun University
Lect. Cihat BIÇAKCI Giresun University

Dış Temsilciler Koordinatörü / General Coordinator of Foreign Editor

Dr. Zafer DANIŞ Sakarya University

Sosyal Paylaşım Ağları Sorumlusu / Social Sharing Nets Principal

Dr. Hasan KIZILDAĞ Ondokuz Mayıs University

Derginin Tarandığı Dizinler / Indexes

- *Directory of Open Access Journal (DOAJ)*
- *CABI Cab Direct*
- *EBSCO*
- *GIGA German Institute of Global and Area Studies*
- *SOBIAD (Sosyal Bilimler Atıf Dizini)*
- *ROAD (Directory of Open Access Scholarly Resources)*
- *Base Biefeld Academic Search Engine*
- *EZB (EZB Electronic Journals Library)*
- *OpenAIRE*
- *Ulricsweb*
- *Microsoft Academic*
- *Europub*
- *ROOTINDEXING*
- *Scilit*
- *MLA Index*
- *Mendeley*
- *Index Copernicus - ICI World of Journals*
- *OAJI (Open Academic Journals Index)*
- *DRJI*
- *ESJI (Eurasian Journal Index)*
- *SHERPA/ROMEO*
- *Academic Keys*
- *TEİ (Türk Eğitim İndeksi)*
- *İSAM*
- *Sparc Indexing*
- *Scientific Indexing Services*
- *Journal Index*
- *Akademik Dizin (Akademik Türk Dergileri İndeksi)*
- *MIAR (Information Matrix For The Analysis of Journals)*
- *Infobase Index*
- *Systematic Impact Factor*
- *Scholar Article Journal Index*
- *Research Bible*
- *ASOS*
- *ARASTIRMAX*
- *Journal Seek*
- *Advanced Science Index*
- *Acar İndeks*
- *Science Library Index*
- *Genamics*
- *CyberLeninka*
- *OUCI (Open Ukrainian Citation Index)*
- *US Library of Congress*
- *Chronos Hub*
- *Naver Academic*
- *Baidu Scholar*
- *ASI (Advanced Scientific Indexing)*
- *British Library*
- *TIB – Leibniz Information Centre for Science and Technology and University Library*
- *World Wide Science*
- *WorldCat*
- *Stanford Libraries*
- *Glasgow Caledonian University Sir Alex Ferguson Library*
- *University of Huddersfield*
- *London School of Economics and Political Science*
- *Robert Gordon University Aberdeen*
- *University of Birmingham*
- *University of York Yorssearch*
- *Royal Holloway University of London*
- *Newcastle University Library*
- *Northumbria University Library*
- *Edingburg Napier University Library*
- *Sheffield Hallam University Library Gateway*
- *University of Strathclyde Glasgow Library*
- *University of Bath*
- *University of California Riverside*
- *University of College London Library*
- *Imperrial College of London*
- *University of Sheffield Star Plus*
- *University of Edinburg DiscoverEd*
- *University of Surrey Surrey Search*
- *MetSearch*
- *ExLibris*
- *The National Library of Wales*
- *London School of Hygiene and Tropikal Medicine*
- *University of Westminster Library*
- *Bangor University Library and Archives*
- *Linguistic Bibliography Online*
- *Locate*
- *Semantic Scholar*
- *Mir@bel*

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

EĞİTİM BİLİMLERİ, FEN BİLİMLERİ, MATEMATİK VE ÖĞRETMEN YETİŞTİRME / EDUCATIONAL SCIENCES, SCIENCES, MATHEMATICS AND TEACHER TRAINING

Safiye Sarıcı Bulut

PDR Lisans Öğrencilerinin Üniversite Öncesi Eğitim Kademelerindeki (İlkokul, Ortaokul ve Lise) PDR Hizmetlerini Değerlendirmeleri: Kritik Olaylar Tekniği - PDR Undergraduate Students' Evaluations of PDR Services in Pre-University Education Levels (Primary School, Secondary School, and High School): Critical Incidents Technique 1-14

GÜZEL SANATLAR / FINE ARTS

Ayşem Yanar, Kardelen Arin

Arkeolojik Tekstillere İlk Müdahale ve Sürdürülebilir Koruma - Initial Intervention And Sustainable Conservation In Archaeological Textiles 15-34

Semih Delil

Tasarımda Karalama (Doodle) Yaklaşımları: Pazarlama Süreçleri ve Zorluklar - Doodle Approaches in Design: Marketing Processes and Challenges 35-48

Masoumeh Khanzadeh

Beyond Aesthetics: Emotion, Atmosphere, and Cultural References through Color in Interior Architecture - Estetik Ötesi: İç Mimarlıkta Renk Aracılığıyla Duygu, Atmosfer ve Kültürel Referanslar 49-64

Tuba Ayhan, Vedat Ünalı

Halı, Kilim ve Eski Kumaş Desenleri Alanında Tamamlanmış Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi - Content Analysis of Graduate Theses on Carpet, Kilim, and Old Fabric Patterns 65-86

İLÂHİYAT / THEOLOGY

Abdulkadir Kıyak, Serhat Karakurt

Aziz John Chrysostom'un Yahudileştirmeye Karşı Vaazlarının Değerlendirilmesi - An Evaluation of Saint John Chrysostom's Sermons Against Judaizing 87-102

İsmail Yılmaz

Asabiyet ve Umran Kavramları Bağlamında İbn Haldun'un İktisadi Temel İlkelerinin Tahlili - Analysis of Economic Principles of Ibn Khaldun in the Context of the Concepts of Asabiyyah and Umran 103-114

Ali Rıza Güneş

Formda Hikâye, Normda Evrensel Olgu: Yûsuf Kıssasından Kuşatıcı İlkeler - Story in Form Universal Phenomenon in Norm: Comprehensive Principles from the Story of Joseph 115-136

Seyit Yıldırım

Sıbeveyh'in El-Kitâb Adlı Eserinin Ulûmü'l-Kur'an Açısından İncelenmesi - The Examination of Sıbewayh's Al-Kitâb in Terms of Qur'anic Sciences 137-152

Betül Avcı

Kelam İlminde Cebr ve İhtiyar Tartışmaları: Şam Örneği (Ca'd B. Dirhem, Gaylan Ed-Dimeşki) - Jabr-Ihtiyar Debates in Theology: The Example of Damascus (Ca'd b. Dirhem, Gaylan al-Dimashki) 153-162

Feyzullah Atılğan

İbn Hazm'in El-Fasl Adlı Eserinde Dışlayıcı Söylemin Somut Kavramları - The Concrete Concepts of Exclusionary Discourse in Ibn Hazm's Work Named Al-Fasl 163-174

MİMARLIK / ARCHITECTURE

Gülin Türk, Nuran Kara Pilehvarian

Atatürk Dönemi (1923-1938) Kaplıca Yapıları ve Mimarisi - Atatürk Period (1923-1938) Thermal Spring Buildings and Architecture 175-192

Leyla Aslan, Can Şakir Binan

Mardin Midyat Anıtlı (Hah) Köyü Meryem Ana Manastırı'nın Mimarlık Tarihi ve Mimari Koruma Ara Kesitinde İncelenmesi - A Study on the Intersection of Architectural History and Architectural Conservation: Mardin Midyat Anıtlı (Hah) Village Virgin Mary Monastery 193-216

Selma Demir, Emine Ekinci Dağtekin

Midyat Han Yapılarının Mimari Özellikleri ve Koruma Sorunları - Architectural Features and Conservation Problems of Midyat Han Buildings 217-236

Duygu Çıbuk, Mehmet Zafer Akdemir

Kargotektür (Cargotecture) Kavramı İle Konut Yapılarının İleri Dönüşüm Sürecinin Yeniden Değerlendirilmesi: Sistemik Literatür Taraması - Re-evaluation of the Upcycling Process of Residential Buildings with the Concept of Cargotecture: A Systematic Literature Review 237-256

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER / SOCIAL, HUMAN AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Aybala Demirci Aksoy, Berat Aykaç

Bankacılıkta Dijital Pazarlama Çalışmalarının Bibliyometrik Profili - Bibliometric Profile of Studies on Digital Marketing Studies in Banking 257-280

Ayfer Özçelik

Osmanlı Fikir Dünyasında Mehtab Dergisi: Sosyal Darwinist /Materyalist Öneriler - Evaluating Social Impact and Social Benefit in Urban Rail System Services: Example of Ankara Metropolitan Municipality 281-300

Mehmet Ak

Karaman'da Narh Uygulaması ve Fiyat Hareketleri (1800-1850) - Narh Practice and Price Movements in Karaman (1800-1850) 301-314

Yaşar Özüçetin

Arnold J. Toynbee Gözüyle Türk Boğazlarının Önemi ve Boğazların Türk Dış Politikasındaki Rolü - The Importance of the Turkish Straits and the Role of the Straits in Turkish Foreign Policy through the Eyes of Arnold J. Toynbee 315-328

Bilge Karamehmet Altuntaş, Ayşen Akyüz

Finansal Hizmet Pazarlamasında Yapay Zeka Kullanımı - The Use of Artificial Intelligence in Financial Services Marketing 329-340

İpek Beyza Altıparmak, Ezgi Aktürk

Grimm Masallarında Kadın Karakterlerin Sunumuna Yönelik Sosyolojik Bir Değerlendirme - A Sociological Evaluation of the Presentation of Female Characters in Grimm's Fairy Tales 341-356

Büşra Nazlı, Özlem Altunsu Sönmez

Evlilik Doyumunu Belirleyen Bağlanma Stilleri ve Duygusal Zekâ: Evli Öğretmenler Üzerine Bir İnceleme - Attachment Styles and Emotional Intelligence Determining Marital Satisfaction: A Study on Married Teachers 357-370

Seda Kartal, Gülдер Emre

The Importance of Graphic Documentation on the Conservation of Mural Paintings: Examinations on Neşet Günal's Mural Painting - Duvar Resimlerinin Koruma Onarımında Grafik Dokümantasyonun Önemi: Neşet Günal'ın Güncel Duvar Resmi Örneği Üzerinden İncelemeler 371-394

Ahmet Turan

The Kremlin's Dilemma in the Syrian Civil War: Russia-Israel Relations in the Context of Security Threat and Trade Partnership - Suriye İç Savaşı'nda Kremlin'in İkilemi: Güvenlik Tehdidi ve Ticaret Ortaklığı Bağlamında Rusya-İsrail İlişkileri 395-410

Filiz Arıca

Vizyon Sıfır ile Mutfak Sektöründe İş Sağlığı ve Güvenliği - Occupational Health and Safety in the Kitchen Sector with Vision Zero 411-418

Sevilay Bostancı

Türkiye'de Beş Yıllık Kalkınma Planları Çerçevesinde Kent İçi Ulaşım ve Raylı Sistemlerin Değerlendirilmesi - Evaluation of Urban Transportation and Rail Systems in the Framework of Five-Year Development Plans in Turkey 419-436

Fatma Nuray Kuşçu Şahin, Ali Göde

Determination of the Effect of Earthquake Fear on Social and Emotional Loneliness: The Case of Hatay Province - *Deprem Korkusunun Sosyal ve Duygusal Yalnızlığa Etkisinin Belirlenmesi: Hatay İli Örneği* 437-450

Taha Şeyhanoğulları, Kahraman Çatı, Meliha Elif Güven

The Intermediary Role of Innovation in the Effect of Market Orientation on Export Performance - *Pazar Yönlülüğün İhracat Performansına Etkisinde İnovasyonun Aracılık Rolü* 451-470

Ferhan Kılınç

Dijital Medyada Maymun Çiçeği (Mpox): Tık Odaklı Habercilik Stratejileri - *Monkeypox (Mpox) in Digital Media: Click-Oriented Journalism Strategies* 471-500

Ziya Göksel Şengör

Osmanlı Yönetim Geleneğinde Kapitülasyonların Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme - *An Evaluation on the Impact of Capitulations on the Ottoman Administrative Tradition* 501-510

Editörden;

Merhaba;

The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS) dergisinin 2024 yılı Güz sayısı (Yıl: 17 / Number: 101) ile karşınızda olmanın mutluluğunu yaşadığımızı bilmenizi isteriz. Dergimizin yayın süreci hem doçentlik şartlarına hem ULAKBİM TR DİZİN kriterlerine uygun şekilde devam ediyor. Güz döneminde de dergimize yoğun makale başvurusu olmasına rağmen, yayın süreçlerini çok uzatmadan yayın hayatımıza devam etmek için uğraşyoruz. Dergimize gelen makalelerin ön incelemelerini yapıp, hakem sürecine alınmaya layık görülmeyen makaleleri yayın sürecine dâhil etmiyoruz. Hakem sürecine dâhil ettiğimiz makalelerde hakem süreçlerini titizlikle takip ediyoruz. Yayına aldığımız makalelerin de son okumalarını yaparak hem akademik anlamda hem de şekilsel anlamda kaliteli yayınlar yapmaya özen gösteriyoruz.

Bu sayımızda, 30 araştırma makalesinin yayını gerçekleştirdik. Makalelerin yayın alanlarına bakacak olursak, 1 adedi Eğitim Bilimleri, 4 adedi Güzel Sanatlar, 6 adedi İlahiyat, 4 adedi Mimarlık ve 15 adedi Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler temel alanlarına aittir

Yayınlanan makalelerin öğrenme ve öğretme sürecinde başta akademisyenlere, öğrencilere ve tüm okurlara faydalı olmasını umuyoruz. Derginin hem elektronik hem de basılı ortamda yayınlanması sürecinde katkı sağlayan, yol gösteren, bakış açısı kazandıran herkese teşekkür ediyorum.

Yeni bir sayıda görüşmek dileğiyle...

Prof. Dr. Serdar Bulut
JASS Dergisi Editörü

From the Editor;

Hello;

We would like you to know that we are happy to be here with the 2024 Autumn issue (Year: 17 / Number: 101) of The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS). The publication process of our journal continues in accordance with both the conditions of associate professorship and the criteria of ULAKBIM TR INDEX. Although there are heavy applications for articles in our journal in the Autumn term, we are trying to continue our publication life without prolonging the publication process. We do preliminary reviews of the articles submitted to our journal and do not include the articles that are not deemed worthy of being included in the referee process in the publication process. We follow the referee processes meticulously in the articles we include in the referee process. We take care to make quality publications both academically and formally by making final readings of the articles we publish.

In this issue, we published 30 research article. If we look at the publication areas of the articles, 1 of them are Educational Sciences, 4 of them are Fine Arts, 6 of them are Theology, 4 of them are Architecture and 15 of them are Social, Humanities and Administrative Sciences.

We hope that the published articles will be useful to academicians, students and all readers in the learning and teaching process. I would like to thank everyone who contributed to the publication of the magazine in both electronic and print media, guiding and providing perspective.

Hope to see you in a new issue...

Prof. Dr. Serdar Bulut
Editor of JASSS

YAYIM VE YAZIM KURALLARI

Genel İlkeler

1. *Jasss (The Journal of Academic Social Science Studies)*, uluslararası hakemli bir dergi olup yayın yeri Elazığ-Türkiye'dir. Yılda 4 (dört) sayı olarak yayımlanır. Gerektiği durumlarda bu sayıların dışında özel sayılar ve ek sayılar yayımlayabilir.

2. *Jasss (The Journal of Academic Social Science Studies)*, Eğitim Bilimlerinin tüm alanları, İlahiyat, İktisadi ve İdari Bilimler Alanı, Resim, Müzik, Beden Eğitimi, Tarih, Sanat Tarihi, Coğrafya, Dilbilim, Edebiyat gibi sosyal bilimlerin tüm alanlarıyla ilgili bilimsel makaleler, röportajlar, çeviriler, tanıtım yazıları vb. çalışmalarını yayımlayan akademik bir dergidir.

3. Bilimsel makaleler, röportajlar, çeviriler, tanıtım yazılarının dergi sistemine eklenmesi, yazının yayınlanması için başvuru olarak kabul edilir ve yazı hakem sürecine gönderilir.

4. *Jasss (The Journal of Academic Social Science Studies)* gönderilen yazıların bütün telif hakları dergiye ait olup, JASSS dergisinden izin alınmaksızın başka bir yerde yayınlanamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Ayrıca yazılardan doğabilecek herhangi bir yasal sorumluluk yazarlarına aittir. Editöryel ekip yazı üzerinde istediği değişikliği yapma hakkına sahiptir.

5. *Jasss'ın (The Journal of Academic Social Science Studies)* yayın dili Fransızca, Türkçe, İngilizce, Rusça ve Almancadır. Ancak gerektiği takdirde diğer dillerde de yazı kabul edilebilir.

6. Makalenin başında en az 200 kelimededen oluşan Türkçe (özet) ve İngilizce (Abstract), 3-5 kelimelik Türkçe (Anahtar Kelimeler) ve İngilizce (Key Words); Türkçe ve İngilizce başlığa yer verilmelidir. Bu şartları yerine getirmeyen yazılar hakem sürecini tamamlasalar bile yayımlanmazlar.

7. *Jasss'a (The Journal of Academic Social Science Studies)* gönderilen yazılar hakem sürecine gireceği için, sisteme eklenen yazıların içine isim veya yazarın kimliğini deşifre edici bilgiler konulmamalıdır. Makalenin hakem süreci tamamlandıktan sonra yazar veya yazarlar ile ilgili bilgiler makaleye editör tarafından eklenecektir.

8. *Jasss'ta (The Journal of Academic Social Science Studies)* makale sisteme yazar tarafından yüklendikten sonra aşağıdaki süreçler gerçekleşmektedir. Yüklenen makale editör/editör yardımcıları tarafından yayım ve yazım kurallarına uygunluk kontrolü yapılmaktadır. Editör onayı tamamlandıktan sonra yazı hakemlere yönlendirilmektedir. Editör onayından geçen her makale için dört hakem atanmaktadır. Bu hakemlerden biri yabancı dil özet hakemi, biri yazım ve kaynakça kontrol hakemi iken diğer iki hakem ise ilgili anabilim dalında uzman akademisyenlerden oluşmaktadır. Yazar kendi ana sayfasından makalesinin hakem sürecini takip etmelidir.

9. *Jasss'ta (The Journal of Academic Social Science Studies)* makaleler, e-posta adresi ve parolayla girilen kişisel sayfadan gönderildikten sonra, aynı sistemden makalelerin hakem süreci takip edilebilir. Bu aşamadan sonra, düzeltmelerin yapılması için, bütün hakemlerden (1 yabancı dil, 1 yazım ve kaynakça kontrol ve 2 alan hakemi) raporların gelmesi beklenmelidir. Çünkü yazarlar, sisteme bir kez düzeltme ekleyebilmektedirler. Bir hakemin istediği

düzeltilmeyi yapıp yazı sisteme eklendiğinde, sonraki aşamada ikinci bir hakemin de düzeltme istemesi durumunda istenen düzeltmeler yapılamayacaktır.

10. Dergi sistemine eklenen yazılar daha önce başka bir yerde yayımlanmış olmamalıdır. Sempozyum bildirileri ise, durumun makale içinde belirtilmesiyle yayınlanabilir.

11. Metnin sonunda **KAYNAKÇA** başlığı altında atıf yapılan eserler, yazar soyadı sırasına göre yazar soyadının ve adının ilk harfi büyük, diğer harfleri küçük yazılmış olarak düzenlenmelidir.

12. *Jasss'a (The Journal of Academic Social Science Studies)* yazar veya hakem olarak üye olunurken istenilen bütün bilgiler eksiksiz olarak doldurulmalıdır. Özgeçmiş başlığında yazarın/hakemin çalışma ve ilgi alanları sıralanmalıdır. Anabilim dalı başlığında ise önce anabilim dalı sonra da bilim dalı yazılmalıdır. Örn: İşletme/Yönetim ve Organizasyon; Türk Dili ve Edebiyatı/Yeni Türk Dili.

13. *Jasss (The Journal of Academic Social Science Studies)*, % 15'in üzerinde intihal oranına sahip olan makaleleri yazarlarına iade etmektedir.

PDR Lisans Öğrencilerinin Üniversite Öncesi Eğitim Kademelerindeki (İlkokul, Ortaokul ve Lise) PDR Hizmetlerini Değerlendirmeleri: Kritik Olaylar Tekniği*

Doç. Dr. Safiye Sarıcı Bulut

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6557-3668>

Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, Ankara – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 06.09.2024

Kabul: 24.09.2024

On-line Yayın: 30.09.2024

Anahtar Kelimeler

PDR Hizmetleri
Kritik Olaylar Tekniği
PDR Lisans Öğrencisi
Değerlendirme
Olgubilim Deseni

Araştırma Makalesi

* Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.78219>

Öz

Bu çalışmada PDR lisans öğrencilerinin üniversite döneminden önceki eğitim süreçlerinde doğrudan etkileşimde buldukları PDR hizmetleri değerlendirilmiştir. Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim deseni ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada önemli davranışsal göstergelerin ortaya çıkarılması ve insan faaliyetleri hakkında bilgi toplama ve analizi konusunda pratik bir yaklaşım sunan kritik olaylar tekniği kullanılmıştır. Çalışma grubunun belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden kolay ulaşılabilir durum örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Katılımcıların tümü Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi PDR lisans bölümü öğrencilerinden (70 kadın, %80,4, 17 erkek, %19,5 olmak üzere toplam 87 öğrenci) oluşmaktadır. Nitel veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Psikolojik danışman adaylarının kritik olaylarda belirttikleri PDR hizmetlerine yönelik bulgular şu şekildedir: Olumlu temalar; sınav sürecinde destekleme (bilgilendirme, kariyer danışmanlığı, eğitsel ve duygusal destek), kişisel sosyal gelişimi destekleme (kendini tanıma, anlaşıldığını hissetme, stresle/problemlerle/travmayla başa çıkma), diğer PDR hizmetleri (oryantasyon, eğitsel ve önleyici rehberlik, bilgi verme, psikolojik danışmanlık), pandemi sürecinde destekleme (eğitsel, mesleki, kişisel sosyal rehberlik ve psikolojik danışma), PDR hizmetlerinin niteliği (sistemlilik, süreklilik, zamanında müdahale, süreci iyi yönetme, önyargısız yaklaşım ve etkili iletişim) şeklinde belirtilmiştir. Olumsuz temalarda ise genel PDR hizmetlerindeki yetersizlikler, etik ihlal, YKS sınav sürecindeki hizmetlerde yetersizlikler, ilgisizlik ve önyargılı yaklaşım temalarında kritik olaylar belirtilmiştir. Bu temalara ek olarak PDR hizmetlerine yönelik nötr temalar da bulgular arasında yer almıştır. Bulgular ilgili literatürle ilişkilendirilerek tartışılmış ve çalışma bulgularından hareketle öneriler sunulmuştur.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Sarıcı Bulut, S. (2024). PDR Lisans Öğrencilerinin Üniversite Öncesi Eğitim Kademelerindeki (İlkokul, Ortaokul ve Lise) PDR Hizmetlerini Değerlendirmeleri: Kritik Olaylar Tekniği. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 17(101), 1-14.

PDR Undergraduate Students' Evaluations of PDR Services in Pre-University Education Levels (Primary School, Secondary School, and High School): Critical Incidents Technique*

Assoc. Prof. Dr. Safiye Sarıcı Bulut

Gazi University, Gazi Faculty of Education, Department of Educational Sciences, Department of Guidance and Psychological Counseling, Ankara – TÜRKİYE

Article History

Submitted: 06.09.2024

Accepted: 24.09.2024

Published Online: 30.09.2024

Keywords

PDR Services

Critical Incidents Technique

PDR Undergraduate Student

Evaluation

Phenomenology Design

Research Article

* This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.78219>

Abstract

In this study, the PDR services that undergraduate students directly interacted with during their education before university were evaluated. The research was carried out using the phenomenology pattern, one of the qualitative research methods. The critical incidents technique, which offers a practical approach to revealing important behavioral indicators and collecting and analyzing information about human activities, was used in the study. The easily accessible case sampling method, one of the purposeful sampling methods, was used to determine the study group. All participants are Gazi University Gazi Faculty of Education PDR undergraduate students (70 female, 80.4%, 17 male, 19.5%, total of 87 students). Qualitative data were subjected to content analysis. The findings regarding PDR services stated by psychological counselor candidates in critical incidents are as follows: Positive themes; support during the exam process (information, career counseling, educational and emotional support), support for personal social development (knowing oneself, feeling understood, coping with stress/problem/trauma), other PDR services (orientation, educational and preventive guidance, providing information, psychological counseling), support during the pandemic process (educational, vocational, personal social guidance and psychological counseling), the quality of PDR services (systematicity, continuity, timely intervention, good management of the process, unbiased approach and effective communication). In the negative themes, critical events were stated in the themes of inadequacies in general PDR services, ethical violations, inadequacies in services during the YKS exam process, indifference, and prejudiced approach. In addition to these themes, neutral themes regarding PDR services were also included in the findings. The findings were discussed about the relevant literature and suggestions were presented based on the study findings.

GİRİŞ

PDR hizmetlerinin değerlendirilmesi bu hizmetlerin niteliğine ilişkin dönütler verirken, programın ihtiyaçları ve çağın gerekli kıldığı eğilimler üzerinde çalışılmasına da fırsat vermektedir. Özellikle PDR öğrencilerinden alınan kritik olaylar ve analizi aynı zamanda bir izleme faaliyeti olarak da nitelendirilebilir. 1739 numaralı Millî Eğitim Temel Kanunu'nun Türk Millî Eğitiminin Amaçları bölümünde PDR hizmetleriyle de yakından ilgili görülen ikinci ve üçüncü maddelerinde "2. Beden, zihin, ruh ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı bir şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek. 3. İlgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak" şeklinde PDR hizmetleri belirtilmiştir. (Mevzuat:<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.1739.pdf>). Bu anlayış eğitim sisteminin başarılı olması için öğrencilerin akademik gelişmelerinin yanında kapsayıcı ve gelişimsel bir anlayışla bütüncül bir yaklaşıma ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. Bu maddelerdeki diğer vurgular ise; bireylerin kendi gelişimlerini var olan potansiyelleri doğrultusunda ortaya koymalarının yanında diğer insanlarla da sağlıklı etkileşim kurulması, bireylerin ilgi, yetenek, değerleri vb. dikkate alınarak meslek seçiminin gerçekleştirilmesi, bilimsel anlayış ve hümanistik bir dünya görüşüdür. Çağdaş eğitimin bir parçası olarak görülen öğrenci kişilik hizmetlerinin bir boyutu olan rehberlik ve psikolojik danışma ile ilgili tanımların ortak vurguları ise bireylerin kendisini tanıması, anlaması, doğru tercihler yapması, kendini gerçekleştirme, uyum sağlama, çağın gerektirdiği yaşam donanımlarını kazanması, hizmetlerin sürekliliği ve her yaştaki bireylere yönelik olması, uzman kişilerce sistematik bir şekilde verilmesi gereken bir hizmet olduğudur (Yeşilyaprak, 2013: 8; Kuzgun, 2008: 5; Tan, 1992: 7).

Okullarda temel anlamda eğitsel, mesleki ve kişisel sosyal hizmetlerin verilmesinin yanında psikolojik danışma, bireyi tanıma, bilgi toplama ve yayma, yerleştirme, oryantasyon, müşavirlik, araştırma değerlendirme ve çevre ile ilişkiler hizmet alanları söz konusudur (Yeşilyaprak, 2013: 10-14). Farklı gelişim dönemlerinde yaşanan problemler ile ilgili yapılan çalışmalar (Baysal & Çimşir, 2020: 71; Gençoğlu, Demirbaş Zorbaz, Demircioğlu & Ekin., 2019: 6; Alisinanoğlu & Kesicioğlu, 2010: 553; Gül & Güneş, 2009: 79; Ertem & Yazıcı, 2006: 7) önleyici rehberliğin gerekliliğini vurgular niteliktedir. Özellikle saldırganlık, şiddet, zorbalık, riskli-zararlı davranışlar, madde kullanımı, ergen hamileliği, problem çözme, karar verme, sosyal beceriler, stresle başa çıkma ve yeme bozuklukları gibi alanlarda yapılacak önleyici rehberlik ve psikolojik danışma faaliyetleri bireylerin gelişim dönemlerini destekleyeceği gibi okullardaki problemlerin oluşumunda önleyici rol oynayacaktır (Korkut, 2007: 13).

Türkiye'de okullarda rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri merkezileşmiş ve uzmanlaşmış bir yaklaşımla sunulduğundan bu hizmetler ağırlıklı olarak okul psikolojik danışmanları tarafından gerçekleştirilmektedir. Okul sistemi içindeki idareci ve öğretmenlerin de rehberlik hizmetlerinde rolü olmakla birlikte bu hizmetlerin planlayıcısı ve uygulayıcısı olarak okul psikolojik danışmanını yer almaktadır (Yeşilyaprak, 2013: 332; Özyürek, 2012: 4; Akbaba, 2004: 21). Özellikle "değişen okul ve öğrenci" özelliklerinden dolayı okullarda psikolojik danışmanların önemi sıklıkla vurgulanmaktadır (Yeşilyaprak, 2009: 193). Bu değişimin okullara yansımaları ile eğitim sisteminde rutin işleyişin yanında PDR hizmetlerinin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden yapılandırılması bir gereklilik olarak görülmektedir. Farklı özelliklerle okullara gelen öğrencilere uygulanacak yaklaşımın kapsayıcı gelişimsel rehberlik bağlamında gerçekleştirilmesi, sınıf ve okul ikliminin, kültürünün tüm öğrenciler için destekleyici hale getirilmesi önemlidir. Bu süreçte okul psikolojik danışmanları geleneksel rollerinin yanına kültüre duyarlı yaklaşımı da eklemektedirler (Erkan, 2024: 369; Bozdağ & Ergün, 2022: 169; Bektaş, 2006: 43; Koç, 2003: 1). Etkili psikolojik danışman olmanın temel koşullarından birisi

danışanın dünyasını tanıma, danışanın değerlerine ve yaşam biçimine saygı gösterme olarak belirtilmektedir. Psikolojik danışma sürecinde danışana ve probleme uygun müdahalenin sağlanmasında kültüre duyarlılık temel gereklilik olarak belirtilmektedir (Corey, 2005: 196).

PDR hizmetlerinin değerlendirilmesi hem çağa ve farklılaşan öğrenci özelliklerine uygun şekilde yapılandırılmasına hem de güçlü ve geliştirilmesi gereken yönlerle ilgili düzenlemelerin gerçekleştirilmesine katkı sağlayacaktır (Demirtaş Zorbaz & Ulaş, 2015: 1298). PDR hizmetlerinin değerlendirilmesine yönelik olarak yapılan çalışmalara bakıldığında ağırlıklı olarak bu hizmetlerin farklı eğitim kademelerinde idareci, öğretmen, okul psikolojik danışmanının görüşleri doğrultusunda gerçekleştirildiği görülmektedir. Anasınıfı öğretmenleri tarafından yapılan değerlendirmede PDR hizmetlerinin ağırlıklı olarak özel gereksinimli ya da davranış problemi olan çocuklara yönelik olduğu, veli eğitimlerine yer verildiği (Akgün, 2010: 474), sınıf içi rehberlik uygulamaları ve öğretmene yönelik çalışmalar (Dilek & Talu, 2021: 384), rehberlik hizmetlerinin gerekliliği ve öğretmenin bilgilendirilmesi (Kanak, Ersoy & Yeşilyurt, 2018: 187) vurgulanmıştır. Ortaöğretimdeki öğrencilerin görüşlerine göre rehberlik ve psikolojik danışma faaliyetlerinin değerlendirilmesinde PDR hizmetlerini tanıtmaya, okullarda psikolojik danışmanların olmasının gerekliliği vurgulanırken, okul psikolojik danışmanının sorunların çözümünde yardımcı olacağına ilişkin inanç, mesleki ya da eğitsel rehberlik yardımı almasının bu hizmetlerin değerlendirilmesinde anlamlı bir yordayıcı olmadığı ifade edilmiştir (Yüksel Şahin, 2008: 327). PDR hizmetlerini okul yöneticilerinin değerlendirdiği çalışmada ise, her okulda psikolojik danışman bulunması gerektiği, hizmetlerin sürekliliği ve öğrencilerin gelişimi açısından yararları belirtilmiştir (Özabacı, Sakarya & Doğan, 2008: 19). PDR hizmetlerinde okul müdürü ve okul psikolojik danışmanı etkileşiminin değerlendirilmesine yönelik yapılan çalışmada; okul psikolojik danışmanlarının okul müdürlerinin PDR hizmetlerine verdikleri önem konusunda kararsız oldukları, ancak gerekli fiziksel ortamın sağlandığını, müdürlerin kendilerini objektif değerlendirdiklerini belirtmişlerdir (Sürücü & Yavuz, 2013: 1029). Okul psikolojik danışmanlarının görüşlerine göre ise, ilkokulda rehberlik hizmetlerinin önleyici yönü, konsültasyon hizmetlerinin önemi üzerinde durulurken, aile, öğretmen ve idarenin yeterli desteği vermemesi, aşırı iş yükü, uygun olmayan rol ve görevlendirmeler, yetersiz fiziksel donanım gibi problemlere de değinmişlerdir (Tuzgöl Dost, 2020: 1684).

Farklı değerlendirme bulgularının bütüncül bir şekilde ele alınması programların amacına ulaşması açısından önemli görülmektedir (Gysbers ve Henderson, 2012: 382). Programlar açısından PDR hizmetleri değerlendirildiğinde gelişimsel rehberlik anlayışıyla hazırlandığı, süreç odaklı olduğu belirtilirken uygulamadaki sorunların giderilmesinde bazı düzenlemelere ihtiyaç olduğu vurgulanmaktadır (Demirel, 2010: 45). Kapsayıcı gelişimsel rehberlik programlarının ve uygulamaların değerlendirilmesi, hedefe ulaşma düzeyinin belirlenmesi ve alana yönelik geçerli ve güvenilir bilgilerin edinilmesi açısından önemli görülmektedir (Setiawati, Suherman & Rusmana, 2021: 169).

Bu çalışmada ise PDR lisans öğrencileri üniversite döneminden önceki eğitim süreçlerinde doğrudan etkileşimde buldukları PDR hizmetlerini kritik olaylar tekniği ile değerlendirmişlerdir. Bundan dolayı hizmetlere yönelik derinlemesine bilgiye ulaşılmış ve alana kaynaklık edecek referanslar sağlanmıştır. Sıklıkla tekrar eden kritik olayların değerlendirilmesinin PDR alanının güçlü ve geliştirilmeye açık yönlerini ortaya koyacağına göstergesi olabilir.

Bu çalışmada aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır.

1. PDR öğrencilerinin üniversite döneminden önceki eğitim süreçlerinde almış oldukları PDR hizmetlerine ilişkin olumlu/tatmin edici kritik olaylar nelerdir?
2. PDR öğrencilerinin üniversite döneminden önceki eğitim süreçlerinde almış oldukları PDR hizmetlerine ilişkin olumsuz/tatminsizlik yaratan kritik olaylar nelerdir?

3. PDR öğrencilerinin üniversite döneminden önceki eğitim süreçlerinde almış oldukları PDR hizmetlerine ilişkin nötr kritik olaylar nelerdir?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Çalışma nitel araştırma yöntemiyle ve olgubilim deseniyle gerçekleştirilmiştir. Veriler kritik olaylar tekniği ile toplanmıştır. Bu tekniğin temel amacı olguyu deneyimleyen öğrencilerin çalışmada ele alınan konuya derinlemesine ve ayrıntılı bir şekilde odaklanmalarını sağlamaktır (Yıldırım & Şimşek, 2011: 69; Flagan, 1954: 327).

Çalışma Grubu

Bu araştırmada çalışma grubu amaçlı örnekleme yöntemlerinden kolay ulaşılabilir durum örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Katılımcıların tamamı Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık bölümünde lisans programında öğrenim görmekte olan öğrencilerinden (70 kadın, %80,4, 17 erkek, %19,5) oluşmaktadır. Tablo 1’de katılımcıların bazı demografik özellikleri ve dağılımları verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Betimsel İstatistikler

Veriler	F(%)							
	Kadın: 70(%)				Erkek: 17(%)			
Cinsiyet								
Sınıf düzeyi	1	2	3	4	1	2	3	4
	10(%14.2)	25(%35.7)	31(%)	4(%5.7)	1(%5.8)	6(%35.2)	8(%)	2(%11.7)
Kritik olayın geçtiği sınıf düzeyi	12	11	10	9	12	11	10	9
	25(%35.7)	11(%15.7)	9(%12.8)	7(%10)	9(%52.9)	4(%23.5)	2(%11.7)	1(%5.8)
	8	7	6	5	5			
	4(%5.7)	3(%4.2)	4(%5.7)	2(2.8%)	1(%5.8)			
	3	2	1					
	3(%4.2)	1(%1.4)	1(1.4%)					

Çalışma grubu Gazi Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık bölümünde lisans düzeyinde öğrenim görmekte olan 87 (70 kadın, 17 erkek) öğrenciden oluşmaktadır. Tablo 1 incelendiğinde öğrencilerin ağırlıklı olarak 3. ve 4. sınıfta öğrenim gördükleri, en fazla kritik olayın 12. ve 11. sınıflarda, en az kritik olayın da 1. sınıfta yaşandığı belirtilmiştir.

Veri Toplama Araçları ve İşlem

Veri toplama işlemine geçilmeden önce Gazi Üniversitesi Etik Komisyonundan gerekli izin alınmıştır (24.07.2024 tarih ve E-77082166-604.01-1002477 sayı). Bu çalışmada veriler kritik olaylar tekniği toplanmıştır. Performans ve yeterlilik ölçümleri, gereksinimlere ilişkin çıkarımlar yapmada sağlam bir yöntem olarak belirtilen kritik olaylar tekniği önemli davranışsal göstergeleri ortaya çıkarmaktadır (Flanagan, 1954). Yaratıcısının Flanagan olduğu bu teknik insan faaliyetleri ve bunların ilgili kişiler için önemi hakkında bilgi toplama ve analizi konusunda adım adım pratik bir yaklaşım sunmaktadır ve kanıtlanmış bir nitel araştırma yaklaşımıdır. Kritik olaylar tekniği bulguları genellikle eğitim ve öğretimle ilgili pratik sonuçları destekler ve sonraki araştırmalar için bir bilgi tabanı sağlar. Kritik olayların ayrıntılı analizi, araştırmacıların benzerlikleri, farklılıkları ve örüntüleri tespit etmelerine ve insanların tercihleri ile ilgili içerikleri ortaya koymalarına olanak sağlar (Hughes, 2007). Bunun yanında bu teknik yorumlayıcı bir paradigma doğrultusunda kullanılmaktadır (Chell, 1998). Flagan (1954: 327)’in açıkça tanımlamış olduğu kritik olaylar tekniği sistematik ve sıralı bir araştırma

süreci sunar. Genel anlamda belirtilecek olunursa süreç amaç belirleme, planları somutlaştırma ve verileri toplama, verileri yorumlama ve raporlaştırma şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada kritik olaylar tekniğinin kullanılmasının sebebi; tekniğin gerçek hayattaki insan deneyimlerine odaklanmasından dolayıdır. PDR hizmetlerinin değerlendirilmesinde PDR alanında eğitim alan öğrencilerin gerçek deneyimlerinin analiz edilmesi çok yönlü verilere ulaşılmasına katkı sağlayacaktır. Uygulamaya geçilmeden katılımcılara kritik olaylar hakkında şu bilgiler verilmiştir: “Kritik olaylar sizlerin PDR hizmetleriyle ilgili doğrudan bir etkileşiminizin olduğu bir zaman döneminde gerçekleşmiştir. Bu olayı değerlendirirken sizin için çok tatmin edici ya da çok tatminsizlik yaratıcı olması, rutinden ayrı bir olay olması ve olayı gözünüzde ayrıntılarıyla canlandırabilmeniz gerekmektedir. Örneğin; PDR hizmetleriyle ilgili beklentilerinizin karşılanması ya da karşılanmaması bu hizmetlerin kalitesine yönelik farkındalığınıza ilişkin kritik anlardır”. Bunun yanında ankette öğrencilerin cinsiyet, sınıf düzeyi, kritik olayın geçtiği eğitim dönemi soruları da yer almıştır. Öğrencilere şu yönerge verilmiştir: “Üniversiteye gelmeden önceki okul sistemi içinde PDR hizmetleriyle ilgili çok iyi ya da çok kötü deneyiminizin olduğu bir anı düşünün. Bu deneyimi ne zaman yaşadınız? Bu deneyimin gerçekleştiği süreçte neler oldu? Neler konuşuldu ya da hangi olaylar gerçekleşti? Bu süreci iyi ya da kötü yapan şey neydi? Aşağıdaki boşluğa bu olayı ayrıntılarıyla tanımlayın. Ayrıca bu olayı iyi ya da kötü yapının ne olduğunu yazın”.

Çalışma ile ilgili gerekli açıklamalar yapıldıktan sonra gönüllülük esasına göre katılımcılara formlar dağıtılmış ve doldurmaları istenilmiştir. PDR öğrencilerinin formu kendi kendilerine doldurdukları için almış oldukları PDR hizmetini düşünme fırsatı bulmuşlardır. Katılımcılar yaklaşık 5-8 dakika arasında kritik olayları yazmışlardır. Çalışmada herhangi bir ses kaydı alınmamıştır.

Kritik olaylar içerik analizine göre değerlendirilmiştir. Bu süreçte PDR öğrencilerinin yazmış oldukları kritik olaylar okunmuş, sonrasında kritik olayların ortak özelliklerinden hareketle kategoriler oluşturulmuştur. Kategoriler oluşturulurken veriler tekrar tekrar okunmuş ve ait olabileceği düşünülen en uygun kategoriye alınmıştır. Bu uygulamada kritik olayların benzerlikleri dikkatle incelenmiş ve birbirlerine en çok benzeyen olayların aynı kategoriye alınması sağlanmış ve temalara göre kodlanmıştır. Kodlayıcılar arası güvenilirliğin hesaplanması için iki farklı araştırmacının değerlendirmesi dikkate alınmıştır. Kodlamalar karşılaştırılarak Miles ve Huberman’ın “Güvenirlik=Görüş birliği/Görüş ayrılığı+Görüş birliği x 100” formülüyle kodlayıcılar arası görüş birliği yüzdesi hesaplanmıştır. Bu güvenilirlik katsayısı =94.1 olarak bulunmuştur (Miles & Huberman, 1994). Bu oran güvenilirliğin tatmin edici olduğunu ortaya koymaktadır. Olaylar olumlu, olumsuz ya da nötr olmalarına göre kategorize edilmiştir. Temalar doğrultusunda tablolar oluşturulmuş olup cevaplama sıklığına göre frekanslar ve yüzdeler tablolarda ifade edilmiştir.

Öğrencilerden yedi katılımcı iki tane kritik olay yazmıştır. Üç katılımcıdan biri olumlu, biri olumsuz, diğer üç katılımcı her iki olay da olumsuz, bir katılımcı ise her iki olayı olumlu kritik olay belirtmiştir. Ayrıca katılımcılar kritik olaylarda birden fazla durumdan bahsettikleri için konu sayısı ile tema ve alt tema sayıları katılımcıların toplamıyla aynı değildir.

BULGULAR

Çalışma PDR lisans öğrencilerinin üniversite döneminden önceki eğitim süreçlerinde doğrudan etkileşimde buldukları PDR hizmetlerini kritik olaylar tekniği ile değerlendirmeleri ile gerçekleştirilmiştir. Tablo 2’de öğrencilerin olumlu ve tatmin edici buldukları kritik olaylar araştırmacı tarafından belirlenen tema başlıklarına uygun olarak ele alınmıştır.

Tablo 2. PDR lisans öğrencilerinin üniversite döneminden önceki eğitim süreçlerinde almış oldukları PDR hizmetlerine ilişkin olumlu/tatmin edici temalara ilişkin betimsel istatistikler

Kadın	f(%)	Erkek	f(%)
Sınav sürecinde destekleme (bilgilendirme, tercih/kariyer danışmanlığı, sınav hazırlığında eğitsel ve duygusal destek)	14(%29,1)	Mesleki karar vermede destek	3(%33,3)
Kişisel sosyal gelişimi destekleme (kendini tanıma, anlaşıldığını hissetme, stresle/problemlerle/travmayla başa çıkma)	9(%18,7)	YKS hazırlıkta destekleme	3(%33,3)
Diğer PDR hizmetleri (oryantasyon, eğitsel ve önleyici rehberlik, bilgi verme, psikolojik danışma)	9(%18,7)	Travmatik süreçte destekleme	2(%22,2)
Pandemi sürecinde destekleme (eğitsel, mesleki, kişisel sosyal rehberlik ve psikolojik danışma)	8(%16,6)	Süreci iyi yönetme	1(%11,1)
PDR hizmetlerinin niteliği (Sistemlilik/süreklilik, zamanında müdahale, süreci iyi yönetme, önyargısız yaklaşım, etkili iletişim)	8(%16,6)		

Tablo 2’de kadın öğrenciler tarafından olumlu/tatmin edici olarak görülen temalar; sınav sürecinde destekleme (%29,1), sırasıyla kişisel-sosyal gelişimi destekleme (%18,7), diğer PDR hizmetleri (%18,7), pandemi sürecinde destekleme (%16,6), ve PDR hizmetlerinin niteliği (%16,6) temalarıdır. Erkek öğrencilerde ise mesleki karar verme (%33,3), YKS hazırlıkta destekleme (%33,3), travmatik süreçte destekleme (%22,2) ve süreci iyi yönetme (%11,1) temaları öne çıkmıştır.

Örnek alıntılar şöyledir:

Kadın-12: “Lise son sınıfta taşınma sürecimiz olmuştu. Üç ay içerisinde Sivas’tan Ankara’ya taşınmıştık. Geçiş sürecim hiç kolay olmamıştı. Ben çok içe kapanık ve agresif olmuşum. Sadece YSK’ye hazırlanıyordum, kimseyle konuşmuyordum. Okul psikolojik danışmanımız sınıfa gelip kendini tanıtmıştı. Sonra her hafta odasına gidip konuşmuşum. Hocamın randevu usulü beni düzenli olarak çağırması ve beni dinleyip yardımcı olması güzeldi. Ayrıca beni fark edip sınıfımıza genel anlamda beni tanıtmaması kendimi güvende hissettirdi. Pandemi başladığında da telefonda görüşmelere devam ettik. Bibliyoterapi de kullandı. Çok güzeldi ve çok yardımcı oldu”.

Kadın-26: “Okul psikolojik danışmanımız liseye girdiğimiz ilk yıl okul bahçesinde tanışma etkinliği yaptırmıştı. Benim için çok eğlenceli geçmişti. Mutlu bir anı olarak kalacak”.

Kadın-36: “Bu olayı 11. sınıfta yaşadım. Ailevi ve arkadaşlarımla ilgili sıkıntıların olduğu bu dönemde PDR hizmetlerinden yararlanmışım. Psikolojik danışman arabuluculuk yaptı, olası krizleri önlemeye yardımcı oldu. Yalnız hissetmemi engelledi. Daha pozitif ve yapıcı bir şekilde süreci atlattım”.

Tablo 3. PDR lisans öğrencilerinin üniversite döneminden önceki eğitim süreçlerinde almış oldukları PDR hizmetlerine ilişkin olumsuz/tatminsizlik yaratan temalara ilişkin betimsel istatistikler

Kadın	f (%)	Erkek	f(%)
Genel PDR hizmetlerindeki yetersizlikler (süreci takip etmeme/yönetmede yetersizlikler, işlevsel olmayan yaklaşım, psikolojik danışmanın sürece dahil olmaması, önleyici rehberlik yapmama, bireysel farklılıkları göz ardı etme, empatik olmayan yaklaşım)	31(%33,3)	Yetersiz müdahale ve mesleki bilgilendirme	5(%50)
Etik ihlal (hakaret etme, kıyaslama, kızma, gizlilik ihlali, yargılama, suçlama, küçümseme)	19(%20,4)	İlgisizlik (önemsememe)	3(%30)
YKS sınav sürecindeki hizmetlerde yetersizlikler (işlevsel olmayan yaklaşım, öğüt verme, özensiz mesleki rehberlik yapma, gerçekçi/etkin yöneltme yapmama, hiçbir şey yapmama, yanlış/eksik bilgilendirme)	17(%18,3)	Sürekliliğin olmaması	1(%10)
İlgisizlik (sorumsuzluk, ihmal, önemsememe, pandemide hizmet vermeme)	15(%16,1)	Etik ihlal (yargılama)	1(%10)
Önyargılı yaklaşım	11(%11,8)		

Tablo 3’de kadın öğrenciler tarafından olumsuz/tatminsizlik yaratan temalar olarak; genel PDR hizmetlerindeki yetersizlikler (%33,3), etik ihlal (%20,4), YKS sınav sürecindeki hizmetlerde yetersizlikler (%18,3), ilgisizlik (%16,1), önyargılı yaklaşım (%11,8) belirtilmiştir. Erkek öğrencilerde ise yetersiz müdahale (%50), ilgisizlik (%30), sürekliliğin olmaması (%10) ve etik ihlal (%10) temaları belirtilmiştir.

Örnek alıntılar şöyledir:

Kadın-9: “Üniversite tercihim sırasında okul psikolojik danışmanı ile konuşmaya gitmiştim. Bu konuşmada yardım sürecinde okul psikolojik danışmanı isteklerimle, yeteneklerimle ilgilenmeden bazı bölüm ve üniversiteleri seçmememi söyledi. İstedğim üniversitenin PDR bölümüne puanımın yetmeyeceğini, yazmamamı söyledi. Kendimi başarısız ve yetersiz hissetmeme sebep oldu. Bu süreç başlı başına kötüydü, bana yardımcı olmadığını hissettim”.

Kadın-28: “11. sınıf kaygıyla baş etmekte zorlandığım ve belirsizlik içinde olduğum bir dönemdi. Ayrıca geçmişe dair bazı travmalarım vardı. Ben de bu sebeple okul psikolojik danışmanı ile konuşmaya karar verdim. O kadar zor bir dönemden geçiyordum ki psikolojik danışmanımızın verdiği görevleri yerine getiremedim ve o bu durumu anlayışla karşılamak yerine beni sorumsuzlukla ve yeterince çaba göstermemekle suçladı.....”

Tablo 4. PDR öğrencilerinin üniversite döneminden önceki eğitim süreçlerinde almış oldukları PDR hizmetlerine ilişkin nötr temalara ilişkin betimsel istatistikler

Kadın	f (%)	Erkek	f (%)
Genel PDR hizmetleri	2(%100)	Genel PDR hizmetleri	2(%100)

Tablo 4'te kadın ve erkek öğrenciler tarafından genel PDR hizmetlerine yönelik nötr temalar belirtilmiştir.

Örnek alıntı şöyledir:

Erkek-74 "Rehberlikten doğrudan aldığım tek hizmet üniversite ve bölüm terciheydi. Puan ve sıralamalar hakkında konuştuk, ancak iyi mi, kötü mü hala karar veremedim".

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada PDR öğrencilerinin doğrudan etkileşimde buldukları PDR hizmetleri kritik olaylar tekniği ile alınmış ve değerlendirilmiştir. Kritik olaylar olumlu ve tatmin edici, olumsuz ve tatminsiz ve nötr olarak temalar şeklinde gruplandırılmıştır. Olumlu ve tatmin edici temalar PDR hizmetlerinin başarılı olduğu alanları ortaya koyarken, olumsuz ve tatminsizlik yaratan temalar ise geliştirilmeye açık yönleri göstermektedir. Olumlu temalarda belirtilen sınav sürecinde bilgilendirme, kariyer danışmanlığı, sınav hazırlık sürecinde eğitsel, psikolojik ve duygusal destek boyutları öğrencilerin en fazla mesleki rehberlik alanındaki hizmetlerden memnun olduklarını göstermektedir. Öğrencilerin memnun oldukları ve olumlu buldukları diğer hizmet alanlarındaki kendini tanıma, anlaşıldığını hissetme, stresle/travmayla/problemlerle başa çıkmasının desteklenmesi içerikleri öğrencilerin kişisel sosyal rehberlikle ilgili nitelikli hizmet aldıklarını belirtmektedir. PDR hizmetlerinin önemli boyutunu oluşturan oryantasyon, eğitsel ve önleyici rehberlik, bilgi verme ve psikolojik danışma yapma gibi alanlar öğrenciler tarafından olumlu ve tatmin edici olarak belirtilmiştir. Yüksel Şahin (2012: 333)'in çalışmasında ise kişisel sosyal rehberlik çalışmalarının daha yüksek düzeyde, eğitsel ve mesleki çalışmaların benzer düzeyde gerçekleştirildiği vurgulanmıştır. Önleyici ve gelişimsel rehberlik çalışmalarına yönelik araştırmalar bu çalışmanın bulgularıyla örtüşmektedir (Gençoğlu, Demirbaş Zorbaz, Demircioğlu & Ekin, 2019: 6). Ayrıca psikolojik danışmanların kendilerini yeterli buldukları temalarda belirtilen eğitsel, mesleki rehberlik, iletişim becerileri ve psikolojik danışma bulguları bu çalışmanın bulgularıyla benzerlik göstermektedir (Bengisoğlu & Özdemir, 2019: 192).

Özellikle pandemi sürecinde gerçekleştirilen eğitsel, mesleki, kişisel, sosyal rehberlik ve psikolojik danışma alanlarındaki hizmetlerin olumlu ve tatmin edici olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Yaşama ilişkin alışkanlıkların ve algıların farklılaşmak zorunda kaldığı pandemi gibi süreçlerde öğrencilerin stresle başa çıkma, duygu düzenleme, problem çözme, dayanıklılık gibi alanlarda PDR servisleri tarafından desteklenmesine yönelik çalışmalar (Çetinkaya & Sarıcı Bulut, 2023: 4686) bu araştırmanın bulgularını destekler niteliktedir. Olumlu temalar boyutunda son olarak belirtilen PDR hizmetlerinin niteliğine yönelik; sistemli, etkili müdahaleler, önyargısız yaklaşım ve iletişim becerileri öğrencilerin anıları arasında kalıcılığını korumuştur. Çevrimiçi danışmanlık hizmetlerine yönelik bulgular bu çalışmanın bulgularıyla örtüşür niteliktedir (Dinçyürek & Uygarer, 2012; 77).

Kritik olaylardaki olumlu/tatmin edici temalara bakıldığında PDR hizmetlerinin öğrencilerin gelişimlerini desteklediği, öğrencilerin kritik dönemlerinde ihtiyaçları olan yardımı aldıkları belirtilebilir. Bunun yanında kritik olaylar analiz edildiğinde PDR hizmetlerinin en başarılı sunulduğu alan mesleki rehberlik olmakla birlikte, eğitsel ve kişisel sosyal alanda da etkili olduğu görülmektedir.

Kritik olaylarda olumsuz ve tatminsizlik yaratan temalar olumlu temalardan daha fazla belirtilmiştir. Bu bölümde dikkat çekici bir şekilde sürecin takip edilmemesi, sürecin yönetiminde yetersizlikler, işlevsel olmayan yaklaşım, sürece dahil olmama, önleyici rehberlik yapmama, bireysel farklılıkları göz ardı etme ve empatik olmayan yaklaşım vurgulanmıştır. PDR hizmetleri açısından geliştirilmeye açık bir yön olarak belirtilecek bir diğer konu etik ihlal olarak belirtilmiştir. YKS sınav sürecinde işlevsel olmayan yaklaşım, öğüt verme, özensiz mesleki rehberlik yapma gibi içerikler önemli bir temayı oluşturmuştur. Öğrencilerin olumsuz olarak belirttikleri diğer temalar ise ilgisizlik, önyargılı yaklaşım ve pandemi sürecindeki hizmetlerde yetersizliklerdir. Ayrıca öğrenciler genel PDR hizmetlerine yönelik nötr temalarda belirtilen dört tane kritik olay yazmışlardır. Bu hizmetlerdeki yetersizliklerin temel nedeni olarak alan dışı atama, kısa süreli eğitimlerle ortaya çıkan unvan problemi gibi sebepler gösterilmektedir (Arslan, Karataş & Dostuoğlu, 2019: 96).

Öğrenciler belirtmiş oldukları kritik olaylarda konunun öznesi olarak hep okul psikolojik danışmanını görmüşlerdir. Oysa çağdaş eğitimin bir parçası olan PDR hizmetlerinde okul sistemi içinde okul idaresi ve tüm öğretmenlerin de rolü vardır (Yeşilyaprak, 2013: 332; Tan, 1992: 64). Öğrencilerin bu ifadeleri aynı zamanda Türkiye’de PDR hizmetlerinin okul psikolojik danışmanı merkezli bir yaklaşımla gerçekleştiğinin de göstergesidir. Okul psikolojik danışmanlarının tüm iyi niyet ve mesleki yeterliliklerine rağmen bütün öğrencilerin gelişimsel süreçlerini destekleyemeyecekleri ve rehberlik hizmetlerinin paydaşların iş birliği ile gerçekleştirilmesinin gerekliliği göz önüne alınmalıdır (Sevinç, Taşçı & Demir, 2012: 1056; Özyürek, 2012: 31; Kuzgun, 2008: 9). Buna ek olarak okullardaki öğrenci sayısına göre psikolojik danışmanların sayısının az olması hizmetin niteliğini belirleyen önemli bir değişken olarak belirtilebilir (Hatunoğlu & Hatunoğlu, 2006: 336).

Bu çalışmada öğrenciler olumsuz/tatminsizlik yaratan kritik olayları daha fazla sayıda belirtmişlerdir. Bu bulgu yorumlanırken olumsuzluk eğiliminin de dikkate alınması vurgulanabilir. Hem doğuştan gelen yatkınlıklara hem de deneyimlere dayalı olarak insanlar tarafından olumsuz süreçlere daha fazla ağırlık verildiği eğilimi (Rozin & Royzman, 2001: 296; Amabile & Glazebrook, 1982: 1) PDR hizmetlerinde olumsuz kritik olayların daha fazla hatırlanmasını açıklayan değişkenlerden birisi olarak belirtilebilir.

PDR hizmetlerine yönelik olumsuz/tatminsizlik yaratan kritik olayların fazlalığıyla ilgili bir başka açıklama ise psikolojik danışmanların aldıkları eğitim ile ilişkilidir. Ülkemizde 111 üniversitede PDR eğitimi verildiği (<https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=10172>) görülmektedir. Üniversitelerdeki PDR programlarının ve akademik personelin yeterlilikleriyle ilgili çalışmalar bu konuda geliştirilmeye açık yönler olduğunu ortaya koymaktadır. Demirtaş Zorbaz ve Ulaş (2015: 1300)’ın çalışmasında akademik kadroların yeterliliği güçlü yön olarak belirtilmesine rağmen, pratik eksiklikleri, ders içeriği, vasıfsız uygulamalar, akademik personel eksikliği, kalabalık sınıflar, standart bir programa sahip olmamak gibi geliştirilmesi gereken yönler vurgulanmaktadır. Bunun yanında PDR lisans eğitiminde standardizasyonun olmaması, teori ve pratik uyumsuzluğu, MEB’deki işleyiş ve sistem sorunları, psikolojik danışman eğitimi, özel eğitim eğitimi başlıkları yetersiz bulunan kategoriler arasında belirtilmiştir (Bengisoy & Özdemir, 2019: 191).

PDR hizmetlerinin niteliğini belirleyen bir başka değişken ise okuldaki çalışma ortamı ve okuldaki paydaşlarla ilişkilidir. Gerek psikolojik danışmanlara araç gereçlerin temin edilmesi, çoğaltılması, mekânın sağlanmasındaki yetersizlikler, gerekse okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin rehberlikle ilgili bilgi eksiklikleri (Bayraktar & Ekşioğlu, 2021: 9) PDR hizmetlerinin niteliğini olumsuz etkilemektedir. Bir başka çalışmada ise yönetici ve öğretmenlerin PDR hizmetlerine yönelik önyargılı tutumları ve iş birliği yapmamaları, görev tanımının net olmaması, yaşanan unvan sorunu, idarecilerin psikolojik danışmanları alanları dışında işlere yönelmesi ve iş birliği yapmayan veliler PDR hizmetlerine yönelik niteliği olumsuz etkileyen etmenler arasında belirtilmiştir (Bengisoy & Özdemir,

2019: 189; Hatunoğlu & Hatunoğlu, 2006: 336). Okuldaki PDR hizmetlerinin niteliğini etkileyen bir başka değişken ise psikolojik danışmanlık kadrolarına felsefe ve sosyoloji gibi alanlardan atamaların yapılması olarak belirtilebilir (Özkurt, 2014: 3).

Çalışmanın bulguları psikolojik danışmanların mesleki yeterlilikleri ve başarıları açısından değerlendirildiğinde kariyer danışmanlığı, bilgi verme, sınav hazırlığını destekleme, kişisel sosyal gelişimi destekleme, oryantasyon, eğitsel ve önleyici rehberlik, psikolojik danışma, pandemi sürecinde destekleme ve sistemli, önyargısız yaklaşım sergileme gibi alanlarda etkin olduklarını göstermektedir. Bunun yanında PDR hizmetlerinin yetersiz ve etkisiz bir şekilde verilmesi, etik ihlal, YKS sınav sürecindeki hizmetlerdeki yetersizlikler, ilgisizlik ve önyargılı yaklaşım gibi geliştirilmeye açık yönler olduğu belirtilebilir. Bu bulgular PDR hizmetlerinin bir taraftan kalitesini diğer taraftan geliştirilmesi gereken yönlerini ortaya koyduğu için PDR hizmetleriyle ilgili değişim ihtiyacının da belirleyicisi olarak görülmelidir. Son olarak çalışmanın bulguları PDR hizmetleri açısından bir izleme faaliyeti olarak da değerlendirilebilir.

Öneriler

Çalışmanın bulgularından hareketle şu öneriler sunulabilir: PDR hizmetlerinin olumlu tatmin edici yönlerinin yanında olumsuz ve tatminsizlik yaratan yönlerinin dikkat çekici düzeyde olması PDR alanına yönelik geliştirilmesi gereken alanlar olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda PDR öğrencilerinin seçiminden, programın ihtiyaçları ve çağın gereklerine uygun olarak yeniden değerlendirilmesi üzerinde tüm paydaşların (Türk PDR-Der, PDR Ana Bilim Dalları, YÖK ve MEB) katılımı ile çeşitli etkinlikler yapılması önerilebilir. Bunun yanında çalışmadan elde edilen bulguların uygulayıcılar, akademisyenler ve politika yapımcılar için yol gösterici olabileceği söylenebilir. Bu çalışma Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi PDR lisans öğrencileri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Farklı üniversitelerde kritik olayların alınması ve analiz edilmesi önerilebilir.

<i>"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları:</i>	
Etik Kurul Belgesi:	Gazi Üniversitesi Etik Komisyonu, 24.07.2024 tarih ve E-77082166-604.01-1002477 sayı.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.	
<i>The following statements are made in the framework of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":</i>	
Ethics Committee Approval:	Gazi University Ethics Commission, date 24.07.2024 and number E-77082166-604.01-1002477
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any

	person/institution or organization during the research and writing phase.
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Double-Blind Peer Review:	External-independent
<i>This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.</i>	

KAYNAKÇA

- Akbaba, S. (2004). *Psikolojik Sağlığı Koruyucu Rehberlik ve Psikolojik Danışma*. Ankara: Pegem Akademi.
- Akgün, E. (2010). Okul Öncesi Öğretmenlerinin Bakış Açısıyla Anasınıflarındaki Rehberlik Hizmetlerinin Değerlendirilmesi. *Elementary Education Online*, 9(2), 474-482.
- Alisinanoğlu, F. & Kesicioğlu, O. S. (2010). Okulöncesi Dönem Çocuklarının Davranış Sorunlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi (Giresun İli Örneği). *Kuramsal Eğitimbilim*, 3(1), 93-100.
- Amabile, T. M. & Glazebrook, A. H. (1982). A Negativity Bias in Interpersonal Evaluation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 18(1), 1-22.
- Arslan, Ü., Karataş, U. Y. & Dostuoğlu, E. (2019). Psikolojik Danışmanlık Alanındaki Mevcut ve Gelişen Etik Sorunlar. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 86-103.
- Bayraktar, Y. & Ekşioğlu, S. (2021). Rehber Öğretmenlerin Okullarda Karşılaştıkları Sorunlara Yönelik Görüşlerinin Belirlenmesi. *Yıldız Journal of Educational Research*, 6(1), 9-20.
- Baysal, Z. N. & Çimşir, S. (2020). Türkiye'ye Göç ile Gelen Uluslararası İlkokul Öğrencilerinin Kendi Perspektiflerinden Okulda Arkadaşlarıyla Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 71-87.
- Bektaş, Y. (2006). Kültüre Duyarlı Psikolojik Danışma Yeterlilikleri ve Psikolojik Danışman Eğitimindeki Yeri. *Ege Eğitim Dergisi*, 7(1), 43-59.
- Bengisoy, A. & Özdemir, M. B. (2019). Psikolojik Danışman/Rehber Öğretmenlerin Bakış Açısıyla Psikolojik Danışma ve Rehberlik Alanının Sorunları. *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi*, 1(3), 189-193.
- Bozdağ, F. & Ergün, N. (2022). Refugee Children in The Scope of Mental Health Services at School. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 14(1), 157-170.
- Chell, E. (1998). Critical Incident Technique. In G. Symon & C. Cassell (Eds.), *Qualitative Methods and Analysis in Organizational Research: A Practical Guide* (pp. 51-72). Sage Publications Ltd.
- Corey, G. (2005). *Psikolojik Danışma, Psikoterapi Kuram ve Uygulamaları*. 7. Baskı. Ankara: Mentis.
- Çetinkaya, A. & Sarı Bulut, S. (2023). Protective Factors in Schools After The COVID-19 Pandemic: A Views of School Counselors. *Psychology in the Schools*, 4686-4700.
- Demirel, M. (2010). İlköğretim ve Ortaöğretim Kurumları Sınıf Rehberlik Programının Değerlendirilmesi. *Eğitim ve Bilim*, 35(156), 45-60.
- Demirtaş Zorbaz, S. & Ulaş, Ö. (2015). Views of Psychological Counselor Candidates About Psychological Counseling and Guidance Education. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 186, 1298-1301.
- Dilek, H. & Talu, E. (2021). Okul Öncesi Rehberlik Hizmetlerinin Değerlendirilmesi. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi*, 5(2), 384-409.
- Diñçyürek, S. & Uygarer, G. (2012). Conduct of Psychological Counseling and Guidance Services Over The İnternet: Converging Communications. *The Turkish Online Journal of Educational Techonology*, 11(3), 77-81.

- Erkan, S. (2024). *Kültüre Duyarlı Psikolojik Danışma*. 2 Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
- Ertem, Ü. & Yazıcı, S. (2006). Ergenlik Döneminde Psikososyal Sorunlar ve Depresyon. *Aile ve Toplum*, 8(3), 7-12.
- Flanagan, J. C. (1954). The Critical Incident Technique. *Psychological Bulletin*, 51(4), 327-358.
- Gençoğlu, C., Demirbaş Zorbaz, S., Demircioğlu, H. & Ekin, S. (2019). School Counseling and Guidance Services in Early Childhood Education. *Educational Policy Analysis and Strategic Research*, 14, 6-23.
- Gül, S. K. & Güneş, İ. D. (2009). Ergenlik Dönemi Sorunları ve Şiddet. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 79-101.
- Gysbers, N. C., & Henderson, P. (2012). *Developing & Meaning*. Fifth edition. American Counseling Association.
- Hatunoğlu, A. & Hatunoğlu, Y. (2006). Okullarda Verilen Rehberlik Hizmetlerinin Problem Alanları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 14(1), 333-338.
- Hughes, H. (2007). *Exploring methods in information literacy research* (Ed. Suzanne Lipu, Kirsty Williamson&Lloyd). Centre for Information Studies.
- Kanak, M., Ersoy, M. & Yerliyurt, N. S. (2018). Okul Öncesinde Rehberlik Hizmetlerinin Gerekliğinin Rehber Öğretme Görüşleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi. *EKEV Akademi Dergisi*, 76, 187-208.
- Koç, Z. (2003). Kültüre Duyarlı Psikolojik Danışma Yaklaşımı: Kuramsal Bir İnceleme. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(12), 1-17.
- Korkut, F. (2007). *Okul Temelli Önleyici Rehberlik ve Psikolojik Danışma*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kuzgun, Y. (2008). *Rehberlik ve psikolojik danışma*. Ankara: Nobel.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*. Sage Publications.
- Özabacı, N., Sakarya, N., & Doğan, N. (2008). Okul Yöneticilerinin Okuldaki Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetlerine İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi. *Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute*, 11(19), 8-22.
- Özkurt, S. (2014). Okul Ortamında Yaşanan Sorunlar. *Okul Psikolojik Danışmanı E-Bülteni*, 3-6.
- Özyürek, R. (2012). *Okullarda Psikolojik Danışma ve Rehberlik Uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Rozin, P. & Royzman, E. B. (2001). Negativity Bias, Negativity Dominance, and Contagion. *Personality and Social Psychology Review*, 5(4), 296-320.
- Setiawati, A., Suherman, U., & Rusmana, N. (2021). Evaluation Instruments of Comprehensive Guidance and Counseling Program in The Culture of Higher Education Institutions in Indonesia. *Journal of Multicultural Studies in Guidance and Counseling*, 5(2), 169-186.
- Sevinç, K., Taşçı, S., & Demir, E. (2012). Some Problems of Psychological Counseling and Guidance System in Turkey. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 46, 1056-1063.
- Sürücü, A. & Yavuz, M. (2013). Rehberlik Hizmetlerinin Yürütülmesinde Okul Müdürü-Rehber Öğretmen Etkileşiminin Değerlendirilmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(4), 1029-1047.
- Tan, H. (1992). *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Tuzgöl Dost, M. (2020). Okul Psikolojik Danışmanlarına Göre İlkokullardaki Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetlerinin Durumu ve Sorunları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(76), 1673-1690.
- Yeşilyaprak, B. (2009). Türkiye’de Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Alanının Gelişimi: Son Gelişmeler ve Gelecek Beklentiler. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 42(1), 193-214.
- Yeşilyaprak, B. (2013). *Eğitimde Rehberlik Hizmetleri*. Ankara: Nobel.

- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (8. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yüksel Şahin, F. (2008). Ortaöğretimdeki Öğrenci Görüşlerine Göre Psikolojik Danışma ve Rehberlik (PDR) Hizmetlerinin Değerlendirilmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 5(2), 1-26.
- Yüksel Şahin, F. (2012). School Counselors' Assessment of The Psychological Counseling and Guidance Services They Offer Their Schools. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 47, 327-339.
- Milli Eğitim Temel Kanunu, "1739",. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.1739.pdf> (Erişim Tarihi: 5 Eylül 2024).
- YÖK, "Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programı Bulunan Tüm Üniversiteler. <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=10172> (Erişim Tarihi: 5 Eylül 2024).

Arkeolojik Tekstillere İlk Müdahale ve Sürdürülebilir Koruma*

Doç. Dr. Ayşem Yanar

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6240-6290>

Ankara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Anabilim Dalı, Ankara – TÜRKİYE

Kardelen Arin

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7969-3385>

Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 22.03.2024

Kabul: 27.09.2024

On-line Yayın: 30.09.2024

Anahtar Kelimeler

Tekstil
Arkeolojik Tekstil
İlk Müdahale
Sürdürülebilir Koruma
Önleyici Koruma

Derleme Makalesi

* Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.75806>

Öz

İnsanlığın var olduğu dönemlerden itibaren tekstil ürünlerine her zaman ihtiyaç duyulmuştur. Gelişen çağ ve yeni ihtiyaçlar doğrultusunda da battaniye, yer yaygısı, duvar halısı gibi çok çeşitli tekstil ürünleri mevcut şartlar altında doğada bulunan malzemeler ile yani doğal lifler ile üretilmekteydi. Belirli bir amaç için üretilen bu tekstil ürünlerin organik hammaddelerden üretilmesi nedeniyle zaman içerisinde çeşitli faktörlerden etkilenmekte, bozulmalara uğramakta ve birçok ürün yok olmakta ya da yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır.

Günümüzde Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde kazı çalışmaları yapılarak farklı malzeme türlerine ait buluntular gün yüzüne çıkarılmaktadır. Nadir de olsa uygun koşullar altında günümüze ulaşmayı başarmış tekstil buluntularının ele geçtiği de görülmektedir. Arkeolojik kazılarda ele geçen tekstil buluntular, arkeolojik tekstil olarak tanımlanmaktadır. Arkeolojik tekstiller; diğer buluntu gruplarına göre daha hassas ve öncelikli müdahale edilmesi gereken buluntulardır. Sayılarının oldukça az olması da bu buluntu grubunu diğer malzeme gruplarından ayıran önemli bir detaydır. Bu nadir eserlere etnografik tekstil eserlere kıyasla daha farklı bir özenle yaklaşılması gerekmektedir.

Bu çalışmada arkeolojik tekstil kavramı üzerinde durulmuş, hassasiyetine değinilmiş, Türkiye'de gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda elde edilen arkeolojik tekstillere ve tekstil kalıntılarına örnekler gösterilmiş ve ele geçen arkeolojik tekstillere arazide, ilk müdahaleden başlayarak nasıl bir koruma – onarım süreci uygulanması gerektiğinden bahsedilerek son olarak depolama önerilerine örnekler verilmiştir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Yanar, A. & Arin, K. (2024). Arkeolojik Tekstillere İlk Müdahale ve Sürdürülebilir Koruma. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 17(101), 15-34.

*Initial Intervention And Sustainable Conservation In Archaeological Textiles**

Assoc. Prof. Dr. Ayşem Yanar

Ankara University, Faculty of Fine Arts, Department of Protection and Restoration of Cultural Assets,
Department of Protection and Restoration of Cultural Assets, Ankara – TÜRKİYE

Kardelen Arin

Ankara University, Graduate School of Social Sciences, Ankara – TÜRKİYE

Article History

Submitted: 22.03.2024

Accepted: 27.09.2024

Published Online: 30.09.2024

Keywords

Textile
Archaeological textile
Initial intervention
Sustainable conservation
Preventive conservation

Review Article

* This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.75806>

Abstract

Since the earliest times, humans have always had a need for textiles. With the advancement of civilization and the emergence of new needs, a wide variety of textile products such as blankets, floor coverings, and wall hangings were produced using natural materials, namely natural fibers. Due to the organic nature of these textiles, they are susceptible to deterioration and damage from various factors over time, leading to the loss or endangerment of many items.

In modern times, excavations in various regions of Turkey have unearthed findings from different material types. Although rare, textile finds have been discovered that have survived to the present day under suitable conditions. Textile finds from archaeological excavations are defined as archaeological textiles. These textiles are more delicate than other find groups and require priority intervention. Their scarcity also distinguishes them from other material groups. These rare artefacts require a different kind of care compared to ethnographic textiles.

This study focuses on the concept of archaeological textiles, emphasizing their sensitivity. It presents examples of archaeological textiles and textile remains obtained from excavations in Turkey. The study discusses the conservation and restoration process that should be applied to archaeological textiles, starting from the initial intervention in the field, and concludes with examples of storage recommendations.

GİRİŞ

Tekstiller; inceliği, uzunluğu ve mukavemeti olan, bükülüp eğilmeye elverişli bir yapı gösteren doğal (bitkisel ve hayvansal) veya yapay liflerden üretilen ürünlerdir (Atalayer, 2004: 106). Bu ürünler insanların ihtiyaçları doğrultusunda; soğuktan korunmak için, yer yaygısı, duvar halısı, kaban, kıyafet, battaniye gibi çeşitli şekillerde üretilmiştir. İnsanın olduğu ilk çağlardan itibaren tekstil ürünlerine de ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaç doğrultusunda mevcut gereksinimlerle yani doğal liflerle dokumalar yapılmıştır. Doğal lifler kendi içerisinde bitkisel ve hayvansal lifler olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu liflerin zaman içerisinde çeşitli bozulmalara uğrayarak yok oldukları bilinmektedir. Yani tarihi tekstiller, yapıları gereği ışık, böcek, mikroorganizmalar ve hava nedeniyle mevcut özelliklerinde değişiklikler göstererek bozulma sürecine girer ve uzun yıllar boyunca bütünlüklerini koruyamazlar. Özel koşullarda varlıklarını sürdürebilen tekstil buluntular, organik yapıları sebebiyle büyük hassasiyetle yaklaşılması gereken önemli bir buluntu grubunu oluşturmaktadır (Çelik Hekim, 2019: 24).

Arkeolojik kazı çalışmalarından elde edilen verilere göre, ilk tekstil dokumalarının Neolitik Çağ'da görülen dokuma tezgâhlarıyla ortaya çıktığı bilinmektedir. Neolitik Çağ, avcı toplayıcı yaşamın yerini yerleşik hayata bıraktığı dönem olarak da bilinmektedir. Yerleşik hayata geçiş sürecinde artık tarım ve hayvancılık gibi faaliyetler de bulunmaktadır. Bu dönemde yaşayan ve yeni bir sürece geçiş sağlayan insanların kendilerini dış etkenlere karşı korumak ve kişisel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla tekstil dokumaya başladığı elde edilen arkeolojik verilerle ortaya çıkarılmaktadır. O dönemde dokunan tekstillerin günümüze ulaşabilmesi gerekli hava koşulları ve toprak yapısının uygun olması gibi zor şartlarda meydana gelmektedir. Tüm bu şartların bir arada bulunduğu ve eski dönemlere ait tekstil eserlerin günümüze kadar ulaştığı mevcut kazı çalışmalarında nadir örnekler ile görülmektedir. Bu örneklerin en eskisinin de Neolitik Çağ'dan günümüze geldiği bilinmektedir (Topuz, 2018: 5).

Arkeolojik kazı alanlarında ele geçen tekstil veya tekstil parçalarına arkeolojik tekstil adı verilmektedir. Bu tekstil buluntular, toprak altında kaldıkları süre boyunca oksijensiz bir ortamda ve çeşitli minerallere maruz kalmalarından dolayı ciddi bir şekilde zarar görürler. Bu şartlarda çok fazla bozulmaya uğramalarına rağmen dokumanın yapısında herhangi bir yapısal değişiklik söz konusu olmayan arkeolojik tekstillere de rastlamak mümkün olmuştur. Kazı çalışmaları sırasında her zaman arkeolojik tekstillere rastlanmasa da çalışma yapılan bölgede tekstil üretimi olduğu bulunan dokuma ürünlerinden (ağırşak, tezgâh ağırlığı, kemik bız/iğ gibi) veya seramikler üzerindeki negatif izlerden de anlaşılmaktadır.

Tarihi tekstillerin elde edilmesinin iki yolu bulunmaktadır. Bu yollardan biri arkeolojik kazılardır. Arkeolojik tekstillerin çoğu; buruşmuş, katlanmış, ileri derece bozulmaya maruz kalmış, bazen karbonlaşmış bazen de mineralleşmiş biçimde bulunmaktadır. Tekstillerin bu bağlamda kazı sırasında topraktan çıkarılış anına çok dikkat etmek gerekir. Yüzyıllar boyunca toprak altında kalan parçalarda oksitlenme (kömürleşme, taşlaşma) gibi yapısal değişimler görülmektedir (Peacock, 2005: 184). Arkeolojik tekstil ürünlerinde kullanılan liflerin bitkisel lif olarak pamuk ve keten, hayvansal lif olarak da yün ve tiftik gibi lifler olduğu bilinmektedir. Bitkisel lifler bileşen olarak selüloz bulundurulur. Hayvansal lifler ise ağırlıklı olarak protein ve keratin içermektedir. Gömü ortamından çıkartılan tekstile ait lif cinsinin belirlenmesi lifin karakteristik özelliklerinin eksikliği nedeniyle kolay değildir. Toprak altından çıkan arkeolojik tekstillerde liflerde direnç kaybı yüzeyde tozlaşma ve yok

olma gibi çeşitli bozulma türleri görülebilmektedir. Tekstiller gömü ortamında metal gibi objelerle teması sonucunda renk değişimleri yaşayabilmektedir. Örneğin demir minerali ile teması durumunda kahverengi renk değişimi, bakır minerali ile temasında ise yeşil renk değişimi görülebilir. Eğer arkeolojik tekstil renklendirilmiş ise bulunduğu ortamın ıslak olması durumunda renk akması ve renk kaybolması görülebilir (Özen ve Spirydowicz, 2002: 3).

Bu çalışmanın amacı, arkeolojik tekstillere yönelik ilk müdahale ve koruma yaklaşımlarını incelemektir. Kazı alanlarında tekstil parçaları kemik, metal gibi objelerin üzerinde ve de çoğunlukla gömülerden ele geçirilmektedir. Bu anlamda arkeolojik tekstillere uygulanan koruma çalışmaları kazıda bulunan arkeolog ve konservatöre bağlı olarak ilk müdahale yöntemi değişiklik göstermektedir. Günyüzüne çıkarılan arkeolojik tekstiller incelenmek üzere çeşitli işlemlerden geçirildikten sonra uygun koşullarda sergilenmeye hazır hale getirilmektedir ya da işlem geçirildikten sonra veya geçirilmeden depolanmaktadır (Topuz, 2018: 7). Bu anlamda kazı alanında çalışanlara yol gösterici olması adına bir işlem prosesi önerilmektedir.

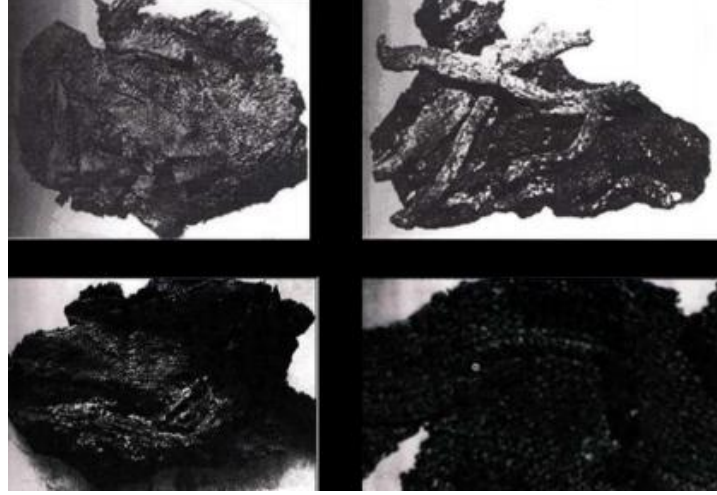
En Eski Arkeolojik Tekstil Örnekleri

Genellikle mezar alanlarından ele geçen arkeolojik tekstiler, sardıkları insan bedeni kadar önemli görülmemektedir. Geçen zaman ile birlikte bu tekstillere karşı bir farkındalık yaşanmış ve bu alanda çalışmalar için maddi imkânlar arttırılmaya başlanmıştır. Bu farkındalığın gelişebilmesi için Erken Dönem Tekstilleri Çalışma Grubu, Arkeolojik Tekstil Bülteni (ATN) ve Kuzey Avrupa Arkeolojik Tekstiller Sempozyumu (NESAT) gibi uzmanlardan oluşan çeşitli gruplar çalışmalar yürütmüştür (Brooks, Lister, Eastop and Bennett, 1996: 16).

Arkeolojik tekstiller kazılarda en nadir görülen buluntular arasındadır. Saklanma koşulları çok zor olduğundan, günümüze kadar ulaşabilen tekstiller sınırlı sayıdadır. Konya'da bulunan Çatalhöyük yerleşiminden ele geçen ve M.Ö. 6. bin yıla tarihlenen tekstil buluntular da Neolitik Dönemin en eski örnekleri arasındadır. Buluntuların genellikle bezayağı dokuma tekniğine sahip olduğu görülmektedir. İnce bir bez tabakasına sarılan iskeletin ve buluntuların iyi korunmuş halde olmasının da gömünün bulunduğu tabakanın yangın geçirmiş olmasından kaynaklandığı ifade edilmektedir (Burnham, 1965: 169-172).

Şekil 1. Çatalhöyük Yerleşimi 52 Numaralı Yapısında ortaya çıkarılan gömüt içerisinde bulunan Neolitik Döneme ait kumaş kalıntısı¹

Şekil 2. Çatalhöyük Tekstil Buluntuları (Büken, 2003: 79, 80, 82)

Şekil 3. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenen Çatalhöyük yerleşimine ait tekstil parçaları (Arin fotoğraf arşivi, 2019)

Bu tekstil parçaları üzerinde yapılan analizler sonucunda dokumada kullanılan liflerin meşe ağaçlarından elde edilen sak lifleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bölgede yerleşen toplulukların evlerini yapım aşamasında meşe ağacını kullandığını ve bu ağaçları kestikten sonra sak liflerini topladıkları tahmin edilmektedir. Böylelikle dokuma için gerekli hammaddeye ulaşmış bunları tekstil üretiminde kullanmışlardır².

Neolitik Çağ'a tarihlenen bir başka yerleşim yeri olan Ulucak Höyük'te üzerinde tekstil parçaları bulunan bir idolün ele geçtiği bilinmektedir. Yassı idolün üzerinde görülen kumaş kalıntılarında, idolün giysili olduğu veya kumaş parçasına sarılmış olduğu öne sürülmektedir

¹ <https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/arkeoloji/catalhoyuk-dokuma>

² <https://www.archaeology.org/news/10133-211110-turkey-neolithic-fabric>

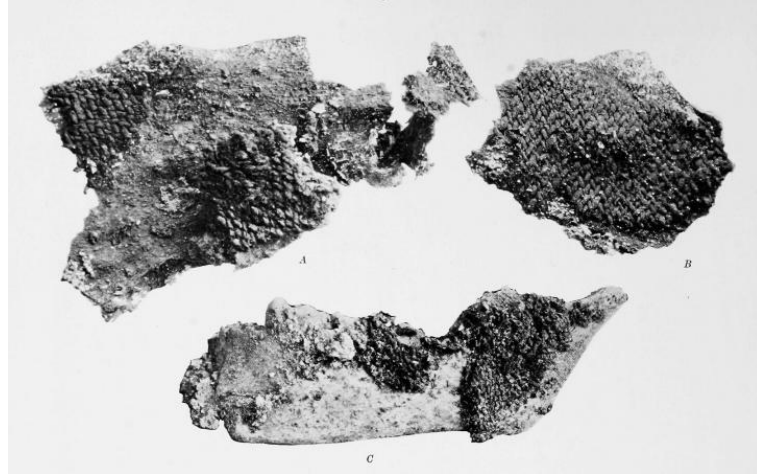
(Çilingiroğlu ve Dedeoğlu, 2006: 139). Ilıpınar Höyük kazılarında da yangın tabakasında olduğu belirtilen çeşitli buluntular arasında küçük kumaş parçalarının olduğu da bilinmektedir (Roodenberg, 1994: 173). Çok sayıda bebek ve yetişkin mezarı kazılan Barcın Höyük'te ise, bir yetişkin mezarında yapılan kazı çalışmalarında çeşitli hediyeler ve bir mermer kap olduğu görülmektedir. Bu mermer kabın bulunan ilk tüm taş kap olmasına ek olarak bir diğer dikkat çekici özelliği de üzerine taşlaşmış kumaş kalıntılarının olmasıdır (Özbal, Gerritsen, Erdalkıran ve Özbal, 2017: 21).

Şekil 4. Mermer kap ve dışında bulunan taşlaşmış kumaş kalıntıları (Özbal, Gerritsen, Erdalkıran ve Özbal, 2017: 31)

Neolitik Çağ dokuma aletleri çoğunlukla konut olarak kullanılan yapılarda veya mezar buluntusu olarak ele geçmiştir. Yerleşimlerde sadece kumaş dokunmadığı, Çayönü, Âşıklı Höyük, Aşağı Pınar, Hacılar, Çatalhöyük ve Gülpınar'da ele geçen arkeolojik kalıntılardan hasır ve sepetlerin de kullanıldığı anlaşılmaktadır (Yılmaz, 2022: 13). Anadolu'da Neolitik Çağ'da dokuma tezgâhlarının varlığına ilişkin az da olsa kanıtlar bulunmuştur. O döneme ait dokumaların dimi dokuma örgüsünde olduğu tespit edilmiştir.

Kalkolitik Çağ'ın başlamasıyla birçok alanda yenilik yaşandığı bilinmektedir. Bu yenilikler arasında artan tekstil üretimi de yerini almaktadır (Schoop, 2014: 421). Alışar Höyük'ün bu döneme tarihlenen 13. tabakasında bulunan mezarlarda yürütölen kazı çalışmaları sonucunda negatif hasır izleri ve kumaş parçalarının bulunduğu bilinmektedir. Küçük bir çocuğa ait olduğu bilinen mezarda bulunan kumaşın, çocuk giysisi veya çocuğun sarılıp gömüldüğü kumaş parçası olduğu düşünölmektedir. Yapılan analizler sonucunda kumaşın basit dimi örgü düzenine sahip olduğu ve katkı maddesi içermeyen ketenden dokunduğu bilgisi ortaya çıkmıştır (Oster, 1937: 44).

Şekil 5. Mezarda bulunan kumaş parçaları (Oster, 1937: 50)

Erken Tunç Çağı'na bakıldığında ise çeşitli yerleşim yerlerinden tekstil buluntuların ele geçtiği görülmektedir. Çorum'da bulunan Resuloğlu Kazısı'nda bir hançer üzerinde korunmuş kumaş parçası ele geçmiştir. İlk incelemeler sonucunda çözü ve atkı iplikleri rahatlıkla anlaşılan kumaş parçasının ketenden dokunduğuna karar verilmiştir. Yapılan analizlerde molbdenum maddesine rastlanması da dokumada kullanılan ipliklerin boyanmış iplikler olduğunu göstermektedir. Sadece silahlar değil, metal takılar üzerinde de çeşitli kumaş ve dokuma parçalarından kalıntılara rastlanılmıştır. Bu çeşitlilik, gömülen kişilerin kendi kıyafetleriyle birlikte gömüldüğünü düşündürmektedir (Yıldırım ve Ediz, 2007: 216-217).

Şekil 6. Hançer üzerindeki keten kumaş parçası (Yıldırım ve Ediz, 2007: 222)

İkiztepe Kazısı'nda yapılan çalışmalar sonucunda da yangın geçirmiş bir yapının içerisinde, taban üzerinde çeşitli buluntular ele geçmiştir. Bu toplu buluntu grubu içerisinde bulunan hançer, mızrak ucu, delici, balta ve maşa biçimli aletin üzerinde dokuma parçalarına ait kalıntıların bulunduğu bilinmektedir. Bu dokumaların bitkisel liflerden olan kendir veya kenevirten dokunduğu da yapılan analizler sonucunda edinilen bilgiler arasındadır (Bilgi, 1994: 237).

Samsun bölgesinde yürütülen çalışmalarda Dünder-tepe Kazısı'nda ele geçen buluntular arasında üzeri tekstil parçalarıyla kaplı bir kamanın bulunduğu bilinmektedir (Kökten, Özgüç, ve Özgüç, 1945: 374). Aynı bölgede Tekeköy'de yapılan kazı çalışmalarında, mezar hediyesi olan metal

buluntular üzerinde tekstil parçalarının bulunması, bir çeşit ölü gömme geleneği olarak yorumlanmış, ölülerin seyrek dokunmuş bir kumaşa sarılarak gömüldüğü varsayımı öne sürülmüştür (Kökten, Özgüç ve Özgüç, 1945: 386).

Şekil 7. Dündartepe’de ele geçen üzeri tekstil kaplı kama (Lev. LXVI.IV:7) (Kökten, Özgüç ve Özgüç, 1945)

Devret Höyük de dokumacılık ile ilgili buluntulara ek olarak tekstil kalıntılarının da görüldüğü kazılar arasında yer almaktadır. Burada yürütülen çalışmalarda, mezar alanından çıkarılmış bir iğnenin üzerine sarılmış ip; bir baltanın tek yüzeyinin yarısında, bir çömleğin boynunda ve metal bir gaga ağızlı testinin kulp ve ağız kenarı içi kısımları dâhil tüm gövdesini kaplayan dokuma kalıntıları bulunmaktadır (Türker, 2014: 373-374).

Şekil 8. Devret Höyük’te bulunan dokuma kalıntılı bronz gaga ağızlı testi (Yılmaz, 2022: 49)

Erken Tunç Çağı’nın önemli bir yerleşim yeri olan Troya’da da tekstil üretiminin artış gösterdiğini destekler nitelikte çok sayıda dokumacılık aleti ortaya çıkmıştır. Troya M Hazinesi olarak tanımlanan buluntuların ele geçtiği kilden yapılmış büyük bir kap içerisinde; kömürleşmiş bir ipin sarılı olduğu ahşap kalıntı ve kömürleşmiş ip kütlesi yer almaktadır (Schmidt, 1902: 244). Malatya’da bulunan Arslantepe’de krali mezarlarda yapılan kazı çalışmalarında yün kumaş kalıntılarının bulunduğu ve bu liflerin en eski hayvan lifler olduğu öne sürülmektedir (Schoop, 2014: 425).

Genellikle mezar alanlarında rastlanılan kumaş kalıntılarına gösterilebilecek bir diğer örnek de Gedikli Höyük’tedir. Burada yapılan kremasyon mezarlığı alanı kazı çalışmalarında, bir kısmı yanmış iskelet kalıntılarının tekstil parçasına sarılarak bohça şekline getirilip bir iğne ile tutturularak

kremasyon çömleği için yerleştirildiği varsayılmaktadır. Bu çömlüklerin içinden ele geçen bronz iğnelerin üzerinde bohça amaçlı kullanıldığı düşünülen tekstillerin kalıntıları bulunmaktadır (Alkım ve Alkım, 1966: 14).

Denizli’de yer alan Beycesultan Höyük’teki kazı çalışmalarında, Orta Tunç Çağı’na tarihlenen bir evrede yaklaşık 45 cm’lik bir alana yayılmış halde yanmış kumaş parçaları gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu kumaş parçalarının etrafında çok sayıda dokumacılık aletinin de ele geçtiği bilinmektedir (Abay, Dedeoğlu, Ergün ve Çakar, 2018: 513).

Şekil 9. Beycesultan’da bulunan yanmış kumaş parçaları (Abay, Dedeoğlu, Ergün ve Çakar, 2018: 517)

Urartu Dönemi’ne tarihlenen ve buluntuları arasında arkeolojik tekstil bulunan bir yerleşim yeri de Van’da yer alan Yoncatepe Sarayı ve Nekropolü’dür. Bu saray yerleşiminde mutfak alanı olarak tanımlanan bir alanda, in-situ buluntular arasında yangına maruz kalmış tekstillerin de olduğu görülmektedir. Bu tekstillerin içlerinde yiyecek bulunan çömlüklerin ağzını kapatmak için kullanıldığı belirtilmiştir (Tozkoparan ve Belli, 2007: 438). Saray yerleşiminin bir başka odasında da tekstil üretimine ait çok sayıda buluntunun ve karbonlaşmış tekstil parçalarının ele geçtiği bilinmektedir (Tozkoparan ve Belli, 2007: 443).

Aynı bölgede yer alan bir kazı alanı da Ayanis Kalesi’dir. Burada yürütülen çalışmalar esnasında bir mekân içerisinde gerçekleştirilen kazı esnasında çeşitli buluntu gruplarına rastlanılmıştır. Çeşitli form ve ebatlarda seramik, metal ve ahşap parçalara ek olarak tekstil kalıntılarının da olduğundan bahsedilmektedir (Çilingiroğlu ve Erdem, 2010: 9). Aynı kazıda çalışılan farklı bir mekân içerisinden ise tekstil kalıntılarıyla iç içe bir şekilde demir bıçak ve kemik mühür buluntular ele geçmiştir (Çilingiroğlu ve Erdem, 2010: 12).

Ele geçen tekstil ürünlerine ek olarak bütün bir halde bulunan ve dünyanın en eski halısı olma özelliğine sahip Pazırık Halısı, 1940’lı yıllarda Altay Dağları’nın Pazırık isimli kurganında buzullar içerisinde, arkeolog Sergei Ivanovich Rudenko tarafından yapılan bir çalışma sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Bu halının motifler açısından çok zengin oluşu, yüksek kalite liflerle dokunmuş olması ve inceliği dikkat çeken özellikleri arasındadır (Yanar ve Gültekin, 2021: 261; Tekçe, 1993: 19). Bulunduğu konumdan dolayı bu şekilde isimlendirilen Pazırık halısı, kurgan içerisindeki suların donmasıyla

oluşan ortam sayesinde günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bu halı günümüzde Rusya'da bulunan St.Petersburg'daki Hermitage Müzesi'nde sergilenmektedir.

Şekil 10. Pazırık Halısı³

Arkeolojik Tekstillerin Korunması

Arkeolojik tekstillerin günümüze ulaşabilmesi genellikle aşırı kurulukta, donmuş toprakta, suya doygun durumlarda, aşınan metal nesnelere temas halinde veya yanmış katmanların içinde karbonlaşma gibi durumlarda görülmektedir. Kazı esnasında tekstilin gün yüzüne çıkarıldığı ilk an, mevcut tekstil veya tekstil parçası büyük bir ani hava değişimine ve çok fazla ışığa maruz kalmaktadır. Bu durum tarihi tekstiller için büyük bir sorun teşkil etmektedir. Bu sebeple bir tekstil parçası gün yüzüne çıkarıldığı an bahsi geçen büyük değişimleri önleyebilmek için önceden hazırlıklı olmak gerekmektedir (Jones, Unruh and Knaller, 2007: 247).

Kazı esnasında gün yüzüne çıkarılan bir buluntunun değişen ortam koşullarını kontrol altına almak çok mümkün değildir. Fakat bu buluntuların çıkarılması esnasında nem ve rüzgâr gibi faktörlerin etkisini en aza indirmek ve çıkarılan buluntuların direkt gün ışığına maruz kalmasını engellemek amacıyla önlemler alınması gerekmektedir. Tekstil buluntular için dikkat edilen bu önlemler sıcaklık etkisinin minimum seviyeye indirilmesini ve bunun sonucunda lif yapılarının hızla nem kaybetmesini önlemeyi sağlamaktadır. Bu işlemler bir şemsiye veya gölgelik yardımıyla en basit şekilde uygulanabilmektedir (Dikilitaş, 2011: 45).

Tekstil veya tekstil parçaları için gerekli güvenlik önlemleri alındıktan sonra ilk olarak mevcut konumunda, her parçanın yeri açma planında belli olacak şekilde fotoğrafla ve çizimle belgelenmelidir. Belgeleme işlemlerinin titizlikle gerçekleştirilmesi, tekstil buluntunun kaldırılması ve koruma – onarım işlemlerinin planlanması sürecinde değerlendirilmesi açısından önemlidir (Çelik Hekim, 2016: 309).

³ <https://arkeofili.com/dunyanin-en-eski-halisi-pazirik-halisinin-dovmeli-sahipleri-inceleniyor/>

Buluntunun çıkarıldığı yerde korunmasına in-situ koruma adı verilmektedir. Tekstil buluntuların in-situ olarak korunması veri kaybını önlemek amacıyla tercih edilmesi gereken bir önleyici koruma yöntemidir. Müdahale gerektiren buluntular gün yüzüne çıkarıldığında ancak müdahale edilecek vakit, mali destek, gerekli malzemeler veya uzman koruma – onarım personeli olmadığı durumlarda eserin yerinde korunması tercih edilmelidir. Buluntunun toprak altından çıkmadan önceki koşullarına en uygun koşulların, belgeleme aşamasından sonra, tekrar sağlanması ve müdahale edilecek zamana kadar eserin aynı koşullarda kalması sağlanmalıdır.

Arkeolojik tekstillerin en iyi şekilde korunabilmesi için, uygulanacak herhangi bir işlemin beklenmedik sonuçlara ve bilgi kaybına neden olabileceği düşüncesiyle genellikle müdahaleci olmayan bir yaklaşımın tercih edilmesi gerekmektedir (Brooks, Lister, Eastop and Bennett, 1996: 16).

İLK MÜDAHALE

Arkeolojik tekstillerin konservasyonunda temizlik uygulamaları bilimsel veri kaybına neden olabilir. Bu bağlamda uygulama öncesi, konservasyon için gerekli olan işlemlerin arkeolojik veriler üzerindeki etkisini değerlendirme göz ardı edilmemelidir.

Tekstil eserlerin uygun şartlarda ilk müdahale, kaldırma ve taşıma yapılması için kullanılacak malzemelere önceden karar verilmesi gerekmektedir. Uygulama yapılacak merkezde hangi malzemeler mevcut, hangi malzemelere ihtiyaç duyulacak ve bu malzemeler nereden temin edilebilir gibi konular gündeme gelmelidir. Malzeme seçiminde çalışılacak bölgenin hava sıcaklıkları ve nem oranı gibi etmenler de göz önünde bulundurulmalıdır. Çok sıcak ortam koşullarında tekstil eserler için uygun görülen kimyasallar yapışkan bir hale gelerek istenmeyen sonuçlara sebep olmaktadır (Cruickshank, Harrison and Fields, 2002: 45).

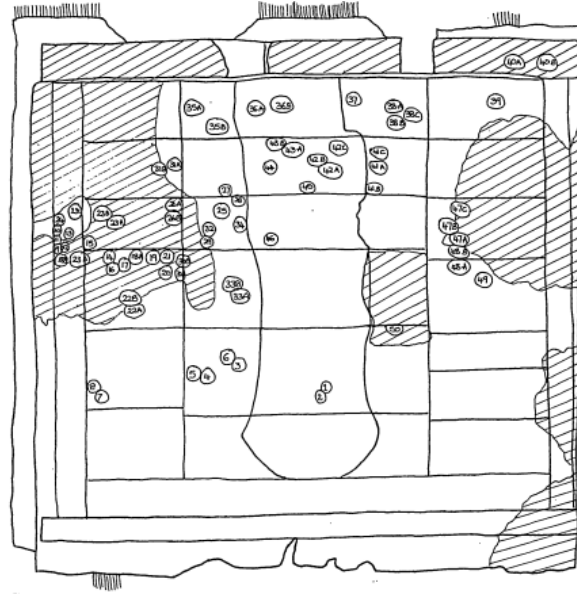
Hassasiyeti yüksek ve dağılmaya müsait görülen arkeolojik tekstillerin kaldırılmadan önce sağlamaştırılması gerekmektedir. Sağlamaştırma işlemi için %2'lik oranda hazırlanmış Etanol ve Mowital b30H karışımı dağılmak üzere olan tekstil yüzeyine pipetle uygulanmalıdır (Cruickshank, Harrison and Fields, 2002: 45). Diğer bir seçenek, selüloz bazlı seyreltik bir reçine ile (su içinde %2'lik) Ethulose veya Klucel G veya akrilik emülsiyon (Rho-plex AC-330) yüzeye püskürtülebilir ancak bu yöntem sağlamaştırma parlamaya yol açabilir. Arkeolojik tekstil iyi durumda ise obje yüzeyine gevşek biçimde tutunan toprak kuru fırçalama ya da hava üflecisi ile uzaklaştırılabilir. Yüzeysel kalıntılar ve ince kökler mikroskop altında mekanik yol ile arındırılabilir (Özen ve Spirydowicz, 2002: 3). Kazı alanından çıkarılan tekstillerin daha güvenli bir ortama taşınması için alınması gereken önlemler bulunmaktadır. Sağlamaştırma işlemi uygulanan tekstillerin, mukavemeti yüksek olan tekstillere göre daha özenli taşınması gerekmektedir. Mukavemeti daha yüksek olan tekstiller asitsiz kağıtlar veya taşıyıcı levhalar üzerinde, üzerlerine asitsiz kağıt kapatılarak ve eser adı, envanter numarası, kontekst bilgileri içeren bir bilgilendirme kartıyla taşınabilirken; daha hassas durumda olan tekstiller için ethafoam üzerine oyuklar açılarak yuva oluşturulması gerekmektedir. Bu şekilde tekstillerin hareket alanı kısıtlanarak minimum düzeyde hasarla taşınması sağlanmalıdır (Cruickshank, Harrison and Fields, 2002: 45).

Şekil 11. Ethafoam üzerine yerleştirilen hassas tekstil parçaları (Cruickshank, Harrison and Fields, 2002: 46)

BELGELEME

Laboratuvara ulaşan eserler için öncelikli olarak işlem öncesi belgeleme işlemleri uygulanmalıdır (fotoğraf, çizim vb). Fotoğrafla belgelemesi yapılan tekstil eserlere bir de bozulma haritası oluşturmak gerekmektedir. Bu haritada üzerinde; tekstilde görülen tüm renkler, bozulmalar ve parça kayıpları için bir lejant oluşturulmalıdır (Singer and Wylie, 1995: 60). Arkeolojik tekstile zarar vermeyecek şekilde o döneme ait bilimsel veri alınması amacıyla lif cinsi ve dokuma örgüsü tayini yapılabilir.

Şekil 12. Bozulmaları gösteren bir diyagram örneği (Singer and Wylie, 1995: 60)

Belgeleme işlemi tamamlanan eserlerin durum taraması yapılmalıdır. Tekstilin rengi, boyutları, anlaşılır durumda ise dokuma örgüsü, mevcutsa motifleri ve uğradığı bozulmalar hakkında bilgi verilmelidir (Cruickshank, Harrison and Fields, 2002: 46; Singer and Wylie, 1995: 61).

27

Koruma ve onarım işlemlerine başlamadan önce belgeleme yapılması ciddi bir önem taşımaktadır. Uygulanan bazı işlemleri geri dönüşlü işlemler olmaması bilgi ve belge kaybına yol açabilmektedir. Bu nedenle işlemlere başlamadan önce tüm eserlerin kapsamlı bir şekilde incelenmesi ve tam olarak belgeleme çalışmalarının yapılması bir rutin haline getirilmelidir (Cruickshank, Pullan and Potter, 1999: 37).

ANALİZ

Tekstil eserlere sonuçları etkileyebilecek herhangi bir müdahale uygulanmadan önce, yapılması öngörülen analizler için pigment ve bağlayıcı numuneleri alınmalıdır (Cruickshank, Pullan and Potter, 1999: 37).

Arkeolojik tekstil eğer renkli ise tekstilin dokumasında kullanılan ipliklerin boyanmasında kullanılan boya boyar madde analizinin yapılması gerekmektedir. Boyarmadde analizi için Wouters ve Verhecken (1991) tarafından geliştirilen yüksek performanslı sıvı kromatografisi (HPLC) tercih edilmektedir (Cruickshank, Harrison and Fields, 2002: 46).

Tekstil konservasyonunda yapılmakta olan eserlere zarar vermeyen tahribatsız analiz yöntemleri tercih edilmektedir. İlk olarak optik mikroskop kullanılabilir ancak lif cinsinin kesin olarak anlaşılabilmesi ve de üzerinde bulunan bozulma türlerinin tespiti açısından enerji dağılımlı X-ışını mikro analiziyle (SEM/EDS) taramalı elektron mikroskobu kullanılmalı ve daha detaylı bilgi edinilmelidir. SEM ile elde edilen görüntülerde, tekstil liflerinin kalitesi, yüzey yapısı ve hasar

boyutunu değerlendirmek mümkündür. Bu analizlerden sonra tekstile uygulanacak koruma ve onarım teknikleri planlanarak koruma çalışmaları yürütülmelidir (Ahmed, 2018: 344).

TEMİZLİK

Zarar verici faktörlerin etkisini azaltmak ve kanıtları korurken destek ve boyutsal stabilite sağlamak için bazı müdahaleci yaklaşımlar seçilmektedir. Bu teknikler arasında nemlendirme, ıslak veya solventle temizleme gibi seçenekler de yer almaktadır (Brooks, Lister, Eastop and Bennett, 1996: 18).

Tekstilin bütünlüğü üzerinde, fiziksel veya kimyasal hasara neden olabilecek zararlı kirlerin uzaklaştırılması için temizlik uygulaması yapılması gerekmektedir. Tekstil için uygun temizleme yönteminin seçimi mevcut kir, kumaşın mukavemeti ve yapısı gibi etkenlere bağlıdır. Tekstilin temizliği aşamasında en uygun yöntemi belirlemek için öncelikle bazı testler yapılarak göstereceği tepkiyi ölçmek gerekmektedir (Ahmed, 2018: 344).

Toprak altından çıkarılan arkeolojik tekstillerin daha anlaşılır hale getirilmesi için temizlik işlemlerinin uygulanması gerekmektedir. Eserin mevcut durumuna göre kuru veya ıslak olmak üzere iki farklı temizlik yöntemi uygulanabilmektedir. Islak temizliğin uygun olmadığı durumlarda kuru temizlik tercih edilmektedir. Islak temizlik ise mukavemeti yüksek eserler için uygun bir temizleme yöntemidir. Ancak geri dönüşü olmayan bir müdahale yöntemi olduğundan olumlu ve olumsuz yönlerinin iyi belirlenmiş olması gerekmektedir (Brooks, Lister, Eastop and Bennett, 1996: 17). Son yıllarda yapılan çalışmalarda ıslak temizlik konusunda Stauffer (1998: 160) şöyle belirtmektedir: “Bir tedavi olarak ıslak temizlemeye karar vermeden önce, bunun kesinlikle gerekli olduğundan gerçekten emin olunması gerekiyor”.

Bazı durumlarda tekstil, ıslak bir ortamda bulunabilir. İlk olarak nemli tekstilin temizliğinde buluntunun hollytex üzerine yerleştirilmesi ve az miktarda saf su ile fırça veya pipet yardımıyla uygulanması önerilmektedir. Temizlikten sonra tekstilin ıslaklığı hollytex gibi malzemeler ile suyu arındırılmalı ardından serin bir ortamda kurumaya bırakılmalıdır. Islak tekstil yüzeyinde mikroorganizma ürememesi amacıyla tekstilin üzerine ethanol püskürtme yöntemi ile uygulanabilir (Özen ve Spirydowicz, 2002: 3).

Islak Temizlik

Islak temizlik aşamasına karar verilmeden önce tekstil yüzeyindeki boyaların stabilitesinin kontrol edilmesi gerekmektedir. Bunun için hazırlanan solüsyonun küçük bir pamuk yardımıyla liflerin renkli kısımlarına emdirilmesi gerekmektedir. Boyaların stabilizasyonu iyi durumda ise solüsyonla temas ettiğinde bir akma söz konusu olmayacaktır. Eğer boyalar stabil değil ise solüsyonla beraber renk akması görülecektir. Bu testten sonra boyaların stabil olduğuna karar verilirse ıslak temizleme yöntemi de tercihler arasında eklenebilir (Ahmed, 2018: 344).

Islak temizlik uygulamasında ıslak temizliğe tabi tutulamayacak kadar kuru ve kırılgan olduğu düşünülen parçalar, esnekliklerini artırmak için kontrollü bir nem odasına yerleştirilerek suya daldırma işlemine hazırlanmalıdır (Brooks, Lister, Eastop and Bennett, 1996: 19). Bu sayede eserin kırılığının artmasının önüne geçilebilmektedir. Nemlendirmeye alternatif olarak yıkama suyuna gliserol

eklenmesi de tekstilin bünyesine su çekme hızını yavaşlatmaktadır. Bununla birlikte, tekstil lifleri üzerinde gliserol veya deterjan gibi istenmeyen kalıntıların bırakılma olasılığı ve yıkama sonrası kuruma hızının dikkatli bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir (Balázs, 1999: 661). Islak temizlik esnasında kullanılan su, kopan lifleri kaybetmemek için süzülerek boşaltılmalıdır (Brooks, Lister, Eastop and Bennett, 1996: 19).

Temizlik sonrası suyun objeden uzaklaştırılması için iki farklı yöntem kullanılmaktadır. Birinci yöntem buharlaştırarak kurutma yöntemi ve ikinci yöntem ise Japon kâğıdının (Asitsiz kâğıt) doğrudan kumaşın yüzeyine serilmesidir. Bu yöntemde Japon kâğıdı tekstil üzerinde dikkatlice bastırılmaktadır. Bu uygulama esnasında tekstilin ıslak olması nedeniyle hala yumuşak olduğunu ve bu işlem sırasında kolaylıkla zarar görebileceğini, dolayısıyla çok dikkatli olunması gerektiğini unutmamak gerekmektedir (Ahmed, 2018: 344).

Kuru Temizlik

Islak temizliğin tekstil üzerinde geri dönüşü olmayan hasar bırakacağı tespit edildiğinde geriye sadece kuru temizlik yöntemleri kalmaktadır.

Islak temizleme yöntemleri ile çıkarılması güç lekelerin temizliğinde yalnızca etanol kullanılarak yapılan kuru temizleme oldukça etkilidir. Genel olarak alifatik hidrokarbonlar, aromatik hidrokarbonlar, alkoller, ketonlar, esterler, eterler, klorlu solventler, nitrojen bileşikler, organik bazlar ve sülfür bileşikler gibi kuru temizleme solventleri, oda sıcaklığında kullanıldığında yağlı kirler için bir temizlik yöntemidir. Bu nedenle pürüzsüz fırçalar kullanılarak kirli kısımlara lokal olarak etanol kullanılması lekelerin çıkarılmasını sağlamaktadır. Yaklaşık 15 dakikalık iki periyod halinde etanol uygulaması kirler üzerinde test edildiğinde sonucun başarılı olduğu görülmektedir. Kalıntıların uzaklaştırılması ve etanolün lifler üzerinde olumsuz bir etki oluşturmaması için kısa süreli sabunsuz banyo yaptırılması gerekmektedir. Bu yöntemin metal iplikler için de geçerli olduğu bilinmektedir (Ahmed, 2018: 344).

PRESLEME

Temizlik işlemi tamamlanan tekstillerin düz bir görünüme sahip olabilmesi için presleme yöntemi uygulanmaktadır. Geri dönüşü olmayan bir bozulma yaratmamak adına presleme işleminden önce tekstillerin nem odasında su buharı yardımıyla yumuşatılması gerekmektedir. Bu uygulama sayesinde kumaşların gevşediği ve kırışıklıkların kademe kademe azaldığı gözlemlenmektedir. Daha düz bir görünüm elde etmek için Perspex ağırlıkları kullanılabilir. Nemini hızlı kaybeden tekstillerin düzleştirilmesini kolaylaştırmak için ise; üzerine su püskürtülen Gore-tex (politetrafloro etilen, polyester laminat) kurutma kâğıdı eserin altına yerleştirilerek daha nemli kalması sağlanabilmektedir. Her tekstilin göstermiş olduğu mukavemete göre bu işlemlerin uygulama süresi de değişiklik göstermektedir (Cruickshank, Harrison and Fields, 2002: 49).

DESTEKLEME

Onarım işlemi tamamlanan tekstillerin genellikle bir destek ile koruma altına alınması öngörülmektedir. Destek amaçlı yapılan birçok uygulama mevcuttur. Örneğin soğuk astarlanmanın

(Cruickshank, Pullan and Potter, 1999: 42), ısıyla kapatılmış astarın ve dikişli ve yapışkanlı desteklerin en uygun destekleme yöntemleri olduğunu savunan yayınlanmış kaynaklar vardır. Dikişli destek yönteminde; bir tekstil ürününün doğrudan opak bir arka kumaş üzerine ince ve boyalı ipliğin kullanıldığı ve daha geleneksel olan destekleme yöntemidir (Cruickshank, Pullan and Potter, 1999: 40). Kaplama yönteminde ise; görüntüleri ipek gibi diğer gazlı bez benzeri kumaşlara göre daha az gizlediği tespit edildiğinden kaplama kumaşı olarak 20 denye incelikte bir monofilament ağ tercih edilmektedir ve dış kenarları etrafında ve eksik alanlar boyunca opak bir desteğe dikilir, böylece tekstilin kendisine dikiş yapılması önlenmiş olur (Cruickshank, Pullan and Potter, 1999: 38). Destek yöntemi seçilirken tekstilin mukavemeti de göz önünde bulundurulmalıdır. Tekstilin dikilemeyecek kadar kırılğan olduğu durumlarda, iki yarı saydam malzeme katmanı arasına sıkıştırılabilir: bu, dikişlerin delinmesini önler ve nesnenin her iki tarafının da çalışma amacıyla görülmesini sağlamaktadır (Brooks, Lister, Eastop and Bennett, 1996: 19). Mukavemeti yüksek tekstiller için dikişli destek yöntemi, hassas durumda olan tekstiller için ise naylon ağ kullanılan kaplama tekniği seçilebilmektedir (Cruickshank, Harrison and Fields, 2002: 49).

Tekstilin bir ahşap üzerinde desteklenmesi de tercih edilebilecek yöntemler arasındadır. Bu yöntemde kullanılacak ahşap, çevre koşullarının geçirgenliğini ortadan kaldırmak için %10'luk Paraloid B-72 ile kaplanmalıdır. Daha sonrasında ise yıkanıp ütülenmiş yumuşak kumaşlar ahşap destek üzerine sabitlenmelidir (Ahmed, 2018: 345).

Şekil 13. Tarihi objenin kuru temizlemesi (A), Ahşap destek yumuşatılmış kumaşla kaplanmıştır (B & C), Keten destek ahşap desteğe (D) tutturulmuştur. (Ahmed, 2018: 345)

DEPOLAMA

Sergilemeye dâhil edilmeyen hassas nitelikteki tekstiller üzerinde herhangi bir işlem yapılmadan, üzerindeki mevcut kir ve kırışıklıklar ile depolama da bir önleyici koruma yöntemidir. Kontekt bilgilerinin korunması için aynı alandan çıkan tekstiller bir arada depolanabilmektedir. Arkeolojik tekstillerin depolanmasında standart depolama yöntemleri kullanılmaktadır. Bu yöntem, asitsiz kutulara tekstillerin hareket etmeyecek ve birbiri üzerinde baskı kurmayacak şekilde

yerleştirilmesidir. Daha hassas tekstiller için de asitsiz kutu içerisinde yerleştirilen ethafoam üzerine yuva açılarak yine asitsiz kâğıtla bu tekstillerin yuvaya yerleştirilmesi yöntemi tercih edilmektedir (Cruickshank, Harrison and Fields, 2002: 52).

Deri ve tekstiller objelerin buldukları ortamın karanlık ve serin, bağıl nem değeri % 45 ile 55 arasında olmalıdır. Işık ve sıcaklık objelerin organik yapısında solmaya ve daha ileri derecede bozulmaya neden olabilmektedir. Küçük ve parçalar halindeki tekstiller şeffaf poliyester (Mylar) veya krep ya da stabileks gibi şeffaf kumaş tabakaları arasında hareketsiz hale getirilmeli ve asitsiz mukavva çerçeveleri arasına yerleştirilmelidir (Özen ve Spirydowicz, 2002: 3).

SONUÇ

Tekstilin tarih boyunca çeşitli malzemelerle; çeşitli şekillerde üretildiği ve çok fazla kullanım alanı olduğu bilinen bir gerçektir. Belgeleme, mevcut durum ve bozulmaların tespiti, uygulanacak koruma ve onarım yöntemlerinin belirlenmesi, uygulama aşaması ve devamında önleyici koruma ile depolama/sergileme önerileriyle birlikte uygulama basamakları tamamlanmaktadır. Tekstiller sadece etnografik ürün olarak değil aynı zamanda arkeolojik kazı çalışmalarında bulunan tekstil veya tekstil kalıntıları olarak da ele alınmaktadır.

Arkeolojik tekstiler nadir olarak bulunmalarından dolayı diğer buluntu gruplarına göre daha fazla hassasiyet gösterilmesi gereken bir gruptur. Bu çalışma kapsamında, arkeolojik tekstil kavramı, Türkiye’de yürütülen kazı çalışmalarında ele geçen tekstil buluntular ve arkeolojik tekstil buluntularına nasıl yaklaşılması gerektiği ile birlikte sırasıyla işlem basamakları ve depolama önerileri üzerinde durulmuştur. Türkiye’de yapılan çalışmalar sırasında ele geçen tekstil eserlerin bir kısmının müzelerde diğer eserlerle birlikte sergilendiği bir kısmının da müze depolarında stabil halde korunmaya çalıştığı görülmektedir. Yurtdışında ele geçen tekstil buluntularla ilgili çalışmalarda hassas ve narin eserlerin, önleyici koruma amacıyla sergi salonundan ziyade depolarda koruma altına alınması gerekmektedir. Bu tekstil eserlerin gelecek nesillere aktarılabilmesi için koruma ve onarım işlemlerinin hassasiyetle yürütülmesi ve periyodik olarak gerekli bakımlarının yapılması gerekmektedir.

Arkeolojik tekstillere yönelik kazı alanında uygulanan konservasyonun birçok faydası bulunmaktadır. Öncelikli olarak zaten günümüze kadar zor gelebilen bir organik hammadde ile üretilen objeye ilk müdahale objenin kökeni, yapım tekniği gibi bilimsel verilerin yok edilmemesi adına önemlidir. Konservasyon işlemleri, konservatör ve diğer bilim insanlarının tekstiller üzerinde araştırma yapmalarını sağlamak aynı zamanda korunmuş tekstillere erişim, tarih, kültür ve sanat gibi alanlarda bilimsel çalışmaların yapılmasına olanak tanımaktadır. Konservasyon uygulamaları, malzeme bilimi, kimya ve diğer teknik alanlarda ilerlemelere yol açabilir. Bu ilerlemeler, daha etkili ve sürdürülebilir koruma yöntemlerinin geliştirilmesine katkıda bulunabilir. Konservasyon, arkeolojik tekstillerin eğitim ve sergileme amaçlarıyla kullanılmasını sağlamaktadır. Bu durum, tarih, arkeoloji ve etnografya müzelerinde veya eğitim kurumlarında yapılan sergilerde değerli öğrenme fırsatları sunmaktadır. Arkeolojik tekstillere yönelik konservasyon, bir toplumun kültürel mirasını korur ve gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli bir rol oynar. Toplumların kimliklerini ve kökenlerini koruma, gelecek nesillere aktarma kültürel zenginliğin devamlılığını sağlamaktadır. Arkeolojik tekstillerin sürdürülebilir korunması için uzun vadeli stratejiler geliştirilmelidir. Bu stratejiler, tekstillerin korunmasını ve gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamak için uzun vadeli planlar içermelidir.

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları:	
Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Katkı Oranı Beyanı:	1. yazar: %50 – 2. yazar: %50
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Sorumlu Yazar:	Doç. Dr. Ayşem Yanar
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.	
<i>The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:</i>	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Author Contributions:	1 st author: %50 – 2 st author: %50
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Corresponding Author:	Assoc. Prof. Dr. Ayşem Yanar
Double-Blind Peer Review:	External-independent
<i>This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.</i>	

KAYNAKÇA

- Abay, E., Dedeoğlu, F., Ergün, G. & Çakar, Ş. (2018). Beycesultan Höyüğü 2016 Yılı Kazı Çalışmaları. 39. Kazı Sonuçları Toplantısı 1. Cilt İçinde (s. 507-520). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Ahmed, H. E. (2018). Preservation and Conservation Strategies of Historical Textiles in Excavation: A Case Study of Egyptian Excavation. *Trends in Textile Engineering and Fashion Technology*.
- Alkım, U. B. & Alkım, H. (1966). Gedikli (Karahüyük) Kazısı Birinci Ön-Rapor. *Bulleten* 30(117), 1-26.
- Atalayer, G. (2004). Tarihi Tekstillere Koruma Kavramı Üzerine Bir Öneri. 7. *Müzecilik Semineri*. İstanbul.
- Balázs, Á. T. (1999). Drying behaviour of fibres. *Triennial meeting (12th)* (s. 661-666). 29 Ağustos - 3 Eylül 1999 Lyon: James & James .
- Bilgi, Ö. (1994). İkiztepe Kazılarının 1992 Dönemi Sonuçları. 15. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1. Cilt* İçinde (s. 235-244). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

- Brooks, M., Lister, A., Eastop, D. & Bennett, T. (1996). Artifact or information? Articulating the conflicts. *conserving archaeological textiles, Studies in Conservation* 41.1, s. 16-21.
- Burnham, H. B. (1965). Çatal Hüyük - The Textiles and Twined Fabrics. *Anatolian Studies* 15, 169-174.
- Büken, R. (2003). Çatalhöyük Tekstilleri. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 79-86.
- Cruickshank, P., Harrison, A. and Fields, J. (2002). From excavation to display: The conservation of archaeological textiles from an ad first-third century cemetery site in Jordan. *The Conservator*, 44-56.
- Cruickshank, P., Pullan, M. & Potter, J. (1999). Recent treatments of painted Egyptian shrouds: The influence of condition and intended role. *The Conservator*, 23:1, s. 37-48.
- Çelik Hekim, H. (2016). Arkeolojik Kazı Ortamında Tekstil Buluntulara Uygulanan Koruma Yöntemleri, Sinop Balatlar Kilisesi Kazısı Tekstil Örnekleri Etüdü. 7. Uluslararası Tekstil Konferansı-Bezce. İstanbul.
- Çelik Hekim, H. (2019). Sinop Balatlar Kilisesi Mezar Buluntusu Tekstillerinin Yapısal Analizleri ve Belgelenmesi. İstanbul.
- Çilingiroğlu, A. & Dedeoğlu, F. (2006). Ulucak Höyük Kazıları 2005 Yılı Çalışmaları. 28. Kazı Sonuçları Toplantısı içinde (s. 137-146). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Çilingiroğlu, A. & Erdem, A. Ü. (2010). Ayanis Kalesi Kazıları 2006-2008. 31. Kazı Sonuçları Toplantısı 2. Cilt içinde (s. 1-26). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Dikilitaş, G. (2011). Arkeolojik Alanlarda Koruma. *Restorasyon ve Konservasyon Uygulamaları Dergisi* 6(43), 43-51.
- Jones, J., Unruh, J. & Knaller, R. (2007). Guidelines for the excavation of archaeological textiles. *Ancient textiles: production, craft and society:: Proceedings of the First International Conference on Ancient Textiles* (s. 245-253). Lund Sweden ve Copenhagen Denmark: Oxbow.
- Kökten, K., Özgüç, N. & Özgüç, T. (1945). 1940 ve 1941 yılında Türk Tarih Kurumu adına yapılan Samsun bölgesi kazıları hakkında ilk kısa rapor. *Belleten* 9(35), 361-400.
- Oster, H. H. (1937). The Alishar Hüyük Seasons Of 1930-32. *Researches in Anatolia (Vol. 1)*.
- Özbal, R., Gerritsen, F., Erdalkıran, M. & Özbal, H. (2017). 2015 Yılı Barcın Höyük Kazıları. 38. Kazı Sonuçları Toplantısı 3. Cilt içinde (s. 17-33). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Özen, L. & Spirydowicz, K. (2002). Arkeolojik Kazılarda Deri ve Tekstil Buluntuların Konservasyonu. *Kazı Notları Arkeolojik Konservasyon ve Antik Yerleşimlerin Korunması İçin Pratik Rehber Sayı: 17*. Japon Anadolu Enstitüsü.
- Peacock, E. E. (2005). Study of Archaeological Textiles Intimately Associated. *NESAT IX: Archäologische Textilfunde-Archaeological Textiles*, (s. 12-16). Braunwald.
- Roodenberg, J. (1994). 1992 Ilıpınar Kazıları. 15. Kazı Sonuçları Toplantısı 1. Cilt içinde (s. 171-176). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Schmidt, H. (1902). *Heinrich Schliemann's Sammlung, Trojanischer Altertümer*. Berlin: Georg Reimer.
- Schoop, U.-D. (2014). Weaving Society in Late Chalcolithic Anatolia: Textile Production and Social Strategies in the 4th Millennium BC. *Western Anatolia before Troy. Proto-Urbanisation in the 4th Millennium BC?: Proceedings of the International Symposium held at the Kunsthistorisches Museum*

- Wien Vienna, Austria, 21-24 November, 2012 (s. 421-446). Viyana: ustrian Academy of Sciences Press.
- Singer, P. & Wylie, A. (1995). The conservation of a fourth century AD painted Egyptian Mummy shroud. *The Conservator*, 19:1, s. 58-64.
- Stauffer, A. (1998). Some comments on the wet cleaning of archaeological textiles. *International perspectives on textile conservation: papers from the ICOM-CC Textiles Working Group meetings* (s. 159-161). 13-14 Ekim 1994 Amsterdam ve 11-15 Eylül 1995 Budapeşte: ARCHETYPE.
- Tekçe, E. F. (1993). Pazırık Altaylardan Bir Halının Öyküsü. *Sanat ve Sanat Tarihi Dizisi* 64/5. içinde Yayınlar Dairesi Başkanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 1452.
- Topuz, Ö. (2018). Arkeolojik Tekstil Konservasyonu: Türkiye Örneği. *Akdeniz Üniversitesi; Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*. Antalya.
- Tozkoparan, M. & Belli, O. (2007). 2005 Yılı Van-Yoncatepe Sarayı ve Nekropolü Kazısı. 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1. Cilt* içinde (s. 429-455). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Türker, A. (2014). Devret Höyük 2013 Yılı Kazısı ve İlk Sonuçlar. 36. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1. Cilt* içinde (s. 363-382). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Wouters, J. & Verheken, A. (1991). High-performance liquid chromatography of blue and purple indigoid natural dyes. *Journal of the Society of Dyers and Colourists Vol.107.7-8*, s. 266-269.
- Yanar, A. & Gültekin, H. (2021). Arkeolojik Tekstillerde Koruma Yaklaşımları ve Etik. *İdil Cilt* 78, 260-273.
- Yıldırım, T. & Ediz, İ. (2007). 2005 Yılı Resuloğlu Eski Tunç Çağı Mezarlık Kazısı. 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı 2. Cilt* içinde (s. 211-222). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Yılmaz, D. (2022). Arkeolojik Buluntular Işığında Neolitik Çağ'dan Erken Tunç Çağı Sonuna Kadar Anadolu'da Dokumacılık. D. Yılmaz içinde, *Neolitik Çağ'dan Demir Çağı Sonuna Kadar Anadolu'da Dokumacılık* (s. 5-50). İstanbul.
- Serap Öz dol (2020, 11 Kasım). Çatalhöyük Dokuma. Çatalhöyük'te günlük yaşamın ve ölümler dünyasının bir parçası olarak dokumalar. <https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/arkeoloji/catalhoyuk-dokuma> (Erişim Tarihi: 19.03.2024).
- Antoinette Rast-Eicher (2021, 10 Kasım). Neolithic Cloth from Çatalhöyük Analyzed. <https://www.archaeology.org/news/10133-211110-turkey-neolithic-fabric> (Erişim Tarihi: 19.03.2024).
- Erman Ertuğrul (2017, 16 Mart). Dünyanın En Eski Halısı Pazırık Halısı'nın Dövmeli Sahipleri İnceleniyor. <https://arkeofili.com/dunyanin-en-eski-halisi-pazirik-halisinin-dovmeli-sahipleri-inceleniyor/> (Erişim Tarihi: 19.03.2024).

Tasarımda Karalama (Doodle) Yaklaşımları: Pazarlama Süreçleri ve Zorluklar*

Doç. Dr. Semih Delil

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0358-2344>

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Grafik Tasarımı Bölümü, Grafik Tasarımı Anasanat Dalı, Ankara- TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 11.08.2024

Kabul: 24.09.2024

On-line Yayın: 30.09.2024

Anahtar Kelimeler

Grafik Tasarım

Doodle

Karalama

Konsept

Konsept Tasarımı

Araştırma Makalesi

* Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.77857>

Öz

Karalamalar basit çizim ve şekillerle yaratıcı ifade biçimi olarak ortaya çıkan bir tasarım dili ve kültürüdür. Tarihsel kökeni antik dönemlere kadar uzanan karalama eylemi, insanların düşüncelerini ve duygularını anlık ve serbest bir biçimde ifade etme ihtiyacından doğmuştur. Çoğunlukla düşüncesizce çizilen bu şekiller, aslında bilinçaltını, duygusal durumları ve soyut fikirleri yansıtan görsel anlatılar olarak da değerlendirilmektedir. Zamanla bu basit çizimler, sanatın, grafiğin ve iletişimin çeşitli alanlarına yayılmış, özellikle dijital çağda güçlü bir estetik ve iletişim aracı haline gelmiştir. Karalamalar grafik tasarım projelerinde yardımcı bir öğe olarak sıklıkla kullanılan bir trend olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapısı gereği bu karalamalar fazla stilize olmaktan uzak basit imgeleşmelerdir. Bu imgelemeler günümüz tasarım dünyasındaki yükselişi, izleyicilerle daha güçlü ve kişisel bir bağlantı kurma yeteneği ile dikkat çekmektedir. Bu basit çizimlerin eğlenceli ve erişilebilir olmaları, izleyiciyle duygusal bir etkileşim yaratma potansiyelini arttırmaktadır. Ancak bu karalamaların genellikle basit çizimler ve sınırlı teknik becerilerle sınırlı olduğu bir gerçektir. Estetik açıdan bu tür tasarımlar genellikle daha karmaşık ve sofistike yöntemlerle karşılaştırıldığında yetersiz kalabilmektedir. Öte yandan dijitalleşmesi, basit ve popüler olması kimi hedef kitleler üzerinde doğru hedefleme aracı olabilmektedir. Bu trend tasarım dünyasında samimi etkileşimi artırırken diğer taraftan özellikle markalama süreçlerinde kimi zaman markanın ciddiye alınmamasına neden olabilmektedir. Bu bilgiler ışığında bu çalışmanın amacı, karalamaların yaratıcı ve teknik sınırlamaları arasındaki dengeyi anlamaktır. Ayrıca çalışma, tasarımcıların bu trendi nasıl kullanabileceklerini ve tasarım pratiğinde ne tür sonuçlar doğurabileceğini tartışmaktadır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Delil, S. (2024). Tasarımda Karalama (Doodle) Yaklaşımları: Pazarlama Süreçleri ve Zorluklar. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 17(101), 35-48.

*Doodle Approaches in Design: Marketing Processes and Challenges**

Assoc. Prof. Dr. Semih Delil

Ankara Haci Bayram Veli University, Art and Design Faculty, Graphic Design Department, Graphic Design Department, Ankara-TÜRKİYE

Article History

Submitted: 11.08.2024

Accepted: 24.09.2024

Published Online: 30.09.2024

Keywords

Graphic Design

Doodle

Concept

Concept Design

Research Article

* This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.77857>

Abstract

Doodles have emerged as a design language and cultural phenomenon rooted in the creative expression of simple drawings and shapes. Their historical origins trace back to ancient times, where the act of doodling arose from the human need to express thoughts and emotions spontaneously and without restraint. While often perceived as mindless sketches, these forms can, in fact, serve as visual narratives reflecting subconscious thoughts, emotional states, and abstract ideas. Over time, these simple drawings have permeated various fields, including art, graphic design, and communication, evolving into powerful aesthetic and communicative tools, particularly in the digital era. Doodles have become a recurring trend in graphic design, often used as supplementary elements in design projects. By nature, these drawings are characterized by their simplicity and avoidance of overly stylized imagery. Their growing popularity in contemporary design can be attributed to their ability to establish stronger and more personal connections with audiences. The playful and accessible nature of doodles enhances the potential for emotional engagement with viewers. However, these sketches are also often limited by their simplicity and minimal technical complexity. Aesthetically, such designs may fall short when compared to more intricate and sophisticated approaches. On the other hand, the digitalization and widespread appeal of doodles make them effective tools for targeting specific audiences. While this trend fosters genuine interaction within the design world, it can sometimes lead to perceptions of a brand being less serious, particularly in branding efforts. In light of these observations, this study aims to explore the balance between the creative potential and technical limitations of doodles. Additionally, it discusses how designers can utilize this trend and the potential implications for design practice.

GİRİŞ

Doodle (karalama) kelimesi ilk olarak 17. yüzyılda ortaya çıkmıştır ve aptal ya da ahmak anlamına gelmektedir. Kelimenin modern anlamı 1930'larda ortaya çıkmış ve zaman kaybetmek ya da tembel olmak anlamına gelen 'dawdle' kelimesiyle ilişkilendirilmiştir. İsmi anlamına ve önceki tanıma dayanarak, karalama yapmak tembelliğin veya üretken olmamanın bir biçimi olarak görülmüştür (Simmons, 2016). Türkçe sözlük anlamında ise karalamak; Boya veya kalemle birtakım şekiller çizerek bir yeri kirletmek anlamına gelmektedir (TDK). Bu tür çizimler, genellikle serbest biçimli ve düzensiz bir yapıya sahiptir, çoğu zaman el ile yapılmış gibi görünürler ve minimal detaylara sahip olabilmektedir. Sözlük anlamlarının yanında karalamalar genellikle basit ve eğlenceli çizimlerden oluşan grafik unsurlarını ifade etmektedir.

Karalamalar (doodles), tasarım dünyasında samimi, el yapımı bir estetik sunarak hem kişisel yaratıcılığı vurgulayan hem de izleyicilerle daha yakın bir bağ kuran bir trend olarak öne çıkmaktadır. Özellikle markalar, bu estetik yaklaşımı logolar ve sosyal medya paylaşımları gibi tasarımlarında benimsemektedir. Araştırmalar, doodle stiline hem marka görünürlüğünü artırdığını hem de tasarımlara daha özgün ve kişisel bir dokunuş kattığını göstermektedir. Bu tasarımlar, izleyicinin içsel yaratıcı çocukluğunu anımsatan ve dijital dünyada kaybolan insanî dokunuşları geri getiren bir tarz olarak tanımlanır (Design Articles, Inspiration & Resources).

Ayrıca, doodle'ların eğitim ve bilişsel süreçlerde etkili olduğu ve bilgi aktarımını güçlendirdiği vurgulanmaktadır. Eğitim materyallerinde kullanıldığında, öğrenciler üzerinde pozitif bir bilişsel etki yarattığı ve yaratıcı düşünme süreçlerini teşvik ettiği görülmüştür. Bu görsel dil, aynı zamanda kullanıcıların öğrenme süreçlerini daha eğlenceli ve ilgi çekici kılmaktadır (Pierce, 2019). Karalamalar genellikle tuhaf ve spontane illüstrasyonlar olarak oluşturulup markalara insani bir dokunuş katmaktadır. Bu trend, dijital hassasiyetin hâkim olduğu bir dünyada el yapımı stillerin hiç bitmeyen cazibesinin bir yankısı olabilmektedir.

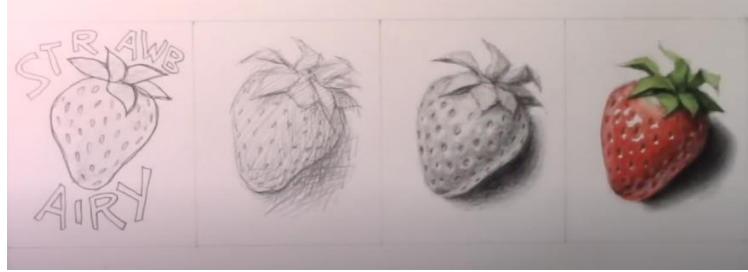
Karalamaların Sanat ve İfade Aracı Olarak Kullanımı

Karalamalar, kişinin zihni yalnızca çizim süreciyle ilgilenmek yerine başka bir şeyle meşgulken, dalgınlıkla kendiliğinden üretilen karalanmış çizimler veya işaretlerdir (Watson, 2008:3). Karalama eylemi doğası gereği basit çizgiler ve şekiller aracılığıyla yaratıcılığı sergilemenin bir yolu olarak ortaya çıkmamaktadır. Tarihçesi eski zamanlara kadar uzanan karalamalar insanların düşüncelerini ve hislerini anında kâğıda dökme ihtiyacından doğmuştur. Karalamanın sanat dünyasındaki yeri, 20. yüzyılın ortalarından itibaren daha belirgin hale gelmiştir. Bu dönemde, özellikle pop art ve çağdaş sanat hareketleriyle birlikte, 'karalama' tarzı çizimlerin değeri ve estetik değeri daha fazla kabul görmeye başlamıştır. Bu yöntem sanatçılar ve tasarımcılar için hızlı bir şekilde fikir üretme ve ifade etme aracı olarak önem kazanmıştır.

Gelişi güzel yapılan bu çizimler somut temsili anlamlara sahip olabilen veya sadece soyut şekiller olabilen basit çizimlerdir (Eladwi & Eladwi, 2014:14). Bu eylem karmaşık düşünceleri ve duyguları basit şekillerle ifade etme imkânı sağlar. Özellikle sanatçılar ve tasarımcılar için, yaratıcı sürecin erken aşamalarında hızlı ve etkili bir şekilde fikir üretmelerine olanak tanımaktadır. Ancak bu rahat çizimlerin ifade etme kapasitesi sınırlı olabilir. Basit ve minimalist doğaları, bazı karmaşık fikirlerin ve derin duyguların tam olarak ifade edilmesini zorlaştırabilmektedir. Bu nedenle, karalamalar genellikle daha detaylı ve karmaşık çalışmaların başlangıç noktası olarak olabilir ancak tek başlarına her zaman yeterli bir ifade aracı olmayabilirler.

Bir çizimin karalama, çizim ya da illüstrasyon olduğunu kategorileştirmek biraz zor olsa da basit tanımları ile bunların üstesinden gelmek mümkündür. İllüstrasyonlar, belirli bir kavramı, fikri veya metni geliştirmek veya netleştirmek için oluşturulan amaçlı ve kasıtlı görsel temsillerdir.

Genellikle profesyonel sanatçılar veya tasarımcılar tarafından belirli bir mesajı iletme veya bir hikâye anlatmak amacıyla oluşturulurlar. İllüstrasyonun amacı bir şey veya durumu görsel olarak açıklamaktır (rmcad.edu, 2024). Genel olarak, illüstrasyonlar fikir, düşünce veya mesaj ileten herhangi bir grafik tasvir olarak kabul edilir (Lundeen, 2001:4). İllüstrasyonlar genellikle beceri, planlama ve kompozisyon, stil ve bağlamın dikkate alınmasını gerektirir. Çeşitli medya formlarında bulunabilirler ve kitaplar, reklamlar veya web siteleri gibi belirli amaçlara hizmet ederler. Çizimler, çizgiler, şekiller ve diğer sanatsal unsurlar kullanılarak oluşturulan çeşitli görsel temsil biçimlerini kapsayan geniş bir terimdir. Kimi çalışmalarda çizimin 'işaretleme', 'kâğıt üzerinde çalışma' ya da görsel fikirleri ifade eden işaretler olarak tanımlanmaktadır (Brian & Lisa, 2013). Bir çizim gözlem gerektirir ve sanatçının fikirlerini, bakış açılarını ve hayal gücünü gün ışığına çıkarır. En çok kâğıt üzerine kurşun kalemle ilişkilendirilse de çizimler aynı zamanda karakalem, mum boya, kalem, pastel ve keçeli kalemlerle yapılan çalışmaları da içermektedir (Thompson, 2020:9). Çizimler illüstratif olabilmekle birlikte, illüstrasyonlarla aynı niyet veya amaçla oluşturulmaları gerekmemektedir. Karalamalar gerçekçi veya soyut olabilir ve sanatsal ifade için, bir uygulama biçimi olarak veya sadece zevk için oluşturulabilir. Bu yaklaşım hızlı eskizlerden daha ayrıntılı ve rafine parçalara kadar çeşitlilik gösterebilir. Karalamalar ise spontane, genellikle bilinçsiz ve plansız işaretler veya çizimler yapma eylemini ifade etmektedir. Karalamalar tipik olarak basit, tekrarlayıcı ve kasıtlı bir amaç veya niyetten yoksundur. Genellikle kişisel bir ifade biçimi, stres atma ya da boş zamanları değerlendirmenin bir yolu olarak yaratılırlar. Karalama gündelik ve yapılandırılmamış doğası ile karakterize edilebilir fakat burada odak noktası sonuçtan ziyade süreçtir.

Resim 1. Karalamadan detaylı illüstrasyona geçiş süreci- (Mark Crilley 2017)

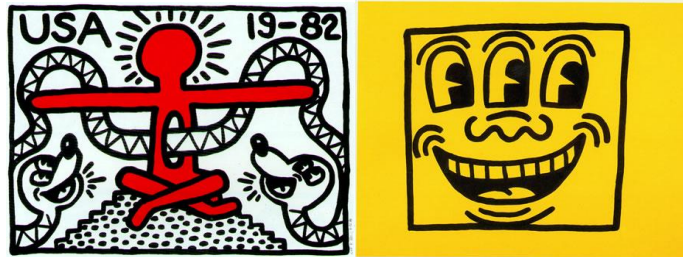
Karalamaların sanat ve ifade aracı olarak kullanımı, yaratıcı sürecin önemli bir parçasıdır. İlkel bir şekilde bile olsa çizgilerden imgelere geçmek, yalnızca kelimelerle mümkün olmayan içgörülerini ve keşifleri tetikleyebilmektedir (Heller, 2015:1). Sanatçılar ya da tasarımcılar ya da fikir üretiminin herhangi bir alanında olan bir insan için karalama, genellikle beyin fırtınası yaparken, hızlı eskizler oluştururken veya düşüncelerini görselleştirirken kullanır. Bu süreçte karalamalar karmaşık fikirlerin ve soyut düşüncelerin basit şekillerle ifade edilmesine yardımcı olur. Ünlü sanatçı Jean-Michel Basquiat'ın çalışmalarında karalama benzeri çizimlerin yoğun kullanımı, onun yaratıcı sürecinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Basquiat'ın eserlerinde karalamalar onun sanatsal ifadesinin ve düşüncelerinin bir parçası olarak sanat dünyasında önemli bir yer edinmiştir.

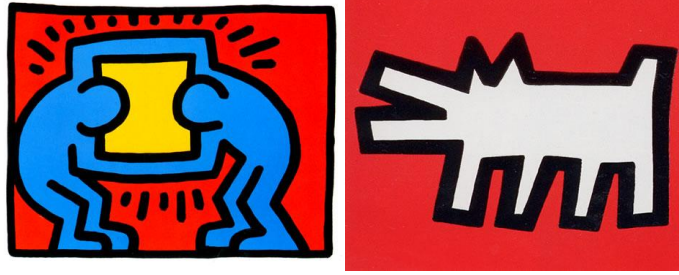

Resim 2. Jean-Michel Basquiat, A Panel of Experts, 1982, (Courtesy The Montreal Museum of Fine Arts, 2024).

Resim 3. Rammellzee vs. K-Rob, produced and with cover artwork by Jean-Michel Basquiat, beat Bop record, 1983, (Courtesy Jennifer Von Holstein 2024).

Her karalama sanat eseri olarak değerlendirilemez. Sanat olarak kabul edilebilecek karalama konsepti genellikle estetik bir değere sahip olan, belirli bir anlam veya mesaj ileten ve yaratıcı sürecin bir parçası olarak görülen çizimlerdir. Sanatçı Keith Haring'in çalışmaları incelendiğinde karalama olarak tabir edilebilecek bu stilin kullanımı, hem estetik hem de ifade açısından zengin bir konsept örneğidir. Buna karşın, rastgele yapılan ve estetik veya anlam açısından derinlik taşımayan karalamalar sanat olarak değerlendirilmemelidir. Burada karalama sanatı tasvir edilirken ismi geçen sanatçıları sadece karalama sanatçısı (doodle artist veya doodler) olarak adlandırmak doğru olmayabilir. Eğer bu sanatçılar hayatta olsaydı günümüz sanat akımları özelinde kendi sanatlarına verdikleri isim farklı olabilirdi. Eserleri özelinde bu sanatçılar kimi zaman grafiti sanatçısı olarak adlandırılırken günümüz zamanın ruhu ekseninde bize yansıyan eserleri günümüz sıradan medya tüketicileri için bir karalama 'doodle' olarak görülebilmektedir. Karalamalar çoğu zaman samimi görünse de genellikle bir sanat formu olarak küçümsenmektedir (Ismayilova, 2017).

Resim 3-4-5-6 Keith Haring çalışmalarından, (<https://www.haring.com> , 2024).

Karalamalar ile ilgili sanat tartışmaları sürerken ifade etme açısından sunduğu yaklaşım, karalamaların basit ve etkileşimi kolay doğasından kaynaklanmaktadır. Günümüzde sağlık alanında yapılan araştırmalar, karalamaların psikolojik ve nörolojik etkileri üzerinde durarak bazı hastalıklarda sorun yaşayan bireylerde olumlu sonuçlar doğurduğunu ortaya koymuştur. Haspari'ye göre (2022); Sanatın bir parçası olarak Doodle sanatı, beyin yaralanmaları, felçler ve beyin tümörleri gibi nörolojik rahatsızlıklar yaşayan hastalar için duyuşsal ve bilişsel uyarım sağlayın bir terapi olabilmektedir. Schott ise (2011); Karalamaların zihinsel, duygusal veya psikolojik stres zamanlarında kişinin kendi farkındalığı dışında gerçekleştirdiği bilinçsiz bir sanat biçimi olduğunu belirtmiştir. Öte yandan Dobrez karalamaları (2008); 'Bastırılmış düşüncelerin, duyguların ve ifadelerin yüzeye çıkmasına veya serbest bırakılmasına izin veren bilinçsiz bir sanat terapisi direktifidir' sözleriyle açıklamıştır. Simmons ise karalamaları (2016); 'Bu bilinçsiz sanat yaratma süreci, çeşitli ruh sağlığı bozukluklarını tedavi etmek için yeni terapötik yöntemleri keşfetmenin kapısını açar ve psikoanalitik teori ile Sanat Terapisi arasında bir bağlantı yaratmaktadır' sözleri ile tasvir etmiştir.

Marka ve Pazarlama Süreçlerinde Karalamaların Yeri

İngilizce adı ile Doodle'lar sanat ve ifade aracı olarak görsel içerik üretiminde önemli bir yer tutar, ancak etkili ve yeterli bir şekilde kullanılabilmesi, sanatçının veya tasarımcının yeteneğine ve yaratıcı sürecine bağlıdır. Karalamalar hızlı fikir üretme ve görselleştirme aracı olarak değerli olsa da her zaman tek başına yeterli bir ifade aracı olarak görülmebilirler. Bu nedenle, karalamaların estetik ve ifade gücünü tam anlamıyla değerlendirebilmek için onları daha geniş ve derinlemesine yaratıcı süreçlerin bir parçası olarak görmek gerekmektedir. Jasen'e göre (2023); Grafik sanatçıları için karalamalar yeni fikirler geliştirmenin basit ve pratik bir yoludur.

Karalamalar marka ve pazarlama stratejilerinde giderek daha fazla önem kazanan unsurlar haline gelmiştir. Modern pazarlamada, markalar tüketicilerle daha samimi ve kişisel bir bağ kurmak için bu gelişmiş güzel rahat ve basit çizimleri belli bir konsept çerçevesinde kullanmaktadır. Bu eğilim, markaları daha kişisel ve ulaşılabilir kılma arzusunu yansıtmakta ve cilalı ve mükemmelleştirilmiş görsellerin hâkim olduğu bir dünyada özgünlük isteyen kitlelerle bir bağ kurmayı teşvik etmektedir (Gvozdek, 2024:5). Karalamalar basit ve eğlenceli doğası, markaların mesajlarını daha erişilebilir ve arkadaşça bir şekilde iletmelerine olanak tanıyabilmektedir. Özellikle dijital medya ve sosyal medya platformlarında karalamalar, markaların hikayelerini anlatırken ve izleyicilerin dikkatini çekerken etkili bir araç olarak kullanılabilir. Günümüzün rekabetçi ortamında pek çok firma, görsel kimliğini yaymak için karalama (Doodle) yardımıyla dijital reklam ürünü geliştirme yoluna gitmektedir (Avneet ve Balbinder 2023).

Karalamaların marka ve ürün pazarlamasında bu kadar popüler olmasının birkaç nedeni vardır. İlk olarak, karalamalar genellikle el ile çizilmiş gibi göründükleri için, markaların daha insan odaklı ve otantik görünmesine yardımcı olabilmektedir. Bu otantiklik, tüketicilerle daha derin bir bağ kurulmasını yardımcı olmaktadır. Ayrıca karalamalar esneklik ve yaratıcılık sunma becerisine sahiptir.

Bu özellikleri sayesinde tüketici ürünlerinde, sosyal medya kampanyalarında, reklam videolarında, infografiklerde ve web sitelerinde sıkça kullanılmaktadır.

Resim 7. Gucci firmasından tasarlanan ve üzerinde karalamalar kullanılan bir çanta (Gucci 2024)

Resim 8. Reebok firmasından tasarlanan ve üzerinde karalamalar kullanılan bir ayakkabı (Designboom 2024).

Bu bağlamda karalamaların kullanımı stratejik bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Markalar, karalamaları genellikle marka kimliklerini ve değerlerini yansıtacak şekilde tasarlamalıdır. Google'ın ana sayfasındaki karalamalar özel günleri ve önemli olayları kutlamak için kullanılır ve bu, markanın kültürel olarak bağlı ve güncel olduğu mesajını iletmede yıllarca başarılı olmuştur. Doğru konsept yaklaşımı ile aralamalar genellikle tüketicilerin duygusal tepkilerini tetiklemek ve marka ile pozitif bir ilişki kurmalarını sağlamak için tasarlanmaktadır.

Resim 9. Niki de Saint Phalle'in 84. Doğum günü anısına, 29 Ekim (google.com 2024).

Resim 10. Keith Haring'in 54. Doğum günü anısına, 04 Mayıs 2012 (google.com 2024).

Resim 11. Wilder Penfield'in 127. Doğum günü anısına, 26 Ocak 2018 (google.com 2024).

Resim 12. World Wide Web'in 30. Doğum günü anısına, 12 Mart 2019 (google.com 2024).

Karalamaların pazarlamadaki etkileri genellikle olumlu olmaktadır. İzleyiciler karalamaların eğlenceli ve ilgi çekici doğası sayesinde marka mesajlarına daha fazla ilgi gösterirler. Bu kimi zaman çocukça ve çizgi film misali çizimler marka bilinirliğini arttırmada ve tüketici bağlılığını güçlendirmede yardımcı olabilmektedir. Bu yaklaşımla özellikle organik görünmek isteyen kampanyalardaki geri bildirimler çoğu zaman pozitifdir.

Öte yandan karalamalar her zaman uygun ve etkili olmayabileceğini de belirtmek önemlidir. Bazı markalar için, özellikle lüks veya ciddi bir imajı korumak isteyenler kurumlar için karalamalar

basit ve eğlenceli doğası yüzünden uygun olmayabilmektedir. Bu ve benzeri durumlarda, karalamaların konsepte entegrasyonu markanın profesyonellik imajını zedeleyebilmektedir. Bu nedenle, markaların karalamalar kullanırken hedef kitlelerini, marka kimliklerini ve kampanya hedeflerini dikkatlice değerlendirmeleri gerekmektedir. Karalamalar doğru kullanılırsa marka ve pazarlama stratejilerinde güçlü ve etkili araçlar olabilmektedir. Ayrıca karalamalar markaların tüketicilerle daha derin ve duygusal bağlar kurmasına, mesajlarını etkili bir şekilde iletmesine ve marka bilinirliğini artırmasına yardımcı olabilmektedir.

Dijital Medyada Kampanyalarında Karalama Stili

Karalamalar dijital çağın getirişiyle kâğıt üzerine bir kalemle çizimden çok dijital illüstrasyonun bir kolu haline gelmiştir. Dijital illüstrasyon üretiminde, gelişen tabletler, tablet ekranlar ve tablet bilgisayarlar bu alanın gelişmesine ekstra katkıda bulunmuştur. Özellikle tabletlerle ikinci baharını yaşayan dijital illüstrasyon, sektörün profesyonelleri yanında alana ilgisi olan insanlar ya da hobi olarak da yapılmaya başlanmıştır. Bu alandaki üretimin çoğalıp kanıksanması bu tarz çizimlere de olan aşinalığı beraberinde getirmiştir. Özellikle hızlı tüketim medya işlerinde basit ve samimi çizimler çoğu zaman fotoğraf kullanımının önüne bile geçmiştir.

Dijital pazarlama özelinde karalama deyince tabii ki de akla ilk gelen kampanyalardan biri “Google Doodles” ekolüdür. Google, özel günleri, kişileri ve olayları kutlamak için karalama kullanarak kullanıcılarıyla etkileşim kurmaktadır. Bu karalamalar genellikle sosyal medyada viral olur ve marka kamuoyunda bilinirliğini pekiştirir. Bu akımı birkaç arama motoru da taklit ederken ilk kullanımından bu yana Google bu pazarlamayı yıllardır başarı ile kullanmaktadır.

Resim 13. 2024 Paris Olimpiyatları tırmanış katekorisi için hazırlanmış “doodle” örneği (google.com 2024).

Dropbox tam bir kampanya gibi pazarlanmasa da kullanıcı arayüzlerinde basit karalamalar kullanma stratejisini kullanmıştır. Karalama ve benzeri çizimlerle hizmetlerinin basitliğini ve kullanıcı dostu yapısını vurgulayan firma markayı daha insancıl ve erişilebilir kılarak kullanıcıların daha fazla bağ kurmasını sağlamaktadır. Kullanıcı dostu ve eğlenceli bir imaj oluşturan bu strateji, Dropbox’ın marka kimliğini güçlendirdiğini söylemek mümkündür.

Bu oluşturulan sadelik hizmetin daha samimi görünmesine ve kâr amacı güden bir firma gibi görünmesinden çok hayat kolaylaştırıcı bir hizmet gibi görünmesine neden olmaktadır. Bu sayede kullanıcılar firmaya olan bağlarını korumakta ve kullanım sürdürülebilir olmaktadır. Dropbox bulut hizmeti veren firmaların belki de en ünlü ve öncü kuruluşlarından. Bunu korumak için oluşturulan bu konsept her zaman destek verici basitliği ile ön plana çıkmaktadır. Bu görsel unsurlar bu dijital hizmete yumuşak bir açı kazandırmaktadır. Ayrıca da teknik bir hizmeti çok daha insani

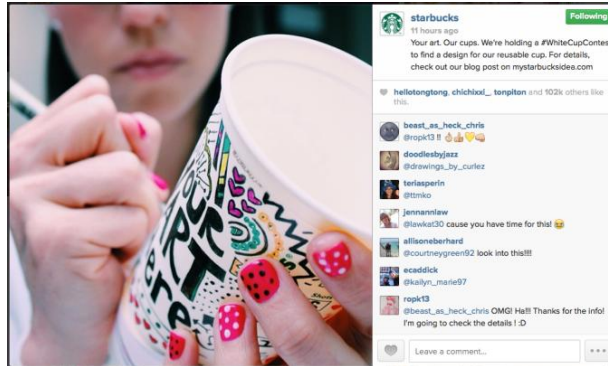
hissettirmektedir (Tyler 2023).

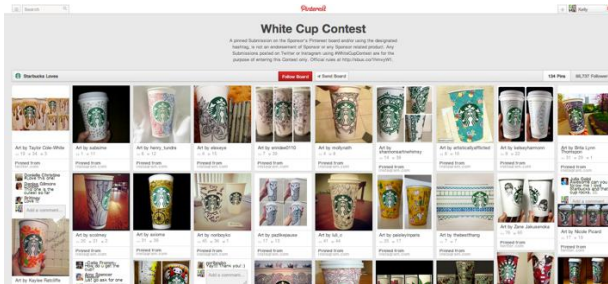
Resim 14-15-16. Dropbox firması kurumsal için çizilmiş karalamalar (Dropbox 2024).

Karalama deyince akla gelebilecek kampanyalardan bir tanesi de “Starbucks White Cup Contest” isimli kampanyadır. Firma kampanyasında kendi beyaz bardaklarının üzerine karalama yapma yarışması düzenlemiştir. Müşteri etkileşimi üzerine kurulan bu kampanyada, yeniden kullanılabilir bardaklar kullanılmış ve müşterilerin tasarımları ölümsüzleştirilmiştir. Kampanya hem sürdürülebilirlik mesajını desteklemiş hem de müşterilerle doğrudan etkileşim sağlayarak marka sadakatini arttırmıştır. Yarışma, ABD ve Kanada'daki hedef kitle için yapılmıştır. Bir Starbucks bardağını özelleştirilmiş sanat eseriyle süslemeye, fotoğrafını çekmeye ve tasarımı #WhiteCupContest kullanarak sosyal medya aracılığıyla göndermeye teşvik ederek etkileşimin artırılması hedeflenmiştir (Starbucks.com, 2014).

43

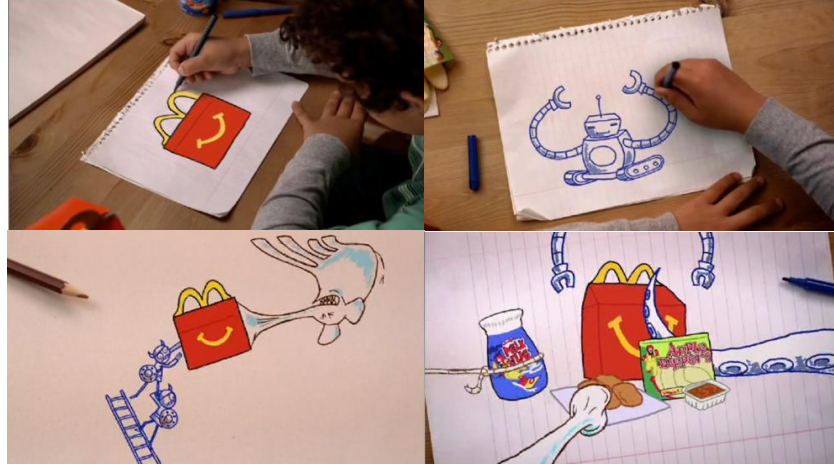
Resim 17. Starbucks kampanyası sosyal medya görseli (Starbucks 2024).

Resim 18. Starbucks'ın kampanya özelindeki etiketi ile paylaşılan çalışmalar (Starbucks 2024).

Örnekler her geçen gün artmakta ve başarılı olan kampanyalar belli bir süre firma ve kampanyadan söz ettirmektedir. Bu karalama ile yapılan kampanyaların ortak özelliği basit olanın etkileşim göstermesidir. Gelişi güzel olan ya da rastgele çizim olarak tabir edilebilen karalamalar, beyin planlamasının kâğıda en yalın haliyle yansımaları olarak da yorumlanabilir. Bu alanda estetik kaygı duymayan aktarıcı bu sayede aktarılan tarafından zorlanmadan kabul görebilmektedir.

Günümüzde karalamalar sadece statik reklamlarla değil aynı zamanda hareketli olarak ya da reklam filmi olarak yayınlanmaktadır. Hareketli karalamalar bu çalışmanın ana konusu olmasa da hareketin hedef kitlesi ile daha hızlı ve akılda bağ kurduğu bir gerçektir.

Resim 19. McDonalds Amerika tarafından hazırlanmış Doodle isimli reklam (www.adsoftheworld.com 2024)

'Doodle' başlıklı bu profesyonel kampanya Mayıs 2010'da McDonalds firması için Amerika Birleşik Devletleri'nde yayınlanmıştır (Ads of the World 2010). McDonalds Amerika tarafından geliştirilen reklamda çocukların hayal gücünden esinlenilmiştir. Reklam özelinde hedef kitle çocuklar gibi görünse de çocukların eğlenceli vakit geçirebilmeleri resmedilmiştir. Kullanılan karalama teknikli animasyon izleyiciler tarafından samimi bulunarak benimsenmiştir.

İncelenen bir diğer karalama tekniği kullanılan reklam kampanyası ise Chicago'lu ajans Tom, Dick & Harry Creative Co. (TDH) yirminci yıldönümlerini kutlamak üzere iki butik birayı piyasaya sürdükleri reklam kampanyasıdır (Ads of the World, 2022). Kuruluşlarını kutlamak için üretilen bu özel bira ambalajı karalama yapılabilecek iki farklı tür alan olarak tasarlanmıştır. İki tür olarak üretilen kutulardan birinde fikir üretilebilmesi için karalama yapılabilir boş bir kâğıt alan diğerinde ise fikirlerin geliştirilebileceği boyanabilir karalama görsellerle dolu bir ambalaj seçilmiştir. Firma tasarımını, "Yirminci yıldönümümüzü, yaratıcı sürecin iniş ve çıkışlarını kutlayan iki beyin fırtınası birası yaratarak kutladık I Got Nothin' Pilsner ve I Got Somethin' Lager. Bu iki kutu kendimize güven düzeyimize bağlı olarak düşünmeye devam edebilmemiz boş veya katartık olarak renklendirmeye başlayabilmemiz için karalanabilir olarak tasarladık" cümleleri ile açıklamıştır (tdhcreative.com).

Resim 20-21-22-23. Tom, Dick & Harry Creative Co. (TDH) firmasının tasarladığı bira etiketi tasarımları, (www.adsoftheworld.com 2024)

Bu kampanyaların her biri, doodle stiline marka pazarlamasında nasıl etkili bir araç olabileceğini göstermektedir. Bu kampanyalar markanın daha insancıl ve erişilebilir görünmesini sağlamaktadır. Kampanyaların türüne göre bu konseptler kullanıcı katılımını ve marka sadakatini arttırabilmektedir. Kullanıcıların geri bildirimleri genellikle olumlu olup, 'doodle' kullanılan kampanyaları eğlenceli ve ilgi çekici buldukları görülmüştür. Bu tür kampanyalar çoğu zaman sosyal medyada viral etki yaratarak markaların fark edilme ve hatırlanma olasılığını arttırmaktadır. Fakat bunun yanında bu karalama stiline etkili olabilmesi için markanın temel değerleri ve hedef kitleyle uyumu olması önemlidir.

45

Avantajlar ve Sınırlar

Karalamalar yaratıcı süreçlerde spontane düşüncelerin ve fikirlerin hızlı bir şekilde ifade edilmesine olanak tanımaktadır. Serbest biçimli ve kuralsız doğaları, sanatçılara ve tasarımcılara daha fazla özgürlük sunmakta, bu da daha yenilikçi ve özgün sonuçlar doğurabilmektedir. Grafik tasarımın bir numaralı hedefi, izleyicinin dikkatini çekmek ve daha fazlasını öğrenmek istemesini sağlamaktır (Byrne 2024). Bu bağlamda grafik bir araç olarak kullanılan karalamalar genellikle basit ve anlaşılır olmaları nedeniyle geniş bir kitleye hitap edebilmektedir. Karmaşık mesajları sade ve eğlenceli bir şekilde iletmek için kullanışlı olabilmektedir. Bu sadelik, özellikle sosyal medya ve dijital platformlarda, kullanıcıların dikkatini çekmek ve mesajları hızlı bir şekilde iletmek için etkili olabilmektedir.

Karalamalar ticari pazarlamacılar ile marka sahiplerine ikonik temas noktaları sağlama konusunda büyük bir potansiyele sahiptir (Poon, 2022:7). Günümüzde markalar pazarlama süreçlerini zamanın ruhuna uygun olarak yapabilmek konusunda sürdürülebilir çözümler aramaktadır. Bu arayışa çözüm kimi zaman karalamalar olarak görülebilir. Karalamalar yeni olmayıp sıklıkla kullanılan bir yaklaşımdır. Markalar bu konsept çözümüne belirli aralıklarla başvurarak hedef kitle ile bağ kurma yolunu güçlendirebilir. Genel bir kanı ile karalamalar markaların insanileşmesine yardımcı olur ve tüketicilerle daha güçlü duygusal bağlar kurmaktadır. Trinquocoste'e (2014) göre tüketicilerin tercihi genelde tipik tasarımlar olsa da ortalama bir tüketici sayısı atipik tasarımı tercih etmektedir. Bu da tüketicilerin her zaman alternatif kampanyalara açık olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda karalamaların kurum yaklaşımı ile çeliştiği durumlarda farklı platformlarda marka tanıtımı için kullanılabilir bir alternatif olduğunu söylemek mümkündür. Web tasarımı, sosyal medya paylaşımları, eğitim materyalleri, reklam kampanyaları alanlar bunlardan birkaçıdır.

Ek olarak, karalamalar doğaları gereği basit ve bazen de düzensiz olabilmektedir. Bu durum seçilen kâr amacına göre bazı markalar ve projeler için uygun olmayabilir. Özellikle lüks markalar veya ciddi ve profesyonel bir imaj sergilemek isteyen şirketler için karalamaların basitliği ve gelişi güzelliği, profesyonellik imajını zedeleyebilir. Bu tür tasarımlar, genellikle hızlı ve genel mesajlar için etkili olsa da daha derin ve detaylı bilgi gerektiren konularda yetersiz kalabilmektedir.

Karalamalar evrensel bir çekiciliğe sahip olsalar da kültürel ve demografik farklılıklar nedeniyle her zaman her kitleye hitap etmeyebilmektedir. Bazı karalamalar belirli bir kültür veya yaş grubuyla daha fazla etkileşim alabilirken, diğerleri bu etkiyi yaratmayabilir. Karalamalar estetik açıdan genellikle basit ve minimalistik olmaları nedeniyle, her zaman yüksek estetik değer taşımazlar. Bu durum özellikle sanat dünyasında ve yüksek estetik standartlara sahip projelerde bir dezavantaj olabilmektedir. Karalamalar yaratıcı ifade, erişilebilirlik ve marka insanileşmesi gibi birçok avantaja sahip olsa da teknik yetersizlikler, profesyonellik sorunları ve karmaşık mesajların iletiminde sınırlamalar gibi dezavantajlara da sahiptir. Bu nedenle, karalama kullanımı, hedef kitlenin ve projenin özel gereksinimlerine göre dikkatlice değerlendirilmelidir.

SONUÇ

Tasarımda karalama (doodle) yaklaşımları, modern pazarlama ve tasarım dünyasında önemli bir yer edinmiştir. Bu konsept, yaratıcılığı teşvik eden, kolay anlaşılabilir ve geniş bir kitleye hitap eden yapısıyla öne çıkmaktadır. Karalamalar markaların daha insancıl ve samimi görünmesini sağlayarak tüketicilerle daha güçlü duygusal bağlar kurmalarına yardımcı olabilmektedir. Herkes tarafından olması bu tür çizimleri herkes için kabul edilebilir bir konsept çözümü haline getirmiştir.

Karalamaların özellikle günümüzde dijital medyasında kullanımı, çeşitli platformlar ve amaçlarla esneklik sağlayabilmektedir. Karalamalar yaratıcılığı ve kişiselliği teşvik eden, kolay anlaşılabilir ve geniş bir kitleye hitap eden yapısıyla modern tasarım ve pazarlamada güçlü bir araçtır. Karalama ile imgeler oluşturmak herkes tarafından yapılabilir bir eylemdir. Bu basitliği pazarlama süreçlerinde karmaşık görseller ile yapılan çalışmalardan daha fazla müşteri bağı kurabilmesine neden olabilmektedir. İster mesaj iletimi ister bir bağ kurma stratejisi olsun tasarımlarda karalama kullanımı genelde sakın ve yormayan bir reklam görüntüsü sentezidir.

Teknik yetersizlikler, profesyonellik sorunları ve estetik sınırlamalar gibi dezavantajları karalamaların hedef kitle tarafından doğru alınımı zorlaştıran etkenlerin başında gelmektedir. Konsept geliştirme süreci ve bu sürecin entegrasyonu kısmında kimi zaman zorluklarla karşılaşan karalamalar eğer doğru tasarlanırsa etkili sonuçlar doğurabilmektedir. Özellikle dijital alanlardaki pazarlama süreci, sosyal ya da global akımlardan kolay etkilenen ve sürekli devinim halinde olan alanlardandır. Bu alanda özellikle hedef kitleye etkili projeler sunmak yeniliklerin sınırsız olması gerektirmektedir. Karalamalar her ne kadar yeni bir konsept yaklaşımı olmasa da doğru tasarlanıp hedef kitle eksenine yerleştirildiğini başarılı bir görsel pazarlama süreci anahtarı olabilmektedir.

Bir pazarlama süreci olarak kullanıldığında karalamaların kimi öngörülebilir sorunları da beraberinde getirdiğini belirtmek gerekmektedir. Karalama konseptleri kullanılmadan önce samimiyet ile ciddiyet terazisinde tartılıp hedef kitle ya da ürünün yapısı düşünülerek tercih edilmelidir. Ürün ya da hizmetin savunma sanayi, mühendislik vb. alanları kapsamı durumunda 'samimi' olmak kimi zaman probleme doğru bir yaklaşım olmayabilir. Geliştirilecek her konseptin hedef kitlenin değerlerini kullanmaya ya da samimiyeti ile etkileşime geçmeye ihtiyacı yoktur. Seçilen sektöre göre yanlış seçilen bu uygulama samimi olmak yerine ciddiyetsiz olarak tabir edilebilir ve başarısız olabilir. Bu bilgiler ışığında doğru tasarlanan ve hedef kitlesi doğru seçilen karalama konseptlerinin başarılı olması yüksek olasılıktadır. Öte yandan her sektör için uygun olmayan karalamalar, marka iletişimini doğru yerde ve kitle üzerinde geliştirirse başarılı olabilmektedir.

"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları:	
Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.	
<i>The following statements are made in the framework of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":</i>	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Double-Blind Peer Review:	External-independent
<i>This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.</i>	

KAYNAKÇA

- Avneet K. & Balbinder S. (2023). Impact of Doodle Advertisement on Building Brand Awareness. *International Journal of Management IT and Engineering*, 11(7), 83-90.
- Brian F. & Lisa M. (2013). What is Drawing - *Irish Museum of Modern Art*. What is Series Irish Museum of Modern Art.
- Byrne F. (2024). Why is Graphic Design So Important for Business Marketing? *The British Academy of Graphic Design*. <https://www.graphicdesignacademy.uk/blog/why-is-graphic-design-so-important-for-business-marketing> (Erişim Tarihi: 16.06.2024).
- Dobrez, L. (2008). The Intentional Object of Doodling. *Rock Art Research*, 25(1), 45-48.
- Eladwi M. (2014). Novel Printing Fashion Design Usage Doodles Art. *International journal of Science Commerce and Humanities*.
- Gvozdek J. (2024). Digital Design Trends to Dominate In 2024. *Digital Signage Today*. <https://www.digitalsignagetoday.com/blogs/digital-design-trends-to-dominate-in-2024/> (Erişim Tarihi: 10.08.2024).
- Hapsari, S., Hani, U. & Widiyaningsih, W. (2022). Doodle Art Therapy to Improve the Quality of Life

- Vascular Dimensia Prevention. *Proceedings of the International Conference on Nursing and Health Sciences*, 3(2), 365-370.
- Heller, S. (2015). The Cognitive Benefits of Doodling. *The Atlantic*. <https://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2015/07/doodling-for-cognitive-benefits/398027/> (Erişim Tarihi: 10.07.2024).
- Ismayilova L. (2017). Azerbaijan to Join Red Bull Doodle Art 2017. *Azernews*. <https://www.azernews.az/culture/110709.html> (Erişim Tarihi: 12.07.2024).
- Jasen M. (2023). How Doodling is Taking Brands Graphic Design by Storm. *Designbro.com* <https://designbro.com/blog/inspiration/doodling-brands-graphic-design/> (Erişim Tarihi: 12.07.2024).
- Lundeen (2001). *The History and Art of Illustration: A Series of Units for Upper Elementary Students*. Ball State University, Muncie, Indiana.
- Peirce College. (2020). Don't Dis the Doodle: The Cognitive Impact of Doodling While in The Classroom. *Peirce Connections Blog*. <https://www.peirce.edu/blog/posts/peirce-connections/2020/06/11/don-t-dis-the-doodle-the-cognitive-impact-of-doodling-while-in-the-classroom> (Erişim Tarihi: 17.07.2024).
- Poon S. T. F (2022). Preliminary Report on Doodling's Cultural Role as Intentional Art: A Study of Youth Perceptions of Aesthetic Self-Expression and Idea Helper in Branding.
- Rocky Mountain Collage of Art - Design - rmcad.edu (2024). What Is Illustration? A guide to the Art of Visual Storytelling. <https://www.rmcad.edu/blog/what-is-illustration-a-guide-to-the-art-of-visual-storytelling/> (Erişim Tarihi: 22.08.2024).
- Simmons, M. (2016). Keep Calm and Doodle On: A Relationship Between Doodling and Stress Reduction. *ProQuest Dissertations & Theses Global*. (1768253805). Retrieved from <https://www.proquest.com/dissertations-theses/keep-calm-doodle-on-relationship-between-doodling/docview/1768253805/se-2> (Erişim Tarihi: 22.08.2024).
- Starbukcs (2014). Starbucks Invites You to Decorate its Iconic White Cup. *Starbucks Stories and News*. <https://stories.starbucks.com/stories/2014/starbucks-invites-you-to-decorate-its-iconic-white-cup/> (Erişim Tarihi: 15.09.2024).
- Threadless. (2023). Art Trends: The Charm Of Doodlecore in a High-Def World. *Creative Resources*. [https://creativeresources.threadless.com/art-trends-the-charm-of-doodlecore​:contentReference\[oaicite:1\]{index=1}](https://creativeresources.threadless.com/art-trends-the-charm-of-doodlecore​:contentReference[oaicite:1]{index=1}) (Erişim Tarihi: 30.07.2024).
- Thompson K. (2020). Art Term Tuesday: Drawing V. *Illustration*. *Articulate from the Fort Wayne Museum of Art*. <https://fwmoa.blog/2020/09/01/art-term-tuesday-drawing-v-illustration/> (Erişim Tarihi: 10.07.2024).
- Tyler L. (2023) How Dropbox Inspires by Leading with Imagination. *Design Sprite*. <https://designstripe.com/blog/how-dropbox-inspires-by-leading-with-imagination> (Erişim Tarihi: 23.07.2024).
- Watson, B. (2008). Oodles of Doodles? Doodling Behaviour And Its Implications For Understanding Palaeoarts. *Rock Art Research*, 0(25), 35-60.

Beyond Aesthetics: Emotion, Atmosphere, and Cultural References through Color in Interior Architecture *

Assoc. Prof. Dr. Masoumeh Khanzadeh

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4606-0490>

Nuh Naci Yazgan University, Faculty of Fine Arts and Design, Department of Interior Architecture and Environmental Design, Kayseri – TÜRKİYE

Article History

Submitted: 09.07.2024

Accepted: 07.10.2024

Published Online: 30.09.2024

Keywords

Color Preferences

Interior Architecture

Psychological Impact

Space Functionality

Spatial Design

Research Article

* This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.77266>

Abstract

In the realm of Central Anatolian architectural offices, the research provides essential insights into how color transcends its aesthetic realm to become a strong agent for maintaining cultural history, developing emotional connections, and influencing the fundamental character of interior spaces. This study investigates the multidimensional significance of color in interior design. Colors have long been acknowledged for their power to elicit emotions, create atmospheres, and reference cultural and historical contexts in interior spaces. Understanding the subtle ways in which color works beyond its outward appeal is critical for interior designers who want to create homes that engage with inhabitants on numerous levels.

This study aims to investigate how interior designers use color intentionally to provoke emotions, create atmospheres, and reference cultural and historical contexts within interior architecture. The study's goal is to identify trends and variances in approach among designers by investigating the effects of gender and educational background on color selecting techniques. The goal is to give insights into more successful and culturally relevant color choices in interior design.

Data were gathered through a combination of questionnaires and interviews with interior designers of various educational backgrounds and gender identities. Participants were questioned about their color choosing methods, including their thoughts, preferences, and techniques. The study examined these replies to discover common themes and variances by gender and educational level.

The findings demonstrate that interior designers agree on the role of color in defining interior environments. However, substantial differences were found based on gender and education. Male designers tended to focus overcoming differences between their tastes and those of their clients, particularly in terms of contrast and harmony. Designers with Bachelor's degrees, on the other hand, emphasized the use of color to highlight design aspects and elicit cultural allusions.

In conclusion, this study emphasizes the complex character of color in interior architecture, as well as the need of recognizing its emotional, atmospheric, and cultural components. Interior designers may create places that are not only physically beautiful, but also emotionally resonant and culturally significant, by identifying and incorporating these characteristics into the design process. The findings provide vital insights into more nuanced and successful color choosing processes in interior design, thereby improving the overall quality and experience of interior spaces.

Reference Information / Atıf Bilgisi

Khanzadeh, M. (2024). Beyond Aesthetics: Emotion, Atmosphere, and Cultural References through Color in Interior Architecture. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 17(101), 49-64.

*Estetik Ötesi: İç Mimarlıkta Renk Aracılığıyla Duygu, Atmosfer ve Kültürel Referanslar**

Dr. Öğr. Üyesi Masoumeh Khanzadeh

Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı
Bölümü, Kayseri – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş:09.07.2024

Kabul: 07.10.2024

On-line Yayın: 30.09.2024

Anahtar Kelimeler

Renk Tercihleri

İç Mimarlık

Psikolojik Etki

Mekân Fonksiyonu

Mekansal Tasarım

Araştırma Makalesi

* Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.77266>

Öz

İç Anadolu mimarlık ofisleri bağlamında, bu araştırma renklerin estetik alanını aşarak kültürel tarihi koruma, duygusal bağlar geliştirme ve iç mekanların temel karakterini etkileme konusundaki güçlü etkisini vurgulayan önemli bilgiler sunmaktadır. Bu çalışma, iç tasarımda rengin çok boyutlu önemini araştırmaktadır. Renkler, iç mekanlarda duyguları harekete geçirme, atmosferler yaratma ve kültürel ve tarihî bağlamlara referans verme güçleriyle uzun zamandır kabul görmüştür. Rengin dışarıya yönelik çekiciliğinin ötesinde nasıl çalıştığını anlamak, iç mimarların birçok düzeyde sakinlerle etkileşime giren evler yaratmaları için kritiktir.

Bu çalışma, iç mimarların renkleri kasıtlı olarak duyguları harekete geçirmek, atmosferler yaratmak ve kültürel ve tarihî bağlamlara referans vermek amacıyla nasıl kullandıklarını araştırmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın amacı, cinsiyet ve eğitim geçmişinin renk seçme teknikleri üzerindeki etkilerini araştırarak tasarımcılar arasında eğilimleri ve yaklaşımdaki farklılıkları belirlemektir. Amaç, iç tasarımda daha başarılı ve kültürel açıdan ilgili renk seçimleri hakkında içgörüler sağlamaktır.

Veriler, farklı eğitim geçmişlerine ve cinsiyet kimliklerine sahip iç mimarlarla yapılan anketler ve görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Katılımcılara, renk seçme yöntemleri, düşünceleri, tercihleri ve teknikleri hakkında sorular sorulmuştur. Çalışma, bu yanıtları inceleyerek cinsiyet ve eğitim düzeyine göre ortak temaları ve farklılıkları ortaya çıkarmayı amaçlamıştır.

Bulgular, iç mimarların renklerin iç mekanları tanımlamadaki rolü konusunda hemfikir olduklarını göstermektedir. Ancak, cinsiyet ve eğitim temelinde önemli farklılıklar tespit edilmiştir. Erkek tasarımcılar, özellikle kontrast ve uyum açısından, kendi zevkleri ile müşterilerinin zevkleri arasındaki farklılıkları aşmaya odaklanma eğilimindedir. Öte yandan, lisans derecesine sahip tasarımcılar, tasarım unsurlarını vurgulamak ve kültürel göndermeler yapmak için renk kullanımına ağırlık vermektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma iç mimaride rengin karmaşık karakterini ve duygusal, atmosferik ve kültürel bileşenlerinin tanınmasının önemini vurgulamaktadır. İç mimarlar, bu özellikleri tasarım sürecine dahil ederek, sadece fiziksel olarak güzel değil, aynı zamanda duygusal olarak da yankı uyandıran ve kültürel açıdan anlamlı yerler yaratabilirler. Bulgular, iç mekanların genel kalitesini ve deneyimini iyileştiren daha nüanslı ve başarılı renk seçme süreçleri hakkında değerli bilgiler sağlamaktadır.

INTRODUCTION

a. Overview of The Research

The link between color preferences and how people interact with created environments is explored in the research field of color preferences in interior architecture. Various studies provide insightful information about the psychological and emotional effects of color in different interior environments, assisting interior architects and designers in creating spaces that are aesthetically pleasing, functional, and supportive of occupants' well-being.

One study examined the relationship between color preferences and personality factors, demonstrating how traits and preferences influence individuals' color choices. This research highlights the personalized nature of color preferences, emphasizing the importance of customizing interior designs to accommodate each occupant's unique tastes and needs. Understanding user characteristics is crucial for designing individualized and engaging environments (Bakker et al., 2013: 21).

Using eye-tracking technology, another study investigated the role of spatial color effectiveness on the perception of luxury and the preference to remain in shop interiors. This research contributes to improving interior design strategies for commercial spaces, as color can significantly impact how upscale consumers perceive a location and their likelihood of staying engaged. This study is particularly relevant for companies aiming to enhance customer satisfaction and ultimately increase revenue (Cho and Suh, 2020: 45).

The psychological effects of interior color in university residence halls were also studied. This investigation into the relationship between color and psychological function sheds light on how to create student housing that fosters happiness, productivity, and a fulfilling living environment. The findings may assist educational institutions in designing welcoming and comfortable living spaces for students (Costa et al., 2018: 67).

A case study on color preferences and color memory in learning environments for young children was conducted. This research explores how color can enhance children's learning experiences. By understanding how color preferences and memory affect engagement and learning outcomes, educators and designers can make informed decisions to create engaging and child-friendly environments (Dehvari et al., 2023: 12).

According to the children's selections for kindergarten interiors, another study investigated color preferences. The findings can be used to design kindergartens that align with children's preferences while promoting positive emotions and engagement. These results are significant for educational institutions and designers aiming to create supportive environments for young learners (Ghayouri and Ayat, 2020: 33).

Additionally, the research examined gender disparities in interior color choices within Prishtina, Kosovo's residential built environment. This study emphasizes the importance of considering gender preferences when designing inclusive and culturally appropriate interior spaces. By understanding how gender influences color choices, designers can create environments that cater to the diverse interests of residents (Hoxha et al., 2023: 29).

The studies conducted by various researchers provide evidence-based guidance for selecting and applying colors in designed spaces, thereby advancing the field of interior architecture. Designers may develop designs that not only satisfy practical needs but also encourage pleasant experiences and emotional well-being for its inhabitants by considering aspects like human qualities, cultural settings, and psychological influence. These research results ultimately encourage the development of interior settings that are aesthetically pleasing, stimulating, and supportive of human comfort and happiness.

b. Objectives and Scope of The Study

The viewpoints and methods used by interior architects and designers are examined in this

study. Its main goal is to thoroughly understand how professionals in this sector use color in their design processes, looking for recurring patterns and variances in color selections. The inquiry also gives a lot of attention to the factors that affect these decisions, such as age, experience, cultural background, and personal preference. The study also looks at how color preferences can be used to represent a brand's identity, generate a mood, and improve spatial perception in interior design. To obtain information, it works with a wide spectrum of design professionals and makes use of techniques including surveys, interviews, and observational studies. The goal of the study is to improve interior design practice, establish evidence-based design guidelines, and increase our knowledge of how color functions in interior architecture.

c. Rationale Behind Investigating Color Preferences

This study delves into the intricate connection between color, emotions, and user experiences for interior architects and designers, examining the tremendous influence of color on the atmosphere and mood of interior spaces. It strives to bridge the gap between aesthetics and evidence-based design by identifying the factors influencing color preferences and uses among design experts. The study highlights the significance of taking into account various user groups and cultural variations while acknowledging the delicate interplay of environmental, social, and cultural factors in color selections. The study aims to elevate interior architecture practice by equipping designers with insights based on factual knowledge, enabling them to create spaces that promote meaningful relationships between occupants and their surroundings, thereby boosting overall quality of life.

Literature Review

a. Impact on Emotions and Behavior

The goal of the study is to investigate the color preferences of interior architecture design professionals and how these preferences show up in their design processes. It aims to get a thorough understanding of people's color preferences and how they affect various design experts, such as interior architects, designers, and decorators. The research aims to improve the efficiency and aesthetic appeal of interior spaces by identifying trends, influences, and differences in color choices. The study of color preferences among professionals is motivated by the realization that color has a significant impact on people's feelings, actions, and psychological reactions in built settings. Making interior designs that are experientially rich and emotionally resonant requires an understanding of these inclinations.

The study of experts' color preferences reveals certain color combinations that might evoke desired emotions or actions. This realization enables designers to carefully use color to inspire particular feelings or behaviors in building occupants. Additionally, personal characteristics, cultural backgrounds, and life experiences all have a significant impact on color preferences. Examining the color choices of professionals provides insightful information on how their varied backgrounds and life experiences influence their aesthetic preferences. Designers may produce settings that appeal to a variety of user groups, considering different cultures and interests, thanks to this understanding.

Color can effectively communicate brand identity, theme experiences, and design objectives. The study's analysis of color preferences might reveal emerging design trends, creative ideas, and techniques used by professionals to create aesthetically appealing and captivating interior settings. The research, which embraces evidence-based design techniques, adds to the corpus of information used to make interior design decisions. The study guarantees that color choices are grounded in empirical research, leading to cleverer and user-centered design solutions by building on the current understanding of color psychology and its influence on emotions and behavior.

b. Influence on Human Experiences

There has been a great deal of research on color preferences and how interactions with interior spaces affect emotions, behavior, and psychological health in diverse circumstances. Personal

characteristics, home settings, learning contexts, retail settings, and healthcare facilities have all been subjects of research. While one study stressed the importance of color in boosting well-being among depressed older persons in the UAE (Jung et al., 2022: 15), another investigated connections between color preferences and personality factors (Bakker et al., 2013: 21). To establish surroundings that are conducive to learning, another study looked into kindergarten students' preferences for colors (Ghayouri and Ayat, 2020: 33). A study examined how color selections impact mood and productivity in work environments (Kwallek et al., 1988: 45).

Understanding color preferences has implications for healthcare and education. One study explored how color affected young children's learning environments (Dehviri et al., 2023: 12). To understand how color preferences in nursing homes affect comfort and well-being, another study researched the topic (Torres et al., 2020: 29). The 2013 publication "Handbook of Interior Architecture and Design" provides valuable insights into color theories and applications.

According to research, particular color schemes can cause people to behave in ways that designers can use to purposefully affect moods. Designs that appeal to a variety of user groups are made possible by understanding how the backgrounds and qualities of design professionals impact color choices. The research titled "Analysis and Applications of Color Preferences in Interior Architecture by Design Professionals" identifies design trends and promotes user-centered, evidence-based practices to create interiors that are both visually stunning and emotionally engaging.

c. Analyze Color Influences

The investigation of color choices in interior design is comprehensive and considers how people's actions, society, and the built environment interact. These decisions are influenced by a variety of cultural, social, and environmental factors, demonstrating a complex interplay that goes beyond individual preferences. Numerous studies have shown the complex interrelationships found here.

Age, gender, and life experiences all influence people's color preferences, according to studies (Bakker et al., 2013: 21; Manav, 2007: 45). These studies highlight the subjectivity and diversity of choices based on a person's background and upbringing. Research by Ghayouri and Ayat (2020: 33) and Hoxha et al. (2023: 29) investigates gender differences and children's preferences for colors, revealing the effects of cultural norms and developmental phases.

Interior color design is heavily influenced by cultural origins as well. Designers are guided by cultural implications when developing surroundings that appeal to specific audiences (Torres et al., 2020: 29; Jung et al., 2022: 15). Both Costa et al. (2018: 67) and Yildirim et al. (2011: 22) have conducted considerable research on the psychological effects of colors on well-being, mood, and productivity, emphasizing the need to consider these psychological effects when making design decisions.

Uluçay (2018: 10) and Huang and Xu (2009: 5) provide a look at evidence-based design concepts, using scientific research and empirical data to guide their color selections. This thorough approach takes cultural, social, and psychological factors into account to satisfy a range of customer expectations. According to Serra et al. (2021: 15), exploring the preferences of design experts might shed light on how professionals incorporate contextual variables into their designs.

Methodology

a. Empirical Analysis

To thoroughly examine color preferences and their applications in interior architecture, this study uses a mixed-methods approach that combines qualitative and quantitative techniques. To lay a solid analytical foundation, it starts with a thorough literature analysis on color psychology and interior design methods. Selecting people with knowledge of interior architecture and design is done through the use of purposeful sampling, which takes into account things like experience, education, and project portfolios. Surveys, interviews, and hypothetical case studies are all examples of data collection

techniques. While surveys collect quantitative information on color preferences and usage trends, interviews offer qualitative insights into design rationale. Case studies look at particular projects to show how color selections affect design aspects and user experiences. The study makes use of statistical analysis for quantitative data as well as thematic analysis for qualitative data to provide a thorough grasp of color preferences in interior architecture as well as insightful tips for improving the usability and appeal of planned spaces.

b. Design Professionals

To choose participants for the study who had certain abilities and knowledge in interior architecture and design, a purposive sampling approach was used. With a focus on actively involved specialists in the area, the study seeks to offer insightful information about color preferences and how they are applied in interior spaces. By considering elements like experience, education, design specialties, and the variety of interior environments, the participant selection criteria ensured the representation of the target demographic. To explore potential differences in color preferences, the study also included significant design specialists and took into account cultural and geographical variety. The project is now prepared to move forward with data analysis and interpretation with these exacting sampling techniques, to make significant contributions to the field of interior architecture and design.

c. Survey and Interviews

To thoroughly examine people's preferences for colors in interior design, a mixed-method approach was used in this study. To gain insights from design specialists, it integrated in-depth interviews and surveys. To gauge preferences for various color elements, it used a Likert-type rating system. The study's sections looked at how color schemes are planned, preferred, and used as well as how emotions are affected by color choices, as well as the cultural and historical value of particular colors. The qualitative interviews gave deeper insights into the ideas and choices the designers made. The research prioritized ethical issues at all times. The results showed how well this mixed-method approach worked at revealing the color preferences of design professionals and gave insightful information for developing the area of interior architecture.

d. Statistical Analysis

This study uses a variety of analytical tools to examine people's preferences for color schemes in interior design. To start, surveys or interviews with designers are conducted to learn about their strategies for planning and choosing colors. To find trends and connections with elements like experience and design preferences, analytical techniques like chi-square tests and ANOVA are employed. The study goes on to assess the efficacy of various color schemes, pinpoint favorite color combinations, and investigate the psychological associations between colors and interior design. It also explores how history and society have influenced the color preferences of design professionals. Overall, this thorough study combines quantitative and qualitative methods to shed light on the various factors influencing color selections in interior architecture and provides insightful information to advance the field.

Findings:

The presented table gives a thorough overview of the profiles and demographic information of the design professionals who took part in the survey. The table opens with a breakdown of the participants' genders, showing that 50% of them identified as female, 45.67% as male, and a lesser percentage (4.32%) as other. The distribution of participants across various age groups is described in the section on age demographics. Age groups 18 to 25 and 26 to 35 made up the bulk of participants, making up 42.59% and 25.30% of the sample, respectively. For senior age groups, the distribution thereafter steadily declines.

The table also includes information about the participants' marital status, which shows that 42.59% of them were married, 25.30% were single, 27.16% were divorced, and 4.93% were widowed. The participants' professional histories are described in detail, demonstrating the presence of many professions within the design industry. This split includes architects, project managers, carpenters, electricians, landscape architects, and more, each of whom brings a unique set of skills to the group.

The following section highlights the participants' degree of education, with categories spanning from high school to Ph.D. levels. The most common level of education was a bachelor's degree, which was held by about 62.34% of participants. Additionally, information on experience and work periods is given, displaying how participants are distributed throughout various professional periods. The departments of the participants in the design sector are shown, and the majority (37.03%) were connected to architectural and interior design. The chart also includes sections that go into detail on the participants' birthplaces, job titles, business sizes, and daily working hours.

One noteworthy feature is the variance in cities of birth, with places like Kayseri, Gaziantep, Mersin, Istanbul, and others helping to shape the participants' varied backgrounds. The overall scale score is shown in the last row of the table, giving participants' median scores within a certain range. Overall, the table provides a thorough overview of the demographic variety and professional backgrounds of design professionals who participated in the survey, illuminating the field's multifaceted character and the diverse viewpoints that contribute to it.

Demographic Information	n=162	%	Demographic Information	n=162	%
Gender			Construction / Steel-Concrete	22	13.58
Female	81	50	Project 7	17	18172
Male	74	45.67	Environmental Analysis	11	29007
Other	7	11780	Administrative Departments	6	25628
Age			Management	13	44965
18-25 years	69	42.59	Information Technology	80	49.38
26-35 years	41	25.30	Daily Working Hours		
36-45 years	44	27.16	4 hours and below	13	44965
46-55 years	6	25628	4-6 hours	20	12754
56 and above	2	44927	6-8 hours	36	22.22
Marital Status			8-10 hours	80	49.38
Married	69	42.59	10 hours and above	13	44965
Single	41	25.30	Job Position		
Divorced	44	27.16	Staff	72	44.44
Widowed	8	34060	Manager	22	13.58
Occupation			Other	14	23590
Construction Architect	72	44.44	Expert	31	19.13
Project Planning	21	35400	Intern	23	14.19
Carpenter Electrician	11	29007	Company Size		
Landscape Architecture	15	45901	Small (1-50 employees)	78	48.14
Environmental Engineering	6	25628	Medium (51-250 employees)	48	29.62

Visual Graphic	12	14793	Large (251+ employees)	36	22.22
Project Management	7	11780	Economic Status (Monthly)		
Information Technology	4	16834	Less income than expenses	39	45131
Management	14	23590	Equal income and expenses	68	41.97
Education Level			More income than expenses	55	33.95
High School	20	12754	City of Birth		
Bachelor's Degree	101	62.34	Kayseri	55	33.95
Master's Degree	36	22.22	Gaziantep	18	45241
Ph.D. and above	5	45141	Mersin	7	11780
Experience and Work Period			Istanbul	9	20210
1 year and below	30	18.51	Other	73	45.06
1-3 years	48	29.62	Residential District in Kayseri		
3-5 years	49	30.24	Talas	15	45901
5-10 years	26	45032	Kocasinan	24	14.81
10 years and above	9	20210	Melikgazi	25	15.43
Department			Develi	11	29007
Architectural / Interior			Other	87	53.70
Design	60	37.03			
Total Scale Score (Median 25-75p); 82.00 (74.00-104.00)					

Table 1: Demographic Characteristics of Design Professionals in Interior Architecture

These questions explore the significance of color in generating emotions, establishing atmospheres, and reflecting cultural or historical contexts in interior design, all of which are relevant to the study's topic.

Questions	Median (25-75p)
<i>What do you do if there is a conflict between your clients' contrast or harmonious color preferences and your preferences?</i>	3.00 (3.00-4.00)
<i>How important do you think it is to use colors to create specific emotions or atmospheres in interior spaces?</i>	3.00 (2.00-5.00)
<i>Which emotions or atmospheres do specific colors evoke?</i>	3.00 (3.00-4.00)
<i>Which colors do you use to create specific emotions or atmospheres in your projects?</i>	3.00 (3.00-4.00)
<i>Do you believe that certain colors are more effective for specific purposes in your projects?</i>	3.00 (2.00-4.00)
<i>What do you do if there is a conflict between your clients' color preferences for specific emotions or atmospheres and your preferences?</i>	3.00 (2.00-4.00)
<i>Which colors are more effective in highlighting specific design features or elements in interior spaces?</i>	3.00 (3.00-4.00)
<i>How important is it to use colors to evoke cultural or historical references in interior designs?</i>	3.00 (2.00-5.00)
<i>Which colors do you use to evoke specific cultural or historical references?</i>	3.00 (2.00-4.00)

<i>Which colors are more effective in evoking specific cultural or historical references?</i>	3.00 (2.00-4.00)
<i>Do colors' evocation of cultural or historical references have advantages or disadvantages compared to other design elements?</i>	3.00 (3.00-4.00)
<i>How do you approach if your clients have different color preferences for evoking specific cultural or historical references?</i>	3.00 (3.00-4.00)

Table 2: Scale Values for Color Preferences in Interior Architecture.

The Study offers a detailed knowledge of the diverse significance of color in interior design. The table shows median values and interquartile ranges (25-75 percentiles) for a variety of color choice questions and their consequences in interior architecture. Each question focuses on a distinct facet of how color is used to impact architectural outputs, emotional reactions, and cultural meanings in interior environments (Table 2).

Conflict Resolution for Color Preferences

The median score of 3.00 (3.00-4.00) for the question "What do you do if there is a conflict between your clients' contrast or harmonious color preferences and your preferences?" indicates that such conflicts are addressed on a moderately frequent and important basis. This implies that, while conflicts between customer and designer preferences are relatively uncommon, tactics for resolving these disputes frequently revolve around finding a balanced solution that respects both aesthetic harmony and client pleasure.

Emotional and atmospheric impacts

The median score of 3.00 (2.00-5.00) for "How important do you think it is to use colors to create specific emotions or atmospheres in interior spaces?" reflects variability in perceptions among designers, indicating that the importance of color's emotional and atmospheric effects can vary greatly. This variation might be attributable to different design philosophies or customer needs, emphasizing the individualized character of interior design techniques.

Specific Emotional and Functional Effects

The median score for questions on the feelings or atmospheres that particular colors inspire, as well as the precise colors utilized to produce these effects, is 3.00 (3.00-4.00). This consistency implies that designers understand the function of color in affecting emotions and atmospheres, while they also acknowledge a variety of useful techniques. Similarly, a median of 3.00 (2.00-4.00) indicates a common, although not universal, understanding of color usefulness.

Cultural and Historical References

The relevance of evoking cultural or historical connections through color has a median score of 3.00 (2.00-5.00), showing that while some designers place a high value on this component, others may emphasize other design aspects. The variation in replies may indicate changes in customer objectives or regional design trends in Central Anatolia. The usage of specific colors for cultural or historical allusions, as well as their efficacy, have median scores of 3.00 (2.00-4.00), indicating a nuanced application of these principles depending on project needs and designer competence.

Design Feature Highlighting and Client Preferences

The median efficiency of colors in emphasizing certain design characteristics is 3.00 (3.00-4.00), indicating that designers frequently utilize color strategically to bring attention to architectural details. Furthermore, the approach to addressing client preferences for cultural or historical references, which has a median of 3.00 (3.00-4.00), stresses a collaborative approach to resolving disputes in order to develop a design that is both aesthetically and culturally appropriate.

Color's comparative advantages

Finally, the topic of whether evoking cultural or historical allusions through color has benefits or drawbacks compared to other design aspects received a median score of 3.00 (3.00-4.00), indicating a balanced viewpoint among designers. This remark implies that, while color is a strong instrument for cultural evocation, its benefits and drawbacks must be considered alongside other design components, emphasizing the complexity and holistic nature of interior design.

Question	Male (Median 25-75p)	Female (Median 25-75p)	Other (Median 25-75p)	p-value
Q1	4.00 (3.00-5.00)	3.00 (2.00-4.00)	3.00 (3.00-4.00)	0.031
Q2	4.00 (2.75-5.00)	3.00 (2.00-4.00)	3.00 (3.00-4.00)	0.277
Q3	4.00 (3.00-5.00)	3.00 (2.00-4.00)	3.00 (3.00-4.00)	0.439
Q4	4.00 (3.00-5.00)	3.00 (3.00-4.00)	3.00 (3.00-4.00)	0.094
Q5	3.00 (2.00-4.00)	3.00 (2.00-4.00)	3.00 (3.00-4.00)	0.460
Q6	4.00 (3.00-5.00)	3.00 (2.00-4.00)	4.00 (3.00-4.00)	0.062
Q7	4.00 (3.00-5.00)	3.00 (3.00-4.00)	3.00 (2.00-4.00)	0.058
Q8	3.00 (3.00-5.00)	3.00 (2.00-4.00)	3.00 (3.00-4.00)	0.554
Q9	3.50 (3.00-4.25)	3.00 (2.00-4.00)	3.00 (3.00-4.00)	0.187
Q10	3.00 (3.00-5.00)	3.00 (2.00-4.00)	4.00 (3.00-4.00)	0.325
Q11	4.00 (3.00-5.00)	3.00 (2.00-4.00)	3.00 (3.00-4.00)	0.252
Q12	3.00 (3.00-4.00)	3.00 (2.00-4.00)	3.00 (3.00-4.00)	0.194

Table 3: Comparison of Color Preferences in Interior Architecture: Gender-based Analysis.

The gender-based analysis in Table 3, which compares color preferences in interior architecture, reveals notable differences, particularly in Question 1 (Q1), where males reported a higher median score of 4.00 (3.00-5.00) than females and others, both at 3.00 (2.00-4.00) and 3.00 (3.00-4.00), respectively, with a statistically significant p-value of 0.031. This suggests that male designers may place a larger emphasis on resolving problems between clients' and their own color choices in terms of contrast or harmony. For the remaining items, while men had somewhat higher median scores, indicating a greater emphasis on various aspects of color used in interior design, these differences are not statistically significant, as indicated by p-values greater than 0.05. This shows that, while there may be some gender-based biases in emphasizing certain areas of color usage, the general approach to color preferences in interior architecture is quite constant across women. The findings emphasize the necessity of taking individual designer viewpoints into account, but they also show that, with the exception of Q1, gender differences are not severe enough to be statistically significant in most cases (Table 3).

Question	High School (25-75p)	Bachelor's (25-75p)	Master's (25-75p)	Doctorate and Above (25-75p)	p
Q1	3,00(3,00-4,00)	3,00(2,00-4,50)	3,00(3,00-4,00)	3,00(1,50-4,50)	0.397
Q2	3,00(3,00-4,00)	4,00(3,00-5,00)	3,00(2,00-4,00)	3,00(2,00-5,00)	0.140
Q3	3,00(3,00-4,00)	3,00(3,00-5,00)	3,00(2,25-4,00)	3,00(1,00-4,50)	0.108
Q4	3,00(3,00-4,00)	3,00(2,00-4,50)	3,00(2,00-4,00)	3,00(1,50-4,50)	0.387
Q5	3,00(3,00-4,00)	3,00(2,00-5,00)	3,00(2,00-4,00)	3,00(2,50-4,50)	0.486
Q6	3,00(3,00-4,00)	3,00(3,00-5,00)	3,00(2,00-4,00)	4,00(4,00-5,00)	0.550
Q7	3,00(3,00-4,00)	4,00(2,50-5,00)	3,00(2,00-4,00)	4,00((2,00-5,00)	0.105
Q8	3,50(3,00-4,00)	4,00(3,00-4,50)	2,50(2,00-3,00)	3,00(1,50-3,50)	0.343
Q9	3,50(3,00-4,00)	4,00(3,00-4,50)	2,50(2,00-3,00)	3,00(1,50-3,50)	0.036
Q10	4,00(3,00-4,00)	3,00(2,00-4,50)	3,00(2,00-4,00)	4,00(1,50-5,00)	0.060
Q11	3,00(3,00-4,00)	4,00(3,00-5,00)	3,00(2,00-4,00)	2,00(1,50-3,00)	0.042
Q12	3,00(3,00-4,00)	3,00(3,00-4,00)	3,00(2,00-3,75)	2,00(1,00-3,00)	0.009

Table 4: Studying the Use of Color Schemes in Interior Design Based on Respondents' Educational Levels.

The table labeled "Studying the Use of Color Schemes in Interior Design Based on Respondents' Educational Levels" demonstrates fascinating differences in color preference answers among designers from various educational backgrounds. The median scores for most questions hover around 3.00, demonstrating a widespread agreement on the significance of many aspects of color used in interior design. However, considerable disparities appear in a few instances. For example, in Question 9, which discusses the efficacy of various colors in emphasizing design characteristics, people with a Bachelor's degree (median 4.00) place a higher weight on this aspect than those with lower educational degrees (p-value = 0.036). Similarly, Question 11, which concerns the comparative advantages of color evocation of cultural or historical references, reveals a significant divergence, with Bachelor's degree holders rating it higher (median 4.00) than those with a Doctorate or higher (median 2.00), as indicated by a significant p-value of 0.042. Furthermore, in Question 12, which addresses customer preferences for cultural references, there is a significant difference (p-value 0.009), with those with Doctorates rating much lower (median 2.00) than other groups. This might indicate a more critical or nuanced approach to client preferences and cultural references among the more educated responders. Overall, while the overall relevance of color in design is recognized at all educational levels, individuals with higher education, notably Bachelor's degree holders, place a larger value on specific color applications in improving design elements and cultural allusions. This shows that higher education in design may inculcate a greater understanding for the strategic use of color, suggesting a more sophisticated approach to incorporating color theory into practical design applications.

DISCUSSION

The examination of color preferences and their consequences in interior architecture, shown in three tables, provides a full knowledge of how gender, education level, and general design principles impact color use. The first table shows a significant gender-based difference in dealing with conflicts between client and designer preferences regarding contrast or harmony (Q1), with male designers reporting a higher median score of 4.00 compared to 3.00 for female and other gender respondents, with

a statistically significant p-value of 0.03. This implies that male designers may emphasize resolving such issues more aggressively, maybe reflecting different communication or negotiating techniques. Other questions revealed no significant gender differences, showing that color preference techniques are largely consistent across genders, with males scoring somewhat better in stressing different color-related characteristics.

The second table, which focuses on educational levels, shows more significant disparities in replies to color-related questions. Specifically, those with a Bachelor's degree consistently prioritized the effectiveness of specific colors in highlighting design features (Q9) and the comparative advantages of color evocation of cultural or historical references (Q11), with significant p-values of 0.036 and 0.042, respectively. This might suggest that Bachelor's degree holders are better aware of the strategic applications of color in design, potentially as a result of intensive instruction throughout their study.

In contrast, individuals with Doctorate degrees scored lower on managing customer preferences for cultural references (Q12) with a significant p-value of 0.009, indicating a more critical or theoretical approach to incorporating client preferences into design practice. These findings highlight the importance of educational background in color strategy, with higher education levels encouraging a more in-depth, analytical approach to color use in design.

Overall, the findings from these tables show that, while there is a common recognition of the importance of color in creating emotions, atmospheres, and cultural references, individual differences based on gender and education level have a significant impact on how these elements are prioritized and applied in interior architecture. This underscores the need of a sophisticated approach to color selection that takes into account designers' different viewpoints, resulting in more successful and culturally resonant interior designs.

Conclusion

The study concludes that the use of color in interior design goes far beyond its visual appeal, playing an important role in evoking emotions, shaping atmospheres, and invoking cultural and historical references. The data show that, while most interior designers agree on the relevance of these criteria, there are considerable differences based on gender and educational background. Male designers tend to place a stronger focus on resolving conflicts between their own and their clients' preferences for contrast and harmony, indicating a potential difference in approach to client contacts and design decision-making. Furthermore, designers with Bachelor's degrees show a greater knowledge and strategic use of color to improve design characteristics and invoke cultural allusions, implying that specialized educational training may give a more practical and applied understanding of color usage. Designers with Doctorate degrees, on the other hand, demonstrate a more critical approach, particularly when dealing with customer preferences about cultural references, indicating that further theoretical education may have an impact on their design philosophy.

These findings highlight the multidimensional function of color in interior architecture, as well as the importance for designers to strike a balance between aesthetic concerns and emotional, climatic, and cultural variables. The differences in replies depending on gender and educational background emphasize the value of diversity in design teams, which ensures a diverse variety of ideas and approaches to color use. Recognizing and incorporating these distinctions allows interior designers to produce more subtle and successful design solutions that connect emotionally with clients and occupants while respecting and reflecting cultural and historical settings. Finally, the study emphasizes the need of taking a holistic approach to color in interior architecture, going beyond simple aesthetics to address the deeper psychological and cultural implications of color choices in creating meaningful and engaging interior settings.

Recommendation	Description	Impact Rate
1. Understand Client Preferences and Goals	Engage in detailed discussions with clients to understand their preferences, emotional expectations, and desired atmospheres to ensure color choices align with their vision.	High
2. Conduct Cultural and Historical Research	Investigate the cultural and historical context relevant to the project location to incorporate colors that evoke appropriate references and resonate with local traditions.	High
3. Balance Aesthetic Harmony and Contrast	Use a mix of harmonious and contrasting colors to create visual interest and dynamic interiors, while maintaining a coherent overall design.	Medium
4. Utilize Color Psychology	Apply principles of color psychology to select colors that evoke the desired emotions and moods, enhancing the functionality and atmosphere of different spaces.	High
5. Incorporate Flexibility in Design	Be prepared to adapt color schemes based on evolving client feedback and preferences, ensuring flexibility to achieve client satisfaction.	Medium
6. Leverage Educational Insights	Utilize knowledge and strategies gained from educational backgrounds to apply best practices in color selection and application, fostering innovative and effective designs.	Medium
7. Integrate Modern and Traditional Elements	Blend contemporary color trends with traditional palettes to create timeless designs that appeal to a broad audience while honoring cultural heritage.	High
8. Highlight Key Design Features	Use colors strategically to draw attention to architectural elements, creating focal points that enhance the spatial experience and highlight important design aspects.	High
9. Collaborate Across Disciplines	Work with experts in color theory, psychology, and cultural studies to deepen the understanding and application of color in interior design projects.	Medium
10. Prioritize Sustainability and Health	Choose eco-friendly and non-toxic paints and materials, considering the impact of color on occupants' well-being and the environment.	High
11. Educate Clients on Color Impact	Provide clients with information on how different colors can affect moods, perceptions, and behaviors, helping them make informed decisions.	Medium
12. Regularly Update Knowledge and Skills	Stay abreast of the latest research, trends, and technologies in color theory and interior design to continuously improve the quality and effectiveness of color selections.	Medium

Table 5: Recommendations for Effective Color Selection in Interior Design.

This table provides practical tips for interior designers looking to improve the efficacy of color

choosing in their projects. Designers may create visually attractive, emotionally resonant, and culturally significant places by taking client preferences, cultural context, psychological affects, and sustainability into account.

Data Availability Statement

Data sharing does not apply to this article as no new data were created or analyzed in this study.

<i>"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları:</i>	
Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.	
<i>The following statements are made in the framework of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":</i>	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Double-Blind Peer Review:	External-independent
<i>This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.</i>	

REFERENCES

- Bakker, I., van der Voordt, T., Vink, P., de Boon, J. & Bazley, C. (2013). Color Preferences for Different Topics in Connection to Personal Characteristics. *Color Research & Application*, 38(6), 409-424.
- Brooker, G. & Weinthal, L. (Eds.). (2013). *The handbook of Interior Architecture and Design*. A&C Black.
- Cho, J. Y. & Suh, J. (2020). Spatial Color Efficacy in Perceived Luxury and Preference to Stay: An Eye-Tracking Study of Retail Interior Environment. *Frontiers in Psychology*, 11(296), 1-15.
- Costa, M., Frumento, S., Nese, M. & Predieri, I. (2018). Interior color and psychological functioning in a university residence hall. *Frontiers in Psychology*, 9(1580), 1-13.
- Dehvare, H., Maddahi, S. M., Afsari, A. & Mirshojaeian Hosseini, I. (2023). Simultaneous Evaluation of the Role of Color Preferences and the Effect of Color Memory With the Approach of Improving

- Students' Quality Of Learning: A Case Study—Learning Environments for 6-to-7-year-old Children. *Learning Environments Research*, 0(27), 77-98.
- Ghayouri, R., & Ayat, S. (2020). Color preference based on children's choices for the interior spaces of kindergartens. *International Research Journal of Advanced Engineering and Science*, 5(2), 154-159. ISSN (Online): 2455-9024.
- Hoxha, V., Metin, H., Hasani, I., Pallaska, E., Hoxha, J., & Hoxha, D. (2023). Gender differences of color preferences for interior spaces in the residential built environment in Prishtina, Kosovo. *Facilities*, 41(1/2), 80-96. ISSN: 0263-2772.
- Huang, W., & Xu, W. (2009). Interior color preference investigation using interactive genetic algorithm. *Journal of Asian Architecture and Building Engineering*, 8(2), 439-445. <https://doi.org/10.3130/jaabe.8.439>
- Jung, C., Mahmoud, N. S. A., El Samanoudy, G., & Al Qassimi, N. (2022). Evaluating the color preferences for elderly depression in the United Arab Emirates. *Buildings*, 12(2), 234. <https://doi.org/10.3390/buildings12020234>
- Kwallek, N., Lewis, C. M., & Robbins, A. S. (1988). Effects of office interior color on workers' mood and productivity. *Perceptual and Motor Skills*, 66(1), 1. <https://doi.org/10.2466/pms.1988.66.1.1>
- Manav, B. (2007). Color-emotion associations and color preferences: A case study for residences. *Color Research & Application*, 32(2), 144-150. <https://doi.org/10.1002/col.20294>
- Nakamura, H., & Oki, M. (2000). Influence of air temperature on preference for color temperature of general lighting in the room. *Human-Environment System*, 4(1), 41-47. <https://doi.org/10.1618/jhes.4.41>
- Portillo, M. (2009). *Color planning for interiors: An integrated approach to color in designed spaces*. John Wiley & Sons.
- Read, M. A., & Upington, D. (2009). Young children's color preferences in the interior environment. *Early Childhood Education Journal*, 36, 491-496. <https://doi.org/10.1007/s10643-009-0335-1>
- Samimi, P. M., & Tabatabaei, N. S. (2021). Preschool children's indoor and outdoor playground HSV color preferences. *Color Research & Application*, 46(6), 1202-1213. <https://doi.org/10.1002/col.22759>
- Schloss, K. B., Strauss, E. D., & Palmer, S. E. (2012). Object color preferences. *Color Research & Application*, 37(6), 464-477. <https://doi.org/10.1002/col.21756>
- Serra, J., Gouaich, Y., & Manav, B. (2021). Preference for accent and background colors in interior architecture in terms of similarity/contrast of natural color system attributes. *Color Research & Application*, 46(5), 912-926. <https://doi.org/10.1002/col.22698>
- Serra, J., Manav, B., & Gouaich, Y. (2021). Assessing architectural color preference after Le Corbusier's 1931 Salubra keyboards: A cross-cultural analysis. *Frontiers of Architectural Research*, 10(3), 502-515. <https://doi.org/10.1016/j.foar.2021.03.002>
- Torres, A., Serra, J., Llopis, J., & Delcampo, A. (2020). Color preference for cool versus warm in nursing homes depends on the expected activity for interior spaces. *Frontiers of Architectural Research*, 9(4), 739-750. <https://doi.org/10.1016/j.foar.2020.06.002>
- Uluçay, N. Ö. (2018). An interior design exhibition: An assessment of color scheme preferences and the emotional states of students. *Color Research & Application*, 43(6), 1007-1018. <https://doi.org/10.1002/col.22268>
- Ulusoy, B., Olguntürk, N., & Aslanoğlu, R. (2020). Color semantics in residential interior architecture on different interior types. *Color Research & Application*, 45(5), 849-862. <https://doi.org/10.1002/col.22519>
- Voordt, T. van der, Bakker, I., & Boon, J. de. (2017). Color preferences for four different types of spaces. *Facilities*, 35(3/4), 148-159. ISSN: 0263-2772.

- Wagner, A. S., Kilincsoy, Ü., & Vink, P. (2018). Visual customization: Diversity in color preferences in the automotive interior and implications for interior design. *Color Research & Application*, 43(5), 722-736. <https://doi.org/10.1002/col.22218>
- Yildirim, K., Hidayetoglu, M. L., & Capanoglu, A. (2011). Effects of interior colors on mood and preference: Comparisons of two living rooms. *Perceptual and Motor Skills*, 112(2), 509-524. <https://doi.org/10.2466/24.27.PMS.112.2.509-524>

Halı, Kilim ve Eski Kumaş Desenleri Alanında Tamamlanmış Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi*

Dr. Öğr. Üyesi Tuba Ayhan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4823-4415>

Sinop Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Halı, Kilim ve Eski Kumaş Desenleri Anasanat Dalı, Sinop – TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Vedat Ünalı

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6692-077X>

Sinop Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Halı, Kilim ve Eski Kumaş Desenleri Anasanat Dalı, Sinop – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 15.08.2024

Kabul: 27.09.2024

On-line Yayın: 30.09.2024

Anahtar Kelimeler

Yöntembilim

Halı

Kilim ve Eski Kumaş Desenleri

Lisansüstü

Tez

İçerik Analizi

Araştırma Makalesi

* Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.77922>

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki Güzel Sanatlar Enstitüsü bünyesinde yer alan Halı, Kilim ve Eski Kumaş Desenleri alanında 01 Ocak 2000-31 Aralık 2023 tarihleri arasında tamamlanmış lisansüstü tezlerde yöntem bilime ilişkin unsurların yazılma durumlarını betimlemektir. Amaç doğrultusunda, araştırmanın sorularına cevap bulabilmek için nitel araştırma desenlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Araştırmanın örneklem grubunu belirlemede amaçlı örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Belirli ölçütler doğrultusunda amaçlı örnekleme yöntemine göre seçilen 54 adet tez, bu araştırmanın örneklem grubunu oluşturmaktadır. Tezlerin incelenmesinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Yöntembilime ilişkin 10 farklı değişkene göre tezlerin içerik analizi yapılmıştır. Analiz bulguları, temalara ilişkin başlıklar altında Tanım-Tablo-Yorum-Doğrudan Alıntı düzeninde sunulmuştur. Analiz sonucunda; 54 tezdən %29,6'sında tezin amacı, %79,6'sında tezin problem cümlesi/araştırma sorusu, %66,7'sinde tezin önemi, %96,3'ünde tezin sınırlılıkları, %70,4'ünde tezin kapsamı, %81,5'inde tezin araştırma yaklaşımı, %92,6'sında tezin araştırma türü/deseni/modeli, %94,4'ünde araştırmanın evreni/örnekleme/araştırma grubu/çalışma grubu/örnekleme grubu, %88,9'unda veri toplama araçları/teknikleri, %92,6'sında ise analiz yöntemine tezlerin giriş bölümünde yer verilmediği tespit edilmiştir. Sadece bu sayısal veriler bile lisansüstü tezlerde yöntem bilime ilişkin unsurların yazılmasıyla ilgili sorunlara işaret etmektedir; ancak sorunun kaynağını tespit etmek için yeterli değildir. Politika yapıcılara veya uygulayıcılara çözüm önerileri sunmadan önce, konunun etrafıca incelenmesine olanak sağlayan araştırmaların yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu gereklilik bağlamında araştırmacılara yönelik çeşitli öneriler geliştirilmiştir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Ayhan, T. & Ünalı, V. (2024). Halı, Kilim ve Eski Kumaş Desenleri Alanında Tamamlanmış Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 17(101), 65-86.

*Content Analysis of Graduate Theses on Carpet, Kilim, and Old Fabric Patterns **

Asst. Prof. Dr. Tuba Ayhan

Sinop University, Faculty of Fine Arts and Design, Department of Traditional Turkish Arts, Carpet, Kilim and Old Fabric Patterns Department, Sinop – TÜRKİYE

Asst. Prof. Dr. Vedat Ünalı

Sinop University, Faculty of Fine Arts and Design, Department of Traditional Turkish Arts, Carpet, Kilim and Old Fabric Patterns Department, Sinop – TÜRKİYE

Article History

Submitted: 15.08.2024

Accepted: 27.09.2024

Published Online: 30.09.2024

Keywords

Methodology

Carpet

Kilim

Old Fabric Patterns

Thesis

Content Analysis

Research Article

* This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.77922>

Abstract

The aim of this study is to describe the inclusion of methodological elements in graduate theses completed between 2000 and 2023 in the field of Carpet, Kilim, and Old Fabric Patterns within the Institute of Fine Arts in Turkey. In line with this objective, a case study design, one of the qualitative research methods, was employed to answer the research questions. Purposeful sampling was used to determine the sample group. Based on specific criteria, 54 theses were selected through purposeful sampling, forming the sample group of this study. The content analysis method was used to examine the theses, and the analysis was conducted based on 10 different variables related to methodology. The findings were presented in the form of Definition-Table-Interpretation-Direct Quotation under thematic headings. As a result of the analysis, it was found that 29.6% of the 54 theses included the research aim, 79.6% included the problem statement/research question, 66.7% included the significance of the research, 96.3% mentioned the limitations, 70.4% covered the scope of the research, 81.5% discussed the research approach, 92.6% included the research type/design/model, 94.4% addressed the population/sample/research group/study group, 88.9% referred to the data collection tools/techniques, and 92.6% included the data analysis method in the introduction section. Even these purely numerical findings indicate problems with the inclusion of methodological elements in graduate theses, but they are insufficient to identify the root cause of the issue. Before offering solutions to policymakers or practitioners, further research is needed to explore the issue in depth. In this context, various recommendations have been developed for researchers.

GİRİŞ

El dokuması halılar, Türk kültür ve sanatında önemli bir yere sahiptir. İşlevselliğinin yanı sıra ülke ekonomisine katkısı, kültürel aktarım vasfı ve sanatsal değeriyle de varlığını her zaman korumuştur. Gelişimi, Türk tarihi ile paralellik gösteren halı sanatını Yetkin, bütün İslam alemine Türkler tarafından tanıtıldığını (1991: 189); Aslanapa ise dünya medeniyetine Türkler 'in kazandırdığını ifade etmektedir (1987: 9). Tarihsel süreçte el sanatlarının hepsi sanayinin gelişmesiyle olumsuz yönde etkilenmiş ve bu durumdan el halıcılığı da nasibini alarak yok olma aşamasına gelmiştir. El halıcılığını yaşatma girişimlerinin sürdürülebilir olması için eğitim kurumlarının önemi anlaşılmış ve 1980'li yıllarda Mimar Sinan Üniversitesi, Marmara Üniversitesi ve Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları bölümlerinde Türk el halıcılığı konusunda lisans düzeyinde eğitim verilmeye başlanmıştır. Bu bölümlerde Geleneksel Türk Sanatları dallarında kaybolmakta olan dokuma sanatları ürünlerinin, bilimsel araştırmalar yapılarak tespit edilmesi, arşivlenmesi ve böylece Türk kültür birikiminin sistematik değerlendirilmesi amaçlanmıştır (Kahveci, 1998 : 390). Devam eden süreçte eğitim ve araştırma faaliyetleri Güzel Sanatlar Enstitüleri bünyesinde Halı, Kilim ve Eski Kumaş Desenleri alanında lisansüstü eğitim olarak yürütülmeye başlanmıştır (Öztürk, 2021: 128).

Lisansüstü eğitim, ulusal bilim politikasının yürütülmesinde ve bilim insanı yetiştirmede en önemli faktörlerden biridir. Bilgiyi üreten, kullanan, araştıran, problem çözebilen, yüksek nitelikli insan gücü yetiştirmeyi amaçlayan lisansüstü eğitimin etkin durumda yürütülmesi, bulunduğu toplumun gelişmişlik düzeyini de göstermektedir. Temelde yüksek lisans, doktora, sanatta yeterlik ve tıpta uzmanlık gibi bilimsel araştırmalardan oluşan lisansüstü eğitim, lisans eğitiminde elde edilmeyen bilgi ve becerileri özgün ve evrensel bir bilimsel metodoloji ile ortaya koymayı amaçlamaktadır (Karaman & Bakırcı, 2010: 95). Lisansüstü eğitimin en önemli çıktısı ise tezlerdir. Akademik hayatın en önemli adımlarından da birisi olan tezler; insan, toplum, tıp, fen, sanat gibi alanlarda, alana özgü ilkelerle hazırlanmış, özgün bakış açısıyla bilgi veya savı içeren akademik çalışmalardır. Belirli dönemlerde bu lisansüstü araştırmaların genel değerlendirmelerinin yapılması literatürde alana ait gelişmeleri ortaya koyması açısından önem arz etmektedir (Erdem, 2011: 140; Çınar, 2021: 540).

Güzel sanatlar enstitüsünde yayınlanan tezlerin farklı değişkenler açısından incelendiği veya değerlendirildiği çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Tezlerin bağlı olduğu alanın profilini betimlemekte kullanılan inceleme değişkenleri ise tezlerin üniversiteleri, türü, danışman unvanı, yazarın cinsiyeti, temel konu alanları, yılları vb. (Birel & Qader, 2017; Delikara, 2019; Deniz, 2024; Dursun & Bahadır, 2023; Gültekin & Sezen-Gültekin, 2018; Gündüz & Efe 2021; Gökçearsan, 2022; Nazlımoğlu & Karakoç, 2023; Nur, Can & Bağcı, 2023; Özay, 2020; Özer, Eren & Yazar, 2013; Toptaş, 2013) gibi çeşitlilik göstermektedir. Bu değişkenlerin yanı sıra yöntembilimin kullanımı değişkenini ele alan çalışmalar (Babacan, 2021; Güler & Toptaş, 2022; Kurtaslan, 2018; Köşreli, 2020; Sonsel, 2018; Soyacan, 2021; Yüksel & Güçlü, 2021) ise söz konusu alanın yapısını, gelişimini, sorunlarını, nitelik ve miktar açısından performansını göstermesi ile alandaki konu boşluklarını tespit ederek yeni çalışmalara yol göstermesi açısından önemlidir.

Metodoloji kelimesiyle eş anlamlı olan yöntembilimi, bilimsel araştırmanın nasıl yapılacağını, araştırma probleminin sistematik olarak nasıl çözümleneceğini gösteren bilim disiplini (Gitmez, 2020: 87). Bütün araştırmalarda bulunması gereken yöntem, veri toplama ve analiz için seçilen yöntemin nasıl kullanıldığını (nasıl veri toplandığı, nasıl analiz edildiğini) anlatır. Bilimsel çalışmanın en önemli aşamalarından biri olan uygun yöntem seçimi ve uygulanması, o araştırmanın kalitesini de etkilemektedir (Saldana, 2011: 63; Türkoğan & Gökçe, 2018: 243). Araştırmalarda yöntemin önemine vurgu yapan Bedir-Erişti, sanat araştırmalarındaki uygulamaların değerinin araştırma olarak anlam kazanması için sağlam bir yöntem zeminine oturtulması gerektiğini ifade etmektedir (2021: 5). Bhattacharjee ise "Ne tür bir araştırma olursa olsun, bilimsel bir metodu takip etmiyor ise, bilimsel araştırma olarak kabul edilemez" (2021: 1) ifadesiyle yöntembilimin önemine vurgu yapmaktadır. Bilimsel araştırma, araştırılan konuya ve cevap aranan probleme dair takip edilmesi gereken sistematik süreçleri (araştırılacak konunun belirlenmesi, problemin tespiti, araştırma yönteminin belirlenmesi, bulguların toplanması ve analiz edilerek

değerlendirilmesi), sonuçları içermelidir ve akademik yazılarda ifade edilmesi bir gerekliliktir (Altuncu, 2023: 88).

Halı, Kilim ve Eski Kumaş Desenleri Alanı (HKEKDA) lisansüstü tezleri özelinde, metodolojik açıdan tezleri inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Alanyazındaki bu boşluğun yanı sıra, yazarların uzmanlık alanlarının HKEKDA olmasından dolayı konunun ele alınması öz değerlendirme açısından gereklilik olarak görülmüştür. HKEKDA tezlerinde yöntembilimin kullanımıyla ilgili mevcut durumunun resmedilmesi; alanın yapısını, gelişimini, sorunlarını, nitelik ve miktar açısından performansını göstermesi ile alandaki konu boşluklarını tespit ederek yeni çalışmalara yol göstermesi hedefleri bu araştırmanın önemini oluşturmaktadır.

Bu nitel çalışmanın amacı, Türkiye'deki HKEKDA'nda 01 Ocak 2000-31 Aralık 2023 tarihleri arasında tamamlanmış yüksek lisans (YL) ve sanatta yeterlik (SY) tezlerinin bağlı bulunduğu enstitülerin tez/eser hazırlama yönergelerinde belirtilen hususlar doğrultusunda tezlerde yöntembilime ilişkin unsurların yazılma durumunu betimlemektir. Tezlerin bağlı oldukları enstitülerin tez yazım kılavuzu/yönergesine göre yöntembilimin ifade edildiği yer tezin giriş bölümüdür. Giriş bölümü, neyi, niçin ve nasıl yaptığının aktarıldığı bölümdür. Bu bölümde; tezin probleminin ne olduğu, araştırmanın öneminin, kapsamının, amacının (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 1999) sınırlılıklarının, araştırma yöntemi ve modeli, çalışma grubu, veri toplama araçlarının; yani araştırmanın hangi yöntemler, araçlar ve nasıl bir işlemle yapıldığı ifade edilir (Akdeniz Üniversitesi, 2022; Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2017).

Bu çalışmanın amacı doğrultusunda, "01 Ocak 2000-31 Aralık 2023 tarihleri arasında HKEKDA'nda tamamlanmış lisansüstü tezlerin giriş bölümünde yöntembilime ilişkin unsurların yazılma durumu nasıldır?" sorusuna istinaden aşağıdaki soruların cevapları aranmıştır.

- Giriş bölümünde amaç, problem cümlesi, önem, sınırlılıklar ve kapsamın tezlerde yazılma durumu nasıl bir dağılım göstermektedir?
- Tezin yöntem bölümünde araştırma türü/deseni/modeli, nicel, nitel veya karma yöntemlerinin kullanımı, araştırma/çalışma grubu-örneklem, kullanılan veri toplama araçları ve analiz yönteminin yazılma durumu nasıl bir dağılım göstermektedir?

1. Yöntem

Bu araştırma nitel araştırma yöntemine göre yürütülmüştür. Bu bölümde, araştırmada kullanılan desen ve veri toplama araçları, araştırmanın dokümanlarının nereden ve nasıl elde edildiği, kullanılan örnekleme yöntemi, verilerin analizi ile Tez İnceleme Formu'nun geliştirilme aşamaları hakkında bilgiler yer almaktadır.

1.1. Araştırmanın Deseni

Bu araştırmada, HKEKDA tezlerinde yöntembilime ilişkin unsurların yazılma durumunu betimlemek amaçlandığı için durum çalışması deseni kullanılmıştır. Durum çalışması, sınırlandırılmış bir vakanın çeşitli veri toplama araçlarıyla detaylı bir şekilde araştırılması, betimlenmesi ve incelenmesidir (Bal, 2021: 88; Merriam, 2009: 40). Durum çalışması, çeşitli veri kaynağından ayrıntılı ve derinlemesine bilgi toplayarak bir durumla ilgili temaların ortaya konulmasını sağlar (Creswell, 2013: 99; Güçlü, 2021: 364-365).

1.2. Veri Toplama Aracı ve Araştırmanın Dokümanları

Araştırmada ele alınan konunun verileri yayınlanmış tezlerden elde edileceği için bu araştırmada veri toplama aracı olarak doküman inceleme kullanılmıştır. Nitel araştırma desenlerinde gözlem ve görüşmeden sonra üçüncü veri toplama kaynağı olarak görülen dokümanlar, üzerinde çalışılan araştırmadan ziyade daha farklı amaçlar için üretilmiş ve ikincil verilerden oluşan belgelerdir (Merriam, 2009: 155). Önceden resmi veya özel olarak oluşturulan bu belgeler kitaplar, makaleler, tezler, fermanlar, yazıtlar gibi yazılı kaynaklar ile filmler, resimler, anıtlar, giyim-kuşam, flamlar vb. görsel kaynaklardan oluşur (Güçlü, 2021: 167-168; Sönmez & Alacapınar, 2014: 153). Doküman inceleme, genellikle diğer veri toplama araçlarına destek olmak üzere kullanılırken, aynı zamanda bağımsız bir araştırma tekniği olarak da işlev

görebilir (Bektaş, Şahin & Şen, 2023: 252). Doküman inceleme yöntemini Özkan, “çeşitli dokümanların elde edilmesi, gözden geçirilmesi, sorgulanması ve analizi” (2022: 63) şeklinde tanımlamaktadır.

Bu araştırmanın tekrar edilebilirliğini, teyit edilebilirliğini ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla dokümanlar Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) resmî sitesi üzerinden elde edilmiştir. Ülkemizde, Güzel Sanatlar Enstitüsü veya Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde Geleneksel Türk Sanatları Ana Sanat Dalı (GTSASD) veya Geleneksel Türk El Sanatları Ana Sanat Dalı (GTESASD) altında HKEKDA’nda yayımlanmış tezler bulunmaktadır. HKEKDA’nın yanı sıra Tezhip, Minyatür, Çini, Ebru gibi alanlar da yayımlanmış tezler de yer almaktadır. Temsil gücünün yüksek olması için bu çalışmada incelemeye alınacak tezlerin belirlenmesinde amaçlı örnekleme yönteminden ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme; araştırmanın amacına bağlı olarak bilgi açısından zengin durumların seçilerek derinlemesine araştırma yapılmasıdır (Çelebi, 2022: 128). Ölçüt örnekleme yöntemi ise araştırmacı tarafından oluşturulan ya da daha önceden hazırlanmış bir dizi ölçütü karşılayan durumların çalışılmasıdır (Yıldırım & Şimşek, 2018: 122). Bu bağlamda incelenecek tezlerin belirlenmesinde iki adet ölçüt kullanılmıştır. Bunlar; “tarama işleminde Halı, Kilim ve Eski/ Geleneksel¹ Kumaş Desenleri alanının seçilmesi” ölçütü ile “tamamlanmış tez sayısı beşin altında olan üniversiteler hariç tutulması” ölçütüdür.

YÖKTEZ’in Detaylı Tarama sayfasında, 2000 ile 2023 tarih aralığı seçilerek;

- Ana Bilim Dalı Seçimi sekmesinden Halı, Kilim ve Eski Kumaş Desenleri Ana Sanat Dalı seçildiğinde 27 kayıt,
- Ana Bilim Dalı Seçimi sekmesinden Halı Kilim ve Geleneksel Kumaş Desenleri Ana Sanat Dalı seçildiğinde 3 kayıt,
- Bilim Dalı Seçimi sekmesinden Halı-Kilim ve Eski Kumaş Desenleri Sanat Dalı seçildiğinde ise 34 kayıt bulunmuştur. Araştırmanın evrenini oluşturan ve toplamda 64 adet olan bu tezlerin üniversitelere göre dağılımı Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite	Tür	Tez Sayısı
Akdeniz Üniversitesi	YL	27
Atatürk Üniversitesi	YL	1
Dokuz Eylül Üniversitesi	YL	1
Marmara Üniversitesi	SY	3
		(2 adet tez erişime kapalı)
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi	SY	8
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi	YL	19
		(1 adet tez erişime kapalı)
Süleyman Demirel Üniversitesi	YL	1

¹ Yükseköğretim Yürütme Kurulu’nun 11.03.2020 tarihli toplantısında alınan karar doğrultusunda Halı, Kilim ve Eski Kumaş Desenleri lisans programının ismi Halı, Kilim ve Geleneksel Kumaş Desenleri olarak güncellendiği (www.yok.gov.tr, 2020) için anahtar kelimeler arasına “Halı, Kilim ve Geleneksel Kumaş Desenleri” eklenmiştir.

Erişime kapalı bulunan tezler ise bu araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Tamamlanmış tez sayısı beşin altında olan üniversiteler hariç tutulduğunda araştırmanın örneklemini, 46 adet YL tezi ile 8 adet SY tezinden oluşmaktadır (Bkz. Tablo 2).

Tablo 2. Araştırmanın Örnekleminde Yer Alan Tezler

YÖK				Tez				YÖK				Tez			
Rumuz	Tez No	Yıl	Türü	Rumuz	Tez No	Yıl	Türü	Rumuz	Tez No	Yıl	Türü	Rumuz	Tez No	Yıl	Türü
T1	147278	2004	YL	T19	465847	2017	SY	T37	708726	2021	YL	T1	147278	2004	YL
T2	191987	2006	YL	T20	474438	2017	YL	T38	661486	2021	YL	T2	191987	2006	YL
T3	204411	2006	YL	T21	511468	2018	YL	T39	683886	2021	YL	T3	204411	2006	YL
T4	231455	2008	SY	T22	524108	2018	SY	T40	738983	2022	YL	T4	231455	2008	SY
T5	231444	2009	YL	T23	524023	2018	YL	T41	730013	2022	YL	T5	231444	2009	YL
T6	250975	2009	YL	T24	532625 ²	2018	YL	T42	737684	2022	YL	T6	250975	2009	YL
T7	285903	2010	SY	T25	511471	2018	YL	T43	730011	2022	YL	T7	285903	2010	SY
T8	304353	2011	SY	T26	558066	2019	YL	T44	725297	2022	YL	T8	304353	2011	SY
T9	304368	2011	YL	T27	592054	2019	YL	T45	747022	2022	YL	T9	304368	2011	YL
T10	304403	2011	YL	T28	568182	2019	YL	T46	737680	2022	YL	T10	304403	2011	YL
T11	309488	2012	SY	T29	593895	2019	YL	T47	716899	2022	YL	T11	309488	2012	SY
T12	345745	2013	YL	T30	552307	2019	YL	T48	808845	2023	SY	T12	345745	2013	YL
T13	391533	2014	YL	T31	552306	2019	YL	T49	814811	2023	YL	T13	391533	2014	YL
T14	391514	2015	YL	T32	566907	2019	YL	T50	781268	2023	YL	T14	391514	2015	YL
T15	391511	2015	SY	T33	630634	2020	YL	T51	828011	2023	YL	T15	391511	2015	SY
T16	430647	2016	YL	T34	635651	2020	YL	T52	808884	2023	YL	T16	430647	2016	YL
T17	421583	2016	YL	T35	630097	2020	YL	T53	794054	2023	YL	T17	421583	2016	YL
T18	435970	2016	YL	T36	682983	2021	YL	T54	860591	2023	YL	T18	435970	2016	YL

Tablo 2’de yer alan, 01 Ocak 2000 ile 31 Aralık 2023 tarihleri arasında yayınlanmış 54 adet lisansüstü tez ve bu tezlerin giriş bölümlerinde yöntem bilime dair unsurların (tezin amacı, problemi, önemi, sınırlılıkları, kapsamı, araştırmanın yöntemi, deseni, araştırma grubu, veri toplama araçları, araştırmada kullanılan analiz yöntemi) yazılma durumlarının incelenmesi bu araştırmanın kapsamını oluşturmaktadır.

1.3. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, mevcut olan metinlerin içeriklerinin belli kurallar çerçevesinde analiz ederek görünür olmayan yani bilinmeyen sosyal gerçeğin bazı boyutlarına yönelik çıkarım yapmayı sağlayan bir yöntemdir (Türkdoğan & Gökçe, 2018: 270). Bu yöntemde gazete, dergi, konuşma transkripti gibi metinler; filmler, televizyon bölümleri, internet siteleri gibi medyanın elemanları ya da eski eserler, ticari ürünler, kıyafetler gibi kültürün maddi ürünlerinin içerik analizi yapılır (Saldana, 2011: 10). İçerik analizi ile analizi yapılan söylem ya da belgeyi belirli bir sistem dahilinde derinlemesine inceleyerek örtülü içeriklerin açığa çıkarılması sağlanır (Arıkan, 2021: 43). İşlem sırasında birbirine benzeyen veriler belirli kavramlar ve temalar (kategoriler) altında bir araya getirilerek düzenlenir,

² 532625 numaralı tez YÖKTEZ’de 2018 yılında tamamlandı olarak listelenmektedir. Tez içeriğinde ise 2006 yılında tamamlandığı görülmektedir.

yorumlanır ve daha anlaşılır bir hale getirilir (Yıldırım & Şimşek, 2018: 242). Bu bağlamda araştırmann örneklemdeki tezlerin analizi için oluşturulan *Tez İnceleme Formu*'nun geliştirilme aşamaları aşağıda belirtilmiştir.

Birinci aşamada, araştırma sorularında yer alan değişkenlerle ilgili temalar belli olduğu için bu temaların tezlerde bulunup bulunmadığına dair kodlar oluşturuldu ve her bir kodun simgesi rakam ile ifade edildi. Buna göre incelenen tema tezlerin giriş bölümünde “*Yazılmamıştır 0; Başlık Altında Yazılmıştır 1; Metin İçinde Yazılmıştır 2*” kodlarının yer aldığı tez inceleme formu oluşturuldu. Araştırmanın örnekleminde yer alan, rastgele seçilen 10 adet tez her iki yazar tarafından ayrı ayrı analiz edilerek tez inceleme formu sınıandı. İlk aşamada sadece 4 tezde mutabakat sağlandığı için bulgular karşılaştırılarak tartışıldı. İki yazarın bulgularındaki uyumsuzluğun, tezlerdeki *başlık-içerik tutarsızlığı* (Tezin Kapsamı başlığının altında veri toplama araçlarından bahsedilmesi gibi) ya da *metin-içerik tutarsızlığından* (Bu tezin amacı ... diye başlayan cümlede tez bölümleri hakkında bilgi verilmesi gibi) kaynaklandığı tespit edildi. Bu durum karşısında, her bir tema için “*Başlık ile İçerik Tutarlı Değildir 3 ve Metin ile İçerik Tutarlı Değildir 4*” numaralı kodlar eklenerek tez inceleme formu güncellendi.

İkinci sınama aşamasında rastgele seçilmiş (birinci denemede yer almayan) 10 adet tez her iki yazar tarafından ayrı ayrı analiz edilmesi sonucunda 7 adet tezin bulgularında mutabakat sağlanmıştır. Bulgular karşılaştırıldığında görüş ayrılığının ise temaların tanımlarına ilişkin yazarların bilgilerinin farklı olmasından kaynaklandığı tespit edilmiştir (tezin sınırlılıkları, tezin sınırlandırılması, tezin kapsamı kavramları). Bunun üzerine literatüre atıfta bulunarak her bir temanın tanımlanması (Bulgular başlığı altında detaylı olarak bilgi verilen) yapılarak tez inceleme formu yeniden oluşturuldu.

Üçüncü sınama aşamasında aynı işlem takip edildi ve iki yazarın bulguları aynı çıktı. Yaklaşık iki hafta süren tez inceleme formunun sınanması sonlandırılarak analiz aşamasına geçildi.

Araştırmanın örnekleminde yer alan 54 adet tez her iki yazar tarafından ayrı ayrı tez inceleme formundaki kodlamaya göre üç haftada analiz edilmiştir ve 53 tezde mutabakat sağlanmıştır. Araştırmanın şeffaflığına ve tekrar edilebilirliğine katkı sağlaması amacıyla incelemeye tabi tutulan tezler, hangi kod kapsamında değerlendirildiğine dair rumuzlarına göre Bulgular bölümünde ilgili tablolarda belirtilmiştir.

2. Bulgular

Bu bölümde, araştırmanın örneklemini oluşturan 54 adet tezin 10 farklı temadan oluşan değişkenin incelenmesi sonucu ulaşılan analiz bulguları yer almaktadır. Bulguların sunumu temalara ilişkin başlıklar altında *Tanım-Tablo-Yorum-Alıntı* düzeninde gerçekleştirilmiştir. Bu düzene göre yöntem bilime ilişkin her bir temanın, literatüre atıfta bulunarak tanımı yapılmıştır. Tanımlamalar doğrultusunda yapılan analizlerle elde edilen sayısal veriler yüzde ve frekanslar aracılığıyla tablolarda gösterilmiştir. İncelemeye tabi tutulan tezler ise hangi kod kapsamında değerlendirildiğine dair rumuzlarına göre tablolarda yer almıştır. Tabloların yorumlanması frekans değerlerine göre aktarılmıştır. Tutarsızlık gösteren tezler tablolarda ilgili kodlarda gösterilmiştir. Bu tezler tabloların yorumlanması kısmında ise hatalı oldukları gerekçesiyle *Yazılmamıştır* sınıfında değerlendirilmiştir. *Başlık-içerik tutarsızlığı* ile *metin-içerik tutarsızlığı* gösteren ve temsil gücü en yüksek tezlerden alıntılar yapılarak okuyucuya sunulmuştur.

2.1. Lisansüstü Tezlerde Amaç

Genel olarak araştırmalarda amaçlanan hususlar keşfetmek, tanımlamak, betimlemek, bilgi üretmek, sorun çözmek, değerlendirmek, yeni ürünler geliştirmek, yeni teknikler ve yöntemler geliştirmektir (Arıkan, 2021: 27). Araştırmalarda amaç, genel, geniş, belirsiz veya kafa karıştırıcı değil olabildiğince açık ve net olmalıdır (Güçlü, 2021: 93). Amaç ifadesi genelde *Bu tezde/çalışmada/araştırmada ... amaçlanmaktadır; bu tezin/çalışmanın/araştırmanın amacı, ...dır/dir/tır/tir.* vb. şekillerde kullanılır. *Amaç* kelimesinin net bir şekilde belirtilmesine dayanarak; Tezin amacının yazılıp yazılmadığı, yazılmış ise belirtilme durumu (giriş bölümünde metin içinde veya alt başlıkta belirtme) ve uygunluğu incelenerek bu temaya ilişkin dağılım Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Lisansüstü Tezlerde Amacın Yazılma Durumuna İlişkin Dağılım

	%	f	Lisansüstü Tezlerde Amaç Teması	
			Tez Türü (Adet)	Tezler
Yazılmamıştır.	25,9	14	YL (12) SY (2)	T01, T06, T14, T18, T20, T24, T26, T31, T39, T40, T47, T54 T04, T11
Başlık altında yazılmıştır.	31,5	17	YL (13) SY (4)	T02, T03, T05, T10, T12, T13, T17, T27, T33, T35, T38, T49, T50 T08, T15, T19, T22
Metin içinde yazılmıştır.	38,9	21	YL (19) SY (2)	T09, T16, T21, T23, T25, T28, T29, T30, T32, T34, T36, T37, T41, T42, T43, T44, T45, T51, T52 T07, T48
Başlık ile içerik tutarlı değildir.	-	-	YL (-) SY (-)	- -
Metin içinde tutarlı değildir.	3,7	2	YL (2) SY (-)	T46, T53 -
<i>Toplam</i>	<i>100</i>	<i>54</i>		

Tablo 3 incelendiğinde; 4'ü SY tezi olmak üzere 17 tezde Tezin Amacı başlığı altında, 2'si SY tezi olmak üzere 21 tezde ise giriş bölümünde metin içinde yazılmıştır. Toplamda 54 tezdten 38'inde tezin amacının yazıldığı görülmektedir. 2'si SY tezi olmak üzere 14'ünde tezin amacı yazılmamıştır. 2 YL tezinde ise giriş bölümünde yazmış olduğu amacın metin ile tutarlı olmadığı görülmektedir. 54 tezde tutarsız olanlarla birlikte 16'sında tezin amacının yazılmaması dikkat çekicidir. Tez amacının ifade edilmesinde metin-içerik tutarsızlığına dair örnekler aşağıda sunulmuştur.

- “Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı doğrultusunda, günümüz Ebru sanatının gelişimine katkı sağlamak üzere, klasik ebru örneklerinden hareketle, yeni çiçek soyutlamaları yapılmıştır. Söz konusu çiçekler, ebru teknesinde tasarlanmıştır...” (T46).

- “Yüksek lisans tezinin amacı; Antalya Restorasyon ve Konservasyon Bölge Laboratuvarında Yapılan İşlemler Ana başlığı altında ele alındı...” (T53).

2.2. Lisansüstü Tezlerde Problem Cümlesi/Araştırma Sorusu

Araştırmanın sınırlarını çizerek yönünü belirleyen ve anahtar kavram olan araştırma problemi/sorunsalı araştırmada ele alınan ve araştırılabilir olan temel problemdir (Arıkan, 2021: 27). Genellikle bir soru cümlesi halinde veya olumlu bir önerme, hipotez biçiminde de ifade edilebilir. Araştırma konusu ve gerekçesi araştırma problemi ile ciddiyet kazandığı için araştırmalarda bulunması gereken bilimsel bir gerekliliktir (Gitmez, 2020: 77). Ancak ortada bir problem/sorun olmadığında yine de amacın nedeni yani gerekçesi belirtilmelidir. Böyle durumlarda araştırmalarda problem durumu ya da cümlesi olmayabilir; bunun yerine araştırmanın neden yapılmaya ihtiyaç duyulduğunun belirtilmesi, özgünlüğünün ortaya konması gerekir (Dinçer, 2023: 2). Tezlerde problem cümlesinin yazılıp yazılmadığı, yazılmış ise belirtilme durumu (giriş bölümünde alt başlıkta veya metin içinde yazma) ve uygunluğu incelenerek bu temaya ilişkin dağılım Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Lisansüstü Tezlerde Problem Cümlesi/Araştırma Sorusu Yazılma Durumuna İlişkin Dağılım

Tezin Problem Cümlesi/Araştırma Sorusu Teması				
	%	f	Tez Türü (Adet)	Tezler
Yazılmamıştır.	79,6	43	YL (37) SY (6)	T01, T02, T03, T05, T06, T09, T10, T12, T13, T14, T16, T17, T18, T20, T21, T24, T26, T27, T28, T29, T31, T32, T33, T34, T35, T37, T40, T41, T42, T44, T45, T46, T47, T49, T51, T52, T53 T04, T07, T08, T11, T15, T22
Başlık altında yazılmıştır.	1,9	1	YL (1) SY (-)	T38 -
Metin içinde yazılmıştır.	18,5	10	YL (8) SY (2)	T23, T25, T30, T36, T39, T43, T50, T54 T19, T48
Başlık ile içerik tutarlı değildir.	-	-	YL (-) SY (-)	- -
Metin içinde tutarlı değildir.	-	-	YL (-) SY (-)	- -
Toplam	100	54		

Tablo 4 incelendiğinde; 1 YL tezinde giriş bölümünde alt başlıkta, 2'si SY tezi olmak üzere 10 tezde ise giriş bölümünde metni içinde problem cümlesi yazılmıştır. Toplamda 54 tezdten 11'inde tezin problem cümlesiyle ilgili ifadenin yazıldığı; 6'sı SY tezi olmak üzere 43 tezde ise yazılmadığı görülmektedir.

2.3. Lisansüstü Tezlerde Önem

Tez kapsamında araştırma yapılmasına yol açan nedenler tezin önemini ortaya koyan hususlardır. Bu bölümde araştırmacının, tez kapsamında yapacağı araştırmanın ya da konunun neden önemli olduğu ve neye yarar sağlayacağına açıklanması tezin önemini ortaya koyar (Altuncu, 2023: 32). Ayrıca tezin amacı doğrultusunda toplanan verilerin hangi kuramsal veya pratik sorunsalın çözümünde nasıl kullanılacağına dair bilgiler aktarılır. Araştırmanın önemini yazılıp yazılmadığı, yazılmış ise belirtilme durumu (giriş bölümünde alt başlıkta veya metin içinde yazma) ve uygunluğu incelenerek bu temaya ilişkin dağılım Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Tezin Öneminin Yazılma Durumuna İlişkin Dağılım

Lisansüstü Tezlerde Tezin/Araştırmanın Önemi Teması				
Kategori	%	f	Tez Türü	Tezler
Yazılmamıştır.	64,8	35	YL (29) SY (6)	T01, T02, T03, T06, T09, T12, T13, T14, T16, T18, T20, T21, T23, T24, T25, T28, T29, T30, T31, T33, T35, T37, T39, T43, T44, T49, T51, T53, T54 T04, T07, T08, T11, T15, T19
Başlık altında yazılmıştır.	5,6	3	YL (3) SY (-)	T17, T27, T38 -
Metin içinde yazılmıştır.	27,8	15	YL (13) SY (2)	T10, T26, T32, T34, T36, T40, T41, T42, T45, T46, T47, T50, T52 T22, T48
Başlık ile içerik tutarlı değildir.	1,9	1	YL (1) SY (-)	T05 -
Metin içinde tutarlı değildir.	-	-	YL (-) SY (-)	- -
TOPLAM	100	54		

Tablo 5 incelendiğinde; 3 YL tezinde giriş bölümünün Tezin Önemi alt başlığı altında, 2'si SY tezi olmak üzere 15 tezde ise giriş bölümünde metin içinde yazılmıştır. Bu verilerin yanı sıra 1 YL tezinde 1.1. Tezin Önemi başlığı olmasına rağmen başlık altında Türk halılarında yazı sanatının tarihçesi anlatıldığı için tez, başlık ile içerik arasında tutarsızlık temasında değerlendirilmiştir. 54 lisansüstü tezden toplamda 18 tezde yazıldığı; tutarsız olanla birlikte 36'sında ise Tezin/Araştırmanın Öneme dair herhangi bir ifadenin yazılmadığı dikkat çekicidir.

2.4. Lisansüstü Tezlerde Sınırlılıklar

Sınırlılık, araştırmacının araştırma sürecini denetleyemediği gibi aynı zamanda araştırmanın zayıf yönleridir (Baltacı, 2020: 17-20). Araştırmacının iradesi dışında gelişen bu durumların sınırlılıklar ifadesiyle veya böyle bir başlık altında belirtilmesi gerekir. Sınırlılıkların yazılıp yazılmadığı, yazılmış ise belirtilme durumu (giriş bölümünde alt başlıkta veya metin içinde yazma) ve uygunluğu incelenerek bu temaya ilişkin dağılım Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Tezin/Araştırmanın Sınırlılıkları Yazılma Durumuna İlişkin Dağılım

Kategori	%	f	Lisansüstü tezlerde araştırmanın sınırlılıkları teması	
			Tez Türü (Adet)	Tezler
Yazılmamıştır.	88,9	48	YL (41) SY (7)	T01, T02, T03, T05, T06, T09, T10, T12, T13, T14, T16, T17, T18, T20, T21, T23, T24, T25, T26, T27, T28, T30, T31, T33, T34, T35, T36, T37, T39, T40, T41, T42, T43, T44, T47, T49, T50, T51, T52, T53, T54 T04, T07, T08, T11, T15, T19, T22
Başlık altında yazılmıştır.	1,9	1	YL (1) SY (-)	T38 -
Metin içinde yazılmıştır.	3,7	2	YL (1) SY (1)	T32 T48
Başlık ile içerik tutarlı değildir	-	-	YL (-) SY (-)	- -
Metin içinde tutarlı değildir.	5,6	3	YL (3) SY (-)	T29, T45, T46 -
TOPLAM	100	54		

Tablo 6 incelendiğinde, yalnızca 1 YL tezinde 1.4. Araştırmanın Kısıt ve Sınırlılıkları başlığı altında; 1'i SY olmak üzere 2 tezde ise giriş bölümünde metin içinde sınırlılıklar yazılmıştır. Bu verilerin yanı sıra 3 YL tezinde giriş bölümünde tezin sınırlılıklarının metin ile tutarlı olmadığı görülmektedir. 7'si SY tezi olmak üzere 48 tezde sınırlılıkların yazılmadığı görülmektedir. Tablo 6 genel olarak değerlendirildiğinde, 54 lisansüstü tezden sadece 3'ünde sınırlılıkların yazıldığı; tutarsız olanlarla birlikte 51 tezde ise sınırlılıklara değinilmediği dikkat çekicidir. Tezin sınırlılıklarının ifade edilmesinde hatalı kullanımdan kaynaklı metin-içerik tutarsızlığına dair örnekler aşağıda sunulmuştur:

- "Araştırmanın Sınırlılıkları: Mersin, Silifke ilçesi Yeşilovacık ve Büyükeceli Beldeleri ile Konya, Ahırlı ilçesi Akkise yöresi civarındaki Sarıkeçili Yörükleri, bu yörüklerin göç güzergâhları ve kullandıkları çuval dokumaları ile sınırlandırılmıştır." (T29).
- "Araştırma sınırlılık olarak ilk öğretim ikinci kademe görsel sanatlar dersi müfredatı konu alınmış, araştırma yöntemi olarak gözlem ve literatür tarama kullanılmıştır." (T45).
- "Araştırmanın Sınırlılıkları: Bu çalışma klasik ebru sanatında çiçekli ebrular ve günümüz uygulamalarına yansımaları ile sınırlandırılmıştır" (T46)

2.5. Lisansüstü Tezlerde Kapsam

Araştırmanın ne zaman, nerede yapıldığı, kimlerle nasıl görüşüldüğü aktarılırken diğer mekân, zaman ve kişilerin neden seçilmediğinin detaylı bir şekilde aktarıldığı; araştırmacının araştırma sürecini denetleyebildiği bölümdür (Baltacı, 2020: 19-20). Kısacası belirli ölçütler veya gerekçelere istinaden araştırmacının iradesinde gerçekleşen, araştırma yöntemine ilişkin belirlediği sınırlardır. Başlık altında belirtilmeyen, metin içinde *tez/araştırmanın kapsamı* genellikle cümlede ... *sınırlandırılmıştır/sınırlıdır/kapsamaktadır* yüklemiyle kullanılır. Tezlerde kapsamın yazılıp yazılmadığı, yazılmış ise belirtilme durumu (giriş bölümünde alt başlıkta veya metin içinde yazma) ve uygunluğu incelenerek bu temaya ilişkin dağılım Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Tezin/Araştırmanın Kapsamı Yazılma Durumuna İlişkin Dağılım

Kategori	%	f	Tezin/Araştırmanın Kapsamı Teması	
			Tez Türü (Adet)	Tezler
Yazılmamıştır.	48,1	26	YL (23) SY (3)	T01, T06, T09, T14, T16, T18, T20, T21, T24, T26, T30, T31, T34, T37, T39, T40, T41, T42, T46, T47, T51, T52, T53 T04, T07, T11
Başlık altında yazılmıştır.	14,8	8	YL (7) SY (1)	T03, T10, T17, T23, T38, T49, T50 T22
Metin içinde yazılmıştır.	14,8	8	YL (7) SY (1)	T25, T27, T28, T29, T32, T36, T54 T48
Başlık ile içerik tutarlı değildir	16,7	9	YL (4) SY (5)	T02, T05, T12, T13 T08, T15, T19, T33, T35
Metin içinde tutarlı değildir.	5,6	3	YL (3) SY (-)	T43, T44, T45 -
TOPLAM	100	54		

Tablo 7 incelendiğinde, 1'i SY olmak üzere 8 tezde Tezin Kapsamı başlığı altında, 1'i SY tezi olmak üzere 8 tezde giriş bölümünde metin içinde yazıldığı görülmektedir. Hatalı kullanımdan kaynaklı 5'i SY tezi olmak üzere 9 tezde başlık-içerik tutarsızlığı, 3 tezde ise metin-içerik tutarsızlığı görülmüştür. Tablo 7 genel olarak değerlendirildiğinde; 54 lisansüstü tezdten 16'sında tezin kapsamına dair ifadenin yazıldığı, tutarsız olanlarla birlikte 38 tezde ise yazılmadığı dikkat çekicidir. Tezin kapsamının ifade edilmesinde, başlık-içerik tutarsızlığı ile metin-içerik tutarsızlığına dair örnekler aşağıda sunulmuştur.

- "1.2. Çalışmanın kapsamı
Günümüz Bolu-Göynük dokumaları ile ilgili daha önce kapsamlı bir araştırma yapılmamıştır. Bu nedenle bu yöredeki el dokumalarının tanıtımı, tarihsel süreç içindeki gelişimi, günümüz yaşam koşullarına uyarlanabilmesi ile ilgili geçmişte ve şimdiki zamanda etkisini kaybetmeden yapılan dokumalar, araştırılıp detaylı bir şekilde anlatılmaya çalışılmıştır." (T12).
- "1.2. Çalışmanın Kapsamı
Çalışmanın kapsamını Stratonikeia Antik Kenti'nde bulunan kalıntılar üzerindeki mimari süslemeler ve bu süslemelerin motiflerinin bilgisayar ortamında çizilerek, desen ve kompozisyon açısından değerlendirilmeleri sonucunda ortaya çıkan yeni kilim tasarımları oluşturmaktadır. Bu tasarım önerilerinden birinin uygulanarak ürün haline getirilmesi de yine çalışma kapsamında gerçekleşmiştir."(T33).
- "Bu araştırma Isparta ili Yalvaç ilçesi ile sınırlandırılmıştır. Uygulama şu an hala tepme keçe ustası Gencer Kondal'ın atölyesinde Yalvaçlı keçe ustalarıyla beraber yapılacaktır." (T43).
- "Araştırma, Kızılderililerin mokasen ve giysilerinin boncuk işi tasarımlarında kullandıkları motifler ile Anadolu'da el sanatlarında kullanılan motifler olarak sınırlandırılmıştır."(T44).
- "Araştırmanın Sınırlılıkları: Araştırma ilk öğretim ikinci kademe görsel sanatlar dersi 2021-2022 yıllık planı müfredatı içinde geleneksel Türk el sanatları ile sınırlandırılmıştır" (T45).

2.6. Lisansüstü Tezlerde Kullanılan Yaklaşımına Göre Araştırma Türü

Tezlerde yöntem, araştırmanın amacı doğrultusunda ele aldığı sorunun/problemin nasıl çalışıldığı, hangi yöntem kullanılarak incelendiğinin, süreç boyunca takip edilen metotların açıklandığı bölümdür. Araştırma problemlerinin çözümünde izlenecek işlem basamakları, teknik ve taktiklerin dayandığı bilim felsefesine göre araştırma yöntemlerinin türleri vardır (Sönmez & Alacapınar, 2014: 40). Araştırma türleri yaklaşımlarına göre nicel, nitel ve karma olarak sınıflanmaktadır. Tezlerin yöntem bölümünde, amaç doğrultusunda ele alınan problemin çözümünde hangi yaklaşımın benimsendiğinin belirtilmesi gerekir. Tezlerde nicel, nitel veya karma yöntemlerden hangisinin kullanıldığının belirtilme durumu (giriş bölümünde alt başlıkta veya metin içinde yazma) incelenerek bu temaya ilişkin dağılım Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Lisansüstü Tezlerde Yaklaşımına Göre Araştırma Türü

Kategori	%	Nicel, Nitel veya Karma Yöntemin Belirtilmesi Teması		Tezler
		f	Tez Türü (Adet)	
Yazılmamıştır.	79,6	43	YL (36) SY (7)	T01, T02, T03, T05, T06, T09, T10, T12, T13, T14, T16, T17, T18, T20, T23, T24, T25, T26, T27, T29, T30, T31, T32, T34, T36, T37, T39, T41, T43, T44, T46, T47, T49, T50, T52, T54 T04, T07, T08, T11, T15, T19, T22
Başlık altında yazılmıştır.	5,6	3	YL (3) SY (-)	T33, T35, T38 -
Metin içinde yazılmıştır.	13,0	7	YL (6) SY (1)	T21, T28, T42, T45, T51, T53 T48
Başlık ile içerik tutarlı değildir	-	-	YL (-) SY (-)	- -
Metin içinde tutarlı değildir.	1,9	1	YL (1) SY (-)	T40 -
TOPLAM	100	54		

Tablo 8 incelendiğinde; 3 YL tezinde başlık altında, 1'i SY olmak üzere 7 tezde ise metin içinde araştırma yönteminin nitel, nicel ya da karma yöntemlere göre yürütüldüğüne dair ifadeler yazılmıştır. 1 YL tezinde ise metin içinde yazılmasına rağmen hatalı kullanımdan kaynaklı metin-içerik tutarsızlığı görülmektedir. Tablo 8 genel olarak değerlendirildiğinde, 54 lisansüstü tezden 10'unda araştırma yönteminin nitel, nicel ya da karma yöntemlere göre yürütüldüğüne dair ifadelerin yazıldığı, 44 tezde ise yazılmadığı dikkat çekicidir. Tezde yaklaşımına göre araştırma türünün ifade edilmesinde metin-içerik tutarsızlığına dair örnek aşağıda sunulmuştur.

- “Çalışma literatür taraması ve alan araştırması üzerine yapılan, görüşme ve gözleme dayalı, nitel ve nicel araştırma yöntemiyle yapılmış olup, düz dokümanlara ait ebatlarının ölçülmesi tarafımda metre ile ölçülerek, cm. olarak değerlendirilmiştir.” (T40).

2.7. Lisansüstü Tezlerde Araştırmanın Modeli/Deseni

Araştırma modeli/deseni bir araştırmanın amacına ulaşmasını sağlayan, kendi içlerinde bir düzeni bulunan, araştırmacıya nasıl bir yol izleyeceğini belirleyen süreçtir. Her bir araştırma modeli/deseni nicel, nitel veya karma paradigmadan beslenir (Şimşek, 2015: 81). Tezde kullanılan araştırma deseni/modeli yazılıp yazılmadığı, yazılmış ise belirtilme durumu (giriş bölümünde alt başlıkta veya metin içinde yazma) ve uygunluğu bu temada incelenmiştir.

Tablo 9. Tezin/Araştırmanın Deseni/Modeli Yazılma Durumuna İlişkin Dağılım

Kategori	%	f	Araştırmanın Deseni/Modeli Teması	
			Tez Türü (Adet)	Tezler
Yazılmamıştır.	40,7	22	YL (19) SY (3)	T01, T02, T05, T06, T09, T16, T18, T24, T26, T30, T31, T34, T37, T39, T41, T43, T47, T53, T54 T04, T07, T11
Başlık altında yazılmıştır.	3,7	2	YL (2) SY (-)	T33, T38 -
Metin içinde yazılmıştır.	3,7	2	YL (1) SY (1)	T28 T48
Başlık ile içerik tutarlı değildir	5,6	3	YL (3) SY (-)	T03, T17, T20 -
Metin içinde tutarlı değildir.	46,3	25	YL (21) SY (4)	T10, T12, T13, T14, T21, T23, T25, T27, T29, T32, T35, T36, T40, T42, T44, T45, T46, T49, T50, T51, T52 T08, T15, T19, T22
TOPLAM	100	54		

Tablo 9 incelendiğinde, 2 YL tezinde başlık altında 1'i SY olmak üzere 2 tezde ise metin içinde Araştırmanın Deseni/Modeli yazılmıştır. 3 YL tezinde başlık altında yazılmasına rağmen hatalı ifadedeki kaynaklı başlık-içerik tutarsızlığı, 4'ü SY tezi olmak üzere 25 tezde ise metin içindeki ifadede metin-içerik tutarsızlığı gözlenmiştir. Tablo 9 genel olarak değerlendirildiğinde; 54 lisansüstü tezdense sadece 4 tanesinde Araştırmanın Deseni/Modeli ifadesinin yazıldığı, tutarsız olanlarla birlikte 50 tezde ise yazılmaması dikkat çekicidir. Tezde araştırma deseni/modelinin kullanımında başlık-içerik tutarsızlığı ile metin-içerik tutarsızlığına dair örnekler aşağıda sunulmuştur.

- "1.3 Çalışmanın Yöntemi

Hazırlık aşamalarında ağırlıklı olarak, kitap ve görsel yayınlardan bilgi derlemeye çalıştım. Motifleri karşılaştırmalı olarak irdeledim. Öncelikle motiflerin 16., 17. ve 18.yy. larda biçim ve şekil değişikliğine uğrayıp uğramadıklarını, hangi kültürden etkilenip yeniden yorumlandıklarını araştırarak, motif seçimimi yaptım. İlk olarak çintemani formuyla yeni bir kompozisyon oluşturdum..."(T03).

- "Yöntem Araştırma konusu: Eski Türk Kam Kostümlerinde Mistik İmgeler Araştırma merkezleri: Akdeniz Üniversitesi Kütüphanesi, Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Kütüphanesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Kütüphanesi, Gazi Üniversitesi Kütüphanesi, Serik Kütüphanesi, İnternet Kaynakları"(T20).
- "Aksaray İli Sultanhanı İlçesi Örneğinde Halı ve Düz Dokumaların Onarım, Teknik ve Uygulama Örnekleri başlıklı yüksek lisans çalışmasında nitel yöntem tekniklerinden faydalanılmıştır. 27-29 Mayıs 2016 ve 10-18 Mart 2018 tarihleri arasında halı-kilim restorasyon merkezlerinden biri olan Aksaray ili Sultanhanı 4 ilçesindeki faaliyet gösteren tamir atölyelerinde tamir ustaları ile görüşme ve betimsel analizi içeren bir araştırma yöntemi tercih edilmiştir." (T21).

2.8. Lisansüstü Tezlerde Araştırmanın Evreni, Örnekleme, Araştırma/Çalışma/Örnekleme Grubu

Evren/anakütle ve örneklem, verilerin nereden toplanacağını ifade eder. Nicel yöntemde tercih edilen örneklem, evrenden daha az sayıda olan, evreni temsil etme gücüne sahip ve üzerinde çalışma yürütülen gruptur. Nitel yöntemde ise evrene genelleme kaygısı güdülmediği için örneklem yerine çalışma grubu/araştırma grubu ifadesi kullanılır (Saylan-Kırmızıgül & Öner-Armağan, 2023: 180). Araştırmanın evreni, örnekleme, araştırma grubu, çalışma grubu veya araştırmanın örnekleme grubunun yazılıp yazılmadığı, yazılmış ise belirtilme durumu (giriş bölümünde alt başlıkta veya metin içinde yazma) ve uygunluğu incelenerek bu temaya ilişkin dağılım Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10. Tezin/Araştırmanın Evreni/Örnekleme/Araştırma Grubu/Örneklem Grubu Yazılma Durumuna İlişkin Dağılım

Kategori	%	f	Tez Türü		Tezler
			Tez Türü (Adet)	Tezler	
Yazılmamıştır.	92,6	50	YL (43)	T01, T02, T03, T05, T06, T09, T10, T12, T13, T14, T16, T17, T18, T20, T21, T23, T24, T25, T26, T27, T28, T29, T30, T31, T32, T33, T34, T35, T36, T37, T39, T40, T41, T43, T44, T46, T47, T49, T50, T51, T52, T53, T54	
			SY (7)	T04, T07, T08, T11, T15, T19, T22	
Başlık altında yazılmıştır.	1,9	1	YL (1)	T38	
			SY (-)	-	
Metin içinde yazılmıştır.	3,7	2	YL (1)	T42	
			SY (1)	T48	
Başlık ile içerik tutarlı değildir	1,9	1	YL (1)	T45	
			SY (-)	-	
Metin içinde tutarlı değildir.	-	-	YL (-)	-	
			SY (-)	-	
TOPLAM	100	54			

Tablo 10 incelendiğinde, 1YL tezinde başlık altında yazıldığı, 1 SY tezi olmak üzere 2 tezde ise giriş bölümünde metin içinde Tezin/Araştırmanın Evreni/Örnekleme/Araştırma Grubu/Örneklem Grubu ifadesinin yazıldığı görülmektedir. 1 YL tezinde ise giriş bölümünde 1.1.2. Araştırma Evreni ve Örnekleme başlığı bulunmasına rağmen hatalı ifade edilmesinden kaynaklı başlık-içerik tutarsızlığı söz konusudur. Tablo 10 genel olarak değerlendirildiğinde; 54 Lisansüstü tezdten sadece 3 tezde yazıldığı, tutarsız olan tez de dahil 51 tezde söz konusu ifadenin yazılmadığı dikkat çekicidir. Başlık-içerik tutarsızlığına dair örnek aşağıda sunulmuştur.

- “1.1.2. Araştırma Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evreni Türkiye Cumhuriyeti ilk öğretim ikinci kademe görsel sanatlar dersi müfredatı içindeki kazanımlar incelenmiş; geleneksel Türk el sanatları ile ilgili kazanımlar ve uygulama yöntemleri gözlenerek nitel araştırma yöntemi izlenmiştir. Ulaşılan toplamda 3 kazanım ve içeriği araştırmada sunulmuştur. Günümüz çağdaş öğretim yöntemleri ile öğrenciye yaparak-yaşayarak deneyim kazandırmanın sonuçları gözlenerek değerlendirme yapılmıştır.” (T45).

2.9. Lisansüstü Tezlerde Verilerin Toplanması, Veri Toplama Araçları/Türleri/Yöntemleri

Araştırılan konu için elde edilen, henüz araştırma bulgusu haline gelmemiş olan, anlamı yorumlanan veya çıkarımlarda bulunmak için kullanılan niceliksel veya niteliksel olarak toplanan her türlü bilgi veridir (Kümbetoğlu, 2020: 70). Veri toplama ise araştırma problemlerine cevap verebilmek için bilgi toplamayı amaç edinen ve birbiriyle ilişkili faaliyetlerdir (Creswell, 2013: 148). Verilerin toplanması gözlem, görüşme, anket, deney, doküman inceleme gibi çeşitli veri toplama araçları vasıtasıyla gerçekleştirilir. Araştırma yönteminin türüne (nicel veya nitel) göre farklılık gösteren veri toplama araçlarının kullanılmasında, her birinin de kendine has yöntem ve teknikleri vardır. Bu bağlamda tezlerde araştırılan konuya ilişkin verilerin nasıl elde edildiği, araştırmada kullanılan veri toplama araçları/türleri/yöntemlerinin yazılıp yazılmadığı, yazılmış ise belirtilme durumu (giriş bölümünde alt başlıkta veya metin içinde yazma) ve uygunluğu incelenerek bu temaya ilişkin dağılım Tablo 11’de sunulmuştur.

Tablo 11. Tezin/Araştırmanın Veri Toplama Araçlarının Yazılma Durumuna İlişkin Dağılım

Kategori	%	f	Lisansüstü Tezlerde Veri Toplama Araçları Teması	
			Tez Türü (Adet)	Tezler
Yazılmamıştır.	40,7	22	YL (20) SY (2)	T01, T03, T05, T06, T09, T16, T17, T20, T24, T30, T31, T33, T34, T37, T39, T41, T43, T47, T53, T54 T04, T11
Başlık altında yazılmıştır.	-	-	YL (-) SY (-)	-
Metin içinde yazılmıştır.	11,1	6	YL (4) SY (2)	T18, T26, T28, T38 T07, T48
Başlık ile içerik tutarlı değildir	1,9	1	YL (1) SY (-)	T45 -
Metin içinde tutarlı değildir.	46,3	25	YL (22) SY (3)	T02, T08, T10, T12, T13, T14, T21, T23, T25, T27, T29, T32, T35, T36, T40, T42, T44, T46, T49, T50, T51, T52 T15, T19, T22
TOPLAM	100	54		

Tablo 11 incelendiğinde, 2'si SY tezi olmak üzere 6 tezde veri toplama araçları yazılmıştır. 1 YL tezinde 1.1.3. Veri Toplama Teknikleri başlığı bulunmasına rağmen hatalı ifadeden kaynaklı başlık-içerik tutarsızlığı, 3'ü SY tezi olmak üzere 25 tezin metin içinde hatalı ifadeden kaynaklı metin-içerik tutarsızlığı olduğu görülmüştür. Tablo 11 genel olarak değerlendirildiğinde; 54 lisansüstü tezdin 6'sında veri toplama araçlarının yazıldığı, tutarsızlıklarla birlikte toplamda 48 tezde ise yazılmadığı dikkat çekicidir. Tezde veri toplama araçlarının ifade edilmesinde, başlık-içerik tutarsızlığı ile metin-içerik tutarsızlığına dair örnekler aşağıda sunulmuştur.

- "1.1.3. Veri Toplama Teknikleri

Araştırma betimsel yöntem ve içerik analizi yöntemi ile gerçekleştirilmiştir Akdeniz Üniversitesi kütüphanesinden, kitap, dergi, makalelerin yanı sıra internet veri tabanından verilere ulaşılmıştır. Veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından Antalya/Korkuteli Zeynep-Mustafa Kemer Ortaokulu görsel sanatlar dersi atölye çalışmaları ulaşılmıştır. Araştırma 2021-2022 görsel sanatlar dersi yıllık planları incelenmesi ile sınırlıdır. Hazırlanan veriler danışman onayına sunulmuştur, gerekli düzeltmeler yapılmıştır." (T45).

- "...Bu tez çalışması kapsamında, Türkiye ve Kırgızistan geçeciliğinin motif ve teknik açılarından karşılaştırmasını yapabilmek için literatür taraması gerçekleştirilerek çalışmanın bilimsel temelleri oluşturulmuştur ayrıca saha araştırması yapılarak görüşmeler, gözlemler ve betimlemeler gibi yöntemler kullanılmıştır." (T52).

2.10. Lisansüstü Tezlerde Analiz Yöntemi

Araştırma sürecinde veri toplama araçlarıyla toplanan çok sayıdaki veri işlenmemiş bilgi topluluğudur. Toplum tarafından anlaşılabilir ve kullanılabilir olması için verilerin anlamlı hale getirilmesi gerekir (Kozak, 2021: 122). Bu nedenle, bilimsel kurallar çerçevesinde verileri anlamlı bir bütün olarak bulgu haline dönüştürmek için kullanılan çeşitli analiz yöntemleri vardır. Tezlerde verilerin analizinde kullanılan yöntemin yazılıp yazılmadığı, yazılmış ise belirtilme durumu (giriş bölümünde alt başlıkta veya metin içinde yazma) ve uygunluğu incelenerek bu temaya ilişkin dağılım Tablo 12'de sunulmuştur.

Tablo 12. Tezin/Araştırmanın Analiz Yönteminin Yazılma Durumuna İlişkin Dağılım

Kategori	%	f	Lisansüstü Tezlerde Analiz Yöntemi Teması	
			Tez Türü (Adet)	Tezler
Yazılmamıştır.	92,6	50	YL (43)	T01, T02, T03, T05, T06, T09, T10, T12, T13, T14, T16, T17, T18, T20, T23, T24, T25, T26, T27, T29, T30, T31, T32, T33, T34, T35, T36, T37, T39, T40, T41, T42, T43, T44, T45, T46, T47, T49, T50, T51, T52, T53, T54
			SY (7)	T04, T07, T08, T11, T15, T19, T22
Başlık altında yazılmıştır.	-	-	YL (-)	-
			SY (-)	-
Metin içinde yazılmıştır.	7,4	4	YL (3)	T21, T28, T38
			SY (1)	T48
Başlık ile içerik tutarlı değildir	-	-	YL (-)	-
			SY (-)	-
Metin içinde tutarlı değildir.	-	-	YL (-)	-
			SY (-)	-
TOPLAM	100	54		

Tablo 12 incelendiğinde, 54 lisansüstü tezdten 4 tanesinde giriş bölümünde metin içinde analiz yöntemine dair ifadenin yazıldığı, 50 tezde ise yazılmadığı görülmektedir.

Yapılan içerik analizine göre 10 farklı değişken açısından değerlendirilen tezlerin genel görünümü Tablo 13'te sunulmuştur.

Tablo 13. Tezlerin Genel Görünümü*

Rumuz	Tür	Yıl	Amaç	Problem	Önem	Sınırlılık	Kapsam	Yöntem Türü	Desen	Evren	Veri Top. Araç.	Anali Yön.
T01	YL	2004	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
T02	YL	2006	1	0	0	0	3	0	0	0	4	0
T03	YL	2006	1	0	0	0	1	0	3	0	0	0
T04	SY	2008	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
T05	YL	2009	1	0	3	0	3	0	0	0	0	0
T06	YL	2009	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
T07	SY	2010	2	0	0	0	0	0	0	0	2	0
T08	SY	2011	1	0	0	0	3	0	4	0	4	0
T09	YL	2011	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0
T10	YL	2011	1	0	2	0	1	0	4	0	4	0
T11	SY	2012	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
T12	YL	2013	1	0	0	0	3	0	4	0	4	0
T13	YL	2014	1	0	0	0	3	0	4	0	4	0
T14	YL	2015	0	0	0	0	0	0	4	0	4	0
T15	SY	2015	1	0	0	0	3	0	4	0	4	0
T16	YL	2016	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0
T17	YL	2016	1	0	1	0	1	0	3	0	0	0
T18	YL	2016	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0
T19	SY	2017	1	2	0	0	3	0	4	0	4	0
T20	YL	2017	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0
T21	YL	2018	2	0	0	0	0	2	4	0	4	2
T22	SY	2018	1	0	2	0	1	0	4	0	4	0
T23	YL	2018	2	2	0	0	1	0	4	0	4	0
T24	YL	2018	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
T25	YL	2018	2	2	0	0	2	0	4	0	4	0
T26	YL	2019	0	0	2	0	0	0	0	0	2	0
T27	YL	2019	1	0	1	0	2	0	4	0	4	0
T28	YL	2019	2	0	0	0	2	2	2	0	2	2
T29	YL	2019	2	0	0	4	2	0	4	0	4	0
T30	YL	2019	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0
T31	YL	2019	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
T32	YL	2019	2	0	2	2	2	0	4	0	4	0
T33	YL	2020	1	0	0	0	3	1	1	0	0	0
T34	YL	2020	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0
T35	YL	2020	1	0	0	0	3	1	4	0	4	0
T36	YL	2021	2	2	2	0	2	0	4	0	4	0
T37	YL	2021	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0
T38	YL	2021	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2
T39	YL	2021	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0
T40	YL	2022	0	0	2	0	0	4	4	0	4	0
T41	YL	2022	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0
T42	YL	2022	2	0	2	0	0	2	4	2	4	0
T43	YL	2022	2	2	0	0	4	0	0	0	0	0
T44	YL	2022	2	0	0	0	4	0	4	0	4	0
T45	YL	2022	2	0	2	4	4	2	4	3	3	0
T46	YL	2022	4	0	2	4	0	0	4	0	4	0
T47	YL	2022	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0
T48	SY	2023	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
T49	YL	2023	1	0	0	0	1	0	4	0	4	0
T50	YL	2023	1	2	2	0	1	0	4	0	4	0
T51	YL	2023	2	0	0	0	0	2	4	0	4	0
T52	YL	2023	2	0	2	0	0	0	4	0	4	0
T53	YL	2023	4	0	0	0	0	2	0	0	0	0
T54	YL	2023	0	2	0	0	2	0	0	0	0	0
Yazılmamıştır:			%25,9	%79,6	%64,8	%88,9	%48,1	%79,6	%40,7	%92,6	%40,7	%92,6
Başlık altında yazılmıştır:			%31,5	%1,9	%5,6	%1,9	%14,8	%5,6	%3,7	%1,9	0	0
Metin içinde yazılmıştır:			%38,9	%18,5	%27,8	%3,7	%14,8	%13	%3,7	%3,7	%11,1	%7,4
Başlık ile içerik tutarlı değildir:			0	0	%1,9	0	%16,7	0	%5,6	%1,9	%1,9	0
Metin içinde tutarlı değildir:			%3,7	0	0	%5,6	%5,6	%1,9	%46,3	0	%46,3	0

*Yazılmamıştır: 0; Başlık altında yazılmıştır: 1; Metin içinde yazılmıştır: 2; Başlık ile içerik tutarlı değildir: 3; Metin içinde tutarlı değildir: 4

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu nitel araştırma, 01 Ocak 2000-31 Aralık 2023 tarihleri arasında HKEKDA'nda tamamlanmış 54 tezin giriş bölümlerinde, yöntembilime ait 10 farklı temaya ilişkin analiz edilmesiyle sınırlıdır. Araştırmanın amacı Türkiye'deki HKEKDA'nda, lisansüstü tezlerin bağlı bulunduğu enstitülerin tez/eser hazırlama yönergeleri doğrultusunda, tezlerde yöntembilime ilişkin unsurların yazılma durumunu betimlemektir. Amaç doğrultusunda, 54 tezin (AÜ'ne ait 27 adet YL tezi, MSGSÜ'ne ait 18 adet YL tezi ile 8 adet SY) içerik analizi yapılarak 01 Ocak 2000-31 Aralık 2023 tarihleri arasında HKEKDA'nda tamamlanmış lisansüstü tezlerin giriş bölümünde yöntembilime ilişkin unsurların yazılma durumu nasıldır? sorunsalının cevabı aranmıştır. Bu bağlamda, 54 adet tezin giriş bölümünde bulunması gereken yöntembilime ilişkin 10 farklı temadan oluşan değişkenin incelenmesiyle ulaşılan sonuç aşağıda belirtilmiştir.

54 tezden %3,7'sinde tezin amacı, %1,9'unda tezin önemi, %5,6'sında tezin sınırlılıkları, %22,3'ünde tezin kapsamı, %1,9'unda tezin araştırma yaklaşımı, %51,9'unda tezin yöntemi/deseni/modeli, %1,9'unda araştırmanın evrenil/örneklemleri/araştırma grubu/çalışma grubu/örnekleme grubu, %58,2'sinde veri toplama araçları/teknikleri temalarının tezlerde yanlış kullanımdan kaynaklı başlık-içerik tutarsızlığı ile metin-içerik tutarsızlığı gözlemlenmiştir. Yanlış kullanımdan kaynaklı tutarsızlıklar en fazla veri toplama araçları temasında bulunmaktadır. İncelenen tezlerde, verileri elde etmek için kullanılan, gözlem, görüşme, literatür taraması, anket gibi veri toplama araçlarının araştırmanın yöntemi olarak yazıldığı tespit edilmiştir. Tezin yöntemi/deseni/modeli temasında da aynı durum söz konusudur.

54 tezden %29,6'sında tezin amacı, %79,6'sında tezin problem cümlesi/araştırma sorusu, %66,7'sinde tezin önemi, %96,3'ünde tezin sınırlılıkları, %70,4'ünde tezin kapsamı, %81,5'inde tezin araştırma yaklaşımı, %92,6'sında tezin araştırma türü/deseni/modeli, %94,4'ünde araştırmanın evrenil/örneklemleri/araştırma grubu/çalışma grubu/örnekleme grubu, %88,9'unda veri toplama araçları/teknikleri, %92,6'sında ise analiz yöntemi ile ilgili yöntembilime ilişkin unsurlara yer verilmediği dikkat çekicidir. Bu durum Yüksel ve Güçlü'nün, sanatta yeterlik tezlerinde tespit ettiği yöntembilimin kullanımındaki sorunlarla (2021: 70-72) paralellik göstermektedir.

Sadece sayısal verilerden oluşan bu bulgular bile söz konusu alanda tamamlanmış lisansüstü tezlerde yöntembilimin kullanımıyla ilgili sorunlara işaret etmektedir, ancak sorunun kaynağını tespit etmede yeterli değildir.

Tezlerde gerek yanlış kullanımdan gerekse hiç yer verilmemesinden kaynaklı ortaya çıkan yöntembilim kullanım sorunsalı beraberinde başka soruları da getirmiştir:

HKEKDA'nda yayınlanmış tezlerdeki yöntembilim kullanım sorunsalının kaynağı nedir?

Bu sorunsal Güzel Sanatlar Enstitüsü bünyesindeki diğer ana sanat dallarında da mevcut mudur?

Aynı sorunsal güzel sanatlar alanındaki akademik çalışmalarda da var mıdır?

Politika yapıcılara veya uygulayıcılara çözüm önerileri sunmadan önce cevaplanması gereken bu sorular için konunun etraflıca incelenmesine olanak sağlayan araştırmaların yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda araştırmacılar için geliştirilen öneriler aşağıda sunulmuştur:

- Tezlerde ele alınan konuların neler olduğu, tez başlıklarının içerikle uyumu, tezlerde oluşturulan bölüm başlıklarının neler olduğu ve bu başlıkların tez konusu ile uyumu, tezlerin özet, anahtar kelimeler, önsöz, içindekiler, şekiller, çizelgeler, bulgular vb. başlıkların ve içeriklerinin nitelik açısından incelenmesi önerilmektedir.

- Yöntembiliminin kullanılmamasının altındaki nedenleri detaylı bir şekilde tespit edilmesi için söz konusu alandaki öğrencilerle ve akademisyenlerle derinlemesine mülakatın da yer aldığı araştırmaların yapılması önerilmektedir.
- Enstitülerin tez yazım kılavuzlarının incelendiği, alandaki araştırma yöntemleriyle ilgili derslerin içeriklerinin neler olduğu ve bu derslerin nasıl yürütüldüğüne dair konuları ele alan nitel araştırmaların yapılması önerilmektedir.
- Genel görünümü ortaya koyması açısından benzer çalışmaların Geleneksel Türk Sanatları Ana Sanat Dalı, Tezhip-Minyatür Ana Sanat Dalı, Cilt Ana Sanat Dalı, Hat Ana Sanat Dalı, Çini ve Çini Onarımları Ana Sanat Dalı lisansüstü tezleri ile makale ve bildirimlerin yer aldığı akademik çalışmalar için de tekrarlanması önerilmektedir.

<i>"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları:</i>	
Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Katkı Oranı Beyanı:	1. yazar: %50 – 2. yazar: %50
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Sorumlu Yazar:	Dr. Öğr. Üyesi Tuba Ayhan
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.	
<i>The following statements are made in the framework of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":</i>	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Author Contributions:	1 st author: %50 – 2 st author: %50
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Corresponding Author:	Asst. Prof. Dr. Tuba Ayhan
Double-Blind Peer Review:	External-independent
<i>This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.</i>	

KAYNAKÇA

- Akdeniz Üniversitesi. (2022). Güzel Sanatlar Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu. Erişim Tarihi: 20 Haziran 2024. https://gsenstitu.akdeniz.edu.tr/tr/tez_yazim_kilavuzu-2793
- Altuncu, D. (2023). *Tasarımcılar İçin Yazım Teknikleri*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Arıkan, R. (2021). *Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, (4. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Aslanapa, O. (1987). *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*. İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti.
- Babacan, E. (2021). Türkiye’de Piyano ile İlgili Yapılan Lisansüstü Araştırmaların İçerik Analizi: (1995-2017). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3): 1159-1191.
- Birel, A. S. & Qader, H. M. (2017). Türkiye’de Kontrbas Konusunda Yazılmış Lisansüstü Tezler Üzerine Durum Tespiti. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1): 1416-1439.
- Bhattacharjee, A. (2012). *Sosyal Bilim Araştırması: Prensipler, Metotlar ve Uygulamalar* (Çev. Ö. C. Bilgin,). Textbooks Collection. Erişim Tarihi: 12 Haziran 2024. <https://birimler.atauni.edu.tr/arastirma-metodolojisi-egitim-ve-uygulama-ofisi/yardimci-materyal/>
- Bal, H. (2021). *Nitel Araştırma Yöntem ve Teknikleri (Uygulamalı-örnekli)*, (2. Baskı). Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Baltacı, A. (2020). Araştırmaların Raporlaştırılması: Bir Tez veya Bilimsel Makale Nasıl Yazılır? *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-Dergisi*, 3(2): 6-39.
- Bedir-Erişti, S., D. (2021). *Görsel Araştırma Yöntemleri: Teori, Uygulama ve Örnek*, (8. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Bektaş, O.; Şahin, T. G. & Şen, M. (2023). Doküman. Oktay Bektaş ve Gökmen Şahin (Ed.), *Nitel Araştırma Süreci ve Uygulamaları* (s. 243-254). Ankara: Asos Yayınları.
- Creswell, J., W. (2023). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, (3. Baskıdan Çeviri). (Çev. M. Bütün, S. B. Demir). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çelebi, M. (2022). *Nitel araştırma yöntemleri*, (2. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Çınar, C. (2021). Sinema Alanı Lisansüstü Programlarda Eser Odaklı Tez Hazırlama Prosedürü: Terminoloji, Yöntem ve Yapı Üzerine. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(1): 534-565. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.818284>
- Delikara, A. (2019). Türkiye’de Müzik Teknolojileri Alanında Yapılmış Lisansüstü Tezler. *EKEV Akademi Dergisi*, (79): 1-16.
- Deniz, N. (2024). Tezhip Sanatı Konulu Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi ve Değerlendirmesi. *Tevilat*, 5(1): 303-322. <https://doi.org/10.53352/tevilat.1484335>
- Dursun, Y. & Bahadır, N. (2023). Türkiye’de Keman Konulu Disiplinlerarası Lisansüstü Tezler: Güncel Bir Değerlendirme. *Eurasian Journal of Music and Dance*, (23): 315-326. <https://doi.org/10.31722/ejmd.1348802>
- Dinçer, S., (2023). *Akademik Yazım ve Araştırmacılara Öneriler*, (6. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Erdem, D. (2011). Türkiye’de 2005–2006 Yılları Arasında Yayımlanan Eğitim Bilimleri Dergilerindeki Makalelerin Bazı Özellikler Açısından İncelenmesi: Betimsel Bir Analiz. *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology*, 2(1): 140-147.
- Gitmez, A. S. (2020). *Sosyal Bilim Araştırmalarında Yöntembilim*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Gökçearslan, A. (2022). İllüstrasyon ve Eğitimde Uygulamaları: Lisansüstü Tezlere Yönelik Bir İçerik Analizi Çalışması. *Instructional Technology and Lifelong Learning*, 3(2): 252-268. <https://doi.org/10.52911/ital.1219191>
- Güçlü, İ. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri Teknik-Yaklaşım- Uygulama*, (2. Baskı). Ankara: Nika Yayınevi.

- Güler, E., & Toptaş, B. (2022). Türkiye’de Bağlama ile İlgili Yapılan Lisansüstü Çalışmaların İncelenmesi. *Erciyes Akademi*, 36(4), 1693-1710. <https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1145425>
- Gültekin, E. & Sezen-Gültekin, G. (2018). Grafik Tasarım Kavramına İlişkin Yapılan Tezlerin Karşılaştırmalı Sayısal Analizi: Yök Tez Merkezi ve Oatd Veritabanlarının Kıyaslanması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(4): 2091-2102. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2018.18.41844-504886>
- Gündüz, Ş. & Efe, İ. E. (2021). Türkiye’deki Klar(İ)Net Araştırmalarına İlişkin Lisansüstü Mevcut Çalışmaların Değerlendirilmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 (47): 282-298.
- Kahveci, M. (1998). 21. Yüzyıla Girerken Geleneksel Türk El Sanatları. Metin Özarslan (Ed.), *Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı* (s. 387-397). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halkbilimi Anabilim Dalı Yayınları.
- Karaman, S. & Bakırcı, F. (2010). Türkiye’de Lisansüstü Eğitim: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (2): 94-114.
- Kurtaslan, Z. (2018). Türkiye’de Yaylı Çalgılarda Yay Teknikleri Üzerine Yapılan Lisansüstü Tez Çalışmalarının İncelenmesi. *Fine Arts*, 13(4): 57-70. <http://dx.doi.org/10.12739/NWSA.2018.13.4.D0215>
- Kümbetoğlu, B. (2020). *Niteliksel araştırmalarda analiz*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kozak, M. (2021). *Bilimsel Araştırma: Tasarım, Yazım ve Yayım Teknikleri*, (5. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kösreli, S. (2020). Türkiye’de Ses Eğitimi Alanında Yazılmış Lisansüstü Tezlere Yönelik Bir İnceleme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(5): 3651-3668. <https://doi.org/10.15869/itobiad.708104>
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*, (Çev. S. Turan). Ankara: Nobel Akademi.
- Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi. (1999). *Tez/Eser Hazırlama Yönergesi*. Erişim Tarihi: 23 Mayıs 2024 https://www.msgsu.edu.tr/Assets/UserFiles/doc_enstit%C3%BC_icerik_guzsan/tezteser/yonerge.pdf
- Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi. (2017). *FBE-SBE-GSE Tez/Eser Metni Yazım Kılavuzu*. Erişim Tarihi: 23 Mayıs 2024 https://msgsu.edu.tr/Assets/UserFiles/doc_enstit%C3%BC_icerik_guzsan/2017TezYazimKilavuzu/msgsu_lisansustu_tez_eser_metni_yazim_klavuzu.pdf
- Nazlımoğlu, E. & Karakoç, E. (2023). Türkiye’deki Üniversitelerde Müzik Bilim/Sanat Alanında Lisansüstü Eğitime İlişkin Bir Durum Tespiti. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (1) Cumhuriyetin 100. Yılına özel sayısı: 1399-1426. <https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1351995>
- Nur, A. D.; Can, Ü. K. & Bağcı, H. (2023). Türkiye’deki Opera Konulu Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi. *Folklor Akademi Dergisi*, 6(1): 248-271. <https://doi.org/10.55666/folklor.1193333>
- Özay, S. (2020). Türkiye’de Viyola Alanında Yazılmış Lisansüstü Tezler. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16 (Eğitim ve Toplum Özel sayısı), 6344-6361. <https://doi.org/10.26466/opus.784467>
- Özer, B.; Eren, A. & Yazar, T. (2013). 1992-2012 Yılları Arasında Güzel Sanatlar Eğitimi Alanında Türkiye’de Yapılan Lisansüstü Tez Çalışmalarının İncelenmesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 9 (4): 497-510.
- Özkan, U. B. (2022). *Eğitim Bilimleri Araştırmaları İçin Doküman İnceleme Yöntemi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

- Öztürk, B. (2021). Cumhuriyet Türkiye'si Halıcılığı-II: 1980-2000 Yılları Arası. *Arış Dergisi*, (18): 122-140. <https://doi.org/10.34242/akmbaris.2021.151>
- Toptaş, B. (2013). Uluslararası Sanat Müziği Bestecileri Üzerine Yapılan Lisansüstü Çalışmalar. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31): 74-89.
- Saldana, J. (2011). *Fundamentals of Qualitative Research*. Oxford: Oxford University Press.
- Saylan-Kırmızıgül, A. & Öner-Armağan, F. (2023). *Nitel Araştırma Süreci ve Uygulamaları* O. Bektaş ve T. G. Şahin (Ed.), Çalışma Deseni ve Çalışma Grubu (s. 177-187). Ankara: Asos Yayınları.
- Sonsel, Ö. B. (2018). Türkiye'de Viyola Alanında Yazılmış Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (47), 340-359. <https://doi.org/10.21764/mauefd.403244>
- Soycan, M. (2021). Türkiye'de 2010-2020 Yılları Arasında Yapılan Flüt Konulu Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi: İçerik Analizi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41(3): 2153-2187.
- Sönmez, V. & Alacapınar, F. G. (2014). *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (3. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Şimşek, A. (2015). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (4. Baskı). (Ed.), Araştırma Modelleri (s. 80-106) İçinde. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Türkdoğan, O., & Gökçe, O. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemi*, (3. Baskı). İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Yetkin, Ş. (1991). Türk Halı Sanatı (Genişletilmiş 2. Baskı). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (11. Baskı). Ankara: Seçkin Akademik ve Mesleki Yayınlar.
- Yükseköğretim Kurulu, (2020). 2020-2021 Eğitim-Öğretim Yılından İtibaren Uygulanacak Olan Lisans Bölüm/Program İsimleri. Erişim Tarihi: 08 Eylül 2024. https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Kurumsal/IdariBirimler/egitim_ogretim_daire_bsk/yuksekoogr-etim-bolum-ve-program-isimleri.aspx
- Yüksel, T. & Güçlü, O. (2021). Türkiye'de Klarinet Alanı ile İlgili Yazılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi. *Sahne ve Müzik*, (12): 60-83.

Aziz John Chrysostom'un Yahudileştirmeye Karşı Vaazlarının Değerlendirilmesi*

Doç.Dr. Abdulkadir Kıyak

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-2399-8654>

İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
Dinler Tarihi Anabilim Dalı, Ankara – TÜRKİYE

Serhat Karakurt

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-7841-6187>

Doktora Öğrencisi / Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 02.09.2024

Kabul: 26.09.2024

On-line Yayın: 30.09.2024

Anahtar Kelimeler

John Chrysostom

Antakya

Yahudiler

Vaazlar

IV. yüzyıl

Araştırma Makalesi

* Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.78175>

Öz

Aziz John Chrysostom IV. yüzyılda Antakya'da yaşamış, Kilise tarihindeki en önemli Kilise babalarından biridir. Altın Ağızlı Yuhanna olarak da bilinen John Chrysostom yazıları ve özellikle de verdiği vaazları ile Hıristiyan ilahiyatına katkıda bulunmuştur. Ahlak, evlilik, İncil yorumları, sosyal adalet, litürji gibi pek çok farklı konuda eserler vermiştir. Ayrıca 6 yıl gibi bir süre Kostantinapolis başpiskoposluğu görevinde de bulunmuştur. John Chrysostom'un yaşamının büyük bir bölümünü sürdürdüğü Antakya, Roma İmparatorluğu'nun en büyük üç şehrinde birisi olmakla birlikte aynı zamanda Hıristiyan dünyasının en önemli şehirlerinden biridir. Antakya şehri kurulduğu günden beri bünyesinde pek çok farklı dini geleneği barındırmıştır. Yahudiler, Paganlar, Gnostikler ve Hıristiyanlar şehrin dini yapısını oluşturmaktadır. Özellikle Yahudiler şehir kurulduğundan beri bölgede varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Antakya şehri Yahudi kökenli Hıristiyanların dışında gentile kökenli Hıristiyan bir cemaatin var olduğu ilk yerdir. Pavlus, Petrus ve Barnaba'nın faaliyetleri sonucu Antakya'da Hıristiyanlık hızlı bir şekilde teşkilatlanarak yayılmıştır. IV. yüzyıla gelindiğinde Hıristiyanlık Antakya'da yaygın bir din olmakla birlikte henüz egemen bir din değildir. Antakya'da IV. yüzyılda Hıristiyanlığın kendi içerisinde yaşadığı fikir ayrılıklarının yanı sıra Hıristiyanların Yahudiliğin etkisinde kalarak Yahudi ritüellerini takip etmeleri John Chrysostom tarafından tepkiyle karşılanmış ve 386-387 yılları arasında Yahudileştirmeye karşı bir dizi vaaz vermiştir. Bu vaazlarda kullandığı hakaret ve nefret ifadeleri daha sonraki dönemlerde antisemitik hareketlerde referans olarak kullanılmıştır.

Bu çalışmada Aziz John Chrysostom'un Yahudileştirmeye karşı verdiği 8 vaazi incelenmiş, bu vaazların tarihi, sosyal ve teolojik analizleri yapılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde Aziz John Chrysostom'un hayatına ve eserlerine yer verilmiştir. İkinci kısımda ise Antakya yorum geleneği ve John Chrysostom'un retorik anlayışı ele alınmıştır. Üçüncü kısımda Antakya'daki Yahudi varlığı ortaya koyulmuştur. Son bölümde ise Yahudileştirmeye karşı verilen vaazların teolojik analizleri yapılmıştır. Çalışmada literatür taraması ve içerik analizi temel yöntemler olarak kullanılmıştır. Çalışmada Aziz John Chrysostom tarafından verilen vaazların amacının saf bir Yahudi düşmanlığından ziyade Hıristiyanları Yahudileşme tehlikesine karşı korumak ve saf bir Hıristiyan kimliği oluşturmak olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca bu vaazlarda dönemin koşullarının da etkili olduğu görülmüştür.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Kıyak, A. & Karakurt, S. (2024). Aziz John Chrysostom'un Yahudileştirmeye Karşı Vaazlarının Değerlendirilmesi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 17(101), 87-102.

*An Evaluation of Saint John Chrysostom's Sermons Against Judaizing**

Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Kiyak

İnönü University, Faculty of Theology, Department of Philosophy and Religious Sciences,
Department of History of Religions, Ankara – TÜRKİYE

Serhat Karakurt

PhD Student / Ministry of National Education, Ankara – TÜRKİYE

Article History

Submitted: 02.09.2024

Accepted: 26.09.2024

Published Online: 30.09.2024

Keywords

John Chrysostom

Antioch

Jews

Sermons

4th Century

Research Article

* This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.78175>

Abstract

Saint John Chrysostom, one of the most important Church Fathers in Church history, lived in Antioch in the 4th century. Also known as John of the Golden Mouth, John Chrysostom contributed to Christian theology through his writings and especially through his sermons. He wrote on many different subjects, such as morality, marriage, biblical interpretations, social justice, and liturgy. He also served as the Archbishop of Constantinople for about six years. Antioch, where John Chrysostom spent much of his life, was not only one of the three largest cities of the Roman Empire but also one of the most important cities in the Christian world. Since its founding, the city of Antioch has been home to many different religious traditions. Jews, Pagans, Gnostics, and Christians have all formed the city's religious structure. Jews, in particular, have maintained their presence in the region since the city's establishment.

The city of Antioch was the first place where a Christian community of Gentile origin existed, alongside Jewish Christians. As a result of the activities of Paul, Peter, and Barnabas, Christianity was quickly organized and spread in Antioch. By the 4th century, Christianity had become a widespread religion in Antioch, but it was not the dominant belief. During this time, in addition to the disagreements within Christianity itself, the fact that Christians were influenced by Judaism and followed Jewish rituals was met with reaction by John Chrysostom, and he gave a series of sermons against Judaization between 386 and 387 in Antioch. The insults and hate speech he used in these sermons were later referenced in antisemitic movements.

This paper studies the eight homilies delivered by Saint John Chrysostom against Judaizing, providing historical, social, and theological analyses of these sermons. The first part of the study focuses on the life and works of Saint John Chrysostom. The second section discusses the Antiochian exegetical tradition and John Chrysostom's rhetorical approach. The third part outlines the presence of Jews in Antioch. In the final section, the theological analyses of the sermons against Judaizing are presented. The primary methods used in the study are literature review and content analysis. The study concludes that the purpose of John Chrysostom's homilies was not driven by pure anti-Judaism, but rather aimed at protecting Christians from the dangers of Judaizing and forming a pure Christian identity. Additionally, it is evident that the conditions of the time also played a significant role in these homilies.

GİRİŞ

Kilise tarihinde önemli bir figür olan Aziz John Chrysostom IV. yüzyılda Antakya'da doğmuş ve hayatının büyük bir bölümünü burada geçirmiştir. Hıristiyan teolojisi üzerinde etkili olan John Chrysostom Bizans İmparatorluğunda Kostantinapolis başpiskoposu olarak da görev yapmıştır. Pek çok alanda eser vermekle birlikte John Chrysostom Yahudileştirmeye karşı 8 vaaz vermiştir. Bu vaazlarda özellikle Hıristiyan cemaati üzerinde etkisini gösteren Yahudi gelenekleri ve ritüellerine karşı ciddi bir tepki göstermiştir. Bu vaazlarda Hıristiyan cemaatinin yaşadığı kimlik karmaşasını görmek mümkün olmakla birlikte aynı zamanda Yahudilikle olan teolojik bağların ayrımını da görmek mümkündür. John Chrysostom Yahudi ritüellerini takip etmenin Mesih'in getirdiği lütfu ortadan kaldıracığına ve cemaatinin manevi bütünlüğüne zarar vereceğine inanmıştır. Bu yüzden vaazlarında sık sık cemaatini Yahudi ritüellerinden uzak durmaları konusunda uyarmıştır. John Chrysostom vaazlarında Yahudilere karşı hakaret dolu sert bir üslup kullanmıştır. John Chrysostom vaazlarında Yahudiliği hastalık olarak ifade etmiş ve Yahudi ritüellerini takip etmeyi Mesih'e ihanet olarak değerlendirmiştir. John Chrysostom'un kullandığı ağır üslup daha sonraki dönemlerde antisemitizm gibi hareketlerde referans olarak kullanılmıştır.

John Chrysostom vaazlarını kendi cemaatine yani Hıristiyanlara vermiştir. Vaazlarında sık sık amacının kendi cemaatini eğitmek olduğunu vurgulamıştır. Bu sebeple onun bu vaazları sadece Yahudiliğe karşı bir reddiye değil aynı zaman saf bir Hıristiyan cemaati oluşturma çabası olarak da görülmüştür. Zira John Chrysostom'un Yahudileştirmeye karşı vaazlarını verdiği IV. yüzyıl Antakya'sı Yahudilik, Paganizm, Gnostik inançlar gibi pek çok dini grubuna ev sahipliği yapmaktadır. John Chrysostom'un verdiği vaazlar dönemin tarihsel şartları bağlamında değerlendirilmelidir. Ayrıca John Chrysostom bu vaazlarda Eski ve Yeni Ahit'ten sık sık alıntı yapmıştır. Bu açıdan John Chrysostom İncil yorum geleneğine de katkı da bulunmuştur.

AZİZ JOHN CHRYSOSTOM'UN HAYATI VE ESERLERİ

1. Aziz John Chrysostom'un Hayatı

Aziz John Chrysostom MS 347 yılında Hıristiyanlığın Kudüs'ten sonra en büyük merkezi olan Antakya'da doğmuştur. Babası Secundus, Roma ordusunda yüksek rütbeli bir askerdi. Muhtemelen Secundus Hıristiyan olmadan ve John Chrysostom bebekken ölmüştür. Annesi Anthusa Secundus'un ölümünden sonra ikinci bir evliliği reddederek kendisini John'un ve ablasının eğitimine adanmıştır. Örnek yaşantısı ile toplumun saygısını kazanmış olan Anthusa hakkında ünlü pagan hatip Libanius (Ö.393) "*Hıristiyanlar arasında muhteşem kadınlar var.*" diyerek Anthusa'yı övmüştür (Philip, 1889:8).

Anthusa oğlunun iyi bir eğitim alması için büyük bir çaba sarf etmiştir. Aynı zamanda dindar bir Hıristiyan olan Anthusa oğlunu İncil'in öğretileriyle yetiştirmiş onu putperestliğin etkilerine karşı korumuştur. Bu dönemde yetişkin vaftizi yaygın olduğundan John olgunluk çağına gelinceye kadar vaftiz edilmemiştir. Anthusa yenilenmenin bir sırrı olarak vaftizin yüksek bir şuurdan geldiğini ve bebek vaftizinin vaftizin getirdiği lütfu kaybettirmesi riskine karşı John'un vaftizini ertelemiştir. Vaftizin şuurlu bir eylemin parçası olduğunu savunan Tertullian, vaftizin günahlardan arındırma fonksiyonuna dikkat çekmiş ve günahsız olan bebeklerin vaftiz edilmesini gerekli görmemiştir. John Chrysostom vaazlarında vaftizin öneminden dolayı katakümenlerin vaftiz olmadan önce dikkatli bir şekilde eğitilmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca John, vaazlarında bebek vaftizinin yapılmamasına da karşı çıkmıştır (Philip, 1889: 8).

John Chrysostom, Libanius'tan Yunan klasikleri ve hitabet sanatı üzerine eğitim aldı. Özellikle şairler, düzyazı yazarları ve hatipler hakkında detaylı bir eğitimden geçirildi. Homer, Euripides, Menander ve Demostheres bu eğitimin en temel yapılarıydı. Bu eğitimlerde gramer ve söz dizimi konuları üzerine yoğunlaştı. Bu eğitim sürecinde uzun pasajları ezberleme ve bunlar hakkında

görüş bildirmesi John Chrysostom'dan istenmiştir. Bunların yanında mitoloji ve tarih derslerini de ihmal etmedi. Özellikle mitoloji ve tarih derslerinden çıkarılabilecek ahlaki ve pratik derslere önem verildi. Burada verilen derslerin içerikleri ve eserler paganist düşüncelerle örülüydü. Hatta bilinçli Hıristiyanlar böyle bir eğitim sisteminin kutsal metinlere dayalı bir yetiştirme ile tezatlık oluşturduğunu fark edebiliyorlardı. Fakat Anthusa gibi Hıristiyan olan ailelerin çocuklarını bu okullara göndermekten başka seçenekleri yoktu. Buradaki eğitimden sonraki aşama da erkek çocukları 14-15 yaşlarında eğitimlerinde retorik okulunda devam ediyorlardı. Burada hitabet, kompozisyon, topluluk önünde konuşma gibi birçok alanda eğitim alınırdu (Kelly, 1994: 6). John'un aldığı eğitim ve retorik konusundaki yeteneği onun mahkemelerde çok başarılı olmasını sağladı. Fakat bu John'u tatmin etmedi. Yozlaşmış bir toplumda ve laik bir düzende daha kötü bir sebebin daha iyi bir neden olarak görülmesini sağlamak ona şeytanın ücretini kabul etmek gibi geliyordu. John Chrysostom'un aldığı eğitimler ileriki yıllarda kilisedeki çalışmalarına büyük katkı sağladı. John Chrysostom'un hocası olan ünlü Pagan hatip Libanius'a kendisinden sonra halef olarak kimi görmek istediği sorulduğunda John'u görmek istediğini belirtmiş ve en iyi öğrencisini Hıristiyanlara kaptırdığı için üzölmüştür (Philip, 1889: 8).

John Chrysostom'un Meletius ile tanışması bir dönüm noktasıdır. Meletius o dönem Antakya'daki Ortodoksların geneli tarafından bir lider olarak benimsenmişti. Bu dönemde ayinler açık havada, dağların eteklerinde ve Asi Nehri kıyılarında icra edilirdi. Palladios'a göre Meletius John'u fark etti. Onun kişiliğinden etkilenen Meletius sürekli olarak onun yanında bulunmasını sağladı. Hayatının bir dönüm noktası olan vaftiz bu dönemde gerçekleşti. Vaftizden sonraki yıllarda da düzenli olarak Meletius'un yanında bulundu. Palladius, John'un Meletius'a nasıl yardım ettiğini bildirmese de muhtemelen ayinlerin icrasında ve idari işlerde bir asistan gibi Meletius'un yanında bulunmuştur (Kelly, 1995: 17-18).

Kutsal metin çalışmaları, annesinin dindar kişiliği, Piskopos Meletius ile tanışması ve asketik bir yaşam süren arkadaşı Basil'in etkisi John Chrysostom'a hayatında ve karakterinde köklü değişikliklere giden yolu açtı. Katakümen sınıfına dahil olan John 3 yıllık bir eğitimin sonunda 370 yılında Meletius tarafından vaftiz edildi. Vaftiz olması bu dünyadan el çekmesinin ve kendisini İsa'nın hizmetine adanmasının dönüm noktasıdır. Meletius John Chrysostom'u okuyuculuk (lektör) alt makamına getirerek kiliseye aktif hizmet için güvence altına almıştır (Harkins, 2003: 945-949).

John Chrysostom'un vaftizden sonraki ilk niyeti manastır hayatını benimsemektir. Zira ona göre kişinin dünya aldatmalarından ve dünyanın yozlaşmışlığından kurtulmasının yolu buydu. Bu yol ayrıca kutsallığı geliştirmek ve ruhun kurtuluşunu sağlamanın anahtarıydı. Fakat annesi Anthusa John'un uzaklarda manastır hayatı yaşamasına razı olmadı ve kendisi ölene kadar yanından ayrılmamasını istedi. John annesinin istediğini kabul etti. Fakat evini bir manastıra çevirdi. Az ve nadiren yemek yedi, sık sık dua için ayağa kalktı. Dilinden yanlış bir söz çıkmaması için uzun süre sessizliğini korudu. Bu dönemde Antakya Teoloji Okulu'nda Diodorus yönetiminde iki arkadaşı ile kutsal yazıları incelemeye başladı. Bu arkadaşlar Mopsuestialı Theodore ve daha sonra Seleucia piskoposu olacak olan Maximus'tur (Philip, 1889: 11).

John Chrysostom annesinin ölümünden sonra asketik bir hayat yaşamak için Antakya'nın güneyindeki dağlara çekildi. Şehir hayatının cazibesinden ve aldatıcılığından kaçtı. Burada kutsal metin incelemeleri, kutsal meditasyon gibi faaliyetlerle 6 yıl geçirdi. Buradaki manastır hayatı onun için en büyük öğretmendi. Ruhsal deneyimlerini üst düzeyde yaşayabildiği denetim ve otokontrol okuluydu. Bu yaşam tarzını ruhsal ve ahlaki gelişim için doğru felsefe olarak benimsedi. John Chrysostom böyle bir manastır hayatının hayranıdır. Zira o şehirde var olan ahlaksız hayatın mükemmel bir Hıristiyan yaşamını geliştirmeyi zorlaştırdığını savunmaktadır. Manastır hayatının zorlukları John'un sağlığını bozdu ve 380 ve 381 de Antakya'ya geri döndü. Bu tarihlerde Meletius tarafından diyakon olarak

atandı. 386 'da ise Flavin tarafından papaz olarak görevlendirilir (Philip, 1889: 14-15).

John Chrysostom haftada birkaç gün vaazlar verdi. Vaazlarında Hıristiyanların vazifeleri konusunda halkı uyardı. Şehirdeki ahlaksızlıklara savaş açtı. John özellikle şehirdeki tiyatrolara ve araba yarışlarına karşı çıktı. Fakat Hıristiyanların çoğu bu eğlencelere diğer dinlerden olanlar kadar ilgi gösteriyordu. John'un örnek yaşamı ve kişiliği sebebiyle kısa sürede büyük bir üne kavuştu ve vaazları büyük kalabalıklar tarafından dinlendi. John'un vaazlarının halk üzerindeki etkisini vergilerin arttırılması üzerine çıkan isyanın yatışmasında görebiliriz. Vergilerin arttırılması üzerine çıkan büyük isyan üzerine John "Heykeller Üzerine 21" vaazını vermiştir. Bu vaazlar sadece halkı yatıştırmamış aynı zamanda pek çok putperestin de din değiştirerek Hıristiyan olmasını sağlamıştır. Devlete karşı başlayan büyük bir isyan, John Chrysostom'un vaazları sayesinde bir anlamda Kilise için bir kutsamaya dönüşmüştür (Philip, 1889: 16-17).

John Chrysostom, 397 yılında İstanbul Başpiskopos'u Nectorius'un yerine atandı. Ancak John Chrysostom'un bu atamadan haberi yoktu. İmparatorun emri ile Antakya kontu onu şehrin limanlarından birinde buluşarak, nedenini söylemeden Kostantinapolis'e getirdi. 26 Şubat 398'de Piskopos olarak görevlendirildi. (Malingrey ve Zincone, 2014: 430) John göreve gelir gelmez Costantinapolis'te birtakım iyileştirme hareketlerine başladı. Bu çalışmalar Costantinapolis kilise kadrolarının ve cemaatinin disipline edilmesi, Kilisenin ekonomik olanaklarının yardıma ihtiyacı olanlar için daha çok kullanılması, şehir çevresinde manastır hayatı yaşayan keşişlerin felsefelerine uygun bir hayat sürmeye teşvik edilmesi ve Costantinapolis Kilisesi idari sahası dışında kalan kiliselerin kontrol altına alınması gibi faaliyetler şeklinde özetlenebilir (Kaçar, 2003: 747-748).

Kostantinapol'de iken sayıları ciddi şekilde artan Gotlar'a önem verdi. İncil'in bir kısmını onlar için tercüme ettirdi ve tercümanlar vasıtasıyla onlara sık sık vaazlar verdi. Tuna'daki İskit ve Got topluluklarına misyonerler gönderdi. O, sürgünde olduğu dönemde bile yazışmaları ile bu faaliyetleri sürdürmüştür. John Chrysostom Kostantinapol'de sadece halka vaazlar vermemiş saray çevresini ve din adamlarını da yaptıkları hatalardan dolayı eleştirmiştir. Piskoposluk sarayındaki değerli eşyaları sattırarak yoksullar ve hastalar için harcatmıştır. Kendinden önceki lüks yaşamı en sade seviyeye getirmiştir. John, gelirin büyük bir bölümünü yoksullara ve düşkünlere yardım için harcamıştır. Ayrıca o kendisine yapılan ziyafet davetlerini kabul etmemiş ve tek başına en sade yemekleri yemiştir. Olumsuz davranışlarda bulunan ruhban sınıfını disipline etmiştir. Erken dönemden kalma ve bekarlığa bir tepki olarak gelişen manevi kız kardeşler uygulamasına karşı çıkmıştır. Bekar rahiplerin kendisine akraba olmayan bakire kızlar ile aynı evde yaşamasına dayanan bu uygulama¹ ona göre uygunsuz ve tehlikeli bir alışkanlıktı (Philip, 1889: 18-19).

John Chrysostom Kostantinapolis başpiskoposu olurken onu bu görevde görmek istemeyen ve isteksiz bir şekilde kutsayan İskenderiye Piskoposu Theophilus John Chrysostom'u devirmek için her fırsatı değerlendirmiştir. 403 yılında Theophilus Kostantinapol'e geldi. İmparatoriçe Eudoxia ile hoşnutsuz din adamlarının yardımıyla Kadıköy banliyösünde 7'si hariç hepsi Mısırlı olan 36 piskopostan oluşan bir konsil düzenledi. Bu sırada da Chrysostom'u ahlaksızlık ve ihanet ile suçladı. John, konsilin önüne çıkmayı reddetti ve genel bir konsil istedi. Konsilin sonucunda John Chrysostom sürgüne gönderildi. John Chrysostom'un sürgüne gönderilmesine halk tepki gösterdi. Çünkü John Chrysostom, bir ayaklanmanın fitilini ateşleyebilirdi. Fakat O, bunu yapmadı ve sessizce Karadeniz'e sürgüne razı oldu. Halkın tepkileri ve Kostantinapolis'de meydana gelen büyük deprem kraliçeyi

¹ "Agapetai" denilen bu uygulama çiftlerin evlenmek yerine manevi bir atmosfer içerisinde cinsel birliktelik olmadan yaşamaları esasına dayanmaktadır. Kaynağı Pavlus'a dayandırılan (Korintliler'e 1. Mektup) bu uygulama asketiklerin cinselliği kontrol altında tutabileceklerinin bir ifadesiydi. Birkaç yüzyıl devam eden bu uygulamaya bazı bakirelerin hamile kalması sonucu tepkiyle görmeye başladı. IV. yüzyılda ise bu uygulamaya son verildi. Bkz: Daniel Pette, "Agapetai", The Cambridge Dictionary of Christianity, Ed. Daniel Pette, (New York: The Cambridge University Press, 2010), 21.

etkiledi. Kraliçe depremi, Tanrı'nın gazabının bir işareti olarak kabul etti. John Chrysostom'un geri dönmesi için girişimlerde bulundu (Philip, 1889: 21).

John Chrysostom'un sürgünden dönüşü sonrası sarayla özellikle de kraliçe ile olan diyalogu sorunsuzdu. 403 yılının Eylül ayında İmparatoriçe Eudoxia Roma'nın eski imparatorlarına verilen yarı ilahi onura talip oldu. Halkın tapınması ya da hayranlık duyması için gümüşten yapılmış bir heykelini Ayasofya Kilisesi'nin önüne diktirdi. Kutsal ayinleri rahatsız eden gürültü ve ahlaksız eğlencelerin arasında. John, Vaftizci Yahya'nın öldürülmesini anma gününde bu küfürle dolu eğlenceleri paylaşan herkese, insanlara, vaizlere ve kraliçeye karşı öfkeli vaazlar verdi. O bu vaazlarında kraliçeyi Herodias'la kendisini ise Vaftizci Yahya ile kıyaslamıştır. Yaptığı bu benzetme daha önce yaptığı İzabel ile İlyas benzetmesinden daha kişisel algılandı. John Chrysostom'un bu sözleri söyleyip söylemediği kesin olmamakla birlikte kraliçe bu sözleri duyduğunda John Chrysostom'u affetmedi. Sürgüne gönderilmesi için imparator ikna edildi. John Chrysostom Tanrı'nın kendisine verdiği kiliseyi bırakmamak için direndiyse de başaramadı (Philip, 1889: 22).

Chrysostom, Galata ve Kapadokya üzerinden Kilikya ve Ermenistan sınırındaki Cucusus kasabasına sürgün edildi. Burada zor şartlar ve hastalıklarla mücadele eden John, piskoposluk bölgesine dönmeyi umuyordu. Cucusus piskoposu ona saygılı ve anlayışlı davrandı. Burada olduğu dönemde diğer piskoposlar ile yazışmalarını sürdürdü ve etkili olmaya devam etti. Bu 3 yıllık sürgün döneminde yazılan 242 mektubu günümüze ulaşmıştır. Bu mektupları John doğuda ve batıda pek çok papazlara, diyakozlara, keşişlere ve misyonerlere yazmıştır. Bu mektuplarda çeşitli tavsiyelerde bulunmakla beraber Fenike bölgesindeki putperest tapınakların yıkılması, Kıbrıs'taki sapkınlıkla mücadele edilmesi, ayrıca İskit bölgesindeki misyonerlik faaliyetlerinin güçlendirilmesi için inananları cesaretlendiriyordu (Maligrey ve Zincone, 2014: 430).

Bu mektuplardan 2 tanesini Roma Piskoposu İnnocent'e; 17 tanesini ise güzel ve zengin bir dul olan Olympas'a yazmıştır. Bir diyakoz olan Olympas, zenginliğinin ve vaktinin çoğunu yoksullara ve hastalara adamıştı. İmparatoriçe John'un bu yazışmalarla gücünün devam ettiğini görünce yazışmaları yasakladı. John'u önce Arabissus'a oradan da Kafkasya'da imparatorluğun en zor şartlarına sahip olan Pityus'a sürgün etti. Yürüyerek 3 ay süren bu yolculuk tamamlanamadı. John hasta ve yaşlıydı. Piskoposluğunun 10. yılında 14 Eylül 407 yılında 60 yaşında Basilicus'un şapelinde Pontus'taki Komana'dan 5-6 mil uzakta ölmüştür. Basilicus'un yanına rahip ve rahibelerin şehitliğine defnedilmiştir (Philip, 1889: 24-25).

1.2. Eserleri

John Chrysostom erken dönem Antakya Hıristiyanlığının anlaşılmasında oldukça önemli bir isimdir. Zira Yunan literatürünün ve felsefesinin 4. yüzyılın yeni Hıristiyan geleneğinde nasıl içselleştirildiğini görmemizi sağlamaktadır (Downey, 1961: 42). John Chrysostom farklı konularda pek çok eser vermiştir. Örneğin; Aziz Babylas hakkında verdiği vaazlar dönemin yerel inançları ve kiliselerin yapısı ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. MS 387'de İmparatorluğa karşı çıkan isyanlar üzerine verdiği "Heykeller Üzerine Vaazlar" eseri dönem hakkında birçok önemli tarihi bilgi içermektedir.

Manastır Yaşamının Düşmanlarına Karşı isimli üç küçük incelemede bozulan gelenekler çağında erken yaşta çocuk eğitimi gibi güncel bir soruna cevap aramaktadır. Yozlaşmış gelenekler çağında küçük çocukların eğitimi. Rahiplik hayatının savunulması üzerine genç bir keşiş olan Stagyrius'a üç öğüt ve Theodore'ye iki öğüt yazmıştır. Kadın asketiklerin yaşamı üzerine de 3 eseri bulunmaktadır. Anne ve babasına hitaben yazdığı Çocuk Eğitimi Üzerine isimli eserinde ahlak ve din eğitimi üzerinde durur. Costantinapol'de kaldığı dönemde Pavlus'un mektupları üzerine detaylı yazılar yazmıştır. Ayrıca Mezmurlar hakkında da açıklamalar yazmış fakat 150 Mezmur'dan sadece 50'sindeki yorumlar günümüze ulaşmıştır. Pişmanlık üzerine veya geçmiş günahlar için pişmanlık

üzerine de iki söylevi bulunmaktadır (Maligrey ve Zincone, 2014: 430-433).

Yukarıda bahsettiğimiz eserler dışında John Chrysostom'un ön plana çıkan eserleri vaazlarıdır. Bu vaazların çoğunluğu 386 ile 397 yıllarında Antakya'da kaleme alınmıştır. Tanrının Anlaşılmağı Üzerine Vaazlar, Yaradılış Üzerine Vaazlar, Mezmurlar Üzerine Vaazlar, Yuhanna İncili Üzerine Vaazlar, Resullerin İşleri ile İlgili Vaazlar Eski ve Yeni Ahit üzerine yaptığı vaazları oluşturmaktadır. Ayrıca çalışmada bahsettiğimiz Yahudilere karşı sekiz vaaz da 386 ile 387 yılları arasında Antakya'da verilmiştir (Wilken, 1999).

2. ANTAKYA YORUM GELENEĞİ VE JOHN CHRYSOSTOM'UN VAAZLARINDA ÜSLUP

John Chrysostom'un vaazları dönemin retorik anlayışını yansıtır. Burada mesajın iletilmesi kadar iletilme şekli de önem taşımaktadır. Bu vaazlar halkı coşturacak ve onların tezahüratla cevap verebilecekleri bir ortamda gerçekleştirilirdi. Bu sebep ile vaazı veren kişinin iletilmek istenen mesajında abartı ve metaforlar çok sık kullanılırdı. Bu durum John Chrysostom'un vaazlarında sık bir şekilde görülmektedir. (Boddens Hosang, 2010: 117) John Chrysostom özellikle Libanius'tan aldığı eğitimle sofist teknikleri olan övgü ve eleştiriyi kullanarak kendi vizyonun toplumsal ve ahlaki erdem olarak en uygun olduğunu cemaatine kabul ettirdi. John Chrysostom'un amacı kendi cemaatini kendi ahlaki değerlerine göre inşa etmektir (Tonias, 2014: 12).

John Chrysostom gibi pek çok Hıristiyan, Yunan Felsefe okulları ki özellikle Stoacılar ve Sofistler gibi aynı pedagojik geleneği sürdürmüşlerdir. Stoacılar özellikle erdemli insanın yetiştirilmesine önem vermişlerdir. John Chrysostom ve diğer Hıristiyanlar da kendi özel erdemlerini tanımlamaya çalışırken Stoacıların tekniklerinden faydalanmışlardır. Örneğin Stoacı tekniklerden birinde felsefe okulunun üyeleri tarafından taklit edilmek üzere erdemli bir birey örnek olarak sunulurdu. John Chrysostom da İbrahim'i böyle bir örnek olarak eserlerinde işlemiştir. John Chrysostom, her ne kadar iyi bir eğitim alsada aldığı eğitim orijinal İbranice metinler üzerinde çalışmalar yapmasına yetecek kadar değildi. Yani İbranicesi yetersizdi. Fakat zaman zaman kutsal metin yorumlamalarında bulunurken Eski Ahit'in orijinal diline de atıf yapmıştır (Tonias, 2014: 12).

John Chrysostom, her ne kadar Yunan felsefe ve düşünce okullarında eğitim almış olsa da Hıristiyan geleneğinde yetişmiştir. O'nun kutsal metin yorum anlayışı alegorik yorum geleneğine karşı çıkan Antakya yorum geleneğinde şekillenmiştir. Dolayısıyla John Chrysostom, kutsal metinleri derin ahlaki öğretiler için inceleyen bir yorum geleneğinden gelmiştir. Kutsal metinlerdeki önemli kişiler John Chrysostom'un cemaatinin yaşamında önemli rol modeller olarak ortaya çıkmaktadırlar (Tonias, 2014: 13).

John Chrysostom'un vaazlarında öne çıkan bir diğer özellik hakaret retorikğine çok sık başvurusudur. Psogos (aşağılama) iyi bir hatip için övgü kadar önemli bir ifade şekliydi. Bu tür yöntemlerle yapılan konuşmalarda konuşmanın içeriği doğrudan değerlendirilmemelidir. Buradaki ifadeleri hatibin görüşleri olarak değerlendirmek yerine konuşmanın hitap edilen kitleye olan etki derecesi yönünden bakılmalıdır. John Chrysostom vaazlarında aşağılama tekniklerini amacına hizmet ettikleri sürece kullanmıştır. John Chrysostom aşağılama ifadelerini sadece Yahudilere karşı değil hipodromlara, tiyatrolara giden erkekler, zengin kadınlara için de kullanmıştır. Dolayısıyla John Chrysostom'un vaazları okunurken bu durum yani amaca hizmet eden tekniklerin ve ifadelerin kullanılması göz önünde bulundurulmalıdır (Mayer ve Allen, 2000: 148-149).

John Chrysostom'un Yahudileştirmeye karşı verdiği vaazlar kategorisel olarak tefsir ve bir duruma cevap verme gibi iki farklı vaazın birleşimi gibi görünmektedir. Bu sebeple bu yazılar Yahudiliğe karşı teolojik bir eserden ziyade gerçek bir duruma atıfta bulunan erken dönem eserleridir. Dolayısıyla John Chrysostom'un verdiği vaazlar ile Kilise kanunları birbiri ile uyumlu gözükmemektedir (Boddens Hosang, 2010: 122). John Chrysostom, Tevrat'ın Yaradılış kısmına dair yaptığı yorumlarda Eski Ahit'in Yahudiler'den gelse bile artık hazinenin kendilerinin olduğunu metin ve ondan çıkan anlamın kendilerine ait olduğunu belirtmiştir. Antakya yorum geleneği de Eski Ahit'in içeriğine itiraz etmemiş temel farklılığın yorum farklılığı olduğu vurgulanmıştır. Antakya'da Eski Ahit okumaları muhtemelen Septuagint olarak

adlandırılan Eski Ahit'in Grekçe tercümelemleri üzerinden yapıyordu (Hill C., 2005: 20-21).

John Chrysostom hemen hemen diğer patristik yazarlar gibi kutsal metinleri kendine özgün bakış açısıyla mimetik bir biçimde değerlendirmiştir. Kendi çağının durumunun farkında olarak bu metinler sanki kendisi için yazılmış gibi okurdu. Yorumlarında Mesih'in amaçları ile kendi amaçları özdeş hale gelirdi. Mesih'in muhatabı olan Yahudilerin yetersizlikleri John Chrysostom'un vaazlarında kendi cemaatinin eksikliklerine dönüşürdü. Bu yolla John Chrysostom, İsa'nın pedagojisini devam ettirir. John Chrysostom'un Mesih'in amaç ve niteliklerini taklit etmesi onun vaazlarındaki mimetik anlayışı anlamının ilk basamağıdır (Azar, 2016: 41-42).

Kibir, dünyevilik, öfke ve kıskançlık gibi duygular Yuhanna İncili'nde Yahudiler'e yöneltilen suçlamaların temelini oluşturur. John Chrysostom Yahudiler'e karşı vaazlarında buradaki kötü örnekleri cemaatine nasıl davranmamaları gerektiği şeklinde bir örnek olarak sunar. John Chrysostom, vaazlarında sık sık cemaatini kibir ile suçlar ve bunun bütün sapkınlıkların kaynağı olarak görür. Kişi sayısız erdeme sahip olsa bile veba gibi olan bu kibir hastalığı erdemlerin hepsini yok edebilir. Zira ona göre Yahudi liderler havarilerin aksine kibirli oldukları için hakikati kabul etmediler. Onlar cahil değildi. Kıskançlığı bir canavara benzeten John, onu bütün kötülüklerin annesi olarak görür. John'a göre kıskançlık duygusu Yahudilerin Hıristiyanlıktan uzaklaşmalarına ve hatta bu duygunun Mesih'in katili olmalarına da yol açtığını savunur (Azar, 2016: 41-43).

John Chrysostom'un Yuhanna İncili'nde Yahudilerin dünyaya olan düşkünlüğünü fark etmiştir. Ona göre Mesih'i dinleyenlerin bir kısmının onun söylediklerini kabul etmemelerinin nedeni dünyaya olan düşkünlükleridir. John Chrysostom'da Yuhanna İncilinde olduğu gibi sık sık cemaatini dünyevi isteklerinden dolayı kınamaktadır. Nasıl ki dünyevi istekler Yahudilerin Mesih'i anlamasını zorlaştırırsa yine aynı şekilde bu istekler cemaatin John'un vaazlarını anlamasını zorlaştıracaktır. Michael Azar'a göre aslında John Chrysostom, vaazlarındaki ve tefsirlerindeki yaklaşımı Yuhanna İncilindeki Mesih ile uyumlu bir öğretmen rolü oluşturmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz öfke, kıskançlık, kibir, dünyevileşme gibi özellikler hitap edilen kitlelerin ortak özelliklerini oluşturmaktadır. John, hitap edilen kitlenin özelliklerinin bilinmesinin sözlerin anlamını ortaya çıkaracağını farkındadır. John Chrysostom'un ifadelerinde geçmiş zamana dair bir işaret bulunmadığından tefsir anlayışı tarihsel değildir (Azar, 2016: 45-46).

3. ANTAKYA'DA YAHUDİ VARLIĞI

Yahudilerin Antakya'daki varlığı şehrin kurucusu olan Seleukos I. Nicator'a kadar uzanmaktadır. Buradaki Yahudi yerleşimi muhtemelen Seleukos ordusunda görev yapmış emekli askerler olmakla birlikte Suriye bölgesinin yerli halkı olan Yahudiler olma ihtimali de bulunmaktadır. Antakya I. Antiochus yönetiminden itibaren Yahudiler için güvenli bir yaşam alanıdır. Bazı temel haklardan faydalanabilmeleri bu durumun göstergesidir. Antakya'daki Yahudilerin vatandaşlık alıp almadıkları tartışmalı bir konu olmakla birlikte Josephus Yahudilerin vatandaş statüsünde oldukları görüşünü savunmaktadır. Josephus'a göre Seleukos Nicator, Asya ve Aşağı Suriye'de kurulan kentlerde Makedonlar ve Yunanlılarla birlikte Yahudilere de vatandaşlık vererek Grekler ve Makedonlarla eşit haklara sahip olduklarını duyurmuştur. Bu ayrıcalıkların Yahudiler'e IV. Antiochus'un halefleri tarafından verildiğine dair yazılı metinler bulunmaktadır. Antakya'da Yahudilerin vatandaşlık hakkının ne zaman kazanıldığı tartışmalı olmakla birlikte bu hakkın bütün Yahudileri kapsamadığı bazı Yahudilerin bireysel olarak bu hakka sahip olduklarını savunan görüşler de mevcuttur (Zatterholm, 2003: 32-34).

Antakya'da Yahudi yerleşiminin varlığı Josephus'un eserlerinde ve Kudüs Talmud'unda görülmektedir. Yahudilerin Antakya'da en az 4 nesildir bulduklarına dair farklı kaynaklar olmakla birlikte bazı arkeolojik kanıtlar Daphne civarındaki bir banliyöde ve Antakya merkezde olmak üzere 2 sinagogun varlığına işaret etmektedir. (Boddens Hosang, 2010: 110) Antakya kurulduğu günden itibaren Yahudiler için önemli bir kent olmuştur. Roma'nın en büyük üç şehrinde biri olan Antakya'nın hem ticari hem de idari bir merkez olması, Kudüs'e olan yakınlığı şehri Yahudiler için daha cazip bir yer haline getirmekteydi. Ayrıca Antakya Kudüs ve Anadolu arasında yapılan yolculuklar da Yahudiler için bir dinlenme durağıydı (Meeks

ve Wilken, 1978: 1).

Yahudiler Helenistik dönem boyunca birkaç istisna (Antiochus Epiphanes'in MÖ 175) dışında varlıklarını sorun yaşamadan sürdürmüşlerdir. Antiochus'un Yahudilere karşı askerî harekâtı Antakya'da değil Kudüs'te olmuştur. Yahudiler'e karşı hareketin merkezi Kudüs olsa da bu durum Antakya Yahudilerini etkilemiştir. Antiochus doğrudan Kudüs'e askerî harekât yapmış, burada tapınak yağmalanarak eserler ve esirler muhtemelen Antakya'ya götürülmüştür. Bu durum Yahudiler arasında Mısır ve Babil'den sonra üçüncü bir esaret dönemi olarak algılanmıştır. Antiochus'un ölümünden sonra da Makkabiler ile savaş devam etmiştir (Downey, 1961, 109) Tarihçi Josephus, Antiochus sonrası liderlerin Kudüs'ten getirilen ganimetlerin bir kısmının Antakya Yahudilerine teslim edildiğini ve onlara Grekler ile eşit vatandaşlık hakkı verildiğini belirtir. Bu da bir süre Yahudilerin Antakya'da haklarının kısıtlandığı anlamına gelmektedir. Roma İmparatorluğu MÖ 63-64'te Suriye bölgesini ele geçirir ve eyaleti haline getirir. Roma idaresinin Antakya üzerindeki politikaları başlangıçta Yahudilerin durumları üzerinde önemli bir değişikliğe sebep olmaz. İmparatorluğun diğer bölgelerinde yaşayan Yahudi topluluklarından hareketle muhtemelen Antakya Yahudi cemaatinin kendi geleneklerini sürdürmelerine, Kudüs ile bağlarını korumalarına ve Kudüs'teki cemaate ekonomik destekte bulunmalarına izin verilmiştir (Meeks ve Wilken, 1978: 3-4).

Roma İmparatorluğu'nun son Pagan İmparatoru olan Julian (361-363), Hıristiyanlık karşısında Antakya'da Yahudiliği kültürel değerleri ile etnik bir grup olarak tanımlamıştır. Bu yolla Hıristiyanlığın alan kaybetmesini amaçlayan Julian, Hıristiyanların ve bazı Helenlerin Yahudi ritüellerine katılması, Yahudi Tanrısını kabul etmeleri gibi durumlardan yola çıkarak bu grupları belli şekillerde davranmaya ve tanımlanmaya ikna ederek Helenizm çalışmalarını güçlendirmeye çalışmıştır (Finkelstein, 2018:2). Antakya'da Hıristiyanlar Yahudileri zaten güçlü bir figür ve geçmişin otantik aktarıcıları olarak görmüşlerdir. İmparatorun çalışmaları ve retorik anlayışı Yahudilerin Hıristiyanlar için görülür ve potansiyel bir tehdit olmasına sebep olmuştur. İmparatorun Antakya'da kaldığı dönemin ve retorik anlayışının bir kısım Hıristiyanlar arasında ne tür etkilere yol açtığı muhtemelen John Chrysostom tarafından gözlemlenmiştir. Onun eserlerinde Yahudileştiricilere karşı kullandığı ağır ifadeler büyük olasılıkla Yahudileri Hıristiyanlık için bir tehdit olarak görmesinden kaynaklanmaktadır (Finkelstein, 2018:9).

IV. yüzyıl Antakya'sında Yahudi kimliğinin esnekliği hakkında çok fazla bir bilgiye sahip değiliz. Örneğin bu dönemde Yahudilerin gizli bir şekilde kurban ibadeti yapıp yapmadıkları, kiliseleri ziyaret edip etmedikleri ya da Helenistik festivallere katılıp katılmadıkları belirsizdir (Finkelstein, 2018:9). Her ne kadar Yahudilerin diğer kültürlerle olan eğilimi hakkında yeterli bilgiye sahip değilsek de Filistin'deki merkezi Yahudilik ile diaspora Yahudileri arasında farklılıklar bulunmaktadır. Tapınağın yıkılmasından önce diaspora Yahudileri ile mabet merkezli Yahudilik arasında iki bağ mevcuttu. Bunlar merkezi yönetime ödenen vergi ve yapılan hac ziyaretleridir. Tapınağın yıkılmasından önce Kudüs dışındaki Yahudiler yaşamlarını tapıktan bağımsız olarak şekillendirmişlerdi. Ana akım olan Ferisilik de mabetten ziyade Yasa'yı temele alma eğiliminde olmuştur. Dolayısıyla mabedin yıkılması diaspora Yahudilerini çok fazla etkilememiştir. Diaspora Yahudileri zorunlu olarak buldukları ortamı diğer inançlarla paylaşmak durumunda kalmışlardır. Diaspora Yahudileri yaşadıkları yerlerde sıradan bir hayat yaşarken dini geleneklerini de sürdürmüşlerdir. Diaspora Yahudileri buldukları yerlerde yenilikleri yasaklamak yerine Yasa'ya uygun bir şekilde meşrulaştırmışlardır. Yahudi sinagoglarının herkese açık olması ve diğer inançlara mensup insanlarla komşuluk ilişkisi kurmaları bu durumun göstergesidir. Sinagoglar herkese açık olmakla birlikte Yahudiler çevreye uyum ve çevre kültürlerden ayrılma noktasında bir yol izlemişlerdir (Golonkin, 2012: 11-12).

4. JOHN CHRYSOSTOM'UN YAHUDİLEŞTİRMEYE KARŞI VAAZLARI

Aziz John Chrysostom Yahudileştirmeye karşı toplamda sekiz vaaz vermiştir. Vaazlardan anladığımız kadarıyla bu vaazların yedi tanesini Yahudi oruç ve bayramlarından önce bir tanesini ise Yahudi bayramlarından sonra vermiştir. Belirtmek gerekir ki John Chrysostom bu vaazlarını Yahudileşen gentil kökenli Hıristiyanlara vermiştir. Doğrudan Yahudilere verdiği bir vaaz bulunmamaktadır. Her ne kadar

literatürde pek rastlanmasa da John Chrysostom'un vaazlarına muhatap olan Hıristiyanların gentile kökenli Hıristiyanlar değil herhangi bir şekilde Yahudilikle tarihi ve etnik bağları olan Yahudi Hıristiyanlar olduğuna yönelik görüşler de mevcuttur. Buna göre John Chrysostom'un vaazlarındaki esas amacının sosyal ve dini hayatta birbirinden kesin bir şekilde ayrılmamış olan kilise ve sinagogların mensupları olan Yahudi Hıristiyanlarını Yahudilik ve Hıristiyanlık arasında bir seçim yapmaya zorlamaktır (Stark, 1997: 66-67). John Chrysostom ilk vaazında Arianlara karşı vaazını ertelediğini yaklaşan Yahudi bayramları öncesi Yahudilik hastalığına yakalananlar iyileşmezlerse bu günaha ortak olacaklarını söyler. Günah işlendikten sonra da ilaç anlamsız kalacaktır (Chrysostom, 1997: 3-4). John Chrysostom'un bu sözlerinden yola çıkarak Yahudileşme tehlikesini Hıristiyanlık içerisindeki heretik hareketlerden daha tehlikeli gördüğü söylemek mümkündür.

John Chrysostom'un vaazlarından anladığımızı göre Antakya Hıristiyanlarının büyük bir bölümü Yahudiliğe hürmet beslemekte ve onların yaşam biçimlerini kutsal olarak görmektedir. John Chrysostom ise ölümcül olarak gördüğü bu düşünceyi söküp atmakta kararlıdır (Chrysostom, 1997: 10). Örneğin John Chrysostom vaazından önce özgür ve inançlı Hıristiyan bir kadının Hıristiyan görünen bir kişi tarafından zorla sinagoga götürüldüğüne şahit olduğunu söyler. Kadının yardım istemesi üzerine kadını kurtardığını ve adamı şiddetle kınadığını belirtir. Kadını zorla götüren adama niçin böyle bir şey yaptığını sorduğunda kendisine burada edilen yeminlerin daha değerli olduğunu söylediklerinden bahseder. John inananların bu kadar saf olmalarından dolayı öfkeye kapılır. Ayrıca inananların bu duruma kayıtsız kalmalarından yakınır. John inananların ortak noktalarının Mesih olduğunu ve kayıtsız kalmamaları gerektiğini vurgular (Chrysostom, 1997: 11-12).

John Chrysostom'un vaazlarından anlaşıldığına göre Hıristiyanlar, Yahudi ritüellerine itibar etmekte ve bazı Yahudi ritüellerini uygulamaktadırlar. Ayrıca kilisedeki dini toplantı ve kutlamalara katılmayanlara da sitem etmektedir (Chrysostom, 1997: 69-70). John Chrysostom'un vaazlarından anlaşıldığına göre Yahudi mabetleri ayrıca sağlık amaçlı da ziyaret edilen yerlerdir. John tedavi amaçlı Yahudi mabetlerine gidilmesini tehlikeli olarak görür. Yahudi mabetlerini sağlık amaçlı ziyaret edenlerin bu dünyada geçici olarak bedenlerinin iyileşse bile ruhlarının sonsuza kadar ateşe mahkûm olacağını bildirir. Yahudi mabetlerinde gerçekten şifa bulsalar dahi uzak durmalarını ister. Ona göre bu durum Tanrı'nın bir imtihanıdır. Tanrı'yı gerçekten seven kişi böyle bir durum ile karşılaşsa bile bunlara itibar etmez (Chrysostom, 1997: 129-130). John Chrysostom, bu bölümde manevi bir hastalıktan ziyade bedensel hastalıklardan bahsediyor gibi görünmektedir. Zira bu dönemde halk tarafından Yahudi doktorlara büyük bir talep bulunmaktadır. Hıristiyanların da şifa amaçlı sinagoglara gittiği ve John Chrysostom'un buna şiddetle karşı çıktığı ve eleştirdiği görülmektedir. Bu dönem de Yahudi doktorların tedavinin başarılı olması için Yahudi ritüellerinin en azından geçici olarak gözlemlenmesini ve özellikle de sinagoglardaki kutsal Tora alanı önünde beklemelerini kararlılıkla talep etmeleri (M. Ritter, 1998: 143) Yahudiliğin Hıristiyanları cezbetmesinde Yahudilerin bilinçli faaliyetlerinin de etkili olduğu söylenebilir.

IV. yüzyılda Antakya Hıristiyan cemaatinin sık sık sinagoglara gitmesi ve Yahudi ritüellerini takip etmesi bu dönemde Hıristiyanların bir kimlik karmaşası yaşadıklarını göstermektedir. John Chrysostom, vaazlarında amacının saf bir Hıristiyan toplumu olduğunu vurgulamıştır. John Chrysostom'un vaazlarında dikkat çeken bir diğer husus kullandığı sert ve ağır ifadelerdir. John Chrysostom, vaazlarında hakaret retoriğine çok sık başvurmuş ve böyle bir üslubu kutsal ve Tanrı'ya savaş açan bir topluluğa ceza olarak görmüştür (Chrysostom, 1997: 177-178).

John Chrysostom vaazlarında Yahudilik için birçok defa hastalık ifadesini kullanmış ve vaazlarının amacını bu hastalığı tedavi etmek olarak açıklamıştır. John Chrysostom Yahudileri dünyevi zevkler peşinde koşan hayvanlara benzeter. Yahudilerin bu özellikleri ile nasıl kutsal olan ile ilişkilendirebileceklerini sorgular. Sinagogların sadece ahlaksız kişilerin değil aynı zaman da şeytanların toplanma yeri olduğunu, Yahudilerin ruhlarını cinlerin işgal ettiğini vaaz eder (Chrysostom, 1997: 25). John Chrysostom tapınağı şeytan yuvası, genelev, hırsızların ini, ruhun yıkımı gibi isimlerle ifade eder (Chrysostom, 1997: 174). Yahudi oruçlarını sarhoş eğlencelerinden daha aşağı olarak görür. Kurulan Yahudi çadırları fahişelerin ve flüt çalan kızların mesleklerini yaptıkları hanlardan daha beter yerler olarak tanımlar (Chrysostom, 1997: 177). John

Chrysostom vaazlarında Mesih'in Yahudiler tarafından çarmıha gerildiğini ve İsa'nın katilleri olduklarını sık sık vurgulamaktadır (Chrysostom, 1997: 18).

John Chrysostom'un Yahudiler hakkındaki görüşlerini anlamamız için Yahudileştirmeye karşı verdiği vaazlar tek başına yeterli değildir. Örneğin Matta İncili üzerine verdiği vaazlar Yahudi düşmanlığından uzaktır. Hatta Mesih'in yaşamını sunduğu ve ölmeden önce affettiği kişilere karşı kin beslemeyi hoş görmez (M. Ritter, 1998: 146). Hıristiyan kutsal kitapları içerisinde Yahudiler ile ilgili en fazla sert ifadeyi Yuhanna İncili barındırmasına rağmen John Chrysostom Yahudileştirmeye karşı verdiği vaazlarında Yuhanna İncilinden pek faydalanmamıştır. Bu eserinde sapkın kabul ettiği pek çok gruba doğrudan seslenirken Yahudilere doğrudan sadece bir yerde seslenmektedir (Azar, 2016: 47).

John Chrysostom'un vaazlarında Yahudilere karşı doğrudan bir şiddeti savunmamıştır. Fakat yukarıda bahsettiğimiz hakaret ve nefret dolu söylem tarih boyunca kullanılmıştır. Özellikle II. Dünya savaşı sırasında Nazi hükümeti tarafından bu vaazlar bastırılarak Avusturya ve Almanya'da dağıtılarak anti Semitik hareketlere referans olarak kullanılmıştır (Le D. Wet, 2018: 71).

John Chrysostom'un vaazlarında kullandığı sert üslup tarihi ve sosyal perspektiften değerlendirilmeli ve gerçekleştirilmek istenen amaca odaklanılmalıdır. John Chrysostom bir vaiz ve din adamı olarak IV. yüzyıl Antakya'sında Hıristiyan egemen olmayan bir toplumda bir yandan heretik akımlarla mücadele ederken bir yandan da cemaatinin Yahudileşme tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Kendisinin de vaazlarında sık sık belirttiği gibi amacı cemaatini Yahudileşmeye karşı korumak ve eğitmektir. Ayrıca eserin vaaz formunda yazıldığı kitleleri etkilemek ve coşturmak gibi bir yönünün olduğu da unutulmamalıdır.

John Chrysostom'un vaazlarında kullandığı teolojik argümanların temel kaynakları Eski ve Yeni Ahit'tir. John Chrysostom kutsal metinler üzerinden yaptığı yorumlarla cemaatini Yahudileşme tehlikesine karşı uyarmıştır. John Chrysostom'un vaazlarında yaptığı İncil yorumlarının genel anlamda supersessionist bir teolojik anlayışı yansıttığı söylenebilir. Yer değiştirme teolojisi olarak da ifade edilen Supersessionizm, temelde Kilise'nin İbrahim'in ruhani mirasçısı olarak İsrail'in yerini aldığı ve İsrail ile yapılan antlaşmanın şartlarını aşarak onun yerini aldığı görüşüne dayanmaktadır. Buna göre Yahudi halkı Tanrı'nın emirlerine uymayarak bu hakkı kaybetmiştir. Kilise ise Tanrı'nın planını gerçekleştirmede Eski Ahit'te Yahudilere verilen vaatlerin alıcısı olarak tamamen ve kalıcı olarak İsrail'in yerini almıştır. Yine supersessionizme göre Yahudi halkının seçilmişliği geçicidir. Tanrı Adem'in düşüşünden sonra Mesih'in gelişine zemin hazırlamak için Yahudi halkını seçmiştir. Mesih'in gelişi ile Yahudi halkı misyonunu tamamlamıştır. Bu anlayış iki farklı durum meydana getirir. Kilise İsrail'den doğar ve Kilise İsrail'in yerini alır (Vlach, 2009: 59). Matta İncilinde geçen *"Bu nedenle size şunu söyleyeyim, Tanrı'nın egemenliği sizden alınacak ve bunun ürünlerini yetiştiren bir ulusa verilecek."* (Matta 21/43) ifadesi supersessionizme dayanak olmuştur.

Supersessionist teoloji temelde şu inanç esaslarını taşır; Tanrı'nın İsa Mesih'teki vahyi İsrail'e olan vahiyden üstündür. Yeni Antlaşma Eski antlaşmayı tamamlar. Hıristiyanlar yeni İsrail'dir. Yahudiler İsa'yı inkâr etti ve onunla ilgili gelecekte olacak olanları çözemediler. Yahudiler Mesih'i öldürdüler (Roth, 2010: 660).

Aziz John Chrysostom'un Yahudileştirmeye karşı verdiği ilk vaazın ilk cümlesi onun supersessionist anlayışını özetler gibidir. O, ilk vaazında Yahudilerin Tanrı'nın ışığını reddettiklerini Hıristiyanların ise karanlıkta iken Tanrı'nın ışığını selamlayarak yanlıştan kurtulduklarını söyler. Yahudilerin başlangıçta kutsal kökün dalları olduklarını ve artık kesildiklerini, inananların ise inanmanın meyvelerini ürettiklerini vaaz eder. Yahudilerin geçmiş peygamberleri okuduklarını ve peygamberlerin bahsettiği Mesih'i çarmıha geldiklerini söyleyerek Yahudileri suçlar (Chrysostom, 1997: 5). John Chrysostom bu vaazında aslında Yahudilerin hakikatleri reddettiklerini ve artık devirlerinin kapandığını vurgular gibi gözükmektedir. Bu dönüşümü anlatırken Yeni Ahit'e başvurmuştur. Yeni Ahit'te İsa kendinden yardım isteyen Yahudi olmayan bir kadına yönelik *"Çocukların ekmeğini alıp köpeklere atmak doğru değildir."* (Matta 15/26) ifadesini yorumlar. Bir zamanlar İsa Yahudilere çocuklarım diye hitap ederken bugün ise Yahudi olmayanların sevgili çocuklar, Yahudilerin ise köpeklere dönüştüğünü vurgular. Yine Yeni Ahit'te Pavlus'un mektuplarından

alıntı yaparak bu dönüşümü ifade eder (Chrysostom, 1997: 5-6). “Kötülük yapan o adamlardan, o köpeklerden sakının! Gerçek sünnet bağnazlarından sakının! Çünkü gerçek sünnetliler Tanrı'nın ruhu aracılığıyla tapınan, Mesih İsa'yla övünen, insansal özelliklere güvenmeyen bizleriz.” (Filipililer'e Mektup 3/2-3) John Chrysostom'un bu sözlerinden Hıristiyanlığın yeni İsrail olduğu ve Yahudiliği reddetmekten ziyade Hıristiyanlığın onun yerini aldığı görüşünü savunduğu anlaşılmaktadır.

Chrysostom II. vaazında Yahudi ritüellerinin geçerliliğini yitirdiğini ve bunları yerine getirmenin Hıristiyanlıkla bağdaşmayacağını vurgular. Örneğin sünnet olana Mesih'in fayda vermeyeceğini bildirir. John Chrysostom'a göre sünnet Mesih'in bütün kurtuluş planlarını geçersiz kılacaktır.² Çünkü artık Yasa geçerliliğini yitirmiştir. Buna rağmen eğer kişi sünnette ısrar ederse Tanrı'nın armağanından mahrum kalacaktır (Chrysostom, 1997: 37).

John Chrysostom'a göre sünnet ya da oruç gibi tek bir emri yerine getirmek, o emir aracılığı ile yasanın sorumluluğunu almak demektir. Nasıl ki bir serçenin sadece ayağı bile bir ağa takılsa bütün vücudu da yakalanır. Bu sebeple bir emri yerine getirenin Yasa'nın diğer emirlerinden kaçınması zordur. John Chrysostom aslında Yasa'yı inkâr etmez. Yahudilerin Yasa'yı defalarca çiğnedikleri, artık Yasa'nın zamanı olmadığı halde Yasa'ya inatla uymaya çalıştıkları için onları kınamaktadır. Nasıl ki bir öğretmen yetiştirdiği öğrencinin artık kendisine ihtiyacı kalmadığını gördüğünde büyük bir övgü duyarsa, bugün Yasa'ya ihtiyaç duymamız da Yasa için bir övgüdür. Çünkü Yasa ruhları daha geniş bir felsefe almaya hazırlar. Yasa eğer insanı Mesih'e ulaştırıyorsa faydalıdır. Aksi halde bundan mahrum bırakacaksa zararlıdır (Chrysostom, 1997: 41-42).

Yasa'ya uymak, vaftiz ile gelen kurtuluşu ve vaftizle gelen inayeti kaybetmektir. Yasa'ya uymak Mesih'in gücünü inkâr ve iman zayıflığıdır. John Chrysostom vaazlarında bütün ritüellerin geçersiz olduğuna yönelik argümanlar kullanmıştır. Tanrı'nın özellikle İsrailoğulları'na kurban ve oruç gibi ritüellerini sadece Yerusulim'de yapmalarına izin vermiştir. Buluşma çadırında yapılmayan kurban, insan kesmekle eş değerdir. John Chrysostom, Tanrı'nın böyle bir emir vermesini sebebini onları kirlenmiş şeylere ya da putlara kurban kesmekten alıkoymak olarak açıklar. Ayrıca Kudüs dışında kutlanan bayramlarda açıkça Yasa'yı ihlal etmektir.³

Kutsal Yasa'ya göre hemen hemen her şey için arınma vasıtası kandır. Kan dökülmeden bağışlanmanın gerçekleşmeyeceği bildirilmiştir. (İbraniler'e Mektup 9/22) Bu sebeple John Chrysostom buradan yola çıkarak bütün bayramların ve arınma ritüellerinin kalktığı sonucuna varmıştır. Zira kan, arınmak için tek yol ise, sadece mabette akıtılabiliyorsa ve mabette yıkıldıysa diğer ritüeller de kalkmış demektir. Eğer Yasa kalkmasına rağmen ritüeller uygulanırsa yasa dışı olur ve bu defa daha fazla kirliliğe sebep olur. John Chrysostom Tanrı'nın İsrailoğullarına Yerusulim'i kapatmasını ve onları dünyanın dört bir yanına dağıtmasını tanrının onların İncillerin hakikatlerine direneceklerini bildiği için onların ibadetlerini yapmalarına imkân bırakmayarak aslında onlara yeni bir yolun açıldığını hissettirmek olarak açıklamıştır. Tapınak onların Tanrı'yı bir yerde değil gökte aramaları için yıkılmıştır. Bu sebep ile kurban ritüeli ellerinden alınmıştır.⁴

John Chrysostom VI. vaazında Mısır, Babil ve Epiphanes dönemlerinde peygamberlerin sürgününün son bulacağı ile ilgili haber verdiklerini, fakat bu son sürgün ile ilgili açık bir ifadenin bulunmadığını belirtmiştir. Aksine Daniel peygamberin onların esaretinin sonsuza dek süreceğine dair ifadeleri olduğunu belirtmiştir. 3 defa mabedin inşasına girişilmiş ve hepsi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. John Chrysostom Yahudilerin tarih boyunca putlara tapmak, cinayet, zina, peygamber öldürmek gibi pek çok suçları işlediklerini fakat buna rağmen Tanrı'nın onları unutmadığını belirtmiştir. Bugün ise Yahudiler bu günahlardan uzak durmalarına rağmen Tanrı onlardan uzaklaşmıştır. John Chrysostom'a göre bunun sebebi İsa'nın kanının dökülmesidir. Yahudilerin işledikleri bu günahın atalarının günahlarını geride bıraktığını, Mesih'in kanını dökmekten daha büyük bir günahın olmayacağını bildirir. Bu sebep ile Tanrı'nın cezası eski

² Sünnet Yahudilikte Tanrı ile ahitleşmenin sembolü iken Hıristiyanlıkta sünnetin yerini vaftiz almıştır.

³ https://www.tertullian.org/fathers/chrysostom_adversus_judaeos_02_lost_portion.htm Erişim tarihi:6.05.2024

⁴ https://www.tertullian.org/fathers/chrysostom_adversus_judaeos_02_lost_portion.htm Erişim tarihi:6.04.2024

cezalardan daha büyüktür. Bu yüzden Tanrı sonsuza dek Yahudilerden yüz çevirmiştir (Chrysostom, 1997: 150-154).

John Chrysostom VII. vaazında Yasa'yı artık yaşlanmış ve güçsüz düşmüş bir adama benzetir. Artık Yasa toplum ve eski yaşam tarzının geçerli olmadığına dair geçmiş konuşmaları hatırlatmaktadır. John Chrysostom daha önceki vaazlarında mabedin tekrar inşa edilemeyeceğini, edilse bile bu onların günümüzde Yasayı çiğnedikleri gerçeğini değiştirmeyeceğini ve artık geçmiş yaşam tarzına dönüşün mümkün olmadığına dair pek çok kanıt sunduğunu belirtmiştir (Chrysostom, 1997: 178). John Chrysostom yine VII. vaazında Eski Ahit'in Yarattığı kısmında geçen "Tanrı insanı yarattığında onu kendine benzer kıldı." (Yaratılış 5/1) ifadesini İsa'nın tanrısallığına bir işaret olarak yorumlar. Mezmurlar'da yeni dinsel yaşamın eskisi ile çelişmediğini fakat yeni kurbanın eski kurbanın yerini almasının emredildiğini belirtir. Eski yaşam şeklinin ve topluluğunun artık üretkenliğini yitirdiğini Pavlus'un sözlerinden yola çıkarak yorumlar. Ayrıca Eski Ahit'ten alıntılar yapar (Yeremya 6/20, Amos 5/23, Mika 6/6-8).

John Chrysostom, Pavlus'un rakiplerini alt edecek bir metin sunduğunu, eski topluluğun yaşam tarzının kusurlu olduğu için reddedildiğini ve artık geçersiz hale geldiğini kimseyi suçlamadan ortaya koyduğunu belirtir. "Kurban ve sunu istemedin, ama bana bir beden hazırladın. Yakmalık sunudan ve günah sunusundan hoşnut olmadın. O zaman şöyle dedim; Kutsal yazı tomarında benim için yazıldığı gibi senin isteğini yapmak üzere Ey Tanrı, işte geldim." (İbraniler'e Mektup 10/5-7) Pavlus bu ifadelerden yola çıkarak Mesih'in öncelikli olarak Tanrı'nın günah sunusunu reddettiğini ve bunlardan hoşlanmadığını belirtir. Fakat bunlar Yasa'nın emridir. Daha sonra ise Mesih Tanrı'nın isteğini gerçekleştirmek üzere geldiğini belirtir. Yani ikinciyi geçerli kılmak için birinciyi reddediyor. (İbraniler'e Mektup 10/8-10) John Chrysostom buradan hareketle artık Yahudi ritüellerinin sona erdiğini bundan sonra da geri gelmeyeceğini belirtir. John Chrysostom eski ritüellerin dışında artık onların din adamlarının da ortadan kalktığı ile ilgili açıklamalar yapar.

John Chrysostom vaazlarında İbrahim'den İshak, İshak'tan Yakup, Yakup'tan 12 kabilenin türediğini anlatır. Yusuf'un iki oğlu Efraim ve Menafe'nin de isimlerinin birer kabileye verildiğini 13 kabile olduklarını belirtir. Ruben, Simeon, Levi, Neftali bu kabilelerden bazılarıdır. Bu 13 kabileden birisi hariç diğerleri ziraat gibi dünyevi işlerle meşgul olarak yüksek refah seviyesine sahip olmuşlardır. Levililer ise din işlerinden sorumlu olmuşlardır. Levililer ziraatla uğraşmamış üretilen ürünlerden ondalık alarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu kabile dışında kimse din adamı olamazdı. Harun bu soydandı ve din görevliliği veraset yoluyla onun soyundan devam etmiştir (Chrysostom, 1997: 191-192).

İbrahim döneminde yani Yakup'tan, İshak'tan, Musa'da önce Yasa henüz yokken, kahinlik Levililer'e verilmemişken, Yeruşalim yokken, Melkisedek adında hem kral hem de rahip olan bir adam vardı. O bir tür Mesih olacaktır. Kutsal metinler İbrahim'in yeğeni Lut'u Perslerin elinden kurtardığını ve ganimetlerle döndüğünden bahseder. Kutsal metinler bu ifadelerden sonra Şalem Kral'ı Melkisedek'in ekmek ve şarap getirdiğini, Melkisedek'in İbrahim'i kutsadığını ve İbrahim'in Melkisedek'e ondalık verdiğini yazmaktadır. (Yaratılış 14/17-20)

John Chrysostom'a göre eğer herhangi bir peygamber Harun'dan sonra, kahinlikten sonra, adak ve kurbanlardan sonra Levi kabilesinden yani Harun'un emrine göre değil Melkisedek düzenine göre bir rahip yükseleceğini söylerse bu eski rahipliğin son bulduğunu ve yeni rahipliğin getirildiğini göstermektedir. Eğer eskisi devam etseydi Melkisedek düzenine göre değil Harun'un emrine göre devam edecek derdi. John Chrysostom daha önce Mesih'ten "Rab Efendime: Ben düşmanlarını ayaklarının altına serinceye dek sağında otur." diyor. (Mezmurlar 110/1) diyen bir peygamberin böyle bir yeni düzenden bahsettiğini vurgular (Chrysostom, 1997: 193-194).

John Chrysostom, Mezmurlar'daki "Rab and içti, kararından dönmez; Melkisedek düzeni uyarınca sonsuza dek kahinsin sen!" (Mezmurlar 110/4) ifadesini Yahudilerin eski rahiplik düzeninin ilgası olarak görmüştür. Öyle değilse Davut neden başka bir rahiplik düzeni getirmiştir? John Chrysostom Pavlus'un bu bölüme geldiğinde "Söyleyecek çok şey olduğunu ve söylemenin zor olduğunu" (İbraniler'e Mektup 5/11) söylediğini belirtir. Kısaca İbrahim'in ondalığını verdiği bu adamın ne kadar büyük olduğunu düşünmelerini ister. Bunun kendi

rahipliklerinin Yahudi rahipliğinden ne kadar büyük olduğunu göstermek için bir işaret olduğunu vurgular. Ona göre bu gerçek mükemmelliğin habercisidir (Chrysostom, 1997: 195-196).

İbrahim İshak'ın babası, Yakup'un dedesi ve Levililer'in atasıydı. Rahiplik Yahudilerde Levililer ile başlamıştı. John Chrysostom'a göre kendi rahipliklerinin bir tipi olan rahiplik Melkisedek döneminde başlamıştı. Bu nedenle İbrahim bu dönemde sıradan biri gibi görünmektedir. John Chrysostom İbrahim'in Melkisedek'e ondalık vermesi ve onun tarafından kutsanmasından yola çıkarak Melkisedek'in İbrahim'den üstün olduğunu savunmuştur. John Chrysostom "*Melkisedek düzenine göre sonsuza dek rahipsin.*" ifadesini sadece eski rahipliğin ilgası olarak görmez. Bu ayrıca yeni rahiplikle birlikte yeni rahipliğe uygun başka bir yaşama biçiminin de getirileceği anlamına gelmektedir. Yani yeni rahiplik yeni yasa gerektirir (Chrysostom, 1997: 197-198).

Mesih Yahuda kabilesindedir. John Chrysostom Mesih'i Melkisedek düzenine göre bir rahip olarak görür. Melkisedek İbrahim'den üstünse yeni rahiplikte eski rahiplikten üstündür. Pavlus, Melkisedek düzenine göre başka bir rahibin ortaya çıkması durumunda bunun dünyevi yasalara göre değil sonsuz bir yaşama göre çıkması gerektiğini savunmuştur. Yani Mesih'in emirlerinin kanlı kurbanlar olmadığını erdemli yaşamlar aracılığıyla Tanrı'ya ibadeti emrettiğini belirtir. Buna karşılık sonsuz bir yaşam vaat eder. John Chrysostom'a göre bu yüzden Pavlus etten yapılmış emir yasına göre değil sonsuz yaşama göre demiştir. John Chrysostom bu vaazında konuşmalarını bir eğitimin parçası olarak gördüğünü belirtir. Cemaatinden tekrar kardeşleri ile ilgilenmelerini ve onları kurtarmak için çaba göstermelerini ister. Yaptığı konuşmaları sadece kendini konuşurken duymak ya da dinleyicilerin alkışlarından zevk almak için yapmadığını vurgular. Bu konuşmaları hakikat yolunu kaybetmiş olanların hakikat yoluna girmeleri için yaptığını vaaz eder (Chrysostom, 1997: 200-2001).

SONUÇ

Aziz John Chrysostom'un verdiği vaazları üç farklı başlık altında sınıflandırmak mümkündür. Nitekim bunlardan biri "Yahudiliğe Karşı" olanlar diğeri "Yahudilere Karşı" olanlar bir diğeri ise "Yahudileştirmeye Karşı" olanlar şeklindedir. Kaynaklarda bazı araştırmacılar Aziz John Chrysostom'u yukarıda bahsi geçen vaazlarından dolayı Yahudi düşmanlığı ile suçlamışlardır. Vaazlarında Yahudilere karşı ağır ifadeler kullanması bu suçlamanın dayanak noktasıdır. Fakat kanaatimizce Aziz John Chrysostom'un verdiği vaazları salt bir Yahudi düşmanlığı olarak değerlendirmek doğru değildir. Zira vaazların tamamı incelendiğinde John Chrysostom'un asıl amacının Yahudileşen Hıristiyanları bu konuda uyarmak ve onların Yahudi ritüellerine itibar edip bu ritüellere katılmalarını engellemektir. Yani aslında John Chrysostom'un asıl amacı Yahudilikten tamamen ayrı saf bir Hıristiyan kimliği inşa etmektir. Zaten vaazlarında Yahudilerden çok Yahudilere koşan, Yahudileşen Hıristiyanlara kızdığını ve eleştirdiğini belirtmiştir. Yine vaazlarında amaçlarının Yahudileşen Hıristiyanları öldürmek değil onları bu hastalıktan kurtarmak olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu vaazların bir diğer amacının Hıristiyanları eğitmek olduğunu da açıklamıştır. Bundan dolayı John Chrysostom'un vaazları incelenirken mutlaka tarihi ve sosyal arka plan göz önünde bulundurulmalıdır.

John Chrysostom'un vaazları incelendiğinde vaazlarında kullandığı yorum anlayışının tipik Antakya yorum geleneğini yansıttığı söylenebilir. Bu vaazlarda John Chrysostom, Eski ve Yeni Ahit'ten sık sık alıntılar yapmış, bu alıntıları alegorik ya da mecazi olarak değil literal anlamda değerlendirmiştir. John Chrysostom vaazlarında çok fazla derinlemesine teolojik tartışmalara girmemiştir. John Chrysostom'un vaazlarında supersessionist bir teolojinin izlerini görmek mümkündür. Hristiyanlığın gelişi ile artık Yahudi Yasası'nın ilga edildiğini, ibadet ve ritüellerin geçersizliğini Eski Ahit ve Yeni Ahit'ten alıntılar yaparak açıklamıştır.

John Chrysostom'un vaazlarında Yahudilere karşı kullandığı ağır dilin dönemin retorik anlayışından kaynaklandığı ile ilgili görüşler mevcuttur. Bunun yanı sıra Eski ve Yeni Ahit'te Yahudilere karşı ağır ifadelerin bulunması ve John Chrysostom'un bu ifadelerle sık sık yer vermesi vaazların Yahudi düşmanlığı olarak algılanmasına sebep olmuş olabilir.

Aziz John Chrysostom'un verdiği bu vaazların Hıristiyan dünyasına katkıları olduğu gibi zaman zaman da Hıristiyan Yahudi ilişkilerine zarar verdiği de olmuştur. John Chrysostom verdiği bu vaazlarla erken dönem Hıristiyanlığı Yahudileşmeye karşı korumuş, Yahudilikten bağımsız saf bir Hıristiyan kimliğinin oluşmasına katkı da bulunmuştur. Ayrıca Hıristiyanlığın Yahudiliğe karşı alan kaybetmesini de engellemiştir. John Chrysostom'un verdiği bu vaazlarda yaptığı İncil yorumları İncil yorum geleneğine katkı sağlamıştır. Günümüzde dahi bu yorumlar Hıristiyan teoloji çalışmalarında kullanılmaktadır. Aziz John Chrysostom'un vaazları kendinden sonra ilahiyat okullarında ders olarak okutulmuş kendisinden sonra gelen pek çok teolog ve din adamını etkilemiştir.

Aziz John Chrysostom bu vaazlarını 4. yüzyıl Antakya'sında Hıristiyan egemen olmayan bir toplumda Hıristiyanlığı Yahudiliğin etkisinden korumak amacıyla vermiştir. Fakat John Chrysostom'un vaazlarının Orta Çağ Avrupası ya da 20. yüzyıl Avrupası gibi Hıristiyan egemen toplumlar da dönemin şartları ve vaazların tamamının değerlendirilmeden ele alınması salt bir Yahudi düşmanlığına sebep olmuş olabilir. Zira zaman zaman bu vaazların Yahudi düşmanlığına referans olarak kullanılmıştır. Bu durumun en tipik örneği ikinci dünya savaşı öncesi Nazi Almanya'sında John Chrysostom'un vaazlarının Yahudi düşmanlığına referans olarak Almanya ve Avusturya'da basılıp dağıtılmasıdır. Aziz John Chrysostom verdiği bu vaazlarla sadece erken dönem Hıristiyanlığı için değil sonraki yüzyıllarda da Hıristiyanlığın önemli figürlerinden biri olmayı başarmıştır.

<i>"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları:</i>	
Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Katkı Oranı Beyanı:	1. yazar: %50 – 2. yazar: %50
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Sorumlu Yazar:	Doç. Dr. Abdulkadir Kıyak
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.	
<i>The following statements are made in the framework of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":</i>	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Author Contributions:	1 st author: %50 – 2 st author: %50
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Corresponding Author:	Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Kıyak
Double-Blind Peer Review:	External-independent
<i>This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.</i>	

KAYNAKÇA

- Azar, M. (2016). John Chrysostom and the Johannine Jews. *The School of Antioch Biblical Theology and the Church in Syria* İçinde (s. 41-47). New York: Peter Lang.
- Boddens Hosang, F (2010). *Establishing Boundaries (Christian-Jewish Relations in Early Council Texts and the Writings of Church Fathers)*. Boston: Brill.
- Chris L.D.W. (2018). Religious Conflict, Radicalism and Sexual Expectationalism in the Rhetoric of John Chrysostom. *Reconceiving Religious Conflict* İçinde (s. 70-85). London and New York, Routledge.
- Chrysostom John, (1979). *Discourse Against Judaizing Christians*. (Çev. Paul W. Harkins). Washington D.C: The Catholic University of America Press.
- Downey, G. (1961). *A History of Antioch in Syria (From Seleucus to the Arab Conquest)*, Usa: Princeton University Press.
- Tonias, D. (2014). *Abraham in the Works of John Chrysostom*. Minneapolis: Fortress Press.
- Finkelstein, A. (2018). *The Specter of the Jews (Emperor Julian and the Rhetoric of Ethnicity in Syrian Antioch)*. California: University of California Press.
- Golonkin, D. vd. (2012). *Tertullian, On Idolatry and Mishnah Avodah Zarah (Questioning the Parting of the Ways Between Christians and Jews)*. Boston: Brill.
- Harkins, P.W. (2003). John Chrysostom. *New Catholic Encyclopedia*, İçinde (s. 945-949). Usa: Gale.
- Hill, R. (2005). *Reading the Old Testament in Antioch*. Boston: Brill.
- Kaçar, T. (2003). Ioannes Chrysostomus'un Düşüşü: Doğu Roma Başkentinde Din ve Politika. *Belleten* 67/250, 745-770.
- Kelly, J.D.N. (1995). *Golden Mouth*. New York: Cornell University Press.
- Kutsal Kitap. (2016). İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.
- Malingrey, A.M. & Zincone, S. (2014). John Chrysostom. *Encyclopedia of Ancient Christianity*. İçinde (s. 429-436). Illinois: Inter Varsity Press.
- Mayer, W. & Allen, P. (2000). *John Chrysostom (The Early Church Fathers)*. London: Routledge.
- Meeks, W.A. & Wilken, R. (1978). *Jews and Christians in Antioch in the First Four Centuries of the Common Era*. Montana: Scholars Press.
- Michael, J.V. (2009). Various Forms of Replacement Theology. *TMSJ*, 20/1, 57-69.
- Philip, S. (1889). *Nicene and post-Nicene Fathers of the Christian Church (Series I volume 9)*. Michigan: Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library.
- Ritter, A.M. (1998). John Chrysostom and the Jews- a Reconsideration. *Ancient Christianity in the Caucasus*. İçinde (s.141-154). England: Curzon Press.
- Wilken, R. (1999). John Chrysostom. *Encyclopedia of Early Christianity*. New York: Routledge.
- https://www.tertullian.org/fathers/chrysostom_adversus_judaeos_02_lost_portion.htm (Erişim Tarihi: 6.03.2024).

Asabiyet ve Umran Kavramları Bağlamında İbn Haldun'un İktisadi Temel İlkelerinin Tahlili*

Doç. Dr. İsmail Yılmaz

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1447-0842>

Gaziantep Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Anabilim Dalı,
Gaziantep – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 05.09.2024

Kabul: 27.09.2024

On-line Yayın: 30.09.2024

Anahtar Kelimeler

İbn Haldun

Devlet

Umran

Asabiyet

Finans

Araştırma Makalesi

* Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.78207>

Öz

Orta Çağda batı dünyasının siyasi ve ekonomik çalkantılar ile uğraştığı bir zamanda; İslam dünyasının en parlak zamanlarından bir dönemde yaşamış olan İbn Haldun, kendi döneminde adının bile anılmadığı birçok kavramdan ilk söz eden olmuş, onun dile getirdiği bu kavramlar günümüzde birçok bilim dalına ışık tutmuş ve temelini oluşturmuştur. İbn Haldun; daha çok sosyoloji ve tarih bilimine ışık tutacak bilgiler vermesine rağmen emek, toplumsal iş bölümü, nüfus, vergiler, devlet maliyesi, fiyatlar konusunda öne sürdüğü düşünceler, bir iktisatçı olarak vasıflandırılmasına, bu yönüyle de akademik araştırmalarda konu olmasında etkin rol oynamıştır. İbn Haldun Mali olayları ele alırken döneminde vuku bulan tarihi olaylardan faydalanmış ve olayları bir toplumbilimci olarak incelemiştir. Bu çalışmada İbn Haldun'un günümüz finans kavramına ışık tutacak iktisadi ve sosyal düşüncelerinin analizini yapmak, finans konusundaki fikirlerini, onun sosyal düşünceleri olan "Umran" ve "Asabiyet" kavramları ışığında anlatılmaktadır. Bir yöntem olarak, nitel ve betimleyici analiz yapılarak İbn-i Haldun'un çoklu disiplin pratiğine ışık tutmak öncelikli hedeflenmektedir. İbn Haldun'un günümüz finans kavramına ışık tutacak iktisadi ve sosyal düşüncelerini daha iyi anlamak için bu makalede İbn Haldun'un finans konusundaki fikirleri, onun sosyal düşünceleri olan "Asabiyet" ve "Umran" kavramları altında incelenmiştir. İbn-i Haldun'un Finans yaklaşımının, bireylerin ve toplulukların ekonomik yaşamlarına ilişkin davranışlarını tutan kavramlar içinde derin bir anlayışa sahip olduğu sonucuna varabilir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Yılmaz, İ. (2024). Asabiyet ve Umran Kavramları Bağlamında İbn Haldun'un İktisadi Temel İlkelerinin Tahlili. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 17(101), 103-114.

*Analysis of Economic Principles of Ibn Khaldun in the Context of the Concepts of Asabiyyah and Umran**

Assoc. Prof. Dr. İsmail Yılmaz

Gaziantep University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Islamic Law,
Gaziantep – TÜRKİYE

Article History

Submitted: 25.09.2024

Accepted: 27.09.2024

Published Online: 30.09.2024

Keywords

Ibn Khaldun

State

Umran

Asabiyyah

Finance

Research Article

* This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.78207>

Abstract

Ibn Khaldun, who lived in the Middle Ages at a time when the western world was dealing with political and economic turmoil; Ibn Khaldun, who lived in one of the most brilliant times of the Islamic world, was the first to mention many concepts that were not even mentioned in his own time, and these concepts he expressed shed light on many branches of science today and formed the basis of them. Although Ibn Khaldun provided information that shed light on sociology and history, his ideas on labor, social division of labor, population, taxes, state finance, and prices played an active role in his being qualified as an economist, and in this respect, in being the subject of academic research. While dealing with financial events, Ibn Khaldun utilized the historical events of his time and analyzed the events as a sociologist. The aim of this study is to analyze Ibn Khaldun's economic and social thoughts that will shed light on today's concept of finance, and to explain his ideas on finance in the light of his social thoughts of "Umran" and "Asabiyet". As a method, it is primarily aimed to shed light on Ibn Khaldun's multi-disciplinary practice by using qualitative and descriptive analysis. In order to better understand Ibn Khaldun's economic and social thoughts that will shed light on the concept of finance today, in this article, Ibn Khaldun's ideas on finance are analyzed under the concepts of "Asabiyet" and "Umran", which are his social thoughts. It can be concluded that Ibn Khaldun's approach to Finance has a deep understanding within the concepts that hold the behavior of individuals and communities regarding their economic lives.

GİRİŞ

Batı dünyası, Hristiyanlığın ve dogma fikirlerin dorukta olduğu kısaca Orta Çağını yaşadığı bir dönemde, düşünce dünyası da bu çerçevede sınırlı olan, Aristo ve Platon gibi düşünürlerin fikirlerini yok eden bir buhran yaşıyor iken; aynı dönemde İslam medeniyetinin altın dönemini yaşadığı bir zaman diliminde ortaya çıkan İbn Haldun (ö.808/1406), İslam medeniyeti içerisinde Aristo, Eflatun, Farabi ve diğer kendinden önce gelen birçok değerli filozof ve düşünürü çok güzel okumuş ve yorumlamıştır. Bir tarihçi ve sosyolog olmanın yanında İktisat bilimine de önemli katkılarda bulunmuştur. Toplumsal olaylara bilimsel bir bakış açısı geliştiren İbn Haldun, kentleşme, ekonomi, psikoloji, felsefe, eğitim, din sosyolojisi alanlarında çok önemli fikirlere sahiptir, bu fikirler de kendinden uzun zaman sonra irdelenip anlaşılmaya başlanmış ve birçok bilim insanının çalışmalarına temel oluşturmuştur. İktisadi ve mali konularda ortaya attığı düşünceleri iktisadi bir kuram olmamakla birlikte öne sürdüğü iktisadi savlar kavramsal olarak kaldığından, İbn Haldun'un finans konusunda da ortaya attığı doğrudan bir kuram olmamakla beraber kendisinin toplumsallaşma ve dayanışma noktalarında sunduğu fikirlerden yola çıkılarak günümüz finans piyasalarına ilham olabilecek değerler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. İbn Haldun, olgu ve olaylar arasındaki bağlantıları tümevarım metoduyla ortaya koymuş, temel prensiplere ulaşmak amacıyla nedenselci bilim anlayışının da ilk uygulayıcısı olmuştur. (Yıldırım, 2006: 3) 14. yüzyılın öncü sosyal bilimcisiydi. Cemil Meriç İbn Haldun'u "Ortaçağın karanlık gecesinde muhteşem ve münzevi bir yıldız; ne öncüsü var ve devamcısı. Mukaddime, çağları aydınlatan bir fecir; girdapları, mağaraları, zirveleriyle." şeklinde tanımlamaktadır. (Kaynar M., vd. 2018: 179)

İbn Haldun'u iktisat akımının öncüsü haline getiren etken O'nun, gözlemlediği toplumsal olaylarda, toplumların şekillenmesinde ekonomik aktörlerin önemli rol oynadığını görebilmesidir. Vurguladığı iktisadi düşünceleri ideolojik bir yönlendirme içermeyip, gözleme ve tecrübeye dayandırmış olmasına rağmen, birbirine zıt iktisadi ekoller tarafından da sahiplenmek istenmiştir. ABD'nin 40. Başkanı Donald Reagan'ın Mukaddime'yi bir başucu kitabı olarak yanında buldurması ve dönemimin mali politikalarında İbn Haldun'un kavramlarından istifade etmesi de göstermektedir ki İbn Haldun'un iktisadi ve mali düşünceleri, kavramsal olarak kalsa bile günümüz modern dünyanın esinlenebileceği faydalı bilgileri barındırdığı düşünülmektedir. Piyasa müdahaleciliğine karşı çıkıp her zaman serbest piyasanın olmasını savunan İbn Haldun, Emek-değer teorisini yüceltirken, Marksist düşünürlerin savunduğu hipotezlerle hareket etmemektedir. Yalnızca çevresinde olayları gözlemleyerek, olması gerekenleri ifade etmiştir. Dışsal müdahaleciliğe karşı çıkıp daha çok bireysel tercihleri ön planda tutmuş, ekonomide serbestliği savunan bir yaklaşımı benimsemiştir. Bu yönüyle de ortaya koyduğu fikirlerin isabet ve tutarlılığı nedeniyle her fikirden insanların sahiplendiği öncü bir fikir babası konumunda görülmektedir. İktisadi konularda ortaya attığı fikir ve tavsiyelerinin günümüz ekonomi dünyasında kabul ve takdir gördüğü, iktisadi fikirlerini doğrudan bir kuram veya teori olarak belirtmese de bunu ortaya koyduğu diğer toplumsallaşma ve dayanışma beyanatları ile ilişkilendiren İbn Haldun, öne sürdüğü iktisadi görüşlerinde toplumların iktisadi ilişkiler sayesinde yapılandığını savunarak, iktisadi koşulların toplumsal yaşamın her evresinde teme dayanak olduğunu belirtmiştir.

Finans bireylerin veya işletmelerin kaynak ihtiyacını karşılama bilimi olarak tanımlandığında İbn Haldun'un aslında temel kaygısı göz önüne alındığında ve çalışmasına yaklaşımda, her zaman ekonomik analiz olmasa bile, ekonomik meselenin, diğer hedeflerine verdiği önemle birlikte, bu konuda da açıklama ve genelleme arayışında olduğu söylenebilir. İktisadın ayrılmaz bir parçası olan finansal sistem, bir ekonominin kaynaklarını mobilize etme ve adaletle birlikte kalkınmayı artırmak için etkin ve adaletli kullanmada etkin bir rol oynar. İslami sistem veya diğer dünya görüşüne sahip sistemlerdeki çekirdek değer, adalet ile faydanın bir araya getirilişidir. Dahası, İslam, adaletin yalnızca toplumun sisteminde köklenmesinin değil, aynı zamanda tüm toplumsal ilişkilerde, aileden devlete yankılanması

gerektiğini vurgular. İbn Haldun meseleye çeşitli faktörler ile yaklaşmış ve bütün insan topluluklarında söz konusu faktörlerin bir zincirleme reaksiyon şeklinde değişim hâlinde olduğunu söyleyerek, neoklasik iktisatçıların benimsediği “diğer faktörlerin sabit olduğu” görüşünü reddetmiştir. Bundan ötürü bir ekonominin uzun vadeli genel performansını geliştirmeye ve halkın refahını artırmaya yarayacak sosyo-ekonomik politikaların formülasyonunda İbn Haldun’un kullandığı türden “çok-disiplinli dinamiklerden faydalanılmalı” görüşü benimsenmektedir. İbn Haldun’un tahlilleri çok disiplinli ve dinamik karakterdedir. Fikirlerinin gücü de bu sebeptendir. Olayları ele alış çok disiplinlidir.

Çapra ve ark., Yönetici veya siyasî otorite (Government), inançlar ile davranış kuralları veya şeriat (Sharia), halk (Nation), servet veya kaynak stoku (Wealth), gelişme (Growth), adalet (Justice) de dahil olmak üzere, tüm sosyal ve ekonomik ve yönetsel etkileri bir çevrim içerisinde karşılıklı ilişkilerini ele alarak birbirlerini etkilediği ve aynı şekilde etkilendiği bir tarzda birbiriyle ilişkilendirir. (Chapra M. Umer, 2006: 209). İbn Haldun ise, Ekonomi ile ilgili emek, piyasalar, büyüme ve kamu maliyesi olmak üzere dört alanda katkılar sunmuştur. İbn Haldun, ekonomik kalkınma süreci ile ilgili bileşenlerini şu şekilde oluşturmuştur: tüketim-üretim, arz-talep, katma değer yaratma, paranın rolü, sermaye oluşumu ve kamu maliyesi, kentsel yığılmanın etkileri, nüfus artışı, tarımın rolü, politik istikrarın önemi ve makro-ekonomik düzenleyici sistemin koşullarıdır (Weiss, 1995: 34). Bu bileşenler günümüzde çağdaş yapısal uyum programlarında da yer almaktadır. İbn Haldun; daha çok sosyoloji ve tarih bilimine ışık tutacak bilgiler vermesine rağmen, emek, toplumsal iş bölümü, nüfus, devlet maliyesi, vergiler ve fiyatlar konusunda öne sürdüğü fikirler, bir iktisatçı olarak görülmesine, bu yönüyle de akademi camiasının dikkatini celp etmesine ve farklı disiplinlere konu olmasını sağlamıştır. Mali olayları ele alırken de tarihten faydalanmış ve olayları bir toplumbilimci olarak incelemiştir. Bu çalışmanın esas konusu da onun günümüz finans kavramına ışık tutacak iktisadi ve sosyal düşüncelerinin analizini yapmak olduğundan, izleyen bölümlerde İbn Haldun’un finans konusundaki fikirleri, onun sosyal düşünceleri olan “Umran” ve “Asabiyet” kavramları ışığında anlatılmıştır.

1. Umran Kavramının Analizi

Arapça “a-m-r” kökünden üreyen umran sözlükte, restore etmek, imar etmek, bir yeri yerleşim yeri haline getirmek, bayındırlık, medeniyet anlamlarına gelmektedir. (İbn Manzûr, ts: 4/604) İbn Haldun, “Umran” olarak nitelediği insan toplumu ile ilgili insan varlığı için toplumun ve sosyal organizasyonun zorunluluğunu belirterek “Allah’ın insanı, hayatını sürdürebilmesi ve geçimini sağlayabilmesi için kendisine birtakım güçler/yetenekler vererek yarattığını söylemiştir. Söz konusu bu güç/yeteneklerle insanoğlunun her şeyi kendisinin yapması gerektiği ona bildirilmiştir. Buna karşın insanların tek başlarına gereksinimlerinin karşılması mümkün olmadığından birlikte yaşamaları bir tercihten ziyade bir zorunluluktur. Ayrıca yaratılışından itibaren, doğanın kuralları ile karşı karşıya kalan insanın bu kurallara karşı tek başına savunması da mümkün olmadığından birlikte yaşamının (toplumun / toplum oluşturmanın) zorunlu bir ihtiyaç olduğu görülmektedir. Dolayısıyla insan türü için toplumsal hayat tabii ve zorunludur”. (Uludağ S.: 2001: 1/286) Bu sebepten ötürü insanoğlu başkalarının ürettiği mal ve hizmetleri satın almak, aynı zamanda başkalarının ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri de üretmek durumundadır. İktisadi faaliyetler içerisinde olmak insanı diğer canlılardan ayıran yegâne özellikten biridir. Ayrıca İbn Haldun “rızkınızı arayınız” (Kur’ân-ı Kerim, 19/17) ayetiyle iktisadi faaliyetlerde bulunmanın Allah’ın bir emri olduğu görüşündedir. (Kozak, 1999: 20/1-8) İbn Haldun’un düşünce sisteminin merkezini ilk defa kendisinin temellendirdiği “umran ilmi” oluşturur. Bu ilim, âlemin umranından ibaret olan insan toplumunu ve ona tabiatı gereği ârız olan halleri, bu hallerin zorunlu sonuçlarından ibaret olan tarihi ve tarihin hakikatini konu edinmektedir. (Güngör, 1999; 1) İbn Haldun, toplumun ihtiyaçlardan kaynaklı zorunlu bir olgu olduğunu savunmaktadır. Umran, toplumun bireylerinin ortak yaşama çabalarıyla oluşturdukları örgütlenmeler ve buna bağlı

olarak ortaya çıkan bütün ilişkileri kapsar. (Toku N., 2002: 83) Umran, sosyal, politik ve kültürel faaliyetlerden, demografik ve ekonomik problemlere, sosyal ve manevi hallere kadar kapsamlı bir alanı ifade eder. (Chabane, D., 2008: 328) Toplumun bir gerçeklik olduğunu ifade eden İbn Haldun'a göre, toplum, insanların temel gereksinimlerini karşılamak için şehir veya köye yerleşmesi ve orada da diğer bireylerle birlikte yaşamalarından doğmaktadır. İnsanların bir arada yaşamalarının sebebi ise ihtiyaçlarını temin ederken doğal olarak birbirleriyle yardımlaşmalarıdır. (Uludağ S., 2001: 266)

İbn Haldun Mukaddime'de, insanoğlunun yapısı gereği bütün ihtiyaçlarını tek başına gideremediğini, her zaman destek alması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre insan dışında bütün canlılara tek başlarına yaşayabilmeleri mümkündür, ancak Allah insanı bütün canlılara tanıdığı bu fırsatı tanımamıştır. Dolayısıyla insanların ihtiyaçlarını kendi başına karşılayamamasının altında yatan sebep budur. Bu ihtiyaçların karşılanmasının yolu ise Umran'dır. Umran olmaz ise insan nesli yoktur. Bu sebeple İbn Haldun'a göre toplum ve sosyal organizasyon insan için elzemdir. Dolayısıyla burada İbn Haldun tarafından ortaya atılan sosyal organizasyon olmadan bireylerin üretmesi ve hayatta kalması mümkün değildir. Bunun nedeni, bir firma gibi bir sosyal organizasyonun tüm çalışan bireyler arasında iş birliği ve etkileşim yaratması ve onların üretken görevlerini gerçekleştirmelerine olanak sağlamasıdır. Esas olarak toplumsal yaşam, İbn Haldun tarafından maddi ihtiyaçlara şartlanan insanın birleşmiş üretici faaliyeti olarak görülmekte, Toplum yaşamını da diğer tüm etmenleri – kültür, politika, öğrenme, – de Umran'ın içeriğini meydana getirmektedir. (Dursun T., vd., 2012: 77) Üreten insan doğası gereği bunu tek başına yapamayacağından bir sosyal organizasyona ihtiyaç duymaktadır. Başka bir yerde İbn Haldun, "insanın besin almaksızın yaşaması olanaksızdır, ama bir insanın gücü ihtiyaç duyduğu besini sağlamak için yetersizdir" der. Birçoklarının gücünü birleştirmek, hem kendisi hem de o başkaları için besin sağlamada zorunlu olduğunu belirtmektedir. İbn Haldun'un tarihsel-toplumsal düşüncesi, insanların kendilerine yeterince yaşama aracı, tüketim nesnesi sağlamak için bir toplum halinde birleşmek ve ortaklaşa çalışmak zorunda oldukları savına dayanır. (Dursun T.,vd., 2012: 147) Bu düşüncesiyle İbn Haldun medeniyetin sadece şehirlerde gelişmeyip, küçük yerleşim yerlerinde hatta dağ başında ve şehirleşmenin olmadığı yerlerde de gelişebileceğini savunmaktadır. Şehirleşme olmamasına rağmen, küçük yerleşim yerlerindeki insanlarda medeniyet katkı sağlamaktadırlar. İbn Haldun'un ekonomi anlayışında odak noktası insandır. Emegın etkin rolü hususunda manifesto niteliğinde şu ifadeler yer vermiştir: "İnsanın kullandığı ve elde ettiği her malın emegın değerinin eşdeğeridir. Bazı zanaatlar, öteki zanaatlar içinde ifade olunur: Böylece bir dülgerin işi kerestecinin işine, dokuma işi eğirme işine bağlıdır ve bu her iki zanaat daha çok emek ister ve değeri o ölçüde de daha yüksektir. Böylece açıktır ki insanın ürettiği ve bir kar çıkardığı her şey, ya da büyük bir kısmı, insan emegının değerine eşdeğerdir" der. Emegın rolünü katma değer kaynağı olarak önemseyen İbn Haldun, "Kâr, insan emegından elde edilen değerdir" der.

İbn Haldun'da para ve sermaye kavramları klasik finans anlayışından farklı bir düzlemde ilerlemektedir. İslami perspektife paralel olarak, kurumların ve bireylerin sosyal sorumluluklarına odaklanır. Para, bir mübadele aracıdır, zamanla büyüyen bir mülk/varlık değildir. İbn Haldun'a göre toplum oluşturmak için birlikte yeterli miktarda üretim yapacak ve üretilen bu malları tüketecek kadar insan bir araya toplanır. Böylece yapılan bu iş birliğiyle bireyler kendi sayılarından çok daha fazla insanın ihtiyacına cevap verecek bir üretimde bulunabilirler. Toplum üyelerinin bir araya gelerek ürettiği bu ürünler, o üretenlerin ihtiyaçlarından fazladır. İbn Haldun'a göre bu durumda emek ve üretimin çoğalması, toplumda servet ve para çoğalması sonucunu beraberinde getirecektir. (Yıldırım, E., 2007: 45). Adam Smith'ten yüzyıllar önce uzmanlaşma üzerine söylediği bireylerin, iyi yaptıkları ve belli ustalıklar kazandıkları belirli bir işte uzmanlaşmaya yöneldikleri savı emegın ne denli önemli olduğunu göstermektedir. İbn Haldun emegı hem değerin kaynağı hem de mülkiyetin kaynağı olarak görmektedir. Dolayısıyla emek olmadan yapılan her türlü ticari faaliyeti yanlış görerek günümüz finans

dünyasına reel sermaye açısından bir ışık tutmaktadır. Emek karşılığı olmadan, teşebbüs riskine katlanmadan gelir sağlanamayacağını vurgulayan ve bu noktada İslami anlayışa paralel bir fikir beyan eden İbn Haldun, aslında bizlere faiz yasağının neden ortaya çıktığını da anlatmaktadır. Dolayısıyla faizin de sosyal yapıyı çökerteceği gerçeğinden yola çıkılarak burada Umran kavramın sosyalleşme ve yardımlaşma bakımından emek temelli bir ictimai ve ticari hayat tarzını önermektedir. Zenginliğin asıl kaynağı olarak algılanan emek, aynı zamanda kazancın onsuz düşünülmebileceği bir gerçek olunca, Umran kavramının esas niteliği olan bir arada yaşama zorunluluğu ve ortak bir çabayla girilen örgütlenmeler ile bunlar sonucu ortaya çıkan bütün ilişkiler iktisadi hayatta sürdürülebilir reel bir ekonominin kilometre taşlarını önümüze sermektedir.

Umran'daki eksilme çalışma ve emekte azalmaya, bunun neticesinde kazancın azalmasıyla sonuçlanır. (İbn Haldun, 1988: 522) İbn Haldun, Umran'ın veya toplum yaşantısının kaçınılmaz bir şekilde belirli süreçlerden geçeceğini ifade etmektedir. Ona göre, ekonomik hayatın oldukça kötü durumda olduğu, ticaret sisteminin güvenilir bir şekilde sürdürülemediği, tüketimin dengeli bir şekilde yapılamadığı, üretimin optimal şekilde planlanmadığı, toplumsal kesimler arasında gelirin adil bir şekilde dağıtılmadığı, ekonomik getirisi yüksek olan kaynakların eşitçe paylaşılmadığı toplumların ahlakında çöküntü yaşanacaktır. Böyle bir ortamda olumlu ekonomik ve sosyal şartların sürdürülemediğini savunmaktadır. (İbn Haldun, 1988: 149).

2. Asabiyet Kavramının Analizi

Sözlükte Asabiyet, dayanışma, haklı ya da haksız içinde bulunulan toplulukla yardımlaşma anlamına gelir. (İbn Manzûr, ts., 1/606) Literatürde ise aynı soydan gelen veya farklı bir sebepten dolayı aralarında akrabalık bağı, yakınlık bulunma, yabancıya karşı birlikte hareket etme, dayanışma duygusu" olarak tarif edilir. (Çağırıcı, 1991: 3/453) Asabiyet kavramı İbn Haldun'a kadar olumsuz bir anlam içermektedir. Bunun nedeni kabilecilik, kan bağı ile birleştiren fakat toplumu ayrıştıran olumsuz bir kavram kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Asabiyetin temel amacı toplumsal birliğin yönetilmesini ve savunulmasını temin etmek, mülkün veya devletin varlığının oluşmasında rol almaktır. (Topses, 2014: 95-96; Çilingir, 2009: 114) İbn Haldun, asabiyetin siyasi ve ekonomik iki önemli işlevi üzerinde durur. Siyasi anlamda; asabiyeti güçlü olan topluluğun karşı tarafa galip gelmesi durumunda, yenen taraf diğerini egemenliği altına almakta ve gücüne güç katmaktadır. Ekonomik anlamda ise toplumlardaki üretim ilişkilerinin zarar görmesi, süreçle birlikte fertlerin zengin olma, servet elde etme isteklerini azaltır ve dolayısıyla bireyler arasındaki müspet olan bağı aşındırarak menfiye dönüştürür. (Eyüpoğlu, "İbn Haldun'un Günümüz Sosyal Psikolojisine Katkısı" 6/22, 5-10) İbn Haldun'a göre iki tür asabiyet vardır: Nesep asabiyeti ve sebep asabiyeti. Nesepte, aynı soydan gelmek ve kandaş olmak gerekirken; sebep asabiyeti, ortak ideolojilerden oluşan birlik duygusu sonucunda oluşur. Göçebelerde yaygın, hâkim, kuvvetli ve tesirli olan nesep asabiyeti iken; Yerleşik hayat süren şehirliler de sebep asabiyeti daha etkilidir. (İbn Haldun, 1988, s. 125). İbn Haldun'a göre asabiyetin ikinci şekli olan ortak inanç ve gaye doğrultusunda oluşan asabiyetin sosyal hayatta daha etkin rol oynaması bakımından önemlidir. Nitekim bu hususta Mukaddime 'sinde: Asabiyetin fertleri yardımlaşmaya ve savunmada, korumada ve savaşta yekdiğerini desteklemeye sevk ettiğini belirtmektedir. İbn Haldun'un "Asabiyet" kavramındaki en temel unsur şüphesiz Devlet'in (Mülk) varlığıdır. Devlet ne kadar güçlü olursa, bürokrasi o kadar etkili olur; Devlet ekonomik aktiviteyi ne kadar teşvik ederse, daha hızlı ekonomik büyüme ve beraberinde uygarlığın gelişimini getirir. Devletin gücü ve ekonomik refah birbiriyle ilişkilidir. Devlet bünyesinde barındırdığı kurumlar eliyle ekonomik hayatın bir düzen içerisinde gerçekleşmesini ve gelişmesine olanak sağlamaktadır. Her türlü ekonomik hayatın nihai hedefinin kar elde etmek olduğunu bildiren İbn Haldun'a göre devletler e tıpkı bireyler de olduğu gibi iktisadi faaliyetlerde kâr amacı güder ve tasarrufta isterler. Elde edilen güç "mülk",

egemenlik olmakla birlikte toprakların artması, vergilerin artması, şehirlerin büyümesi, sarayların yapılması bunun somut göstergeleridir. "Mülk, esasen sahip olmak ve bunun yanında tasarrufla bulunmak anlamına gelmektedir. Hükümdar (Melik veya malik) ise sahip ve mutasarrıf demektir. (Candan, 2007: 239)

Asabiyet bir davranış şeklidir ve bu davranış şekli kolektif olmaktadır. Kolektif yaşayış belli bir örgütlenme ve ortaklaşa yaşayış olgusunu geliştirip pekiştirmektedir. (Albayrak, A. 2000: 6) İbn Haldun'a göre medeni yaşamın kaynağı, toplumsal iş bölümü ve dayanışma yoluyla üretilen bu ekonomik fazlalığın sistemli bir şekilde artış göstermesidir. Dolayısıyla toplumsal dayanışma ile ekonomik kazançlar ve medeni gelişim arasında doğrudan bir ilişki olduğunu savunmaktadır. İbn Haldun'un asabiyet kavramıyla vurgulamak istediği nokta bireylerin yaşamlarına anlam kazandıran yüksek bir inanç ve değer ortaya koyabilme duygusu ve davranışdır.

3. İbn Haldun'un Asabiyet ve Umran Düşüncesi Bağlamında İktisadi Temel İlkeler

İbn Haldun'un Mukaddimesinde umran ve asabiyet kavramlarını üzerinden ortaya çıkarılan temel iktisadi ilkeler şu şekilde sıralanabilir.

Devlet: İbn Haldun'un iktisat teorisinde bir ülke ekonomisinin temelini devlet oluşturmaktadır. Bu bakımdan devlet harcamaları, kamu ekonomisi bağlamında tetikleyici bir güçtür. Düşünce temelinde kamu harcamaları ile kamu gelirleri arasında bir denklik olması gerektiğini vurgulayan İbn Haldun'a göre kamu harcamalarının asıl kaynağı vergilerdir. İbn Haldun iktisadi faaliyetlerde devletin rolüne, özel girişimcilikçe değinmiş, devletin sınırlı müdahale içinde olması gerektiğini ifade ederek liberal ekonomik sisteminin temellerini atmıştır. Bu anlamda iktisat ile kamu ilişkisine değinen ilk kişi İbn Haldun'dur. (Özdemir, 2023: 45) İbn Haldun'a göre devlet ekonomide son kararı veren rolü üstlenmemelidir. Zira müellif, devletin doğrudan ekonomik hayata müdahalesine olumlu bakmamaktadır. Ancak ona göre devlet dolaylı olarak fonksiyonel bir şekilde ekonomik hayatta yer almalıdır. Devlet bazı tedbirleri almak suretiyle ekonomiyi yönlendirir, onu canlı hale getirir. Bunlardan biri güvenlik, diğeri kişilerin sahip olduğu hakları kullandırmak olup bu suretle ekonomik faaliyetler gerçekleştirilir. (Onur, 2022: 43)

Servet dağılımı ve vergide Adalet: Asabiyet kavramıyla ilgili diğer önemli husus Adalet'in varlığıdır. İbn Haldun'a göre gelir ve servetin oluşması temelde üç unsurdan oluşmaktadır: Ücret, kâr ve vergi. Bu bağlamda servet dağılımı, emek sahipleri, kâr edenlere ve devlete göre dağılmaktadır. (Candan, 2007: 242) Servet'in sarf edilmeden, harcanmadan hazinelerde saklanarak artmayacağını ifade eden İbn Haldun'a göre, ekonomideki refah seviyesi doğrudan para ile bağlantılıdır. Piyasaya yüksek miktarda para girişi ve aktif olarak dolaşımı ekonomide büyük canlanmaya sebep olmaktadır. Ekonomin önemli bir unsuru olan Dağıtımın adaletli gerçekleşmesi halinde azalmayan ücretin, bir daha piyasaya döneceği; piyasadaki kazancın kara dönüşeceği ve artacak karın da vergi olarak tekrar devlete döneceği bir döngü olarak karşımıza çıkacaktır.

Sermaye Birikimi: kâr ihtiyaçlarından fazla ise sermaye birikimi olacaktır. Bu durum, fazla kârların yatırım aracı olacağı anlamına gelir ve sermaye birikimi, kâr için üretimdeki tüm süreçleri ve yatırımları teşkil eden hızlı bir ekonomik gelişme ve güçlü bir hanedanlık (devlet, yönetim) meydana getirecektir. Devletin ekonomiye adaletten uzak haksız müdahaleleri, adaletsiz vergilendirme, mülkiyet bağımsızlığının hiçe sayılması gibi olumsuz tasarruflar ekonomiyi olumsuz yönde etkilemekte ve sonuç olarak devletin temel gelir kaynaklarından olan vergilerle elde etmeyi amaçladığı gelirden mahrum olma veya eksilme olarak yansımaktadır. (Arslan, 1997: 113-114). Adalet bu kapsamlı anlamıyla, "sosyal dayanışma", "grup duygusu" veya "sosyal bağlılık" gibi farklı şekillerde tercüme edilen "asabiyet" olmadan tam anlamıyla gerçekleştirilemez. İbn Haldun'un finans düşüncesinin belirgin nitelikleri, iktisadi hususları, sosyal meseleleri inceleyen bir araştırmacı gözüyle incelemesinde yatmaktadır.

Dolayısıyla Asabiyet kavramıyla vurgulamak istediği "Devlet ve Adalet" olgularını iktisadi tespitler ışığında ele almaktır.

Arz Talep Dengesi: İbn Haldun, arz ve talebin pazar ve fiyatlar üzerindeki etkin rolü dikkate almakta, talebin artmasına bağlı olarak fiyatların yükseldiğini, talebin azalmasına bağlı olarak da düştüğünü sonucunu dile getirmektedir. Fakat, o bu iktisadi kanunu mücerret bir şekilde tespit etmekle yetinmemekte, ayrıca talepteki artışa yol açan sosyal faktörleri araştırdığı gibi, talebin artmasından ve fiyatların yükselmesinden hasıl olan sosyal neticeleri de incelemektedir. (Uludağ, 2001: 399)

Denk Bütçe: İbn Haldun'un iktisadi tespitleri çok disiplinli ve dinamik özellikler taşımaktadır. İbn Haldun'a göre, bütçenin dengeli olması sağlıklı bir ekonomi için önemli olduğu gibi siyasi istikrarın sağlanmasında mihenk taşıdır. Kamu harcamalarının elde edilen gelirlerden fazla olması, vergi gelirlerin artamamış olması ve harcamaların kısılmaması, bütçede açığa neden olacaktır. Bu açıktaki ekonomiyi ciddi anlamda olumsuz etkileyecektir. Bu bakımdan her zaman denk bir bütçeyi oluşturacak etkenler sağlanmalıdır. (Candan, 2007: 242) Burada da temel nokta devlet "mülk" otoritesinin güçlü oluşu ve adalet prensibinin göz ardı edilmemesi gerektiğidir.

Vergi Matrahı: İbn Haldun'un ortaya attığı vergi teorisinde de düşük tutulan vergilerin yatırım ve üretim artışı sağlayacağını, bu yolla da istihdamın artıp; fiyatların da düşeceğini belirtmiştir. Bu durumda, sadece enflasyon ve ekonomik durgunluk azalmakla kalmayacak, aynı zamanda artan işlem hacmiyle birlikte milli gelir ve toplam vergi gelirleri de artacaktır (İlgen, 2005: 102). Kaldı ki vergiler ekonomileri besleyen ana kaynaktır fakat vergi oranlarının artırılması kaynakları artırmaz tam aksine insanların ekonomiden üretim zincirinden çekilmesine sebep olur. Buda devletlerin kaynaklarının azalmasına ve ekonomik sıkıntıların ortaya çıkmasına sebep olur. (Yıldırım, 2006: 77). İbn Haldun, olması gereken vergi düzeyini ise şu şekilde ifade etmiştir: "Eğer bütün bunları anladıysan üretim ve kalkınmada en güçlü etkenin üreticilere yüklenecek vergi oranlarının mümkün olduğu ölçüde az olması gerektiğini bilirsin. Çünkü bu durumda insanlar kar ve menfaat elde edeceklerini bildikleri için üretime yönelirler." (Yıldırım, 2006: 77).

Kamu Maliyesi (Gelir-Gider): İbn Haldun'un medeniyetler ve devletlerin yükselişi ve çöküşünün ayrılmaz bir unsuru olarak kamu maliyesi (public finance) üzerine düşünceleri günümüzde de etkinliğini sürdürmektedir. Kamu maliyesi, kamu harcamaları, büyümeleri ve ekonomik hayata etkileri; vergilendirme yükü, İbn Haldun'un medeniyetin yükselişi çöküşü teorisinin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Hane halkının çok ötesine uzanarak pazar, fiyat, para, arz ve talep olgularını ele almış ve Kamu maliyesi bağlamında da kamu harcamalarının ekonomi üzerinde düzenleyici etkisinin olduğuna inanmıştır. İbn Haldun, yatırımın ekonomideki rolünü şu ifadelerle vurgulamaktadır: "Ve bil ki, servet emin yerlerde istiflenip toplandığında büyümeyiz. Ancak halkın refahı için harcadığı, onların hakları verildiği ve sıkıntıları ortadan kaldırıldığı zaman büyür ve artar." Bu ise "halkın durumunun iyileşmesini, devletin güçlenmesini, dönemin refah içinde olmasını ve (devletin) itibarının artmasını" sağlar. (Chapra M. Umer, 2006: 221) Bu açıdan asabiyet kavramıyla ele alınmak istenen husus Adalet'in olduğu yerde toplumda yaşayan insanlar arasında birlik, beraberlik ve düzenin olduğunu, "toplumsal huzur" gibi asabiyet kavramıyla açıklanacak bir olgunun bu sayede gerçekleşebileceği gerçeğidir.

Adalet: İktisadi gelişme adaletsiz mümkün değildir. Adalet, iktisadi gelişme gibi sadece ekonomik anlamda ele alınmamalı; aksine insan hayatının bütün alanlarını kapsayacak şekilde geniş bir adalet anlayışı tasavvur edilmelidir. İbn Haldun'a göre "Adaletsizlik, sadece paranın veya malın karşılıksız veya sebepsiz şekilde sahibinden alınmasından ibaret olduğu düşünülmemelidir. Adaletsizlik bundan çok daha kapsamlıdır. Birisinin malına el koyan veya onu zorla çalıştıran yahut ona karşı haksız bir talepte bulunarak baskı yapan ya da hukukun gerektirmediği bir görevi yükleyen kişi adaletsiz davranmış olur. Haksız vergilerin toplanması da adaletsizliktir; bir başkasının mülküne

tecavüz veya onun gasledilmesi ya da çalınması da adaletsizliğe yol açar; başkalarının haklarından mahrum bırakması da aynı şekilde adaletsizliktir. (Chapra M. Umer, 2006: 211) İbn Haldun düşük vergilendirmelerin toplumun zenginliğini arttıracığını düşünmektedir. Çünkü halka adil olmak Allah'ın bereketine (blessing and growth) sebep teşkil edeceğine inanmaktaydı. Bu sayede, vergi gelirlerinin artacağını düşünmekteydi. Aşırı yüksek vergi oranları adaletsizliğin göstergesi olduğundan toplumun refahını olumsuz yönde etkilemektedir. Sonuç olarak da devletin toplam vergi gelirleri azalmaktadır. Bu noktadan bakıldığında bir ülkedeki iç huzur ve güvenin teminatı olan adalet duygusunun toplumların uyum içinde yaşayabilmesi adına önemli bir faktör olduğu bildirilmektedir.

Güven: Asabiyye ayrıca Umran kavramıyla paralel olarak karşılıklı güven ve iş birliğinin oluşumunun temel nedenidir ki bu olmadan herhangi bir ekonominin gelişmesinin hızlandırılması için gerekli iş bölümü ve uzmanlaşmanın teşviki sağlanamaz. Bu güvenin kalkınma ve gelişmede oynadığı rol, artık ekonomistler tarafından da kabul görmektedir. Servet, daha çok ekonomik faaliyetlere, piyasanın büyüklüğüne, devletin sağladığı teşvik veya imkânlarla ve araçlara bağlıdır ki, bunlar da tasarruf veya "halkın ihtiyacını karşıladıktan sonra geriye kalan fazlaya" bağlıdır. (Rosenthal, 1967: 254) Yapılacak olan faaliyet ile gelir arasında doğru orantı mevcuttur. Yüksek gelirden daha fazla tasarruf edip bunlar ile üretimi arttıracak yeni araçlara büyük yatırım yapılmasına katkıda bulunacaktır. Nihai olarak bu da daha büyük servet ve kalkınma sağlayacaktır. Aynı zamanda gelirlerde ve servetteki artış, vergi gelirlerinin de artışına katkıda bulunacağını bildiren İbn Haldun, bu durumun devletin insanların refahı için daha fazla harcama yapmasına imkân sağlayacağını ve sonuçta ekonomik fırsatlarda bir gelişmeye ve daha büyük bir kalkınmaya katkı sağlayacağını bildirmiştir.

Sosyal Dayanışma: Finansal bir yaklaşım olarak günümüzde dile getirilen bireysel veya küçük grup bazlı kredilendirme yaklaşımının (mikro finans) İslam'a yabancı bir konu olmadığı tartışılırken bu konunun İbn Haldun'un "Asabiyet" ya da sosyal dayanışma kavramı ile derinden ilişkili olduğu bilinmektedir. Çünkü bireysel veya küçük grup temelli kredilendirmenin temel özelliği, sosyal ağlar olarak tanımlanan sosyal sermaye, normlar ve karşılıklı faydalar için koordinasyon ve iş birliğini kolaylaştıran güvene dayanmaktadır. İbn Haldun'a göre, insan doğası gereği birlikte yaşamayı, iş birliği yapmayı ve birbirlerine yardım etmeyi tercih eden toplumsal varlıktır. İnsanları bir araya getirmek, en sonunda sosyal uyumu oluşturan özgeciliği ve iş birliğini teşvik etmek için insanlara "asabiyet" vermek zorunludur. Sosyal dayanışma, bireyleri bir grupla özdeşleştiren ve kendi kişisel çıkarlarını grup çıkarlarına tabi kılan akıl durumu olarak düşünüldüğünde ve kavram olarak derinden incelendiğinde bu tip kredilendirme sosyal sermaye çerçevesinden ele alınabilir. Çünkü sosyal dayanışma duygusuyla aşılınmış, adaletin kol gezdiği bir toplum, öncelikli amacını dürüstlük içinde çalışmak ve karşılıklı yararlar ve ortak hedefler için iş birliği yapmaya ikna olmuştur. İbn Haldun, asabiyet kavramıyla bu noktada adalet olgusunun sosyal dayanışmanın olması için ne denli önemli olduğunu belirtmek istemiştir.

SONUÇ

Orta Çağda batı dünyasının siyasi ve ekonomik çalkantılar ile uğraştığı bir zamanda; İslam dünyasının en parlak zamanlarından bir dönemde yaşamış olan İbn Haldun, kendi döneminde adının bile anılmadığı birçok kavramdan ilk söz eden olmuş, onun dile getirdiği bu kavramlar günümüzde birçok bilim dalına ışık tutmuş ve temelini oluşturmuştur. Toplumsal olayları anlatırken bilimsel bir bakış açısıyla irdeleyen İbn Haldun, felsefe, psikoloji, eğitim, kentleşme, din sosyoloji ile ilgili çok önemli fikirler ortaya koymuştur. Ekonomi alanındaki tespitleri kendinden uzun zaman sonra irdelenip anlaşılmaya başlanmış ve birçok bilim insanının çalışmalarına temel oluşturmuştur. İbn Haldun ekonomik bir analiz olmasa bile ekonomik problemleri açıklama ve genelleme arayışında olduğu söylenebilir. İnsan için toplumsal hayatın tabii ve zorunlu olduğunu belirten İbn Haldun,

Umran kavramıyla, toplumun ihtiyaçlar kaynaklı ortaya çıkan zorunlu bir olgu olduğunu vurgularken, Umran'ın öz itibarıyla toplumu oluşturan bireylerin kolektif şekilde birlikte yaşama çabalarıyla ortaya koydukları örgütlenmeler ve bu çabalar sonucu ortaya çıkan ilişkiler ağı olarak nitelendirerek insanların doğası gereği yardımlaşmaya muhtaç olduğunu belirtir. Toplumsal yaşam esas olarak İbn Haldun tarafından maddi ihtiyaçlarına odaklanan insanın kolektif üretim faaliyeti olarak görülmektedir. Dolayısıyla burada ekonomik çıkarım açısından "üretim" olgusu ve bununla beraber "emek" olgusu Umran kavramı altında değerlendirilmektedir. Üreten insan doğası gereği bunu tek başına yapamayacağından bir sosyal organizasyona ihtiyaç duymaktadır. Değerin yaratıcısı olarak emeğin rolüne büyük önem veren İbn Haldun, bu rolü katma değer kaynağı olarak görmektedir. Yapılan iş birliği ile beraber bireyler sayıca kendilerinden daha fazla insanın ihtiyacını karşılayabilecek bir üretim gerçekleştirecektir. Bir araya gelerek yapılan üretimin ihtiyaç fazlası kısmının çoğalacağını söyleyen İbn Haldun, emek ve üretimin artması ile servet ve paranın da toplumda artacağı tespitinde bulunmuştur. Çünkü ona göre para ve sermaye kavramları klasik finans anlayışından farklı bir düzlemde ilerlemektedir. İslami perspektife paralel olarak, kurumların ve bireylerin sosyal sorumluluklarına odaklanan bu bakış açısına göre para, bir mübadele aracıdır, zamanla büyüyen bir mülk / varlık değildir. İbn Haldun, Asabiyet kavramını nesep asabiyeti ve sebep asabiyeti olarak iki açıdan ele almış; ancak ortak ideoloji ve birlik duygusu sonucu oluşan sebep asabiyetine vurgu yapmıştır. İbn Haldun'un temel teorilerinden olan Asabiyyet, bir medeniyetin yükselişinin ardında yatan belirleyici bir güçtür. (Grup Duygusu, Sosyal Uyum). Asabiyet'in bir davranış biçimi olduğunu söyleyen İbn Haldun, bu davranış biçiminin kolektif olması gerektiğini vurgulayarak bir arada yaşamının ve örgütlenme kültürünün belirli bir ortak düşünceyi doğuracağını belirtmiştir İbn Haldun'un asabiyet kavramıyla vurgulamak istediği husus bireylerin yaşamlarına anlam kazandıran yüksek bir inanç ve değer ortaya koyabilme duygusu ve davranışdır. Burada devletin önemi ortaya çıkmaktadır. Devlet ne kadar güçlü olursa, ekonomik gelişim o kadar güçlü olur. Devletin gücü ve ekonomik refahı birbiriyle ilişkilidir. Devlet bünyesinde barındırdığı kurumlar eliyle ekonomik hayatın bir düzen içerisinde gerçekleşmesini ve gelişmesine olanak sağlamaktadır. Asabiyet kavramıyla ilgili diğer önemli nokta Adalet olgusudur. Kaynak dağılımının hakkaniyetle gerçekleşmesi gerektiğini belirterek piyasadaki kazancın kara dönüşeceği ve artacak kârın da vergi olarak tekrar devlete döneceği gibi bir döngü olarak karşımıza çıkacağını vurgulamıştır. İbn Haldun, haksız vergilemenin de ekonomiyi olumsuz yönde etkileyeceğini vurgulamıştır. Ortaya attığı vergi teorisinde, düşük vergi politikasıyla sağlanacak yatırım ve üretim artışı ile hem istihdamı artıracak hem de fiyatlar genel seviyesinin düşmesine sebep olacak öngörüler mevcuttur. Bu düşünce bile kendi başına enflasyonu düşürmenin ve ekonomik durgunluğu azaltmanın yanında aynı zamanda yükselen işlem hacmi ile beraber milli geliri dolayısıyla toplam vergi gelirini de artıracaktır.

Gelişim ve kalkınma adaletsiz mümkün değildir. Adalet de tıpkı gelişme ve kalkınma gibi sadece ekonomik anlamda değil; insan hayatının bütün alanlarını kapsayacak daha geniş bir adalet anlayışı tasavvur edilmelidir. Dolayısıyla asabiyet kavramı ekonomik kalkınmaya uygulanabilir: yani, liderlerin kalkınmaya olan bağlılığını ve insanların bir şey elde etmeleri için güçlü motivasyonlarıyla birleştirilmesi şeklinde de yorumlanabilir. Zira örgütlenme ve büyüyen pazarlarda kalkınmada iş birliği daha da önemli hale gelmektedir. Bununla beraber insanları bir araya getirmek, en sonunda sosyal uyumu oluşturan özgeciliği ve iş birliğini teşvik etmek için insanlarda "asabiyet" anlayışının yerleşmesinin zorunlu olduğunu bildiren İbn Haldun, bunun gerçekleşmesi sosyal dayanışmada adalet olgusunun öne çıkmasına bağlı olduğunu belirtmiştir. İbn Haldun'un mali ve iktisadi konuları ele alış biçimi incelendiğinde "diğer faktörlerin sabit olduğu" görüşünü reddederek bir ekonominin uzun vadeli genel performansını geliştirmeye ve halkın refahını artırmaya yarayacak sosyo-ekonomik politikaların formasyonunda çok-disiplinli dinamiklerden faydalanılması görüşünü benimsediği

görülmektedir. Ekonomik gelişme olmadan kalkınma olamayacağını ekonomik kalkınmanın temelinde ise sosyal adalet olduğunu vurgulayan İbn Haldun, sosyal adalet olmadan da mutlu olunamayacağını belirtir. İbn Haldun'un kalkınma kavramı ekonomik faktörler ile beraber kurumsal faktörlere dayanan çok disiplinli ve dinamik bir yapıdır. Bu yapıda kalkınmayı sağlayan ekonomik faktörler, nüfus, iş bölümü, emek, kamu harcamaları, vergiler ve iklim üzerinden açıklanmaktadır. Bankacılık ve finans ta bunun bir parçasıdır. İbn Haldun'un, bu konuda ahlak ekonomisine (moral economy) dayanak oluşturan etmenleri sıraladığı söylenebilir.

<i>"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları:</i>	
Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayımlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.	
<i>The following statements are made in the framework of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":</i>	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Double-Blind Peer Review:	External-independent
<i>This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.</i>	

KAYNAKÇA

- Albayrak, A. (2000). Bir Medeniyet Kuramcısı Olarak İbn Haldun. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(9), 1-17.
- Arslan, A. (1997). *İbn-i Haldun'un İlim ve Fikir Dünyası*, (2. Baskı). Ankara: Vadi Yayınları.
- Candan, N. (2007). İbn-i Haldun'un Gözüyle Kamu Maliyesi Yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi*, 14(2), 235-245.
- Chabane, D. (2008). The Structure of 'Umran al-'alam of Ibn Khaldun. *The Journal of North African Studies*, 13(3), 331-349.
- Chapra M. Umer (2006). İbn-i Haldun'un Gelişme Teorisi Günümüz İslâm Dünyasının Düşük

- Performansını İzahta Yardımcı Olur mu? *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 0(16), 205-243.
- Çağırıcı, M. (1991). *Asabiyet*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çilingir, L. (2009). *Farabi ve İbn Haldun'da Siyaset*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Dieter, W. (1995). Ibn Khaldun on Economic Transformation. *International Journal of Middle East Studies*, 27(1), 29-37
- Dursun, T. & Hassan, Ü. (2012). *İbn-i Haldun'da Uygurlukların Yükselişi ve Çöküşü*, (2. Basım). İstanbul: Kaynak Yayınları,.
- Dusuki, A. W. (2006). "Empowering Islamic Microfinance: Lesson from Group-Based Lending Scheme and Ibn Khaldun's Concept of 'Asabiyah'", Monash University 4th International Islamic Banking and Finance Conference. Kuala Lumpur.
- Eyüpoğlu, O. (2004). İbn Haldun'un Günümüz Sosyal Psikolojisine Katkısı. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6(22), 5-10.
- İbn Haldun, (2004), *Mukaddime*, (Cilt I ve II). Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı.
- İbn Haldun, (1998). *Mukaddime I*, (Hazırlayan: Süleyman Uludağ), (II. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed (ts.). *Lisanü'l Arab*. Beyrut: Dar's-Sâdr.
- İlgen, A. (2005). İbn-i Haldun'un Kamu Ekonomisi, Maliyesi ve Vergi Dünyasına İlişkin Görüş ve Analizleri. *Vergi Dünyası Dergisi*, 0(281), 101-106.
- Kaynar, M.T. & Ak, G. (2018). Modern Siyaset Teorisinde İbn Haldun ve Asabiyyet Düşüncesi. *The Journal of Academic Social Science*, 6(66), 177-195.
- Kozak, İ. E. (1999). *İbn Haldun" md.*, 20/1-8. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mouhammed, A. H. (2004). Ibn Khaldun and the Neoliberal Model. *History of Economic Ideas*, 12(3,)), 85-109.
- Onur, M. (2022). İbni Haldun'un İslam Ekonomisi ile İlgili Görüşleri. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 37 – 59.
- Görgün, T., (1999). İbn Haldun. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 20) İçinde (s. 1-8). İstanbul Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özdemir, R. (2023). *İslam İtisadı ve Finansı*. İstanbul: Kitabı Yayınları.
- Rosenthal, F. (1967). *The Muqaddimah*, Bollingen Foundation. New York, N.Y.
- Spengler, J. (1964). Economic Thought of Islam: Ibn Khaldun. *Comparative Studies in Society and History*, 6(3), 268-306.
- Toku, N. (2002). *İlm-i Umran*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Topses, M. D. (2014). İbn Haldun'da Asabiyye Olgusunun İşlevleri ve Toplumsal Temelleri. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 20(79), 93-99.
- Uludağ, S. (2001). *İbn Haldun Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Yıldırım, E. (2006). İbn Haldun'un İktisadi ve Mali Düşünceleri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Formda Hikâye, Normda Evrensel Olgı: Yûsuf Kıssasından Kuşatıcı İlkeler*

Dr. Ali Rıza Güneş

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0298-5646>

Milli Eğitim Bakanlığı, Kahramanmaraş – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 21.02.2024

Kabul: 26.09.2024

On-line Yayın: 30.09.2024

Anahtar Kelimeler

Tefsir
Norm
Form
Yûsuf Kıssası
İlke

Araştırma Makalesi

* Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.75389>

Öz

Geçmişten günümüze değin Kur'ân'ın tarihselliği-evrenselliği ve Kur'ân kıssalarının mâhiyeti konularında pek çok tartışma cereyan etmiştir. Kur'ân'ın tarihsellik ve evrensellik konularındaki kendine has yapısının zaman zaman istismar edildiği literatürde tartışlagelmıştır. Aralarında Rudi Paret'in de bulunduğu bazı oryantalistler, Kur'ân hakkında çeşitli iddialarda bulunmuştur. Örneğin Paret, Kur'ân'da yer alan mesajların tarihte kaldığı, bugüne hitap etmediği ve evrensel ilkelere sahip olmadığı gibi çeşitli iddialar ileri sürmektedir. Bu makale, bu ve benzer iddiaları Yûsuf Kıssası özelinde tetkik etmeyi amaçlamaktadır. Makalede öncelikle konunun temelini oluşturan birtakım kavramlar açıklanmaktadır. Bunlardan bazıları, kıssa ve hikâye, tarihsellik ve evrensellik, form ve normdur. Makalenin konusu, ilgili meseleleri iki açıdan ele almayı gerekli kılmaktadır: Teorik ve pratik. İki boyutlu bu yaklaşımımızın teorik bölümünde, Kur'ân'ın mesajlarından evrensel ilkelere ulaşılabilmesi için gerekli olan argümanlar ele alınmaktadır. Pratik bölümdeyse söz konusu argümanlar Yûsuf kıssası özelinde somutlaştırılmaktadır. Teorik bölümde, kıssaların tarihselliği ve evrenselliği tartışması, kıssalarda yer alan kavramların genel geçer özelliği incelenmektedir. Yine teorik bölümde, bir kıssada yer alan özel olayların her çağda bütün insanları kuşatıcı özelliği, ayrıntılı başlıklar altında açıklanmaktadır. Bahsi geçen argümanlar, konunun teorik olarak bir zemine oturmasını sağlamaktadır. Teorinin pratiğe dönüştüğü bölümde ise Yûsuf kıssası tevhid-şirk, kötülük-iyilik, nefret-sevgi, ihanet-sadâkat, güzellik-çirkinlik, zillet-iffet, kıtlık-tahul, iftira-itiraf, şehvet-meşakkat, sabır-selamet, rüya-tevil, hayali-hakikî güzellik, aklanma-tahliye, şahitlik-hukuk başlıkları altında çift yönlü irdelenmektedir. Netice olarak Yûsuf kıssasının, tevhid, ahlâk ve hukuk olmak üzere üç ana ilkeyi barındırdığı tespit edilmektedir. Birinci ana ilke olan tevhid, Allah'ın birliğine dayanan en büyük ilkedir ve Allah'a herhangi bir şeyi denk tutma anlamına gelen şirk, hakikate yönelik olarak yapılmış en büyük kötülüktür. Ana ilkelere ikincisi, çok geniş bir alanı kapsayan güzel ahlâktır. Toplumun çeşitli unsurlarının birbiriyle kaynaşmasının temelini oluşturan güzel ahlâk; kötülüğe iyilikle karşılık vermek, belalara karşı sabretmek, kişiliği kötü arzulara karşı korumak ile örneklendirilir. Üçüncü ana ilke, insan haklarını belirleyen hukuktur. Hukuk ilkesi, özgürlük ve mal gibi amaçsal ve araçsal değerleri korumayı hedefler. Örneğin Hz. Yûsuf'un şahitler önünde aklanması ve alınan depolama tedbirleriyle tahılın korunması, bu hedefi gerçekleştiren olaylardır. Araştırmada ulaşılan sonuç, Hz. Yûsuf'un örnek yaşantısıyla hem Hz. Muhammed'in hem de tüm inananların izinden gideceği bir karakter olduğudur. Yûsuf sûresi, formu itibariyle hikâyedir, içeriği itibariyle evrensel ilkeleri barındıran bir hüviyete sahiptir.

Atf Bilgisi / Reference Information

Güneş, A. R. (2024). Formda Hikâye, Normda Evrensel Olgı: Yûsuf Kıssasından Kuşatıcı İlkeler. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 17(101), 115-136.

*Story in Form Universal Phenomenon in Norm: Comprehensive Principles from the Story of Joseph**

Dr. Ali Rıza Güneş

Ministry of Education, Kahramanmaraş – TÜRKİYE

Article History

Submitted: 21.02.2024

Accepted: 26.09.2024

Published Online: 30.09.2024

Keywords

Tafsir

Story of Joseph

Norm

Form

Principle

Research Article

* This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.75389>

Abstract

Over time, extensive discussions have unfolded regarding the historical and universal aspects of the Qur'an, as well as the nature of its narratives. It has been debated in the literature that the unique structure of the Qur'an concerning historicity and universality is sometimes exploited. Notably, certain Orientalists, including Rudi Paret, have made diverse claims about the Qur'an. Paret, for instance, contends that the messages in the Qur'an are outdated, irrelevant to the present, and lack universal principles. This article aims to scrutinize the aforementioned claims, with a specific focus on the story of Yusuf in the Qur'an, offering diverse perspectives. Foundational concepts of the topic, such as narrative and story, historicity and universality, form, and norm, are elucidated in the initial part of the article. The exploration of relevant issues in the article requires a two-fold perspective: theoretical and practical. In the theoretical section of our approach, arguments necessary for deriving universal principles from the Qur'an's messages are discussed. In the practical section, these arguments are exemplified through the story of Yusuf. The debate on the historicity and universality of narratives is addressed in the theoretical part, examining the general characteristics of the concepts presented in the narratives. Specific events in a narrative, transcending eras and encompassing all people, are detailed under specific headings in the theoretical section. These arguments lay a theoretical foundation for the subject. In the section where theory translates into practice, the story of Yusuf is analyzed from two perspectives under headings such as monotheism-polytheism, evil-good, hatred-love, betrayal-loyalty, beauty-ugliness, humiliation-chastity, famine-grain, accusation-confession, desire-hardship, patience-salvation, dream-interpretation, imaginary-real beauty, acquittal-discharge, testimony-law. The research concludes that the story of Yusuf encapsulates three main principles: monotheism, ethics, and law. Monotheism, the primary principle, is founded on the unity of Allah, and associating anything with Allah (shirk) is considered the greatest transgression against the truth. The second main principle is beautiful ethics, fostering harmony among various societal elements and exemplified by responding to evil with goodness, enduring trials with patience, and safeguarding one's character against negative desires. The third main principle is the law, determining human rights and aiming to protect values like freedom and property. For instance, the acquittal of Prophet Yusuf in the presence of witnesses and the storage measure taken to preserve grain exemplify the realization of this goal. The research outcome indicates that Prophet Yusuf's exemplary life will be followed by both Prophet Muhammad and all believers. The Yusuf Surah takes the form of a story and encompasses universal principles in its content.

GİRİŞ

Kullarına şefkatini esirgemeyen Allah, Kur'ân'ı onlara yönelik rahmetinin en büyük tezahürü ve en derin hikmeti olarak göndermiştir (Esed, 1999: 1/1). Kur'ân, salt bir tarih kitabı değildir fakat onda tarihî olayların en kıymetli kesitleri önemli bir yer tutar. Kur'ân'ın üçte birinden fazlasını oluşturan kıssalar (Karataş, 2018: 88), doğru yolu göstererek akılları ikna etmeyi ve gönülleri huzura kavuşturmayı hedefler. Tarihsel değerlerin en önemli örneklerini bağrında taşıyan bu kıssalar, değer aşınımının yaşandığı dönemlerde toplumları özlerine döndürmek üzere değer taşımında bulunur. Çünkü kıssalar, bilinç hazinesi taşıyan vasıtalar konumundadır.

Sosyal bir olgu olarak Kur'ân'ın asırlar boyu yol göstermesinden faydalanmak suretiyle hidâyete erenler olduğu gibi onu farklı bir gözle okuyarak iman etmekten uzak kalanların da olduğu bilinmektedir. Çeşitli din ve ideolojilerin mensubu olan bazı araştırmacılar, Kur'ân'ı doğru anlamak ve ondan faydalanmak için değil ona farklı amaçlarla yaklaşmaktadırlar. Bu araştırmacıların birçoğu, İslâm kültürünün kodlarını öğrenerek bunları kendi emellerine ve ön yargılarına göre şekillendirmeyi amaçlayan oryantalistlerden (Paçacı, 2006: 282) oluşmaktadır. Onlardan biri de Almanya doğumlu bir oryantalist olan Rudi Paret'tir (öl. 1983) (Polat, 2011: 12-27, 45-86). Paret, esasen Kur'ân'ın, Müslümanların çağdaşlıkla kucaklaşmalarını onaylamadığını, zira Kur'ân'ın dünyasının bambaşka ve tarihin çok gerilerinde bir yerde olduğunu iddia etmektedir. Yine o, Müslümanların Kur'ân'ın evrenselliğine olan inançları gereği, çağdaş yaşamla ilgili sorunlarını çözmede yine Kur'ân'a başvurmaları, gerçekte ona üstesinden gelemeyeceği bir yük yüklemekten başka bir şey olmadığını ileri sürmektedir (Paret, 1995: 17). Ona göre Kur'ân, evrensellik iddiasını içerse de -bu özelliği taşımadığı için- bu tür manevralara elverişli değildir (Paret, 1995: 18).

Paret, makalelerinin ilerleyen sayfalarında da Hz. Muhammed'in tebliğ etmiş olduğu ve Kur'ân'da yer almış bulunan yaşam düzeninin, belli başlı ayrıntılarıyla belli bir zamana bağlı olduğunu belirtmektedir. O, insanlığın bu sürede kat ettiği gelişme tarafından bunların aşıldığı görüşünü öne sürmektedir (Paret, 1995: 114). O, "Bu son arz ettiğim konular, salt teorik birtakım mülâhazalar değildir. Kısa ifadesiyle, tarihsel bir Kur'ân anlayışına yönelik temayüller göze çarpmaya başlamıştır. Bu temayüller, Kur'ân'ın hukukî kesitlerinden çok, ondaki irşâdî ifadeler ve kıssalara taalluk etmektedir." demektedir (Paret, 1995: 114).

Paret, bu sözleriyle Kur'ân'ın ahkâm ve kıssalarıyla sadece nâzil olduğu çağın tarihsel bir malzemesi konumunda olduğunu (Turan, 2019: 401), etkisinin indiği asırla sınırlı bulunduğunu, tarihin gerilerinde kaldığını, sonraki asırlara kapalı olduğunu, evrensele uzanamadığı için çağdaş sorunlara çözümler sunmadığını ve böylece sorun çözen değil yük olan bir kitaptan başka bir şey olmadığını savlamaktadır. Paret, Kur'ân'ın bütünüyle tarihte kaldığı gibi bir iddiayı ispatlamak yerine konuyu Muhammed Halefullah (öl. 1997) gibi bazı ilim adamlarının çalışmalarına havale etmektedir (Paret, 1995: 115).

Bu makalede,¹ sözü edilen ithamlara cevap bulmak üzere Kur'ân'ın tarihsel gerçeklik formu içinde evrensel normları ve iletileri barındırıp barındırmadığı olgusu araştırılmaktadır. Literatürde genel olarak Kur'ân kıssalarının tarihselliği-evrenselliği hakkında, özelde de Yûsuf kıssası üzerine çok sayıda kitap, tez ve makale çalışması bulunmaktadır. Bunlar daha çok tarihsellik-evrensellik, değerler eğitimi, aile, estetik, iktisat, ahkâm, kadın hakları sahasında kıssalardan ibret ve hüküm elde etmeye yönelik çalışmalardır. Örneğin kitap sahasında Şehmuz Demir, Zeki Keskin, Yaşar Kurt, Ali Muhammed es-Sallâbî, Nesrişah Saylan ve Mustafa Öztürk; makale alanında Ömer Özsoy, Sadık Kılıç

¹ Bu makalenin yazımında "Yûsuf Sûresi Meâl ve Yorum / Anlamın Anlamı" adlı kitap çalışmamızdan konunun özetlenmesi anlamında çok dar kapsamda istifade edilmiştir. Fakat bu makalede geniş yer kaplayan teori bölümü ve ilke, alâmet, ibret ve mesajlar büyük oranda orijinal olarak sunulmaktadır.

ve Burhanettin Tatar'ın çalışmaları bulunmaktadır. Tez alanında İshak Özgel'in "Tarihselcilik Düşüncesi Bağlamında Kur'an'ın Tarihsel Yorumu" adlı doktora çalışmaları yer almaktadır. Kıssalardan ilke elde etme açınsında Celil Kiraz'ın hazırladığı "Vani Mehmed Efendi'ye Göre Hz. Yûsuf Kıssasından Çıkarılacak Dersler ve İncelikler" adlı bir makale bulunmaktadır. Fakat bu tür çalışmalar hem konunun fikrî temelini ve Yûsuf kıssasından elde edilecek ilkeleri ortaya koyma konusunda çok sınırlı bulunmakta hem de Kur'an'a yönelik tarihsellik ithamlarına doğrudan cevap verme mâhiyetinde de değildir. Bizim çalışmamızsa bunlardan faydalanmanın yanı sıra Yûsuf kıssası özelinde Kur'an kıssalarının, teorik fikrî alt yapıyı oluşturma ve bundan pratik ilkeler çıkarsama birlikteliğinde ele alınmaktadır. Bu makalede özellikle Paret gibi katı tarihselci oryantalistlerin iddialarına cevap bulmak, kuşatıcı ilkelere ulaşmak ve böylece Kur'an'ın tarihsellikten evrenselliğe uzanan boyutunu bu kıssa üzerinden ortaya koyarak bu alandaki boşluğu mümkün olduğu kadarıyla doldurmaya çalışmak hedeflenmektedir.

Çalışmamız konunun problemini, amacını ve yöntemini içeren bir girişten ve iki ana başlıktan oluşmaktadır. Bu başlıklardan ilkinde konunun teorik fikrî alt yapısını oluşturmak üzere Kur'an'da hikâye formunda evrensel normların yer alması meselesi ele alınmaktadır. İkinci başlıkta ise Yûsuf kıssasından pratik olarak elde edilecek kuşatıcı ilkeler incelenmektedir. Bu sayede konunun, teorik-pratik yönlerinin ortaya çıkartılmasına özen gösterilmektedir. Bu süreçte konu, genelden özele doğru; Kur'an bütünlüğünde, kıssalar çerçevesinde ve Yûsuf kıssası özelinde birbiriyle örüntülü bir şekilde ele alınmaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

Bilindiği gibi kavramlar, konuların temel taşları konumundadır. Bu bölümde ana konuyla doğrudan ilgili olan bazı temel kavramlara yer verilmektedir. Bu kavramlar; tanımları, sınırları ve birbiriyle ilişkileri açısından incelenecektir.

1.1. Kıssa ve Hikâye

Kıssa, Arapça *gasasa/قصص* köklü *gassa/قص* fiilinin ismi, *gasas/قصص*dan türetilmiştir. Bu, master anlamında da kullanılmaktadır. *Gassa* fiili; iz sürmek (Kasas 28/11), anlatmak (Yûsuf 12/5), saçı makaslamak/kesmek anlamlarına gelmektedir (Ahmed, t.y.; 8/12; İsfahânî, t.y.: 1/404; İbn Manzûr, 1414: 7/73). İstilah olarak "İnsanların ibret almalarını ve hidâyete ulaşmalarını sağlamak amacıyla, çoğunlukla zaman ve mekândan soyutlanmış, geçmiş peygamberler ve toplumlarla ilgili Kur'an'da anlatılan olaylara kıssa denir" (İbrâhim M., ts: 2/739-740; Demir, 2015: 65-69; Serinsu vd., 2009: 204). Kıssanın, tarihin derinliklerinde kalan gerçek olayların izi sürülerek bilgi ve ileti amaçlı anlatılması, onu hikâyenin genel anlamından ayırır (Demir, 2015: 69). Hikâye, Türkçede aslı olan veya olmayan bir olayın sözlü ya da yazılı olarak anlatılmasıdır (Akalin vd., 2011: 1100). Hikâyede olaylar, gerçeğe de kurguya da dayanabilir. Kur'an kıssaları ile tarihî hikâyelerin karakterleri, birbirlerinden farklılık gösterir. Fakat hikâye kavramı, bu çalışmada kıssanın özelliklerini anlatma sadedinde *gerçeklik* yönü esas alınarak *kıssa* anlamında kullanılacaktır.

1.2. Form ve Norm

Form, bir şeyin şekli, biçimi, yapısıdır (Cevizci, 1999: 357). Form, bir nesnenin şekilsel yapısı olsa da onun içinde öz, amaç ve kural vardır.

Norm, yargılama ve değerlendirmelerin kendisine göre yapıldığı ölçüt; uyulması gerekli kural ve yönerge'dir. Felsefede ahlâk, estetik ve mantık kuralları söz konusudur (Akarsu, 1975: 160; Cevizci, 1999: 827). Toplumsal yaşamın düzenlenmesinde din, ahlâk, hukuk, örf-âdet ve görgü kuralları belirleyicidir. Formatif değerler değişime açık, bölgesel ve zamansal âdiyete sahip olmasına karşın normatif değerler, evrensel boyutluluğa ve sürekliliğe açık özelliktedir. Normatif değerler; delile dayanması, iç tutarlılığı bulunması, ıslahı hedeflemesi, faydalı eylemlere kaynaklık etmesi gibi nedenlerle geçici tarihselliği aşar, evrensel sürekliliğe ulaşır (Düzgün, 2018: 174-175).

1.3. Tarihsellik ve Evrensellik

Tarihsellik konusu, literatürde iki açıdan ele alınmaktadır. Bunlardan birinci yaklaşım; tarihsel olayları tarihiyle sınırlandırmakta, Kur'an'ın önerdiği yaşam düzenini Hz. Peygamberin çağına hitapla sınırlandırmakta, dolayısıyla Kur'an'ın bugüne hiçbir şey söylemediği gibi indirgemeci bir anlayışı yansıtmaktadır (Erten, 2013: 123). Bu görüş, yukarıda görüldüğü gibi daha çok katı tarihselci denebilecek Paret gibi oryantalistlere aittir. İkinci yaklaşımsa olayları tarihsel âdiyeti yönüyle ele almaktadır. Buna göre tarihsellik, olayların açıklanmasında tarihe öncelik veren bir eğilimdir. Bütün olayları, başarıları ve değerleri, içinde doğdukları tarihsel durumlardan ve tarihsel koşullardan hareketle anlamaya çalışan, giderek bu olayların nesnel içeriklerinin ve bugünkü anlamlarının açıklanmasının da ancak bu geçmişe bakış içinde ve geçmiş referans olarak elde edileceğine inanan bir düşünce biçimidir (Akarsu, 1975: 61).

Evrensellik ya da evrensel kural, evrendeki her şey için geçerli olan, hiçbir istisna kabul etmeyen değerdir. Buna göre bir düşünce, ilgili tüm insanların onun doğruluğunu kabul etmesi anlamında evrenselidir (Cevizci, 1999: 323). Ahlâkî açıdan, hazzın aslî ve çok temelli bir değere sahip olduğu ve hazza sahip olan kişiden kişiye değişmediği ilkesini temel alarak her bireyin tüm insanların iyilik, mutluluk ve refahını amaçlaması gerektiğini öne süren ahlâkî bir öğretilerdir (Cevizci, 1999: 323).

1.4. İlke, Alâmet, İbret ve İleti

İlke; temel düşünce, inanç, umde ve prensip demektir (Akalin vd., 2011: 1177). Ahlâk eyleminin en yüksek kuralları, genel ve nesnel geçerliği olan yasaları da ifade eder (Akarsu, 1975: 96). Bu tür bir ilke, eylemde temel alınan pratik kural, eylemi belirleyen, eylemin kendisinin sonucu olduğu norma karşılık gelir (Cevizci, 1999: 459). İlke, iki tür karakter gösterir: İlk ilke ve türemiş ilke. Bütün ilkelerin kendisinden türediği ilkeye, evrensel doğruları anlatmak üzere *ilk ilke* denir (Cevizci, 1999: 459). Türemiş ilkeyse bu ilkeden doğar ve ona göre şekillenir.

Alâmet, kıssada âyât olarak ifade edilmektedir. Burada âyât, alâmetler ve deliller anlamında kullanılmaktadır (Okuyan, 2019: 53; Yavuz ve Çetin, 1991: 4/242-244; Ebû Hayyân, 1420: 6/240). Yûsuf sûresinin başlarında yer alan "Yûsuf'ta ve kardeşlerinde soranlar için nice alâmetler/deliller vardır." (Yûsuf 12/7) âyetinde, bu alâmetlere dikkat çekilmektedir. Çünkü bu kıssada; Hz. Yûsuf'a kötülük edenlerin âkibeti, onun rüyasının doğruluğu, nefisine hâkim olarak emanete huyânet etmeyişi, kötü günlerden sonra güzel günlere erişmesi gibi pek çok alâmet anlatılmaktadır (Mâtürîdî, 2005: 6/210; Ebû Hayyân, 1420: 6/240).

İbret, sözlükte *geçmek, aşmak* mânasındaki *abr* kökünden gelmektedir. Bu kelime, genellikle görünenden görünmeyene geçmek, nesnelere ve olayların dış yüzüne bakıp onlardaki hikmeti kavramaya çalışmak, olaylardan öğüt alıp doğru sonuçlar çıkarmak ve buna göre davranmak demektir (İbn Manzûr, 1993: 4/534; Serinsu vd., 2009: 155; Uludağ, 2000: 21/367-368; Karaman vd., 2009: 253). Kur'an'da altı âyette geçen ibret kavramı; geçmiş milletlerin başına gelen olaylardan çıkarılan ders ve yaratılmış varlıklardaki hikmet, incelik ve mükemmelliğe bakarak bunları yaratan Allah'ın yüceliğine ve Ona kulluk etmek gerekliliğine dair çıkarılan ders anlamında kullanılmaktadır (en-Nahl 16/69; en-Nûr 24/44; Çağırıcı, 1997: 2/336).

İleti/Mesaj, yazı ve sözle anlatılması amaçlanan duygu ve düşünceye denilmektedir (Akalin vd., 2011: 1661). Duygu ve düşüncenin iletisi, kendini bir müjde ve uyarı şeklinde gösterebilir. Bu çalışmada Yûsuf sûresinden elde edilen ileteler de hem düşünceyi hem de duyguyu içeren bir uyarı, müjde ve öğüt şeklinde sunulmaktadır.

2. Teorik Boyut: Kur'an'da Hikâye Formunda Evrensel Normların Yer Alması

Kur'an'da hikâye formunda evrensel normların nasıl yer aldığı meselesi; tarihsellik-evrensellik konusunun mâhiyeti, kıssaların amacı ve formdan norma geçiş keyfiyeti gibi yönleriyle ele almayı gerektirmektedir. Bu sayede üçüncü başlıkta yer alan Yûsuf kıssasından kuşatıcı ilkeler elde edilip

edilemeyeceğinin fikrî temeli oluşturulacaktır.

2.1. Kıssaların Tarihsel ve Evrensel Olmasının Mâhiyeti

Kur'ân kıssaları, insanoğlunun her çağda karşılaşabileceği olaylar, olgular ve aslî örnek formlarıyla ilgili öykücükler (*anekdot*) içerir (Öztürk, 2019: 199). Kur'ân'ın tarihsel oluşu konusunu; Arapça indirilişi, temaları ve ilk muhataplar tarafından anlaşılır olması çerçevesinde ele almak mümkündür. Kur'ân'ın tarihselliği düşüncesi, onun evrensel olmadığını değil ilk muhataplarının algı ve anlayışlarını göz ardı edecek bir tarzda *tarih üstü* veya *tarih dışı* bir karakterde olmadığını, dolayısıyla onun ayakları yere basan bir gerçeği gözler önüne serdiğini anlatmaktadır (Özgel, 2010: 285; Özsoy, 2015: 194; Kılıç, 1996: 105; Erten, 2013: 123). Tarihsel yorumsa tarihsel bir dönemde yer alan her şeyi tarihî akışı içindeki yerine ve konumuna göre anlayıp değerlendirmektir. (Cevizci, 1999: 127). Böylece Kur'ân'ın ilk nâzil olduğu dönemde kendisiyle neyin kastedildiği anlaşılacak ve elde edilen anlam, metne yönelinen güne taşınabilecektir (Özgel, 2002: 32). Zira Allah, ezeli değerlerini tarihî mesellere getirdiği özel cevaplarla vahyetmiştir (Garaudy, 1995: 99). Yani O, ana iletiler denebilecek mazrufunu, tarihsel zarflar içinde sunmaktadır. Kur'ân naslarının, orta ölçekte de Kur'ân kıssalarının bu tarihselliği, iletilerin evrensel olma kıymetinden hiçbir şey eksiltmemektedir. Olaylar, bütün toplumlar ve zamanlar için geçerli bir eylem planı içermektedir (Garaudy, 1992: 94; Erten, 2013: 126). Kur'ân, bu uzanımsal yönüyle zaman ve mekâna sığdırılmaz (Görgün, 1998: 22). Bu nedenle Kur'ân; herkese hitap etmesi, sosyal alanda ortaya çıkan sorunlara çözümler sunması ve fiilî olarak insanları amele ve eyleme yönlendirmesi yönüyle evrenselidir (Tatar, 2001: 336). Öyleyse konunun mâhiyeti; hikâyenin, ekini (*hars*); değerlerin de hasadı temsil etmesi açısından formun normu taşıması şeklinde açıklanabilir.

Kıssalardan anlaşılmalıdır ki ahlâk ilkeleri, tarihsel bir sürecin ürünüdür. Bu nedenle bazı Modernist zihniyetlerin çok defa başvurduğu “seküler ahlâk ilkeleri” (Arslan, 2010: 54), geçmiş olmayan türedi bir yeniliğe sahip değildir. Bilâkis onlar, başta peygamberlerin öğretilerinin serpiştirildiği tarihin ortak mirasından intikal etmiş bir birikimin izlerini taşımaktadır. Seküler ve önyargılı zihniyetlerin, bu birikimi görmezden gelmesi, bir ayağı tarihte sabit Kur'ân'ın, evrensele açık diğer ayağında yer alan tarih üstü ilkelerini *hikâye* diyerek kaybetme, hikâyeyi de *mitoloji* (*esâtîru'l-evvelîn*) sayarak kıymetsizleştirme amacını taşıdıkları izlenimini vermektedir.

Tarih, insanlığın ortak birikiminin şahididir. Bu tür tecrübelerin en meşhurlarından *On emir*'de Allah'tan başkasına tapmamak, ana-babaya hürmet etmek, öldürmemek, zina etmemek vb. (Tevrat, Çıkış 20: 4-17) gibi ahlâk kuralları yer almaktadır. Kur'ân'da, Medine sözleşmesinde, vedâ hutbesinde ve bazı tarihî metinlerde insan haklarıyla ilgili birçok ilkenin, günümüzde insan hakları evrensel beyannamesinde yer alması ve bunların da genel olarak insanlığın ortak paydası olması da göstermektedir ki bu türden ahlâkî değerler, insanlık tarihinde yaşanmış olaylardan süzülüp gelmiştir. Bu kuralların birçoğunun Yûsuf kıssasında da yer alması, kıssaların kendi asrına sığmayan, çağlar üstü değerler silsilesiyle örüldüğünü göstermektedir.

Kıssalarda zamanla değişen şey, form mu yoksa norm mudur? Arslan'ın, Armand Cuvillier'den (öl. 1973) aktararak yorumladığı gibi zamana ve topluma göre değişen şeyler, temel ahlâkî prensipler değil onların fiil haline dönüşürken aldıkları biçimlerdir. Bu biçimlerin oluşmasında örf, âdet, gelenek ve kanun gibi normların etkisi mevcuttur. Örf ve âdetler, şart ve ihtiyaçlara göre değişebilmektedir (Arslan, 2010: 43). Şekil farklılıkları, ahlâkî prensiplerin özüne aykırı düşmediği sürece ahlâkî prensiplerin evrenselliğine zarar vermez. Hatta ahlâkî prensiplerin örf, âdet ve gelenek şeklinde belli bir biçime dönüşmesi, onların hayatiyet ve süreklilik kazanması açısından olumlu katkılar sağlar (Arslan, 2010: 43). Çünkü Kur'ân, kesintisiz akan bir nehir gibidir (Kotan, 2007: 55).

2.2. Kıssalarda Tarih-Amaç İlişkisi

Kur'ân kıssalarının tarihsel ortamıyla çağlar aşan hedefi arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Tarihsel olanın içinde yerel olguları aşan ebedî değerler (Düzgün, 2010: 8 (1), 11) yer

almaktadır. Her âyetin bir amacı olduğu gibi kıssaların da hiç şüphesiz belli amaçları bulunmaktadır. Kur'ân'da 84 civarında olayı anlatan kıssaların amaçlarını altı maddede özetlemek mümkündür: a) Tevhidi hâkim kılmak, b) Hz. Peygamberin risâletini ve vahyi ispat etmek, c) İlâhî dinlerin aynı kaynaktan geldiğini ortaya koymak (el-Enbiyâ 21/48-52; eş-Şuarâ 42/13), d) Yüce Allah'ın inananlara yardım edeceğini, inanmayanlara mühlet verdiğini veya azabını hatırlatmak (Hûd 11/120; el-Ankebût, 29/14-40), e) Seçkin kullara verilen nimetlere işaret ederek güzel amel işlemeye teşvik etmek, f) Şeytandan sakındırmak ve şeytan ekseni inançların yanlış olduğunu ortaya koymak (el-Bakara 2/256-257; en-Nisâ 4/51; Kaya, 2002: 37; Öztürk, 2019: 242; Demir, 2015: 140).

Kur'ân'ın nebevî örneklerinin bir fotoğraf gibi insan zihnine nakşolma tecrübesini sırf tarihsel mahkûmiyet tezinden hareketle göz ardı etmeye çalışmak, insanlığın tarihî sürecinde, *olan* ile *olması gereken* arasındaki ahlâkî bilincini ayırtırmayı hedef alan bir zan gözükmektedir. “Yorumbilim (*hermenötik*), bilincin geçmişin etkisinden tamamen bağımsızlaşamayacağını ön plana çıkararak ahlâkın bu iki boyutu, olan ve olması gereken, arasındaki mesafenin aşılabilir olduğunu vurgulamaktadır” (Özdemir, 2019: 343-346).

Kur'ân, hem indiği tarihe hem de bu tarih üzerinden gelecek tarihe ışık tutma şeklinde çift menzilli bir iletişim uzanımında bulunur. Tatar'ın ifade ettiği gibi İslâm, kendisini kendi vahiy zamanı ve mekânına ait sınırlarının ötesine taşıyacak anlam fazlalığına, yani görünen anlamdan daha derin kavramlara, kıssadan hisse çıkartmaya sahip bir dindir. Bu sebeple o hem kendi genel yorumlarından hem de anlattığı kıssaların yorumlarından *mantûktan mefhuma* (Ebû Zeyd, 2013: 251) giden bir yolla bile olsa bu derin anlam içeriğinin ortaya çıkarılmasını hedeflemektedir (Tatar, 2009: 109). Dolayısıyla Kur'ân; kıssa, emir, yasak, öğüt, mesel, muhkem, müteşâbih ve mecaz gibi çok yönlü anlatıma sahip olma özelliği nedeniyle, sırf indiği tarihle sınırlandırılmayacak kadar geniş bir alanı kapsamaktadır. Kur'ân'ın, tarihe bir zaman diliminde hitap ettiği bir vakiadır fakat kök-dal ilişkisi içinde evrensel ilkeler barındırdığı da bir gerçektir (Keskin, 2008: 78-79, 196). İşte kıssaların amacı, tarihin bağrında yer alan bu ilkeleri örnekleme yöntemiyle çağlara taşımaktır.

Kur'ân kıssalarının karakteri, insan karakterini eğitmeye yöneliktir. Zira bu kıssalar, kendi tarihiyle sınırlılık ve tarihsel bir tikanıklık değil müspet bir aşlayıcılık ve çağlar üstü bir taşıyıcılık özelliği gösterir. İnsanın benzeşmek, aynileşmek, özenmek ve öykünmek gibi gelişim yönündeki ihtiyaçları, kıssalardaki olay ve kahramanlarla *kişilik aşılması* yapılmaması suretiyle karşılığını bulur ve muhatapları üzerinde etkisini gösterir. Böylece kıssanın karakter inşâsı gerçekleşmeye başlar. Bu mânada Yûsuf kıssasının anlatılmasındaki amacın, bir hikâyeye okuma hevesini (*fantezi*) karşılamak veya bir geçmişseverlik (*nostalji*) ihtiyacını gidermek değil bilâkis ahlâkî normları taşıyarak Hz. Yûsuf karakterinde nice kahramanlar yetiştirmek olduğu söylenebilir.

2.3. Formdan Norma Geçiş Keyfiyeti

Kıssalarda söylenen sözle yetinilmez, alınacak derslere, çıkarılacak hüküm ve hikmetlere dikkat çekilir, her dönemi bağlayıcı özellikte önemli ipuçları verilir. Geçiş keyfiyetini şu başlıklar altında incelemek mümkündür:

2.3.1. Allah Merkezli bir Dil Kullanmak

Tevhid ve ahlâk ilkelerinin öneminden dolayı kıssalarda genellikle Allah merkezli (*Teosantrik*) bir dil kullanılır (Öztürk, 2017: 12). Zira kıssalar, sözce kendisinden daha doğru bir kimsenin bulunmadığı Allah tarafından, Kur'ân muhataplarına adeta olaylara yeniden bir canlılık ve biçim vererek anlatılır (Şengül, 1994: 135). Olaylar, doğrudan Allah'ın müdahalesiyle gerçekleşiyor şeklinde ifade edilir. Kur'ân, tarihte olup bitmiş olayları dilin ifade kalıpları içinde aktarır. Böylece olaylar vesilesiyle işaret edilen hakikat de tarihselliğin ötesinde dinî-ahlâkî bir mânâ ifade eder. Bu durum, tıpkı bir şeye işaret edilirken “parmağa değil parmağın gösterdiği hedefe bakma” yöntemini yansıtır. Bu teşbihte görüldüğü gibi Kur'ân kıssalarının ilkesel değerlerine (*norm*) bakmak yerine sadece tarihsel

formlarına bakmak, şüphesiz ki parmağa takılarak asıl hedefi görmekten mahrum kalmak (Öztürk, 2019: 214) gibi dar bakışlılık anlamına gelir. Allah, bu işaret ve yönlendirme dilini *âyet* olarak niteler.

2.3.2. Kavramların Değer Taşıyıcılığı

Kıssalar, kavramlara yaşanılır bir dünya kazandıran, onları anlaşılır kılan ve somut gerçekliklere dönüştüren olayların kapları ve kalıplarıdır. Çünkü kavramlar, ancak olaylar ve eylemler içinde kendilerini gerçek anlamlarıyla açığa çıkarabildikleri için kendi geçmişi, şimdisi ve geleceğini bu olaylara sürekli mekân teşkil eden kıssalarda bulabilirler (Tatar, 2009: 104). Başka bir anlatımla insan, kavramları ve kavramların gösterdiği hakikati ancak olaylar zinciri içinde anlayabilir. Olaylar zincirinin devamlı oluş karakteri, anlama olayını açık uçlu kılar (Tatar, 2009: 103). Bu nedenle kıssalar, aktarılan birer eski (*otantik ve nostaljik*) hikâyeden ibaret kalmaz. Aksine onlar kendilerini dinleyenleri hem olayları hem de olaylar içinde belirginleşen kavramları daha farklı algılamaları ve tutumlarını değiştirmeleri konusunda sorumluluk içinde bırakan yeni olaylardır (Tatar, 2009: 104).

Normatif değerlerin kavranması, soyut özelliğinden dolayı zor bir eylemdir. Bunu kolaylaştırmak için kıssalardaki kavramlar, çevrede bilinen somut nesnelere kullanılarak anlatılır. Olayların tanıdık karakterlerle anlatılması ve verilmek istenen iletilerin bu formatta sunulmasıyla dinleyenin konuyu daha iyi kavraması sağlanır. Örneğin “İhsan, iyiliktir.” demekten, “Muhtaç kimselere Hz. Yûsuf gibi Allah için güzel bir tasaddukta bulunman, senin için bir iyilik ve çok sevaptır.” demek daha anlaşılır ve daha etkilidir. Bu sebeple fikrî iletiler, onu herkesin rahat anlaması için hikâyeye dilinde kabuk-çekirdek ilişkisinde sunulur. Entelektüel düşünceden ziyade somut algılamaya daha yatkın olan insanlar, formdaki normu yakalama işlemini çoğu zaman hikâyeye dilini kullanarak, denilenden denilmek isteneni kolayca algılar. Bu sebeple Kur’ân kıssalarında evrensel hakikatler, çeşitli kavramlarla hikâyeye dilinde tabîi kaplarla asırlara aktarılır. Dinî hükümler, ahlâkî öğütler, eğitsel kurallar, uhrevî uyarı ve müjdelere işte bu formda yeni kıyafetini giyinmiş kavramlarla verilir. Kur’ân’da yüksek değere sahip soyut ilkelerin ve evrensel hakikatlerin beşer algısının kolayca kavrayabileceği doğal şekle dönüştürülerek sunulması, bir tenezzülât-i ilâhî türünden herkesi kuşatıcı eğitsel bir ikram olarak tezahür eder. Aksi durumda ilâhî iletilerle halkın idrak seviyesi arasındaki makas açık kalır, din ile toplumun kaynaşması gerçekleşemez.

2.3.3. Özel Çözümlerdeki Ebedî Özü Yakalamak

Formdan norma geçiş keyfiyetinin bir kanadı, kişi-ileti ilişkisinde görülmektedir. Kur’ân, kıssalarını anlatırken şahısları merkezileştirmez. Aksine şahıslar, model haline getirilmek ve hayatta gerçekleştirilmek istenen ideal, ilke, itikad ve ahlâkî öğretiler için birer araç unsur konumundadır. Bu noktada olayların özünde yer alan mânevî kahramanlardan söz etmek gerekir ki bunlar, ancak kimi şahsiyetlerle özdeşleşmiş olan ilkeler, ahlâkî ve dinî hasletler, insanlığa büyük katkıları olmuş soylu imajlardır. Söz gelimi, Yûsuf sûresindeki şahsî kahramanlar, elbette ki Hz. Yûsuf, babası Hz. Ya’kub, Yûsuf’un kardeşleri ve diğerleridir. Fakat bu konudaki mânevî kahramanlar; kişilerde simgeleşmiş bulunan davranış değerler, ahlâkî erdemler, tutkular, önüne geçilemeyen eğilimler ve asil insanî duyarlılıklardır. Bu açıdan bakıldığında Yûsuf kıssasında başkahraman ve iyi karakterler; iffet, dürüstlük, vefâ, sadâkattir; eriyen bir kalp, sarıp sarmalayan şefkattir; beşerî estetik ve güzelliştir. Olumsuz karakterlerse kıskançlık, hırs, zengin olma tutkusudur; kalbi karartan ihtiraslar ve temiz duyguları yakıp kül eden günahlardır (Kılıç, 1996: 118-119). Kur’ân kıssalarının özünde her asırla bağlantılı bir damar ve her bedende atan bir nabız bulunmaktadır. Kıssa formunu her zaman diri, etkin ve faydalı kılan etken, işte onun bu etkin normatif damarıdır.

Kur’ân’ın, tarihin ortasına atılan coşkusunun arka planında, özel çözüm ve modellerin gerisinde ebedî özün sonsuzluk boyutu bulunmaktadır. Bunun için zaman dışı bir noktada soyut bir metin değil de ezeli-ebedi prensipleriyle özel ve genelleştirme yoluyla diğer benzer durumlara cevap veren, gerçekçi ve tarih içinde bir metin olan Kur’ân’ı okumak ve taramak, ilâhî hakikatin, her çağ ve

toplumun bakış açısından ele alınmasını gerektirir (Kılıç, 1992: 45). Dolayısıyla bu okuma biçimi, kimi zaman tarihsel kıyafetler içinde saklanan anlamları bize sunmakla yetinir. Kimi zaman da bu kıyafetlerdeki anlamlar bize, evrensel yönü olan güncel iletiler şeklinde sunulur. Bunu belirleyen unsurlar da yine nasların lafızlarında içkindir (Polat, 2009: 38).

2.3.4. Tarihsel İzdüşümlerin Şimdileşmesi

Peygamberlerin sîreti ve toplumsal hayatla ilgili kıssalar, ilk bakışta mâzinin derinliklerinde kalmış anlatımlar gibi görünse de onların aslında hep *şimdiye* hitap eden bir bakışı vardır (Öztürk, 2019: 199). Bu kapsamda belirtmek gerekir ki Hz. Peygamber'in bütün insanlara (el-A'râf 7/158), âlemlere rahmet (el-Enbiyâ 21/107; el-Kalem 68/52) müjdeci ve uyarıcı olarak gönderildiğini (Sebe' 34/28) bildiren âyetler, evrensel içeriklidir. "Bütün insanlara" âyetinin, en yakın Arap kabilelerinden başlaması doğaldır fakat bunun Arap kabileleriyle sınırlandırılmasını gerektiren yeterli bir karîne yoktur. Tersine beldelerin anası Mekke'nin çevresindeki insanları uyarma âyeti (el-En'âm 6/92), yukarıdaki âyetlerin hitap alanını, dünyadaki tüm beldelere taşımaktadır. Çünkü "etrafındakiler" sözünün ucu, dünya geneline açıktır. İslâm, salt bir kabilenin ve cemaatin değil cemiyetin dini olacak bir değerler sistemine/ahlâka, bu ahlâkın hayat vereceği bir hukuk sistemine ve bütün bunların birlikteliğiyle oluşacak bir hayat görüşüne (Düzgün, 2010: 8 (1), 8) kaynaklık etmek ister.

Yine Kur'ân'da zikredilen "مَنْ" (Özdoğan, 2019: 290) ve "الذین/onlar" gibi müphemlerin birçok hikmetinden biri de bunların evrensele hitap etmeyi sağlamasıdır. Zira müphem lafzın bir zenginlik getirdiği, belli bir zamana, belli bir şahsa mahsus olmayıp, umum ifade ettiği, hayatın her döneminde insanogluna bir ders verip onu düşünmeye davet ederek zarar etmeyen kimselerin kimler olabileceği üzerinde düşünmeye sevk ettiğine işaret etmek öncelik arz etmektedir (Öztürk, 2017: 21).

Kıssaları güncel bir olaya dönüştüren şey, kıssaların kendi içlerinde yaşattıkları güç ve iradenin *şimdi burada* tecellî etmesidir (Tatar, 2009: 101). Kıssalar, kaynak asırların sonraki asırları önemli olaylarla damgalaması eylemindeki taşıyıcı araçlardır. İnsanların zihninde ve kalbinde yer etmiş Hz. Nûh, Hz. İbrâhim ve Hz. Yûsuf gibi örnek şahsiyetler, sonraki nesilleri etkileme gücüne sahiptir. Nesillerin zihni/kalbî alıcıları bu şahsiyetlerin hayatlarına samimi bir şekilde açık olduğundan onların ahlâkıyla ahlâklanmaya çoğunlukla meyillidir. Eğitimde kıssalardan damıtılan duygusal ve eğitsel değerler, evrensel izdüşümüyle nesillerin düşlerine ve zihinlerine damlar ve onların iç dünyalarını yeşerterek şimdileşir.

Yûsuf kıssasında geçen olayları okuyan ve dinleyen bir kimse o esnada yer, zaman ve kişileri ikinci plana bırakır (Kutup, 1999: 183-196), iletileriyse ön plana alır ve böylece kıssa hemen önünde cereyan ediyormuş gibi güncelleşir. Bunun güncelleşmesini sağlayan güçlü etken, okuyucu algısının, yıllar önce yaşanmış bu kıssayı Rabbinin, ibret alınması için inzâl etmiş olduğuna inanmasıdır. Çünkü kıssa, "Bakışımızı içinde bulunduğumuz olaylara yeniden çevirerek Allah'ın bilgisinin, iradesinin ve gücünün hemen yanı başımızda nasıl tecellî etmekte olduğunu görmemizi ister" (Tatar, 2009: 110).

Formdan norma geçiş keyfiyeti, dilin zamanındaki doğal geçişkenliğinde veya değişkenliğinde de görülebilir. Okuyucu, kıssalarda geçmiş sıgıyla *dediler* kelimesi geçerken kendini olayların içinde yaşıyormuş gibi algılar ve bu sözü *diyorlar* şeklinde şimdileştirir ve içselleştirir. Zira o, kendisini bu tarihî şahsiyetlerden ayıran zamanın hükmü kalkmışçasına onların yanına gittiğini veya onların kendisinin karşısına geldiklerini görür gibi olur; böylece bir okuyucu değil de bir seyirci ve bir oyuncu durumuna girer. Kur'ân'ın bütün kıssaları (Kutup, 1999: 69-71), bu özelliği az çok gösterir. Başka bir bakış açısıyla denebilir ki kıssaların dünyasında biz, artık geride kalmış olaylar örgüsüne doğru, zihnimiz, kalbimiz ve ahlâkî duyarlılığımızla bir yolculuğa çıkarız. Bilinçli ve ahlâklı bir varlık olarak bir süreliğine kendimizi o olayın bir yerine yerleştirir; onda yaşar, onun içinde yüksek hislerle donandıktan sonra kendi zamanımıza döneriz. Bu sayede Kur'ân'ın kıssaları, tarihsel ve bilinçsel bir süreklilik algısı içinde, güncel dünya ile geleceğin insanî ve erdemli bir inşâ projesi haline gelir (Kılıç,

1996: 117).

2.3.5. Araç Değerlerden Amaç Değerlere Geçmek

Kıssalardaki yerelliğe ait zaman, kişi, olay öznesi ve nesnesinden oluşan araç değerler, sonraki asırlarda biçim değiştirir; yeni kişi, yer, zaman ve olaylar içerisinde tekrar biçimlenerek güncellenir. Örneğin Hz. Yûsuf zamanında yola çıkan buğday, haber, gömlek ve müjde değerleriyle yüklü kervan, günümüzde uluslararası yolculuğunu çeşitli yükler taşıyan gemi, tır, uçak vb. araçlarla devam ettirir. Bu yolculukta araç değerler değişse de amaç değer olan *iyilik yükü*, asliyetini değiştirmeksizin sürdürür.

Peygamberler dönemine özgü sosyo-kültürel şartlar, şekil bakımından dönemsel fakat özü itibarıyla evrenseldir. Örneğin Hz. Yûsuf zamanında ve Hz. Peygamberin çağında yer alan önemli kavramlardan birisi, köleliktir. Kölelik, tarihsel bir olaydır fakat bu kavram, tüm zamanlarda insanın varoluşsal (*ontolojik*) değeri ve özgürlüğü açısından amaçsal değere sahiptir. Konuya vahyin nüzûl dönemi açısından bakılacak olursa Mekki âyetler, ilkesel iletiler içerirken Medeni sûreler, hukukî uygulamalar ortaya koyarlar. Yûsuf kıssası da Mekki'dir ve Hz. Yûsuf'un köle olarak satılması ve suçsuz yere zindana atılmasından sonra özgürleşerek toplumsal değerine kavuşmasını anlatır. Böyle bir durum, dünya ölçeğinde hâlâ köle olarak veya köle gibi çalıştırılmak suretiyle hakları gasbedilen mazlumların Hz. Yûsuf gibi ahlâklı bir hayat sürerek bir gün öz değerlerine ve özgürlüklerine kavuşabilecekleri şeklinde bir *amaç değeri* barındırır. Bu durumu, Düzgün'ün ifadesiyle reelin ideale dönüşmesi (Düzgün, 2010: 8 (1), 9) ya da reelin, içinde ideali taşıması olarak nitelenebilir de mümkündür. Zaten Yûsuf kıssasının Hz. Peygambere vahyedilme sebeplerinden birisi, Yûsuf kıssasının M. VII. asra indirilip onu (a.s.) modellemesi ve daha sonra gelecek benzer sorunlara çözüm anahtarı olması içindir.

2.4. Yakın Tarihte Formdan Norma Geçiş Arayışları

Kur'an kıssalarında serpiştirilmiş bulunan ilkeleri tüm zamanlar için bir normatif değer kabul ederek iz düşümlerini günümüze taşıma arayışlarının, yakın tarihimizde belli şekillerde yaşandığı görülmektedir. Bu arayışlarda değerlerin, günümüzde yeniden özel yasamalara ve somut örneklemelere nasıl dönüştürüleceği konusunda son dönemlerde bazı İslâm âlimleri farklı yöntemler denemiştir (Çalış, 2009: 135-140). Fazlur Rahman (öl. 1988) (Fazlur Rahman, 2014, 80-82) Abduh (öl. 1905) (Demir, 2015), farklı yöntemlerde bulunurken Hasan Hanefi'nin yönteminin özünü oluşturan Tanrımerkezli (*Teosantrik*) İslâm Kültürünü İnsanmerkezli (*Antroposantrik*) bir kültüre çevirme tezi, tipik bir üçüncü dünya aydın aceleciliği görülerek (Güler, 1994: 170) tenkit edilmiştir. Fakat Hasan Hanefi'nin görüşü, İslâm'ı yorumlamada zengin bir bakış açısı getirmek bakımından dikkat çekmektedir. Zira o, düşünce tarihinde dini anlamada tek yöntem uygulamalarını çeşitli nedenlere bağlamaktadır. Bunların konumuzla alakalı olanları; geleneğin dinîleştirilmesi, yorum tekelciliği ve dinî metinlerin literal açıdan yorumlanması olarak sıralanabilir. İşte bu anlayış biçimlerine karşı çıkan Hasan Hanefi, ilâhî dinlerin iletilerini anlamada "çoklu yöntemin" çözüm olacağını ileri sürmüştür (Altıntaş, 2017: 275-282). Daha kuşatıcı bir yöntemle sahip Faruki'ye (öl. 1986) göre ise Kur'an; din, ahlâk ve hukukun hem kaynağı hem de son ve kesin müracaat merciidir (Yıldırım, 2015: 553-568).

Formdan norma geçiş arayışı örneklerini sergileyen bu yaklaşımlar, yöntem olarak etki tepki (Demir, 2019: 184) sonucu eleştiriyi hak eden bir yetersizlik (Paçacı, 2006: 296-297) ve bazı yanlışlar içerse de (Kotan, 2007: 54) bunların olumlu yönde gelişmiş ortak noktası, İslâm'ın her asırda yaşanabilecek formatif ve normatif bir karaktere sahip olduğunu ortaya koymalarıdır. Bunların yer ve zamanı dikkate almakla beraber gerçek iletilerle kopmaz bir ilişkisi vardır. Zira bu ilim adamları, kıssalarda bulunan ilke ve hükümleri tarihsel bir donmuşluğa terk etmek yerine onları bazen tarihî konularıyla ele almaya, bazen de evrensel özleriyle değerlendiren ve yeniden forma sokmaya ve böylece dinî olay ve olgulara işlerlik kazandırmaya çalışmaktadır.

Kur'an'da şeriat kapsamında değerlendirilen kanun ve kurallar, peygamberlerin gönderildiği toplumların durumuna göre kısmî değişiklikler gösterse dahi (el-Mâide, 5/48) din, inanç ve ahlâk

ilkeleri her zaman aynı kalmıştır (Mâtürîdî, 2005: 9/631; Özcan: 375). Aynı zamanda belirtmek gerekir ki dini şeriatın tamamen ayrı düşünmek doğru gözükmemektedir (Kahraman, 469). Tarihsel olaylar açısından bakıldığında sosyal ve hukukî olayların aktörleri ve sahneleri değişmesine rağmen esasların değişmediği, tarihsel olarak tekerrür eden bir hakikat (Kalın, 2018: 9-10) olduğu görülür. İslâm'ın günümüze uygulanması konusunda Kur'ân'ı tamamen tarihe hapseden katı tarihselci görüşlerin dışında Kur'ân'ın sadece toplumsal yönünü geçersiz gören bazı Müslüman aydınlar bulunmaktadır. Bunlardan dikkat çeken iki düşünür, Çerağ Ali (öl. 1895) ve Hâşim Cuavvid'dir (öl. 1935). Bazı ilâhiyatçıların da benzer iddialarda buldukları bilinmektedir (Independent, Erişim: 01.07.2024). Bunların görüşleri, Modernizmin hâkim olduğu asırlarda din ile devleti ve din ile toplumu birbirinden ayrı düşünmek gerektiği iddiası üzerine kuruludur. Onlara göre Kur'ân, siyasî ve medenî hukuka karışmaz ve İslâm, bir din olarak toplumsal bir sisteme sahip olmaktan uzaktır (Uyanık, 2011: 142). İslâm'ı geleneksel kurumlarından uzaklaştıran bu yaklaşım, onu sırf inanç ve ibadet olarak gören, topluma yön vermekten uzak tutan ve dini vicdanlara hapsedmek gibi daraltmacı/indirgemeci bir anlayış izlenimi vermektedir. Böyle bir anlayış, büyük tartışmalar içinde değerlendirilerek netlik kazanması gereken bir yaklaşım sayılabilir.

Halefullah'a gelince onun, Kur'ân'ın tarihsel bilgileri anlatmadaki amacının öğüt ve ibret olduğunu ve Kur'ân'ın bu tarihsel bilgilerin dinî bir çerçeveye oturtmuş olduğu yorumu (Halefullah, 2012: 83) isabetli gözükmektedir. Ne var ki onun, bu bilgilerin bütünüyle tâbi olunacak bir din derecesine ulaşmamış olduğunu iddia etmesi (Halefullah, 2012: 83), tartışılabilir bir kırılma göstermektedir. Çünkü Kur'ân kıssalarında yer alan ilkelerden bazıları şirkten sakınıp tevhide yönelmeyi öğütlemekte ve bazıları da kıskançlık ve iftiranın günah olduğunu vurgulamaktadır. İçerisinde din ve ahkâmın da yer aldığı bu ve benzer normatif değerlerle güçlü yaptırım içeriğine sahip bilgilerin, tâbi olunmayacak derecede basit bir tavsiye gibi yorumlanması, kıssaların içeriğini hakkıyla idrak edememek anlamına gelir. Bunu biraz daha açmak gerekirse Tarihselcilerden bir kısmının, İslâm'ın ahlâk ve adâlet ilkelerini savunmaları olumlu bir adım olmasına rağmen toplumu düzenleyen hükümlerinin terk edilmesi ve tarihsel bilgilerin tâbi olunacak bir olgu olmadığı gibi iddiaları, kabul edilemez gözükmektedir. Zira İslâm'ın yerel olsun genel olsun hükümlerinde adâlet, sadâkat, hakkaniyet, emanet, ahde vefâ, iyilik, istişare, merhamet, kolaylık, zararın giderilmesi, mübahlık, suç-ceza dengesi gibi -ki bunların birçoğu Yûsuf kıssasında da geçmektedir- normatif değerler bulunmaktadır. Bunları genel geçer kurallar görmemek, Kur'ân hakkında gerçekçi davranmamak anlamına gelir. Zira Kur'ân'ın genel amaçlarını kıssalarda, kıssalardaki amaçları Yusuf kıssasında, hatta Yûsuf sûresinin özeti kabilinde olan Asr sûresinde (Şimşek, 2016: 252; Kalın, 2018: 1-21) iman, sâlih amel, hakkı ve sabrı tavsiye etmek şeklinde görülebilmektedir. Çünkü kıssalar, bize mantıkları yönüyle değil mefhûmları yönüyle hitap eder. Bu açıdan söylemek gerekirse tarihsellik iddiasında bulunanların ibadet ve ahlâkla ilgili âyetleri evrensel, sosyal kurumlarla ilgili emir-yasak ve cezaları tarihsel görmeleri isabetli bir yaklaşım gözükmemektedir (Şimşek, 2016: 249-252).

Önceki peygamberlerden Hz. Âdem ve Hz. Nuh da özelden yerel fakat genelde evrensel iletiler vermektedir. Kendilerine kitap verilen diğer peygamberlerin iletilerinin de tarihle sınırlı kalmadığı, en azından iletinin bütünlüğünün korunduğu dönem ve mekânlar göz önüne alındığında evrensel olduğu söylenebilir (Polat, 2009: 22). Öyle olmasaydı önceki peygamberlere gönderilen kurallar sonraki dönemlere örnek olarak verilmezdi. Önceki peygamberlere verilen din, hüküm, kanun ve öğütlerin Hz. Peygambere ve onun tâbilerine de verildiğini şu âyette görmek mümkündür: *"Allah, Nuh'a ne emretmişse onu, sizin için de bu dinin kuralı (şeriat) yapmıştır. Sana vahyettiğimiz, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya emrettiğimiz şudur: Dini doğru anlayıp hükümlerini uygulayın ve o hususta tefrikaya düşmeyin!"* (eş-Şûrâ 42/13) Bu âyetten de anlaşıldığına göre Yûsuf kıssasında yer alan esaslar da kıyamete kadar bir kanun/norm, hüküm ve öğüt olarak insanlara ilâhî bir miras konumundadır.

Ahlâk, Kur'ân'ın özüdür ve kelâm ile hukuk arasında bulunması gereken zorunlu bir bağıdır. Kur'ân, ahlâkî olanı somutlaştırma, genel ilkeleri özel durumlara uygulama ve ahlâkî olanı hukukî veya yarı hukukî emirler şeklinde ifade etmek eğilimindedir. Kur'ân, ahlâkî önermeleri genelleştirdiği gibi aynı zamanda bunları somut örnekler haline getirmeye de önem vermektedir (Fazlur Rahman, 2014: 238). Bu nedenle bir kez daha vurgulamak gerekirse Kur'ân, esas itibarıyla dinî ve ahlâkî iletiler vermekle beraber ibadet, muamelât ve ukubâtla ilgili birçok normatif karakterli hükümler de içermektedir. Onun hükümleri ahlâkî-vidcanî boyutuyla birlikte okunmalıdır (Öztürk, 2013: 140-141).

Bu kapsamda değinilmesi gereken noktalardan biri de ahkâmın, genel ilkeler çerçevesindeki bağlamından koparılmaksızın değerlendirilmesidir. Zira temel konularda olduğu gibi ahkâm konusunda da hükümlerin bütünlük ilişkisinden ayrı tutulması, küllîlik-cüz'îlik ilişkisinin kopmasına neden olacaktır. Oysa her cüz'î hüküm, anlamını ait olduğu küllî yapı içerisinde bulmaktadır. Örneğin iktisadî-ticarî hayata dair tikel bir hüküm, genel iktisat politikalarından; aile ya da miras hukukuyla ilgili bir norm, bireyin ailede ve sosyal hayatta üstlendiği rol ve sorumluluklarından bağımsız düşünülemez. Aksi takdirde sorunu görülen parça normu, sübjektif bir makâsıd yorumuna tâbi tutmak suretiyle uygun bir hüküm belirlemede bulunmak, ilk bakışta çözüm gibi gözükse de son tahlilde birbirine bağlı halkaların koparılmasıyla sonuçlanacaktır (Çalış, 2009: 141). Böyle bir sonuç da tevhid temelli bir dinin, iman-ahlâk-amel ilişkisine aykırı düşer.

Evrensel normlardan tarihsel formlar elde etme girişiminin, nasların lafzı ve ruhuyla birlikte bir bütün olarak düşünülmesinde başarılı olacağı düşünülmektedir. Bu yaklaşıma göre hukukî bir metne, lafzın taşıyamayacağı anlamları yükleme yoluna gitmemek üzere, hukukun genel ilke ve temel hedefleri doğrultusunda makâsıd içtihadının imkânlarından yararlanılmalıdır. Lafzın ötesine mümkün olduğu miktarda geçip ilke ve amaç tespit edilmeye çalışılır (Çalış, 2009: 141). Bu alanda Cüveynî (öl. 1085), Gazzâlî (öl. 1111) ve Şâtıbî (öl. 1388) başta olmak üzere pek çok İslâm âlimi, hükümlerin ana gayelerini, ilkelerini, illetlerini tespit ederek bunların içinde buldukları meselelere ve sonraki konulara nasıl dayanak (*mesned*) yapılacağı hususunda önemli çalışmalar yapmışlardır. Onlar, bu alanda makâsıdü's-şerîa, hikmetü't-teşrî ve felsefetü't-teşrî kavramları üzerinden değerli çıkarımlar elde etmişlerdir (Pekcan, 2003: 25-29, 86-110, 283-288). Bu yaklaşımın, birçok problemi çözmede önemli bir rol oynayacağı düşünülebilir. Örneğin İslâm'da kadının, erkeğe göre ikinci derecede bir öneme sahip olduğu iddia edilmektedir. Kur'ân metnine, kendi tarihsel gerçekliğimizi yani bugünün bağlamını dikkate almadan, sadece indiği dönemin yol güvenliği, eğitim, okuma ve çeşitli fiziksel imkânlardan mahrum olma gibi şartlarını dikkate alan bir anlayışla bakıldığında metin, indiği dönemle dondurulmuş olacaktır. Böylece Kur'ân'ın, kadına ikinci dereceden bir konum verdiği, onu gücü ve serveti elinde bulunduran erkeğin korumasına ve insafına terk ettiği gibi bir izlenim doğacaktır. Oysaki tarihin kendi şartlarına ait bir kesitinde yaşayan insana değil de her çağın insan türüne hitap Kur'ân, kadın ve erkeğin aklına, imanına, ahlâkına ve ameline değer verir (Düzgün, 2011: 47), ikisini de eş değer öneme sahip görür, hangisinin Allah'a karşı sorumluluk bilinci (*takva*) üstünse onu daha kıymetli kabul eder (el-Hucurât 49/13). Kur'ân, aynı zamanda kadının da erkek gibi kazandığından pay sahibi olduğunu (en-Nisâ 4/32) belirtir. Onun, kadınlık ve aile mahremiyetine dikkat etmek şartıyla birçok haktan faydalanmasının önünde engel görmez.

Bu bölümle ilgili bir ara değerlendirme bâbında denebilir ki Kur'ân'ın ve kıssalarının tarihten doğup her asrı aydınlatan bir dinamizme sahip olduğu görülmektedir. Bu sebeple Kur'ân'ı tarihe gömen ve onun bugüne şu veya bu şekilde hitap etmediğini iddia edenlerin, Kur'ân'ın tarihsel formlarda evrensel normları taşıma özelliğini görmedikleri ya da görmek istemedikleri anlaşılmaktadır. İşte onlardan biri olan ve Kur'ân araştırmalarına nadiren faydalı katkısı da bulunmuş olan Paret (Akpınar, 2007: 168-169), bir taraftan Hıristiyan dünyanın, Kur'ân'la bilimsel anlamda tanıştığı Ortaçağ'daki çalışmalarını, ilginçtir ki, taraflı ve saldırgan bulmaktadır (Paret, 1995: 14). Bu, onun fikrî

ortaklarının aleyhinde yaptığı bir itiraftır. Ancak aynı zamanda kendisinin de Kur'ân'a çoğu zaman sübjektif bir gözle bakarak şüpheyile yaklaştığı, taraflı davrandığı ve bariz yanlışlara düştüğü görülmektedir (Paret, 1995: 11-181). Özsoy'un ifadesiyle bu gibi konularda ön kabullü davranan Paret'te Kur'ân'ı M. VII. Yüzyıla hapsedme eğilimi, oryantalist çalışmaların çoğunun temel karakteristiklerinden birini teşkil etmektedir (Paret, 1995: 18-19). Esed de (öl. 1992: 1/XXII) onların, meâller konusunda bağnaz ve saldırgan davrandıklarını vurgulamaktadır (Esed, 1999: 1/1).

Oryantalistlerin gündeme getirdiği katı tarihsellik teorileri ve bazı İslâm aydınlarının daraltmacı, hatta hükümlerin içini boşaltma girişimleri yerine yukarıda sözü edilen kavramları kullanmak, sorun çözücü bir yöntem olarak görülebilir. Hatta bu yaklaşıma ilaveten te'vil (Deniz, 2022: 315-337), istihsân ve kıyas gibi kavramlarla yapılan içtihatların konması sayesinde İslâm ilkelerinin işletilmesi ve böylece ahkâma dair de pek çok konunun güncel karşılığının bulması söz konusu olabilir. Kur'ân'da ve onun kıssalarında din, ahlâk ve ahkâma dair elde edilen normatif değerlerin her asırda uygulanmasının önünde herhangi bir engel görülmemektedir. İslâm'ın bütünlük arz eden bünyesini ayrıştırarak onun kuşatıcı yönünü parçalamak veya etkisizleştirmek, Kur'ân'ın istediği toplum yapısının işlevsiz hale getirilmesi anlamına gelecektir. Ayrıştırıcı bir düşüncenin yerine İslâmî yapıyı yerel ve evrensel değerleriyle tek bir vücut şeklinde düşünüp yerine göre kendi tarihsel bağlamı içinde, yerine göre de evrensel ölçekte uygulanabilir bir yöntem aramak, daha kuşatıcı olacaktır.

3. Pratik Boyut: Yûsuf Kıssasında Kuşatıcı İlkeler

Bu bölümde yöntem olarak önce Yûsuf sûresinde dikkat çeken bazı konuların bağlamsal kesitleri çoğunlukla birbirine zıt kavramlardan oluşan başlıklar altında özetlenmektedir. Ardından bu konular, her başlık altında çeşitli açılardan yorumlanmakta ve veciz bir ifadeyle bitirilmektedir. Böylece bu yöntemle Yûsuf sûresindeki çeşitli olaylardan ilke, alâmet, ibret ve iletiler çıkarılmaya çalışılmaktadır.

3.1. Şirk ve Tevhid

Hz. Yûsuf, çevresindekilere yeri geldikçe tevhidi anlatmış, şirk toplumundan uzak durduğunu ve ataları İbrâhim ve İshak'ın (as) yolunu tuttuğunu açıklamıştı (Yûsuf 12/37-38). Hz. Yûsuf, tüm hayatını tevhid ilkesi doğrultusunda yaşamış, bunun dışına çıkan kimseleri de Allah'ın gösterdiği delillere bağlı bir şekilde hidâyete davet etmişti.

Tevhid, Kur'ân'ın en büyük ilkesi olduğu gibi Yûsuf sûresinin de en önemli ilkesidir. Bu ilke, Allah'ın birliğine inanmayı ve Ona hiçbir şeyi ortak koşmamayı anlatmaktadır. Zira tevhid, İslâm'ın diğer ilkelerinden önce gelir ve tüm ilkeler buna bağlıdır. Bunu, "Allah, size kendisinden başkasına asla kulluk etmemenizi emretmiştir." (Yûsuf 12/38-40) âyetinde de görmek mümkündür. "Allah'ın ilahlığında, sıfat ve fiillerinde ve Rab oluşunda ortağı, benzeri ve eşinin olduğunu kabul etmek" demek olan şirk (İsfahânî, t.y.: 1/259-260; Karaman vd., 2009: 542), en büyük günahdır. Dolayısıyla şirk, insan için en büyük bir problemdir. Kur'ân, şirk problemini ihlâs ile net ve kesin bir çözüme kavuşturmuştur (Atay, 1975: 13). İhlâs ise şirkin zıt anlamlısı olarak Allah'a ortak koşmaktan ve isyan etmekten beri olmayı anlatır (Taberî, 2000: 6/106; Cürçânî, 1985: 1/264).

Şirk inancı, gerçekliği olmayan bir hayalden ibarettir (İbn Âşûr, 1997: 12/275). Şirk, zulüm sisteminin insanları aldatmak için korkuluk olarak kullandığı bir heyuladır. Böylesi bir zulüm, hakikate karşı yapıldığı kadar yaratılış bakımından "insanların eşitliği" ilkesine (Elik ve Coşkun, 2013, XIX) yönelik de yapılmıştır. Zira Allah inancına dayanmayan bir toplumsal düzen, zamanla şirke kayacaktır. Bunun sonunda da şirki tekelinde tutan güçler, insanlar arası ilişkileri insanî değerlere uygun olarak ayarlamak yerine nefsanî menfaatlere göre istismar edeceklerdir. Öyleyse: "Şirk, en büyük zulümdür" (Lokmân 31/13). Tehvid, en yüce adâlettir. Bundan dolayı zulüm, kargaşa (*kaos*) çıkarır. Adâletse denge ve huzur doğurur.

3.2. Zillet ve İffet

Hız. Yûsuf, azizin hanımının zina (Mukâtil, 2002: 2/147) gibi ahlâksız teklifinden, iman ve takvâ duygusuyla uzaklaşıp Rabbine sığınmıştı. O, saadetin Allah'a itaatte, şekâvetinse günahlarda olduğunu biliyordu (Zerkeşî, 1957: 1/416). O, bu konudaki ısrarını sürdüren kadının tehdit dolu teklifini kabul etmemesi durumunda zindana atılmayı göze almış ve kıyamete kadar ahlâklı kalmak isteyenlere ibret olacak şu sözü söylemişti: *"Ey Rabbim! Zindan, bana bunların beni davet ettiği şeyden daha sevimlidir"* (Yûsuf 12/23, 33).

Hız. Yûsuf, ahlâklı ve ilkeli davranışıyla iffetin ve ahlâkın gönüllerde ve toplumda devlet olma yolunu açmıştır. Bu yol, onu dünya ve âhîret makamlarına çıkartmıştır. Zira iffet gömleği önden değil arkadan yırtılmış, böyle bir gömleğin sahibi zindana razı olma pahasına zinaya asla boyun eğmemiş, kötülüğe karşı hep iyiliği tercih etmiştir. Bu sayede ahlâk, Hız. Yûsuf'un şahsında devlette iktidar olmuş, oradan da merhamet ve şefkat olup insanların üzerine iyilik ve ikram şeklinde yansımıştı.

Hız. Yûsuf'un, iffetli kalabilmesine yardımcı olacak bir eşinin olmaması ve sarayda ihtişama sahip bir kadının zinaya çağırması (Günay, 2003: 108), zinaya düşme riskini artırıyordu. Fakat o, her türlü duygusal tazyike rağmen takvâli davranmayı başarmıştı. Onun bu ahlâklı duruşu, zihinlere şu ışığı tutmaktadır: Zillet, şirrete; izzet, iffete götürür. Ahlâk, içimizde taşıdığımız mânevî bir devlettir. Bu sebeple resmî devletlerin uzun süre ayakta kalması, ancak mânevî devletin nefislere hâkim olmasına bağlıdır.

3.3. Şahitlik ve Hukuk

Hız. Yûsuf'u kendi evinde barındıran kadın, ona namusa tasallut olma iftirası atmış, herhangi bir delile dayanmaksızın tek taraflı şikâyette bulunmuş, cazibesini ve nüfûzunu kullanarak hukuku yanıltma yoluna gitmiş ve böylece ona ağır bir ceza aldirtmek istemişti. Kadın, *"Ailene kötü bir şey yapmak isteyen kimsenin cezası"* sözüyle muhtemeldir ki çıtlatma (*ta'riz*) yoluyla Hız. Yûsuf'un kendisini reddetmesinden dolayı bir ceza almasını kastetmişti (Râzî, 1420: 18/445).

Kadının akrabasından bir şahit, Hız. Yûsuf'un gömleğinin arkadan yırtılması gibi somut bir karîneye bakmış, Hız. Yûsuf'un suçsuz ve kadının suçlu olduğuna dair somut bir delile dayanan aklî bir çıkarımda bulunmuştu (Yûsuf 12/23-29). Mağdûr kisvesine bürünen kadının delilsiz şikâyeti, kendi akrabasından bir şahidin somut deliliyle asılsız çıkmıştı. Böylece hukuksal algı, duygusal baskıya hâkim olmuştu. Bu olay, bize şu ilkeyi hatırlatmaktadır: Hukuk, kim olursa olsun cazibeye, nüfûza ve makama değil delile bakar. Hukuk, güçlü de olsa haksızın karşısında, zayıf da olsa haklının yanında yer alır.

3.4. Kötülük ve İyilik

Hız. Yûsuf kıskanılmak, kuyuya atılmak, bir eşya gibi satılmak ve suçsuz yere yıllarca hapiste tutulmak gibi kendisine büyük kötülükte bulunmuş kimselerin bu davranışlarını cehâletlerine bağlamış, çevresinden pek çok kötülük görmesine rağmen onlara sürekli iyiliklerde bulunmuş, kıtlık yıllarında tahıl yardımı yapmıştı (İbn Kesîr, 1419: 4/350).

Hız. Yûsuf'un yaşayarak gösterdiği ahlâk, nice toplumların kuruyan hayat damarlarına can verdiğinde nice kayıplar bulunur, hamlar olgunlaşır ve düşmanlar dost hâline gelir. Zira bu ahlâkın ruhunda, yaratılana Yaratan için değer vermek vardır. Bu nedenle değerini bilene bir, değerini bilmeyene iki değer vermek gerekir. Çünkü bu ikincisinde değer kaybı çok olduğundan onu ilave desteklerle normal seviyeye getirmek, bir hastaya ilaç takviyesi yapmak kadar iyileşme sağlayacaktır. Buna göre denebilir ki: Kötülüğe iyilikle karşılık vermek, yüce bir ahlâkın meyvesidir. Bu meyveyle birçok rahatsızlığın şifâya kavuşması mümkündür.

3.5. Sabır ve Selâmet

Hız. Yûsuf, küçük yaşta kardeşleri tarafından kuyuya atılmış, ailesinden kopartılmış, köle olarak satılmış, zinaya düşme tehlikesi atlatmış, iki defa iftiraya uğramış (Yûsuf 12/25, 77), masum

olmasına rağmen yıllarca hapis cezası çekmişti. O, sıkıntılarını iman dolu bir sabırla karşılamış ve günden güne pişerek olgunlaşmıştı. Sonunda da “*Kim, takvâya uygun bir şekilde yaşayarak sabrederse işte bu takdirde Allah, güzel davranan kimselerin ecrini asla zayi etmez.*” (Yûsuf 12/90) âyetinde de görüldüğü gibi büyük lütuflara kavuşmuştu. Aynı şekilde Hz. Ya’kub da (Kiraz, 2011: 97-116) üç evladını kaybetmekten doğan üzüntüsünden gözlerini kaybetmesine rağmen Allah’tan ümidini kesmemiş, bir gün onlara kavuşma özlemiyle sabretmiş ve sonunda gözünün ışığına ve evlatlarına kavuşmuştu.

Hz. Yûsuf ve Hz. Ya’kub’un, sabırla selâmete ermeleri (İyibilgin, 2019: 131) göstermektedir ki iyiler, zulüm ve iftiraya uğrasalar da nefislerine hâkim olma yolunda, haklılıkları ortaya çıkma sürecinde ve kritik anlarda titiz karar verme konusunda sonuna kadar sabırlı davranırlar. İman ve sabırla beklemenin sonu; rüya, ilham, güzel koku, gömlek gibi çeşitli müjdelere nail olabilmektir (Yûsuf 12/4, 93, 94). Sabır, taşı eritir. Hz. Yûsuf’un, iftiraya uğrama karşısında uzun zaman sabretmesi, iftira atan kadının taş kalbini eritmiş, söz konusu kadın sonunda Hz. Yûsuf’un suçsuzluğunu itiraf etmişti. O halde denebilir ki: Selâmete ermenin yolları, sabır taşlarıyla döşelidir. Hayırlara, ancak bu sabır yollarından ulaşılabilir.

3.6. Şehvet ve Meşakkat

Hz. Yûsuf, azizin hanesinde rahat bir şekilde yetişirken azizin hanımı bir gün onun yoluna şehvet tuzağıyla çıkmıştı. Fakat o, nefsin ayak kaydıran cazip tuzağından takvâsıyla kurtulmuştu. Zira o, şehvetini yöneterek yüksek yönetim makamlarına çıkmıştı. Yine o, zina ile zından arasında tercihe zorlanmış fakat nefsin süflî arzusunu terk etmeyi başardığı gibi zindanı tercih etmek gibi nefse ağır gelen fakat imana hayır getiren bu tekliften de alınının akıyla çıkmıştı. Hz. Yûsuf, zor sınavlardan geçerek hem asrına hem de sonraki asırlara örnek olmayı (Günay, 2013), 504) hak etmişti. O, biliyordu ki başı acı fakat sonu tatlı olan bir şey, başı tatlı lakin sonu acı olan bir şeyden daha hoştur. Bunun gibi Hz. Peygamber de cennet ve cehennem yollarının ahvâli hakkında müminleri şöyle uyarıyordu: “Cehennem, nefse hoş gelen şeylerle kuşatılmış; cennetse nefsin istemediği şeylerle çepeçevre sarılmıştır” (Buhârî, 1422: 8/102). Bu münasebetle denebilir ki: Haram yolları, şehvetle çevrili; sevap yolları meşakkatle doludur. Öyleyse yüz akı olan acı, yüz karası olan tatlıdan daha hoştur. Başa bela geldiğinde süflî bağları kesip atabilme gücünde olmak için önceden takvâ bıçağını iyi bilemek gerekir.

3.7. İhanet ve Sadâkat

Hz. Yûsuf, namusa ihanet etmekten şiddetle kaçınarak iffete sadâkat göstermişti. O, şehrin kadınlarını toplattırıp kendisi hakkında melike tezkiye yaptırmış ve bu sayede emanete ihanet etmediğini ortaya çıkartmıştı (Yûsuf 12/52).

İhanet; sözüde durmama, anlaşmayı bozma, haksızlık yapma ve vefâsızlık gösterme anlamında geniş bir kavramdır. Bunun alanı din, akıl, can, namus ve maldır (Serinsu vd., 2009: 160). Hz. Yûsuf, namusa ihanet etmemekle şu beş hedefe sadâkat göstermiştir: Kendisine, azize, azizin karısına, tüm insanlara ve hepsinden önemlisi Allah’a. İyilik de kötülük de bulaşıcıdır ve çoğalma özelliği gösterir. Her insanın ve müminin, hâssaten toplumu etkileme konumunda olan örnek bir şahsın, herhangi bir ihanete yeltenmeyip ahlâkına ve ahbine sadık kalması, ona dünya ve âhiret şerefi olarak yeter. Kur’ân’a göre ahbine sadâkat gösteremeyip de ihanete düşenler, bu yanlışta ısrar etmeksizin (Abay, 205: 302-303) hemen Rabbine verdiği sadâkat sözünü hatırlayarak tövbe etmeli ve sâlihler içerisine girmeye çalışmalıdır. Çünkü ihanet, sadâkat zırhını delen bir kurşundur. Sözünü delen, özünü deler. Fakat sadâkat zırhı güçlü olana ihanet kurşunu işlemez.

3.8. İftira ve İtiraf

Azizin hanımı, namusu lekelemeye yeltenme iftirası nedeniyle Hz. Yûsuf’un uzun zaman zindanda kalmasına neden olmuştu. Bazı ileri gelenler, suçlunun kadın olduğunu bilmelerine rağmen bu ahlâksızlığın kamuoyuna sızmasını engellemek için Hz. Yûsuf’un suçsuz yere hapis yatmasına hükmetmek gibi bir garabette bulunmuşlardı. Kadın, yıllar sonra Hz. Yûsuf’un iftiraya baş eğmeyen

bilâkis hakka boyun eğen âbidevî duruşundan etkilenmiş olmalı ki yaptırılan bir güvenlik soruşturmasında (*tezkiye*) iftirasını itirafa şöyle çevirmişti: “Aslında ben, onun nefisinden murat almak isteyip durdum. O ise dürüst davrananlardan oldu” (Yûsuf 12/51). Buradan anlaşılmalıdır ki bir suçu veya günahı itiraf ve ikrar (İbn Âdil, 1998: 130) etmek, huzur ve değer kazanmanın, *bir yaradan kurşun çıkarmak* gibi çok önemli bir dönüm noktasıdır. Böyle bir davranış, iyileşmeye atılmış akıllı, olumlu ve cesur bir adımdır. Bu uğurda kınanmaya aldırmayanlar, vicdanen rahat bir psikolojiye sahip olurlar. O halde bu durumda şöyle söylenebilir: Duruş, duruşun ayarıdır. Düzgün duruşlar, bozuk duruşları zamanla düzeltebilir; tıpkı iftiranın, itiraf karşısında düzelmesi gibi.

3.9. Aklanma ve Tahliye

Hiz. Yûsuf, melikin rüyasını yorumlayıp alınacak tedbirleri açıklayınca melik, birtakım devlet işlerini kendisine danışıp havale edebileceği özel danışman (Mâtürîdî, 2005: 6/254; el-Kurtubî, 1964: 9/212) yapmak üzere onun hapisten alınıp getirilmesini emretmişti. Elçi bu müjdeli haberi Hiz. Yûsuf’a getirince o, öncelikle suçsuzluğunu ispatlamak amacıyla melikin, şehrin kadınlarının bulunduğu bir ortamda kendisi hakkında bir güvenlik soruşturması yaptırmasını istemişti. Yapılan tezkiye sonunda kadınlar Hiz. Yûsuf’un temiz bir insan olduğunu söylemişler, azizin hanımı da sonunda suçlunun o değil kendisi olduğunu itiraf etmişti (Yûsuf 12/51).

Hiz. Yûsuf’un aklanmak için kadınlar tarafında bir soruşturma yaptırmasında yüksek seviyeli ahlâkî bir duruş sergilediği görülmektedir. Bu ahlâkî duruş, efendisinin namusuna leke sürmediğini söyleyerek tüm evlatlık veya evde bakıma alınan kimselerin güvenirliliğini korumak, onlara şüpheyle bakılmasını önlemek şeklinde ifade edilebilir. Böylece Hiz. Yûsuf, bu tür mâsumların da mâsumiyetini koruyucu bir örnek davranış sergilemiştir. Dolayısıyla Hiz. Yûsuf’un, yıllarca kaldığı hapisten hemen çıkmayıp da önce tezkiye yaptırmayı tercih (İbn Âşûr, 1997: 12/288) etmesinden, şöyle bir mesaj elde edilebilir: Kamuoyunda aklanmak, uzun süren bir hapis yatma cezasından kurtulmaya önceliklidir. Çünkü aklanma gelince karalanma kendiliğinden kaybolur. Bu önceliği tercih edebilmek, ancak şahsiyetli bir duruşla mümkündür.

3.10. Nefret ve Sevgi

Hiz. Yûsuf, kardeşlerinden ve azizin karısından gördüğü ifrat derecesine varan fenalıklara rağmen onlara karşı kırgınlığını ve öfkesini biriktirerek nefret patlaması yaşamamış, onları cezalandırma yoluna gitmemiş bilâkis af ve ihsan yolunu seçmişti. Bir kimse nübüvvete seçilmişse o da bu makamın mânevî ağırlığı gereği af ve iyiliği seçebilirdi. O, çok iyi biliyordu ki Allah, iyilik edenlere iyilik, merhamet edenlere merhamet ederdi. Bu sebeple o, kendisine kötülük edenlere nefretle değil, “Bugün size hiçbir kınama yoktur.” (Yûsuf 12/92) diye sevgiyle cevap vermiş, cezalandırmayı değil affı seçmişti.

Nefret ve sevgi, insanın içinde karanlık ve aydınlık gibi doğup batan iki zıt kutuplu duygudur. Nefret, acılarla büyüyerek ıstırap verir. Sevgi, güzelliklerle gelişerek tatlılık verir. Her ikisi de ifrat ve tefrite varmadan dengede tutuldukça faydalıdır. Esas itibarıyla insan fıtratı, sevgi ve lezzete meyillidir. Sevgi çırası, güzel ahlâkla gelişirse başka sevgileri de tutuşturur. Bir kimse, Hiz. Yûsuf gibi, tevhid penceresinden bakarak (Kuşeyrî, t.y.: 2/178) nefret ve şehvet sahasında yaşadığı iç (*nefis*) savaşında yüksek sevgi denebilecek ilâhî rızâyı tercih eder ve edep sınırları içinde kalmayı başarırsa duygularının hâkimi, sevginin efendisi ve iffetin bayraktarı olur. Şayet nefret; ifrat ve tefrit göstererek bendini aşar, fenalığa taşarsa etrafını şerre boğar. İşte böyle bir duruma dayanarak denebilir ki: Nefret, zift isine (kurum) benzer. Bu isi yutan zehirlenir, mürekkebe çevirense ilim ışığını artırır.

3.11. Çirkinlik ve Güzellik

Hiz. Yûsuf’un yüz güzelliği (*sûret*) sebebiyle onu Mısır’ın azizi satın almıştı (Yûsuf 12/21). Ahlâk güzelliğine (*sîret*) sahip Hiz. Yûsuf’u ve güzel amel eden müminleri de “Allah, müminlerin canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır” (et-Tevbe 9/111; Kiraz, 2011: 107).

Yüz ve öz güzelliği, ciddi sınavlardan geçince güzel kalabiliyorsa anlamlıdır. İlk esen rüzgârda solan veya kırılan bir gül olmaktan ziyade, iman güneşini sürekli taşıyan temiz bir kalp daha makbuldür. Kötülüğe iyilikle cevap vermek, zararlıdan faydalıya koşmak, hak ve hayır yolunda daim olmak gibi davranışlar, aslında besin ve kan arasında oluşan hoş süt gibi temiz olabilmenin ve güzel kalabilmenin sonucudur. Fakat güzellik karşısında kendi ellerini kesmelerine (Yûsuf 12/31) rağmen fahşâdan gönüllerini kesmeyenler, bu değerden mahrum kalarak ahlâk bakımından çirkinleşirler. Oysa “Allah güzeldir, güzelliği sever” (Buhârî, 1422: 1/93). O, kâinata nizamı ve güzelliği koyduğu gibi kullarının tabiatlarını dengelemek için çirkinliklerden kaçınıp güzel insan olmalarını da emretmektedir. Kâinattaki bu olgu, bizlere öğretmektedir ki: Çirkinlik, gece gibi değdiği yeri karartır. Güzellik, güneş gibi doğduğu yeri ağırtır.

3.12. Hayalî ve Hakikî Güzellik

Güzellik konusuna genel olarak bakıldığında bunun iki çeşit olduğu görülür: Hayalî güzellik ve hakikî güzellik. Efsane, masal, hulum (gerçek olmayan, anlamsız rüya) (Mâtürîdî, 2005: 6/245-247) gibi imgesel güzellikler hayalîdir. Olgusal olarak gerçek olsa da geçici güzellikler de mecazen hayalî güzellik sayılabilir. İnsanî, kalbî ve ilâhî güzelliklerse hakikîdir. Çünkü biri büyük oranda gerçek dışına ve geçiciliğe, diğeri gerçeğe ve ebedîliğe dönüktür. Bazı sanat akımlarına göre yaşamdaki tek güzellik, “estetik değer”dir ve her değer ancak ondan sonra gelmelidir. Bu anlayışa bir *duygu akımı* denilebilir (Sezal, 1981: 55). Duygu akımı felsefesindeki estetik değer merkeze alınması, onun değer katmanına ve bakış açısına göre önem kazanacaktır. Güzelliği, Yaratıcı’sıyla buluşturmeyen estetik, hayalî ve geçici kalacaktır. Eğer bu estetik anlayış, hayatın her alanında temiz, doğru ve güzel olmaya dayanıyor da ilâhî ölçülere uygun düşüyorsa hakikî ve ebedî olacaktır. Hayalî güzellikler, gerçekleri besleyip süslediği zaman makbuldür. Fakat bu, bâtılı ve hurafeyi beslediği zaman makbul olmayacaktır.

Yûsuf sûresinde özellikle *ahsen, muhsin, melek* gibi kavramlarla çeşitli güzelliklere dikkat çekilmektedir. Bu sûrede hem hayalî hem de hakikî güzellikler yer almaktadır. Hz. Yûsuf, namahremi olan kadının geçici güzelliğine asla meyletmemiş, buna karşılık kadın onun yakışıklılığına hayran olmuştu. Yine şehrin kadınları, onu gördüklerinde gözlerinde büyütmüşler, Melek gibi görüp ellerini kesecek kadar şaşkına dönmüşlerdi (Yûsuf 12/31). Hz. Yûsuf’un, kötülöklere iyilikle karşılık vermesi ve yalnız Rabbinin rızasını kazanmaktan hoşnut olmasıysa hakikî bir güzelliktir. Bu sebeple denebilir ki: Hayalî güzellik, hakikî güzelliğin gölgesi gibidir. Asıl varsa gölge vardır. Fakat asıl yoksa gölge, serap gibidir. Biri, hayal kırıklığına sebep, diğeriysse gerçeği bulmaya ve ebedî saadete vesiledir.

3.13. Kıtlık ve Tahıl

Hz. Yûsuf, kıtlığın bölgeyi kasıp kavurduğu bir zamanda küçükken kendisine kötölük etmiş kardeşlerine her defasında tahıl vermiş, ücretlerini iade etmiş, hatta fazladan da ikramda bulunmuştu. O, Allah’ın iyilik edenlere ihsanda bulunacağına inanarak davranmış, insan için hayatî önemi olan temel bir gıdayı intikam alma gibi şahsî bir çıkara âlet etmemiş ve daima iyilik yaparak gönül kazanmayı büyük bir dost kazanma siyaseti saymıştı (Yûsuf 12/59-62). Çünkü nimetlerde noksanlık ve kıtlık, ilâhî iradede insanları bir sınama (el-Bakara 2/155) ve terbiye etme aracı olarak değerlendirilmektedir. Tahıl krizinin, kötüye kullanılarak insanları sömürmeye veya helâk etmeye âlet edilmesi, vicdanî olmayacaktır. Bu sebeple Hz. Yûsuf, maliyedeki yüksek yetkisini ve geniş imkânını, kendisine kıtlıkla ilgili rüyanın te’vil ilmini öğreten ve bu sayede tahıl depolama tedbiri aldırın Rabbinin rızası doğrultusunda kullanarak insanları gıdaya kavuşturmuştur. Öyleyse: Eline geçen imkânları ihsan edebilen, fitratı hayırla gelişmiş bir insandır. İkram, imana giden bir yoldur. İhsan, Yaratan ile yaratılan arasında kurulan bir bağıdır.

3.14. Rüya ve Te’vil

Hz. Yûsuf, bir gün “*Babacığım! Ben, rüyamda on bir yıldız ile güneşi ve ayı gördüm.*” (Yûsuf 12/4) demişti. Bu rüyanın gerçek hayattaki karşılığı demek olan te’vil, yıllar sonra o, Mısır’da aziz olunca

ortaya çıkmıştı. Ailesi, onu hürmet ve tevazu (Râzî, 1420: 18/511) ile selamlayınca (Zemahşerî, 1407: 2/504; Kurtubî 1964: 9/269) o, “Babacığım! İşte bu, daha evvel gördüğüm rüyanın te’vilidir. Rabbim, onu gerçeğe dönüştürdü.” diye söylemişti.

Rüya, bazen içinde gerçek bilgi taşıyan bir semboldür ve hakikate hamiledir. Hak bir rüyanın taşıdığı anlamın te’vili, dünyada veya âhirette çıkacaktır (Bayraklı, 2003: 9/377, 501). Te’vilin çıktığı gün, hakikatin doğum günüdür. İlâhî haber, bazen kabuk içinde öz, olay içinde haber ve haber içinde müjde şeklinde ortaya çıkar. Zira Rahmân’ın kurduğu sisteme göre öz, kabukta; yarın, bugünde; gerçek de olayda saklıdır. Gerçekler, yüzünü zamanla açmaktadır. Kabuğun çatlamasını bekleyen, bir gün öze kavuşacaktır.

SONUÇ

Genelde Kur’ân kıssaları, özelde de Yûsuf kıssası, formatif yapısında normatif değerler taşımaktadır. Kur’ân’ın tarihsel yönü, evrensel özellikler taşımasına engel değildir. “Kökleri derinde sağlam, dalları göğü tutmuş ve meyvesini her mevsim veren güzel bir ağaca benzeyen” Kur’ân’ın kıssa anlatımı, kendisini yerel olduğu kadar evrensel de kılan bir yöntemdir. Oryantalistler, Kur’ân’ın anlamını karartmak ve saygınlığını gölgelemek için genellikle Kur’ân hakkında şüphe oluşturmaya çalışmışlardır. Onların, Kur’ân’ı indirdiği asırla sınırlandırmak ve onun ışığının asırları aydınlatmasını engellemek için önyargılı davrandıkları görülmektedir. Onların, bu tür davranışlarından tarihsel olayların formundaki evrensel normları göremedikleri anlaşılmaktadır.

Dünya tarihinde pek çok sorunun temelinde ahlâk eksikliğinin yattığı bilinmektedir. Kur’ân kıssalarında olduğu gibi Yûsuf kıssasında da bahsedilen sorunların ve bunların çözümünün çoğun zaman ahlâkla ilgili olduğu görülmektedir. Rabbimiz, Hz. Yûsuf’un örnek yaşantısı özelinde tüm zamanlar için birçok soruna çözüm önerilerini hikâye formunda ve ilkeler normunda sunmaktadır. Öğretmen, âlim, fakih, filozof ve bilge gibi derin kavrayış sahipleri, bir tarladan hasat elde eder gibi kıssalardan değer üretirler. Onlar bu değerleri yerel zaman ve mekândan öteye taşıyarak tüm zamanlara miras olarak bırakırlar. Entelektüel düşünceye yatkın olmayan insanlar da bu yüksek değer içeren bilinç hazinesini hikâye dilinde kolaylıkla öğrenme imkânına sahip olurlar.

Kur’ân, kıssalarda anlatılan olayları tüm zaman ve mekânların sahibi Allah’ın hikmetini göstermek üzere kabuktan öze, yüzeysellikten derinliğe ve sebepten sonuca uzanan bir iç içelikte sunar. Onun, kıssaları bir yolculuğu andıran anlatım süreci, içinde; zorlukların aşılması, çilelerin dolması, hamların olgunlaşması, özlülerin vuslat bulması ve imanun inkişaf etmesi gibi özlü hakikatler barındırır. Bu kıssalarda asırlar boyu yer, zaman, kişi ve olaylar değişse de değişmeyen ilkeler, tüm zamanlar için hayatî değerlerini korurlar. Öyle ki dinî ve kültürel tohumların ekildiği kadim coğrafyaların insanları, Hz. Nûh, Hz. İbrâhim ve Hz. Yûsuf gibi nebîleri binlerce yıldır anmaya, örnek almaya, tasavvurlarını onlarla oluşturmaya devam ederler.

Yûsuf kıssası denilince akla iftira-iffet, çirkinlik-güzellik, inkâr-iman ve düşüş-yükseliş gibi konular gelmektedir. Bir kimse, bu tür konularda yerel coğrafya ve kültüre takılıp kalmaz bilâkis onu kendi algı dünyasına göre uyarlayıp içselleştirir. Kenan diyarı ve Mısır, Hz. Yûsuf kıssasında değişmeyen değerleri taşıyan araçsal unsurlardır. İbret almak isteyen bir kimse, Hz. Yûsuf’un yaşadığı iyilik ve ahlâk gibi amaçsal değerleri kendi özünde hisseder ve Mısır’ın taşıdığı değerleri de kendi vatanında bulur. Yani bu ilkesel değerler; pek çok yerde, çoğu zaman ve çoğu insan için formunu değiştirse de normunu koruyarak sürdürür.

Kur’ân’daki “en güzel kıssalardan” olan Yûsuf kıssası, kıyamete kadar gelecek insanlara nice dersler vermektedir. Sûrede şahıs olarak Hz. Yûsuf, güzel ahlâkıyla hem Hz. Peygamber’in hem de tüm müminlerin izinden gideceği bir şahsiyet olarak sunulmaktadır. Sûrenin mânevî kahramanlarıysa iman ve ahlâk ilkeleridir. Bir bütün olarak ve gerektiği kadar ince ayrıntılarıyla anlatılan Yûsuf kıssasında konular, iyi-kötü gibi zıt yönleriyle birlikte işlenmektedir. Kıssada geçen olaylara genel olarak inanç, ahlâk ve hukuk hâkimdir. Kıssanın formatif yapısında yer alan olaylardan normatif değerleri bulmak üzere yazıya alınmış bu çalışmadan kuşatıcı şu tür ilkeler, alâmetler, ibretler ve iletiler elde etmek mümkündür.

Allah'ın birliğine iman etmek ve yalnız Ona kul olmak anlamında tevhid, Kur'an'ın en büyük ilkesidir. Ona ortak koşmaksa en büyük zulümdür ve şirk inancı, sadece bir hayale dayanmaktadır.

Zinaya yeltenmek, iftira, fitne, haksızlık gibi kötü ahlâktan doğan davranışlar ancak takvâ duyarlılığıyla güzel ahlâka dönüşebilir. Hayat da ancak bu şekilde huzur kaynağı haline gelebilir.

İffet, af, ikram, sabır ve sevgi gibi güzellikler, insana çok güzel (*muhsin*) bir kimlik kazandıran sıfatlardır.

İslâm'ın insan anlayışı, ahlâkî davranışlarla hayat bulan Hz. Yûsuf karakterli en güzel insanları yetiştirmeyi hedeflemektedir.

İnsanın güzelliği, sadece yüz güzelliğiyle değil; asıl özünün güzel olmasıyla gerçekleşir.

İnsanların kadim bir sorunu olan zarûrî tahl ihtiyacını gidermeye öncülük etmek, araçsal değerler vesilesiyle amaçsal değer anlamındaki *iyilik* normunu sürdürmek anlamına gelmektedir.

Gerçek bir rüyanın içinde, gerçek hayatta çıkacak bir karşılığı (*te'vil*) bulunabilir. Bu olgu; Allah'ın kullarına çeşitli şekillerde yardım ettiğine, sabreden kimseleri belalar içinde saklı müjdelerin beklediğine ve dünya hayatının âhiret hayatını doğuracağına işaret etmektedir.

Netice olarak kıssalar, hikâye formunun tarihselliği içinde evrensel normları ilkeler, âlâmetler, ibretler ve iletiler şeklinde taşımaktadır. Yûsuf kıssası da bunlardan biri olarak muhtevasında bir medeniyet inşâsının temel taşlarını tüm zamanları kuşatacak şekilde barındırmaktadır.

"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları:	
Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Destek ve Teşekkür Beyanı:	Yok.
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.	
The following statements are made in the framework of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Double-Blind Peer Review:	External-independent
This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.	

KAYNAKÇA

- Abay, A. (2015). *Kur'ân'da Kişilik Eğitimi İlkeleri*. İstanbul: Düşün Yayıncılık.
- Akalın, Ş. H. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Akarsu, B. (1975). *Felsefe Terimler Sözlüğü*. Ankara: Milli Eğitim Yayınları.
- Akpınar, T. (2007). Paret. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt: 34), (s. 168-169) İçinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Arslan, H. (2010) Ahlâkın Evrenselliği Açısından İslâm ve Modernizm. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 41-60.
- Atay, H. (1975). İslâm'ın Evrensel İlkeleri. *Ankara Üniversitesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 2: 1-21.
- Bayraklı, B. (2003). *Yeni bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*. İstanbul: Bayraktar Yayınları. Cevizci, A. (1999). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma.
- Buhârî, M. İ. (1422). *el-Câmi' u'ş-şahîh*. thk. Muhammed Züheyr. yy. Dâru Tavkî'n-Necât.
- Cürcânî, S. Ş. (1405/1985). *et-Ta'rifât*. (İbrahim Ebyârî). Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye.
- Çağırıcı, M. (1997). *İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (2/336) İçinde. İbrahim K. D. (ed.) İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı.
- Çalış, H. (2009). *Norm Nitelikli Nebevî Mesajın Evrenselliği, Nebevî Mesajın Evrenselliği -Sîret Sempozyumu-*. 09-10 Mayıs 2008, Konya.
- Demir, Ş. (2014). *Kur'ân'ın Yeniden Yorumlanması Batı'yla Münasebetin Kur'ân Yorumuna Yansımaları*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Demir, Ş. (2015). *Mitoloji, Kur'ân Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Düzgün, Ş. A. (2018). *Dini Anlama Kılavuzu*. Ankara: Otto Yayınları.
- Düzgün, Ş. A. "Dinde Evrenselin Yerele Karşı Mücadelesi" *Kelam Araştırmaları Dergisi [Kader]* 8/1 (2010), 1-12.
- Düzgün, Ş. A. (2011). Kadın Rollerine Kur'ân'ın Değerler Sisteminin Kaynaklığı, *Ortaçağda Kadın*. ed. Altan Çetin. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Ebû Hayyân, M. B. Y. (1420). *el-Bahrü'l-muhtât*. (thk. Sıdkî Muhammed). Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Ebû Zeyd, E. N. H. (2013). *İlahî Hitabın Tabiatı*. çev. Mehmet Emin Maşalı. Ankara: Otto Yayınları.
- Elik, H. & Coşkun, M. (2013). *Tevhit Mesajı Özlü Kur'ân Tefsiri*. İstanbul: Fikir Yayıncılık.
- Erten, M. (2013). *Nass-Yorum İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu.
- Esed, M. (1999). *Kur'ân Mesajı Meâl-Tefsir*. çev. Cahit Koçtak vd. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Garaudy, R. (1992). *Entegrizm*. çev. Kamil Bilgin Çileçöp. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Garaudy, R. (1995). *Yaşayan İslâm*. çev. Mehmet Bayraktar. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Görgün, T. (1998). Kur'ân Kıssaları'nın Neliği (Mahiyeti) Üzerine, Kur'ân Kıssalarının Anlam ve Değeri. *IV. Kur'ân Haftası Kur'ân Sempozyumu*. Ankara, Fecr Yayınevi.
- Günay, İ. (2003). Kur'ân-ı Kerîm'de Gençlik Tipolojileri, Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, Konya.
- Günay, İ. (2013). Kur'ân-ı Kerîm'de Gençliğin Sosyal Gelişimi ve Öğretimi, *Jasss (International Journal of Social Science)* 6 (7): 489-502.
- Independent Türkçe "İlahiyatçılardan ortak bildiri: Şeriat İslam demek değildir" (Erişim 01.07.2024).
- İbn Âdil, E. H. Ö. B. A. İ. (1998). *el-Lübâb fî ulûmi'l-Kitâb*. (thk. Âdil Ahmed). 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İbn Âşûr, M. T. İ. (1997). *et-Taḥrîr ve't-Tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru Sahnûn.
- İbn Kesîr, E. F. İ. B. Ö. İ. (1419). *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*. (thk. Muhammed Hüseyin). Dâru Taybe.
- İbn Manzûr, E. F. C. İ. (1414/1993). *Lisânü'l-Arab*. Dâru Sâdır.

- İbrâhim M. vd. *el-Mu'cemü'l-vasîf. thk. Mecmau lügati'il Arabiyye*. b.y.: Dârü'd-Da've, ts.
- İsfahânî, E. K. R. (T.Y.). *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*. (thk. Seyyid Keylânî). Lübnan: Dâru'l-Ma'rife.
- İyibilgin, O. (2019). Hz. Yûsuf Kıssasının Üslup ve İhtiva Ettiği İbretler Yönünden Değerlendirilmesi. *Uluslararası Hz. İbrahim (a.s.) ve Nübüvvet Sempozyumu Tebliğler Kitabı*.
- Kalın, F. (2018). Asr Sûresi Bağlamında Kur'ân'ın Evrenselliği. *Kafkas Üniversitesi İlahîyat Fakültesi Dergisi*, 5 (9): 1-21.
- Kahraman, A. (2012). Ebû Hanîfe'de Din ve Şeriat Ayrımı Var mı?. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 19.
- Karaman, F. & Karagöz, İ. (2009). *Dini Kavramlar Sözlüğü*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karataş, Z. (2018). *Seyyid Kutub ve Fî Zilâli'l-Kur'ân Tefsirindeki Metodu*. Samsun: Üniversite Yayınları.
- Kaya, R. (2002). *Kur'ân-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri*. Uludağ Üniversitesi İlahîyat Fakültesi Dergisi, 11 (2): 31-58.
- Keskin, Z. (2008). *Tarihsel Addedilen Âyetlerin Evrenselliği*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Kılıç, S. (1992). Tefsirin Güncelliği, Kur'ân'ı Diri Bir Okuyuştur. *Tefsirin Dünü ve Bugünü Sempozyumu*. 39-47. Samsun: İlim Yayma ve Eğitim Vakfı.
- Kılıç, S. (1996). *Özellikle Nesnellik Arasında Yorum*. İslâmî Araştırmalar, 9 (1-4): 103-114.
- Kiraz, C. (2011). Vani Mehmed Efendi'ye Göre Hz. Yûsuf Kıssası'ndan Çıkarılacak Dersler ve İncelikler. *Ulusal Vani Mehmed Efendi Sempozyumu*. Mehmet Y. (ed). Bursa.
- Kotan, Ş. (2007). Kur'ân'ın Tarihselliği Konusu. *İslâmî İlimler Dergisi I. Kur'ân Sempozyumu. Çorum: İslâmî İlimler Dergisi Yayınları*.
- Kurtubî, M. B. A. (1964). *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. (thk. Ahmed Berdûnî). 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye.
- Kuşeyrî, E. K. B. H. (t.y.). *et-Tefsîrü'l-kebîr*. (thk. İbrahim Besyûnî). Mısır: Hey'etü'l-Mısriyye, 3. Basım.
- Kutup, S. (1999). *Kur'ân'da Edebî Tasvir*. çev. İsmail Aslan. İstanbul: Ravza Yayınları.
- Mâtürîdî, E. M. M. B. M. (2005). *Te'vîlâtü ehli's-sünne*. (thk. Mecdî Baslûm). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Mukâtil, B. S. (2002). *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. (thk. Abdullah Mahmud Şehhâte). 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî.
- Okuyan, M. (2019). *Kur'ân-ı Kerim'de Yûsuf Kıssası*. İstanbul: Üniversite Yayınları.
- Özcan, H. (2011). *Matürîdî'ye Göre Dinde Birlik Dini Gelenekte (Şeriat) Çokluk*, Matürîdî'nin Düşünce Dünyası.
- Özdemir, Ş. (2019). Tarihle Etkileşimi Bağlamında Ahlâkî Bilincin Evrenselliği ve Tarihselliği Problemi. *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 16 (2): 331-349.
- Özdoğan, M. A. *Arap Gramerinde Mecâz*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Özgel, İ. (2002). *Tarihselcilik Düşüncesi Bağlamında Kur'ân'ın Tarihsel Yorumu (Metodolojik bir Teklif)*.Yayımlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Özgel, İ. (2010). Tarihselcilik Düşüncesi Bağlamında Kur'ân'ın Tarihsel Yorumu. Dinî Hükümlerin Kaynağı ve Dinî Metinlerin Anlaşılması. Cengiz K. (ed.). İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM).
- Özsoy, Ö. (2015). *Kur'ân ve Tarihsellik Yazıları*. Ankara: Otto Yayınları.
- Öztürk, M. (2017). *Kıssaların Dili*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Öztürk, M. (2019). *Kur'ân'a Çağdaş Yaklaşımlar*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Paçacı, M. (2006). *Oryantalizm ve Çağdaş İslâmcı Söylem*. İslâmiyât. 9 (1-4).
- Paret, R. (1995). *Kur'an Üzerine Makaleler*. çev. Ömer Özsoy. Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları.

- Polat, F. A. (2009). Evrensel Mesajlara Taşıyıcılık Yapan Tarihsel Bir Form Olarak Kur'ân Dili. *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, 9 (1): 9-56.
- Polat, H. (2011). *Alman Oryantalistlerden Kur'ân ve Tefsir Çalışmaları (Rudi Paret Örneği)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Râzî, F. M. B. Ö. (1420). *Mefâtîhu'l-ğayb et-Tefsîrû'l-kebîr*. 3. Basım. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.
- Serinsu, A. N. (2009). *Dinî Terimler Sözlüğü*. Ankara: Devlet Kitaplar Müdürlüğü.
- Sezal, İ. (1981). *Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar*. Ankara: Birlik Yayıncılık.
- Şengül, İ. (1994). Kur'ân Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi. 1. *Kur'ân Sempozyumu: Tebliğler, Müzakereler*. Mehmet Akif Ersin vd. (drl.). Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları.
- Şimşek, M. S. *Günümüz Tefsir Problemleri*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2016.
- Taberî, M. B. C. (1421/2000). *Câmiü'l-beyân an Tevîli âyi'l-Kur'ân*. (Ahmed Muhammed Şâkir). Müessesetü'r-Risâle.
- Tatar, B. (2009). Kur'ân'da Kıssaların Temel Anlamları Üzerine Felsefi Notlar. *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 6 (1): 99-111.
- Tatar, B. (2001). *İslâm Geleneğinde Metin-Yorum İlişkisi*. Samsun: Etüt Yayınları.
- Turan, M. (2019). Batıda, Kur'ân Vahyi ve Peygamberlik Konusunda Sergilenen Olumsuz Algı (Rudi Paret Örneği). *Uluslararası Mardin Artuklu Multidisipliner Çalışmalar Kongresi*. ed. Hasan Ç. (ed.). Mardin: İksad Yayınevi.
- Türcan, T. (2009). *İslâm Hukuk Biliminde Norm-Amaç İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu.
- Uludağ, S. (2011). İbret. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (21/367-368) İçinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yavuz, Y. & Çetin, A. (1991). Âyet. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (4/242-244) İçinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Zemahşerî, M. B. A. B. A. (1407/1986). *el-Keşşâf an-hakâiki ğavamidi't-tenzîl*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Zerkeşî, E. A. B. T. M. (1957). *el-Burhân fi ulûmi'l-Ķurân*. (thk. Muhammed İbrahim). Dâru İhyâi-Kütüb'il-'Arabî.

Sîbeveyh'in El-Kitâb Adlı Eserinin Ulûmü'l-Kur'an Açısından İncelenmesi*

Öğr. Gör. Seyit Yıldırım

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3808-4900>

Gaziantep Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi Anabilim Dalı, Gaziantep – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 04.09.2024

Kabul: 24.09.2024

On-line Yayın: 30.09.2024

Anahtar Kelimeler

Tefsir

Ulûmü'l-Kur'an

Sîbeveyh

el-Kitâb

Arap Dili

Araştırma Makalesi

* Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

* Bu çalışma, Prof. Dr. Mustafa KARAGÖZ danışmanlığında hazırlanan “Sîbeveyh'in el-Kitâb Adlı Eseri'nin Kırâat ve Tefsir Açısından Önemi” (Erciyes Üniversitesi, 2024) adlı Doktora Tezinden üretilmiştir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.78198>

Öz

Asıl adı Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber olan Sîbeveyh, hicrî 180 yılında memleketi Şiraz'da vefat etmiştir. Meşhur dilci Halil b. Ahmed'in öğrencisi olan müellif, tıpkı hocası gibi Basra dil ekolünün en önemli temsilcileri arasındadır. Hayatı boyunca kaleme aldığı tek eser olan el-Kitâb, Arap dili alanında yazılan ve günümüze ulaşan en eski metindir. Eser, Arap dilini temellendirmeye yönelik bir amaçla kaleme alınsa da İslâmî İlimlerin farklı disiplinlerini ilgilendiren önemli atıflar ihtiva etmektedir. Zira İslâmî ilimler, zamanla branşlaşma sürecine girse de temel referansları itibariyle birbirini destekler mahiyettedir. Pek çok disiplinle iç içe olan bu ilim dallarından biri de Kur'an'ın çeşitli yönlerini sistematik olarak inceleyen ulûmü'l-Kur'an'dır. Bu bağlamda, özellikle dil-tefsir ilişkisi dikkate alındığında Sîbeveyh'in Kur'an ayetlerini referans göstererek yaptığı bazı değerlendirmeler, tefsirin alt dalı konumunda bulunan bazı ulûmü'l-Kur'an meselelerine dayanak teşkil edebilecek niteliktedir. Elbette Sîbeveyh, eserinin formatı gereği pek çok meseleyi, kelimelerin nahvî konumunu tespit bağlamında ele almıştır. Diğer bir ifadeyle el-Kitâb'ın içeriğini ulûmü'l-Kur'an'ın teorik tartışmalarından bağımsız olarak oluşturmuştur. Bu sebeple onun, Kur'an'ı anlamak isteyenlere klasik anlamda sistematik bilgiler sunması veya bu konuda herhangi bir yöntem önermesi beklenemez. Ancak Sîbeveyh'in dört yüze yakın Kur'an ayetini çeşitli bağlamlarda delil olarak kullanması, onun bu ayetleri hangi bağlamda ele aldığı ve ayetlere yaklaşım tarzının Kur'an'ı anlamaya ne gibi katkı sağladığı konusunda bir inceleme zemini oluşturmaktadır. Bu çerçevede müellifin ele aldığı bazı dilsel tahliller, “garîbü'l-Kur'an”, “Nesih”, “Aksâmü'l-Kur'an”, “Hurûf-i Mukattaa”, “Mecâzü'l-Kur'an”, “Vücûh ve Nezâir” gibi ulûmü'l-Kur'an'ın alt başlığı konumunda bulunan meselenin gelişim sürecine katkı sağlamıştır. Hatta Kur'an'ın dilsel özelliklerinin ve yapısının incelendiği meseleler bağlamında bazı teknik terimleri kullanan ilk kişi olduğu kabul edilmektedir.

Atf Bilgisi / Reference Information

Yıldırım, S. (2024). Sîbeveyh'in El-Kitâb Adlı Eserinin Ulûmü'l-Kur'an Açısından İncelenmesi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 17(101), 137-152.

*The Examination of Sībawayh's Al-Kitāb in Terms of Qur'anic Sciences**

Lect. Seyit Yıldırım

Gaziantep University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Division of Quran Reading and Recitation, Gaziantep – TÜRKİYE

Article History

Submitted: 04.09.2024

Accepted: 24.09.2024

Published Online: 30.09.2024

Keywords

Tafsir
Ulūm al-Qur'an
Sībawayh
Al-Kitāb
Arabic Language

Research Article

* This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license. Ethics committee approval is not required for this article.

* This study is derived from PhD Thesis entitled *'The Importance of Sībawayh's al-Kitāb in terms of Qiraat and Tafsir'* (Erciyes University, 2024), prepared under the supervision of Prof. Dr. Mustafa KARAGÖZ.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.78198>

Abstract

Sībawayh, whose real name was Abū Bishr 'Amr b. 'Uthman b. Kanber, died in his hometown of Shiraz in 180 AH. The author, who was a student of the famous linguist Khalil b. Ahmad, is among the most important representatives of the Basra linguistic school, just like his teacher. Al-Kitāb, the only work he wrote during his lifetime, is the oldest extant text in the Arabic language. Although the work was written with the aim of grounding the Arabic language, it contains important references to different disciplines of Islamic sciences. This is because Islamic sciences support each other in terms of their basic references, even though they have undergone a process of branching over time. One of these branches of science, which is intertwined with many disciplines, is 'ulūm al-Qur'an, which systematically examines various aspects of the Qur'an. In this context, especially when the relationship between language and exegesis is taken into account, some of al-Sībawayh's evaluations by referring to Qur'anic verses can constitute a basis for some of the issues of ulūm al-Qur'an, which is a sub-branch of tafsīr. Of course, due to the format of his work, al-Sībawayh dealt with many issues in the context of determining the grammatical position of words. In other words, he formed the content of al-Kitāb independently from the theoretical discussions of 'ulūm al-Qur'an. For this reason, he cannot be expected to provide systematic information in the classical sense to those who want to understand the Qur'an or to propose any method in this regard. However, Sībawayh's use of nearly four hundred Qur'ānic verses as evidence in various contexts constitutes a basis for an examination of the context in which he handled these verses and how his approach to them contributed to understanding the Qur'ān. In this framework, some of the linguistic analyses that the author deals with have contributed to the development process of issues such as Gharīb al-Qur'an, Naskh, Aksām al-Qur'an, Hurūf al-Muqattaa, Majāz al-Qur'an, Vujuh and Nazhair, which are the sub-headings of ulūm al-Qur'an. In fact, he is considered to be the first person to use some technical terms in the context of issues that examine the linguistic features and structure of the Qur'an.

GİRİŞ

“Ulûmü'l-Kur'an” tabiri hem kapsamı ve medlülü itibariyle hem de Kur'an'ın anlaşılması konusunda müstakil bir yöntem olup olmaması itibariyle tartışma konusudur. Bu sebeple bu tabirin kavramsal çerçevesi hakkında çok detaya girmeden kısa bir malumat sunmamız gerekmektedir.

Arapçadaki “Ulûmü'l-Kur'an” terkinin, Türkçedeki karşılığı “Kur'an İlimleri” tamlamasıdır. Terkipteki “Ulûm/İlimler” lafzı, herhangi bir konuyla ilgili sistematik bilgiyi karşılayabildiği gibi daha genel anlamıyla “bilgi” veya “malumat” anlamına da gelmektedir. (Çalışkan, 2017: 121; Karagöz, 2019: 173) Her iki anlamda da terkinin anlam zemininde ya bir takım daralmalar ya da çok fazla yığılmalar söz konusu olmaktadır. Şöyle ki, “Kur'an ile ilgili bilgiler” şeklindeki en genel anlamı kastedildiğinde, Kur'an ile bir şekilde ilişkilendirilebilecek bütün ilimler bu alana taşınabilmektedir. Nitekim bazı âlimler, bu geniş anlamdan yola çıkarak Kur'an İlimlerinin sayısını 77450'ye kadar çıkarırken, bazıları da sınırı tamamen kaldırarak Kur'an İlimlerinin sonsuz olduğunu iddia etmişlerdir. (Bu konuda geniş malumat için bkz. Karagöz, 2019: 174) Bu yaklaşımın bir sonucu olarak astronomi, tıp, matematik gibi fennî ilimler, hatta marangozluk, demircilik, dokumacılık gibi meslekler bile Kur'an ilimleri başlığı altında zikredilir olmuştur. (Taşköprizâde, 1998: 877-82.) Dolayısıyla ilk dönemlerde Kur'an'ın nüzûlü, tertibi, nâsih-mensûhu, sebab-i nüzûlü gibi belli başlı konular etrafında şekillenen ve oldukça muhtasar olan eserler, bir süre sonra geometri, astronomi ve tıp gibi modern bilimlerin de eklenmesiyle ansiklopedileri aratmayacak hacme ulaşmıştır.

Diğer taraftan çerçeve daraldığında Kur'an İlimlerinin hangi konularla sınırlandırılması ya da hangi konuların hariçte tutulması gerektiği meselesi gündeme gelmektedir. Buna bağlı olarak Kur'an'ı doğru anlamaya duyulan ihtiyaç açısından hangi konuların öncelikli olduğu hususu da müfessirlerin yaklaşımına göre farklılık göstermektedir. Örneğin esbâb-ı nüzûl'den bağımsız bir tefsir faaliyetini mümkün görmeyen müfessirler için bu konu öncelikli iken, bir başka müfessir için Kur'an'ın dili ve üslûbu daha öncelikli olabilmektedir. Bu nedenle keskin hatlarla, dört başı mamur bir sınırlandırma yapılması mümkün görünmemektedir.

Esas itibariyle “Kur'an İlimleri” tabiri, Kur'an'ı anlama konusunda kullanılacak bilgileri ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle Kur'an'ın nasıl anlaşılması gerektiğini değil, onu anlamaya yöneldiğinde hangi unsurlara bakılması gerektiğini bildirmektedir. Bu başlık altında ele alınan mevzular ise genellikle “Garîbü'l-Kur'an”, “Mecâzü'l-Kur'an”, “Emsâlü'l-Kur'an”, “Aksâmü'l-Kur'an” veya “Vücûh-Nezâir” gibi dil ve belagat konularını; “Esbâb-ı Nüzûl”, “Nâsih-Mensûh” veya “Kıyasu'l-Kur'an” gibi itikat ve tarih içerikli ilimleri veya sosyoloji konularını ilgilendirmektedir. Binaenaleyh Kur'an ilimleri, netice itibariyle ya tarihsel hadiselerle ya da Arapçanın dil yapısıyla bir şekilde ilişkilidir. Bu da göstermektedir ki Kur'an İlimleri alanında telif edilen eserlerin asıl amacı belli başlı bir yöntem önermek değil, Kur'an'ın anlamına vakıf olmak isteyen kişiyi bir anlamda vahiy ortamına götürerek olayların o atmosferde müşahede edilmesini sağlamaktır. (Görener, 2009: 16-17) Bu çerçevede Sîbeveyh'in çeşitli vesilelerle dile getirdiği bazı hususların Kur'an'ın dil yapısı ya da bazı tarihsel olaylarıyla yakından ilişkili olduğunu düşünmekteyiz. Bu sebeple çalışmamızda Sîbeveyh'in verdiği bazı malumatların Kur'an İlimleri konularıyla bağlantısını tespit ederek *el-Kitâb*'in literatüre sağladığı katkıyı ve müellifin bazı konulara yaklaşımını ortaya koymaya çalışacağız.

1. Sîbeveyh'in Hayatı ve el-Kitâb'ı

İran sınırları içerisinde yer alan Şiraz şehri yakınlarındaki Beydâ köyünde dünyaya gelen Sîbeveyh'in asıl adı “Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber”dir. (İbn Hallikân, t.y.: 3/463; Zübeydî, t.y.: 1/66) Hicrî 135-140 yılları arasında doğduğu tahmin edilse de doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. (Özbalıkcı, 2009: 37/130) Kaynaklarda “Ebû Bişr” veya “Ebu'l-Hasen” gibi künyelere sahip olduğu nakledilse de (İbnu'n-Nedîm, 1997: 74) “Sîbeveyh” lakabıyla şöhret bulmuştur. Şöhret bulduğu bu lakabın anlamı konusunda ise farklı görüşler mevcuttur. Bir görüşe göre Farsça “elma” anlamına gelen

“sîb” ile “koku” anlamına gelen “bôy” kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir. (Gündüzöz, 2002: 34) Buna göre kelimenin Arapça karşılığı, Türkçede “elma kokusu” anlamına gelen “رَائِحَةُ النَّقَّاحِ”dır. (İbnu'n-Nedîm, 1997: 74) Bir diğer görüşe göre “elma” anlamına gelen “sîb” ile “koku” anlamına gelen “veyh” kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir. (Kıftî, 1982: 2/355.) İbn Hâleveyh'e (ö. 370/980) ait olduğu nakledilen başka bir görüşe göre ise “otuz” anlamına gelen “sî” kelimesi ile “koku” anlamına gelen “bôy” kelimesinin birleşiminden meydana gelmektedir. Buna göre “kelime, “otuz koku” anlamına gelmektedir. (Yâkût el-Hamevî, 1993: 5/2122) Çocukken yanaklarının elma gibi kırmızı olması sebebiyle kendisine bu lakabın verildiği söylenmektedir. (Bağdâdî, 2002: 14/99)

Hâris b. Ka'b'ın mevlası olan Sîbeveyh, çocukluk yıllarını, doğduğu Beydâ köyünde geçirmiş ve ilk eğitimini de bu çevreden almıştır. Daha sonra ailesiyle birlikte Basra'ya göç etmiş ve burada ilk olarak meşhur hadis âlimi Hammâd b. Seleme'nin (ö. 167/784) derslerine katılmıştır. Ancak bir hadisin irabında hata yapması sebebiyle hocasının ilzamına maruz kalmış, bunun üzerine Hammâd b. Seleme'nin hadis meclisinden ayrılarak ünlü dil âlimi Halil b. Ahmed'in (ö. 175/791) meclisine katılmıştır. Yaklaşık on beş yıl boyunca İmam Halil'den lügat dersleri almıştır. (Özbalıkçı, 2009: 37/130; Zeccâcî, 1983: 118) Genç yaşına rağmen keskin zekâsı ve bilgisiyle dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır. Sîbeveyh, hocası Halil b. Ahmed'in vefatından sonra dil alanında döneminin en yetkili âlimi sayılmıştır. (Özbalıkçı, 2009: 37/130) Kufe dil ekolünün lideri konumunda bulunan Kisâ ile giriştiği münazarada mağlup ilan edilmesini hazmedemeyen İmam, memleketi Şiraz'a geri dönmüş ve bir süre sonra aşırı üzüntüye bağlı olarak yakalandığı mide rahatsızlığı sebebiyle hicrî 180 yılında vefat etmiştir. (Özbalıkçı, 2009: 37/130-131; Zübeydî, t.y.: 1/68)

Sîbeveyh, genç sayılabilecek bir yaşta vefat etmesi sebebiyle çok fazla eser telif etme fırsatı bulamamıştır. Ancak kaleme aldığı tek eser olan *el-Kitâb*, kısa zamanda büyük bir üne kavuşmuş ve “Nahvin Kur'an'ı” olarak anılacak bir seviyeye ulaşmıştır. Nitekim Mâzinî “Kim Sîbeveyh'ten sonra nahiv alanında bir eser yazmaya kalkarsa bundan utansın” (Kıftî, 1982: 2/348) diyerek *el-Kitâb*'ın nahiv alanındaki otoritesine dikkat çekmiştir. Zira *el-Kitâb*, Arap dili alanında yazılmış ilk eser olmasına rağmen sarf, nahiv, lehçebilim veya fonoloji gibi dilbilimin alt dalı olan bütün konulara temas etmiştir.

el-Kitâb'ın genel çerçevesi, Halil b. Ahmed'in görüşlerinden oluşsa da eserde İsa b. Ömer es-Sekafî, Ebû Amr b. Alâ, Harun el-Kârî ve Yunus b. Habîb gibi alimlerin görüşlerine de yer verilmektedir. Bu noktada Yunus b. Habîb, Sîbeveyh'in Halil b. Ahmed'e ait nahiv mirasını bir eserde topladığını işitince içeriğini kontrol etmek amacıyla *el-Kitâb*'ın kendisine getirilmesini istemiştir. Sîbeveyh'in yaptığı bütün nakillerin doğru olduğunu görünce “Benden aktardıkları gibi İmam Halil'den aktardıkları da doğrudur.” demiştir. (Yâkût el-Hamevî, 1993: 5/ 5123)

2. el-Kitâb ve Garîbü'l-Kur'an

Sözlükte “yurdundan uzak kalan”, “güneşin batması”, tek ve nadir olan”, “mübhem olan ve bilinmeyen” gibi anlamlara gelen “غَرِبٌ” mastarından türeyen “garîb” lafzı, (İbn Fâris, 1979: 4/421; İbn Manzûr, 1414: 1/ 639-640) Kur'an ile beraber kullanıldığında, çeşitli nedenlerden dolayı manası kolay anlaşılabilen Kur'an kelimelerini araştıran ilim dalını ifade etmektedir. Kur'an'daki bazı kelimelerin anlaşılmasını zorlaştıran sebepler ise genel olarak “kelimenin Arapça dışında bir dilden alınması”, “Kureyş dışındaki bir lehçenin kullanılması” ve “bazı kelimelerin az kullanılması sebebiyle hemen anlaşılabilmesi” şeklinde üç kategoride ele alınmıştır. (Cerrahoğlu, 1996: 379; Karagöz, 2019: 176-177) Nüzûl döneminden uzaklaşıldıkça, anlaşılabilmesi için haricî çaba veya delil gerektiren bu tür kelimelerin sayısında artış gözlenmiştir. Hatta meseleye İslâm'a sonradan giren gayr-i Arap unsurlar açısından bakıldığında Kur'an kelimelerinin tamamının garîb olduğu söylenebilir. (Karagöz, 2015: 157; 2019: 178) Buradan hareketle Kur'an'da yer alan bir kelimenin garîbü'l-Kur'an kapsamında ele alınıp alınamayacağı meselesinin göreceli olduğunu söyleyebiliriz. Dile vukûfiyetle ilgili bir mesele olması hasebiyle birinin çok rahat anladığı bir kelimeyi bir başkası anlamakta güçlük çekebilir. (Demir, 2018:

221; Tehânevî, 1996: 1251) Bu çerçevede Arap dili alanında günümüze ulaşmış en eski kaynak olan *el-Kitâb*'daki bazı değerlendirme veya kelime tahlillerinin garîbü'l-Kur'an alanıyla ilgili olduğunu düşünmekteyiz.

İlk olarak, bazı Kur'an kelimelerin anlaşılmasını zorlaştıran sebepler arasında sayılan "kelimenin Arapça dışında bir dilden alınması" konusu Sîbeveyh döneminin en popüler tartışmalarından biridir. Zira Sîbeveyh'in muasırı sayılabilecek İmâm eş-Şâfiî (ö. 204/820) ve Ebû Ubeyde'nin de (ö. 209/824) aralarında bulunduğu bazı âlimler, Kur'an'da Arapça dışında bir kelime bulunmasının onun Arabîlik vasfıyla bağdaşmayacağı gerekçesiyle Arapça haricinde bir kelimenin Kur'an'da bulunamayacağı görüşünü savunmuştur. (Suyûfî, 1974: 2/125) Buna karşın ekser ulema ise yabancı dilden alınan bir kelimenin Kur'an'ın Arabîlik vasfına hâlel getirmeyeceğini, dolayısıyla Kur'an'da yabancı kökenli kelimelerin bulunabileceği görüşünü benimsemişlerdir. Sîbeveyh ise hem eserinin formatı gereği hem de öncelediği alan itibarıyla bu tartışmalara hiç değinmemiştir. Ancak bazı değerlendirmelerinden hareketle onun bu konu hakkındaki görüşünü tespit edebilmemiz mümkündür. Şöyle ki müellif, Arapça kelimelerin vezinleri konusunu, "yabancı dilden Arapçaya geçen kelimelerin Arap dili veznine uyarlanması" şeklinde bir başlık altında ele almıştır. Buna göre Araplar, köken itibarıyla yabancı olan kelimeleri hiçbir zaman orijinal kalıp ve sesleriyle kendi dillerine aktarmamışlar, her zaman bu tür kelimeleri kalıp ve ses olarak Arapçaya uyarlamışlardır. Bu bilgileri aktaran Sîbeveyh, muhtemelen Fârisî olması hasebiyle Farsça kökenli kelimelerin Arapçaya intikal etmeleri durumunda yapılması gereken değişiklikleri de özel başlık altında ele almıştır. Bu bağlamda müellif, yabancı dilden Arapçaya aktarılan kelimelerin sarf vezinlerini belirlerken "dirhem", "dinar", "İshâk", "Ya`kûb" ve "İsmail" gibi kelimeleri örnek göstermiş ve bu kelimelerin Arapça kökenli olmadıklarını vurgulamıştır. (Köseoğlu, 2022: 74; Sîbeveyh, 2014: 306-307) Bu kelimelerin Kur'an'da sıklıkla kullanıldığı göz önünde bulundurulduğunda Sîbeveyh'in konu ile ilgili görüşü de netlik kazanmaktadır.

Kur'an'ın anlaşılmasını zorlaştıran sebeplerden biri de Kureyş dışındaki kabilelerin lehçesi veya dil kurallarının Kur'an'da sıkça yer almasıdır. Zira Kur'an, Kureyş lehçesini merkeze alarak nazil olsa da 64 lehçeden izler taşımaktadır. (Gündüzöz, 2002: 82) *el-Kitâb*'ın, bir boyutuyla lehçebilimi ilgilendirmesi hasebiyle Sîbeveyh, Kureyş haricindeki pek çok kabilenin dil kurallarına veya fonetiğine geniş yer vermiştir. Hatta müellif, gramer hatası olduğu iddia edilen bazı ayetlerin dilsel yapılarını, çeşitli kabilelerin lehçeleriyle temellendirmiştir. Bu itibarla müellif, istişhadda bulunurken diğer kabilelere ait farklı kelimelerden ziyade onların dil kurallarına daha çok yer vermektedir. Bununla beraber nadir de olsa Kur'an'daki bazı kelimelerin anlamsal karşılığına değinmiştir. Bu çerçevede "Reyhân" kelimesinin "rızk" anlamına geldiğini vurgulamış, ancak herhangi bir lehçeden söz etmemiştir. (Sîbeveyh, 2014: 1/322) Mukâtil'in, bu kelimenin Himyer lehçesinde "rızk" anlamına geldiğini belirtmesi (Mukâtil, 1423: 4/197) de Sîbeveyh'in verdiği anlamı teyit eder niteliktedir. Ayrıca İbn Abbâs, İkrime, Mücâhid ve Dahhâk gibi önde gelen sahabe ve tâbiîn'den bu yönde nakiller gelmesi (Taberî, 2000: 22/21-22) Sîbeveyh'in verdiği manayı destekleyici bir karinedir.

3. Vücûh ve Nezâir Açısından el-Kitâb

"Vücûh" kelimesi, sözlükte "cihet", "taraf", "yüz", "yön", "şân", "şöhret" gibi anlamlara gelen "vech" kelimesinin çoğuludur. "Nezâir" ise "bakmak", "görmek", "düşünmek" gibi anlamlara gelen "nazîre" kelimesinin çoğuludur. (İbn Manzûr, 1414: 5/219; Zebîdî, t.y.: 36/535-537) Ulûmü'l-Kur'an literatüründe ise bu iki tabirin üç farklı tanımı yapılmıştır. Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'ye (ö. 597/1201) ait olduğu bilinen birinci tanıma göre "vücûh" ve "nezâir" kelimeleri esasında aynı şeyi ifade etmektedir. Yani lafız ve hareke itibarıyla aynı olan bir kelimenin, her seferinde farklı anlam ifade edecek şekilde Kur'an'ın çeşitli yerlerinde zikredilmesidir. Bu kelimelerin kullanıldığı yerlerde aynı olan lafızlara "nezâir"; birbirlerinden farklı olan manalarına ise "vücûh" denmektedir. Dolayısıyla lafızlara "nezâir"; manalara ise "vücûh" denilmektedir. (Güven, 2004: 117; İbnü'l-Cevzî, 1984: 83; Karagöz, 2008: 449)

Oldukça yaygın olan ikinci tanıma göre bir lafzın Kur'an'ın muhtelif yerlerinde farklı anlamlar ifade etmesine "vücûh"; farklı lafızların aynı anlama gelmesine ise "nezâir" denmektedir. (Karagöz, 2008: 451) Üçüncü tanıma göre ise bir lafzın farklı manalara gelmesine "vücûh; farklı anlamlara gelen bir lafzın, farklı anlamlarından birinin varsa Kur'an'da tekrar etmesine ise "nezâir" denilmektedir. (Karagöz, 2008: 448) Üç farklı tanımdan da anlaşıldığı üzere "vücûh" teriminin anlamı konusunda aynı düşünen âlimler, "nezâir" teriminin anlamı konusunda farklı düşünmektedirler. (Güven, 2004: 119) Bunun yanında her ne kadar ilk dönem âlimleri "nezâir" in tanımını yapmamışlarsa da eserlerinde bu kavramı ele alış biçimleri "kelimenin farklı anlamlarından herhangi birinin Kur'an'da tekrar etmesi" şeklindeki üçüncü tanım ile uyum arz etmektedir. (Güven, 2004: 119; Karagöz, 2008: 444-448)

Dilde çokanlamlı kelimelerin bulunup bulunmadığı meselesi tartışmalıdır. Bu çerçevede İbn Dürüsteveyh (ö. 347/958), Ebû Ali el-Fârîsî (ö. 377/987) ve Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009) gibi âlimler çeşitli gerekçelerle çokanlamlılığı kabul etmemişlerdir. (Karagöz, 2015: 25) Sıbeveyh ise hem Arap dilindeki lafızları manalarına göre taksim ederek hem de kelimenin irabını mana değişikliği üzerinden temellendirerek bir anlamda çokanlamlılığı kabul etmektedir. Hatta çokanlamlılığı savunan âlimler, sık sık Sıbeveyh'in şu lafız taksimatına atıfta bulunmaktadır:

Bil ki, Arap dilinde lafzı ve manası farklı olan kelimeler mevcut olduğu gibi, manası aynı olup lafızları farklı olan kelimeler de mevcuttur. Keza bazı kelimelerin lafızları aynı olsa da mana itibarıyla birbirlerinden farklıdır. Hem lafzı hem de manası farklı olan kelimeler "جَلَسَ" ve "ذَهَبَ" fiilleridir. Lafızları farklı olup manaları aynı olan kelimeler ise "gitti" anlamına gelen "ذَهَبَ" ve "أُظْلِقَ" fiilleridir. Lafızları aynı olup manaları farklı olan kelime ise "وَجَدَ" fiilidir. Zira bu fiil, hem "kayıp bir şeyi bulmak" anlamında kullanılırken hem de üzölmek, kızmak veya bilmek gibi kalbî anlamlar ifade etmektedir. (Sıbeveyh, 2014: 1/24)

Pek çok âlim tarafından çokanlamlılığı referansı olarak gösterilen Sıbeveyh'in bu lafız taksimatının izlerini, Müberred'in (ö. 286/900) vücûh ve nezâir'e dair kaleme aldığı *Me'ttefeka Lafzuhû Ve'htelege Ma'nâhu mine'l-Kur'âni'l-Mecîd* isimli eserinde de görmekteyiz. Söz konusu eserde Müberred, vücûh özellikli lafızların tanımına geçmeden önce Sıbeveyh'in bu taksimatına paralel bir şekilde konunun teorik çerçevesini çizmiştir. (Karagöz, 2015: 213; Müberred, 1988: 47) Bunun yanında Müberred'in eserinin ismi de Sıbeveyh'in lafız taksimatında kullandığı *İttifâku'l-Lafzeyn ve'htilâfü'l-Ma'neyeyn* şeklindeki ifadeleriyle benzerlik arz etmektedir. Bu da Müberred'in, Sıbeveyh'in *el-Kitâb*'ından esinlenmiş olabileceği intibahı uyandırmaktadır. İbn Dürüsteveyh ise Sıbeveyh'in bu taksimine atıf yaparak çokanlamlılığı savunanlara itirazda bulunarak şöyle demiştir:

Çokanlamlılığı savunanların en güçlü delillerinden birisi "وَجَدَ" fiilidir. Zira Sıbeveyh de el-Kitâb'ın girişinde bu fiilden bahsetmiş ve çokanlamlılığı bu fiil üzerinden temellendirmiştir. Bu kelimenin anlamı hakkında düşünmeyen ve gerçeklerin farkına varamayan kişiler ise bunun çokanlamlı olduğunu zannetmişlerdir. Oysa bu manaların tümü, esasında tek bir manadır ve bu da iyi ya da kötü olsun herhangi bir şeyin gerçekleşmesidir. Ancak farklı mastar kullanıldığında mefuller de değişmektedir. Mefullerin değişmesi de mananın değişmesine yol açmaktadır. Çünkü mastarların çekimleri birbirinden farklıdır, vezinleri çoktur, kıyasa kapalıdır ve illetleri de bilinmemektedir. Bunları inceleyenlerin sayısı azdır, kararlılıkla üzerine giden ise hiç yoktur. Bu sebeple dilciler, köklerine vakıf olamayıp kurallarını tespit edemedikleri için mastarların kural dışı olduğunu düşünmüşlerdir. (Güven, 2004: 67; İbn Dürüsteveyh, 1998: 188; Suyûtî, 1998: 1/303)

Bu çerçevede belirtmeliyiz ki Sıbeveyh yukarıdaki taksimi, fiillerin meful alabilme kapasitesi bağlamında zikretmiştir. Zira lafızlara yüklenen anlamının değişmesi halinde cümledeki diğer öğelerin irabı da değişikliğe uğrayacaktır. Dolayısıyla müellif meseleye ulûmü'l-Kur'an açısından yaklaşmamış, irab eksensiz yaklaşmıştır. Ancak onun bu yaklaşımı, hem söz konusu taksimin hem de Kur'an'dan seçtiği bazı örnek fiillerin "vücûh" konusuyla bağlantılı olarak ele alınmasına engel değildir. Sadece "vücûh" konusunu zikretmemizin sebebi ise şudur: Meseleye yukarıdaki tespit çerçevesinde baktığımızda Sıbeveyh'in "lafızların aynı, manaların farklı olması" şeklindeki ifadeleri "vücûh"u

kapsarken, “lafızların farklı, manaların aynı olması” şeklindeki ifadeleri ise “nezâir”i karşılamamaktadır. Zira “nezâir” kelimesi eş anlamlılıktan ziyade “kelimenin farklı anlamlarından herhangi birinin Kur’an’da tekrar etmesi” şeklinde tanımlanan daha özel bir alanı ilgilendirmektedir. Bu nedenle *el-Kitâb*’da “vücûh” içerikli atıflardan bahsetmemiz mümkün iken “nezâir”e dair atıflardan söz etmemiz pek mümkün görünmemektedir.

Sîbeveyh’in, bir lafzın birden çok manaya gelmesini ulûmü’l-Kur’an çerçevesinde değil, irabdaki değişiklik açısından ele aldığını az önce belirtmiştik. Bu bağlamda “عَلِمَ” fiilini örnek olarak zikreden müellif, bu fiile yüklenen anlama göre cümledeki meful sayısının değişeceğini belirtmektedir. Diğer bir ifadeyle cümledeki meful sayısı, bu fiilin anlamını belirlemektedir. Şöyle ki, şayet “bilmek”, “tanımak” gibi anlamlara gelen “عَرَفَ” manasında kullanılırsa tek meful ile yetinmesi gerekir. Buna karşın insanın iç dünyasında gerçekleşen bir manayı ifade ettiğinde (kalbî fiil) iki meful alması zaruri hale gelmektedir. Keza “رَأَى” fiili de “gözle görmek” anlamını ifade ettiğinde tek meful ile yetinirken, kalbî anlam ifade ettiğinde iki meful alması zorunludur. Buradan hareketle Sîbeveyh “وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ ‘اعْتَدُوا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ’ (Bakara, 2/65) ve ‘وَالْآخِرِينَ مِنْ ذُنُوبِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمْ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ’ (Enfâl, 8/60) ayetlerindeki “عَلِمَ” fiilinin “bilmek” ve “tanımak” anlamındaki “عَرَفَ” fiili ile aynı anlama geldiğini vurgulamaktadır. (Sîbeveyh, 2014: 1/40) Çünkü bu ayetlerdeki “عَلِمَ” fiilinin, tek meful ile yetinmesi hasebiyle kalbî fiillerden olma ihtimali yoktur. Sîbeveyh’in aynı bağlamdaki bir başka ifadesine göre “دَعَى” fiili de birden fazla manaya gelmektedir. Nitekim Suyûtî de “دَعَى” fiilinin “yardım dilemek”, “çağırarak”, “söz”, “kulluk etmek”, “sormak” ve “isimlendirmek” gibi birçok manaya geldiğini belirtmektedir. (Suyûtî, 1974: 2/155) Sîbeveyh’in belirttiğine göre eğer “isimlendirme” anlamında kullanılacaksa tıpkı “دَعَوْتَهُ زَيْدًا” (Zeyd’i isimlendirdim) örneğinde olduğu gibi “دَعَى” fiilinin iki meful alması zorunlu hale gelmektedir. (Sîbeveyh, 2014: 1/37) Başka bir deyişle, şayet iki meful almışsa o zaman “isimlendirme” anlamının kastedilmesi mecburidir. Zemahşerî de konuyla ilgili olarak Sîbeveyh’in açıklamalarına paralel bir şekilde, muhatap tarafından bilinmesi durumunda mefullerden birinin hafzedebileceğini belirtmiştir. Bu sebeple “أَيُّهَا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى” (İsra, 17/110) ayetindeki “تَدْعُوا” fiilinin “çağırarak” veya “dua etmek” anlamını değil, “isimlendirmek” anlamını esas almıştır. (Zemahşerî, 1407: 2/700)

4. el-Kitâb’da Mecâz Olgusuna Yaklaşım

En yaygın görüşe göre bir dili oluşturan kelimeler, evveleminde sadece tek anlamı ifade etmek üzere vaz edilmiştir. Bu nedenle başlangıçta dilin ilk kullanım alanı oldukça dar ve edebî zevkten uzak kalmıştır. Ancak daha sonra insanoğlunun doğadaki diğer varlıklarla ilişki kurması sebebiyle dilin kullanım alanı oldukça genişlemiş ve ilk anlamdan ikinci anlama doğru doğal ve zorunlu bir temayül gerçekleşmiştir. Bu temayül neticesinde pek çok edebî incelik ve estetik meydana gelmiştir ki mecâz üslûbu da bunlardan biridir. (Arpa, 2010: 182)

Lügatte “yürüyerek bir yeri geçmek” ve “yol kat etmek” gibi manalara gelen “جَزَّ” fiilinden türeyen “mecâz” kavramı, ıstılahta “bir kelimenin, hakiki anlamda kullanılmasına engel bir durumdan dolayı mecâzî mana ile hakiki mana arasındaki bir bağlantıya dayanarak hakiki mananın dışında kullanılması” şeklinde tanımlanmıştır. (el-Cârim & Emîn, 2014: 130; Kazvînî, 2005: 103; Meydânî, 1996: 213) Arap dilinin farklı uzmanlık alanlarına henüz ayrılmadığı bir dönemde telif edilen *el-Kitâb*’da, Arapçanın edebî sanatlarına dair birçok örnek ve analiz bulunmaktadır. Bu nedenle Arap dili konusunda uzmanlık derecesinde çalışma yapmak isteyenler, doğal olarak üzerinde çalıştığı konunun temellerini ilk önce *el-Kitâb*’da aramışlardır. Bu bağlamda pek çok araştırmacı, Sîbeveyh’i; belagat ilminin alt dalları konumunda bulunan Meânî ve Beyân gibi ilimlerinin kurucusu olarak kabul etmişlerdir. (Sa’d, 1999: 9) Ali Nâsîf da Meânî ilmi konusunda eser yazarların Sîbeveyh’ten etkilendiklerini, hatta Meânî ilminin sekiz farklı bölümünü *el-Kitâb*’dan ilham alarak yazdıklarını ifade etmektedir. (Kızıklı, 2006: 51)

Mecâzin kavramsallaşması ve belagat ilminin alt dalı olarak literatüre girmesi hicrî 400’leri

bulsa da Sîbeveyh, "si`a", (Sîbeveyh, 2014: 1/176) "ittisa", (Sîbeveyh, 2014: 1/212) "îcâz", (Sîbeveyh, 2014: 1/216) "istihfâf" (Sîbeveyh, 2014: 1/176) ve "ihtisar" (Sîbeveyh, 2014: 1/222) gibi ifadelerle sıkça mecâz sanatına işaret etmiştir. Söz konusu ifadelerden de anlaşılacağı üzere müellifin "dilde genişlik" olarak izah ettiği kavramları üç başlık altında toplamak mümkündür. Birincisi, sözün gerçek anlamının dışına çıkması; ikincisi, cümledeki herhangi bir ögenin farklı bir anlam ifade etmesi; üçüncüsü ise muhatabın bilmesi sebebiyle cümledeki bazı lafızların hafzedilmesidir.

Cümledeki herhangi bir ögenin mecâzen farklı bir anlam ifade etmesine şu örneği verebiliriz: Sîbeveyh, sadece lâzım fiillerin mecazen meful alabilme hakları olduğunu belirtmiş ve bunun gerekçesini de lâzım fiillerin, eylemin gerçekleştiğini haber vermektan başka bir işlevinin olmamasına dayandırmıştır. Yani lâzım fiillerin, müteaddi fiillerdeki gibi eylemin kimin üzerinde uygulandığını bildirme gibi bir fonksiyonu yoktur. Bu nedenle Sîbeveyh, lâzım fiilin kullanıldığı bir cümlede arzu edildiği takdirde zaman zarfının mecâzen meful statüsüne geçebileceğini söylemektedir. Bu çerçevede müellif, "فَعَدْتُ شَهْرَيْنِ" (İki ay oturdum.) cümlesindeki "شَهْرَيْنِ" zarfının nasb olma gerekçesini iki şekilde açıklamaktadır: İlki, zarf olması hasebiyle doğrudan mansub olması; ikincisi ise lâzım olan "فَعَدْتُ" fiilinin mecâzen mefulü olmasıdır. (Sîbeveyh, 2014: 1/35, 41, 43) Zarf olarak mansub kabul edilmesi durumunda mecâza gitmeye gerek yoktur. Ancak "فَعَدْتُ" fiilinin mefulü olması durumunda "İki ayı oturdum" gibi mantıksız bir cümle dizilişi söz konusudur. Zira asıl vurgulanmak istenen husus, iki ayın oturulması değil, iki ay boyunca oturulmasıdır. Bu nedenle müellif, söz konusu mantıksızlığı gidermek için mecâzı devreye sokmuş ve lâzım fiil olan "فَعَدْتُ"nin, dildeki genişlik sebebiyle meful alabileceğini belirtmiştir. Konuyla ilgili bir diğer örnek de "Ağzı taşa sokuldu." şeklinde mantıksız bir anlam ifade eden "أَدْخَلَ فُوهَ الْحَجَرَ" cümlesidir. Oysa burada kastedilen ağzın taşa sokulması değil, taşın ağza sokulmasıdır. Ancak Sîbeveyh, mantıken imkânsız görünen bu kullanımı, dildeki genişlik sebebiyle geçerli görmüştür. (Sîbeveyh, 2014: 1/181) Yine bu bağlamda Sîbeveyh, "gecenin ve gündüzün tuzağı" anlamına gelen "بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ" (Sebe, 34/33) ayetini dildeki genişliğe şahid olarak getirmiştir. Zira gece ve gündüzün bizatihi tuzak kurmak gibi bir kabiliyetleri olmaması hasebiyle ayette asıl kastedilen kişiler, o tuzakları kuranlardır. (Sîbeveyh, 2014: 1/176)

Sîbeveyh, cümlelerin bir ögesinin, herhangi bir gerekçe ile cümleden düşürülmesini de dilde genişlik kapsamında değerlendirmektedir. Bu çerçevede "وَأَسْأَلُ الْقَرْيَةَ" (Köye sor.) (Yusuf, 12/82) ayetinde, "أَسْأَلُ" fiilinin mefulü konumunda olan "أَهْلٌ" kelimesi hafzedilmiştir. Bu kelime hafzedilince fiil, dildeki genişlik sebebiyle "الْقَرْيَةَ" kelimesini etkilemiş ve onu meful olarak nasb etmiştir. Esasen mana "Köy ehline sor." şeklindedir. Müellif, günümüz terminolojisinde "mecâz-ı mürsel" olarak isimlendirilen bu sanattan "ihtisar" ve "ittisa" kavramlarıyla söz etmektedir. Aynı şekilde "وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ" (Asıl iyilik, Allah'a ve ahiret gününe iman edenlerin iyiliğidir.) (Bakara, 2/177) ayetinde, muzaf ögenin cümleden düşürülmesini de bu kapsamda ele almaktadır. Çünkü cümleye muzaf takdir edilmemesi halinde, mübteda ile haber arasındaki mantıksal mutabakat sağlanamamaktadır. Bu nedenle Sîbeveyh, "وَلَكِنَّ الْبِرَّ بِرُّ مَنْ آمَنَ" şeklinde, haberin evvelinde mahzup bir muzaf takdir etmekte ve bunu da dildeki genişliğe dayandırmaktadır. (Sîbeveyh, 2014: 1/212)

Müellifin, dilde genişlik bağlamında ele aldığı bir diğer ayet de "وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءَ وَنِدَاءَ" (Kâfirlerin durumu, sadece çobanın bağırıp çağırmasını işiten hayvanların durumuna benzer.) (Bakara, 2/171) buyruğudur. Bu ayette haziften söz edilmediği takdirde kâfirler, kuru gürlütüden başka bir şey işitmeyen hayvanlara bağırın çobana benzetilmiş olmaktadır. Oysa burada kâfirler çobana değil, çobanın bağırıp çağırdığı hayvanlara benzetilmektedir. Bu nedenle Sîbeveyh, ayeti "مَثَلُكُمْ وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ النَّاعِقِ وَالْمُنْعُوقِ بِهِ الَّذِي لَا يَسْمَعُ" (Sizinle inkârcuların durumu, çoban ile kendisine bağırılan hayvanların durumu gibidir.) şeklinde takdir ederek "مَثَلُكُمْ" kelimesinin mahzup olduğunu belirtmiştir. Muhatabın benzeyen ile benzetilene bilmesi sebebiyle anlam genişletilmiş ve lafızda kısaltmaya gidilmiştir.

5. Sîbeveyh ve Nesih Teorisi

“Nesh” kelimesi lügatte “nakletmek” ve “yok etmek” gibi anlamlara gelmektedir. İstılahta ise “şer’î bir hükmün, daha sonra gelen bir hükümlle kaldırılması” şeklinde tanımlanmaktadır. Evvelki hükmü kaldıran yeni hükme “nâsîh” denirken, kaldırılan hükme ise “mensûh” denmektedir.(Suyûtî, 1974: 3/66-85)

Son vahiy olması sebebiyle Kur’an’ın önceki semavî dinleri neshettiği, bu sebeple tâbi olunması gereken tek dinin İslam olduğu düşüncesi, müslümanlar arasında yaygın bir inançtır. İlahî dinler arasında mevcudiyeti kabul edilen nesih anlayışının, aynı din içerisinde (Kur’an’da) mevcudiyeti ise tartışılmıştır. Şöyle ki, İslâm’ın erken dönemlerinde Kur’an’da neshin mevcudiyeti genel kabul görmüş, hatta o dönemlerde neshi savunmak Hz. Peygamber’i ve Kur’an’ı savunmak olarak anlaşılmıştır. Neshi kabul etmemek ise nübüvveti ve kitap iddiasını geçersiz kılma çabası olarak görülmüştür. Zira yeni şeriat, meşruiyet zeminini nesih üzerinden temellendirmiştir.(Daha geniş bilgi için bkz. Türcan, 2017: 40) Ancak sonraki dönemlerde şartlar değişince nesih olgusu, artık Allah’ın dilediğini yapma kudreti yerine, onun ilmi ve hikmeti çerçevesinde ele alınmaya başlamıştır. Bu da nesih düşüncesinin dayandığı zeminin dönüşüme uğramasına yol açmıştır. Sonuçta nesih anlayışının savunulabilir niteliklere sahip olması gerektiği görüşü savunulmuş ve nesih kavramının çerçevesi giderek daraltılmıştır. (Türcan, 2017: 101-102)

Bu tespitlere yer vermemizin amacı, nesih konusundaki tartışmaları tüm yönleriyle buraya taşımak değildir. Sadece kısmen daraltılmış çerçevede de olsa Sîbeveyh döneminde neshin henüz tartışmaya açılmadığını vurgulamaktır. Bu çerçevede Sîbeveyh’in *el-Kitâb*’da sadece bir yerde nesihten söz ettiği iddiasını tartışıp iddiaya konu olan metnin nesihle bağlantısını ele alacağız.

Allah-u Teala Furkan suresinde müminleri, “*Rahmanın kulları yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürürler. Cahillerle karşılaştıklarında ise onlara ‘Selam’ derler.*” (Furkan, 25/63) buyurarak vasıflamıştır. Bu ayette nesihten söz edilip edilmemesi “câhil” ve “selam” kelimesine yüklenen anlamla yakından ilgilidir. Bu nedenle öncelikle bu iki kelimenin anlamsal karşılığı ve Sîbeveyh’in bunlara yüklediği anlamı tahlil etmek gerekmektedir. Zira “câhil” kelimesine günümüzde çok kullanılan “bilgisiz”, “akılsız”, veya “beyinsiz” gibi manalar yüklendiğinde burada nesihten söz edebilmek imkansız hale gelmektedir.

“Cahil” kelimesi, “bilgisizlik”, “beyinsizlik”, “akılsızlık”, “edepsizlik” ve “hayâsızlık” gibi olumsuz anlamları olan bir kelimedir.(Zebîdî, t.y.: 28/288; Zemaşerî, 1407: 3/291) Hem ayetin bağlamından hem de nüzûl kronolojisinden anlaşıldığı üzere bu kelime ile müşrikler kastedilmiştir. Sîbeveyh de bunu açıkça ifade etmiştir.(Sîbeveyh, 2014: 1/325) Öte yandan “selam” kelimesi bu ayet bağlamında “bizden uzak durun”, “sizinle bir işimiz yok”, “güzel cevap verirler” gibi manalarla izah edilmektedir. (Mukâtil, 1423: 3/240; Zemaşerî, 1407: 3/291) Binaenaleyh bu ayet, müşriklere selam verilip verilmeyeceği meselesi üzerinden literal bir yaklaşımla ele alınmamalıdır.

Sîbeveyh’in belirttiğine göre “Ebû’l-Hattâb”, “selam” kelimesini “Ben sizden uzak duruyorum. Siz de benden uzak durun.” şeklinde açıklamıştır. Bu manayı da “وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا” ayetindeki “selam” kelimesiyle desteklemiştir. Zira Ebû’l-Hattâb’a göre bu ayet, Mekke’de inmiş ve o dönemde müminler, müşriklere selam vermekle emrolunmamışlardı. Buna göre “selâm” kelimesi, “benden uzak durun”, “hadi güle güle”, “aramızda ne iyilik var ne de kötülük” gibi manalara gelmektedir.(Sîbeveyh, 2014: 1/325) Bu noktada belirtmeliyiz ki Sîbeveyh bu malumatı, “سُبْحَانَ اللَّهِ” kelimesinin nasb olma gerekçesi bağlamında aktarmıştır. Çünkü ona göre “سُبْحَانَ اللَّهِ” kelimesi, “أَبْرَأُ بَرَاءَةَ اللَّهِ مِنَ السُّوءِ” (Allah’ı kötülüklerden tenzih ederim.) takdirinde gizli bir “أَبْرَأُ” fiili ile mansub olmuştur. Buradan hareketle Sîbeveyh’in “selâm” kelimesini, “Benden uzak durun.” şeklinde anlamlandırıldığı anlaşılmaktadır. Hatta müellif, Araplardan bazılarının “selam” kelimesini bu anlamda kullanmaları durumunda merfu okuduklarını da ilave etmiştir.

Sîbeveyh’in ifadelerini analize geçmeden önce ayetin nesihle ilişkisine kısaca temas etmek gerektiğini düşünüyoruz. Şöyle ki, “*Haram aylar sona erince müşrikleri yakaladığımız yerde öldürün.*” (Tevbe, 9/5) şeklindeki seyf ayeti inince, müşriklere karşı uzlaşmacı bir yaklaşımı tavsiye eden ayetlerin tamamının neshedildiği özellikle erken dönemlerde kabul edilmiştir. Elbette müellif, “*Onlara ‘hadi eyvallah’ derler.*” ayetinin seyf ayetiyle neshedildiğine dair net bir açıklama yapmamıştır. Ancak bazı alimler, Sîbeveyh’in gerek ayetteki “selâm” kelimesine yüklediği anlamdan gerekse “Çünkü o dönemde müminler, müşriklere

selam vermekle emrolunmamışlardı." şeklindeki ifadelerinden yola çıkarak onun bu ayeti mensûh olarak değerlendirdiğini iddia etmişlerdir. Tespitlerimize göre bu görüşü ilk dile getiren kişi en-Nehhâs'tır (ö. 338/950).

Nehhâs, Sıbeveyh'in söz konusu ayeti mensûh kabul ettiğini belirtmiş ve onun bu ayet dışında nesihle ilgili başka bir şey söyleyip söylemediğini bilmediğini ifade etmiştir. Bazı âlimler ise Sıbeveyh'in "Müminlerin o dönemde müşriklere selam vermeleri emredilmemişti." ifadesini problemli bulmuşlardır. Çünkü bu ifade, nesihle irtibatlandırıldığı takdirde, ilerleyen zamanlarda müşriklere selam verilebileceğine dair bir izin geldiği intibahı oluşturmaktadır. Bu nedenle Müberred (ö. 286/900), Sıbeveyh'in ifadelerini sorunlu bulmuş ve onun yerine "O dönemde müminler, müşriklere karşı savaşmakla emrolunmamışlardı, savaş emri sonradan gelmiştir." şeklinde bir ifade kullanması gerektiğini belirtmiştir. Aynı şekilde Muhammed b. Yezîd de Sıbeveyh'in ibare seçimini yanlış bulmuş ve daha uygun bir ifade kullanması gerektiğini belirtmiştir. (İbnü'l-Feres, 2006: 3/398; Kurtubî, 1964: 13/70) Bu itirazları da dikkate alarak belirtmeliyiz ki, müellifin buradaki esas gayesi, İslâm'ın ilerleyen dönemlerinde müşriklere selam verilebileceğine dair bir izinle ayetin neshe uğradığını iddia etmek değildir. Onun esas gayesi, ayetteki "selâm" kelimesinin "Uzak dur!" anlamına geldiğini vurgulamaktır.

Ebû Bekr İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) ise bu konuyu şöyle değerlendirmiştir: O dönemlerde müminlerin, müşriklere selam vermeleri ne emredilmişti ne de yasaklanmıştı. Dolayısıyla bu ayette, müşriklere karşı hoşgörülü olmaları ve onların yanından güzel bir şekilde ayrılmaları emredilmektedir. Zira Hz. peygamber de zaman zaman onların meclislerine uğrar, onlara selam verir ve onlarla yakın ilişkiler kurardı. Ama asla müşriklere yaranmaya çalışmazdı. (İbnü'l-Arabî, 2003: 3/451-452) İbnü'l-Arabî'nin bu değerlendirmesine göre ayetin neshe konu olmasına gerek yoktur. Keza Zemahşerî de "câhil" kelimesiyle beyinsiz, edepsiz ve utanmaz kişilerin kastedildiğini, kötü ahlaklı insanlardan ise her zaman uzak durmak ve onları görmezden gelmek gerektiğini söyleyerek neshe ihtiyaç kalmadığını belirtmiştir. (Zemahşerî, 1407: 3/291)

Netice itibarıyla Sıbeveyh'in neshe dair görüşlerini ve neshin geçerlilik kriterlerine ilişkin tutumunu bu ayet bağlamında tespit edebilmemiz mümkün görünmemektedir. Kaldı ki müellif, bu ayetin neshedildiğine dair açık bir ifade kullanmamıştır. Ancak "selam" kelimesini izah ederken yaptığı açıklamalar, ayeti nesih bağlamında ele alan âlimlerin değerlendirmeleriyle örtüşmektedir. Örneğin ayetin Mekke'de indirildiğine dikkat çekmesi ve "câhil" kelimesiyle müşriklerin kastedildiğini belirtmesi, onun bu ayette nesih söz ettiğini söylememizi mümkün hale getirmektedir. Öte yandan müellifin bu ifadeleri, neshin henüz tartışıldığı ve bu konuda herhangi bir dönüşümün yaşanmadığı bir dönemde dile getirilmiştir. Bu da Sıbeveyh'in mezkur ayeti mensûh kabul ettiğine dair harici bir delil olarak yorumlanabilir.

6. Kur'an'da Fâsıla

Lügatte "bölmek", "aralık bırakmak" ve "iki şeyin arasını ayırmak" gibi anlamlara gelen "fasl" kelimesinden türetilen "fasıla" terimi (İbn Manzûr, 1414: 11/521), ıstılahta Rummânî tarafından "Ayat sonlarındaki kelimelerde yer alan ve anlamın daha açık şekilde kavranmasını sağlayan benzer harfler" diye tanımlanmıştır. (Rummânî, 1976: 97) Dâni ise fasılayı, "cümleyi bir sonraki cümleden ayıran kelime" şeklinde tanımlayarak fasıla ile ayet sonları arasında bir ayrıma gitmiştir. Bu tarife göre fasıla, ayetlerin sonlarında bulunabileceği gibi ortalarında da bulunabilir. Buradan hareketle her ayet sonunun bir fasıla olduğunu, ancak her fasılanın ayet sonu olmadığını söyleyebiliriz. Ebû Amr ed-Dâni bu çıkarımını, "مَا كُنَّا نَبْعُ" (Kehf, 18/64) cümlesinin ayet sonu olmamasına rağmen Sıbeveyh'in buna fasıla demesine dayandırmıştır. (Suyûtî, 1974: 3/332; Zerkeşî, 1957: 1/53-54) Ca'berî ise Sıbeveyh'in "fasıla" ifadesini teknik anlamda değil, sözlük anlamında kullandığını belirterek bunun geçerli bir argüman olamayacağını savunmuştur. Ca'berî'ye göre ayetlerdeki fasılayı tespit etmenin kıyası ve tevkîfi olmak üzere iki yolu vardır: Tevkîfi yönetime göre, eğer Hz. Peygamber her seferinde aynı kelime üzerinde vakıf yapmışsa bu kelimenin fasıla olduğuna; şayet hiç vakıf yapmamışsa fasıla olmadığına hükmedilmelidir. Kıyasî yöntemde ise fasıla olduğu konusunda herhangi bir nass bulunmayan kelimeler, nass ile sabit olan fasılalara kıyas edilerek belirlenebilir. (Suyûtî,

1974: 3/333)

Tespitlere göre fasıla kavramını Kur'an özelinde ilk defa Sîbeveyh kullanmıştır. (Çetin & Topuzoğlu, 1995: 12/209) Bu çerçevede müellif, kelimenin sonunda yer alan "yâ" harfinin, "رام" ve "قاضٍ" gibi isimlerde hazfedilebileceğini, fillerde ise hazfedilmesinin caiz olmadığını belirtmiştir. Akabinde ise fasıla ve kafiye bu kuraldan istisna tutmuştur. Fasıla için "وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ" (Fecr, 89/4), "مَا كُنَّا نَنْبَغُ" (Kehf, 18/64), "يَوْمَ النَّادِ" (Ġâfir, 40/32) ve "الْكَبِيرُ الْمُتَعَالِ" (R'ad, 13/9) ayetlerini örnek verirken, kafiye için de Züheyr'e ait olan "وَبَعْضُ الْقَوْمِ يَخْلُقُ ثُمَّ" "لا يَغُرُّ" şiirini örnek vermiştir. (Sîbeveyh, 2014: 4/185) Sîbeveyh, konuyu ele alırken ayetler için fasıla kavramını, şiir için ise kafiye kavramını tercih etmiştir. Bu ayrımı, eserin birçok yerinde görmek mümkündür.

Sîbeveyh'in fasılaya verdiği örnek ayetlerde bazı hususlar dikkat çekmektedir. Şöyle ki, son harfi düşen bazı ayetler, öncesi ve sonrası ile lafzen uyum içinde iken, kimi ayetlerde ise böyle bir uyum söz konusu değildir. Örneğin "وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ" cümlesindeki "يسر" kelimesi, önceki ayetlerin sonu olan "فجر", "عشر" ve "وتر" kelimeleriyle son derece uyumludur. Aynı şekilde "النَّادِ" kelimesi, öncesindeki "عباد" ve sonrasındaki "هاد" kelimeleri mükemmel bir uyum içindedir. Lakin "مَا كُنَّا نَنْبَغُ" cümlesinin ne öncesinde ne de sonrasında onunla uyumlu olabilecek bir vezin bulunmaktadır. Üstelik bu cümle, ayet sonu da değildir. Buradan yola çıkarak Sîbeveyh'in fasıla kavramıyla sadece ayet sonlarını kastetmediğini, vakıf yapmaya elverişli olan bütün kelimelerin son harfini kastettiğini söyleyebiliriz.

Ayetlerin sonunda bulunan bu muhteşem uyumun şiir dilindeki "kafiye" ve nesirdeki "seci" sanatını andırması hasebiyle böyle bir metinsel uyuma "seci" veya "kafiye" denilip denilemeyeceği meselesi tartışmalıdır. Bu bağlamda Sîbeveyh'in, şiir dilinden örnekler verirken "kafiye" kavramını, ayetlerden örnekler getirirken ise "fasıla" terimini kullanmasının bu tartışmayla bir ilgisinin olup olmadığı sorusu akla gelebilir. Sîbeveyh'in bu ayrımındaki ısrarının arka planını tam olarak bilmemekle beraber İslam alimlerinin, "kafiye" kavramının Kur'an özelinde kullanılmaması gerektiğine dair fikir birliği içinde bulunması, (Suyûtî, 1974: 3/333) kendisinin de böyle bir ayrımı benimsediğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

7. Aksâmü'l-Kur'an

Arap dilinde yemin, "kasem" veya "hilf" gibi kelimelerle ifade edilse de Kur'an'daki yemin kalıpları ulûmü'l-Kur'an literatüründe genelde "Aksâmü'l-Kur'an" başlığı altında incelenmiştir. (Nadiren de olsa "Eymânü'l-Kur'an" diye adlandırılan eserler de vardır. Örneğin İbn Kayyım'ın eseri *et-Tibyân fi Eymâni'l-Kur'an* diye bilinmektedir.) Lügatte "ayırarak", "bölmek" veya "kesin karara varmak" gibi anlamlara gelen "kasem" kelimesinin çoğul hali "aksâm"dır. (Zebîdî, t.y.: 33/266) Bu kelime, faili mechul bir cinayet olayını aydınlatmak amacıyla olay mahallinde ikamet eden herkesin cinayeti işlemediklerine dair ettikleri yemini ifade eden "kasâme" lafzından türetilmiştir. (Boynukalın, 2013: 43/417) Söz konusu kelime, sülâsî veya tef'îl kalıbında kullanılırsa "ayırarak", "bölmek" ve "taksim etmek" gibi manalara gelmekte; i'âl babında harf-i cerr olan "bâ" ile kullanıldığında ise "yemin etmek" manasına gelmektedir. (İbrahim Mustafa vd., t.y.: 2/734-735)

Kimi âlimler, yemin etmenin, sözün inandırıcılık oranını artırmaya yönelik bir çaba olarak görülmesi hasebiyle yeminin Allah'a izafesini hoş görmemişlerdir. Zira sözünün inandırıcılığını yemin ile güçlendirmeye ihtiyaç duyan birisi, aslında kendisini güvenilmez biri durumuna düşürmektedir. Allah ise böyle bir ihtiyaçtan uzaktır. Yeminin Allah'a izafesini hoş görmeyenlerin diğer bir delili ise şudur: Kur'an'da yemin olarak anlaşılan yerler; genellikle tevhid, nübüvvet ve yeniden diriliş gibi çok önemli konuları kapsamaktadır. Mü'minler, yemin edilmese bile bu gibi konulara zaten iman etmektedirler. Dolayısıyla yeminin onlar açısından herhangi bir gereği yoktur. Öte yandan Kâfirler de daha somut delil istedikleri için onlar açısından da yemin hiçbir anlam ifade etmemektedir. (Kırca, 1989: 2/290; Suyûtî, 1974: 4/53) Sonuç olarak gerek iman edenler açısından gerekse inkâr edenler açısından yeminin herhangi bir gerekçesi kalmamaktadır. Bir diğer argümana göre yemin ulvî bir varlığa yapılmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber, "Yemin edecek kişi ya Allah adına yapsın ya da hiç yemin etmesin." (Müslim b. Haccâc, t.y.: Eymân, 3) buyurarak Allahtan başkası adına yemin etmeyi yasaklamıştır. Hal böyleyken Allah'ın incir veya zeytine yemin etmesi nasıl düşünülebilir? (Ferâhî, 1329: 4) Suyûtî, bu itiraza verilen cevabı naklederek şöyle demiştir:

Kur'an, Arapların dili ile indirilmiştir. Dolayısıyla Araplar, sözlerini güçlendirmek için nasıl yemin ediyorlarsa Kur'an da onların bu adetlerini devam ettirerek yemin etmiştir.(Suyûfî, 1974: 4/53) Bu bağlamda belirtmeliyiz ki, yemini Allah'a yakıştıramayan âlimlerin görüşlerine kitaplarda yer verilse de bu âlimlerin kimler olduğu ismen zikredilmemiştir. Bu durumu, söz konusu görüşün zayıflığına dair bir delil olarak yorumlayabiliriz. Bunun yanında söz konusu itiraz, her ne kadar tenzih merkezli bir yaklaşım gibi görünsede yüce Allah'ın hem kendi zatına hem de bazı varlıklara yemin ettiği bilinmektedir.

Yeminin, muhatabı ikna etmeye yönelik bir çabaya dayandığı doğru olsa da bu durum, Arap dilinde yeminin sıkça kullanılmasının ve bir üslup haline gelmesinin tek nedeni değildir. Başka bir deyişle İslam öncesi Arap toplumunda yaygın olan yeminin bu kadar fazla kullanılmasını, sadece muhatabı ikna etmeye yönelik bir çabaya bağlamak yeterli değildir. Zira başlangıçta muhatabı ikna etmek için kullanılan bazı tabirler, zamanla bu görevlerinden sıyrılarak edebî bir sanat haline gelmiştir. (Ekinci, 2016: 88) Dolayısıyla, Kur'an'daki yeminlerin sadece verilen haberi pekiştirmekle kalmayıp, aynı zamanda söz sanatını güçlendirici bir fonksiyona da sahip olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, Arap gramerinin en önemli referans metinlerinden biri olan Kur'an'da bazen zaruret olmadığı halde zahiren gramer kurallarına aykırı kullanımlar göze çarpmaktadır. Yeminin cevabının hafzedilmesi de bu kabildendir. (Kayravânî, 1981: 2/277) Binaenaleyh, yeminin peş peşe sıralanıp, cevaplarının zikredilmemesi gibi alışılmadık bir üslup kullanılması, bu yeminlerin yalnızca verilen haberi pekiştirme amacını taşımadığını göstermektedir. (Ekinci, 2016: 93-100)

Yeminin iki yönlü pekiştirme işlevini kabul etmekle beraber, Sıbeveyh'in, yalnızca verilen haberi pekiştirme işlevinden söz ettiğini belirtmek durumundayız. Müellif, kararlılık bildiren ifadeleri de yemin kapsamında değerlendirerek yeminin kapsamını oldukça genişletmiştir. Bu bağlamda "Yemin sözü pekiştirir." (Sıbeveyh, 2014: 3/104) şeklinde sarîh beyanda bulunmuş, bunun yanında fiillerin sonuna gelen pekiştirme nûnlarının ve kesinlik bildiren ifadelerin de yemin manası ihtiva ettiğini vurgulamıştır. Bu çerçevede "لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ" (Sana tabi olanları muhakkak cehenneme dolduracağım.) (A'râf, 7/18) ayetindeki "لَأَمْلَأَنَّ" fiilinin evvelindeki "lâm" harfinin yemin maksadıyla geldiğini belirtmektedir. (Sıbeveyh, 2014: 3/108) Keza "فَدَأَلَّحَ مَنْ رَكَاهَا" (Andolsun ki kendini arındıran kurtulmuştur) (Şems, 91/9) ayetindeki kararlılık sebebiyle cümlelerin yemin manasını ihtiva ettiğini belirtmektedir. (Köseoğlu, 2022: 78; Sıbeveyh, 2014: 3/151) Dolayısıyla yeminin Allah'a izafe edilmesini uygun görmeyen âlimlerin taşıdığı kaygıyı, Sıbeveyh'in taşımadığı görülmektedir.

Sıbeveyh'e göre yeminin iki şekli vardır: Birincisi, "bâ" veya "vâv" gibi edatlarla yapılan yemin iken, ikincisi "أقسم" gibi yemin etme anlamını taşıyan fiillerle yapılan yemindir. Bunun yanında, yeminin zaman açısından iki farklı amacı vardır: Birincisi, bir olayın geçmişte gerçekleştiğini vurgulamak; diğer ise gelecekte gerçekleşeceğine dair kesinlik kazandırmaktır. Eğer yemin, geçmişte gerçekleşen bir durumu vurgulamak için yapılmışsa, yeminin cevabına pekiştirici "lâm" veya "nûn" eklenmesine gerek yoktur. Örneğin, "وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ الْمِيثَاقِ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ" (Biz, Allah'tan başkasına kulluk etmeyeceklerine dair İsrail oğullarından söz almıştık.) (Bakara, 2/83) ayetindeki "söz almak" tabiri, Sıbeveyh'e göre "yemin ettirme" anlamına gelmektedir. Bu işlem, geçmişte gerçekleştiği için yeminin cevabı olan "لَا تَعْبُدُونَ" fiiline tekit nûn'u eklenmemiştir. Buna karşılık, "وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْنَاكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنْصُرُنَّهُ" (Allah peygamberlerden, size kitap ve hikmet verdikten sonra yanınızdaki kitapları tasdik eden bir peygamber geldiğinde mutlaka ona inanacak ve yardım edeceksiniz diye söz almıştı.) (Al-i İmrân, 3/81) ayetinde, geleceğe dair bir vurgu yer almaktadır. Bu nedenle, yeminin cevabı olan "لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ" ve "وَلَتَنْصُرُنَّهُ" fiillerine hem tekit nûn'u hem de tekit lâm'ı eklenmiştir. (Sıbeveyh, 2014: 3/104-107)

8. Hurûf-i Mukattaa

Kur'an-ı Kerim'de yirmi dokuz surenin başında yer alan bu harfler, gerek irab gerekse anlam ve yorum açısından üzerinde fikir birliği sağlanamayan konular arasındadır. Bu harflerin anlamı hakkında Hz. Peygamberin "Her kim Kur'an'dan bir harf okursa onun için bir hasene vardır. Her bir hasene'nin karşılığı ise on katı mükâfattır. Ben "elif", "lâm" ve "mîm" in üçünün bir harf olduğunu söylemiyorum. Çünkü "elif", bir harftir; "lâm" bir harftir ve "mîm" bir harftir." (Tirmizî, 1975: Fedâilü'l-Kur'an: 16) hadisi dışında elimizde net bir bilgi yoktur. (Duman & Altundağ, 1988: 18/401; Köseoğlu, 2022: 68) Bunun yanında, söz

konusu harfler hakkında sahabe ve tâbiîn'den gelen rivayetler de birbirinden farklıdır. İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre Yüce Allah bu harflerle Kur'an'ın hak olduğuna ve onda hiçbir şüphenin bulunmadığına dair yemin etmektedir. Bu harflerin, buldukları surelerin isimleri olduğuna dair başka bir rivayet de mevcuttur. Yine İbn Abbas'a dayandırılan başka bir rivayete göre "الم" ifadesi, "أَنَا اللَّهُ أَعْلَمُ" (Ben Allah'ım, her şeyi bilirim.) anlamına gelmektedir. Benzer anlamlar, diğer hurûf-i mukattaa için de geçerlidir. Başta hulefâ-yi râşidîn ve İbn Mes'ud gibi sahabiler olmak üzere, Şa'bî, Süfyân es-Sevrî, İbn Hibbân, İbn Hazm, Ebû Hayyân ve Suyûtî gibi önde gelen âlimler, bu harflerin müteşabih olduğunu ve anlamını yalnızca Allah'ın bildiğini düşünmektedirler. Bu nedenle bu harfler "hurûf-u mübheme" olarak da isimlendirilmiştir. Bu harflerin anlamlarına dair birçok sahabe, tâbiîn ve önde gelen İslam âlimlerinden, yukarıda belirtilenler dışında da çeşitli rivayetler ve görüşler nakledilmiştir. (Duman & Altundağ, 1988: 18/401; Karagöz, 2019: 192-199; Farklı görüşler için bkz. Suyûtî, 1974: 3/24-33)

Sibeveyh, hurûf-i mukattaa'yı daha çok cümledeki konumları ve irabları itibariyle ele aldığı için, onun verdiği bilgilerle bu harflerin tefsir veya teviline dair net bir çıkarım yapmak pek mümkün değildir. Zira Müellifin esas gayesi, hurûf-i mukattaa'yı tefsir veya tevil etmek değil, bu harfleri irab açısından temellendirmektir. Bu sebeple Sibeveyh bu harfleri "munsarif ve gayri munsarif" başlığı altında incelemiştir. Bu başlık altında Arapçaya yabancı dillerden geçen kelimeler veya kabile isimleri gibi birçok kelimenin munsarif veya gayri munsarif olma gerekçelerini açıkladıktan sonra konuyu sure isimlerinin irabına getirmiş ve "Bâb-ı Esmâi's-Süver" (Sure İsimlerinin Munsarif veya Gayri Munsarif Oluşu) şeklinde bir başlık açmıştır. Konuyu bu başlık altında ele alması nedeniyle bazı çalışmalarda Sibeveyh'in söz konusu harfleri sure isimleri olarak kabul ettiğine dair kanaat oluşmuştur. (Cerrahoğlu, 2017: 161; Duman & Altundağ, 1988: 18/402; Köseoğlu, 2022: 68) Lakin *el-Kitâb*'daki ilgili metnin bağlamı ve ana teması dikkate alındığında müellifin nihai görüşünün bu olmadığı, bunu sadece ihtimallerden biri olarak zikrettiği yönünde bir izlenim oluşmaktadır. Hatta Sibeveyh'in, "حاميم" kalıbının gayri munsarif olmasını temellendirirken Arapların bu kalıpta bir kelime kullanmadıklarını belirtmesi, onun hurûf-i mukattaa'nın müteşabih olduğu görüşüne daha yakın durduğunu gösteren bir karine olarak yorumlanabilir. Bu bağlamda müellif şair Kümey'tin " وَجَدْنَا لَكُمْ فِي " (Sizin için Âl-i Hâmîm'den bir ayet bulduk ki içimizden hem takiye yapanlar hem de gerçeği açıklamaktan çekinmeyenler onu tevil ettiler. " آل حاميم " ifadesi, başında "حاميم" bulunan bütün surelerin ortak adıdır.) Tevil edilen söz konusu ayet ise Şûra suresinin 23. ayeti olan "De ki, ben buna karşılık sizden akrabalık sevgisinden başka bir şey istemiyorum" ayetidir. Şiirini delil olarak getirmiştir. Aynı konuda Hammânî'nin "أَوْ كُتِبَ بَيْنَ مِنْ حَامِيمًا قَدْ عَلِمْتُ أَبْنَاءَ إِبْرَاهِيمَا" (Âl-i Hâmîm'de açıklanan Allah'ın buyruklarını İsrailoğulları bilmektedirler.) şeklindeki şiirini de delil getiren müellif, Arapların bu yapıda bir kelime kullanmadıklarını, dolayısıyla "حاميم" kelimesinin anlamını bilmediklerini belirtmiştir. Elbette bu kısa izahtan Sibeveyh'in hurûf-i mukattaa'yı müteşabih kabul ettiği sonucunu kesin olarak çıkarmamaktayız. Ancak bu izah, hurûf-i mukattaa'nın müteşabih olduğunu savunan yaklaşımla paralellik arz etmektedir. Buna göre Sibeveyh'in "حاميم" lafzının Araplar arasında anlam olarak bir karşılığının bulunmadığını vurgulaması, onun bu harfleri müteşabih olarak kabul ettiği şeklinde yorumlanabilir. Bu izah, kesinlik içermese de en azından onun hurûf-i mukattaa'yı sure ismi olarak kabul ettiğine dair ileri sürülen delillerden daha güçlü bir delildir.

SONUÇ

Sibeveyh, eserinin muhtevasını oluştururken Arap dilinin gramer kurallarını merkeze almış, Kur'an İlimlerinin teorik tartışmalarına girmemiştir. Ancak kelimelerin yapılarını, cümlelerin dizilişini veya fiillerin çekimlerini örneklendirmek amacıyla bazı Kur'an ayetlerini referans olarak kullanmıştır. Bu bağlamda zikrettiği bazı ayetler veya yaptığı dilsel analizler, Kur'an İlimlerinin bazı konularına zemin teşkil edebilecek niteliktedir. Bu yönüyle *el-Kitâb*, dilbilimsel bir kaynak olarak görülmesinin yanı sıra Kur'an'ın dil yapısına ve bazı tarihsel hadiselerine dair önemli bir referans olarak görülmüştür. Zira bu alanla ilgili erken döneme ait bilgiler sunmaktadır. Özellikle Kur'an İlimleri ile ilgili müstakil eserlerin hicrî dördüncü yüzyıl gibi geç bir dönemde yazılmaya başlamış olması *el-Kitâb*'ın bu bilgilerini daha önemli hale getirmektedir. Bu nedenle,

müellifin bazı dilsel tahlilleri, Kur'an İlimlerinin gelişim sürecine katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz.

Sıbeveyh'in, çokanlamlılığın iraba etkisi bağlamında zikrettiği lafız taksimatı, Kur'an'da çokanlamlı kelimelerin varlığını savunan âlimler tarafından güçlü bir argüman olarak görülmüştür. Bunun yanında Sıbeveyh, mecazın henüz kavramsal yapısına kavuşmadığı bir dönemde "sia", "ittisa", "ihtisâr", "istihfâf" ve "icâz" gibi ifadelerle mecazın farklı dallarına vurgu yapmıştır. Bu bağlamda hakiki manayı kullanmanın imkânsız hale geldiği durumlarda söz konusu ifadelerle dildeki genişlemeye veya daralmaya dikkat çekmiştir. Müellif, Kur'ânî kavramlarla şiirin kavramlarını birbirinden ayırt eden bir yaklaşımı benimseyerek her iki metni kendi içyapılarına uygun olan terimlerle ifade etmiştir. Bu çerçevede şiirin uyak harfine "kafiye" kavramını kullanırken ayetlerin son harfine ise "fasıla" kavramını kullanmıştır. Kur'an bağlamında bu ayrımı ilk yapan kişi olarak önemli bir yer edinmiştir. Bunun yanında Sıbeveyh, hurûf-i mukattaa'nın irabı ile ilgili bir takım değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu değerlendirmelerden hareketle bazı araştırmacılar, onun hurûf-i mukattaa'yı sure isimleri olarak kabul ettiği kanaatine varmışlardır. Ancak bu noktada Sıbeveyh'in hurûf-i mukattaa'ya yaklaşımının kesin bir yargıdan ziyade bir varsayım içerdiği dikkatlerden kaçmamalıdır.

<i>"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları:</i>	
Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.	
<i>The following statements are made in the framework of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":</i>	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Double-Blind Peer Review:	External-independent
<i>This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.</i>	

KAYNAKÇA

Arpa, A. (2010). Kur'an'da Mecâz Tartışmaları ve İbn Teymiyye'nin Meseleye Yaklaşımı. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 12(44), 181-202.

- Bağdâdî, E. B. A. b. A. el-Hatîb. (2002). *Tarih-i Bağdâd* (Beşşâr Avvâd Marûf, thk.; 1. bs). Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- Boynukalın, E. (2013). Yemîn. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (C. 43) İçinde. Ankara: TDV Yayınları.
- Cerrahoğlu, İ. (1996). Garîbü'l-Kur'an. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (C. 13) İçinde. Ankara: TDV Yayınları.
- Cerrahoğlu, İ. (2017). *Tefsir Usûlü*, (29. Bs). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çalışkan, İ. (2017). *Tefsir Usûlü* (1. Bs). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Çetin, A. & Topuzoğlu, T. R. (1995). Fâsıla. *TDV İslam Ansiklopedisi* İçinde (ss. 209-210). Ankara: TDV Yayınları.
- Demir, M. (2018). Kur'an'ı Anlamada Garîbü'l-Kur'an'ın Yeri ve Kurtubî'nin Garîbü'l-Kur'ana Yaklaşımı. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40, 211-236.
- Duman, M. Z. ve Altundağ, M. (1988). Hurûf-ı Mukattaa. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 18). İçinde. Ankara: TDV Yayınları.
- Ekinci, K. (2016). Kur'an'da Allah'ın Zatı Dışında Kullanılan Yeminleri Sözün Maksudı Açısından Anlamak. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 57(1), 85-102.
- el-Cârim, A. ve Emîn, M. (2014). *El-Belâğatü'l-Vâdiha*. Beyrut: Mektebetü Dâri'l-Fecr.
- Ferâhî, A. (1329). *İm'ân fi Aksâmi'l-Kur'ân*. Hindistan: el-Matbaatü's-Selefiyye.
- Görener, İ. (2009). Kur'an İlimleri ve Tefsir Üsûlü'nün Bir Yöntem Çağrıştırmaları Sorunu. *Bilimname*, 16(1), 9-23.
- Gündüzöz, S. (2002). *Sibeveyh'te Kelime Yapısı* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. On Dokuz Mayıs Üniversitesi.
- Güven, Ş. (2004). *Kur'an'ın Anlaşılmasında Çok Anlamlılık Sorunu* [Basılmamış Doktora Tezi]. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İbn Dürüsteveyh, E. M. A. b. C. (1998). *Tashîhu'l-Fasîh ve Şerhuh* (Muhammed Bedevî el-Mahtûn, thk.). Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li Şüûni'l-İslâmiyye.
- İbn Fâris, E.-H. A. (1979). *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa* (Abdusselâm Muhammed Hârûn, thk.). Lübnân: Dâru'l-Fikr.
- İbn Hallikân, E.-A. Ş. A. b. M. (t.y.). *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân* (İhsân Abbâs, thk.). Beyrut: Dâru Sâder.
- İbn Manzûr, M. b. M. (1414). *Lisânu'l-Arab* (3. bs). Beyrut: Dâru Sâder.
- İbnu'n-Nedîm, E.-F. M. b. İ. (1997). *El-Fihrist*. Beyrut: Daru'l-Marife.
- İbnü'l-Arabî, E. B. (2003). *Ahkâmü'l-Kur'an* (3. bs). Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Cevzî, E.-F. (1984). *Nüzhetü'l-A'yüni'n-Nevâzir fi İlmi'l-Vücûhi ve'n-Nevâzir* (1. bs). Ürdün: Müessesetü'r-Risâle.
- İbnü'l-Feres, E. M. A. (2006). *Ahkâmü'l-Kur'an*. Dâru İbn Hazm.
- İbrahim Mustafa vd. (t.y.). *El-Mu'cemu'l-Vesît*. Dâru'd-Da've.
- Karagöz, M. (2008). Vücûh ve Nezâir'in Terimleşme Süreci. *Bilimname*, 14, 441-475.
- Karagöz, M. (2015). *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı* (2. bs). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Karagöz, M. (2019). *Sözlükbilim ve Tefsir* (1. bs). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Kayravânî, İ. R. (1981). *El-Umde fi Mehâsini's-Şi'r ve Âdâbihi ve Nakdihi*. Dâru'l-Cîl.
- Kazvînî, H. (2005). *Telhîsu'l-Miftâh*. İstanbul: Karaca Yayınevi.
- Kıftî, C. E.-H. (1982). *İnbâhü'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât* (Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, thk.; 1. bs). Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî.
- Kırca, C. (1989). Aksâmü'l-Kur'ân. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 2) İçinde. İstanbul: TDV Yayınları.
- Kızıklı, Z. (2006). Sibeveyhi'nin el-Kitâb'ında Belagat İlminin Temelleri. *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 6(23), 49-60.

- Köseoğlu, B. (2022). *Tefsir İlmi Açısından Sıbeveyh'in el-Kitâb'ı* (1. bs). Fecr Yayınları.
- Kurtubî, E. A. M. b. A. (1964). *El-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân* (2. bs, 1-20). Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye.
- Meydânî, A. H. (1996). *el-Belâğatü'l-Arabiyye: Üsüsühâ ve Ulûmühâ ve Fünûnühâ* (1. bs). ed-Dâru's-Şâmiyye.
- Mukâtil, b. S. (1423). *Et-Tefsîru'l-Kebîr* (1. bs). Dâru İhyâi't-Türâs.
- Müberred, E.-A. M. b. Y. (1988). *Me'ttefeka Lafzuhû Ve'htelege Ma'nâhu mine'l-Kur'âni'l-Mecîd* (Ahmed Muhammed Süleyman Ebû Ra'd, thk.; 1. bs). Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şûnü'l-İslâmiyye.
- Müslim b. Haccâc. (t.y.). *El-Müsnedü's-Sahîh*. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Özbalıkçı, M. R. (2009). Sıbeveyhi. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 37) İçinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Rummânî, E.-H. (1976). *En-Nüket fi İ'câzi'l-Kur'ân (Selâsü Resâil fi İ'câzi'l-Kur'ân)* (3. bs). Dâru'l-Meârif.
- Sa'd, A. M. (1999). *El-Uşûlü'l-Belâğiyye fi Kitâbi Sıbeveyh ve Eseruhâ fi'l-Bahsi'l-Belâğî*.
- Sıbeveyh, E. B. A. b. O. b. K. (2014). *El-Kitâb* (3. bs, 1-5). Mektebetü'l-Hancî.
- Suyûtî, A. C. (1974). *El-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. el-Hey'etü'l-Mısriyye el-Âmme li'l-Kitâb.
- Suyûtî, A. C. (1998). *El-Müzhir fi Ulûmi'l-Lüğa ve Envâihâ* (1. bs). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Taberî, E. C. M. b. C. (2000). *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an* (1. bs, 1-24). Müessesetü'r-Risâle.
- Taşköprizâde, A. b. M. (1998). *Mevsûatü Mustalahâti Miftâhi's-Seâde ve Misbâhi's-Siyâde* (Ali Dahrûc, thk.). Mektebetü Lübnân Nâşirûn.
- Tehânevî, M. A. b. A. (1996). *Mevsûatu Keşşâfü Istilâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm* (Refik el-Acem vd., thk.; 1-2). Mektebetu Lübnan.
- Tirmizî, E. (1975). *Sünen* (Ahmed Muhammed Şakir vd., thk.; 2. bs). Şirketü Mektebe ve Matbaat-ü Mustafa el-Bâbî el-Halebî.
- Türcan, S. (2017). *Neshin Problematik Tarihi*. Ankara: Otto Yayınları.
- Yâkût el-Hamevî, Ş. E. A. (1993). *Mu'cemü'l-Udebâ* (İ. Abbâs, thk.; 1-7). Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- Zebîdî, M. (t.y.). *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* (Komisyon, thk.). Dâru'l-Hidâye.
- Zeccâcî, E.-K. A. b. İ. (1983). *Mecâlisü'l-Ulemâ* (Abdusselâm Muhammed Hârûn, thk.; 3. bs). Mektebetü'l-Hancî.
- Zemahşerî, E.-K. M. b. A. (1407). *El-Keşşâf an Hakâik-i Ğavâmidî't-Te'vîl* (3. bs, 1-4). Daru'l-Kütübi'l-Arabî.
- Zerkeşî, E. A. M. b. A. (1957). *El-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân* (1. bs, 1-4). Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye.
- Zübeydî, E. B. M. b. el-H. b. A. b. M. (t.y.). *Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn* (Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, thk.; 2. bs). Dâru'Meârif.

Kelam İlminde Cebr ve İhtiyar Tartışmaları: Şam Örneği (Ca'd B. Dirhem, Gaylan Ed-Dimeşki) *

Betül Avcı

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-5861-1618>

Yüksek Lisans Öğrencisi / Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Çanakkale – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 17.07.2024

Kabul: 27.09.2024

On-line Yayın: 30.09.2024

Anahtar Kelimeler

Kelam
Cebr
Cebriyye
Şam
Ca'd b. Dirhem
Gaylan ed-Dimeşki

Araştırma Makalesi

* Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.77461>

Öz

Cebr ve tam zıddı olan ihtiyar kavramları insanın özgürlüğü konularında yoğun münakaşalara sebebiyet verdiğini görmekteyiz. Bu kavramlar Kaderiyye ve Cebriyye düşüncelerinin oluşumunda etki eden önemli faktörlerdendir. İhtiyar kavramı, insana ait fiillerinin oluşmasında seçim hürriyetinin bulunmasını ifade etmektedir. Bunun tam karşısında yer alan cebr ise insanlara ait fiillerin oluşmasında kulun seçim hürriyetinin olmaması anlamına gelmektedir. Bu tanımdan hareketle Cebriyye düşüncesi, insanın yaptığı eylemlerde mutlak anlamda hiçbir etkisinin ve tesirinin olmadığını ifade etmektedir. Cebri düşünce aslında insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. İslam öncesi "cahiliye" Araplarında da izlerini tespit ettiğimiz cebr düşüncesinin Emevilerin hakimiyetinde olan İslam dünyasına da sirayet ettiğini söyleyebiliriz. Emevi Sultanı Muaviye ile bir kez daha belirmiş olan 'cebr' düşüncesi zamanla bir ideoloji haline gelmiştir. Emevi saltanatı ile başlayan ihtiyar/kaderiyye taraftarları ile olan mücadelelerinde Cebri düşünce mensupları bazen galip bazen mağlup olsalar da Mihne dönemiyle birlikte uzun zaman süren galibiyeti ellerine geçirmiş olacaktı. İslamda Cebri düşüncenin merkezi bir anlamda Suriyenin merkezi konumunda olan Şam'dır. İhtiyar taraftarları ise kendilerini daha ziyade Basra'da göstermişlerdir. Kaynaklara baktığımızda Cebr düşüncesini ilk defa Ca'd b. Dirhem'in ele aldığını ve savunduğunu görürüz. Biz bu makalede öncelikle cebr – ihtiyar tartışmalarına açıklık getireceğiz. Sonrasında cebri düşünceden ve cebri düşüncenin nerede oluşum gösterip hangi bölgelerde yayıldığına değineceğiz. En son ise Ca'd b. Dirhem ve karşıt görüşe sahip, ihtiyar taraftarı olan Gaylan ed-Dimeşki'den bahsedeceğiz.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Avcı, B. (2024). Kelam İlminde Cebr ve İhtiyar Tartışmaları: Şam Örneği (Ca'd B. Dirhem, Gaylan Ed-Dimeşki). *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 17(101), 153-162.

*Jabr-Ihtiyar Debates in Theology: The Example of Damascus (Ca'd b.Dirhem, Gaylan al-Dimashki)**

Betül Avcı

Master's Student / Çanakkale Onsekiz Mart University, Social Sciences Institute, Department Of Basic Islamic Sciences, Çanakkale – TÜRKİYE

Article History

Submitted: 17.07.2024

Accepted: 27.09.2024

Published Online: 30.09.2024

Keywords

Islamic Theology
Jabr
Jabriyya
Damascus
Ja'd b. Dirhem
Gaylan al-Dimashk

Abstract

We see that the concepts of jabr and its opposite, ihtiyar, have caused intense debates about human freedom. These concepts are among the important factors affecting the formation of the ideas of qadariyya and jabriyya. The concept of ihtiyar refers to the freedom of choice in the formation of human actions. The concept of jabr, which is its opposite, means that the servant does not have freedom of choice in the formation of human actions. Based on this definition, the Jabriyya thought states that human beings have no influence and effect on their actions in absolute terms. Jabriyya thought is actually a situation that has exhausted the human mind since the creation of man. We can say that the traces of the understanding of 'dehr', which we see in the pre-Islamic ignorant Arabs, also spread to the Islamic world dominated by the Umayyads. The idea of 'jabr', which reappeared with the Umayyad caliph Mu'awiya, became an ideology over time, and although it was sometimes victorious and sometimes defeated in the struggles with the opponents of the old man in this period, it would take the long-lasting victory with the Mihne period. The centre of the Algebraic thought in Islam is Damascus, which is the centre of Syria. On the other hand, the followers of Ihtiyar were formed in Basra. When we look at the sources, we see that the idea of jabr was first discussed and defended by Ca'd b. Dirhem. In this article, we will first clarify the discussions on jabr and ihtiyar. Then we will talk about the idea of compulsion and where the idea of compulsion was formed and in which regions it spread. Finally, we will talk about Ca'd b. Dirhem and Gaylan al-Dimashki, who had the opposite view and was in favour of ihtiyar.

Research Article

* This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.77461>

GİRİŞ

Kaderiyye'nin, ihtiyar düşüncesinde olduğu gibi Cebriyye ve bununla bağlantılı olan Cebri düşüncenin ortaya çıkmasındaki temel etken de insandır. Çünkü dini anlamaya ve yaşamaya çalışan insandır. Her insanın dini anlama ve değerlendirme kapasitesi farklıdır. Din alanı soyut bir alan olduğu için farklı görüşlerin ve düşüncelerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. İnsanın yaratılışı, içinde bulunduğu ortam, üretmiş olduğu kültür, siyasi erk, onun dini anlamasını ve değerlendirmesini etkiler ve farklılığın oluşmasına zemin hazırlar. İnsanların sahip oldukları psikolojik özellikleri ve toplumun sosyo-psikolojik yapısı, onların kader anlayışlarının oluşmasına etki eder. (Büyükçorak,2019: 20) Cebir ve irade meselesi tartışmaları her konumda ve her zaman diliminde ortaya çıkan olgulardır. Bu tartışmalar bir dine sahip toplumlarda daha belirgindir. Zira cebir ve bununla bağlantılı olan irade konuları herhangi bir dine mensup her toplulukta öyle ya da böyle bir şekilde ortaya çıkmaktadır. 'Din tarihçileri ve sosyologları, dindar bir toplulukta cebir ve ihtiyar görüşlerinden birini tespit ettikleri zaman, o topluluğun inançları arasında hemen diğer görünümünü de araştırmak zorundadırlar.'(Kazanç, 2007:126) Şöyle ki, söz konusu kavramlarla irtibatlı konular insan aklını meşgul eden, yoran ve insanların yaratıldığı günden bugüne kadar devam edegelen en karmaşık sorunlar olmuşlardır (Yüksel, 2020: 65).

Cebr ve ihtiyar konuları görüşlerin çeşitliliğine bağlı olarak geçmişte zihinleri meşgul ettiği gibi günümüzde de meşgul etmeye devam etmektedirler. İslam Düşünce tarihinde bu mesele çeşitli şekillerde ele alınmış ve bir çözüme bağlanmaya çalışılmıştır. Lügatte, birine zorla bir şeyi yaptırmak anlamına gelen 'cebr' kelimesine nispet ekinin ilave edilmesiyle meydana gelen bir terim olup, insanlara ait fiillerin oluşmasında kulun seçim hürriyeti ve kudretinin bulunmadığını, tek faalin Allah olduğunu savunanları ifade etmek için kullanılmaktadır.(Çelebi & Topaloğlu, 2022: 58) Bununla birlikte kelimeler olarak bu sözcük anlam itibarıyla, kulun yaptığı fiilin Allah'a nisbet edilmesidir. Buradaki anlamından şunu tespit ediyoruz ki cebir kavramı insanın cansız bir varlık gibi iradesiz ve seçme hakkından yoksun olması anlamına gelmektedir. Bu düşüncenin savunucusu haline gelen ekole ise yukarıda da üzerinde durduğumuz üzere 'Cebriyye' denilmektedir.

Cebriyye ekolü aynı zamanda kendi içerisinde iki ana kola ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi *el-Cebriyyetü'l Halisa*'dır. Cebriyyetü'l Halisa katı-mutlak bir cebri anlayışı savunmakla birlikte temsilcisi Cehm b. Safvandır(ö.128/745-46). Cebriyyetü'l- Halisa, insanın yaptığı fiillerde hiçbir anlamda tesirinin ve gücünün olmadığını söylemekle birlikte buna ilave olarak insanın günah ve sevapları kendi iradesi ile değil de zorunlu olarak yani cebren işlediğini ifade etmektedir. Diğerisi ise *Cebriyye-i Mütevassıta* olup, daha ılımlı bir cebri anlayışa sahiptir ve insanın yaptığı fiillerde az da olsa sorumlu olduğunu söylemektedir. Bu sorumluluğu ifade eden kavram ise Eş'arilerin de kullandığı *kesb*'ten başkası değildir. Zaten Eş'ariler Cebriyye-i Mütevassıta kategorisinde yer almaktadır. Bunlara göre Allah'ın yarattığı fiillerin insana nisbet edilmesi, sadece onları *kesb* etmesi yönüyle mümkün olmaktadır. (Taşçı, 2009:12)

Tüm bunlardan da anlayacağımız üzere bu iki kolu birbirinden ayıran en önemli faktör 'kesb' kavramı olmaktadır. Ancak bu ayrıma rağmen iki cebri anlayışa göre de Allah'ın insana kaldıramayacağı yükü yüklemesi yani *teklif-i ma la yutak*'ın caiz olduğu gözden kaçmamalıdır.

Cebr kavramının karşıtı konumunda olan ihtiyar kavramına da değinmeyi gerekli görüyoruz. İhtiyar kelimesi sözlükte 'iki şeyden birini diğerine tercih etmek, seçip ayırmak, üstün tutmak'(Apaydın, 2000:573) anlamlarına gelmektedir. Kelam ilminde ise insanın dilediği şeyi yapma ya da yapmama iradesine sahip olma anlamına gelmektedir. Buradan yola çıkarak insanın fiillerinde hür olması ile ihtiyar sözcüğü arasında doğrudan bir ilişki olduğunu söylememiz mümkündür.

İhtiyar ve cebr kavramları etrafında toplanan düşünce grupları hicri birinci asırdan itibaren Cebriyye-Kaderiyye isimleri altında yüzyıllarca fikri mücadeleler vermişlerdir. Başlangıçta özellikle

Emeviler döneminde cebr ideolojisi baskın konumdayken Abbasiler dönemine baktığımızda durumun değiştiği, dolayısıyla ihtiyar taraftarlarının ön plana çıktığı gözler önüne serilmektedir. Bu iki grubun birbirlerine olan üstünlükleri zaman zaman el değiştirmekle beraber Mihne dönemine geldiğimizde Cebr, yani Ehl-i hadis düşüncesinin Mu'tezile'ye karşı uzun yüzyıllar sürececek bir üstünlüğü ele geçirdiği tespit edilmektedir. Cebr taraftarları bu galibiyetlerini de kullanarak ihtiyar taraftarları olan Mu'tezile, daha doğrusu ilk kelamcılarının (kelam ismi için bkz. Taşçı, 2006:51-69), İslam dışı akımlardan içeriye sokulduğunu ve Kur'ana aykırı bir ideolojiye sahip oldukları düşüncesini halka yaymaya çalışmışlardır. 'Ancak bu durum sadece halk nazarında kalmayıp, başta Eş'ariler olmak üzere, Mu'tezile karşıtı ekol mensubu olan önemli alimlerin de paylaştıkları genel bir kanaat haline gelmiştir.'(Taşçı, 2009: 14)

Gerçek şudur ki, cebr ve irade meselesi hakkındaki düşünceler her zaman her yerde ortaya çıkmıştır. Çünkü bu cebr ve irade meseleleri ile ilgili olan kader konusu çok hassas bir içeriğe sahiptir. İnsanın olaylar karşısında göstermiş olduğu kaderci yaklaşımı teselli niteliğindedir diyebiliriz. Olumsuz bir duruma mahal vermek veya o durumun içerisinde kendini bulmak ve sonrasında bu duruma kaderci yaklaşım kendi sorumluluğunu arka plana atmak tabii olarak daha kolaydır. Misal vermek gerekirse; 'Arabın birine, şu kimse diğer kimseden neden üstün diye sorulmuş, ve sonrasında verilen cevap 'kitap yani kaderden' olmuştur.'(Akbulut, 2021: 252) Bu düşünce tarzı, mevcut durumun ve yapılanın meşru görülmesini sağladığından eleştirileri de ortadan kaldırmaktadır. İşte tam da bunun gibi bir sebeple Emevilerin iktidarlarını güçlendirmek için cebri anlayışı desteklediği bilinmektedir.

Emeviler'in iktidarı ele geçirdikten sonra (m. 661) kader probleminin özellikle Ümeyyeoğulları ve onların bağlıları vasıtasıyla siyasallaştırılmış olduğu görülmektedir. Emevi iktidarının en temel ideolojik dayanağı, ilahi 'cebr' argümanıdır. İkinci temel dayanağı ise yine cebr teorisinden hareketle oluşturulmuştur. Zira iktidar, cebr ideolojisini benimsemekle kalmamış, bununla birlikte bu düşünceyi bazı iletişim araçlarını kullanmak suretiyle sultanlarına, onları Allah'a bağlayan ve Allah'ın adı ve iradesiyle hareket etmesini sağlayan 'lakaplar' vermişlerdir.(Cabiri, 2016: 141)

Emeviler yönetime geçişlerini cebr ideolojileri ile temellendirirken kendilerine karşı konumda duranlara ise 'asiler' olarak bakmaktaydılar. Kur'an-ı Kerim'deki meşru yönetime isyan edenlere karşı öngörülen cezayı uyguladıklarını iddia ederek; kendilerine muhalif gördükleri herkese baskı yapıyorlardı. Onların bu konu hakkında kullandıkları ilgili ayet şudur: "Allah ve Elçisiyle savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çalışanların cezası; ya öldürülmeleri, ya asılmaları, ya da el ve ayaklarının kesilmesi veyahut da buldukları yerlerden sürülmeleridir. Bu, onların dünyada çekecekleri rezilliktir. Ahirette ise onlara büyük azap vardır. (Maide 5/53)' 'Böylece onlar, başka bir takım dinsel argümanlar da bularak, kendilerine muhalif olan her hareketi, Allah ve elçisine karşı açılmış bir savaş gibi göstererek acımasız biçimde bastırıyorlardı.' (Sinanoğlu, 2002: 259) Çok gariptir ki Emevi dönemi incelendiğinde özellikle Muaviye'nin bu 'cebr' kavramını her yerde kullandığını görürüz. En basit örneği olarak ise şunu aktarabiliriz: 'Muaviye, 'Müslümanların malı' yerine ısrarla 'Allah'ın malı' diyordu. Kendisine, kamu malını istediği gibi harcatamayacağını hatırlatanların sesini, ancak bu şekilde keseceğini düşünüyordu. Ona göre mal Allah'ın malıydı, Allah onu dilediğine verirdi. Şimdi Allah malını Emevi ailesine vermeyi dilemişti, bundan kime ne idi.'

1-Şam'da Cebri Düşünce: Ca'd b. Dirhem

Suriye topraklarının merkezi konumunda olan Şam (Dimeşk), batılı bilginler tarafından Mu'tezile'nin akılçılık ve insan iradesi konusundaki görüşlerin kaynağı olarak gösterilir. Müsteşriklerin bu konudaki fikirlerinin temelini, bu bölgenin sanki Müslümanlar tarafından İslam'ın doğuşundan sonra yapılan fetih hareketler sonucu keşfedildiği dolayısıyla da onların, zikredilen bu topraklarda yaygın olarak bulunan insan iradesinin özgürlüğü ve akılçılık tutumundan etkilendiklerine dair

düşünce oluşturmaktadır.(Taşcı, 2009: 47) Oysa İslam'daki akılcılık ve irade hürriyeti düşüncelerinin merkezinin İslam'dan önceki din ve diğer kültürlerden daha ziyade İslam'ın bizzat kendi iç dinamiklerinde aranması gerekir. Bunun için de İslam'ın iki önemli merkezini ele alınması gereklidir. Birincisi İslam öncesi önemli Hıristiyan şehri olan Dimeşk diğeri ise İslamiyetten sonra inşa edilmiş olan Basra şehridir. 'Basra şehri tamamen İslami bir yapıya sahip olmasıyla, bizim düşüncemize göre Kaderiyye'nin, daha doğrusu kelim ilminin doğduğu yerdir (Taşcı, 2009: 54). Bunun karşısında yer alan Cebri düşünce ise, İslam'dan sonra büyük ölçüde Şam bölgesinde teşekkül etmiştir. İşte tam da bu sebeple Şam şehrini ele almayı gerekli görüyoruz.

İslam tarihi yazarları bu topraklara yönelik ilk fetih hareketinin hicretin sekizinci yılında 'Mu'te Gazvesi' ile başladığı görüşünde ittifak etmişlerdir. Ticari faktörler siyasi arenada sadece Bizans tarafında değil aksine Müslümanlar tarafında da gözetilmiştir. Bunu İslam döneminin ilk safhalarında Mekke, Yemen ve Şam'a seferler düzenlenmesine bakarak görmemiz mümkündür. Yemen'in hicretin sekizinci yılında İslam devleti'nin hakimiyeti altına girmesi, Hz. Peygamber'in ticaret ile 'etkili' politika arasındaki ilişkiyi çok iyi idrak ettiğini ve dış siyasette bu durumu çok iyi bir şekilde yönettiğini göstermesi bakımından da mühimdir. Tebük ve Yermük'ün ardından hicretin on üçüncü yılında (m.634-635) Şam fethedilmiştir. Bu fethin sonucunda ise artık Müslümanlar Şam'ın ticaret hayatında söz sahibi olma fırsatını kazanmışlardır.

Şam'ın fethinden sonra Muaviye Şam valisi olmuştur. Muaviye çok zaman kaybetmeden halkın güvenini kazanmayı başarmıştır. Hakem Olayı'ndan sonra o,"Allah'ın yardım ettiği kazanmış, yardımsız bıraktığı ise kaybetmiştir" diyerek, kendisine Allah'ın yardım ettiğini, Hz. Ali'yi ise yardımsız bıraktığını iddia etmiş ve böylece siyasal bağlamda kaderi kullanma sürecini başlatmıştır. Muaviye yönetimi bir şekilde ele geçirdikten sonra "Rabbim beni ehil görmeseydi, onu bana bırakmazdı. Bizim şu andaki konumumuzu Allah beğenmeseydi, onu değiştirirdi" demiş, iktidarını iyice halka kabul ettirdiği bir dönemde okuduğu bir hutbesinde de "*Hiçbir şey yoktur ki onun hazineleri bizim yanımızda olmasın, ama biz onu bilinen bir miktar ile indiririz.*"(Hicr 15/21) ayetini okuduktan sonra şöyle demiştir: "Ben Allah'ın hazinelerinin bekçisiyim. Allah'ın verdiği kimseye verir, menettiği kimseden de men ederim."(İbnu'l-Murteza, el-Münye ve'l-emel, s.94; Aktaran: Sinanoğlu, 2006: 260) Şöyle ki Muaviye'nin bu katı cebr anlayışını, bir iman esası olarak görüp öyle aktardığını düşünsek bile Hz. Ali ile olan münakaşalarına baktığımızda bunun bir inanç akidesi olarak değil de kendi hilafetini meşrulaştırmak için kullandığı sözler olarak düşünmek daha akli bir tutum olarak gözükmektedir.

Emevilerin bu katı cebirci tutumun Cahiliye dönemi Araplardaki 'fatalist'anlayışının tekrar diriltişi olarak değerlendirmemiz mümkündür (Taşcı, 2018: 47-54). Her ne kadar bazı Arap müellifleri bunu kabul etmese de Cahiliye döneminde cebr anlayışın olduğu apaçık ortadadır. İnsanın sorumluluğunu yok sayan bu kader anlayışı ile Arap yarımadasındaki İslâm öncesi Dehr anlayışı arasında önemli benzerlikler vardır. Çünkü İslâm'dan önceki Araplara göre insan, yaratılınca yaratıyla bir anlamda bağlarını keser ve varlığını "dehr" denilen çok daha güçlü başka bir egemen gücün kontrolüne sokar. Anlaşıyor ki, Arap kaderciliği zaman kavramıyla eş değer bir yapıdadır. Zaman çoğu kez insanın varlığını kontrol eder ve daha önceden insanlar için takdir edilen bir yaşam belirler.(Aydın, 2002: 129).

Araplardaki bu dehr kavramı üzerinde yaklaşık 140 yıl kadar önce Alman bir araştırmacı Schrameier'in (1859-1926) yazdığı eser dikkatlerimizi çekmektedir: "Ueber Den Fatalismus der Vorislamischen Araber" (İslam öncesi Arapların Cebriyeciliği Üzerine). Bu eser 1881 yılında Bonn'da neşredilmiştir (Taşcı, 2013: 223; ayrıca bkz. Taşcı, 2018:50).

Cebr düşüncesini İslam'dan sonra Müslümanlar arasında ilk gündeme getiren kişi ise Ca'd b. Dirhem'dir. Ca'd b.Dirhem düşünceleriyle Emevi iktidarı için çok da uygun bir isim konuma sahip olmuştur. İşte bu sebeple Ca'd b. Dirhem'i anlatmayı gerekli gördük.

Cad b. Dirhem ile birlikte Suriye topraklarındaki ilk Müslüman fikri hareket 'Cebriyye' düşüncesidir. 'Josef van Ess(1934-2021) ise tam tersini söyleyerek ilk fikri hareketin 'Kaderiyye' olduğunu iddia etmektedir.'(Taşcı, 2009: 57) 'Suriye'de hisleri canlandıran ilk fikri ve dini hareket Kaderiyye'ydı. Ancak onun ne zamandan itibaren politik bir güç olduğunu tam olarak tespit etmemiz mümkün değildir. İlk olarak Hişam'ın halifeliği sırasında, 110/729 'dan kısa süre sonra, kaderi görüşler Suriye'de kesin bir şekilde tespit edilmeye başlanmıştır.' (alıntıl原因 Taşcı, 2009: 57) Van Ess'in bu açıklaması çelişki arz etmektedir. Örneğin, insanın fiilerindeki özgürlük bahsi sahabiler döneminden beri tartışılmaya başlandığı bilinmekle birlikte Van Ess kaderi görüşlerin yayılmasını çok geç bir döneme bırakmıştır. Onun görüşünün çelişkisini ortaya çıkaran bir diğer durum ise Gaylan'ın Ömer b. Abdülaziz'e (ö.720) söylediği sözlerdir:

'Şam ahalisi zulüm ve haksızlığın Allah'ın kaza ve kaderiyle meydana geldiğini kabul ediyor. Bu konuda sen de aynı şeyi söylüyorsun' (İbnü'l-Murtazâ:Tabakâtu'l-Mu'tezile,neşr.D.Wilzer:Beyrut:1380/1961:121; aktaran:Taşcı,2009:58)

Ömer b. Abdülaziz'in ölüm tarihine baktığımızda 720 olduğunu görürüz bu da bize cebri fikrin Suriye'de daha önce oluşmaya başladığını söyleyebilmemizi mümkün kılmaktadır. Son olarak tüm bunlar ışığında, Van Ess'in düşüncesinin çelişkiler içerdiğini ve Cebri düşüncenin Suriye topraklarındaki İlk Müslüman fikri hareket olduğunu söyleyebiliriz.

Ca'd b. Dirhem, İbn Dirhem diye de tanınır. Hayatının ilk dönemleri hakkında bilgi yoktur. Aslen Horasanlı veya Harranlı olduğu ileri sürülmüştür.(Öz,1992: 542) Akaid konularını akılcı bir yaklaşımla ele alması, onun eski felsefi kültürlerin merkezlerinden biri sayılan Harran'da doğmuş ve yetişmiş olması ihtimalini artmıştır. Ca'd b. Dirhem'in Harranlı olması ihtimalini kuvvetlendiren ikinci bir ihtimal daha bulunmaktadır. Bu da Emevilerin Arap ırkçılığına dayalı siyaset anlayışının Horasanlı bir mevalinin Emevi sülalesinde önemli bir göreve getirilmesinde engel oluşturacağıdır. Zira Ca'd b. Dirhem, Emevi halifesi II. Mervan'ın eğitimini üstlenmiştir. Görüşleri üzerinde etkili olduğu için Emevilerin bu son halifesine Ca'di lakabı verilmiştir.(Öz,1992: 542) Burdaki bilgiden de anlaşılmalıdır ki şayet Cad'a böyle önemli bir görev verilmişse onun Horasanlı bir mevali olma ihtimali de düşük olmalıdır. Emevi hilafetinin en önemli propagandası konumunda olan cebr ideolojisinin hakimiyet kazanması ikna metodlarının yanında, zor yani kuvvet kullanarak da yürütülmüştür. Şöyle ki Ca'd b. Dirhem dahi 'Kur'an yaratılmıştır' düşüncesi sebebi ile idam edilerek öldürülmüştür.

Hicri II. Yüzyılın başlarında akaid konularında ortaya attığı görüşler, Selef inancına aykırı bulunmuştur. Dimeşk, Basra, Kufe gibi merkezleri dolaşarak görüşlerini yaymaya çalışan Ca'd b. Dirhem, Kufe'de karşılaştığı Cehm b. Safvan ile ilmi sohbetlerde bulunmuş ve ilahi sıfatlar konusunda onu etkilemiştir.(Arslan, 2020: 110) Ca'd b. Dirhem görüşlerini ömrünün sonuna kadar yaymaya çalışmış ve bu esnada kendi düşüncelerine muhalif olan bir şahsiyetle karşılaşmıştır. Bu da Hasan el-Basri'nin öğrencisi Mabed el- Cüheni'dir.

Emevî yönetiminin cebirci kader anlayışı karşısında ilk defa kader karşıtı bir söylem geliştirerek özgürlükçü düşünceyi savunan kişinin Ma'bed el-Cühenî olduğu bilinmektedir. Yeterince açık ifadeler kullanmamakla birlikte Kader Risâlesi'ndeki yaklaşımıyla Hasan-ı Basri'nin de ilâhî takdir fikri karşısında insan özgürlüğüne önem veren anlayışı desteklediği görülür.(Mavil, 2016: 415)

Ma'bed ömrünün çoğunu Medine'de geçirmiş, son zamanlarında Basra'ya göç etmiş ve orada da önemli bir nüfuz kazanmıştır. Hem Medine de hem de Basra'da kaderi düşüncenin en mühim temsilcisi konumundadır. Kendisinin, fikirlerinin yaygınlık kazandığı yer Medine değil de Basra'dır.(Süt, 2010: 174) Mabed'in cebri düşünceye karşı savunduğu irade özgürlüğü meselesi etkisini göstermeye başlamıştır. 'Lakin bu etki halktan daha ziyade bir grup bilgin üzerinde tesir etmiştir.'(Taşcı, 2009: 61) Bunlar arasında en önemli şahsiyet ise Gaylan ed- Dimeşki olmuştur.

2-Şam'da Kaderî Düşünce: Gaylan ed-Dımeşki

Adı Ebu Mervan Gaylan b. Müslim ed-Dımeşki en-Nebati el-Kıbtî'dir. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.(Tunç, 1996 :414) Basra bilindiği üzere İslam fethi sırasında Müslümanlar tarafından hicri 14/635 ile 17/638 arasında kurulan bir şehirdir. Bu bölgede ciddi anlamda Müslüman olmayan unsur bulunmamaktaydı.(Taşcı, 2009 :63) Buradan yola çıkarak da cebri olmayan yani ihtiyar düşüncesine mensup cereyanların başta Basra olmak üzere yeni kurulan şehirlerde, İslam'ın kendi içinden oluşum gösterdiği sonucuna varabiliriz.

Mu'tezile mensupları Gaylan ed-Dımeşki'nin Hasan Basri'nin hilafet merkezindeki önemli temsilcisi olduğunu söylemektedirler. Mutezile'ye göre Gaylan, Ömer b. Abdülaziz tarafından önemli bir göreve getirilmişti. Hatta Hişam'ın ona olan kininin en önemli sebebinin de bu görevle ilgili olduğu ileri sürülmektedir.(Taşcı, 2009 :63)

Gaylan ed- Dımeşki'nin Ömer b. Abdülazizle ilişkisinin, Gaylan'ın kaderi görüşlerinden sonra bozulduğu tespit edilen bir gerçektir. Onun sarayla ilişkilerinin bozulmasında -Ömer b. Abdülaziz'in risalesine baktığımızda- rızık konusundaki görüşünün ne kadar etkili olduğunu görmekteyiz. Gaylan'ın, bizzat insanın kendi rızıkını bizzat kendi eliyle kazanabileceği görüşü Emevi hilafetinin beğendiği bir görüş olmamıştı.

Şam'da bu görüşleri sadece Gaylan ed- Dımeşki'ye dile getirmiyordu. Bir çok şahsiyet Gaylan'ın zamanında ve ondan sonrada bu görüşleri dile getirmiştir. Bunlar arasında, Ebu Abdullah Mekhul b. ebi Müslim (ö.731), Hafs b.Gaylan ed-Dımeşki el – Hamdani ve Ebu Kinane b. Abdillah el-Huza'i (ö.767) sayılabilir.

Halife Hişam b. Abdülmelik ile de yakın dostluk kuran Gaylan'ın kaderi inkar düşüncesine ağırlık vermesi, halka bu fikrini aşlayıp onları yönetime karşı kıskırtması, Emevilerin hilafeti görüşünü reddetmesi ve maliye politikasına karşı çıkması gibi iddialar onun ölümüne sebebiyet vermiştir. (Arslan, 2020: 109)

Şam ve çevresinin Yahudi-Hıristiyan dini geleneğin hâkim olduğu bir yer olduğu dile getirilmektedir. Bundan dolayı da müsteşrikler Gaylân'ın Yahudi-Hıristiyan düşüncesinden etkilenmek sûretiyle İslâm'da irâde hürriyetini ortaya attığı iddiasını ortaya koymuşlardır. Ancak durum bunun tam tersidir. Zirâ Gaylân ed-Dımeşki'nin Emevî Halîfesi Ömer b. Abdülazîz'e (ö. 720) söylediği şu söz bu noktada esasen bu iddiayı çürütür mahiyettedir (Taşcı, 2009: 62) Gaylan şöyle demektedir:

“Şam ahâlisi zulüm ve (haksızlığın) Allah'ın kazâ ve kaderiyle meydana geldiğini kabul ediyor. Bu konuda sen de aynı şeyi söylüyorsun.” (İbnü'l-Murtazâ:Tabakâtu'l-Mu'tezile, 121; aktaran Taşcı, 2009: 62)

Gaylân'ın burada özellikle şu sözü dikkat çekicidir: “Şam ahâlisi zulüm ve (haksızlığın) Allah'ın kazâ ve kaderiyle meydana geldiğini kabul ediyor...” şâyet müsteşriklerin iddia ettikleri gibi, Hıristiyan ve Yahudilerde irâde hürriyetinin olduğuna dair düşünce var idiyse, burada yaşayan Müslüman halkın da onlardan etkilenmesi gerekmez miydi? Oysa buradan da anlaşılacağı üzere bunun tam tersi bir durum meydana gelmiştir; yani irâde hürriyetinin olmadığına dair zihniyet ve anlayış halkın büyük bir kesimi tarafından benimsenmiştir; buna Yahudi-Hıristiyan halk da dâhildir; zirâ Gaylân'ın söylediği “Şam halkı...” ifadesinin sadece Müslüman halkı tanımlaması da söz konusu olmamalıdır. Aksine şehirde ve onun çevresinde yaşayan gayri Müslimleri de kapsamaktadır (Taşcı, 2009: 62).

Aslında bu noktada düşüncemizi destekleyen ikinci bir kanıtımız daha mevcuttur. Bu da Ma'bed el-Cühenî'nin Basra ile olan irtibatıdır. Zira Gaylân'dan önce bu fikirleri ilk olarak dile getirdiği ileri sürülen Ma'bed el-Cühenî'nin de Basra'da yaşamış olması, dolayısıyla savunduğu düşünce ve görüşlerinin de Basralıların çoğunluğu tarafından kabullenilmesi bu hususu destekleyen bir başka bakış tarzını oluşturmaktadır (Taşcı, 2009: 63).

En genel itibariyle değerlendirildiğinde tüm bunların sonucunda şu sonuca varmamız mümkündür: Hicretin birinci asrının sonlarına doğru Hasan el-Basri'nin öğrencileri konumundaki Kaderiyye taraftarları tarafından Kur'an'dan ilham alınmak suretiyle temelleri atılan irade özgürlüğü düşüncesi, ilerleyen yıllarda Mu'tezile tarafından Basra'da Kelam ilminin kurulmasına vesile olmuş (bkz. Horovitz: 2014) bu düşünce sonraları Şam ve diğer bölgeleri etkilemiş, hatta Batılı filozoflara da ilham kaynağı olmuştur. (Taşcı, 2011: 312). Esasen Kelam öyle tesirli bir etki alanına sahip olmuştur ki bunu şiddetle reddeden Ehl-i hadis anlayışını bile etkilemiş bunun sonucu olarak Küllabiyye Mu'tezile kelam sistemini her ne kadar Mu'tezile aleyhine kullanmak gayesiyle de olsa kabul eden ilk Sünni grup olmuştur. Bunun ardından ilk Ehl-i sünnet kelam ekolleri ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda gerek Eş'ari'nin gerekse Maturidi'nin Mu'tezile'den etkilendiği söylenebilir. Örneğin Ulrich Rudolph, Maturidi'nin Kelam eserini Mu'tezili Muhammed b. Şebib'den etkilenmek suretiyle yazdığını ortaya koymaya çalışmaktadır.(Rudolph, 2017: 321)

SONUÇ

Kader, cebr ve ihtiyâr meseleleri insan aklının çözmek için meşgul olduğu kronik bir durum haline gelmiş problemlerdendir. Zira bu meseleler İslamiyet ve diğer dinler ile felsefi ekol ve düşüncelerde gördüğümüz sorunlardır. İşte bu sebeple cebr ve özgür irade meseleleri, insanın bizzat kozmos ile ebedi ilişki içinde olacağı mühim konulardır. Hz. Peygamber zamanında bu tür konulardan olabildiğince uzak durulduğunu bilmekteyiz. Başta Cemel ve Siffin savaşları olmak üzere Müslümanlar arasında ortaya çıkan çatışmalar sonucunda kader ve onunla ilgili cebr-ihtiyar sorunlarının tartışılmaya başlandığı görülmektedir. Bütün bu bahsettiğimiz olaylar ve bilgiler ışığında baktığımızda kader, cebr ve irade hürriyeti konularının ortaya çıkmasında yunan felsefe tercüme hareketlerinin etkisi olsa da en baskın etkinin İslam'ın iç dinamiklerinden kaynaklandığını ve geliştiğini söylemememiz mümkündür. Bununla beraber İslam'dan önce de cebrî anlayışı cahiliye araplarının bir bakış açısı haline getirdikleri tespit edilmektedir. Cahiliye araplarının fatalist/yazgıcı anlayışları Emeviler döneminde tekrar 'cebr' ideolojisi olarak gündeme gelerek siyasete karıştırılmıştır. Zira bu 'cebr ideolojisi' halk üzerinde kullanılmış ve halkı etkilemiştir. Keza bu etkiler sadece inanç bağlamında sınırlı kalmamış toplumu sosyo-psikolojik anlamda da etkilemiştir. Şöyle ki, Şayet insan karşılaştığı problemler karşısında 'ihtiyar' düşüncesine yakın bir kader tanımlaması varsa bu durum sonucunda hayatını daha düzenli ve planlı bir biçimde yönlendirebilir. Zira böylece sorumluluk kendisinde olmuş olur ve sorunlarını çaba göstererek aşabileceğini bilir. Lakin eğer birey 'cebr' düşüncesine yakın ise işte o zaman karşılaştığı sorunlar karşısında her şeyin kendi kaderi olduğunu hatta yaşadıklarının Tanrı'dan geldiği inancına sahip olur. Böylece umutsuzluğa sürüklenir ve çaba gösterse de o durumun kendi kaderi olduğunu bilir ve olduğu durumu değiştirmeye çalışmaz.

Son olarak şunu söyleyebiliriz ki cebr düşüncesinin ilk dönemde ortaya çıkan öncüsü Ca'd b. Dirhem'dir. Ca'd b. Dirhem kendi görüşlerini her daim yaymaya çalışmış ve başta Şam bölgesinde olmak üzere bir çok kişiyi etkilemiştir. Ca'd'ın karşısında ise Emevî siyaset algısı ve anlayışına eleştiriler getiren Mabed el-Cüheni vardır. Gaylan ed- Dimeski ise Mabed'in çabalarıyla cebr düşüncesini terk edip irade hürriyetini savunanlar arasına katılarak Emevî otoritesinin cebr ideolojisi bağlamında oluşturmuş olduğu kader fikrini reddetmiştir.

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları:	
Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.	
<i>The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:</i>	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Double-Blind Peer Review:	External-independent
<i>This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.</i>	

KAYNAKÇA

- Akbulut, A. (2021). *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*. İstanbul: Otto Yayıncılık.
- Arslan, H. (2020). *Kelam Tarihi ve Ekolleri*. İstanbul: Ensar Yayıncılık
- Aydınlı, O. (2002). İlk Mu'tezile'nin Özgür İrade Söylemi: Amr b. Ubeyd ve Kader Anlayışı. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 127-146.
- Büyükçorak, N. (2019). İslam Mezhepleri Tarihi Kaynakları Açısından Cebriyye. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cabiri, M. (2016). *Felsefi Mirasımız ve Biz*. İstanbul: Kitabevi Yayıncılık.
- Çelebi, İ. ve Topaloğlu, B. (2022). *Kelam Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayıncılık
- Horovitz, S. (2014). *Yunan Felsefesinin Kelama Etkisi*. (çev. Taşçı, Ö.) İstanbul: Litera Yayıncılık
- Kazanç, F. K. (2007). İslâm Kelâmında İnsan Fiilleri Bağlamında Kader Anlayışı. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 7(1), 125-212.
- Mavil, K. A. (2016). Güncel 'Kader' Tartışmalarına Bir Katkı. *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 408.
- Rudolph, U. (2017). Maturidi ve Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelamı. (Çev. Taşçı, Ö.) İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Sinanoğlu, A. (2002). İslam'ın ilk Siyasallaştırılma Sürecinde “Kader” İnancı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43(2), 249-276.

- Sinanoğlu ,A. (2006). İslâm Düşüncesinin İlk Özgürlükçü Hareketi Mu'tezile'nin "Kader" Anlayışı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(7), 69-92.
- Süt, A. (2010). İslam Düşüncesinde İlk Muhalif: Ma'bed el-Cüheni. *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 169-182.
- Taşcı, Ö. (2006). Kelam İlminin "Kelam" Olarak isimlendirilmesinde Vasıl b. Ata'nın Takip Ettiği Yöntemin Muhtemel Katkıları Üzerine. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 9 (26), 51-69.
- Taşcı, Ö. (2009). *İlk Kelam Risalelerine Göre Kader ve İnsanın Sorumluluğu*. İstanbul: İz Yayıncılık
- Taşcı, Ö. (2011). Aydınlanma Felsefesinin Temel Değerlerine İlk Dönem Mu'tezile Kelamcılarının Katkıları. II. *Ilgaz Felsefe Günleri (Aydınlanma-Din-Demokrasi) Ulusal Sempozyumu* İçinde (s. 313-333.). Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi.
- Taşcı, Ö. (2013). *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam: Kelami Konular Bağlamında Bir Karşılaştırma*. Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Taşcı, Ö. (2018). İslam Öncesi Arap Fatalizm'in İslam Sonrası Özgür Düşünce Gelişimi Etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(13), 47-54.
- Yüksel, E. (2020). *Sistemik Kelam*. İstanbul: İz Yayıncılık.

İbn Hazm'ın El-Fasl Adlı Eserinde Dışlayıcı Söylemin Somut Kavramları*

Feyzullah Atılğan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8538-5151>

Yüksek Lisans Öğrencisi / Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Mardin – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 04.06.2024

Kabul: 20.08.2024

On-line Yayın: 30.09.2024

Anahtar Kelimeler

Kelam

İbn Hazm

el-Fasl

Dışlayıcı söylem

Ehl-i Bid'at

Araştırma Makalesi

* Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.76828>

Öz

Hizmet Peygamber sonrası yaşanan siyasal ve sosyal hadiseler, Müslümanlar arasında farklı görüş ve ihtilafların yaşanmasına sebep olmuştur. Süreç içerisinde önce tartışmalar yaşanmış, sonra bu tartışmalar çerçevesinde mezhepler oluşmuştur. İslam düşüncesinin erken dönemlerinde bazı kelimeli görüşlerin ortaya çıkması, dini geleneklere bağlı olan ve dinin sadece Kur'an ve rivayetlerden ibaret olduğunu savunanları rahatsız etmiştir. Farklı görüş ve düşünceler giderek toplumsal gruplaşmalara sebebiyet vermiş ve bu gruplar, birbirlerini bid'at, dalâlet ve küfür gibi kavramlarla suçlamışlardır. İslam düşüncesinde fırkaları ele alan Makalat yazarları, eserlerinde mezheplerin görüşlerini ele alırken farklı tasnifler yapmışlardır. İbn Hazm (ö. 456/1064) da mezhepleri tasnif ederken "Ehl-i Hak" ile "Ehl-i Bid'at" şeklinde bir ayrımı gitmiştir. İbn Hazm'ın el-Fasl adlı eserinde kelamcılar Ehl-i Bid'attan görmüştür. Özellikle de Eş'ari ve Mu'tezile'ye yönelik bazı dışlayıcı kavramları daha sık kullanmıştır. Eserinde, eleştirdiği bazı şahıslara, Dehrilik, Müşebbihe, Mücessime, Kaderiyye, Cehmiyye, Mürcie, Yahudi ve Hristiyanlık gibi dinî veya mezhebî aidiyet düzeyinde isimlendirmede bulunurken aynı zamanda kelamcılara yönelik tenkitlerinde "bid'at, rey, kıyas, şirk, küfür, sapıklık ve dalâlet" şeklinde de bazı niteleyici kavramları kullanmıştır. Çalışmamız, İbn Hazm'ın dinler ve mezhepler tarihi ile ilgili olan el-Fasl adlı eseri temel alınarak yapılmıştır. Bu eserde, belirli kişilere ve mezheplere yönelik eleştirel ifadeler ele alınacaktır. Bu araştırmanın amacı, İbn Hazm'ın kullanmış olduğu dışlayıcı ifadelerin hangi kişileri veya mezhepleri hedef aldığını belirlemektir. Araştırmada dışlayıcı ifadeler iki açıdan ele alınmıştır: Birincisi, mezhebî veya dinî aidiyette dışlayıcılıktır. İbn Hazm, bu tür dışlamayı bid'at olarak nitelendirdiği mezhepleri birbiriyle ilişkilendirerek ve bir mezhebî diğerinin alt kolu olarak değerlendirerek yapmıştır. Bazen de bu mezheplerin fikirlerini Hristiyanlık ve Yahudilik gibi dinlere benzetmeye çalışmıştır. Böylece, mezhebî veya dinî aidiyet düzeyinde dışlama ifadelerini kullanmıştır. İkincisi ise, somut dışlayıcı bazı kavramları kullanarak gerçekleştirmiştir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Atılğan, F. (2024). İbn Hazm'ın El-Fasl Adlı Eserinde Dışlayıcı Söylemin Somut Kavramları. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 17(101), 163-174.

*The Concrete Concepts of Exclusinary Discourse in Ibn Hazm's Work Named Al-Fasl**

Feyzullah Atılgan

Master Student / Mardin Artuklu University, Institute of Social Sciences, Department of Fundamental Islamic Sciences, Mardin – TÜRKİYE

Article History

Submitted: 04.06.2024

Accepted: 20.08.2024

Published Online: 30.09.2024

Keywords

Kelam

Ibn Hazm

el-Fasl

Dışlayıcı söylem

Ehl-i Bid'at

Research Article

* This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license. Ethics committee approval is not required for this article.

**

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.76828>

Abstract

The political and social events that occurred after Prophet Muhammad led to the emergence of different opinions and disputes among Muslims. Over time as a result of the emergence of various sects in the Islamic thought, disputes took place. The emergence of certain views concerning kalam in the early periods of Islamic thought disturbed those who adhered to religious traditions and believed that religion consisted solely of the Qur'an and traditions. These differing views and thoughts eventually led to social divisions, and these groups accused each other of bid'ah, dalaalah and kufr. Authors of al-Maqalat who dealt with sects in Islamic thought made different classifications in their works when discussing the views of these sects. Ibn Hazm, when classifying sects, made a distinction as Ahl-i Haqq and Ahl-i Bid'ah. In his work 'Al-Fasl', Ibn Hazm viewed Mutakkallims (scholars of kalam) as belonging to Ahl-i Bid'ah. He particularly used some exclusive terms against Ash'aris and Mu'tazilites more frequently. In his work, while naming some of the individuals he criticized as adherents of Dahriyya, Mushabbiha, Mucassimah, Qadariyyah, Jahmiyyah, Murji'ah, Judaism and Christianity at the level of religious or sectarian affiliation, he also used descriptive terms like 'bid'ah, ra'y, qiyas, shirk, kufr and dalalah' in his criticisms of Mutakallims. Our study is based on Ibn Hazm's work titled al-Fasl, which is related to the history of religions and sects. In this work, we will focus on the critical expressions directed towards specific individuals and sects. The aim of our study by Ibn Hazm. While making this determination, we evaluated the exclusinary expressions from two perspectives: Firstly, there is exclusivism in sectarian or religious affiliation. Ibn Hazm conducted this type of exclusion by linking sects he characterized as heretical bid'ah and by evaluating one sect as a subgroup of another. Sometimes he tried to liken the ideas of these sects to religions like Christianity and Judaism. In this way, he used exclusinary expressions at the level of sectarian or religious affiliation. The second type of exclusion was achieved by using concrete exclusinary concepts.

GİRİŞ

İbn Hazm, Endülüslü bir İslam alimi olup 384/994- 456/1064 yılları arasında yaşamıştır. Dinler ve mezhepler tarihi alanında yazmış olduğu *el-Fasl* adlı eseri, en önemli çalışmasıdır. O, bu eserinde, farklı din ve mezhepleri eleştirel bir yaklaşımla ele alıp kendi İslam anlayışını ortaya koymaya çalışmıştır. Onun bu yaklaşımı, genellikle katı ve sert bir üslup ile olmuştur. İbn Hazm, Hanbeli mezhebine yakın duran Zâhirîlik mezhebinin ikinci kurucusu sayılır. Dâvud ez-Zâhirî'nin (ö. 270/884) fıkhındaki metodunu sistemleştirmiştir. Böylece bu yöntemi akaid alanına taşıyan İbn Hazm, İslam düşüncesinde daha çok zâhirîlik fikri ile ön plana çıkmıştır. Onun *el-Fasl*'daki fikir ve düşünceleri, Zâhirîlik akidesinden ayrı düşünülemez. *El-Fasl*'da, mezhepleri sınıflandırma metodolojisi, Zâhirî doktrininin metodolojik bir yansımasıdır, denilebilir.

İslam düşünce tarihinde, farklı görüşlerin ortaya çıkması toplumda ayrışma ve gruplaşmalara sebep olmuştur. Bazı gruplar kendi görüş ve kanaatini yaymaya çalışırken kendi mezhebinin hak yolunda, diğer mezhep ve fikirleri ise haktan sapmış olarak görmektedir. Bu nedenle kendilerini hak mezhep olarak görenler, diğer ekol ve gruplarla bir mücadele içerisine girmişlerdir. Kendi düşünce ve görüşlerini mutlak doğru kabul etmeleri nedeniyle muhaliflerine karşı dışlayıcı ifadeler kullanmışlardır. Makâlât yazarlarından Abdülkahir el-Bağdadi (ö. 429/1037/38), (Bkz. el-Bağdâdî, 2020, ss. 5-8) Şehristânî (ö. 548/1153) (Bkz. Şehristânî (ö. 548/1153), 2021, s. 27) ve Ebu'l-Hüseyin el-Malatî (ö. 377/987) (Bkz. Malatî (ö. 377/987), t.y., s. 13) mezhepleri sınıflandırırken Hz. Peygamber'e dayandırılan bir rivayeti esas almışlardır. Bu rivayette, "Bu ümmet yetmiş küsur fırkaya ayrılacaktır, biri hariç tamamı cehennemdedir."¹ Genellikle fırkalar bu rivayetten hareketle kurtuluşa erecek olan fırkanın kendilerinin olduğunu iddia edip diğerlerini eleştirmişlerdir. İbn Hazm ise *el-Fasl* adlı eserinde mezhepleri sınıflandırırken söz konusu rivayete göre tasnif etmemiştir. O, mezhepleri Ehl-i Bid'at ve Ehl-i Sünnet'e tabi olanlar şeklinde bir ayırım yapmıştır. O, bu ayırımı yaparken mezhepleri Ehl-i Sünnet'e yakınlık ve uzaklığa göre bir sıralama yapmıştır. Örneğin, Mürchie'den gördüğü Ebû Hanife'yi (ö. 150/767) Ehl-i Sünnet'e en yakın görürken en uzak olanın ise Cehm b. Safvan olduğunu söylemiştir (İbn Hazm (ö. 456/1064), 2017a, ss. 108-109; Dalkılıç, 2004, s. 78).

Fırkalarla ilgili yetmiş üç fırka rivayetini esas almayan İbn Hazm, Bağdadi, Şehristânî ve Malatî'den farklı bir metodoloji ile mezhepleri, "Ehl-i Hak" ve "Ehl-i Bid'at" şeklinde tasnif etmiş ve bu tasnifte, kendisini Ehl-i Sünnet'e dahil ederek diğer fırkalara karşı eleştirel bir yaklaşım sergilemiştir. İslam düşünce tarihinde fırkalar arasındaki fikir ayrılıkları ve her bir fırkanın kendisini hakikatin gerçek temsilcisi olarak görme problemi, Hz. Peygamber'in vefatının ardından ortaya çıkan Hariclerle başlamış ve bu problem günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Çünkü, en ideal Müslüman profilini oluşturma çabası, ötekileştirmeyi gerektirmiştir. Ehl-i Sünnet başta olmak üzere bütün mezhepler, kurtuluşa erecek fırkayı kendilerinin temsil ettiğini savunmuştur (Kutlu, 2020, s. 357). Bu sorun, İslam mezhepleri açısından ciddi bir sorundur. Bu çalışmada, İbn Hazm'ın *el-Fasl* adlı eserindeki eleştirel ve dışlayıcı ifadeleri tespit edilecektir. Ona göre, Ehl-i Hak dışındaki kişiler ve fırkalar sapkınlığa düşmüştür. Ehl-i Sünnet'e ait olmayan görüşler, "bid'atçılar" olarak nitelendirilip bazı dışlayıcı kavramlarla eleştirilmiştir. (İbn Hazm (ö. 456/1064), 2017a, s. 77) Çalışmamızda, İbn Hazm'ın dışlayıcı kavramları iki şekilde ele alındı: birincisi somut dışlayıcı ifadeler, diğeri ise dinî veya mezhebî nitelikte olandır.

1. İbn Hazm'da Dışlayıcı Söylemin Kavramları

İbn Hazm'ın *el-Fasl* adlı eserinde, muhataplarına karşı kullanmış olduğu fâsık, sapkın, ahmak ve cahil gibi bazı ifadelerden hareketle kendisinin sert bir üsluba sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu

¹ Bkz. Ebû Dâvûd, "Sünen", 1; İbn Mace, "Fiten", 17; Tirmizi, "İman", 18; Ahmed b. Hanbel, "Müsned", III, 120.

konuda Muhammed Ebu Zehra, İbn Hazm'ın muarızları için ahmak, cahil, budala ve sefih (Bkz. İbn Hazm (ö. 456/1064), 2017a, s. 226, 2017b, ss. 28, 76, 232, 388, 542; Ebu Zehra, 2021, s. 153, 2021, s. 160) gibi ifadeler kullandığını belirtmektedir. İbn Hazm, *el-Fasl* adlı eserinde Mu'tezile'yi ele alırken, onların görüşlerine dair çeşitli eleştirilerde bulunmuştur. O, Mu'tezile'den bahsederken, "Mu'tezile'nin tuhafıkları, cahillikleri, ahmaklıkları ve aşırılıklarını gösteren ifadelerden biri de onların şöyle demeleridir." şeklinde küçültücü ifadeler yer vermiştir. (Bkz. İbn Hazm (ö. 456/1064), t.y.-a, ss. 66, 88, 91, 97) İbn Hazm, kendi fikirlerini hatasız ve kusursuz görürken muhaliflerini ise kusurlu ve hatalı olarak görmektedir. Onun görüş ayrılıkları ve cedel mevzusunda kullandığı üslup, genellikle keskin, sert ve ağır olmuştur. Hatta onun bu üslubu hakkında, "İbn Hazm'ın dili Haccâc'ın kılıcından keskindir." şeklinde veciz bir ifade söylenir (Durmuş, 1999, s. 61; Önal, 2018, s. 914; Uludağ, 2008, s. 179).

İbn Hazm, kelamcılarının görüşlerine yönelik bazı dışlayıcı kavramları iki farklı şekilde somutlaştırılmıştır: Bazen mezhebî ve dinî aidiyet düzeyinde bir isimlendirmeye giderken bazen de niteleme düzeyinde dışlayıcı bazı kavramları kullanmıştır. Mezhebî veya dinî aidiyet bağlamında kullandığı dışlayıcı isimlendirmeler, muhataplarının görüşleri veya kimliklerini dikkate alarak tercih etmiştir. Bu isimlendirmeler, dönemin ve coğrafyanın bilinen isimlendirmeleri olduğundan İbn Hazm bu isimleri referans almıştır. Dinî aidiyet bağlamında ise şahıs veya mezheplerin görüşlerinin diğer inançlarla benzerliğini ifade etmek için bu tür isimlendirmeleri kullanmıştır.

Niteleme düzeyinde yapılan dışlamalar ise İbn Hazm'ın, kelamcılarının metodolojik farklılıklarına değinmek için kıyas ve re'y gibi kavramları kullanmıştır. Ayrıca, bid'at, şirk, küfür, dalâlet ve sapıklık gibi dışlayıcı terimler kullanarak hidayet ve hakikatten sapmayı vurgulamıştır.

1. Mezhebî ve Dinî Aidiyette İsimlendirme

Mezhep ve ekoller, kendilerini tanımlamak için bazı isim ve sıfatlar kullanmaktalar veya diğer mezhep ve ekoller tarafından tanımlamak için farklı isimlerle anılmışlardır. Bu isimlerin bazıları, hem mezhep mensupları hem de diğer gruplar tarafından genel olarak kabul görmüştür. Ancak bir mezhebin ismi mensuplarının yüklediği anlam ile muhaliflerinin yüklediği anlam farklılık gösterebilmektedir. Bir mezhebin adı, o mezhep hakkında bir tanımlayıcı sıfat gibi işlev görebilir. Bu isimler genellikle içerden adlandırıldığında övgü niteliğinde olurken dışarıdan verildiğinde ise genellikle yergi içerikli olabilir. Örneğin, Ehl-Sünnet mezhebi için kullanılan isimler arasında ehlü's-sünne, ashâbü'l-hadis, ehlü'l-cemaa, ehlü's-sünne ve'l-adl, el-fırkatü'n-nâciye, ehlü'l-hak gibi övgü nitelikli isimler bulunur. Yergi amaçlı isimler ise genel olarak müşebbihe, sıfatiyye, mücbire gibi terimlerle ifade edilir. Mu'tezile ismi de dönemden döneme farklı kesimler tarafından değişik anlamlarda kullanılmıştır. Genel kanaate göre Hasan Basrî (ö. 110/728) ile Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748) arasındaki tartışmanın ardından, Mu'tezile ismi, muhalifler tarafından başlangıçta "sapma ve uzaklaşma" anlamında kullanılmıştır. Fakat, Mu'tezile mensupları, kendilerini daha çok "Ashâbu't-Tevhîd ve'l-Adl" olarak adlandırılmışlardır. Bu isim, onlar için "sapıklıktan uzaklaşmak, arınmak, hakka yönelmek, tevhid ehli veya ehl-i takva" gibi anlamlarda kullanmaya başlanmıştır (Aydınli, 2020, ss. 123, 124). Bundan böyle bir mezhebin ismi kimin veya kimler tarafından söylendiğine göre farklı anlamlar ihtiva edebilmektedir. Mezhepler için kullanılan isimler, bir mezhebi tanımlamakla kalmaz, aynı zamanda o mezhebin dünya görüşü hakkında da ipuçları sağlayabilmektedir (Karaağaç, 2015, s. 192,193; Karadaş, 2005, s. 16).

İbn Hazm, eserinde muhalif görüşlere sahip mezhepleri eleştirel ve dışlayıcı bir şekilde ele almıştır. Araştırmamızın bu bölümünde, İbn Hazm'ın mezhepleri sınıflandırırken "Ehl-i Bid'at" kategorisine aldığı mezhepler üzerinde durulacaktır. Ehl-i sünnet dışındaki mezhepleri Ehl-i Hak olarak görmeyen İbn Hazm, muhalifleri için kullandığı isimlendirmeleri dışlayıcı bir biçimde ele almıştır. Çünkü bulunduğu coğrafyada dini sadece nasstan ibaret gören yaklaşımların muhaliflerine

yönelik kullanılan yergi amaçlı isimlendirmelere İbn Hazm da referans almıştır. O, bu isimlendirmeleri, mezhebin içinden övgü amaçlı kullanılan bir terim veya dışarıdan yergi amaçlı kullanılan bir ifade olup olmadığına bakılmaksızın, muhaliflerini eleştirirken ehl-i hak dışında kabul ettiği için mezhebî veya dinî aidiyet düzeyinde dışlama anlamında ele almıştır. İbn Hazm, tenkit ettiği kişileri genellikle bir mezhebe atıfta bulunarak veya onların görüşlerini farklı bir dinî inanca benzeterek ele almıştır. Mezhepleri sınıflandırırken ehl-i hak yolunda olanlar ve diğerleri şeklinde bir ayırım yapmıştır. Bu yüzden onun eleştirilerini değerlendirirken muhalifleri için kullandığı mezhep veya grup aidiyetini belirten kavramları dikkate almak önemlidir. Muhalifleri için, mezhebî ve dinî aidiyetler düzeyinde kullandığı dışlayıcı isimler şunlardır: Harici, Cehmiyye, Mürcie, Şîa, Mu'tezile, Kaderiyye, Mu'attıla, Mecûsiyye, Mülhid ve Müşebbihe gibi isimlendirmelerdir. O, mezheplerin görüşlerinden hareketle onları "Ehl-i Hak" ve "Ehl-i Bid'at" şeklinde ikiye ayırdığını daha önce ifade etmiştik. Bu nedenle İbn Hazm eleştirdiği bireyleri belirli bir mezheple ilişkilendirirken, "Ehl-i Bid'at" kategorisine dahil ettiği mezhebin bir alt kolu olarak da verebilmektedir (Bkz. İbn Hazm (ö. 456/1064), 2017a, s. 80). O, dışlayıcı olarak gördüğü mezhepler için bir çatı kavram olan "Ehl-i Bid'at" terimini kullanmayı tercih etmiştir.

İbn Hazm; Ebû Hanife, Eş'ari, Cehmiyye ve Kerrâmîyye'yi Mürcie'nin alt kolları olarak görmüştür.² O, belirli bir konuda bir mezhebin görüşlerini sıralarken mezhep içerisinden bazı şahısları muhalif görüşlerinden hareketle onları mezhep dışından sayarken bazen de muhalif görüşlerine rağmen hâlâ aynı mezhep içerisinde değerlendirmiştir. Böylece İbn Hazm, bazı temel sabiteler üzerinden hareket ederek mezhebe bir sınır çizdiğini söyleyebiliriz. Zira İbn Hazm, bu konuda mezhepleri tahsis ederken görüşlerinden yola çıktığını ifade etmiştir. Ona göre, "her kim uzuvların amelinin iman olduğunu, imanın itaat ve isyan ile artıp ve eksileceğini; mümin bir kimsenin günahlardan herhangi birisini işlemesi sebebiyle kâfir olacağını söylese, o kimse Mürcî değildir. Mürcie'nin bu hususlardaki görüşlerinde onlara muvafık görüş belirten bir kimse, bunların dışında, Müslümanların ihtilaf ettiği hususların tamamında onlara muhalefet etse de o bir Mürcîdir." (İbn Hazm (ö. 456/1064), 2017b, s. 14). İbn Hazm, bir kişinin belli başlı konularda belirli bir mezhebin görüşleriyle uyum içinde olması durumunda, o kişinin ilgili mezhebe ait olabileceğini ifade etmiştir. Örneğin, "Bir kimse, halku'l-Kur'an, rü'yettullah, teşbih, kader ve 'büyük günah işleyen ne mümin ne de kâfirdir, fakat o fasıktır' görüşlerinde Mu'tezile'ye muhalefet ederse o, onlardan değildir. Her kim de belirttiğimiz hususlarda Mu'tezile ile aynı kanaatte ise -her ne kadar saymış olduğumuz hususlar dışında Müslümanların ihtilaf ettikleri diğer bütün konularda Mu'tezile'den farklı düşünse bile- o, onlardandır." (İbn Hazm (ö. 456/1064), 2017c, s. 14)

*el-Fasl'*da, Mu'tezile ismi belirtilmeksizin, bazen "Kaderiyye'ye mensup olanlar" şeklinde ifadeler yer verilmiştir. Bu ifadelerde, Mu'tezile'nin görüşlerinden kaynaklanan benzerlik nedeniyle, Mu'tezile yerine "Kaderiyye" ismi tercih edilmiştir (Bkz. İbn Hazm (ö. 456/1064), t.y.-b, s. 167, 2017d, s. 22, 2017c, ss. 488, 506, 894, 650). İbn Hazm gibi bazı yazarlar da Mu'tezile ile Kaderiyye arasında bir ilişki kurmuşlardır. Bu bağlamda, İbn Kuteybe (ö. 276/889) ve Bağdâdî (ö. 429/1037-38) gibi bazı yazarlar, Mu'tezile ve Kaderiyye'yi bir fırka olarak nitelemişlerdir (Aydın, 2004, s. 30; el-Bağdâdî, 2020, ss. 82-84; İbn Kuteybe, 2017, s. 405). Ancak Pezdevî (ö. 421- 493/1027-1099), Kaderiyye isminin sadece bir fırka için kullanılmadığını belirtir. Ona göre, "Kaderiyye mezhebi içinde Mu'tezile, Dırâriyye, Bekriyye, Huseyniyye, Zâbirâşâiyye, Züheyriyye, Tûmeniyye ve felsefeciler vardır." (Pezdevî (ö. 482/1089), 1980, s. 348). Mu'tezile'yi kader ve irade görüşünden kaynaklı bir Yahudi fırkası olan "Peruşim" ile ilişkilendirenler de olmuştur.³ İbn Hazm gibi bazı yazarlar da Mu'tezile'yi genellikle görüşlerinden ötürü farklı mezheplerle ilişkilendirme eğiliminde olmuşlardır.

² İbn Hazm'ın Ehl-i bid'at olarak görmüş olduğu fırkalar için (Bkz. İbn Hazm (ö. 456/1064), 2017a, s. 77,80; Serdar, 2005, s. 106)

³ (Şerafüddîn, 2003, s. 436; Yalçın, 1930, ss. 5-6) Ayrıca "Peruşim" mezhebi için bkz.(Kutluay, 1965, ss. 156-166)

İbn Hazm, bazen şahısları bir mezhebe nispet ederken atıfta bulunduğu mezhebin ismini açıkça belirtmemiş, bunun yerine savundukları görüşlere dayanarak isimlendirme yoluna gitmiştir. Ayrıca, itikadî bir meselede bir şahsı belirli bir mezhep ile ilişkilendirirken yine aynı şahsı başka bir konuda farklı bir mezhep ile ilişkilendirebilmiştir. Bu konuda İbn Hazm, iman ve büyük günah konusunda Eş'arileri, Mürcie'den sayarken ef'âlû'l-'ibâd konusunda ise Cebriyye'den saymıştır (Bkz. İbn Hazm (ö. 456/1064), 2017a, ss. 78-81, 2017b, s. 738,740, 374; Ebu Zehra, 2021, s. 116; Gölcük, 1993, s. 234). İbn Hazm'ın konularına göre muhaliflerini farklı mezheplerle ilişkilendirmesi, Ehl-i Bid'at'tan gördüğü ekolleri, bazen aynı konuda benzer görüşe sahip olmalarından ötürü onları ittifak halinde görüp ardından onları aynı mezheb ile ilişkilendirmiştir.

*el-Fasl'*ın bir başlığında "Eş'arilerin Rezillikleri" adı altında Eş'ariler, Dehrîlere benzetilmiştir. Çünkü Bâkılânî'nin, "cevherlerin ve arazların yok olmasının faili olmayan bir fenâ ve yok olma olduğunu ve yüce Allah'ın fani olan varlığı yok etmediğini kabul etmektedir" görüşü ile Dehrîlerin, failsiz fiillerin varlığını kabul etmeleri arasında bir benzerlik vardır (İbn Hazm (ö. 456/1064), 2017d, s. 580). İbn Hazm, yine Eş'arilerden Bakılânî (ö. 403/1013) ve Simnâni'yi (ö. 444/1052) küfürle suçlamış ve onları Müşebbihe ve Mülhidlik ile itham etmiştir. Simnâni, Allah'ın ilim ve kudret sıfatlarının, insanlarda bulunan ilim ve kudret gibi iki sıfat türünden olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, nasıl insanlarda ilim ve kudret iki araz ise Allah'ın ilim ve kudreti de O'nda gerekli olan iki arazdır. İbn Hazm, Simnâni'nin böyle bir ifadesini naklettikten sonra, Eş'arileri Müşebbihe olmakla itham etmiştir (Bkz. İbn Hazm (ö. 456/1064), 2017d, ss. 540, 588).

İbn Hazm, Kur'an'da Allah'ın işiten ve gören olduğu hususunda bütün İslam alimlerinin ittifak halinde olduğunu belirtmiştir. Fakat Eş'arilerden bir grup, Mu'tezile'den Ca'fer b. Harb, (ö.236/850-51 [?]) Şîa'dan Hişam b. el-Hakem (ö.179/795) ve Mücessime'nin tamamı, "Allah'ın bir sem'/işitme ile işiten ve bir basar/görme ile gördüğünü" söylemişlerdir. (İbn Hazm (ö. 456/1064), 2017c, s. 88) İbn Hazm'ın bu ifadesinde, söz konusu şahıs ve mezhepleri sıfatlar konusunda Mücessime ile aynı kategoriye koymuştur.

İbn Hazm, Eş'arilerin bazı görüşlerini Dehrîyye, Hristiyan ve Yahudilerin görüşleri ile benzerlik olduğunu söylemiştir. Ona göre Eş'arilerin tamamı, "Yüce Allah, yarattığı veya ileride yaratacağı her şeye ezelde 'ol' demiştir." Lakin ezelde değil "Bir şeyi dilediği zaman, O'nun emri o şeye ancak 'ol' demektir. O da hemen oluverir."⁴ ayetinde ifade edildiği gibi bir şeyin olmasını dilediği zaman "ol" emri ile oluverir. Çünkü ezelde olsa Allah'ın tekvin/yaratması da ezeli olacaktır. Simnâni, bu konuda şayet Allah'ın, "kün/ol" emrinden dolayı belli bir vakitte var olması zorunlu olsaydı, o zaman başkasının da ona "kün/ol" demesinden de var olması zorunlu olurdu. Yani kadim ile muhdes arasında bir farklılık olmazdı. İbn Hazm, Simnâni'nin bu görüşünü Dehrîyye'nin görüşünden daha çirkin ve aşırı görerek bu konuda Eş'ariliği, Dehrîlerle benzer açıklamalarının olduğunu ifade etmiştir (İbn Hazm (ö. 456/1064), 2017d, ss. 548-550).

İbn Hazm, Eş'arilerin "Allah'ın önceden 'mûktedir' olmadığı" şeklindeki görüşlerinin Hristiyanlar tarafından da ifade edildiğini söyleyerek Eş'arilerle Hristiyanlar arasında bir benzerlik kurmaktadır. Onlara göre, "Allah'ın -bunun öncesinde bunu söyleyinceye kadar- 'Üzeyir, tanrının oğludur.' deme kudreti yoktur." Yine benzer ifadeler Yahudiler tarafından da kullanılmıştır. Onlara göre, "Allah'ın oyun ve eğlence edinme kudreti yoktur. O'nun çocuk edinmeye, nübüvvet iddia eden bir yalancının elinde bir mucize göstermeye da asla kudreti yoktur. Eğer birisi ilahlık iddiasında bulunursa, o zaman Allah onun elinden bir mucize gösterir." Onların bu ifadeleri, Allah'a acizlik ve kudretine sınır çizmektedir. Yani bir defa güç yetirdikten sonra güç yetiremeyen, noksan bir yaratıcı tasavvuru meydana getirmiştir. İbn Hazm, Hristiyan ve Yahudilerden örnekler vererek Eş'arileri bu

⁴ Yâsin 36/82.

konuda diğer inanç ve mezheplere benzetmekle itham etmiştir (İbn Hazm (ö. 456/1064), 2017d, s. 552; Karadaş, 2009, s. 97).

İbn Hazm, mezhepleri iki ana kategoriye ayırdıktan sonra kelimacıları, “Ehl-i Bid’at” olarak tanımlamıştır. O, Ehl-i Bid’at olarak görmüş olduğu fırkaların görüşlerinden hareketle; Mürci, Cehmi, Mühlidlik, Müşebbihe, Kaderiyye ve Dehrîyye, Hristiyanlık ve Yahudilik gibi dinî veya mezhebî aidiyet düzeyinde dışlayıcı kavramlar kullanmıştır (Bkz İbn Hazm (ö. 456/1064), 2017a, ss. 77-78).

2. Niteleme Düzeyinde Dışlayıcılık

İbn Hazm, *el-Fasl* adlı eserinde, ehl-i hak dışındaki grupları eleştirirken genellikle ya belirli bir mezhebe atıfta bulunarak ya da dışlayıcı bazı kavramlar kullanarak bunu yapmıştır. Bu durum, mezhepleri sınıflandırırken ehl-i hak dışında kalan grupları nasıl tanımladığını ve tenkit ettiği muhalifleri hangi kavramlarla tenkit ettiğini göstermektedir. Burada ise eleştirilen şahıs ve gruplara karşı hangi dışlayıcı kavramların kullanıldığı ve bu kavramların dışlama amacıyla nasıl kullandığı incelenmelidir. Bu kavramlardan re’y ve kıyas, metodolojik farklılığa karşı tenkit amaçlı kullanmıştır. Diğer kavramları ise genellikle haktan ve hidayetten sapanlar anlamında kullandığı dışlayıcı kavramlar olmuştur. O, eserinde kullandığı bu tür ifadeleri daha çok hangi kişi ve mezhepleri hedef aldığı tespit edilebilir. İbn Hazm, kelimacılara yönelik dışlama ifadesi olarak, “bidat, şirk, küfür, dalâlet, sapıklık” şeklindeki bazı niteleyici kavramları kullanmıştır. O, aynı zamanda “re’y ve kıyas” kavramlarını kullanan kelimacıları tenkit etmiştir. *el-Fasl*’da bazen bu kavramları, “ehl-i re’y, ehl-i bid’at, ehli- ilhad” şeklinde kavramın başında “ehl” kelimesi kullanılarak grubun mensuplarını ifade etmek için kullanılmıştır. O, dışlayıcı kavramları muhaliflerine karşı kullanırken daha çok Eş’ari ve Mu’tezile’yî hedef almaktadır. Ona göre Kur’an, sünnet ve sahâbe icması olmaksızın nas üzerinde yapılan açıklamalar kabul edilemez (İbn Hazm (ö. 456/1064), 2017a, s. 374). İbn Hazm, re’y ve kıyası metodolojik olarak kullanan şahıs ve fırkalara yönelik tenkit edici bir üslup kullanmıştır.

Kelimacılara yönelik genellikle dışlamanın bir ifadesi olarak kullanılan bid’at, Arapçada inşa etmek anlamına gelen “bd’a” kökünden türemiştir. Bid’at, daha önce benzeri olmayan bir şeyin ortaya çıkarılması ve başlatılması anlamına gelir.(İbn Manzûr (ö. 711/1311), 1414, s. 6; Yaran, 1992, s. 129; Yekta & Kubat, 2019, s. 165) Cürcânî’ye göre bid’at, “Sünnete aykırı olan eylemlerdir.” “Sahabe ve tabiinin yapmadığı iş ve şer’î delilleri gerektirmeyen yeniliklerdir.”(Cürcânî (ö. 816/1413), 1403, s. 43; Yekta & Kubat, 2019, s. 165). Bid’at kavramı, süreç çerisinde Hz. Peygamberin hadislerine uyup uymama anlamında, “iyi bi’dat” (bid’at-ı hasene) ve “kötü bid’at” (bid’at-ı seyyie) şeklinde bir ayırım yapıldığı da görülür (Yaran, 1992, s. 129). Bid’atı geniş bir anlamda ele alanlar, yeniliğin her türlüsüne karşı çıkmazken dar kapsamda değerlendirenler ise, dine sonradan eklenen şeyler olarak gördüklerinden yeniliğin her türlüsüne karşı çıkmışlardır. İbn Hazm, *el-Fasl*’da Ehl-i Sünnet dışındaki bütün fırkalar için Ehl-i Bid’at kavramını kullansa da genellikle bu kavramı Eş’ari ve Mu’tezile için kullanmıştır. O, *el-Fasl* adlı eserinde, Eş’ari mezhebini bid’atçı bir fırka olarak tanımlayarak bu mezhebe mensup olanları eleştirmiştir. Onun ifadesine göre, Eş’ariye, nebi ve resullerin kendi dönemlerinde resul ve nebi oldukları, ancak sonraki dönemlerde nebi ve resul olmadıklarını savunmaktadır (İbn Hazm (ö. 456/1064), 2017a, s. 392). İbn Hazm, Mu’tezile mezhebini ise Allah’ın sıfatları konusundaki ifadelerinden ötürü bid’ate düşmekle ilgili suçlar. Çünkü Allah hakkında, “sıfat” ya da “sıfatlar” lafzının kullanılması ne Allah’ın kelamında ne de Hz. Peygamber ve sahabeden gelen bir rivayette geçmektedir (İbn Hazm (ö. 456/1064), 2017a, s. 36). Ona göre, Mu’tezile dinin aslında olmayan bir şeyi dine eklemektedir.

İbn Hazm, bid’at olarak gördüğü fırkaların aynı zamanda dalâlette olduklarını söyler. Ona göre, “her bid’at dalâlettir, her dalâlet de cehennemdedir.”(İbn Hazm (ö. 456/1064), 2017d, s. 596). Onun kelimacılara yönelik kullandığı kavramlardan biri de dalâlet kavramıdır. Dalâlet, hidayetin zıddı, hak dinden sapsak, sınırları aşmak anlamına gelir (Apaydın, 2009, s. 114; Harman, 1993, s. 428; Yurtalan,

2019, s. 184). İbn Hazm da kendini Ehl-i Haktan gördüğünden muhaliflerine karşı bu kavramı kullanmıştır. O, *el-Fasl'*da dalâlet kavramını, haktan sapan fırkalar için kullanmıştır. Ona göre, Eş'ari alimlerinden Bâkılânî, “cevherlerin ve arazların yok olmasının faili olmayan bir fenâ ve yok olma olduğunu ve yüce Allah'ın fani olan varlığı yok etmediği” görüşünü kabul etmiştir. İbn Hazm, Bâkılânî'nin bu görüşünden ötürü dalâlet ve ilhâtta olduğunu iddia etmiştir. O, Bâkılânî'nin bu sapkın görüşünden dolayı Allah'a sığınmayı talep etmiştir (İbn Hazm (ö. 456/1064), 2017d, s. 580). *el-Fasl'*da dalâlet kavramı, genellikle sapkınlık kavramıyla birlikte verilerek kendi anlayışına uymayan her fırka için kullanılmıştır.

Şirk kavramı, “ortak olmak, ortaklık ve ortak koşmak” anlamına gelir. Terim anlamı ise “Allah'ın zâtında, sıfatlarında, fiillerinde veya O'na ibadet edilmesinde ortağı, dengi yahut benzerinin bulunduğu inanma” demektir (Sinanoğlu, 2010, s. 193). Küfür kavramı, “örtmek, gizlemek; nankörlük etmek” anlamına gelir. Terim anlamı ise, “Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği hususlarda peygamberleri tasdik etmemek, ona inanmamak” şeklinde tanımlanır (Sinanoğlu, 2002, s. 533). İbn Hazm, küfür ve şirk kavramlarını eş anlamlı olarak değerlendirmektedir. Ona göre, “(Yahudiler) Allah'ı bırakıp, hahamlarını; (Hristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rab edindiler. Oysa, bunlar da ancak, bir olan Allah'a ibadet etmekle emrolunmuşlardır.”(Tevbe 9/31). “Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara, Allah'ı bırakarak beni ve anamı iki ilah edinin, dedin”(Mâide 2011, Ayet 5/116) ayetlerinde Yahudiler ve Hristiyanların inançlarında Allah'a şirk koştukları açıkça ortaya çıkmıştır. Çünkü Hristiyanlar ve Yahudiler hahamlarının ve rahiplerinin helal kıldıklarını helal, haram kıldıklarını haram saymışlardır. Bundan ötürü onların sözlerini din edinmişler. Allah bu eylemlerini, Allah'tan başka rabler edinmek ve kulluk olarak isimlendirmiştir. İbn Hazm'a göre, kavramlaştırmayı yapan Allah'tır. Şirk ve küfür hakkında Allah'ın, “Kitap ehlinde inkâr edenler ile Allah'a ortak koşanlar...”(Beyyine 98/1) ve “...Şüphesiz Allah, münafıkların ve kâfirlerin hepsini cehennemde toplayacaktır.”(Nisâ 4/140) Ayetlerden de anlaşılacağı üzere Allah'ı inkâr ile Allah'a ortak koşanların benzer olduğu ortaya çıkmıştır. Yine bu ayette, münafıkların kafir olduğu hususunda Müslümanlar hemfikirdir. İbn Hazm bu iki ayetten hareketle küfür ve şirkin aynı anlama geldiğini söyler. Onun görüşüne göre, bu iki terim, sözlük tanımlarından hareketle farklılık gösterse de temelde aynı anlamı taşıdıklarını belirtir. Çünkü “küfür” lafzı sözlükte vaz'edildiği manadan Allah'ın verdiği manaya taşındığı, ‘müşrik’ kelimesinin de sözlükte vaz'edildiği manadan Allah'ın verdiği manaya taşındığı ortaya çıkmıştır.”(Bu konu hakkında detaylı bkz. İbn Hazm (ö. 456/1064), 2017b, ss. 824-832).

İbn Hazm, Mu'tezili alimlerinden Ali el-Esvârî'yi (ö.240/854) istitâat konusunda, Eş'ari alimlerinden Bâkılânî ve öğrencisi Simnânî'yi de Peygamber hakkındaki görüşlerinden ötürü küfür ve şirke düştüklerini söylemiştir (Bkz. İbn Hazm (ö. 456/1064), 2017c, ss. 232, 940, 942). O, *el-Fasl'*da Eş'arilerin, Allah'ın kelamı konusunda da şirke girdiklerini söylemiştir (Bkz. İbn Hazm (ö. 456/1064), 2017c, s. 260). Çünkü Eş'arilerin önde gelen alimlerinden Bakılânî Allah'ın sıfatları hakkında şunları söylemiştir: “Allah'ın on beş sıfatı vardır, bunların tamamı Allah ile birlikte kadîm ve ezelidir. Yine onların tamamı Allah dışında ve O'ndan farklıdır. Allah da onların dışında ve onlardan farklı olduğu halde, bu sıfatların her biri diğerinden ayrı ve farklıdır.” İbn Hazm, Bakılânî'nin bu sözünden hareketle Hristiyanlar da Allah ile birlikte kendisinin üçüncüsü olduğu iki kadim varlığı kabul etmektedirler. Bundan ötürü Bakılânî, Allah ile birlikte başka ezeli varlıkları kabul ettiğinden küfür ve şirke Hristiyanlardan daha ileri gitmiştir (İbn Hazm (ö. 456/1064), 2017d, ss. 532-534).

Dışlamanın bir diğer ifadesi olan sapkınlıktır. Sapkınlık, haktan yüz çevirme, bâtila yönelme ve ilâhî buyruklara aykırı davranma anlamına gelir. İbn Hazm, bu kavramı daha çok Ehl-i Hak dışındaki grupların görüşlerinin yanlışlığını ifade etmek için kullanmıştır. O, *el-Fasl'*da Eş'arilerin, “Hz. Peygamber'in hanımları, şu anda müminlerin anneleri değildirler. Fakat onların yaşadıkları dönemde müminlerin anneleri idiler.” görüşünü sapıklık ve ahmaklık olarak değerlendirmiştir. İbn Hazm, bu

görüşün yanlışlığını şöyle açıklamaktadır: Şayet onların dediği doğru olsaydı birinin annesi, ona hamile iken ve sadece doğum sırasında onun annesi iken ondan sonra annesi olmaz (İbn Hazm (ö. 456/1064), 2017a, s. 398). İbn Hazm, Eş'ari'nin "Allah'ın kafirlere yönelik dünyevî bir nimeti yoktur." şeklindeki görüşünün yanlışlığını ayetten⁵ delil getirerek "Eş'ari ve sapıklıkta ona tabi olanlar" ifadesini kullanmıştır.(İbn Hazm (ö. 456/1064), 2017d, s. 580) İbn Hazm, Ehl-i Bid'at olarak gördüğü grupların görüşlerine atıfta bulunarak onların gizli kalmış sapıklık ve batıl içinde oldukları durumları açığa çıkarttığını söylemiştir (İbn Hazm (ö. 456/1064), 2017d, s. 444). El- Fasl'da İbn Hazm, Ehl-i Sünnet dışındaki diğer mezhepleri sapkınlık ve dalâlette olduğunu söylemiştir.

İbn Hazm'ın *el-Fasl* adlı eserinde muhaliflerine yönelik eleştirilerinden biri de kıyas ve re'y kavramını kullanmalarıyla ilgilidir. Kıyas kavramı sözlükte, "ölçme, takdir ve eşitlik" anlamına gelir. Kıyas, bilinenden hareketle bilinmeyene ulaşmayı ifade eden mantık, fıkıh ve dil bilimi terimidir. Mütercim Âsım Efendiye göre kıyas, "Bir nesneyi misali olan nesneye takdir edip uydurmak manasındadır."(Durusoy, 2022, s. 524; Firûzâbâdî (ö. 817/1415), 2013, s. 590). İbn Hazm, Allah'ın sıfatları konusunda daha çok kelimcilerin kıyasa başvurmalarını eleştirmiştir. Ona göre kıyas yapmak batıldır. Çünkü kelimciler, mevcudu ma'dûma kıyas yapmakla hata etmişlerdir. Bu bağlamda onlar, Allah ile mahlukat aynı cinsten olmamasına rağmen Allah'ı insana kıyaslama hatasına düşmüşlerdir. İbn Hazm, kelimcilerin kendi kıyaslarında Allah'a yeni isim ve sıfatlar verdiğini de söylemektedir. Zira onlar, Allah'ın kendi zatını isimlendirmede isim ve sıfatlarla isimlendirmişlerdir. Kıyas yöntemini yanlış bulan İbn Hazm, kıyası yöntem olarak benimseyenleri hakikatten sapan fırkalar olarak nitelendirmiştir (Akoğlu, 2006, s. 74; İbn Hazm (ö. 456/1064), 2017d, s. 148,746,962, 2017a, s. 86, 2017c, s. 92,104,110, 152, 202; Serdar, 2005, s. 109; Yefût, 1986, ss. 317-319). İbn Hazm, gâibi şâhîde kıyas yapan kelimcileri tenkit ederek yanlış bir yönetime başvurduklarını söyler.

İbn Hazm'ın muhaliflerine yönelik eleştirilerinden bir diğeri ise re'y kavramını kullanmalarıdır. Bu konuda İbn Hazm'ın en çok tenkit ettiği kelimciler, Mu'tezile ve Eş'ariler olmuştur. Re'y, "görüş, düşünce, kıyas, nasla düzenlenmemiş şer'î-amelî bir meselede ortaya konan kanaat"(Apaydın, 2008, s. 37) anlamına gelir. Ona göre, Kelamcılar kişisel görüşlerine göre hareket eder. Onlar, Kur'an'ın nazil olduğu lisanın sınırlarını aşarak kendi re'yleri ile değiştirmektedirler. Bu konuda Kur'an onlar hakkında, "işte, verdikleri sözlerini bozmaları sebebiyledir ki onları lanetledik, kalplerini de kaskatı kıldık. Kelimeleri yerlerinden ve anlamlarından uzaklaştırır (tahrife uğratar)lar..."(Mâide 5/13) İbn Hazm, bu ayet ile kelimcilerin re'yle Allah'ın kelamını değiştirdiklerine delil saymıştır (İbn Hazm (ö. 456/1064), 2017c, s. 448). Kelamcılar dinî konularda aklı önceleyen eğilimlerinden ötürü re'y, te'vil ve kıyas gibi kavramları kullanmışlardır. Kelamcılar dinî anlama ve yorumlamada kullandıkları kavramlar, İbn Hazm tarafından dinî metinlerin aslına yapılan bir müdahale olarak görülmüştür. O, bundan ötürü kelimcilerin yaklaşım tarzlarını tenkit etmiştir.

SONUÇ

İslam düşünce tarihinin erken dönemlerinde, çeşitli ekoller arasında, tenkit, dışlama ve hatta bazen tekfir gibi durumlar yaşanmıştır. Bu dönemlerde, her bir ekol kendi görüş ve düşüncesini mutlak doğru kabul ederken diğer fırkaları haktan saptığına inanarak yayılma eğilimi göstermiştir. Bu bağlamda, Makâlât yazarları, mezhepleri tasnif ederken Hz. Peygamber'e dayandırılan bazı rivayetlere atıfta bulunarak kurtuluşa eren fırka ile doğru yoldan sapan fırkalar şeklinde bir ayrıma gitmişlerdir. Dinler ve mezhepler tarihçisi olan İbn Hazm ise *el-Fasl*'ı tasnif ederken Hz. Peygambere dayandırılan

⁵ "Allah'ın nimetini küfre değişenleri ve kavimlerini helâk yurduna, yasanacakları cehenneme sürükleyenleri görmedin mi? O, ne kötü duraktır!" (İbrahim 14/28-29) "Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetimi ve (bir zamanlar) sizi cümle âleme üstün kıldığımı hatırlayın" (Bakara 2/47)

“yetmiş üç fırka” rivayetine dayandırmamıştır. O, mezhepleri sınıflandırma konusunda kendine özgü bir metodoloji geliştirmiş ve bu bağlamda “Ehl-i Hak” ve “Ehl-i Bid’at” şeklinde bir ayırım yapmıştır. Onun bu yaklaşımı, İslam düşünce tarihinde diğer mezhep yazarlarından farklılık göstermektedir. Özellikle Bağdadi, Şehristânî ve Malatî'nin yetmiş üç fırka rivayetine dayanan tasnif metodundan uzaklaşarak mezheplerin Ehl-i Sünnet'e yakınlık ve uzaklık derecesine göre bir sıralama yapmıştır.

İbn Hazm'ın eserindeki dışlayıcı söylemler, onun keskin ve sert bir üslubunun bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Muhataplarına yönelik “fâsık”, “sapkın”, “ahmak” ve “cahil” gibi ifadeler, onun muhaliflerine karşı oldukça tenkit edici bir tutum sergilediğini göstermektedir. Bu tür ifadeler, dönemin mezhep çatışmaları ve fikir ayrılıkları bağlamında değerlendirildiğinde, İbn Hazm'ın görüşlerini mutlak doğru kabul ettiği ve muhaliflerini hatalı ve kusurlu olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

İbn Hazm'ın eleştirileri, hem somut dışlayıcı bir takım ifadeler hem de mezhebî veya dinî aidiyet düzeyinde dışlayıcı kavramlar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu eleştiriler, onun Zâhirilik mezhebine olan bağlılığını ve bu mezhebin metodolojik ilkelerini yansıtmaktadır. Özellikle kelamcıların metodolojik farklılıklarına yönelik “re’y” ve “kıyas” kavramları kullanmalarını eleştirmiştir. Ayrıca muhaliflerine karşı kullanmış olduğu, “bid’at”, “şirk”, “küfür”, “dalâlet” ve “sapıklık” gibi dışlayıcı terimler kullanarak hidayet ve haktan sapmayı vurgulamıştır.

Netice itibariyle, İbn Hazm'ın *el-Fasl* adlı eserindeki eleştirel ve dışlayıcı ifadeler, mezhepler arası tartışmalara katı ve sert bir üslupla yaklaştığını göstermektedir. Bu yaklaşım tarzı, muhalifleri tarafından eleştirilirken müntesipleri tarafından haklı bulunmuştur. Araştırmamız, İbn Hazm'ın *el-Fasl* eserindeki dışlayıcı kavramların anlaşılmasına ve İslam düşünce tarihindeki tartışmaların tarihsel bağlamının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

<i>“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları:</i>	
Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.	
<i>The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:</i>	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the

	research and writing phase.
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Double-Blind Peer Review:	External-independent
<i>This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.</i>	

KAYNAKÇA

- Akoğlu, (2006). İbn Hazm'ın Mu'tezile'ye Yönelik Eleştirileri. *Bilimname*, X(2006/1), 63-92.
- Altuntaş, H. & Şahin, M. (2011). *Kur'an-ı Kerim Meâli*, (12. bs). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Apaydın, H. Y. (2008). *Re'y* (C. 35, ss. 37-40). TDV Yayınları.
- Apaydın, H. Y. (2009). Kurtubalı Zahiri Fakih İbn Hazm'ın Şer'î Hükümleri Tasnifi: Merâtibu's-Şerîa. *İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 0(14), 107-119.
- Aydınlı, O. (2004). Mu'tezile Ekolü Teşekkülü İlkeleri ve İslâm Düşüncesine Katkıları. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 27-54.
- Aydınlı, O. (2020). Mu'tezile. İçinde H. Onat & S. Kutlu (Ed.), *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı* (9. bs). Grafiker Yayınları.
- Cürcânî (816/1413), es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî. (1403). *Kitabü't-Ta'rifât*. Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Dalkılıç, M. (2004). İbn Hazm Perspektifinden Endülüs' te Mu'tezile. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10.
- Durmuş, İ. (1999). İbn Hazm. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 20, ss. 58-61). TDV Yayınları.
- Durusoy, A. (2022). Kiyas. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 25, ss. 524-528). TDV Yayınları.
- Ebu Zehra, M. (2021). *İbn Hazm* (B. Güneş, Ed.; İ. Tüfekçi, Çev.). Buruc Yayınları.
- Bağdâdî, A. (2020). *Mezhepler Arasındaki Farklar* (E. R. Fığlalı, Çev.; 10. bs). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Fîrûzâbâdî (817/1415), Ebü't- Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub b. Muhammed (2013). *El-Okyânûsu'l-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît (Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi)* (M. Â. Efendi, Çev.; C. 3). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Gölcük, Ş. (1993). Cehm B. Safvân. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 7, ss. 233-234). TDV Yayınları.
- Harman, Ö. F. (1993). Dalâlet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 8). TDV Yayınları.
- İbn Hazm (456/1064), Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. (t.y.-a). *El-Fasl fi'l-milel ve'l-ehva ve'n-nihal* (C. 3). Mektebetü'l-Hanci.
- İbn Hazm (456/1064), Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. (t.y.-b). *Meratibü'l-İcmâ' fi'l-İbadet ve'l-Muamelat ve'l-İ'tikadat*. Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İbn Hazm (456/1064), Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (2017a). *El-Fasl Dinler ve Mezhepler Tarihi* (H. İ. Bulut, Çev.; C. 1). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- İbn Hazm (456/1064), Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (2017b). *El-Fasl Dinler ve Mezhepler Tarihi* (H. İ. Bulut, Çev.; C. 2). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

- İbn Hazm (456/1064), Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (2017c). *El-Fasl Dinler ve Mezhepler Tarihi* (H. İ. Bulut, Çev.; C. 2). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- İbn Hazm (456/1064), Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (2017d). *El-Fasl Dinler ve Mezhepler Tarihi* (H. İ. Bulut, Çev.; C. 3). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- İbn Kuteybe. (2017). *Hadis Müdafası* (M. H. Kırbaçoğlu, Çev.; 2. bs). Otto.
- İbn Manzûr (711/1311), Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. (1414). *Lisânu'l-Arab* (3. bs, C. 8). Dâru Sâdır.
- Karaağaç, H. (2015). Kaderiyye /Mu'tezile'nin Mecûsîlikle İthamının Teolojik Arkapları. *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 191-212.
- Karadaş, C. (2005). Mezhep-İsim Münasebeti ve Ehl-i Sünnet Topluluğuna Verilen İsimlere Dair Bir Değerlendirme. *Marife*, 5(3), 7-24.
- Karadaş, C. (2009). İbn Hazm ve Eş'arilik Eleştirisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(1), 89-102.
- Kutlu, S. (2020). *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri* (3. bs). Otto.
- Kutluay, Y. (1965). *İslam ve Yahudi Mezhepleri*. Ankara Üniversitesi İlahiyat fakültesi Yayınları.
- Malatî (377/987), Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahmân el-Malatî et-Tarâifî el-Askalânî. (t.y.). *Et-Tenbih ve'r-red alâ ehli'l-ehvâ' ve'l-bida'*. el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas.
- Önal, R. (2018). İbn Hazm Teolojisinde Teşbih ve Tescim İnancı: Müşebbihe ve Mücessime'ye Yönelik Teolojik Eleştiriler. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 22(2), 909-938.
- Pezdevî (482/1089), Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Ali b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm (1980). *Ehl-i Sünnet Akaidi* (Ş. Gölcük, Çev.). Kayıhan Yayınevi.
- Serdar, M. (2005). *İbn Hazm'ın Kelâmî Görüşleri* [Basılmamış Doktora Tezi]. Erciyes üniversitesi.
- Sinanoğlu, M. (2002). Küfür. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 26, ss. 533-536). TDV Yayınları.
- Sinanoğlu, M. (2010). Şirk. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 39, ss. 193-198). TDV Yayınları.
- Şehristânî (548/1153), Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerim b. Ahmed (2021). *Milel ve Nihal Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi* (M. Öz, Çev.; 6. bs). Litera Yayıncılık.
- Şerafüddîn, M. (2003). Kaderiyye Yahut Mu'tezile. *Marife*, 3(3), 433-447.
- Uludağ, S. (2008). Uluslararası Katılımlı İbn Hazm Sempozyumu Üzerine. *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 6(1), 174-188.
- Yaltkaya, Mehmed Şerefeddin (1930). *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası: Tarihi, İçtimaî, Dinî, Felsefî*. 4(15).
- Yaran, R. (1992). Bid'at. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 6, ss. 129-131). TDV Yayınları.
- Yefût, S. (1986). *İbn Hazm ve'l-Fikrül-Felsefî bi'l-Ma'rib ve'l-Endülüs*. Dâru'l-Baydâ.
- Yekta, A., & Kubat, M. (2019). İslam'da İtikadi Mezheplerin Tasnif Usulleri ve İbn Hazm. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24(1), 157-190.
- Yurtalan, B. (2019). *Ashâbü'l-Hadîs'in Akaid Metinlerinde Dışlayıcı Söylem* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.

Atatürk Dönemi (1923-1938) Kaplıca Yapıları ve Mimarisi*

Gülin Türk

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1965-6371>

Doktora Öğrencisi / Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı, İstanbul – TÜRKİYE

Prof. Dr. Nuran Kara Pilehvarian

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0021-2076>

Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 17.05.2024

Kabul: 28.09.2024

On-line Yayın: 30.09.2024

Anahtar Kelimeler

Kaplıca Yapıları

Kaplıca Mimarisi

Atatürk Dönemi

Kamu İdareleri

Vakıflar Genel Müdürlüğü

Araştırma Makalesi

* Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.76535>

Öz

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, şehirler imar edilmeye başlanmıştır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin farklı birçok şehrinde okul, hastane, çarşı, idari binalar, otel, banka gibi farklı ihtiyaçlara cevap verebilecek yapılara ihtiyaç duyulmuştur. Dönem içerisinde Atatürk'ün teşviki ile yeni yapılar inşa edilmiştir. Kaplıcalar da bu yapılar içerisinde yer almıştır. Doğal kaynak suların yer aldığı ülkemizde, kaplıca turizminin canlandırılması için çağın ihtiyaçlarına cevap verebilecek modern kaplıca yapıları tasarlanmış, proje ve belgelerine ulaşılabilen yapıların tasarım ve inşa sürecinde kamu idarelerinin yer aldığı tespit edilmiştir. Bu yapılardan Bursa Çelik Palas Kaplıca Otel, ortakları Kamu Banka ve İdarelerinden oluşan Bursa Kaplıcaları Türk Anonim Şirketi tarafından inşa ettirilmiştir. Samsun Havza Kaplıca Otel Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından projelendirilmiştir. Eskişehir Yenice Kaplıca Hamamı Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından projelendirilerek inşa ettirilmiştir. Yozgat Terzili Kaplıca Otelinin projesi Yozgat Valiliği tarafından açılan bir yarışma ile elde edilmiştir. Yalova Termal Otelin projeleri ise, o zamanki ismi Akay İdaresi olan Şehir Hatları tarafından yarışma ile elde edilerek inşa ettirilmiştir.

Çalışma kapsamında tespit edilen kaplıca yapılarının tarihçesi ve mimari özellikleri Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Devlet Arşivleri ve Arkitekt dergisinde yer alan bilgi, belge ve projeler ile literatürde yer alan çalışmalar doğrultusunda incelenmiştir. Bursa, Yalova, Yozgat, Samsun ve Eskişehir illeri için tasarlanan her bir yapı kendi mimari programı doğrultusunda tasarlanmıştır. 1923-1938 yılları arasında projelendirilen kaplıca yapılarının farklı mimari üsluplarla tasarlandığı, dönem içerisindeki mimari üslup arayışının bu yapıların tasarımına da yansıtıldığı görülmüştür

Atıf Bilgisi / Reference Information

Türk, G. & Kara Pilehvarian, N. (2024). Atatürk Dönemi (1923-1938) Kaplıca Yapıları ve Mimarisi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 17(101), 175-192.

Atatürk Period (1923-1938) Thermal Spring Buildings and Architecture*

Gülin Türk

Master Student / Yildiz Technical University, Institute of Social Sciences, Department of Architecture,
Istanbul – TÜRKİYE

Nuran Kara Pilehvarian

Yildiz Technical University, Faculty of Architecture, Department of Architecture, Istanbul – TÜRKİYE

Article History

Submitted: 17.05.2024

Accepted: 28.09.2024

Published Online: 30.09.2024

Keywords

Thermal Spring Structures

Thermal Spring Architecture

Atatürk Period

Public Administrations

General Directorate of
Foundations**Research Article**

* This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.76535>**Abstract**

With the declaration of the Republic, cities began to be developed. In many cities of the newly established Republic of Turkey, there was a need for structures that could meet different needs such as schools, hospitals, markets, administrative buildings, hotels, and banks. During the period, new structures were built with the encouragement of Atatürk. Thermal springs were also among these structures. In our country, where natural spring waters are available, modern thermal spring structures that could meet the needs of the age were designed to revitalize thermal spring tourism, and it was determined that public administrations were involved in the design and construction process of structures whose projects and documents were accessible. Of these structures, Bursa Çelik Palas Thermal Spring Hotel was built by Bursa Thermal Springs Turkish Joint Stock Company, whose partners are Public Banks and Administrations. Samsun Havza Thermal Spring Hotel was designed by the General Directorate of Foundations. Eskişehir Yenice Thermal Bath was designed and built by the General Directorate of Foundations. The project of Yozgat Terzili Thermal Spring Hotel was obtained through a competition opened by the Yozgat Governorship. The projects of Yalova Thermal Hotel were obtained through a competition and built by the City Lines, which was called Akay Administration at that time.

The history and architectural features of the thermal spring structures identified within the scope of the study were examined in accordance with the information, documents and projects in the General Directorate of Foundations Archive, State Archives and Arkitekt magazine, as well as studies in the literature. Each structure designed for the provinces of Bursa, Yalova, Yozgat, Samsun and Eskişehir was designed in accordance with its own architectural program. It was observed that the thermal spring structures designed between 1923-1938 were designed with different architectural styles, and the search for architectural styles during the period was also reflected in the design of these structures.

GİRİŞ

Hamam, suyun ısıtılması suretiyle insanların yıkanması için yapılmış bir tesistir. Yer altından fıskıran, içinde kimyevi maddelerin varlığı sayesinde bazı hastalıklara karşı şifa verici özellikleri bulunan suların kullanıldığı yapılara da bazen hamam denilmekle beraber bunlara Türkçe’de kaplıca ve suyun genellikle tabii olarak sıcak oluşundan dolayı ılıca adı verilir (Eyice, 1997:433-434). Biçim yönünden kaplıcalar, büyük Roma hamamlarının ortası havuzlu ılıklik ve sıcaklık bölümlerine benzer. Kaplıcalarda, hamamlardaki gibi yıkanılacak suyu ısıtmaya mahsus bir külhana ihtiyaç yoktur ve kaynaktan genelde 70-80 derece sıcaklıkla gelen suyun kurna ve havuzlarda ılıtılarak kullanılması söz konusudur. Sıcak su, lülelerden yan duvarlarda yer alan kurnalara ve bir oluktan havuza dolar, bunun karşısına rastlayan yerdeki bir menfezden çıkar (Karakaya, 2001: 351).

Doğal kaynak sularının şifalarından faydalanmak için yaptırılan kaplıca yapılarının, genelde hamam yapıları ile aynı fonksiyona sahip oldukları düşünülmektedir. Hamamlar geçmişten beri yıkanmak için gidilen mekanlar iken, kaplıca yapıları sadece temizlenmek için değil, tedavi amacı ile var olan şifalı sudan faydalanmak için tasarlanan yapılardır. Antik çağdan beri termal suların hastalıkları tedavi edici özelliklerinden faydalanılmıştır. Antik çağda kutsal sayılan su, tedavi edici özelliği ile birlikte kaplıca mekanlarının önemini arttırmıştır. İslamiyet’in kabulü ile gelen temizlik anlayışı kaplıca mimarisi ile hamam mimarisini birbirine yaklaştırmıştır. Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerindeki kaplıcalarda yıkanmak ana eylem haline gelmiştir (Başoğlan, 2010: 150). Hamamlarda, kaplıca yapısının ana mekanı olan termal havuzun yerini göbek taşı almıştır. Havuzda gerçekleşen yıkanma eylemi kurna başında su dökünerek yıkanma şeklinde değişmiştir.

Kaplıca yapıları, hamam tarzında tekil yapılar olabildikleri gibi, özellikle Cumhuriyet Döneminde hamam ve otel fonksiyonlarını içinde barındıran kompleks yapılar şeklinde tasarlanmıştır. Cumhuriyet’in ilanından kısa bir süre sonra kaplıca turizminin gelişmesi için Atatürk’ün teşvikiyle çalışmalar başlatılmıştır. Şifalı kaynak sular bakımından zengin bir coğrafyaya sahip olan ülkemizde kaplıca turizmi geliştirilerek aynı zamanda sağlık alanına da katkı sunulmuştur. Çalışma kapsamında arşiv araştırmaları doğrultusunda, Atatürk Döneminde kamu eliyle tasarlanan kaplıca yapıları ve mimari özellikleri başlıklar halinde incelenmiştir. Döneme ait beş adet kaplıca yapısı tespit edilebilmiştir. Bu yapılar Bursa Çelik Palas Kaplıca Otel, Yalova Termal Otel, Yozgat Terzili Kaplıca Otel, Samsun Havza Kaplıca Otel ve Eskişehir Yenice Kaplıca Hamamı’dır.

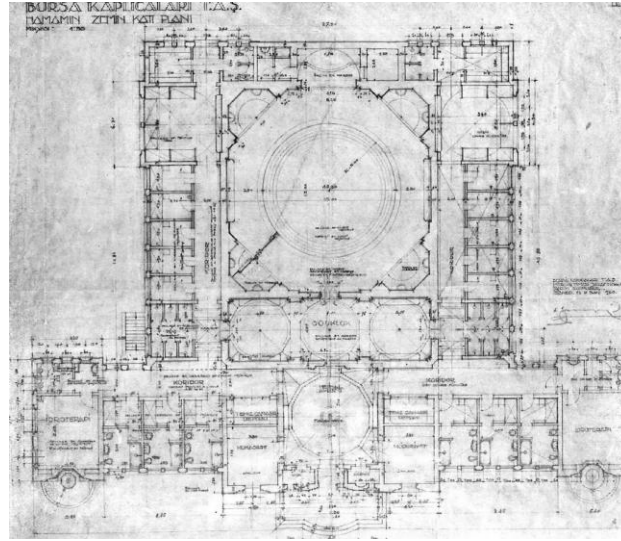
BURSA ÇELİK PALAS KAPLİCA OTELİ (1930)

Bursa Kaplıcaları Türk Anonim Şirketi tarafından finanse edilen ve Cumhuriyet kurulduktan sonra inşa edilen ilk kaplıca yatırımı geçmişten beri doğal kaynak suları ile bilinen Bursa şehrinde gerçekleştirilmiştir. Bursa’da kaplıca turizmini canlandırmak için inşa edilecek kaplıcalardan biri olan Çelik Palas Otel’inin kurulma süreci, 29 Eylül 1925’te Mısır eski valisi Abbas Hilmi Paşa’nın, Atatürk’ü El-Mahrusa yatıyla Marmara denizi açıklarında konuk etmesi ve Bursa’da bir kaplıca-otel yaptırmak için şirket kurmak istediğini bildirmesiyle başlar. Otelin yapılacağı yeri dönemin Bursa valisi Fatih Güvendiren, Atatürk’ün kendisinin belirlediğini belirtir. (Çinici, 2015: 57). Atatürk’ün teşvikiyle 1927 yılında kurulan Bursa Kaplıcaları Türk Anonim Şirketinin ortakları Hidiv Abbas Hilmi Paşa, Türk Ticaret ve Sanayi Bankası, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Türkiye İş Bankası, Türkiye Ziraat Bankası, Bursa Belediyesi ve Bursa İl Özel İdaresi olmuştur. 1933 yılında Atatürk te hisse alarak otele ortak olmuş ve 1938 yılında hisselerini Bursa Belediyesine bağışlamıştır (Çinici, 2015: 58).

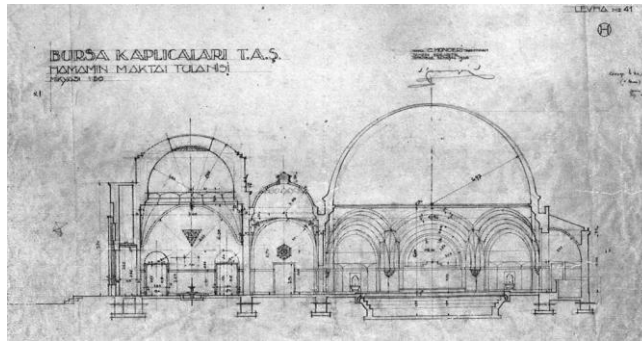
Bursa Çekirgede inşa edilen Çelik Palas Kaplıca Otel (1930) İtalyan Mimar Giulio Mongeri tarafından tasarlanmış olup, inşaatın kontrollüğünü Hüsnü Tümer yürütmüştür. Kaplıca binası ve otel binası olarak birbirinden ayrı yapılar halinde tasarlanmıştır. 30 odalı otel binasında, yemek ve dinlenme salonu ile kütüphane yer almaktadır. Kaplıca binası ise, 6 adet özel banyo, 2 adet hidroterapi (buhar)

odası, soyunma ve duş hacimleri, büyük bir termal havuz ve hamam birimlerinden meydana gelmiştir (Mongeri, 1932: 8). Mongeri, iki yapıda iki farklı mimari üslup tercih etmiştir. Kaplıca binası, plan şeması açısından geleneksel hamam mimarisinin soyunmalık, soğukluk ve sıcaklık kurgusunu korumaktadır. Sıcaklık kısmında büyük bir termal havuz yer almakta olup, bu bölümünün üzeri geniş bir kubbe ile örtülüdür.

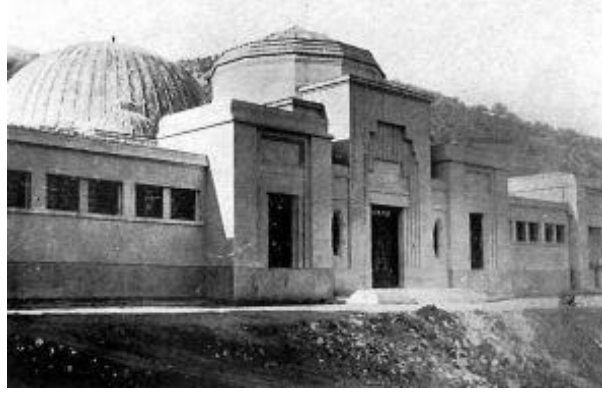
Kaplıca binası geniş bir kubbe ile örtülen, giriş ekseninde simetrik planlı geleneksel Osmanlı mimarlığından alınma taç kapı gibi unsurların dekoratif yorumlarının yer aldığı bir cephe düzenine sahip iken, otel binası, dönemin üslupsal anlayışlarına uygun yer yer Art Deco izleri taşıyan alınlıklar ile ortaya çıkarılan dikeyliğin, uzun balkonlar ile oluşturulan yatay vurgu ile dengelenmeye çalışıldığı bir cephe düzenine sahiptir (Değirmenci, Pilehvarian, 2021: 71). Çelik Palas Kaplıca Otelı yıllar içerisinde eklenen ilave yapılar ve geçirdiği onarımlarla işlevini sürdürmektedir.

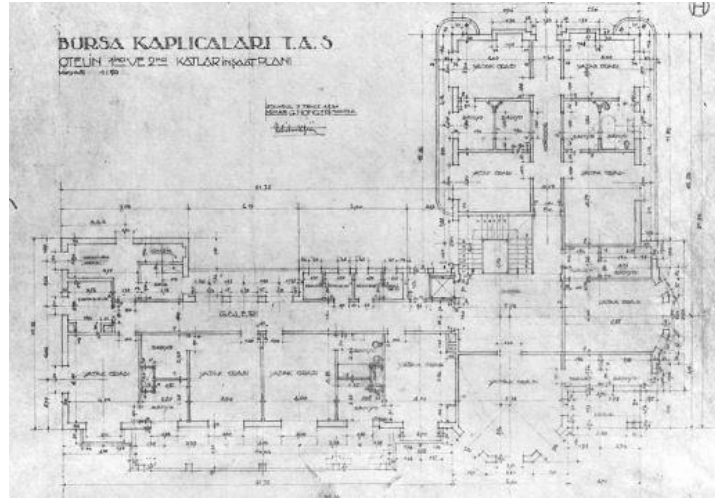
Şekil 1: Çelik Palas Otel Kaplıca Binası Zemin Kat Planı (Mongeri, 1932).

Şekil 2: Çelik Palas Otel Kaplıca Binası kesit (Mongeri, 1932).

Şekil 3: Çelik Palas Otel Kaplıca Binası giriş cephesi (Mongeri, 1932).

Şekil 4: Çelik Palas Otel kat planı (Mongeri, 1932).

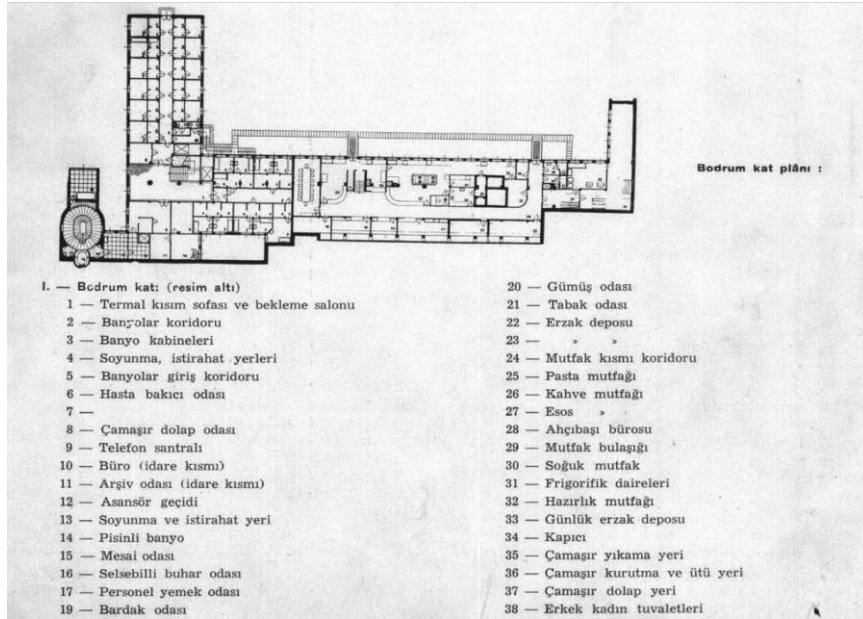

Şekil 5: Çelik Palas Otel giriş cephesi (Mongeri, 1932).

YALOVA TERMAL OTELİ (1935)

Yalova Termal Kaplıcaları Atatürk'ün girişimleriyle, Cumhuriyet döneminde çağın ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde düzenlenen ve ilave yapılar yapılarak tekrar canlandırılan bir komplekstir. Geçmiş Bizans devrine kadar uzanan alanda bulunan yapılar su yapıları, konaklama yapıları ve servis yapılarından meydana gelmiştir. Su yapıları, termal suyun tedavi ve/veya yıkanma amaçlı kullanıldığı banyo mekanlarını içeren yapılardır. Konaklama yapıları kaplıcalara tedavi ya da dinlenme amaçlı gelen kişilerin barınma gereksinimini karşılamak amacı ile inşa edilen yapılardır (Başoğlu, 2010: 194).

Yalova Termal Kaplıcaları içerisinde yer alan Termal Otel, kaplıcalara artan ilgi nedeniyle kapasiteyi arttırmak amacıyla inşa edilmiştir. Yapının tasarımı 1935 yılında Mimar Sedat Hakkı Eldem tarafından gerçekleştirilmiştir. Akay İdaresi (Şehir Hatları) tarafından açılan yarışma ile elde edilen projenin inşası 1938 yılında tamamlanmıştır. Kapsamlı bir program içerisinde ele alınan otel; bodrum, zemin, asma kat, birinci ve ikinci katlardan meydana gelmektedir. Kaplıca birimleri, otel binası içerisinde çözülmüştür.

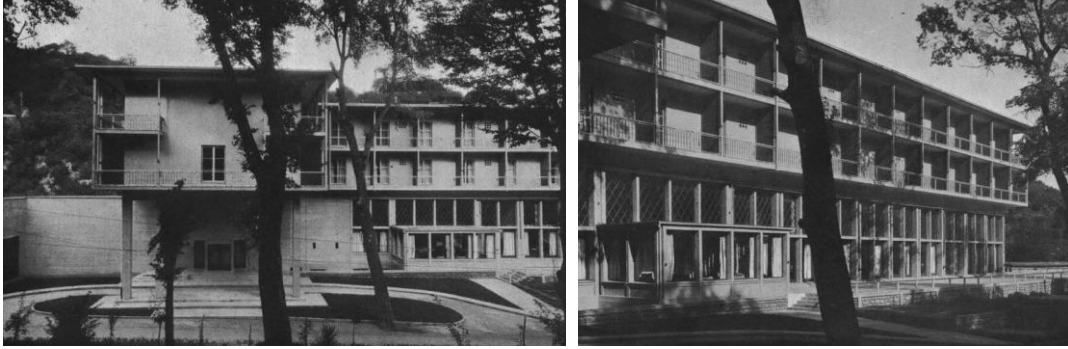
Şekil 6: Yalova Termal Otel kaplıca birimlerinin yer aldığı bodrum kat planı (Eldem, 1938).

Bodrum katı ve zemin katın küçük bir bölümü kaplıca hacimlerine ayrılmış olan otelde, asma kat, birinci ve ikinci katta misafir odaları yer almaktadır. Kaplıca hacimleri; mekanoterapi, hidroterapi, fizyoterapi, banyolar, pisinli banyo¹, buhar odası, soyunma ve duşların yer aldığı ıslak hacimlerden meydana gelmektedir. Zemin katta doktor, muayene bekleme odaları ve büyük bir mekanoterapi salonu yer alan otelde fizik tedavi hizmetinin tam teşekküllü verilebildiği anlaşılmaktadır. Bodrum katta önlerinde bir giriş yeri, soyunma ve istirahat yerleri olmak üzere özel banyo birimleri yer almaktadır. Ayrıca, merkezde bekleme holü, çamaşır ve masaj odaları bulunmaktadır. Kaplıca birimlerinin yer aldığı otelin zemin ve bodrum katına giriş holünden ve arka cepheden direk giriş

¹ Pisinli banyo; Pisin Roma hamamındaki açık yüzme havuzu ya da su teknesine verilen isimdir. Kaplıca yapılarında tasarlanan ve içerisinde küvetin yer aldığı banyolar ise pisinli banyo olarak adlandırılmıştır.

olmak üzere iki giriş bulunmaktadır (Eldem, 1938:67). Yapının zemin kat cephesi taşla kaplanmış olup, üst katlar sıvalıdır.

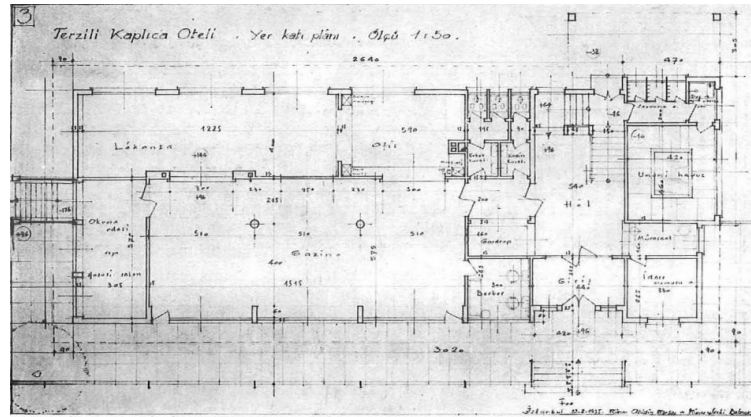
Sedad Hakkı Eldem Yalova Termal Oteli, 'Milli Mimari hareketinin ilk ürünü' olarak nitelese de yapı mimarın Avrupa'da edindiği modern mimari yaklaşımların etkisini taşımaktadır (<https://www.gzt.com/arkitekt/2024>). Yapı 1984 yılında yıkılarak yenilenmiştir.

Şekil 7-8: Yalova Termal Otel giriş cephesi (Eldem, 1938).

YOZGAT TERZİLİ KAPLICA OTELİ (1936)

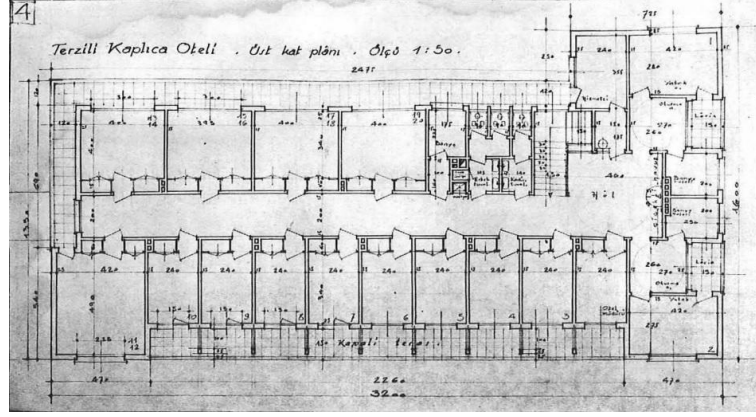
Cumhuriyet'in ilk yıllarında yarışma açılarak elde edilmiş diğer bir kaplıca otel projesi Yozgat Terzili Kaplıca Otelidir. Yozgat'ın Terzili İlçesi için tasarlanan projenin uygulanabildiğine dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. 1936 yılında Yozgat İlbaşlığı (Valilik) tarafından açılan yarışmayı mimar Abidin Mortaş ve mimar Şevki Balmumcuğil kazanmıştır. Bodrum, zemin ve birinci kattan oluşan yapının, kaplıca kısmı İdari program çerçevesinde küçük tutulmuştur. Kaplıca kısmının arka cephede ayrı bir girişi yer almaktadır. Otel müşterisi haricinde gününbirlik gelen müşteriler tarafından da kullanılabilen kaplıca; havuz, soyunma odaları ve duş hacimlerinden meydana gelmektedir (Mortaş & Balmumcuğil, 1936: 11-13).

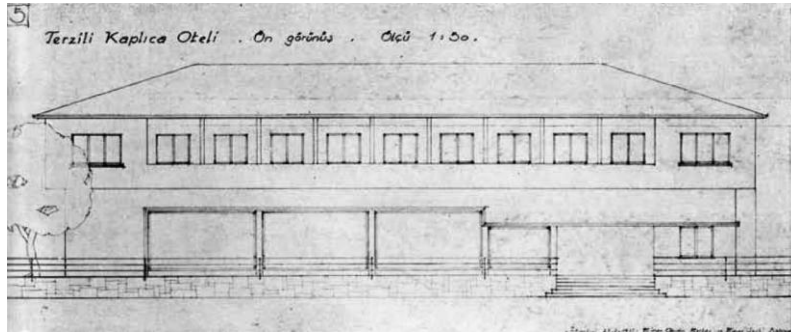
Şekil 9: Yozgat-Terzili Kaplıca Otel zemin kat planı (Mortaş & Balmumcuğil, 1936).

Otelin zemin katında kaplıca haricinde, giriş bölümü, okuma salonu, gazino ve lokanta mekanları yer almaktadır. Birinci katta ise on beş adet otel odası yer almaktadır. Odaların tamamında banyo ve

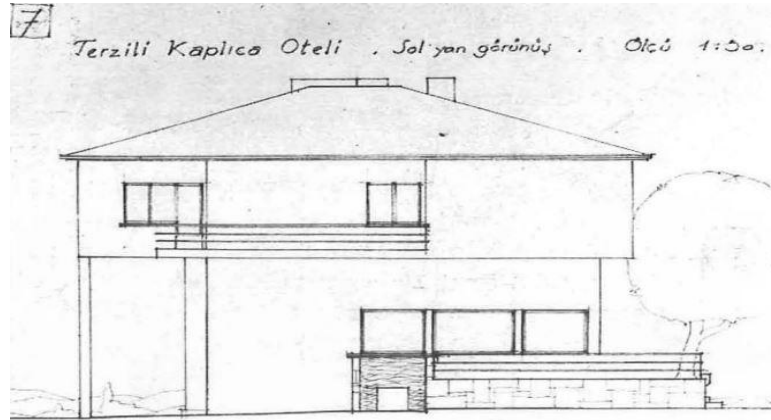
tuvalet yer almadığından ortak bir banyo ile kadın ve erkek tuvaletleri yer almaktadır. Mimarlarınca kısıtlı bir bütçe ile tasarlandığı ifade edilen yapının cepheleri sade tasarımlara sahiptir. İklim koşulları nedeniyle çatısı kırma çatı şeklinde tasarlanan yapının cephesindeki hareketlilik, yatak odalarının önünde yer alan teras ile sağlanmıştır.

Şekil 10: Yozgat-Terzili Kaplıca Oteli birinci kat planı (Mortaş & Balmumcugil, 1936).

Şekil 11: Yozgat-Terzili Kaplıca Oteli giriş cephesi (Mortaş & Balmumcugil, 1936).

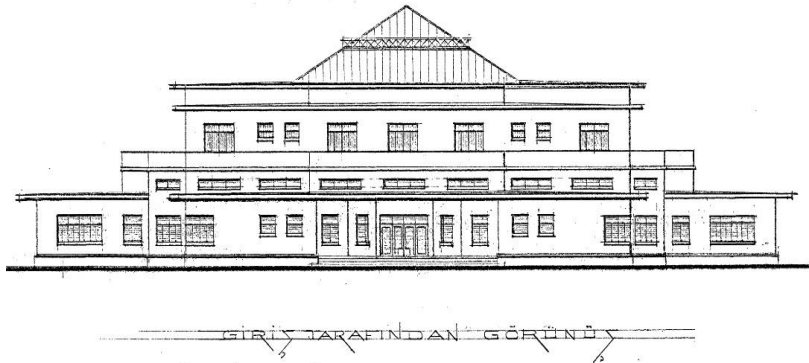

Şekil 12: Yozgat-Terzili Kaplıca Oteli sol yan cephe (Mortaş & Balmumcugil, 1936).

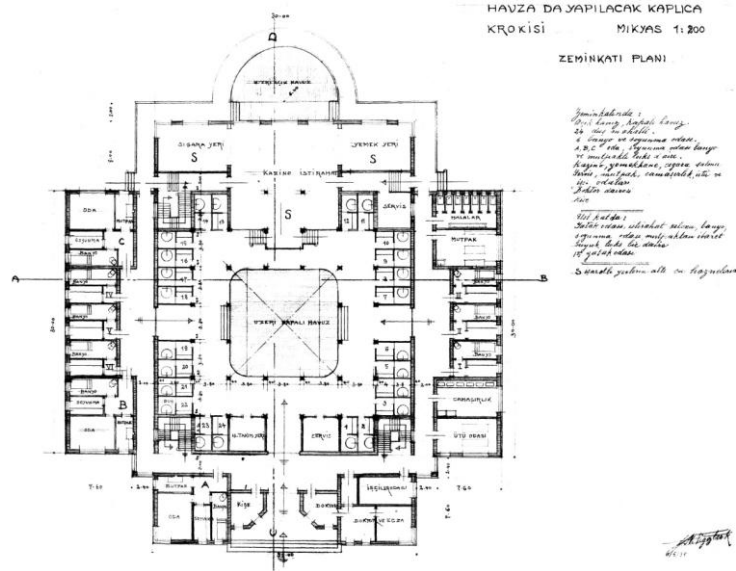
SAMSUN HAVZA KAPLICA OTELİ (1935)

Nihat Nigizberk tarafından 1935 yılında tasarlanan Samsun Havza Kaplıca Projesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde yer almaktadır. Yapının mimarı Nihat Nigizberk, Vakıflar Genel Müdürlüğündeki görevine 1909 yılında Mimar Kemaleddin Bey ile başlamıştır. Nihat Bey, Havza Kaplıca Projesini 1934 yılında İstanbul'da başmimar olduğu dönemde tasarlamıştır. Projenin uygulandığına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Literatürde Nihat Nigizberk'in Vakıflar Umum Müdürlüğü bünyesinde yapmış olduğu eski eser çalışmaları bilinmekle birlikte, yeni bina tasarımlarının neler olduğuna dair bilgi eksikliği mevcuttur. Samsun Havza Kaplıca Projesi bu açıdan da önem kazanmaktadır. Yapının tasarlandığı Samsun Havza İlçesi, doğal kaynak suları ile bilinen bir ilçedir. Havza'da yer alan kaplıcalar daha çok İmaret Mahallesi konumlanmaktadır. Nihat Bey'in tasarladığı kaplıca projesinin yeri tam tespit edilememekle birlikte İmaret Mahallesi civarında bir yer için tasarlanmış olabileceği tahmin edilmektedir.

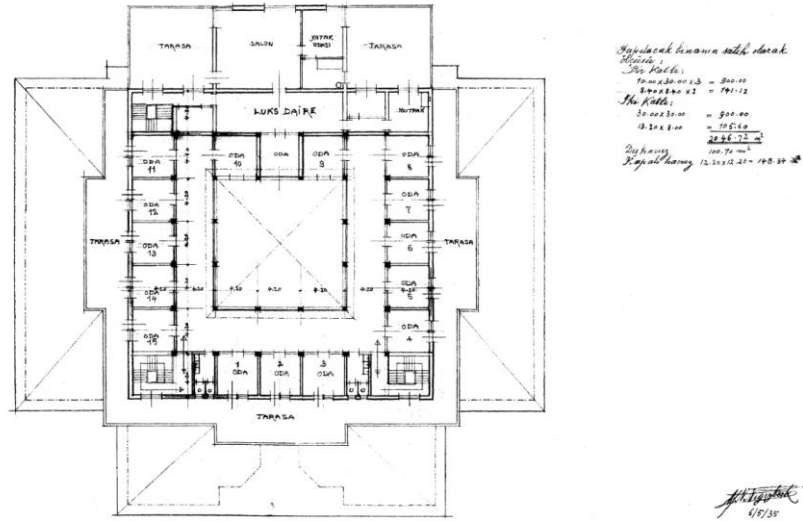
Proje; kaplıca otel projesi olarak tasarlanmıştır. Kaplıca birimi termal havuz ve özel banyolardan meydana gelmektedir. Nigizberk tarafından zemin üstüne tek katlı tasarlanan yapının projeleri üzerinde, mahallerin adetleri ve toplam metrekare hesapları yazılmıştır. Zemin katta gazino ve yemek salonu, yemek salonunun önünde açık havuz, kapalı termal havuz ve havuzun çevresinde 24 tane duş mahali ve günümüzde de kaplıca tesislerindeki tedavi bölümlerinden biri olan 6 tane soyunma odalı özel banyolar yer almaktadır. Ayrıca konum olarak yapının köşe noktalarına denk gelen banyo, soyunma, mutfak ve odadan meydana gelen 3 adet özel daire bulunmaktadır. Zemin katta girişin sağ kısmında eczane-doktor odası ve çamaşır odası, işçi odaları ve lokantaya ait bir mutfak ve tuvaletlerden oluşan servis hacimleri yer almaktadır. Birinci katta, havuz kısmının üstü galeri boşluğu şeklinde düzenlenmiş ve çevresine 15 oda ile bir tane lüks olarak adlandırılmış mutfaklı 2 oda, 1 salon şeklinde düzenlenmiş bir daire yerleştirilmiştir. Kapalı havuzun bulunduğu orta kısmın çatısı, saçak seviyesinden yükseltilerek, fener şeklinde düzenlenmiştir. Dönemin mimari anlayışı doğrultusunda sade bir cephe tasarımına sahip yapıda, silmeler ve kot farkları ile cepheye hareket kazandırılmıştır.

Şekil 13: Samsun Havza Kaplıca Projesi Giriş Cephesi (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 1935).

Şekil 14: Samsun Havza Otel Projesi Zemin Kat Planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 1935).

Şekil 15: Samsun Havza Otel Projesi Birinci Kat Planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 1935).

ESKİŞEHİR YENİCE KAPLICA HAMAMI (1936)

Eskişehir, yeraltı suları bakımından oldukça zengindir. Antik çağlardan beri sıcak suları ile bilinen şehirde çeşitli dönemlerde hamamlar yapılmıştır. Roma ve Bizans döneminde sıcak su kaynağının zenginliği açısından bu bölgeye büyük önem verilmiş ve termal merkez haline gelmiştir. Termal su kaynağına sahip hamamların önemli bir kısmı Merkez Oduzpazarı İlçesine bağlı Sıcaksular mevkiinde yer almaktadır. Bu bölgede yer alan Erler ve Alçık Hamamı müdahale görmekle birlikte, günümüzde de özgün fonksiyonunu koruyan hamamlardır.

Yenice Kaplıca Hamamı, Erler Hamamının karşısında yer almakta olup, Vakıflar Genel

Müdürlüğüne 1936 yılında vakfa gelir getirmesi amacıyla yaptırılmıştır. Yenice Hamamı'nın yerinde daha öncesinde de aynı isimle bir hamam yer almaktadır. Eski Hamamın daha büyük olduğu fakat sonradan açılan yol ile üzerine oturduğu arsanın küçüldüğü arşivde yer alan vaziyet planından anlaşılmaktadır (Şekil-16). Eski Hamamın sağlıklı hizmet veremediği kaynaklarda yer alan bilgilerden öğrenilmektedir (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1937: 63).

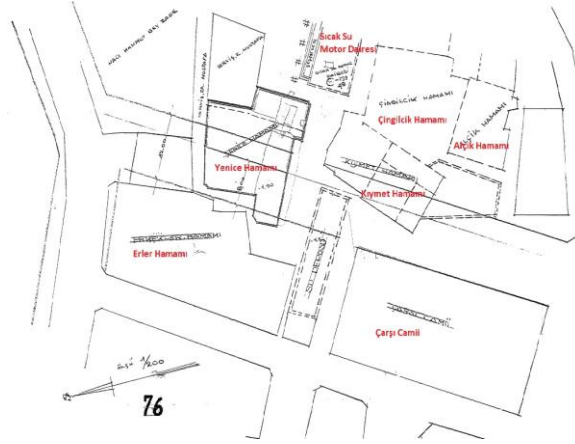
1936 yılında tasarlanan Yenice Hamamının mimarı Sami Arsev ve Y. Mimar Aleaddin Özaktaş'tır. Yapının mimarlarından Aleaddin Özaktaş 1895 senesinde mezun olur olmaz Vakıflar Umum Müdürlüğü Tamirat Müdürlüğünde işe başlamış ve burada sırasıyla müdür muavini ve başmimarlık görevlerinde bulunmuştur. Mimar Kemaleddin Bey'in ekibinde yer alan mimar, bir süre sonra Vakıflar İdaresinden ayrılarak, müteahhitlik yapmaya başlamıştır. 1947 senesinde vefat eden mimarın ömrünün son on yılında tekrar Vakıflar Genel Müdürlüğü bünyesinde çalıştığı ve kurumda müteahhis mimar olarak görev yaptığı bilinmektedir (Kömürcüoğlu, 1937: 221). Yapının diğer mimarı Sami Arsev ise Vakıflar Genel Müdürlüğü Personel Daire Başkanlığında yer alan Personel Fihrist Defterine göre, 1944 yılında göreve başlamış gözükmektedir. Yenice Hamamının yanı sıra 1936 yılında Vakıflar Umum Müdürlüğüne ait Etibank Binasını tasarlayan mimarın bu yapıları kendi bürosunda çalışırken mi tasarladığı yoksa Vakıflar Umum Müdürlüğü bünyesinde mimar olarak çalışırken mi tasarladığı tespit edilememiştir. Ancak Yenice Hamamına ait projelerin alt köşesinde Ankara yazdığından, projelerin Başkentte tasarlandığı bilgisi edinilmektedir. Mimarlar, Arkitekt dergisinde 1943 yılında yayımlanan makalelerinde ilk başta hamam yapım işinin Mühendis Mektebi Profesörü Deebes'e² verildiğini ancak bu projenin uygulanmasının sahada mümkün olmadığından, sahada yapılmış betonarme taşıyıcı sistemine uymak zorunda kalsalar da projeleri yeniden hazırladıklarını dile getirmişlerdir (Özaktaş & Arsev, 1943: 25). Yapının mimarları, yabancı bir mimar olan Deebes'in Türk hamam kültürünü bilemeyeceği için böyle bir yapıyı tasarlayamayacağını şu sözlerle belirtmişlerdir: *"Deps'in projeleriyle bu hamamın inşasının kabil olmadığı ve ecnebi bir mimarın Türk yaşayışına vukufu olmaması yüzünden onun bünyesine ve ihtiyaçlarına uygun eser vücuda getiremeyeceği anlaşılması üzerine maalesef pek geç olarak iki Türk mimarı (zararın neresinden dönülse kârdır) meseline uyarak ve yapılmış olan betonarme aksamina uymak mecburiyetine katlanarak projeleri yeniden hazırlamışlardır. Bu projenin kabulü pek kolay olmamış ancak teşkil edilen bir heyetçe iki proje arasındaki farklar pek aşikâr olarak görüldüğünden yeni projenin tatbikatına karar verilmiştir"* (Özaktaş & Arsev, 1943: 25). Projenin ilk tasarımcısı olan Profesör Deebes'i, sert bir dille eleştiren mimarların tavrı aslında dönem Türk mimarlarının, 1927-1940 yılları arasında ülkede çalışan ve birçok kamu yapısının tasarımcısı olan ve aynı zamanda mimarlık okullarının da eğitim müfredatını belirleyen yabancı mimarlara ortak bir tepki dilidir.

Eskişehir Odunpazarı Hamamyolu üzerinde yer alan ve kaplıca hamamı olarak yaptırılan yapı, bodrum + zemin + birinci kat olarak tasarlanmıştır. Bina iki farklı temel üzerine oturtulmuştur. Binanın sağ taraf duvarları sürekli temel, büyük havuzun yer aldığı sol taraf radye jeneral temel üzerine oturtulmuştur. Karkas tamamen betonarmedir. Büyük havuzu oluşturan duvarlar ve üzeri balkon olan döşeme, yalıtım amacıyla aralarında boşluk bulunan iki tabakadan meydana gelmektedir. Duvarlar Eskişehir'de özel kalıpta imal ettirilmiş delikli tuğlayla ve çimento harçla yapılmış yine bu duvarlar yalıtım için ortası boşluklu olacak şekilde çift cidarlı imal ettirilmiştir. Zemin katta yer alan genel ve hususi soyunma odaları ile bağlantılı bir koridorla bağlanan merdiven, bodrum kata inmektedir. Merdiven dinlenme alanı olarak adlandırılan mekana açılmaktadır. Bu mekandan sonra kaynak suya

² Deebes: İ.T.Ü. o zamanki ismiyle Yüksek Mühendis Mektebi hocası Fransız Profesör George Deebes 1938 yılında inşa edilen Karaköy Yolcu Salonu ve Fındıklı İlkokulunun da mimarıdır. Behçet Ünsal; Mimarlık Dergisinde yayımlanan "Mimarlığımız 1923-1950" isimli makalede 'Yüksek Mühendis Mektebi'nin Deebes isimli hocasını ben tanımadım; fakat bir müddet asistanlığını yapan Emin Onat ondan memnun değildi. Nitekim bize alalade Fransız mimari görüşünü yansıtan binalar bırakmıştır' diyerek mimar hakkındaki düşüncelerini dile getirmiştir. (Mimarlık s:2 Şubat 1973, s:38)

bitişik olarak düzenlenen ve etrafında mermer kurnaların yer aldığı termal havuza ulaşılmaktadır. Termal havuzun döşemesinde sıcak su kaynağından çıkan gazların geçebilmesi için delikler bırakılmıştır. Termal havuzun bulunduğu mekanından iki basamakla 4 adet kurnanın bulunduğu ayrı bir yıkanma bölümüne geçiş bulunmaktadır. Bodrum katta termal havuz ve etrafında yer alan yıkanma hacimlerinden ayrı olarak özel banyolar tasarlanmıştır. 3 adeti bodrum katta, 4 adeti ise zemin katta yer alan özel banyoların içinde kurna ve küvet yer almaktadır. Banyoların yer aldığı koridordan duş ve tuvalet hacimlerine ulaşabilmektedir. Hamam kısmının yer aldığı bodrum katta ayrıca tesisat ve çamaşır yıkama gibi servis hacimleri yer almaktadır. Bodrum katta yer alan termal havuz ve etrafındaki hacimlerin tasarımı bu şekliyle soyunmalık, ılıkılık ve sıcaklık bölümlerinden oluşan geleneksel Türk Hamamı mimarisini tekrarlamaktadır. Yapının bulunduğu alan, şifalı su kaynağına sahip olduğu için mimarlar tarafından göbek taşı yerine termal havuz tasarlanmıştır. Zemin katta yer alan ve yaklaşık 60 metre uzunluğa sahip, büyük havuzun suyu ılıktır. Yapılırken her gün suyu değiştirileceği düşünülerek tasarlanan havuzun suyu, birinci katta yer alan soğuk ve sıcak su deposundan gelmektedir. Bodrum katta yer alan kaynak sudan borularla birinci kattaki depoya taşınan su soğutma sistemiyle ılıtılarak büyük havuza sevk edilmektedir (Özaktaş & Arsev, 1943: 23). Zemin katta büyük havuzdan ve özel banyolardan başka, çay ve kahve içilebilen bir büfe ve soyunma hacimleri yer almaktadır.

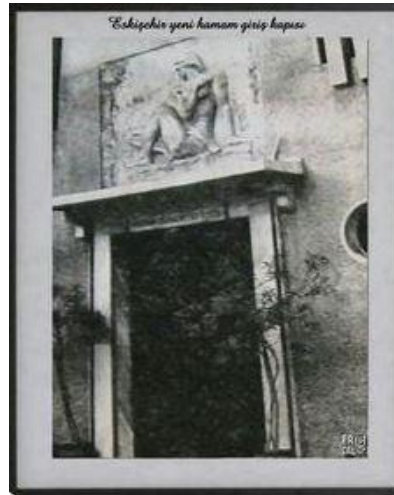
Binanın birinci katında büyük havuza hizmet eden bir soyunma ve dinlenme alanı yer almaktadır. Bu soyunma alanı, mobilyalarla bölünerek, elbiseli ve mayolu diye adlandırılan koridorlar oluşturulmuştur. Böylece elbiseli ve mayolu kullanılan alanlar birbirinden ayrılmıştır. Yüzme ve eğlence amaçlı yapılan havuzun üstü balkon olarak bırakılarak ayrıca bir dinlenme alanı sağlanmıştır. Yenice Hamamının planı incelendiğinde, günümüz sağlık ve eğlence işlevlerini bir araya getiren kaplıca yapısı şeklinde tasarlandığı görülmektedir. Hamamın bulunduğu alanın küçük olması sebebiyle otel binası tasarlanamamıştır. Binanın cepheleri incelendiğinde, özellikle giriş cephesinde yer alan dikey ve yatay pilastırlar, daire şeklindeki doğramaları, köşe parapetlerindeki kot farkları ve giriş kapısı üstünde yer alan ve yıkanan kadını tasvir eden stel şeklindeki pano Art Deco üslubundan etkilenerek tasarlandığını göstermektedir. Giriş kapısı üzerinde yer alan ve günümüzde yerinde bulunmayan panonun ne zaman kaldırıldığı tespit edilememiştir. Antik dönemde var olan sağlık tanrıçalarına atıfta bulunduğu tahmin edilen panonun kadın tasviri olması olasıdır. Pano tasarımının, yapının mimarları ile Macar ve İtalyan ustaların ortak katkısı olduğu düşünülebilir. Devlet Arşivlerinde yer alan belgelere göre, hamamın beton, sıva ve mozaik işlerinde çalıştırılmak üzere yurt dışından yabancı ustalar getirtilmiştir (BCA., Kararlar Daire Başkanlığı, 030-18-01-02/69,81,17). 2010 yılında alınan Koruma Bölge Kurulu Kararı ile hamamın tekil olarak tescil edilmesine gerek olmadığına karar verilmiştir. Ancak dönemine ait bir hamam yapısı olma özelliğini sürdürmesi nedeniyle ve çevresinde yer alan kültür varlığı dokusu nedeniyle koruma amaçlı imar planı alanına dahil edilmiştir. Günümüzde hamam, zaman içerisinde çokça müdahale görmüş olmasına rağmen mevcudiyetini korumaktadır.

Şekil 16: Eskişehir Yenice Hamamının yeni ve eski sınırlarını gösteren vaziyet planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 2023).

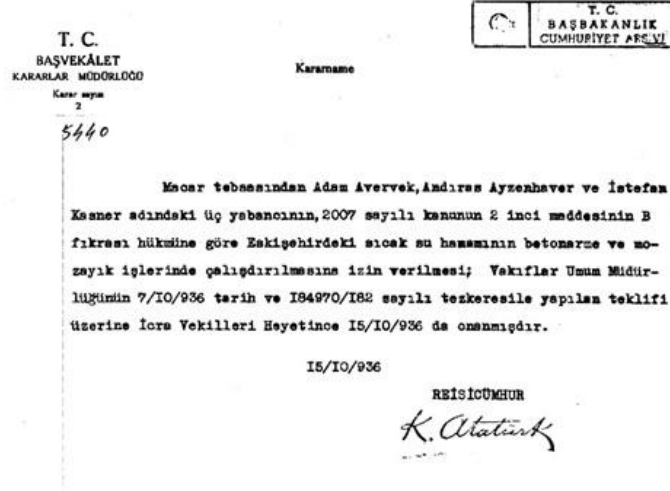
Şekil 17: Betonarme sömellere ilk beton dökülüyor (<https://archives.saltresearch.org>, 2022).

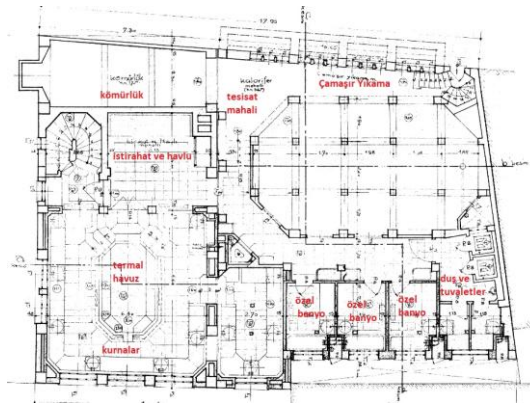
Şekil 18: Eskişehir Yenice Hamamı giriş kapısı üzerinde yer alan ve yıkanan kadını tasvir eden pano (<https://tr.pinterest.com>, 2024).

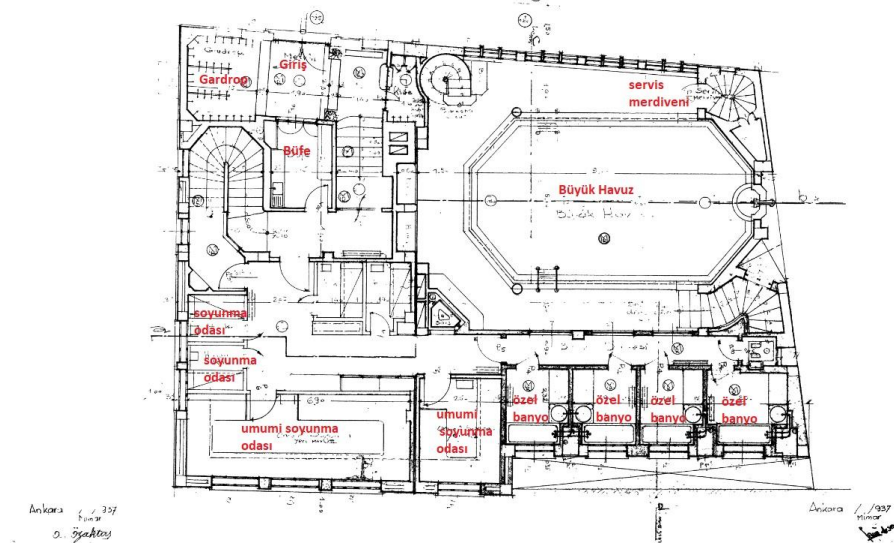
Şekil 19: Eskişehir Yenice Hamamı güncel durum (Yazar, 2023).

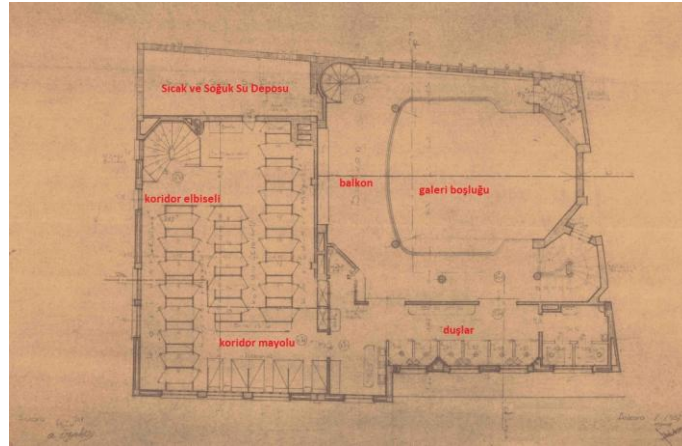
Şekil 20: Macar Tebaasından üç ustanın Eskişehir'deki sıcak su hamamında çalıştırılmasına izin verilmesine ilişkin 1936 tarihli kararname (BCA., 2022).

Şekil 21: Yenice Hamamı bodrum kat planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 2023).

Şekil 22: Yenice Hamamı zemin kat planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 2023).

Şekil 23: Yenice Hamamı birinci kat planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 2023).

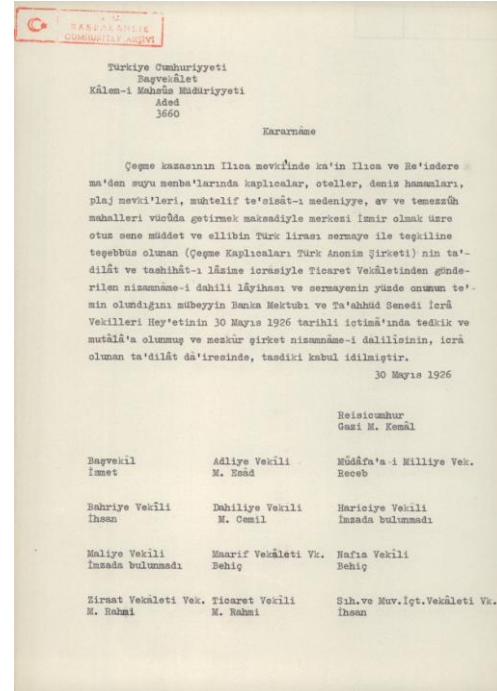
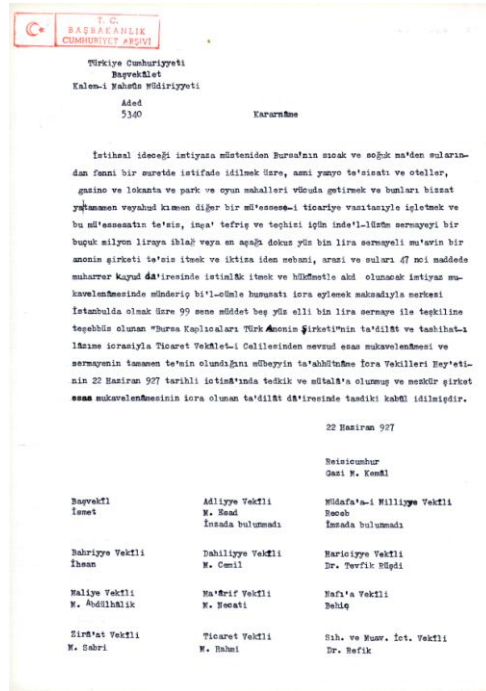
SONUÇ

Cumhuriyet Döneminde Atatürk'ün girişimleri ile kaplıca turizmine özel önem verilmiş ve bu doğrultuda modern kaplıca yapıları tesis edilmiştir. Dönem içerisinde tasarlanan ve inşa edilen kaplıca projeleri devlet eli ile gerçekleştirilmiştir. Atatürk Döneminin turizm ve sağlık politikalarından biri olan kaplıca faaliyetlerinin ilk adımı Bursa Kaplıcaları Türk Anonim Şirketi ve Çeşme Kaplıcaları Türk Anonim Şirketinin kurulması ile başlamıştır (BCA., Kararlar Daire Başkanlığı, 030-18-01-01/25-38-13 ve 030-18-01-01/19-36-1) (Şekil-24 ve 25). Bursa Kaplıcaları Türk Anonim Şirketi bünyesinde Bursa Çelik Palas Kaplıca Oteli inşa edilmiştir. Çeşme Kaplıcaları Türk Anonim Şirketi bünyesinde yaptırılmış çalışmalara dair ise herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü, Çelik Palas Kaplıca Otelinin inşası için bütçe desteği sağlarken, Havza Kaplıca Oteli ve Yenice Kaplıca Hamamını kendi arazisi üzerine kendi imkanlarıyla yaptırmayı planlamıştır. Eskişehir Yenice Kaplıca Hamamı projesi

hayata geçerken, vakıf mimarı Nihat Nigizberk tarafından tasarlanan Samsun Havza Kaplıca Otel projesinin inşa edilip edilmediği tespit edilememiştir.

Yapının İsmi	Konumu	Yaptıran kurum	Mimarı
Çelik Palas Kaplıca Otel	Bursa/Çekirge	Bursa Türk Anonim Şirketi (Kamu Bankaları, Bursa Belediyesi, Bursa İl Özel İdaresi, Vakıflar Genel Müdürlüğü)	Giulio Mongeri
Yalova Termal Otel	Yalova/Termal	Akay İdaresi (Şehir Hatları)	Sedad Hakkı Eldem
Terzili Kaplıca Otel	Yozgat/Terzili	Yozgat İlbaşlığı (Valilik)	Abidin Mortaş ve Şevki Balmumcuğil
Havza Kaplıca Otel	Samsun/Havza	Vakıflar Genel Müdürlüğü	M. Nihat Nigizberk
Yenice Kaplıca Hamamı	Eskişehir/Odunpazarı	Vakıflar Genel Müdürlüğü	Aleaddin Özaktaş ve Sami Arsev

Tablo 1: Çalışma kapsamında incelenen yapılara ait bilgiler.

Şekil 24-25: Bursa Kaplıcaları T.A.Ş. ve Çeşme Kaplıcaları T.A.Ş.'nin kurulması (BCA, 2022).

Araştırma konusu yapıların mimari üslupları incelendiğinde; yeni ve moderni temsil eden mimarlık üslupları dönem mimarlarının tasarımı yönlendirmiştir. 1930 yılında otel ve kaplıca binası olarak iki ayrı yapı şeklinde tasarlanan Bursa Çelik Palas Kaplıca Otel Art Deco üslup özelliklerini taşımaktadır. 1938 yılında inşaatı tamamlanan Yalova Termal Otel, düz çatı formu, yatay ve dikey hatların kullanıldığı sade cephe tasarımı ile modern mimarlık akımının etkilerini taşımaktadır.

Eskişehir'deki Yenice Hamamı Art Deco üslubunda tasarlanmıştır. Plan şeması açısından geleneksel hamam tasarımı kriterlerini taşıdığı gibi, eğlence amaçlı tasarlanan ikinci bir havuzun varlığı yapıyı diğer örneklerden ayırmaktadır. Yapının mimarları, hamamın tasarımında Art Deco üslubundan etkilenmiştir. Yapının cephesinde yer alan silme ve alçı plasturlar, girişin yanında yer alan dairesel pencereler, giriş kapısı üzerinde yer alan ve yıkanan kadını tasvir eden pano, köşe bitişlerindeki kot farkları Art Deco üslup özelliklerini yansıtır.

Samsun Havza Kaplıca Otel ile Yozgat Terzili Kaplıca Otel Yalova Termal Otel ile benzer programa sahip olmakla birlikte, kısıtlı bir bütçe doğrultusunda daha küçük ölçekli tasarımlardır. Her iki otel de zemin + birinci kattan meydana gelmekte olup, içerisinde kaplıca-hamam birimleri, lokanta-gazino gibi yeme-içme, eğlence birimleri ve otel odaları yer almaktadır. Cephe özellikleri açısından yalın tasarımlara sahip yapılar rasyonel ve ekonomik tasarımlardır. Atatürk Döneminde kaplıca turizmi canlandırılmakla birlikte farklı mimarlarca tasarlanan kaplıca yapıları dönemin üsluplarını yansıtmaları açısından ayrıca önem kazanmaktadır.

<i>"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları:</i>	
Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Katkı Oranı Beyanı:	1. yazar: %70 – 2. yazar: %30
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Sorumlu Yazar:	Gülin Türk
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.	
<i>The following statements are made in the framework of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":</i>	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Author Contributions:	1 st author: %70 – 2 st author: %30
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Corresponding Author:	Gülin Türk
Double-Blind Peer Review:	External-independent
<i>This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.</i>	

KAYNAKÇA

- Başoğlan, Ö. (2010). Mimari Miras Yönetimi ve Sürdürülebilir Turizm: Batı Anadolu Tarihi Kaplıcaları Örneği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi: BCA, 030-18-01-02/69,81,17 (2022). Ankara.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi: BCA, 030-18-01-01/25-38-13 (2022). Ankara.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi: BCA, 030-18-01-01/19-36-1 (2022). Ankara.
- Çiniçi, D. (2015). Türkiye Cumhuriyeti Mimarlığının Modernleşme Sürecinde Mimar Giulio Mongeri: Bursa Çelik Palas Otel ve Kaplıcası. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Değirmenci, A. & Kara Pilehvarian, N. (2021). Güzel Sanatlar Akademisi 1925 Mezunu Bir Mimar: Hüseyin Hüsnü Tümer. *Megaron*, 16(1), 68-80.
- Eldem, S. H. (1938). Yalova Termal Otel, *Arkitekt*, 0(87), 67-81,
- Eyice, S. (1997). Hamam. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt 15) İçinde (s.433-434). İstanbul: TDV Yayınları.
- Karakaya E. (2001). Kaplıca. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt 24) İçinde (s.351-353). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kömürçüoğlu, A. (1947). Mimar Alaettin Özaktaş İçin. *Arkitekt*, 0(189-190), 221-222.
- Mongeri, G. (1932). Otel ve Kaplıca Binası. *Arkitekt*, 0(13), 7-16.
- Mortaş, A. & Balmumcugil, Ş. (1936). Yozgat-Terzili Kaplıca Otel Projesi. *Arkitekt*, 0(61), 11-13.
- Özaktaş A. & Arsev S. (1943). Yenice Hamamı. *Arkitekt*, 0(133-134), 22-26.
- Uğur Ö., T. (2021). Modern Türk Mimarisine Öncülük Eden İsim: Sedat Hakkı Eldem. <https://www.gzt.com/arkitekt/modern-turk-mimarisine-onculuk-eden-isim-sedad-hakki-eldem> (Erişim Tarihi: 06.04. 2024).
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (2023). Ankara.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü (1937). *Cumhuriyetten Önce ve Sonra Vakıflar*. İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- http1 <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/196926> (Erişim Tarihi: 02.12.2022).
- http2 <https://tr.pinterest.com> (Erişim Tarihi: 12.01.2024).

Mardin Midyat Anıtlı (Hah) Köyü Meryem Ana Manastırı'nın Mimarlık Tarihi ve Mimari Koruma Ara Kesitinde İncelenmesi*

Leyla Aslan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6537-229X>

Doktora Öğrencisi / Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Rölöve-Restorasyon Doktora Programı, İstanbul – TÜRKİYE

Prof. Dr. Can Şakir Binan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5916-3352>

Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 23.03.2024

Kabul: 26.09.2024

On-line Yayın: 30.09.2024

Anahtar Kelimeler

Midyat
Anıtlı (Hah)
Meryem Ana Manastırı
Mimarlık Tarihi
Koruma

Araştırma Makalesi

* Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.75819>

Öz

Turabdin köyleri günümüze kadar özgünlüğünü ve bütünlüğünü koruyan geleneksel yerleşimler olup, birçoğu ilk kullanıcıların varlığından dolayı somut ve somut olmayan değerleri bereber barındırmaktadır. Bu yerleşimlerden yaşayan bir kültürün devamlılığı açısından özgün bir alan olan Anıtlı (Hah) Köyü, cemaati ve ilk kullanıcıları tarafından halen kullanılan birçok dini mimari yapıya sahiptir. Anıtlı'da yer alan Meryem Ana Manastırı'ı, köy yerleşkesinin kültürel peyzajında önemli yer tutan ve antik Turabdin bölgesinde özgün bir mimari yapıya sahip olan yapılardandır. Birçok özgün mimari öge ve tarihi dönem izini üzerinde barındıran Meryem Ana Manastırı, küçük ancak süsleme ve orantı açısından gösterişli ve çok katmanlı bir özellik taşımaktadır. Anıtlı yerleşiminde ve Meryem Ana Manastırı'nın çevresindeki tarım arazilerinde, dinsel öğreti sonucu bir takım üretim-gelenekler-bayramların varlığı, alanın ve manastırın ender olan özelliklerindedir. Bununla beraber, Meryem Ana Manastırı; Anıtlı Köyü'nün, doğal ve kültürel değerleri ile beraber kültürel peyzaj değerine ve silüetine önemli katkısı olan bir dini mimari yapıdır. Yapının hem günümüze kadar ulaşan tarihi dönem izlerini korumuş olması, hem de geçirdiği onarımlara ait bilgi ve belgelere ulaşılması bakımından, mimarlık tarihi ve mimari koruma alanında bir temel dayanak oluşturabilecek özelliklere sahiptir. Bu çalışma kapsamında da Meryem Ana Manastırı'nın köy ile bağlamı, zaman içinde geçirdiği değişim-onarımlar ve mimarlık tarihindeki yeri ve önemi üzerinde durulmuştur.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Aslan, L. & Binan C. Ş. (2024). Mardin Midyat Anıtlı (Hah) Köyü Meryem Ana Manastırı'nın Mimarlık Tarihi ve Mimari Koruma Ara Kesitinde İncelenmesi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 17(101), 193-216.

A Study on the Intersection of Architectural History and Architectural Conservation: Mardin Midyat Anıtlı (Hah) Village Virgin Mary Monastery*

Leyla Aslan

PhD Student / Yıldız Technical University, Graduate School of Science, Department of Architecture, Building Survey and Restoration Programme, Istanbul – TÜRKİYE

Prof. Dr. Can Şakir Binan

Yıldız Technical University, Faculty of Architecture, Department of Architecture, Istanbul – TÜRKİYE

Article History

Submitted: 23.03.2024

Accepted: 26.09.2024

Published Online: 30.09.2024

Keywords

Midyat

Anıtlı (Hah)

Virgin Mary Monastery

Architectural History

Conservation

Research Article

* This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.75819>

Abstract

Turabdin villages are traditional settlements that have preserved their originality and integrity to this day, and many of them contain tangible and intangible values due to the presence of the first users. Anıtlı (Hah) Village, which is an original area in terms of the continuity of a living culture from these settlements, has many religious architectural structures that are still used by its community and first users. The Virgin Mary Monastery located in Anıtlı is one of the structures that has an important place in the cultural landscape of the village settlement and has a unique architectural structure in the ancient Turabdin region. The Virgin Mary Monastery, which contains many unique architectural elements and traces of historical periods, is small but has a magnificent and multi-layered feature in terms of ornamentation and proportion. The existence of a number of production-traditions-holidays as a result of religious teachings in the Anıtlı settlement and the agricultural lands around the Virgin Mary Monastery is one of the rare features of the area and the monastery. In addition, the Virgin Mary Monastery is a religious architectural structure that contributes significantly to the cultural landscape value and silhouette of the Anıtlı Village along with its natural and cultural values. The structure has the characteristics that can form a basis in the field of architectural history and architectural protection, both in terms of preserving traces of the historical period that have survived to the present day and in terms of accessing information and documents regarding the repairs it has undergone. Within the scope of this study, the context of the Virgin Mary Monastery with the village, the changes and repairs it has undergone over time, and its place and importance in architectural history are emphasized.

GİRİŞ

Turabdin dini yapıları; hem batı hem de doğu kilise mimarisinin etkilerini beraber barındırması bakımından her biri kendi içinde ikonik özelliklere sahiptir. Doğunun antik inanç yapılarından etkilenmesi ve birçok yapıda bu etkiyi korumuş olması, bu özgün mimariye çok katmanlı bir değer katmıştır. Birçok özgün mimari öğeyi üzerinde taşıyan Meryem Ana Manastırı; geçirdiği savaş, yıkım ve depremlerden sonra günümüze kadar özgün bir şekilde ulaşması ve dini mimari mirası korumuş olması bakımından önemli bir baş yapıdır.

Meryem Ana Manastırı; Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından 2001 yılında tescil edilmiş olup, 2018 yılında Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından 1. Grup yapı olarak yapı grubu belirlenmiştir.

Oswald Hutton Parry, Getrude Bell ve eski hava fotoğraflarından yola çıkarak, kiliseye özellikle Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde eklemeler yapılarak, manastır kompleksi genişletilmiştir. Bunun yanında köyün tamamının Süryani nüfusuna sahip olmasından dolayı olarak manastır; köy, bölge ve Avrupa'daki cemaat tarafından aktif olarak kullanılmaktadır. Bundan dolayı zaman zaman cemaatin dini ihtiyaçları doğrultusunda eklemeler yapılmıştır.

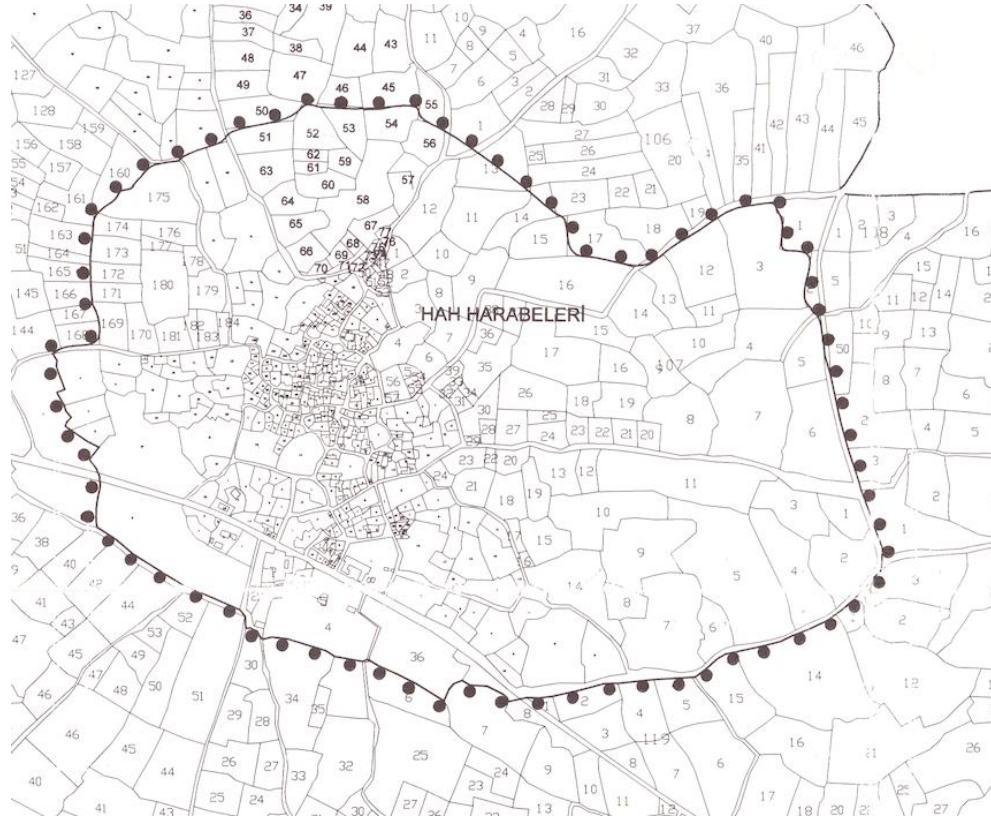
Tarih boyunca çeşitli onarımlar görenek günümüze kadar ulaşmış olan yapıda, belgelere ve fotoğraflara dayanarak 1909 ile 2020 yılları arasında birçok eklemenin yapıldığı tespit edilmiştir. Bu çalışmanın amacı; mimarlık tarihi ve mimari koruma ara kesitinde günümüze kadar ulaşmış bu manastırın mimari kökenini ve değişimini, köyün kültürel peyzajında ve yapı ölçeğinde tartışmaktır.

Anıtlı (Hah) Köyü

Mardin ilinin Midyat ilçesinde yer alan Anıtlı (Hah) Köyü, Midyat'ın doğusunda ve ilçe merkezine 30 km uzaklıktadır (Şekil 1). Dağlık, verimli tarım arazileri, bağlar ve bahçelerle çevrili yüksek bir tepede kurulmuş, katmanlı bir kırsal yerleşim yeridir. 18 hanenin bulunduğu köyde, 110 kişilik nüfusun tamamı Süryanilerden oluşmaktadır. Köyde; 2 sivil ve 5 dini mimari yapı tescil edilmiş olup (Tablo 1), köyün yaşama alanı ve etrafı, Hah Harabeleri olarak 2009 yılında Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından 1. derece arkeolojik sit alanı olarak ilan edilmiştir (Şekil 2). Beş tescilli dini mimari yapıdan; Meryem Ana Manastırı ve Mor Sobo Katedrali, 2021 yılında Midyat ve Çevresindeki (Turabdin) Geç Antik ve Ortaçağ Dönemi Kilise ve Manastırları başlığı ile UNESCO Geçici Miras Listesi'ne alınan yapıların arasında yer almaktadır. 2022 yılında Kültür Bakanlığı tarafından öneri yönetim plan sınırlarının oluşturulması için alanlar incelenmiş, Alan Yönetim Planı ve Unesco dosyasının hazırlanması için çalışmalara başlanmıştır.

Şekil 1: Süryani köyleri haritasında Anıtlı (Hah) köyü, (Bell & Mango, 1982: 174)

Şekil 2: Hah harabeleri 1. derece arkeolojik sit sınırı (Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Müdürlüğü arşivi,2022)

X	YER	KARAR	GRUP	KARARI ALAN KURUL	KARAR TARİHİ/NO	UNESCO Durumu
1	Hah Harabeleri	1.Arkeolojik sit	Arkeolojik sit	Diyarbakır KTVKK	29.09.2009/2492	
2	Meryem Ana Manastırı	Tek yapı tescili	1.Grup	Diyarbakır KTVKK Diyarbakır KTVKK Şanlıurfa KTVKK	19.10.2001/2695 18.12.2014/2840 31.01.2018/3182	Unesco Geçici Miras Listesi/2021
3	Mor Sobo Katedrali	Tek yapı tescili	1.Grup	Diyarbakır KTVKK	13.12.2012/1031	Unesco Geçici Miras Listesi/2021
4	Mor Serkis-Mor Bakos Manastırı	Tek yapı tescili	1.Grup	Şanlıurfa KTVKK	25.04.2018/3378	
5	Mor Yuhannon Manastırı	Tek yapı tescili	1.Grup	Şanlıurfa KTVKK	26.03.2019/4391	
6	Mort Meryem Magdeleyto (Der Habis) Manastır Bölgesi	Tek yapı tescili	1.Grup	Şanlıurfa KTVKK	26.03.2019/4392	
7	Serfe Aydın Evi	Tek yapı tescili	2.Grup	Diyarbakır KTVKK	18.07.2012/656	
8	Hüseyin Çelik Evi	Tek yapı tescili	2.Grup	Diyarbakır KTVKK	20.02.2014/2006	

Tablo 1: Anıtlı (Hah) sit kararları

Turabdin ve Anıtlı (Hah) Köyü Tarihi

Kuzey Mezopotamya'nın dağlık yamaç bölgeleri, bugün Turabdin bölgesi olarak anılmaktadır. Tanrının 'hizmetkârlarının dağı' olarak tercüme edilen antik Turabdin bölgesi (Palmer, 1990: 28); Hasankeyf, Mardin, Dara, Nusaybin ve Cizre'yi çevreleyen yerleşimlerdir (Bell & Mango, 1982: 3). Anıtlı (Hah) Köyü de bu antik bölge sınırlarına dahil edilmektedir (Şekil 1). Turabdin, yukarı Mezopotamya'da bulunan yüksek bir kalker platosu olup, platodaki çok sayıda manastırın varlığından ve halen metropolitlik merkezi olmasından dolayı Hristiyanların kutsal kabul ettikleri geniş bir alandır. Turabdin'den geçen 'İpek Yolu', ortaçağda önemli bir rota olup antik çağlarda da önemli bir güzergâhtı.

Bölgede, arkeolojik kazılar yetersiz olmakla beraber Hristiyanlık öncesine ait pek çok somut kanıt rastlanmaktadır. Palmer, Turabdin anıtlarının çoğunun Hristiyanlık dönemine denk düşmesine karşın, platonun Hristiyanlık öncesi bir yerleşim geçmişine sahip olduğunu belirtmektedir. Midyat ve Hasankeyf çevresinde yer alan bazı yazıtlar, Mezopotamya ovasının Asur kültürünün kanıtı olduğunu vurgulamaktadır (Palmer, 1990: 28). Eski coğrafyacı Strabon (M.Ö 64- M.S 24) bölge için ağaç ile putlara tapınmanın yanı sıra, Zerdüş'te ateş tapınaklarından söz etmektedir (Strabon, 1969). Andrew Palmer'e göre de birçok manastır ve kilise, pagan kültürünün eserlerinin yerini alarak yayılmıştır. Bunu da bazı manastırlardaki pagan altarlarının varlığına dayandırmaktadır (Palmer, 1990: 29).

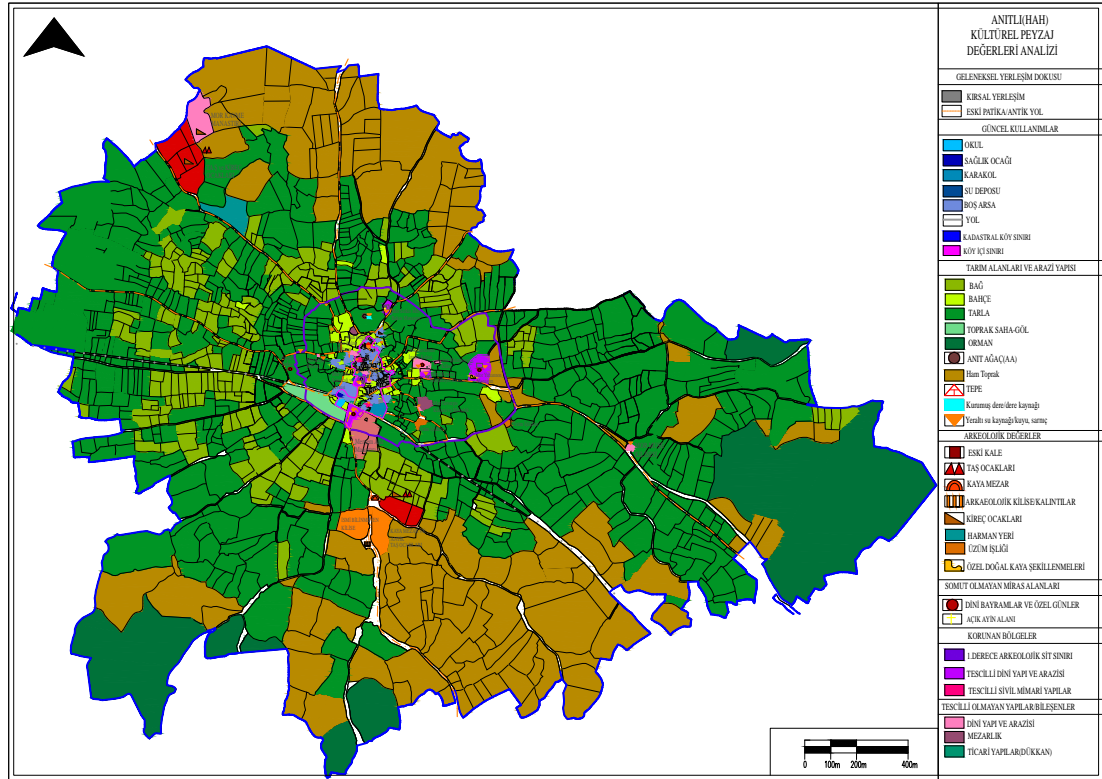
6.yüzyıl ile birlikte Nusaybin eski önemini yitirmiş olup, bölgedeki en büyük yerleşim merkezi Hah olmuştur. Katedraller köyü olarak adlandırılan ortaçağda önemli bir merkez olan Anıtlı (Hah) Köyü; büyüklüğü, içerdiği kilise, manastır, katedral, inziva kulesi ile Palmer'e göre Turabdin'in ilk metropolitliğidir (Palmer, 1990: 31). Turabdin'de bilinen en eski kilise olan Mor Sobo Kilisesi Anıtlı (Hah) Köyü'ndedir (Bell & Mango, 1982: 17) Köyün Süryanice adı olan Hah isimi ise Asur kralı 'Khabkhi' ile özdeşleştirilmektedir (Palmer, 1990: 31).

Anıtlı (Hah) ilk dönemlerinden 614'e kadar Turabdin bölgesinin ilk metropolitliği görevini üstlenmiş olup (Hollerweger, 2002: 173), 614'den 1088'e kadar metropolitlik Mor Gabriel Manastırı'nda ikamet etmiştir. 8.yüzyılın ortalarında ve 1089'dan sonra Mor Gabriel Manastırı ve Anıtlı (Hah) olmak üzere iki metropolit vakfedilmiştir (Palmer, 1990: 31). Gertrude Bell metropolitin köye 2,5 saatlik yürüme mesafesinde olan Beth El'deki Haç Manastırı'nda kaldığını belirtmektedir (Bell & Mango, 1982: 111). Günümüzde ise Turabdin metropolitliği Mor Gabriel Manastırı'nda yer almaktadır.

Turabdin ve Anıtlı (Hah) Köyü Kültürel Peyzajı

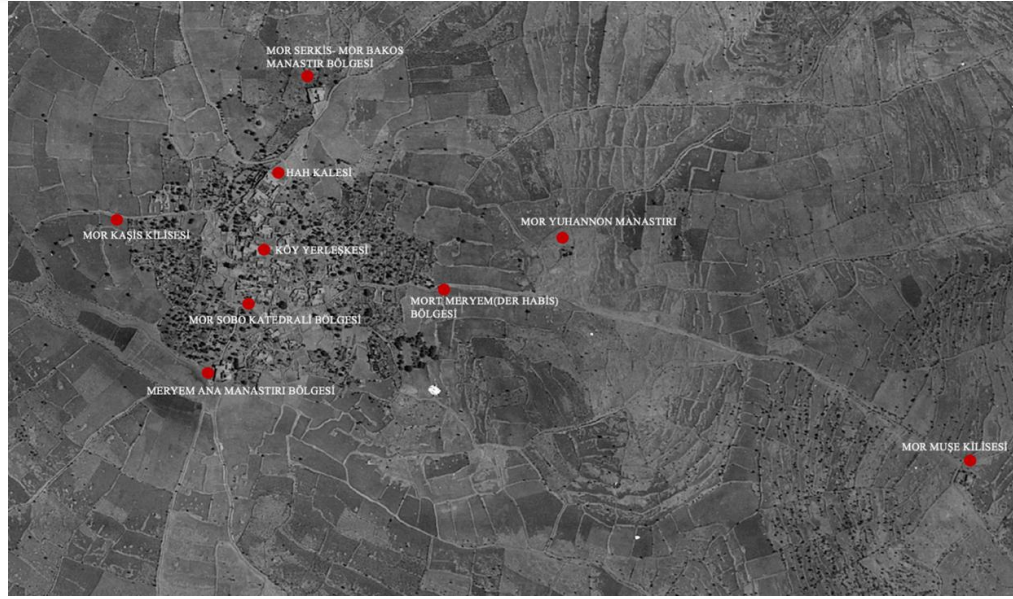
Turabdin bölgesinde var olan geleneksel üretim, tarım ve hayvancılık faaliyetleri günümüzde de sürdürülmektedir. Bölgedeki doğal ve kültürel varlıklar, bölgenin kendine özgü yaşam kültürünü oluşturmakta ve somut ve somut olmayan değerleri ile yaşamaya devam etmektedir. Bununla birlikte Turabdin bölgesinde cemaati tarafından aktif olarak kullanılan herbir kilise ve manastır, bu dini yapıların etrafında şekillenen tarım arazileriyle beraber birer kültürel peyzaj alanı özelliği taşımaktadır.

Anıtlı (Hah) Köyü, yaşayan bir topluluğun kültürüne ait birçok sivil ve dini mimari yapının beraberliğinden doğan özgün bir mimariye sahiptir. Köyün başlıca kültürel peyzaj değerleri; dini yapıları ile var olan topografya ile uyumlu köy yerleşkesi, dinsel öğreti sonucu üretim- gelenekler-bayramlar, köy yerleşkesi etrafında şekillenen tarım ve bostan arazileriyle kendi kendine yetebilen bir ekosisteminin olması ve karakteristik mimari yapılara sahip olmasıdır. Ayrıca yapıların ilk kullanıcıları tarafından halen kullanılıyor olması, dinsel öğreti sonucu oluşan bir takım üretimlerin sürekliliği, geleneksel yerleşme, dini miras alanları ve arkeolojik kalıntılar gibi birçok değerlerin birlikteliği, alanın ender olan özelliklerindedir (Şekil 3).

Şekil 3: Anıtlı (Hah) kültürel peyzaj değerleri haritası

Köydeki dini mimari yapılardan; köy sakinlerinin aktif olarak kullandığı Meryem Ana Manastırı köyün güneyinde, Mor Samuel Kilisesi, Mor Sobo Kilisesi ve Kulesi doğuda, Mor Sarkis ve Mor Bakos Manastırı ise kuzeyinde yer almaktadır (Şekil 4). Bu dini yapılar adına anıldıkları azizlerin gününde cemaat tarafından kullanılmaktadırlar.

Şekil 4: 1954 Hava fotoğrafı üzerinden Anıtlı ve çevresindeki dini miras alanları
(Hava Kuvvetleri Genel Müdürlüğü arşivi, 2022)

MERYEM ANA MANASTIRI GENEL TANIM VE TARİHÇESİ

Anıtlı (Hah) Köyü'nde isimleri ve kalıntıları bilinen sekiz dini yapı yer almaktadır. Bunlar köyün içine ve çevresine yerleşecek şekilde konumlanmıştır (Şekil 4). Köyün girişinde ve güneyinde yer alan ve mimarlık tarihi açısından en önemlisi Meryem Ana Manastırı olup, Gertrude Bell yapıyı görkeminden dolayı 'Turabdin'nin incisi' olarak tarif etmektedir. Köyün güneyinde yükselen kilise Süryanice 'Yoldoth Aloho' yani 'Tanrı'nın annesi' ismini taşımakta olup, Arapça 'El Hadra (Bakire)' olarak anılmaktadır. Gertrude Bell kiliseyi 7. yy'a tarihlendirmektedir (Bell & Mango, 1982: 127). Kilise'nin apsis bölümünde taşa işlenen tek bir haç motifi, ikonoklast dönemine işaret etmekte olup 7. yy tarihini desteklemektedir. Turabdin bölgesinde kilise ve manastırlar, anısını taşıdıkları aziz veya azizelerin adıyla anılmaktadırlar. Kilise ve manastırların günümüzdeki isimleri, dönemler içinde değişmiş olduğundan Meryem Ana Kilisesi'nin de ilk ismi ve nasıl anıldığı bilinmemektedir.

Meryem Ana Kilisesi'nin kuruluşunu İsa'nın doğumuna bağlayan bir efsaneye göre; 'Yahudiye ülkesinde, bir kralın doğumunun müjdelendiğine inandıkları parlak yıldızın izini süren on iki bilge kral, Ninova'dan yola çıkarlar. Kutsal çocuğa saygılarını sunmak için Hah kralı Hanna'ya vardıklarında içlerinden üçü Kudüseye gider ve yeni doğan çocuğu bulup ona sunular sunarlar. Kendilerine anı olarak verilen çocuğun kefenini Hah'a getirler. Bezi yakıp külünü aralarında paylaşmaya karar verdiklerinde, aleve atılan bez herbirininin üzerinde bir kral resmi olan on iki altın madalyona dönüşür. Bu mucizeye tanık olduklarında, Kurtarıcının inancına dönüşerek Hah'ta Meryem Ana adına sonsuza kadar ayakta kalacak bir anıtı kurmaya karar verirler' (Parry, 1889: 327-328). Bu mucizenin gerçekleştiğine inanılan yer; Hah göletinin yanı sıra Meryem Ana Manastırı'nın kuzeybatısındaki tarla olup, günümüzde de köylüler arasında Süryanice 'Parpuso' yani 'paramparça' olarak anılmaktadır. Meryem Ana Manastırı'nda sergilenen 'Parpuso' tarlasından çıkan antik taşlardan ve Parpuso hikayesinden yola çıkarak, ilk Meryem Ana Kilisesi'nin temellerinin bu tarlada atılmış olabileceği düşünülmektedir (Şekil 5).

Şekil 5: Parpuso tarlasından çıkan antik taş, 2023

Meryem Ana Manastırı ve Kilisesi'nin Mimari Özellikleri

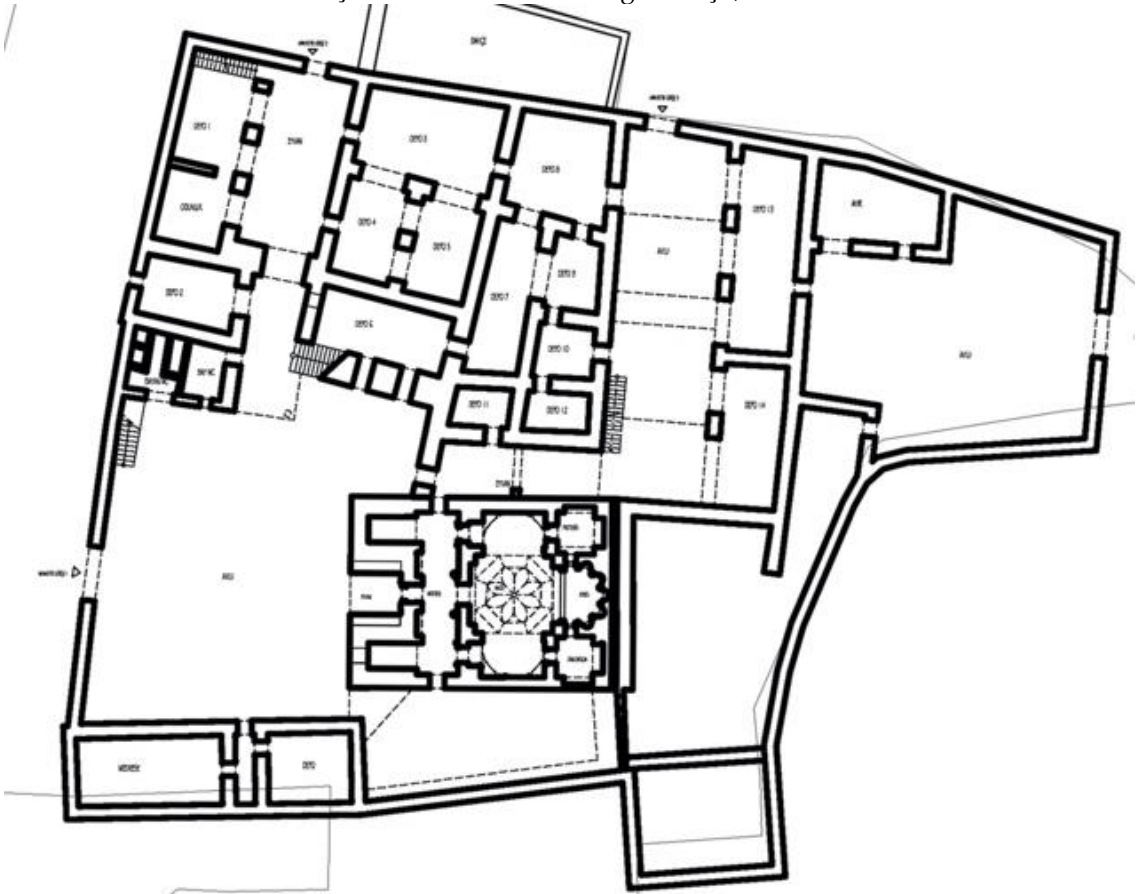
Meryem Ana Manastır kompleksi içinde, manastırın kilisesi yer almakta olup aynı avlu içinde papaz odası, görevli evi, misafirhane, medrese ve manastıra dönemler içinde eklenen ek mekanlar bulunmaktadır (Şekil 6,7,8). Meryem Ana Kilisesi genel olarak küçük ancak süsleme ve orantı açısından gösterişli bir yapıdır (Şekil 9). Getrude Bell'in merkezi tip plan olarak belirttiği plan şemasına sahip olup formu itibariyle tektir. Keser'in Hamilton'dan aktardığı şekli ile bu plan tipi için Hamilton, "dört dilimli" der (Keser, 2002: 99). Bell, kiliseyi Turabdin'i taçlandıran ihtişam olarak tanımlamaktadır (Bell & Mango, 1982). Turabdin kiliseleri içinde, Meryem Ana formu itibariyle tektir, ancak mimarisi ve plan şeması olarak Deyrulzafaran'daki Mor Hananyo Kilise ile benzerlik göstermektedir (Keser, 2002: 62). Marlia M. Mango'ya göre Meryem Ana Kilisesi, Mor Hananyo Kilisesi'nden etkilenmiştir. Mor Hananyo Kilisesi de Urfa'daki St. Sophia Kilisesi'nden esinlenmiştir (Bell & Mango, 1982).

Şekil 6: Manastır'ın hava fotoğrafı, 2023

Şekil 7: Manastır'ın batı görünüşü, 2023

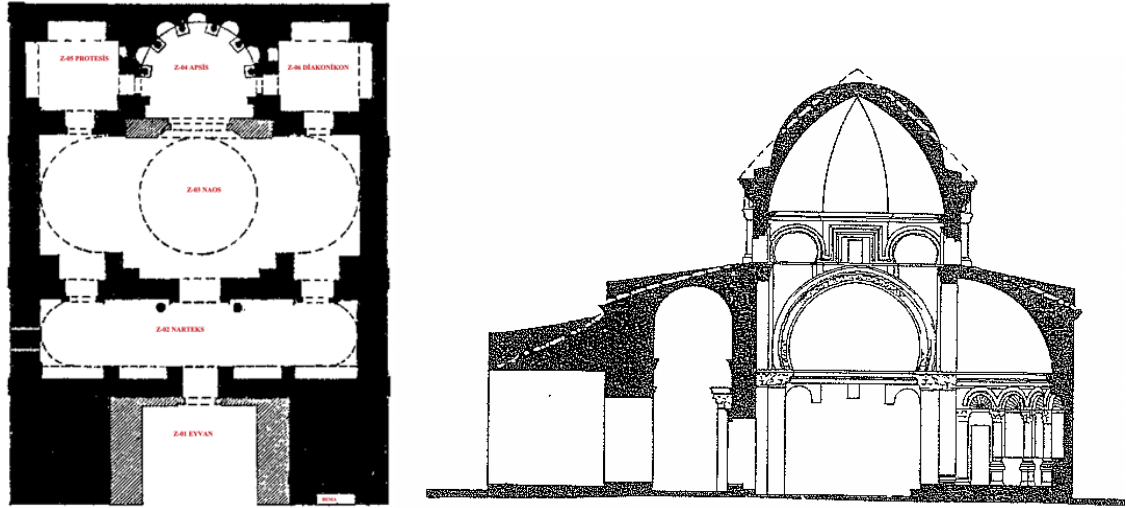
Şekil 8: Manastır'ın şematik zemin kat planı, 2018

Şekil 9: Meryem Ana Kilisesi batı cephesi, 2022

Kilise, batıda merkezi eyvanlı bir girişe sahip olup eyvanın önündeki yazlık kilisede bir bema ve üç tane taş altar bulunmaktadır (Şekil 9-10). Eyvanın kuzey ve güney duvarlarında önemli din adamlarının ölüm tarihlerinin yer aldığı Süryanice kitabeler yer alır. Bu kitabelerden bazıları bölgede sıkça rastlanan kırmızı aşı boyalı sıva ile yazılmıştır. Eyvanın tam ortasındaki taş, açık hava ayinlerinde Kutsal Kitab'ın kapalı şekilde üzerine oturtulduğu taştır. Kilisenin batı cephesindeki yeni kapı üzerindeki Süryanice kitabe de, *'kapı ve kubbe 1903'de Rahip Yusuf tarafından yapıldı'* yazılmaktadır. Kiliseye geçişi sağlayan eyvanda, nartekse açılan küçük bir pencere yer almaktadır.

Meryem Ana Kilisesi kutsal alan, nef ve narteks olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır (Şekil 10). Cemaatin kiliseye girmeden önce toplandığı açık mekan olarak tanımlanan (Ahunbay, 1997: 873) narteks bölümü; Meryem Ana Kilisesi'nde ve Turabdin'deki birçok kilisede ve erken Hristiyan kiliselerinde olduğu gibi bir revak biçiminde yapılmıştır (Şekil 11). Narteks; genellikle Turabdin'deki Meryem Ana Kilisesi gibi manastır kiliselerinde, yapının batısında yer alır ve kuzey – güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Beşik tonozlu, üç taş kemer ve araları dolduran tuğlalardan oluşan narteks tavanı; Turabdin bölgesinin tipik örneğidir. Narteksin kuzey ve güney ucunda, at nalı kemerli narteksi aydınlatan kapılar bulunmaktadır.

Şekil 10: Meryem Ana Kilisesi, plan ve kesiti (Bell & Mango, 1982: 52-53)

Cemaat, kilisenin batısında yer alan narteks bölümündeki kapı ya da kapıları kullanarak kiliseye girmektedir. Bazen de kilisenin kuzeybatı ve güneybatı duvarlarında yer alan kapılar da cemaatin girişi için kullanılmaktadır. Bu kapılar, hem giriş ve çıkış rahatlatmak hem de ibadete gelen kadınların rahat çıkışlarını sağlamak için kullanılmaktadır. Suriye kiliseleri, beşinci ve sonraki yüzyılların geleneklerine göre doğu ve batıya bakmaktadır; yani batıda kapı ve doğuda apsis (Parry, 1889: 331). Batıdaki kapılar daha eski kilise örneklerinde üç adettir. Merkezi olan değişmez bir şekilde üçünün en büyüğü ve en fazla dekore edilmiş olanıdır. Meryem Ana Kilisesi'nde de bu düzen örneklenmiş olmakla beraber geç dönemde eklenmiş olan batıdaki ön ekleden dolayı bu düzen günümüzde görülememektedir.

Narteksin batısında özgün işlevi bilinmeyen taş tonozlu niş şeklinde dört mekan yer almakta olup bunlardan kuzey tarafındakiler depo, güney tarafındakiler ise din adamı mezar yerleri olarak kullanılmaktadır. Cephe örgü farklılığından, kiliseye girişi sağlayan eyvan ve bu dört niş şeklindeki mekanın yapıya sonraki bir dönemde eklendiği anlaşılmaktadır. Narteksten naosa açılan üç kapının taş süslemelerinin yoğun bir bezeme düzeni vardır. Süsleme bakımından daha yoğun olan orta kapıda; bezemeli lento, korint sütun başlıkları, köşe payesinde akantus ve girland bezemeli işlemler vardır.

Meryem Ana Kilisesi'nde naos bölümü, orta bölümün sağlı sollu sütunlarla bölünmesi sonucu tek nefli olarak düzenlenmiştir. Kare formunda olan merkezi bölümünün dört tarafında kemerler bulunmaktadır (Şekil 12). Kare mekan, tromplar yardımıyla sekizgene dönüşmüştür (Keser, 2002: 62). Tromplar arasındaki dört tepe penceresi, iç mekanı aydınlatmaktadır. Naos'a hakim dört süslü kemer, kubbenin üzerinde yükseldiği sekizgen kasnağı taşımaktadır. Merkezi tonozun birleştiği köşe payesinin başlıkları, akantus ve girland bezemelidir. Bir kemer sola eklenmiş narteksten kiliseyi açılan girişi çevreler; kuzey ve güneyde bulunan diğer ikisi, çift rahip korosu için planlanmıştır; dördüncüsü ise sunak alanını çevrelemektedir. Sunak alanının her iki tarafında yan hücreler bulunmaktadır.

İbadete katılan halk; naosta, ibadetin içeriğine bağlı olarak ayakta ya da kendilerine ayrılan sıralarda yer almaktadırlar. Oturma yerleri bulunan bir apsis ve karşılıklı okuyan iki koroyu barındıracak genişlikte cemaate kapalı bir nef, yöre kiliselerinde rastlanmayan bir özelliktir. Hollerweger'e göre bu özelliğinde dolayı Meryem Ana Kilisesi, bir zamanlar metropolitlik merkezliğini üstlenen Hah'ta, metropolitin manastır erkanına ayrılmıştı (Hollerweger, 2002: 166). İstiridye biçimli kemerli nişler ve korint başlıklı sütunlar tarafından çevrelenen apsisde, piskoposla dört yardımcısı, bir

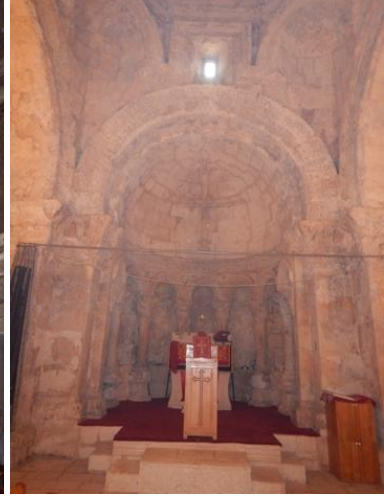
synthronon da olduğu gibi oturmaktaydı (Hollerweger, 2002: 166). Günümüzde apsiste yer alan bu yedi kemerli nişlerden iki tanesi, yan odalara girişi sağlayan kapı açıklıkları olarak kullanılmaktadır.

Şekil 11: Narteks

Şekil 12: Naos

Şekil 13: Apsis

Turabdin bölgesinde Süryani Ortodoks dini mimarisindeki taş süslemeler, ince bir işçilikle işlenmiş olup bu gelenek hala sürdürülmektedir. Genellikle korint düzende olan bu taş süslemeler, İskender tarafından bölgeye getirilen Helen kültüründen kaynaklanmaktadır (Keser, 2002: 113). Meryem Ana Kilisesi'nin apsisi, bu taş süslemelerin en yoğun görüldüğü kısımdır (Şekil 13). Apsisin tavanında bir taş Haç ve ucunda Kutsal Ruh'u simgeleyen bir güvercin motifi yer almaktadır. Parry, bu süslemeyi Kuzey Suriye kiliselerinin kullandığı en aşırı sembolizm olarak ifade etmektedir (Parry, 1889: 330). İkonoklast dönemi etkisi ile Turabdin bölgesinde yer alan birçok kilisede apsis tavanında tek bir haç ve güvercin motifi bulunmaktadır. Palmer ise Süryani Ortodoksluğun ilk döneminde hayvan ve insan figürlerine bir antipati olduğunu ve bu antipatinin de ikona kırıcılık döneminde çok önce bölgede yaygın olduğunu belirtmektedir (Palmer, 1990: 137). Keser, çoğu Bizans ikonaklazmasıyla çağdaş olsa da Kuzey Mezopotamya da haç kullanımının ikonaklazma ile ilgisi olmadığını belirtmektedir (Keser, 2008: 177). Dolayısıyla bölgede ikon kırıcılık kendini özellikle taş süslemelerde ve geometrik figürlerle gösterdi (Keser, 2002: 117). Kilisedeki en belirgin süslemeler ise tromplar, dikdörtgen pencereler ve sekizgen kubbenin kasnağında dönen taş işçiliğidir. Kemerler, çiçek motifleriyle desteklenmiş akantus yapraklarının değişik yönlerde uzamasıyla bezenmiştir ve korint başlıklı kolonlardan çıkmaktadırlar (Keser, 2002: 62). Kubbe sekiz yaprak biçiminde tuğla dizisinden oluşmaktadır.

Apsisin iki yanında küçük boyutlu iki yan oda bulunur. Bunlar özellikle Doğu (Suriye, Bizans, Ermeni) kiliselerinin özelliği olup değişik amaçlarla kullanılmış mekanlardır. Bu iki mekan; vaftiz, kilisenin değerli eşyalarının saklanması, ayine hazırlık ve kutsal nesnelere korunması gibi işlevlere sahiptirler. Bu iki yan oda, Meryem Ana Kilisesi'nde de din görevlilerin kullanımı ve değerli eşyaların saklanması içindir. Hem naos hem de apsisten giriş yapılan bu iki yan oda, kare planlı olup düzgün kesme taş tavanlıdır.

MİMARLIK TARİHİ İÇİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

İlk yüzyılın Hristiyan mimari dünyası az çok Helenistik şekillerinden doğmuş veya belli bir bölgenin ruhani etkisi altında kalarak değişiklik göstermiştir. Bu durum Suriye, İspanya, Mısır ve Britanya kadar gözlemlenebilmektedir. Fakat Mezopotamya'daki Hristiyan mimarisi; Helenistik mimariye bağlı kalmayan Asyalı bir mimaridir. Kadim bir tarzın devamı olan bu mimari, en eski şekilleri benimseyerek bölgede hakim olan Asyalı bir akım çerçevesinde oluşturulmuş, örnekler

vermiştir. Bu örneklerde; Mezopotamya antik tapınak mimarisinin özel formlarının tüm Hristiyan çağlarında yayıldığı görülmektedir.

Eski geleneklere bağlı kalan ve birçok dönemi üzerinde barındıran Meryem Ana Kilisesi'nde avlu aynı zamanda bir ayin mekanıdır. Bu durum Mezopotamya bölgesinin en antik döneminden, Şems inanışlarında avlunun öneminin uzantıları olarak görülebilmektedir. De Villard, 5. yy da Mezopotamya'daki Hristiyanlar'ın bir binanın kökeniyle ilgilenmediğini, Zerdüşt ateşgedesi olarak kullanılmış bir mekanda da ayin yapabildiklerini dolayısıyla kilise inşa ederken de bu mimari tarzdan esinlendiklerini ve bu esinlenen yapının, antik Babil tapınağı olduğunu belirtmiştir (De Villard, 2012: 30). Bell, kilise planında nefin uzun ekseninin kuzey- güney, kısa ekseninin ise doğu batı ekseninde olmasını Babil mimari geleneği olarak belirterek, uzun eksene açılan kapıların olmasını ise buna benzer özellik gösteren, saray ve tapınak planlarına benzerliğine değinmektedir (Bell & Mango, 1982: 56).

Hristiyanların Zerdüşt tapınaklarını kiliselerine temel olarak benimsemelerinin sebebi, onlara daha önce tapınak olan bir yapıyı kendilerinin de kullanmalarıdır. Sonuçta model olarak alacakları yapılar, Zerdüşt tapınakları olacaktır. İran'daki ateş tapınaklarında kullanılan kare üzerinde kubbe, Meryem Ana Kilisesi'nde de etkili olmuştur. Pope, kiliselerde kullanılan kare içinde haç formunun, ateşgedelerde kullanılan bir Sasani mimari tipi olduğunu söylemektedir (Pope, 1965: 71).

Turabdin bölgesinde, aynı mimari tarzı oluşturan pek çok kilise bulunmaktadır. Bir kısmı arkeolojik kalıntıya dönüşmüş olsada özgün kalan örnekler, üzerinde etkilendikleri dönem ve kökenleri hakkında fikir vermektedir. Bunun yanında; Bizans ve Sasani savaşlarının özellikle sınır bölgelerinde karşılıklı değişim ve etkileşime sebep olması, mimariye de belirgin bir şekilde yansımıştır. Özellikle Sasani saraylarının Mezopotamya Hristiyan mimarisinde etkisi olmuştur. Bu etki hem Meryem Ana Kilisesi hem de Turabdin'deki diğer kiliselerde de görülebilmektedir. De Villard'a göre sarayları örnek alan kiliseler, gelişerek 5. yüzyıla gelmiş ve daha sonra 7-8. yüzyıldaki Mezopotamya yapı şeklini oluşturmuştur (De Villard, 2012: 54). Dolayısıyla bir kilise yaptırmak için bir Sasani sarayı model alınabilmekteydi. Meryem Ana Kilisesi'nin hem plan şemasından hem de İran'daki Sasani yapılarında sıkça kullanılan tromp kullanımından bu etkilenme net bir şekilde görülebilmektedir.

Mezopotamya mimarisinde ahşap çatılar de değinilmesi gereken bir konudur. Sasani dönemi yapılarından hatta daha sonrakilerden bile bahsederken sadece kubbe tarzı bir çatıdan bahsedilmemesi gerekir (De Villard, 2012: 37). De Villard, 421'de ölen Peroz Şehidinin hikayesinden aktardığı şekli ile kiliselerin tahrip edildiğini ve çatıların sökülüp kanallar üzerinde köprüler yapmakta kullanılmış olduğunu belirtmiştir (De Villard, 2012: 37). Mor Gabriel ve Mor Sobo Kilisesi'nin tonozları, büyük bir alana yayılmak zorunda olduğundan, yerden değerlendirilebileceği kadanyla ahşap kirişler üzerine yerleştirildiğini gösteren ahşap giriş yuva izleri bulunmaktadır. Özellikle tuğla tavana sahip kilise çatılarında açık bir şekilde karşımıza çıkan ahşap giriş iskele yuvaları, Meryem Ana Kilisesi'nin narteks ve naosunda görünmemekte olup bu giriş yuvalarının dekoratif silme ile gizlendiği düşünülmektedir.

Erken Hristiyan kilisesi Helenistik sanatın hakim olduğu tüm yörelerde sadece bir apsis sahiptir ve genellikle yarım dairedir. Butler; geç devirlerde Suriye'de ortaya çıkan yarım daire apsisin kapalı, kare veya dikdörtgen iki oda arasındaki konumunun yerel Hristiyanlık öncesi geleneğe dayandığını ve bu üçlü apsis düzeninin 5. yüzyılda ortaya çıktığını belirtmektedir (Butler, 1903: 413). Suriye kiliselerinde de doğuda her zaman üç ayrı oda ve üç ayrı sunak yer almaktadır. Bazen bu üçlü oda tek bir alan iken bazen de herbiri için ayrı bir tavan yapılarak ayrıldığı örnekler de yer almaktadır. Meryem Ana Kilisesi'nde, kesin tarihsel bir kaynak olmamasına karşın mevcut izlerden yola çıkarak orta iç apsisin diğer iki kutsal alandan daha erken bir dönemde yapıldığı anlaşılmaktadır. Hristiyanlığın ilk dönemlerinde kiliselerin pagan tapınaklarından uyarlanıp bir apsis eklenmesi ile kullanılması olağan bir durum olmuş olabilir. Meryem Ana Kilisesi gibi Nusaybin Mor Yakup Kilisesi ve Deyrulzafaran Mor Hanonyo Kiliseleri'nde de bu durum görülmektedir.

Bölgedeki kilise mimarisine batı etkileri de yadsınamaz. Bu durum Bizans işgalinin sürüldüğü asırlarda yakın bölge temasıyla açıklanabilir. Bu batı etkisinin en belirgin görüldüğü örneklerden bir tanesi de Meryem Ana Kilisesi'dir. Bölgedeki kiliselerin kubbeleri, Bizans yapı üslubu ile inşa edilmişlerdir (De Villard, 2012: 101). Bu noktada Meryem Ana Kilisesi kubbesi, Bizans kiliselerine benzemektedir. Meryem Ana Kilisesi'nin bölgesel (doğu) olmayan diğer bir özelliği ise merkezi apsisin iç duvarlarının sütunlarla bölünmüş olmasıdır.

İslam mimarisi de 637'de Emevilerle bölgeye gelmiş olup Turabdin mimarisini beslemiştir. Bundan dolayıdır ki Bell, Turabdin Kiliselerini 640 Arap istilasından öncesi ve sonrası olarak ayırmaktadır (Bell & Mango, 1982: vii). Mango'ya göre Pers ve Arap istilasına kadar kuzey Mezopotamya'da bezemeler klasik özellik sergilerken, Arap istilasından sonra bu klasik gelenek Hristiyanlar tarafından yaşatılmıştır (Bell & Mango, 1982: 121).

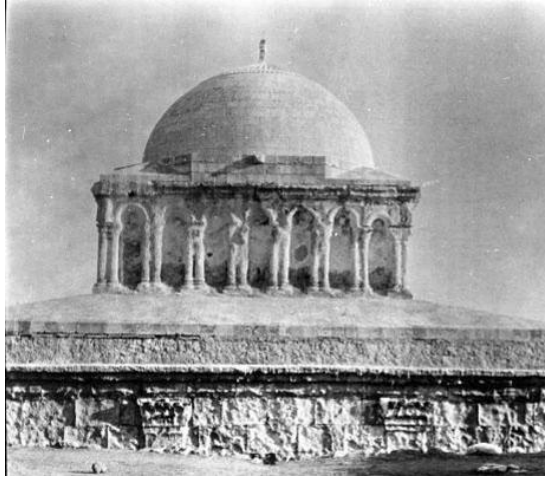
TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE GEÇİRDİĞİ DEĞİŞİM VE ONARIMLAR

Meryem Ana Manastırı'nın tarihsel süreç içinde geçirdiği değişimlere ait en eski bilgi, fotoğraf ve eskizler 1889 yılına aittir. Kilise'yi Turabdin'nin en ilgi çekici kilisesi olarak belirten Parry'nin 1892 yılına ait eskiz ve fotoğrafında; kilisenin kubbesinin çatısı konik ve kiremit ile kaplıdır. Kare kubbe kasnağı ise tek kademeli olup, her köşesi yanyana dizilmiş korint sütun başlarına oturan at nalı kemerli yedişer nişle donatıldığı görülmektedir.

Kilise'nin kubbenin çatısı 1901 yılında değiştirilmiştir. Getrude Bell'in 1909 yılına ait fotoğraflarında görüldüğü üzere kare kubbe kasnağının üzerine üç sıra taş örgü yapılarak bir platform oluşturulmuştur. Bu platformun üzerine ise taş kubbe inşa edilmiştir. Kubbe, 1939 yılında tekrar bir onarım geçirmiş olup bu onarıma ait üç kitabe, yapılan kare kubbe kasnağının ikinci kademesinde yer almaktadır. Süryanice olan kitabelerde onarıma ait şu bilgiler yazılmaktadır: 1. kitabe, "*Meryem Ana'nın kubbesi Patrik Mor İğnatios I. Afrem döneminde Turabdin Metropolitimiz Mor Timetoes ve manastır başrahibi Rahip Malke'nin katkılarıyla yenilenmiştir.*" 2. kitabe, "*Abdulkerim, Circo, Elo kardeşleri Süleyman bu kubbenin inşaatına ortak oldular, Rab onlardan razı olsun isimlerini yaşam kitabında yazsın miladi 1939.*" 3. kitabe, "*Midyatlı günahkâr olan İsa oğlu.... için dua edin miladi 1939.*" Bu tarihte yapılan onarımla beraber kubbe çatısı, günümüzdeki şeklini almış olup kare kasnağın ikinci kademesi yapılarak, kubbe ve sekiz kademeli bu üst kademinin içine alınmıştır. Bu ikinci sıra kare kasnağının üzeri ise 1892 yılındaki konik çatıdan etkilenilerek az eğimli konik bir çatı yapılmıştır. Çatının tepe noktasına dekoratif amaçlı dilimli küçük bir kubbe yerleştirilmiştir. İkinci kademe kasnak, ilk kademe gibi nişlerle donatılmakla beraber ilk kademedeki düzenden farklı olarak her köşesi yanyana dizilmiş bitkisel bezemeli sütun başlarına oturan yuvarlak kemerli beşer nişle donatılmıştır. Hem alt hemde üst kademedeki nişlerin kemer yaylarında kabartmalı haç, kutsal ruhu temsil eden güvercin ve Hristiyanlığa ait figürler yer almaktadır.

(Parry, 1889)

(Bell, 1907)

Şekil 14: Kubbenin dıştan değişimi, 2022

Bell'in Hah'ı ziyaret ettiği tarihte, kilisenin iki yıl önce eklenmiş batı eklemeleri dışında çok fazla değişikliğe uğramadığını, iç mekanın ilk inşaatçıların bıraktığı gibi olduğunu fakat bir rahibin orijinal çatıyı bir kubbeyle değiştirmeye karar verdiğini belirtmektedir (Bell & Mango, 1982: 20) (Şekil 14-15). Bu yapılan kubbe kilisenin eski yapısından kolaylıkla ayırt edilebilmektedir. Getrude Bell kayıtlarında rahibin verdiği bilgilere göre; taş kubbenin yerinde iç kubbeyi örten kiremitli konik bir çatı yer almaktaydı (Bell & Mango, 1982: 21). Parry'nin eskiz ve fotoğraflarında da bu durum desteklenmektedir.

Kilisede geç dönemde eklenen uygulamalardan olan kilisenin batı duvarı; eklemelerle ile kapatılmış ve nartekse açılan kapı, eski kapının kapladığı alanla aynı alanı kaplamasına rağmen yenidir (Bell & Mango, 1982: 21). Bell, kilisenin batı duvarında ki kapı açıklığının olduğu kısmı, geç dönem görmekle beraber, diğer kısımların kilisenin erken dönemi olduğunu belirtmiştir (Bell & Mango, 1982: 54). Bunu da kilisenin güney cephesinden batıya doğru uzanan eğimli korniş dayandırmaktadır. Güney cephesindeki antik korniş hizasına bakıldığında, kapının orijinal açıklığının günümüzdekinden daha geniş olduğu anlaşılmaktadır. Bell, Parry'in 1892'deki fotoğrafından yola çıkarak çizdiği kesitte,

orijinal çatının hatlarını göstermektedir. Bunun yanında narteks, apsis ve batı eklemelerinin çatısını da kesitte hat olarak gösterip, bu kısımdaki çatıların da değiştirildiğini belirtmektedir (Bell & Mango, 1982: 54). Bell'den sonra kilise, birkaç kez onarım görmesine karşın belirtilen bu izler günümüzde hala görülebilmektedir. Bu kısımda da farklı dönemlerde çeşitli değişiklikler yapılmış olduğuna dair izler bulunduğundan, ilk inşasında kiremit çatılı olup olmadığı tartışmalıdır.

Kilisenin batı cephesi ile ilgili; batı eklemelerinin iki ayrı onarım dönemini barındırdığı ve geç dönemde eklendiği anlaşılmaktadır. Özellikle narteksin batı sütunlarında da anlaşılacağı üzere bu kısım önceki bir dönemde revak olarak kullanılıyorken, batı eklemelerinin yapılmasıyla narteks olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Kilisede özgün şeklinin nasıl olduğu konusunda tartışılması gereken durumlardan bir tanesi de naos tavanıdır. Erken Hristiyan mimarisinde bir kubbe olacakmış gibi iç kemerli nişlerle donatılmış taş bir tamburun olduğu çok fazla örnek bulunmamaktadır. Tambur duvarlarının sağlam olması nedeniyle, kiremitli ahşap bir çatıdan daha ağır bir şey ile örtülmüştür (Bell & Mango, 1982: 54). Dolayısıyla Meryem Ana Kilisesi'nin kubbesinin hem iç hem de dış kısmının, 1907'deki restorasyondan kaynaklanıp kaynaklanmadığı ve orijinal çatının tamamen ahşap olup olmadığı sorgulanmalıdır. Bell, orijinal çatının ahşap olmadığını şu nedenlere bağlamaktadır. 1. Kilise'nin kubbesindeki alçak tambur, şu an da olduğu gibi kubbeyi taşımak için her zaman yeterince sağlamdı; dolayısıyla kubbenin yapılmaması için bir sebep yoktu, 2. Parry'nin fotoğraflarında eğimli bir çatıda kubbenin göbeğine dayanan kerestelerin yerleşimine işaret eden hafif bir dışbükeyliği göstermektedir; yani orijinal çatı ahşap kirişlerle korunan bir iç kubbeydi (Bell & Mango, 1982: 55). Bu durum 1907'deki restorasyonda bulunan rahibin verdiği bilgiler ile de uyumludur (Bell & Mango, 1982: 55).

Kilisenin manastır yerleşimi ile beraber değişimi, Getrude Bell'in 1909 yılı fotoğraflarından okunmaktadır (Şekil 15). Alanın 1954 yılı hava fotoğraflarından yola çıkarak yapının 1909 ile 1954 yılları arasında çok fazla değişikliğe uğramadığı görüldüğünden bu yıllardaki fotoğraflar beraber değerlendirilmiştir (Şekil 20). Bu fotoğraflarda, manastırın orijinal girişinin kuzeyden olduğu ve manastır kompleksine ait odaların kilisenin kuzeydoğusunda konumlandığı anlaşılmaktadır. Günümüzde de ek mekanların arasında kalan bu kapının üzerindeki 1903 tarihli kitabe, bu kapının ve kapı ile beraber bazı mekanların bu tarihte eklendiğini göstermektedir. Bu tarih aralığında manastır; kilise, zeminde kuzeydoğu odalar ve üst katta güneye cephe veren yaşam alanı olarak kullanılan odalardan oluşmaktadır. Günümüzde de zemindeki odaların büyük bir kısmı özgün haliyle kalmasına karşın üst kattaki oda, sözlü kaynaklar ve mevcut izlerden 1980 onarımlarıyla beraber doğu kanadından yarıdan kesilmiştir. Bu odanın kesildiği, tekne tonozundan da anlaşılmaktadır.

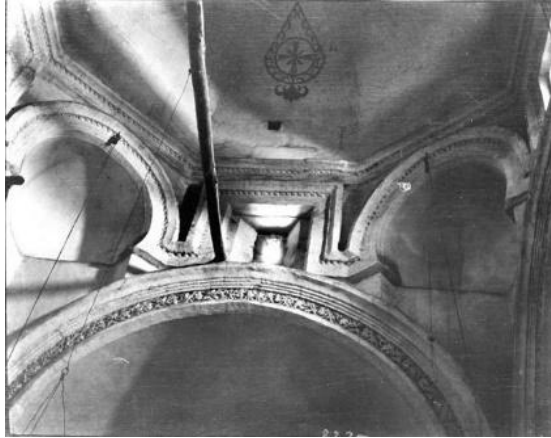

(Parry, 1889)

Şekil 15: Genel görünüm (Bell, 1907)

Kilise kubbesinin mevcut tuğla dizisinin, Bell'in 1909 da çekmiş olduğu fotoğraflarda; kubbenin üzerinde dört bir yanında damla motifi içine alınmış haç deseni şeklinde sıvalı süslemeler olduğu görülmektedir. Bu dönemdeki fotoğraflarda; kilisenin iç bölümlerinin duvar, tavan ve motifleri sıvalıdır. Hollerweger'in 1999 yılı fotoğrafında da anlaşılacağı üzere bu şekilde kullanımın, 21. yy'a kadar devam ettiği görülmektedir (Şekil 16).

(Bell, 1907)

(Hollerweger, 1999)

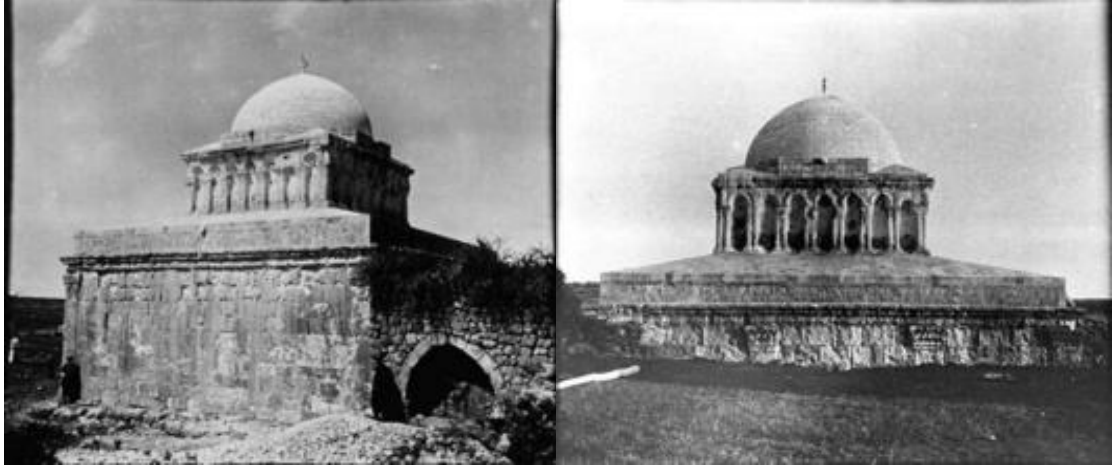

Şekil 16: Kubbenin içten değişimi, 2019

Getrude Bell'in doğu cephesi fotoğrafında görülen kiliseye bitişik halde yer alan kemerli niş, 1980 onarımları ile kaldırılmış olup eyvanlı bir geçiş yapılmıştır (Şekil 17). Sözlü kaynaklardan alınan bilgilere göre bu nişin olduğu kısımda, 1980 onarımlarıyla kapatılan bir kuyu (? sarnıç) bulunmaktaydı. Bu kemerli nişlerden manastırın erken dönem ek mekanlarının sokak cephesi olan kuzey cephesinde de bulunmaktadır. Fakat tarihi bilinmeyen geç bir dönemde bu nişler moloz taşlarla kapatılarak, önlerine masif payandalar eklenerek günümüze kadar ulaşmıştır.

Aynı tarihlerde, manastır kompleksinin teraslarının toprak damlı olduğu ve Rahip'in Meryem Ana Manastırı'na ait Gümüş kapaklı İncil'i taşıdığı fotoğrafta görüldüğü üzere; kilise avlusu da sıkıştırılmış topraktır. Gene bu tarihte; kilisenin batı cephesinde yer alan yazlık apsinin da kapatılmış olduğu görülmektedir (Şekil 17).

Fotoğraflardan anlaşılacağı üzere; kilise, batı cephesinde 3 sıra kabayonu taştan korkuluklara sahiptir. Bunun yanında hem batı cephesinin simetrik korniş silme hizalarından hem de terastaki alınlık eğiminden kilisenin özgün çatı izi görülmektedir (Şekil 18). Günümüzde de mevcut olan bu eğimli çatı izleri, kilisenin batısına cephe veren eyvanlı giriş ve simetrik mekanların; sonraki bir dönemde eklendiğini ve eklendiği ilk dönemde taş veya kiremit örtülü eğimli bir çatı olduğu ve sonraki bir dönemde teras çatıya döndürüldüğü tespit edilmektedir (Şekil 18).

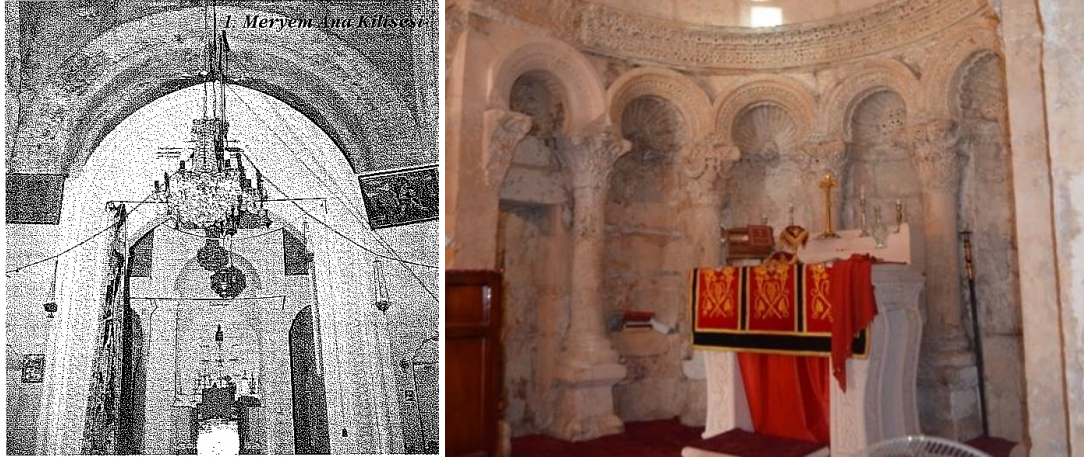

Şekil 17: Kilise'nin 1907 fotoğrafları (Bell, 1982)

Şekil 18: Kilisesi'nin 1907 fotoğrafları (Bell, 1982)

Kduşkuşın, Süryani Ortodoks kilisesinin ana liturji elemanıdır. Getrude Bell'in çizimlerinde Meryem Ana Kilisesi'nin apsisinde kduşkuşın bulunmaktadır. Elif Keser'in 2002 yılında çekmiş olduğu fotoğrafta da kduşkuşın bulunmaktadır. Muhtemelen Bell'den 2002'ye kadar aynı kduşkuşın kullanılmıştır. Günümüzde ise Meryem Ana Kilisesi'nde kduşkuşın kaldırılmış olup liturji için apsis bir apsis taşı konulmuştur (Şekil 19).

Şekil 19: Kduşkuşın ve taş altar

Elif Keser, 2002

Leyla Aslan, 2019

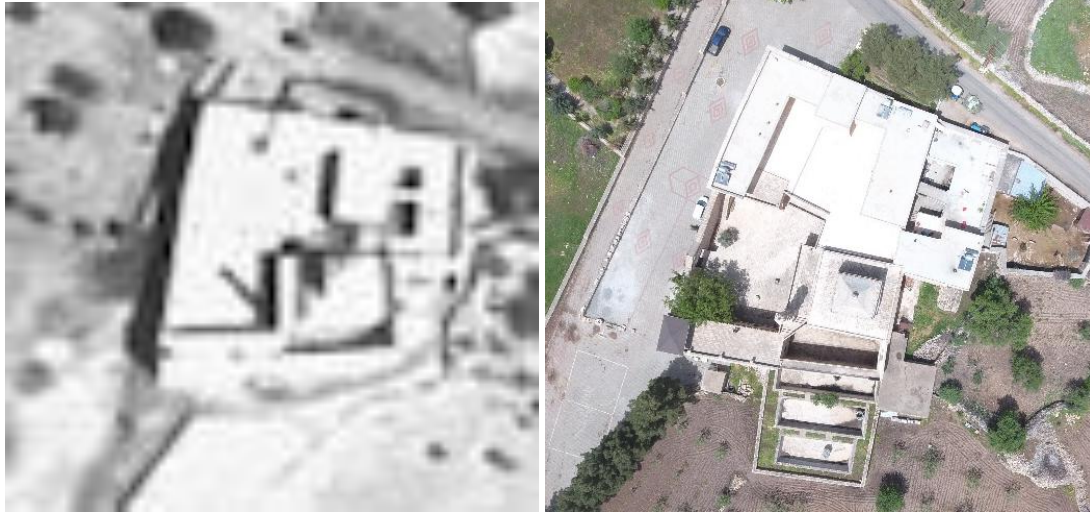
Kilise'nin çan kulesinde 1960 ve 2006 yıllarına ait iki kitabe yer almaktadır. 1960 kitabesi, çan kulesinin bu tarihte eklendiğini göstermektedir. 2006 kitabesi ise mevcuttaki çan kulesinin yapım yılıdır. Sözlü kaynaklardan alınan bilgilere göre; 2006 da 1960 yılında yapılan çan kulesi, yıldırım çarpması sonucu yıkılınca 2006 yılında tekrar aynı şekilde inşa edilmiştir.

Köye 1969 yılında yeni yolun yapılması ile beraber bazı yapılar yıkılmış ve parsellizasyon sınırlarında değişiklikler olmuştur. Hava fotoğraflarından bu çalışma ile beraber Meryem Ana Manastırı'nın batı kısmında da yol genişletilmiş ve mevcutta kullanılan batı kapısı bu dönemde açılarak kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca 1954-1973 yılları arasında, manastırın kuzeybatısına bir ön avlu yapılmıştır. Mevcut kuzeydoğu odalarının dışında güneye, 1969 yılında dini eğitimin verildiği medrese yapısı inşa edilmiştir (Şekil 20). Manastır'ın üst katının kuzeyine ise 1960 yıllarında kuzey-güney aksında uzanan mekanlar ile 1970 yılında ise iki birim daha eklenmiştir. Bu mekanlar, manastır sakinlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için mutfak, depo ve misafirhane gibi odalardan oluşmaktadır.

Şekil 20: Manastır'ın 1954 ve 1973 hava fotoğrafları (Hava Kuvvetleri Genel Müdürlüğü arşivi, 2022)

Bunun yanında kilisenin tarihi bilinmeyen bir dönemde deprem sarsıntısından zarar görmesinden dolayı, güçlendirme için doğu cephesine üç tane masif payanda eklenmiştir. Hem 1984 yılı hava fotoğraflarından hem de günümüz mevcut izlerinden, 1960-70 yılları arasında kiliseye eklenen bu üç masif payandadan 2 tanesinin bu dönemde kaldırıldığı, kuzey yöndeki payandanın ise yeni inşa edilen yapıların duvarı olarak kullanılmaya başlandığı görülmektedir (Şekil 21).

Şekil 21: Manastır'ın 1984 (Çevre Şehircilik Bakanlığı arşivi, 2022) ve 2023 hava fotoğrafları

Beton ve çimentonun 1980'lerde bölgede yoğun bir şekilde kullanılmasıyla beraber taş duvarlı betonarme tavanlı mekanlar, hızlı bir şekilde inşa edilmeye başlanmıştır. Meryem Ana Manastır'ının 1984 yılına ait hava fotoğrafından da görüleceği üzere; bu dönemde yapının hem kuzeydoğu hemde kuzeybatı kısımlarına birçok ek mekan eklenmiştir. Zemin katta eklenen bu yeni mekanlar ahır olarak, üst kata eklenenler ise misafirhane, din adamı odası ve görevli odası olarak günümüze kadar kullanılmaktadır. 1954 yılında kuzeye eklenen ön avlu da bu dönemde yeni mekanların yapılmasıyla kapatılmıştır. Bu tarihte; Manastır'ın üst katına özellikle kuzeybatı köşesine eklenen yeni mekanlar, kilisenin cephesini kapatmış olup sokak cephesinden kilisenin silüetini olumsuz etkilemiştir (Şekil 21).

1984 yılından günümüze kadar; 1990 yılında manastır kompleksinin güneyine manastıra gelir sağlaması için alabalık tesisi için havuzlar ve tesise hizmet edecek ek bir bina yapılmıştır. Fakat uzun bir süre kullanılmadan işlevsiz halde günümüze kadar ulaşmıştır. Tesis için yapılan ek mekan ise günümüzde manastırın ahır olarak kullanılmaktadır. 2000'li yıllarda, manastır kompleksinin terasında manastır işlerinde görevli aile için betonarme ıslak hacimler yapılmıştır (Şekil 21).

2020 yılında kilise mekanına müdahale edilmeden, manastırın kuzey odalarının zemin katında restorasyon çalışmaları yapılmıştır. Bu kapsamda; kuzeyde yer alan betonarme tavan döşemesi kaldırılarak tonoz örülmüştür. Mekanların çimento esaslı şap olan döşemesi kaldırılarak düzgün kalker kesme taş ile kaplanmıştır. Moloz taş duvarlarda derz dolgusu yapılarak kısmi sağlamlaştırılmalar yapılmıştır.

SONUÇ

Yaşayan bir kültürün devamlılığı açısından önemli bir alan olan Anıtlı (Hah) yerleşimi, özellikle kültürel değerlerin doğru bir şekilde korunamamasından kaynaklı birtakım sorunlar ile karşı karşıyadır. Alanın 1. derece arkeolojik sit olmasından kaynaklı bazı yasal kısıtlamaların yanı sıra bu tür kırsal veya kentsel alanların kendine özgü potansiyellerinden ortaya çıkan kırsal/kentsel kültürel peyzaj değerlerinin korunması için bütüncül bir koruma politikasının geliştirilmemiş olması koruma sorunlarının artmasına ve değerlerin kaybına sebep olmaktadır.

Cemaati ile var olan kırsal tarihi yerleşimlerin, yapıların korunması ve sürekliliğinin sağlanması, alana özel koruma politikaları geliştirmeyi gerektirmektedir. Anıtlı (Hah) gibi kırsal alanların, kendine özgü potansiyellerinden ortaya çıkan kırsal kültürel peyzaj değerlerinin korunması için bütüncül bir koruma politikasının geliştirilmemiş olması koruma sorunlarının artmasına ve değerlerin kaybına sebep olmaktadır.

Köy yerleşkesinin odağındaki Meryem Ana Manastırı'nın mimarlık tarihindeki yeri-önemi ve geçirdiği onarımların anlatıldığı bu çalışmadan da anlaşılacağı üzere bu yapı, çok katmanlı ve birçok özgün mimari öge ve tarihi dönem izini üzerinde taşımaktadır. Ayrıca yapının ilk kullanıcıları tarafından halen kullanılıyor olması, dinsel öğreti sonucu oluşan bir takım üretim- gelenekler-bayramların varlığı ender olan özelliklerindedir. Manastır, bununla yanında Anıtlı (Hah) Köyünün doğal ve kültürel değerleri ile beraber köyün kültürel peyzaj değerine ve silüetine önemli katkısı olan bir dini mimari yapıdır.

Manastırın tarihsel çevresi ve kültürel peyzajı ile beraber bütüncül bir şekilde sürdürülebilir koruma ilkelerine uygun olarak restorasyon uygulamaları yapılması gerekmektedir. Son dönemlerde yapılan betonarme eklemeler ve çimento esaslı malzeme ile yapılan müdahaleler, yapının özgün malzemesine zarar veren uygulamalardır. Manastır kompleksinin bütüncül bir şekilde onarımdan geçmemesinden kaynaklı, yapıdaki hasarları tespit etmek de güç hale gelmektedir. Bundan dolayı yapının bütüncül olarak hazırlanacak rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri kapsamında koruma ve uygulama çalışmaları gerekmektedir. Köyünün kırsal- kültürel peyzajına önemli katkısı olan bu yapının, hem köy hemde Turabdin bölgesinin dini mimarisini anlama açısından korunması ve cemaati ile beraber var olması önem taşımaktadır.

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları:	
Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Katkı Oranı Beyanı:	1. yazar: %60 – 2. yazar: %40
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Sorumlu Yazar:	Leyla Aslan
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.	
<i>The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:</i>	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Author Contributions:	1 st author: %60 – 2 st author: %40
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Corresponding Author:	Leyla Aslan
Double-Blind Peer Review:	External-independent
<i>This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.</i>	

KAYNAKÇA

- Ahunbay, M. (1997). "Kilise". *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* içinde (s. 870-874). İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi.
- Bell, G. & Mundell Mango, M. (1982). *The Churches and Monasteries of The Tur Abdin*. London: Pindar Press.
- Butler, H.C. (1903). *Architecture and Other Arts*. New York, London: The Century Company, William Heinemann.
- Çevre Şehircilik Bakanlığı. (2022). *Amtlı*. Çevre Şehircilik Bakanlığı Hava Fotoğrafları Arşivi, Ankara, Türkiye.
- De Villard, U.M. (2012). *Mezopotamya Mimarisinde Kutsal Mekanlar*. İstanbul: Yaba Yayınları
- Hollerweger, H. (2002). *Turabdin: Living Cultural Heritage: Where Jesus' Language Is Spoken*, Linz.
- Keser, E. (2002). *Tur Abdin: Süryani Ortodoks Dini Mimarisi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Keser, E. (2008). *Church Architecture of Northern Mesopotamia AD 300-800*. Oxford: Oxford Üniversitesi.

- Milli Savunma Bakanlığı Hava Kuvvetleri Genel Müdürlüğü. (2022). *Anıtlı*. Milli Savunma Bakanlığı Hava Kuvvetleri Genel Müdürlüğü Arşivi, Ankara, Türkiye.
- Newcastle University. (2022). *Gertrude Bell in Turkey 1907-09*. Gertrude Bell Archive. Newcastle University, Newcastle, England.
- Palmer, A. (1990). *Monk and Mason on The Tigris Frontier: The Early History of Tur 'Abdin*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parry, O.H. (1895). *Six Months in a Syrian Monastery*. London: Gorgias Press.
- Pope, A.U. (1965). *Persian Architecture*. Braziller, New York
- Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu. (2022). *Anıtlı Dosyası (Arşiv Belgesi)*. Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi, Şanlıurfa, Türkiye.
- Strabon (1969). *Coğrafya*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını.

Midyat Han Yapılarının Mimari Özellikleri ve Koruma Sorunları*

Selma Demir
Diyarbakır - TÜRKİYE

Doç.Dr. Emine Ekinci Dağtekin

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-00002-6868-5267>

Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Diyarbakır - TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 19.07.2024

Kabul: 08.09.2024

On-line Yayın: 30.09.2024

Anahtar Kelimeler

Midyat
Han yapıları
Koruma
Tarihi Hanlar

Araştırma Makalesi

* Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.77507>

Öz

Midyat, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Mardin iline bağlı bir ilçedir. M.Ö.2000 yılından beri Dicle ve Fırat Nehirleri arasında yer alan ve verimli topraklara sahip olan Mezopotamya Bölgesi'nde yer alır. Midyat, Mardin-Midyat-Nusaybin arasında, Ortaçağda Süryani Hıristiyan merkezi ve ilk manastır yapılarının yapıldığı Tur Abdin olarak adlandırılan coğrafik alanda konumlanmıştır. Tarihi ve kültürel zenginlikleriyle bilinen Midyat, etnik ve dini çeşitliliği ile dikkat çeker. Midyat ve çevresi Süryanilerin, Kürtlerin, Türklerin, Arapların ve Yezidilerin birlikte yaşadığı çok dilli ve kültürlü bir yapıya sahiptir. Midyat Eski Midyat ve Estel olarak iki bölgeden oluşur. Midyat merkezde Süryaniler ve Kürt Müslümanlar, Yezidiler Estel tarafında ise Müslüman Araplar (Mhalmiler), Kürtler ve Türkler yaşamaktadır. Midyat ve çevresi, sahip olduğu stratejik konumu ile ticaretin yapıldığı, geliştiği önemli bir yerleşim yeridir. Diyarbakır ve Bitlis'e uzanan Mezopotamya-Anadolu ticaret yolunun Midyat'tan geçmesinden dolayı, yol güzergahı ve yerleşim alanlarında hanlar ve kervansaraylar yapılmıştır. Midyat'a, Osmanlı döneminden günümüze ulaşan üç han yapısı bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı daha önce herhangi bir çalışmaya konu olmamış Midyat ilçesinde bulunan Estel Hanı, Gelüşke Hanı ve Hayvan Hanı'nın belgelenecek literatüre kazandırmaktır. Çalışma kapsamında hanların mimari özellikleri, kullanım durumu, yapım tekniği ve malzeme özellikleri incelenmiş, bozulma durumları saptanmış, koruma tüzük ve yönetmeliklere bağlı olarak, korunmalarına yönelik öneriler geliştirilmiştir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Demir, S. & Ekinci Dağtekin, E. (2024). Midyat Han Yapılarının Mimari Özellikleri ve Koruma Sorunları. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 17(101), 217-236.

Architectural Features and Conservation Problems of Midyat Han Buildings*

Selma Demir
Diyarbakir – TÜRKİYE

Assoc.Prof. Dr. Emine Ekinci Dağtekin
Dicle University, Faculty of Architecture, Department of Architecture, Diyarbakir – TÜRKİYE

Article History

Submitted: 19.07.2024
Accepted: 08.09.2024
Published Online: 30.09.2024

Keywords

Kelam
Ibn Hazm
el-Fasl
Dışlayıcı söylem
Ehl-i Bid'at

Research Article

* This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.77507>

Abstract

Midyat is a district of Mardin province in the Southeastern Anatolia Region of Turkey. It is located in the Mesopotamian region, which lies between the Tigris and Euphrates Rivers, known for its fertile lands since 2000 BC. Midyat is located between Mardin-Midyat-Nusaybin, in the geographical area called Tur Abdin, which was the center of Assyrian Christian raunism in the Middle Ages and where the first monastery buildings were built. Known for its historical and cultural riches, Midyat attracts attention especially with its ethnic and religious diversity. Midyat and its surroundings have a multilingual and cultural structure where Assyrians, Kurds, Turks, Arabs and Yazidis live together. Midyat consists of two regions: Old Midyat and Estel. Assyrians and Kurdish Muslims live in the center of Midyat, while Yazidis and Muslim Arabs (Mhalmis), Kurds and Turks live on the Estel side. Midyat and its surroundings are an important settlement where trade is carried out and developed with its strategic location. Since the Mesopotamian-Anatolian trade route extending to Diyarbakir and Bitlis passed through Midyat, inns and caravanserais were built along the route and in the settlement areas. There are three inn structures in Midyat that have survived from the Ottoman period to the present day. The aim of this study is to document Estel Inn, Gelüşke Inn and Animal Inn in Midyat district, which have not been the subject of any study before, and to bring them into the literature. Within the scope of the study, the architectural features, usage status, construction technique and material properties of the inns were examined, their deterioration was determined, and suggestions were developed for their protection in accordance with the conservation statutes and regulations.

GİRİŞ

Anadolu'da, tarih boyunca birçok farklı medeniyet ve kültür tarafından kullanılmış, çeşitli türlerde konaklama yapıları bulunmaktadır. Hanlar, şehir merkezlerinde ya da ticaret yolları üzerinde, kervanların konaklaması ve ticaretin yapılması amacıyla inşa edilmiştir (Akozan, 1963:133). Han, kelimesi zaman içerisinde 'kervansaray' yerine kullanılmış olsa da iki yapı grubu birbirinden farklıdır. Kervansaraylar genellikle şehirler arasında bulunan ticari yollarda, han yapıları ise kent içinde bulunan konaklama yapılarıdır (Cezar, 1981:45). Hanlar konumlarına göre menzil hanları ve şehir içi hanları, işlevlerine göre 'yolcu hanları' ve 'ticaret hanları' olarak gruplandırılmıştır. Kent içinde yapılan hanlar bedesten, arasta, çarşı gibi ticari eşyaları koruma, saklama ve pazarlama amacıyla da kullanılmıştır. Hanlar genellikle tek katlı, iki veya üç katlı, orta avlulu, dikdörtgen veya kare planlıdır. Avlunun ortasında bir çeşme, mescit veya şadırvan, çevresinde ise revaklı bir bölüm ve arkasında odalar yer alır. Hanların giriş katları genellikle ahır, depo, tamirhane gibi işlevlerde, üst katlar ise insanların konakladığı mekan şeklinde kullanılmıştır (Usta Keleş, 1994: 99).

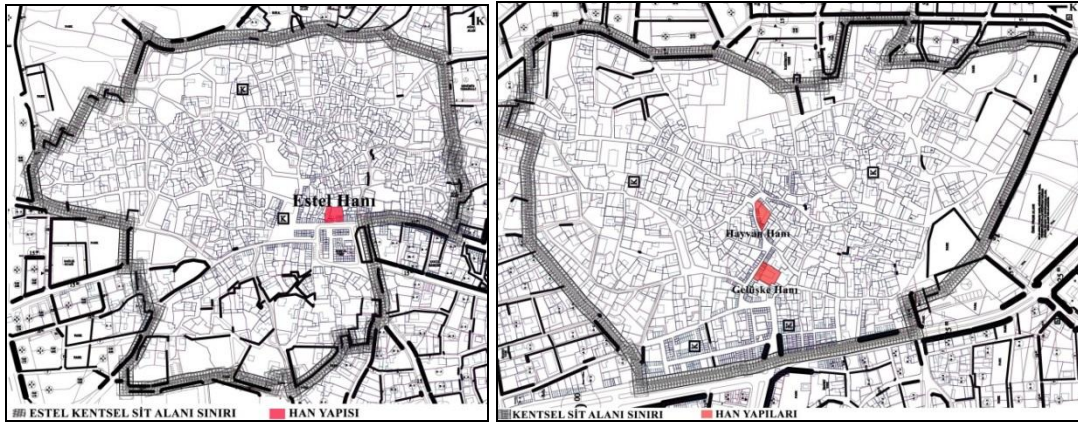
Midyat, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Mardin iline bağlı bir ilçedir. M.Ö.2000 yıllarında Dicle ve Fırat Nehirleri arasında verimli topraklara sahip olan Mezopotamya Bölgesi'nde yer alır. Midyat adı tarihte ilk kez Asur dönemi yazılı kayıtlarında (M.Ö.884-858) Mağaralar Kenti anlamına gelen Matiate ve Matuyatu olarak kaydedilmiştir. Sümer Asur Roma ve Osmanlı medeniyetlerine tanıklık etmiştir. (İşler&Çetin, 2000.4-14, Erkanal, 2007:4; Günay, 2007:682). Midyat, Mardin-Midyat-Nusaybin arasında Tur Abdin olarak adlandırılan, Ortaçağda Süryani Hıristiyan rauaniliğinin merkezi ve ilk manastır yapılarının yapıldığı coğrafik alanda yer alır. Tarihi ve kültürel zenginlikleriyle bilinen Midyat, etnik ve dini çeşitliliği ile dikkat çeker. Midyat ve çevresi Süryanilerin, Kürtlerin, Türklerin, Arapların ve Yezidilerin birlikte yaşadığı çok dilli ve kültürlü bir yapıya sahiptir. Midyat Eski Midyat ve Estel olarak iki bölgeden oluşur (Şekil 1). Estel, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Midyat'ın güneybatısında ve tarihi merkeze yaklaşık üç kilometre mesafede yer alan bir köy yerleşmesi iken, 1935'de Midyat ile birleştirilerek tek belediye ile yönetilmektedir (Şekil 2). Midyat merkezde Süryaniler ve Kürt Müslümanlar, Yezidiler; Estel'de ise Müslüman Araplar (Mhalmiler), Kürtler ve Türkler yaşamaktadır (Honigmann, 1960:101; Yılmazçelik,1995:95).

Şekil 1: Mardin, Midyat Konumu (sağda), Estel, Midyat konumu (solda) (Google Earth üzerine işlenerek) (2023)

Estel, Mardin karayolu ile Midyat'a bağlanır. Yol boyunca oluşan yeni yapılanma eski kent dokusunun korunmasını sağlamıştır. Geleneksel dokunun korunması için 2001 yılında Estel ve Eski Midyat'ta tarihi yapıların yoğun olduğu bölgeler Kentsel Sit Alanı olarak belirlenmiştir (Şekil 2). Eski Midyat bölgesinde 6 kilise (Mor Şimuni, Mor Şarbel, Mor Aksnoyo, Mor Barsavmo, Protestan ve

ve Midyat Kentsel Sit Alanı içerisinde, Estel Hanı ise Yukarı Çarşı'da ve Estel Kentsel Sit Alanı içerisinde yer almaktadır (Şekil 3). Gelüşke Hanı, Hayvan Hanı'na göre daha gösterişli bir yapıya sahiptir (Dalkılıç, 2004:87-92).

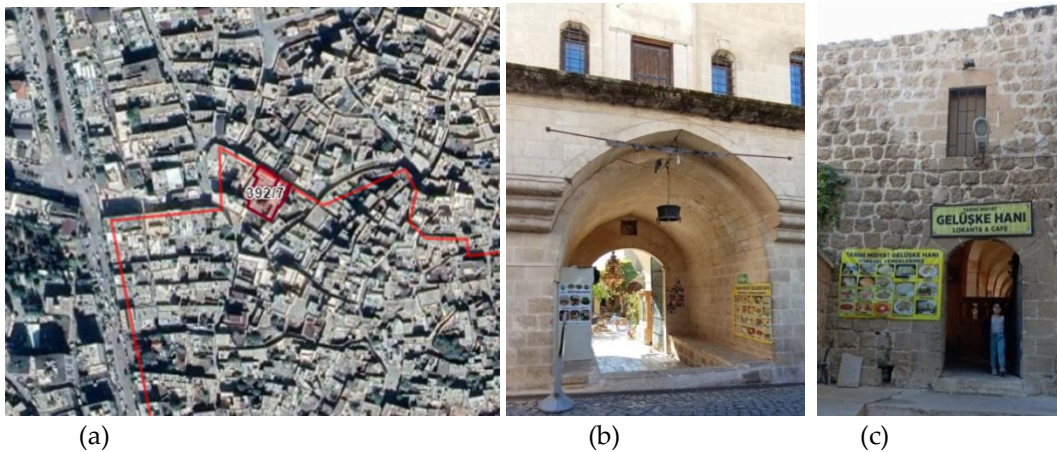

Şekil 3: (Solda) Estel Kentsel Sit alanı, (Sağda) Midyat Kentsel Sit alanı (halihazır harita üzerine işlenerek) (2023)

1. Gelüşke Hanı

Gelüşke Hanı, Işıklar Mahallesi'nde yer almaktadır. Yapıda herhangi bir kitabeye rastlanmamıştır. 1903 yılında Süryani bir vatandaş olan Musa Samas isimli şahıs tarafından inşa edilmiştir (Mardin Kültür Envanteri, 2022:249). 1950-70 yılları arasında köylü pazarı, 1980 yılından sonra hayvan ahır ve mezbahane olarak kullanılmıştır (Karakaş & Karakaş, 2015:308-309). Günümüzde kafeterya olarak işlevlendirilmiştir.

Gelüşke Hanı'na kuzey ve güneybatısında bulunan kemerli kapılardan ulaşılır. Kuyumcular çarşısında bulunan hanın kuzeydeki girişi, sivri kemerli eyvanın içine yerleştirilmiştir. Giriş kapısı, 2,30 m genişliğinde, 1,10 m derinliğinde ve 3,25 m yüksekliğindedir (Mardin Kültür Envanteri, 2022:249). Hanın güneybatısında bulunan ikinci giriş kapısı, daha küçük ve basık kemerlidir. Yapının giriş kapısı ile avlu arasındaki kot farkı 4 basamaklı merdivenle sağlanmaktadır (Şekil 4).

Şekil 4: Konumu (a) (Uydu fotoğrafı üzerine işlenerek), (b) Ana Giriş (2023), (c) İkinci Giriş (2023)

Gelüşke Hanı, avlulu, bodrum, zemin ve birinci kat olmak üzere toplamda üç kattan

oluşmaktadır. Zemin kat avlu merkezli olup, giriş dışındaki üç kanatta revaklar, revakların gerisinde mekanlar yer alır. Zemin katta, kuzeydoğu kanadında bölme duvarlarının bulunmadığı dikdörtgen mekan, hayvanlarını dinlendirdiği ahır, diğer mekanlar erzakların saklandığı depolar ve konaklama mekanı olarak düzenlenmiştir. Günümüzde kafeterya olarak kullanılan hanın batı ve kuzey kanadında wc, mutfak, depo servis mekanları bulunmaktadır (Şekil 5).

Şekil 5: (a) Zemin Kat Planı, (b) Birinci Kat Planı, (c) Bodrum Kat Planı (Güler, 2023, düzenlenerek)

Gelüşke Hanı'nın zemin katı ile birinci katı arasındaki bağlantı, zemin katın kuzeydoğu ucunda bulunan bir merdivenle sağlanmaktadır. Hanın birinci katında kuzey yönde 'T' planlı mekanın iki tarafına yerleştiren toplam dört mekan, doğuda dikdörtgen plan formulu iki mekan bulunmaktadır (Şekil 6). Bodrum kat, birbiriyle bağlantılı olmayan 3 ayrı bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerden biri güneyde, ikisi kuzeyde yer alır. Zemin kattan bodrum kata güneyde bulunan alana 14 basamaklı ve kuzeydoğu ve kuzeybatıda bulunan alana ise avludan 8 basamaklı merdivenle ulaşılmaktadır. Bodrum kat depo olarak kullanılmaktadır (Şekil 5).

Şekil 6: (a) Avlu, (b) Zemin Kat Kafe Alanı (2023), (c) Birinci Kata Çıkan Merdiven, (d) Bodrum Kat Kuzey Girişi (2023)

2.Estel Hanı

Estel Hanı, Ulucami mahallesinde, kentin işlek caddesi üzerinde yer almaktadır. İnşa kitabesi bulunmayan hanın, yapım tarihine ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Yapı günümüzde "Kent Müzesi" olarak kullanılmaktadır. Hana erişim yapının güneyinde bulunan Hükümet Caddesi'nden

sağlanmaktadır. Hanın sadece bir girişi bulunmaktadır (Şekil 7).

Şekil 7: Estel Hanı Konumu (Solda), Estel Hanı Girişi (Sağda) (2023)

Yapı 'U' plan tipine sahip olup 2 katlı ve tek avlulu hanlar grubuna girmektedir. Güney cephesinde kemerli bir girişle ulaşılan avlu, doğu-batı yönünde 22 m, kuzey-güney yönünde 15.50 m ölçülerindedir (Şekil 8).

Şekil 8: Estel Han Şematik Planı (Solda), (2023), Estel Hanı Avlusunu (Sağda) (2023)

Estel Hanı revaksız, avlulu han grubuna girmektedir. Avlu çevresinde üç kanattan oluşan hanın giriş kapısının kuzey ve güneyinde bulunan mekanlar, taş kaplamalı betonarme yapım sistemi ile yenilenmiştir. Tüm mekanlar avluya açılmaktadır (Şekil 9). Hanın avluya bakan doğu cephesinde iki mekan, kuzey cephesinde bir mekan, batı cephesinde ise dört adet mekan bulunmaktadır. Yapının üst katında yer alan mekanlar, handan bağımsız olup 3 farklı girişi olan konutlara aittir. Bodrum kata, avlunun kuzeyinde ve doğusunda bulunan mekanlardan merdiven ile ulaşılır. Bodrum kat kayaya oyularak yapılmış mağaralardan oluşmaktadır (Şekil 10).

Şekil 9: Estel Hanı Batı Cephesi (Solda), (2023), Estel Hanı Doğu Cephesi (Sağda) (2023)

Şekil 10: Bodrum Kat Oyukları (2023)

3. Hayvan Hanı

Hayvan Hanı, Akçakaya Mahallesi'nde yer almaktadır (Şekil 11). "L" plan tipine sahip olan han, tek avlulu 3 katlı hanlar grubuna girmektedir. İnşa kitabesi olmayan hanın yapım tarihi bilinmemekle birlikte 18.yy veya 19.yy da yapıldığı düşünülmektedir. Hayvan hanı amorf bir parsel üzerinde, üçgen formulu bir avlu etrafında dizilen mekanlardan oluşmaktadır (Dalkılıç, 2004:92). Yapıda hayvan ticareti yapıldığı için 'Hayvan Hanı' olarak adlandırılmıştır (Kişisel Görüşme, Z.Aslan, 16 Aralık 2023).

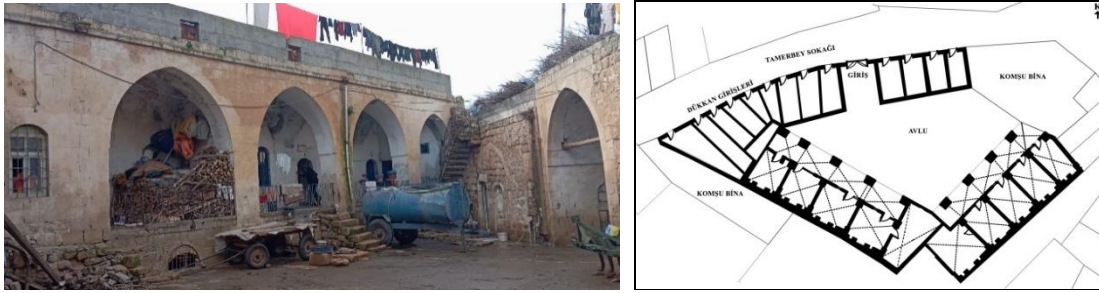

Şekil 11: Konumu (Solda), Hayvan Hanı Sokak Cephesi (Sağda) (2023)

Yapıya kuzey yönde, Tamerbey Sokağı'na bakan sivri kemer içerisine yerleştirilmiş kapı ile ulaşılır. Zemin ve birinci katın avluya bakan odaları konaklama, sokağa bakan kısımlar dükkan olarak işlevlendirilmiştir. Bodrum katı kayaya oyularak yapılmıştır. Hanın zemin katına ait güneybatı kanatta konut işlevli avluya bakan dört adet mekan, güneydoğu kanadında ise ahır/ depo olarak işlevlendirilen beş adet mekan bulunmaktadır (Şekil 12, 13). Hanın birinci katında iki adet konut kullanımlı oda bulunmaktadır. Hanın kuzeyinde sokak cephesinde on üç adet dükkan yer almaktadır.

Şekil 12: Hayvan Hanı Güneybatı Cephesi (2023)

Şekil 13: Hayvan Hanı Güneydoğu Cephesi, Zemin Kat Şematik Planı (2023)

Hanın güneybatı kanadında dört kemerli, güneydoğu kanadında beş kemerli revak avluya açılır. Hayvan hanının zemin katındaki mekanlara ait pencereler revağa açılmaktadır. Güneydoğu ucunda bulunan bir revak kemeri kapatılmıştır. Avludan zemin kata sekiz basamaklı merdiven ile ulaşılır. Birinci kata erişim hanın kuzeybatısında bulunan taş merdivenle sağlanmaktadır. Birinci katta revakların üstü teras olarak kullanılmaktadır. Bu katta odaların güneyine mutfak, banyo eklenmiştir. Avludan bodrum kata her iki koldan da taş merdivenle inilir. Bodrum kata ait yarım daire kemerli pencere ve kapılar avluya açılır.

MİDYAT HANLARININ MİMARİ ANALİZİ

Plan ve mekan düzenlemesi

Osmanlı'da kent içinde yer alan hanlar genellikle iki katlı inşa edilmiştir. Çoğunlukla zemin katta ahır, depo gibi servis bölümleri üst katta ise yolcuların konaklama ihtiyacına hizmet eden barınma birimleri bulunmaktadır. Yapının ortasında bir avlu ve bu avluya açılan revaklar bulunmaktadır (Yalçın, 1997:753). Midyat Gelüşke Hanı ile Hayvan Hanı bodrum, zemin, birinci kat olmak üzere üç kattan, Estel Hanı ise zemin kattan (tek kat) oluşmaktadır.

Osmanlı hanlarının avlu cephelerini oluşturan en önemli unsur revaklardır. Ancak revaksız han örnekleri de bulunmaktadır. Revaksız avlulu han örneklerinde mekanlar avluya doğrudan bir kapı veya pencere ile açılmaktadır (Ersoy, 1994:76). Gelüşke Hanı ile Hayvan Hanı avlulu ve revaklı han, Estel Hanı ise avlulu revaksız han grubuna girmektedir.

Osmanlı dönemi hanları parselin biçimine göre şekillenmiştir. En fazla kare veya kareye yakın formlarda inşa edilmelerine rağmen amorf formlarda yapılan hanlarda bulunmaktadır. Estel Hanı ile Gelüşke Hanı'nın dikdörtgen, Hayvan Hanı üçgene yakın amorf bir formda tasarlanmıştır.

Osmanlı kent içi hanlarında avluda kuyu, çeşme, şadırvan, mescit ögesine rastlanmaktadır. Gelüşke Hanı'nda avluda kuyu ve şadırvan, Estel Hanı'nda ve Hayvan Hanı'nda da avluda sadece kuyu bulunmaktadır.

Cephe Düzenlemesi

Osmanlı kent içi hanlarında cepheyi vurgulayan en önemli eleman giriş kapısıdır. Giriş kapısı, yuvarlak ya da basık kemerli, dışa taşan portallı, taç kapı şeklinde de öne çıkar (Ersoy, 1994: 80). Gelüşke Hanı'nın giriş kapısı yapının orta aksında, sivri kemerle oluşturulan portalin içinde yer alır. Giriş portali yörede sık raslanan eyvan ve kabaltı şeklinde tasarlanmıştır. Kemerin iki tarafı üzengi noktasından başlamak üzere üç sıra giderek yükseltilen bingiler ile vurgulanmıştır. Bu durum sokağa açılan dükkanların kemerleri arasında da aynı şekilde devam etmektedir. Avlu yüzeyinde kuzey yönde üst katta giriş vurgusu devam ettirilerek, cumba şeklinde öne çıkarılmıştır.

Estel Hanı giriş kapısı, Midyat'a özgü taş işçiliğine sahiptir. Yapım tekniğinden kapının yenilendiği anlaşılmaktadır. Avluya bakan pencereler dikdörtgen şeklinde sınırlanmış yivli bir çerçeve içinde yer alır. Pencerelerin üzerinde, duvar yüzeyinde hafif kabartılarak öne çıkarılan sivri kemerler bulunmaktadır.

Malzeme ve Teknik

Midyat Gelüşke, Hayvan ve Estel Hanı yığma yapım sistemi ile yapılmıştır. Taşıyıcı sistem öğelerini duvarlar, kemerler, ayaklar ve sütunlar oluşturmaktadır. Duvarlar yığma yapım sistemi özelliği taşıyan kalın taş duvarlar şeklindedir. Revak ve mekanlarda çapraz tonoz ve beşik tonoz kullanılmıştır (Şekil 14). Üst örtü düz dam şeklinde yapılmıştır. Avluya bakan revaklar sivri ve basık kemerlidir.

Osmanlı hanlarının cephelerinde ve üst örtü sistemlerinde düzgün kesme taş, dolgu malzemesi olarak moloz taş ve tuğla kullanılmıştır (Ersoy, 1994:89). İncelenen hanlarda duvarlarda kalker taşı, cephe yüzeylerinde kesme taş ve dolgu malzemesi olarak kaba moloz taş kullanılmıştır. Açıklıklar sivri, basık ve yarım daire kemerler ile geçilmiştir. Kemer ve tonozları taşıyan ayaklar kare planlı olup ölçüleri han yapılarında değişiklik göstermektedir. Estel Han ile Hayvan Han'ında taşıyıcı ayaklar, yaklaşık 100 cm, Gelüşke Han'ında 85 cm ölçülerindedir.

Gelüşke ve Hayvan Hanı'nda avlu zemini kalker taşı, Estel Han'ında kesme taştır. Yapıların sokak ve avlu cephelerinde, kapı, pencere ve revak kemerlerinde düzgün kesme taş kullanılmıştır. Tonozlarda sıva ve kaba yonu taş yüzeyler görülür. Estel Hanı'nda tonoz yüzeyi kaba yonu, Gelüşke Hanı ile Hayvan Hanı'nın ise sıvalıdır. Kapı ve pencere malzemesi ahşap, parmaklıklar metal malzemedendir. Hayvan Hanı'da kapı ve pencere doğramaları pvc, demir malzemeyle değiştirilmiştir (Tablo 1).

Şekil 14. (a) Gelüşke Hanı Çapraz Tonoz, (b) Revaklar, (c) Estel Hanı Beşik Tonoz, (d) Hayvan Hanı Giriş Kapısı Sivri Basık Kemer (2023)

Tablo 2: Midyat Kent İçi Hanlarının Mimari Eleman ve Malzeme Tablosu

TİCARET+KONAKLAMA HANLARININ MİMARİ ÖZELLİKLERİ						
ADI	ESTEL HANI		HAYVAN HANI		GELÜŞKE HANI	
YAPIM TARİHİ	Bilinmiyor		18.yy veya 19.yy		1903	
KAT SAYISI	2		3		3	
HAN TİPİ	Kent içi Han		Kent içi Han		Kent içi Han	
RESİM						
PLAN ÖZELLİKLERİ	GİRİŞ	Duvar	Düztün kesme taş	Düztün kesme taş	Düztün kesme taş	
		Geçiş Elemanı	Tonoz	Beşik Tonoz	Beşik Tonoz	
		Merdiven	Yok	Yok	Var	
		Üst Örtü Sistemi	Dam	Dam	Dam	
	AVLU	Duvar	Moloz-Düztün Taş	Düztün Kesme Taş	Düztün Kesme Taş	
		Sayı	1	1	1	
		Kuyu	Var	Var	Var	
		şadırvan Kapı	Yarım Daire Kemer	Basık Kemer	Basık Kemer	
	REVAKLAR	Sayı	-	9	17	
		Duvar	-	Moloz taş	Düztün kesme taş	
		Üst Örtü Sistemi	-	Çapraz Tonoz	Çapraz Tonoz	
		Geçiş Elemanı	-	Moloz taş	Moloz taş	
	MEKANLAR	Duvar	Düztün kesme taş-Kaba Yonu Taş	Düztün Kesme Taş	Düztün Kesme Taş	
		Üst Örtü Sistemi	Çapraz Tonoz	Çapraz Tonoz	Çapraz Tonoz	
		Geçiş Elemanları	Moloz Taş	Moloz taş	Moloz taş	
		Sayı	7	9	15	
		Aydınlatma Elemanı	Kapı ve Pencere	Kapı ve Pencere	Kapı ve Pencere	
		Kapı	Yarım Daire kemer	Basık Kemer	Basık Kemer	
	İŞLEVİ	İlk İŞlevi	Han	Han	Han	
		Günümüz İŞlevi	Kent Müzesi	Konut	Kafe	

HANLARIN KORUMA SORUNLARI

Tarihi yapılara yapılan bilinçsiz müdahaleler yada terk edilme durumu yapının özgün biçimini kaybetmesine ve koruma sorunlarının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Midyat'ta bulunan han yapılarında görülen bozulmalar, niteliksiz müdahaleler ve malzeme bozulmaları şeklinde iki başlık altında incelenmiştir. Niteliksiz müdahaleler yapının bakım ve onarım çalışmasında yapılan ekler ve değişimleri kapsamaktadır. Çatlaklar, derz boşalmaları, yüzey kaybı, aşınma, siyah tabaka oluşumu, çukurlaşma/oyuklanma, bitki oluşumu, çiçeklenme (tuz kristallenmesi), lekelenme, yosun oluşumu ise malzeme bozulmaları içerisinde ele alınmıştır.

Niteliksiz Müdahaleler

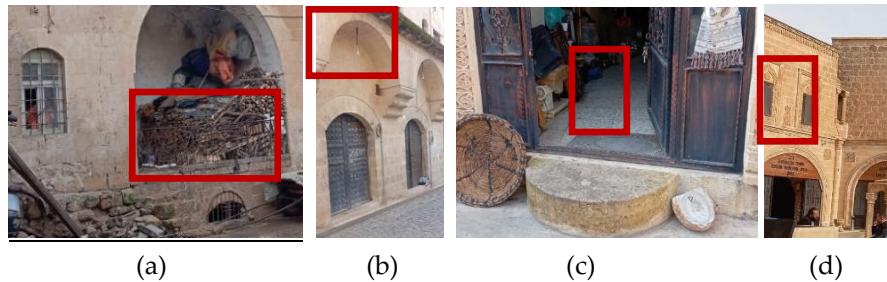
Ek Yapımı

Midyat tarihi han yapılarında niteliksiz ekler, hatalı onarımlar ve bilinçsiz müdahaleler sebebiyle, özgün mimari unsurlar zaman içerisinde zarar görmüş veya yok olmuştur. Hayvan Hanı'nın güneybatı kanadının kuzey revağının bir kısmı betonarme duvarlarla bölünerek mutfağa dönüştürülmüştür. Güneybatı kanadının güney revağının avluya bakan açıklığı duvar ile kapatılmıştır. Güneydoğu kanadında batı köşesindeki revak briketle kapatılmıştır. Ayrıca güneydoğu kanadında revak açıklıkları 90-140 cm arasında değişen yüksekliklerde briket duvarlar örülmüştür (Şekil 15).

Şekil 15: (a) Hayvan Hanı Betonarme Ek (2023), (b) Hayvan Hanı Revak Kapatılması, Örülen Duvarlar (2023)

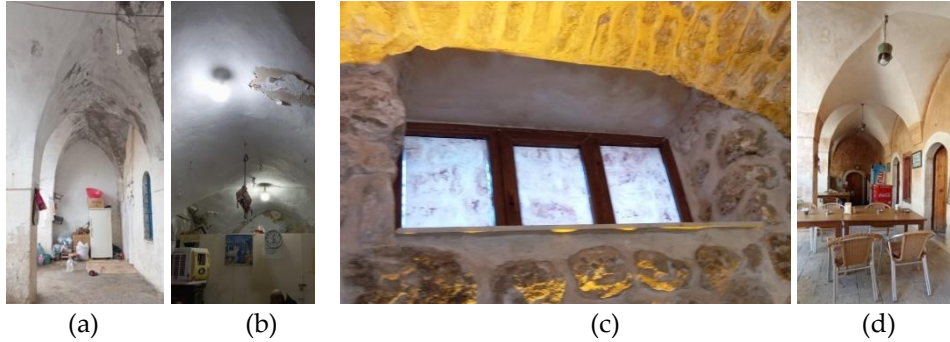
Hayvan Hanı'nın birinci katında mutfak, banyo mekanı oluşturmak için betonarme muhdes bölümler eklenmiştir. Zemin katta konut kullanımlı alanlarda karo döşeme, birinci kata çıkan taş merdiven, bodrum ve zemin kat pencerelerine, revaklar arasına demir korkuluk eklenmiştir (Şekil 14). Estel Hanı'nda giriş kapısının doğusunda ve batısında betonarme bölümler eklenmiştir. Gelüşke ve Estel Hanı'nda mekanların zemini seramik ve karo malzeme ile kaplanmıştır. Tüm hanların cephelerinde kablo, su borusu gibi muhdes ekler bulunmaktadır. Kapı, pencere malzemeleri demir ve pvc olarak değiştirilmiştir (Şekil 16).

Şekil 16: (a) Hayvan Hanı Demir Korkuluk, (b) Gelüşke Hanı Kablo, Aydınlatma Elemanı, Demir Kapı, (c) Estel Hanı Karo Döşeme, (d) Estel Hanı Teknik Donatılar

Onarımlar

Tarihi yapılarda yapılan onarımlarda en fazla kullanılan malzeme çimentodur. Çimento kullanımı; özgün malzemede dökülmeye, ufalanmaya, tuzlanmaya sebep olmaktadır. Hayvan Hanı'nda, giriş kapısına ait revakların üst örtüsü, parapet duvarının güneybatı kanadı karabeton sıva ve badana ile kaplanmıştır. Zemin katta revakların döşemesinde taş merdivenlere ve güneybatı kanadının damına beton şap dökülmüştür. Güneydoğu kanadında parapet duvarının boşalan derzleri çimento ile doldurulmuştur. Estel Hanı'nın tonozlarında, Gelüşke Hanı'nın revak ve iç mekanlarının tonoz yüzeyinde sıva ve badana ile onarımlar yapılmıştır. Estel Hanı'nın kuzey kanadının batı ucunda yer alan pencerelerin zemini seramikle kaplanmıştır (Şekil 17).

Şekil 17: (a) Hayvan Hanı Sıva-Badana, (b) Estel Hanı Sıva-Badana, (c) Seramik Parapet, (d) Gelüşke Hanı Sıva-Badana

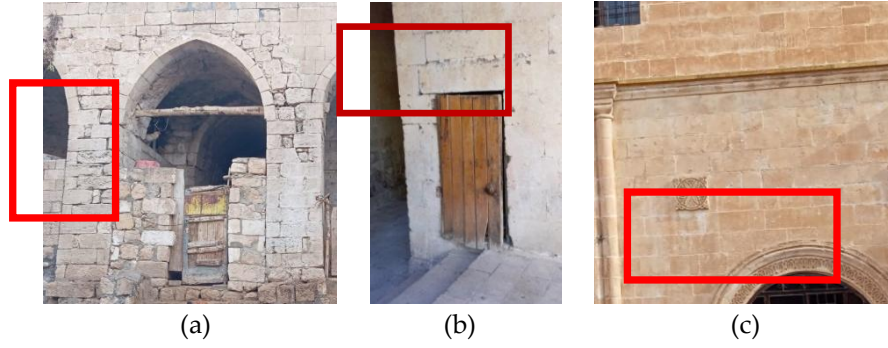
Malzeme bozulmaları

Çatlaklar

Yığma yapım sistemli yapılarda, duvarlar taşıyıcı sistemi oluşturmaktadır (Döndüren vd., 2017:48). Taşıyıcı sistemde süreksizliğin olması çatlaklara sebep olmaktadır. Çatlaklar gerilmenin yoğun olduğu alanlarda oluşur. Duvar düzleminde oluşan dik eğilme ya da düzlemlerle paralel oluşan kayma gerilmeleri, kapı ve pencere kenarlarında daha fazla görülmektedir (Yaldız vd.2011:1042). Hayvan Hanı'nda ve Gelüşke Hanı'nda duvar, kemer ve tonozlarda beş santimetreden küçük çatlaklıklar tespit edilmiştir. Çatlaklıklara epoksi vb dolgu malzemesi ile müdahale edilmesi gerekmektedir.

Derz boşalmaları

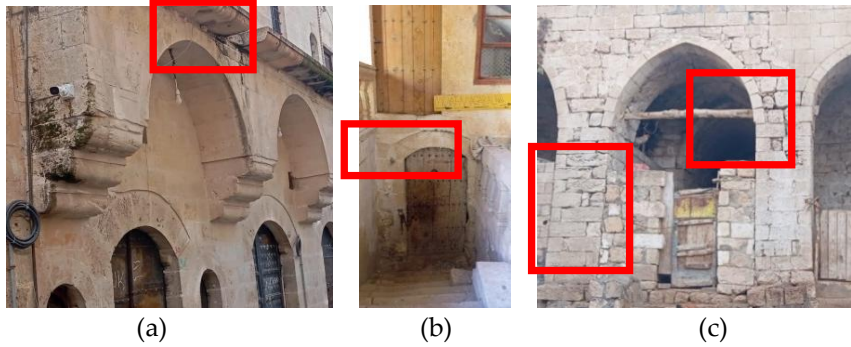
Duvar yüzeyindeki taşların arasında bulunan derzler, yüzeye yağmur suyunun etki etmesiyle zamanla çözünür, zayıflar ve duvardan kopar. Bu nedenle taşlar arasındaki derzlerde boşluk oluşur ve taşları birbirine bağlayan bağ kopmuş olur. Taşların arasında derzlerin yok olması üzerine hava koşullarına maruz kalan taşlar zamanla aşınır ve zarar görür (Giray Küçük, 2020:880). Hayvan Hanı'nda cephelerde, iç mekanlarda, duvarlarda, Gelüşke Hanı'nda cephe yüzeylerinde, iç mekan zemin kaplamalarında, duvarlarda, Estel Hanı'nda ise cephe yüzeylerinde derz boşalmaları görülmektedir (Şekil 18).

Şekil 18: Hayvan hanı(a), (b) Gelüşke hanı, Estel Hanı derz boşalmaları

Yüzey kaybı

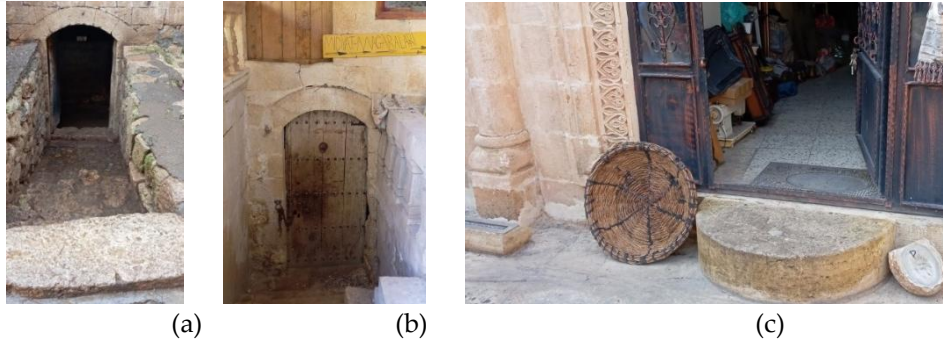
Malzemenin iç yapısına ve dış etmenlere bağlı olarak yüzey kayıpları oluşmaktadır. Yüzeyden kopan parçaların büyüklüğü derinliğe bağlı olarak değişebilmektedir. Su, nem ve rüzgarın etkisiyle ıslanma, kuruma döngüleri oluşmaktadır. Bu döngülerin etkisiyle zamanla yüzeyde pürüzlenme olur, ardından mekanik açıdan zayıflar ve suya maruz kalması üzerine çözünmeye başlar. Suyun taşın iç yüzeyine sızıp kılcal boşlukları doldurması üzerine, dış yüzeye basıncın etki etmesiyle zayıflayan dış yüzey düşer (Giray Küçük, 2020:880). Böylece taşın ana kütlede düşmesi ve yüzey kaybı meydana gelir. Gelüşke Hanı ile Hayvan Hanı'nda cephe yüzeylerinde, duvarlarda, kapı pencere eşiklerinde kayıplar oluşmuştur (Şekil 19).

Şekil 19: (a) Gelüşke Hanı, (b) Hayvan Hanı, (c) Yüzey kayıpları (2023)

Aşınma

Sürtünmeye maruz kalan yapı elemanlarında aşınma meydana gelmektedir. Sürtünmeden dolayı yapı elemanının yüzeyinde bozulmalar, kesitte incelme, kenarların yumuşaması gibi durumlar ortaya çıkmaktadır (MEB, 2013:25). Genellikle bu tür bozulmalar insan hareketinin yoğun ve sürekli olduğu alanda görülmektedir. Hayvan Hanı'nın doğal taş ile kaplanmış merdiven basamaklarında, birinci katın üst örtü döşemesinde insan hareketlerine bağlı olarak aşınma oluşmuştur. Gelüşke Hanı ile Estel Hanı'nda da insan hareketlerinin sürtünmeye sebep olmasından dolayı eşiklerde, kapı girişlerinde, yapının farklı yerlerinde aşınma meydana gelmiştir (Şekil 20).

Şekil 20: Hayvan Hanı (a), Gelüşke Hanı (b), Estel Hanı (c) aşınma örnekleri (2023)

Siyah tabaka oluşumu

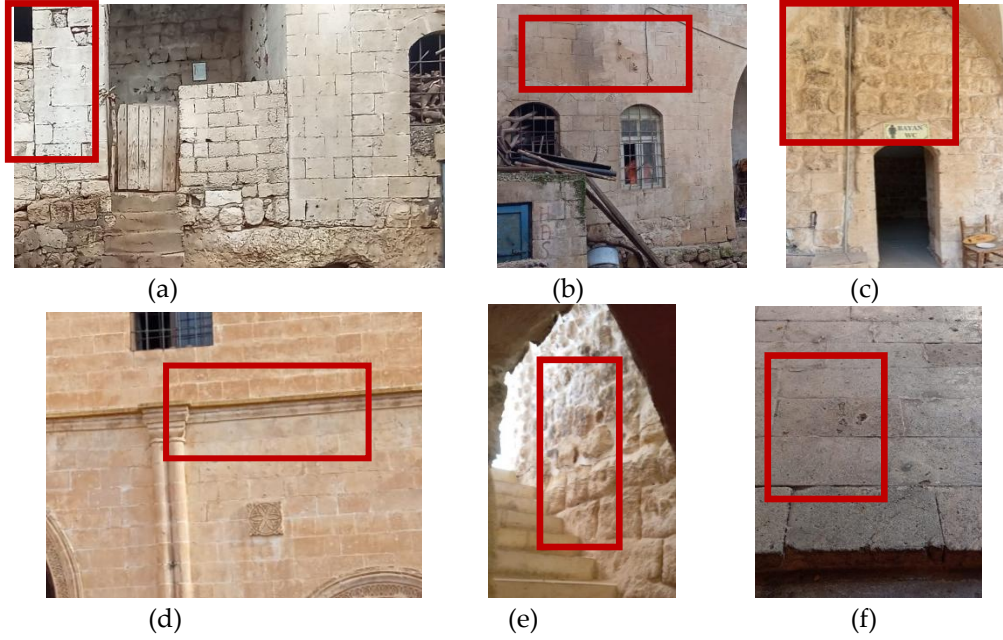
Atmosferdeki gazlar, asit yağmurları, ısınma sistemleri, sanayi atıkları vs. yapıların yüzeyinde kirli bir tabakanın oluşmasına sebep olur (Ahunbay, 2007:57). Hayvan Hanı'nın avluya bakan cephe yüzeylerinde, birinci katı çatı katına bağlayan merdiven basamaklarında siyah tabaka oluşmuştur. Gelüşke Hanı'nın iç mekan duvarlarında, avluya ve sokağa bakan dış cephe yüzeylerinde, revaklarda, Estel Hanı'nın avluya bakan cephelerinde siyah tabaka oluşumları meydana gelmiştir (Şekil 21).

Şekil 21: (a) Hayvan Hanı avlu duvarında siyah tabaka oluşumu, (b) Estel Hanı (avluya bakan cephe siyah tabaka oluşumu) (2023)

Çukurlaşma/ Oyuklanma

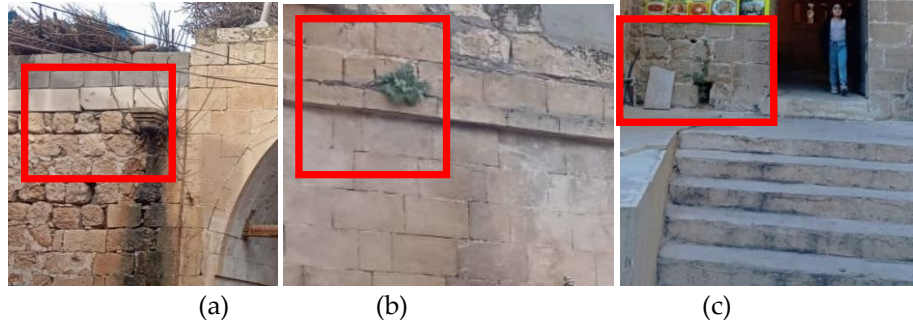
Yapı yüzeyi üzerinde görülen küçük boyutta olan boşluklar çukurlaşma olarak tanımlanmıştır. Bu çukurlar farklı boyutlarda ve şekillerde görülmektedir. Taşın eriyebilen ya da kopabilen yapıda olması, atmosfer olaylarının etkisiyle çukurlaşmalar meydana gelmektedir. Hayvan Hanı'nın avluya bakan cephe yüzeylerinde, revak yüzeylerinde, revak ayaklarında, kemerlerde zemin kat ile birinci katı birbirine bağlayan taş merdiven basamaklarında, hanın güneydoğu kanadının zemin kat damında çukurlanma/ oyuklanma olduğu tespit edilmiştir. Gelüşke Hanı'nın cephe ve duvar yüzeylerinde, zemin kaplamalarında çukurlaşma/oyuklanma görülmektedir (Şekil 22).

Şekil 22: (a, b) Hayvan Hanı çukur oluşumu, (c), (d) Gelüşke Hanı duvarda ve avlu kaplamasında çukur oluşumu, (e,f) Estel Hanı avluya bakan cephe ve iç mekan duvarda çukur oluşumu (2023).

Bitki oluşumu

Rüzgar aracılığıyla taşınan bitki, tohumları, taş malzemeli yapılarda oluşan çatlaklara, boşluklara yerleşir. Yağmur sularının etkisiyle bitki tohumları çimlenip gelişir. Bitkilerin kökleri çatlaklar arasına yayılarak taş malzemeyi tahrip eder. Ayrıca bitkilerin saldıdığı asitler, çatlakların büyüyüp genişmesine sebep olur (Benli, 2007:204). Hayvan Hanı'nın avluya bakan güneybatı cephesi ile avlu duvarında bitki oluşumu, Gelüşke Hanı'nın güneybatı girişinin dış cephe yüzeyinde bitki oluşumu meydana gelmiştir (Şekil 23).

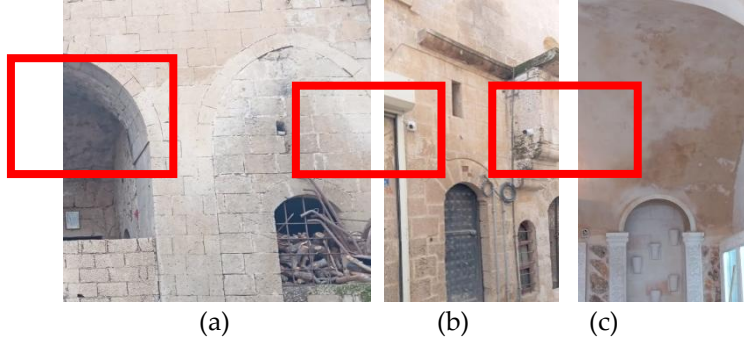

Şekil 23: Hayvan Hanı bitki oluşumu (a), Gelüşke Hanı duvarda bitki oluşumu (b) (2023)

Çiçeklenme (Tuz kristallenmesi)

Çözünabilen tuzlar, su emilimi yoluyla taş yüzeyin kırık alanlarına, gözeneklerine ulaşır (Ünal, 2023:51). Taşa nüfuz eden su, sıcaklık arttıkça buharlaşır. Buharlaşan suyun bileşiminde yer alan tuzun taş yüzeye çökmesi üzerine çiçeklenme meydana gelir. Bunun yanı sıra kristalleşen tuz; taş yüzeyinde pullanma, çatlamaya, levhalar şeklinde parça kopmalarına, taş yüzeyinde sarı veya beyaz renkli alanların oluşmasına sebep olmaktadır (Yıldırım, 2007:13). Hayvan Hanı, Gelüşke Hanı ile Estel

Hanı'nın atmosfer olaylarına maruz kalan cephe yüzeylerinde nemden kaynaklı çiçeklenme oluşmuştur (Şekil 24).

Şekil 24: Hayvan Hanı (a), Gelüşke Hanı (b), Estel hanı (c) çiçeklenme oluşumu (2023)

Lekelenme

Çeşitli dış faktörlerin etkisiyle, yapı malzemesinin üzerinde renk değişiklikleri görülmektedir. Söz konusu lekelenmeler genellikle korozyon etkisiyle oluşmaktadır. Korozyon, yapı yüzeyine temas eden metal malzemelerin kimyasal ve elektrokimyasal reaksiyonların etkisiyle değişikliğe uğramasıdır. Metaller korozyona uğradıklarında üzerinde bulunduğu yüzeyi de etkileyerek renk değişimine sebep olurlar (Öcal&Dal, 2012:67). Hayvan hanının avluya bakan pencerelerindeki demir parmaklıklarda ve bağlantı yerlerindeki taş yüzeylerde korozyona bağlı kirlenmeler tespit edilmiştir. Gelüşke Hanı ile Estel Hanı'nda demir kapı, parmaklıkların temas ettiği yapı yüzeyinde korozyona bağlı lekelenmeler görülmektedir (Şekil 25).

233

Şekil 25: (a), (b) Hayvan Hanı korozyon oluşumu, (c), (d) Gelüşke Hanı kapı, pencere korozyon oluşumu, (2023)

Yosun oluşumu

Zaman içerisinde dış faktörlere, malzemenin dayanımı, yapısına bağlı olarak yapı yüzeyinde yosun oluşumu şeklinde bozulmalar meydana gelmektedir. Yosunlar, bitkisel organizma olup yeşil, yumuşak ve küçük boyutludur. Yosun oluşumu genel olarak taş yüzeylerde boşluklarda, suya maruz kalan veya sürekli ıslanan alanlarda, çatlaklar, güneş görmeyen gölgelik alanlarda, derz boşluklarında görülmektedir. Gelüşke Hanı'nın ana giriş cephesinin cumba saçaklarında, Hayvan Hanı'nın avlu duvarında, avluya bakan güneybatı kanadın duvarında, merdiven basamaklarında ve bahçede tuvalet olarak kullanılan bölümün duvarında yosun oluşumu tespit edilmiştir (Şekil 26).

Şekil 26: Gelüşke Hanı (a), Hayvan Hanı (b) Yosun Oluşumu (2023)

SONUÇ

Kentsel dokuyu oluşturan tarihi yapılar, terk, yanlış onarımlar, ekleme, değişme gibi yanlış müdahaleler ve doğal nedenlerden kaynaklı özgünlüğünü kaybetme riski taşır. Koruma yöntemleri evrensel olmasına rağmen, ülkenin ekonomik kaynak ve politik yaklaşımları koruma biçimini etkilemektedir. Bu bağlamda, her yapının dünya kültür mirasına katkısı göz önünde bulundurularak, kendine özgü nitelikleri ile sorun ve potansiyeli belirlendikten sonra restorasyon ve koruma çalışmalarına başlanması, ulusal ve uluslararası yönetmelik ve tüzüklere uyumlu restorasyon önerileri geliştirilmesi geleceğe güvenle aktarımını sağlayacaktır.

Venedik tüzüğü'nün 9. Maddesi; tarihi bir yapının restorasyonunda; özgünlük, bütünlük ve geçmişin izlerine saygılı, orijinal tasarım ve malzemelere bağlı geliştirilen koruma prensiplerini vurgular (URL 1). Amsterdam bildirgesi, restorasyonda uygulama ve bakım giderlerinin karşılanmasında, devletin yerel yönetimlere ve mülk sahiplerine parasal destek sunmasının önemine, restorasyon sürecinde yapılan müdahalelerin, özgün plan, cephe, yapım tekniği, malzeme ve tasarım özelliklerine bağlı kalınması gerektiğine dikkat çeker (URL 2.).

Midyat geçmişten günümüze çok sayıda medeniyetin kültürel birikimini taşıyan Tur Abdin bölgesinin yerleşimlerden biridir. Midyat'ın geleneksel dokusunu oluşturan manastır, kilise, camii, han ve evler, bölgenin iklim, malzeme ve yapım tekniğini yansıtır. Geleneksel doku içinde yer alan hanlar, sosyo ekonomik nedenler, mülkiyet durumu ve yeniden kullanımdan kaynaklı işlev ve müdahale sorunları ile karşı karşıya kalmıştır. Hanlarda plansal bazda yapılan değişikliklerle birlikte, bakımsızlık, onarımlarda niteliksiz ekler ve yanlış malzeme kullanımı ile doğal nedenlerden kaynaklı bozulmalar meydana gelmiştir. Hanlara yapılacak tüm müdahalelerde, yapıların özgünlüğünün korunarak, sürdürülebilirliği esas amaç olmalıdır. Hanların niteliksiz eklerden arınması ve özgünlüğün korunması için yerel malzeme ve yapım tekniği ile onarılması, kültürel bağlam içinde günümüz ihtiyaçlarına göre yeniden işlevlendirilmesi, bakım, onarım ve kullanımı ile ilgili yerel halka eğitim ve farkındalık programları düzenlenmesi sürdürülebilirliği sağlama açısından önemli yaklaşımlardır. Midyat hanlarında yapılacak müdahalelerde;

- Yapıların mevcut durumun belgelenmesi, projelerinin yapılması,
- Hasar ve bozulmalara neden olan insan ve doğa kaynaklı sorunların giderilmesi için müdahale öncelik ve aşamaların belirlenmesi,
- Malzeme analizlerinin yapılarak, farklı dönem eklerinin ve yapım tekniğinin tespit edilmesi,
- Özgün ve niteliksiz eklerin ayrıştırılarak, özgün değerlerin korunması
- Kapatılan eyvan, revak, pencere ve kapı boşluklarının açılması,
- Betonarme bölücü duvarlar, sıva kaplaması, çimento derzler, fayans döşeme gibi muhdes eklerden arındırılması,
- Yapılan ekler ve kapatmalar sonucu, iç mekanlarda neme bağlı bozulmalardan dolayı yüzeydeki renk değişimi, tuzlanma ve kirlenmelere karşın, yapılacak temizlik çalışmalarında buharlı su kullanımı vb. yöntemlerin lokal çalışmalar ile belirlendikten sonra uygulamanın yapılması,
- Yapı yüzeyindeki kablo, klima, ferforje elemanları, aydınlatma elemanları cepheden uzaklaştırılması,

- Temel sondajı ve dayanım testlerinin yapılması,
- Atmosferik ve kullanımdan kaynaklı kirlenen yüzeylerin temizlenmesinde uygun malzeme ve çözücüler kullanılarak strüktüre zarar verilmemesi,
- Bitkilenmeye karşı kökleri sökecek kimyasal ürünlerin kullanılması,
- İşlevlendirmede yapının çevresi ile birlikte ele alınması, özgün plan şemasının korunması,
- Yeni işlevinin getireceği ihtiyacın karşılanması için, farklı müdahale döneminin anlaşılabilceği şekilde, eklenecek elemanların belirgin ve özgüne uygun olarak tasarlanması,
- Düzenli bakım ve onarımının yapılması, ile restorasyon aşamasında uygulanacak yöntemlerin geliştirilmesi gerekmektedir.

"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları:	
Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Katkı Oranı Beyanı:	1. yazar: %50 – 2. yazar: %50
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Sorumlu Yazar:	Doç. Dr. Emine Ekinci Dağtekin
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.	
The following statements are made in the framework of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Author Contributions:	1 st author: %50 – 2 st author: %50
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Corresponding Author:	.Asst. Prof. Dr. Emine Ekinci Dagtekin
Double-Blind Peer Review:	External-independent
This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.	

KAYNAKÇA

- Ahunbay, Z. (2007). *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*. İstanbul: YEM Yayınları.
- Akozan, F. (1963). *Türk Han ve Kervansarayları. Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I*. İstanbul: Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Aslan, Z. (2023). *Kişisel Görüşme*. Midyat, 16 Aralık 2023.
- Aydın, S., Emiroğlu, K., Özel, O. & Ünsal, S. (2001). *Mardin: Aşiret-Cemaat-Devlet*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Benli, G. (2007). *İstanbul Tarihi Yarımada Bulunan Han Yapıları ve Avlulu Hanların Koruma Sorunları*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Cezar, M. (1981). *Türk Tarihinde Kervansaray. VIII. Türk İslam Kongresi Bildirileri, (Cilt: 2) İçinde* (s. 931-940).

- Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Dalkılıç, N. (2004). Midyat İlçesindeki Kültürel Zenginliğin Oluşturduğu Geleneksel Mekansal Dizgenin Korunması İçin Bir Yöntem Araştırması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Dalkılıç, N., & Aksulu, I. (2004). Midyat Geleneksel Kent Dokusu Ve Evleri Üzerine Bir İnceleme. Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi, S. 19 (3), 313-326.
- Döndüren, M., Şişik, Ö., & Demiröz, A. (2017). Tarihi Yapılarda Görülen Hasar Türleri. Selçuk Üniversitesi Sosyal Ve Teknik Araştırmalar Dergisi, S.13, 45-58.
- Erkanal, H.(2007). Mezopotamya'ya Açılan Kapı: Nusaybin. Makalelerle Mardin I, Tarih-Coğrafya, S.1, 1-16.
- Ersoy, B. (1994). Osmanlı Şehir-İçi Hanları: Plan Tasarımı İle Cephe Ve Malzeme Özellikleri, Sanat Tarihi Dergisi, S. 7, 75-97.
- Genç, G. (2019). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Midyat Kazası (Siyasi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Giray Küçük, S. (2020). Eminönü Çuhacı Han'ın Tarihsel ve Mimari İrdelemesi, Koruma Sorunları ve Çözüm Önerileri. *Sanat Tarihi Dergisi*, 29(2), 861-893.
- Güler, Ş. (2023). Kişisel Arşivi, Mimar, Diyarbakır.
- Günay,R.(2007). Cumhuriyet Döneminde Midyat. Makalelerle Mardin I, Tarih-Coğrafya, S.1, 681-699.
- Honigmann, E. (1960). "Nasibin " MEB. İslam Ansiklopedisi, 9. Cilt, İstanbul.
- İşler, İ. & Çetin, M. (2000). *Dinler ve Diller Diyarı Midyat*. Mardin: Midyat Belediyesi Yayını.
- Karakaş, A., & Karakaş, E. (2015). Hanların Turizme Kazandırılması: Mardin, Diyarbakır Ve Şanlıurfa İl Merkezlerindeki Hanlar Üzerine Bir Çalışma. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.13, 306-321.
- Mardin Valiliği, (2022). Mardin İli Kültür Envanteri (C.2). <https://www.dika.org.tr/assets/upload/dosyalar/mardin-kultur-envanteri-2-cilt.pdf>. (Erişim Tarihi : 22.12.2023)
- Meb, (2013). İnşaat Teknolojisi Ders Modülü, Taş Bozulmalarını Teşhis Etme. T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. (Erişim Tarihi : 11.02.2024)
- Öcal, A.D. & Dal, M. (2012). Doğal Taşlardaki Bozunmalar. Mimarlık Vakfı İktisadi İşletmesi. İstanbul.
- Sevindi, C., & Daşdemir, D. (2011). Kuruluşu, gelişmesi ve fonksiyonel özellikleri açısından Midyat şehri. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 11(46), 135-182
- URL 1. https://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0243603001536681730.pdf (Erişim Tarihi : 20.02.2024)
- URL 2. https://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0458320001536681780.pdf (Erişim Tarihi : 20.02.2024)
- Usta Keleş, G. (1994). Anadolu Osmanlı Dönemi Mimarisinde Mekân Analizi: Han Ve Kervansaray Yapılarında Uygulama, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Ünivitesi, Trabzon.
- Ünal, H.B.(2023). Koruma ve Onarım Uygulamaları Öncesinde Derin Öğrenme Tabanlı Yöntem İle Taş Bozulmalarına Müdahale Önerisi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Konya Teknik Üniversitesi.
- Yalçın, G. (1997b) "Han" maddesi, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, İstanbul, c: 2; 753-4.
- Yaldız, E., Yavuz, G. & Yılmaz, Ü.S.(2011). Tarihi Taş Yığma Konutların Güçlendirilmesinde Kullanılan Yöntemler: Ürgüp İbrahim Paşa Köyünden Bir Konut Örneği. E-Journal Of New World Sciences Academy Engineering Sciences, S.6(4), 1033-1052.
- Yanmaz, S. (2001). Bir Tasarım Objesi Olarak Geleneksel Midyat Evi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İTÜ. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldırım, N.(2007). Kireçtaşlarında Tuzların Yıkıcı Etkilerinin Araştırılması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Yılmazçelik, İ. (1995). Xix. Yüzyılın İlk Yarısında *Diyarbakır* (1790-1840), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kargotektür (Cargotecture) Kavramı İle Konut Yapılarının İleri Dönüşüm Sürecinin Yeniden Değerlendirilmesi: Sistemik Literatür Taraması*

Öğr. Gör. Duygu Çibuk

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4230-0290>

Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul – TÜRKİYE

Prof. Dr. Mehmet Zafer Akdemir

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3464-3568>

İstanbul Gedik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 12.08.2024

Kabul: 27.09.2024

On-line Yayın: 30.09.2024

Anahtar Kelimeler

Kargotektür

Konut

İleri dönüşüm

Nakliye konteyneri

Kalıcı kullanım

Araştırma Makalesi

* Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.77870>

Öz

“Cargotecture” kavramı 1987 yılında Philip C. Clark’ın nakliye konteynerlerini yaşanabilir bir yapıya dönüştürme yöntemi olarak tanımladığı bir kavramdır. Uluslararası standartlara göre üretilen (ISO) “corten” nakliye konteynerlerinin kullanım ömrünü tamamladıktan sonra ileri dönüşümle farklı işlevlere yanıt verebilecek nitelikte yapısal birer unsur olarak kullanılması mimari üretim açısından yeni bir alan açmaktadır. Bu yeni üretim biçimiyle birlikte yapıların yaşam boyu etkilerinin azaltılması, sıfır karbonlu bir yapıyı çevre yaratmak için kritik öneme sahiptir. Nakliye konteynerlerinin ileri dönüşümü konvansiyonel bir yapım sürecine göre daha sürdürülebilir bir alternatif sunmaktadır (Berbesz & Szefer, 2018). Son yıllarda ileri dönüşüm bağlamında nakliye konteynerlerinin konuta dönüştürülmesine yönelik yapılan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak bu yeni dönüşüm sürecinin belirli kriterlere uygun olarak ele alınması gerekmektedir. Bu nedenle nakliye konteynerlerinin ileri dönüşüm müdahalesi ile konuta dönüştürülmesi sürecini ele alan kriterlerin belirlenmesi önemli hale gelmektedir. Çalışmada ileri dönüşüm kavramının kargotektür yapım sürecinin çeşitli aşamalarına nasıl dahil edildiğini ve çevresel yarar sağlamak için hangi iyileştirmelere gereksinim duyulduğunu değerlendirmek için akademik literatürün sistemik bir incelemesi gerekmektedir. İstanbul gibi büyük metropollerde farklı gerekçelerle (deprem, strüktürel eskime, sel, heyelan vb.) konut yapılarının dönüşümü aşamasında kargotektür kavramından yararlanılması için kriter seti oluşturmak amaçlanmıştır. Bu nedenle ilk olarak 2000-2023 yılları arasında yayınlanan çalışmalar Sistemik Literatür Taraması (SLT) yöntemiyle taranmıştır. Tarama sonucunda belirlenen 22 yayının konutlar için ele aldığı süreç ve kriterler analiz edilmiştir. Analizler sonucunda elde edilen 5 ana kriter ve 40 alt kriter gözden geçirilerek yapım süreci aşamalarına yönelik bir değerlendirme sunulacaktır. Kargotektür yapım sürecinin ileri dönüşüm kavramı ile yeniden değerlendirilmesi bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Çibuk, D. & Akdemir, M. Z. (2024). Kargotektür (Cargotecture) Kavramı ile Konut Yapılarının İleri Dönüşüm Sürecinin Yeniden Değerlendirilmesi: Sistemik Literatür Taraması. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 17(101), 237-256.

*Re-evaluation of the Upcycling Process of Residential Buildings with the Concept of Cargotecture: A Systematic Literature Review **

Lect. Duygu Çıbuk

Istanbul Gedik University, Architecture and Design Faculty, Department of Architecture, Istanbul – TÜRKİYE

Prof. Dr. Mehmet Zafer Akdemir

Istanbul Gedik University, Architecture and Design Faculty, Department of Architecture, Istanbul – TÜRKİYE

Article History

Submitted: 12.08.2024

Accepted: 27.09.2024

Published Online: 30.09.2024

Keywords

Cargotecture

Residential

Upcycling

Shipping container

Permanent use

Abstract

"Cargotecture" is a concept defined by Philip C. Clark in 1987 as a method of transforming shipping containers into a habitable structure. The use of "corten" shipping containers produced according to international standards (ISO) as structural elements that can respond to different functions by upcycling after the end of their service life opens a new field in terms of architectural production. Reducing the lifetime impact of buildings with this new form of production is critical for creating a zero-carbon built environment. Upcycling of shipping containers offers a more sustainable alternative to a conventional construction process (Berbesz & Szefer, 2018). In recent years, there have been many studies on the conversion of shipping containers into housing in the context of upcycling. However, this new transformation process should be handled in accordance with certain criteria. For this reason, it becomes important to determine the criteria that address the process of converting shipping containers into housing with upcycling intervention. The study requires a systematic review of the academic literature to assess how the upcycling concept is incorporated into the various stages of the cargotecture construction process and what improvements are needed to provide environmental benefits. Guided by the literature review, an objective has been defined for the solution steps of an important problem area for our country. It is aimed to create a criterion set for utilising the concept of coregecture in the transformation of residential buildings for different reasons (earthquake, structural obsolescence, flood, landslide, etc.) in large metropolises such as Istanbul. For this reason, firstly, the studies published between 2000 and 2023 were scanned by Systematic Literature Review (SLR) method. The processes and criteria of 22 publications identified as a result of the review were analysed. The 5 main criteria and 40 sub-criteria obtained as a result of the analyses will be reviewed and an evaluation of the stages of the construction process will be presented. The re-evaluation of the cargotecture construction process with the concept of upcycling constitutes the focus of this study.

Research Article

* This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS..77870>

GİRİŞ

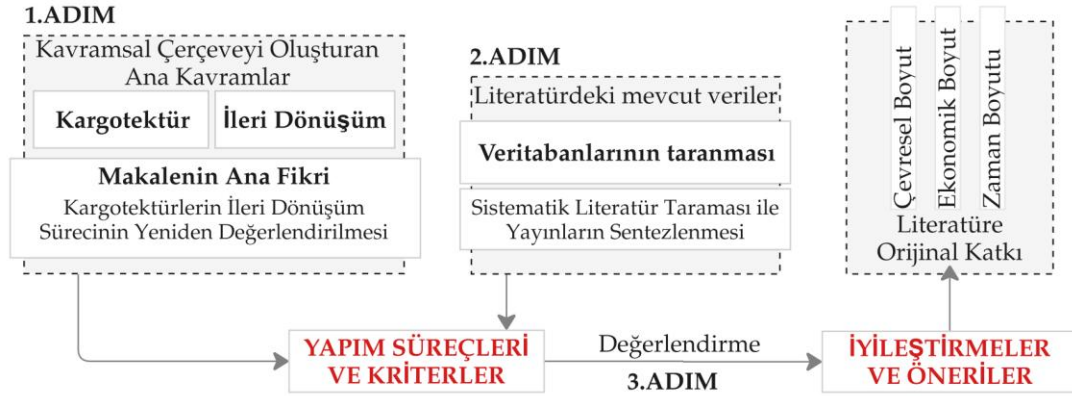
Nüfus artışı, teknolojinin gelişimi, doğal kaynakların tüketimi, iklim ve ekoloji krizleri ve buna bağlı olarak ortaya çıkan değişimler 21. yüzyılın en önemli gündemini oluşturmaktadır. Konvansiyonel üretimlerin tüm bu sorunlara etkili bir şekilde çözüm önerisi getirememesi sürdürülebilir mimarinin önceliklendirilmesini zorunlu kılmıştır. Yapı yaşam döngüsü bağlamında yapı malzemelerinin yeniden kullanılması sürdürülebilir mimaride önemli bir değer olarak kabul edilmektedir. Kullanım ömrünü tamamlayan, üretim amacı dışında yeniden kullanılarak farklı bir işleve dönüştürülmeye olanak sağlayan ve sürdürülebilirliğe pozitif yönde katkıda bulunan nakliye konteynerleri (kuru yük) yeşil politikalar, ekolojik ayak izi ve ileri dönüşüm aşamaları için artı bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir ileri dönüşüm aracı olarak kargotektür birimlerinin yaşanabilir bir alan olarak kullanımı ve dönüşümü dünya coğrafyasında büyük ölçüde yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu kavram çerçevesinde farklı işlevlerde birçok gereksinime yanıt verebilecek nitelikte sürdürülebilir tasarımlara olanak verebilmektedir (Radwan, 2015). Dayanıklı, uyarlanabilir, düşük maliyet gerektiren ve kolayca istiflenebilme özelliğine sahip bu modüler kutular, karbon ayak izine pozitif katkıları ve çevresel etkilerinin minimum düzeyde olmaları nedeniyle sürdürülebilir bir ileri dönüşüm uygulama alternatifi olarak karşımıza çıkmaktadır (El Messeidy, 2018).

Sawyers (2008)'ın "*Intermodel Shipping Container Small Steel Buildings*" adlı kitabında belirttiği gibi nakliye konteynerlerinin yapı ünitesi (birimi) olarak kullanımının geçmişi daha geriye gitmektedir. Ancak bu birimlerin çoğu geçici barınma ihtiyacını karşılamak amacıyla tercih edilmiştir. Afet sonrası acil barınma birimleri olarak sıkça karşımıza çıkan bu birimler temel gereksinimleri minimum düzeyde karşılayan geçici mimari çözümlerdir (Ismail, Al-Obaidi, Rahman & Ahmad, 2015). Çalışmada kargotektür kavramı ve konut işlevinde kullanımları kalıcılık olgusu bağlamında ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışma, Kargotektür kavramını kalıcılık olgusu üzerinden yorumlayan ve konut işlevini odağa alan bir yaklaşımı içermektedir.

20. yüzyılın başında ağırlıklı olarak askeri amaçlarla ve acil durumlar için öne çıkan bu tür kullanımların günümüz açısından çok farklı ölçek ve işlevlerde üretildiği görülmektedir. 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra lojistik sektörün küresel ölçekte önemli sembollerinden olan ulaşım ve uluslararası ticareti kökten değiştiren modern nakliye konteynerleri geliştirilmiştir. Nakliye konteynerlerinin denizcilik sektörüne dahil olması, 1955 yılında Montreal'de üretilen dünyanın ilk konteyner gemisinin kızaktan indirilmesi ile başladığı söylenebilir. Amerikalı girişimci Malcolm McLean 1956 yılında nakliye konteynerlerinin ilk patentini alarak denizyolu taşımacılığı sektörünün gelişim sürecindeki ilk adımını atmıştır (Singh, 2019). Konteyner taşımacılığının ortaya çıktığı ilk dönemlerde firmaların kullandığı nakliye konteynerleri, belirlenen standartlardan farklı nitelikte tasarlanmıştır. Sonraki dönemlerde birkaç firmanın daha bu modüler kutularla ilgilenmesiyle birlikte sektörde birtakım belirsizlikler ve sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Firmaların ekonomik veya başka nedenlerden ötürü önemsemedikleri bu durum ISO tarafından 1961 yılında ele alınmıştır. Boyutsal aralıkları ve teknik ayrıntıları üretildiği ülkeye göre farklılıkları barındıran modüler kutuların oluşturduğu karmaşayı ortadan kaldırmaya dönük düzenlemeler, 1961 yılında, ISO (International Standards Organization) tarafından ele alınarak küresel ölçekte standartları oluşturulmuştur (Doe, 2020). Nakliye konteynerlerinin birincil yapı elemanı olarak kullanılması 1987 yılında Philip C. Clark'ın tanımladığı "cargotecture" teriminin patentini almasına dayanmaktadır. Kargotektürlerin kentsel alanda kullanımları 1960'lı yıllarda ileri teknoloji ve mimarlığın ütöpik fikirlerle bir araya getirildiği modüler tasarım anlayışıyla birlikte ortaya çıkmış ve bazı öncül örnekler ilham kaynağını oluşturmuştur. 2000'li yıllarla birlikte ise konteyner şehirciliğinin ikinci önemli hareketi olarak teknoloji çağıyla uyumlu kullanım işlevini tamamlayan nakliye konteynerlerinin tercih edildiği bir tasarım anlayışı ortaya çıkmıştır.

Kullanıcıların çevresel değişimlere karşı yaşantı biçimlerini şekillendirmesinin yanı sıra mekanların da bu değişimlerden etkilendiği görülmektedir. Konvansiyonel üretimlere birer alternatif olarak tercih edilen kargotektür birimler kentsel alanda farklı gerekçelerle dönüşüm içerisinde olan konutların yapım süreçlerine yenilikçi ve sürdürülebilir çözümler getirmektedir. İleri dönüşüm sürecine dahil edilen kargotektürlerin, konvansiyonel üretimlere kıyasla çevresel etkileri daha düşüktür. Daha az çöp sahası oluşturması, gelecekte ek kullanımlar gerektiğinde genişletilmesi ve kısa sürede inşa edilmeleri gibi birçok avantajı bulunmaktadır. ISO tarafından belirlenen standart boyutları sayesinde birim modül olarak istenilen düzende yerleşim biçimi tasarımı olanağı vermektedir (El Messeidy, 2018).

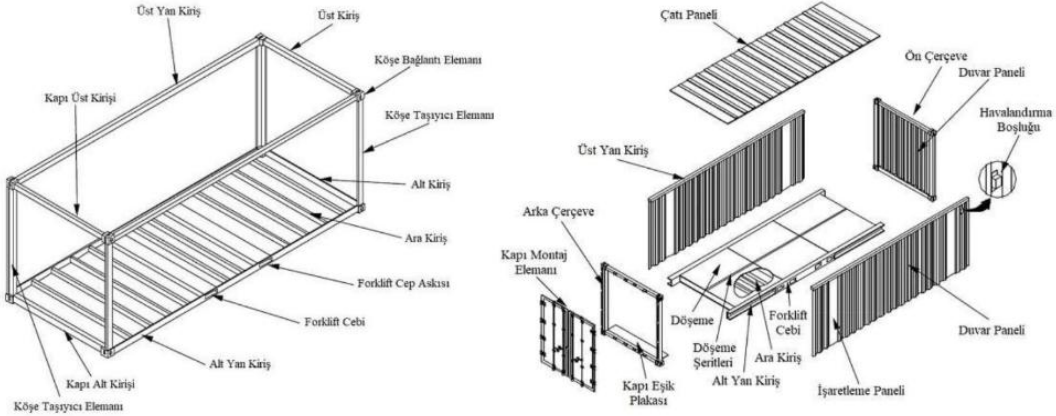
Çalışmada kentsel alanlardaki konut yapım süreç ve kriterleri, ileri dönüşüm yaklaşımıyla değerlendirilmektedir. Çalışmanın birinci adımında kargotektür kavramının ortaya çıkışı ve gelişimine yönelik bilgilere yer verilmiştir. Kavramın günümüz güncel konularından olan ileri dönüşüm müdahalesiyle konut yapım süreç ve kriterlerine etki etme süreci ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda 2000'li yılların başından günümüze kadar kavrama ilişkin yapılan çalışmalar analiz edilmiştir. İkinci adımda yapım süreç ve kriterlerin belirlenmesi amacıyla sistemik literatür taraması (SLT) yöntemiyle 2003-2023 yılları arasında yer alan çalışmalar taranmıştır. Çalışmanın üçüncü adımında ise belirlenen yapım süreci ve kriterler değerlendirilerek konuyla ilgili iyileştirmeler ve öneriler sunulmuştur. Çalışma kapsamında yapım kriterlerinin ortaya konması kargotektürlerin birincil yapı elemanı olarak tercih edilmesi sürecinde gelecek çalışmalarda önerilecek sistemin geliştirilmesi için bir altlık oluşturmaktadır. Şekil 1'de çalışmaya ait sürecin genel yapısı ortaya konmaktadır.

Şekil 1. Çalışmanın araştırma adımları

1. "Cargotecture" Kavramı: Kavramsal Çerçeve

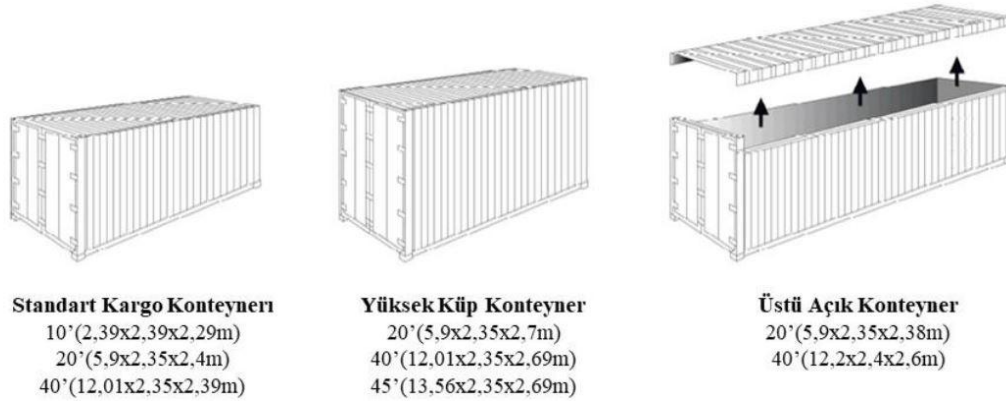
Uluslararası taşımacılıkta kullanılan kargo konteynerleri "nakliye konteyneri", "ISO konteyneri" ve "Conex kutusu" gibi birçok isimle alınmaktadır. Nakliye konteynerleri zemin, üst ve dört kenar olmak üzere 6 düzlemde oluşan taşıma sırasında oluşabilecek yükleri karşılayan güçlü ve dayanıklı bir çerçeveye sahiptir (Şekil 2) (El Messeidy, 2018). Korozyona dayanıklı yapı çeliğinden (corten) üretilen nakliye konteynerlerinin dayanıklı çerçevesi, stabiliteyi ve istifleme kapasitesini sağlamaktadır. Ana yapısal unsur olarak modülü ayakta tutan çerçeve yaşanabilir bir alan yaratmak için yalıtım, tesisat ve kaplama bileşenleri ile bir araya getirilmektedir. Konvansiyonel yapım teknikleriyle karşılaştırıldığında büyük avantajlar sunmaktadır. En önemli avantajlarından biri inşaat süresini kısaltmak ve maliyeti büyük oranda düşürmektir. Fabrikadaki ön üretim olanağı sayesinde kurulum ve montaj hızı oldukça yüksek modül birimlerdir (Hoffmann, Stahlbock & Voß, 2020).

Şekil 2. ISO Nakliye Konteynerlerinin Bileşenleri (İlerisoy & Naide, 2020)

Nakliye konteynerlerinin günümüz deniz taşımacılığındaki rolü altmış yılı aşkın bir süre içinde gelişmektedir. Ortaya çıkışı 1950'li yıllara dayanan nakliye konteynerlerinin gelişim sürecinin ilk adımları Malcolm McLean öncülüğünde Amerika'da gerçekleşmiştir. Yüklerin uluslararası taşımacılıkta deniz yolu ile taşınması için "intermodalizm" sistemi inşa ederek gelişim sürecine katkı sağlamıştır. İntermodalizm sistemi, yüklü bir konteynerin ilk teslim alındığı yerden son teslim edildiği yere kadar ikiden fazla taşıma türü ile taşınması sürecini içine alan bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır.

1960'lı yıllara gelindiğinde ise şirketler nakliye konteynerlerinin hızlı gelişim sürecini fark ederek standart boyutlarının ne olması gerektiğiyle ilgili tartışmalara başlamışlardır. Konteyner taşımacılığının istenen hedeflerine ulaşabilmesi için standart boyutlara getirilmesi önemli hale gelmiştir. Uluslararası Standardizasyon Örgütü (ISO) tarafından 1964 yılında nakliye konteynerlerinin boyutları standart hale getirilerek şirketler arasındaki karmaşaya son verilmiştir (Şekil 3) (Haas, 2016).

Şekil 3. ISO Nakliye Konteyner Boyutları (Tavşan & Bektaş, 2021)

Nakliye konteynerlerinin birincil yapı elemanı olarak mimaride kullanımı Philip C. Clark'ın 1989 yılındaki patent başvurusuna kadar uzanmaktadır. Yatayda ve dikeyde kolay bir araya gelme olanağı tanıyan bu modüler birimler mimari tasarım açısından da cazip bir alan açmıştır. Nakliye konteynerlerinin mimari bir çözüm olarak ilgi odağı olması "cargotecture" teriminin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Berbesz & Szefer, 2018). Philip C. Clark 23 Kasım 1987'de çelik nakliye

konteynerlerinin yaşanabilir birer yapıya dönüştürme yöntemi için bir patent başvurusunda bulunmuştur. Patent 8 Ağustos 1989'da tescillenmiş ve kargotektür terimi ortaya çıkmıştır. Patent, kargotektürlerin kullanışlı, ekonomik ve modüler birer birim olarak bir temel üzerinde nasıl inşa edilebileceğine dair bilgiler içermektedir. Clark'ın kargotektür tanımı üzerine sonraki yıllarda farklı kargotektür tanımlamaları ortaya çıkmıştır. Hybrid Architects 2004'ten Robert Humble, kargotektürü, "ISO standartlarında üretilen nakliye konteynerlerini konut, ofis, okul ya da ticari amaçlı kullanımlara dönüştüren bir yapı sistemi" olarak tanımlamaktadır (Smith, 2006).

Bir anlamda kargotektür açısından ilham kaynağı oluşturan öncül örneklerle de değinmek yararlı olacaktır. Mimarlık literatüründe önemli bir yer edinen bu yaklaşımların başında 1960'lı yıllarda ileri teknoloji ve mimarlığın ütöpik fikirlerle bir araya getirildiği modüler tasarım anlayışı gelmektedir. 1967 yılında Moshe Safdie düşük gelir gruplarına yönelik olarak uygun fiyatlı konut projesi Habitat 67'yi tamamlamıştır. Prefabrik olarak üretilen birimler üst üste dağınık bir şekilde istiflenmiştir (Sun, Mei & Ni, 2017). Kentsel alanda kullanımları incelendiğinde iki önemli hareketin kentsel alandaki kullanımı vurguladığı görülmektedir. Bu bağlamda kentsel anlamdaki ilk hareketin 1960'lardan 1970'lerin başına kadar Japon Metabolistler ve İngiliz Archigram grubu tarafından somutlaştırılan bir konteyner şehircilik hareketi olduğu görülmektedir. 1960 yılında ortaya çıkan Japon mimarlar tarafından uygulanan Metabolist hareket ile Japon kentlerinin teknolojik bir etki ile modüler tasarım stratejisi kavramıyla yeniden planlanması amaçlanmaktadır (Schwarzer, 2013). Metabolist hareketin ilk eserlerinden biri de Kisho Kurokawa'nın Tokyo'da gerçekleştirmiş olduğu Nakagin Kulesi'dir. Birim modüllerin gerektiğinde kolayca çıkarılabileceği ve değiştirilebileceği bir strateji geliştirmiştir (Sun vd., 2017).

Hüresel kapsül sistem kurgusuna dayanan bu yaklaşımla geniş ve monoton bina topluluklarının yerine konteyner şehirciliği ile sürekli üretim ve yıkım döngüsüyle devingen alanların oluşturulması hedeflenmektedir. 2000'li yıllarla birlikte konteyner şehirciliğinin ikinci önemli hareketi başlamıştır. Teknoloji çağıyla uyumlu kullanım işlevini tamamlayan nakliye konteynerlerinin tercih edildiği bir tasarım anlayışı ortaya çıkmaktadır. 1960'ların mega projeleri yerine 2000'li yıllarda küçük ölçekli projeler karşımıza çıkmaktadır (Schwarzer, 2013).

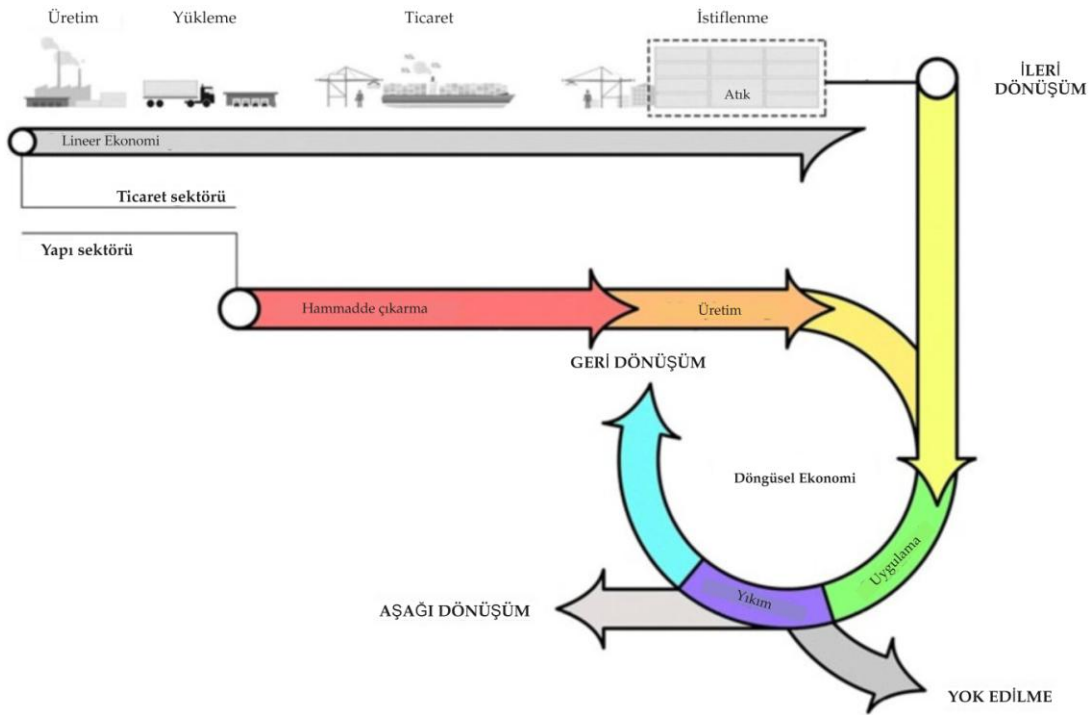
2. "Cargotecture" Kavramı ile Konut Yapılarının İleri Dönüşümle Değerlendirilmesi

Dayanıklı, dönüştürülebilir, düşük maliyetli ve istiflenme özelliğine sahip olan kargotektür birimler çevresel etkilerinin de düşük olması sebebiyle sürdürülebilir birer çözüm olarak karşımıza çıkmaktadır (El Messeidy, 2018). 1950'li yıllarda nakliye konteynerlerinin uluslararası taşımacılığa girmesiyle birlikte küresel ticaret katlanarak artmıştır. Devrim yaratan bu sistemde atıl durumundaki boş nakliye konteynerlerini geri almak maliyeti artırırken, depolarda istiflemek ise alan işgal edilmesine neden olmuştur. Liman bölgelerinde atıl durumundaki nakliye konteynerlerinin fazlalığı başta olmak üzere, modüler özellikte, yapısal olarak dayanıklı, çevreye duyarlı ve uyarlanabilir olmaları nedeniyle tasarımcılar nakliye konteynerlerini bir ileri dönüşüm ürünü olarak değerlendirmektedir (Mohammad Zin & Suhaimi, 2022).

Kentsel alanlarda mevcut ve yapılmakta olan pratikler kullanıcı gereksinimlerini sağlıklı bir şekilde karşılayamamaktadır. Konvansiyonel üretimin başat rolde olduğu ülkemizde, farklı sistem arayışlarına yönelik nitelikli çabaların da bu anlamda oldukça yetersiz olduğu söylenebilir. Kargotektürlerin kullanımı ile bu üretimlerin yaratmış olduğu olumsuzluklara alternatif çözümler üretilirken, farklı bir işleve dönüştürülen bu modüler birimler ile bir ileri dönüşüm süreci ortaya çıkmaktadır. İleri dönüşüm 1930'larda ortaya çıkmış bir kavramdır. Atık konumundaki bir ürünün işlemden geçirilip değer kazandırılması olarak tanımlanabilmektedir. Atık bir ürün tekrar değer kazandırılarak bir ileri dönüşüm sürecine girmekte hem de geri kazanılmaktadır (Harriet, Mubiru,

Izimba & Xaviour, 2022).

Nakliye konteynerlerinin ileri dönüşüm sürecine dahil edilmeleri ticaret sisteminin doğrusal ekonomi içinde kullanım işlevini tamamlayıp atık olarak limanlarda birikmeleri sonucunda başlamıştır. Yapısal bir eleman olarak kullanılması ile bu modüler kutuların limanlarda birikmesine ve geri dönüşü olmayan bir şekilde bozulmasına yönelik alternatif çözümler sunmaktadır (Bertolini & Guardigli, 2020). Bertolini ve Guardigli (2020)'nin Şekil 4'te belirttiği üzere; nakliye konteynerlerinin yaşam döngüsü için bu modüler kutular iki farklı şekilde kullanılmaktadır. Hammadde çıkarımı ve üretimiyle birlikte modül olarak dahil olan birimlerin bu süreçlerinde harcanan enerji tüketimi ve çevresel etkileri oldukça fazladır. Ancak; standart kullanımları tamamlayıp atıl duruma düşen bu modüler kutuların tekrar kullanılıp ileri dönüşüm sürecine dahil edilmesiyle üretim aşamasındaki enerji tüketiminin minimuma düşürülebileceği düşünülmektedir. İleri dönüşüm ile standart bir nakliye konteynerinin lineer ekonomi sürecini döngüsel ekonomiye dönüştürebilme potansiyeli de ortaya çıkmaktadır.

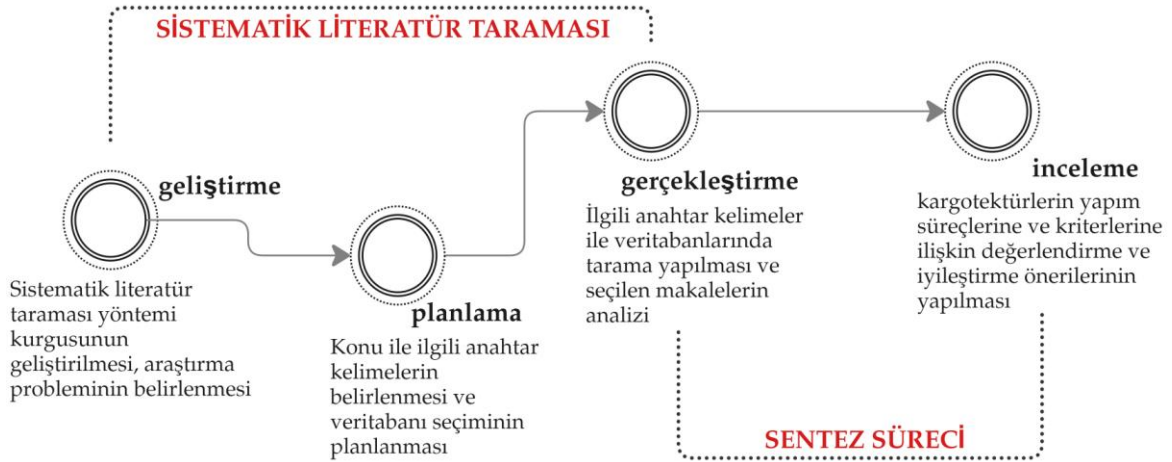

Şekil 4. Nakliye konteynerlerinin ileri dönüşümü (Bertolini & Guardigli, 2020)

Yapım süreci yapının üretiminden, tasarımına, uygulamasına, işletilmesine ve yıkımına kadar olan bütün süreçleri kapsayan bir süreçtir. Çevreye duyarlı ve kaynakları verimli kullanan yapılar oluşturma sürecinde tüketilen enerji miktarının geleneksel yapım süreçlerine kıyasla minimum düzeyde olması gerekmektedir. Bu yüzden nakliye konteynerlerinin yapı bileşeni olarak kullanımı büyük oranda çevresel yarar sağlamaktadır. Hızlı yapım süreci, zemine yapılan minimum müdahale, montaj kolaylığı, modülerlik, yapısal performans gibi sağladığı birçok avantaj ile konut yapım süreçlerini olumlu yönde etkilemektedir (Bertolini & Guardigli, 2020). Kullanım ömrünü tamamlayan, üretim amacı dışında yeniden kullanılarak farklı bir işleve dönüştürülmeye olanak sağlayan ve sürdürülebilirliğe pozitif yönde katkıda bulunan kargotektürlerin yeşil politikalar, ekolojik ayak izi ve ileri dönüşüm konularında artı bir değer olarak karşımıza çıktığını görmekteyiz.

3. Araştırma Metodolojisi

Çalışmada konu ile ilgili literatür analizi için sistemik literatür taraması yöntemi uygulanmıştır. Akademik çalışmaların içerik ve sayı olarak hızlı bir şekilde arttığı düşünüldüğünde mevcut çalışmaların analitik bir bakış açısıyla taranması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. SLT, belirlenmiş kriterler dahilinde taranan çalışmaların incelenmesini ortaya koymaktadır. Konu ile ilgili çalışmaların değerlendirilmesi ile sonuçların şeffaf bir şekilde sentezlenerek ortaya konmasını amaçlamaktadır (Yıldız, 2022). Çalışmanın metodolojik yaklaşımı temelde iki adımda gerçekleşmektedir (Şekil 5).

Şekil 5. Çalışmanın metodolojik yaklaşımı

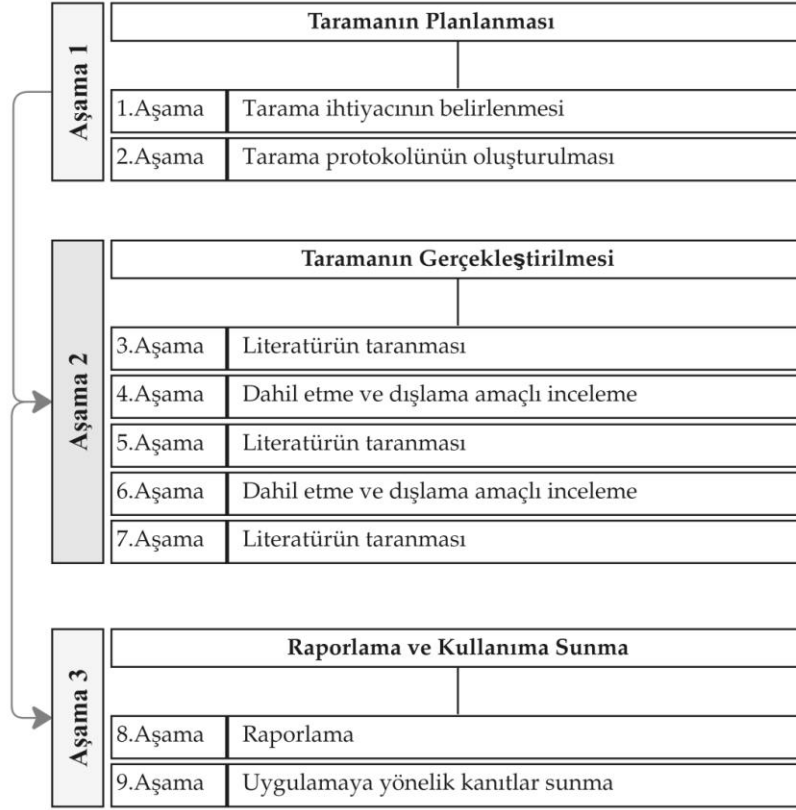
Çalışmanın metodolojik yaklaşımı yöntem olarak belirlenen Sistemik Literatür Taraması (SLT) ve sentez süreci olmak üzere iki adımdan oluşmaktadır. SLT süreci kendi içinde üç aşamadan oluşmaktadır. Araştırma probleminin belirlenmesi ve yöntem kurgusunun geliştirilmesiyle başlayan SLT sürecinin ikinci aşaması konu ile ilgili anahtar kelimelerin belirlenmesi ve akademik veritabanı seçimiyle devam etmektedir. SLT sürecinin son aşaması ilgili anahtar kelimeler ile belirlenen veritabanlarında yapılan taramalar sonucunda çalışma kapsamında incelenecek yayınların belirlenmesidir. Çalışmanın ikinci adımını SLT yöntemiyle belirlenen yayınların detaylı bir incelemesi oluşturmaktadır. İnceleme sonucunda kargotektürlerin yapım süreçlerine ve kriterlerine ilişkin değerlendirme ve iyileştirme önerilerinin olduğu bir sentez çalışması hedeflenmektedir. Çalışmada ayrıca belirlenen kriter setinin gelecekteki çalışmalar için bir girdi olacağı düşünülmektedir.

4. Sistemik Literatür Taraması

Sistemik literatür taraması günümüzde sıkça kullanılan belirli bir konuyla ilgili güncel bilgilere erişebilme imkanı veren bir literatür tarama yöntemidir. Belirli bir konuda bir araştırma sorusuna yanıt bulmak için belirli kriterlere uygun olarak akademik veri tabanlarındaki yayınların sistemli bir şekilde sentezlenmesi ve değerlendirilmesi olarak tanımlanabilir (Yavuz, 2022). Geleneksel literatür taramasından farklı olarak; genel ve kabul edilmiş bir protokole bağlı, sistemik ve daha fazla emek istediği için birden fazla araştırma çalışmasının bulgularını eleştirel olarak değerlendirir, birleştirir ve sunar (Yıldız, 2022).

Sistemik literatür taramasının genel sürecine ilişkin yapı incelendiğinde üç temel aşamada taramanın gerçekleştiği görülmektedir (Şekil 6). Birinci aşama tarama ihtiyacının belirlenmesi ve tarama protokolünün oluşturulması aşamasıdır. Sürecin ikinci aşamasında taramanın gerçekleştirilmesi için dört akıştan oluşan bir raporlama ögesi olan PRISMA protokolü kullanılmıştır. Sürecin üçüncü ve son

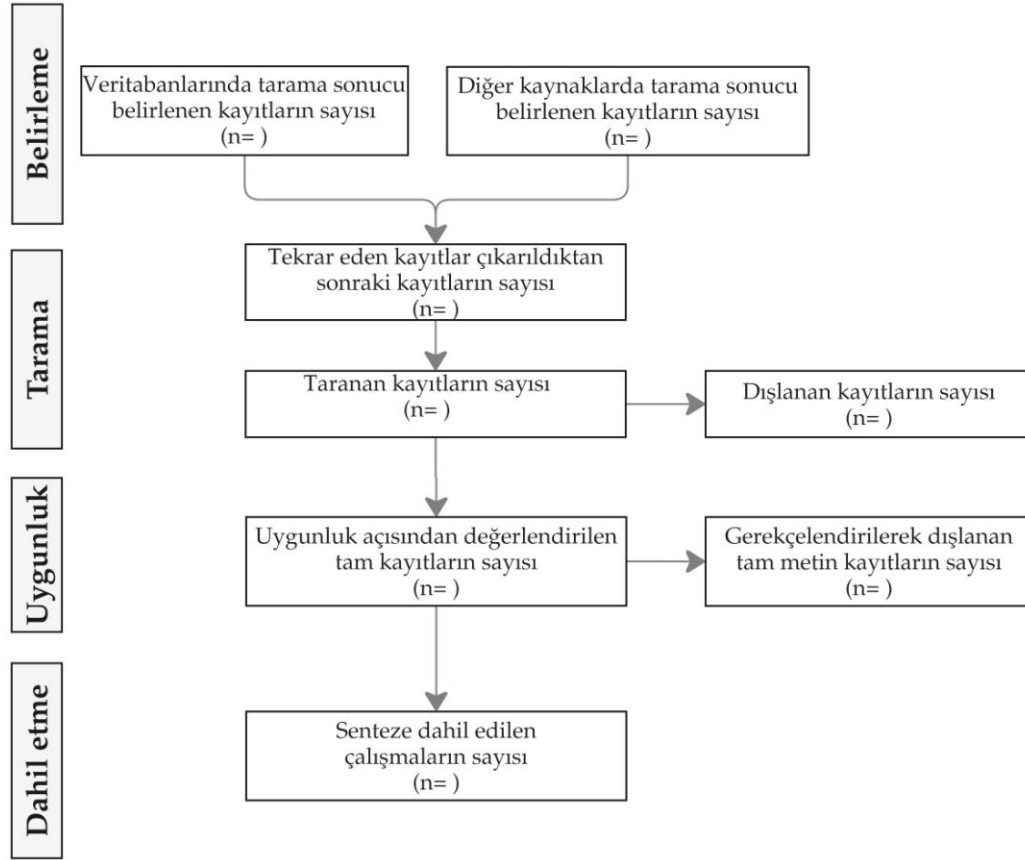
aşaması yayınların özetlendiği ve bulguların değerlendirildiği aşamadır (Moher, Liberati, Tetzlaff & Altman, 2009).

Şekil 6. Sistematik literatür taraması süreci (Tranfield, Denyer & Smart, 2003).

Prisma Protokolü

Prisma protokolü özellikle sağlık alanında yapılan çalışmalarda kullanılan bir raporlama yöntemidir (Moher vd., 2009). Protokol dört adımdan oluşan bir akış diyagramı sunmaktadır (Şekil 7). PRISMA protokolünün öncesinde tarama yapılırken kullanılacak anahtar kelimelerin, kullanılan veri tabanlarının, dahil etme ve hariç tutma kriterlerinin belirlenmesi gerekmektedir.

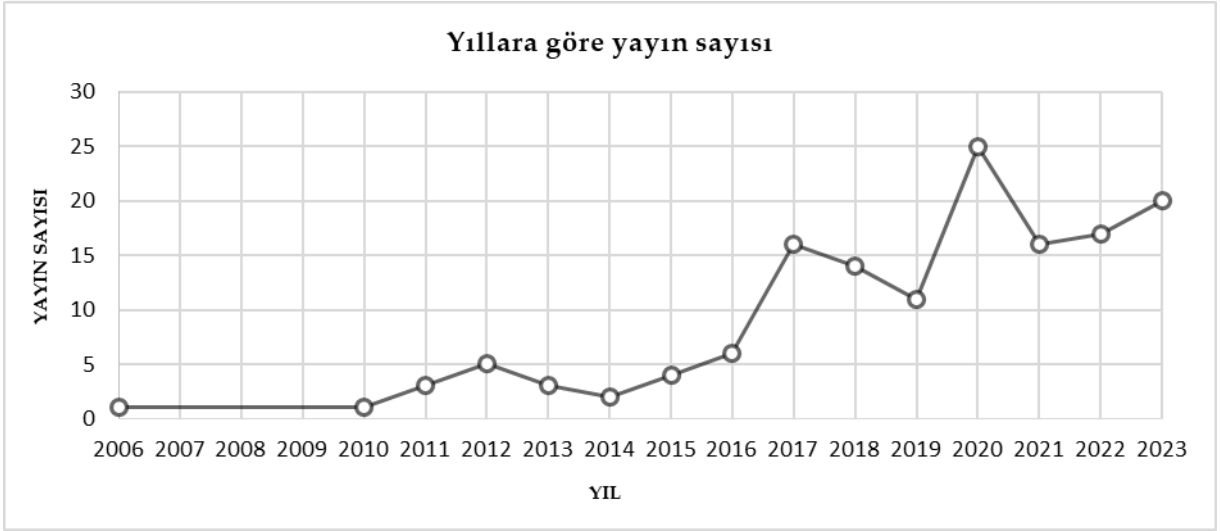
Şekil 7. PRISMA akış diyagramı (Moher vd., 2009)

Çalışma kapsamında belirlenen anahtar kelimeler yardımıyla Researchgate, Scopus ve Academia veritabanları kullanılarak bir tarama yapılmıştır. Kargotektürlerin dönüşümü ile ilgili son dönemlerde artan araştırmalar nedeniyle çalışmanın 2000 yılı ve sonrası ile sınırlandırılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Tarama 2000-2023 yılları arasındaki çalışmaları kapsamaktadır. Veri tabanı taramalarında cargotecture (kargotektür), shipping container (nakliye konteyneri), sustainability (sürdürülebilirlik) ve upcycling/upcycle (ileri dönüşüm) anahtar kelimeler olarak belirlenerek farklı şekillerde bir araya getirilmiştir. Sürdürülebilirlik ile ilgili olmayan yayınlar kapsam dışı bırakılmıştır. Tarama kapsamına alınabilmesi için;

- İngilizce olması
- sürdürülebilirlik konusuyla ilişkili olması
- hakemli dergilerde yayınlanmış olması ve/veya konferans bildirisi olması
- konut yapılarını kapsamaması

şartlarını sağlaması gerekmektedir.

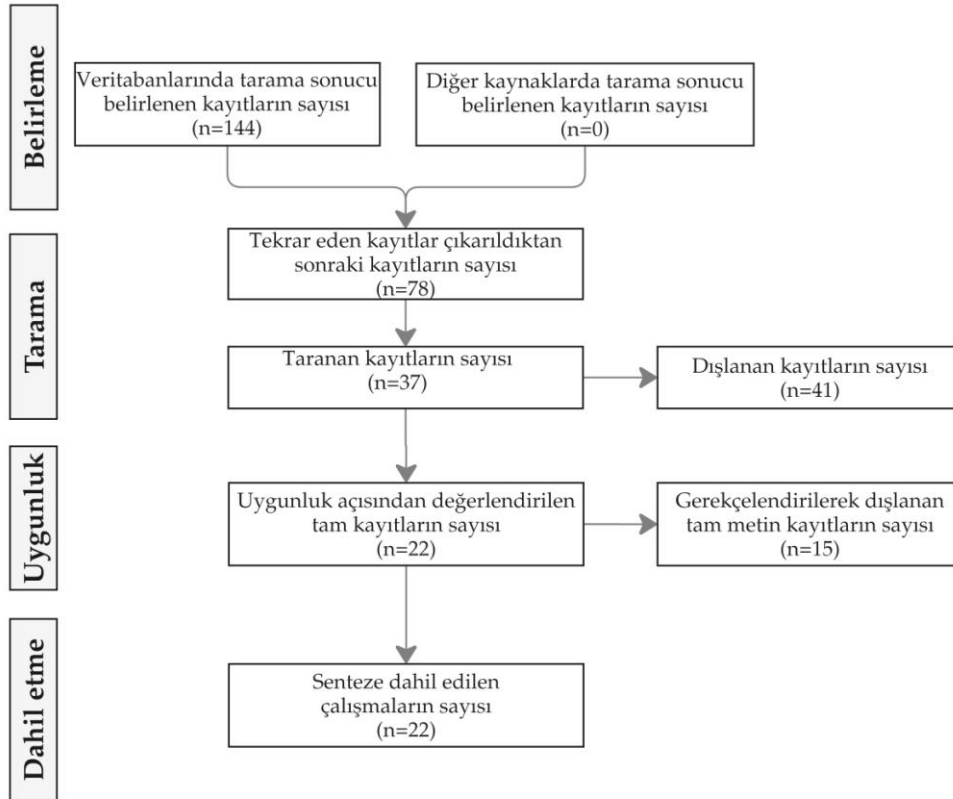
Çalışma için belirlenen anahtar kelimeler ile yapılan aramalarda toplam 144 kaynağa ulaşılmıştır (Şekil 8). Ulaşılan yayın sayısının 2020 yılı itibarıyla en üst seviyeye ulaştığı görülmektedir. 2020 yılı itibarıyla meydana gelen pandemi ve yarattığı koşulların bu alanda yapılan araştırmaların ve yayınların artmasına neden olduğu görülmektedir.

Şekil 8. 2000 ve 2023 yılları arasındaki yayın sayısı

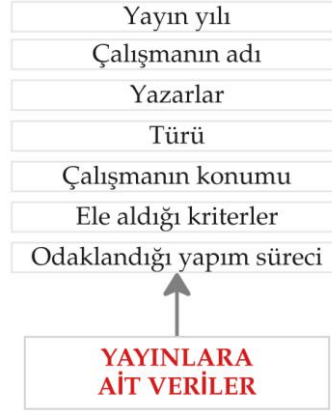
Taramalar sonucunda toplam 144 yayına ulaşılmıştır. 144 yayın arasından tekrar edenler elendikten sonra geriye 78 yayın kalmıştır. Başlıkları ve türlerine göre değerlendirme dışı kalan 41 yayın sonrasında kalan 37 yayının özetleri taranmış ve tam metin olmayanlar elenmiştir. Geriye inceleme için seçilen 22 yayın kalmıştır. PRISMA protokolü uygulanarak yapılan bu taramanın akışı Şekil 9'da görülmektedir.

247

Şekil 9. Çalışmanın PRISMA akış şeması

PRISMA protokolü ile yapılan taramanın sonucunda 22 yayın detaylı inceleme için belirlenmiştir. İnceleme için belirlenen makaleler taranarak bir tablo oluşturulmuştur. Tabloda her makaleye ait şu veriler yer almaktadır (Şekil 10).

Şekil 10. Yayınlarla ilgili veriler

Yayınlara özetlendiği veri çizelgesi Tablo 1’de görülmektedir (Bowley & Mukhopadhyaya, 2017; El Messeidy, 2018; Oviya vd., 2023; Jamaludin vd., 2021; Suo vd., 2023; Taleb vd., 2019; Shen vd., 2019; Wong vd., 2018; Truman, 2016; Dara vd., 2019; Islam vd., 2016; Sun vd., 2017; Battaglia & Lee, 2020; Madkour, 2017; Haque vd., 2022; Madkour, 2019; Zafra vd., 2021; Hassan vd., 2022; Elrayies, 2017; Risnandar & Primasetra, 2021; Vijayalaxmi, 2010; Bertolini & Guardigli, 2020). Ele aldıkları konular incelendiğinde yayınların çoğunlukla;

- Farklı iklim bölgelerindeki enerji performans karşılaştırmaları,
- Termal performans değerlendirilmesi,
- Yaşam döngüsü değerlendirilmesi,
- Enerji verimliliği performansları

üzerine odaklandığı görülmektedir.

Uygulanabilirlik alanı incelendiğinde çalışmaların Avrupa ve Asya başta olmak üzere birçok ülkede ön plana çıktığı tespit edilmiştir. Sürdürülebilir, yeşil ve ileri dönüştürülmüş bir çözüm olarak sadece geçici değil kalıcı işlevlerde de kullanımı yaygın olan bu modüler kutuların kentsel uyumluluk çerçevesinde değerlendirilmesi önemli hale gelmektedir. Toplumlar tarafından hala farklı bakış açılarından bakılsa da kullanıcı ihtiyaçlarına yönelik farklı alternatifler sunduğu kuşkusuz ön plana çıkmaktadır.

Konvansiyonel konut süreçlerinin aksine ileri dönüşüm sürecine giren nakliye konteynerlerinin yapım süreçlerinin daha çevresel ve ekonomik olması hedeflenmektedir. İleri dönüşüm sürecini ele alan yayınların genel olarak tasarım ve kullanım sürecine odaklandığı görülmektedir. Bütünsel bakıldığında bir yapım sürecinin planlama, nakliye, üretim, tasarım, uygulama, kullanım, işletme-bakım ve geri dönüşüm aşamalarının tümünü kapsaması ve bu süreçlerin her birinin çevreci yaklaşımlarda yeniden düşünülmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple; süreçlerin tümünün bütünsel olarak ele alınması ve yeniden bir değerlendirme yapılması gerekmektedir.

Tablo 1. Değerlendirmeye alınan yayınların veri çizelgesi

Yayın Yılı	Çalışmanın adı	Yazar(lar)	Türü	Çalışmanın konumu	Ele Aldığı Kriterler	Odaklandığı Yapım Süreci		
1	2017	A Sustainable Design for an Off-grid Passive Container House	(Bowley ve Mukhopadhyaya, 2017)	Makale	Kanada	* Enerji verimliliği, Sürdürülebilirlik, Pasif enerji sistemleri, Su verimliliği, İstiflenebilme, Kolay temin edilebilme, Geri dönüşüm, Montaj kolaylığı	* Yalıtım, Düşük maliyet, Atık yönetimi, Drenaj sistemi, Tedarik, Teslim süresi, Nakliye, Termal konfor	* Tasarım süreci * Kullanım süreci
2	2018	Adapting Shipping Containers as Temporary Shelters in Terms of Recycling, Sustainability and Green Architecture. Reuse as Accommodation in Egypt	(El Messeidy, 2018)	Makale	Mısır	* Sürdürülebilirlik, Uyarlanabilir, İstiflenebilme, Düşük maliyet, Hızlı kurulum, Su verimliliği, Nakliye, Sökülüp takılabilmek, Montaj kolaylığı, Termal konfor	* Hafiflik, Dayanıklılık, Tasarımda esneklik, Modülerlik, Yalıtım, Enerji verimliliği, Montaj kolaylığı, Tedarik, Hızlı yapım süresi, Yüksek mukavemet	* Tasarım süreci
3	2023	Assessing the Thermal Performance of Upcycled Shipping Container as a Sustainable Building Material in a Warm Humid Climate	(Oviya vd., 2023)	Bildiri	Hindistan	* Atık yönetimi, Sürdürülebilirlik, Yalıtım, Maliyet, Hızlı yapım süresi, İstiflenebilme, Montaj kolaylığı	* Yapısal performans, Enerji verimliliği, Nakliye, Tedarik maliyeti, İşgücü maliyeti, Havalandırma, Termal konfor	* Tasarım süreci * Kullanım süreci
4	2021	Comfortable Liveable Space: Shipping Container and Bamboo as Sustainable Building Materials in Equatorial Climate Perspective?	(Jamaludin vd., 2021)	Makale	Malezya	* Yalıtım, Sürdürülebilirlik, Montaj kolaylığı, Nakliye, Enerji verimliliği, Geri dönüşüm	* Modülerlik, İstiflenebilme, Hızlı yapım süresi, İşletme ve bakım, Düşük malzeme maliyeti	* Tasarım süreci * Kullanım süreci * İşletme ve bakım süreci
5	2023	Energy Performance Assessment of the Container Housing in Subtropical Region of China upon Future Climate Scenarios	(Suo vd., 2023)	Makale	Çin	* Enerji verimliliği, Modülerlik, Yüksek mukavemet, Termal konfor	* Yalıtım, Maliyet, Sürdürülebilirlik	* Tasarım süreci * Kullanım süreci
6	2019	Enhancing the Sustainability of Shipping Container Homes in a Hot Arid Region: A Case Study of Aswan in Egypt	(Taleb vd., 2019)	Makale	Mısır	* Sürdürülebilirlik, Yalıtım, Enerji verimliliği, Tasarımda esneklik, Termal konfor	* Aktif ve pasif sistemler, Dayanıklılık, Maliyet, Havalandırma, Yüksek mukavemet	* Tasarım süreci * Kullanım süreci
7	2019	Exploring the Potential of Climate-Adaptive Container Building Design under Future Climate Scenarios in Three Different Climate Zones	(Shen vd., 2019)	Makale	İsveç	* Modülerlik, Maliyet, Sürdürülebilirlik, Enerji verimliliği, İşletme ve bakım, İç mekan konforu	* Yalıtım, Termal konfor, İstiflenebilme, Hızlı yapım süresi, Nakliye	* Tasarım süreci * Kullanım süreci
8	2018	Feasibility of Using ISO Shipping Container to Build Low Cost House in Malaysia	(Wong vd., 2018)	Makale	Malezya	* Maliyet, İstiflenebilme, Hızlı kurulum, Sürdürülebilirlik, Enerji verimliliği, Modülerlik, Aydınlatma, Hızlı yapım süresi	* Atık yönetimi, Nakliye, Havalandırma, Su verimliliği, Zemin ilişkisi, İşletme ve bakım, Kullanım öncesi bakım	* Tasarım süreci * Kullanım süreci
9	2016	Green Buildings: How to Start A Shipping Container Building Project	(Truman, 2016)	Bildiri	ABD	* Tasarım, Modülerlik, İstiflenebilme, Hızlı yapım süresi, Tasarımda esneklik, Yüksek mukavemet	* Montaj kolaylığı, Dayanıklılık, İşletme ve bakım, Düşük yapısal maliyet, Nakliye, Kullanım öncesi bakım	* Tasarım süreci
10	2019	Life Cycle Assessment and Life Cycle Costing of Container-based Single-Family Housing in Canada: A Case Study	(Dara vd., 2019)	Makale	Kanada	* Modülerlik, Enerji verimliliği, Pasif güneş tasarım stratejileri, Hızlı yapım süresi, Maliyet, Yalıtım	* Atık yönetimi, Enerji verimliliği, İşletme ve bakım, Dayanıklılık, Yangın denetimi, İstiflenebilme	* Tasarım süreci * Kullanım süreci * İşletme ve bakım süreci
11	2016	Life Cycle Assessment of Shipping Container Home: A Sustainable Construction	(İslam vd., 2016)	Makale	Avustralya	* Enerji verimliliği, Atık yönetimi, Su verimliliği, İşletme ve bakım, İç mekan konforu, Yalıtım, Maliyet, Fabrikada üretim, Hızlı kurulum, Tesisat	* Dayanıklılık, Sürdürülebilirlik, Modülerlik, Termal performans, Akustik, İstiflenebilme, Zemin ilişkisi, Kullanım öncesi bakım, Nakliye	* Tasarım süreci * Uygulama süreci * İşletme ve bakım süreci

Tablo 1. Değerlendirmeye alınan yayınların veri çizelgesi (devam)

12	2017	Overview of Modular Design Strategy of the Shipping Container Architecture in Cold Regions	(Sun vd., 2017)	Bildiri	Çin	* Enerji verimliliği, Uyarlanabilirlik, Hızlı kurulum, Modülerlik, Tedarik, Hızlı yapım süresi, Yalıtım, Termal konfor, Nakliye	* Sürdürülebilirlik, Maliyet, Dayanıklılık, Atık yönetimi, İç mekan konforu, Sökülüp takılabilme, Bir araya gelme çeşitliliği, Saha hazırlığı	* Tasarım süreci * Planlama süreci
13	2020	Performance Evaluation of Shipping Container Potentials for Net-Zero Residential Buildings	(Battaglia ve Lee, 2020)	Makale	ABD	* Sürdürülebilirlik, Enerji verimliliği, Hızlı kurulum, Tedarik, Dayanıklılık, Havalandırma, İç mekan konforu	* Modülerlik, Düşük maliyet, Hızlı yapım süresi, Yalıtım, Tasarım, Tesisat	* Tasarım süreci * Kullanım süreci
14	2017	Shipping Containers As An Approach To Increase The Quality Of Economic Sustainable Buildings In Egypt	(Madkour, 2017)	Bildiri	Mısır	* Maliyet, Modülerlik, Tedarik, Kolay temin edilebilme, Enerji verimliliği, Hızlı yapım süresi, Dayanıklılık, Lojistik	* Mevzuat, İş gücü maliyeti, Hızlı kurulum, Yalıtım, Kaplamalar, Tasarımda esneklik, Kullanım öncesi bakım	* Tasarım süreci * Uygulama süreci
15	2022	Shipping Container Housing for Architectural Resilience in Coastal Regions: Addressing Construction and Material Sustainability	(Haque vd., 2022)	Bildiri	Bangladeş	* İstiflenebilme, Tasarımda esneklik, Maliyet, Tasarım, Zeminle ilişkisi, Dayanıklılık, Kullanım öncesi bakım, Tedarik	* Sürdürülebilirlik, Enerji verimliliği, Saha hazırlığı, Kullanıcı ihtiyacı, İç mekan konforu, Yalıtım, Geri dönüşüm, Zeminle ilişkisi	* Tasarım süreci * Uygulama süreci
16	2019	Shipping Containers Towards Sustainable Economic Housing	(Madkour, 2019)	Bildiri	Mısır	* Maliyet, Sürdürülebilirlik, Nakliye, Enerji verimliliği, Hızlı yapım süresi, Geri dönüşüm, Uyarlanabilir, Atık yönetimi	* Modülerlik, Tedarik, Dayanıklılık, Hızlı kurulum, Tasarımda esneklik, Zeminle ilişkisi, Saha hazırlığı, Lojistik	* Tasarım süreci
17	2021	Structural and Thermal Performance Assessment of Shipping Container as Post-Disaster Housing in Tropical Climates	(Zafra vd., 2021)	Makale	Filipinler	* Dayanıklılık, Modülerlik, Enerji verimliliği, Termal konfor, İç mekan konforu, İstiflenebilme	* Tedarik, Nakliye, Yalıtım, Tasarımda esneklik, Sürdürülebilirlik, Termal konfor	* Tasarım süreci * Kullanım süreci
18	2022	Thermal Performance Assessment for Stacking Shipping Containers as habitable spaces: Cairo Case Study	(Hassan vd., 2022)	Bildiri	Mısır	* Geri dönüşüm, Sürdürülebilirlik, İstiflenebilme, Dayanıklılık, Enerji verimliliği, Havalandırma	* Maliyet, Termal konfor, Yalıtım, Modülerlik, Tesisat, İç mekan konforu	* Tasarım süreci * Kullanım süreci * Uygulama süreci
19	2017	Thermal Performance Assessment of Shipping Container Architecture in Hot and Humid Climates	(Elrayies, 2017)	Makale	Mısır	* Sürdürülebilirlik, Termal konfor, Yalıtım, Enerji verimliliği, Tedarik, İstiflenebilme, Maliyet, Dayanıklılık, Akustik	* Modülerlik, Hızlı kurulum ve montaj, İşletme ve bakım, Tasarımda esneklik, Zeminle ilişkisi, Atık yönetimi, Hızlı yapım süresi, Montaj kolaylığı	* Tasarım süreci * Kullanım süreci
20	2021	Thermal Performance of Reused Shipping Containers as Building Components	(Risnandar ve Primasetra, 2021)	Bildiri	Endonezya	* Enerji verimliliği, Sürdürülebilirlik, Hızlı kurulum, Modülerlik, Maliyet	* Yalıtım, İç mekan konforu, Hızlı yapım süresi, Dayanıklılık, Havalandırma	* Tasarım süreci * Kullanım süreci * Uygulama süreci
21	2010	Towards Sustainable Architecture - A Case with Greentainer	(Vijayalaxmi, 2010)	Makale	Hindistan	* Sürdürülebilirlik, Enerji verimliliği, Havalandırma, Dayanıklılık, İstiflenebilme, Tesisat	* Termal konfor, Yalıtım, Nakliye, Tasarımda esneklik, Hızlı yapım süresi, Atık yönetimi	* Tasarım süreci * Kullanım süreci
22	2020	Upcycling Shipping Containers as Building Components: An Environmental Impact Assessment	(Bertolini ve Guardigli, 2020)	Makale	İtalya	* Sürdürülebilirlik, Enerji verimliliği, Modülerlik, Dayanıklılık, Nakliye	* Geri dönüşüm, Hızlı yapım süresi, Hızlı kurulum, Tedarik, Tesisat	* Tasarım süreci * Uygulama süreci

5. Kargotektür kavramı ile konut yapılarının dönüşümünün yeniden değerlendirilmesi

Kargotektürlerin sürdürülebilirliğinin sağlanması öncelikle kullanılan malzeme ve yöntemlerin çevresel faydalarına bağlıdır. Buna bağlı olarak bütüncül bir faydanın sağlanabilmesi için etkili bir yapım süreci ve sürece ait kriterlerin oluşturulmasının gerekliliği ön plana çıkmaktadır (Islam, Zhang, Setunge & Bhuiyan, 2016). Çalışma kapsamında Sistemik literatür taraması yöntemi yardımıyla belirlenen yayınların detaylı bir incelemesi yapılmıştır. İncelemeler sonucunda yapım süreçlerine ve yapım kriterlerine ait genel çıkarımlar rehberliğinde ileri dönüşüm sürecinin yeniden değerlendirilmesi çalışma kapsamında ulaşılmaya gereken hedeflerden biridir.

5.1 Kriterlerin Belirlenmesi

Sistemik literatür taraması yöntemi kapsamında kargotektürlerin yapım kriterlerinin belirlenmesi amacıyla öncelikle bir kriter havuzu oluşturulması hedeflenmiştir. Tablo 1'de yer alan 22 yayın detaylı olarak analiz edilerek en sık kullanılan kriterler belirlenmiştir. 5 ana kriter başlığı altında belirlenmiş olan 40 alt kriter Şekil 11'de görülmektedir. Sürdürülebilirlik, tasarım, nakliye, kurulum-montaj ve maliyet bu alanda yapılan çalışmalarda en sık ön plana çıkan başlıklar olmuştur. Sürdürülebilirlik başlığı, dokuz alt kriterden oluşan enerji, su, atık ve iç mekân konforu konularını kapsayan önemli bir ana kriter olmuştur. Tasarım başlığı altında bu modüler birimlerin istiflenebilme özellikleri, yalıtım katmanları, zeminle ilişkileri gibi kriterler ön plana çıkmaktadır. Kolay temin edilebilme özellikleri ile ulaşılabilirlik konuları, lojistik vb. kriterler nakliye başlığı altında incelenmesi için bir araya gelmektedir. Modüler olmaları, üretim kolaylığı sağlamaları, fabrikada önceden üretilebilmeleri ve saha hazırlığı gerektirmemeleri gibi konular da kurulum ve montaj başlığı altında düşünülmektedir. Son olarak maliyet başlığı malzeme, kullanım, iş gücü ve bakım maliyeti olmak üzere yedi alt kriteri kapsamaktadır.

KRİTER SETİ				
Sürdürülebilirlik	Tasarım	Nakliye	Kurulum ve Montaj	Maliyet
<ul style="list-style-type: none"> Enerji verimliliği Aktif/Pasif enerji sistemleri Su verimliliği Geri dönüşüm Atık yönetimi Drenaj sistemi Termal konfor Havalandırma İç mekan konforu 	<ul style="list-style-type: none"> İstiflenebilme Yalıtım Uyarlanabilme Hafiflik Tasarımda esneklik Modülerlik Yüksek mukavemet Yapısal performans Dayanıklılık Zemin ilişkisi Tesisat Yangın denetimi Bir araya gelme çeşitliliği 	<ul style="list-style-type: none"> Kolay temin edilebilme Tedarik Teslim süresi Lojistik 	<ul style="list-style-type: none"> Montaj kolaylığı Hızlı kurulum Sökülüp takılabilme Hızlı yapım süreci Kullanım öncesi bakım Fabrikada üretim Saha hazırlığı 	<ul style="list-style-type: none"> Düşük maliyet Kullanım maliyeti Tedarik maliyeti İş gücü maliyeti İşletme ve bakım maliyeti Düşük malzeme maliyeti Düşük yapısal maliyet

Şekil 11. SLT tarafından belirlenen kriter seti

Sistemik literatür taraması süreci ile belirlenen beş ana kriter (sürdürülebilirlik, tasarım, nakliye, kurulum ve montaj, maliyet) başlığının yapılan literatür taramaları kapsamında yeniden değerlendirilmesi gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Değerlendirmelere ilişkin veriler şu şekilde özetlenebilmektedir;

Sürdürülebilirlik

Konvansiyonel üretimlere kıyasla somutlaştırılmış enerjide ciddi oranda düşüşe neden olan

kargotektürler çevresel etkileri minimize ederek sürdürülebilirliğe katkı sağlamaktadır. Kargotektürlerin yapı elemanı olarak yeniden kullanılması konvansiyonel üretimlere kıyasla malzemeye olan ihtiyacı büyük oranda azaltmaktadır. İyi bir yalıtım ile korozyona karşı dirençli hale getirilerek iç mekan konforu sağlanabilir. Yalıtımlı duvar kaplaması veya paneller, doğal havalandırma, yalıtılmış döşeme/tavan seçenekleri, astarlar, yapıştırıcılar ve sızdırmazlık özellikli malzemeler gibi özellikler ile çevre dostu çözümler ortaya çıkmaktadır (Islam vd., 2016). Bu çevre dostu çözümler kullanılarak sürdürülebilirlik stratejileri ve kargotektür mimarisi entegre bir şekilde çalışabilmektedir. İnşaat sürecinde kullanılan hammaddelerin tüketiminde tasarruf sağlanması ve çevreye zararlı olan malzemelerin kullanımının azaltılması kargotektürlerin son dönemlerde sıkça tercih edilmesinde büyük rol oynamaktadır (Yehia, 2022).

Tasarım

Yapısal birer çerçeve olarak düşünüldüğünde kullanıcı ihtiyaçlarına ve projeye göre istenilen detayda modifiye edilerek uyarlanabilirler. Modüler yapıları sayesinde tasarımda esnek çözümlere olanak veren kargotektürler sekiz kattan daha yüksek istiflenebilme özellikleri ile kentsel alanlarda konut işlevinde sıkça tercih edilmektedir (Islam vd., 2016). Karmaşık bir tasarım yüküne ihtiyaç duymadan basit yöntem ve malzemeyle esnek çözümler yaratılmaktadır (Yehia, 2022). Zeminle ilişkisi incelendiğinde, çeşitli seçenekler ortaya çıkmaktadır. Konvansiyonel bir yapıya kıyasla derin temel gerektirmediği için beton döşeme yüzeyi ve kazıklar ile zemin ile bağlantısı gerçekleşmektedir (Chen, Olorunfemi, Ayomide & Ayomide, 2021).

Nakliye

Kargotektürler ISO standartları tarafından belirlenen boyutlara uygun olarak tasarlanan son derece sağlam ve güçlü birimlerdir. Mal ihracatı ve ithalatı yapan ülkelerin uluslararası taşımacılık amacıyla kullandıkları kargotektürler liman bölgelerinde büyük ölçüde konteyner atıklarının oluşmasına neden olmaktadır. Küresel ticarete ülkelerin ihracat ithalat dengeleri de doğrudan etki etmektedir. Özellikle ithalat lehine gelişme gösteren ülkelerde konteyner yığınları oluşmaktadır. Boş nakliye konteynerlerini geldikleri bölgeye geri göndermek oldukça maliyetli görünse de limanlarda atıl durumunda bırakmak ise büyük alanların işgal edilmesine yol açmaktadır. Bu durum yeniden kullanım ve geri dönüşüm amaçlı tedarik edilecek kargotektürlerin ulaşılabilirliğini de kolaylaştırmaktadır (Islam vd., 2016).

Kurulum ve Montaj

Kargotektür birimlerin inşaa ve şantiye hazırlıkları eş zamanlı olarak yapılabilmektedir. Üretim bandının fabrikada hava koşullarından etkilenmeyen ortamda yapılması zamandan ve maliyetten tasarruf sağlamaktadır. Modüllerin fabrika ortamında önceden hazırlanması ile sonradan tesisat, kaplama, doğrama gibi işlerin yapılmasına gerek kalmamakta ve şantiye ortamındaki montaj süresi kısalmaktadır (Grebowski & Kaldunek, 2017).

Maliyet

Kargotektürlerin yeniden kullanımı ile konvansiyonel binalara kıyasla çok daha düşük maliyetlerle daha fazla esnek ve ek alan yaratılabilmektedir. Kolay temin edilebilirliği, düşük satın alma ve modifiye maliyeti ile oldukça uygun bir çözüm olarak tercih edilmektedir (Yehia, 2022). Kargotektürler karmaşık bir yapı sistemine sahip olmadıkları için çok fazla nitelikli elemana ihtiyaç olmamaktadır. Bu durum işçilik maliyetini de büyük ölçüde etkilemektedir. İşletme aşamasında çevresel etkileri olan ısıtma ve soğutma sistem gereksinimlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Doğru sistem seçimiyle işletme ve bakım aşamalarındaki maliyetin düşürülmesi sağlanabilir (Islam vd., 2016).

5.2 İleri Dönüşüm Sürecinin Yeniden Değerlendirilmesi

Nakliye konteynerlerinin ileri dönüşüm süreci genel olarak değerlendirildiğinde tasarımdan geri dönüşüme kadar olan tüm sürecin iyi organize edilmesi gerekmektedir. İncelenen yayınlarda sıkça

değerlenen tasarım ve kullanım süreçlerine ek olarak diğer süreçlerin de etkili bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda çalışma kapsamında hedeflenen kargotektürlerin yapım süreçlerine ilişkin değerlendirme ve iyileştirme önerileri Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2. Kargotektür yapım süreci değerlendirmesi

Yapım Süreci Aşamaları	İyileştirmeler
Planlama	<ul style="list-style-type: none"> • Nakliye konteynerlerinin satın alınarak tedarik edilmesi için gerekli planlamanın yapılması • Tedarik edilecek nakliye konteynerinin sertifikası(CSC) kontrollerinin yapılması • Kimyasal ve zehirli madde taşımamış nakliye konteynerlerinin tedarik edilmesi • Üretim bandının planlanması • Birimlerin boyut ve sayısına kullanıcı sayısı baz alınarak karar verilmesi
Tasarım	<ul style="list-style-type: none"> • Yer bağlamına uygun olarak tasarım kararlarının alınması • Nakliye konteynerleri ISO standartlarının tasarım sürecine entegre edilmesi • Kullanıcı konforunun ön planda tutulması • İç duvar yalıtım malzemeleri ve alçı panel kullanımı ile doğal hava akışının sağlanması • Çatının güçlendirilmesini sağlayacak tasarım stratejilerinin belirlenmesi
Üretim	<ul style="list-style-type: none"> • Üretim bandının iyi organize edilmesi (fabrika ortamında/şantiye ortamında) • Fabrika ortamında ön yapım sürecine girerek zaman, kalite ve iş hızı gibi avantajlar sağlanması
Nakliye ve Tedarik	<ul style="list-style-type: none"> • Nakliye konteynerinin atıl durumda kalma sürelerinin azaltılarak çevresel etkilerinin minimuma indirilmesi • En uygun ulaşım aracı seçeneğinin yapı birimi boyutuna göre belirlenmesi ve en kısa yol güzergahının oluşturulması • Yapı biriminin nakliye araçlarına yüklenmesi ve taşıma sırasında gerekli güvenlik önlemlerinin alınması
Uygulama	<ul style="list-style-type: none"> • Yer alacağı zemin üzerinde, doğal yapıyı bozmadan, temel çözümü gerektirmeden son derece basit çözümlerle konumlandırılması • Atık yönetiminin iyi organize edilmesi • Sahada montaj için gerekli işgücünün sağlanması • Şantiye ortamının organizasyonunun sağlanması (kalifiye işgücü gerektirmeyen, tercih edilen teknolojik çözüme bağlı olarak parçaların elemanlar /bileşen olarak ayrışması/birleşmesi)
Kullanım	<ul style="list-style-type: none"> • Kullanıcılar için kullanım sürecine ait rehberlerin düzenlenmesi
İşletme-bakım	<ul style="list-style-type: none"> • Bakım ve onarımlarının periyodik olarak yapılması ile kullanım ömürlerinin uzatılması
Geri dönüşüm	<ul style="list-style-type: none"> • İşlevini tamamlayan mevcut yapının yeni işleve dönüşümünün gerçekleştirilmesi • Gerekli ekleme-çıkarma elemanlarıyla birimlerin dönüştürülmesi

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kargotektürlerin birer yapı birimi (ünitesi) olarak dönüşümü ele alındığında Dünya çapında çok sayıda uygulamasının olduğu görülmektedir. Buna karşın Türkiye koşullarında az sayıda uygulama örneğinin olması nedeniyle özel bir sürdürülebilirlik çalışması gerektirmektedir. Literatür taraması sonucuna göre yapım süreçlerinin tümünü kapsayan ve belirlenen kriterlerin entegre edildiği bir sistemin eksikliği ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda ulusal ve uluslararası alanda yapılan çalışmalar incelenerek kargotektür yapım süreçlerinde kullanılmak üzere bir kriter seti önerilmiştir.

Kriterlerin belirlenmesinde sistematik literatür taraması (SLT) yöntemi uygulanmıştır. SLT ile taranan 144 çalışma içerisinde PRISMA protokolü kullanılarak 22 yayın değerlendirme için seçilmiştir.

Seçilen yayınlar detaylı bir inceleme sürecinden geçirilerek 5 ana başlık olmak üzere 40 kriter oluşturulmasına rehberlik etmiştir. Kargotektürlerin ileri dönüşüm bağlamında değerlendirilmesi ile belirlenen başlıklar arasında sürdürülebilirlik, tasarım, nakliye, kurulum-montaj ve maliyet öne çıkan başlıklar olmuştur. SLT sonucunda ele alınan 22 yayında vurgulanan beş ana başlık çalışmanın sonunda kargotektür kavramı özelinde yeniden değerlendirilmiş ve yapım süreçlerine ilişkin iyileştirme önerileri sunulmuştur.

Dünya’da ve Türkiye’de bu alanda yapılan çalışmalar incelendiğinde yasal ve yönetsel politikaların da ele alınması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu gerekliliklerin sağlanabilmesi için kriterlerin uzmanlar açısından ele alınması önem kazanmaktadır. Çalışmanın bir sonraki adımında ulusal ve uluslararası yasal ve yönetsel mevzuatın incelenerek bir kriter seti oluşturulması hedeflenmektedir. Sentezlenen kriterlerin Analitik Ağ Süreci (AAS) yöntemi ile önem ağırlıklarının belirlenmesi aşamasında akademisyenler ve sektör temsilcileriyle yapılacak görüşmelerin yöntemin uygulanabilirliğini güçlendirmesi beklenmektedir. Buna ek olarak yapı üretim sektöründeki firmalar için kalıcı konut çözüm alternatifleri oluşturulması çalışmanın hedeflediği konulardan biridir.

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları:	
Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Katkı Oranı Beyanı:	1. yazar: %50 – 2. yazar: %50
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Sorumlu Yazar:	Öğr. Gör. Duygu Çıbuk
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.	
<i>The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:</i>	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Author Contributions:	1 st author: %50 – 2 st author: %50
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Corresponding Author:	Lect. Duygu Çıbuk
Double-Blind Peer Review:	External-independent
<i>This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.</i>	

KAYNAKÇA

- Battaglia, L. & Lee, J. (2020). Performance Evaluation of Shipping Container Potentials For Net-Zero Residential Buildings. *Journal of Green Building*, 15(1), 139-152.
- Berbesz, A. & Szefer, I. (2018). Innovations in Shaping the Residential and Retail Buildings. Functional and

- Pro-environmental Potential of Shipping Containers in Architecture. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 415, 012052, 1-8.
- Bertolini, M. & Guardigli, L. (2020). Upcycling Shipping Containers as Building Components: an Environmental Impact Assessment. *The International Journal of Life Cycle Assessment*, 25(5), 947-963.
- Bowley, W. & Mukhopadhyaya, P. (2017). A Sustainable Design for an Off-grid Passive Container House. *International Review of Applied Sciences and Engineering*, 8(2), 145-152.
- Chen, S., Olorunfemi, A., Ayomide, N. & Ayomide, A. (2021). Use of Cargo Containers as an Alternative Strategy for Housing Low Income Earners in Nigeria. In *Selected Proceedings of the 4th Covenant International Conference on African Development Issues (C-ICADI 2018)* (p. 1-9). Nigeria.
- Dara, C., Hachem, C. & Assefa, G. (2019). Life Cycle Assessment and Life Cycle Costing of Container-based Single-family Housing in Canada: A Case Study. *Building and Environment*, 163, 106332.
- Doe, J. (2020). Form and Function: Shipping Container Architecture in a Changing Landscape. *DePaul University*.
- El Messeidy, R. (2018). Adapting Shipping Containers as Temporary Shelters in Terms of Recycling, Sustainability and Green Architecture. Reuse as Accommodation in Egypt. *Engineering Research Journal*, 160(0), 173-191.
- Elrayies, G. (2017). Thermal Performance Assessment of Shipping Container Architecture in Hot and Humid Climates. *International Journal on Advanced Science, Engineering and Information Technology*, 7(4), 1114-1126.
- Grębowski, K. & Kaldunek, D. (2017). Using Container Structures in Architecture and Urban Design, *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 245, 042087, 1-8.
- Haas, J. (2016). Gard Guidance on Freight Containers. *Norway, Gard AS*.
- Haque, Md. O., Mohammad, F. & Rahman, R. (2022). Shipping Container Housing for Architectural Resilience in Coastal Regions: Addressing Construction and Material Sustainability. *ZEMCH 2021 International Conference Proceedings*, 163-177.
- Harriet, N., Mubiru, J., Izimba, G. & Xaviour, F. (2022). Use Of Shipping Containers As A Sustainable Build-Ing Construction Method. *Global Scientific Journals*, 9(4), 93-108.
- Hassan, A. S., Botros, C. R., Kamal, M. N., Morsi, N. M. & Elfeky, Y. S. (2022). Thermal Performance Assessment for Stacking Shipping Containers as Habitable Spaces: Cairo Case Study. *IOP Conference Series Earth and Environmental Science*, 1056(1), 012024, 1-9.
- Hoffmann, N., Stahlbock, R. & Voss, S. (2020). A Decision Model on the Repair and Maintenance of Shipping Containers. *Journal of Shipping and Trade*, 5(22), 1-21.
- Islam, H., Zhang, G., Setunge, S. & Bhuiyan, M. (2016). Life Cycle Assessment of Shipping Container Home: A Sustainable Construction. *Energy and Buildings*, 128(5), 673-685.
- Ismail, M., Al-Obaidi, K., Rahman, A. & Ahmad, M. (2015). Container Architecture in the Hot-humid Tropics: Potential and Constraints. *Proceedings of the 4th ICERT2015: International Conference on Environmental Research and Technology: Exploring the Frontiers in Environmental Science and Technology Research*, Malaysia, 142-149.
- İlerisoy, Z. Y. & Sevim Koşan, N. (2020). Standart Nakliye Konteynerlerin Mimari Tasarım Kapsamında Araştırılması Ve Türkiye'deki Kullanımına Yönelik Öneriler. *Geleceğin Dünyasında Bilimsel ve Mesleki Çalışmalar 2020 Mimarlık ve Tasarım*, 31-48, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Jamaludin, A. A., Ilham, Z., Wan-Mohtar, W. A. A. Q. I, Halim-Lim, S. A. & Hussein, H. (2021). Comfortable Liveable Space: Shipping Container and Bamboo as Sustainable Building Materials in Equatorial Climate Perspective?. *International Journal of Built Environment and Sustainability*, 8(2), 11-22.
- Madkour, M. (2017). Shipping Containers as an Approach to Increase the Quality of Economic Sustainable Buildings in Egypt. *The 1st International Conference on Towards A Better Quality Of Life*, 1-12.
- Madkour, M. (2019). Shipping Containers Towards Sustainable Economic Housing. *Architectural Engineering Department Scientific Day 2019*, 1-30.

- Mohammad Zin, M. & Suhaimi, E. (2022). Architectural Upcycling Buildings From Waste & Unconventional Materials. *Journal Of Architecture, Planning & Construction Management*, 12(1), 53-55.
- Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J. & Altman, D. G. (2009). Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-A.0.
- Oviya, K., Shobana & Amraotkar, S. (2023). Assessing the Thermal Performance of Upcycled Shipping Container as a Sustainable Building Material in a Warm Humid Climate. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 1210, 012008, 1-10.
- Radwan, A. (2015). Containers Architecture Reusing Shipping Containers in Making Creative Architectural Spaces. *International Journal of Scientific and Engineering Research*, 6(11), 1562-1577.
- Risnandar, F. F. A. & Primasetra, A. (2021). Thermal Performance of Reused Shipping Containers as Building Components. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 738. 012038, 1-8.
- Sawyers, P. (2008). Intermodal Shipping Container Small Steel Buildings. *US:CreateSpace*.
- Schwarzer, M. (2013). The Emergence of Container Urbanism. *Places Journal*, February 2013.
- Shen, J., Copertaro, B., Zhang, X., Koke, J., Kaufmann, P. & Krause, S. (2019). Exploring the Potential of Climate-adaptive Container Building Design Under Future Climates Scenarios in Three Different Climate Zones. *Sustainability*, 12(1), 108-119.
- Singh, L. (2019). The Metal Box That Transformed Global Trade: The Innovative Vision of Malcom McLean behind the Container Revolution. *Legacy*, 19(1), 32-46.
- Smith, J.D. (2006). Shipping Containers as Building Components. *Msc, University of Brighton, USA*.
- Sun, Z., Mei, H. & Ni, R. (2017). Overview of Modular Design Strategy of the Shipping Container Architecture in Cold Regions. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 63, 012035, 1-7.
- Suo, H., Guan, X., Wu, S. & Fan, Z. (2023). Energy Performance Assessment of the Container Housing in Subtropical Region of China Upon Future Climate Scenarios. *Energies*, 16(1), 503-551.
- Taleb, H., Elsebaei, M. & El-Attar, M. (2019). Enhancing the Sustainability of Shipping Container Homes in a Hot Arid Region: A Case Study of Aswan in Egypt. *Architectural Engineering and Design Management*, 15(6), 1-16.
- Tavşan, F. & Bektaş, U. (2021). Mimari Sürdürülebilirlikte Geri Dönüşüm: Konteyner Evler. *Journal of Interior Design and Academy*, 1(1), 34-48.
- Tranfield, D., Denyer, D. & Smart, P. (2003). Towards a Methodology for Developing Evidence-Informed Management Knowledge by Means of Systematic Review. *British Journal of Management*, 14(3), 207-222.
- Truman, C. (2016). Green Buildings: How to Start a Shipping Container Building Project.
- Vijayalaxmi, J. (2010). Towards Sustainable Architecture—a Case with Greentainer. *Local environment*, 15(3), 245-259.
- Wong, E. K. H., Tan, C. S. & Ling, P. C. H. (2018). Feasibility of Using ISO Shipping Container to Build Low Cost House in Malaysia. *International Journal of Engineering & Technology*, 7(2.29), 933-939.
- Yavuz, N. (2022). Sosyal Bilimlerde Sistemik Literatür Analizi / Systematic Literature Review In Social Sciences. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, 51(1), 347-360.
- Yehia, M. (2022). Green Design and Its Role on Administrative Design Shipping Containers. *Journal of Architecture, Arts and Humanities*, 7(6), 162-183.
- Yıldız, A. (2022). Bir Araştırma Metodolojisi Olarak Sistemik Literatür Taramasına Genel Bakış. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 367-386.
- Zafra, G. Z., Mayo, J. R. M., Villareal, P. J. M., de Padua, V. M. N., Castillo, M. H. T., Sundo, M. B. & Madlangbayan, M. S. (2021). Structural and Thermal Performance Assessment of Shipping Container as Post-Disaster Housing in Tropical Climates. *Civil Engineering Journal*, 7(8), 1437-1458.

Bankacılıkta Dijital Pazarlama Çalışmalarının Bibliyometrik Profili*

Prof. Dr. Aybala Demirci Aksoy

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6068-2387>

Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, Bankacılık ve Sigortacılık Anabilim Dalı, Ankara – TÜRKİYE

Berat Aykaç

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-1449-3167>

Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 08.08.2024

Kabul: 24.09.2024

On-line Yayın: 30.09.2024

Anahtar Kelimeler

Dijitalleşme

Dijital Bankacılık

Dijital Pazarlama

Bankacılıkta Dijital Pazarlama

Bibliyometrik Analiz

Araştırma Makalesi

* Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.77811>

Öz

Araştırmanın amacı, bankacılıkta dijital pazarlamaya yönelik araştırmaların 2022-2024 yılları arasında akademik alan yazında yer alan araştırmaları bibliyometrik analiz yönteminden yararlanarak değerlendirmektir. Çalışmada, verilerin elde edilmesinde Web of Science (WoS) veri tabanından ve veri setinin analizinde ve görselleştirilmesinde VOSviewer programından yararlanılmıştır. Bankacılıkta dijital pazarlama çalışmalarının odaklandığı konu alanları ağırlıklı olarak işletme finansmanı ve ekonomidir. Bankacılıkta dijital pazarlama çalışmaları en çok Çin Halk Cumhuriyeti, Hindistan ve İngiltere’de gerçekleştirilmiştir. Ortak oluşum analizi kapsamında en çok karşılaşılan anahtar kelimelere; 76 tekrar ile ‘FinTech’ kelimesi, 35 tekrar ile ‘dijital dönüşüm (digital transformation)’ kelimesi, 31 tekrar ile ‘dijitalleşme (digitalization)’ kelimesi, 23 tekrar ile ‘kripto para birimi (cryptocurrency)’ ve 22 tekrar ile ‘merkez bankası dijital para birimi (central bank digital currency)’ kelimeleri olmuştur. Çin Halk Cumhuriyeti, İngiltere, ABD, Hindistan ve Suudi Arabistan en fazla ortak atıf alan ülkeler arasında ön sıralarda yer almaktadır. Bibliyometrik bağlantı bağlantısı en güçlü olan çalışmaların gerçekleştirildiği kurumlar sırasıyla; 160 atıfla UCSI Üniversitesi, 151 atıfla Ajman Üniversitesi, 145 atıfla King Abdulaziz Üniversitesi ve 135 atıfla Curtin Üniversiteleridir. Bankacılıkta dijital pazarlama konu alanında ‘International Journal of Bank Marketing’, ‘Journal of Business Research’, ‘Technological Forecasting and Social Change’, ‘Sustainability Basel Journal’ ve ‘Journal Finance’ adlı dergiler en çok ortak atıf alan dergilerdir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Demirci Aksoy, A. & Aykaç, B. (2024). Bankacılıkta Dijital Pazarlama Çalışmalarının Bibliyometrik Profili. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 17(101), 257-280.

Bibliometric Profile of Studies on Digital Marketing Studies in Banking*

Prof. Dr. Aybala Demirci Aksoy

Kastamonu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Finance and Banking
Department, Banking and Insurance Department, Ankara – TÜRKİYE

Berat Aykaç

Kastamonu University, Kastamonu – TÜRKİYE

Article History

Submitted: 06.08.2024

Accepted: 24.09.2024

Published Online: 30.09.2024

Keywords

Digitalization

Digital Banking

Digital Marketing

Digital Marketing in Banking

Bibliometric Analysis

Research Article

* This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.77811>**Abstract**

The purpose of this study is to evaluate the research on digital marketing in banking in the academic literature conducted between 2022 and 2024 using the bibliometric analysis method. The study used the Web of Science (WoS) database to obtain data and the program VOSviewer to analyze and visualize the dataset. Business finance and economy are mainly the subject areas that studies on digital marketing in banking focus on. Studies on digital marketing in banking were mostly conducted in the People's Republic of China, India, and the UK. The following keywords were encountered the most within the scope of the co-occurrence analysis; 'FinTech' with 76 repetitions, 'digital transformation' with 35 repetitions, 'digitalization' with 31 repetitions, 'cryptocurrency' with 23 repetitions, and 'central bank digital currency' with 22 repetitions. The People's Republic of China, the UK, the US, India, and Saudi Arabia are among the countries with the most common citations. The institutions where studies with the strongest bibliometric connections were conducted include UCSI University with 160 citations, Ajman University with 151 citations, King Abdulaziz University with 145 citations, and Curtin University with 135 citations, respectively. The 'International Journal of Bank Marketing', 'Journal of Business Research', 'Technological Forecasting and Social Change', 'Sustainability Basel Journal,' and 'Journal of Finance' are journals with the most common citations in the field of digital marketing in banking.

GİRİŞ

İnternet altyapısındaki gelişmeler, mobil telefon ve tablet gibi mobil teknolojik cihazların yaygın olarak kullanılması, finansal hizmetlerin dijital kanallar üzerinden sunulmasını ciddi oranda arttırmaktadır (Türkiye Bankalar Birliği (TBB), 2022).

Yeni nesil bankacılık uygulamalarından biri olarak kabul edilen dijital bankacılık, teknolojinin her geçen gün hızını arttırmasıyla popüler bir hale gelmektedir. Dijital bankacılık, finansal ürün ve hizmetleri geleneksel kanallar yerine dijital kanallar üzerinden sunan bir bankacılık sistemi olarak tanımlanabilir. Yeni nesil bankacılık olarak da ifade edilen bu sistem; erişilebilir olma, maliyet ve zaman avantajı sağlama ve güvenlik gibi genel özelliklere sahiptir (Dinç, 2017, s. 94). Bankaların sundukları bankacılık ürün hizmetlerinin benzerlik göstermesi, kolay ikame edilebilmesi ve erişilebilirlik bankacılık pazarlamasında rekabeti artırarak yeni nesil çözüm arayışı çabalarını da beraberinde getirmektedir (Öztürk ve Güven, 2019: 44).

Özellikle dünyada yaşanan pandemi, çoğu sektörü olduğu gibi bankacılık sektörünü de etkisi altına almıştır. Bankaların dağıtım kanallarının ve finansal tüketicilerin tüketim alışkanlıklarının hızla değişmesine neden olmuştur. Bu değişimden pazarlama uygulama ve stratejileri de payını almıştır. Pandemi sonrası dijital bankacılık ve dijital pazarlama, küresel ölçekte daha da gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde tüketiciler, çoğunlukla fiziksel/geleneksel ortamda gerçekleştirdiği satın alma faaliyetlerini dijital ortamlara taşımıştır (Durukan, 2023: iii). Bu durum hem dijital bankacılık hem de dijital pazarlama faaliyetlerinin farklılaşmasına ve bankacılıkta dijital pazarlama konusunun gündeme gelmesine katkı sağlamıştır. Aynı zamanda hem dijital bankacılık hem de dijital pazarlama konularında yapılan bilimsel çalışmalar da aynı dönemde hız kazanmıştır. Bibliyometri, yayın ya da belgelerin yazar, konu, atıf yapılan yazar, yayın bilgisi, atıf yapılan kaynaklar gibi belirli özelliklerinin istatistiksel olarak incelenmesine ve nicel olarak analizine odaklanmaktadır (Yılmaz, 2021: 1475).

Bibliyometrik analiz, çalışma kapsamına dâhil edilen yazarları, atıfları, kaynakları, konuları, üretildikleri ülke veya kurumları ile yayın yılları gibi bilgilerden oluşmaktadır (Small, 1999: 799). Bibliyometrik yöntemlerin temel olarak 'performans analizi ve bilim haritalama' olmak üzere temel iki kullanımı bulunmaktadır. Performans analizi, kişi ve kurumların araştırma ve yayın performanslarını değerlendirmeyi; bilim haritalama ise, bilimsel alanların yapısını ve dinamiklerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bilim haritalama, analiz yöntemleri nicel yaklaşımına dayanan ve bilimsel alan ve disiplinlerin yapısını, gelişimini haritalamak için giderek daha fazla kullanılan bibliyometrik bir analiz yöntem haline gelmiştir (Župič & Čater, 2015: 429). Bilim haritalama, bazı kaynaklarda bibliyometrik haritalama olarak da anılmaktadır (Yılmaz, 2021: 1477). Cobo, López-Herrera, Herrera-Viedma & Herrera (2011), çalışmalarında bibliyometrik tekniklerin sınıflandırmasını yaparak yöntemde kullanılan analiz birimlerini, bibliyometrik teknik ve ilişki türlerini bir tabloda özetlemiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Bibliyometrik Yöntemlerin Sınıflandırması

Bibliyometrik Teknik	Kullanılan Analiz Birimi	İlişki Türü
Bibliyografik bağlantı	Yazar Belge Dergisi	Yazarların eserleri arasında ortak referanslar
Ortak yazar	Yazar Ülke Kurum	Belgeler arasında ortak referanslar
Ortak atıf	Yazar Belge Dergisi	Dergilerin eserleri arasında ortak referanslar
Ortak kelime	Yazarın adı Bağlı olduğu ülke Bağlı olduğu kurum Yazarın referansı Referans Dergi referansı Başlıktan, özetten veya belgenin gövdesinden çıkarılan anahtar kelime veya terim	Yazarların birlikteliği Ülkelerin birlikteliği Kurumların birlikteliği Ortak atıf yapılan yazar Ortak atıf yapılan belgeler Ortak atıf yapılan dergi Terimlerin birlikteliği Yazarların eserleri arasında ortak referanslar

Kaynak: (Cobo, vd. 2011: 1384).

Bibliyometrik yöntemin 'performans analizi ve bilim haritalama' olmak üzere temel iki kullanımı bulunmaktadır. Performans analizi atıf, yazar, kurum, ülke, dergi analizlerine dair bilgilere ulaşmayı (Thelwall, 2008: 606) sağlarken, bilim haritalama, bir alan yazının izlenmesine, bu alanın yapısını, gelişimini ve alandaki ana aktörleri ortaya çıkarmaya yöneliktir. Bu çalışmalar yayınlara ait konuları, anahtar sözcükleri, yayımlandıkları ülkeleri, yayın tarihleri ve yazarlar gibi verilerin analizini kapsamaktadır (Noyons, Moed & Van Raan 1999: 592). Çetin ve Tiltay (2022), tarafından hazırlanan Tablo 1 'de Haritalandırma analizinin boyutları görülmektedir.

Tablo 2. Haritalandırma Analizinin Boyutları

Ortak Yazarlık Analizi	Yazarlar arasındaki etkileşimi inceler, iş birliğinin dinamiğine yöneliktir.
Ortak Oluşum Analizi	Çalışmalarda sık kullanılan anahtar kelime ve terimler arasındaki bağları değerlendirmektedir.
Bibliyografik Bağlantı Analizi	Ortak atıfları paylaşan iki yayının içeriklerinin benzer olduğunu varsayarak, değerlendiren bir tekniktir
Atıf Analizi	Çalışmaların bir diğer çalışmaya atıfta bulunduğu gerçeğe yayınlar arasındaki entelektüel bağlantıları yansıtan bir tekniktir
Ortak Atıf Analizi	Çalışmalardan ne sıklıkla alıntı yapıldığını, yazar ve dergi arasındaki ilişki gücünü ölçmektedir

Kaynak: (Çetin & Tiltay, 2022: 718)

Ulusal alanyazında pazarlama alanında bibliyometrik çalışmaların özellikle son yıllarda ilgi görmeye başladığını söylemek mümkündür. Bibliyometrik analiz yöntemi, sosyal bilimlerin pek çok alanında olduğu gibi pazarlama alanında da başvurulan bir yöntemdir.

Ulusal akademik alan yazında; Gürbüz & Çetinkaya Bozkurt (2016) pazarlama ve Pazarlama Araştırması Dergisi'nde yayımlanan makalelerin incelenmesinde, Çatı & Öcel (2018) Türkiye'de pazarlama ile ilgili yayınlanan makalelerin incelenmesinde, Zeren & Kaya (2020) ve Erkan (2020) dijital pazarlama, Öztürk (2020) niş pazarlama, Bilginer Özsaatçi (2022) sosyal medya pazarlaması, Ekinci & Bilginer Özsaatçi (2023) yapay zekâ ve pazarlama, Nalcı & Nalcı Arıbaş (2023) yerel yönetim ve pazarlama ve Bahar (2023) ulusal pazarlama yazınında sosyal medya pazarlaması konusunda bibliyometrik analiz yönteminden yararlanmışır.

Günümüzde pek çok alanda olduğu gibi dijitalleşmenin ilgi odağı haline gelmesi ile bankacılıkta dijital pazarlama kavramı da gündemdeki ve alan yazındaki yerini almıştır. Alan yazında bankacılık sektöründe dijital dönüşüm, bankacılıkta dijital pazarlamaya ilişkin pek çok çalışma (Bulunmaz, 2016; Aydın & Onaylı, 2020; Akın, 2020; Demirhan, 2021; Demirez, Gür & Yaşa Özeltürkay, 2021; Küçükyılmaz & Bilginer Özsaatçi, 2021; Üzmer, 2021) bulunmaktadır. Yine alan yazında pazarlama ve dijital pazarlama konularında bibliyometrik analiz yönteminden yararlanılarak yürütülen çalışmalara (Gürbüz & Çetinkaya Bozkurt, 2016 Çatı & Öcel, 2018; Zeren & Kaya, 2020; Erkan, 2020; Öztürk, 2020; Bilginer Özsaatçi, 2022; Ekinci & Bilginer Özsaatçi, 2023; Nalcı & Nalcı Arıbaş, 2023; Bahar, 2023) rastlanmakta birlikte bankacılıkta dijital pazarlama konusunu bibliyometrik analiz yöntemi ile irdeleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Bilimsel alan yazındaki çalışmaların sistematik bir şekilde taranarak bilginin bütünleştirilmesinin araştırmacılara rehberlik etmesi beklentisi, alan yazındaki eksikliklerin belirlenerek ve eksikliklere yoğunlaşarak giderilmesi yönünde alana katkı sağlayacağı düşüncesi ile bu araştırmanın amacı, bankacılıkta dijital pazarlamaya yönelik araştırmaların özellikle pandemi sonrası ilginin arttığı düşünülen yıllarla sınırlandırılabilir şekilde 2022-2024 yılları arasında akademik alan yazında yer alan araştırmaları bibliyometrik analiz yönteminden yararlanarak değerlendirmektir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bankacılıkta Dijital Pazarlama

Amerikan Pazarlama Derneği (AMA) pazarlamayı; *'toplum, müşteri, alıcı ve ortaklar için değer taşıyan tekliflerin oluşturulması, bu tekliflerin duyurulması, iletilmesi ve sunulmasını içeren bir dizi kurum ve süreçlerden oluşan bir faaliyet olarak'* (<https://www.ama.org/the-definition-of-marketing-what-is-marketing/>) tanımlamaktadır. Daha öz olarak pazarlama, tüketici ve işletmelerin ihtiyaçlarını karşılamak için fikir, ürün ve hizmetlerin geliştirilmesi, fiyatlandırılması, tutundurması ve dağıtımının planlanması ve yürütülmesi süreci olarak tanımlanabilir (Tekin, 2018: 808). Bankacılıkta pazarlama ise, mevcut ve potansiyel finansal tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının belirlenebilmesinde fikirlerin ortaya konmasını ve bu doğrultuda ürün ve hizmetlerin finansal tüketiciye sunulmasını içermektedir. (Kaban, Karaca & Gül, 2016: 228; Demirci Aksoy, 2023: 67). Bankacılıkta pazarlamanın amacı hem yeni kaynaklar yaratılması hem de bankacılık faaliyetleri kapsamındaki ürünlerin banka kaynaklarının en verimli şekilde kullanımını sağlayacak şekilde pazarlanması şeklinde ifade edilebilir.

Bankacılıkta pazarlama kavramı, mevcut ve potansiyel finansal tüketici ihtiyaç ve beklentilerinin belirlenmesi için fikir ve fonksiyonların ortaya konmasını, buna göre ürün ve hizmetlerin geliştirilmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda, bankaların kendilerine kazanç sağlayıcı imkanlar konusunda hazırlıklı olmasını da içermektedir. Bankacılıkta pazarlama, sürekli değişen ve gelişen çevresel pazarlama şartlarında bankalar açısından rekabette ön sıralarda yer almayı sağlayacak önemli bir rekabet aracı olarak karşımıza çıkmaktadır (Öztürk & Güven, 2019: 31).

Yirmi birinci yüzyıl, çağın önemli teknolojik gelişmelerinden biri olan dijitalleşmeye tanıklık etmektedir. Dijitalleşme, bilgilerin teknolojik araçlar tarafından okunması, düzenlenmesi ve iş akışlarında kullanılmasını sağlamak üzere dijital ortama aktarılması süreci olarak tanımlanabilir

(Üzmez & Büyükbeşe, 2021: 123). Dijitalleşme, pek çok alanda dijital dönüşümü de beraberinde getirmektedir. Bankalar ve diğer finansal kuruluşlar bu dijital dönüşümden payını almaktadır. Günümüzde dijitalleşmeyen işletmelerin yok olacağını söylemek mümkündür. Nitekim, konuya ilişkin Türkiye’de önde gelen yöneticilerle yürütülen bir araştırmada, bu durumun önemini Bimeks Bilgi İşlem ve Dış Tic. A.Ş. yönetim kurulu başkanı Murat Akgiray,

‘Dijital dünyaya uygun yeni iş modelleri üretmeyecek şirketler ve meslekler yok olmaya mahkumdur.’ ve Mudo Satış Mağazaları A.Ş. yönetim kurulu başkanı Barış Karakullukçu;

‘Dijital değişim kaçınılmaz. Dijitalleşmeyen şirketler ölmeye mahkûm...’, (Deloitte: 23) sözleri ile vurgulamaktadır. Bu doğrultuda işletme ve kurumların, çağa ayak uydurabilmek ve piyasada var olabilmek adına dijital dönüşümün gerekliliklerini yerine getirmelerinin gereklilikten öte bir zorunluluk haline gelmiştir. İşletmeler çağın gereği ürün hizmetlerin üretiminde, duyurulmasında, dağıtım ve sunulmasında teknolojiye yararlanmaktadır. Bu noktada, dijital dönüşümün gündeme getirdiği yeniliklerden biri de pazarlama dijitalleşmesidir.

AMA dijital pazarlamanın, *‘internet üzerinde yürütülen çevrimiçi pazarlama çabaları da dahil olmak üzere, bir tür bilgisayar sistemi kullanan elektronik cihazlar aracılığıyla yürütülen tüm pazarlama yöntemlerini’* ile gerçekleştirilen faaliyetlerden oluştuğunu belirtmektedir. Ayrıca AMA, işletmelerin müşterilere ulaşabilmede yararlanabilecekleri kanalları; web sitesi, arama motoru, blog, sosyal medya, video, e-posta olarak sıralamaktadır (<https://www.ama.org/what-is-digital-marketing/>).

Günümüzde tüketici tercihleri hızlı bir değişim içerisinde; bankalar da değişen tüketici talepleri doğrultusunda sundukları ürün ve hizmetleri geliştirmek zorundadır (Küçükyılmaz & Bilginer Saatçi, 2021: 103). Bankacılık rekabet yoğun bir sektördür ve günümüzde rekabette öne çıkmada tüketicilere odaklanmak özellikle dijital bankacılık uygulamaları ile dijital pazarlamaya odaklanmak önem arz eder. (Öztürk & Güven, 2019: 31). Nitekim bankalar tüketicilere ulaşmada dijital bankacılık pazarlama uygulamalarını yoğun kullanan işletmelerin başında gelmektedir. Dijital bankacılık pazarlama uygulamalarının her geçen gün farklılaşması ve öneminin her geçen gün daha da atması konuya olan ilgiyi arttırmaktadır.

Harangus (2011: 86) dijital bankacılık pazarlama uygulamalarını; çevrimiçi hesap yönetimi, banka kartı ve kredi kartı işlemleri, elektronik fatura ödemeleri, fon transferi, borçlanma uygulamaları (kredi başvurusu), yatırım bankacılığı ve çevrimiçi alışveriş olarak sıralamaktadır. Pazarlama unsurlarından dağıtım dijital dönüşümden payını alarak bankacılıkta alternatif dağıtım kanallarının gündeme gelmesini sağlamıştır. İnternet bankacılığı, telefon bankacılığı, POS cihazı ile para transferi, ATM (Automated Teller Machine) bankacılığı, mobil bankacılık, dijital televizyon bankacılığı alternatif dağıtım kanalları kapsamında değerlendirilmektedir (Demirel, 2017: 22-26). Çakar (2023: 2), dijital bankacılığın artık olmazsa olmaz bir kanal haline geldiğini vurgulayarak finansal kayıt ve işlemlere haftanın her günü, günün her saati erişilebilir olma özelliğinin özellikle mobil bankacılığı vazgeçilmez kıldığını belirtmektedir. Dijital bankacılık, tüketicilere haftanın her günü her saatinde erişilebilir olma, düşük maliyet, kişiselleştirme gibi faydalar sağlamaktadır (Önder, 2023).

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Yöntemi

Çalışma bibliyometrik teknikler kullanılarak yürütülmüştür. Bibliyometrik analiz, kitapları, dergileri ve konferans bildirimlerini matematiksel ve istatistiksel tekniklerle değerlendirmek için kullanılan nicel bir yöntemdir. Bibliyometrik, çeşitli parametreler (örneğin, konular, yöntemler ve referanslar) dahilinde makalelerin frekans analizini, bir sosyal ağ analizini ve bir atıf analizini içeren bir tür içerik analizidir (Diodato, 1994).

2.2. Veri Seti

Çalışmada, verilerin elde edilmesinde Web of Science (WoS) veri tabanından yararlanılmıştır. Atıflardan yola çıkılarak yapılan araştırmalarda atıf ağlarının ve yayınlara ait atıf bilgilerinin dizinlendiği çeşitli veri tabanları mevcuttur. Bu veri tabanlarından günümüzde sıklıkla kullanılan, Clarivate Analytics firması tarafından geliştirilen Web of Science veri tabanıdır (Köksal, 2022: 17). WoS veri tabanı; matematik, mühendislik, bilgisayar, yaşam, sosyal ve beşeri bilimlerdeki temel araştırmaları ele alan 1637'den günümüze yayımlanmış 5 milyondan fazla alıntı ve 3 milyondan fazla tezin bibliyografik bilgilerine erişim sağlayan atıf indeksidir. WoS, 2004 yılına kadar bibliyometrik çalışmaların yapılabildiği tek veri tabanı olma özelliğini sürdüren bir veri tabanıdır (Karasözen, Bayram & Zan, 2011: 239). Dünyanın önde gelen alan yazın dizinlerini özenle taradığı, diğer veri tabanlarından daha eksiksiz referans ve dizinler sağladığı için (Su, Li & Kang, 2019: 3), bu çalışmada veri kaynağı olarak WoS veri tabanı kullanılmıştır.

Çalışmada, dijital bankacılık faaliyetlerinin ve akademik çalışmaların özellikle pandemi sonrası küresel ölçekte yoğunlaşması nedeniyle zaman sınırlaması ölçütü olarak 2022-2024 yılları arası tercih edilmiştir. Öncelikle WoS veri tabanında doküman türü ve çalışma yılı sınırlaması yapmadan 'Dijital Bankacılık (Digital Banking)' anahtar kelimesi ile bir tarama gerçekleştirilmiştir. Sonuçta, toplamda 10202 doküman tespit edilmiştir. Daha sonra alan ölçütü olarak 'Bankacılıkta Dijital Pazarlama (Digital Marketing in Banking)' anahtar kelimesi tercih edilerek konu alanı spesifik hale getirilmiştir. Alan ve zaman sınırlaması ölçütlerinin uygulanması sonucunda 653 doküman/çalışma araştırmanın veri setini oluşturmaktadır. Veri setinde yer alan dokümanlar; 593 makale, 28 erken erişim/görünüm yayın, 31 bildiri ve 1 kitaptan oluşmaktadır.

2.3. Verilerin Analizi

Çalışmada, veri analizinde bibliyometrik analiz yönteminden yararlanılmıştır. Araştırma veri setinin analizinde ve verilerin görselleştirilmesinde VOSviewer programından yararlanılmıştır. VOS yöntemi, elde edilen bibliyometrik ağların görselleştirilmesi ve oluşturulması için kullanılan birçok program bulunmaktadır. VOS tekniğinin kullanıldığı yazılımlardan biri olan VOSviewer, bibliyometrik ağların görselleştirilmesi amacıyla yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir (Artsın, 2020: 347). Çalışmada, temel kullanımlar dikkate alınarak performans analizi ve bilim haritalama yöntemlerinden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda bulgular iki temel başlıkta verilmiştir.

Performans analizi bulguları başlığında, belirlenen veri seti dahilinde bankacılıkta dijital pazarlama çalışmalarının performans analizlerine dair bulgulara yer verilmiştir. Bu başlık altında ise, bankacılıkta dijital pazarlama çalışmalarının haritalanma analizine dair bulgular yer almaktadır. Bibliyometrik analiz yöntemlerinden biri olan bilimsel haritalama yöntemi, alan yazından elde edilen yayın bilgilerine ait verilerin kümelenmesinin işlenmesi, ilişkilendirilmesi ve yorumlanmasını kapsamaktadır.

3. BULGULAR

Çalışmada bulgular uygulanan analizler doğrultusunda iki temel başlıkta verilmiştir :

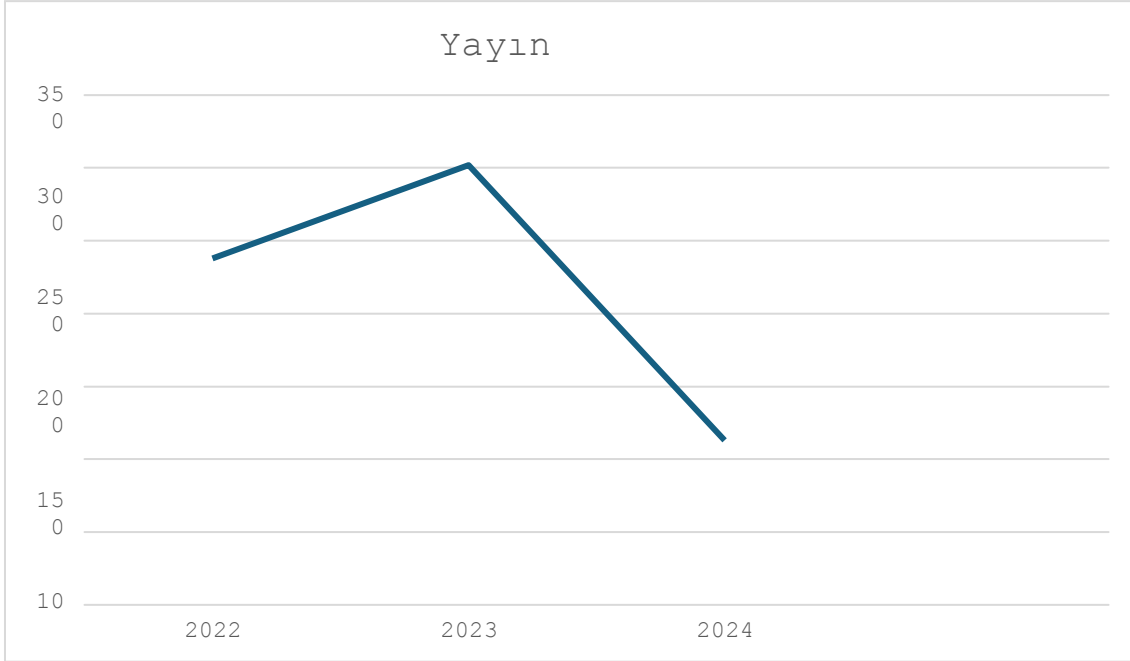
Birinci başlıkta; performans analizi bulgularına yer verilmiştir. Bu kapsamda; yıllara göre bankacılıkta dijital pazarlama çalışmalarının dağılımı, bankacılıkta dijital pazarlama çalışmalarının sayısı, bankacılıkta dijital pazarlama çalışmalarının odaklandığı konular ve bankacılıkta dijital pazarlama çalışmalarının ülkeler bazında dağılımı verilmiştir.

İkinci başlık haritalandırma analizi bulguları kapsamında ise, ortak yazarlık analizi, ortak oluşum analizi, bibliyometrik bağlantı analizi, atıf analizi ve ortak atıf analizi yer almaktadır.

3.1. Performans Analizi Bulguları

Performans analizi kapsamında 2022-2024 yıllarını kapsayan alan yazın taramasında

çalışmaların yıllara göre dağılımı incelendiğinde, 2022 yılında 238 çalışma, 2023 yılında 302 çalışma, 2024 yılı ilk 6 aylık döneminde 113 çalışmaya rastlanmıştır.

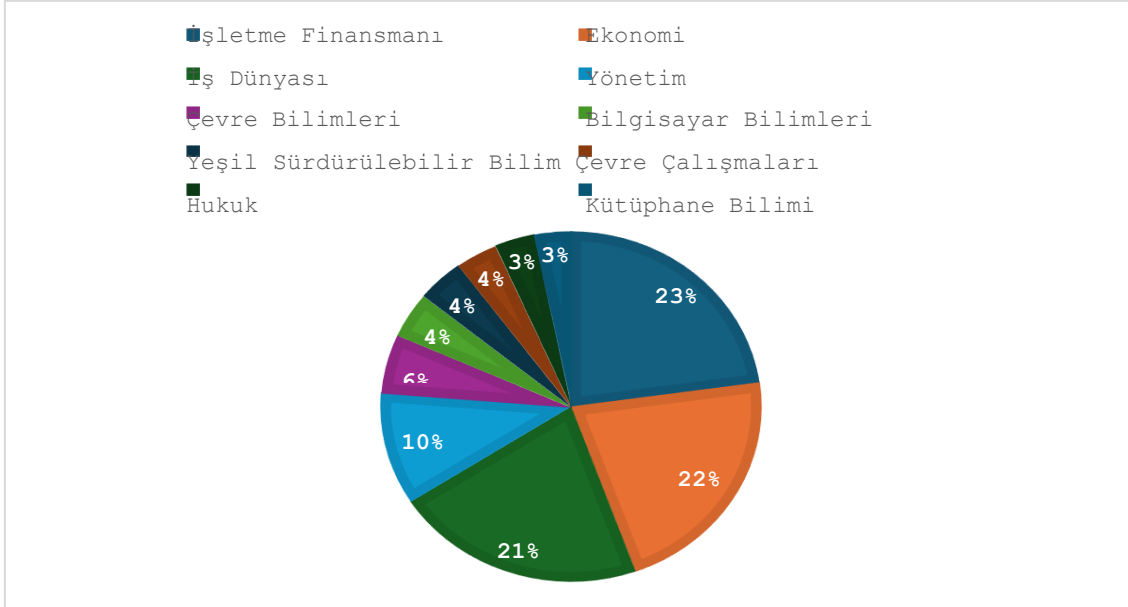
Bankacılıkta dijital pazarlamaya yönelik çalışmaların WoS veri tabanında ulaşılan çalışma türleri Tablo 3'de yer almaktadır. Çalışmaların %90,81'i makale, %4,28'i erken erişim/görünüm yayın, 4,75'i bildiri ve %0,15'i kitap türünde olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Bankacılıkta Dijital Pazarlama Çalışmalarının Dağılımı (2022-2024)

Tür	Yayın Sayısı	Yayın Yüzdesi
Makale	593	90,81
Erken Erişim/Görünüm Yayın ¹	28	4,28
Bildiri	31	4,76
Kitap	1	0,15
Toplam	653	100,0

Bankacılıkta dijital pazarlama çalışmalarının odaklandığı konular Şekil 2'de görülmektedir. İşletme finansmanı üzerine yürütülen çalışmalar %23'lük bir pay ile en büyük paya sahiptir. Bu kapsamdaki çalışmalar ağırlıklı olarak reklam, tanıtım gibi konuları da incelemiştir. Çalışmaların odaklandığı ikinci en büyük paya sahip konu alanını %22'lik pay ile ekonomi oluşturmaktadır. Bu konuları, %21 ile hukuk ve %10 ile yönetim konuları izlemektedir.

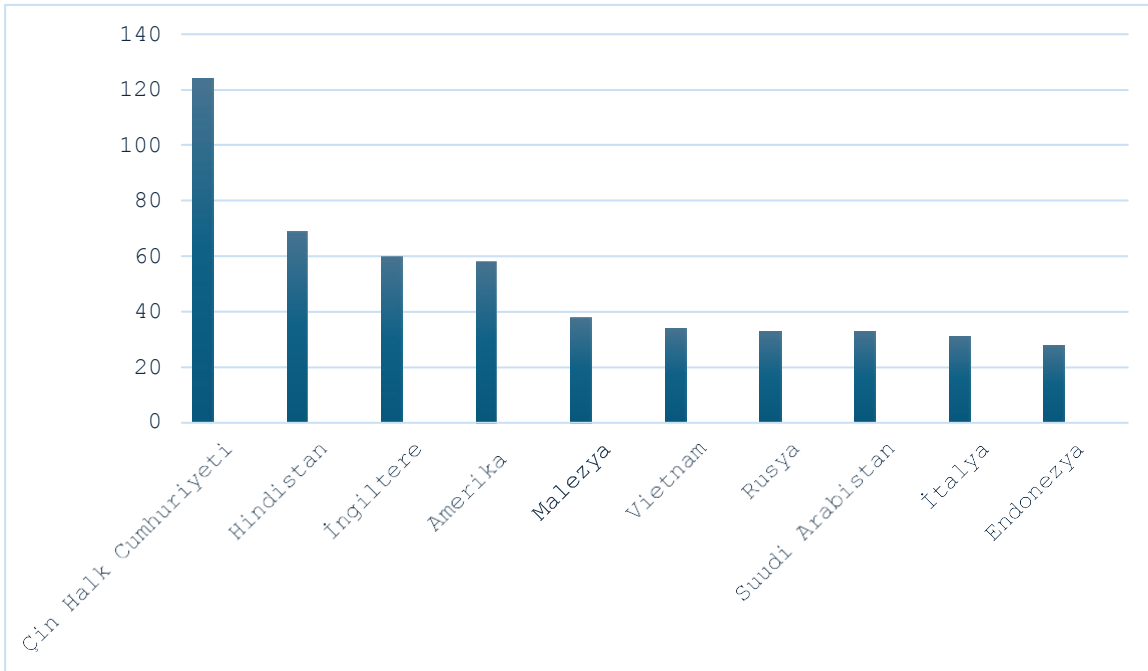
¹ Erken görünüm, yayına hazır makalelerin yayın sırasını beklemeden çevrimiçi yayımlandığı bir dijital ortamdır. Erken Görünüm olarak yayımlanan bir makaleye cilt, sayı bilgileri atanmamakta, makale DOI (Digital Object Identifiers) numarası ile yayımlanmaktadır.

Şekil 2. Bankacılıkta Dijital Pazarlama Çalışmalarının Odaklandığı Konular

Bankacılıkta dijital pazarlama çalışmalarının ülkeler bazında dağılımı incelendiğinde, çalışmaların 106 farklı ülkede yürütüldüğü belirlenmiştir. Bankacılıkta dijital pazarlama çalışmalarının en fazla yürütüldüğü 106 ülkeden ilk 10 ülke Şekil 3'te verilmiştir.

Şekil 3'de de görüldüğü üzere, 124 çalışma ile Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilk sırada yer aldığı ve Çin Halk Cumhuriyeti'ni 69 çalışma ile Hindistan ve 60 çalışma ile İngiltere takip etmektedir.

Şekil 3. Bankacılıkta Dijital Pazarlama Çalışmalarının Ülkeler Bazında Dağılımı

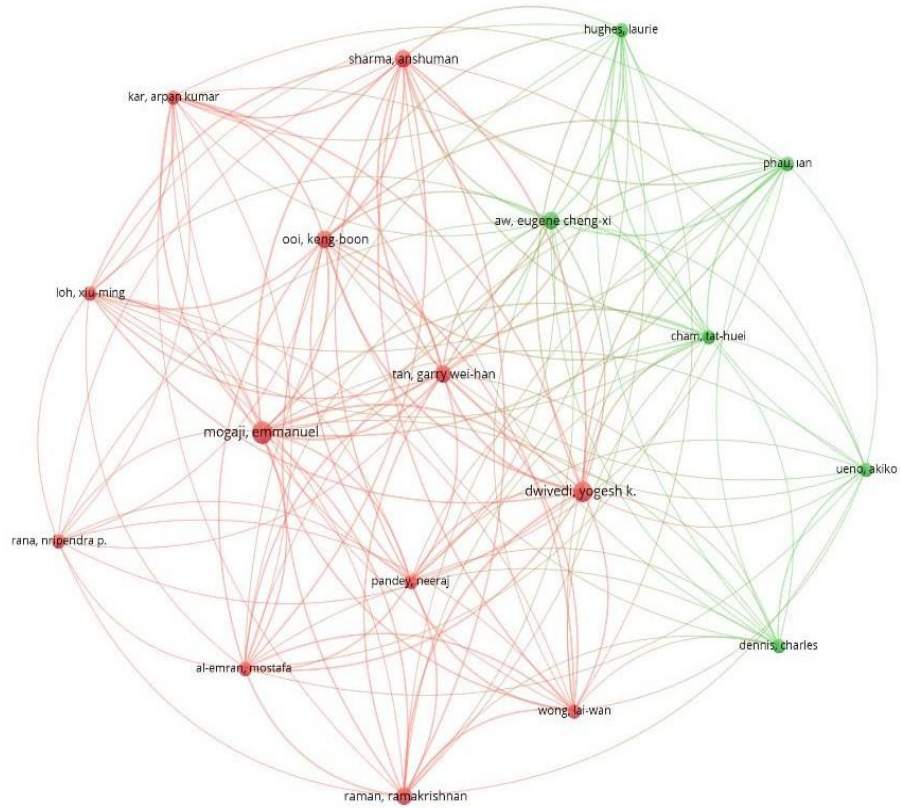
3.2. Haritalandırma Analizi Bulguları

3.2.1. Ortak Yazarlık Analizi

Ortak atıf analizi, bir yayında atıf yapılan herhangi iki yayına, yazara, dergiye ortak atıf yapılma sıklığının (ortak atıf sayısının) bulunması ya da diğer bir deyişle iki kaynağın birlikte atıf gösterilme sayısıdır. Ortak atıf analizi, aynı çalışmada iki yazara atıf yapıldığında ortaya çıkar. Ortak atıf analizi, aynı çalışmada atıf yapılan herhangi iki makalenin sıklığını bulmayı içermektedir. Ortak yazar atıf analizi, ortak çalışma atıf analizine benzerdir (Mcintire, 2006: 32-33).

Yazarlar Bazında Ortak Yazar Analizi

İncelemeye dahil edilen tüm yayınlar baz alınarak incelendiğinde 87 yazar kümesi oluşmuştur. Ancak 69 yazar kümesinin birbirleri ile ilişkili bağlantılı olmadığı görülmüş ve görsel 18 yazar kümesinin ortak yazarlık ölçütünü karşıladığı tespit edilmiştir. Ortak yazar analizi sonucunda alan yazına önemli ölçüde ortak katkı sunan yazarlara ulaşılmıştır. Bu yazarlar sırasıyla; Yogesh K. Dwivedi (Birleşik Krallık Swansea Üniversitesi İşletme fakültesi), Emmanuel Mogaji (Birleşik Krallık Keele Üniversitesi İşletme Fakültesi doktor öğretim üyesi), Ooi Keng Boon (Malezya UCSI Üniversitesi işletme Fakültesi lisansüstü programı profesör), Anshuman Sharma (Birleşik Arap Emirlikleri Ajman Üniversitesi İşletme Fakültesi doktor öğretim üyesi) ve Tan Garry Wei-Han (Malezya UCSI Üniversitesi İşletme Fakültesi lisansüstü programı kıdemli profesör) Şekil 4 'de görülmektedir. Bankacılıkta dijital pazarlama konu alanında belirlenen çalışmaların bu yazarlar üzerinde yoğunlaştığı ve bu konu alanında çalışma yapacak araştırmacıların bu yazarların ağlarına dahil olmaları ve bu yazarların çalışmalarını takip etmeleri gerektiği söylenebilir.

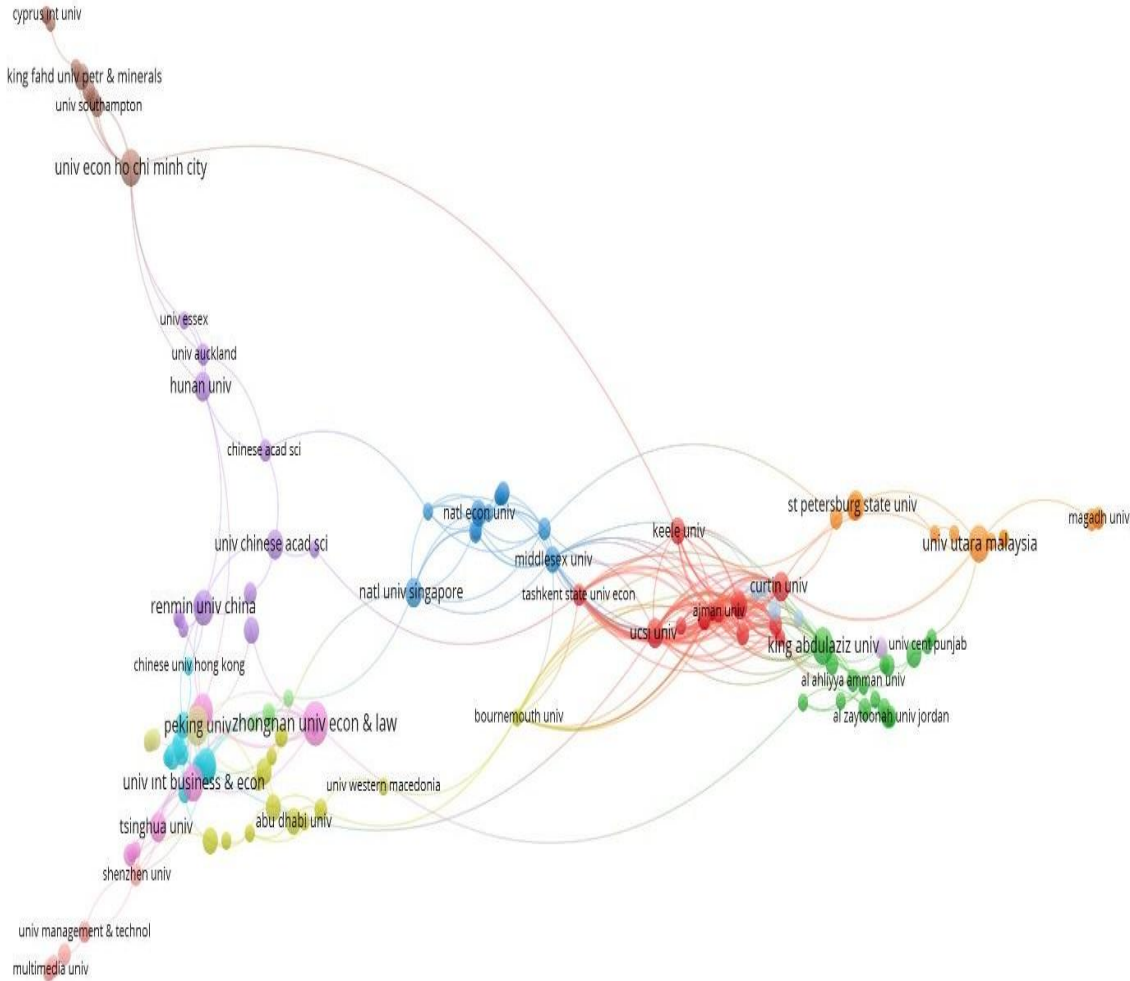

Şekil 4. Yazarlar Bazında Ortak Yazar Analizi Haritası

Kurumlar Bazında Ortak Yazar Analizi

Kurumlar bazında ortak yazar analizi bulguları incelendiğinde, 1152 üniversitenin bankacılıkta dijital pazarlama çalışması gerçekleştirildiği Şekil 5'de görülmektedir. Ölçüt olarak yalnızca ikiden fazla yayını olan kurumlar değerlendirmeye alınmıştır. Ölçüt sonrası değerlendirme yapıldığında, 209 kurum/üniversite kümesine ulaşılmıştır. Bu kurumlardan/üniversitelerden 142'sinin iş birliği ağı içinde yer aldığı olduğu görülmektedir.

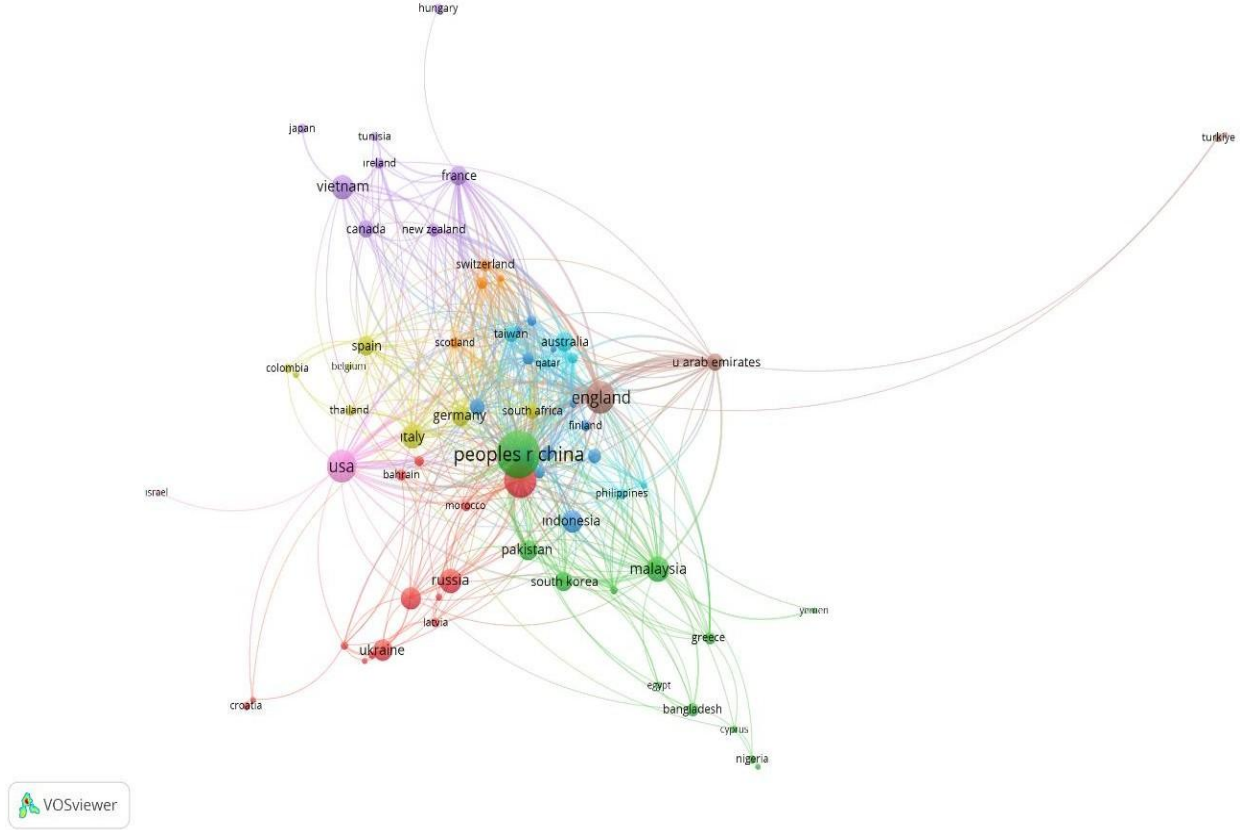
Bibliyometrik bağı en güçlü çalışmaların ortaya konduğu kurumlar olarak; UCSI Üniversitesi (Malezya) 160 atıf ile, 151 atıf ile Ajman Üniversitesi (Birleşik Arap Emirlikleri), 145 atıf ile Kral Abdulaziz Üniversitesi (Suudi Arabistan) ve 135'er atıf ile Swansea (Birleşik Krallık) ve Curtin Üniversitesi (Avusturalya) öne çıkan kurumlar/üniversiteler olarak Şekil 5'de görülmektedir.

Şekil 5. Kurumlar Bazında Ortak Yazar Analizi Haritası

Ülkeler Bazında Ortak Yazarlık Analizi

Uluslararası bilimsel iş birliğine ilişkin ortak yazarlık analizi ülkeler bazında gerçekleştirilmiştir. Uluslararası iş birliğine dair örüntü Şekil 6'da görülmektedir. Ülkeler bazında ortak yazarlık analizinde 'en az iki yayın gerçekleştirme' ölçütü olarak belirlenmiştir. Sonuçta, 99 farklı ülkede gerçekleştirilmiş çalışmalar değerlendirildiğinde; 74 ülkenin, 71'nin birbirleriyle bağlantılı olduğu, iş birliği içinde olduğu görülmüştür. Sırasıyla Çin Halk Cumhuriyeti, İngiltere, ABD, Hindistan ve Suudi Arabistan iş birliği içinde olan 5 ülkeyi oluştururken, Sırbistan, Etiyopya ve Brezilya iş birliğinde olmayan ülkeleri oluşturmaktadır.

Şekil 6. Ülkeler Bazında Ortak Yazarlık Analizi Haritası

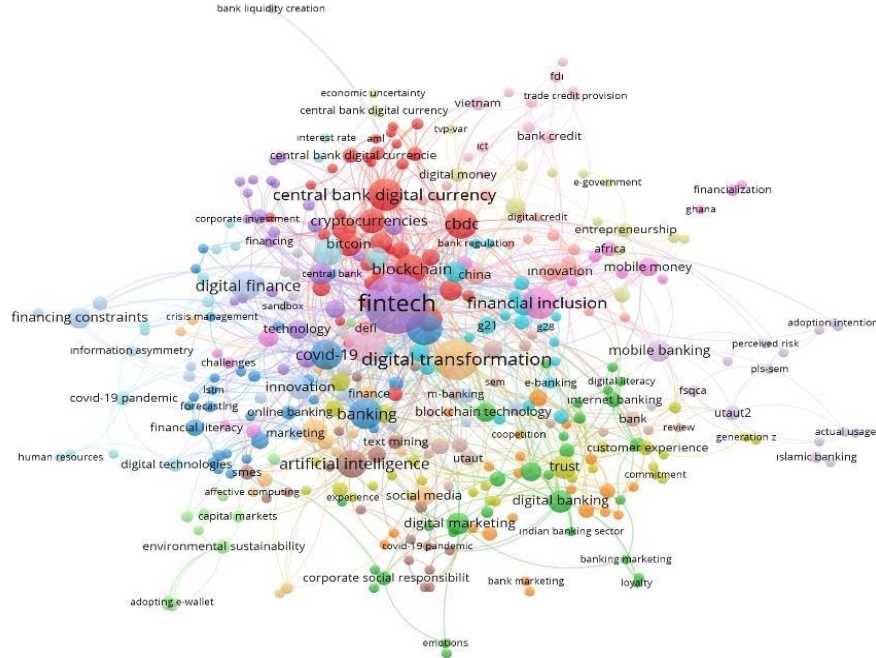
3.2.2. Ortak Oluşum Analizi

Ortak oluşum analizi, bir metin veri tabanındaki kelime veya ifadeler arasındaki korelasyon veya ortak oluşum kalıplarını belirlemek için kullanılan bir yöntemdir. Teknik, belirli bir bağlamda veya belgede birlikte görünen kelimelerin sıklığını incelemeyi ve bu verileri temaları ve bağlantıları ortaya çıkarmak için kullanmayı içerir (Bonkra, Bhatt, Rosak-Szyrocka, Muduli, Pilaçr, Kaur, Chahal & Rana, 2023: 15).

Anahtar Kelimeler Bazında Ortak Oluşum Analizi

Anahtar kelimeler bazında ortak oluşum analizi ile ölçüt belirleme öncesi toplamda 2283 anahtar kelimeye ulaşılmıştır. En az iki tekrarı olan anahtar kelimeler ölçütü olarak belirlendiğinde toplam 395 anahtar kelimeye ulaşılmıştır. Oluşan kümelerde 7 anahtar kelime kümesine görselde yer verilmiştir. Ortak oluşum analizi sonucunda oluşan anahtar kelime kümeleri Şekil 7'de görülmektedir.

En sık tekrarlanan 5 anahtar kelime 76 tekrar ile 'finansal teknolojiyi kısaltması olan 'FinTech' kelimesi, 35 tekrar ile 'dijital dönüşüm (digital transformation)' kelimesi, 31 tekrar ile 'dijitalleşme (digitalization)' kelimesi, 23 tekrar ile 'kripto para birimi (cryptocurrency)' ve 22 tekrar ile 'merkez bankası dijital para birimi (central bank digital currency)' kelimeleri en fazla tekrar edilen anahtar kelimeler olarak belirlenmiştir (Şekil 7).

Şekil 7. Anahtar Kelimeler Bazında Ortak Oluşum Analizi Haritası

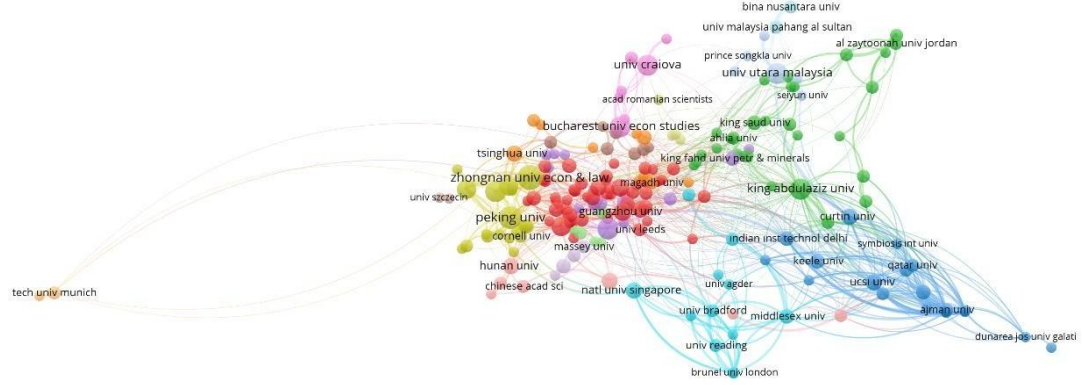
3.2.3. Bibliyometrik Bağlantı Analizi

Bibliyometrik bağlantı analizi, yazarların, ülkelerin ve kurumların birbirleriyle ilişkili olan çalışmalarının çıktılarının haritasını çıkarmak amacıyla kullanılmaktadır. Bu analiz, en az bir bağlantı ile birbirleriyle ilişkili olan çalışmaların üçüncü bir çalışmaya referans olmasını, atıfta bulunmasını incelemektedir (Kessler, 1963: 169).

Çalışmalar Bazında Bağlantı Analizi

Çalışma bazında bibliyometrik bağlantı analizine toplamda 653 makale dahil edilmiştir. Bir yazarın en az iki atıfta sahip olması ölçütü olarak belirlenmiş ve filtreleme sonucunda 296 çalışma analize dahil edilerek incelenmiştir. 15 yayın bağlantıya sahip olmadığı için çıkarılarak 281 ilişki ağı görselleştirilmiştir (Şekil 8). En çok bibliyometrik bağlantıya sahip çalışmalar sırasıyla; 575 atıflı Dwivedi (2023)'nin çalışması, 113 atıflı Koochang (2023)'in çalışması, 97 atıflı Micah (2023)'in çalışması, 91 atıflı Chen (2022)'in çalışması ve 75 atıflı Allen (2022)'in çalışmasıdır.

görölmüştür.

VOSviewer

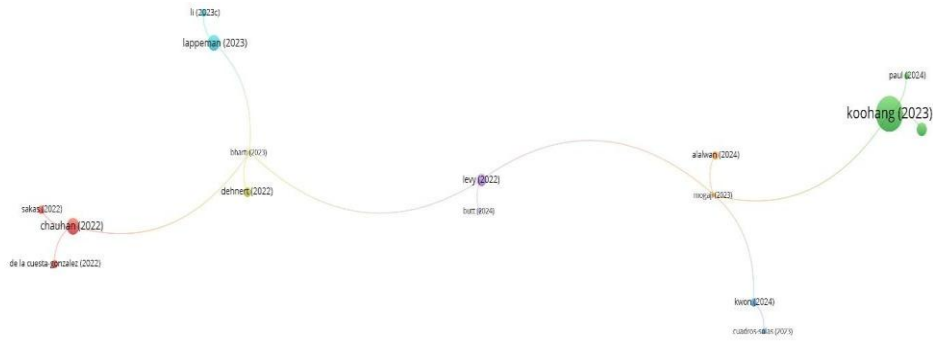
Şekil 10. Kurumlar Bazında Bibliyometrik Bağlantı Analizi Haritası

3.2.4. Atıf Analizi

Çalışmalar Bazında Atıf Analizi

Çalışmalar bazında atıf analizinde en az iki atıfa sahip olması ölçütü temel alınmıştır. Ölçüt uygulama sonrası toplamda 653 çalışmadan 296 çalışmaya elde edilmiştir. 296 çalışmadan birbiriyle bağlı olan 16 makale görselleştirilmiştir. Çalışmalardan en çok atıf alan makaleler sırasıyla; Dwivedi (2023)'nin çalışması 575 atıf, Koohang (2023) 'ın çalışması 113 atıf, Micah (2023)'ın çalışması 97 atıf, Chen (2022)'in çalışması 91 atıf ve Allen (2022)'in çalışması 75 atıf almıştır. Bu bulgu, çalışma bazında en çok bibliyometrik bağlantıya sahip çalışmalar bulgusu ile tutarlılık göstermektedir.

271

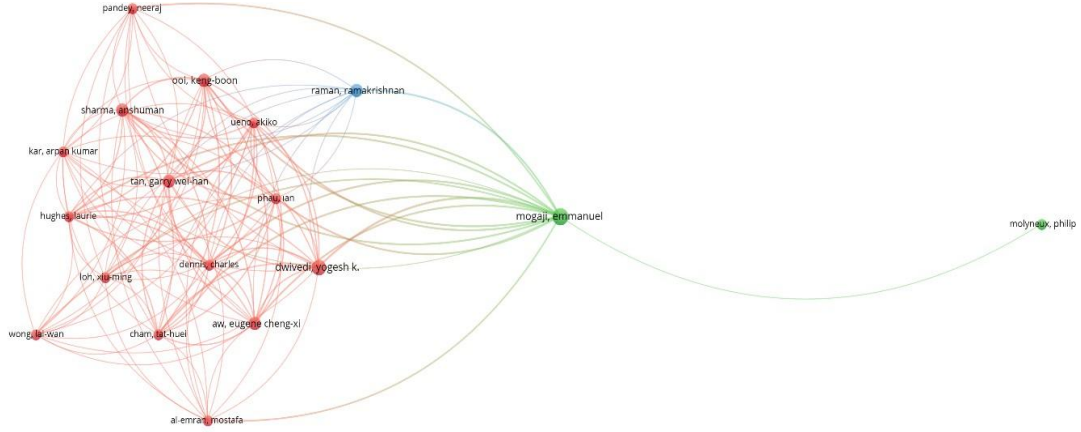

VOSviewer

Şekil 11. Çalışmalar Bazında Atıf Analizi Haritası

Yazarlar Bazında Atıf Analizi

Yazarlar bazında atıf ilişkisi incelemede en az iki atıfa sahip olma ölçütü kullanılmış 1968 yazardan ve filtreleme sonucunda 87 yazar kümesi tespit edilmiştir. Atıf ilişkisi içinde olan 18 yazar kümesi görselleştirilmiştir. Bankacılıkta dijital pazarlama konusuna ilişkin sırasıyla, Dwivedi (157 atıf), Emmanuel (154 atıf), Keng-boon, Anshuman ve Garry Wei-han (151 atıf) olarak en çok atıfa sahip yazarlar olarak belirlenmiştir.

Şekil 11. Yazarlar Bazında Atıf Analizi Haritası

Dergiler Bazında Atıf Analizi

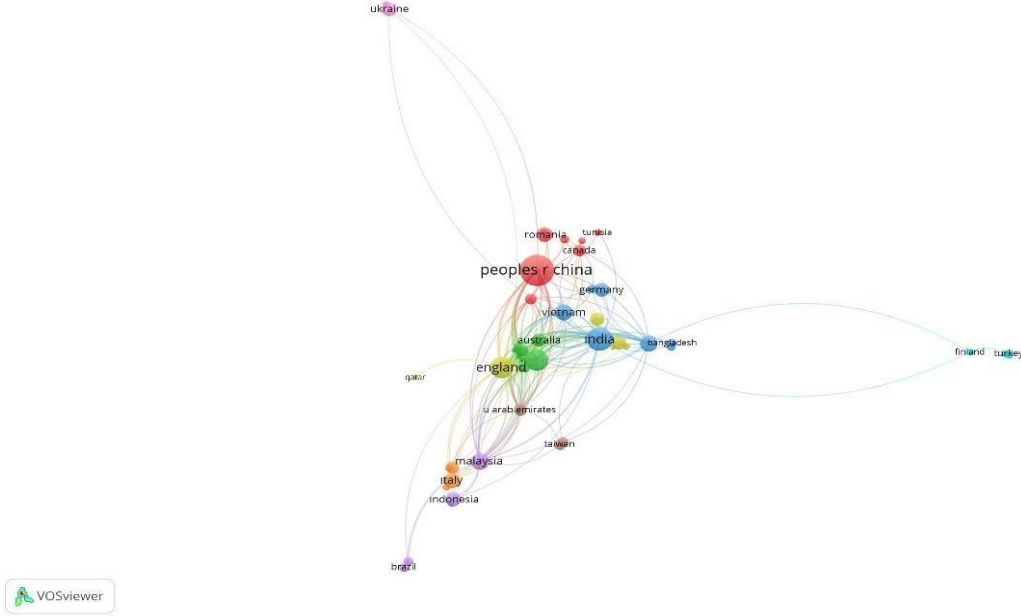
Dergiler bazında atıf ilişkisi de incelenerek 377 dergi analize dahil edilmiştir. Dergiler içerisinde seçim yapılırken ölçüt olarak en az iki çalışmaya sahip dergiler analiz edilmiştir ve toplamda 77 ağ tespit edilmiştir. Birbiriyle bağlantılı 13 dergi bazlı ilişki kümesine ulaşılmış ve 13 dergi kümesi görselleştirilmiştir (Şekil 12). Sırasıyla; 'International Journal of Information Management' adlı dergi 578 atıf, 'Research in International Business and Finance' adlı dergi 157 atıf, 'Technological Forecasting and Social Change' adlı dergi 140 atıf, 'Journal of Computer Information Systems' adlı 135 atıf, ve 124 atıf ile 'Sustainability' adlı dergi en fazla atıf alan dergiler olarak belirlenmiştir (Şekil 12).

Şekil 12. Dergiler Bazında Atıf Analizi Haritası

Ülkeler Bazlı Atıf Analizi

Ülkeler temelinde atıf ilişkisinin incelenmesinde, olarak en az 2 yayına sahip olma ölçütüne analiz gerçekleştirilmiştir. Filtreleme sonucunda toplamda 74 ülke küme elde edilmiş; 24 ülke bağı olmadığı için 50 ülke görselleştirilmiştir. Sırasıyla; Çin Halk Cumhuriyeti (1549 atıf), İngiltere (1127 atıf), ABD (1013 atıf), Hindistan (935 atıf) ve Suudi Arabistan (849 atıf) en fazla atıf alan beş ülke olarak tespit edilmiştir (Şekil 13).

Şekil 13. Ülkeler Bazlı Atıf Analizi Haritası

3.2.5.Ortak Atıf Analizi

Çalışmalar bazında Ortak Atıf Analizi

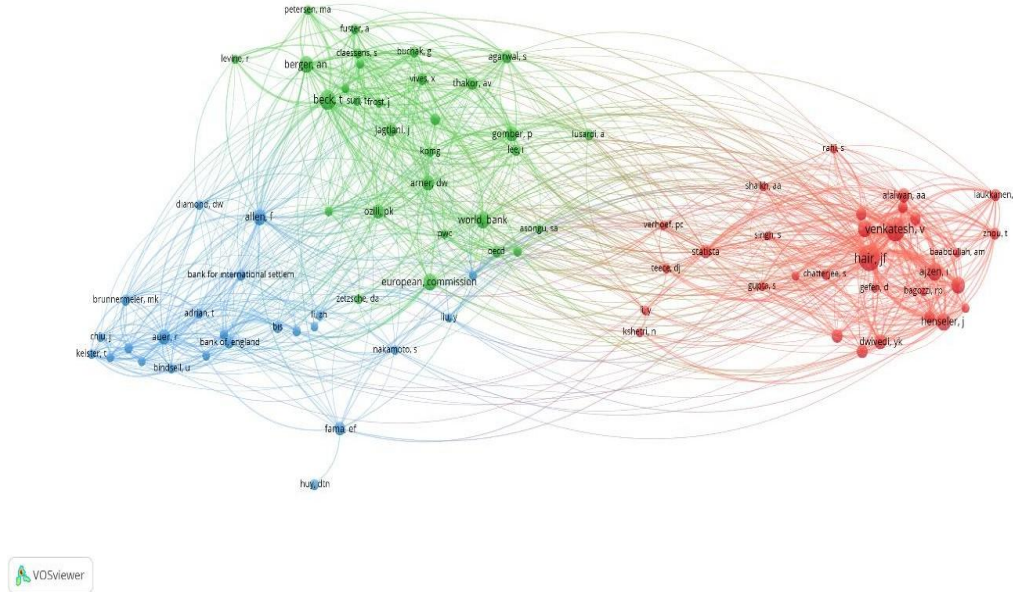
Ortak atıf analizi ile dijital bankacılıkta pazarlama ve diğer alanlar arasındaki bağlantılar incelenmiştir. VOSviewer aracılığıyla toplamda 36020 atıfa ulaşılmıştır. En az 20 atıf olma ölçütü uygulanarak, 17 ortak atıf ilişki kümesine ulaşılmış ve görselleştirilmiştir. Sonuçta en fazla öne çıkan beş çalışma sırasıyla; Hair J. (2014), Fornell C. (1981), Venkatesh V. (2003), Davis F.D. (1989), Henseler J. (2015) adlı yazarlara ait çalışmalardır (Şekil 14).

Şekil 14. Çalışmalar Bazında Ortak Atıf Analizi

Yazarlara Göre Ortak Atıf Analizi

Yazarlara göre ortak atıf analizinde 25686 yazara ulaşılmış; ölçüt olarak en az 20 atıf yapılmış olma ölçütü uygulandıktan sonra 85 yazar kümesi elde edilmiştir. Buna göre sırasıyla; Hair J. (157 atıf), Venkatesh V. (129 atıf), Beck T. (92 atıf), Henseler J. (71 atıf), Ajzen I. (68 atıf) en çok atıf alan beş yazar olarak belirlenmiş ve Şekil 15'te görselleştirilmiştir.

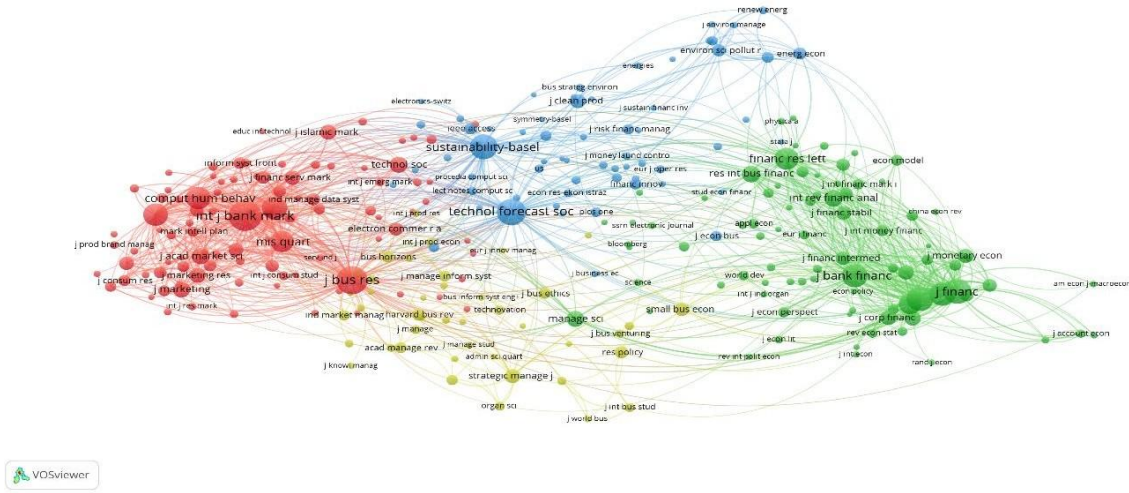

Şekil 15. Yazarlara Göre Ortak Atıf Analizi Haritası

Dergi Bazında Ortak Atıf Analizi

Dergi Bazında Ortak Atıf Analizinde 15874 atıf elde edilmiştir. En az 20 atıf alınmış olması ölçütü sonrası toplamda 287 ortak atıf alan dergi ilişki kümesine ulaşılmış ve görselleştirilmiştir (Şekil 16).

Şekil 16'da görüldüğü üzere sırasıyla; 'International Journal of Bank Marketing' adlı dergi 577 atıf, 'Journal of Business Research' adlı dergi 516 atıf, 'Technological Forecasting and Social Change' adlı dergi 438 atıf, 'Sustainability Basel Journal' adlı dergi 408 atıf ve 'Journal Finance' adlı dergi 393 atıf ile en fazla ortak atıf alan beş dergi arasında yer almıştır.

Şekil 16. Dergi Bazında Ortak Atıf Analizi Haritası

SONUÇ

Bankacılık sektöründe dijital pazarlamanın önemi, hızla değişen tüketici tercihleri ve artan rekabet koşulları nedeniyle giderek artmaktadır. Bu çalışmada, dijital pazarlamanın bankacılık sektöründeki rolü ve etkisi bibliyometrik yöntemlerle incelenmiştir.

Çalışmada, dijital bankacılık faaliyetlerinin pandemi sonrası küresel ölçekte yoğunlaşması nedeniyle zaman sınırlaması ölçütü olarak 2022-2024 yılları arası tercih edilerek ve alan sınırlaması ölçütü olarak 'Bankacılıkta Dijital Pazarlama (Digital Marketing in Banking)' seçilerek bu konuda yürütülen çalışmalar WoS veri tabanından yararlanılarak bibliyometrik yöntem aracılığıyla incelenmiştir. Alan ve zaman sınırlaması ölçütlerinin uygulanması sonucu araştırmanın veri setini 653 çalışma oluşturmaktadır. Veri setinden elde edilen veriler bibliyometrik yöntemin iki temel kullanımı (performans analizi ve bilimsel haritalama) doğrultusunda analiz edilerek raporlaştırılmıştır. Veri setinde yer alan dokümanlar; 593 makale, 28 erken erişim yayın, 31 bildiri ve 1 kitaptan oluşmaktadır.

Performans analizi bulguları kapsamında 2022-2024 yıllarını kapsayan alan yazın taramasında Bankacılıkta Dijital Pazarlama konusunda 2022 yılında 238 çalışma, 2023 yılında 302 çalışma, 2024 yılı ilk yarısında 113 çalışmaya rastlanmıştır. Bu çalışmaların %90,81'i makale, %4,28'i erken erişim yayın, 4,75'i bildiri ve %0,15'i kitap türünde yayınlardır. Bankacılıkta dijital pazarlama çalışmalarının odaklandığı konu alanları ağırlıklı olarak işletme finansmanı ve ekonomidir. Bankacılıkta dijital pazarlama çalışmaları en çok Çin Halk Cumhuriyeti, Hindistan ve İngiltere'de gerçekleştirilmiştir.

Haritalandırma analizi bulguları kapsamında yazarlar bazında ortak yazar analizi sonucunda alan yazına önemli ölçüde katkı sunan yazarlara ulaşılmıştır. Bu yazarlar; Birleşik Krallık Swansea Üniversitesi öğretim üyesi Yogesh K. Dwivedi, yine Birleşik Krallık Keele Üniversitesi öğretim üyesi Emmanuel Mogaji, Malezya UCSI Üniversitesi öğretim üyesi Ooi Keng Boon, Birleşik Arap Emirlikleri Ajman Üniversitesi öğretim üyesi Anshuman Sharma ve yine Malezya UCSI Üniversitesi öğretim üyesi Tan Garry Wei-Han olarak belirlenmiştir. Bu yazarlar bankacılıkta dijital pazarlama konu alanında çalışma yürütecek bilim insanlarının ilk olarak yönelmesi gereken yazarlardır. *Kurumlar bazında ortak yazar analizinde*, 142 üniversitenin iş birliği ağı içinde yer aldığı görülmüştür. Bibliyometrik bağı en güçlü çalışmaların ortaya konduğu kurumlar olarak; UCSI Üniversitesi, Ajman Üniversitesi, Kral Abdulaziz Üniversitesi, Swansea ve Curtin Üniversiteleri öne çıkan kurumlardır. *Ülkeler bazında ortak*

yazarlık analizinde; Çin Halk Cumhuriyeti, İngiltere, ABD, Hindistan ve Suudi Arabistan iş birliği içinde olan ülkeleri; Sırbistan, Etiyopya ve Brezilya ise iş birliğinde bulunmayan ülkeleri oluşturmaktadır. Ortak oluşum analizi kapsamında en çok karşılaşılan anahtar kelimelere; 76 tekrar ile 'FinTech' kelimesi, 35 tekrar ile 'dijital dönüşüm (digital transformation)' kelimesi, 31 tekrar ile 'dijitalleşme (digitalization)' kelimesi, 23 tekrar ile 'kripto para birimi (cryptocurrency)' ve 22 tekrar ile 'merkez bankası dijital para birimi (central bank digital currency)' kelimeleri olmuştur. Bibliyometrik bağlantı analizi kapsamında; en çok bibliyometrik bağlantıya sahip çalışmalar sırasıyla; 575 atıflı Dwivedi 'nin (2023) çalışması, 113 atıflı Koochang 'ın (2023) çalışması, 97 atıflı Micah 'in (2023) çalışması, 91 atıflı Chen'in (2022) çalışması ve 75 atıflı Allen' nın (2022) çalışmasıdır. Ülke bazında gerçekleştirilen bibliyometrik bağlantı analizinde 74 ülke dahilinde gerçekleştirilen çalışmaların birbiriyle en az 2 bağlantıya sahip olduğu görülmüştür 1549 atıfla Çin Halk Cumhuriyeti, 1127 atıfla İngiltere, 1013 atıfla ABD, 935 atıfla Hindistan, 849 atıfla Suudi Arabistan en fazla atıf alan çalışmaların yer aldığı ülkeler olarak belirlenmiştir.

Bankacılıkta dijital pazarlama konu alanı kurum bazında bibliyometrik bağlantı analizi kapsamında bibliyometrik bağlantısı en güçlü olan çalışmaların gerçekleştirildiği kurumlar sırasıyla; 160 atıfla UCSI Üniversitesi, 151 atıfla Ajman Üniversitesi-Birleşik Arap Emirlikleri, 145 atıfla King Abdulaziz Üniversitesi- ve 135 atıfla Curtin Üniversitelerinde gerçekleştirilen çalışmaların bibliyometrik bağlantıya sahip olduğu görülmüştür. Çalışmalar bazında atıf analizinde en çok atıf alan çalışmalar; Dwivedi (2023) 'nin çalışması 575 atıf, Koochang (2023) 'ın çalışması 113 atıf, Micah (2023)'ın çalışması 97 atıf, Chen (2022)'in çalışması 91 atıf ve Allen (2022)'in çalışması 75 atıfla ön sıralarda yer almıştır. Yazarlar bazında atıf ilişkisi kapsamında bankacılıkta dijital pazarlama konusuna ilişkin sırasıyla, Dwivedi (157 atıf), Emmanuel (154 atıf), Keng-boon, Anshuman ve Garry Wei-han (151 atıf) alarak en çok atıfa sahip yazarlar olarak belirlenmiştir. Dergiler bazında atıf ilişkisinde 'International Journal of Information Management' adlı 'Research in International Business and Finance', 'Technological Forecasting and Social Change', 'Journal of Computer Information Systems' ve 'Sustainability' adlı dergiler en çok atıf alan dergilerdir. Ülkeler temelinde atıf ilişkisinin kapsamında; Çin Halk Cumhuriyeti (1549 atıf), İngiltere (1127 atıf), ABD (1013 atıf), Hindistan (935 atıf) ve Suudi Arabistan (849 atıf) en fazla ortak atıf alan ülkeler olarak ön sıralarda yer almaktadır. Veri tabanında yer alan çalışmalar kapsamında yazarlara göre ortak atıf analizinde; Hair J. (157 atıf), Venkatesh V. (129 atıf), Beck T. (92 atıf), Henseler J. (71 atıf), Ajzen I. (68 atıf) en çok atıf alan yazarlardır. Bu yazarların, 'bankacılıkta dijital pazarlama' konu alanında, alana katkı veren önde gelen yazarlar olduğu ve bu konu alanında çalışma yapan bilim insanlarını etkiledikleri söylenebilir. Son olarak en fazla ortak atıf alan dergiler; 'International Journal of Bank Marketing', 'Journal of Business Research', 'Technological Forecasting and Social Change', 'Sustainability Basel Journal' ve 'Journal Finance' adlı dergiler en çok ortak atıf alan dergilerdir.

Çalışmada, sadece WoS veri tabanı ile VOSviewer yazılımının kullanılması ve 2022-2024 yıllarının araştırma kapsamına alınması araştırmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Bankacılıkta dijital pazarlama konu alanına ilişkin daha kapsamlı bir bakış açısı sunabilmek adına alan derinlemesine incelenebilir. Bu doğrultuda gelecekte araştırmacılara, WoS veri tabanı dışında yer alan Scopus, Google Scholar, Elsevier gibi veri tabanları ile Bibliometrix gibi farklı bir yazılım ve daha geniş yıl aralıklarının araştırma kapsamına dahil edilmesi ile konu alanını derinlemesine incelemeleri önerilmektedir.

<i>"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri' beyanları:</i>	
Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Katkı Oranı Beyanı:	1. yazar: %50 – 2. yazar: %50
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Sorumlu Yazar:	Prof. Dr. Aybala Demirci Aksoy
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.	
<i>The following statements are made in the framework of'COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors':</i>	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Author Contributions:	1 st author: %50 – 2 st author: %50
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Corresponding Author:	Prof. Dr. Aybala Demirci Aksoy
Double-Blind Peer Review:	External-independent
<i>This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.</i>	

KAYNAKÇA

- Akın, F. (2020). Dijital Dönüşümün Bankacılık Sektörü Üzerindeki Etkileri. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 15-27.
- Amerikan Pazarlama Derneği (AMA), Definitions of Marketing, <https://www.ama.org/the-definition-of-marketing-what-is-marketing/> (Erişim Tarihi: 30.07.2024).
- Amerikan Pazarlama Derneği (AMA), What is Digital Marketing? <https://www.ama.org/what-is-digital-marketing/> (Erişim Tarihi: 30.07.2024).
- Artsın, M. (2020). Bir Metin Madenciliği Uygulaması: VOSviewer. *Eskişehir Teknik Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi-B Teorik Bilimler*, 8(2), 344-354.
- Aydın, S. & Onaylı, E. (2020). Bankacılıkta Dijital Dönüşümle Değişen Müşteri Deneyimi: Müşteri Sadakati, Memnuniyeti ve Tavsiye Eğilimine Yansımaları. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 27(3), 645-663.

- Bahar, R. (2023). Ulusal Pazarlama Yazınında Sosyal Medya Pazarlaması Konulu Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(15), 115-131.
- Bilginer Özsaatçi, F.G. (2022). Sosyal Medya Pazarlaması Alanındaki Yayınların Bibliyometrik Analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(4), 3177-3192.
- Bulunmaz, B. (2016). Gelişen Teknolojiyle Birlikte Değişen Pazarlama Yöntemleri ve Dijital Pazarlama. *TRT Akademi Dijital Medya Sayısı*, 1(2), 348-365.
- Cobo, M. J., López-Herrera, A. G., Herrera, F. & Herrera-Viedma, E. (2011). A Note on the Its Topic Evolution in The Period 2000–2009 At T-Its. *IEEE Transactions on Intelligent Transportation Systems*, 13(1), 413-420.
- Çakar, A. (2023). Bankacılıkta Dijital Uygulamalar. https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/8947/TBB_YKB_130623.pdf (Erişim Tarihi: 30.07.2024).
- Çatı, K., & Öcel, Y. (2021). Türkiye’de Pazarlama ile İlgili Yayınlanan Makalelerin Bibliyometrik İncelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(3): 508–519.
- Çetin, C. & Tiltay, M.A. (2022). Tüketim Ritüeli Çalışmalarının Bibliyometrik Analizi, *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 15(3), 713-746.
- Deloitte. Türkiye’deki Dijital Değişime CEO Bakışı, <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/technology-media-telecommunications/turkiyedeki-dijital-degisime-CEO-bakisi.pdf>, (Erişim: 30.07.2024).
- Demirci Aksoy, A. (2023). 65 Yaş Üstü Finansal Tüketicilerin Dijital Bankacılık Hizmetlerine İlişkin Düşünce ve Deneyimleri, Geleceğin Bankacılığına Doğru içinde (ss. 66-84) Ed. Gizay Daver ve Hanişoğlu, G.S., İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Demirel, A.C. (2017). Dijital Bankacılık ve Türkiye’deki Mevcut Durumunun Analizi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Başkent Üniversitesi.
- Demirez, D. Gür, D. & Yaşa Özeltürkay E. (2021). Bankacılık Sektöründe Dijital Dönüşüm: Açık Bankacılık ve Uygulamalarına İlişkin Kavramsal Bir Araştırma. *Tarsus Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 10-28.
- Demirhan, M. (2021). Sektörel Bakış: Türk Bankacılık Sektöründe Dijitalleşmenin Şube Dağıtım Kanallarına Etkileri. *Erciyes Akademi*, 35(1), 1-19.
- Diñç, Y. (2017). Banka Pazarlaması ve Yeni Nesil Bankacılık, İstanbul: Beta Basım Yayım dağıtım.
- Diodato, V.P., & Gellatly, P. (1994). Dictionary of Bibliometrics (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203714133>.
- Durukan, T. (2023). Pandemi Sonrası Hızlanan Dijital Pazarlama Uygulamaları. Gaziantep: Özgür Yayınları.
- Erkan, İ. (2020). Dijital Pazarlamanın Dünü, Bugünü, Geleceği: Bibliyometrik Bir Analiz. *Akademik Hassasiyetler*, 7(13), 149-168.
- Gürbüz, C. & Çetinkaya Bozkurt, Ö. (2018). Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi’nin Bibliyometrik Analizi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(3), 1-13.
- Harangus, D. (2011). Promoting Banking Products in the Context of the Digital Economy. *Bulletin of the University of Agricultural Sciences*, 68(2), 85-89.
- Kaban, İ.; Karaca, S.S. & Gül, M.(2016). Bireysel Müşteriler ve Bankalar Arasındaki İlişkilerde Yeni Dönem: Tüketici Kredisi Sözleşmeleri Yönetmeliği Üzerine Bir Değerlendirme. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 227-247.
- Karasözen, B., Bayram, Ö.G. & Zan, B.U. (2011).WoS ve Scopus Veri Tabanlarının Karşılaştırması, *Türk Kütüphaneciliği*, 25(2), 238-260.

- Kessler, M.M. (1963). Bibliographic Coupling Extended in Time: Ten Case Histories, *Information Storage and Retrieval*, 1(4), 169-187.
- Köksal, M.S. (2022). Türkiye Adresli Bilgibilim Makalelerinin Atıf Etkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Küçükylmaz, S. & Bilginer Özsaatçi, F. (2021). Bankacılıkta Güncel Pazarlama Yaklaşımları Güncel Değerlendirmelerle Bankacılık Dünyasından Seçmeler içinde (pp.201-132.) Ankara: Gazi Kitapevi.
- Mcintire, J.S. (2006). The Clothing and Textile Research Base: An Author Co-Citation Study. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Missouri Üniversitesi, Columbia.
- Nalçı, M.M. & Nalçı Arıbaş, N. (2023). Yerel yönetim ve pazarlama konularının birlikte çalışıldığı yayınların bibliyometrik analizi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*. 14(1):323-345.
- Noyons, E.C.M., Moed, H.F. & Van Raan, A.F.J. (1999). Integrating research performance analysis and science mapping. *Scientometrics*. 46(3): 591-604.
- Önder, N.(2023). Yeni Nesil Dijital Bankacılık, <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/yeni-nesil-dijital-bankacilik/> (Erişim: 30.07.2024).
- Öztürk, A. & Güven, Ö.F. (2019). *Bankacılık ve Sigortacılıkta Pazarlama*, Ankara: Gazi Kitapevi.
- Öztürk, R. (2020). Niş pazarlama yaklaşımının bibliyometrik analiz ile incelenmesi, *İşletme Araştırmaları Dergisi*. 12 (3): 2799-2810.
- Small, H. (1999). Visualizing science by citation mapping, *Journal of the American Society for Information Science*. 50(9): 799-813.
- Su, X., Li, X., & Kang, Y. (2019). A bibliometric analysis of research on intangible cultural heritage using citeSpace. *Sage Open*, 9(2): 1-18.
- Tekin, Z. (2018). Bankacılık Sektöründeki Sosyal Pazarlama Uygulamalarının Etik İklim ve Örgütsel Bağlılığa Etkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*. 14 (3):807-824.
- Thelwall, M. (2008). Bibliometrics to webometrics, *Journal of Information Science*; 34(4):605-621.
- Türkiye Bankalar Birliği (TBB) (2022). Bankaların Dijital Yolculukları ve Türkiye Bankalar Birliği Çalışmaları, <https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/tos/Dijital%20Yolculuk.pdf>. (Erişim: 14.07.2024).
- Üzmer, G. (2021). Dijital Pazarlamanın Sosyal Medyada Yarattığı Gelişmelerin Bankacılıktaki Etkileri ve Dijital Bankacılık, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Üzmez, S.S. & Büyükbeşe, T. (2021) Dijitalleşme Sürecinde Bilgi Yönetiminin İşletmelerin Teknoloji Uyumuna Etkileri. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 16(2), 117. 127.
- Yılmaz, K. (2021). Sosyal bilimlerde ve eğitim bilimlerinde sistematik derleme, meta değerlendirme ve bibliyometrik analizler, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 1457-1490.
- Zeren, D. & Kaya, N. (2020). Dijital Pazarlama: Ulusal Yazının Bibliyometrik Analizi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 35-52.
- Župič, I. & Čater, T. (2015). Bibliometric Methods in Management and Organization. *Organizational Research Methods*, 18(3), 429-472.

Osmanlı Fikir Dünyasında Mehtab Dergisi: Sosyal Darwinist /Materyalist Öneriler *

Prof.Dr. Ayfer Özçelik

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0714-9268>

Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Ankara – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 18.07.2024

Kabul: 24.09.2024

On-line Yayın: 30.09.2024

Anahtar Kelimeler

Mehtab Dergisi

Batıcılık

Osmanlı Batıcıları

II. Meşrutiyet Dönemi

Araştırma Makalesi

* Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.77484>

Öz

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yön arayışlarına ve kurtuluş çabalarına ışık tutan, ancak akademik alanda yeterince yer almamış Mehtab Dergisi ele alınmıştır. Dergi, Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Sosyal Darwinist mottoları kullanarak toplumu, kurtuluşu için seçme yapmadan hızla Batılılaşmaya, Batılı gibi yaşama ve düşünmeye çağıran bir yayın organı kimliğini taşımaktadır. Yayınlandığı dönemde tartışmalar yaratan, sunduğu önerilerin günümüze uzanan etkileri olan derginin bu özellikleri nedeniyle, çalışmada önce Sosyal Darwinizm hakkında çok sınırlı ve genel bilgiler verilmiştir. Çalışmanın esas kısmını ise, derginin yayın amaçları ve ele alınan konular oluşturmaktadır. Makalenin hacmi dolayısıyla dergide yer alan konulardan yalnızca bazıları, yani Doğu-Batı karşılaştırması, Osmanlı aydını ve toplumsal misyonu, emperyalizmin meşrulaştırılması, din konuları üzerinde durulmuştur.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Özçelik, A. (2024). Osmanlı Fikir Dünyasında Mehtab Dergisi: Sosyal Darwinist /Materyalist Öneriler. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 17(101), 281-300.

*Evaluating Social Impact and Social Benefit in Urban Rail System Services: Example of Ankara Metropolitan Municipality**

Prof. Dr. Ayfer Özçelik

Pamukkale University, Faculty of Humanities and Social Sciences, History Department, Department of History of the Republic of Türkiye, Ankara – TÜRKİYE

Article History

Submitted: 18.07.2024

Accepted: 24.09.2024

Published Online: 30.09.2024

Keywords

Mehtab Magazine

Westernism

Ottoman Westernists

Second Constitutional Era

Abstract

This study discusses Mehtab Magazine, a publication from the final years of the Ottoman Empire that focused on direction and liberation but has received limited academic attention. The magazine employed Social Darwinist slogans, urging society to Westernize rapidly, and adopt Western lifestyles and thought patterns without offering alternative solutions. Given the magazine's controversial nature at the time of publication and its lasting influence, the study begins with an overview of Social Darwinism. The main part of the study examines the magazine's objectives and the subjects it covers. Due to space constraints, the focus is on select topics: East-West comparisons, the role of Ottoman intellectuals, the legitimization of imperialism, and religion.

Research Article

* This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.77484>

GİRİŞ

Yeniçağ, Avrupa Devletleri'nin bir yandan coğrafi keşifler ve sömürgecilik neticesinde giderek zenginleştiği, diğer yandan bunlara eş zamanlı olarak ilerleyen Rönesans, Reform, Aydınlanma dönemeçlerini yaşadığı sürecin başlangıcı olmuştur. İlerleyen yıllarda da Batılı Devletler, Sanayi Devrimi ve emperyalizm yoluyla hakimiyet alanlarını küresel ölçekte yaygınlaştırmıştır. Kilise ve feodal elitlerin kuralları belirlediği, Orta Çağ'ın sosyo-ekonomik düzeninden kopuşu temsil eden bu gelişmeler, Avrupa'da uzun yıllar alan sancılı bir değişim/dönüşümü gerektirmiştir. Mevcut düzenden en fazla yararlananların, özellikle kilisenin, mevcudu koruma konusundaki sert direnişi; eski/yeni, din/bilim, gelenek/ilerleme gibi çatışma alanlarına yol açmıştır. Kilisede yaşananlara ve Kilisenin yaşattıklarına tepkiler, toplumsal baskıların son raddelere ulaştığı Orta Çağ'da başlamış, Rönesans ve Reform ile ivme kazanmış, özellikle Aydınlanma döneminde, Kilise kurulları kararları ile oluşturulan dogmalara başkaldırıya dönüşerek, radikal bir karşı tavır şeklini almıştır. Adı geçen doğmalar hurafe/boş inanç olarak nitelenmiştir. *"Akla güvenmenin ve boş inançlardan kurtulmanın insanlığa bir bütün olarak ilerleme getireceği inancı"* yayılmış (Baykan, 2001: 311 vd.), *"akıl gücüne olan katıksız inanç, Aydınlanma düşüncesinde, bunu bütünleyen bir 'ilerleme' anlayışını da doğurmuştur"* (Duman, 2006: 136). Nitekim karanlıkla özdeşleştirilen Avrupa Orta Çağı'nın karşıtlığı bağlamında, *"Aydınlanma Yüzyılı"* olarak adlandırılan 18. yüzyılda, eski olanın *"geri"*, yeni olanın *"ileri"* olduğu kabulü yaygınlaşmış, din *"karanlık ve gerilikle"*, akıl ve onun ürünü olan bilim *"aydınlık ve ilerleme"* ile eşdeğer görülmüştür. Bu bağlamda başta biyoloji olmak üzere doğa bilimlerindeki büyük gelişmelerin de yardımı ile bilim, din/gelenekle mücadelenin/hesaplaşmanın bir aracı olarak görülmüş ve kullanılmıştır. İskoç Aydınlanması bir yana bırakılırsa, özellikle Fransız Aydınlanması'na yön veren materyalistler, Katolik Kilisesi'nin sert direnişine mukabil, toplumun içinde bulunduğu olumsuz koşulların nedeninin din ve geleneksel değerler olduğu düşüncesini taşımışlardır.

İşte, zihinlerin *"eski/yeni, din/bilim, gelenek/ilerleme"* kavramlarıyla meşgul olduğu bir dönemde Charles Darwin, ilhamını İngiliz klasik iktisatçısı Malthus'dan aldığı (Şahin, 2017: .569, Sabbağ, 2020: 43)¹ ve aslında *"yaşam formlarının çeşitliliğini"* açıklamaya yönelik biyolojik teorisini ortaya koyan (Brink, Ridder and Woudenberg, 2018: 544), *"Türlerin Kökeni"* (On the Origin of Species-1859) adlı eserini yayınlamıştır. Çok kısa ifadesiyle bu teori, doğada canlılar arasında kıt kaynaklara ulaşmak için kıyasıya bir yaşam savaşının olduğunu, bu savaşta farklı çevrelere en iyi uyum sağlayabilenlerin hayatta kalıp, uyum sağlayamayan, zayıf türlerin elenmesi ve yerlerini güçlülere bırakması ile sonuçlanan bir *"doğal seçim"* sürecinin bulunduğunu öne sürmekteydi (Dursunoğlu, 2016: 212). Dursunoğlu'na (2016: 2012) göre Darwin'in kuramı şu şekilde özetlenebilir: *"Dünya üzerinde yaşanabilecek yerler azdır ve bu alanlarda yaşamak zorunda olan canlıların sayısı ise hızla artmaktadır. Kaynakların sınırlılığına karşın canlıların çoğalması beraberinde yaşama kavgasını ortaya çıkarır. Bu kavgada güçlü olanlar hayatta kalır ve türlerini devam ettirir. Bu 'doğal seçim' olarak tanımlanır. Yaşama kavgasında hayatta kalanlar belli özellikler gösterenlerdir ve bu özellikler soyaçekimle yeni kuşaklara aktarılır."* Bilim çevrelerinde büyük yankı uyandıran teori 19. yüzyıla da damgasını vurmuş, Kilise ve gelenekle mücadele eden çevreler tarafından, önemli bir araç şeklinde kullanılabilme kapasitesi nedeniyle büyük bir coşkuyla karşılanmıştır (Ergün, 2022a: 15).

Aynı yüzyılda Comte ve Spencer'in de katkısıyla sosyal bilimler, doğa bilimlerinin etki alanına girmiş, biyolojinin kural ve yöntemleri sosyal bilimler için de çıkış noktası olarak ele alınmaya başlanmıştır. Aslında İngiliz sosyolog-yazar Herbert Spencer'ın, Lamarck'tan etkilenerek yaptığı

¹Malthus aritmetik (doğrusal) olarak artan besin miktarı ile geometrik olarak (katlanarak) artan canlı nüfusu arasında kapanamayacak bir fark olduğu görüşündeydi. Bu durum ortadan kaldırılması mümkün olmayan *"kıt kaynak sorunu"* nu yaratmaktaydı. Her canlı daha fazla kaynak kullanmak için bir yaşam mücadelesi vermek zorunda kalacaktı.

Darwin'in Türlerin Kökeni adlı eserinden önce yayınlanan toplumsal evrime yönelik çalışmaları bulunmaktadır (Şahin, 2017: 571). Daha sonra Darwin ile ilişkilendirilerek Sosyal Darwinizm olarak ifade edilen bu çalışmalara göre doğada olduğu gibi, bireyler, topluluklar, uluslar arasında da bir yaşam mücadelesi bulunmaktadır ve mücadele sonunda en iyi uyum sağlayanlar/en güçlüler hayatta kalmaktadır. Hayatta kalanlar sahip oldukları ve mücadele sırasında kazandıklarını becerilerini gelecek nesillere miras bırakmaktadır (Taşar ve Yücel, 2016: 318). Buna göre Evrim Teorisinin temel kavram ve kuralları sosyal ve siyasal hayatın işleyişinde de geçerli hale gelmektedir. Böylece bazı çevreler tarafından Türlerin Kökeni'nden ödünç alınan "güç ve yaşamak için mücadele", "doğal seçim", "en iyinin hayatta kalması", mottoları toplumlar için de değişmez doğa kanunu olarak kabul edilmiş (Mazrui, 1968: 70), Laissez-faire anlayışının yanında, emperyalizm ve sömürgecilik faaliyetleri, ırkçılık ve öjenizm meşrulaştırılmaya çalışılmıştır (Ergün, 2022b: 4 vd.). Atilla Doğan'ın ifadesiyle Sosyal Darwinizm, güçlüünün haklı olduğu tezini bilimsellik şemsiyesi altında sunarak bütün değerleri altüst etmiş, dolayısıyla insanlığın işlediği ve işleyeceği cinayetlerde daha da cesur davranmasına yol açmıştır (Doğan, 2006: 69).

Zaten var olan ırkçı ve emperyalist yaklaşımlara bilimsellik görünümü kazandıran Sosyal Darwinizm, İngiltere'de Victoria Dönemi'nde (1837-1901) ve deniz aşırı sömürge imparatorluklarının zirve noktasına yaklaştığı yıllarda ortaya atılmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısı aynı zamanda, Avrupa'nın "Hasta Adam" yakıştıması yaptığı, yıkımı ve sonrasında paylaşımı konusunda rekabetin son derecede kızıştığı/yoğunlaştığı Osmanlı Devleti'nin giderek emperyalizmin en önemli hedeflerinden birisi haline geldiği yıllar olmuştur. Gerçekten de peş peşe alınan yenilgiler ve bunların tetiklediği sosyal-siyasi-ekonomik gerileme, kısaca Osmanlı toplum ve siyasetinin içine düştüğü politik katastrof, "geleneksel kimlik ve yöntemlerle" çöküşün durdurulamayacağı görüşünün devlet politikası olarak benimsenmesine yol açmıştır (Bulut, 2009: 157 vd.). Neticede Batının ezici gücüne karşı koymak için devlet aygıtının Batı model alınarak dönüştürülmesine karar verilmiş, bu durum var olan Batı algısında ve tavrında da değişime yol açmıştır. Reform çabaları Batı ile temasın giderek sıklaşmasını da sağlamıştır ki Garbçılar içinde yer alan bir kısım Osmanlı okumuşunun (literatisinin) bir anlamda kendisini Batı ile bütünleştirme dönemi de 19. yüzyılın ikinci yarısına tesadüf etmektedir.

Yöneticilerin tercihi ile başlayan Reform çabaları bir süre sonra toplumda "nasıl kurtuluruz?" sorularını ve buna cevap arayışlarını gündeme getirmiştir. Bu soru ve cevaplar etrafında kümeleşen gruplar oluşmuştur. Çalışmanın konusu olan Mehtab Dergisi yazarları, II. Meşrutiyet döneminin "Garbçılar" olarak adlandırılan kesimi içinde yer almakta, ancak sahip oldukları biyolojik materyalist-Sosyal Darwinist görüşlerle bu kesimin bazılarından ayrılmaktadırlar. Kendilerine toplumu kurtarma misyonu yükleyen, seçkin bir anlayışa sahip olan Osmanlı Garbçıları tercüme ve telif eserlerin yanı sıra Musavver Cihan ve Resimli Gazete, İctihad, Mısırlı Hristiyan Araplar tarafından çıkarılan ve çok okunan El-Muktetaf (Sonay, 2022: 314), Felsefe Mecmuası, Zekâ, Pişano, Mehtab Dergileri gibi birçok yayın organı ile II. Abdülhamid dönemi ve sonrasında görüşlerini halka iletmişlerdir.

Mehtab Dergisi'nde Batı medeniyetinin aynıyla taklit edilmesinin tek kurtuluş yolu olduğu iddiasında bulunulmuştur: "...biz bu muareke-i hayatta yaşamak emelinde isek, Sırât-ı Müstakîmcilerin medeniyet-i hayvaniye adlandırdıkları şu medeniyet-i hazırayı ister istemez aynıyla kabule, memleketimizde tatbik ve icraya mecburuz. Aksi takdirde o medeniyet-i hayvaniye nin pençe-i âhenininden kurtuluş muhal-i ender mahaldir (Mehtab, 19 Ekim 1911: 165). Bu bağlamda materyalist ve Sosyal Darwinist mottolar, sık sık Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu Batılılaşarak aşma adına referans olarak gösterilmiştir. Dergide J. J. Rousseau (örneğin Mehtab, 4 Eylül 1911: 86-88'de H. Rıfat tarafından Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi kitabından cezalandırma hakkı ile ilgili bir bölüm yayınlanmıştır), Montesquieu, Voltaire, Emile Zola, Hyppolite Taine, özellikle de Gustave Le Bon gibi Fransız düşünür ve yazarları ile İngiliz Charles Darwin ve Herbert Spencer'in adları sıklıkla yer almıştır. Öte yandan Osmanlı

Garbçılarının 1850'lerden sonra Avrupa'da bazı çevreleri saran (Doğan, 2006: 152) ve F. Engels'in, "gezici vaiz materyalizmi" olarak nitelendirdiği, ancak Osmanlı kültürel ikliminde "yüksek felsefe" olarak algılanan Buchner, Moleschott ve Karl Vogt ve Haeckel'in temsil ettiği, Alman vülger (kaba) materyalizminin etkisine girmelerinin tezahürü olarak Mehtab'ta bu kişilere çeşitli vesilelerle yer verilmiştir (Hanioğlu, 2012: 21-24). Fransa'da vulgermateryalizmin "Marx'ın anlam veremediği türden bir ilgi görmesinin nedeni"nin, Üçüncü Cumhuriyet döneminde yaşanan "şiddetli bir kilise-bilim/pozitivizm çatışması" olduğunu ifade eden Hanioğlu, Osmanlı toplumunda ise "bilimin din karşısındaki nihâî zaferini sağlayan bir kuram olarak algılanması" ve "Batı'nın gelişiminin de motor gücü ve felsefesi olduğunun varsayılması"nın, vulgermateryalizmin bazı çevrelerde kabul görmesini sağladığını belirtmektedir (Hanioğlu, 2012: 27-29).

I-Mehtab Dergisi Yayın Amaçları ve Kadrosu

Mehtab, Mehmet Tahir'in imtiyaz sahipliğinde, sorumlu müdür Mehmet Faik (Asal) olmak üzere, Meşrutiyet'in 3. yıldönümü olan 10 Temmuz 1327 (24 Temmuz 1911)'den itibaren haftalık olarak yayın hayatına başlamıştır. Logosunda kendini edebî, fennî, içtimaî yenilik ve fikri inkılâbın hizmetine adanmış bir dergi olarak tanıtan dergi, Tanin matbaasında basılmıştır. Mehtab adıyla beş ay süreyle yayınlanmış ve 2 Kasım 1911 tarihli 15. sayısından sonra kapatılmıştır. Dört ay sonra, 29 Şubat 1912'de Şebtab adıyla Sıtkızade A.N'nin imtiyaz sahipliğinde tekrar çıkarılmaya başlanmıştır. 1-16. sayıda, Mehtab Dergisinin kapatılışı, "bazı mutaassıp ve karanlık aşıklarının şikâyeti, Mehtab'ın Tanin matbaasında basılmasından dolayı muhalefet, garazkârlık namına her kötülüğü işlemekten çekinmeyen bir gazetenin "jurnali" üzerine divan-ı harb tarafından tatil" edildiği şeklinde açıklanmıştır (Şebtâb, 29 Şubat 1912, 224). Ancak, Şebtâb da yalnızca üç sayı yayınlanabildikten sonra kapatılmıştır.

İçtihat Dergisi'nin popüler sürümü olan, genç bir kadro tarafından daha geniş bir kitleye hitap edecek şekilde çıkarılan Mehtab Dergisi, "Tessedür Meselesi", başlıklı yazıda olduğu gibi (Mehtab, 14 Ağustos 1911: 29-31), kimi zaman Abdullah Cevdet'in İçtihad'da çıkmış bazı makalelerini (Vatandaş ve Vatandaş, 2023: 19), bazen de şiirlerini yayınlamıştır. İkinci sayıda Abdullah Cevdet'in Mehtab'ı öven bir yazısı², derginin teşekkürü ile okuyucuya sunulmuştur (Mehtab, 23 Temmuz 1911: 9-10). Beşinci sayıda ise iç kapakta Abdullah Cevdet'in resmi yayınlanmış ve altında Mehtab imzası, "Davet-i Şakirdani" başlığı ve üstad hitabı ile derginin idaresi ve başyazarlığını üstlenmesi çağrısı yapılmıştır. Davette, "siz istibdat devrinde de hürriyet döneminde de hür yaşadınız. Hürriyetin istediğiniz derecede geniş olmaması sebebiyle ülkeden çıktınız. Neticede buradan da kovuldunuz, oradan da kovuldunuz" denilmekteydi (Mehtab, 21 Ağustos 1911: 42). Bunun yanında gerek İçtihad Dergisi gerekse Abdullah Cevdet'in eserleri ile ilgili yeri geldikçe tanıtımlar yapılmıştır.

Derginin ilk sayısında "Meslek ve Amâl" başlığı altında yayın politikaları şöyle ortaya konulmuştur: "Mehtab'ın göze aldıracağı meslek ve amâl; Elinden geldiği gücünün erdiği kadar teceddüd ve inkılâb-ı efkâra çalışmak, terakkiyât ve tekâmülât-ı ictimâiyeye nâfi gördüğü hakikatleri hikmet-i hayatiyeyi- velev ne kadar acı ve hilâf-ı i'tiyâd olursa olsun- bütün üryânî-i endâmıyla sahne-i mütalaaya çıkartmaktan ibaret

²"Bu bir alâmet-i hayırdır. Aynı tarihte, aynı günde iki mecmua intişar ediyor. Biri İstanbul'da, diğeri Manastırda. Birinin adı Mehtab, diğेरinin adı Tabiat. Her ikisini de birer encümen-i şeban yazıyor. İkisinin de programları, suret-i mutlakada mütesavi. Her ikisinin de karar-ı kat'isi zulmet-i muhiteyi çâk etmek, hurafat ve ananatin, menkulat ve mevhumatın tahdid ettiği hudud-ı efkârı sağ tarafa, sol taraf, her tarafa doğru basıp-sürüp genişletmektir. Her ikisi de Promete (Prometeus) gibi karanlık ilâhına isyan ediyor. Onun tahrifat-ı âsâr-ı azmâsına karşı mukavemet-i söz-bir-i tasmin ile kıyam etmiş görünüyor. ...Tarih ve şahsi tecrübeler gösteriyor ki, sosyal çevrenin mefkûreleri ve temayülleri ile alakalı olmayan fikirler telkin etmeye çalışmak boşunadır. ...Fakat halkın seviye-i idrâkinden yukarı çıkmamaya, bu suretle daima ona hoş ve munis görünmeye çalışmak da bence alçak bir günah, sefil bir hodkâmlıktır. Nurun zulmete galebesi ne ta'cil olunabilir ne te'cil. Saf ve hür yüreklerden kopan samedânî (Tanrısal) ve münevver sayha, uyandıracak ve tenvîr edecektir... Bu gençler kamerler ve güneşlerdir. Türkiye'nin şarkından garbindan, şimâlinden, cenûbundan zuhûr ediyorlar. Türkiye karanlık olmasaydı bunların tulû' ettiğinin farkına varılır mıydı?" (Mehtab, 23 Temmuz 1911: 9-10)

olacaktır... Mehtab âdât ve i'tiyâdat-ı muhitiyeye tâbi' olmak fikrinden uzaktır. Vatanın ve heyet-i ictimâiyenin hayât-ı ruhiye ve maddiyesini kemiren evhâm ve hurâfâta, itikad-ı bâtilaya, velhasıl karanlığı yaşatan hurâfeler, cunûd-ı mevhumâta ilân-ı isyân edecektir..." (Mehtab, 23 Temmuz 1911: 1).

Derginin yayın politikası açısından Fransa; aydınlanma, pozitivizm ve ihtilalci fikirlere kaynaklık etmesi hasebiyle merkezî konumda olmuştur. Mehtab yazarlarının da kendilerini aydın ve aydınlanmacı kabul ettikleri, Sosyal Darwinist görüşleri benimsedikleri, Osmanlı toplumunun inanç ve geleneksel mirasına savaş açtıkları ve bunu yaparken de kimi zaman oldukça saldırgan ve aşağılayıcı (pejoratif) bir dil kullandıkları³ gözlenmektedir (Mehtab, 24 Eylül 1911: 121- 122). Avrupa ile ilişkilerin sıklaştığı 19. yüzyılın son yarısında Batıda revaçta olan Materyalizm, Pozitivizm, Sosyal Darwinizm gibi düşünce akımlarını "mutlak doğrular" (Çapku, 2013: 170) ve kurtuluş için tek çare olarak kabul eden dergi yazar kadrosu, Osmanlı toplumunun sorunlarının hurafe/evham/batıl inanç adını verdikleri çok eski çağların ürünü olan, artık geçerliliği kalmayan dini inanış ve gelenekten arınarak çözülebileceğini, Batı'nın gelişmişliğinin tek sebebinin de bunlardan kurtulmaları olduğu tezini savunmuşlardır. Bu dini inanç ve gelenek mirasını, Osmanlı toplumunun geri kalma sebeplerinin başlıca nedeni olarak görmüşlerdir. Ancak Osmanlı toplumunun sosyo-ekonomik, sosyo-politik ve kültürel yapısında materyalist ve Sosyal Darwinist çağruların hızla yaygın bir karşılık bulmasının zorluğu sebebiyle, çoğu zaman açık bir dille din karşıtlığını ifade etmekten ziyade, çözülme dönemlerindeki toplumlarda rastlanan yanlış uygulama ve davranışları abartarak, bütün bir din kurumunu ve gelenekleri kötümek için ustaca kullanmışlardır. Bu değerlerin yerine Batılı değerleri ikame etmeyi (Hanioglu, 1992: 148-152) önermişlerdir. Mesela Abdullah Cevdet, bir yazısında Türk toplumuna kahvaltıda "yenilen/yenilmesi gerekenlere" örnek olarak, İngiliz üst sınıflarına mahsus bazı ürünler arasında "üzerine iki-üç tane yumurta kırılmış domuz eti, tereyağı, bal, çay veya kakao"yu da göstermektedir (Akt. Vatandaş ve Vatandaş, 2023: 19). Düşüncelerini, ahkâm-ı tabiat, "kanun-u tekâmülün karşı konulmazlığı", barikalar arasında ulum-u fününun önemi, hayatın mübareze alanı olduğu (zayıfların yok olduğu güçlülerin yaşamaya devam ettiği hayat mücadelesi) vb. ifadelerle ortaya koymuşlardır. II. Meşrutiyetin ilk yıllarındaki hürriyet ve canlı basın hayatı ortamını, görüşlerini topluma kabul ettirme adına etkili bir şekilde kullanmaya çalışmışlardır. Fakat tartışmaya açık olmamaları, konunun sağlıklı bir şekilde anlaşılmasına engel olduğu gibi, yüzeysellik problemlerini de beraberinde getirmiştir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Mehtab Dergisi'nin yazar kadrosu genç ve basın dünyasında fazla tanınmamış kişilerden oluşmuştur. Bu çalışmada görüşleri en çok referans alınan genellikle başyazıları kaleme alan Şirvanlı Mehmed Hâdi (1879- 1920), Azerbaycan'da Hüseyinzâde Ali'nin çıkarttığı Füyuzat

³ "İstanbul'da şeriat isteyen cehele-i avâm, Manastırda koleraya âşık. Bu aşk-ı ibtila, bu hurs-ı behimi (hayvanca hırs), bu cinnet-i taassup, bu tuğyan-ı cehalet bir kitleyi kudurtmuş, kahrolsun doktorlar terane-i vahşiyesiyle hak ve hakikate, ilim ve fenne, nur-u irfana, pek zayıf olan ebvab-ı hükümete (hükümet kapılarına) saldırıyorlar. Güpegündüz çarşı içinde tellallar bağıarak cemiyet kulübünde birtakım mecanin miting akdediyorlar. Ellerinde kazmalar kendi mezarlarını kazmak için çalışıyorlar. Kazsınlar. Zaten böyleler için... toprağın altında yaşamak evladır. İshakiye Camii'nde vaaz veren müderris-i şehri beyinsiz kafasına biraz beyin vermesini cenab-ı haktan dua etsin. İstedikleri ...her şeyi yesinler. Zaten insanın hayvaniyeti yemekle kaimdir. Bu ahmaklar ise bu hakikati ispat için haykırıyorlar. Sular her evden eve geçsin, taki böyle düşünenler be-tamamiha esfelü's-safilin ademe (yokluğa) geçsin. Gurebâ hastanesindeki musabları (hastaları) cebren alsınlar ki, onların da ruh-u mürdelerini (ölü ruhlarını) Azrail alsın.... Çünkü bu güruh-u mekruhun zayıf olan akılları bütün bütün kaçmıştır. Doktorların... bu kudurmuşları Dâü'l-Kelb müessesesine (Kuduz tedavisi kurumu) sevk etmekten başka çare yoktur.insan şeklinde kaç milyon hayvan var ki bugün bu maraz-ı muhlikenin pençe-i bi-amanından zar-u zebundur. Birbirlerini yiyen yamyamlar, hemcinslerini yakan hayvanlar da insan değil mi...Kelp diye tahkir ettikleri çar-pa kendisini it'âm edenlerin ölünceye kadar bir sadakat-ı kaviiyye ile minnetdar-ı hizmetkârı olur... Dünyaya bar olan kolera salgınıyla yerin dibine geçirmek isteyenler...Yaşamaya değeri olmayan böyle sefil ve akur (kuduz) bir sürünün hakiki insanları tâzibine ne salahiyetleri var... Bu cehalet ve taassup gecesinin koyu ve karanlık körlüğü içinde nursuz, irfansız ziyasız, medeniyezsiz yaşamak isteyenlere fennin projektörleri henüz nur, ziya saçamaz, çünkü cahillere delil sunmak körlere meşale yakmak gibidir" (Mehtab, 24 Eylül 1911: 121- 122).

Dergisi'nde çalışmış, Meşrutiyet'in ilanından bir süre sonra İstanbul'a gelerek Tanin'de ve sonra Mehtab'da yazmaya başlamıştır. Ancak arzu ettiği ölçüde radikal reformların gerçekleşmemesi üzerine, İttihatçılarla arası açılmış ve Selanik'e sürülmüştür. Ruh sağlığı bozulan Mehmet Hadi, 1914'te ülkesine dönmüş ve geçimini sağlamak için I. Dünya Savaşı'nda Rusların Galiçya'ya gönderdiği Azeri birliğinin imamlığını yapmıştır. Rus Devrimi sonrasında Azerbaycan'da yaşanan yıkım, ruh sağlığını daha da bozmuş, sokakta kitaplarını satmak zorunda kalan Mehmed Hadi, 1920 yılında Bakü'de vefat etmiştir (Karayev ve Akpınar, 2003: 488-489). Yine meslek hayatına öğretmen olarak başlayıp, Cumhuriyet döneminde Cenevre, Viyana, Üsküp, Belgrad, Atina, Bükreş'te çeşitli diplomatik görevlerde bulunan, ayrıca Ziya Gökalp ve Mefkure, Felsefe Öncüleriyle Atatürk, Kenarın Dilberi (Tiyatro eseri), Fahişe, Hikayeler vb. gibi birçok esere imza atan Saffet Urfi Betin de derginin yazarları arasındadır. Toplumsal sorunları ele alan yazarlardan Doktor Esad Kemal'in görüşlerine de çalışmada sık sık yer verilmiştir. Dergiye bunlar dışında Doktor Hikmet Refik, İsmail Zühtü, Süleyman Sırrı, İdris Sabih gibi isimler yanında, Hayriye Melek Hunç (Atlı, 2021: 183-208), Nigâr Bint-i Osman (Bekiroğlu, 2007: 83-85), Lamia Perran, Sadiye Vesile gibi kadın yazar ve şairler de katkıda bulunmuştur.

II- Mehtab Dergisi'nde Ele Alınan Konular

Mehtab Dergisi'nde ağırlıklı vülgarize edilmiş fikir yazılarının yanı sıra şiirler, kısa hikâyeler, roman tefrikası, okuyucu mektupları ve tanıtım yazıları da yayınlanmıştır. Gerek nesir gerekse şiirlerde Osmanlı toplumunda Batı'nın dünyayı anlama ve anlamlandırma tarzının, sistemli düşünce yapısının (Çapku, 2013: 168) aynıyla kabulünü öneren hızlı bir sosyal dönüşümün hedef alındığı gözlenmektedir. Aynı zamanda toplumsal ilerlemenin önündeki başlıca engel olduğu düşünülen dinî inanış ve geleneklere karşı da tavır alınmıştır. Bu tavır Mehtab'ın da görüşlerini paylaştığı dönemin bazı radikal Garpcıları ile paralellik arz etmektedir. Gerçekten de onlar, 19. asır sonunda tüm dünyada yaygın bir entelektüel kanaat olan *"geleceğin toplumunda dinin yer almayacağı düşüncesi"* ile din ve aynı zamanda geleneklerin amansız muhalifi olmuşlardır (Hanioglu, 2006: 46-48).

Halkın olabildiğince geniş bir kesimine hitap etmek isteyen Mehtab Dergisi'nde, din ve gelenek, çoğu zaman adları alenen zikredilerek değil, evham, hayâlât olarak nitelendirilmek suretiyle kıyasıya eleştirmiştir. Buna karşılık Batılı hayat tarzı hiçbir tenkide yer verilmeden, aksine asrın gereği iddiasıyla okuyucuya sunulmuştur. Yazarlar Batılı yönde istenilen hızlı değişim gerçekleşmediği takdirde kıyasıya bir mücadelenin hâkim olduğu hayatta, Osmanlı toplumunun var olamayacağını ifade etmekteydi. Söz konusu amaca yönelik olarak dergide birçok konuya değinilmekle birlikte, bu çalışmanın hacmi dolayısıyla Doğu-Batı karşılaştırması, dergi yazarlarının Osmanlı aydınına yükledikleri toplumsal misyon, emperyalizmin meşrulaştırılması, din konuları ele alınmıştır.

II.1- Topluları Geriletği Tasavvur Edilen Din ve Gelenek

Osmanlı toplumunun, Batı ile çok çeşitli boyutları olan temasları arasında bulunan Avrupa tarzı okullar, bu okullara Batıdan getirilen hocalar, kitaplar ve Avrupa'ya gönderilen öğrenciler gibi hususlar, yeni bir zihniyet döneminin kapılarını da açmıştır. Ancak, Batı ile temasın oldukça sıklaştığı 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı literatisinin Avrupa'da en çok karşılaştığı entelektüel çevreler genel olarak materyalizmin etkisindeki olmuştur. Bunun yanı sıra o yıllarda Sosyal Darwinizm Avrupa kültüründe yaygın bir fikirler kümesi haline gelmiş, *"yaşamak için mücadele"*, *"en uygun olanın hayatta kalması"* kavramları, pek çok insanın günlük gerçekliği olmuştur (Doğan, 2006: 69). İşte kendi toplumlarının mevcut durumu ve geleceği hakkında endişeler taşıyan, kurtuluşun Avrupalı gibi olmaktan ve Batılı gibi düşünmekten geçtiği fikrine kapılan bir kısım Osmanlı *"okumuşu"*, Batıda üretilip, yaygınlaşan materyalist ve Sosyal Darwinist görüşlerin Osmanlı Devleti'nin sorunlarının çözümüne yegâne çare olduğuna kanaat getirmişlerdir. Bir kısmı Türkiye'deki eğitimleri sırasında materyalist düşünceyle tanışan bu kişiler, genellikle ikinci sınıf olarak nitelendirilebilecek Batılı düşünürlerin takipçiliğini yapmıştır.

Yeterli felsefi birikimleri olmayan, üstelik bir an evvel Batılılaşarak toplumsal problemleri çöküşü aşmak isteyen, dolayısıyla zaman sorunu yaşayan bu kişilerin (Nişancı, 2009: 27), Batının o günkü üstünlük ve gelişmişliğini adeta tek temel sebebe; din ve geleneğin yerine bilimi (ulûm ve fûnûn) ikame etmeye bağladıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Mehtab Dergisi'nde de bu durum şu ifadelerle anlatılmıştır: *“Garb, görmekte olduğumuz bu medeniyet-i mağrure ve mütekebbireyi nasıl ihraz edebildi... İtikadât-ı sahîfe (boş inanışlara), i'tiyadât-ı sâkîmeye, esâtire, evhâma, hurâfâta ilân-ı harb etmekle ihraz eyledi. Tarik-i terakkide bir çehre-i ânudâne ile duran bu mel'un ve kirli yüzlere tüküre tüküre rezil etti. Teâlî kapusundan kovdu: Haydi buradan çekil, sen bu yolda durdukça hüsnâ-ı müstesnâ-yı hakikat keşf-i nikâb-ı inkılâb edemez dedi. Sen açık durdukça mehâsin-i medeniyet mestûr kalacaktır, söyledi. Hakikatten başka hiçbir dostu olmayan fen, bu melunlara ilân-ı harb ederek çarpıştı, çarpıştı, nihayet hurafât mağlub oldu. Ve bu hurafâtın mümessilleri olan, kenisâiyye (kilise adamları), bu mücessem-i hurafeler, muhid-i inkılâb ve medeniyet olan Paris'ten tard edildiler. O günden itibaren nur, kuvvet, azamet garba dâhil olmaya başlamıştı. Yükseliş, azamet ve ihtişamın en büyük engeli olan hurafat mağlup olduğu günde, hakikatin dudaklarında bir galibiyet gülüşü parladı. Fikirler, vicdanlar mahbesten kurtulmuş bir mahbus gibi, geniş nefes almaya başladı. Efkârında cihan cihan, bedayi-i barika yaşayan mütefekkirin açık ve fesahat-nüman bir lisanla heyet-i ictimaiyesine faydalı hayırlı gördüğü mütalaaları söyledi, yazdı. Dinleyecek birçok kulaklar buldu. Bugün huzur-ı ateşinde ölü soğukluğu ile donup kaldığımız o düzeh-endam (cehennem endamlı) sefineler, ne kadar geri kaldığımızı gösteren yıldırım hatveli şimendiferler, ne kadar karanlıkta yaşadığımızı irae eden vesâit-i barikiyye (aydınlatma araçları), ne dereke-i pest-i hurman-ı hüsrana (alçak bir mahrumiyet acısına) düştüğümüzü göklere teşhir ve ilan etmeye çıkmış gibi görünen o tayyareler hep hep o hürriyet-i maneviyenin, hürriyet-i serbest-i efkâr ve vicdanın hayret- firuz-ı akl olan semereleridir. Bizde de kurûn-ı ulâ ve vustâ (İlk Çağ ve Orta Çağ) yadigârı olan bilmem nelerimiz hep, hep o hurafe-puş dimağların çürük meyvelerinden başka bir şey değildir... Amerika'da bir Edison cihan-ı insaniyete yeni yeni harika-ı fikriyeler vücuda getirmekle meşgul... Bağ-ı dimağından beşeriyyete semereler ihda edip duruyor. Keza Fransa, İngiltere, Almanya gibi bilad-ı mütemeddinede; insaniyet mütefekkirini, şikâr-i efkârıyla insanlara ziyafet-i medeniye çekiyor. Şarkın da hurafat menba'ları olan medrese ve tekkelerinde bir İslam mütefekkirini (!) milletin başına yeni bela olmak için yeni hurafe yaratmakla kafa patlatıyor” (Mehtab, 19 Ekim 1911: 164-165).*

Anlaşılabacağı üzere Mehtab Dergisi yazarlarına göre Batı hurafelerinin (dinin) ve onun temsilcisi olan kilisenin istibdadına son vererek, bunları medeniyet ve inkılâp şehri Paris'ten atarak ilerlemiştir. Bu durum İslam toplumları için de örnek teşkil etmeli, Osmanlı'nın da içinde yer aldığı İslam dünyası, yaşadığı manevi tahakkümden gerekirse zor kullanarak kurtulmalıdır. Çünkü din adamları *“Bu memleket mahvolursa, dünya batsa, kıyametler kopsa onlar yine o her türlü felaketin musaddarı (ortaya çıkma sebebi), bugünkü halimizin yegâne mesulü olan taç-u taht-ı ruhanilerini feda edemezler. Cehaletin hamisi, cühelânın müheyyisi, müttefikleri ve hem-hali olmakla iftihar, bizi kuvvet-i kakhâr ile tehdit ederler. Karşılarındaki manzarayı gördükçe, ikil-i meş'ûmeleri (uğursuz taçları) kafalarında parçalanmak mukarrer olduğunu anladıkça “Ey nâs, ne günlere kaldık, dünyayı dinsizlik bürüdü, din elden gidiyor, ne duruyorsunuz, bunlar kıyamet alametleridir. Sarılın sarılın, dört elle dininize sarılın. Varsın onlar dünyalarına tapsınlar. Dünya onların cennetidir. Biz dünyadan uzaklaştıkça cennete yaklaşıyoruz... Ey nâs... kefare-i fecerenin icad ettiği şeylerden Müslümanlara hayır gelmez, onların gittiği yoldan gitmek küfürdür” demeye devam edeceklerdir (Mehtab, 19 Ekim 1911: 167-168).*

Dergide ismi verilmeyen Musevi bir düşünürün, (dergide İsraili olarak geçmektedir) Museviler'in içine düştükleri çöküntüden kurtulmak için uzun zaman kurtarıcı Mesih bekledikleri, sonuçta beklenen Mesih'in servet ve marifetten başka bir şey olmadığını anladıklarını belirttiği yazılmaktadır. Dergiye göre düşünürün ifadelerinden bütün açıklığı ile ortaya çıkan hakikat; bir takım metafizik kuruntulara ve hurafelere inanmanın bir milletin çöküşü ve mahkûm oluşuna yol açmasıdır. Yaşamaya aday olan Osmanlılar da daima hakikati ve ciddiyeti rehber almalı, artık hükmü kalmayan

inanç ve itikatlardan kurtulmalıdır. Aksi, kaçınılmaz şekilde yok olmaktır (Mehtab, 30 Temmuz 1911, 14)

Mehtap Dergisi yazarları, kendi itikatlarınca artık hükmünün kalmadığını düşündükleri inanç ve alışkanlıkların İslam Dünyası'nda istibdadını sürdürdüğünden sık sık yakınmışlardır. Bu yakınmalardan birinde Yaratıcı Kudret, Kadir-i Mutlak inancı şöyle eleştirilmiştir: *"Ey, bu mevcudat-ı mazlumeye bî-çün ü bi-çirâ (niçinsiz ve nedensiz) tasarruf eden kudret-i müstebite. Görünmezsün, bilinmezsün. Nâ-kabil-i inkışaf bir perde-i hafâ (sır perdesi) arasından türlü türlü oyunlar gösterir, sihirler yaparsın. Bin türlü nikâb-ı mübhemiyet içinde nigezbân-ı avâmilsin. Kürreleri yedd-i meşiyetinde oynar, birbirine çarparsın... Veya sen bir çocuksun onlar da birer baziçe-i müdevere. Yanmışları söndürür: şaşa'â-ı mevcudiyetlerini silersin. Durmuşları döndürür, huzur-u sükûnlarını, sükûn-ı mefturlarını ihlal edersin. Zerrelerden kürrelere kadar bütün mevcûdeleri bir cevfi mevhumda serseriyâne koşturur; eczâ-yı münferidesini câzibe denilen gayri mer'i bir zimâm-ı inkiyad ile birbirine ebediyen esir edersin. Anâsır-ı maddeye bizzat hareket verir, ruh denilen bir nefha-ı mustarib yaparsın, onu irâde ile mecz eder, idrâk hassiyetini verirsin. Biraz sonra da o hareketi zebûn-ı akamet eder, o idrâki söndürür, adem-nişan eylersin. Mevcûdiyet-i faâlesinde bile kendi irâdesini, kendi hareketini kendine âlet-i ıstırab ve ıztırar edersin...Acırım bu manâsız gayesiz oyunlara. O oyunlara meşher olan mevcudâta da acırım..."* (Mehtab, 11 Eylül 1911: 97-98).

Bazı makalelerde, çok açık ifade edilmeyen bir insanlık dininden (*mezheb-i insaniyet*) de bahsedilen⁴ dergide (Mehtab, 30 Temmuz 1911: 10-11), yukarıda ifadeler ve benzerlerinin dışında, çoğunlukla din ve geleneğe, açık açık değil, fakat örtülü biçimde hurafe adını koyarak hücum edilmiştir. Din eleştirisi de genellikle, dinde var olmayan, hatta karşı çıkılan; buna karşılık toplumda dini emirlermiş gibi sunulan (türbelerden şifa dilemek vb.) alışkanlıklar üzerinden yapılmıştır. Derginin yazar kadrosu hurafeleri dinden ayırmama ustalığıyla, Doğu toplumlarını inanç, gelenek, hayat tarzı ve tarihleri de dâhil olmak üzere her yönleriyle ağır bir eleştiriye tabi tutmuşlardır. Ancak kimi zaman da hurafe perdelemesine ihtiyaç duyulmamıştır (Mehtab, 4 Eylül 1911: 84). Bunlara örnek Mehtab'ın kapatılması üzerine Şebtab adıyla çıkan nüshasında Şayeste Narin imzası ve "Karşımdaki Minareye" başlığını taşıyan şiirde görülmektedir:

*"Sen ey sütun-ı mukaddes! Senin İlahın var
Senin sevap ve azabın, senin günahın var
Senin behişt-i ve cehimin, dua-yı zârın var*

.....

*Benimse var- ne hazin! - İtikada isyanım
Benim yok -oh elîm pek -semaya imanım
İnanmıyor ona; evhama, kalb-u vicdanım
İnanmıyor ona, yok bir fiğan-u şükranım"* (Şebtab, 29 Şubat 1912: 212-213).

Mehtap Dergisi'nde istiklallerini kaybeden, kaybetmekte olan İslam Dünyası'nın mevcut durumunun sorumlusu olarak evham ve hurafe olarak nitelenen inançlarından sıyrılamayan, fikirleri tesettüre sokup, evham şeytanını serbest bırakan, "Ahiretpenahiler" in Meclis-i Meb'usâna bile girdiği Osmanlı ve İslam ülkeleri görülmektedir: *"Kişver-i maneviyatımızı yakan yıkan, enzar-ı efkârımıza perde*

⁴ "Cihan-ı insâniyete bi-taraf, jeng-dâr-ı taassub olmayan pâkize bir gözlikle bakılırsa, görülür ki fitraten âdem evlâdında ayrılık, gayrılık yoktur. Hepsî yekdiğerlerinin "kan kardeşi, can kardeşi"dir. Din ve mezhep tabii olmayıp, arizî olduğundan o asil, necip râbita-ı tabiiyyeyi kırmaz, kıramaz... İşte görülüyor ki, edyan ve mezâhibin teşeddüdüne rağmen din-i esasi her zaman kendisini göstermiş ve göstermekte bulunmuştur. Bu mezheb-i insaniyet, tarih-i edyânda olmasa bile, tarih-i tâbân-ı vicdanda vardır. Fakat akvam ve milleli kisve-i taassubda gören bu mezheb-i müzehheb ve müzehher bütün letafet-i endamıyla sahne-i hayata hala çıkmadı. Teessüf...".

çeken, sahne-i hayatı görmekten bizi bütün bütüne mahrum bırakan ta'assub-ı câhilâne ve evhâmperverliğimizi de göz önüne getirmelidir. Koleranın intifâ'ı (ortadan kaldırılması) için kulaksız tabiata, sağır asumana duaya kalkışan, karanlık dimağıyla fûnun-u barıkaya ilân-ı harp eden bir muhit, kabil değil parlamayacaktır" (Mehtab, 10 Ekim 1911; 145-147).

II.2-Doğu-Batı Karşılaştırması (Karanlık Doğu-Aydınlık Batı)

Edward W. Said Oryantalizm adlı eserinde kendileri dogmalardan kurtulmaya çalışan Batının doğuyla ilgili çeşitli dogmalar ürettiklerini belirtmektedir. O bu dogmaları: "(1) Akla dayalı, gelişik, insancıl, üstün Batı ile kuralızsız, geri kalmış, zelil Doğu arasındaki sistematik ve mutlak fark meselesi... (2) Doğu ezeldir, tek-biçimlidir ve kendini tariften acizdir; onun için Doğu'yu Batı bakımından anlatacak son derece genellikle haiz ve sistematik bir dil hem kaçınılmazdır hem de ilmen "objektiftir", (3) Temelde, Şark ya korku duyulacak (Sarı Tehlike, Moğol Sürüleri, esmer müstemlekeler) ya da (susturma yolu ile, araştırma-geliştirmeyle, mümkün ise doğrudan işgal suretiyle) kontrol altında bulundurulacak bir şeydir" ifadeleriyle anlatmaktadır (Said, 1998: 407- 408). İşte II. Meşrutiyet dönemi materyalistlerinin ve Mehtab yazarlarının, Batı'nın özellikle de Osmanlı ve İslam dünyası başta olmak üzere Doğu hakkındaki ötekileştirici/aşağılayıcı tanımlamalarını içselleştirdikleri anlaşılmaktadır (Kınlı ve Kınlı, 2019: 69). Bu bağlamda İslam ülkelerindeki din, gelenek ve alışkanlıkların insanlardaki yaşama enerjisini söndürdüğünü, hayatı donuklaştırdığını düşünmekteydiler (Işın, 1985: 367). "Şarkın bârid (soğuk) ve câmid (cansız-donuk) hayatına isyan etmemek mümkün mü" şikayetinde bulunan yazarlar (Şebtab, 14 Mart 1912: 241-242), sadece 19. yüzyılın "Düvel-i Muazzama" olarak nitelenen devletlerinin değil, yakın zamanda Osmanlı'dan kopan ülkelerin de İslam toplumlarının çok ilerisinde olduklarını iddia etmişlerdir: "Komşularımız nûr içinde yüzüyor, biz zulmet içinde kalmak istemiyoruz. Komşu memleketler pür-velvele-i hayattır. Biz mezar-ı sükûnet içinde ölü hayatı sürmeye kail değiliz" (Şebtab, 29 Şubat 1912: 210). Daha da ileri giderek, komşuların ayak takımının idrak seviyesinin bile Osmanlı muallimlerinin idrakinden yüksek olduğu savını dile getirmişlerdir (Mehtab, 4 Eylül 1911: 74-75). "Bakın İran'a, bakın Marakeş'e, sonra da bir kerecik olsun Bulgaristan'ı, Sirbistan'ı, Romanya'yı ve hatta hiç beğenmediğiniz Yunanistan'ı görün" ifadelerini kullanan yazarlar, böyle giderse "varacağımız yer, Marakeş'in, Mısır'ın vardığı ve İran'ın varmakta olduğu yerdir" ikazında bulunmuştur (Mehtab, 11 Eylül 1911: 91-92). Buna karşılık aşağıda örnek olarak verilen şiirdeki gibi, dergide yayınlanan nesirlerin, şiirlerin hemen hepsinde Batı ilerlemenin, yaratıcılığın, aydınlığın kısaca uygarlığın tek kaynağı olarak gösterilmiştir:

Garb olmasaydı makbere benzerdi hâkzâr
 Bu kubbe-i bülemlend ona bir heykel-i mezâr
 Her şey sönerdi şem'a-ı idrâkimiz gibi
 Levh-i hayatımız gibi âfâk olurdu tar
 Magrib bugün beda'inin en şanlı meşheri
 Günden güne tekâmüle atlar hünerleri
 Bir zümre-i dehâinin esmâr-ı fikridir
 Sahn-ı münevverindeki âsâr-ı ezheri.....
 Şarkın likâsını bürümüştür bugün sehâb
 Fikrin lisanı bağlı, dimâğın yerinde hâb.....
 Serbesttir dehânı riyakâr olanların..

Ey mabed-i esâret olan ademiyete
 Sen namzet misin ebedi kahr u zillete
 Bilmem nedir ki sende bu cinnetli iştiyâk

Garbın mezâra gömdüğü evhâma zulmete (Mehtab, 14 Ağustos 1911: 35)

Aynı şiir örneğinde görüldüğü gibi, o sırada Batı'da üretilen nitelermelerle mutabık olarak Doğu "cehl, taassub ve gafletten başka serveti, karanlıktan gayri bir rehberi olmayan", geri, medeniyet dışı toplumlar olarak tanımlanmıştır (Mehtab, 30 Temmuz 1911: 14). Çünkü Doğuda "Muhit karanlık", "ahalinin seviye-i idraki" düşük ve "şarkın sima-yı hayatını kirleten levsiyat-ı hurafiye bütün zulmet-i ehrimenânesiyle" (şeytânî karanlığı ile) hüküm sürmektedir (Mehtab, 7 Ağustos 1911: 17). Oysa dönem "Asr-ı fûnûn" dönemidir. Garbın mezara gömdüğü evhama, karanlığa adeta cinnet derecesindeki eğilimi, Doğu'yu hem ebedi bir zillete hem de yokluğa itmekteydi. Mehtap yazarları "İslam'da ruhani bir sınıf olmadığı halde, Hristiyanlığın bu kurumunu İslam için de geçerli olarak" tasavvur etmiştir (Köse, 2015: 82-83). Bu bağlamda Batı'nın din, gelenek ve bunların temsilcisi olan ruhanilerle savaş-ı kovarak, gelişmişliğine/gücüne ulaştığını, varlığını sürdürmek isteyen Osmanlı toplumunun da aynı yolu izlemesi gerektiğini önermişlerdir. Değiştirilemez ve uyulması zorunlu bir yasa olarak zihinlere yerleştirmek adına Evrim teorisine "tekâmül kanunu" adını veren (Doğan. 2006: 58-59) Mehtab yazarları, adı geçen kanun gereğince zaten kaçınılmaz, sorgulanamaz gerçeğin idrakine ne kadar evvel varılırsa, o kadar iyi olacağı kanaatini ifade etmişlerdir. Kısaca Mehtap Dergisi'nde Batı bütünüyle aydınlık/neşe/canlılık, Doğu ise karanlık/donukluk/soğukluk metaforları ile tanımlanmıştır. Şarktaki hayat tarzları daha çok kadın, örtünme, eğitimsizlik vb. üzerinden eleştirilerek, "Şark"ın hayatını kadınların örtüleri gibi siyah/karanlık bir ufku kapladığı belirtilmiştir (Mehtab, 2 Kasım 1911: 194-196).

Batıcıların radikal grubu, Avrupa medeniyetinin gülüyle dikeniyile, yani tümüyle Osmanlı toplumuna iktibasının gereğine inanmakta ve Batı ile ilgili ufak herhangi bir eleştiriyi de kabul edememektedir. Nitekim Mehmed Fahreddin'in Sırat-ı Müstakim'de çıkan "Medeniyet-i İslamiyeden Bir Sahife yahut Tesettür-i Nisvan, (Sırat-ı Müstakim, 1 Haziran 1911: 201) adlı yazısında "Avrupa medeniyet-i hayvaniyesi, İslamiyet'teki kadınların örtünmesini vahşet, zillet ve esaret şeklinde yorumlasa da mazurdur, çünkü biz hayvan değil, insanız. İnsan başka, hayvan başkadır" şeklindeki eleştirisi çeşitli yazılarda defalarca çok sert bir karşılıkla kınanmıştır. Bu eleştirilerden biri olan ve Abdullah Cevdet'in "Teseddür Meselesi" adıyla İctihad'da yayınladığı (Vatandaş ve Vatandaş, 2023: 19), Mehtab'da da Es-selam Ali Mine't-tabî' El- Hadi ismiyle aynı başlıkla yayınlanan yazıda şöyle karşılık verilmektedir: "...Ah ey bu satırların yirminci asırda, Avrupa'da -Afrikanın vasat-ı vahşetzârında değil-Türkiye'nin payitahtında yazıldığına inanmak ve akıl erdirmek mecburiyeti! Ey büyük musibet! Avrupa bir medeniyet-i hayvaniye ile mütemeddin imiş! Avrupa hayvan imiş, Müslümanlar insan imiş. Kuzum hoca efendi başındaki o beyaz sarığın ipliğini yapan, tülbindini dokuyan Avrupa medeniyet-i hayvâniyesidir. Avrupa medeniyet-i hayvâniyesi olmasa çakşırını dikmek için çuvaldız kullanmaya mecbur olursun. Belki elindeki kalem, her halde üzerine dalâletini (sapkınlıklarını) döktüğün kâğıt, medeniyet-i hayvâniye dediğin Avrupa medeniyeti sayesinde vücut bulmuştur. Teseddür için de kulağına bir söz söyleyeyim: Meşrutiyetin suret-i meşruasıyla Avrupa nisvânı, nisvân-ı İslamdan daha ziyade mestûrdur. Mestûriyetten maksat, validemizi, hemşiremizi, kızımızı, zevcemizi bir çuvala koyup ağzını bağlamak ve onları hayvanlaştırmak hiç değildir" (Mehtab, 14 Ağustos 1911: 29-31).

Bu bağlamda Batılı tarzda yetiştirilmesi istenilen gençlerde olması gereken vasıflar, daha çok hikâye ve şiirlerde anlatılmıştır. Mesela, "Bir Akibet-i Facia" adlı küçük hikâyede Nihat'ın adlı gencin evleneceği kızda aradığı özellikler vesilesiyle, asrî genç bir kızda olması gereken özellikler tarif edilmiştir. Yaşadığı muhitin basit terbiyesiyle yetiştirilmiş, dolayısıyla bir saadet yuvası kurma beceresi olmayan bir kızla evlenmek istemeyen Nihat, evlenilebilecek eğitimli bir kızın okuması gereken kitapları, benimsemesi gereken düşünceleri şöyle anlatmıştır: "(Ben) bazen ciddi olurum, hayâlâtı, şâirliği muvakkat bir süre için terk ederim... Spencer'in nazariyât-ı iktisadiye ve içtimaiyesini düşünürüm. Ve Voltaire'den, Jean-Jacques Rousseau'dan, Victor Hugo'dan, Alfonsa Dudaet'ten, Mause (Alman maddeci düşünürü Jacob Moleschott olmalıdır)'dan bahsetmek, Darwin'in felsefelerini, Shakespeare'in şiirlerini, Taine'nin (19. yüzyılın önde gelen Fransız pozitivist Hippolyte Taine) nazariyelerini tahlil etmek, bu dâhilerin mesâlik-i edebiye ve siyasiyeleri hakkında teati-i efkâr etmek isterim... Ben evladımı bu muhitin pek dar

olan sahasında validesinin ağızunda hurafe-âlûd masallarla yetiştirmek istemem... İşte benim bu fikirlerime, bu nazariyelerime iştirak etmeyen,...seviye-i fikriye ve hissiyemiz meyanında tevazuun (eşitlik-denklik) ve itidal bulunmayan bir kadınla behemehâl gird-bâd-ı efkâr ve hissiyât açılacaktır..." (Mehtab, 2 Kasım 1911: 205). Kimi zaman Batı'daki örnek kadınlara övgü şiirleri yayınlanmıştır. Büyük, muhterem şerefli kadın olarak nitelenen Jan Dark (Jeanne d'Arc) için yazılan şiir de bunlar arasındadır (Mehtab, 18 Eylül 1911: 111-113). Bunlar haricinde genellikle Batılı hayat tarzının ve serbest aşk hayatının hemen hemen bütün sayılarda ya kısa hikâye ya şiir olarak sunulduğuna şahit olunmaktadır.

II- 3. Hayatın Hikmeti -Kanun-ı Tekâmül ve Emperyalizmin Meşrulaştırılması

Daha önce de ifade edildiği gibi Coğrafi Keşifler, daha doğru tanımla fetihler sonrasında sömürgecilik yoluyla dünyanın farklı bölgelerindeki zenginlikler Batı'ya taşınırken, bir süre sonra yaşanan sanayi devrimi de yarattığı pazar ihtiyacı ile dünyanın karşısına yapısal değişiklikler getiren emperyalizm olgusunu çıkarmıştır. İşte 19. yüzyılda Avrupa'da yaygın bir kabul gören biyolojik materyalizm/Sosyal Darwinizm bir anlamda, emperyalizme bilimsel meşruiyet kazandırma ve süreç içinde yaşananlar konusunda vicdanları rahatlatma işlevini görmüştür. Osmanlı aydını/okumuşu ise toplumu radikal ve hızlı bir Batılılaşma konusunda ikna için trajik bir şekilde aynı biyolojik materyalist/Sosyal Darwinist görüşleri en önemli araç olarak kullanmış, böylece farkında olmayarak emperyalizmi meşrulaştırmıştır. Oysa Batıda adı geçen yaygın akımın sloganlarında "Osmanlı Devleti'ni kuran Türkler, mevcut siyasi atmosfere göre ağırlaşan tonlarda uygarlık yaratamayan, tam tersine uygarlık karşıtı, geri-barbar, vahşi, yarı vahşi, sarı ırk kategorilerine dâhil edilmiştir" (Özçelik, 2023: 266 vd). Nitekim Trablusgarp'ın İtalya tarafından hukuksuz işgali üzerine bir süre şaşkınlık geçiren Mehtab yazarları da Gladstone'a ait olduğunu belirttikleri; "Kendime insan demeğe ar ediyorum, utanıyorum. Çünkü Türkler de insan şekil ve suretindedirler" şeklindeki ifadeleri aktararak umutsuzluklarını dile getirmişler, "Ne yaparsak yapalım ne kadar ilerleme kaydedersen kaydedelim kendimizi Batılı-mütemeddin (!) [vurgu orijinalindedir] milletlere beğendiremeyeceğiz" yorumunda bulunmuşlardır (Mehtab, 3 Ekim 1911: 130-131). Ancak bu şaşkınlık geçtikten sonra, Doğu toplumlarının, istiklâllerini kaybedip Batı hâkimiyetine girmelerinin sorumlusunun Avrupa devletleri değil, içinde yüzdükleri karanlık olduğunu ifade etmeye devam etmişlerdir. Nitekim daha önceki bir yazısında Mehmet Hadi bu iddiayı şöyle dile getirmiştir: "Bugün İran, Fas bilâd-ı islâmiyesi gözümüzün önünde duruyor. Bu iki bedbâht ülkenin ahoâl-i bedbâhtânesini -fikrimizce -ne Fransa ne de Rus ve İngiltere ihzâr etmiştir. Ka'tîyen hayır. Biraz düşünecek ve hakikati söylemekten korkmayacak olursak, bu iki zavallı memleketin felaketini hazırlayan düşmanların kim olduğunu tanıyacağız: Hakikate düşman olmak, hurâfâta perestij etmek! Erbâb-ı fikir ve marifet meokiinde bir takım kisve-i ilme bürünmüş cühelâ görmek...Aşiyân-ı hayatı olan toprağı bırakarak mâ-fevk-ât tabîada (tabiat üstünde- fizik ötesi alemde) dolaşıp, serap-âlûd memleketler aramak..." gibi alışkanlıklarıdır (Mehtab, 4 Eylül 1911: 75-76).

Dolayısıyla içinde buldukları karanlık sebebiyle Doğu toplumları "kanun-u tekâmül"ün gereği olarak yaşananları hak etmektedirler. Kıyasıya bir mücadelenin yaşandığı hayatı, kendilerinden daha layık, daha kuvvetlilere terk ederek çekileceklerdir. Hatta dergiye göre, mücadelenin acımasızlığından yakınmanın da bir anlamı yoktur. Aksine tekâmül kanununun merhametsizliği, başlı başına merhamettir. "Vazife Haricinde Bir Müdahale" adlı yazıda bu görüş şöyle ifade edilmiştir; "Kanun-ı tekâmülün merhametsizliği mahz-ı merhamet mahz-ı hâkdir. Kişver-i hüküm ve istikbal oruç tutanların veya tutturuların değil, bütün insanlığa karşı cinayet ve hıyanet olan atalet-i behimanedan istikrah edenlerin (hayvanca durgunluktan öğrenenlerin), hukuk-ı insaniyesini muhafaza etmeyi bilen faal, münevver zî-yesar-zî-himmet-i (canlı ve çalışkan) akvamındır" (Mehtab, 11 Eylül 1911: 91-93). Bir başka yazıda ise aynı görüşler yeniden vurgulanmıştır: "İşte defaatle söylediğimiz Belh, Buhara, Fas ve İran bir zümre-i mütefekkiyenin âdem-i mevcudiyetinden ve bunun neticesi olarak hakikate düşman kesildiklerinden dolayı tabiatın acı mükâfatına mazhar olup duruyorlar... Evet, tabiatın âhenin (demirden) pençesine karşı mukavemet

gösterenler, hiç şüphesiz ki kendi kollarının kırılmasına hizmet etmiş olacaktırlar. Yaşamak isteyenler ahkâm-ı tabiata mutî' ve münkâd (itaatkâr) olmalıdır. Yegâne çâre-i necâd budur" (Mehtab, 4 Eylül 1911: 76).

Düşünme faaliyetinden mahrum bırakılarak, idraklerini bir veya birkaç "mehdiye" teslim eden milletlerin, çok istedikleri müreffeh hayata kavuşmaları zaten imkân haricindedir. Böyle milletlerin konuşma yeteneği olmayan mahlûklar gibi, aydın dimağlı milletlerin esareti altına girmeleri mukadderdir. Dergiye göre buna en güzel örneklerden biri, Petersburg'da bilgi silahı ile silahlanmış siyasiler, diplomatlar, Hive ve Buhara'yı ilhak için mühendislik planları yaparken, bu iki devlette yöneticilerin, halkın alın teriyle kazanılmış altınlar ve gözyaşından yapılmış incilerle işret meclislerinde zevk ve sefa hayatı sürdürmeleridir. Daha da önemli olan ise Petersburg bu hazırlıkları yaparken, Hive ve Buhara'nın talihleri kadar mazlum, hayatları gibi perişan medreselerinde (!) müderrislerin (!) [vurgular orijinalindedir] tarafından kirli, pis döşemeler üzerinde, sefalet içindeki öğrencilerine siyaset, fen, felsefe ya da milletlerin hayatında büyük roller oynayan yüksek ve faydalı ilimler yerine, binlerce sene öncesinin hurafelerini anlatmaya devam etmeleridir (Mehtab, 30 Temmuz 1911: 10-11).

Dergide genellikle İslam ülkeleri üzerinden siyaset ve toplumu eleştirisi yapılmış ise de kimi zaman çok vurgulu olmayan bir şekilde Osmanlı Devleti'nin toprak kayıplarına da dikkat çekilmiştir. Bu kayıpların sebebi olarak da boş inanışların toplumda hüküm sürmesi gösterilmiştir. "Kör müdür Müslümanların gözleri ki, Marakeş'in, İran'ın virân-ı hüsrânını göremiyor. Görmedi mi yumruk kadar Karadağ'ın Osmanlı İmparatorluğu üzerine gâlebe-i maneviyesini. Eoet, neden korkmalı ve niçin hakikati ketmek günah-ı kebâirini irtikâb etmeli. Malisör meselesinde bizim hükümetimiz -manen- mağlub vaziyetinde kaldı. ...Mağlub olduk ve bu kâfada kalmakta ısrar edersek yevm-i kıyâmete kadar mağlub olacağız" (Mehtab, 14 Ağustos 1911: 30). Mehtab Dergisi'nde "Es-salam Ali Mine't-tabi' El- Hadi" imzasıyla yayınlanan Abdullah Cevdet'in bu yazısında, 1900'lerin başı gibi geç bir tarihte Fransa ve İspanya tarafından bölünüp sömürgeleştirilen Fas'ın durumu oldukça sert ifadelerle eleştirilmiştir: "Bugün gelen bir telgraf, Alman'ın, Fransız'ın, İngiliz'in, İspanyol'un pençelerinde bir kurbağa yavrusu gibi kalan Fas Sultanı Mevlay Hafız'ın (Mevlay Abdül Hafız 1908-1912) çıldırdığını haber veriyor... Müslümanlar akıllarını başlarına seri'an ve âcilen toplamaz ve Sırat-ı Müstakim yazarı efendinin medeniyet-i hayvâniye diye tavsif ettiği medeniyet ile mütemeddin olmazsa çıldırmaklar nâ-mütenâhi devam ve tevessü' edecek ve o medeniyet-i hayvaniye dediğiniz medeniyetin tarsini (sağlamlaştırılması) için kullanılan bir hayvanât olduğumuz -heyhat iş işten geçtikten sonra- anlaşılacaktır" (Mehtab, 14 Ağustos 1911: 30-31). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, derginin bütün nüshalarında sömürgecilik kısıncasına giren Doğu, özellikle de İslam ülkeleri alabildiğine ve yakışsız bir dille eleştirilirken, Avrupa devletlerinin emperyalist yayılmacılığına en ufak bir itiraz serdedilmemiştir.

II.4- Osmanlı Aydın ve Toplumsal Misyonu

Yukarıda ifade edildiği gibi Evrim Teorisi'nin, temel kavram ve kurallarının sosyal ve siyasal hayatın işleyişinde de geçerli olduğu iddiasında olan Sosyal Darwinizm'in ortaya çıktığı Victoria Dönemi (1837-1901), başta Britanya olmak üzere, Avrupa sömürgeciliğinin doruğa ulaştığı, Batı'nın nüfuz alanlarını küresel ölçekte yaygınlaştırdığı, neredeyse bütün dünyanın siyasal, ekonomik ve kültürel olarak Batı'nın hegemonik kısıncasına alındığı bir dönemdir. Aynı zamanda birinci sanayi devrimi gerçekleşip bir sonraki aşamaya geçilmiş, "Avrupa'nın üstünlüğü" inancı ve "Avrupa Merkezilik" (Kaya, 2017: 1973 vd.), Batı'da genel kanaat haline girmiştir. Diğer taraftan çeşitli bilim dallarında o yıllara kadar kaydedilmiş çok önemli gelişmeler de giderek "bilimsel bulguların vahiy olarak" anlaşılmasına, "değişmez yasalar olarak" kabul edilmesine yol açmıştır (Taşar ve Yücel 2016: 317). Uygarlık yaratan tek kaynak olan Batı kültürü, düşünme ve hayat tarzının kolonyal kanallar vasıtasıyla diğer toplumlara benimsetilmesi gerektiği, kısaca tarihi ve uygarlığı Batı'nın yarattığı görüşleri, pek çok Batılı bilim adamının da katkılarıyla Avrupa'yı istila etmiştir (Uzun ve Atasever, 2010: 180). Böyle bir ortamda var olan ırkçı/eşitsizlikçi düşüncelere, Robert Malthus (1798), Herbert Spencer (1851) ve Arthur

Gobineau (1853)'nin çalışmalarıyla bilimsellik görünümü de kazandırılmıştır. Yani bilimin adı geçen yıllarda sahip olduğu kutsallaştırılan/mistik gücü, Sosyal Darwinist anlayışlara meşruiyet sağlamak için kullanılmış, Avrupa siyasetinde ve bilimsel çevrelerde giderek yayılmıştır.

Mehtab Dergisi yazarları da dahil Osmanlı radikal Batıcıları “Avrupa medeniyeti dışında ikinci bir medeniyet yoktur. Medeniyet Avrupa medeniyetidir” kesin hükmünü taşımaktaydılar (İctihad, 29 Ocak 1914: 1979-1985). Medeniyeti temsil ettiği varsayımıyla, Batı’da üretilen düşüncelerin doğruluğunu peşinen kabul ederek toplumsal olayların arkasında determinist yasanın bulunduğu, doğal seçim yasanının toplumlar için de geçerli olduğuna okurlarını ikna etmeye çalışmışlardır. Nitekim dergide hemen her sayıda, toplumsal olaylarda da “güçlülerin ayakta kaldığı, zayıflara hayat hakkının tanınmadığı” (Nişancı, 2009: 36), değişmez bir tabiat kanununun hüküm sürdüğü, bu anlamda hayatın acımasız bir mücadele alanı olduğu tezi işlenmiştir. Doğa kanunu olarak, zayıf olan kaybedecek, kaybeden yok olacaktır. Mehtab dergisi başyazarı Mehmet Hadi’nin ifadesiyle: “Tabiatın kanun-ı lâ-yezaline (ebedi kanununa) inanmak istemeyenlerin yaşamaya hakkı yoktur. İster istemez, sahne-yi gavgâ-yı hayatı kendilerinden daha elyâk (daha layık), daha kuvvetlilere terk ederek çekileceklerdir. Nasıl ki çekiliyorlar. Yaşamak arzusunda bulunanlar ahkâm-ı tabiatı çiğnememeli, aksi halde kendileri pâ-mâl-i izmihlâl olacaklardır”. Bu bağlamda yine hemen her sayıda Batının aynen taklidi şeklinde bir değişim gerçekleşmezse, Osmanlı Toplumunun yok olması mukadderdir görüşü sert ifadelerle savunulmuştur. “...Biz görüyoruz ki, tabiat pek dehşetlidir. «Hayat canileri» olan düşkünlerin, erbab-ı atalet ve gafletin pek rahmsız bir cellat-ı bi-amanıdır. Onun huzur-u lakaydında yalvarışlar, ağlayışlar, sızlayışlar barid sükutlarla, lâl kakhahalarla karşılanır!.. Onun huzur-ı kibriyâ peroverinde şâyân-ı kabul olan şey yalvarışlar, ağlayışlar, mahsul-u acz bulunan itaatler değil, ağniya gibi istiğna-fürüş, akviya (kuvvetliler) gibi hakkına-şinas olmaktadır. O makhurları (ezilenleri) değil kahirleri (ezenleri), mazlumları değil zalimleri sever. Mazlumlara acımdan, miskinlere rahm etmekten âli ve münezzehdir. Onun nur-dide-i iftiharî: kuvvet, satvet, seroet, hareket faaliyet galibiyet, demir, ateş ve yıldırımlardır... Tabiat bir kuyumcuya teşbih edilebilir. Pota-yı alemde bulunanları daima kaynatır, halisleri yaşatarak tortuları öldürür. Bir şaire benzetilebilir. Mahsul-i kudretini imkana yazar, tetkik eder, manasızlarını mahv, işar-ı manidarını daha ziyade yaşatır” (Mehtab, 4 Eylül 1911: 75-76).

Mehtab Dergisine göre hayatın hikmeti (“hikmet-i hayat”) zayıfların yok olmaya mahkûm olduğu gerçeğidir. Bu gerçek gözler önünde apaçık dururken ve Batı’da “Mütefekkirleri sayesinde sıhhat-yâb olan milletler, bugün muhafaza-i hayatı temin edecek her türlü âteşin ve âhenin (demirden) hakikatlerle müsellağ” bulunuyorken, Doğu’da: “Bir takım hayaliyyûn tarafından vâdi-i evhâma sevk edilen” bedbaht toplumlar, gerçekleri idrak edemedi, dergideki ifadesiyle, “serseriyyâne” dolaşıp durmaktadır. Halbuki, “Bu hülyalardır ki onları birer birer safha-ı mevcudiyetten siliyor, hayat-ı hâkimiyetlerine fatiha-hân oluyorlar. Vebali rehberlerinin boynuna”. Burada gerçek olmayan hayallere kapılanlar ve rehberlerden kasıt inananlar ve din adamlarıdır. Buna karşılık Batı tarzı eğitim almış münevverler toplumu gerçeklere yönlendirmelidir. Yine Mehmet Hadi’nin yorumuyla: “Biz hâkimiyet ve istiklalimizi yaşatmak ister isek-şüphesiz ki yaşatacağız da- heyet-i içtimaiyemizin maneviyâtını parlatacak yaşamaya muhabbet ettirecek hakikatleri onların mezra-ı efkârına serpmeliyiz. Dünyanın, bütün kâinat-ı mevcudiyetin mücadele-i hayat olduğunu onların ruhlarına aşılmalıyız! Ciddiyete, hakikate, cesarete doğru sevk etmeliyiz!” (Mehtab, 30 Temmuz 1911: 14). Anlaşılacağı üzere, halkı yönetme-yönlendirme-sevk etme konusunda artık Osmanlı okumuşu devreye girmektedir. Onların görevi tereddüde düşmeden, popülizme kaçmadan, hayatın hikmetini yani “kâinatta düşkünlere, âcizlere merhamet edecek bir dest-i rehâ-kârın (kurtarıcı elin) bulunmadığı(nı) açık ve belagat-fürûz bir lisan ile ahâliye” anlatmaktır (Mehtab, 4 Eylül 1911: 75-76).

Bu noktada Batılılaşmanın aynı zamanda Osmanlı okumuşu/seçkinleri tarafından toplumu yönlendirme ve yönetmede bir enstrüman olarak kullanılmak istendiğini belirtmek gerekmektedir. Batı’nın ezici emperyalist gücü ile de karşı karşıya kalan ve zaman sorunu yaşayan birçok toplumda olduğu gibi, Osmanlı okumuşları da kendilerine, Batılı değerleri benimsetme, böylece toplumu

modernleştirme misyonunu yüklemişlerdir. Nitekim Mehtab dergisi yazarlarının üstat olarak kabul ettikleri Abdullah Cevdet de Gustave Le Bon'un etkisiyle akıl, idrak ve iradenin gelişmişliği oranında kafatasının da büyüdüğüne inanmakta (Doğan, 2006: 174-176) ve "...biyolojik bir 'élite'nin yönetimi ele almasının toplumun gelişmesinin sağlanması için gerekli" olduğunu düşünmekteydi (Hanioglu, 1981: 16). Bu bağlamda zamanın en önemli kitle iletişim araçları olan gazete ve dergiler, seçkinlerin toplumu denetleyip yönlendirme aracı olarak etkili bir şekilde kullanılmaya çalışılmıştır.

Mehtab Dergisinde de Doğu toplumlarının yok olmamak/güçlenmek için en ufak bir tereddüde kapılmadan, seçme yapılmadan ve çok hızlı olarak Batılılaşması önerilmiştir. Dergi yazarları Batı'nın ışıklar saçan gelişimine-"Asr-ı fûnûn"a, seçkin bir düşün adamları grubunun fikri ürünleriyle, onların tabiri ile "Bir zümre-i dehâinin esmâr-ı fikri" ile ulaştığını ifade etmişlerdir. Onlara göre her milletten ziyade aydınlanmaya ihtiyacı bulunan Osmanlı toplumu da Batı'yı ve Batı fikriyatını (dergi yayınlarına göre bu biyolojik materyalizmdir) iyi anlayan bir grup eğitilmiş kişi tarafından hem ahlaki hem de idari olarak yönetilmeli ve "Asr-ı fûnûn"a ulaştırılmalıdır. Aksi halde ise "Belh, Buhara, Fas, İran (ın) bir zümre-i mütefekkirenin âdem-i mevcudiyetinden ve bunun neticesi olarak hakikate düşman kesilmelerinden dolayı tabiatın acı mükâfatına" uğramaları gibi Doğu toplumları kaçınılmaz olarak istiklallerini kaybedip, asrın silahları ilim ve fen ile silahlanmış medeni milletlerin hakimiyetine girecektir. (Mehtab, 4 Eylül 1911: 75-76). Dolayısıyla seçkin grupların toplumsal misyonu "cehl taassub ve gafletten başka serveti, karanlıktan gayri bir rehberi olmayan ekseriyet-i azimemizi, fanus-ı hayal ile değil ciddiyet, hakikat elektiriği ile tenvoire çalışmak" olarak ifade edilmiştir (Mehtab, 30 Temmuz 1911: 14). Bu bağlamda radikal Batıcıların hızla ve seçme yapmadan iktibasını önerdikleri Batılı hayat tarzı Hanioglu'nun ifade ettiği gibi, doğal olarak avam-seçkin, çağdaş-gerici ayrımına yol açmaktadır. Aynı zamanda, toplumu dönüştürme misyonuna soyunanların kendilerini, toplumun geri kalanından ayırmalarında araç işlevini de görmektedir (Hanioglu, 1981: 41). Dolayısıyla Batılı hayat tarzının Osmanlı toplumunda kabulü için Abdullah Cevdet ve Baha Tevfik gibi yazarların Avrupa adab-ı mu'âşeretini yaymaya yönelik çabaları, yayınladıkları kitaplar bu açıdan da değerlendirilmelidir.

Kendine biçtiği rol ile yıkıma götüren inanç ve alışkanlıklardan (i'tikad ve i'tiyadlardan) toplumu kurtarma gayreti içinde olan Mehtab Dergisi yazarları, kendilerinin ve zaten sayıları az olan aydınların bu işlevlerini yeterince yerine getiremediğinden sık sık yakınmıştır. Halkın genel kabullerini, mevcut siyaseti eleştiremiyor, "fikirlerde yeni ve ateşli bir inkılâba sebep olacak" (Mehtab, 7 Ağustos 1911: 17) yorumlar yapamıyorlardı. Onlara göre, Osmanlı toplumunun geneline hâkim olan riyakârlık, adam sendecilik yüzünden aydınlar "kirli ve karanlık bir mazinin çökmeye yüz tutmuş binalar kadar çürük esaslarına" ilişemiyor, hikmet-i hayatı, hakikati ortaya çıkaramıyorlardı. Bu amaçla Mehtab'da Dr. Esad Kemal şu çağrıda bulunmuştur: "...Artık biz de cehl ve ta'assub sürülerin keyfine mümâşât etmek (hoş görünmeye çalışmak, görmemezlikten gelmek) tenezzülüünden kurtulalım. Bütün mânasıyla, cehle, ta'assuba, harb ilan edelim. Hakiki bir mücahede, hak ve hakikat, ilm ve irfan, marifet ve medeniyet, mücahedesine girişelim...Öyle muhafazakâr, elastiki cümlelerle değil. Açık cesur yazılarla hür, parlak fikirleri bunların görmez gözlerine sokalım, işitmez kulaklarına işittirelim..." (Mehtab, 10 Ekim 1911:150-151).

Dergide meşrutî yönetimin kurulmasının "Hamid'in istibdadından daha dehşetli, daha kahredici ve melun olan hurâfelerin hükümranlığını" ortadan kaldıramadığı ifade edilmiştir. Bunun nedeni hükümetin, özellikle ahalinin idrakini bürüyen boş inanışlar sebebiyle hüküm süren sosyal atâlet ve düşkünlüğe karşı savaş ilan etme cesaret ve fedakârlığını gösterememiş olmasıdır. Batıda olduğu gibi acı da olsa, halkın hoşuna gitmese de hakikatin bütün çıplaklığı gözler önüne serilmesi gerekirken popülist davranılmış, "muhibi kendine tabi kılma" gereği yerine getirilememiştir. Oysa "Bu memleketi yıkacak, yakacak, çürütecek bir illet var (dır). Bu illet âhâd-i nâssın (avamın) hoşuna gitmek merâk-ı sefilüdir. Söylenen söz akla mantığa ister uysun ister uymasın, ortaya atılan dava ister halkı ızlâl etsin ister iğva (azdırıp baştan çıkarsın), elveriş ki hevâmm-ı avâmın (halkın haşerat gibi en sefil kesiminin) zevk- u idrakine uygun sözler

söylensin” (Mehtab, 14 Ağustos 1911: 29-31). Dolayısıyla, gerekli adımları atmada ve avamın kalemle, sözle aydınlatılmasında ne aydın kabul edilen zümre ne de hükümet yeterli cesaret ve gayret içinde olamamıştır. Meşrutiyetin ilanının üzerinden üç koca yıl geçmesine rağmen ihtiyaç duyulan sosyal inkılâbı gerçekleştirmek için gerekli adımlar atılmamıştır. “Ehl-i hükümete söylüyorum, ahâd-ı nâssın mantık-ı sahifine (düşük mantığına) teofik-i hareket etmek hem hükümeti hem de nâssı, vârtâ-ı helâke sürüklemektedir ve sürükleniyoruz. Fakat artık son günlerini veya haftalarını sayan kabine avâmın hoşuna gitmekten başka bir şey düşünmüyor. Yani benden sonra tufan kopsun diyor... Artık tereddüt yok! Maksat kat’i ve muayyendir. Bu memleketi kurtarmak. Memleket ahalisinin keyfini yerine getirmek bu maksadın kat’iyen haricindedir. O omuzların ortasına irtikaz eden başlar bilsinler ki, münevver başlar kendi başlarından ibâret değildir. Beş münevver kafa, nâr-ı kudsi-i hamiyet ve hakikatle müştail (yanan) beş kalb, beş yüzbin boş kafadan ve beş yüzbin kulub-ı kasiyeden (duygusuz kalbden) daha ziyâde muhibdir, daha ziyâde şâyân-ı itimaddır, daha ziyâde zî-hükümdür. Âti zulmetin değil, nurundur” (Mehtab, 3 Ekim 1911: 135).

Seçinci olan Mehtab yazarları hükümete, bu mücadelede sıkıyönetim de dâhil sert tedbirlere başvurulması çağrısında bulunmuştur. “İdâre-i örfiyenin kaldırılmasına taraftar olanların sefâlet-i idrâklerine nasıl acımamalıdır, nasıl ağlamamalıdır... Bu memlekette bir idâre-i örfiyenin değil katmerli idâre-i örfiyelerin elzemiyeti müebbet olacaktır... Bu gidişle Ethem Efendiler’in kafasına benzer kafalar etrafa ve hayat-ı vatana taun (veba) ve helâil (öldürücü zehirler) saçmakta hür oldukça, bunlar olanca şiddet-i kanuniye ile ezilmedikçe idâre-i örfiye, üzerinde icrâ-yı ahkâm edecek ne ahali bulacak ne vatan” (Mehtab, 4 Eylül 1911: 74-75).

Ancak, istedikleri sert tedbirlerin uygulanması bir yana, Mehtab Dergisi Meşrutî yönetim sırasında kapatılmıştır. Mehtab’ın yerine çıkartılan Şebtab ise durumu “fetret dönemi” olarak nitelendirmiştir. “Hatt-ı hareketini şaşırılmış, daha doğrusu şaşırılmış bir zaman-ı fetrette yaşıyoruz. ...Böyle bir muhitte şöyle acı bir gerçekle karşı karşıyayız. Hak ve hakikati söylemek, sosyal bünyemizde görülen noksanları ifade etmek, sosyal hayatımızı tenkide kalkışmak, bu talihsiz toplumda adeta bir günah, bir cinayettir. Bugün vicdanın derinliklerinden fevriyen eden gerçekleri matbuata dökmek ne kadar zor ne kadar müşkildir. Ahali ağlıyor, millet sızlıyor. Bu ağlayış ve sızlayış görmek kabiliyetinde olan necib-i ulvi ve hassas dimağlar da kalemleriyle ağlamak istiyor... Ancak her yandan istibdad, sefil taassub, tağallüb bütün dehşetiyle bağırıyor. Sus, Sus, Sus” şeklinde isyanını dile getirmiştir (Şebtab, 29 Şubat 1912: 213).

SONUÇ

İkinci Meşrutiyet Dönemi’nin ilk yıllarında var olan özgürlük ortamında, basında Batı menşeli fikirler nispeten serbest bir şekilde ortaya koyulmuştur. Bu bağlamda devletin içinde bulunduğu çöküş halinden kurtulması adına çözüm önerileri, dönemin en etkili kitle iletişim araçları olan basın yoluyla okuyucuların dikkatine sunulmuştur. Hakkında inceleme yapılmayan Mehtab Dergisi de Osmanlı Devleti ve toplumun sorunlarının günlük hayatın her boyutunu içeren Batılılaşma ile çözüleceği, bunun için hızlı bir zihni dönüşüm gerektiği önerisinde bulunmuştur. Zihinsel dönüşümün gerçekleşmesi adına halkın daha geniş kesimlerine hitap etmeyi hedefleyen yayın organı kimliği ile ortaya çıkmıştır. Gerekli dönüşüm sağlanamadığı takdirde, tıpkı doğada canlılar arasında zayıfların yaşam mücadelesinde kaybederek varlık hayatından çekilmesi gibi, zayıf toplumların da sosyal ve siyasi hayatta kaybederek ortadan kalkacakları tezini işlemiştir. Oysa bu tür tezler, sömürgecilik ve emperyalizmin meşrulaştırılması için kullanılan, nihayetinde beraberinde dünyaya 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyılın başlarında bütün çirkinliğiyle savaşlar ve yıkımı getiren tezlerdir. Özellikle de Türk Milleti adı geçen tarihlerde bu yıkımın felaketini bütün boyutlarıyla yaşamak zorunda bırakılmıştır.

II. Abdülhamid’e karşı muhalefetin aracı olarak da kullanılan Sosyal Darwinist slogan-temalar Mehtab Dergisi’nin en fazla işlediği konular olmuştur. Bunun yanında dergide, yazarlarının kabul ettiği materyalist görüş çerçevesinde toplumsal sorunların tek ve en önemli kaynağı olarak din ve geleneğin hâkim olduğu sosyo-kültürel hayat gösterilmektedir. Dolayısıyla sorunların yegâne çözümü de dinin

yerine bilim ve aklın ikame edilmesidir. Bu bağlamda Mehtab, Batı tarzı yaşamı, rasyonel/ideal toplum modeli olarak belirlemiş, ancak rasyonel topluma nasıl ulaşılması gerektiği konusunda yöntemler üretmediği için de Doğuyu kıyasıya eleştirmek dışında bir tutum geliştirememiştir. Yine dergide yayınlanan hiçbir yazıda Batının gelişmişliğine yol açan sosyo-ekonomik, siyasi sebeplerin derinlikli bir tahliline şahit olunmadığı gibi, Emperyalizm eleştirisine de rastlanmamaktadır. Aynı şekilde dergide Osmanlı toplumunun hangi nedenlerle çökmekte olduğuna dair objektif hiçbir değerlendirme de bulunmamaktadır. Dolayısıyla Batı kültürü ve anlayışını tüm değerlerin önüne alan Mehtab, toplumun sorunları ve önerilen toplum modeli hakkında neden-sonuç ilişkilerini ortaya koyamamıştır. Belki bu yüzden Batıya ya da kendisine yöneltilen eleştirilere karşı çok sert tavır almış, tartışma kültürünün oluşmasına katkıda bulunamamıştır. Diğer taraftan Mehtab Dergisi'nin bir başka çelişkisi de elitist, hatta biyolojik elitist yaklaşımla değişmesini önerdiği toplumu adeta bilinçten ve zihinsel kapasiteden yoksun şekilde ele almasıdır. Bu bağlamda, güçsüz ve yetersiz gördüğü toplum ile onu kurtarma görevi verdiği eğitimi dolayısıyla üstün kabul ettiği kesim arasında ne tür bir bilgi akışı sağlanabileceği meçhul kalmıştır.

Bütün bu veriler birlikte değerlendirildiğinde, yayın kadrosu, kendisine biçtiği misyon, emperyalizmin meşrulaştırılması, din ve gelenek karşısında tutumu, ideal insan tipi argümanları açısından Osmanlı'nın Sosyal Darwinist yayın organlarından bir olan Mehtab Dergisi, kendi dönemi kadar, bugüne de ışık tutan ve toplumumuzun Batı hayranlığına/öykünmesine anlamlı veriler sağlayan bir yayın olarak değerlendirilebilir. Açık tatmin edici reform projeleri sunamayan, buna karşılık yıkım işçisi gibi çalışan Mehtab Dergisi'nin, ileri sürdüğü slogan-temalarla etkili, fakat yüzeyselliği derinleştirici yönüyle dikkat çekici bir yayın olduğu ifade edilebilir.

<i>"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları:</i>	
Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.	
<i>The following statements are made in the framework of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":</i>	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.

Statement of Support and Acknowledgment:	-
Double-Blind Peer Review:	External-independent
<i>This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.</i>	

KAYNAKÇA

- (11 Eylül 1911). "Vazife Haricinde Bir Müdahale". Mehtab (8). 91-93.
- (21 Ağustos 1911). "Meslek ve Amâl". Mehtab (1). 1.
- (29 Ağustos 1911). "Davet-i Şakirdani". Mehtab (5). 42.
- (29 Şubat 1912). "İfade-i Şebtab". Şebtâb (1-16). 210.
- (29 Şubat 1912). "Mehtab'ın Tatili Şeb-tâb'ın İntişârı". Şebtâb (1-16). 224.
- (3 Ekim 1911). "Ramazan ve Dayak". Mehtab (11). 135.
- (4 Eylül 1911). "Kurun-ı Vusta Levhalarından". Mehtab (7). 74-75.
- Abdullah Cevdet (23 Temmuz 1911). "Mehtab'a". Mehtab (2). 9-10.
- Abdullah Cevdet (29 Ocak 1914). "Şime-i Muhabbet", İctihad (89). 1979-1985.
- Abdü'l- Selimzade Mehmed Hadi (19 Ekim 1911). "Hasbihal-3: Anât-ı Tefekkür". Mehtab (13). 164-165.
- Atlı, C. (2021). Hayriye Melek Hunç'un Yazılarında Çerkes Milliyetçiliği, Feminizm ve Kölelik. *Kafkasya Çalışmaları- Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 183-208.
- Baykan, E. (2001). Dine Eleştirel Yaklaşımlar: Aydınlanma ve Din. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0(2), 303-316.
- Bekiroğlu, N. (2007). Nigâr Hanım (1862-1918) Türk Şairi ve Yazarı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nigar-hanim> (Erişim Tarihi: 20.07.2024).
- Brink, G.; Ridder, J.R. & Woudenberg, R. (2018). Evrim Teorisinin Epistemik Statüsü, (Çev. Gülay Parlak). *Kader*, 16(2), 537-563.
- Bulut, Y. (2009). Osmanlıdan Cumhuriyete Pozitivizm, Terakki ve Batılılaşma Meselelerine Dair. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, 3(19), 151-166.
- Çapku, A. (2013). Batıcılık Düşüncesi Çerçevesinde Abdullah Cevdet'te Din-Bilim-Felsefe İlişkisi. *Kutağubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 24: 167-195.
- Doğan, A. (2006). *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Duman, F. (2006). Akılcılık Bağlamında İki Aydınlanma Geleneği: Fransız Aydınlanması Versus İskoç Aydınlanması. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 61 (01): 117-151.
- Dursunoğlu, İ. (2016). Sosyal Darwinizm. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (1): 210-221.
- Ergün, R. (2022a). Cemil Sena Ongun'un "Fikir Kırıntıları"nda Sosyal Darwinist Yansımalar. *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 5 (1): 13-38.
- Ergün, R. (2022b). Darwin'de Sosyal Darwinizm. *Din Sosyolojisi Araştırmaları*, 2 (2):1-20.
- Esad Kemal (10 Ekim 1911). "Cehl ve Ta'assub". Mehtab (12): 150-151.
- Esad Kemal (24 Eylül 1911). "Kahrolsun Doktorlar". Mehtab (10). 121- 122.
- Es-salam Ali Mine't-tabî' El- Hadi (14 Ağustos 1911). "Teseddür Meselesi". Mehtab (4). 29-31
- F. Sacid (11 Eylül 1911). "Tuğyan-ı İsyân". Mehtab (8). 97-98.
- Hanioğlu, M. Ş. (1981). *Bir Siyasal Düşünür Olarak Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Hanioğlu, M. Ş. (1992). "Batılılaşma", TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/batililasma>. E.T. 26.6.2024.
- Hanioğlu, M. Ş. (2006). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Zihniyet, Siyaset ve Tarih*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

- Hanioğlu, M. Ş. (2012). "Felsefesiz Bir Toplumun Felsefe Olmayan Felsefesinin İlmihali: Madde ve Kuvvet", (*Louis Büchner, Mâdde ve Kuvvet*, ed. Kemal Kahramanoğlu, Ali Utku (içinde). İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Işın, E. (1985). "Osmanlı Materyalizmi", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, (2): İstanbul: İletişim Yayınları.
- İsmail Kemal (4 Eylül 1911). "Anladıktan Sonra". Mehtab (7). 84.
- İsmail Zühtü (18 Eylül 1911). "Jan Dark". Mehtab (9). 111-113.
- Karayev, Y. ve Akpınar, Y. Azerbaycanlı Şair Mehmed Hâdî (1879-1920). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-hadi>. Er. Tar. 9.5.2024.
- Kaya, İ. (2017). Sosyolojik Düşüncede Avrupa-merkezcilik, Ötekileştirme ve Oryantalist Söylem Üzerine Post-kolonyal Bir Okuma ve Eleştirisi. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* (CUID), 21 (3): 1973-2008.
- Kınlı, Ö. İ. ve Kınlı, O. (2019). Etnik Kalıp Yargılar ve Avrupa'da Türk İmgesi (16.-18. Yüzyıl). *Eğitim Bilim Toplum*, 17 (66): 55- 73.
- Köse, H. İ. (2015). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Materyalizm Tartışmaları Bağlamında Din-Bilim İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi). Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mazrui, A. A. (1968). From Social Darwinism to Current Theories of Modernization: A Tradition of Analysis. *World Politics*, 21 (01): 69-83.
- Mehmed Fahreddin (1 Haziran 1911). "Medeniyet-i İslâmiyeden Bir Sahife yahut Tesettür-i Nisvan". *Sırat-ı Müstakim* (6/141): 201.
- Mehmed Hadi (14 Ağustos 1911). "Garb Medeniyeti Şark-ı Hazır". Mehtab (4). 35.
- Mehmed Hadi (19 Ekim 1911). "Anat-ı Tefekkür". Mehtab. 165
- Mehmed Hadi (2 Kasım 1911). "Mefluc Millet, Perişan Cemiyet". Mehtab (15). 194-196.
- Mehmed Hadi (30 Temmuz 1911). "Ciddiyete Doğru". Mehtab (2). 14.
- Mehmed Hadi (4 Eylül 1911). "Hasbihal-2". Mehtab (7). 75-76.
- Mehmet Hadi (10 Ekim 1911). "İctimâiyat: Âlem-i İslâm". Mehtab (12). 145-147.
- Mehmet Hadi (3 Ekim 1911). "Vak'a-i Hâzıra". Mehtab (11): 130-131.
- Mehmet Hadi (7 Ağustos 1911). "Hasbihâl: Mütefekkirin-i Millete". Mehtab (3). 17.
- N. Mithad (19 Ekim 1911). "Mehtab'a". Mehtab (13). 167-168.
- Nişancı, Ş. (2009). İttihat Terakki Politikalarında Pozitivizmin Etkisi ve Eleştirel Bir Yaklaşım, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* (2): 19-49.
- Özçelik, A. (2023). Atatürk ve Tarih, *Sosyal Bilimlerde Cumhuriyetin Birikimi ve İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi*, (Ed. Beyazıt, Y. & Akay, O. U. & Şimşek K.), Ankara: Nobel Yayınları.
- Sabbağ, J. (2020). Thomas Robert Malthus'un ve Karl Marx'ın Yoksulluk ve Nüfus Kavramlaştırması, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 12 (1): 37-51.
- Said, E. W. (1998). *Oryantalizm (Doğubilim) Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, (Çev. N. Arat), İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- Samizade Süreyya (2 Kasım 1911). "Küçük Hikâye- Bir Akibet-i Facia". Mehtab (15). 205.
- Selametzade Hidayet (14 Mart 1912). "Hukuk-u Nisvân: Kadınlar Tahkir Olunamaz". Şebtâb (3-18). 241-242.
- Selametzade Hidayet (29 Şubat 1912). "Üç Ay Sonra Hasbihal". Şebtâb (1-16). 213.
- Sonay, A. (2022). Osmanlı Döneminde Arapça Süreli Yayınlar, *KEBİKEÇ İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 27 (53): 311-322.
- Şahin, Ç. (2017). Sosyal Darwinizm, Nazizm ve Hukuk İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7 (1): 565-584.
- Şayeste Narin (29 Şubat 1912). "Karşımdaki Minareye". Şebtâb (1-16). 212-213.
- Şirvanlı Mehmed Hadi (30 Temmuz 1911). "Levha-ı Hayat: Dağılmış Yuvalar". Mehtab (2). 10-11.

- Uzun, T. ve Atasever, G. (2010). "Türkiye'de Modernleşme Süreci Bağlamında Oryantalist ve Oksidentalst Bakışlar", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 175-182.
- Vatandaş, S. ve Vatandaş, C. (2023). Abdullah Cevdet'te Batılılaşmanın Kapsamı ve Yöntemi Sorunu, *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 6 (11): 3-29.

Karaman'da Narh Uygulaması ve Fiyat Hareketleri (1800-1850)*

Prof. Dr. Mehmet Ak

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0794-9046>

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Antalya – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 17.09.2024

Kabul: 26.09.2024

On-line Yayın: 30.09.2024

Anahtar Kelimeler

Ekonomi

Karaman

Larende

Narh

Osmanlı

Araştırma Makalesi

* Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.78379>

Öz

Osmanlı Devleti'nin Larende Sancağı'nın merkez kazası Karaman eski bir yerleşim alanı olup ticaret yollarının kesişim noktasında yer alıyordu. Şehir, ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında orta halli bir kent özelliği taşıyordu. Çarşı ve pazar olarak düzensiz olsa da hareketli olup şehirde arzı karşılayan birçok esnaf grubu vardı. Ülkenin her yerinde olduğu gibi Karaman'da da arz talep dengesi içerisinde toplumun huzurunu sağlamaya öncelik veren Osmanlı Devleti idarecileri, sosyal devlet ilkesinden hareketle temel gıda ve tüketim maddelerine yönelik narh adı verilen bir uygulama ile tavan fiyatı belirlerdi. Yıl içerisinde bahar ve kış başlangıcında iki kez narh konulmakla birlikte gerekli görüldüğü durumlarda uygulamanın sayısı artar ve duruma göre fiyat güncellenirdi. Narh, kadı başkanlığındaki esnafın da bulunduğu bir heyet tarafından konulup sicil defterlerine kaydedilerek esnaflara verilir ve halka duyurulurdu. Narh uygulaması ile bir malın üretim süreçlerindeki maliyetine göre fiyatı belirlenip hem üreticinin hem de tüketicinin zarar görmesi engellenirdi. Konulan narh çerçevesinde bir malın fiyatı ne ise ona uymak mecburiydi. Uymayanlar gerekli yaptırımlarla cezalandırılırlardı. Bu uygulama ile devlet hem halkın ihtiyacı ne ise alım gücü ölçüsünde temin etmelerine destek olur hem de piyasaya kaliteli mal sunulmasını sağlardı. Bu çerçevede Karaman Şer'iyye Sicil Defterlerinde yer alan narh kayıtlarına göre fiyatı belirlenen mallar ile bunların fiyat hareketlerini izlemek mümkün olduğu gibi fiyat hareketleri ile ilgili dalgalanmaları değerlendirmek de mümkündür.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Ak, M. (2024). Karaman'da Narh Uygulaması ve Fiyat Hareketleri (1800-1850). *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 17(101), 301-314.

Narh Practice and Price Movements in Karaman (1800-1850)*

Prof. Dr. Mehmet Ak

Alanya Alaaddin Keykubat Universit, Faculty of Education, Turkish and Social Sciences Education Department,
Social Sciences Education Department, Antalya – TÜRKİYE**Article History**

Submitted: 17.09.2024

Accepted: 26.09.2024

Published Online: 30.09.2024

KeywordsEconomy
Karaman
Larende
Narh
Ottoman**Abstract**

Karaman, the central accident of Larende Sanjak of the Ottoman Empire, was an old settlement located at the intersection of trade routes. In the first half of the nineteenth century, the city had the characteristics of a middling city. Although the bazaar and market were irregular, they were lively and there were many tradesmen groups that met the supply in the city. The administrators of the Ottoman Empire, who prioritised ensuring the peace of the society within the supply and demand balance in Karaman, as in every part of the country, would set a ceiling price for basic food and consumer goods with a practice called narh, based on the principle of social state. Narh was set twice during the year at the beginning of spring and winter, but the number of applications was increased when deemed necessary and the price was updated according to the situation. Narh was set by a committee headed by the kadi and including the tradesmen, recorded in the registry books, given to the tradesmen and announced to the public. Narh was used to determine the price of a commodity according to its cost in the production process, thus preventing damage to both the producer and the consumer. It was obligatory to comply with the price of a commodity within the framework of the narh. Those who did not comply were penalised with the necessary sanctions. With this practice, the state would both support the people to procure whatever they needed within their purchasing power and ensure that quality goods were offered to the market. In this framework, it was possible to trace the goods whose prices were determined according to the narh records in the Karaman Shar'iyye Registry Books and their price movements, as well as to evaluate the fluctuations related to price movements.

Research Article

* This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.78379>

GİRİŞ

Karaman, Osmanlı Devleti'nin Larende Sancağı'nın merkez kazası olup Orta Anadolu'da ticaret yollarının kesişim noktasında yer alan önemli bir şehirdi (Cengiz, 2008: 13-18; Sayaslan, 2015: 4-10; Asar, 2016: 7-13). Geniş düz bir alan üzerinde konumlanan şehir, ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında fiziki görünüm, nüfus ve insan manzarası olarak orta halli bir kent özelliği taşıyordu. Çarşı ve pazar düzensiz olsa da oldukça hareketliydi. Tarım ve hayvancılık ağırlıklı bir üretim ile ticareti yaygındı (Koç, 2023: 67-70, 77, 87-89). Dönem içerisinde Karaman'da abacı, aktar, bakkal, berber, bezzaz, bezirci, çulha, debbağ, değirmenci, eskici, ekmekçi veya habbaz, helvacı, kadayıfçı, kahvehaneci, kalaycı, kasap, kavukçu, kebaççı, keçeci, külahçı, leblebici, nalbant, nalın, poğaçacı, sabuncu, saraç, semerci, sütçü, terzi, tuzcu, tütüncü veya duhancı ile yağhaneci gibi toplumun ihtiyacını karşılayan esnaf grupları vardı (Cengiz, 2008: 303; Koç, 2023: 101-102). Ondokuzuncu yüzyılın ortalarında Karaman'da on sekiz mahallede seksen iki hanede dükkan bilgisi ile iki mahallede iki hanın varlığı esnaflık ve ticaret kurumu için önemli bilgilerdi (Koç, 2023: 96). Bu ortamda sosyal devlet ilkesinden hareketle bütün ülkede olduğu gibi Karaman'da da narh uygulaması ile temel gıda ve tüketim maddelerinin tavan fiyatı belirleniyordu. Narh kelimesi köken olarak Farsça nırh olup bir malın değeri veya fiyatının belirlenmesi işi olarak tanımlanırken; halk ağzında nark olarak da söylenirdi. Toplumun temel ihtiyaçları karşılanırken; narh uygulaması ile mal ve hizmetlerin piyasa değerine dokunulmadan doğrudan müdahale ile belirli sınırları aşması önlenerek tavan fiyat uygulanıp; bir mal ve hizmet fiyatının devlet eliyle üst sınırı tespit edilirdi (Kütükoğlu, 1983: 3; Pakalın, 1993: 654; Kütükoğlu, 2006: 390; Kallek, 2006: 387; Kallek, 2006: 258).

Narh belirlenirken arz talep dengesi içerisinde üretici ve tüketici yararını gözeterek halkın ihtiyacını karşılayıp pahalılığın önüne geçmek devletin öncelikleri arasında yer alıyordu. Temel tüketim maddelerine asgari ölçüde her vatandaşın ulaşmasını sağlayıp kamu düzenini korumayı düşünen Osmanlı Devleti idarecileri, narh uygulamasına işlerlik kazandırıp bunu kurumsal hale getirdiler (Kallek, 2006: 388-389; Kallek, 2006: 262-263, 269).

Narh, günlük veya mevsimlik olarak belirlendiği gibi savaş, abluka, kıtlık, doğal afetler gibi olağanüstü durumlar ile para ayarında yapılan düzenlemelerden sonra da yapıldı. Mevsimlik olarak gıda maddeleri üzerine narh konulurdu. Ekmek, et, süt ve süt ürünlerinin yaz ve kış aylarındaki fiyatları ürün bolluğuna veya kıtlığına göre değişebilirdi. Herkesin temel gıda maddelerine ulaşip bu ayı huzur içinde geçirmesi için tüketim eğiliminin arttığı Ramazan ayından bir iki gün önce narh uygulamasına gidilirdi (Kütükoğlu, 1983: 4-11; Öztürk, 2002: 1596-1602; Kütükoğlu, 2006: 390; Tabakoğlu, 2014: 447).

Bir malın değeri belirlenirken üretim, piyasa, mal temin süreci, üretici maliyeti, taşıma masrafı, mevcut para değeri, lonca erbabı kârı, tüccar ve zanaatkarların ödeyecekleri vergi ile ticaret hacmi göz önünde bulundurulurdu (Aydüz, 1994: 71). Getirici denilen toptancıyla mukim veya oturakçı denilen perakendecilerin satış fiyatları farklı olurdu. Esnafın kanunen alabileceği kâr oranı %10 ile %15 arasında değişirdi (Kütükoğlu, 2006: 390).

Osmanlı Devleti'nde narh uygulanırken, sancaklarda kadı başkanlığında muhtesip başta olmak üzere ileri gelenler ve ilgili görevliler ile esnaf temsilcilerinin hazır bulunduğu mecliste genellikle yılda iki defa olmak üzere temel gıda ve ihtiyaç maddeleri ile gerek görülen malların fiyatları belirlenip esnafa verilerek sicillere işlenip halka duyurulurdu. Narh, rûz-ı hızır'dan rûz-ı kasım'a, rûz-ı kasım'dan ruz-ı hızır'a kadar olmak üzere yılda iki defa belirlenirken; bu narhlar yaz ve kış narhı olarak adlandırılırdı (Kütükoğlu, 1983: 12-18; Kütükoğlu, 2006: 390; Tabakoğlu, 2014: 448; Öztürk, 2021: 297).

Narh, doğrudan devlet temsilcileri tarafından konulduğu gibi tüketici veya esnafın başvurusu üzerine de fiyatlar güncellenirdi. Fiyatlarda aşırı yükselme olursa halkın, resmi makamlara başvurup fiyatların dondurulmasını isteme hakkı vardı. Narh konulurken toptancı ve perakendeci rolündeki satıcıların da alıcı rolündeki halkın da zarar görmemesine özen gösterilirdi (Aydüz, 1994: 72).

Osmanlı Devleti, narh uygulaması üzerinde hassasiyetle dururken; sistemin denetimi taşrada kadı ve muhtesip üzerinden yürütülürdü. Gerekli hassasiyeti göstermeyen ve halkı zarara uğratan yöneticiler görevden alınırdu. Fiyat, kalite, ağırlık ve halk sağlığı konusu sıkı bir denetime tabi tutulduğu gibi belirlenen

ölçütlere uymayanlar, hileli mal üretip satanlar, vurgunculuk yapanlar, mal istifleyenler ile mal darlığına neden olanlar yargılanıp para, teşhir, sürgün ve hapis cezası ile cezalandırılırlardı (Kütükoğlu, 1983: 7, 20, 24; Aydın, 1994: 80; Öztürk, 2002: 1603; Kütükoğlu, 2006: 390; Öztel, 2012: 406-414; Öztel, 2013: 305-306).

Narh uygulaması ile toplumun her kesiminin temel tüketim ve gıda maddelerine ulaşması sağlanıp kamu düzeni ve toplum huzuru öncelenirken; belirli aralıklarla bunların tavan fiyatlarını belirleyip fiyatları kontrol altında tutan devlet, fiyatlardaki istikrarı sürdürüp vatandaşı fiyat hareketlerindeki dalgalanmalara karşı korurdu. Osmanlı Devleti'nin işe, gelenekçilik ve fiskalizm olarak şekillenen temel iktisat politikası içerisinde yer alan işe ilkesinin altında yatan esas düşünce de içeride bolluğu temin edip toplumsal düzeni korumaktı. İşe temin edilirken halkın ihtiyaç duyduğu temel tüketim maddelerinin sosyal devlet ilkesi çerçevesinde halka bol, kaliteli ve ucuza sunulması gerekirdi. Bu sistem içerisinde her hanenin geçimini temin için bir çift öküzle işleyebileceği kadar toprak verilirken; tarımsal üretimde öncelikli amaç üretimin yapıldığı şehrin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelikti. Tarımsal üretimle gelen hammaddeleri şehirde satın alıp işleyerek mamul maddeye dönüştüren ve tüketiciye satan esnaf olup bu noktada devlet devreye girerek narh uygulaması ile tavan fiyatı belirleyerek üreticiyi, aracıyı ve tüketiciyi koruma eğilimini sürdürürdü. Bu düzenin sürdürülmesi, kadimden olagelene aykırı iş yapılmaması şeklinde ifade edilen gelenekçilik ile mümkün olup, düzen iyi işlemezse işe sistemi ve toplumsal düzeninin bozulacağı endişesi yaşanırdu (Genç, 2009: 47-54).

Gelenekçi bir sistem üzerine kurgulanan bu uygulama uzun yıllar devam etmekle birlikte Tanzimat Devri düzenlemeleri çerçevesinde narh koyma ile ilgili sürecin merkezinde yer alan kadılara, narh işlerinden el çektilip bu iş 3 Haziran 1851 yılında kurulan Es'ar Meclisi'ne devredildiği gibi 1856 yılından itibaren bu işe şehremaneti bakmaya başladı. Uygulama 1862 yılından sonra önemini yitirirken; Sultan Abdülaziz döneminde (1861-1876) ekmek dışında kalan bütün hububat ve gıda maddelerinden narh kaldırılarak narh ve tekel usulünden vazgeçildi (Aydın, 1994: 81; Öztürk, 2021: 298).

Karaman'da Narh Uygulaması

Temel gıda ve tüketim maddeleri ile bunların hazırlanmasında kullanılan ürünlerin kıtlığı veya bolluğu ile maliyetlerdeki artış ve azalış fiyatları doğrudan etkilediği (Öztürk, 2021: 296) gibi ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Karaman Şer'iyye Sicillerinde yer alan narh kayıtlarına göre temel gıda ve ihtiyaç maddelerine narh konulmakla birlikte ağırlık olarak kıyye veya dirhem üzerinden para değeri ile fiyat belirlenirdi. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nde ağırlık ölçüsü olarak kullanılan kıyye ortalama 1.282,8 gram iken; dirhem 3,207 grama denkti (Taşkın, 2005: 97). Öte yandan Üçüncü Ahmet'in 1703 yılında tahta çülüsünden sonra yapılan bir düzenleme ile akçenin yerine Osmanlı Devleti'nde para değer ölçüsü oldu. Bu düzenleme ile 3 akçe 1 paraya, 40 para 1 kuruşa denk sayılırken; akçe 1818 yılından sonra bir daha basılmadı (Pamuk, 2012: 175; Akyıldız, 2003: 31).

Dönem içerisinde Karaman özelinde temel gıda ve tüketim maddelerinden oluşan narh kayıtları çok ayrıntılı değildi. Her türlü mal ve hizmet narha tabi olsa da 1800 ile 1850 yılları arasında verilen narh kayıtları incelendiğinde un, ekmek, halka, somun, gerde, francala, çörek, kadayıf, et, pastırma, sadeyağ, susam yağı, pirinç, mısır, bal, helva, pekmez, tuz, incir, kuru üzüm, kuş üzümü, leblebi, lahana ve kahve gibi temel gıda maddeleri ile sabun, pamuk, işlenmiş kıl, bezir yağı ve kına gibi temel ihtiyaç maddeleri narh listelerinde yer alan ürünlerdi.

Karaman'da kadı başkanlığında esnaf temsilcileri, ileri gelenler ve ilgili görevlilerin hazır bulunduğu mecliste, yılda iki defa, rûz-ı hızırdan sene-i mezbur karakışına (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5636: 86) veya sene-i mezbur karakışından rûz-ı hızırına kadarki süreç kapsamında narh konulurdu (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5601: 2). Genellikle bahar ve kışa giriş dönemlerinde başta temel gıda ve ihtiyaç maddeleri olmak üzere gerek görülen malların fiyatları belirlenip huzur-ı şer' de cümle ittifakıyla esnafa verilen narh (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5601: 134) sicile kaydedilerek halka duyurulurdu. İşleyen bu genel sürecin dışında 11 Temmuz 1822 tarihinde Karaman'da toplanan heyet sadece ekmeğe narh koyarken (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5637: 36); 26 Aralık 1825 tarihinde toplandıkları zaman sadece helvaya narh koyup belirlenen fiyat listesi helvacı esnafına verildi (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5596: 135).

Ayrıca narh konulup fiyatlar belirlendiği gibi esnaflardan narhiye adı altında bir vergi toplanmakla birlikte 11 Aralık 1830 tarihinde Karaman'daki esnaflardan helvacı 205 kuruş, penbeci 95 kuruş, kasap 400 kuruş, bakkal 150 kuruş, ekmekçi 240 kuruş, tuzcu 140 kuruş, duhancı 90 kuruş, pekmezci ve leblebici 70 kuruş, yağhaneci 190 kuruş, zenbilci 70 kuruş, bahçıvan 150 kuruş, bezirci 200 kuruş ödedi (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5605: 49).

Temel Gıda Maddelerine Narh Uygulaması

Toplumun temel gıda maddesi ekmek ve mamullerinin hammaddesi un, dönem içerisinde Karaman narh kayıtlarına dakik ve has dakik olarak yansıdığı gibi 1801 yılında bir kıyye has dakik 6 para iken; 1802 yılında 7 para olup kalitesiz un 3,5 paraya satılıyordu. Unun kıyyesine 1808 yılında 4 para, 1812 yılında 6 para, 1813 yılında 8 para narh konuldu (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5600: 27; 5601: 2, 92; 5602: 39; 5636: 38).

Undan mamul ekmek toplumun beslenme kaynağı olup, ekmeğin fiyatı belirlenirken, İhtisap Kanunnâmelerine göre buğdayın alımından ekmek üretimine kadar yapılan masraflar göz önünde bulundurulur, a'lâ, evsat ve ednâ olarak sınıflandırılan unun kile fiyatı dikkate alınır (Öztürk, 2021: 297). Mesela Konya'da uygulanan 1642 tarihli bir narh kaydına göre, mahkemeye gelen ekmekçiler zarar ettiklerini söyleyip, ekmek fiyatlarının yeniden belirlenmesini istediler. Mahkeme tarafından görevlendirilen üç kişilik bilirkişi heyeti, birinci kalite a'lâ, ikinci kalite evsat olarak ikişer kileden, dört kile buğday alıp, pişirici, elekçi, hamur karıcı ve tezgâhtar ücretleriyle, dükkân kirası, odun ve maya parasını da ekleyerek masrafları belirledikten sonra ekmeğe narh koydular (Aydüz, 1994: 79).

Karaman'da narh koyan heyet ekmekçilerden iyi ekmek yapmalarını isterken (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5636: 86); ekmekçi esnafının hangisinin ekmeği eksik gelirse para cezası uygulanmak üzere şerh verilip narh konulduğu gibi gerekli uyarılar yapılarak ekmek üzerinde herhangi bir suistimale fırsat verilmemeye çalışılıyordu (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5637: 35). Karaman narh kayıtlarına nan-ı aziz olarak yansıyan ekmeğin dirhem üzerinden değişen oranlardaki ağırlıkları için genellikle 1 para değer biçilip piyasaya sürülürdü. Narh uygulanan ekmeğin 1802 yılında 35 dirhemine, 1808 yılında ise 100 dirhemine 1 para fiyat verildi (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5601: 2; 5636: 38). 1810 ile 1812 yılları arasında 70 ile 75 dirhem ekmeğe 1 para değer biçildi (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5601: 30, 92, 172). 1813 yılında 60 ile 65 dirhem ekmek 1 paraya satılırken (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5602: 39; 5603: 17); 1817 yılında 40 dirheme düşürülen ekmek 1 paradan piyasaya sürüldü (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5604: 3). 1822 yılında 64 dirhem ekmek 1 paraya satılırken (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5637: 36); 1823 yılında ağırlığı 55 dirheme düşürülüp 1 paradan satılmaya devam edildi (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5637: 84). 1827 ve 1828 yıllarında 40 dirheme düşürülen ekmek için 1 para değer biçildi (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5594: 13, 74; 5601: 134). Bu arada birkaç yıl boyunca kıyye üzerinden ağırlığı belirlenen ekmeğin bu defa 1 kıyyesine 1833 yılında 18 para (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5606: 74), 1834 yılında 22 para (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5607: 64), 1835 yılında 24 para narh konuldu (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5607: 95). 1836 yılında 1 kıyyesine 28 para narh verilen ekmeğin 56 dirhem olarak çıkarılıp 4 paraya satılması istenirken; ekmek fiyatında ciddi bir artış oldu (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5607: 124). 1849 ve 1850 yıllarında ağırlığı 35 dirheme düşürülen ekmek 2 paraya satıldı (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5609: 14, 35). Bu şartlarda 35 dirhem ile 100 dirhem arasında değişen ağırlıklarda çıkarılıp genellikle 1 paraya piyasaya sürülen ekmeğin dönemin koşulları içerisinde fiyatı dalgalanmasına rağmen ağırlığı düşürülüp adet üzerinden hanelere ekmek girişi sağlanmaya çalışıldı. Ekmek ile ilgili bu tarz uygulamanın altında yatan düşünce ağırlığı düşürülse de 1 paraya herkesin ekmeğe ulaşmasıydı. Ekmek fiyatları bu zaman dilimi içerisinde ciddi dalgalanmalara maruz kaldığı gibi 1830'lu yıllardan itibaren fiyatlarda yaşanan dalgalanma 1836 yılında ciddi bir yükselişle kendini gösterdi. 1850 yılına gelindiğinde 35 dirhem ekmek 2 paraya satılsa da fiyatlardaki dalgalı seyir devam etti.

Yine bir ekmek çeşidi olan halka ve somun için narh konulduğu gibi 1827 ve 1828 yıllarında halka ve somunun 30 dirhemine 1 para, 1835 yılında 1 kıyyesine 26 para, 1836 yılında 44 dirhemine 4 para değer biçildi (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5594: 74; 5601: 134; 5607: 95, 124). 1849 ve 1850 yıllarında halka 2 paradan satışa sunuldu (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5609: 14, 35).

Narh kayıtlarına francala olarak geçen ince uzun ekmek için konulan narha göre 1802 yılında 85 dirhem francala 1 para, 1808 yılında 90 dirhem has dakikten yapılan francala 1 para iken; 1812 yılında 60

dirhemi 1,5 para, 1813 yılında 50 dirhemi 1 para, 1817 yılında 40 dirhemi 1 paraya satışa çıkarıldı (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5601: 2, 92; 5602: 39; 5604: 3; 5636: 38).

Unlu mamullerden ince acem pidesi olarak adlandırılan (Cengiz, 2008: 324) nan-ı gerde 1812 yılında 66 dirhem, 1813 yılında 50 dirhem ağırlığında çıkarılıp 1 paraya satılıyordu (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5601: 92; 5602: 39).

Katmer de bu dönemde narh konulan önemli bir unlu mamul türü olup katmerin 1802 yılında 25 dirhemine, 1808 yılında 34 dirhemine, 1812 yılında 20 dirhemine, 1813 yılında 30 dirhemine, 1817 yılında 25 dirhemine 1 para narh konulup piyasaya sunuldu (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5601: 2, 92; 5602: 39; 5604: 3; 5636: 38).

Çörek için de narh konulup, çöreğin 1802 yılında 20 dirhemine, 1808 yılında 67 dirhemine, 1812 ve 1813 yıllarında 50 dirhemine, 1817 yılında 40 dirhemine 1 para fiyat verildi (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5601: 2, 92; 5602: 39; 5604: 3; 5636: 38).

Unlu mamuller içerisinde yer alan kadayıf, narh kayıtlarına kadayıf, kaba kadayıf, hamur kadayıf ve tel kadayıf olarak yansırken; 1801 yılında kaba kadayıfın kıyyesi 4 para iken tel kadayıfın kıyyesi 6 paraydı. Kadayıfın kıyyesi 1802 yılında 4 para, 1808 yılında hamur kadayıfın kıyyesi 6 para, tel kadayıfın kıyyesi 8 paradan satılıyordu. Hızlı bir yükseliş sürecine giren kadayıfın kıyyesine 1836 yılında 40 para, 1849 ve 1850 yıllarında 36 para narh konuldu (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5600: 27; 5601: 2; 5607: 124; 5609: 14, 35; 5636: 38).

Pirinç, narh konularak piyasaya sürülen önemli bir bakliyat olup kayıtlara genel olarak pirinç, üretim yerine göre Ankara pirinci, Beypazarı pirinci, İçil pirinci ve Mısır pirinci şeklinde yansıdı. Kaynağı belirtilmeyen pirincin kıyyesi 1808 yılında 32 para, 1812 ve 1813 yıllarında 36 para, 1826 ve 1827 yıllarında 48 para, 1828 yılı baharında 52 para iken aynı yılın sonunda 48 paraya düştü (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5594: 13, 38, 74; 5601: 2, 92, 134; 5602: 39). Ankara pirincinin kıyyesi 1810 yılında 30 para, 1833 ve 1834 yıllarında 100 para, 1846 yılında 110 para, 1849 yılında 80 para, 1850 yılında 90 paradan işlem gördü (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5601: 30; 5606: 74; 5607: 64; 5608: 50; 5609: 14, 35). Beypazarı pirincinin kıyyesine 1802 yılında 18 para fiyat verildi (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5636: 38). İçil pirincinin kıyyesi 1826 ve 1828 yılları arasında 40 para, 1833 ve 1834 yıllarında 90 para, 1836 yılında 140 paraya yükselirken; 1846 yılında düşme eğilimine girip 90 paraya, 1849 yılında 60 paraya gerilese de 1850 yılında 80 paraya yükseldi. (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5594: 13, 38, 74; 5601: 134; 5606: 74; 5607: 64, 124; 5608: 50; 5609: 14, 35). Mısır pirincinin kıyyesi 1802 yılında 20 paradan, 1836 yılında 150 paradan satıldı (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5607: 124; 5636: 38).

Hububat türü içerisinde yer alan mısır narh verilen gıda maddelerinden birisi olup çorba ve yemek yapımı yanında çerez olarak kullanıldığı gibi mısırın kıyyesine 1846 yılında 26 para, 1849 yılında 20 para, 1850 yılında 16 para narh konulup satışa çıkarılırken bu süreçte fiyatı düşme eğilimindeydi (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5608: 50; 5609: 14, 35).

Ondokuzuncu yüzyılın ortalarında koyun ve ardından keçi yetiştirilme oranı ile getirisi bakımından kıyaslandığı zaman Karaman'da en fazla yetiştirilen küçükbaş hayvanlardı. Bu anlamda şehir sınırları içerisinde yapılan çiftçilik, hayvancılık, dericilik ve kasaplık birbirini bütünleyen önemli iş kollarıydı (Koç, 2023: 99-100). Karaman'da çok sayıda kasap dükkanı bulunmakla (Cengiz, 2008: 285) birlikte küçükbaş hayvancılığa bağlı üretilen etlerden, narh kayıtlarına lahm-ı ganem ve lahm-ı koyun olarak yansıyan koyun eti tüketimi yaygındı. Koyun etinin kıyyesi 1800 ile 1803 yıllarında 8 paraya satılırken; 1802 yılı karakışında 12 para, 1805 yılında 9 para değer biçilen koyun etinin karakışta 12 paraya, 1817 yılında 18 para narh verilen koyun etinin karakışta 22 paraya satılmasına izin verildi (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5600: 32; 5604: 3; 5636: 38, 86). Koyun etinin kıyyesi 1808 ve 1810 yılları başında 14 paraya, 1810 ve 1812 yılı sonlarında ise 15 paraya satılıyordu. 1813 yılında 16 paraya, 1814 yılı nisan ayında 18 paraya, aynı yılın aralık ayında 22 paraya çıktı (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5601: 2, 30, 92, 172; 5603: 32, 115, 155). Düşme eğilimine giren koyun etinin kıyyesi 1822 yılı Ramazan ayı sonuna kadar 20 paraya satıldığı gibi ay sonunda 16 paraya düştü. 1823 yılında da 16 paradan işlem gören koyun eti, 1828 yılında 18 paraya çıktı (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5601: 134; 5637: 25, 84). Koyun etinin kıyyesi 1834 yılında ciddi bir yükselişle 64 paraya satılırken; 1835 yılında 54 paraya, 1846 yılında 48 paraya geriledi. 1849 yılında 60 paraya yükselip, 1850 yılında tekrar 48 paraya düştü (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5607: 64, 95; 5608: 50; 5609: 14, 35).

Karaman'da koyun eti ile birlikte tüketimi yaygın olan küçükbaş hayvanlardan keçi eti narh kayıtlarına lahm-ı keçi, lahm-ı erkek ve lahm-ı öveç olarak yansdı. Keçi etinin kıyyesi 1800 ile 1805 yılları arasında durağan bir seyir izleyip 7 paraya satılırken; 1802 yılı karakışı ile 1805 yılı karakışında 10 paradan satışına izin verildi (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5600: 32; 5636: 38, 86). Yine 1808 ve 1810 yıllarında keçi ve erkek etinin kıyyesi 12 paradan alıcı bulurken; erkek eti 1810 yılında 13 paraya, 1812 ve 1813 yıllarında keçi eti ile aynı şekilde 14 paraya satılıyordu (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5601: 2, 30, 92, 172; 5603: 32). Erkek ve keçi eti 1814 ile 1817 yıllarında 16 paradan satılırken; 1817 yılı karakışında erkek etinin 20 paraya satışına izin verildi. Erkek eti 1814 yılında 20 paraya, keçi eti 18 paraya alıcı bulurken; erkek etinin kıyyesinin 1822 yılı Ramazan ayı sonuna kadar 18 paradan, Ramazan bitince 14 paradan satılması kararlaştırıldı (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5603: 115, 155; 5604: 3; 5637: 25). Ayrıca öveç etine narh konulup 1823 yılında kıyyesinin 14 paraya, karakışta ise 18 paraya satılmasına izin verildi (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5637: 84). Ciddi bir artış eğilimine giren keçi etinin kıyyesi 1834 yılında 60 paraya yükselirken, 1835 yılında düşme eğilimine girip 50 paraya, 1846 yılında 44 paraya düştüğü gibi 1849 yılında artıp 56 paraya çıksa da 1850 yılında tekrar 44 paraya indi (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5607: 64, 95; 5608: 50; 5609: 14, 35).

Pastırma, etten üretilen bir gıda maddesi olup narh kayıtlarına pasdırma ve Kayseri pasdırması olarak yansdı. Pastırmanın kıyyesine 1833 ve 1835 yılları arasında 160 para, 1836 yılında 200 para narh konulup pastırma fiyatı bir yükseliş seyri izlediği gibi düşüş eğilimi sonunda 1846 ve 1850 yılları arasında kıyyesi 160 paradan satıldı (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5606: 74; 5607: 64, 95, 124; 5608: 50; 5609: 14, 35).

Süt ve ürünlerinin fiyatları genellikle ilkbahar ile sonbaharda tespit edilirken (Aydüz, 1994: 76); hayvancılığa bağlı sütten mamul peynir önemli bir gıda maddesi olup narh kayıtlarına peynir, yağlı peynir, yağsız peynir, a'lâ peynir ve ednâ peynir olarak yansdı. Yağlı ve iyi peynir kaliteli ve besleyici değeri yüksek peynir olup kıyyesi 1801 ve 1802 yıllarında 12 para, 1808 ve 1810 yıllarında 14 para, 1813 yılında 20 para, 1826 yılında 32 para, 1827 yılında 28 para, 1828 yılı baharında 20 para, bu yılın sonunda ise 28 paraydı. 1831 yılında 36 para olup normal bir yükseliş süreci izlerken, ciddi bir yükselişle, 1833 yılında 60 paraya, 1834 ve 1835 yıllarında 50 paraya gerilese de 1836 yılında 80 paraya çıktı. Düşme eğilimine girip 1849 yılında 56 paraya düşse de 1850 yılında yeniden 80 paraya yükseldi (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5594: 13, 38, 74; 5600: 27; 5601: 2, 30, 134; 5602: 39; 5605: 99; 5606: 74; 5607: 64, 95, 124; 5609: 14, 35; 5636: 38). Yağsız ve kalitesiz peynirin yağı alınıp yağ oranı düştüğü için daha ucuzdu. Kıyyesi 1801 ve 1802 yıllarında 6 para, 1805 yılında 8 para, 1810 yılında 8 para, 1813 yılında 14 para olup düzenli bir artış süreci izlerken; 1826 yılında ciddi bir artışla 24 paraya yükseldiği gibi 1827 yılında düşüş eğilimine girip 20 paraya, 1828 yılında 16 paraya düştü. Yeniden yükselmeye başladığı gibi 1828 yılında 20 paraya, 1833 yılında 36 paraya çıkıp 1834 yılında 25 paraya, 1835 yılında 28 paraya düşse de 1836 yılında 60 paraya çıktığı gibi 1849 yılında 40 paraya düşüp 1850 yılında tekrar 50 paraya çıktı (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5594: 13, 38, 74; 5600: 27; 5601: 30, 134; 5602: 39; 5606: 74; 5607: 64, 95, 124; 5609: 14, 35; 5636: 38, 86).

Kuyruk yağı önemli bir tüketim maddesi olup narh kayıtlarına kuyruk, kuyruk yağı ve revgan-ı kuyruk olarak yansdı. Kuyruk yağının kıyyesi 1801 yılında 14 para, 1802 ile 1805 yılları arasında 16 para, 1808 yılında 20 para, 1813 yılında 24 para, 1814 yılında 32 para, 1823 yılında 30 para üzerinden narh konulup satışa çıkarıldı (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5600: 32; 5601: 2; 5603: 32, 115; 5637: 84; 5636: 38, 86). Kavurma için önemli bir madde olan iç yağının kıyyesine 1813 ve 1814 yıllarında 8 para narh konuldu (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5603: 32, 115).

Gıda alanında önemli bir besin kaynağı olup mutfığın vazgeçilmezlerinden sadeyağ narh kayıtlarına sadeyağ, revgan-ı sade, revgan-ı sade atik ve revgan-ı sade cedid olarak yansdı. Sadeyağın kıyyesine 1801 ve 1802 yıllarında 48 para, 1805 yılında revgan-ı sade cedid için 36 para, revgan-ı sade atik için 44 para değer biçildi. Sadeyağ 1808 ve 1810 yıllarında 60 paradan satıldığı gibi 1810 yılı sonunda fiyatı 64 paraya çıktı. 1812 yılında 90 paraya, 1813 yılında 120 paraya yükselen sadeyağın kıyyesi 1817 yılında 110 paraya düşse de 1826 yılında tekrar 120 paraya yükseldi. Düşüş eğilimine giren sadeyağın kıyyesi 1827 yılında 100 paraya, 1828 yılı başında 80 paraya düşerken aynı yılın sonunda tekrar 100 paraya yükseldi. Kısa bir süre sonra ani yükseliş eğilimi sonunda 1833 yılında 300 paraya çıkarken; 1834 yılında 220 paraya, 1835 yılında 200 paraya düştü.

Tekrar yükselip 1836 yılında 320 paraya çıkan sadeyağın kıyyesi 1846 yılında 280 paraya, 1849 yılında 200 paraya düşse de 1850 yılında yeniden 280 paraya çıktı (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5594: 13, 38, 74; 5600: 27; 5601: 2, 30, 92, 134, 172; 5602: 39; 5604: 3; 5606: 74; 5607: 64, 95, 124; 5608: 50; 5609: 14, 35; 5636: 38, 86).

Bitkisel yağlardan susam yağı narh kayıtlarına şırgın yağı ve revgan-ı şırgın olarak yansıdı. Susam yağının kıyyesi, 1801 ve 1802 yıllarında 32 para 1808 yılında 40 para, 1810 yılında 44 para, 1812 yılında 52 para, 1813 ve 1814 yıllarında 68 para, 1817 yılında 70 paraya yükselip yukarı yönlü belirli bir artış seyri izlerken 1822 yılında 64 paraya düştü. Kıyye fiyatı artış hızı devam eden susam yağının kıyyesi 1826 ve 1827 yıllarında 96 para, 1828 yılında 110 para, 1833 yılında 160 para, 1836 yılında 240 paraya yükselirken; 1846 yılında 220 paraya, 1849 ve 1850 yıllarında 200 paraya düşse de fiyat oldukça yüksekti (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5594: 38, 74; 5600: 27; 5601: 2, 30, 92, 134, 172; 5602: 39; 5603: 155; 5604: 3; 5606: 74; 5607: 124; 5608: 50; 5609: 14, 35; 5636: 38; 5637: 25).

Öte yandan arıcılığa bağlı önemli bir gıda maddesi olan bal, narh kayıtlarına asel olarak yansıdığı gibi aralıksız yukarı yönlü bir fiyat hareketi izledi. Balın kıyyesi 1801 yılında 32 paraya, 1802 yılında 36 paraya, 1810 yılında 40 paraya, 1812 yılında 48 paraya, 1813 yılında 60 paraya, 1826 yılında 64 paraya, 1827 ve 1828 yıllarında 70 paraya, 1833 yılında 110 paraya, 1834 ve 1835 yıllarında 140 paraya, 1836 yılında 160 paraya satıldı (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5594: 38, 74; 5600: 27; 5601: 30, 92, 134; 5602: 39; 5606: 74; 5607: 64, 95, 124; 5636: 38). Bu arada mumlu asel olarak kayda geçen petekli balın kıyyesi 1846 ve 1849 yıllarında 160 paraya, 1850 yılında 140 paraya alıcı bulurken; mumsuz asel olarak geçen süzme balın kıyyesi 1846 yılında 140 paraya, 1849 yılında 120 paraya, 1850 yılında 100 paraya satıldı (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5608: 50; 5609: 14, 35).

Hem bir tatlandırıcı hem de önemli bir gıda türü olan pekmez narh kayıtlarına bekmez şeklinde yansıdı. Pekmezin kıyyesine 1813 yılında 36 para, 1814 yılında 28 para, 1826 yılında 35 para, 1827 ve 1828 yıllarında 38 para narh konulup yükseliş seyri izlerken; 1832 yılında 36 paraya düştü. Ani bir yükselişle 1833 yılında 94 paraya çıkan pekmezin kıyyesi, 1834 yılında 86 paraya düştüğü gibi 1835 yılında 90 paraya, 1836 yılında 120 paraya çıksa da 1846 yılında 110 paraya, 1849 yılında 80 paraya, 1850 yılında 70 paraya geriledi (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5594: 38, 74; 5601: 134; 5602: 39; 5603: 155; 5606: 74, 210; 5607: 64, 95, 124; 5608: 50; 5609: 14, 35).

Susamdan yapılan tahin önemli bir gıda maddesi olmakla birlikte tahinin kıyyesi 1802 yılında 20 para, 1808 yılında 22 para, 1810 yılında 24 para, 1812 yılında 32 para, 1813 ve 1817 yıllarında 44 para, 1826 ve 1828 yılları arasında 56 para olup, hızlı bir artışla 1833 yılında 100 paraya, 1836 yılında 150 paraya yükseldiği gibi 1846 yılında 140 paraya, 1850 yılında 108 paraya geriledi (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5594, 74; 5601: 2, 30, 92, 134; 5602: 39; 5604: 3; 5606: 74; 5607: 124; 5608: 50; 5609: 35; 5636: 38).

Karaman'da, Şehir Çarşısı'nda Vezir Hanı yakınında ve Yukarı Çarşı'da olmak üzere şehirde çok sayıda helvacının varlığı helva tüketiminin yaygınlığını gösterdiği (Cengiz, 2008: 306) gibi önemli bir tatlı gıda türü olarak tüketilen helva narh kayıtlarına helva, kaba helva, tahinli helva, tel helva, keten helva ve cevizli helva olarak çeşitleriyle birlikte yansıyor içeriği ve kalitesine göre narh konuldu. Kaba helvanın kıyyesi 1801 ve 1802 yıllarında 20 paraya, 1810 yılında 24 paraya, 1812 yılında 36 paraya, 1813 yılında 44 paraya çıkarak dikey yönlü bir artış süreci izlerken; 1814 yılında 36 paraya düştü. Helvanın kıyyesi 1825 yılında 44 paraya, 1826 yılında 48 paraya, 1827 ile 1832 yılları arasında 56 paraya yükselirken; 1835 yılında ani bir çıkışla 108 paraya, 1836 yılında 160 paraya yükseldi. Düşüş eğilimine girip 1846 yılında 150 paraya, 1849 ve 1850 yıllarında 100 paraya geriledi (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5594: 38, 74; 5596: 135; 5600: 27; 5601: 30, 92, 134; 5602: 39; 5603: 155; 5606: 210; 5607: 95, 124; 5608: 50; 5609: 14, 35; 5636: 38). Tahinli helvanın kıyyesi 1801 ve 1802 yıllarında 22 paraya, 1808 ve 1810 yıllarında 24 paraya, 1812 yılında 36 paraya, 1813 yılında 48 paraya çıkarken; 1814 yılında 42 paraya düşüp 1817 ile 1825 yıllarında 44 paraya, 1826 yılında 24 paraya, 1827 ve 1828 yıllarında 56 paraya yükseldi. Tahinli helvanın kıyyesi 1832 yılında 54 paraya gerilese de 1833 yılında ani bir artışla 104 paraya, 1835 yılında 110 paraya, 1836 yılında 160 paraya çıktı. Ardından düşüş eğilimine girip 1846 yılında 150 paraya, 1849 yılında 120 paraya, 1850 yılında 108 paraya geriledi (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5594: 38, 74; 5596: 135; 5600: 27; 5601: 2, 30, 92, 134; 5602: 39; 5603: 155; 5604: 3; 5606: 74, 210; 5607: 95, 124; 5608: 50; 5609: 14, 35; 5636: 38). Tel helvanın kıyyesi 1801 yılında 24 para, 1802 yılında 36 para, 1808 yılında 40

para, 1810 yılında 42 para, 1812 yılında 54 para, 1813 yılında 64 para, 1814 yılında 80 paraya yükselip ardından düşme eğilimine girdikten sonra 1817 yılında 72 paraya geriledi (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5600: 27; 5601: 2, 30, 92; 5602: 39; 5603: 155; 5604: 3; 5636: 38). Bir başka helva türü cevizli helva olup kıyyesine 1808 yılında 24 para narh konuldu (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5601: 2). Sadece helva adı altında kayda geçen helvanın kıyyesine 1810 yılında 29 para, 1833 ve 1834 yıllarında 100 para narh konulup satışa çıkarıldı (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5601: 172; 5606: 74; 5607: 64). Keten helvanın kıyyesi 1825 yılında 80 paradan, 1826 ile 1828 yılları arasında 88 paradan işlem gördü (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5594: 38, 74; 5596: 135; 5601: 134).

Pişmaniye, helva benzeri bir tatlı türü olup narh kayıtlarına pişmane ve pişmaniye olarak yansdı. Pişmaniye'nin kıyyesine 1801 ve 1802 yıllarında 8 para narh konulurken; yükseliş eğilimine giren pişmaniye'nin kıyye fiyatı 1810 yılında 48 paraya, 1832 yılında 100 paraya, 1833 ve 1835 yılları arasında 200 paraya, 1836 yılında 240 paraya, 1846 yılında 260 paraya çıktı. Kısa bir süre sonra düşüş eğilimine girip 1849 yılında 200 paraya inen de 1850 yılında 240 paraya yükseldi (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5600: 27; 5601: 172; 5606: 74, 210; 5607: 64, 95, 124; 5608: 50; 5609: 14, 35; 5636: 38).

Çerez olarak tüketilen ve sıklıkla narh konulan leblebinin kıyyesi yukarı yönlü bir fiyat artış seyri izlerken; 1801 yılında 6 para, 1802 ve 1808 yıllarında 8 para, 1810 yılının başında 10 para, aynı yılın sonunda 13 para, 1812 ve 1813 yıllarında 14 para, 1814 ve 1817 yıllarında 16 para, 1827 yılında 24 para oldu. Bir yıl sonra düşme eğilimine giren leblebinin kıyyesi 1828 yılında 22 paraya, 1832 yılında 14 paraya kadar gerilerken; yeniden yükseliş eğiliminin ardından 1833 yılında 28 paraya, 1834 yılında 32 paraya, 1835 yılında 38 paraya, 1836 yılında 52 paraya çıktı. Ardından tekrar düşüş eğilimine giren leblebinin kıyye fiyatı 1846 yılında 48 paraya, 1849 yılında 36 paraya, 1850 yılında 28 paraya indi (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5594: 74; 5600: 27; 5601: 2, 30, 92, 134, 172; 5602: 39; 5603: 155; 5604: 3; 5606: 74, 210; 5607: 64, 95, 124; 5608: 50; 5609: 14, 35; 5636: 38).

Üzüm narh kayıtlarına üzüm, kuru üzüm ve kuş üzümü olarak yansırken; üzüm olarak yansıyan da kuru üzüm olup üzümün kıyyesine 1801 yılında 10 para, 1802 yılında 10 para 2 akçe, 1810 yılında 12 para, 1813 yılında 14 para, 1826 yılında 24 para, 1827 yılında 28 para narh konulduğu gibi bu tarihten sonra düşme eğilimine girip 1828 yılında 26 paraya, 1832 yılında 22 paraya düşse de 1833 yılında 50 paraya yükseldiği gibi 1834 yılında 44 paraya düştü. 1835 yılında 48 paraya, 1836 yılında 80 paraya çıkan üzümün kıyyesi, 1846 yılında 70 paraya, 1849 yılında 48 paraya geriledi. Bu arada kuş üzümü için iki defa narh kaydı bulunmakla birlikte kıyyesine 1801 yılında 12 para, 1802 yılında 13 para 1 akçe narh konuldu (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5594: 38, 74; 5600: 27; 5601: 30, 134; 5602: 39; 5606: 74, 210; 5607: 64, 95, 124; 5608: 50; 5609: 14; 5636: 38).

Erik ve kayısıya 1802 yılında narh konulmakla birlikte eriğin kıyyesi 14 paradan, kayısının kıyyesi 16 paradan satışa çıkarıldı. Narh konulan dönem itibariyle bunların hoşaflık kuru erik ve kuru kayısı olduğu anlaşılıyordu (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5636: 38). Yine narh konulan dönem açısından bakıldığında zaman zaman kuru incir olduğu anlaşılan incir, önemli bir gıda olarak hem kuru hem de çeşitli şekillerde hazırlandıktan sonra tüketilirdi. Narh kayıtlarına incir, vasat incir, sagir incir ve Aydın yemişi olarak yansıdığı gibi 1802 yılında kaliteli incirin kıyyesi 16 para, orta boy incirin kıyyesi 12 para, küçük incirin kıyyesi 10 paraydı. Aydın yemişinin kıyyesine 1846 ile 1850 yılları arasında 100 para narh konuldu (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5608: 50; 5609: 14, 35; 5636: 38).

Tuz mineral bakımından zengin bir gıda olması yanında gıdaların lezzetlendirilmesi, uzun süreli korunması ve bazı ürünlerin işlenmesi ile saklanması amacıyla da kullanıldığı gibi hayvanlara da yaz döneminde tuz verilir ve mineral ihtiyacı karşılanırdı. Karaman narh kayıtlarına göre tuzun kıyyesi 1812 yılında 3 para, 1813 yılında 1,5 para, 1817 yılında 3 para, 1833 yılında 6 para, 1834 yılında 5 para, 1835 ve 1836 yıllarında 6 paradan satışa çıkarıldı (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5601: 92; 5602: 39; 5604: 3; 5606: 74; 5607: 64, 95, 124).

Bir baharat türü olan tarçın narh kayıtlarına dönem içerisinde bir defa yansıdığı gibi tarçına 1801 yılında 20 para narh konuldu (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5600: 27).

Yine dönem içerisinde bir defa narh konulan kahve, Türk kültürü içerisinde misafir ağırlama alanında önemli bir ikramlık içecek türü olarak hazırlanıp sunulmakla birlikte kahvenin kıyyesine 1808 yılında 360 para narh konuldu (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5601: 2).

Karaman'da dönem içerisinde iki kez narh konulan sebze türü lahana olup narh kayıtlarına lahana aded-i kebir, lahana aded-i sagir, büyük lahana, küçük lahana ve vasat lahana olarak yansdı. Narh kayıtlarına göre büyüklüğü esas alınıp adet üzerinden narh konulan lahananın 1827 yılında büyüğü 14 para, küçüğü 8 paraydı. 1828 yılında büyük lahana 14 para, orta boy lahana 10 para, küçük lahana 8 paradan satışa çıkarıldı (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5594: 74; 5601: 134).

Karaman'da dönem içerisinde narh konulan gıda maddelerine bakıldığı zaman bunlar, un ve mamulleri, et, pastırma, peynir, hayvansal ve bitkisel yağlar, sebze, kurutulmuş ve kuru gıda türleri ile tatlı türleri, tuz, tarçın ve kahve başta olmak üzere toplumun gündelik hayatında tükettiği temel gıda maddeleriydi.

Temel Tüketim Maddelerine Narh Uygulaması

Karaman'da doğal saf yün üretilirken; çevreden bolca yün temin edilip şehirde yaşayanların kullanımı için çizgili yün ve pamuklu kumaşlar dokunurdu. Şehirde ortalama hayat yaşayan insanların giydiği bir tür mavi pamuklu kumaş üretimi de yoğun olarak yapılırdı (Koç, 2023: 87). Temel tüketim maddeleri içerisinde hammadde olarak kullanılmakla birlikte çul, heybe, kolan, çadır, sitil, çuval ve harar gibi dokumalar için önemli olan kıl işlenirken; narh kayıtlarına mutaf kıl yapılmış olarak yansıyan işlenmiş kılın kıyyesine 1849 ve 1850 yıllarında 140 para değer biçildi (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5609: 14, 35). Pamuk, dokuma, giyim kuşam ve yatak takımı yapımında önemli bir hammadde olup narh kayıtlarına penbe ve pembe olarak yansdı. Pamuğun kıyyesi 1801 yılında 62 para, 1802 yılında 84 para iken düşüş eğilimi sonunda kıyye fiyatı 1808 yılında 66 paraya, 1810 yılında 64 paraya geriledi. Ardından hızlı bir artış sürecine giren pamuğun kıyye fiyatı 1813 yılında 88 paraya, 1826 yılında 180 paraya yükselirken; 1827 ve 1828 yıllarında 160 paraya düştü. Bu defa pamuğun kıyye fiyatı 1832 yılında 190 paraya çıktığı gibi bir yıl sonra 1833 yılında ciddi bir yükselişle 330 para oldu. Bir yıl sonra düşüş eğilimine giren pamuk fiyatları 1834 yılında 270 paraya, 1846 yılında 220 paraya inip, 1849 ve 1850 yıllarında önceki yıllara göre bir miktar yükselişle 260 paraya çıkarken; bu yükselişte sanayileşme ve ticaret hacmindeki gelişme ile birlikte pamuğun hammadde olarak yurt dışına kaçırılmasının etkili olduğu söylenebilir (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5594: 38, 74; 5600: 27; 5601: 2, 30, 134, 172; 5602: 39; 5606: 74, 210; 5607: 64, 95; 5608: 50; 5609: 14, 35; 5636: 38).

Karaman'da ondokuzuncu yüzyılın ortalarında beş mahallede sekiz hanenin yağhane bilgisi yanında bezirhane varlığı dikkat çekerken (Koç, 2023: 97-98); narh konulan bezir, yağ olarak kullanıldığı gibi bezirhanelerde keten tohumundan bezir adı verilen bir yağ çıkarılıp içine renkli maddeler karıştırılarak boya yapımında kullanılırdı. Bu çerçevede dokuma alanında önemli bir yeri bulunan boyacılığın (Cengiz, 2008: 315) vazgeçilmezlerinden olan bezir yağı, narh kayıtlarına bezir, bezir yağı ve revgan-ı bezir olarak yansdı. Bezir yağının kıyyesi 1801 yılında 32 para, 1802 yılında 28 para, 1808 yılında 36 para, 1810 ve 1812 yıllarında 40 para, 1813 yılında 48 para, 1814 yılında 50 para, 1817 yılında 60 para, 1826 yılında 76 para, 1827 ve 1828 yıllarında 80 para olup sürekli bir yükseliş seyri izlerken; bezir yağının kıyye fiyatı 1832 yılında 60 paraya düştü. Ardından 1833 ve 1834 yıllarında kıyyesi 100 paraya, 1835 yılında 120 paraya, 1836 yılında 170 paraya yükseldi. Tekrar düşme eğilimine girip 1846 yılında 132 paraya düşse de 1849 ve 1850 yıllarında 180 paraya çıktı (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5600: 27; 5601: 2, 30, 92, 134, 172; 5602: 39; 5603: 155; 5604: 3; 5594: 38, 74; 5606: 74, 210; 5607: 64, 95, 124; 5608: 50; 5609: 14, 35; 5636: 38).

Karaman'da evler başta olmak üzere çeşitli kurum ve kuruluşlarda gece aydınlatması için gerekli temel ihtiyaç maddesi mumu üreten ve satan siraççı denilen esnaf olduğu (Cengiz, 2008: 309) gibi dönem içerisinde mum, mum yağı ve revgan-ı mum şeklinde narh kayıtlarına yansdı. Mum 1800 ile 1805 yılları arasında kıyyesi 14 paraya, ham mum 1808 yılında 8 paraya satılırken; mumun kıyyesine 1822 yılında 25 para değer biçilip satışa sunuldu (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5600: 32; 5636: 38, 86; 5637: 25). Mum yağının kıyyesi 1800 ile 1805 yılları arasında 5 paraya, 1808 yılında 18 paraya, 1813 yılında 20 paraya, 1822 ve 1823 yıllarında 10 paraya satışa çıkarıldı (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5600: 32; 5601: 2; 5603: 32; 5636: 86; 5637: 25, 84).

Narh kayıtlarına kına, hına, a'lâ hına, evâsıt hına, vasat hına, sefil hına ve eski hına şeklinde yansıyan kına, boya, sağlık ve kültürel ritüeller içerisinde kullanılan bir maddeydi. Kınaya kalitesine göre değer biçilirken 1808 yılında iyi kınanın kıyyesi 28 para, orta kınanın kıyyesi 24 paraydı (BOA., MŞH.ŞSC.d.,

5601: 2). Kınanın kıyyesi 1826 yılında 180 paraya, 1827 yılında 240 paraya, 1828 yılı başında 280 paraya çıkarken aynı yılın sonunda 200 paraya gerileyip 1832 yılında 190 paraya düştü. 1833 ve 1834 yıllarında eski kınanın kıyyesine 220 para, iyi kınanın kıyyesine 240 para narh konuldu. Kınanın kıyyesi 1835 yılında %100'lük bir yükselişle 480 paraya satılırken; 1836 yılında 400 paraya, 1846 ile 1850 yılları arasında 120 paraya geriledi (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5594: 13, 38, 74; 5601: 134; 5606: 74, 210; 5607: 64, 95, 124; 5608: 50; 5609: 14, 35).

Temel ihtiyaç maddesi sabun üretimi açısından zeytinyağı önemli hammaddelerden birisi olup sabun, Osmanlı Devleti'nde gelişmiş bir endüstriye sahipti. Temizlik kültürü içerisinde sabun kullanımı yaygındı. Sabunhanelerde üretim yapıldığı (Öztürk, 2002: 1444-1448) gibi narh kayıtlarına genel olarak sabun, rengine göre aksabun, beyaz sabun, üretim yerine göre Girit sabunu, Trablus sabunu, kalitesine göre a'lâ sabun ve ednâ sabun olarak yansdı. Beyaz sabunun kıyyesine 1808 yılında 80 para, kaliteli sabunun kıyyesine 1810 yılında 85 para, diğer sabun olarak kaydedilen düşük kalitedeki sabunun kıyyesine 80 para narh konulurken; belirli oranda yükseliş seyri izleyen sabunun kıyyesine 1812 yılında 100 para, 1813 yılında 96 para narh verildi. Aksabunun kıyyesine 1827 yılında 96 para, 1828 yılı baharında 120 para, aynı yılın sonunda 96 para narh konulup satışa sunuldu. Yükseliş eğilimi hızlanan sabun 1832 yılında 180 paraya, iyi sabun 1833 ve 1834 yıllarında 240 paraya, aynı yıllarda düşük kaliteli sabun 200 paraya, aksabun 1835 yılında 240 paraya, 1836 yılında 280 paraya çıkarken, düşme eğilimine girip 1846 ve 1849 yılları arasında 240 paraya, kalitesiz sabun 1849 yılında 120 paraya, aksabun 1850 yılında 220 paraya düştü (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5594: 13, 38, 74; 5601: 2, 92, 134, 172; 5602: 39; 5606: 74, 210; 5607: 64, 95, 124; 5608: 50; 5609: 14, 35). Girit sabununun kıyyesi 1802 yılında 50 para iken 1810 yılında 80 para narh konuldu (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5601: 30; 5636: 38). Trablus sabununun kıyyesi 1802 yılında 60 para, 1808 yılında 92 para, 1810 yılında 90 para, 1826 yılında 120 para, 1827 yılında 132 para, 1828 yılı baharında 164 para, aynı yılın sonunda 160 para şeklinde bir yükseliş süreci izledi. Kıyye fiyatı 1835 yılında ani bir yükselişle 320 paraya, 1836 yılında 360 paraya çıksa da ardından düşme eğilimine girip 1846 yılında 320 paraya, 1849 yılında 300 paraya, 1850 yılında 280 paraya geriledi (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5594: 38, 13, 74; 5601: 2, 30, 134; 5607: 95, 124; 5608: 50; 5609: 14, 35; 5636: 38).

Keyif verici bir madde olan tütün narh kayıtlarına genel olarak duhan ve tütün; üretim yerine göre Karaman duhanı, Tarsus duhanı, Antakya duhanı; kalitesine göre duhan-ı saire, kıyılmış tütün, a'lâ ve ednâ tütün olarak yansdı. Tütünün kıyyesi 1802 yılında 44 para, tütün ve iyi tütün 1808 ve 1810 yıllarında 48 para, 1812 ve 1813 yıllarında 64 para, 1817 yılında 60 para, kıyılmış tütün ve tütün 1817 ile 1827 yıllarında 80 para, tütün 1828 yılında 96 para, 1832 yılında tütün ile 1833 yılında Karaman tütünü 80 para olup belirli bir yükseliş seyri izlerken; hızlı bir artışla 1833 yılında Tarsus tütünü, 1834 ve 1835 yıllarında tütün, 1836 yılında Karaman tütünü 160 paraya çıktı. Tarsus tütünü 1836 yılında 240 paraya yükselirken; 1846 ve 1850 yılları arasında 200 paraya gerileyip, diğer olarak kaydedilen tütün aynı tarihlerde 140 paraya satışa çıkarıldı. Antakya tütünü ise 1836 yılında 300 paraya satılıyordu (BOA., MŞH.ŞSC.d., 5594: 74; 5601: 2, 30, 92, 134; 5602: 39; 5604: 3; 5606: 74, 210; 5607: 64, 95, 124; 5608: 50; 5609: 14, 35; 5636: 38).

Temel tüketim maddeleri toplum için önemli olup günlük hayatta kullanılan bu maddelere narh konularak aşırı fiyat artışlarının önüne geçilip toplumun her kesiminin ulaşması hedeflendi.

SONUÇ

Karaman'da dönem içerisinde temel gıda ve tüketim maddelerini içeren narh kayıtları çok ayrıntılı değildi. 1800 yılı ile 1850 yılı arasında verilen fiyatlar incelendiğinde un, ekmek, halka, somun, gerde, francala, çörek, kadayıf, et, pastırma, sadeyağ, susam yağı, pirinç, mısır, bal, helva, pekmez, tuz, incir, kuru üzüm, kuş üzümü, leblebi, lahana gibi temel gıda maddeleri ile sabun, pamuk, işlenmiş kıl, bezir yağı ve kına gibi temel ihtiyaç maddeleri narh listelerinde yer alıp fiyatları belirlenen ürünlerdi. Aynı zamanda narh kayıtları, şehirde ve yörede yaşayan halkın tükettiği temel gıda ve tüketim maddelerini gösteren önemli kayıtlardı. Narh kayıtlarına göre fiyat hareketlerinin yıllara bağlı izlediği seyir toplumun alım gücünü göstermesi bakımından da çok önemli verilerdi. Fiyat hareketlerine bağlı kıyaslamalar yapıldığında fiyatı nispeten istikrarlı seyreden ürünler olsa da elli yıllık zaman dilimi içerisinde birçok ürünün fiyatının

ortalama beş kat arttığı söylenebilir.

Karaman Şer'iyye Sicillerinde yıl içerisinde belirli aralıklarla ve özellikle karakış ibaresinin yer aldığı narh belirleme işleminin fazlalığına bakılırsa olası çetin kış şartlarında temel gıda ve tüketim maddelerinin fiyatlarının aşırı yükselmesinin önüne geçilip toplumun bu mallara ulaşmasının kolaylaştırıldığı söylenebilir. Narh ile halkı temel gıda ve tüketim maddelerine ulaştırıp toplumsal huzuru sağlamak hedeflenirken; belirli aralıklarla tavan fiyatları belirleyip fiyatları kontrol altında tutan devlet, fiyat istikrarı ile vatandaş fiyat hareketlerindeki dalgalanmalara karşı korurdu.

Osmanlı Devleti'nde bir malın fiyatı belirlenirken iktisat anlayışı çerçevesinde öncelikle bulunduğu çevrenin ihtiyacı göz önünde bulundurulurdu. Temel düşünce içeride bolluğu temin ederek sosyal devlet ilkesi boyutu ile halkı doyurmak ve geçimini sağlamaktı.

Halkın temel gıda maddesi olan ekmeğin ağırlığı ve kalitesi ile ilgili suistimallere fırsat verilmemeye çalışıldı. Ekmek fiyatları para üzerinden belirlenirken ekmeğin dirhem olarak miktarı artırılıp azaltılıyor ve fiyat sabit tutulmaya çalışılıyordu. Bu şekilde herkesin ekmeğe ulaşmasını sağlama düşüncesi yanında bir anlamda bir algı yönetimi vardı.

Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısı içerisinde azınlık isyanları, savaşlar, Mısır sorunu, yeniçeri ocağı yerine yeni kurulan ordunun para ihtiyacı, içerideki reform hareketlerine duyulan para gereksinimi, para ayarının bozulması sonucunda yapılan taşşışler, fiyat hareketleri üzerinde baskı oluşturup fiyatların yükselmesi şeklinde kendini gösterirdi. Dönem içerisinde 1808 ile 1830 yılları arasında yapılan taşşışlerin oluşturduğu baskı fiyatlara yansdı. Özellikle 1828-1829 Osmanlı-Rus harbi sonrasında yapılan yüksek oranlı taşşış, fiyat hareketleri üzerinde ciddi bir baskı oluşturdu. Para ayarının bozulması ve değerinin düşmesi fiyatlara dengesiz bir şekilde yansdı. Ayrıca ondokuzuncu yüzyılın başlarında Avrupa'nın tarım ürünlerine duyduğu ihtiyaç artarken; ekonomisi çoğunlukla tarım ürünleri ve hammaddelere dayanan Osmanlı Devleti ile 1830'lu yıllardan sonra yapılan ticaret anlaşmalarının ardından dış ticaret hacminde önemli genişlemeler olup ithalat ve ihracat dengesinde yaşanan açığın oluşturduğu baskı fiyatları doğrudan etkiledi (Açıkgöz, 2010: 375-376, 383).

Bu çerçevede Osmanlı-Rus harbi ile dönem içerisinde yapılan para taşşışlerinin Karaman'da yansımaları 1830'lu yıllardan sonra kendini gösterdiği gibi fiyat artışı 1836 yılında hemen hemen bütün temel gıda ve tüketim maddelerinde zirveye ulaştı. Yine ticaret hacmine bağlı dışarıdan ülkeye mamul madde gelirken; mevcut şartlar içerisinde dışarıya hammadde çıkarıldığı için içeride esnafın ihtiyacı olan hammadde fiyatları büyük oranda yükselişler gösteriyordu. Bu şartlarda bir tarafta para değer kaybedip fiyatlar artarken diğer tarafta vatandaşın alım gücü düşüp enflasyon altında ezildiği gibi toplumsal huzursuzluk artıyordu.

<i>"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları:</i>	
Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.	
<i>The following statements are made in the framework of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":</i>	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this

	article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Double-Blind Peer Review:	External-independent
<i>This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.</i>	

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA., MŞH.ŞSC.d., (Osmanlı Arşivi Meşihat Şer'iyeye Sicil Defterleri) Defter No: 5594, 5596, 5600, 5601, 5602, 5603, 5604, 5605, 5606, 5607, 5608, 5609, 5636, 5637.

Araştırma ve Tetkik Eserler

- Açıkgöz, Ö. (2010). Osmanlı Para Politikasında Reform Çabaları: 1800-1844 Dönemi Üzerine Bir Değerlendirme. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 371-392.
- Akyıldız, A. (2003). *Para Pul Oldu Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Asar, S. (2016). Vakfiyelerine Göre XVI-XIX. Yüzyıllardaki Karaman Vakıflarının Tahlili, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydüz, D. (1994). *İslâm İktisadında Narh ve Osmanlı Devletinde Narh Uygulaması*. İzmir: Işık Yayınları.
- Cengiz, A. (2008). XVIII. Yüzyılda Lârende (Karaman) Şehrinin Fiziki ve Sosyo-Ekonomik Yapısı. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Genç, M. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kallek, C. (2006). *Narh. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C.32) İçinde (s. 387-389). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kallek, C. (2006). Narh Konusuna Yeniden Bakış. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 0(7), 257-276.
- Koç, E. (2023). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Larende/Karaman (1839-1923). (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Karaman: Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kütükoğlu, M. S. (1983). *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (2006). *Narh. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C.32) İçinde (s. 390-391). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özgel, M. (2012). Osmanlı İdaresi'nin İhtikâr Bakışı ve İhtikâr Suçunun Cezası. *JASSS/International Journal of Social Science*, V/I. 5(6), 397-420.
- Özgel, M. (2013). Tanzimat Devri ve Sonrasında Osmanlı Piyasalarında İhtikâr Sorunu. *History Studies*, V/I. 5(2), 303-325.
- Öztürk, M. (2021). "Osmanlı Döneminde Fiyat İstikrarının Sağlanması Hususunda Alınan Tedbirler", Mehmet Genç Anısına Osmanlı İktisat Tarihi Çalışmaları Sempozyumu, I (s. 293-322), 17-19 Aralık, İstanbul.
- Öztürk, S. (2002). Osmanlı Devleti'nde Sabun Sanayii. *Türkler*, (C.10) İçinde (s. 1444-1463). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Öztürk, T. (2002). Osmanlılarda Narh Sistemi. *Türkler*, (C.10) İçinde (s. 1594-1615). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. C/II, İstanbul: MEB Yayınları.

- Pamuk, Ş. (2012). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sayaslan, A. (2015). XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Karaman Kazası. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tabakoğlu, A. (2014). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Taşkın, Ü. (2005). Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arnold J. Toynbee Gözüyle Türk Boğazlarının Önemi ve Boğazların Türk Dış Politikasındaki Rolü*

Prof.Dr. Yaşar Özüçetin

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5011-942X>

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırşehir – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 08.07.2024

Kabul: 12.09.2024

On-line Yayın: 30.09.2024

Anahtar Kelimeler

Türk Boğazları

Türkiye

Dış Politika

Arnold J. Toynbee

E. H. Carr

Araştırma Makalesi

* Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.77262>

Öz

Asya ve Avrupa kıtalarının Avrasya olarak adlandırılmasında önemli ve belirleyici unsur, Türk boğazları olmuştur. Türk boğazları, Asya ve Avrupa topraklarını birbirinden ayırdığı gibi birbiriyle de birleştirmiştir. Türk boğazları, sahip olduğu bu özelliği ile büyük devletlerin ilgi odağını oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz Boğazı'nı da elde etmesi, onu bölgenin önemli bir gücü haline getirmiş, sonrası süreçte Türk boğazları, sınırları Misak-ı Millî ile tespit edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenliğini, bütünlüğünü, ekonomisini belirleyen ve kesinleştiren öğelerden biri olmuştur.

İngiliz tarihçi Arnold J. Toynbee ve İngiliz siyaset bilimci ve tarihçi E. H. Carr, boğazların önemine binaen II. Dünya Savaşı öncesi kaleme aldıkları yazıda; boğazları elinde bulunduran ülkenin kendisine, dünya politikasının büyük devlet oyununda görünür kılınmasını temin ettiğine ve tarihî süreçte Türklerin, boğazları bir koz olarak kullanıp arayışlara giriştiklerine dikkat çekilmiştir. Ayrıca, Türklerin içinde bulunulan konjonktürde, gelecekteki gelişmelerle ilgili öngörülerine Büyük Britanya ve Rusya'ya kıyasla en iyi istifade eden ülke olduğu ve dış politikasının odağına boğazları oturttuğu üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmada, Arnold J. Toynbee ve E. H. Carr'ın formüle ettikleri sorularla kaleme aldıkları 01.12.1938 tarihli The Listner Mecmuasında "Akdeniz, Türkiye ve Karadeniz Boğazları" başlıklı yazı ele alınmış, adı geçen bu yazarlar nezdinde Türk boğazlarının önemi ve Türk dış politikasındaki rolü incelenmiştir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Özüçetin, Y. (2024). Arnold J. Toynbee Gözüyle Türk Boğazlarının Önemi ve Boğazların Türk Dış Politikasındaki Rolü. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 17(101), 315-328.

*The Importance of the Turkish Straits and the Role of the Straits in Turkish Foreign Policy through the Eyes of Arnold J. Toynbee**

Prof.Dr. Yaşar Özüçetin

Kirsehir Ahi Evran University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Kirsehir – TÜRKİYE

Article History

Submitted: 08.07.2024

Accepted: 12.09.2024

Published Online: 30.09.2024

Keywords

Turkish Straits

Türkiye

Foreign Policy

Arnold J. Toynbee

E. H. Carr

Research Article

* This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.77262>

Abstract

The important and decisive factor in naming the Asian and European continents as Eurasia was the Turkish Straits. The Turkish Straits not only separate the Asian and European lands from each other, but also unite them with each other. With this feature, the Turkish Straits have become the focus of attention of the great powers.

The Ottoman Empire's acquisition of the Dardanelles, the Marmara Sea and the Black Sea Strait made it an important power in the region; In the post-period, the Turkish Straits became one of the elements that determined and finalized the sovereignty, integrity and economy of the Republic of Turkey, whose borders were determined by the National Pact.

British historian Arnold J. Toynbee and British political scientist and historian E. H. Carr, based on the importance of the straits during World War II. In the article they wrote just before World War II; It is pointed out that the country that holds the straits ensures that world politics is visible in the big state game, and that throughout the historical process, the Turks used the straits as a trump card and embarked on searches. In addition, it was emphasized that the Turks are the country that benefits best from the current conjuncture, compared to Great Britain and Russia, with their predictions about future developments, and that they put the straits at the center of their foreign policy.

In this study, the article titled "Mediterranean Turkey and the Black Sea Straits" in The Listner Magazine dated 01.12.1938, written by Arnold J. Toynbee and E. H. Carr with the questions they formulated, was discussed, and the importance of the Turkish straits in the eyes of these authors and their role in Turkish foreign policy were examined.

GİRİŞ

Çanakkale Boğazı, Ege Denizi ile Marmara Denizi'ni, İstanbul (Karadeniz) Boğazı ise Marmara Denizi ile Karadeniz'i birbirine bağlayan ve Asya ile Avrupa kıtalarını birbirinden ayıran suyollarıdır. (Gedikli Beber, 2008: 15)

Avrasya, siyasî, ekonomik ve askerî açılardan dünyanın önemli bir konumunda bulunmaktadır. Asya ve Avrupa kıtalarının Avrasya olarak adlandırılmasında önemli, belirleyici unsur, Türk boğazları olmuştur. Türk boğazları, Asya ve Avrupa topraklarını birbirinden ayırmakta ve birbiriyle birleştirmektedir. Türk boğazları, sahip olduğu bu özeliği ile devletlerin bütün ilgisini üzerinde toplamıştır. Dolayısıyla boğazları, bünyesinde barındırmış olan bölge, hâkimiyet mücadelesinin nesnesi olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Çanakkale Boğazı'nın Avrupa yakasına geçmesi, sonrası İstanbul'u fethetmesi, Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz Boğazı'nı da elde etmesi, onu bölgenin önemli bir gücü haline getirmiştir. (Tukin, 1947: 10; Yücel ve Sevim, 1990: 205) İzlenen süreçte Türk boğazları, Türkiye Cumhuriyeti dış politikasının belirleyici bir unsuru olmuştur.

Türk boğazlarına, geçmişte olduğu gibi başta Karadeniz bölgesi devletleri olmak üzere dünya ülkelerinin hissettikleri ihtiyaç bugün de geçerliliğini korumaktadır. (Ayhan, 2015: 18; Bilsel, 1948: 22) Bahsi geçen denizler arasındaki deniz ulaşımı, boğazlar aracılığıyla yapılmakta olup, boğazlar, üretilen her türlü mamulün farklı bölgelere sevki için kullanılan mecburî bir yoldur. Türk boğazları, Karadeniz bölgesi ülkelerinin iktisadî, askerî, sosyal ve kültürel ilişkiler hususunda güzergâhu olarak göz ardı edilmemektedir. (Genelkurmay Başkanlığı, 2002: 4)

Türk boğazları, bölge ülkelerinin dünya denizleri ile bağlantılarını, yakaların güvenliğini ve Karadeniz kıyılarındaki ulaştırma faaliyetlerini denetlemeyi sağlamaktadır.

Profesör Arnold J. Toynbee¹ Profesör E. H. Carr² refakatiyle 01.12.1938 tarihli The Listener Mecmuasında yayınlanan "Akdeniz, Türkiye ve Karadeniz Boğazları" başlıklı yazıda, (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (CDAB), 030 10 0 0 63 424 22 (1)) boğazların onu elinde bulunduran ülkenin dünya politikasının büyük devlet oyununda görünür kılınmasını temin ettiğine ve tarihî süreçte Türklerin, boğazları bir koz olarak kullandıklarına dikkat çekilmektedir.

Soru ve cevaplarla formüle edilen ve Türkçeye çevrilmiş olan yazının II. Dünya Savaşı arefesinde yayınlanmış olması oldukça önemli addedilmelidir. Bu yazı, genel itibarıyla İngiliz siyaset bilimcisi ve tarihçisi Carr'ın sorularından ve kısmî açıklamalarından, İngiliz tarihçi Toynbee'nin ise sorulara verdiği cevaplarından ve beyanlarından oluşmaktadır. Dolayısıyla, araştırmada Toynbee'nin açıklamalarına metin içerisinde yer verilirken, Carr'ın görüşlerine sayfa altında değinilmesi, metin bütünlüğü göz önünde bulundurularak uygun görülmüş ve boğazların dış politikada Türkiye'nin elini güçlendirmesi ve belirleyici olması irdelenmiştir.

¹ Arnold J. Toynbee, 14 Nisan 1889 tarihinde Londra da doğdu. Yunan ve Lâtin edebiyatları konusunda beceri kazandı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda propaganda görevini yürüttü; (Bal, 2013: 61-91); Önemli bir tarihçi olan entelektüel ve üretici yapıyla eserler ortaya koyan Toynbee 22 Ekim 1975 tarihinde vefat etti; (Bal, 2013: 66); (Kabakçı, 2012: 272-274)

² İngiliz tarihçi ve yazar Edward Hallett Carr, 28 Haziran 1892'de Londra'da doğdu. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda görevlerde bulundu. Muhtelif üniversitelerde öğretim üyesi olarak çalıştı. The Times'da yayın yönetmen yardımcılığı görevinde bulundu. 3 Kasım 1982'de vefat etti (https://web.archive.org/web/20160322151418/http://www.iletisim.com.tr/kisi/edward-hallett-carr/5161#.V_eUA4-yNBc).

1. ARNOLD J. TOYNBEE'YE GÖRE TÜRK BOĞAZLARININ DİĞER BOĞAZLARDAN FARKI VE POZİSYONU

Boğaz, kara parçaları arasında denizin en dar yeri olup, iki kara parçası arasında uzanan geçittir. (Vank, 1998: 6; İzbirak, 1964: 42) Boğazlar denildiği zaman Cebelitarık, Macellan, Danimarka ve Türk boğazları akla gelmektedir. Türk boğazlarını ise Çanakkale ve İstanbul (Karadeniz) boğazları oluşturmaktadır.

Toynbee tarafından Akdeniz'i tamamen kuşatan karaların ayrılmış olduğu üç dar geçidin tamamının ve her iki sahilin sadece bir devletin hâkimiyeti, ya da kontrolü altında bulunduğundan bahisle, Cebelitarık Boğazı'nı bir tarafı İspanya'nın diğer tarafı da Fas'ın İspanya idaresindeki çevresi oluştururken, Süveyş Kanalı, Mısır'ı aşarak Doğu'da Arap Yarımadası'na uzanıp, Batı'da Nil sahasını kaplayan Mısır'la kuşatılmışken, ele alınan Akdeniz ve Karadeniz arasındaki dar su geçitlerinin, Avrupa ve Asya sahillerinin ise Türkiye dâhilinde bulunduğu dikkat çekilmiştir³.

Toynbee tarafından Karadeniz'in bir okyanusla birleşik olmamasına rağmen bir kıta şeklinde nitelenebilecek Rusya'nın sahillerini yıkadığı, dünyada tek bir hükûmet idaresi altında bulunan, devasa arazi parçasının öncelikle en büyüğü olan Rusya'nın Karadeniz sahillerinden kuzey yönünden Kuzey Okyanusu'na ve Ural Dağları'ndan Büyük Okyanus'un kuzey sahillerine kadar uzandığı, Avrupa ve Asya'nın bu büyük kıtasının el sürülmemiş tabii kaynaklara ve yerleşmeye hazır boş arazi ile dolu olduğu üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla, Akdeniz'den Çanakkale ve Boğaziçi yoluyla Karadeniz'e seyreden bir geminin kesinlikle bir çıkmaz yola yönelmeyip, dünyanın büyük ülkelerinden birine Hindistan, Çin ve Birleşik Devletler ayarında bir ülkeye ulaştığı ifade edilmiştir. Mehmet Ali Paşa⁴'nın zekice değerlendirmesine hâkim olan unsurun bu nokta olduğu yargısına varılmıştır⁵.

³ E. H. Carr, yapılan karşılaştırmaların biraz ileri götürüldüğünü düşünerek; Süveyş Kanalı veya Cebelitarık Boğazı sahillerine sahip olmanın ciddi bir sorumluluk oluşturabileceğini sezmenin kolay olduğunu, Cebelitarık Boğazı'nın ve Süveyş Kanalı'nın uzun ulaşım yolları olduğu; birinin açık denizi, diğer bir açık denize bağladığını; Avrupa'yı Hindistan'a, güney denizlerine ve uzak doğuya sevk ettiğini, ancak, Çanakkale ile Karadeniz boğazlarının yalnız Akdeniz'i Karadeniz'e bağladıklarını belirtir. Karadeniz'in son noktasının ise başka bir yere çıkmadığı; bu boğazların bir çıkmaz yoldan ibaret olduğu ve okyanus yolu olan Cebelitarık Boğazı ve Süveyş Kanalı ile önem açısından karşılaştırılmayacağını³, ancak Rusya'ya ait Karadeniz arkasında bulunan iç bölgenin bu derece büyük ve önemli olmasının, boğazların sahibine bir güçlük ifade etmemesi gerektiğini söyler; (CDAB, 030 10 0 0 63 424 22 (1))

⁴ Mehmet Ali Paşa, 1789'da Kavala'da doğdu. Herhangi bir eğitimi olmamasına rağmen zeki ve cesur bir kişiliğe sahipti. 1799'da Kavala'dan gönderilen askerlerin başında Kahire'ye geldi. Fransızların Kahire'den ayrılması sonrası sivil savaşçıların komutanı oldu. Beliren kargaşalıkları kendi lehine kullanarak, halkın desteğini aldı ve 1805'te Mısır Valisi olarak atandı (Karal, 1983: 105). 1818'de Hicaz'daki Vahhabi ayaklanmasını bastırdı. İslam dünyasında itibarı arttı. Kendisine Hicaz ve Habeş valilikleri de verildi. 1822'de Sudan'ı ele geçirdi. Önemli reformlar gerçekleştirdi. Mısır'daki toprakları millileştirdi. Sulamaya ilişkin düzenlemeler yaptı (Sander, 1989: 119). Mısırın gelirlerini artırdı. Fransa'nın denetiminde modern bir ordu ve donanma kurdu. Avrupa devletleriyle kendi adına antlaşmalar imzaladı. 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı'nda kendisinden yardım istenmesine rağmen muhtelif gerekçeler öne sürerek yardımda bulunmadı (Uçarol, 1982: 127). Daha sonra Girit ve Suriye valiliklerini de talep etti. 1832 ortalarında Suriye'nin tamamını ele geçirdi. Üzerine gönderilen kuvvetleri de yenilgiye uğratarak Torosları geçip Anadolu'ya girdi. Osmanlı birlikleri Konya'da bir kez daha mağlup oldu. Bu durum karşısında Avrupa devletlerinden yardım istendi. Yardım hususunda acele eden Rusya, 1833'te bir donanma ile 5 bin askerden oluşan bir kuvvet gönderdi. Bu gelişmeler neticesinde Mehmet Ali Paşa ve Osmanlı Devleti arasında 5 Mayıs 1833'te Kütahya Antlaşması imzalandı. Antlaşma ile Mehmet Ali Paşa'ya Mısır ve Girit valiliklerinin yanı sıra Suriye Valiliği, oğlu İbrahim Paşa'ya da Cidde ve Adana Valiliği verildi. Antlaşmadan her iki taraf ta memnun kalmadı. Osmanlı Ordusu ile Mısır Ordusunun Nizip'te yeniden karşı karşıya gelmesi neticesi Osmanlı ordusu mağlup oldu. Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerinde nüfuzunun artmasından endişe eden Avrupa devletleri Londra'da bir konferans düzenledi. Londra'da imzalanan antlaşma doğrultusunda Suriye, Girit ve Adana Osmanlı Devleti'ne geri verildi. Mısır ise Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve soyundan gelenlere bırakıldı. Mehmet Ali Paşa, antlaşmayı kabul etmek zorunda kaldı ve 1845'te padişaha bağlılığını bildirdi. 1849'da Kahire'de vefat etti (<https://islamansiklopedisi.org.tr/kavalali-mehmed-ali-pasa>).

⁵ Toynbee tarafından Mehmet Ali Paşa nezdinde Türk boğazlarının kıymeti; Mehmet Ali Paşa'nın 1806'dan 1849 değin Mısır'ı idare ettiği, henüz ölümünden önce Süveyş Kanalı'nın açılmasından bahsedildiği sırada bir gün Avrupalı bir müteahhidin Mehmet Ali Paşa ile bir görüşme sağlayarak, Süveyş'in ayrıncı sınırmı kat etmek üzere kendisine ayrıcalık verilmesini talep ettiği,

Toynbee tarafından Türkiye ile Rusya'nın içinde bulunulan vakitte iyi dost oldukları ve savaş sonundan beri bu durumu muhafaza ettikleri, her ne olursa olsun Mehmet Ali Paşa'nın görüş açısının tamamıyla bir tarafa atılmayacağı, iyi niyet ve akılcı devlet idaresi sebebiyle boğazlarda gizli olan zorluk, yenilebilirse de siyasî faaliyetle tamamen göz ardı edilemeyeceği dile getirilmiştir. Bu zorluğun ifade edilebilecek şeklini Toynbee şu şekilde açıklamıştır; *“Bir ev, bir otel veya bir fabrika düşününüz ki kapısından başka bütün bina bir adamın ve yalnız kapısı bir diğerinin kendi sorumluluğunda olsun, vaziyetin tuhaflığına bakınız. Keza bina sahibiyle kapı sahibi için bu takdirde Rusya ile Türkiye için daima yakın bir ortaklığa girişmenin akıllıca olacağını görürsünüz. Fakat insanoğlunu bildiğimize göre mantığa uygun olanı görmenin, mantıklı olanı yapmaktan çok daha başka olduğunu da biliriz. ...Türkiye sürüp giden sahiplerin sonuncusudur. Bu sahibi arzusuna rağmen bir geçit temini için tazyik edenler arasında cereyan eden geçmiş savaşların yer yer yıkıntılarıyla serpilidir. Boğazlar, bazen Akdeniz'e doğru yol temini için Rusya istikametinden zorlanmıştır; bazen Rusya istikametine yol temini için Akdeniz'de bulunan bir kuvvet tarafından zorlanmıştır. Bazen de biri Rusya'da diğeri Akdeniz'de bulunan ve el ele vermek isteyen iki müttefik kuvvet tarafından zorlanmış ve başka bir kuvvet boğazları bu iki kuvvet arasında elde tutmaya ve iki kuvveti birbirinden ayırmaya uğraşmıştır”*. (CDAB, 030 10 0 0 63 424 22 (2-3))

2. ARNOLD J. TOYNBEE'NİN ANLATIMINDA TÜRK BOĞAZLARININ ULUSLARARASI BOYUT KAZANMASI VE DENGE POLİTİKASININ MERKEZİ HALİNE GELMESİ

Osmanlı Devleti, boğazları kontrol altına alarak, Karadeniz'de ve Akdeniz'de hâkimiyetini pekiştirmesiyle, boğazlardaki egemenlik gücünü artırmış ve bir dünya devleti olmuştur. Osmanlı Devleti'nin sınırlarındaki daralma, Rusya'nın Karadeniz'i hedef olarak benimsemesi, boğazları diğer dünya devletlerinin de gündemine sokmuştur. Osmanlı Devleti, 19. Yüzyıl ile birlikte belli başlı devletlerin aralarındaki anlaşmazlıklardan istifade etmiş, izlediği denge politikasının odağına boğazları oturtmuştur.

Karadeniz'in harici ülke ticaretine açılması, Batılı ülkelerin iktisadî beklentileri istikametinde boğazların önemini daha da artırmış, kendi valisi olan Mehmet Ali Paşa'nın isyanı, Rusya'nın, Fransa'nın amaçları doğrultusunda faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin ayakta kalmasını kendi sömürge yollarının güvenliği için menfaatine olduğunu düşünen İngiltere'yi Osmanlı Devleti'nin mevcut durumunu muhafaza eden bir politika izlemesine yöneltmiştir. Bu şekilde Türk boğazları uluslararası bir özellik kazanmıştı. Osmanlı Devleti'nin manevra alanı daralmakla birlikte, boğazlar aracılığıyla toprak bütünlüğü korunmuş olmakta idi. Osmanlı Devleti, devam eden süreçte de Avrupa devletleri arasında kabul edilmiştir. Ancak, İngiltere gerçekleştirilmesi vaat edilen ıslahatlardan umduğunu bulamamış, Osmanlı Devleti'nin dağılması ve azınlıkların milletleşme süreçleri hızlanmıştır. İngiltere'nin 1878 Berlin Kongresi⁶ ile birlikte Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü muhafazaya yönelik

Mehmet Ali Paşa'nın ise kendisine; *“içinde Çanakkale ve Boğaziçi bulunmayan bir memleketi idare etmek taliine mazhar iken Mısır'da bu boğazları kazdırmak için vâsi masraflara gireceğimi mi me'mul ediyorsunuz?”* dediği şeklinde anlatılır. Toynbee, Mehmet Ali Paşa'nın Karadeniz ve Çanakkale boğazlarına sahip olmanın İstanbul'daki bağlı bulunulana açmış olduğu derdi düşünüp, Mısır'da kendi adına benzer zorluk çıkarmak niyetinde olmadığı fikrinde olduğunu belirtir.

E. H. Carr, Toynbee'nin karşılaştırmayı biraz fazla ileri götürdüğünü düşünerek; Süveyş Kanalı veya Cebelitarık Boğazı sahillerine sahip olmanın ciddi bir sorumluluk oluşturabileceğini sezmenin kolay olduğunu, gerek Cebelitarık Boğazı'nın, gerekse Süveyş Kanalı'nın uzun ulaşım yolları olduğu; birinin açık denizi, diğer bir açık denize bağladığını; Avrupa'yı Hindistan'a, güney denizlerine ve uzak doğuya sevk ettiğini, ancak, Çanakkale ile Karadeniz boğazlarının yalnız Akdeniz'i Karadeniz'e bağladıklarını söyler. Karadeniz'in son noktasının ise başka bir yere çıkmadığı; bu boğazların bir çıkamaz yoldan ibaret olduğu ve okyanus yolu olan Cebelitarık Boğazıyla ve Süveyş Kanalıyla önem açısından karşılaştırılmayacağını belirtir; (CDAB, 030 10 0 0 63 424 22 (1-2))

⁶ Belin Kongresi, 13 Haziran 1878' de Osmanlı Devleti'nin haklarını dile getirmekten ziyade Ayastefenos Antlaşması sonucunda Avrupa dengesini olumsuz etkileyecek hususlar ele alınmıştır. Görüşmeler neticesinde 13 Temmuz 1878 'de imzalanan Berlin

politikası değişmiş, Osmanlı Devleti'nin toprakları paylaşılmış, Ruslar boğazların uluslararası olması gerektiğini savunurken, İngiltere boğazları Osmanlı Devleti ile çözüme kavuşabilecek bir mesele olarak değerlendirmiş ve kabul ettirmek niyetinde olmuştur. Osmanlı Devleti, Rusya ve İngiltere karşısında daralan hareket alanını Avrupa'da yeni bir güç olarak beliren Almanya ile ilişkileri aracılığıyla genişletmiştir.

Bloklar arasında çatışmanın başladığı I. Dünya Savaşı'nda Toynbee, ümitsizliği davet edecek şekilde zor olan Çanakkale'yi zorlama teşebbüsüne boğazlar yoluyla Rusya'ya mühimmat tedarik etmek ve belki karşılığında aynı yolla Rusya'dan asker temin edebilmek için kendilerine yol açmak istemeleri dolayısıyla başvurduklarını, ancak boğazlara hâkim olan ve hasımlarının tarafında bulunan Türkiye'nin ise kendilerinin oradan geçmelerine karşı koyduğunu ifade ederek, bu şekilde 3 bin sene evvel Trua (Truva) nın Türkiye'nin içinde bulunulan andaki vaziyetini almış olup, Trua kuşatmasıyla Gelibolu Muharebesi'nin hakikatte aynı hikâyenin iki farklı ifade şekli olduğu üzerinde durmuştur. (CDAB, 030 10 0 0 63 424 22 (3)) Toynbee, Türkiye'nin Mısır valisi bulunan ve kendi zamanındaki Çanakkale ve Karadeniz boğazları meselesi hakkında bir fikre sahip olan Mehmet Ali Paşa'nın niçin Süveyş ayrıncı sınırında suni bir Çanakkale ile Boğaziçi kazdırmak istemediğinin anlaşılacağını söyler.

Carr tarafından Rusya'nın Karadeniz sahiline girmesiyle boğazlar meselesinin ortaya çıktığı, bir asırdan fazla zamandan beri Akdeniz'in başlıca deniz kuvvetini temsil eden Büyük Britanya'nın olduğu üzerinde dururken (bununla birlikte Akdeniz'de başkalarının da denizci devlet olmak iddiasında bulunduğu göre boğazlar meselesine başka ellerin de karışması mümkün olabilir), Toynbee tarafından çoğunlukla Büyük Britanya'nın genel olarak Rus isteklerinin aksini talep ettiği, Montrö Konferansı'nda Büyük Britanya'nın İngiliz ticaret ve savaş gemileri için barış ve savaş zamanlarında Akdeniz'den Karadeniz'e boğazlardan serbest geçiş hakkı istediği, ancak Rus savaş gemilerine Karadeniz'den Akdeniz'e geçmek hususunda aynı serbestinin verilmesine açıkça muhalefet ettiği, Türkiye'nin ise "*kendi evinin efendisi olmak arzusunda*" olduğu ve boğazların kapısını başka milletlerin kendisinden izin almadan, dilediği şekilde istedikleri istikamete geçmek için kullanmalarını mümkün kılacak derecede açmak istemedikleri belirtilir. Toynbee, ayrıca Türkiye'nin boğazları kontrol altında tutmasının bir gereklilik olduğunu ifade ederek, Türkiye için işin lüks yanının bu olup, bu yanın tehlikeli bir lüks olmasının da muhtemel olduğunu söyler. Toynbee, Türkiye'nin bu kontrolü, amacı sadece kendi bağımsızlığını devam ettirmek için elde bulundurmamak değil, aynı zamanda ikinci amaç olan dünya politikasının büyük devlet oyununda bir rol almak yolunda kullanmak olduğuna vurgu yapar. (CDAB, 030 10 0 0 63 424 22 (3-4)) Boğazlara ilişkin muhtelif ülkelerin talepleri ile birlikte manzaranın basit zemini her türlü karışıklıkla dolu olduğu dile getirilerek, Büyük Britanya, Türkiye ve Rusya arasındaki münasebetlerin ve başka unsurların önemli roller oynadığı, daha geniş uluslararası münasebet şebekesine dâhil bulunduğunu belirtir. (CDAB, 030 10 0 0 63 424 22 (4))

3. ARNOLD J. TOYNBEE'NİN BOĞAZLAR TEMELİNDE TÜRKİYE'NİN

Anlaşması ile Osmanlı Devleti; Sırbistan, Bulgaristan, Romanya ve Karadağ'ın bağımsızlıklarını kabul etmiş, Doğu Rumeli Eyaleti Osmanlı Devletine bağlı olmakla birlikte muhtelif imtiyazlara sahip olmuş, Kıbrıs İngiltere'ye Kars, Batum, Artvin ve Ardahan Rusya'ya bırakılmış, Doğu Anadolu'daki illerde Ermeniler lehine ıslahatlar yapılması da kararlaştırılmıştır (Erim, 1953: 403-424).

⁷ Türkiye'nin girişimi neticesi boğazlar rejimini değiştirecek olan konferans 22 Haziran 1936'da İsviçre'nin Montrö kentinde toplanmış, 20 Temmuz 1936'da imzalanan yeni boğazlar sözleşmesi ile boğazlar bölgesinin hâkimiyeti Türkiye'ye geçmiştir (Erim, 1953: 121-137).

DENEYİMLERİNE VE TUTUMUNA BÜTÜNSEL OLARAK BAKIŞI

Toynbee'ye göre dünya politikasının daha geniş sahasında büyük değişiklikler oldukça, Türkiye'nin, Büyük Britanya'nın ve Rusya'nın boğazlar hususundaki vaziyetleri değişmek eğilimi gösterir. Toynbee, 19. Yüzyılın önemli kısmında Büyük Britanya ile Rusya'nın rakip olduklarını, Türkiye'nin Büyük Britanya'dan taraf olduğu, çünkü Rusya'nın Rus evine giden Türk kapısını ele geçirmeye çalışabileceğinden korktuğunu, Türklerin Ruslara karşı kendi taraflarını tutması için Büyük Britanya'ya baktıklarını, zira İngilizlerin menfaatleri icabı olarak Rusya'yı geri tutmak istediklerini bildiklerini söyler. Toynbee, Büyük Britanya, Kırım Savaşı'nda olduğu gibi Rusya'ya karşı savaşa girer gibi olup, (CDAB, 030 10 0 0 63 424 22 (4)) gene aynı amaçla İngiliz-Türk ittifakının devam edecek gibi görüldüğünü, ancak içinde bulunulan zamanın başlangıcından evvel Almanya'nın dâhil olmasıyla bütün sahnenin değiştiği, 1885 ile 1907 yılları arasındaki her iki tarafça sezilen Alman korkusunun gitgide Büyük Britanya ile Rusya'yı birbirine yaklaştırdığı, fakat Türkiye'nin Rusya'dan korkusunun henüz her zamanki kuvvetiyle devam ettiği, Büyük Britanya'nın artık Rusya'ya karşı kendisine taraf olmasını gerektirmeyeceğini hissederek, İngiltere yerine Almanya'ya yöneldiğini⁸, bu suretle I. Dünya Savaşı'nda bir taraftan Büyük Britanya ile Rusya, diğer taraftan Almanya ile Türkiye'nin karşı karşıya çarpıştıklarını dile getirir. Ancak, savaş sonunda sahnenin Rus ihtilali ve Almanya'nın yıkımı ile yine değiştiği belirtilir.

⁸ Osmanlı Devleti tarafından savaşın, kendi iradesi dışında ve kaçınılmaz olduğunun anlaşılması üzerine bir müttefik bulunmuş, bulunan bu müttefik, iktisadî ve askerî işbirliği içinde olunan ve yeni bir güç olarak beliren Almanya olmuştur. Savaş ilanları ve savaşın fiilî olarak başlaması, boğazların stratejik ve askerî özellikleri dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nin değerini artırmış, öncesi, taleplere kulak tıkayan itilaf devletleri, tarafsız kalınması halinde onun toprak bütünlüğünün garanti edileceğine ilişkin önerilerde bulunmuşlardır.; (Erdaş, 2000: 66); Hatta, iktisadî olarak Osmanlı Devleti lehine değişim ve Ege adalarının bir kısmının iadesi gibi gerçekçi olmayan vaatlerle, onun ittifak devletleri safına geçmesi engellenmeye çaba sarf edilmiştir. Almanya tarafından Osmanlı Devleti'nin bir an evvel savaşa sokulması ve kendi yükünün hafifletilmesi arzu edilmiş; (Bayur, 1974: 80); Malûm olduğu üzere "Goben" ve "Breslau" adlı iki gemi kullanılmıştır. Diğer cereyan eden muhtelif gelişmelerle paralel; (Bayur, 1991: 79); Osmanlı Hükûmeti, Çanakkale Boğazı'nı bütün gemilere kapatmış, müttefikler için ticaret yolunun kesilmesi onlara ağır bir darbe olmuştur. Gemiler, Çanakkale Boğazı'ndan geçmiş, satın alındıkları açıklanarak, onlara "Yavuz" ve "Midilli" adları verilmiştir; (Erkin, 1968: 48); Osmanlı donanması ile birlikte 28 Ekim 1914'te Karadeniz'e açılan bu gemiler, Rus savaş gemilerine saldırmış ve Odessa ve Sivastopolu bombalamıştır. Osmanlı Devleti, artık fiilî olarak savaş içinde olmuştur; Boğazlar, İngiltere ve Fransa tarafından Şubat 1915'te Rusya ile ilişki kurmak ve Karadeniz limanlarında bulunan ticaret gemilerini kurtarmak amacıyla zorlanmıştır. Bu iki devlete göre elde edilecek bir başarı ile İstanbul'a her türlü şartı kabul ettirme imkânı ortaya çıkmış olacaktır. Türk kuvvetlerinin Çanakkale'deki başarısı, dolayısıyla boğazların kontrolü, boğazın itilaf devletlerinin ticarî ve savaş gemilerine kapatılması askerî, siyasî gelişmeler üzerinde ciddi etkiler oluşturmuştur. Türk boğazlarının jeopolitik önemi I. Dünya Savaşı içerisinde kendini göstermiştir. Yunanistan üzerinde Çanakkale Muharebesi'ne katılması hususunda oluşturulan baskı, ona vaat edilen topraklar içerisinde İstanbul'un bulunması, boğazlar üzerinde iddiası olan Rusya'yı endişeye sevk etmiştir.

1917'de Bolşevik Hükûmeti'nin Osmanlı Devleti'ne ilişkin gizli antlaşmaları dünya kamuoyuna ilan etmesi, İngiltere ve Fransa'yı telaşlandırmış, onların yaptıkları açıklamalar, Osmanlı Devleti'ni kısmen de olsa memnun etmiştir. Bu açıklamalarda belirtilenler; Türk boğazlarının uluslararası güvence altında bütün devletlerin gemilerine ve ticaretine açık tutulması ve Wilson Prensiplerinin Osmanlı Devleti'nin Türk bölgelerine egemenlik vaat etmesi olmuştur; (Türkgeldi, 1948: 14; Erkin, 1968: 52); Sevr tasarımları ile boğazlardaki Türk hâkimiyeti kaldırılmak istenecek; (Bayur, 1995: 8; Bilsel, 1948: 36); Ancak, başlamış olan Millî Mücadele ile doğu ve batı ile olan ilişkilerde boğazlar bir koz olarak kullanılıp, araya girilecektir. Boğazlar, iyi bir çözüme ulaşmak için yapılan görüşmelerde bölgedeki Türk egemenliğinin kabul edilmesi şartıyla boğazlar rejiminin birlikte tespiti teklif edilmiştir. Netice itibarıyla da bir takım teminatlarla Türk boğazları için askerî olmaksızın uluslararası komisyona rıza gösterilmiştir. 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması'yla boğazlardan barış ve savaş zamanında denizden ve havadan geçiş serbestliği uygun bulunmuştur. (Harp Akademileri Komutanlığı, 1987: 1); 1930 yılı ile birlikte revizyonist hareketler bağlamında Türkiye'nin güvenliğe yönelik arayışları neticesi; (Harp Akademileri Komutanlığı, 1987: 116); Montrö Antlaşması ile boğazlardaki Türk egemenliği yeniden kurulmuş, dış politika hususunda önemli bir kazanım elde etmiştir. (Firat, 1950: 5); Mücadele eden ülkelerin II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin tarafsızlığına katılmalarında boğazları stratejisi önemli olmuştur. Savaş sonrası Türkiye, Sovyetler Birliği'nin talepleri ile karşı karşıya kalmış, Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği karşısında Türkiye'yi yalnız bırakmamıştır. (Eraş, 2000: 184-186; Atak, 1947: 135)

Toynbee tarafından Rusya'nın Bolşevik olması neticesi Rus-İngiliz ittifakının bozulduğu, Büyük Britanya ile Rusya arasında 19. Yüzyıl içinde yürürlükte olan kötü münasebetlere geri döndüğü, Almanya'nın yıkılmasıyla Türkiye'nin korumasız kaldığı, Türkiye'nin tarihte ilk kez olarak Büyük Britanya'nın mevcudiyetini tehdit edilişle karşılaştığı, İtilâf devletlerinin Türkiye'ye yüklemeye çalıştığı barış şartlarının gerçekten ağır olduğu, böyle bir durumda Türkiye'nin eski düşmanı olan bu kez yeni düşmanı Büyük Britanya ile arası açılmış olan Rusya'ya yöneldiği, savaşın sonunda Sovyet Rusya ile Türkiye arasında bir menfaat birliğinin ortaya çıktığı, kendilerinin 1918 mütarekesiyle Türkleri, İngiliz donanması lehine boğazları açmaya mecbur etmeye çalışırken, boğazlar üzerindeki bu baskıda iki amaç güttüklerini bu amaçlardan birinin düzenledikleri ağır barış şartlarını kabul ettirebilmek için Türkiye'yi korkutmak, diğerinin de Karadeniz çevresinde henüz Bolşeviklerle mücadele etmekte olan Beyaz Ruslara mühimmat sevk etmek olduğu ifade edilir.

Netice itibarıyla İngiltere'nin her iki amacının da akamete uğradığı, Rusya'da beyazların kızılara mağlup olduğu ve Türkiye'de Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk tarafından itilâf devletlerince imza edilen barış şartlarına karşı millî ayaklanma tahrik edilerek, müttefiklerin 1923 yılında Lozan'da yeni bir barış müzakeresine mecbur edildiği dile getirilir.

Toynbee tarafından Lozan'da halledilmesi gereken işlerden birinin boğazlar meselesi olduğu üzerinde durularak, bu mesele etrafında cereyan eden müzakerelerde taraflardan her birinin siyasetini en son deneyimine dayandırdığı, İngilizlerin Çanakkale ve Karadeniz boğazlarının her iki sahilini askersiz bir hâle getirmek ve boğazlar yoluyla seyrüseferi İngiltere'nin tabiatıyla büyük bir söz hakkının (CDAB, 030 10 0 0 63 424 22 (5)) malik bulunacağı bir uluslararası komisyonun kontrolü altında olmak suretiyle boğazları açık tutmaya çalıştıkları, Sovyet Hükûmeti'nin Rusya'daki antibolşevik kuvvetlere boğazlar yoluyla yine İngiliz silahı gönderilmesine engel olmak istediği, dolayısıyla boğazları Akdeniz'den girecek savaş gemilerine mümkün olduğu ölçüde kapalı bulundurmaya çalıştığı, Türkler, boğaz sahilleri üzerinde yeniden elde ettikleri hukukun, hükümlerinin muhafazasını sağlama almak istedikleri, Lozan'da Türkiye'nin boğazlar meselesi hususunda Rusya ile Büyük Britanya arasında bir denge siyaseti kullandığı ve beslediği farklı noktalarda Büyük Britanya'yı kolay hâle getirmek için boğazlar meselesinde Rusya'nın istediği şekilden ziyade Büyük Britanya'nın arzu ettiği şekle yaklaşan bir hal sureti kabul ettiği belirtilir. 1923 Lozan Muahedesi gereğince uluslararası bir komisyon kurulduğu, boğaz sahilleri gayri askerî bir muntika kabul edildiği ve Karadeniz sahili olmayan devletlerin savaş gemilerine bu denize girmek hususunda geniş bir serbesti verildiği ifade edilir.

Carr, bu tedbirleri sabık düşman diye nitelediği Türk arazisine ait önemli noktaların gayri askerî muntika kabul edilmesini ve uluslararası bir komisyon tarafından kontrol edilmesini hemen savaş sonrası ruhun görünümü olarak kabul eder. Bunlar her tarafta tatbik edilmiş olması halinde işin başkalaşabilir olacağı, ancak bu mülkiyet hakkını kısıtlayan şerhler, sırf savaşı kaybetmiş oldukları için düşmanlarına konulan cezanın bir kısmı gibi anlaşıldıkça er geç yıkılmaya mahkûm olduğu üzerinde durur ve boğazların, sonsuza değin gayri askerî muntika halinde kalamayacağını hatırlatır.

Toynbee; Alman ordusunun kimseden izin almaksızın 7 Mart 1936 gününde gayri askerî bir hâle getirilen Ren Havzası'nı yeniden işgal ettiğini, 10 Nisan 1936'da Türkiye Hükûmeti, Lozan'da imzalanan boğazlar mukavelenamesinin yükümlülüğü bulunan devletleri boğazlar meselesi etrafında görüşülmek üzere yeni bir konferansa katılmaya davet ettiği, Türkiye'nin boğazlar sahilinde kendine ait gayri askerî muntikaları tekrar askerileştirmek istediğini açıkça bildirdiği, haklı olarak içinde bulunulan dünya vaziyeti içinde güvenlik noktası niteliğini taşıyan gayri askerî bir muntikanın her hangi bir zamanda her hangi bir kimse tarafından ansızın zapt edilmeye maruz kalabileceğini ifade ettiği, Türkiye'nin kendine ait olup, gayri askerî bir halde bulunan muntikaları tekrar askerileştirmek istediği, fakat istediğini kuvvetle değil anlaşma suretiyle elde etmek arzusunda olduğunu, Lozan

Antlaşması'nın yükümlülerinin Türkiye'nin bu müzakere teklifini reddedecek oldukları takdirde, Türklerin Alman örneğine göre davranacağını (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı 030 10 0 0 63 424 22 (6)) ve askeri doğruca mıntıkalara sevk edeceklerini bildiklerini, bundan dolayı Türk teklifini kabul ettiklerini ve 1936 Montrö Konferansı'nda Lozan Mukavelesini'nin yerine geçmek üzere yeni bir boğazlar sözleşmesi müzakere edildiği belirtilir.

1923'te Lozan'da olduğu gibi Montrö 1936 Konferansı'nda da Büyük Britanya ve Rusya'nın birbirilerine aksi amaçlar güttüğü ve Türkiye'nin ikisi arasında denge tesis edecek vaziyette bulunduğu, fakat bu kez neticede Rusya'nın ve Türkiye'nin istediklerinin önemli bir kısmını elde ettikleri belirtilir. Gelişmelerden başlıca yararlananın Türkiye olduğu, zira Montrö'de 1936'da imzalanan Boğazlar Sözleşmesi ile gayri askerî mıntika ve boğazlar komisyonunun ortadan kalktığı, Türk topraklarının bir kere daha boğazlara tahakküm ettiği ve Türk kara suları dâhilinde uluslararası seyrüseferi düzenleyen yeni hükümlerin uygulamalarının bir kere daha Türk ellerine geçtiği belirtilir. Keza Rusya'nın yeni seyrüsefer düzeninden geniş kazanç elde ettiği, Karadeniz'de sahili bulunan ülkelerin Karadeniz'den boğazlar yoluyla Akdeniz'e miktar ve tonaj sınırlaması olmaksızın her cinsten ve her boyda üstünkörü savaş gemisi gönderebilmekte oldukları, buna karşılık diğer devletler, boğazlar yoluyla Akdeniz'den Karadeniz'e hafif yüzeysel gemilerinden başka savaş gemisi göndermek hususunda bugün serbest olmadıkları, keza deniz altı gemisi, savaş gemisi, uçak gemisi veya sıradan zırhlı gönderememekte oldukları belirtilir. Gönderdikleri gemiler 21 günden fazla Karadeniz'de kalamamakta, dışardan gelerek herhangi bir zamanda Karadeniz'de toplanacak gemilerin tonaj toplamı ise o sırada Rusya'nın Karadeniz filosundan bir hayli aşağı olmak lazım geldiği, bir anlaşmaya varılıncaya kadar bu hususlar üzerinde sıkı bir pazarlık cereyan ettiği, fakat sözleşme imzalandıktan sonra İngiliz, Rus ve Türk bakış açısı tatmin eder mahiyette olduğunun kabul edildiği söylenir. Ancak, bütün bunlara rağmen boğazlar meselesinin tamamen halledildiğini söylemek güçtür. Zira "nihayet Rus eviyle bu evin Türk kapısı henüz ayrı ellerdedir" denilir.

Hâlen boğazlarla en çok ilgili bulunan üç devlet Türkiye, Rusya ve Büyük Britanya'nın birbirleriyle iyi münasebette oldukları, bu duruma önemli bir sebebinin ise içinde bulunulan zaman diliminde Hitlerin daha büyük Almanya'sının güney doğruya doğru nüfuz etmesi ve böylece genişleyen Almanya'nın son gölgesinin boğazlara kadar aksettirmesi ihtimalleri karşısında her üç devletin aynı suretle telaşa düşmesi olarak değerlendirilir. (CDAB, 030 10 0 0 63 424 22 (7)) Almanya kadar Rusya'nın, Büyük Britanya'nın ve Türkiye'nin Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Boğaziçi sahili ve suları etrafında oynanan devlet oyunlarında yeniden rol almakta olduklarının söylenebileceği ifade edilir. Carr, başkalarının da büyük devlet olma iddiasında bulunduğu ve günün birinde onların da işe karışmak isteyebileceğinden hareketle, boğazların sahibi olmasının, Türkiye'ye önemli rol temin ettiğini söyler ve Akdeniz'de cereyan eden İngiliz-İtalyan rekabeti karşısında Türkiye'nin durumuna dikkat çeker.

Toynbee, Türkiye'nin ilk hedefinin başkalarının kavgalarından uzak kalıp, kendi evini tanzim etmekle meşgul olduğunu, fakat ne olursa olsun Türkiye'nin Akdeniz'deki İngiliz-İtalyan münasebetlerine kayıtsız kalamayacağını, bunun sebebinin millî kalkınmasını henüz tamamlamamış olması olduğu, Türkiye'nin İspanya ve Portekiz'in toplamı büyüklüğünde ve kaynaklarının aşağı yukarı bu ülkelerinkine tekabül ettiği üzerinde durur. 1930'lu yıllar ile birlikte İtalya'nın Türkiye üzerinde amaç beslediğini ima etmek istemediğini, ancak dünya savaşında Büyük Britanya ve Fransa'nın, İtalya ile Türkiye'nin güneyinin yarısını İtalyan nüfuz bölgesi olarak kabul eden gizli bir anlaşma yapmış olduklarını, bu anlaşmanın hiçbir vakit bir şey ifade etmediği belirtilir. Türklerin bunu unutmadıkları, İtalya'nın henüz genişleme emelleri beslediğini, hâlbuki Britanya İmparatorluğu'nun daha ziyade genişlemeyi düşünmediğini bildiklerini söyler. Dolayısıyla, Akdeniz'deki İngiliz-İtalyan dengesinin Büyük Britanya aleyhine değişmesinin Türkler tarafından üzüntü ile karşılanabileceğini

düşündüğünü, geriye doğru Türkiye'nin Habeşistan meselesini, İtalya'nın içine girdiği bir macera olarak değerlendirdiği (Duman, 2020: 920) dolayısıyla onun hangi tarafa meylettiğini kestirmek hususunda yanılmamış olacağını hatırlatır.

Carr, Türkiye'nin bu konuya özgü tedbirli ve iyi dengeli bir siyaset takip ettiğini, Rus komşularıyla çok dostane münasebetler sürdürdüğünü, Balkanlardaki ve Yunanistan'daki eski düşmanlarıyla olan husumeti toprağa gömüp, hepsiyle oldukça iyi münasebetler içine girdiğini, İngiliz-Türk dostluğunun son 4-5 sene içinde büyük mesafeler kazandığını, Türkiye ile Almanya arasında da münasebetler mevcut olup, Türkiye'nin Büyük Britanya'dan ve Almanya'dan ciddi krediler almış olduğunu belirtir⁹.

SONUÇ

Türk boğazları, Asya ve Avrupa topraklarını birbirinden ayırdığı gibi birbiriyle de birleştirmiştir. Türk boğazları, sahip olduğu bu özeliği ile büyük devletlerin daima ilgisini çekmiştir. Osmanlı Devleti'nin Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz Boğazı'na sahip olması, onu bölgenin önemli bir gücü haline getirmiş, devam eden süreçte de Türk boğazları Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasında belirleyici bir unsur olarak kendini belli etmiştir.

Türk boğazları, geçmişte olduğu gibi bugün ve gelecekte de önem atfedilen bir konuma sahip olup, bölge ülkelerinin dünya denizleri ile bağlantılarını, yakaların güvenliğini sağlayan ve Karadeniz kıyılarındaki ulaştırma faaliyetlerini denetlemektedir.

İngiliz tarihçi Arnold J. Toynbee ve İngiliz siyaset bilimci ve tarihçi E. H. Carr, boğazların önemine ilişkin 1938 yılında kaleme aldıkları "Akdeniz, Türkiye ve Karadeniz Boğazları" başlıklı yazıda Toynbee, Türk boğazlarının diğer boğazlardan farkını ve pozisyonunu; Türk boğazlarının uluslararası boyut kazanmasını ve denge politikasının merkezine oturmuş olmasını; Boğazlar temelinde Türkiye'nin deneyimlerini ve tutumunu şu şekilde ortaya koymuştur.

Türk boğazları, sahip olduğu stratejik önem dolayısıyla Cebelitarık, Macellan, Danimarka boğazlarından farklı bir özelliğe sahiptir. Bu fark, onun Akdeniz'i tamamen kuşatan karaların ayrılmış olduğu üç dar geçidin tamamının ve her iki sahilinin sadece bir devletin hâkimiyeti altında ve Akdeniz-Karadeniz arasındaki dar su geçitlerinin Avrupa ve Asya sahillerinin Türkiye dâhilinde bulunmasıdır. Ayrıca, Karadeniz'in bir okyanusla birleşik olmamasına rağmen bir kıta şeklinde nitelenebilecek dünyada tek bir hükûmet idaresi altında bulunan, devasa arazi parçasının öncelikle en büyüğü ve el sürülmemiş tabii kaynaklara ve yerleşilmeye hazır boş arazi ile dolu olan Rusya'nın sahillerini yıkamaktadır.

Bir evin kapısı haricinde bütün bina bir adamın ve yalnız kapısı bir diğerinin kendi sorumluluğundadır. Dolayısıyla Boğazlarla ilişkili gizli olan zorluk yenilebilirse de siyasi faaliyetlerde bu zorluk göz ardı edilmemelidir.

Osmanlı Devleti'nin daralması, Rusya'nın Karadeniz'i hedef olarak benimsemesi, boğazları diğer dünya devletlerinin de gündemine dâhil etmiştir. Osmanlı Devleti, 19. Yüzyıl ile birlikte başlıca

⁹ Toynbee, Türkiye'nin güzel, millî servetinin gelişmesi işi birden fazla büyük sanayi ülkesinin Türklerle birlikte mesaide bulunmasına bol bol müsait olduğu, Türklerin, ülkelerini geliştirmek hususunda zeki oldukları, son 10-15 sene içerisinde demiryolu inşaatı ve makineleştirilmiş ziraat sahasında harikalar yarattıkları, Eski Cumhurreisi Atatürk Hükûmeti'nin ilk yıllarında yabancı yardımına asgarî müracaat şartıyla bu aciliyet arz eden işlerin görülmesi için büyük bir gayret sarf edildiği, çünkü Türklerin 19. Yüzyılda yabancı taşıyıcılara olan borçlardan kötü hatıralar muhafaza ettikleri, o zamanlar modern iş hayatında Türklerin tecrübesiz oldukları, aldıkları borçları pek kârsız kullandıkları ve faizin oluşturduğu, içinde bulunulan zamanda ise kendilerini modern tekniğin her sahasında sıkı bir staja tâbi tutmuş olmaları itibarıyla işin büsbütün başkalaşmış olduğu belirtilir. Bazı kimselerin yapıcı bir gelişme amacıyla girişilen yeni faiz siyasetini iktisadî bakımlardan değil de siyasi bakımlardan bir nevi şüphe ile karşıladığını görmenin de mümkün olduğunun söylenebileceğini dile getirir; (CDAB, 030 10 0 0 63 424 22 (9))

devletlerin anlaşmazlıklardan istifade etmiş, izlediği denge politikasının odağına boğazları koymuştur.

Karadeniz'in harici ülke ticaretine açılması, Batılı ülkelerin iktisadî beklentileri istikametinde boğazların önemini daha da artırmış, Rusya'nın ve Fransa'nın Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetleri, sömürge yollarının güvenliği dolayısıyla, İngiltere'nin mevcut durumdan memnuniyetiyle Osmanlı Devleti lehinde tutum içinde olması, Türk boğazlarının uluslararası bir nitelik elde etmesinin yolunu açmıştır. Osmanlı Devleti, boğazlar aracılığıyla toprak bütünlüğü korunmuş ve devam eden süreçte de Avrupa devletleri arasında sayılmıştır. Ancak, gelişmelerin arzu edildiği gibi gitmemiş ve azınlıkların milletleşme süreçleri hız kazanmıştır. İngiltere'nin 1878 tarihi ile birlikte izlediği politika değişmiş, Osmanlı Devleti'nin toprakları paylaşılmış, Ruslar boğazların uluslararası olması gerektiğini işlerken, İngiltere boğazları Osmanlı Devleti ile çözüme kavuşabilecek bir mesele olarak değerlendirmiştir. Osmanlı Devleti, Rusya ve İngiltere karşısında daralan hareket alanını Avrupa'da yeni bir güç olarak beliren Almanya'nın yanında görmüştür.

Dünya politikasının geniş sahasında büyük değişiklikler oldukça, Türkiye'nin, Büyük Britanya'nın ve Rusya'nın boğazlar hususundaki vaziyetleri değişmek eğilimi gösterecektir. I. Dünya Savaşı'nda bir taraftan Büyük Britanya ile Rusya, diğer taraftan Almanya ile Türkiye karşı karşıya çarpışır. Savaş neticesinde sahne Rus ihtilali ve Almanya'nın yıkımı ile yine değişir.

Rusya'nın Bolşevik olması neticesi Rus-İngiliz ittifakı bozulur. Büyük Britanya ile Rusya arasında 19. Yüzyıl da tanık olunan menfi münasebetlere geri dönülür. Almanya'nın yıkılmasıyla Türkiye korumasız kalır. Türkiye, tarihte ilk kez olarak Büyük Britanya'nın mevcudiyetini tehdit ediliyle karşılaşır. İtilâf devletlerinin Türkiye'ye yüklemeye çalıştığı barış şartları ağırdır. Böyle bir durumda Türkiye'nin eski düşmanı olan ve bu kez yeni düşmanı Büyük Britanya ile arası açılmış olan Rusya'ya yönelir. Savaşın sonunda Sovyet Rusya ile Türkiye arasında bir menfaat birliği ortaya çıkmıştır. İngilizler, 1918 mütarekesiyle Türkleri, İngiliz donanması lehine boğazları açmaya mecbur etmeye çalışırken boğazlar üzerindeki bu baskıda iki amaç güderler; bu amaçlardan ilki düzenledikleri ağır barış şartlarını kabul ettirebilmek için Türkiye'yi korkutmak, ikincisi de Karadeniz çevresinde henüz Bolşeviklerle mücadele etmekte olan Beyaz Ruslara mühimmat sevk etmektir.

Netice itibarıyla İngiltere'nin her iki amacı da akamete uğramıştır. Rusya'da beyazların kızillara mağlup olduğu ve Türkiye'de de Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk tarafından imza edilen barış şartlarına karşı millî ayaklanma tahrik edilerek, müttefikler, 1923 yılında Lozan'da yeni bir barış müzakeresine mecbur edilir.

Lozan'da halledilmesi gereken işlerden birisi boğazlar meselesidir. Bu mesele etrafında cereyan eden müzakerelerde taraflardan her birinin siyasetini en son tecrübesine dayandırmıştır. İngilizler, Çanakkale ve Karadeniz boğazlarının her iki sahilini askersiz bir hâle getirmek ve boğazlar yoluyla seyrüseferde İngiltere'nin uluslararası bir komisyonun kontrolü altında boğazları açık tutmaya, Sovyet Hükûmeti de Rusya'daki antibolşevik kuvvetlere boğazlar yoluyla yine İngiliz silahı gönderilmesine engel olmaya çalışırlar. Türkler ise boğaz sahilleri üzerinde yeniden elde ettikleri hukukun, hükümlerinin muhafazasını sağlama almak isterler. Lozan'da Türkiye'nin boğazlar meselesi hususunda Rusya ile Büyük Britanya arasında bir denge siyaseti kullandığı ve farklı noktalarda Büyük Britanya'yı kolay hâle getirmek için boğazlar meselesinde Rusya'nın arzu ettiği şekilden ziyade, Büyük Britanya'nın arzu ettiği şekle yaklaşan bir durumu kabul eder.

10 Nisan 1936'da Türkiye Hükûmeti, Lozan'da imzalanan boğazlar mukavelenamesinin yükümlülüğü bulunan devletleri boğazlar meselesi etrafında görüşülmek üzere yeni bir konferansa katılmaya davet eder. Türkiye, "kendi evinin efendisi olmak arzusunda" dır ve boğazların kapısını başka milletlerin kendisinden izin almadan, dilediği şekilde istedikleri istikamete geçmek için kullanmalarını mümkün kılacak derecede açmak istemezler. Türkiye'nin boğazları kontrol altında tutması bir gerekliliktir. Türkiye için işin lüks yanını budur. Ancak bu yanın tehlikeli bir lüks olması da

muhtemeldir. Türkiye, bu kontrolü sadece öncesi amacı olan kendi bağımsızlığını devam ettirmek için elde bulundurmamak değil, aynı zamanda dünya politikasının büyük devlet oyununda bir rol almak yolunda kullanmaktadır. Türkiye boğazlar sahilinde kendine ait gayri askerî muntıkaları tekrar askerileştirmek istediğini açıkça bildirir. Türkiye'nin kendine ait olup, gayri askerî bir halde bulunan muntıkaları tekrar askerileştirmek ister. Fakat istediğini kuvvetle değil anlaşma suretiyle elde etmek arzusunda olur. Lozan Antlaşması'nın yükümlülerinin Türkiye'nin bu müzakere teklifini reddedecek oldukları takdirde, Türklerin Alman örneğine göre davranacağı ve askeri doğruca muntikalara sevk edecekleri bilinir. Dolayısıyla Türk teklifi kabul edilir ve 1936 Montrö Konferansı'nda Lozan Mukavelesinin yerine geçmek üzere yeni bir boğazlar sözleşmesi müzakere edilir.

1923'te Lozan'da olduğu gibi Montrö 1936 Konferansı'nda da Büyük Britanya ve Rusya birbirine karşıt amaçlara sahip oldukları ve Türkiye'nin ikisi arasında denge tesis edecek vaziyette bulunur. Fakat bu kez Rusya ve Türkiye istediklerinin önemli bir kısmını elde eder. Gelişmelerden başlıca yararlanan Türkiye olmuştur. Zira Montrö'de 1936 da imzalanan boğazlar sözleşmesi ile gayri askerî muntika ve boğazlar komisyonunun ortadan kalkar, Türk kara suları dâhilinde uluslararası seyrüseferi düzenleyen yeni hükümlerin uygulamaları bir kere daha Türk ellerine geçer. Keza Rusya da yeni seyrüsefer düzeninde geniş kazanç elde etmiştir. Ancak bütün bunlara rağmen boğazlar meselesinin tamamen halledildiğini söylemek güçtür. Zira "nihayet Rus eviyle bu evin Türk kapısı henüz ayrı ellerdedir".

1941 yılında Hitlerin daha büyük Almanya'sının güney doğuya doğru nüfuz etmesi ve böylece genişleyen Almanya'nın son gölgesini boğazlara kadar aksettirmesi ihtimalleri karşısında Türkiye, Rusya ve Büyük Britanya endişeye kapılmışlar ve müspet ilişki içinde olmuşlardır.

Türkiye'nin ilk hedefi, başkalarının kavgalarından uzak kalıp, kendi evini tanzim etmektir. Ancak, Türkiye'nin Akdeniz'deki İngiliz-İtalyan münasebetlerine kayıtsız kalamaz. Türkler, İtalya'nın henüz genişleme emelleri beslediğini, halbuki Britanya İmparatorluğu'nun daha ziyade genişlemeyi düşünmediğini bilirler.

Boğazlar. savaş zamanında Türkiye'nin elini güçlendirmiş, ancak, savaş zamanı geçiş rejiminin tatbiki ve geçişlerin denetlenmesi hususu savaşan taraflar ile Türkiye'yi muhatap kılmıştır. Boğazlar, Türk dış politikasında belirleyici olduğu gibi muhtelif ülkelerin dış politikalarında da gözden ırak tutulmaması gereken bir olgu olarak görülmüştür.

<i>"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları:</i>	
Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.	

<i>The following statements are made in the framework of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":</i>	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Double-Blind Peer Review:	External-independent
<i>This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.</i>	

KAYNAKÇA

- Atak, M. S. (1947). *Türkiye'nin Kapısı Boğaz*. Ankara.
- Ayhan, İ. Z. (2015). Soğuk Savaş Sonrası Rusya'nın Karadeniz Stratejisi. *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 3(2), 1-22.
- Bal, R. (2013). Propagandadan Hakikate Bir Tarihçinin Dramı: Arnold Joseph Toynbee. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 12(24), 61-91.
- Bayur, Y. H. (1991). *Türk İnkılâp Tarihi*, (3. Cilt). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bayur, Y. H. (1995). *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*. Ankara: TTK Basımevi.
- Bayur, Y. H. (1974). *XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri*. Ankara: TTK Basımevi.
- Bilsel, C. (1948). *Sovyet Rusya- Türk Notaları Işığında Türk Boğazları*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (CDAB), 030 10 0 0 63 424 22 (1).
- CDAB, 030 10 0 0 63 424 22 (2).
- CDAB, 030 10 0 0 63 424 22 (3).
- CDAB, 030 10 0 0 63 424 22 (4).
- CDAB, 030 10 0 0 63 424 22 (5).
- CDAB, 030 10 0 0 63 424 22 (6).
- CDAB, 030 10 0 0 63 424 22 (7).
- CDAB, 030 10 0 0 63 424 22 (9).
- Duman M. (2020). 1935 Yılı Dış Politika Raporları Doğrultusunda Türkiye'nin Uluslararası Gelişmelere Bakışı. *Turkish Studies-Historical Analysis*, 15(3), 915-930.
- Edward Hallett Carr. (2024). https://web.archive.org/web/20160322151418/http://www.iletisim.com.tr/kisi/edward-hallett-carr/5161#.V_eUA4-yNBc (Erişim Tarihi: 13.08.2024).
- Erdaş, S. Sadık, (2000). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Boğazları (1841-1943). (Yayımlanmış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Erim N. (1953). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasal Metinleri*, (C.1). Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Erkin, F. C. (1968). *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*. Ankara: Başnur Matbaası.
- Fırat, H. (1950). *Türk Boğazları ve Önemi*. İstanbul: Deniz Basımevi.

- Gedikli Berber, Ş. (2008). *Tarihî Açından Türk Boğazları Meselesi (1833-1936)*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı.
- Genelkurmay Başkanlığı, (2002). *100 Soruda Türk Boğazları Montreux Boğazlar Sözleşmesi*. Ankara.
- Harp Akademileri Komutanlığı, (1987). *Lozan Antlaşması, Montreux Sözleşmesi ve Paris Sözleşmesi*. İstanbul.
- İzbırak, R. (1964). *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Mat. ve Tic. Ltd.
- Kabakçı, E. (2012). Arnold J. Toynbee. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 0(41), 272-274.
- Karal Enver Z. (1983). *Osmanlı Tarihi*. (C. V). Ankara: TIK Basımevi.
- Kavalalı Mehmed Ali Paşa <https://islamansiklopedisi.org.tr/kavalali-mehmed-ali-pasa> (Erişim Tarihi: 13.08.2024).
- Sander O. (1989). *Siyasi Tarih. İlkçağlardan Dünya Savaşı Sonuna Kadar*. Ankara: Imge Yayınevi.
- Tukin, C. (1947). *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*. İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Türkgeldi, A. (1948). *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*. Ankara.
- Uçarol R. (1982). *Siyasi Tarih*. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- Vank, M. D. (1998). *Boğazların Hukuki Rejimi ve Türk Boğazları*. Ankara.
- Yücel, Y. & Sevim, A. (1990). *Türkiye Tarihi (Osmanlı Dönemi 1300-1556)*. II, Ankara.

Finansal Hizmet Pazarlamasında Yapay Zeka Kullanımı*

Doç. Dr. Bilge Karamehmet Altuntaş

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7337-4703>

İstanbul Medipol Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, İstanbul – TÜRKİYE

Prof. Dr. Ayşen Akyüz

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0634-9601>

İstanbul Medipol Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, İstanbul – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 11.08.2024

Kabul: 26.09.2024

On-line Yayın: 30.09.2024

Anahtar Kelimeler

Pazarlam
Dijital Pazarlama
Finansal Hizmet Pazarlaması
Yapay Zeka
Sohbet Robotları

Araştırma Makalesi

* Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.77850>

Öz

Günümüz pazarlama dünyasının her alanında artık dijital hizmetler kullanılmaktadır. Bankacılık ve finans hizmetleri pazarlaması alanında da dijitalleşme kaçınılmaz olmuştur. Finansal hizmet pazarlamasında yapay zekanın "insan gibi" işlemleri sayesinde kullanıcıların/yatırımcıların yapay zeka uygulamalarına oldukça uyumlu hareket ettikleri görülmektedir.

Teknolojinin ve yapay zekanın finansal hizmetlerdeki işlemleri kolaylaştırması, tüketici kullanım kolaylığının sağlanması, zaman ve maliyet tasarrufu sağlamıştır. Bu sayede; fazla çaba gerektiren işlerin ne denli kolaylaştığı görülmüştür. Makine öğrenmesi, fintek, chatbot, sanal asistan, yüz tanıma gibi kavramların hayatımıza girmesiyle birlikte işlem hızının arttığı ve maliyetlerin azaldığı görülmektedir. Her ne kadar bu kavramlara başta ön yargılı olursa da artık müşterilerin bu uygulamaları hayatlarının bir parçası haline getirdiği görülmektedir.

Pazarlamada önem taşıyan güven kavramı, finansal hizmet pazarlamasında teknoloji kullanımı sayesinde bir adım öne çıkmıştır. Müşterilerin finansal hizmet teknolojilerini kullanırken güven duyması bankalar için büyük bir fırsat oluşturmuştur. Bu fırsatı değerlendiren finansal hizmet sağlayıcılarının bir adım önde olduğu düşünülmektedir.

Yeni teknolojiler konusunda hevesli olan yeni nesil müşterilerin bu konuda daha hızlı adaptasyon yaşadığı düşünülmektedir. Finansal hizmetlerde dijital teknoloji ve yapay zeka uygulamalarının kullanılması, büyük bir inovasyon olarak görülmektedir. Bu teknoloji sayesinde doğal dil ile sohbet edebilen sanal robotlar, yüz tanıma özelliği / retina tarama özelliği sunan bireysel hesap girişleri, dinamik yatırım önerileri, sanal asistanlar gibi birçok uygulama bulunmaktadır.

Bu çalışmada öncelikle yapay zeka konusunda literatürde yer alan çalışmalar incelenmiş, ardından finansal hizmetlerdeki yapay zeka uygulamalarına değinilmiştir. Bu çalışmanın gelecekteki finansal hizmet pazarlaması konusunda çalışma yapan akademisyenlere ve profesyonellere kaynak oluşturması beklenmektedir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Karamehmet Altuntaş, B. & Akyüz, A. (2024). Finansal Hizmet Pazarlamasında Yapay Zeka Kullanımı. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, 17(101), 329-1340.

*The Use of Artificial Intelligence in Financial Services Marketing**

Assoc. Prof. Dr. Bilge Karamehmet Altuntaş

Istanbul Medipol University, Faculty of Communication, Department of Public Relations and Advertising, Istanbul – TÜRKİYE

Prof. Dr. Ayşen Akyüz

Istanbul Medipol University, Faculty of Communication, Department of Public Relations and Advertising, Istanbul – TÜRKİYE

Article History

Submitted: 11.08.2024

Accepted: 26.09.2024

Published Online: 30.09.2024

Keywords

Marketing

Digital Marketing

Financial Service Marketing

Artificial Intelligence

Chatbots

Research Article

* This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.77850>

Abstract

Digital services are now used in every field of today's marketing world. Digitalization has also become inevitable in the field of banking and financial services marketing. In financial services marketing, thanks to the "human-like" operations of artificial intelligence, it is seen that users/investors act quite compatible with artificial intelligence applications.

The facilitation of transactions in financial services by technology and artificial intelligence, ensuring consumer ease of use, and saving time and cost. In this way, it has been seen how much easier the tasks that require a lot of effort have become. It is seen that transaction speed has increased and costs have decreased with the introduction of concepts such as machine learning, fintech, chatbots, virtual assistant, and facial recognition into our lives. Although there was prejudice against these concepts at first, it is seen that customers have now made these applications a part of their lives.

The concept of trust, which is important in marketing, has come to the forefront thanks to the use of technology in financial service marketing. The trust that customers feel while using financial service technologies has created a great opportunity for banks. It is thought that financial service providers who evaluate this opportunity are one step ahead.

It is thought that new generation customers who are enthusiastic about new technologies adapt more quickly in this regard. The use of digital technology and artificial intelligence applications in financial services is seen as a major innovation. Thanks to this technology, there are many applications such as virtual robots that can chat with natural language, individual account logins that offer facial recognition / retina scanning features, dynamic investment suggestions, virtual assistants.

In this study, firstly, studies in the literature on artificial intelligence were examined, then artificial intelligence applications in financial services were discussed. It is expected that this study will be a resource for academics and professionals working on financial service marketing in the future.

GİRİŞ

Yapay zeka günümüzde hayatın hemen hemen her alanında kullanım alanı bulan, oldukça fazla kullanılan ve sürekli geliştirilen bir üründür. Kullanım alanı öyle gelişmiştir ki akıllı saatlerdeki dikte uygulamalarından, müşteri hizmetleri cevaplama sistemi otomasyonlarına, mobil müzik uygulamalarındaki önerilen şarkılara, elektronik alışveriş uygulama / sitelerindeki ürün önerilerine, arama motorlarındaki arama geçmişindeki bırakılan izler neticesinde karşımıza çıkan reklamlara kadar kendine yer bulmaktadır.

Yapay zeka ile kurulan modellemeler neticesinde, gelecekteki olumlu veya olumsuz ihtimalleri hesaplayan otomasyon sistemleri ile karar alma eylemi hızlanmaktadır. Böylece anlık ekonomik, dijital, sosyal veya iletişim teknolojilerindeki değişimlere adapte olabilen hızlı karar alabilen ve eyleme geçerken yapay zeka tabanlı otomasyonlardan destek alan işletmeler bu rekabet ortamında bir adım öne çıkabilmektedir. İşletmelerin gelecekte yapacakları üretimler açısından; karşılaşılabilecekleri riskleri en aza indirerek hareket etmeleri, işletmelerin gelir ve itibar, marka kişiliğine uyum, marka değerinin artırılması gibi olumlu sonuçlar elde etmelerini sağlayacaktır.

Yapay zeka sayesinde manuel olarak yapılan işlerin ortadan kaldırılması sayesinde hem iş gücü ve maliyet hem de zaman verimliliği sağlanabilmektedir. Bu sayede entellektüel sermayenin strateji oluşturma fırsatı artmaktadır. Zaman kavramının maliyet olduğunu bilen işletmelerin işleri bu sayede oldukça kolaylaşmaktadır.

Türk finans işletmeleri tüm dünyada olduğu gibi yapay zeka kullanımını benimseyerek faaliyet göstermektedir. Bu sayede veri odaklı ve etkili hizmetler sunma kapasitelerini artırmaktadırlar. Gelecekte finans sektörüne yapay zekanın daha fazla entegre edilmesiyle birçok farklı fırsatın da ortaya çıkabileceği görülmektedir. Birçok Türk bankası temelini yapay zekanın oluşturduğu bootcamp'ler geliştirerek bu alandaki inovasyonları takip etmektedir.

Türkiye'de bankacılık sektöründe kullanılan yapay zeka örneklerinin ilk sırasında sanal asistanlar bulunmaktadır. Bu asistanların gelişimi gün geçtikçe artmakta, yapabilir oldukları işlem sayısı gözle görülür biçimde yükselmektedir.

Dijital çağın gelişi müşteri hizmetlerinin doğasını dönüştürmüş, geliştirmiştir. Yüz yüze etkileşim artık bir gereklilik değildir; hizmet çalışanları artık bilgisayar aracılığı ile gerçekleştirdikleri iletişim yoluyla müşterilere doğrudan yardımcı olabilir (Li ve Wang, 2023). Sohbet robotlarının (chatbot) kullanımı, insan hizmet personelinin iş yükünü önemli ölçüde hafifleterek işgücü maliyetlerini düşürürken şirketlerin genel operasyonel verimliliğini artırmaktadır. Konuşma tabanlı etkileşim, dijital çağda giderek insan-makine etkileşiminin ana akımı haline geliyor. Bu arada, AI'daki (yapay zeka) sürekli yenilikçi atılım, dünya çapında teknik araştırmaların odak noktası olmuştur. Deloitte araştırması, küresel AI pazarının 2019'a kadar 1,9 trilyon ABD dolarına ulaştığını ve 2025'e kadar 6 trilyon ABD dolarını aşmasının beklendiğini, 2017'den 2025'e kadar %30'luk bir bileşik büyüme oranına sahip olduğunu göstermektedir (Deloitte, 2020).

Finansal hizmetler ve bankacılık sektöründe internet aracılığı ile yapılan hesap bakiyesi öğrenme, işlem özeti alma, para transferi gerçekleştirme, kredi kartı işlemleri, yatırım işlemleri, döviz – altın alım satım işlemleri, limit arttırma, hesap açma gibi işlemler yapılabilmektedir.

Finansal teknoloji hizmeti sunan işletmelerin müşterilerine dinamik/ statik sanal kart oluşturma imkanı sunması sayesinde güvenli şekilde alışveriş yapma fırsatı bulan müşteriler, bankacılık alanındaki teknolojik gelişmelere karşı ön yargılarını bu sayede kırabilmektedir. Ayrıca teknolojiye ayak uyduran finansal hizmet şirketleri ile bankalar; parmak izi teknolojisi, yüz tanıma teknolojisi, retina tanıma teknolojisi, dinamik sanal asistan, chatbotlar (sanal sohbet robotları) gibi uygulamalar da sunmaktadır. Bu uygulamalar sayesinde müşterilerin finansal hizmet alımı sırasında ihtiyaç duydukları "güven" duygusunun daha görsel-dokunsal bir yönünü ortaya çıkarmış olmaktadır. Bu sayede müşteri memnuniyeti ve ardından müşteri sadakatinin oluşması beklenmektedir.

Yapay Zeka ve Sohbet Robotları (Chatbots)

Son teknolojilerin bir araya gelmesi, dünya çapında endüstrileri ve ekonomileri yeniden

şekillendiren dönüştürücü eğilimlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu eğilimlerin en belirginlerinden biri, endüstriyel sektörlerde yapay zeka (AI) ve makine öğrenme tekniklerinin uygulanmasını gerektiren endüstriyel yapay zekanın (INAI) hızla ilerlemesidir (Kuang vd., 2024a; Liu vd., 2020).

Yapay zekanın çeşitli tanımları bulunmaktadır. Yapay zeka, belirli görevleri yerine getirmek üzere programlanmış, insan benzeri akıllı faaliyetleri ifade etmektedir (Goodfellow vd., 2016; Russell vd., 2016). Yapay zekanın insanlar gibi düşünme yeteneğine sahip olduğuna ve başlangıçta kamusal alanlarda ve sosyal yaşamda insanlar tarafından gerçekleştirilen belirli rolleri ve görevleri yerine getirmek için kullanılabilmesine inanılmaktadır. Bu yeteneğin sürekli artması insanların öğrenme özelliklerine benzetilebilir ve hatta bazı durumlarda insanlardan daha iyi bile olabileceği görüşü öne sürülmüştür (Goralski & Tan, 2020). Yapay zekanın öğrenme, konuşma ve diğer bilişsel işlevler gibi insan özelliklerine sahip sistemleri gerçekleştirdiği düşünülmektedir. Yapay zekanın; makine öğrenimi, derin öğrenme, doğal dil kullanma, robotlar da dahil olmak üzere bir dizi teknolojiyi içerdiğini ve gelişmiş tahmin teknolojileri olarak tanımlanabileceğini düşünülmektedir. (Agrawal vd., 2019). Bir diğer görüş olarak, yapay zekanın görüntü işleme, doğal dil işleme, robotik, makine öğrenimi ve diğer teknolojileri entegre eden bir bilişsel bilim olduğu savunulmaktadır (Lee vd., 2018).

Yapay zekanın başlangıçta insan katılımı gerektiren karmaşık görevleri tamamlayabilen bir teknoloji olduğuna inanan araştırmacılar bulunmaktadır. Yapay zekanın başlıca avantajı olarak çok karmaşık bir veri analizi ortamında bile milisaniyeler içinde analiz edebilmesi ve karar alabilmesi özelliği olarak ortaya konulmuştur (Iafate, 2018). Benzer şekilde yapay zekanın mevcut verileri esnek bir şekilde öğrenerek belirli görevleri yerine getirme yeteneğine sahip olduğu öne sürülmüştür (Kaplan & Haenlein, 2020). Öyle ki yapay zekanın insan yaratımıyla benzer eserler üretebileceğini tartışan çalışmalar (Çelik, 2024) yapılmıştır.

Yapay zeka (AI) teknolojiyle güçlendirilen sohbet robotları son yıllarda müşteri hizmetlerine dahil edilmiştir. Bunlar, kullanıcılarla doğal dilde sohbet eden bilgisayar programlarıdır (Shawar ve Atwell, 2007). İnsanlar nasıl ki birbirleriyle iletişim kurmak için kendi dillerini kullanmak istiyorlarsa teknolojik aletleri kullanırken de dillerini kullanmak isterler (Zadrozny vd., 2000). Yapay zeka (AI), 'dördüncü' sanayi devrimini iletmenin anahtarı olarak görülmüştür (Liu vd., 2020). Yapay zeka, üretim, finans, eğitim, tıbbi bakım, lojistik vb. alanlarda giderek daha fazla uygulanmakta, insanların hayatlarını daha akıllı hale getirmekte ve tüm toplumu zeka yönünde evrimleştirmektedir (Miller, 2019).

Geçmişte yapay zeka ile yapılan çalışmalar olsa da (Buchanan ve Shortliffe, 1984; Chandrasekaran vd., 1989) son dönemde konuyla ilgili çalışmalar hız kazanmıştır. Akademik çalışmaların kimilerinde "açıklanabilir yapay zeka" (explainable AI) olarak, fikir alma (DARPA, 2016) ve popüler medyanın içeriğinde de kendine yer edinmiştir. Bununla birlikte birçok yapay zeka uygulamasının etik kaygılar (Angwin vd., 2016) ve kullanıcıları adına güven eksikliği (Linegang vd., 2006; Stubbs vd., 2007) nedeniyle sınırlı bir ilgi gördüğüne veya hiç sahiplenilmediğine dair görüşler bulunmaktadır.

Günümüzdeki yapay zekaya karşı geliştirilen algı daha şeffaf, yorumlanabilir veya açıklanabilir sistemler inşa ederek, kullanıcıların akıllı araçları anlamak ve dolayısıyla yapay zekaya duydukları güvenin artacağı (Chen vd., 2018; Hayes & Shah, 2017; Mercado vd., 2016) ortaya konulmaktadır.

Endüstriyel yapay zeka (INAI), endüstriyel sektörlerde yapay zeka (AI) ve makine öğrenimi tekniklerinin uygulanmasını gerektirmektedir (Liu vd., 2020). Yapay zeka odaklı analitiğin dağıtımı, yatırımları sürdürülebilir projelere ve girişimlere yönlendirebilen veri odaklı karar almayı kolaylaştırmaktadır (Abakah vd., 2023). Bununla birlikte endüstride sıklıkla karşılaşılan iklim riskleri ve sorumlu yatırım projeleri için toplumsal talepler konusunda artan farkındalıkla yönlendirilen finans kuruluşları, çeşitli yatırım fırsatlarıyla ilişkili çevresel riskleri değerlendirmek için yapay zekadan yararlanmaktadır. Böylece finans aktörleri portföylerinin çevresel etkilerine ilişkin daha derin bir öngörü elde edebilir (L. Chang vd., 2023). Yapay zekanın endüstriyel süreçlere entegre edilmesi, Schumpeter'in Teknolojik Yenilik Teorisi'nde özetlendiği gibi üretim tekniklerini dönüştürmekte ve ekonomik paradigmaları etkilemektedir (Kuang vd., 2024b). Bu teori, teknolojik gelişmelerin ekonomik yapıları ve uygulamaları yeniden şekillendirmedeki yıkıcı etkisini vurgulamaktadır.

Yapay zekanın birçok alt çalışma alanı (Miller, 2019) bulunmaktadır. Bunlar, yorumlanabilirlik ve açıklanabilirlik (Angwin vd., 2016), verilen kararları insanlara net ve anlaşılır bir şekilde açıklamak, yapılan açıklamanın uygulamaları ve otonom temsilcinin kararlarını haklı çıkarmak (Hayes & Shah, 2017; Mercado vd., 2016), makine öğrenme modellerinde hata ayıklama (Kulesza vd., 2015), tıbbi karar verme (Fox vd., 2007), kategorizasyon yapanların tercihlerini açıklama (Ribeiro vd., 2016) gibi birçok farklı alt çalışma alanı vardır.

Bilgi ve üretim teknolojilerinin derin kaynaşmalarının teşvik edilmesine dayanarak, yeni nesil yapay zeka teknolojilerinin ticarileştirilmesine vurgu yaparak yapay zeka teknolojisinin reel ekonomiyle daha fazla bütünleşmesini teşvik etmeye çalışılmaktadır. Örneğin; Çin, yapay zeka alanında verimli sonuçlar üretmiş ve imalat, finans, eğitim, tıbbi görüntüleme dahil olmak üzere çeşitli üretim sektörlerinde yapay zekanın uygulanmasında belirli avantajlar yaratmıştır (Xiao ve Liu, 2019). Yapay zeka, birçok sektörde inovatif gelişmelerin olmasına olanak sağlamıştır. İnovasyon sürecinin en temel yönü, bilginin üretilmesi ve uygulanması (Eisenhardt ve Santos, 2002) ve 'müşterinin sesinin' dahil edilmesidir (Griffin & Hauser, 1991).

Sosyal ağ siteleri ve sosyal medya, pazar araştırması için yeni bir yaratıcı ve etkileşimli boyut sağlamıştır (Roberts vd., 2017) ve 'müşterinin sesi' için bir kanal sağlamıştır. Teknolojik gelişmeler, müşteri ihtiyaçlarını anlama yeteneğini daha da artırmıştır. Böylece müşterilerle ve müşteriler arasında devam eden diyalogları 'dinleme' uygulamasını kolaylaştırmıştır (Candi vd., 2017). Yapay zekanın, özellikle doğal dil işleme (NLP) ve makine öğreniminin kullanımını tartışılmaktadır. Yapay zekanın, çevrimiçi metinsel içeriğin geniş ve büyüyen kapasitesi aracılığıyla, tüketici tarafından oluşturulan yenilikleri belirlemek ve analiz etmek için nasıl yeni bir yol sağlayabileceği belirlenmiş durumdadır (Von Hippel & Kaulartz, 2021). Hatta araştırmacılar inovasyon geliştirme aşamalarında da yapay zekanın var olan süreçleri ne kadar verimli ve etkili şekilde yönettiğinden de bahsetmişlerdir (Davenport, 2018).

Çevrimiçi iş gücü piyasası bilindiği üzere satıcı- müşteri ilişkisini sağlayan internet tabanlı bir platformdur. Yenilikçi teknolojilerin kabulü ile birlikte şirketler yapay zekayı entegre ederek verimliliklerini yükseltme adımları atmış, hata paylarını olabildiğince düşürmeye çalışmışlardır.

Yapay zekayı iş süreçlerine dahil eden firmalardan bazıları örneğin SAP firması; işe alım süreçlerinde yapay zeka kullanarak iş- çalışan uyumunu en üst düzeye çıkarmayı hedeflemiştir (Vedapradha vd., 2019). Bir örnek olarak; ABD merkezli HireVue şirketi yapay zeka kullanarak adayların video görüşmelerini analiz etmek ve işverenlere / işe alım uzmanlarına daha fazla bilgi sağlamak için video istihbaratını kullanmakta ve daha hızlı kararlar almalarını kolaylaştırmaktadır. Yapay zeka aracılığı ile mülakat sırasında dinamik sorular, uzman değerlendirme, mülakatları belgeleme, görüntülü konferans, ses ve yüz tanıma gibi özelliklerin bulunduğu bir yapay zeka işe alım deposu oluşturmak mümkündür (Vedapradha vd., 2019).

Bir diğer örnek San Fransisco merkezli bir şirket, çalışanlarını seçmeden önce çalışanları, simülasyonlara tabi tutuldukları programlama testleri, kişilik değerlendirmeleri, dil becerileri için bir dizi otomatik tarama aracını yapay zeka destekli kullanmaktadır. Mevcut işinden ayrılma olasılığı en yüksek adayı belirlemek için öngörücü algoritmalar, otomatik çevrimiçi yetenek taraması, yatırım bankalarında işe alım sonuçlarını iyileştirmek için öngörücü analiz, işe alım uzmanlarının süreçleri için video konferans yoluyla uygun adayı seçmelerini kolaylaştırmak için yapay zeka destekli telekonferans gibi birçok uygulama alanı mevcuttur (Goyal, 2017; Vedapradha vd., 2019).

Finans sektöründe yeni teknolojilerin benimsenmesi şu anda finansal teknoloji olarak bilinen yapıda bir değişikliğe neden olmaktadır (Dwivedi vd., 2021). "Finans Sektörü Teknoloji İşbirliği", Citigroup tarafından 1990'ların başında başlatılan ve teknik işbirliğini teşvik eden bir girişimdir. Günümüzde FinTech olarak bilinen alanın öncüsü olarak bilinmektedir. Büyük ölçekli bilgi teknolojisi, bulut bilişim, blok zinciri teknolojisi ve yapay zeka (AI) gibi modern teknolojiler, bankacılık sektörüne uygulandığında, finansal piyasaları ve ekonomik hizmetlerin sunumunu etkileyebilecek yeni ürünlere, firmalara, şirket modellerine ve teknolojik kullanımlara yol açabilir.

Fintech (Fintech) konusunda akademik çalışmalarda oldukça fazla tanım bulunmaktadır. Bunlardan

bazıları şu şekildedir: Yeni işletmeler, müşteriye alternatif bir değer sunmak için teknolojiyi kullanarak, mevcut finansal kuruluşlara meydan okumayı hedeflediği (Maier, 2016), finansal çözümler sunmak için teknolojinin kullanımı anlamına geldiği (Cai, 2018), finansal hizmetlerdeki yeniliklere Fintec adı verildiği (Vučinić, 2020), finansal hizmetler sektöründeki yıkıcı teknolojileri tanımlayan geniş bir şemsiye terim olduğu (Leong vd., 2017), FinTech, teknoloji ve finans arasındaki evlilik olarak değerlendirildiği (V. Chang vd., 2020) bir kavram olarak görülmektedir. Ayrıca Finansal teknoloji (Fintech), finans sektöründeki otomatik bilgi işleme ve interneti kullanarak yeni iş modelleri geliştiren yeni bir teknoloji destekli girişim dalgasını ifade etmektedir (Gozman vd., 2018). Bununla birlikte dijital teknolojileri finansal hizmetlerle yenilikçi bir şekilde birleştiren yeni sağlayıcılara Fintek (FinTech) şirketleri adı verilmektedir (Minto vd., 2017).

Araştırmacılar geleneksel finans sektörünün etkinliğinin giderleri azaltırken iyileştirilebileceğini tespit etmiş durumdadır (Deng vd., 2019). Bu olgu FinTech olarak bilinir. Sonuç olarak, önceki devrimlerden farklı olarak, FinTech finans sektörünün ötesinde bir yer edinmiştir. Yeni teknolojinin finansal hizmetler şirketleri üzerindeki hızlı dönüşümü ve etkisi, operasyonlar, mevzuat ve müşteri uzmanlığı dahil olmak üzere çeşitli alanları derinden etkilemektedir. Dahası, finansal teknolojiye yenilikler şu anda küresel ilgi görmektedir. 2018'de 111,9 milyar dolar aldıktan sonra, yabancı yatırımcılar 2019'da 2693 FinTech projesine 135,8 milyar dolar harcamış durumdadır (Cen & He, 2018).

Daha güvenli, daha verimli ve daha az maliyetli finansal işlemlerin geliştirilmesiyle, FinTech'in yaygınlaşması bankacılık sektörünü tamamen değiştirebilir. Yapay zeka blok zinciri teknolojisi, mobil internet, çevrimiçi depolama ve büyük veri gibi alanlardaki yeni ürünler, finansal hizmet şirketlerini ve onları destekleyen şirketleri çeşitli şekillerde etkileyebilir (Zheng ve Siddik, 2022). Bankacılık sektöründe kullanılan, kredileri onaylamada yapay zeka ve büyük verinin kullanılmasıyla, insan teması ve kira aramak için harcanan zaman azaltılarak finansal harcamalar düşürülebileceği savunulmuştur (Yan vd., 2023). Finansal hizmetlere ayrılan zamanın kısılması başta ATM'ler (Moutinho & Smith, 2000), POS cihazları, telefon bankacılığı ile gelişse de hızla ilerleyen teknolojiye ayak uydurmak zorunda kalan bankacılık ve finans sektörü bu hızla ayak uydurmak zorunda kalmıştır. Tıpkı geçmişte ATM cihazlarına karşı oluşan tepki gibi yeni nesil dijital bankacılık finans işletmelerinin operasyonel işlemlerine karşı da tepkilerin olduğu ilk başlarda görülmüştür.

Literatürde tüketicilerin algıladığı hizmet kalitesi ve memnuniyetinin müşteri elde tutma ve karlılıkla ilişkili olduğuna dair kanıtlar bulunmaktadır. Ancak bu yapılar arasındaki ilişkiler net bir şekilde belirlenemese de yapılan çalışmalar oluşan algının olumlu yönde olmasının finans hizmetleri pazarlamasına fayda sağladığı söylenebilir (Moutinho & Smith, 2000).

Dijital finansal hizmetlerin müşteriler için kullanım kolaylığı, hizmetlere erişebilirlik ve işlem kolaylığı gibi birçok özelliğinin (Leonard & Spencer, 1991) kullanıcıların yararına olduğunu kanıtlamışlardır. Bu sayede dijital finansal hizmetlere karşı olan algının olumlu yönde geliştiği bilinmektedir. Finansal hizmet pazarlama profesyonellerinin bu konuya eğilmesi hizmet sundukları işletmeler açısından yararlı olacaktır.

Finansal sistemlerde yapay zeka (AI) ve makine öğreniminin (ML) ortaya çıkan kullanımı, endüstrileri ve toplumları dönüştürmektedir (Goodell vd., 2021). Fintek şirketleri, yatırım ve perakende bankaları günümüzde veri bilimi ve makine öğrenmesi uzmanlığının edinilmesine büyük yatırım yapılmaktadır (Wall, 2018). Finansal sistem genelinde makine tarafından okunabilen verilerin üretilmesi, hesaplama gücü ve depolama alanındaki sürekli büyümeyle desteklenerek, finans sektörü için büyük etkilere sahip olmuştur. Bu 'veri arayışı' ile birlikte düzenleyici sistemlerin sürekli olarak yeniden oluşturulması ihtiyacı da ortaya çıkmıştır. Belirli bir örnek olarak, 2007-2008 küresel mali krizi, finans sektörünün düzenlenmesinde 'veri odaklı' düzenlemeye odaklanılması için yapısal değişikliklere yol açması verilebilir. Bu, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri genelinde uygulanan banka kredileri ve ticaret defteri stres testi programları için tedarik ve sözleşme şartlarının analizinin yeniden değerlendirilmesine yol açmıştır (Flood vd., 2016).

Finansal piyasalarda piyasa analizi yapmak için büyük miktarda veri elde etmenin faydaları, yeni kurulan şirketlerin uzmanlığının avantajı, gelişmiş banka istikrarı, iyileştirilmiş banka kalitesi ve karlılığı

(Cao vd., 2022) yapay zeka ile desteklendiğinde olabileceği düşünülmektedir.

Finansal hizmet şirketleri; mobil uygulamalar, online bankacılık işlemleri, dijital cüzdan, temassız ödeme, sanal kart uygulamalarını açık API'lar, makine öğrenmesi, robotik süreçler, otomasyon, blok zincir (blockchain), biyometrik kimlik doğrulama gibi teknoloji entegrasyonu uygulamaları sayesinde kullanabilmektedirler (Khan vd., 2023). Ayrıca daha da ileri boyutlarda kişiselleştirilmiş öneriler (yatırım, kredi, mevduat), müşteri yol haritası oluşturma, 7/24 müşteri hizmetleri, kullanıcı dostu ara-yüz oluşturma, kişiye özel finansal ürünler sunma gibi uygulamalar da kullanabilmektedir (Khan vd., 2023). Bununla birlikte sohbet robotları (chatbot), otomatik tasarruf araçları (AST), tahmini analitik, dijital sözleşmeler ve dijital katılım gibi üst düzey yapay zeka uygulamaları ile müşterileri daha fazla memnun etmenin yollarını bulmaktadırlar.

Diğer bir bakış açısıyla pazarlama çalışmalarına yansıyan bazı çalışmalarda, tüketicilerin insanlaştırılmış robotlara karşı algıladıkları sıcaklık ve beğeni (M. H. Huang & Rust, 2022) ve ürünün insanlaştırılmış gösterimi ile tüketicinin bağlılığı ve ödeme isteği (Yuan & Dennis, 2019) gibi değişim fikrini desteklerken, bazı çalışmalar ise hizmet eğitimi ve öğrenimi, müşteri deneyimi, şirket stratejisi ve toplum üzerindeki etki boyutları açısından ön saflardaki çalışanlar ile yapay zeka arasındaki karşıtlıklar (Wirtz vd., 2018) ve tüketicilerin tıbbi yapay zekayı kullanmaya karşı direnci ve bunun sonucunda insan aracılığına ihtiyaç duyulması (Longoni vd., 2019) gibi fikirler de öne sürülmüştür.

Bu ikilem özellikle insan pazarlamacıların yerine pazarlama görevlerini yerine getirmek için AI'nın ne ölçüde kullanılması gerektiği ve gereksiz ikameden kaçınmak için pazarlamacılar ve tüketiciler tarafından AI'nın hangi şekilde artırılması gerektiği konusunda AI'nın pazarlamada rolü ve etkisi konusunda endişe yaratmaktadır. Önceki çalışmalar, müşterilerle ilgilenmek için hizmet sektöründe birden fazla fayda sağlayabilen ve birden fazla yapay zeka (M.-H. Huang vd., 2019) olduğunu ortaya koymuştur.

Yapay zekanın finansal hizmet sektöründe kullanılması ile verimlilik, risklerin azaltılması, müşteri memnuniyeti, gelecek tahmini, akıllı portföy yönetimi gibi finansal hizmet sektörünün yararlandığı avantajlarının yanında rekabet açısından da diğer rakiplerin önünde olmasını sağlayabileceği düşünülmektedir. Memnuniyet duyan müşteri sadakati ile finans sektörünün aradığı güven duygusu daha kolay inşa edilebileceği düşünülmektedir.

Yapay zekanın makine öğrenmesi kavramı ile birlikte kullanımı son yıllarda hızla artarak işletmelerin çalışma biçimini dönüştürmüş durumdadır (Herrmann, 2023). Bankacılık, Finans Hizmetleri ve Sigortacılık sektörleri de bu uygulamalarda dahil edilmiştir. Bahsi geçen sektörlerdeki yapay zeka ve makine öğrenimi operasyonel verimliliği artırmak; müşteri deneyimini geliştirmek ve riskleri azaltmak için uygulanmaya başlanmıştır (Goodell vd., 2021; Mi Alnaser vd., 2023).

Yapay zeka- makine öğrenmesi tabanlı uygulamaların kullanımı, süreçleri otomatikleştirme (Moutinho & Smith, 2000), karar vermeyi geliştirme (Polychroniou ve Giannikos, 2009), müşteri deneyimini iyileştirme (Zeinalizadeh vd., 2015) ve dolandırıcılığı tespit etme (Ivan & Anna, 2022) potansiyeli nedeniyle Bankacılık, Finansal hizmetler ve Sigorta sektörlerinde önemli ölçüde artış göstermiştir.

Finansal kuruluşlar, yasal düzenlemelere uymak ve yasadışı faaliyetleri önlemek için kara para aklamayı önleme (AML) önlemlerine öncelik vermektedir (Singh & Best, 2019). Yapay zeka ve makine öğrenimi teknikleri, şüpheli işlemlerin tespitini otomatikleştirerek verimliliği artırmakta ve manuel müdahaleyi en aza indirme avantajına sahip olmaktadır (Cao vd., 2022) Ayrıca bu teknolojiler, dolandırıcılık faaliyetini gösteren müşteri davranışlarındaki kalıpların belirlenmesini sağlayarak proaktif önlemlerin alınmasını kolaylaştırmaktadır (Farbmacher vd., 2022).

Özellikle yüksek işlem hacmi olan ticarete yaygın olarak kullanılan (Manahov, 2015) ve bilgisayar algoritmaları tarafından kolaylaştırılan algoritmik ticaret, önemli bir ivme kazanmış durumdadır (Azzutti, 2022).

Banka müşterilerinin insan- dijital bankacılığa yönelik tutumları, müşteri memnuniyetiyle olumlu bir ilişkisi bulunmaktadır. Bu memnuniyet müşteri sadakati ile sonuçlanmaktadır. Ayrıca benzer şekilde, banka değiştirme davranışının banka sadakati üzerinde güçlü, doğrudan ve tamamlayıcı etkisi vardır.

Dolayısıyla, hem memnuniyet hem de banka değiştirmeye yatkınlık, banka müşteri tutumlarının banka müşteri sadakati kalıpları üzerindeki dolaylı etkilerine işaret etmektedir (Moutinho & Smith, 2000).

Hem finansal işlemleri kolaylaştırmak hem de işlem hızını artırmak için yapay zekadan yararlanan bankacılık ve finans sektörü, gelecekteki pazarlama adımlarını atarken en az risk ile hareket etmeyi başarabilecek duruma geleceği düşünülmektedir.

SONUÇ

Yapay zeka sayesinde günümüzde internet tabanlı işlemlerimizin çoğu daha kolay ve daha güvenli hale gelmiştir. Yapay zeka sayesinde kullanıcıların karşısına çıkan “emin misiniz?” “bu işlem size mi ait?”, “düzenli harcamanızdan daha yüksek tutarda bir alışveriş yaptınız” benzeri uyarılar ile kullanıcıların sehven yaptıkları hataların da önüne geçme fırsatı yakalanmıştır.

Banka – finans hizmetleri çalışanlarının yaptıkları / yapma ihtimali olan hataların da yapay zeka sayesinde önüne geçme fırsatı bulunabilmiştir. Bu sayede kullanıcı kaynaklı hataların en aza indirilmesi mümkün olmaktadır.

Güven duygusu üzerine inşa edilen banka-finans- sigorta sektörünün davranışsal finans konusunda da yapay zeka desteği sağlanmıştır. Yapay zeka sayesinde daha samimi ikonlar, daha “bizden” simgeler, kültürü yansıtan cümleler kuran sanal yardımcıları ile kullanıcıların kendilerini fiziksel olarak bankaya ya da finansal bir kuruluşa fiziksel olarak bulunup işlem yaptırmış gibi bir gerçeklik söz konusu olabilmektedir.

Yapay zeka ve makine öğrenmesinin bu denli hızlı yaygınlaşması, kullanıcılar açısından başta bir güvensizlik oluştursa da, uygulamaların içerisinde işlem yapan kullanıcıların yorumları, işlem hızını gören kullanıcıların memnuniyetleri ve en önemlisi hata paylarının bu denli düşük olması neticesinde, hayatlarının ayrılmaz bir parçası haline dönüşmüş durumdadır.

Makine öğrenmesi, sanal asistanlar, chatbotlar (sohbet robotları) gibi teknolojinin ilerlemesi sayesinde oluşturulan ve bunu yanında yapay zekanın ürettiği hizmetlerin müşterilere sunulması noktasında, geleneksel finans hizmetlerinin evrimi gözler önüne serilmiştir. Son dönemde finansal okur yazarlık ve teknoloji bilincinin oluşması ile markalara (banka) duyulan güvenin ne denli arttığı açıktır. Bu güven, müşterilere finansal hizmet sunan işletmelere zaman ve maliyet tasarrufu sağlarken, müşteri tarafına da zaman tasarrufu ve işlem kolaylığı sağlamaktadır.

Yapılan literatür çalışması ve uygulamalardan görülüyor ki; yapay zekanın finansal hizmetler pazarlamasında kullanılması, bundan sonraki süreçte de devam edeceği, hem işletme hem müşteri tarafını memnun edeceği açıktır. Bu memnuniyet sonucunda müşteri sadakatinin oluşması beklenmektedir.

<i>“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları:</i>	
Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Katkı Oranı Beyanı:	1. yazar: %50 – 2. yazar: %50
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Sorumlu Yazar:	Doç. Dr. Bilge Karamehmet Altuntaş
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.	
<i>The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:</i>	

Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Author Contributions:	1 st author: %50 – 2 nd author: %50
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Corresponding Author:	Assoc. Prof. Dr. Bilge Karamehmet Altuntaş
Double-Blind Peer Review:	External-independent
<i>This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.</i>	

KAYNAKÇA

- Abakah, E. J. A., Tiwari, A. K., Ghosh, S., & Doğan, B. (2023). Dynamic effect of Bitcoin, fintech and artificial intelligence stocks on eco-friendly assets, Islamic stocks and conventional financial markets: Another look using quantile-based approaches. *Technological Forecasting and Social Change*, 192, 122566.
- Agrawal, A., Gans, J., & Goldfarb, A. (2019). Prediction, Judgment, and Complexity: A Theory of Decision-Making and Artificial Intelligence. *The Economics of Artificial Intelligence: An Agenda*, 175. <https://www.nber.org/books-and-chapters/economics-artificial-intelligence-agenda/prediction-judgment-and-complexity-theory-decision-making-and-artificial-intelligence> (Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2024)
- Angwin, J., Larson, J., Mattu, S., & Kirchner, L. (2016). *Machine Bias – ProPublica*. <https://www.propublica.org/article/machine-bias-risk-assessments-in-criminal-sentencing> (Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2024)
- Azzutti, A. (2022). AI trading and the limits of EU law enforcement in deterring market manipulation. *Computer Law & Security Review*, 45, 105690.
- Buchanan, B. G., & Shortliffe, E. H. (1984). *Rule Based Expert Systems: The Mycin Experiments of the Stanford Heuristic Programming Project (The Addison-Wesley series in artificial intelligence)*. Addison-Wesley Longman Publishing Co., Inc.
- Cai, C. (2018). Disruption of financial intermediation by FinTech: a review on crowdfunding and blockchain. *Accounting & Finance*, 58.
- Candi, M., Jae, H., Makarem, S., & Mohan, M. (2017). Consumer responses to functional, aesthetic and symbolic product design in online reviews. *Journal of Business Research*, 81, 31–39.
- Cao, T., Cook, W. D., & Kristal, M. M. (2022). Has the technological investment been worth it? Assessing the aggregate efficiency of non-homogeneous bank holding companies in the digital age. *Technological Forecasting and Social Change*, 178(January), 121576.
- Çelik, K. (2024). AI vs. Human in Screenwriting: Is AI the Future Screenwriter? *Sakarya İletişim*, 4(1), 1–22.
- Cen, T., & He, R. (2018). Fintech, Green Finance and Sustainable Development. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 291, 222–225.
- Chandrasekaran, B., Tanner, M. C., & Josephson, J. R. (1989). Explaining Control Strategies in Problem Solving. *IEEE Intelligent Systems*, 4(01), 9-15,19.
- Chang, L., Taghizadeh-Hesary, F., & Mohsin, M. (2023). Role of artificial intelligence on green economic development: Joint determinates of natural resources and green total factor productivity. *Resources Policy*, 82, 103508.
- Chang, V., Baudier, P., Zhang, H., Xu, Q., Zhang, J., & Arami, M. (2020). How Blockchain can impact financial services – The overview, challenges and recommendations from expert interviewees. *Technological*

- Forecasting and Social Change*, 158, 120166.
- Chen, J. Y. C., Lakhmani, S. G., Stowers, K., Selkowitz, A. R., Wright, J. L., & Barnes, M. (2018). Situation awareness-based agent transparency and human-autonomy teaming effectiveness. *Theoretical Issues in Ergonomics Science*, 19(3), 259–282.
- DARPA. (2016). Explainable Artificial Intelligence (XAI) DARPA-BAA-16-53. *Defense Advanced Research Projects Agency (DARPA)*, 1–52. <https://www.darpa.mil/attachments/DARPA-BAA-16-53.pdf> (Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2024).
- Davenport, T. H. (2018). *Artificial Intelligence for the Real World*. <https://hbr.org/webinar/2018/02/artificial-intelligence-for-the-real-world> (Erişim Tarihi: 7 Temmuz 2024)
- Deloitte. (2020). *Conversational AI is Reshaping the Human-machine Interaction*. November. <https://www2.deloitte.com/cn/en/pages/innovation/articles/innovation-conversational-ai-is-reshaping-the-human-machine-interaction.html> (Erişim Tarihi: 7 Temmuz 2024)
- Deng, X., Huang, Z., & Cheng, X. (2019). FinTech and sustainable development: Evidence from China based on P2P data. *Sustainability (Switzerland)*, 11(22).
- Dwivedi, P., Alabdooli, J. I., & Dwivedi, R. (2021). Role of FinTech Adoption for Competitiveness and Performance of the Bank: A Study of Banking Industry in UAE. *International Journal of Global Business and Competitiveness*, 16(2), 130–138.
- Eisenhardt, K., & Santos, F. (2002). Knowledge-Based View: A New Theory of Strategy? *Handbook of Strategy and Management*, 1.
- Farbmacher, H., Löw, L., & Spindler, M. (2022). An explainable attention network for fraud detection in claims management. *Journal of Econometrics*, 228(2), 244–258.
- Flood, M. D., Jagadish, H. V., & Raschid, L. (2016). Big data challenges and opportunities in financial stability monitoring. *Financial Stability Review*, 129–142. <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:156124887> (Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2024)
- Fox, J., Glasspool, D., Grecu, D., Modgil, S., South, M., & Patkar, V. (2007). Argumentation-Based Inference and Decision Making--A Medical Perspective. *IEEE Intelligent Systems*, 22(6), 34–41.
- Goodell, J. W., Kumar, S., Lim, W. M., & Pattnaik, D. (2021). Artificial intelligence and machine learning in finance: Identifying foundations, themes, and research clusters from bibliometric analysis. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 32, 100577.
- Goodfellow, I., Bengio, Y., & Courville, A. (2016). *Deep Learning*. Massachusetts Institute of Technology.
- Goralski, M. A., & Tan, T. K. (2020). Artificial intelligence and sustainable development. *The International Journal of Management Education*. <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:210539659> (Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2024)
- Goyal, M. (2017). *How artificial intelligence is reshaping recruitment, and what it means for the future of jobs*. The Economic Times. https://economictimes.indiatimes.com/jobs/how-artificial-intelligence-is-reshaping-recruitment-and-what-it-means-for-the-future-of-jobs/articleshow/60985946.cms#google_vignette (Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2024)
- Gozman, D., Liebenau, J., & Mangan, J. (2018). Journal of Enterprise Information Management, and European Journal of E-Practice, among others. He has presented in conferences on fintech. *Journal of Information Technology*, 35(1), 179.
- Griffin, A., & Hauser, J. (1991). The Voice of the Customer. *Marketing Science*, 12.
- Hayes, B., & Shah, J. A. (2017). Improving Robot Controller Transparency Through Autonomous Policy Explanation. *Proceedings of the 2017 ACM/IEEE International Conference on Human-Robot Interaction*, 303–312.
- Herrmann, H. (2023). What's next for responsible artificial intelligence: a way forward through responsible innovation. *Heliyon*, 9(3), e14379.
- Huang, M.-H., Rust, R., & Maksimovic, V. (2019). The Feeling Economy: Managing in the Next Generation of Artificial Intelligence (AI). *California Management Review*, 61(4), 43–65.

- Huang, M. H., & Rust, R. T. (2022). A Framework for Collaborative Artificial Intelligence in Marketing. *Journal of Retailing*, 98(2), 209–223.
- Iafrate, F. (2018). *Artificial Intelligence and Big Data: The Birth of a New Intelligence* (C. 12). ISTE Ltd and John Wiley & Sons Inc.
- Ivan, V., & Anna, K. (2022). Reducing False Positives in Bank Anti-fraud Systems Based on Rule Induction in Distributed Tree-based Models. *Computers & Security*, 120, 102786.
- Kaplan, A., & Haenlein, M. (2020). Rulers of the world, unite! The challenges and opportunities of artificial intelligence. *Business Horizons*, 63(1), 37–50.
- Khan, H. H., Khan, S., & Ghafoor, A. (2023). Fintech adoption, the regulatory environment and bank stability: An empirical investigation from GCC economies. *Borsa Istanbul Review*, 23(6), 1263–1281.
- Kuang, M., Kuang, D., Rasool, Z., Saleem, H. M. N., & Ullah, M. I. (2024a). From bytes to sustainability: Asymmetric nexus between industrial artificial intelligence and green finance in advanced industrial AI nations. *Borsa Istanbul Review*.
- Kuang, M., Kuang, D., Rasool, Z., Saleem, H. M. N., & Ullah, M. I. (2024b). From bytes to sustainability: Asymmetric nexus between industrial artificial intelligence and green finance in advanced industrial AI nations. *Borsa Istanbul Review*, September 2023.
- Kulesza, T., Burnett, M., Wong, W.-K., & Stumpf, S. (2015). Principles of Explanatory Debugging to Personalize Interactive Machine Learning. *Proceedings of the 20th International Conference on Intelligent User Interfaces*, 126–137.
- Lee, J., Davari, H., Singh, J., & Pandhare, V. (2018). Industrial Artificial Intelligence for industry 4.0-based manufacturing systems. *Manufacturing Letters*. <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:115195891> (Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2024)
- Leonard, M., & Spencer, A. (1991). The Importance of Image as a Competitive Strategy: An Exploratory Study in Commercial Banks Exploratory Study in Commercial Banks. *International Journal of Bank Marketing*, 9(4), 25–29.
- Leong, C., Tan, B., Xiao, X., Tan, F. T. C., & Sun, Y. (2017). Nurturing a FinTech ecosystem: The case of a youth microloan startup in China. *International Journal of Information Management*, 37(2), 92–97.
- Li, M., & Wang, R. (2023). Chatbots in e-commerce: The effect of chatbot language style on customers' continuance usage intention and attitude toward brand. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 71, 103209.
- Linegang, M. P., Stoner, H. A., Patterson, M. J., Seppelt, B. D., Hoffman, J. D., Crittendon, Z. B., & Lee, J. D. (2006). Human-Automation Collaboration in Dynamic Mission Planning: A Challenge Requiring an Ecological Approach. *Proceedings of the Human Factors and Ergonomics Society Annual Meeting*, 50(23), 2482–2486.
- Liu, J., Chang, H., Forrest, J. Y.-L., & Yang, B. (2020). Influence of artificial intelligence on technological innovation: Evidence from the panel data of china's manufacturing sectors. *Technological Forecasting and Social Change*, 158, 120142.
- Longoni, C., Bonezzi, A., & Morewedge, C. K. (2019). Resistance to Medical Artificial Intelligence. *Journal of Consumer Research*, 46(4), 629–650.
- Maier, E. (2016). Supply and demand on crowdlending platforms: connecting small and medium-sized enterprise borrowers and consumer investors. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 33, 143–153.
- Manahov, V. (2015). Can High-frequency Trading Strategies Constantly Beat the Market? *International Journal of Finance & Economics*, 21, n/a-n/a.
- Mercado, J. E., Rupp, M. A., Chen, J. Y. C., Barnes, M. J., Barber, D., & Procci, K. (2016). Intelligent Agent Transparency in Human-Agent Teaming for Multi-UxV Management. *Human Factors*, 58(3), 401–415.
- Mi Alnaser, F., Rahi, S., Alghizzawi, M., & Ngah, A. H. (2023). Does artificial intelligence (AI) boost digital banking user satisfaction? Integration of expectation confirmation model and antecedents of artificial intelligence enabled digital banking. *Heliyon*, 9(8), e18930.

- Miller, T. (2019). Explanation in artificial intelligence: Insights from the social sciences. *Artificial Intelligence*, 267, 1–38.
- Minto, A., Voelkerling, M., & Wulff, M. (2017). Separating apples from oranges: Identifying threats to financial stability originating from FinTech. *Capital Markets Law Journal*, 12, 428–465.
- Moutinho, L., & Smith, A. (2000). Modelling bank customer satisfaction through mediation of attitudes towards human and automated banking. *International Journal of Bank Marketing*, 18(3), 124–134.
- Polychroniou, P. V., & Giannikos, I. (2009). A fuzzy multicriteria decision-making methodology for selection of human resources in a Greek private bank. *Career Development International*, 14(4), 372–387.
- Ribeiro, M. T., Singh, S., & Guestrin, C. (2016). “Why Should I Trust You?”: Explaining the Predictions of Any Classifier. *Proceedings of the 22nd ACM SIGKDD International Conference on Knowledge Discovery and Data Mining*, 1135–1144.
- Roberts, D., Candi, M., & Hughes, M. (2017). Leveraging Social Network Sites for New Product Launch. *Industrial Management & Data Systems*, 117, 0.
- Russell, S. J., Norvig, P., Davis, E., Edwards, D. D., Hay, N. J., Malik, J. M., & Thrun, S. (2016). Artificial Intelligence. İçinde *Pearson*.
- Shawar, B., & Atwell, E. (2007). Chatbots: Are they Really Useful? *LDV Forum*, 22, 29–49.
- Singh, K., & Best, P. (2019). Anti-Money Laundering: Using data visualization to identify suspicious activity. *International Journal of Accounting Information Systems*, 34, 100418.
- Stubbs, K., Hinds, P. J., & Wettergreen, D. (2007). Autonomy and Common Ground in Human-Robot Interaction: A Field Study. *IEEE Intelligent Systems*, 22(2), 42–50.
- Vedapradha, R., Hariharan, R., & Shivakami, R. (2019). Artificial Intelligence: A Technological Prototype in Recruitment. *Journal of Service Science and Management*, 12(03), 382–390.
- Von Hippel, E., & Kaulartz, S. (2021). Next-generation consumer innovation search: Identifying early-stage need-solution pairs on the web. *Research Policy*, 50(8), 104056.
- Vučinić, M. (2020). Fintech and Financial Stability Potential Influence of FinTech on Financial Stability, Risks and Benefits. *Journal of Central Banking Theory and Practice*, 9(2), 43–66.
- Wall, L. D. (2018). Some financial regulatory implications of artificial intelligence. *Journal of Economics and Business*, 100(May), 55–63.
- Wirtz, J., Patterson, P. G., Kunz, W. H., Gruber, T., Lu, V. N., Paluch, S., & Martins, A. (2018). Brave new world: service robots in the frontline. *Journal of Service Management*, 29(5), 907–931.
- Xiao, Y., & Liu, S. (2019). Collaborations of Industry, Academia, Research and Application Improve the Healthy Development of Medical Imaging Artificial Intelligence Industry in China. *Chinese Medical Sciences Journal*, 34(2), 84–88.
- Yan, C., Siddik, A. B., Akter, N., & Dong, Q. (2023). Factors influencing the adoption intention of using mobile financial service during the COVID-19 pandemic: the role of FinTech. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(22), 61271–61289.
- Yuan, L., & Dennis, A. (2019). Acting Like Humans? Anthropomorphism and Consumer’s Willingness to Pay in Electronic Commerce. *Journal of Management Information Systems*, 36, 450–477.
- Zadrozny, W., Budzikowska, M., Chai, J., Kambhatla, N., & Nicolov, N. (2000). Natural Language Dialogue for Personalized Interaction. *Communications of the ACM*, 43(8), 116–120.
- Zeinalizadeh, N., Shojaie, A. A., & Shariatmadari, M. (2015). Modeling and analysis of bank customer satisfaction using neural networks approach. *International Journal of Bank Marketing*, 33(6), 717–732.
- Zheng, G.-W., & Siddik, A. (2022). The effect of Fintech adoption on green finance and environmental performance of banking institutions during the COVID-19 pandemic: the role of green innovation. *Environmental Science and Pollution Research*, 30, 3.

Grimm Masallarında Kadın Karakterlerin Sunumuna Yönelik Sosyolojik Bir Değerlendirme*

Doç. Dr. İpek Beyza Altıparmak

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2971-3090>

Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
Bursa – TÜRKİYE

Ezgi Aktürk

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5088-5332>

Doktora Öğrencisi, Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
Bursa – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 12.06.2024

Kabul: 27.09.2024

On-line Yayın: 30.09.2024

Anahtar Kelimeler

Masal

Kültür

Feminizm

Cadı

Grimm Kardeşler

Araştırma Makalesi

* Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.76979>

Öz

Kültürel öğeler insanlığın önemli birikimi olarak kabul edilmektedir. Yazılı ve sözlü kültür öğeleri gelenekleri ve adetleri yansıması bakımından nesiller boyunca toplumların kimlik taşıyıcıları olarak sosyal yaşamı şekillendirmiştir. Bu noktada masallar temel kültür unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Masallar sözlü aktarım geleneğinin bir ürünü olarak üretildiği toplumların özelliklerini taşımaktadır. Bu noktada meydana geldiği coğrafya ve sosyal algının bir yansıması olarak toplumdaki farklılıkları göstermektedir. Masallar özellikle çocukların hayal dünyasını şekillendirmesi ve pek çok konuda örnek aldıkları karakterleri barındırması bakımından incelenmesi önemli tasarımlardır. Özellikle Batı tarzı masallar söz konusu olduğunda en eski masal geleneğinin temsilcisi olarak Grimm Kardeşler'in derlemeleri karşımıza çıkmaktadır. Grimm Kardeşler'in derlediği masallar gerek masal geleneğinin başlangıcı kabul edilmesi gerekse dünya çapında en çok okunan eserler olması nedeni ile oldukça popülerdir. Buradan hareketle çalışma kapsamında Grimm Kardeşler'in klasik çocuk masalları üzerinden feminist bakış açısıyla bir değerlendirme yapılmıştır. Doküman analizi ile gerçekleştirilen çalışmada Pamuk Prenses, Kırmızı Başlıklı Kız, Rapunzel, Kurbağa Prens, Hansel ve Gretel gibi popüler çocuk masalları sosyolojik perspektiften değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında derleme yapıldığı dönemin özellikleri ile şekillenen ve toplumsal cinsiyet eşitliği yaklaşımından uzak olarak tasarlanmış söz konusu masalların çocuklar için kısıtlı alan tasarımları sunduğu görülmüştür. Bu noktada masal karakterlerinin ortaya koyduğu pek çok imajın sosyolojik olarak incelenmesi gerektiği düşünülmektedir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Altıparmak, İ. B. & Aktürk, E. (2024). Grimm Masallarında Kadın Karakterlerin Sunumuna Yönelik Sosyolojik Bir Değerlendirme. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 17(101), 341-356.

*A Sociological Evaluation of the Presentation of Female Characters in Grimm's Fairy Tales**

Assoc. Prof. Dr. İpek Beyza Altıparmak
Bursa Technical University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Sociology,
Bursa – TÜRKİYE

Ezgi Aktürk
PhD Student, Bursa Technical University, Faculty of Humanities and Social Sciences,
Department of Sociology, Bursa – TÜRKİYE

Article History

Submitted: 12.06.2024
Accepted: 27.09.2024
Published Online: 30.09.2024

Keywords

Fairy tale
Cultur
Feminism
Witch
Grimm Brothers

Research Article

* This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.76979>

Abstract

Cultural elements are considered the most important accumulation of humanity. Written and oral cultural accumulation has shaped social life as the identity carriers of societies for generations in terms of reflecting traditions and customs. At this point, fairy tales emerge as one of the basic cultural elements. As a product of the tradition of oral transmission, fairy tales bear the characteristics of the societies in which they are produced. At this point, fairy tales differ from society to society as a reflection of the geography and social perception in which they occur. Fairy tales are very important projects to examine, mainly because they shape the imagination of children and contain characters to be taken as role models in several circumstances. Especially when it comes to Western-style fairy tales, the compilations of the Grimm Brothers appear as the representatives of the oldest fairy tale tradition. The fairy tales compiled by Grimm Brothers are very popular because they are considered as the beginning of the fairy tale tradition, and are the most read works around the world. Based on this, within the scope of the study, a feminist evaluation was made on the classic children's fairy tales written by Grimm Brothers. In the study carried out using document analysis, popular children's fairy tales such as Cinderella, Little Red Riding Hood, Rapunzel, The Frog Prince, Hansel and Gretel were evaluated from the sociological perspective. It is thought that these fairy tales, which were shaped by the characteristics of the period in which the study was compiled and designed regardless of the gender equality approach, offered limited space designs for children. At this point, it is considered necessary to sociologically examine the many images presented by fairy tale characters.

GİRİŞ

Sosyal yaşamı önemli ölçüde şekillendiren kültür öğeleri, toplumların yapıp ettikleri ve ürettiklerinin toplamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel bir çerçevede değerlendirilen bu kavram sosyal yapının çeşitli alanlarında kendini sıklıkla hissettirmektedir. Düğün, ölüm ve doğum merasimleri, yemekler, giyim tarzı, kullanılan araç gereçler, atasözleri, deyimler, mizah anlayışı vb. gibi pek çok alan kültürel aktarım süreçlerinin bir sonucu olarak varlığını sürdürmektedir. Bu yönüyle kültür öğeleri toplumlarda farklı şekillerde ortaya çıkmakta ve etki düzeyleri de çeşitlenmektedir (Taşçı & Akın, 2021: 379).

Toplumları etkileyen kültür aktarımları büyük ölçüde üretildiği dönemin izlerini taşımaktadır. Bu yönüyle tarih çağları incelendiğinde özellikle ilk dönemlerde ana soylu bir yaklaşım olduğu görülmektedir. Ana soyunun büyük ölçüde belirleyici olduğu ilk dönemlerde tüm ilişkiler ve kurumların anaerkil yapıya göre düzenlendiği bilinmektedir. Yerleşik hayata geçilmesi ile değişen roller beraberinde sosyal yapıda kadının konumunu etkilemiş ve bununla birlikte ana soyundan baba soyuna yönelik bir geçiş süreci yaşanmıştır. Bu süreç sonrasında halk deyişleri, günlük rutinler, ritüeller, rol ve sorumluluk dağılımları gibi pek çok alan oluşan yeni algı ile şekillenmeye başlamıştır. Bu durum kültür örüntülerini de etkilemiş ve halkın hem cinsiyetlere hem de cinsiyet temelli sosyal yaşam örüntülerine olan bakışını değiştirmiştir. Bu noktada söz konusu tartışmaların en önemli noktasını özel mülkiyetin gelişimi oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle sınıflı toplum yapısının nedenlerinin başında gelen yerleşik hayat ve özel mülkiyet kavramının tarih sahnesi içinde kadının konumuna dair pek çok ayrıntıyı değiştirdiği bilinmektedir. Özel mülkiyet kavramı, ataerkil değişime bir açıklama getirmekle birlikte ortaya çıkan sınıflı toplum yapısı içinde kadının edilgen konumunun sosyolojik bir perspektiften değerlendirilmesini olanaklı kılmaktadır (Engels, 2019: 84-85).

Tarihsel süreçte ataerkil sistemle beraber yaşanan değişimler toplumsal yapının her alanını şekillendirmiştir. Gerek yazılı gerekse sözlü eserler üretildiği dönem içinde var olan egemen toplumsal şartlardan etkilenmiştir. Sosyal yapı içinde üretilen ve sözlü kültürün önemli aktarıcılarında olan masallar da tasarlandığı dönemin koşullarının bir parçası olarak oluşturulmuştur (Çelikten, 2022: 740; Önkol, 2023: 13). Yerleşik hayata geçilmeden önce kabul gören bereket timsali ve neslin devamlılığını sağlayan kadın figürünün yerini zamanla farklı kadın temsilleri almaya başlamıştır. Bu durumun yansımaları masallarda da görülmektedir. Masalların büyük ölçüde okuyucuya ilham kaynağı olduğu bilinmekle birlikte kadın ve erkek figürlerin masallar içinde temsil ettikleri karakterlerin, hangi duygu ve durumlarla özdeş görüldükleri ve nasıl tasvir edildiklerinin incelenmesi oldukça önemlidir.

Yıllardır vazgeçilmez bir eğitim, öğretim ve eğlence aracı olan masallar, pek çok açıdan çocukların hayal dünyasını şekillendirmekte ve çocuklar için örnek aldıkları pek çok unsuru barındırmaları nedeniyle çeşitli işlevler ortaya koymaktadırlar (Gültekin Akçay, 2020: 970; Öztekin & Öztekin, 2020: 2925). Bu noktada ebeveynlerin çocuklarına okumak için tercih ettiği masalların niteliği ve hangi alt mesajları barındırdığının bilinmesi oldukça önemlidir. Cinsiyetler arası eşitsizlik temaları ile şekillenmiş masalların çocuklara sosyal yapı içinde dar bir alanda ve belirli rollerde yer alabileceklerine yönelik mesajlar vermesi ve bunun gerçek dünyada karşılık bulması, sınırlı rol ve sorumlulukların erken yaşta içselleştirilmesine neden olabilmektedir. Bu noktada yapılan çalışmada masallar toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifi ile incelenecektir.

1.ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

1.1. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Gerek yazılı gerekse yazılı olmayan toplumsal ürünler çeşitli geleneklerin sonraki kuşaklara aktarımı konusunda önemli birer araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu aktarımlar bireylerin hayatını belirli ölçülerde etkilemekte ve sosyal yapı içinde cinsiyet temelli rol ve sorumluluk paylaşımları

toplumsal cinsiyet ön yargıları ile güçlü biçimde desteklenmektedir. Modern etkiler ile kabul görmüş önyargılar arasında çelişkilerin yaşanması diğer bir deyişle modern etkilerin ataerkil örüntülerle ile karşılaşması çeşitli sosyal inceleme alanlarını yaratmaktadır. Özellikle kadınların sosyal yaşamdaki konumlarının modern ve küresel etkiler ile değişmesi onlara geleneksel rol kalıplarının dışında bir yaşam alanı sunmaktadır. Bu noktada toplum örüntülerinde, kadının konumu değişmesine rağmen geleneksel etkiler devam etmektedir. Geliştirilen katı tutumlar içinde kadınların başarısızlıktan korkma ve kurtarıcı arama gibi tavırları benimsedikleri görülmektedir (Dowling, 2022: 72). Yetiştirilme sürecinde kız ve erkek çocuklar arasındaki hak ve özgürlük farkının bireylere dayatılması bu durumun içselleştirmesini beraberinde getirmektedir. Literatürde “Sindirella Kompleksi” olarak karşılık bulan bu durum erkek çocuklarının kendi başlarına yeterli olacakları algısı ile yetiştirilmelerine karşın, kız çocuklara mutlaka bir gün kurtarılacakları hayalinin benimsetilmesi olarak kabul görmektedir (Atsan Çakır, Vural Batık & Çakır, 2023: 1661; Yemenici, 2022: 64). Yaygın bilinen bir masal ismi ile literatüre geçen bu kavram aslında tavır ve tutumların etkisini masallar bağlamında temellendirerek ortaya koymaktadır. Özellikle çocukların masalları ve masal karakterlerini ilham kaynağı olarak alması ve bu durumun tavır ve tutumları şekillendirmesi masalların önemini arttırmaktadır. Bu noktada önemli bir sosyal aktarım ögesi olan klasik çocuk masallarının incelenmesi ve değerlendirilmesi oldukça önemlidir (Lüle Mert, 2019: 1075; Kesmeçi & Özdemir, 2022: 47). Yapılan çalışma ile Grimm masallarında yer alan toplumsal cinsiyete yönelik geleneksel ön kabullerin ortaya koyulması amaçlanmıştır. Çalışma kapsamı bakımından belirli masalları ele almaktadır. Bu yönüyle daha geniş bir perspektif ve farklı masal incelemeleri ile geliştirilebilir bir nitelik taşımaktadır.

1.2. Çalışmanın Kapsam ve Modeli

Dünya masalları arasında önemli bir yere sahip olan Grimm Kardeşler’in (Jacop Grimm ve Wilhelm Grimm) derlediği masallar günümüzde hala popülerliğini korumakta ve çocuklar tarafından sevilmektedir. Almanya’nın Hanau kentinde doğan Grimm Kardeşler yaşadıkları dönemde kültürün yok olmaması ve geleneğin devam edebilmesi için masalları toplama kararı almışlar ve metinlerin özünü bozmadan halk masallarını derlemişlerdir (Koraş, 2019: 20). Grimm masalları dünya çapında yapılan pek çok masal çalışmasına yön vermiştir (Karakuş & Deniz, 2019: 1672). Söz konusu masallar oldukça eskiye dayanması ve dünya çapında en çok okunan ve yaygın olarak bilinen masallar arasında yer alması nedeniyle çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Pamuk Prenses, Hansel ve Gretel, Kırmızı Başlıklı Kız, Rapunzel ve Kurbağa Prens gibi oldukça yaygın bir şekilde bilinen masallar bu yönüyle çalışmaya dahil edilmiştir.

Sosyal olgular araştırılırken kullanılan gözlem ve mülakat gibi tekniklerin yanında tıpkı masallarda ve mitlerde olduğu gibi bu olguların arkalarında bıraktığı kanıtların incelenmesi sosyal bilimlere önemli katkılar sunmaktadır (Ulutaş, 2015: 283). Buradan hareketle yapılan çalışma nitel araştırma tekniklerinden doküman analizi kullanılarak tasarlanmıştır (Yıldırım & Şimşek, 2021: 189). Doküman analizinde kaynaklar incelenirken bu metinlerin nasıl oluşturulduklarına ve sosyal üretimlerine yönelik yorumlama yapılmaktadır. Bu çalışmada ele alınan masallar da sosyal olguları yansıtan önemli birer kanıt ve yazılı birer doküman niteliğindedir (Balci, 2022: 326).

Masalların, kurgu, dil ve bireyler üzerindeki etkileri gibi pek çok alanda dil bilimciler, psikologlar ve çocuk gelişimi uzmanları tarafından incelenmesi bu konuda interdisipliner bir çalışma alanı sunmaktadır (Uysal, 2022: 82). Bunun yanı sıra masallar, gerek üretildikleri dönemde hâkim olan görüşleri yansıtmaları gerekse sonraki dönemlerde çeşitli temsil alanları ve etki mekanizmaları ile okuyucu ve dinleyiciye ilham kaynağı olması noktasında sosyolojik bir nitelik barındırmaktadır. Bu yönüyle yapılan çalışma kapsamında masallar feminist bakış ile incelenmiş ve kadın karakterlerin sunumu çeşitli yönleri ile değerlendirilmiştir.

2.MASALLAR VE KÖTÜ KADIN KARAKTERLER

Masallar sahip oldukları zengin içeriklerle ait oldukları toplumun geleneklerini, değerlerini, bakış açılarını yansıtmakta ve bu yönüyle gelecek nesillere kültür aktarımı sağlama işlevini üstlenmektedirler (Sezer, 2017: 9). Kültür aktarımı noktasında masalların nasıl bir yaklaşım ile oluşturulduğu ve verilen mesajların hangi anlamları barındırdığı önemlidir. Kullanılan dil, semboller ve renkler gibi pek çok öge bu noktada analiz edilebilir bir nitelik taşımaktadır (Gedik, 2020: 363).

Masallar kültürden kültüre farklılık göstermektedir. Anadolu masalları incelendiğinde genelde kahramanın yani erkek karakterin taht ve evlilikle ödüllendirildiği görülmektedir. Bu durum Anadolu kültüründe evlilik kurumuna ve iktidara atfedilen önemin bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Kadının konumu noktasında ise çeşitli yaklaşımlar olmakla birlikte masalların bir kısmında kadınların sınırlı rollerde yer aldıkları bilinmektedir. Örneğin, Keloğlan masallarındaki iyi kadın karakterler genellikle anne ya da saf ve temiz prenses rolünde yer almakta bununla birlikte sınırlı derecede aktif bir rol üstlenmektedirler (Abalı, 2013: 33; Başaran, 2021: 91; Özmen, 2021: 161). Bunun yanında Doğu masalları değerlendirildiğinde kadının yine sınırlı alanda var olduğu görülmektedir. Bu noktada en çok bilinen masallar arasında *Binbir Gece Masalları* gelmektedir. Binbir Gece Masalları; Hint kaynaklı masallar, İran kaynaklı masallar, Mısır külliyyatına ait bazı masallar ve Suriye kaynaklı yazmalardan derlenen masalları içermektedir (Sarıkaya, 2016: 145). Dolayısıyla doğu masallarını incelemek adına önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır (Aykaç & Kavruk, 2023: 190). Binbir Gece Masalları çerçeve hikâyesi itibariyle kadının sadakatsizliğini konu almaktadır (Akyıldız Ercan, 2020: 179; Mdallel, 2003: 302; Öztürk, 2017: 318). Batı tarzı masallar değerlendirildiğinde ise karşımıza Grimm Kardeşler'in derlediği masallar çıkmaktadır. Özellikle Pamuk Prenses, Rapunzel, Hansel ve Gretel gibi masallar günümüzde hala oldukça fazla okunmakta ve sinemaya da uyarlanmaktadır (Çavuş, 2023: 522-523; Perk, 2019: 123).

Dünya masalları incelendiğinde içeriğinde çeşitli cinsiyetçi unsurlar barındırdıkları görülmektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri toplumda sorgulanmadan kabul gören, kadın ve erkeğe yönelik belirlenen normlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal yapının pek çok alanında karşılık bulan ve genellikle kadınlar için kısıtlı bir sosyal çerçeve çizen bu önyargılar küçük yaştan itibaren kız çocuklarının yaşamını şekillendirmektedir. Cinsiyetlere özgü kabul edilen renkler, söylemler, tercih edilen meslekler ve ev içi alanda uygun bulunan roller zamanla katı ön kabuller haline gelmiş ve sosyal yapı içinde zorunlu görevler olarak kendine yer bulmaya başlamıştır (Vatandaş, 2007: 40). Eski mitlerde ve anlatılarda savaşa giden, at binen ve avlanan kadın temasından sadece ev içi alanda hareket eden ve bu alandaki görevleri ile özdeş görülen bir noktaya doğru değişimin yaşanması sözlü kültür öğelerinin de bu tasarıyla oluşmasına zemin hazırlamıştır. Masal karakterleri ve bu karakterlerin sahip oldukları özellikler okuyucular ve dinleyicilerin yaşamlarında oldukça etkili temsiller olarak karşılık bulmaktadır. Bu noktada masal karakterlerinin rol model olması ve özellikle belirli bir yaş aralığında yaygın bir şekilde varlığını koruyor olması masalların önemini arttırmaktadır.

Toplumsal cinsiyet rolleri toplum içinde pek çok alanda öğrenilmekle birlikte masalarda yer alan simge ve semboller ile de aktarılmaktadır (Erbaş, 2019: 186). Bu aktarım süreci içinde cinsiyetlere özgü pek çok tavır ve tutum çocuklar tarafından öğrenilmekte ve içselleştirilmektedir. Kırmızı Başlıklı Kız masalında olduğu gibi karanlık ormanda yiyecek taşıdığı için tehlikelerle karşılaşan kadın karakterler masalların başkahramanı olarak yansıtılmaktadır (Kondakçı & Bölükbaşı, 2021: 230-232). Benzer bir biçimde toplumsal cinsiyet rollerinin el işi yapma, takı kullanma, uzun sarı saçlara sahip olma gibi klasik örneklerle de sabitleştirildiği görülmektedir.

Toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde sosyal yapı içinde özel alan ve kamusal alan olarak ikili sınıflanmanın yer alması ve cinsiyetlerin bu ikili alan içinde farklı şekillerde konumlandırılması bir diğer değerlendirilmesi gereken nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ikili yapı içinde kadın daha çok

doğa ile özdeş kabul edilmekte ve verili özelliklerinden dolayı özel alan yani ev içi alan bağlamında değerlendirilmektedir. Erkek ise erken yaşta sosyalleştiği ve bu nedenle daha aktif bir yaşam tarzı içinde yetiştiği için akıl ile özdeş görülen kamusal alan içinde konumlandırılmaktadır (Altıparmak, 2018: 184). Cinsiyet özellikleri bakımından bir değerlendirme yapıldığında klasik masallardaki kadın karakterlerin genellikle ev işlerinden sorumlu bir noktada yer aldıkları saptanmaktadır. Örneğin, Pamuk Prenses masaldaki erkek cüce karakterler ormana gidince evi temizlemektedir. Bu noktada kadının bakım ve hizmet gibi alanlarla özdeş görülmesinin bir yansıması olarak kadın karakterlerin de masalarda bu şekilde konumlandırıldığı görülmektedir.

Masallardaki "Prenses" figürü özellikle çocuklar için oldukça önemli bir semboldür. Bu sembol genellikle masal akışında acı çeken ama sabır göstererek ve acılara boyun eğerek masal sonunda ödüllendirilen bir noktada karşımıza çıkmaktadır. Prenseslerin klasik çocuk masallarında belirli sabit özelliklerinin olduğu görülmektedir. Bunlardan birisi güzellik vurgusudur. Prenseslerin genellikle genç, masum ve güzel olarak tasvir edildiği görülmektedir. Masalarda kızlar, yapılan eğlencelere ve düzenlenen balolara bu özelliklerinden dolayı davet edilmekte ve "evlilik çağındaki kızlar" vurgusuna sıklıkla yer verilmektedir (Grimm, 2017: 16; Grimm, 2021: 19).

Prenseslere yapılan bir diğer atıf iyi kalpli ve itaatkâr olmaları yönündedir. İtaat etmeyen kadınlar masalarda genellikle cezalandırılmaktadır. Örneğin, Kurbağa Prens masalında altın topunun dışarı kaçması sebebiyle özel alanın sınırları dışına çıkan prenses orada kurbağa ile karşılaşmakta ve altın topu geri almak için kurbağayı öpmek zorunda kalmaktadır. Pamuk Prenses masalında da Pamuk Prenses evin kapısını yabancı bir kişiye (cadıya) açarak cüceleri dinlemediği için zehirlenmektedir. Dolayısıyla masalarda kadınlar için vurgulanan itaat etme uyarısı, karşı gelindiğinde cezalandırılan bir uyma davranışını pekiştirmektedir. Çirkinlik vurgusunun masallardaki temsili incelendiğinde bu vurgunun erkek karakterler için nadiren ve geçici bir özellik olarak yansıtıldığı görülmektedir. Örneğin, Kurbağa Prens masalında erkek karakter çirkin bir kurbağa olarak yer almakta ancak masalın sonunda büyüünün bozulması ile eski yakışıklı haline geri dönmektedir.

Masalarda prenslerin yakışıklı ve genç olarak temsil edildiği görülmektedir. Bu temsil ettiği özellikler ile prensler evlenecekleri kızı seçme hakkına sahip olmaktadır. Aynı zamanda Rapunzel masalında olduğu gibi öne çıkan yaşlı erkek karakterlerin genellikle bilge, yol gösterici ve karar verici olduğu görülmektedir.

Kış gelip her yer karla kaplandığında, ülkenin kralı olan babası prene artık ormana gitmemesini ve Rapunzel'i unutmamasını söyledi. Ormanda güzel sesli, uzun sarı saçlı bir kızla tanıştığını söylüyorsun ve bu kız bir anda ortadan yok oldu öyle mi? Onun, seni gülüşüyle büyüleyen bir orman perisi olmadığı ne malum? (Grimm, 2021: 30).

Erkek masal kahramanları genellikle genç olarak karşımıza çıkmakla birlikte, yaşlı olsalar bu durumun negatif bir yansıması bulunmamaktadır. Bilge ve yol gösterici yaşlı erkek karakterlerin yanı sıra yaşlı olup yoksul, iyi kalpli ve zararsız olan erkek karakterlerin olduğu da bilinmektedir. Örneğin, Rapunzel masalında yoksul olan adam cadının bahçesinden sebze çalarken yakalandığı için cadı ile baş edemez ve bebeğini cadıya vermek zorunda kalır. Masal boyunca babanın yaptığı hırsızlık suçu vurgulanmamakla birlikte cezalandırılan zavallı bir baba prototipi ile yansıtılmaktadır. Dolayısıyla klasik çocuk masallarında genel temaların kadınlar için makbul olanın güzellik, saflık ve mahcubiyet erkekler için ise güç, para ve iktidar yani muktedirlik olduğu yönünde düzenlendiği görülmektedir.

Gerçek hayattaki pek çok unsurun masalların sembolik dili ve bu sembollerin karşılık geldiği hayali kahramanlar ile sunulduğu bilinmektedir. Kurbağa Prens masalında altın top zenginliği simgelemektedir. Prensesin babası kral, iktidar ve ataerkilliğin sembolü olarak yansıtılmaktadır. Masalların sonunda yer alan prensin prensesi öpmesi ise kadınların masalarda bedensel temas kurduğu kısımları sembolize etmesi bakından klasik masalarda yaygındır. Pamuk Prenses masalında

prenses yarı ölüm halinden prensin öpücüğüyle kurtulmaktadır. Öpücük, aynı zamanda kadın karakterlerin çocukluk çağının bittiği ve erginlik çağının başladığı bir dönüşümü de simgelemektedir. Masallar bu öpücüğün ardından genellikle “evlilik” ile sona ermektedir (Yılmaz, 2011: 1317).

Kadınlara atfedilen güzellik ve erkeklere atfedilen güçlü olma özelliği, toplumsal bir unsur olarak “evlilik” olgusunda birleşmektedir. Grimm masallarında güzel kadın ve güçlü erkek evliliği arzu edilen beraberlik şeklidir (Seçgin & Yoloğlu, 2022: 193). Genel perspektifte bir değerlendirme yapıldığında masalarda kadın karakterlerin sosyal konumları erkek karakterlerdeki kadar önemsenmemektedir. Bu durum toplumsal cinsiyete dair özellikler kapsamında kabul edilen sosyal konumun erkek ile özdeş olduğu fikrinin bir yansıması olarak karşılık bulmaktadır. Nitekim masallardaki kadınların rolleri değerlendirildiğinde annelik ve iyi bir eş olma gibi özelliklerin sıklıkla vurgulandığı görülmektedir. Bu noktada kadınlara özel alan içindeki konumlarına sadık kalmaları ve bu durumun makbul kabul edildiği fikri üzerinden bir takım mesajlar verildiği saptanmıştır (Altan, 2021: 203).

Kraliçe, pencerenin önünde yalnız başına oturmuş nakış işliyordu ama aklı başka yerdeydi. Bir süredir o ve kral bir çocuk sahibi olmayı istiyorlardı ama bir bebekleri olmamıştı. O sabah kraliçe, bir bebeği olursa hayatının ne kadar güzel olacağını hayal ediyordu (Grimm, 2017: 5).

Toplumdan topluma değişen kültürel faktörlerle masalarda toplumsal cinsiyete ilişkin rol algısında değişiklikler gözlenirse de temelde benzer özellikler karşımıza çıkmaktadır (İğdir, 2014: 80). Bu noktada masalarda yer alan bir diğer vurgu kadın karakterlerin erkek karakterlerin yardımı ile kurtulması durumudur. Grimm masallarında mağdur kadın ve kurtarıcı erkek figürü yaygın olarak kullanılmıştır. Sosyal yaşamda görünmez olan kadınların kurtarıcıları masalarda erkelerdir. Kırmızı Başlıklı Kız'ı bir avcı kurtarmaktadır. Prenses karakterinin olduğu masalarda ise kurtarıcıları genellikle prenslerdir. Dolayısıyla bu noktada masalarda toplumun kadına atfettiği geleneksel rollerin ve edilgenliğin ön plana çıktığı söylenebilmektedir.

3.CADI KARAKTERİ VE SUNUMU

Batı masalları düşünüldüğünde ilk akla gelen masalların başında Grimm Kardeşler'in derleme masalları gelmektedir. 1807 yılından itibaren Alman kardeşlerin köy ve kasabaları dolaşarak sözlü anlatılardan derledikleri masallar günümüzde de popülerliğini korumaktadır. Bu masalların ortaya çıktığı coğrafya düşünüldüğünde Alman dili ve Alman kültürünün öğelerini aktarmada önemli rol oynadığı düşünülmektedir. Grimm masalları günümüzde her ne kadar popüler olsa da pek çok ögesiyle de eleştirilmektedir. Masallardaki bazı kahramanların olumsuz davranışları, toplumsal cinsiyet kalıpları ve şiddet unsurları gibi evrensel değerlerle uyuşmayan bazı öğelerin tespiti bu hikâyelerin sorgulanmasına neden olmaktadır (Kesmeçi & Özdemir, 2022: 42; Türkyılmaz, 2020: 860).

Masalarda kadınların çeşitli temsillerinin olduğu görülmektedir. Başkahramana kötülük yapan ana kötü karakterlerin genellikle kadınlarla eşleştirildiği bilinmekle birlikte bu noktada özellikle “cadı” ya da “cadı üvey anne” temalarının sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Türk Dil Kurumu sözlüğünde cadı kelimesi “geceleri dolaşarak insanlara kötülük ettiğine inanılan hortlak, kötülük yaparak başkalarına zarar veren kadın ve çok güzel göz” olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2011: 433). Cadı prototipi efsane ve mitlerden dini metinlere kadar toplumsal örüntülerin pek çok evresinde yer almaktadır. Söz konusu kavram, bu tür metinlerde de tıpkı masalarda olduğu gibi toplumsal rollerin dışında ve “öteki” olarak kullanılmaktadır. Dışlanmış bu karakterler aynı zamanda güçlü ve bilge kadın figürler olarak betimlenmektedir. Ataerkil düzene aykırı olarak kadının gücü elinde bulundurması fenomenini temsil etmekle birlikte, geleneksel ve dini metinlerde kötü ve şeytani figürler olarak yer almaktadırlar. Örneğin Orta Çağ'da “cadı” kavramı kadınlarla özdeş görülmüş ve kadınlar karanlık büyüler yapan ve kötü ruha sahip büyücüler olarak adlandırılmıştır. Bu durum ve neticesinde yaklaşık

elli bin kadın yakılarak öldürülmüştür. Cadı avı olarak tarihe geçen bu dönem yaklaşık 300 yıl devam etmiştir (Akın, 2002: 157). Avrupa'nın en karanlık dönemi olarak tarihe geçen bu dönem kadınlara yapılan kötü muameleler ile anılmaktadır. Kadınları düşman olarak görmenin neticesinde "haşeratı yok etme" ve ya "köküne kadar kurutma" deyimlerinin o dönemde sıklıkla kullanıldığı bilinmektedir. Cadıların varlığının daha eski tarihlere dayandığı düşünülse de Orta Çağ özellikle toplu kadın ölümlerinin gerçekleştiği bir tarihsel süreç olarak kadın katliamların yaşandığı bir döneme işaret etmektedir. Grimm Kardeşler'in masalları toplayıp derledikleri şehirleri kapsayan Almanya, cadı avının yoğun olarak yaşandığı bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır (Aksan, 2013: 356). Feminist görüş cadı avlarını psiko-patolojik bir vaka ve kadın düşmanı bir histeri olarak açıklamaktadır (Anczyk, 2017: 210).

Masalların çoğunda cadılar belirli benzer kötü özelliklere sahiptirler ve aynı ölümcül son ile karşılaşmaktadırlar. Masallarda tasvir edilen cadılar genellikle yaşlı, çirkin ve karanlık yönleri olan karakterlerdir. Bu karakterler ormanın derinliklerinde, karanlık, ıssız ve tekinsiz yerlerde yaşamaktadırlar. Görünüş özellikleri bakımından genellikle büyük gözlere, iri benlere ve dağınık beyaz saçlara sahip olarak tasvir edilmektedirler. Cadı karakterleri sihir yapabilen, kadın ya da çocuk hiçbir karaktere acımayan ve olağanüstü güçlere sahip aynı zamanda dışlanmış bir noktada karşımıza çıkmaktadır (Şahin, 2018: 123). Standart güzellik algısına ve ataerkil toplum modeline uymayan bu karakterler bir yönüyle de eril iktidardan bağımsız ve güçlü kadınlar olarak tasvir edilmektedir. Aksesuar olarak genellikle estetik görüntüye sahip olmayan uzun bir süpürge ve büyü yapmak için kazan kullanmaktadırlar. Masallarda büyü konusunda kadın karakterlerin cadı, erkek karakterlerin ise daha çok büyücü sıfatı ile nitelendirildikleri görülmektedir. Cadı kavramı kendi içinde uzak durulması ve tiksiniilmesi gereken bir yaratık anlamını barındırırken, büyücüler ise genellikle hükümdarlara, krallara yardım eden ve kâhinlik özelliği taşıyan kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada cinsiyetlere göre ayrılan bir kavram bölünmesi yaşandığı görülmektedir.

Grimm derlemelerinden olan Pamuk Prenses ve Rapunzel gibi oldukça popüler anlatılarda da cadılar ormanın derinliklerinde ve ücra yerlerde yaşayan, yaşlı ve tekinsiz kadınlar olarak tasvir edilmiştir. Benzer bir biçimde Hansel ve Gretel masalında iki çocuk ormanın derinliklerinde yaşlı, çirkin ve şişko bir cadıyla karşılaşmaktadır. Rapunzel masalında da hamile kadın cadının bahçesindeki sebzelere aşermektedir ancak cadının sebzelerinin büyüdüğü bilinmektedir;

Yaşlı komşusu zamanının çoğunu bahçesi ile ilgilenerek geçirirdi. Kasabada onun sihirli bitkiler yetiştirmek için iksirler yapan bir cadı olduğuna dair söylentiler vardı. İnsanlar onun hakkında korkunç şeyler anlatıyorlardı. Evine giren hiç kimse bir daha dışarı çıkamamıştı (Grimm, 2021: 8).

Burada da görüldüğü üzere yalnız başına bahçede bitki yetiştirip iksirler yapan ve cadı olduğu söylenen kadın, toplumdaki soyutlanmış bir figürü temsil etmektedir. Korkulan ve her an zarar vermeye hazır olarak sunulan cadı karakterleri bir başka yönü ile tek başına karanlık alanlarda bile korkusuzca yaşayabilen, kendi ekinleri ile yaşamını devam ettirebilen güçlü karakterlerdir. Bu özelliklerden farklı olarak Pamuk Prenses masalında kraliçe oldukça güzeldir ve dünyanın en güzel kadını olmak için çabalamaktadır. Ancak bu masalda cadı olan kraliçe güzelliğini yaptığı büyülere borçludur ve güzelliği sayesinde kral ile evlenmeye hak kazanmıştır. Aynı masalda Pamuk Prenses'in annesinin ölümü üzerine kral ile evlenen cadı, kraliçe olduğunda eski kraliçenin aksine iktidarı önemsemekte ve avcıya Pamuk Prenses'i öldürmesini emretmektedir. Burada cadı, bir kraliçe olarak edilgen değil aktif bir rolde karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla iktidarı elinde bulunduran kadın imajı ataerkil yargılarla çelişmekte ve bu nedenle karakter kendisine tehlike katabilecek cadı ya da üvey anne gibi olumsuz imajlarla sunulmaktadır.

Masallarda pekiştirilen bir takım inançlar gerçek yaşamda da karşılık bulmaktadır. Masallarda çocuk sahibi olamamakla lanetlenmiş cadılar, aynı zamanda küçük çocuklara da zarar veren kötü ruhlu ve tehlikeli varlıklardır. Özellikle küçük çocuklara musallat olmakta ve onları öldürmektedirler.

Örneğin, Rapunzel masalında cadı bahçesinden çalınan sebzelere karşılık yeni doğum yapan kadının bebeğine musallat olmaktadır. Günümüzde halk arasında da yeni doğum yapmış kadınlara ve bebeklere kötü ruhların zarar vereceğine dair bir takım inanışlar yer almaktadır. Bu durumun bir yansıması olarak “kırk basması” ya da “kırk uçurması” gibi kavramlar kullanılmaktadır. Özellikle Doğu kültüründe bebekler doğumundan kırk gün sonra dışarı çıkarılmakta ve böylelikle kötü ruhların anne ve bebekten uzaklaşacaklarına inanılmaktadır (Küçük, 2011: 126).

Masallarda yaşanan ana mağduriyetin bir diğer nedeni olarak anne ve kızın yaşadığı sorunlu ilişkiler ağı ortaya koyulmaktadır. Hansel ve Gretel, Pamuk Prenses ve Rapunzel masallarında da olduğu gibi ana karakter çocukluğunda annesiz kalmıştır. Gerçek annelerinin yerine ya üvey anne ya da bir cadı karakteri çocuklara kötülük yapmaktadır. Diğer bir deyişle kişisel anne eksikliği olan karakterler anne arketipinin karanlık yüzü olan cadılarla karşılaşmaktadırlar (Özen & Ötenkuş, 2022: 768). Örneğin, Rapunzel masalında onu kaçıran yaşlı cadı kötü bir ebeveynlik yapmaktadır. Toplumsal cinsiyet rollerinin bir karşılığı olarak iyi anne tipi uysal, edilgen ve ev içi alanda fedakâr biçimde var olan kadın olarak betimlenmektedir. Bu kriterlerin dışında kalan cadı arketipi toplumsal normlara uymayan ve asi bir kadın olarak çocuk sahibi olmamakla cezalandırılmaktadır (Tokdemir, 2020: 138). Cadı kadındaki nefret ve öfke bu durumun karşılığı olarak yansıtılmaktadır. Hansel ve Gretel masalındaki cadı çocukları öldürüp yemek istemektedir. Pamuk Prenses masalındaki cadı kızının güzelliğini kıskanmakta ve ölüm emrini vermektedir. Bu anlamda cadı karakteri toplumda çocuk sahibi olmayan kadınların da ötekileştirildiği bir tezahür olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel bir değerlendirme ile masalların çoğunda cadı, bebekleri kullanarak intikam alan ve doğurganlık özelliğine sahip olmadığı için kin besleyen bir şekilde konumlandırılmıştır.

Grimm masallarında cadıların doğa ve hayvanlarla olan bağlantısı ve aynı zamanda objelere hükmedebilme özelliği ön plandadır. Eko feminizm perspektifiyle bakıldığında eril düşüncenin doğayı da tıpkı cadılar gibi “vahşi” ve “kontrol altına alınması gereken” bir unsur olarak değerlendirdiğini söylemek mümkündür (Bölükmeşe & Demirel, 2021: 499). Cadılar doğayla iç içe yaşayan varlıklar olarak doğanın vahşiliği gibi saldırgan karakterlerdir. Bu figürlere genellikle halk arasında nankörlüğü ve kötü şans simgeleyen siyah renkli karga ya da kedi gibi hayvanlar eşlik etmektedir. Farklı bir bakış açısıyla cadı, doğa ve hayvanlarla ön yargısız bir biçimde iletişim kuran bir yaratımdır.

Cinsiyete dair rol paylaşımlarında kadınlar bakım ve hizmet alanlarında konumlandırılmaktadır. Bu noktada cadı figürü cinsiyet rollerinin ön gördüğü şekilde mutfağında yemek yapan değil kazanında iksir, büyü bir diğer deyişle deneyler yapan bir figürdür. Cinsiyet rollerine karşı çıkan bir noktada cadılar yaptığı iksirleri erkeğe hizmet etmek için değil, hükmetmek için kullanılmaktadırlar. Ev kadınlarının temizlik yapmak için kullandıkları süpürge, cadı karakterinde üzerine binerek uçulabilecek bir nesneye dönüşmektedir. Bu yönüyle her anlamda cadı karakteri ataerkil sisteme karşıt olarak var edilmiştir. Rapunzel masalındaki cadı doğaüstü güçleriyle mantarı büyük bir kuleye dönüştürmekte ve Rapunzel’i o kuleye hapsedmektedir. Masallarda birçok alana hükmedecek kadar güçlü kadın karakterler bu gücün bedelini adeta dış görünüş, eksik kadınsı yönler ile ödemekte ve en kötü biçimde cezalandırılmaktadırlar. Nitekim Hansel ve Gretel masalında Gretel cadıyı fırına atarak korkunç bir biçimde yanarak ölmesine sebep olmakta ve Rapunzel masalında cadı kulenin etrafına sardığı ve kendi büyüyle canavarlaştırdığı sarmaşıklara düşerek can vermektedir. Pek çok örnekte masalların sonunda cadıların bir daha asla geri dönemeyecek biçimde öldürüldükleri görülmektedir.

4.KÖTÜ KADININ FEMİNİST ELEŞTİRİSİ

17. yüzyılın sonlarında bir düşünce olarak ortaya çıkan feminizm, zamanla kadınların hak taleplerini ortaya koyan bir ideoloji haline gelmiştir. Süreç içinde çeşitli fikir akımlarının etkisinde

kalmasının yanı sıra hak kazanımları gibi pek çok yeni oluşumu beraberinde getirmiştir (Dikici, 2016: 530-531). Aydınlanma dönemi ile filizlenen feminist düşünce siyasal, sosyal birçok değişimden etkilenmiş ve farklı tanımlamalarla pek çok alanda var olmuştur. Değişim süreçleri ile birlikte farklı anlamlar kazanmış feminizmin temel öznesi kadındır. Kadının toplum içindeki rol ve sorumlulukları, egemen güçlerin baskı ve yaklaşımları feminizmin temel çalışma alanları içinde yer almaktadır. Bu yönüyle kavram, pek çok disiplinin (sosyoloji, psikoloji, sosyal hizmetler, hukuk, sağlık, eğitim vb.) inceleme alanına girmekte ve çok yönlü bakış açısını içinde barındırmaktadır (Özsöz, 2008: 51; Taş, 2016: 164-165).

Feminizm, latince "femine" kelimesinden türemiştir. Kadın kelimesinden türeyen kavram özellikle 1792 yılında Mary Wollstonecraft'ın "Kadın Haklarının Gereçlendirilmesi" adlı eseri ile literatürde yer almaya başlamıştır (Karakuş Öztürk, 2017: 472). Feminizmin temel amacını kadının kendi özgür benliğini inşa ederek toplumda var olma mücadelesi oluşturmaktadır (Aktaş, 2013: 65). Kadına yönelik yapılan kavramsallaştırmalar toplumsal yaşamı özel ve kamusal alan şeklinde sınıflandırmış ve bu alanları cinsiyetler ile özdeş hale getirmiştir (Atik, 2021: 21). İçinde mantıksal çelişkiler barındıran bu durum beraberinde bir takım eşitsizlik alanlarının oluşmasına neden olmuş ve tarih çağları boyunca çeşitli mücadele alanları doğurmuştur. Günümüzde kadınların toplumsal süreçlerin tamamında eşit bir biçimde yer alamaması ve sosyal kaynaklara eşit erişim hakkına sahip olmamaları evrensel bir insan hakları sorunu olarak ele alınmaktadır.

Tarih çağları boyunca inşa edilen olumsuz etkiler ile mücadele edebilmek adına çeşitli eşitlik stratejilerinin geliştirilmesi oldukça önemlidir. Buna karşın toplumsal yaşamda kadının ikincil konumunu pekiştiren pek çok unsur bulunmaktadır. Söz konusu ön kabulleri pekiştiren ve besleyen unsurlar arasında toplumsal anlatılar da yer almaktadır. Sözlü anlatıları nesiller boyu taşıyan masallar bu noktada önemli inceleme materyalleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Masallarda yer alan kadın karakterlerin sunumu özellikle çocuklar için örnek alınacak bir noktada gerçekleştiğinde sosyal gelişimi etkilemektedir. Buna karşın masallarda karşılaşılan kötü üvey anne ya da cadı gibi kadın karakterler özgürlük ve güç gibi unsurlar ile birlikte sunulduğunda kötücül bir takım durumlarla yansıtılmaktadır. Bu durum sosyal yapıyı oluşturan ataerkil inşalar ile değerlendirildiğinde, güçlü kadın tipi ve kötücül özelliklerin birlikte sunulduğu bir algıyı oluşturmaktadır (Simkin, 2014: 49).

Modern süreçlerde cadı kavramına karşılık gelen arketipin "femme fatale" yani öldüren kadın ya da kötü kadın olduğu görülmektedir. Bu durum, tıpkı toplumsal cinsiyet kavramının biyolojik cinsiyet etrafında toplumsal olarak inşa edildiği düşüncesindeki gibi, "femme fatale" kavramının da kötülüğün kadınlar ve kadın bedeni etrafında kültürel olarak inşa edildiğine işaret etmektedir (Arpacı, 2019: 152-153). Kavramdaki kötülük yaklaşımının temelini ise kadının güzelliği, cazibesi ve çekiciliği oluşturmaktadır. Bu algıya göre kadının bu özellikleri karşı cinsi etkisiz bırakmakta ve savunmasız bir hale getirmektedir. Kadının güzelliğe sahip olmasının içinde bir takım gizli ve kötü niyetleri barındırdığı aynı zamanda zekasını da entrika ve manipülasyon için kullandığı kabul edilmektedir. Bu yaklaşımda kadınlar hırslı ve güçlü olarak yansıtılmakta, erkek karakterler ise kurban rolünde karşımıza çıkmaktadır (Özdiç, 2020: 177).

Tarım devrimi ile yaşanan toplumsal ve ekonomik değişimler sistemin ataerkil yapıya doğru evrilmesine neden olmuştur. Bu noktada feminist bakış ile ev içi alan ve kamusal alan ayrımında yaşanan rol ve sorumluluk dağılımının kadınların aleyhine gerçekleştiği düşünülmektedir. Gelişmemiş toplumlarda çalışan ya da okuyan kadına yönelik negatif bakış açısı geliştirilmesinin temelinde bu düşüncenin yattığı kabul edilmektedir. Bu yaklaşım ile kamusal alanda yer alan akılcı yapılar içinde erkek egemenliğinin varlığının istendiği ön görülmektedir (Öner Gündüz, 2023: 214). Nitekim masallarda da kötü kadın karakterlerin güçlerini genellikle bilgelikten ve bilinmeyene hükmetmekten aldıkları görülmektedir. Masallarda kadının yaratım öznesi olmasının tıpkı ataerkil toplumlarda

olduğu gibi kabul görmediği saptanmıştır (Kol, 2022: 58).

Feminist yaklaşımla değerlendirildiğinde tarih çağları boyunca güçlü, güzel ve zeki kadının ataerkil kaygı ve normların üretilmesine neden olduğu kabul edilmektedir. Bu duruma masalarda sıklıkla rastlanmaktadır. Kurgusal olarak tasarlanan söz konusu döngüde karanlık, kötü ve yıkıcı karakterler şekil değiştirirse de hep var olmuştur. Bu durumun masalarda cadı figürü, efsane ve mitlerde Lilith, bakışlarıyla erkekleri öldüren Medusa, güzelliğiyle savaşımlara sebep olan Truvalı Helen gibi çeşitli örnekleri bulunmaktadır. Masalarda sıklıkla çocuklardan kurtulmak isteyen, fakirlikten şikâyet eden ve ağgözlü olan kadın karakterlere yer verilmektedir. Hansel ve Gretel masasında çocukları evden uzaklaştırması için kocasına baskı yapan üvey anne figürü karşımıza çıkmaktadır. Buna karşın baba figürü, çocukları ormana bırakırken sessiz kalmasına rağmen hiç eleştirilmemekte ve çocuklar cadının altınlarını çalarak eve döndüğünde memnun olan bir noktada masalda varlık göstermektedir (Grimm, 2023: 8). Post-yapısalcı feminist düşünce modern dönemde iyi-kötü, güzel-çirkin gibi zıt kavramlar üzerine kurulan ataerkil güç dengesinin söz konusu olumsuz anlamları daha çok kadına yükleyerek onu ikincil konuma indirmediğini aktarmaktadır. Bu noktada feminist eleştiri kadınların varoluşlarını gerçekleştirebilmeleri için gerekli aktivist tavrı ortaya koymaktadır (Bahadır, 2024: 146-147).

Günümüzde Grimm masallarındaki kötü kadın kurgusu sıklıkla eleştirilmektedir. Bu noktada feminist perspektifle farklı bakış açısı geliştirerek masalların yeniden tasarlanmasına yönelik çalışmalar sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Özellikle sinemaya yansıtılan masalarda eşitlikçi bakış açısı ile tasarlanmış örnekleri görmek mümkündür. Örneğin, Kırmızı Başlıklı Kız ve Vejetaryen Kurt gibi yeniden tanımlanan masalarda ataerkil yapıyı temsil eden kurdun vejetaryen olması sebebiyle hikâye yapı söküme uğratarak kurdun kızı yemesi (kadının pasif konuma düşmesi) engellenmektedir (Özgürbüz, 2023: 411). Burada verilen temel mesaj kadının masal içindeki imajının kültürel bir inşa olduğu ve yeni bir yaratım ile eşitlikçi bir biçimde değiştirilebileceği yönündedir. Masalın düşsel dünyası da bu değişim için gerekli esnekliği sağlamaktadır.

SONUÇ

Kadın, birey olarak tarih sahnesi içinde pek çok öncü oluşumun içinde yer almış ve insanlığın kültür birikimi noktasında hep varlığını hissettirmiştir. Kadınların konumu zaman içinde değişmekle birlikte kadına yönelik algı da dönemlere göre farklılık göstermektedir. Tarih dönemlerinin ilk evrelerinde daha aktif roller alabilen kadınlar, insanlığın yaşam biçimi evrildikçe daha kısıtlı ve sabit alanlarda yer almak zorunda kalmışlardır. Yaşanan tüm bu değişimlere rağmen kadınlar kültür üretiminin önemli bir parçası olmaya devam etmişlerdir. Sözlü kültür öğelerinden olan masalların oluşumunda da kadınların rolü büyüktür. Ancak bu noktada kadınların masalların içinde çoğu zaman toplumdaki ataerkil algının bir yansıması şeklinde yer aldıkları görülmektedir (Çalık, 2018: 72).

Sözlü anlatı geleneğinden gelen masal türü aslında bir hayal disiplini olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumların hafızalarında yer eden, kulaktan kulağa ve nesilden nesile aktararak günümüze ulaşan masalların geçmişi yüzyıllar öncesine uzanmaktadır. Masallar birer kültür mirası görevi görerek ait oldukları toplumların değer yargılarını, gelenek ve göreneklerini yansıtmaktadırlar. Kaynağını aldıkları coğrafya ve toplumun sosyo-kültürel yapısı masalların oluşumunda önemli bir yer tutmaktadır. Masalların yazıldığı toplumun özelliklerini taşıdığı düşünüldüğünde çeşitli kültürel farklılıklar ve bunun uzantısı pek çok geleneğin söz konusu anlatılara şekil verdiği bilinmektedir. Bu yönüyle özellikle çocuk masalları, içinde yer alan toplumsal cinsiyetçi söylemler ve şiddet barındıran öğeler içermesi bakımından incelenmesi gereken eserler arasında yer almaktadır. Yapılan çalışmada feminist bir bakış ile masalarda geçen kadın arketipi tartışılmış, çalışma kapsamında değerlendirilen masalarda kadının sunumu incelenmiştir.

Grimm masallarında genellikle ev içi alanda hareket eden ve toplumsal cinsiyet rol kalıplarına

uyan kadınların ödüllendirildiği, buna karşın mücadele eden ve cesur kadın karakterlerin ise çeşitli negatif imajlar ile cezalandırıldığı görülmektedir. İyi eş, iyi anne ya da saf ve temiz kadın imajı daha çok içinde bulunduğu zorluklara sessizce katlanan, boyun eğen ve sadık kalan kadınlarla temsil edilmekte; iktidar isteyen, güce sahip özgür kadınlar ise bu özelliklerinden dolayı genellikle üvey anne ya da cadı imajı ile birlikte sunulmaktadır. Örneğin Pamuk Prenses, cadı olan üvey annesinin yaptıklarını sessizce kabullenmektedir. Bunun yanı sıra Rapunzel kendi kararlarını verecek yaşa gelmesine rağmen cadıya boyun eğmeye devam etmektedir. Kırmızı Başlıklı Kız ormana neden gittiğini sorgulamamaktadır. Bu ve bunun gibi başkarakterler masalların sonunda genellikle bir erkek kurtarıcıya ihtiyaç duymakta ve ödül olarak genellikle mutlu bir evlilik gerçekleştirmektedir. Bu yönüyle söz konusu masallar verdiği mesajlar bakımından kız çocukları için cesaret, mücadele ve özgür hareket etmeyi isteme gibi eşitlikçi yaklaşımları barındırmamaktadır.

Grimm Kardeşler'in derlediği masallar oluşturulduğu dönemde kabul gören kadınlara yönelik eşitlikten uzak algının ve önyargıların izlerini yoğun olarak taşımaktadır. Nitekim Koraş'ın (2019: 62) "Grimm Kardeşler ve Andersan Masallarında Cinsiyet ve Karşıt Kavramların İncelenmesi" başlıklı çalışmasında Grimm Kardeşler'in masallarında sıklıkla ataerkil vurguların olduğu ortaya koyulmuştur. Masallarda kahraman kadın karakterlerin karşısında kurtarılmayı bekleyen kadın karakterlerin varlığına sıklıkla rastlanmaktadır. Ev dışı alanda yaşayan ve güçlü karakterler olan cadılar ile kadınlar mücadele edememekte, erkekler ise zorlu savaşlar vermek zorunda kalmaktadırlar. Özel alanın içinde yer alan kadınlar korunmaya muhtaç olmakla birlikte mutlulukla ödüllendirilmiş noktada yaşamlarını sürdürmektedirler. Benzer şekilde Korkmaz Karataş ve Yorulmaz'ın (2021: 199-200) "Grimm Masallarının İçerdiği Değerler Açısından İncelenmesi" başlıklı çalışmasında 51 adet masal incelenmiş ve kötülük yapan karakterlerin hiçbir iyi özelliğinden bahsedilmediği ve yaptıklarından pişmanlık duymadıkları ortaya koyulmuştur. Bunun yanı sıra söz konusu çalışmada masallarda yer alan hiçbir çaba gösterilmese de sadece iyilik ile her şeyin yoluna girebileceği mesajının ve hak talep etmeden sadakat göstererek zorluklara katlanma imajının özellikle çocuklar açısından pedagojik bir takım sıkıntılar barındırdığına vurgu yapılmıştır.

Feminist eleştirel yaklaşım, edebi eserler içindeki karakterin eşitlikçi olmayan rol ve konumlarına sıklıkla karşı çıkmaktadır. Bu yaklaşımla masallar kadının erkeğe olan bağımlılığı, edilgen rol biçimleri ve cinsiyetçi sembollerin varlığı nedeniyle incelenmektedir. Feminist perspektifle bakıldığında masallarda erkek ile aynı seviyede yer alamayan kadın karakterlerin kimi zaman genç, güçlü ve iktidar sahibi erkek karakterler için sert rekabetlere girdiği ve ölümcül mücadeleler verdiğine vurgu yapılmaktadır. Benzer şekilde öfke duygusu çoğunlukla kadınlar arasında tasvir edilmektedir (Erken, 2018: 184). Bu yönüyle masallar barındırdıkları alt anlamlar ile sosyal ve psikolojik derinlik içermektedir. Verdiği mesajlar göz önünde bulundurulduğunda çocuklar için oldukça önemli bir yere sahip masal kitaplarının eğitimciler ve ebeveynler tarafından titizlikle seçilmesinin oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

<i>"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları:</i>	
Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından

	finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Katkı Oranı Beyanı:	1. yazar: %60 – 2. yazar: %40
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Sorumlu Yazar:	Doç. Dr. İpek Beyza Altıparmak
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.	
<i>The following statements are made in the framework of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":</i>	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Author Contributions:	1 st author: %60 – 2 st author: %40
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Corresponding Author:	Associate Professor İpek Beyza Altıparmak
Double-Blind Peer Review:	External-independent
<i>This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.</i>	

KAYNAKÇA

- Abalı, İ. (2013). Yapısal Folklor Kuramı Bağlamında Bir Masal İncelemesi Örneği. *İdil Dergisi*, 2(8), 26-40.
- Akın, H. (2002). Cadının Cinsiyeti Kadındır. *Kebikeç*, 0(13), 157-166.
- Aksan, Y. (2013). 1450-1750 Yılları Arasında Avrupa'da Cadılık 1450-1750. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 28(2), 355-368.
- Aktaş, G. (2013). Feminist Söylemler Bağlamında Kadın Kimliği: Erkek Egemen Toplumda Kadın Olmak. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 30(1), 53-72.
- Akyıldız Ercan, C. (2020). Örnek Masal Çözümlemesi İle Halk ve Sanatsal Masal Arasındaki Farklılıklar. *Doğu Esintileri*, 0(12), 175-191.
- Altan, H. Z. (2021). Yazınsal Metinlerde Bir Ötekilik Olarak Kadınlık ve Saç İmgesinin Dışavurumları. *Asya Studies Academic Social Studies*, 5(17), 201-216.
- Altıparmak, İ. B. (2018). Toplumsal Cinsiyet Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Kaynakları ve Mücadele Alanlarına Yönelik Öneriler. *Turkish Studies*, 13(18), 179-194.
- Anczyk, A. (2017). Women of Power: The Image of the Witch and Feminist Movements in Poland. *The Pomegranate*, 19(2), 205-232.
- Arpacı, M. (2019). Cinsiyet, Kötülük ve Beden: Femme Fatale İmgesinin Kültürel İnşası. *Fe Dergi*, 11(1), 140-154.
- Atik, Ş. (2021). Fıtrat Değil, İnşa Meselesi. *Onto Dergisi*, (21), 20-23.
- Atsan Çakır, E., Vural Batık, M. & Çakır, E. (2023). Kadınlarda Bağlanma Stilleri ve Sindrella Sendromu. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(88), 1653-1666.
- Aykaç, N. & Kavruk, H. (2023). Binbir Gece Masallarında Kök Değerler ve Bu Masalların Çocuk

- Edebiyatına Katkısı Üzerine Bir İnceleme. *International Journal of Language Academy*, 11(5), 182-203.
- Bahadır, M. (2024). Aktivizmden İdeolojiye ya da İdeolojiden Aktivizme: Tarihsel Süreci ve Kırılmalarıyla Feminizm. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 15(1), 133-151.
- Balcı, A. (2022). *Sosyal Bilimlerde Araştırma: Yöntem, Teknik ve İlkeler*. Ankara: Pegem Akademi.
- Başaran, U. (2021). Toplumsallaştırılmış Cinsiyet Rollerini Bağlamında Keloğlan Masallarının Kadın Kahramanları. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(3), 85-98.
- Bölükmeşe, E. & Demirel, M. (2021). Eko Feminist Bakış Açısıyla Eşit Masallara Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım. *International Academic Social Resources Journal*, 6(23), 496-503.
- Çalık, S. (2018). Grimm Masallarının Dönüşümü Üzerinden Kadın İmgesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Çavuş, K. (2023). Hansel ile Gretel Masalının Günümüz Sinemasına Yansıtılması Üzerine Bir Karşılaştırma. *Diyalog Interkulturelle Zeitschrift Für Germanistik*, 515-529.
- Çelikten, H. (2022). Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Yeniden İnşası Sürecinde Masallar: Eşit Masallar Örneği. *Folklor Akademi Dergisi*, 5(3), 738-751.
- Dikici, E. (2019). Feminizmin Üç Ana Akımı: Liberal, Marxist ve Radikal Feminizm Teorileri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2(43), 523-532.
- Dowling, C. (2022). *Sindrella Kompleksi: Çağdaş Kadının Bağımsızlık Korkusu*. (Çev. S. Budak). İstanbul: Afrika Yayınları.
- Engels, F. (2019). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. (Çev. E. Özkalp). İstanbul: Yordam Kitap.
- Erbaş, S. (2019). Küçük Zihinlere Yerleştirilen Toplumsal Cinsiyet Rollerini. *Mavi Atlas*, 7(1), 185-210.
- Erken, J. (2018). Feminist Teori Işığında Muğla Masallarında Kadın Algısı. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 19(42), 163-186.
- Gedik, S. (2020). Masalların Eğitimsel İşlevleri. *Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 3(1), 356-367.
- Grimm, J.W. (2017). *Pamuk Prenses*. (Çev. B. Özbek). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Grimm, J.W. (2021). *Rapunzel*. (Çev. B. Özbek). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Grimm, J.W. (2023). *Hansel ve Gretel*. (Çev. H. Ş. Kaptan). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Gültekin Akçay, Z. (2020). Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler Masalının Üç Hali: Grimm Kardeşler, Walt Disney ve Ertem Göreç. *Erciyes İletişim Dergisi*, 7(2), 965-988.
- İğdır, Z. Ö. (2014). Fairy Tales and Their Contribution to the Process of Constructing Gender Roles. *Creative Drama Journal*, 9(18), 77-86.
- Karakuş Öztürk, H. (2017). Mary Wollstonecraft'ın Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi Kitabında Rousseau Eleştirisi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(2), 471-485.
- Karakuş, N. & Deniz, B. (2019). Türk ve Alman Masallarında Yer Alan İletilerin Kişisel Gelişime Katkı Sağlayıcılık Yönünden Karşılaştırılması. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8(3), 1666-1686.
- Kesmeçi, A. M. & Özdemir, E. D. (2022). Grimm Masallarının Temel Evrensel Değerlerle Bağdaşmayan Yönleri Üzerine Bazı Tespitler. *Journal of Criminal Sociology and Law*, 3(6), 37-49.
- Kol, M. (2022). Prosper Mérimée'nin Kalemünde Mitleşen ve Karşı Konulmaz Bir Kadın Karakter: Carmen. *International Journal of Filologia*, 5(7), 56-69.
- Kondağcı, T. & Bölükbaşı, S. (2021). Batı Masallarında Kadın Kahramanların Sosyal Hizmet Açısından Değerlendirilmesi. *Journal of Research in Education and Society*, 8(1), 228-236.
- Koraş, G. E. (2019). Grimm Kardeşler ve Andersen Masallarında Cinsiyet ve Karşıt Kavramların İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

- Korkmaz Karataş, N. & Yorulmaz, B. (2021). Grimm Masallarının İçerdiği Değerler Açısından İncelenmesi. *Asya Studies*, 5(18), 189-200.
- Küçük, A. (2011). Doğu Karadeniz Yöresi Doğum Sonrası İnanış ve Uygulamalarında Cadı/Obur. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (12), 123-136.
- Lüle Mert, E. (2019). Grimm Kardeşlerden Hayvan Masalları Adlı Resimli Çocuk Kitabında Yer Alan Şiddet, Korku, Baskı ve Ceza Ögelerinin İncelenmesi. *Journal of International Social Research*, 12(62), 1068-1076.
- Mdallel, S. (2003). Translating Children's Literature in the Arab World: The State of Art. *Meta Journal des traducteurs Translator's Journal*, 48(1), 298-306.
- Öner Gündüz, B. (2023). Feminist Edebiyat İncelemesi İçin İki Kavram Önerisi: Proje Kadın ve Öz Kadın. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(34), 209-220.
- Önkol, A. (2023). Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Masallara Etkisi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (9), 11-24.
- Özdiç, T. (2020). Femme Fatale 101: The Basic Characteristics of the Femme Fatale Archetype. *The Journal of International Social Research*, 13(73), 175-186.
- Özen, Ö. & Ötenkuş, D. (2022). Nikolay Gogol'un Viy ve Mehmet Berk Yaltırık'ın Cazı Nene Öykülerinde Cadı Figürünün Anne Arketipi Üzerinden Karşılaştırılması. *Folklor Akademi Dergisi*, 5(3), 762-777.
- Özgürbüz, M. E. (2023). Alternatif Kimlikler Üreten Bir Yeniden Yazım: Kırmızı Başlıklı Kız ve Vejetaryen Kurt. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 6(2), 402-422.
- Özmen, F. (2021). Anadolu'dan Seçilmiş Masalarda Sosyal Bir Gerçeklik: Boşanma Olgusu ve Nedenleri İle İlgili Bazı Tespitler. *International Journal of Turkish Academic Studies*, 2(3), 156-165.
- Özsöz, C. (2008). Kültürel Feminist Teori ve Feminist Teorilere Giriş. *Sosyoloji Notları*, 6, 51-55.
- Öztekin, A. & Öztekin, H. (2020). İktidarın Meşruiyeti ve Rıza Üretimi: Masallardan ve Mitlerden Kitle İletişimine Toplumsal Bilincin İnşası. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(30), 2911-2940.
- Öztürk, A. O. (2017). Oğuz Tansel Masallarının Derin Kökleri Üzerine Bir Örnek Mavi Gelin Masalı. *Turkish Studies*, 12(7), 311-322.
- Perk, D. (2019). Masal Uyarlamalarının Vladimir Propp'un Yaklaşımı ile İncelenmesi "Pamuk Prenses" Masalı Örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 36(1), 122-132.
- Sarıkaya, M. (2016). Binbir Gece Masallarında Kadın İmajı. *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası*, (29), 143-165.
- Seçgin, F. & Yoloğlu, N. (2022). Grimm Masallarında Sunulan Toplumsal Cinsiyet Söylemi ve Evlilik Algısı: Propp Analizine Göre On İki Kardeş Masalının İncelenmesi. *Middle Black Sea Journal of Communication Studies*, 7(2), 177-200.
- Sezer, M. Ö. (2017). *Masallar ve Toplumsal Cinsiyet*. İstanbul: Kor Yayınları.
- Simkin, S. (2014). *Cultural Constructions of the Femme Fatale: From Pandora's Box to Amanda Knox*. London: Palgrave Macmillan.
- Şahin, H. (2018). Grimm Masallarındaki Cadı İmajı. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 113-127.
- Taş, G. (2016). Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri. *Akademik Hassasiyetler*, 3(5), 163-175.
- Taşçı, K. & Akın, E. (2021). Masallarımızdaki İletileri Vermede Kadın Kahramanların Rolü. *Turkish Studies*, 16(1), 377-388.
- Tokdemir, K. (2020). Pamuk Prenses ile Hansel ve Gretel Masallarında Cadı-Doğa Bağlantısının İncelenmesi. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 3(1), 129-150.

- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkyılmaz, M. (2020). Masal Kitaplarında Yer Alan Korku ve Şiddet Ögeleri. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(3), 859-878.
- Ulutaş, B. (2015). Doküman Analizi. F. N. Seggie & Y. Bayyurt (Ed.), *Nitel Araştırma: Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları İçinde* (s. 279-294). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Uysal, Y. (2022). Grimm ve Türk Masallarındaki Benzer Anlatılar Hakkında Bir İnceleme. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (7), 80-92.
- Vatandaş, C. (2007). Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı. *Sosyoloji Konferansları*, (35), 29-56.
- Yemenici, A. D. (2022). Sindrella Sendromu. E. Kaygın, E. Topçuoğlu & B. Turan Torun (Ed.), *Yönetim ve Organizasyon Sendromları İçinde* (s. 61-74). İstanbul: Eğitim Yayınevi.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, E. B. (2011). Geceye Söylenen Masallar: Fantastik Anlatılarda Gerçeküstünün İşlevi. *Turkish Studies*, (3), 1315-1328.

Evlilik Doyumunu Belirleyen Bağlanma Stilleri ve Duygusal Zekâ: Evli Öğretmenler Üzerine Bir İnceleme****

Uzm. Psikolojik Danışman Büşra Nazlı
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-1296-5577>
Meram Anadolu Lisesi, Konya – TÜRKİYE

Doç. Dr. Özlem Altunsu Sönmez
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6553-5351>
Selçuk Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Konya – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 30.05.2024
Kabul: 26.09.2024
On-line Yayın: 30.09.2024

Anahtar Kelimeler

Evlilik doyumu
Bağlanma stilleri
Duygusal zekâ

Araştırma Makalesi

* Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

** Bu makale, birinci yazar Büşra Nazlı'nın ikinci yazar Özlem Altunsu Sönmez danışmanlığında Selçuk Üniversitesi Aile Danışmanlığı ve Eğitimi Anabilim dalında hazırladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

*** Bu makalenin bir bölümü 29 Ekim-2 Kasım 2019'da Interneational Congress of Science, Culture and Education'da sunulmuştur.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.76763>

Öz

Evli öğretmenlerin evlilik doyumlarını inceleyen bu araştırma kapsamında evlilik doyumunu arttırdığı ve azalttığı düşünülen duygusal zekâ ve bağlanma stilleri incelenmiş ve aralarında anlamlı farklılıklar olup olmadığı araştırılmıştır. Bu bağlamda Konya'nın Meram ilçesinde çalışan 110 kadın ve 89 erkek 191 evli öğretmen araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmış ve veri toplama aracı olarak Kişisel Bilgi Formu, Evlilik Yaşam Ölçeği, Gözden Geçirilmiş Schutte Duygusal Zekâ Ölçeği ve Yakın İlişkide Yaşantılar Envanteri (YİYE) kullanılmıştır. Araştırmanın veri analizinde Independence Sample T-test, One-way Anova, Pearson momentler çarpım korelasyon analizi ve aşamalı regresyon analizleri ile farklılıklar ve ilişkiler ortaya konmuştur. Araştırma sonucunda Yakın İlişkide Yaşam Ölçeğinin kaygı ve kaçınma bağlanma stilleri ile evlilik doyumu arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu yani kaçınma ve kaygı boyutu azaldıkça evlilik uyumunun arttırdığı tespit edilmiştir. Güvenli ve saplantılı bağlanma stilleri ile evlilik doyumu arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. İyimserlik/iyi oluş ve duyguların değerlendirilmesi duygusal zekâ alt boyutları ile evlilik doyumu ilişkisinde yine pozitif yönlü ve anlamlı ilişki bulunmuştur. Kaygı ve kaçınma ait boyutları iyimserlik/iyi oluş alt boyutuyla negatif yönlü, duyguların değerlendirilmesi ve duyguların kullanımı alt boyutu ile pozitif yönlü bir ilişki göstermiştir. Demografik değişkenlerin bu çalışma kapsamında evlilik doyumu üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir.

Atf Bilgisi / Reference Information

Nazlı, B. & Altunsu Sönmez, Ö. (2024). Evlilik Doyumunu Belirleyen Bağlanma Stilleri ve Duygusal Zekâ: Evli Öğretmenler Üzerine Bir İnceleme. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 17(101), 357-370.

**Attachment Styles and Emotional Intelligence Determining
Marital Satisfaction: A Study on Married Teachers * ** *****

Exp. Psychological Counselor Büşra Nazlı
Konya – TÜRKİYE

Assoc. Prof. Dr. Özlem Altunsu Sönmez
Selçuk University, Department of Sociology, Konya – TÜRKİYE

Article History

Submitted: 30.05.2024
Accepted: 26.09.2024
Published Online: 30.09.2024

Keywords

Marital Satisfaction
Attachment Styles
Emotional Intelligence

Research Article

* This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license. Ethics committee approval is not required for this article.

** This article was produced from a master's thesis completed at Selçuk University, Department of Family Counseling and Education by Büşra Nazlı under the supervision of Assoc. Prof. Dr. Özlem Altunsu Sönmez.

*** A part of this article was presented at the International Congress of Science, Culture and Education on 29 October - 2 November 2019.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.76763>

Abstract

Within the scope of this research examining the marital satisfaction of married teachers, emotional intelligence and attachment styles that increase and decrease marital satisfaction of married teachers, which are thought to increase or decrease marital satisfaction, were examined and it was investigated whether there were significant differences between them. In this context, 191 married teachers, 110 women and 89 men, working in Meram district of Konya constituted the sample of the research. The correlational survey model was used in the research and the Personal Information Form, Marital Life Scale, Revised Schutte Emotional Intelligence Scale and Inventory of Experiences in Close Relationships (ECR) were used as data collection tools. In data analysis, differences and relationships were revealed using Independence Sample T-test, One-Way ANOVA, Pearson product moment correlation and stepwise regression analysis. As a result of the research, it was determined that there was a significant negative relationship between anxiety and avoidance attachment styles of Inventory of Experiences in Close Relationships (ECR) and marital satisfaction. In other words, as the dimension of avoidance and anxiety decreases, marital satisfaction increases. A positive relationship was found between secure and preoccupied attachment styles and marital satisfaction. The relationship between the emotional intelligence sub-dimensions of optimism and evaluation of emotions and marital satisfaction was again found to be positive and significant.

The relationship between emotional intelligence sub-dimensions of optimism/mood regulation and appraisal of emotions and marital satisfaction was again found to be positive and significant. Anxiety and avoidance dimensions demonstrated a negative relationship with the optimism/mood regulation dimension, and a positive relationship with the appraisal of emotions and utilization of emotions. Additionally, it was determined that there was not any relationship found between demographic variables and marital satisfaction within the scope of the study.

GİRİŞ

Evliliklerin uzun ömürlü ve sağlıklı olmasını sağlayan unsurların en başında gelen faktörlerden birinin evlilikte hissedilen doyum olduğu bilinmektedir. Son yıllarda artan boşanma rakamları da toplumları evliliklerdeki sorunları ve bunların nasıl önleneceği konusunda düşünmeye itmektir. Özellikle de ülkemizde son yirmi yılda boşanma oranlarının %90'lardan fazla arttığı bilinmektedir. Evlilikten sağlanan doyumun öncelikle boşanma konusunda da etkili bir unsur olduğu anlaşılmaktadır. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisine baktığımızda da öncelikle fiziksel ihtiyaçlar ancak sonrasında psikolojik ve sosyal ihtiyaçların karşılanmasının önemi görülmektedir. Günümüzde fiziksel ihtiyaçlar daha kolay sağlandığı için bu psikolojik ihtiyaçların çok daha elzem biçimde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda evliliklerde de fizyolojik ve psikolojik ihtiyaçların karşılanması önemli hale gelmektedir.

Evlilikte karşılıklı beklentiler ve ihtiyaçlar önemli hale gelir ve bunların karşılanması evliliklerde daha az sorun yaşanmasına ve evlilik doyumunun gerçekleşmesine sebep olur. Ayrıca beklentilerin karşılanması doyumun sağlanmasının önemli unsurlarındandır (Tarhan, 2006; Mamacı, 2012). Sevgi evliliklerde en önemli bir ihtiyaçlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Evlilikten sağlanan doyum kadar çiftlerin karşılıklı iletişimleri; birbirlerine kendilerini, duygu ve düşüncelerini aktarabilmelerinin de önemini sağlıklı bir evliliğin göstergesidir. Bu bağlamda iletişimi, bu iletişimin şeklini belirleyen en önemli unsurda bireylerin duygusal zekalarıdır (Ersanlı ve Kalkan, 2008: 5). Duygusal zekâ yaşamın her alanında olduğu gibi evlilikte de çiftlerin birbirlerini anlamalarını sağlayan ve yaşamlarını kolaylaştıran bir unsur olmaktadır.

Bireyin bebeklikten başlayarak tüm yaşamını etkileyen unsurların başında ise kendine bakım verenle nasıl bir bağ kurduğu gelmektedir. Bu bağın nasıl olduğu da bireyin sadece çocukluğunu değil tüm yaşamını etkilemekte ve insanlarla kurduğu tüm ilişkilerdeki güven düzeyini belirlemektedir. Bu noktada güvenli bağlanmanın tüm yaşamı etkileyen ve çocuk yetiştirirken de en dikkat edilmesi gereken unsurlardan olduğu unutulmamalıdır. Bu bağlamda öncelikle evliliklerin ve sonrasında ailenin korunmasının önemi ortaya çıkmaktadır. Sağlıklı aileler sağlıklı toplumları meydana getirmektedir. Bu araştırma evlilik doyumuna etki demografik faktörlerin yanı sıra duygusal zekâ ve bağlanma stillerinin evlilikten alınacak hazzı ve doyumunu arttıracak önemli faktörler arasında yer aldığı bilinmektedir.

1.KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Evlilik Doyumu

Evlilik doyumuna kısaca evlilikteki beklentilerin gerçekleşmesi ve bu ilişki içinde bireylerin kendini mutlu, memnun ve tatmin olmuş hissetmesidir. Öncelikle iki bireyin birlikte yaşama isteği doğrultusunda bir araya gelerek evlilik bağı ile aile kurma istedikleri sonucunda gerçekleşen evlilik kurumu içinde çocuk sahibi olmak, onları yetiştirmek gibi misyonlar yer almaktadır. Bu bağlamda kısaca evlilik karşılıklı fiziksel çekim sonrası iki cinsin birlikte yaşamak, çocuk sahibi olmak için yaptıkları resmi bir sözleşme olarak tanımlanabilir (Özkalp, 2013: 87). Evlilik, resmi, duygusal, sosyal, biyolojik gibi birçok boyutu olan önemli toplumsal bir kurumdur (Tutarel-Kışlak, 1999: 50).

Evlilik doyumunu konusunda çok sayıda yapılan araştırma iki ana gruba ayrılmaktadır. İlkinde evlilik doyumunu daha çok bireylerin nasıl hissettiklerini anlamaya yönelikken; ikincisi ise bireylerin hislerinden çok karşılıklı ilişkinin bir özelliği olarak görülmüştür (Glenn, 1990). Burada iki kişi dışında aralarındaki ilişkim de üçüncü bir kişiymiş gibi ele alınmaktadır. Evlilik doyumunu da bu ilişkiye bağlı olarak tanımlanabilecek bir unsur olarak belirlenmiştir (Özcan, 2014: 13).

Evlilik doyumunu konusunu açıklayan literatürde bazı kuramlara rastlanmaktadır. Bunlar sistem yaklaşımı, bilişsel yaklaşım, sevginin evrimi kuramı, bağlanma kuramı, sosyal mübadele kuramı, evlilikte yüklenme kuramı olarak sayılabilir. Sistem yaklaşımı içinde kısaca eşlerin birbirlerini severek,

sevilerek, okşanıp, şefkat görerek, onaylanarak karşılıklı değer vermeye dayalı bir eş sistemi içerisinde doyuma ulaşmanın öneminden bahsedilebilir (Çelik, 2006: 25). Bilişsel yaklaşımda çiftler arasında var olan sorunların kaynağı fonksiyonel olmayan duygu ve düşüncelerden kaynaklanabilir ve bunlar çiftlerin kendi ebeveynlerinde öğrenmiş oldukları tavırlar ve davranışlar olabilmektedir. Sağlıklı ilişkiler her iki eşin ihtiyaçlarının önemli olduğu ilişkilerken bu durum sağlıklı ilişkilerde eşlerden birinin ihtiyaçlarının önemi olmasına dayanabilir (Çağ, 2011: 26). Sevginin evrimi kuramına göre koruma, korunma ve cinsellik evliliklerdeki üç ana ve doyurulması gereken güdüdür. Bu güdüler doyurulduğunda bireyler mutlu hissederler (Hortaçsu, 1997). Bağlanma kuramına göre psikoseksüel dönem çatışmaları sağlıklı bir biçimde çözümlenirse evlilik doyumu da yükselmektedir. Bebeklikte güvenli bağlananlar yetişkinlikte de pozitif ve güvenli bağlanma sergileyeceklerdir (Ersanlı & Kalkan, 2008; Kubat, 2012:11). Sosyal mübadele ödül ve bedel sonuç ve kıyaslamaya dayanırken (Hortaçsu, 1997); yükleme kuramı, algıları barındıran ve nasıl ve neden gibi anlamlandırmalara dayanır (Tutarel-Kışlak, 1995).

Evlilik doyumu ile demografik değişkenler arasında yapılan çalışmalara baktığımızda; cinsiyetle evlilik doyumu arasında anlamlı ilişki bulamayan çalışmalar (Çelik, 2006; Eskin, 2012; Kara, 2013) yanı sıra aralarında fark bulan çalışmalara da (Anar, 2011) rastlanmaktadır. Eğitim düzeyine göre doyum en yüksek lise mezunlarında en düşük ilkökul mezunlarında görülmüştür (Çağ & Yıldırım, 2013, Üncü 2007). Evlilikte geçirilen süreye bakıldığında 20 yıl ve üzeri evlilikle en yüksek doyuma sahipken, en düşük doyuma 8-13 yıl arasındaki evliliklerde rastlanmıştır (Üncü, 2007). Evlilik süresi arttıkça doyumun arttığını bulan çalışmalar olduğu gibi (Kara, 2013), sürenin evlilik doyumuna etkisi olmadığını bulan araştırmalarda vardır (Çağ & Yıldırım, 2013)

1.2. Bağlanma Stilleri

Bağlanma John Bowlby (1969) ve Mary Ainsworth'un (1978) çalışmaları ile ortaya çıkmıştır. Bowlby teorisinin temel ilkelerini formüle ederken Ainsworth yenilikçi metodolojisi ise bu teorisinin ampirik olarak test edilebilmesini sağlamıştır. Bağlanma Bowlby'nin geliştirdiği bir kişilik kuramı olmakla beraber temelinde etioloji, psikoanalitik gibi kuramlardaki kavramlara dayanmaktadır. Bowlby bağlanmayı bireylerin değer verdikleri özel hissettikleri kimselere karşı geliştirdikleri kuvvetli bir duygusal bağ olarak tanımlamaktadır. Bağlanma kişilerin fiziksel ihtiyaçlarının karşılanması ile başlayıp sonrasında güven duygusu ile yaşamda karşılaşılan tüm olumsuzluklara karşı güvenli bir liman olma gibi işleve sahiptir (Gültekin, 2012: 134; Tüzün & Sayar, 2006). Bebeklik döneminde fiziksel ihtiyaçların karşılanması şeklinde başlayan ilişki sonraki zamanlarda bebeğin tüm yaşamını etkisi altına duygusal ve fiziksel bir yakınlık olmaktadır (Hamarta, 2004). Bağlanma modellerine baktığımızda; Ainsworth'un (1978) güvenli, kaçınan ve kaygılı/kararsız olan üçlü bağlanma modeli vardır. Hazan ve Shaver'ın yine güvenli, kaçınmacı ve kaygılı üçlü bağlanma modeli olarak Ainsworth'un (1987) üçlü modelini yetişkinlere uygulamışlardır. Bununla beraber bebeklik dönemindeki bağlanma biçiminin yetişkinlik dönemini de etkilediğini şekillendirdiğini öne sürmüşlerdir. Bartolow ve Horowitz (1991: 244) ise yetişkinlerde dördü bir bağlanma modelinden bahsetmektedir. Bu modelde güvenli, saplantılı, korkulu ve kayıtsız olmak üzere dört boyut yer almaktadır.

Bu model benliğe ve başkalarına göre nasıl değerlendirildiğine göre ayrılmaktadır. Güvenli bağlanma hem kendine hem de başkalarına olumlu bağlanma iken kendine olumlu başkalarına olumsuz bağlanma kayıtsız bağlanmadır. Hem kendine hem başkalarına olumsuz bağlanma korkulu bağlanma iken kendine olumsuz başkalarına olumlu bağlanma saplantılı bağlanma olarak tanımlanır (Arslan, 2008). Bireyler güvenli bağlandığı zaman yalnız kalma ya da terk edilme korkuları yaşamazlar ya da bu durumu kolaylıkla yönetebilirler. Saplantılı bağlanan bireylerde ise başkaları tarafından kabul edilmek ve güven duymak konusunda kaygılıdır. Kayıtsız bireyler ise yüksek benlik saygısı sahiptirler ve diğer kişilerden kendilerini korumak için sınırları vardır. Korkulu bağlanma güvenli

bağlanmanın tam tersi olarak yer alır. Bunlar başkaları tarafında kabul görmek ve onaylanmak isterler ancak reddedilmemek ya da kaybetmemek için de uzak ilişki kurarlar (Arslan, 2008; Sümer & Güngör 1999).

Bağlanma ve evlilik uyumu ve eş seçimi üzerine yapılan araştırmalarda %38 güvenli, %49 kaygılı, geri kalanlar kaçınma bağlanma stiline sahip olarak bulunmuşlardır. Güvenli bağlanma oranının az olması evliliklerde çiftlerin her ikisinin de güvenli bağlanmamış olma ihtimalini arttırdığını göstermektedir (Öztekin, 2012: 323). Bağlanma stilleri ile evlilik uyumu arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmaların bazılarında (Erdoğan, 2006; Tutarel-Kışlak & Çavuşoğlu, 2006; Yıldız, 2005) bireyin kendisinin ve eşinin bağlanma stili ile evlilik doyumu arasında bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Evli çiftlerin her birinin güvenli bağlanma stiline sahip olduğu durumlarda evlilik doyumu en yüksek olurken çiftlerden birinin bile güvenli bağlanmamış olması evlilik doyumunu arttıran unsurlardan biri olarak bulunmuştur (Eryorulmaz, 2012: 302).

Bağlanma stilleri evlilik doyumunda önemli bir belirleyicidir. Benzer bağlanan stillerine sahip olan bireylerin evliliklerinin daha uzun sürdüğü ve ilişkilerde kendilerini daha mutlu tanımladıkları görülmüştür. Özellikle güvenli bağlananlar sadık, mutlu ve sorunlar karşısında yapıcı, olumlu çözüm bulabilen kişiler olarak tespit edilmiştir (Eryorulmaz, 2012: 298). Bağlanma da yüksek kaygı eşlerin daha fazla çatışmasına sebep olurken evlilik doyumlarını da düşürmektedir. Ayrıca kaçınma tarzı bağlanmada birey kendini merkezde görerek problemlerin karşı taraftan kaynaklandığını düşünerek karşı tarafı daha çok suçlamaktadır (Harma, 2012: 312). Cinsiyete baktığımızda özellikle de kadınların güvenli bağlanma stiline sahip olduğu durumlarda evlilik olumlu, güvenli olmayan bağlanmalarda ise evlilik olumsuz etkilenmektedir (Öztekin, 2012: 324). Literatürdeki toplumsal cinsiyetin cinslerin bağlanma stillerinde etkili olduğunu tespit edilen çalışmalar olduğu gibi (İşinsu (2003), güvenli ve saplantılı bireylerin korkulu bağlananlardan daha fazla evlilik uyumu gösterdiğini ve olumlu tutum ve davranışların evlilik uyumunu artırdığını tespit eden çalışmalara da (Tutarel- Kışlak & Çavuşoğlu, 2006) rastlanılmaktadır.

1.3. Duygusal Zekâ

Zekâ günlük yaşamda daha çok öğrenme gücünü ifade eden bir kavram olarak kullanılır (Kuzgun, 2004: 24). Psikoloji sözlüğünde ise zekâ; “soyut düşünme, kavrama, problem çözme, bildiklerini yeni durumlara uygulama, akıl yürütme, bellek, geçmiş deneyimlerden kazanılan bilgileri kullanma vb. de dahil olmak üzere zihinsel yetilerin toplamı” olarak tanımlanmıştır (Budak, 2000: 848). Duygusal zekâ ise kısaca duygu ve zekâ kavramlarının birleşiminden oluşan duyguların zekice kullanılması ve yönlendirilmesini ifade eden bir kavramdır. İlk kez Mayer ve Salovey (1990) tarafından kullanılmıştır. Baltaş (2006) duygusal zekâyı günlük hayatta stresle başa çıkabilmek için diğer insanların ne hissettiğini anlamak aynı zamanda kendi duygu ve hislerinin farkında olarak güçlü ve zayıf yönlerle hayatta baş edebilme becerisi olarak belirtmiştir. Goleman (2000) duygusal zekâyı beş boyutta incelemiştir. İlk üç boyut bireyin kendisiyle ilgili olanlarken diğer ikisi ilişkileri yönetebilmekle ilgili olanlardır. Bireyin kendisiyle ilgili olanlar; öz bilinç (kendini tanıma), duyguları idare edebilmek, kendini harekete geçirmek (motivasyon), ilişkilerle ilgili olanlar ise; başkalarının duygularını anlamak (empati) ve ilişkileri yönetebilmektir.

Evli çiftlerin yaşadığı sorunlar büyük çoğunlukla birbirlerini anlamamalarından ve duygularını fark etmemelerinden kaynaklanmaktadır. Bu durumda duygusal zekanın özellikle de evlilik ilişkisindeki önemini göstermektedir. Duygusal zekânın gelişimi çiftler arasındaki sorunların çözümünde etkili olurken duygusal zekanın yeterince gelişmemiş olması çiftlerin sorun yaşamaları ihtimaline daha çok sebep olmaktadır.

Duygusal zekâ ile ilgili, yapılan araştırmalar incelendiğinde Üncü (2007), duygusal zekâ ve evlilik doyumu arasındaki ilişkiyi pozitif yönlü anlamlı bulmuştur. Duygusal zekâ yükseldikçe

evlilikten alınan doyum da artmıştır. Feeney (2002) eş davranışları ve evlilik doyumunu arasındaki ilişkide güvensiz bağlanmayı evlilikte düşük hoş giden eş davranışlarla güvenli bağlanmayı ise dengeli bir ilişki ile eşleştirmiştir.

2. YÖNTEM

Bu araştırma kapsamında Konya'nın Meram merkez ilçesinde görev yapan 110'u kadın ve 81'i erkek olmak üzere toplamda 191 evli öğretmenle tesadüfi örneklem yöntemiyle betimsel ve ilişkisel tarama modeline uygun nicel bir araştırma yapılmıştır. Öğretmenlere yapıma nedeni öncelikle meslekleri gereği insan ilişkileri ve iletişim becerileri daha kuvvetli olan öğretmenlerin evlilikte doyuma ulaşmış olup olmadıklarını tespit etmek ve aynı zamanda buna duygusal zekâ düzeylerini ve bağlanma stillerinin etkisi de olup olmadığını da tespit etmektir. Bu bağlamda araştırma problemimiz kısaca Meram İlçesinde çalışan evli öğretmenlerin duygusal zekâ ve bağlanma stillerinin evlilik doyumlarına etkisi olup olmadığı sorusudur.

Araştırma verileri SPSS 22.00 paket programı ile değerlendirilmiştir. Araştırmada birbirinden bağımsız verileri daha iyi fark etmek amacı ile frekans tabloları kullanılırken, ölçekler arasındaki ilişkilerde veriler normal dağıldığı için Pearson momentler çarpım korelasyon testi kullanılmıştır.

Dörtlü bağlanma modeli oluşturmak için diskriminant analizi yapılmış ve katılımcılar bağlanma stillerinden hangisinden daha yüksek puan almışsa o stile atanmıştır. Bunun sonucunda 64 katılımcı güvenli bağlanma, 56 katılımcı korkulu bağlanma, 41 katılımcı saplantılı bağlanma ve 30'u ise kayıtsız bağlanma stilinde yer almıştır. Çalışma verileri değerlendirilirken ortalama ve standart sapma gibi tanımlayıcı istatistiksel metotlarla beraber niceliksel verilerin karşılaştırılmasında, normal dağılım gösteren parametrelerin gruplar arası farkları için Bağımsız t-test ve Anova testi yapılmıştır. Farklılık nedeninin tespitinde de Tukey testinden ve aşamalı regresyon analizinden yararlanılmıştır.

2.1. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Araştırmaya katılan öğretmenlere kişisel bilgi formu, evlilik doyumunu ölçmek için Evlilik Yaşamı Ölçeği, bağlanma stillerinin belirleyebilmek için Yakın İlişkide Yaşantılar Envanteri (YİYE) ve duygusal zekâ düzeylerinin belirlemek için de Gözden Geçirilmiş Schutte Duygusal Zekâ Ölçeğine uygulanmıştır. Kişisel bilgi formu yaş, cinsiyet, evlilik yılı, çocuk sayısı, eğitim durumu, ailesinde kaçınıcı çocuk olduğu, ebeveyn evliliğini nasıl tanımladığı gibi sorulardan oluşmaktadır.

Evlilik Yaşamı Ölçeği (EYÖ) Tezer (1996) tarafından geliştirilen, 10 sorudan oluşan, kesinlikle katılmıyorum (1) ile kesinlikle katılıyorum (5) beşli likert tarzı bir ölçektir. Ölçekten en az 10 en fazla 50 puan alınabilmekte ve yüksek puan yüksek evlilik doyumunu göstermektedir. Evlilik Yaşamı Ölçeği güvenilirlik analizi bu çalışma için yeniden yapıldığında Cronbach's Alpha değeri 0,95 olarak bulunan yüksek güvenilirliğe sahip bir ölçektir.

Gözden Geçirilmiş Schutte Duygusal Zekâ Ölçeği; Austin, Saklofske, Huang ve McKenney (2004)'in Schuttle, Malouff, Hall, Haggerty, Cooper, Golden ve Dornheim (1998) tarafından oluşturulmuş ölçeğe sonrasında 8 madde ilave eklenmesiyle 41 soru haline gelen duygusal zekâ ölçeğidir. Ölçeğin Türkçe uyarlanması Arkun Tatar, Serdar Tok ve Gaye Saltukoğlu (2011) tarafından yapılmıştır. İyimserlik, duyguların değerlendirilmesi ve duyguların kullanımı olmak üzere üç alt boyutu vardır. İyimserlik boyutu 21 soru, duyguların değerlendirilmesi 13 soru ve duyguların kullanımı 7 sorudan oluşmaktadır. Ölçeği güvenilirlik analizi bu çalışma için yeniden yapılmış ve Cronbach's Alpha değeri 0,74 olarak güvenilirliğe sahip olarak oldukça güvenilir düzeyde bir ölçektir.

Bağlanma stillerinin ölçülmesinde de Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri (YİYE) kullanılmıştır. Bu araştırmada yetişkinlerin romantik bağlanma stillerini belirlemek amacıyla sıklıkla kullanılan ve yüksek ölçüm duyarlılığına sahip YİYE kullanılmıştır. Ölçek 18 maddesi kaygı boyutunu ölçen 18 maddesi de kaçınma boyutunu ölçen yedili likert tipinde 36 sorudan oluşmaktadır. Ölçek 2 boyuttan

oluşmakla beraber dördü kategori şeklinde kümeleme analizi yapılarak da değerlendirilebilir. Ölçekteki tek sorular kaygı boyutunu ölçerken çift sorular ise kaçınma boyutunu ölçmektedir. Ölçeğin Türkçe 'ye uyarlanması ve geçerlik, güvenilirlik çalışması Sümer ve Güngör (1999) tarafından yapılmıştır. Yapılan güvenilirlik analizi bu çalışma için 0,73 olarak bulunmuş olup ölçeğin yüksek güvenilirliğe sahip olduğu söylenebilir.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırmaya katılanların %58 kadın, %42'si ise erkektir. Katılımcılar %34,6 ile en fazla 29-34 yaşa aralığında bulunmaktadır. Onları %26,2 ile 35-40 yaş arası takip eder. Katılımcıların %61,3 ile büyük bir çoğunluğu 23-27 yaş arası evlilik yapmışlardır. Çocuk sayısı dağılımında ise büyük çoğunluğun %39,3 ile 2 çocuk ve %37,2 ile de tek çocuk sahibi olduğu görülür. Eğitim düzeyinde öğretmen katılımcıların %74,9'u lisans mezunudur. %22'si lisansüstü ve kalanlarda ön lisans mezunudur. Evlilik sürelerine bakıldığında büyük çoğunluğun %37,7 ile 6-10 arası evli olduğu görülmüştür. Onu %27,2 ile 0-5 yıl arası takip eder. En az da %10,5 ile 20-35 yaş aralığındadır. Aşk evliliği yapanlar %46,1 görücü usulü evlenenler %20,9'u oluşturmaktadır, internetten tanışarak evlenenler ise %7,9'dur.

Araştırma da katılımcıların demografik değişkenleri; yaş, cinsiyet, eğitim seviyesi ve evlilik süresi ile evlilik doyumu arasında farklılık olup olmadığının tespiti için yapılan fark analizleri (T-test ve Anova) sonucunda demografik değişkenlerle evlilik doyumu arasında anlamlı ilişkilerin olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 1: Evlilik Doyumu, Bağlanma Stilleri ve Duygusal Zekâ Arasındaki İlişki

	1	2	3	4	5	6
1.Evlilik Doyumu	-					
2.Kaçınma	-.21**	-				
3.Kaygı	.19**	.38**	-			
4.İyimserlik/İyi Oluş	.18*	.19**	.25**	-		
5.Duyguların Değerlendirilmesi	.18*	.18*	.08	.14	-	
6.Duyguların Kullanımı	.11	.21**	.20**	-.07	.41**	-

**p < .01, * p < .05

Evlilik doyumunun bağlanma stilleri ve duygusal zekâ ile ilişkisini tespit etmek için yapılan korelasyon analizi sonrasında evlilik doyumu ile bağlanma stillerinden kaçınma arasında $r = -.21$, $p < .01$ sonucu ile negatif yönlü korelasyon görülmektedir. Evlilik doyumu arttıkça kaçınma davranışı azalmaktadır. Evlilik doyumu ile bağlanma stillerinden kaygı arasında ise $r = -.19$, $p < .05$ ile yine negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Evlilik doyumu arttıkça kaygı azalmaktadır. Evlilik doyumu ile duygusal zekânın alt boyutları olan iyimserlik/iyi oluş ve duyguların değerlendirilmesi arasında $r = -.18$, $p < .01$ olarak pozitif yönlü anlamlı ilişkiler saptanmıştır. Evlilik doyumu arttıkça iyimserlik/iyi oluş ve duyguların değerlendirilmesi de artış göstermektedir. Evlilik doyumu ve duyguların kullanımı alt boyutu arasında yön pozitif yönlü ancak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Bağlanma stillerinin alt boyutları kaçınma ile kaygı arasında $r = .38$, $p < .01$ düzeyinde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Bu bağlamda kaçınma arttıkça kaygıda artacaktır. Kaçınma ile duygusal zekanın alt boyutları arasındaki ilişkiye baktığımızda ise kaçınma ile iyimserlik/iyi oluş

arasında $r=-.19$, $p<.01$ negatif yönlü, kaçınma ile duyguların değerlendirilmesi arasında ise $r=.18$, $p<.01$ pozitif yönlü, kaçınma ve duyguların değerlendirilmesi arasında ise $r=.21$, $p<.01$ ile yine pozitif yönlü anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Bu bağlamda kaçınma tipi bağlanma arttıkça iyimserlik/iyi oluş azalmakta, duyguların değerlendirilmesi ve duyguların kullanımı artmaktadır.

Bağlanma stillerinin alt boyutu olan kaygı ile duygusal zekânın alt boyutları arasındaki ilişkiye baktığımızda kaygı ile iyimserlik/iyi oluş arasında $r=-.25$, $p<.01$ negatif yönlü, kaygı ile duyguların değerlendirilmesi arasında ise $r=.20$, $p<.01$ pozitif yönlü anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Kaygı ile duyguların değerlendirilmesi arasında ise $r=.08$, pozitif yönlü ama anlamlı ilişki tespit edilememiştir. Bu durumda kaygı bağlanma stili arttıkça iyimserlik/iyi oluş azalmakta duyguların kullanımı ise artmaktadır.

Duygusal zekanın alt boyutları arasındaki ilişkilere baktığımızda ise iyimserlik/iyi oluş alt boyutu ile duyguların değerlendirilmesi arasında pozitif duyguların kullanımı ile arasında ise negatif yönlü ama anlamsız ilişkiler bulunmuştur. Duyguların değerlendirilmesi ve duyguların kullanımı alt boyutları arasında ise $r=.41$, $p<.01$ düzeyinde pozitif anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Duyguların değerlendirilmesi arttıkça duyguların kullanımı da artmaktadır.

Tablo 2. Bağlanma Stilleri ve Duygusal Zekâ alt boyutlarının Evlilik Doyumunu Açıklamasına İlişkin Aşamalı Regresyon Analizi

	R	R ²	R ² _{ch}	B	β	T	p	
1	SABİT			37.26		27.80	.00	
	KAÇINMA	.24	.06	.05	-.04	-.16	-2.07	.04
	KAYGI				-.03	-.13	-1.73	.08
2	SABİT			21.49		4.18	.00	
	KAÇINMA				-.05	-.19	-2.53	.01
	KAYGI				-.03	-.13	-1.73	.08
	İYİMSERLİK/İYİ OLUŞ	.36	.13	.10	.07	.01	1.35	.17
	DUYGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ				.17	.16	2.07	.04
DUYGULARIN KULLANIMI				.20	.12	1.55	.12	

Bağlanma stilleri alt boyutlarından kaçınma ve kaygı boyutlarının ve duygusal zekâ alt boyutlarının evlilik doyumunu anlamlı düzeyde açıklayıp açıklamadığının belirlenmesinde aşamalı regresyon analizi kullanılmıştır. Oluşturulan modelin ilk adımında kaçınma ve kaygının modele katkısının ($R=.24$) anlamlı olduğu ve toplam varyansın %5'ini açıkladığı görülmektedir. İkinci adımda modele duygusal zekâ boyutlarının eklenmesiyle katkının .36'ya yükseldiği, kaçınma ve kaygı ile birlikte evlilik doyumunu değerindeki varyansın %10'unu açıkladığı görülmüştür. Duygusal zekâ alt boyutları toplam varyansa %5'lik bir katkı sağlamıştır. Kaçınma ($\beta=-.19$) ve duyguların değerlendirilmesi ($\beta=.16$) boyutlarının anlamlı açıklayıcıları olduğu görülmektedir. Kaçınma negatif yönde duyguların değerlendirilmesi ise pozitif yönde açıklamaktadır. Kaçınma puanlarının yükselmesi evlilik doyumunu konusunda belirleyici olmakta ve evlilik doyumunu azaltmaktadır. Evlilik kişiler arası

ilişkilerin en yoğun olarak yaşandığı birimlerdenidir. Evlilik ilişkisinin sağlıklı yürüyebilmesi ve doyuma ulaşması için karşılıklı güven ve yakın ilişkilerinin kurulması önemlidir.

Tablo 3. Bağlanma Stillerine Göre Duygusal Zekâ Alt Boyutlarının Anova ve Tukey Test Analizi

		Başlanma Stilleri	Ortalama	Ortalama Farkı	Standart Hata	P
İyimserlik/İyi Oluş	Güvenli	Kayıtsız	77,06	0,90	1,37	0,914
		Saplantılı	75,12	2,84	1,24	0,104
		Korkulu	74,42	3,54*	1,13	0,012
	Korkulu	Güvenli	77,96	-3,54*	1,13	0,012
		Kayıtsız	77,06	-2,63	1,40	0,242
		Saplantılı	75,12	-0,69	1,27	0,948
Duyguların Değerlendirilmesi	Saplantılı	Güvenli	39,15	-0,98	0,87	0,677
		Kayıtsız	39,13	-0,96	1,05	0,799
		Korkulu	40,67	-2,50*	0,90	0,031
	Korkulu	Güvenli	39,15	1,52	0,80	0,235
		Kayıtsız	39,13	1,54	0,99	0,408
		Saplantılı	38,17	2,50*	0,90	0,031
Duyguların Kullanımı	Güvenli	Kayıtsız	19,53	-0,04	0,59	1,000
		Saplantılı	19,70	-0,22	0,53	0,975
		Korkulu	20,90	-1,42*	0,48	0,020
	Korkulu	Güvenli	19,48	1,42*	0,48	0,020
		Kayıtsız	19,53	1,37	0,60	0,107
		Saplantılı	19,70	1,20	0,54	0,129

* p<0.05, ** p<0.01

Tablo 3 bağlanma stilleri alt boyutlarının duygusal zekâ alt boyutlarına göre analizini göstermektedir. Burada bağlanma stilleri dördü olarak; güvenli, kayıtsız, saplantılı ve korkulu olarak ele alınmış ve her birinin duygusal zekâ alt boyutları olan iyimserlik/iyi oluş, duyguların değerlendirilmesi ve duyguların kullanımı alt boyutlarından aldıkları ortalama puanlara göre birbirinden nasıl ayrıştığını görmek için Tukey analizi yapılmıştır.

Burada iyimserlik/iyi oluş duygusal zekâ alt boyutuna göre bakıldığında farklılaşmanın güvenli bağlanma stiline sahip katılımcılar ile korkulu bağlanma stiline sahip katılımcılar arasında p=0,012 düzeyinde -3,54 ortalama farklılığında olduğu görülmektedir. Güvenli bağlanma stiline sahip katılımcılar X=77,96 ortalama puan ile en yüksek ortalama puanı almışlardır. Güvenli bağlanmadan en fazla farklılaşma korkulu bağlanma stiline sahip katılımcılarda ortalama 74.42 ile görülmektedir. Güvenli bağlanma stiline sahip katılımcıların, kayıtsız, korkulu, saplantılı bağlanma stiline sahip katılımcılara göre daha yüksek puan ortalamasına sahip olması duygusal zekâ ölçeğinin "iyimserlik/iyi oluş" alt boyutunda yüksek puan almanın evlilik doyumu açısından daha fazla doyumu ifade ettiği düşünüldüğünde bu sonuç, güvenli bağlanma stiline sahip öğretmenlerin, başta korkulu bağlanma stili olmak üzere diğer bağlanma stiline sahip öğretmenlerden daha fazla doyuma ulaştığı anlamına gelmektedir.

Duyguların değerlendirilmesi duygusal zekâ alt boyutuna bakıldığında ise burada farklılaşmanın saplantılı bağlanma stiline sahip katılımcılar ile korkulu bağlanma stiline sahip katılımcılar arasında olduğu görülmektedir. Saplantılı bağlanma stili, korkulu bağlanma stilinden p=0.031 anlamlılık düzeyinde-2.50

ortalama ile farklılaşmaktadır. Korkulu bağlanma stiline sahip katılımcılar $X=40,67$ ortalama puan alırken saplantılı bağlanma stiline sahip olanlar $X=38,17$ ortalama sahiptirler. Korkulu bağlanma stiline sahip katılımcıların, güvenli, kayıtsız ve saplantılı bağlanma stiline sahip katılımcılara göre daha yüksek puan ortalamasına sahip olması duygusal zekanın duyguların değerlendirilmesi alt boyutunda daha fazla doyuma ulaştıkları anlamına gelir.

Duyguların kullanımı duygusal zekâ alt boyutuna bakıldığında burada farklılaşmanın güvenli bağlanma stiline sahip katılımcılar ile korkulu bağlanma stiline sahip katılımcılar arasında olduğu görülmektedir. Korkulu bağlanma stili, güvenli bağlanma stilinden $p=0,020$ anlamlılık düzeyinde $-1,42$ ortalama ile farklılaşmaktadır. Korkulu bağlanma stiline sahip katılımcılar $X=20,91$ ortalama puan alırken güvenli bağlanma stiline sahip olanlar $19,48$ ortalama puan almışlardır. Korkulu bağlanma stiline sahip katılımcıların, kayıtsız, saplantılı ve güvenli bağlanma stiline sahip katılımcılara göre daha yüksek puan ortalamasına sahip olması ve duygusal zekâ ölçeğinin “duyguların değerlendirilmesi” alt boyutunda yüksek puan almanın evlilik doyumu açısından daha fazla doyumu ifade ettiği düşünüldüğünde; güvenli bağlanma stiline sahip katılımcıların diğer bağlanma stiline sahip katılımcılardan daha fazla doyuma ulaştığı anlamına gelmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma da evli öğretmenlerin duygusal zekâ ve bağlanma stillerinin evlilik doyumuna etkisi araştırılmıştır. Bu kapsamda bağlanma stillerinin alt boyutu olan kaygı ve kaçınma boyutlarıyla evlilik doyumu arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Kaçınma ve kaygı arttıkça evlilikten alınan doyum azalmaktadır. İki boyutun kategorik sınıflandırmasına dayalı olarak yapılan varyans analizi sonucunda da ise güvenli ve saplantılı bağlanma stiline sahip öğretmenlerin, evlilik doyumu daha yüksek bulunmuştur. Bu bağlamda bağlanma stillerinin evlilik uyumuyla ilişkisinin incelendiği araştırmalara baktığımızda çalışma sonucunu destekler biçimde güvenli ve saplantılı bağlanan bireylerin evlilik doyumlarının daha yüksek olduğu görülür (Büyükşahin, 2006; Açık, 2008; Gündoğdu-Aktürk, 2010). Güvenli bağlanan bireyler başkalarına ve kendilerine karşı olumlu tutum ve düşünce içerisindedirler. Evlilik ilişkisinde, çiftlerin birbirlerine karşı olumlu tutumu evlilik doyumunu artırmaktadır. Aynı şekilde saplantılı bağlanan bireyler de başkalarına karşı olumlu tutum ve düşünce içerisindedir, kendisine karşı olumsuz bir değerlendirme ve özgüven sorunu vardır. Buradan çıkarılabilecek sonuç, bireylerin başkaları, hakkında sahip olduğu düşünceler ve tutumlar yani diğer insanlara olan bağlanma biçimi evlilik doyumunu etkilemektedir. Açık (2008) araştırmasında, evlilik doyumundan daha yüksek puan alan bireylerin, bağlanma boyutları bakımından hem kaygı hem de kaçınmadan daha düşük puanlar aldıklarını bulmuştur. Bu bulgular bizim çalışmamızla aynı sonuçlara ulaşmamızı sağlamaktadır. Araştırmamızda kaçınmanın negatif yönde anlamlı bir açıklayıcı olduğu bulunmuştur. Literatüre baktığımızda, Cingisiz (2010), kaygılı ve kaçınmalı bağlanmanın evlilik doyumunu anlamlı düzeyde yordayamadığını bulmuştur. Kaçınarak bağlanan bireylerin evlilik doyumunu negatif yönde açıklaması, bireylerin kaçınarak bağlandığı stillerde, başkalarına karşı olumsuz tutum içerisinde oldukları için, evliliklerinde eşlerine güvenme, birliktelik, paylaşım gibi konularda olumsuz tavır sergilemeleri ve dolayısıyla çiftlerin evlilik doyum algılarının düşmesiyle açıklanabilir.

Evlilik doyumu ve duygusal zekâ ilişkisine bakıldığı zaman, duygusal zekânın alt boyutları olan iyimserlik/iyi oluş ve duyguların değerlendirilmesi değişkenleriyle pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu bulunurken, duygusal zekânın diğer alt boyutu olan duyguların kullanımı değişkeniyle evlilik doyumu arasında bir ilişki bulunamamıştır. Duyguların değerlendirilmesi boyutunun anlamlı ve pozitif yönde bir açıklayıcı olduğu tespit edilmiştir. Evlilik doyumu ve duygusal zekâ arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik yapılmış çalışmalarda, duygusal zekâ ve bileşenlerinin, evlilik doyumu ile pozitif yönde anlamlı bir ilişki içinde olduğunu, bu nedenle duygusal zekâ ve kişilerarası, uyarlanabilirlik ve genel ruh hali bileşenleri, evlilik doyumunu anlamlı şekilde açıklayabildiğinin ancak kişilerarası ve stres yönetimi bileşenleri, evlilik doyumunu anlamlı şekilde yordayamadığını bulmuştur. Durmuş ve Baba'nın (2014) yaptıkları araştırmada, evli çiftlerde kadınların evlilik uyumlarıyla duygusal zekâ seviyelerinin bağlantılı olmadığı bulunurken,

erkeklerin genel ruh durumu boyutunun evlilik uyumunu anlamlı düzeyde açıkladığı bulunmuştur. Cingisiz, yaptığı çalışmada öğretmenlerin duygusal zekâları ile evlilik doyumları arasında yüksek düzeyde, anlamlı, pozitif yönde bir ilişki olduğunu bulmuştur. Bu çalışma, araştırmamızın sonuçlarını destekler niteliktedir (2010). Genel olarak bakıldığında duygusal zekâ seviyesinin yüksek olması evlilik doyum düzeyini artırmaktadır. Duyguların farkında olan ve duyguları doğru değerlendirebilen bireylerin, ikili ilişkilerinde daha mutlu ve doyumuna ulaşmış olması beklenebilir bir durumdur.

Bağlanma stillerinden kaygı ve kaçınma boyutlarıyla duygusal zekânın alt boyutları arasında, iyimserlik/iyi oluş boyutuyla negatif bir ilişki bulunurken, duyguların değerlendirilmesi ve duyguların kullanımı boyutlarıyla pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Araştırma sonucunda demografik değişkenlerle evlilik doyumunu arasında bir ilişki bulunamamıştır. Benzer şekilde Çınar bireylerin evlilik doyumları ile yaş, eğitim durumu, çocuk sayısı gibi demografik değişkenlerle arasında ilişkiye bakmış ve anlamlı bir farklılık tespit etmemiştir (2008). Özel olarak bakarsak eğitim düzeyi ve evlilik doyumunu arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bu alanda yapılmış bazı çalışmalar evlilik doyumunu ve eğitim ilişkisi arasında anlamlı farklılıklar tespit ederken (Fırsıloğlu, 1992; Cingisiz 2010); bu çalışmada özellikle ilköğretim ve diğerleri arasında çalışmanın öğretmenlerle yapılmış olması sonucunda eğitim düzeyi sadece önlisans-lisans ve lisansüstünü kapsadığı için anlamlı farklılık tespit edilememiştir. Çalışma sonucunda kişilerin cinsiyetin de evlilik doyumunu üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı bulunmuştur. Kılıç (2017) araştırmasında çalışmamızda kullandığımız ölçeği kullanılmış, elde ettiği bulgularda, evlilik ilişkisinden sağlanan genel doyum yönünden cinsiyete bağlı bir farklılık göstermediğini ortaya koymuştur. Araştırmamızdaki bulguları destekler nitelikteki sonuçları Çağ ve Yıldırım'ın (2013), yaptığı çalışmada da görebiliriz. Bu çalışmada, eş desteği, cinsel yaşam memnuniyeti ve eğitim düzeyi değişkenlerinin evlilik doyumunu açıkladığı, ancak cinsiyet, çocuk sayısı, evlilik süresi, eşler arasındaki yaş farkı, ailenin gelir düzeyi ve ev içi sorumlulukların paylaşımı değişkenlerinin evlilik doyumunu anlamlı olarak yordamadığı bulunmuştur. Konuyla ilgili, Tutarel-Kışlak ve Çabukça (2002) tarafından yapılan çalışmalarda da kadınlar ve erkekler arasında evlilik uyumu konusunda herhangi bir fark bulunamamıştır. Bunların yanında, alan yazınına incelediğimizde, cinsiyete göre fark bulunan araştırmalar da mevcuttur. Fırsıloğlu ve Demir (2000), Gündoğdu (1995) ve Hamamcı (2005), tarafından yapılan araştırmalarda evlilik uyumu ve cinsiyet arasında bir farklılık olduğu ortaya konmuştur. Konuyla ilgili mevcut bulgular farklılaşmaktadır. Bunun nedeni, araştırmalarda farklı ölçeklerin kullanılmış olması, bu ölçeklerin farklı boyutlara odaklanması ve farklı örneklerle çalışılması sayılabilir. Araştırmamızın bulgularının sebebini Çelik ve Tümkaya'nın (2012) çalışması açıklayabilmektedir; eğitim seviyesi yükseldikçe cinsiyetin, evlilik uyumu ve evlilik doyumunu üzerindeki farklılaştırıcı etkisinin ortadan kalktığını belirtmiştir. Bizim çalışmamızda da katılımcıların eğitim düzeyi ön lisans, lisans ve lisans üstü seviyelerindedir.

Sonraki çalışmalara öneri olarak; bağlanma stilleriyle ilgili yapılacak olan çalışmalarda, evli bireylerin çift olarak araştırmaya dahil edilebilmesi, bağlanma stillerinin etkisinin çiftlerin evlilik doyumuna olan etkisine yönelik verilere ulaşılmasını sağlayabilir. Eğitim düzeyi aralığının ilkökul ve ortaokul seviyelerine kadar genişletilmesi, bulgular açısından anlamlı ve çalışma açısından faydalı olabilir. Son olarak Araştırmamızda YIYE envanterinden elde edilen bağlanma boyutları iki alt boyutta incelenip kümeleme analizi yapılarak dördümlü modele dönüştürülerek de değerlendirilmiştir. Yapılacak olan araştırmalarda da dördümlü bağlanma modeline dönüştürülebilir.

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları:

Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından

	finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Katkı Oranı Beyanı:	1. yazar: %50 – 2. yazar: %50
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Sorumlu Yazar:	Özlem Altunsu Sönmez
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.	
<i>The following statements are made in the framework of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":</i>	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Author Contributions:	1 st author: %50– 2 st author: %50
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Corresponding Author:	Özlem Altunsu Sönmez
Double-Blind Peer Review:	External-independent
<i>This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.</i>	

KAYNAKÇA

- Açık, Ö. (2008). Evlilik Uyumu ve Bağlanma Stilleri Arasındaki İlişki. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ainsworth, M.D.S., Blehar, M.C., Waters, E. & Wall, S. N. (1978). *Patterns of Attachment: A Psychological Study of the Strange Situation*. East Sussex: Psychology Press.
- Anar, B. (2011). Evli ve Çalışan Yetişkinlerin Toplumsal Cinsiyet Rollerini ile Evlilik Doyumu ve İş Doyumu İlişkisinin İncelenmesi. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Austin, E.J., Saklofske, D.H., Huang, S.H.S. & McKenney, D. (2024). Measurement of Trait Emotional Intelligence: Testing and Cross-Validating A Modified Version of Schutte et al.'s (1998) Measure. *Pers Indiv Differ*, 36(3), 555-62.
- Arslan, E. (2008). Bağlanma Stilleri Açısından Ergenlerde Erikson'un Psikososyal Gelişim Dönemleri ve Ego Kimlik Süreçlerinin İncelenmesi. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baltaş, Z. (2006). *İnsanın Dünyasını Aydınlatan ve İşine Yansıyan Işık: Duygusal Zekâ*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bartholomew, K.& Horowitz, L. M. (1991). "Attachment Styles Among Young Adults: A Test of A Four Category Model", *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(2), 226-244.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment. Attachment and loss: Vol. 1. Loss*. New York: Basic Books.
- Budak, S. (2000). Psikoloji Sözlüğü (5. Baskı). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınevi.
- Büyükaşahin, A. (2006). Yakın İlişkilerde Bağlanım: Yatırım Modelinin Bağlanma Stilleri ve Bazı İlişkisel Değişkenler Yönünden İncelenmesi, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Cingisiz, N. (2010). Ortaöğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Duygusal Zekâları İle Evlilik Doyumları Arasındaki İlişki, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Çağ, P. (2011). Evli Bireylerde Eş Desteği ve Evlilik Doyumu, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çağ P. Yıldırım İ. (2013). Evlilik Doyumunu Yordayan İlişkisel ve Kişisel Değişkenler. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4 (39), 13-23.
- Çelik, M. (2006). Evlilik Doyum Ölçeği Geliştirme Çalışması, (Yayımlanmış Doktora Tezi) Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, M. & Tümçaya, S. (2012). Öğretim Elemanlarının Evlilik Uyumu ve Yaşam Doyumlarının İş Değişkenleri ile İlişkisi, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 223-238.
- Çınar, L. (2008). Evlilik Doyumu: Cinsiyet Roller ve Yardım Arama Tutumu, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Durmuş, E. & Baba, E. (2014). Evli Çiftlerin Duygusal Zekâ Düzeyleri ile Evlilik Uyumlarının Karşılaştırılması. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, (1), 352-369.
- Erdoğan, S. (2006). Evlilik Uyumu ile Psikiyatrik Rahatsızlıklar, Bağlanma Stilleri ve Mizaç ve Karakter Özellikleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi, (Yayımlanmış Tıpta Uzmanlık Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi, Psikiyatri Anabilim Dalı.
- Ersanlı, K. & Kalkan, M. (2008). *Evlilik ilişkilerini geliştirme kuram ve uygulama* (1. Basım). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Eryorulmaz, A. (2012). Evlilik ve Boşanma Sürecinde Bağlanma. (Editör: Tarık Solmuş). Bağlanma, Evlilik ve Aile Psikolojisi (2. Basım). İstanbul: Sistem Yayıncılık, 296-307.
- Eskin, M. (2012). Evlilik Terapisi İçin Başvuran Çiftlerin Evlilik Doyumu ve Evlilik Terapisiyle Hakkındaki Görüşleriyle İlişkili Etmenler. *Klinik Psikiyatri*, 15, 226-237.
- Feeney, J. A. (2002). Attachment-related dynamics: What can we learn from self-reports of avoidance and anxiety?. *Attachment & Human Development*, 4(2), 193-200.
- Fışiloğlu, H. (1992). Lisansüstü Öğrencilerinin Evlilik Uyumu. *Psikoloji Dergisi*, 7, 16-23.
- Fışiloğlu, H. & Demir, A. (2000). Applicability of the Dyadic Adjustment Scale for Measurement of Marital Quality with Turkish Couples. *European Journal of Psychological Assessment*, 16(3), 214-218.
- Glenn, N. D. (1990). Quantitative Research on Marital Quality in the 1980s: A Critical Review. *Journal of Marriage and The Family*. 52, 818-831.
- Goleman, D. (2000) *Duygusal Zekâ Neden IQ'dan Daha Önemlidir?* (Çeviren: Banu Seçkin Yüksel). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Gültekin, Z. (2012). Bağlanma ve Aile İşlevleri Açısından Anne-Baba-Çocuk İlişkileri. (Editör: Tarık Solmuş). Bağlanma, *Evlilik ve Aile Psikolojisi* (2. Basım). İstanbul: Sistem Yayıncılık, 125-142.
- Gündoğdu Aktürk., E. (2010). Görücü Usulü ve Aşk Evliliklerinde Bağlanma Figürü Aktarımı, Bakım Verme Stilleri ve Evlilik Doyumu, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gündoğdu, F. (1995). Otistik ve Normal Çocuğu olan Anne Babaların Evlilik Uyumlarını Algılamaları ve Bazı Değişkenler Bakımından Karşılaştırılması, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hamamcı, Z. (2005). Dysfunctional Relationship Beliefs In Marital Satisfaction and Adjustment. *Social Behavior and Personality*. 33(4), 313-328.
- Hamarta, E. (2004). Bağlanma Teorisi. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 53-66.
- Harma, M. (2012). Bağlanma, Evlilik Doyumu ve Çatışma. (Editör: Tarık Solmuş). Bağlanma, *Evlilik ve Aile Psikolojisi* (2. Basım). İstanbul: Sistem Yayıncılık, 307-318.
- Hazan, C. ve Shaver, P. (1987). Romantic Love Conceptualized As An Attachment Process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 511-524.
- Hortaçsu, N. (1997). *İnsan ilişkileri* (4. Basım). Ankara: İmge Kitabevi.
- Kara, N. (2013). Çiftlerde Yükleme Biçimleri, Çatışma Çözme Stilleri ve Eşin Duygu Dışavurum Tarzları ile Çift Uyumu Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi. İstanbul: (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Haliç

- Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Işın, M. (2003). İkili İlişki Biçimi ve Süresi ile Bağlanma Stilleri Arasındaki Bağlantılar, Ankara: (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi.
- Kılıç, E. (2017). Bağlanma Biçimlerinin Evlilik Doyumu ile İlişkisi, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kubat, D.E. (2012) Evli Bireylerde Aldatma Eğilimi ve Evlilik Doyumu İlişkisinin İncelenmesi, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kuzgun, Y. (2004). *Meslek Rehberliği ve Danışmanlığımıza Giriş* (2. Baskı). Ankara: Nobel Yayın.
- Mamacı, M. (2012). Bağlanma, Bipolar Bozukluk ve Bipolar Bozukluğun Aile İlişkileri Üzerindeki İzdüşümü. (Editör: Tarık Solmuş). *Başlanma, Evlilik ve Aile Psikolojisi* (2. Basım). İstanbul: Sistem Yayıncılık, 159-173.
- Mayer, J. D., Dipaolo and P. Salovey (1990), "Perceiving Affective Content in Ambiguous Visual Stimuli: A Component of Emotional Intelligence", *Journal Of Personality Assessment*, 54: 772-781.
- Özcan, S. (2014) Evli Bireylerin Cinsiyete Göre Aldatma Eğilimleri, Evlilik Doyum Düzeyleri ve Cinsel Doyum Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkalp E. (2013). *Davranış bilimleri-1* (3.baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-ofset Tesisleri.
- Öztekin, Ö.E. (2012). Eş Seçiminde ve Evlilik Uyumunda Bağlanmanın Rolü. (Editör: Tarık Solmuş). *Başlanma, Evlilik ve Aile Psikolojisi* (2. Basım). İstanbul: Sistem Yayıncılık, 319-326.
- Schutte NS, Malouff JM, Hall LE, Haggerty DJ, Cooper JT, Golden CJ, et al. (1998). Development and validation of a measure of emotional intelligence. *Pers Indiv Differ*, 25(2): 167-77.
- Sümer, N.ve Güngör D. (1999). Yetişkin Bağlanma Stilleri Ölçeklerinin Türk Örnekleme Üzerinde Psikometrik Değerlendirmesi ve Kültürlerarası Bir Karşılaştırma. *Türk Psikoloji Dergisi*, 14(43), 71-106.
- Tatar, A., Tok, S. ve Saltukoğlu, G. (2011). Gözden Geçirilmiş Schutte Duygusal Zekâ Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması ve Psikometrik Özelliklerinin İncelenmesi. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, 21(4) , 325-338
- Tarhan, N. (2006). *Evlilik psikolojisi* (7. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tezer, Esin. (1996). Evlilik İlişkisinden Sağlanan Doyum: Evlilik Yaşamı Ölçeği. *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(7), 1 – 7.
- Tutarel-Kışlak, S. (1995), Cinsiyet, Evlilik Uyum, Depresyon ile Nedensel ve Sorumluluk Yüklemeleri Arası İlişkiler Üzerine Bir Çalışma, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tutarel-Kışlak, S. (1999), Evlilikte Uyum Ölçeği'nin Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması. *3P Dergisi*, 7 (1), 50-56.
- Tutarel-Kışlak, Ş. ve Çabukça, F. (2002). Empati ve Demografik Değişkenlerin Evlilik Uyumunu İle İlişkisi. *Aile ve Toplum. Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi*, 5, 35-41.
- Tutarel-Kışlak, Ş. ve Çavuşoğlu, Ş. (2006). Evlilik Uyum, Bağlanma Stilleri, Yüklemeler ve Benlik Saygısı Arasındaki İlişkiler. *Aile ve Toplum Dergisi*, 3(9), 61- 68.
- Tüzün, O. ve Sayar, K. (2006). Bağlanma Kuramı ve Psikopatoloji. *Düşünen Adam Dergisi*, 19(1): 24-39.
- Üncü S. (2007). Duygusal Zekâ ve Evlilik Doyumu İlişkisi, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Yıldız, S. (2005). Depresyon ve Anksiyete Tanısı Almış Çocuklar ile Kontrol Grubunun Anne Babalarının Bağlanma Stillere Göre Evlilik Uyumlarının Belirlenmesi, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

The Importance of Graphic Documentation on the Conservation of Mural Paintings: Examinations on Neşet Günal's Mural Painting*

Seda Kartal

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1202-9615>

Master Student / Istanbul University, Institute of Social Sciences, Istanbul – TÜRKİYE

Assoc. Prof. Dr. Gülдер Emre

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6730-0548>

Istanbul University, Faculty of Letters, Department of Cultural Heritage Protection and Repair, General Protection and Repair, Istanbul – TÜRKİYE

Article History

Submitted: 07.08.2024

Accepted: 26.09.2024

Published Online: 30.09.2024

Keywords

Mural painting

Neset Günal

Restoration

Conservation

Documentation

Research Article

* This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.77804>

Abstract

Graphic documentation, which is the main subject of this study, is one of the basic stages necessary for the correct progress of conservation-repair works. Graphic documentation, which is an up-to-date concept, brings innovation to this field by supporting it with photographic records and computer programs. Graphic documentation methods are more practical than other documentation techniques. These techniques are carried out by using specially designed lights, photographic techniques with different lights and computer-aided applications. Depending on the working principle of the technique, it is possible to make corrections or detailed visual examinations in digital media.

This study covers the examinations and evaluations of the graphic documentation techniques applied on the mural titled "The Development of Science" dated 1959 and measuring 22 m² by the painter Neşet Günal (1923-2002), which is located in the lecture hall named after Turkey's first atomic physicist Prof. Dr. Mustafa Fahir Yeniçay (1902-1988) on the top floor of the Physics Department of the Faculty of Science at Istanbul University.

The mural in question was visually documented using visible light (VIS) photography, macro (close-up) photography, photography with raking light (RAK), photography with ultraviolet fluorescent light (UVF), photography with infrared (IRF) light, and reflection transform imaging (RTI) techniques, respectively. With the data obtained, the artistic techniques used by the artist in the examined mural, the distortions and damages on the surface of the painting were determined and appropriate legends were created and these legends were processed on the photograph of the mural with Adobe Photoshop program.

With the image records obtained, documentary information was obtained about the details of the mural such as its technique and current condition. These results will also contribute to the conservation-repair works to be carried out later.

Reference Information / Atıf Bilgisi

Kartal, S. & Emre G. (2024). The Importance of Graphic Documentation in the Conservation of Mural Paintings: Examinations On Neşet Günal's Mural Painting. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 17(101), 371-394.

*Duvar Resimlerinin Koruma Onarımında Grafik Dokümantasyonun Önemi: Neşet Günal'ın Güncel Duvar Resmi Örneği Üzerinden İncelemeler**

Seda Kartal

Yüksek Lisans Öğrencisi / İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul – TÜRKİYE

Doç. Dr. Gülder Emre

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, Genel
Koruma ve Onarım Anabilim Dalı, İstanbul – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 07.08.2024

Kabul: 26.09.2024

On-line Yayın: 30.09.2024

Anahtar Kelimeler

Duvar resmi
Neşet Günal
Restorasyon
Konservasyon
Belgeleme

Araştırma Makalesi

* Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.77804>

Öz

Bu çalışmanın ana konusu olan grafik dokümantasyon, koruma-onarım çalışmalarının doğru ilerlemesi için gerekli temel aşamalarından biridir. Güncel bir kavram olan grafik dokümantasyon ise fotografik kayıtlar ve bilgisayar programlarıyla desteklenerek bu alana yenilik getirmektedir. Grafik dokümantasyon yöntemleri diğer belgeleme tekniklerine göre daha pratik yöntemler içermektedir. Bu teknikler, özel olarak tasarlanmış ışıklar kullanılarak farklı ışıklar ile yapılan fotoğraf çekim teknikleriyle ve bilgisayar destekli uygulamalarla yapılmaktadır. Tekniğin çalışma prensibine bağlı olarak dijital ortamda düzeltmelerini veya detaylı görsel incelemelerini yapmak mümkündür.

Bu çalışma; İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Fizik bölümünün en üst katta bulunan Türkiye'nin ilk atom fizikçisi Prof. Dr. Mustafa Fahir Yeniçay'ın (1902 – 1988) adını taşıyan amfide yer alan Ressam Neşet Günal'a (1923-2002) ait 1959 tarihli, 22 m2 boyutlarındaki "Bilimin Gelişimi" isimli duvar resmi üzerinde uygulanan grafik dokümantasyon teknikleri ile yapılan incelemeleri ve değerlendirmeleri kapsamaktadır.

Duvar resminde sırasıyla; görünür ışık (VIS) ile fotoğrafı, makro (yakın çekim) fotoğrafı, yandan eğilimli ışık ile fotoğrafı (RAK), morötesi floresan ışık ile fotoğrafı (UVF), kızılötesi ışık ile fotoğrafı (IRF), yansıtma dönüşümlü görüntüleme (RTI) teknikleri ile görsel dokümantasyonu (belgelemesi) yapılmıştır. Elde edilen verilerle sanatçının incelenen duvar resminde kullandığı sanatsal teknikler, resmin yüzeyinde meydana gelen bozulmalar ve hasarlar tespit edilerek uygun lejantlar oluşturulmuş ve Adobe Photoshop programı ile "Bilimin Gelişimi" isimli duvar resminin fotoğrafı üzerine işlenmiştir.

Elde edilen görüntü kayıtları ile duvar resminin tekniği, mevcut durumu gibi detayları hakkında belge niteliğinde bilgilere ulaşılmıştır. Ayrıca bu sonuçlar daha sonra yapılacak olan koruma-onarım çalışmalarına katkı sağlayacaktır.

INTRODUCTION

At the 11th General Assembly of the International Council on Monuments and Sites (ICOMOS) in 1996, it was stated: "Recording cultural heritage is a special form of expression of human work and one of the most important possible ways to make sense of, understand and identify cultural heritage values that are constantly at risk. The obligation to recognize cultural heritage values and to protect the continuity of cultural heritage in some way is not only the obligation of the owners of the works, but also the obligation of experts, administrators, politicians, managers at state levels and the public.", emphasizing the importance of documentation (Buzzanca, 2000, p. 267).

In addition, in the symposium organized by the International Center for Research on the Restoration and Conservation of Cultural Property (ICCRROM) in 1999, various studies on the importance of graphic documentation in wall paintings and the systems used were included. Key issues were discussed and a protocol was developed to establish a common language on the subject. This protocol aims to provide a framework to be used under varying conditions and situations. In general terms, the graphic documentation process is divided into three phases: planning, data collection and data organization (Schmid, 2000, pp.5-6). The planning phase involves making decisions that will affect all other steps of graphic documentation. Details such as the definition of the project objectives, recording methods, tools (lighting, cameras, etc.), mapping methods, description and list of items to be recorded, including the preparation of a legend and visual dictionary, are determined at this stage. In the data collection phase, details such as graphic recording of the artifacts, reviewing the legend and visual dictionary, and checking the graphic recordings are examined. The data organization phase involves the organization and presentation of graphic information and the storage of graphic records. In addition, the protocol is a tool for selecting options and making decisions.

Typical problems that conservation-repair specialists face when preparing for graphic documentation are:

- What should be recorded?
- How much time will this take?
- How many experts are needed?
- Are the chosen documentation technologies and the resulting records sustainable under local conditions?

When a study is organized by addressing such questions, faster and more accurate results are achieved (Pique, 2000, p. 33).

Graphic documentation types are used to map various types of information throughout a conservation project. Typically, graphic documentation is done during condition assessment, to record subsequent interventions, and finally as part of long-term conservation and maintenance (Wong, 1997, p. 317).

The term documentation, which means collecting and preserving detailed information, was first used by Paul Otlet (1868-1944) and Henri Fontaine (1853-1943). Otlet and Fontaine's establishment of the "Office International de Bibliographie" in Brussels in 1892 is important in terms of the history of documentation.

According to Paul Otlet, documentation should be analyzed under four main headings:

- Written documents (books, encyclopedias, newspapers, magazines, theses, reports, etc.)
- Graphic documents (photographs, maps, plans, etc.)
- Substitutes for written documents (models, mock-ups, audiovisual aids, etc.)
- Administrative documents (correspondence, notes, official records, lists, etc.) (Chaumier, 1991, pp. 180-191).

Documentation studies fulfill three main purposes: obtaining information, publishing and storing data. Documentation studies used in conservation and repair works provide detailed information about the construction techniques, current conditions or deterioration of historical monuments. The interpretation of

the data obtained as a result of visual or photo-graphic analysis is effective in evaluating current and future risks. Documentation has become an essential component of conservation-repair works by taking an important role in transferring original or unique artifacts to future generations. Briefly, documentation or documentation is also defined as a collection of information created using various techniques.

Part of the information source that constitutes documentation is in the form of graphics. Graphic documentation is a record of events or other data represented as overlapping symbols, patterns, colors, etc. on a photographic image or map representing an object (Pique, 2000, p. 30). Graphic documentation is preferred for assessing the current situation, recording subsequent interventions, additions and ensuring long-term control of the works of conservation and repair works (Wong, 1997, p. 324). One of the main challenges in selecting the graphic documentation techniques to be used is what to record. The aim of graphic documentation studies is not only to compare the differences between historical photographs and the current situation, but also to record comprehensive data on the causes and type of existing damages. As the cause of damages varies depending on environmental factors and time, their identification is not easy. Preliminary documentation to identify the damage and guide further investigations, comprehensive photographic documentation to obtain the necessary details, and interim reports-photographic documentation to follow the progress of conservation and restoration work form the basis of the documentation phases.

Photographic documents are of great importance for conservators-restorers in terms of due diligence. The most basic way to benefit from digital technology and avoid technical problems in this field is to have the equipment that will ensure the management of data and the proper functioning of the system.

An Analysis of Neşet Günal's Mural Titled "The Development Of Science"

Neşet Günal (1923-2002), known as the pioneer and one of the most important representatives of figurative painting, takes his place among Turkish painters with his original pattern design, composition and expressive power. The understanding of art adopted and defended by the artist and his understanding of drawing are parallel to each other. Günal, who does not see drawing as a sketch of painting, says that drawing is a way of working that is organized, effective and has goals (Tanaltay, 1997, pp. 267-268).

During his education at the State Academy of Fine Arts, which began in 1939, Neşet Günal had the opportunity to study at the workshops of Nurullah Berk, Leopold Levy and Sabri Berkel Avni Arbaş, Nuri İyem and Turgut Zaim, whom he met during his studies at the workshops, played an important role in the development of Günal's understanding of art (Akengin, Ulusoy and Arık, 2023, p. 206). These artists established the Yeniler Group in 1940 in order to bring a new style to Turkish painting by adopting the social realist approach, which generally dealt with social problems and everyday life (Berksoy, 1997, p. 119). The effects of this new art movement, which mostly dealt with social problems, were also reflected in Neşet Günal's works.

Neşet Günal often used pencil, which he thought accurately reflected his own style, in the materials he chose while creating his works. The ease of use and the ease of application of effects such as intonation and accent are the main reasons for his preference for pencil (Altuğ, 2003, pp. 44-45). When creating a mural, the artist initially details the figures and pattern compositions on sketch paper with pencil. Preliminary sketches are important for Günal as they determine the analysis of the subject of the painting, the harmony of the figures with the subject and the choice of space. After completing the coloring process on the sketch paper and analyzing the painting, the artist transfers the pattern to the wall surface (Üstünipek, 2009, pp. 263-267).

Pattern has always been more important than color for the artist, and therefore color has served as an auxiliary element in his works. He preferred pastel and earth tones in order to reflect the subjects he dealt with (Image-1). In the oil paintings he worked on, he prepared the canvas ground himself and made various experiments in creating the ground (Tanaltay, 1997, p. 260). He thought that the self-textured structure of the canvas would accurately reflect his works on the theme of "Anatolia". Initially working by covering the canvas with materials such as plaster and sand, the artist later started to use sawdust. He liked the effect of sawdust on the canvas and applied it frequently in his later works.

Image 1: Field Return, 1962, 145cm x 245cm, oil on canvas
https://nesetgunal.org/wpcontent/uploads/2021/03/1961-002_tarla_donusu.jpg

Following his training in mural painting techniques at the Ecole Nationale Supérieure des Beaux Arts in Paris, Neşet Günel first painted a 30 m² long mural in fresco technique on the wall of Ankara Hacettepe Hospital in 1957. This work, which was the first painting he applied in the fresco technique, was on the wall of the nurses' school, but it was damaged to the extent that it could be said to have been destroyed by the fire that broke out in the building (Özkarabekir, 2011, p: 114).

The training Neşet Günel received in France on mural painting techniques was reflected in his later works. The artist, who started to paint his oil paintings with the effect of mural painting, bound materials such as sawdust and sand with glue to create the texture of plaster on the canvas. The artist, who loved working on this rough ground, became more interested in wall paintings. Other important factors here are the artist's ability to work in a larger area than oil paintings and the fact that he sees murals as monumental structures (Özkarabekir, 2011, p: 119).

Neşet Günel, who continued his painting studies throughout his academic career, won the first prize at the 30th State Exhibition organized in 1970 with his painting titled "Son of Blind Hasan". In addition to his solo exhibitions, Neşet Günel participated in many group exhibitions in Turkey and abroad, and his paintings are also in the Istanbul Museum of Painting and Sculpture. His works were also the subject of the experimental art film "Neşet Günel's Earthmen". The artist, who examined social issues throughout his life and reflected them in his art, passed away on November 26, 2002 in Istanbul due to a cerebral hemorrhage (Ergüven, 1995, p. 94).

In 1959, Neşet Günel painted a 22 m² mural in fresco technique in the lecture hall on the top floor of the Physics Department of the Science Faculty of Istanbul University, named after Turkey's first atomic physicist Prof. Dr. Mustafa Fahir Yeniçay (1902-1988) (Image 2a-2b) (Özkarabekir, 2011, p:115).

Image 2: a) General view of the lecture hall (F: Seda Kartal).

b) Painter Neşet Günal, The development of science mural, 22 m2, 1959, Istanbul University Physics Department, Prof. Dr. Mustafa Fahir Yeniçağ lecture hall (F: Seda Kartal).

In order to perceive the details that large-scale murals and the figures used in them want to emphasize, they need to be made clear with contour lines. According to Neşet Günal, line-contour is one of the indispensable details of the fresco technique (Büyükcinal, 1995, p. 67). The artist firstly emphasized the areas where he would apply contour in the painting with the scraping method. Then he made the contour lines with black paint (Image-3a-3b).

Image 3: a) The edges of the figure were worked with the line contour technique (F: Seda Kartal).

b) Scraping technique, (F: Seda Kartal).

The main subject of the mural in question, which is rendered with an epic expression, is the development process of science and art. Describing the development of science and art in a chronological order, the artist started the painting by depicting the lifestyles of prehistoric people and created a composition covering three time periods, including the 20th century. The first section of the Development of Science mural is the "Prehistoric" period (Image-4). In the painting, which begins with the depiction of cave life in the prehistoric period, each figure has different meanings. In the first section consisting of five figures, emotions such as fertility, respect, faith and enthusiasm are reflected together. In the scene depicted from inside the cave, the figure standing on the right is painting on the wall with a pointed cutting tool in accordance with the technical characteristics of the period. The two people below the painting on the wall are depicted crouching on the ground. This situation shows that the figures were worshipped with respect in line with their beliefs. On the left side, the figure of a woman breastfeeding her baby in her arms depicts fertility and the representation of women as fertility. Finally, the old figure standing in the far corner with his staff in

his hand is involved in the plot by expressing wisdom and monkhood (Özkarabekir, 2011, p.116).

Image 4: Development of Science: first part, prehistoric period (F: Seda Kartal).

In the second part of the painting, the transition from the Middle Ages to the New Age is reflected (Image-5). In the Middle Ages, scientific studies were carried out in accordance with the rules set by the Inquisition courts, which were affiliated with the Catholic Church. Since church rules limited scientific studies, scientists had to continue their research in secret rooms outside the church. In this section, the architectural silhouette seen in the background, the figures working in a narrow space and the materials stacked on top of each other convey the scientific research conditions of the period. Mines have been used in many fields throughout human history and have played an important role in the development of scientific studies. One of the important discoveries in metallurgy is that the metal melts when heated, can be easily processed, is kept in the fire for a long time to melt, and becomes solid again when it cools (Leventoğlu, 2006, p. 13). In the scene consisting of four figures in this part of the painting, a cross-section of the working stages in the mineral processing workshop is portrayed. The mortar and crucible on the table show that the metal is put into the crucible after being beaten and melted. The standing figures are preparing the ore. The figure at the head of the furnace emphasizes that a bellows is used during the melting or shaping of the metal. The old figure is researching and looking at something in a notebook. It is thought that he is doing scientific research here. Other objects placed independently of the figures are in connection with the first part of the painting. The mortar and trowel objects depicted on the ground represent that the paintings made directly on the rock surface during the cave period evolved into fresco technique over time (Özkarabekir, 2011, p. 118).

Image 5: Development of Science: second chapter, transition from the middle ages to the new age (F: Seda Kartal).

379

In the last section of the painting, it is seen that Neşet Günel uses abstract patterns representing the 19th and 20th centuries (Image-6). By replacing the compositions consisting of figures in the other sections with geometric shapes, the artist referred to the cubism movement. Cubism is a modern art movement that, with the views it adopted, created differences in aesthetic understanding and led to the transformation of the understanding of art as a whole. Painters whose paintings are influenced by cubism generally use the color element dependent on the pattern (Özkarabekir, 2011, p: 118).

In the last part of the painting, Neşet Günel depicted the changing face of the 20th century as a result of scientific studies and industrial revolutions with cubic forms. Many images such as factory chimneys, electric poles, the molecular structure of the atom, and the DNA chain are depicted abstractly.

Image 6: Development of Science: third part, 19th and 20th century (F: Seda Kartal).

Analyzing the Current Wall Painting of Neşet Günal with Graphic Documentation Techniques

Documentation, one of the steps of conservation-repair work, is carried out using various techniques and materials. Graphic documentation is realized by photo-graphic recording of the digital image of the work and analyzing the images in various photo editing programs (Konrad, 2000, pp. 7-16). While the current state of the work can be recorded and archived during the applications, traces of the artist's working method, brush strokes, engraving, etc. can be detected thanks to the graphic documentation techniques used. In addition, yellowed and faded pigments, paint blisters, salt crystallization, damage caused by impacts, cracks, spills, vandalism, graffiti, dirt/dust layers, stains and old repairs can be easily detected.

The wall painting titled "Development of Science" by Neşet Günal was analyzed using different light sources and graphic documentation techniques.

Graphic Documentation Techniques

Photographic Documentation Technique with Visible Light (VIS)

In visible light photography, the existing surface appearance of wall paintings can be recorded in detail. With the photographic records obtained, the vividness of the colors used, existing distortions / fragment losses, superficial interventions and additions can be examined.

Since the classroom where the mural is located receives sufficient light, natural light (daylight) was utilized while using the visible light photography technique. Photographs were taken with a Canon EOS 450D camera using an 18-55 mm lens.

The large size of the mural made it difficult to take high-resolution photographs and to capture the entire mural at once. In such cases, the photo-mosaic method is used to obtain high resolution images. Photo-mosaic is the technique of combining many photographs taken from the same angle for a work on the Photoshop program. A photo-mosaic of the mural was made by combining 95 photographic elements taken from the opposite side in the Adobe Photoshop program and a single piece view of the painting was obtained (Image-7). Visual documentation methods are more practical than other techniques in terms of working principle.

Image 7: Photo-mosaic image of the mural (F: Seda Kartal).

In order to determine the current condition of the work and the damages it has suffered over time, detailed photographs should be taken. In the detailed photographs, a dense layer of dirt and microorganism residues were found on the surface. Dirt accumulation and microorganism residues can be seen more easily in areas where white pigment is used. The fact that the painting is located in an actively used classroom allows students to easily access the painting. Especially in the lower parts, pencil marks, colored chalk residues and damage such as scraping are seen (Image-8a). The upper parts are less damaged than the lower parts. Due to the size of the painting, the colors have preserved their vibrancy in inaccessible areas. However, there are cobwebs and dust accumulations in places (Image-8b).

Image 8: a) Remains of chalk seen on the mural (F: Seda Kartal).

b) Surface dirt on the mural (F: Seda Kartal).

c) Liquid stains on the artist's signature (F: Seda Kartal).

d) Whitewash paint residue on the mural (F: Seda Kartal).

Image 9: Cracks in the wall painting (F: Seda Kartal).

The results obtained from detailed visual examinations and detailed photographs were processed in Adobe Photoshop program on black and white photographs with the legends created with reference to the damages-distortions and cracks in the wall paintings. The picture, which consists of three different scenes, was divided into three sheets for easy working due to its large size and a legend was applied (Image-9a-9b-9c-9d-9e-9f). The main reason for using colored legends on the black-and-white photograph is to show that what is wanted to be emphasized is the damage to the mural.

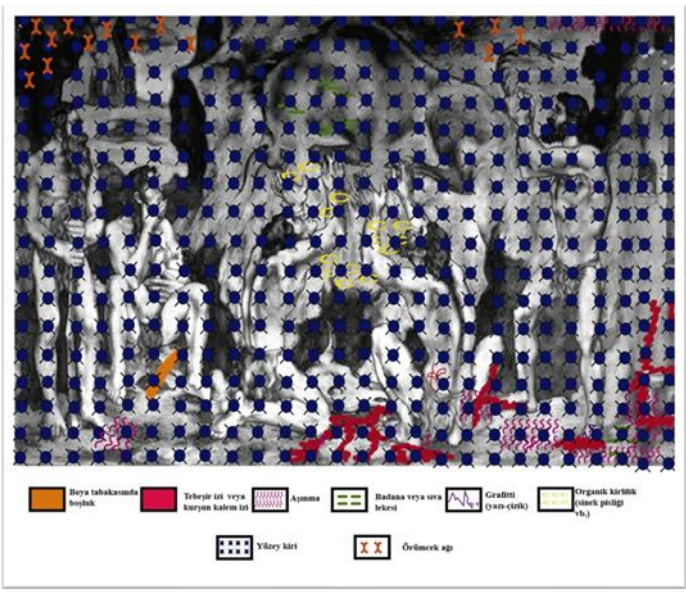

Image 9: a) Damage to the paint layer - Part 1 (F: Seda Kartal).

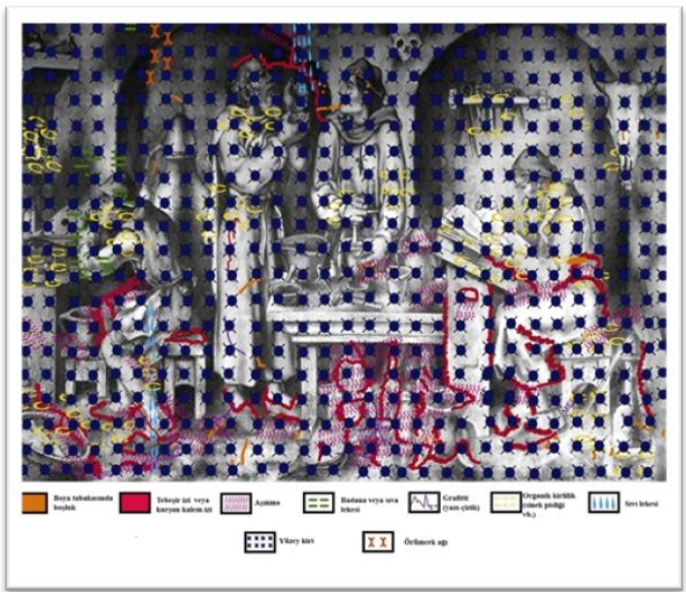

Image 9: b) Damage to the paint layer-2. Section (F: Seda Kartal).

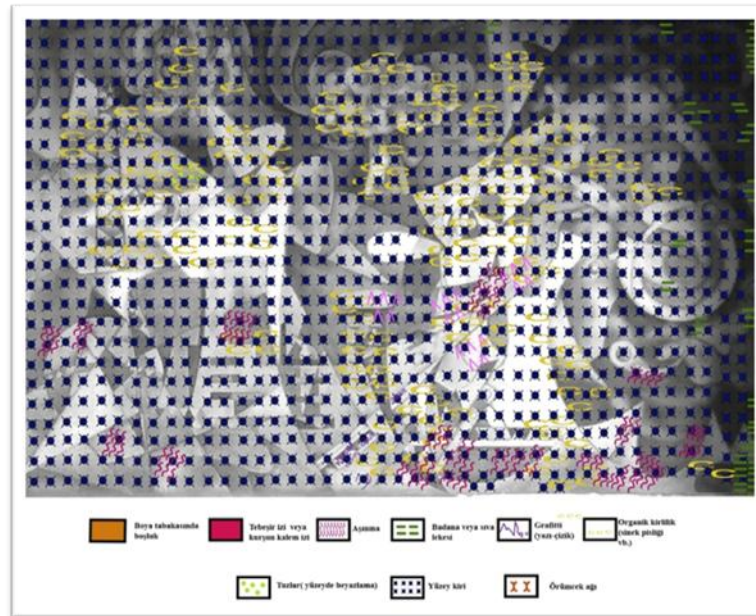

Image 9: c) Damage to the paint layer-3. Section (F: Seda Kartal).

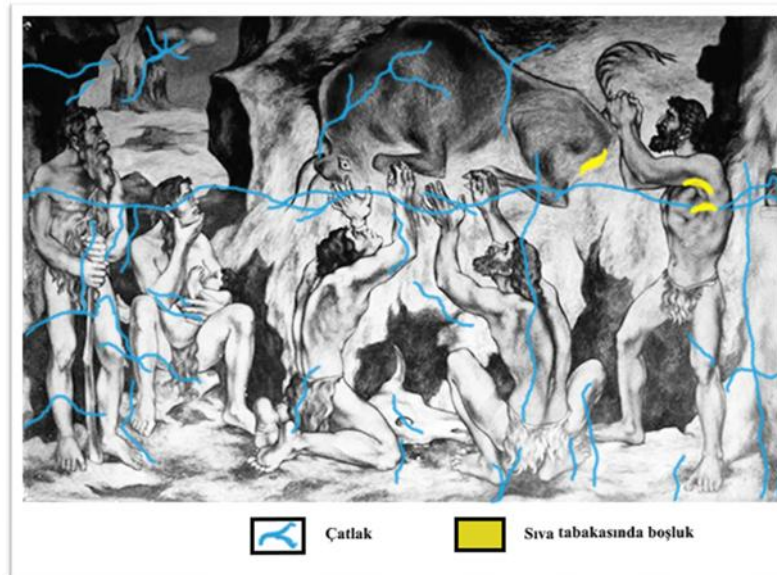

Image 9: d) Damages on the plaster layer-1. Section (F: Seda Kartal).

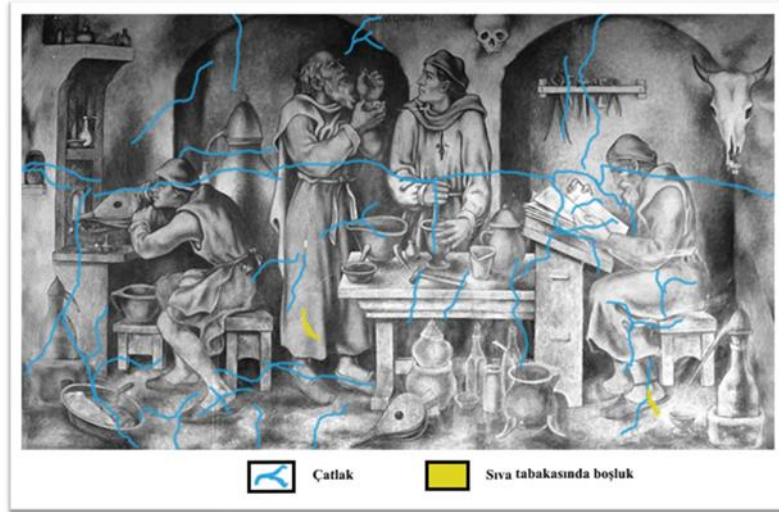

Image 9: e) Damages on the plaster layer-2. Section (F: Seda Kartal).

Image 9: f) Damage to the plaster layer - Part 3 (F: Seda Kartal).

Macro Photography (Close-up)

Macro photography is the process of photographing the area to be recorded with a magnification of 1:1 or greater. It was applied to closely examine the artist's painting technique. The photographs were taken with a Canon EOS 450D camera using a 75-300 mm macro lens. The brush strokes are seen more clearly in this graphic documentation method. The close-up allowed us to get an idea about the type of brush the artist used. Again, it was determined that the brush strokes in some areas were made with a spatula or the back of the brush.

Whitewash residues and interventions on the surface of the painting became more evident in the macro shot (Image-10). Especially the writings on the lower parts, which are not easily readable, can be read more easily with this technique.

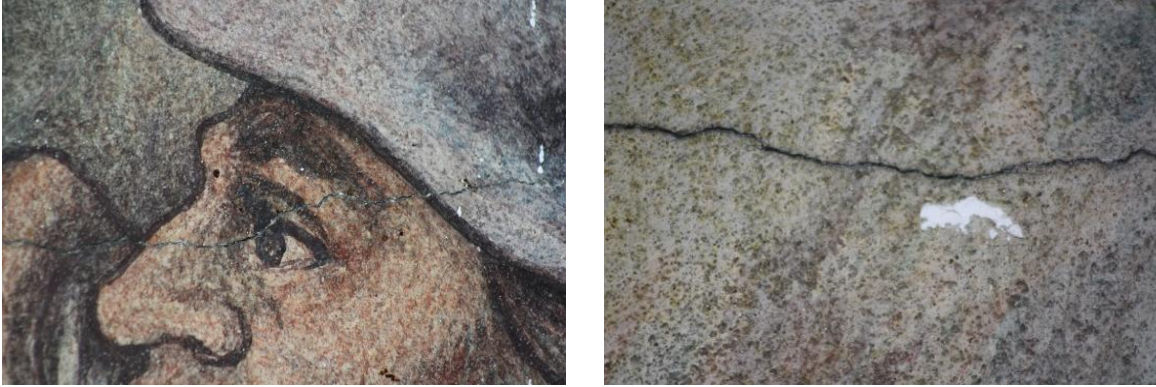

Image 10: Macro shot images (F: Seda Kartal).

Photographic Documentation Technique with Raking Light (RAK)

When Raking light photography is used in the documentation of wall paintings, deformations such as blisters, pits, and fragment losses on the surface over time are recorded, while thick brush strokes in the paint layer, pigment layers or the texture of the plaster layer, and trowel marks are clearly visible. In short, with this technique, it is possible to extract the topography of the wall painting.

The large size of the painting prevented the acquisition of a single image. For a detailed and accurate capture, photographs were taken in parts (Image-11).

Regional photographs provided information about the painter's construction technique. The artist applied black contours on the edges of the figures and geometric shapes. The detail that is not noticeable in daylight is the scraping process before contouring. Günal first scraped the wall in order to make the lines more prominent and to add dimension, and then made it clearer by contouring. In addition, the photograph taken with slanted light provides information about the depth of the crack in the wall painting.

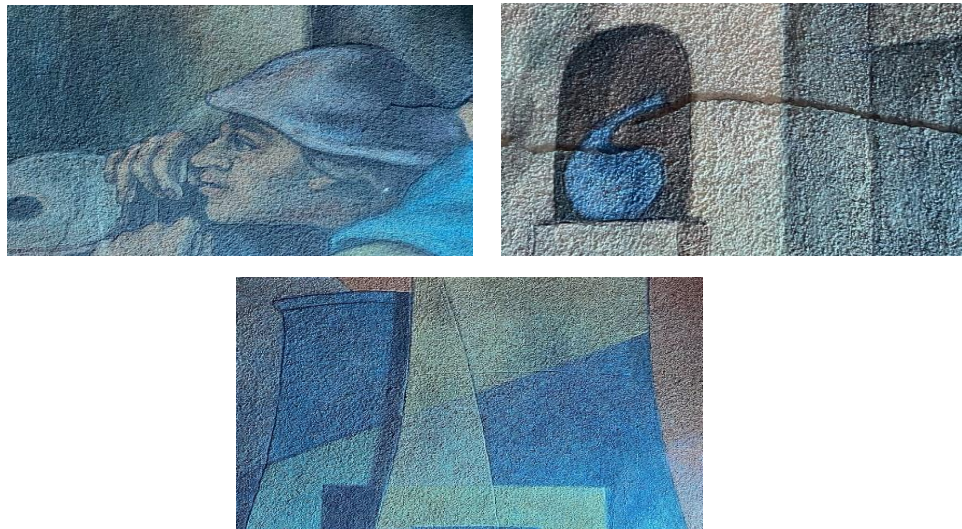

Image 11: Photographic documentation technique-detail visuals made with raking light (F: Seda Kartal).

Photographic Documentation Technique with Ultraviolet Light (UVF)

Photographing with ultraviolet (UVF) light has been used in part to identify pigments and to make

retouching and worn varnish visible (Mairinger, 2000, p. 65). A specially designed camera, TP calibration card, light and filters are essential for the correct application of the technique. A camera modified for the detection of the ultraviolet wavelength should be preferred.

The ultraviolet spectrum extends from 10 nm to 400 nm, limiting the visible light region. The optimal range to be used in this technique is 365 nm. A specially designed ultraviolet lamp "Fabrizio" was used during the shooting. The maximum wavelength reached by the lamp with UV led radiation power of 14250 mW is 365 nm. The focusing lens angle of the lamp with a fisheye lens is 60°. This ensures that the angle of light propagation is widened.

In the resulting images, erased chalk marks and whitewash residues have a darker color. The dense layer of dirt and chalk dust on the surface is clearly visible (Image-12). A detail that could not be seen with visible light was revealed during the ultraviolet light shots. The part/writing written on the notebook in the second part of the painting became clear, although it could not be read completely (Image-13).

Image 12: Photographic documentation technique with ultraviolet light (UVF) - fluid stains and chalk marks are more visible (F: Seda Kartal).

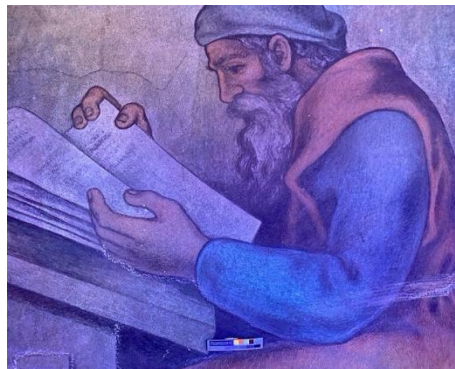

Image 13: Photographic documentation technique with ultraviolet light (UVF) - writing on the notebook that cannot be seen with visible light is more visible (F: Seda Kartal).

Photographic Documentation Technique with Infrared Light (IRF)

In the photographs taken with infrared light, it is aimed to see details such as the artist's sketches, technique, light-shadow, unreadable writings, etc. Specially designed camera, TP calibration card, light and filters are necessary for the correct application of the technique. A camera modified for the detection of infrared wavelength should be preferred. For the light source, 2 specially designed 250 W halogen lamps were used. Halogen lamps are the best source of infrared radiation for visual documentation of large works of art such as murals. Since the mural is large in size, infrared photography was carried out in pieces (Image-14).

Image 14: Photographic documentation technique-detail images using infrared light (IRF) (F: Seda Kartal).

Although visible in visible light, the signature "Neşet Günal 1959", whose surface is covered with a

layer of dust, can be seen more clearly in infrared photography (Image-15). The layer of dirt covering the surface of the painting appears hazy in infrared light. The interventions made with chalk and pencil, whitewash stains become even more evident in this shooting technique.

Image 15: Photographic documentation technique with infrared light (IRF), artist's signature (F: Seda Kartal).

Reflect Transformation Imaging (RTI)

Reflectance Transform Imaging (RTI) is a computational photographic method that captures the surface shape, color and surface deformations of an object and works by interactively re-illuminating the object from any direction.

The RTI method, which is a non-destructive and non-contact recording method, does not damage the mural during the application phase. The information on the surface can be obtained by photo recording. Each pixel in the photo record has vector color data. In this way, surface topography can be created. Although it is a two-dimensional method, three-dimensional surface data of the mural can be created during the analysis process with this vector data. The data on the surface that cannot be seen with the naked eye can be examined in detail thanks to the RTI method.

There were difficulties in applying the RTI method due to technical reasons such as the large size of the wall painting examined within the scope of the study, the narrow and limited working area, the presence of doors on both sides of the lecture hall and the stairs in the middle. Photographic records of the sample area taken from the most accessible area where accurate data could be obtained were analyzed with the RTI method.

Canon EOS 450D camera and 18-55 mm lens were preferred for the RTI technique. The camera was fixed with a tripod to prevent possible image shifts due to vibration during recording. RTI images were created with a series of photographs taken with varying illumination angles using an artificial light source. The light source was projected at 15-65 degrees on the designated area of the mural and a series of 24-60 photographs were taken from each angle. A black glossy sphere was used as a scale during photography. In order for the RTI technique to give a successful result, the illumination distance should be standardized throughout the shooting period and the region should be divided into twelve time zones, assuming an imaginary circle around the area to be imaged.

To create RTI images, photographs must be taken in RAW (raw) format and converted to DNG format to be imported into the RTI Builder program. The converted DNG format images constitute the

original registration data and backup archive data of the RTI file. The RTI image files imported into the RTI Builder program are automatically synthesized with a few simple program commands to create a structure map of the photographic image records. The RTI image files were then transferred to the RTI Viewer software for further analysis. The RTI Viewer software automatically detects the position of the light in the background using a black glossy stone sphere as a scale (Figure 16a). The calculation of the position of the light is important as it collects data for the construction mapping of the image recordings.

Image 16: a) Reflectance transform imaging (RTI) application (F: Seda Kartal).

Using the RTI technique, a mathematical model of the surface shapes of the photographed area was created. With the Specular Enhancement command in the RTI Viewer software, a more distinct image of the textured structure on the surface was obtained (Image-16b-16c). This command allows the surface texture to be analyzed more clearly by removing the color values on the mural image (Image-17a -17b).

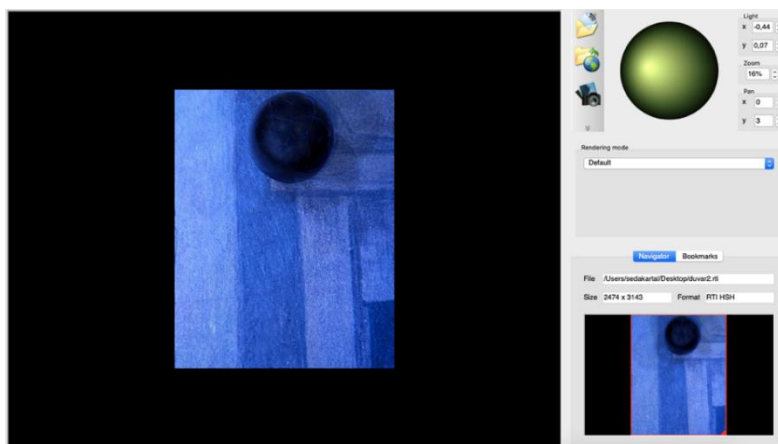
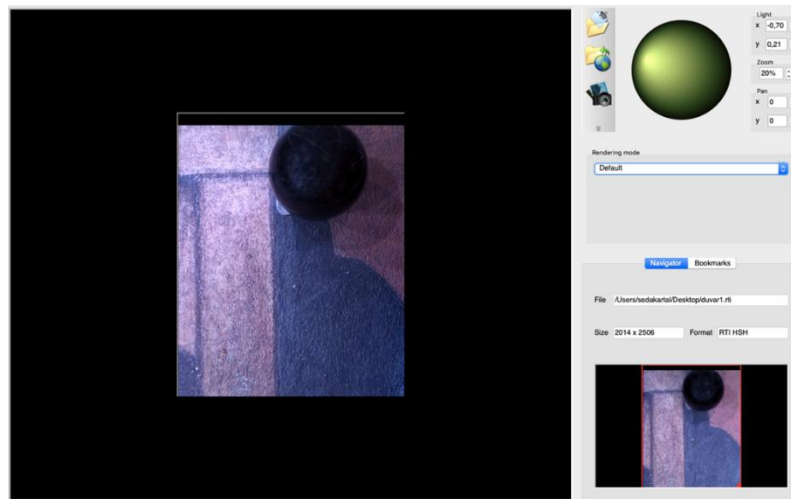
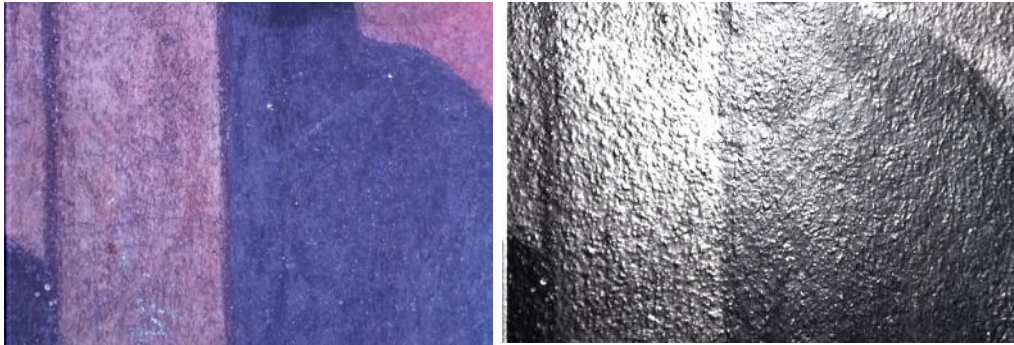

Image 16: b) Reflectance transform imaging (RTI) application (F: Seda Kartal).

Image 16: c) Reflectance transform imaging (RTI) application (F: Seda Kartal).

Image 17: a) Visible (VIS) light imaging Infrared (IR) light imaging

(F: Seda Kartal).

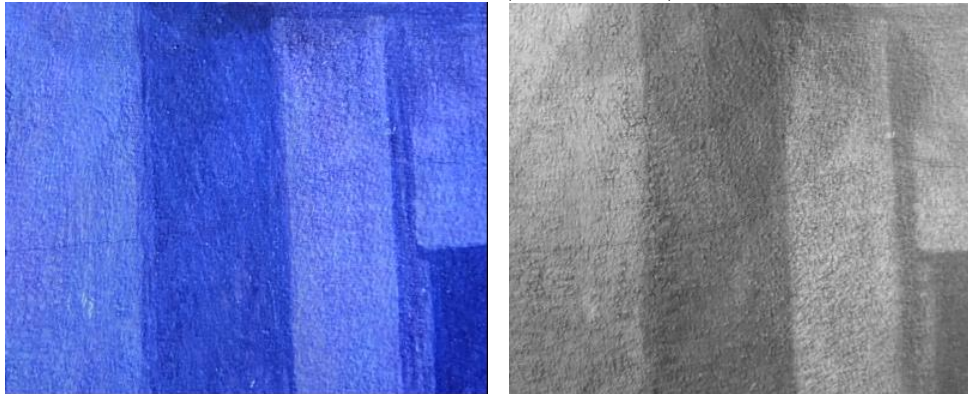

Image 17: b) Examination with ultraviolet (UV) light Reflectance transform imaging (RTI) (F: Seda Kartal).

False Color-Fake Color Image Processing

Most of the current pigments used during conservation-repair work and the original pigments of the painting have similar structural properties and the differences are so small as to be invisible to the eye. False Color is a technique that makes it easier to distinguish original colors from retouching (subsequent additions)

(Warda, 2011, p. 143). In this technique applied in the digital environment, there is no need to set up a special light setup for photography. False Color image can be created in digital environment by using Adobe Photoshop program of murals that have been shot in IR, UV and VIS (Image-18).

In the examinations made using the photographs of the shots taken with visible light (VIS), ultraviolet (UV) and infrared (IR) lights, no retouching or paint residue added later was found, since no protection-repair work had been done on the mural before.

Image 18: False Color- False Color Image Processing application images (F: Seda Kartal)

CONCLUSION

Documentation is one of the necessary and fundamental steps in conservation-repair work. Graphic documentation, which is a current concept, brings innovation to this field by being supported by photographic records and computer programs.

Graphic documentation techniques are considered as non-destructive and non-contact documentation methods. It is a current and open-ended concept in the field of restoration and conservation. The term graphic documentation is defined as the recording of items or other data represented as overlapping symbols, patterns, colors or other data on a photographic image or map representing an object.

Graphic documentation methods are applied to assess the current situation, to record subsequent interventions and additions, and to ensure long-term control of works of conservation and restoration. One of the main challenges in the process of selecting the graphic documentation techniques to be used is what to record. The aim of graphic documentation is not only to compare the differences between historical photographs and the current situation, but also to record comprehensive data on the causes and type of damage. For this reason, graphic documentation should be supported by various lights and computer programs. The data obtained as a result of the examinations should be interpreted correctly by the relevant expert or experts. This stage is as important as the process of accessing the data.

In this study, examinations and evaluations made with graphic documentation techniques on the mural painting on "Development of Science" by the painter Neşet Günel (1923-2002) are included. Analyses were made on a 22 m² mural in fresco technique located on the top floor of the Physics Department of Istanbul University Faculty of Science, in the lecture hall named after Turkey's first atomic physicist Prof. Dr. Mustafa Fahir Yeniçay (1902- 1988). The mural, painted with contemporary painting techniques, was painted by the painter Neşet Günel in 1959. Since the mural is located on the wall of the actively used lecture hall, it is susceptible to damage due to environmental factors. The mural, which is a part of the historical texture of the lecture hall, was examined with current graphic documentation techniques and graphic documentation studies were carried out with photographic records. It is thought that the detailed documentary nature of the

examinations will contribute to the selection of methods in possible conservation-repair works.

The choice of graphic documentation techniques was determined according to the current condition and location of the mural. Due to the current position of the mural, it was not possible to apply every technique and obtain efficient results. The inclination of the lecture hall and the narrow working area are the most important factors in this. The mural completely covers the wall behind the wooden lecture hall seats. There are doors on both sides of the working area and a staircase in the middle. For these reasons, it is difficult to access the high areas of the mural, so some techniques were carried out by examining the sample area. In addition, the active use of the classroom does not allow for complete closure and scaffolding.

Visible Light (VIS) Photography, Macro (Close-up) Photography, Raking Light Photography (RAK), Ultraviolet Fluorescence Photography (UVF), Infrared Photography (IRF), Reflectance Transformation Imaging (RTI) techniques were used to examine the mural.

As a result, examinations on the mural of Neşet Günal (1923-2002) were carried out with graphic documentation consisting of non-destructive and non-contact documentation methods. With the image records obtained, information about the details of the mural such as its technique and current condition were obtained and documented. It is thought that these image records will contribute to possible conservation-repair works.

Acknowledgements:

This study was funded by the Scientific Research Projects Coordination Unit of Istanbul University, Project Number: 37033. The authors owe a debt of gratitude to the Scientific Research Projects Coordination Unit of Istanbul University, Istanbul University Faculty of Science Dean's Office.

<i>"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları:</i>	
Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Katkı Oranı Beyanı:	1. yazar: %50 – 2. yazar: %50
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Sorumlu Yazar:	Seda Kartal
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.	
<i>The following statements are made in the framework of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":</i>	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.

Author Contributions:	1 st author: %50 – 2 st author: %50
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Corresponding Author:	Seda Kartal
	External-independent
<i>This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.</i>	

REFERENCES

- Akengin, G., Ulusoy, M. H. & Arık, G. (2023). Searching the Traces of Traditional Turkish Culture in Neşet Günel's Paintings. *IBAD Journal of Social Sciences*, 0(14), 204-218.
- Altuğ, E. (2003). The Last Interview with Neşet Günel. *Milliyet Art Magazine*, 0(526), 44-45.
- Berksoy, F. (1997). *20 Century Social Realism in Western and Turkish Painting*. İstanbul: Bakışlar Matbaacılık.
- Buzzanca, G. (2000). Selective Survey of Existing Guidelines for Conservation Documentation, *ICCROM GRADOC: Graphic Documentation Systems in Mural Painting Conservation: Research Seminar*, (pp. 266-278). Roma/İtalya.
- Büyükcünel, F. (1995). Interview With Neşet Günel. *Sanatsal Mozaik Magazine*, 0(4), 67.
- Chaumier, J. (1991). *On Documentation Techniques*. Turkish Librarianship 5, (M. Türker Acaroğlu, Translation), 180- 191.
- Ergüven, M. (1996). *Neşet Günel*. Bilim Art Gallery Publications.
- Konrad, Z. (2000). Basic Concepts of Documentation. *ICCROM GRADOC: Graphic Documentation Systems in Mural Painting Conservation: Research Seminar*, (pp. 7-16).
- Leventoğlu, Ağce, S. (2006). *Gaziantep Hasan Süzer Ethnography Museum Bulunan Orta çağ ve Sonrası Döneme Ait Madeni Mutfak Kapları* [Unpublished master's thesis]. Van Yüzüncü Yıl University.
- Mairinger, F. (2000). The ultraviolet and fluorescence study of paintings and manuscripts, in D. C. Creagh and D. A. Bradley (Eds.). *Radiation in Art and Archeometry*. (pp. 56-75). Elsevier.
- Özkarabekir, N. (2011). *The Effects of Fresco Technique on Neşet Günel's Painting* [Unpublished master's thesis]. Mimar Sinan Fine Arts University.
- Pique, F. (2000). A Protocol for Graphic Documentation, GraDoc, *Graphic Documentation Systems in Mural Paintings Conservation. ICCROM GRADOC: Graphic Documentation Systems in Mural Painting Conservation: Research Seminar*, (pp. 30-43).
- Schmid, W. (2000). *ICCROM GRADOC: Graphic Documentation Systems in Mural Painting Conservation: Research Seminar Book*, ICCROM, Rome.
- Tanaltay, E. (1997). *A Day with the Masters of Art*. Tekin Publishing House. İstanbul.
- Üstünipek, Ş. (2009). *The Academy of Fine Arts between 1936-1950: Léopold Lévy and Atölyesi* [Unpublished doctoral dissertation]. Mimar Sinan Fine Arts University.
- Warda Jeffery (2011). *The AIC Guide to Digital Photography and Conservation Documentation*. American Institute for Conservation of Historic and Artistic Work, Second Edition, Washington, DC.
- Wong L. (2000), Questionnaire Summary, Introduction Definitions Results Condition Recording in the Field of Wall Painting Conservation, GraDoc, *Graphic Documentation Systems in Mural Paintings Conservation. ICCROM GRADOC: Graphic Documentation Systems in Mural Painting Conservation: Research Seminar*, (pp. 315-331).
- https://nesetgunal.org/wpcontent/uploads/2021/03/1961-002_tarla_donusu.jpg (Erişim Tarihi: 20.09.2025).

The Kremlin's Dilemma in the Syrian Civil War: Russia-Israel Relations in the Context of Security Threat and Trade Partnership*

Ahmet Turan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0227-6161>

PhD Student / Sakarya University, Institute of Social Sciences, Department of International Relations, Sakarya – TÜRKİYE

Article History

Submitted: 01.04.2024

Accepted: 21.06.2024

Published Online: 30.09.2024

Keywords

Russia

Israel

Syrian Civil War

Security Threat

Trade Partnership

Research Article

* This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license. Ethics committee approval is not required for this article.

* This article is based on the M.A. thesis titled "Russia's Israeli Policy in the Syrian Civil War" completed in 2020 at Sakarya University.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.77158>

Abstract

The history of Russia's relations with Israel goes back as far as the founding of this country. While the Kremlin has always attached great importance to Tel-Aviv, Russia-Israel relations have gone through various tests in some periods. One of these processes is undoubtedly the Syrian civil war. In 2011, the Arab uprisings that started in the Middle East turned into a civil war in Syria, which became more complicated and created a new threshold for the region. Seeing its interests in Syria in parallel with the Assad regime, Moscow directly intervened in the civil war in 2015 and chose to support the regime. The relations between Russia and Israel, which took opposing sides in the civil war, brought along the perception of mutual threat. However, the continuation of commercial ties between the two countries during this period brought along an interesting dilemma. Even though the two countries directly confronted each other with the "airplane crisis" during the Syrian civil war, this crisis was overcome in a short time. Paradoxically, Russia's maintenance of both levels of relations in the Syrian civil war is a product of Moscow's traditional pragmatist approach. The aim of this study is to reveal the reasons for Russia's perception of Israel as a security threat during the Syrian civil war while maintaining trade with the country. It also focuses on the variables through which and how this contradictory relationship is realized. The study also uses discourse analysis, in addition to content analysis, one of the scientific research methods. As a result of the analysis, the reasons for Russia's dilemma in its relations with Israel in the Syrian Civil War are presented in a reasoned manner.

Reference Information / Atıf Bilgisi

Turan, A. (2024). The Kremlin's Dilemma in the Syrian Civil War: Russia-Israel Relations in the Context of Security Threat and Trade Partnership. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 17(101), 395-410.

*Suriye İç Savaşı'nda Kremlin'in İkilemi: Güvenlik Tehdidi ve Ticaret Ortaklığı Bağlamında Rusya-İsrail İlişkileri**

Ahmet Turan

Doktora Öğrencisi / Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Sakarya – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş:01.04.2024

Kabul: 25.06.2024

On-line Yayın: 30.09.2024

Anahtar Kelimeler

Rusya
İsrail
Suriye İç Savaşı
Güvenlik Tehdidi
Ticaret Ortaklığı

Araştırma Makalesi

* Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

* Bu makale, 2020 yılında Sakarya Üniversitesi'nde tamamlanan "Suriye İç Savaşında Rusya'nın İsrail Politikası" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.77158>

Öz

Rusya'nın İsrail ile ilişkilerinin tarihi bu ülkenin kuruluşu kadar eskiye dayanmaktadır. Kremlin, Tel-Aviv'e her zaman önem vermekle birlikte bazı dönemlerde Rusya-İsrail ilişkileri çeşitli sınamalardan geçmiştir. Bu süreçlerden biri de şüphesiz ki Suriye iç savaşıdır. 2011 yılında Ortadoğu'da başlayan Arap ayaklanmalarının Suriye'de daha da karmaşık hale gelerek bir iç savaşa dönüşmesi bölge için yeni bir eşik olmuştur. Suriye'deki çıkarlarını Esad rejimi ile paralel gören Moskova, 2015 yılında iç savaşa doğrudan müdahale ederek rejimi destekleme yoluna gitmiştir. İç savaşta karşı saflarda yer alan Rusya ve İsrail ilişkileri karşılıklı tehdit algısını da beraberinde getirmiştir. Ancak söz konusu dönemde iki ülke arasındaki ticari bağların da devam etmesi ilginç bir ikilemi de beraberinde getirmiştir. Hatta Suriye iç savaşında iki ülke "uçak krizi" ile doğrudan karşı karşıya gelse de anılan kriz de kısa süre içerisinde aşılmıştır. Rusya'nın Suriye iç savaşında paradoksal bir şekilde her iki ilişki düzeyini de bir arada sürdürmesi Moskova'nın geleneksel pragmatist yaklaşımının ürünüdür. Bu çalışmanın amacı, Suriye iç savaşında Rusya'nın İsrail'i bir yandan güvenlik tehdidi olarak algılamak diğer yandan bu ülke ile ticaretini sürdürmesinin nedenlerini ortaya koymaktır. Bunun yanında söz konusu çelişkili ilişki biçiminin hangi değişkenler üzerinden ve nasıl gerçekleştiğine de odaklanılmaktadır. Çalışmada bilimsel araştırma yöntemlerinden içerik analizinin yanı sıra söylem analizine de yer verilmektedir. Yapılan analiz sonucunda Rusya'nın Suriye İç Savaşı'nda İsrail ile ilişkilerindeki ikilemin sebepleri gerekçeli bir şekilde sunulmaktadır.

INTRODUCTION

The Arab uprisings that started in the Middle East in 2011 turned into a civil war in Syria, bringing Russia and Israel face to face again in the region. Russia's efforts to keep its traditional ally Assad regime in power due to its geopolitical goals and Israel's struggle against Iran and Hezbollah elements that threaten its security in the region have been important developments in shaping Russia-Israel relations. Russia's Israel policy, which was shaped around parameters such as security, economy, social relations and relations with the United States during the Putin era, has been predominantly on the security axis during the Syrian civil war. For this reason, the developments during the Syrian civil war are important for the proper analysis of the relations between the two countries.

Joshua Krasna, in his study "Moscow on the Mediterranean: Russia and Israel's Relationship" published in June 2018, emphasizes that Iran, Syria and Palestine are obstacles to Russia-Israel strategic partnership efforts. Krasna also argues that Russia-Israel relations are fragile due to the aforementioned problems. However, the rapid resolution of the crisis between the two countries following Israel's actions in Syria in September 2018, which led to the downing of a Russian jet in Syria, undermines this perception by demonstrating that relations between Moscow and Tel-Aviv are more than what meets the eye. Another aspect of the security dimension of relations between the Kremlin and Tel-Aviv is the search for cooperation between the two countries on military technologies.

One of the areas where experts disagree on Russia-Israel relations is the claims that Putin pursues a pro-Israel policy. Mark N. Katz, in his study "Putin's Pro-Israel Policy" published in 2005, argues that Putin leans on Israel's side on the Israel-Palestine issue. According to Katz, after Putin came to power, he began to pursue pro-Israel policies with a steady change over time. However, from the Israeli perspective, this perception is not fully endorsed. In his 2007 book "Russia in the Middle East: Friend or Foe?", Andrej Kreutz argues that ignoring Russia's regional alliances would be a disadvantage for Israel. Despite their security cooperation efforts, Israel's distrust of Russia is always a possibility. Indeed, in the joint report titled "Coping with the Russian Challenge in the Middle East: U.S.-Israeli Perspectives and Opportunities for Cooperation" published by the Washington-based Kennan Institute and the Herzilya-based Interdisciplinary Center Institute for Policy and Strategy in June 2019, it has been stated that Russia's presence on the Israel's north border is a threat rather than an opportunity for Tel-Aviv (Kennan Institute, 2019).

This study analyzes Russia's policy towards Israel in the Syrian Civil War. One of the important issues addressed in this context is Israel's attitude towards Russia's intervention in Syria and what happened afterwards. The reasons for Netanyahu's attitude of minimizing Israel's possible damage in Syria and protecting the interests of both countries by using his personal ties with Putin are also among the topics of discussion in this period. Another issue examined in the security dimension of Russia's Israel policy during this period was Israel's airstrikes against Iranian and Hezbollah forces in Syria. One of the developments that marked Russia-Israel relations was the "crisis" between the two countries as a result of Israel's actions that led to the downing of a Russian plane in Syria. On the other hand, this study also focuses on Russia's invitation of Hamas leaders to Moscow and the effects of this invitation on Russia-Israel relations.

MOSCOW-TEL-AVIV RELATIONS IN THE CONTEXT OF SECURITY THREATS

Russia's Intervention in Syria

Syria is a critical area in the development and maintenance of Russia-Israel relations. Syria, which is of great importance both in terms of strategic cooperation and the national interests of the two states, is also a current problem that concerns regional and global powers. While Russia's objectives in its Syria policy are centered on the preservation of the Assad regime, the continuity of the Russian

military presence in Syria, the strengthening of Russia's position in the Middle East, the arms trade and the weakening of the US influence, Israel pursues a policy that mainly aims to prevent Iran and Hezbollah from gaining strength in Syria.

The anti-government protests in Syria, which started on March 15, 2011 in Daraa and Damascus, spread across the country in April 2011, and by the end of 2011, the protests, which had become a deep internal political crisis, turned into an internal armed conflict. As a result of the security problems caused by the crisis, the Syrian internal armed conflict took on an international dimension with the intervention of regional and global powers (PIA Новости, 2018). At the beginning of the civil war, Russia assumed that the protesters would not undermine the authority of the Assad regime and that the regime would be able to hold on for a long time, and that a possible regime change in Damascus could only be caused by foreign intervention. In this context, Russia declared itself a fierce defender of the Assad regime in order to prevent a repeat of the "Libyan scenario" in Syria (Trenin, 2013).

In September 2015, upon receipt of Assad's invitation letter, the two sides issued a statement announcing that Russia's intervention in Syria was at Assad's invitation (Syrian Arab News Agency, 2015). On September 30, 2015, the Federal Council of the Russian Federation unanimously approved Putin's request to send troops to Syria. Moreover, the Kremlin stated that the vote referred to the use of the air force and did not mean that Russian ground forces would take part in the conflict (Walker, 2018). Thus, Russia's intervention in Syria was realized.

Russia's intervention in Syria has worried Israel. According to Tel-Aviv, if Russian support for Assad enables the regime to gain ground, it could facilitate the increase of Iranian influence in Syria, thus posing a strategic threat to Israel. Another aspect that worries Israel is Russia's supply of arms to the regime. Israel does not want these weapons to fall into the hands of Hezbollah and Iran. Moreover, Russia's presence hinders Israel's freedom of action in Syria (Hanauer, 2016). On the one hand, Israel avoids confrontation with Russia, and on the other hand, it aims to reduce Russia's influence in Syria. Another element of Israel's concern about Russia's intervention in Syria is the Russia-Iran cooperation in there. Because Israel sees Iran and Hezbollah as a much more serious threat than ISIS (Peri, 2015).

Russia-Iran alliance in Syria

Moscow and Tehran's pragmatic relations in Syria, "despite Israel", took on a strategic dimension with the intervention of other regional and global powers in the Syrian civil war. In 2014, with the escalation of tensions between Russia and the United States over Russia's policy in Ukraine, Moscow's interest in strengthening its cooperation with Iran on Syria intensified and Russia saw cooperation with Iran as a way to overcome its isolation by the West. Iran, in turn, saw Russia as an important ally in stabilizing the Assad regime, which led the two states to act in coordination in the Syrian civil war (Kam, 2016). On August 16, 2016, the Russian Defense Ministry announced that Russian TU-22M3 and SU-34 warplanes took off from Iran's Hamedan airbase and struck ISIS targets in Syria (Calamur, 2016). This move by Russia through Iranian territory is strategically important. In this context, Ali Shamkhani, Secretary General of Iran's Supreme National Security Council, said, "The cooperation between Tehran and Moscow against terrorism in Syria is strategic." His statement: "We share our capacity and opportunities in this regard" summarizes this situation (Yeni Şafak, 2016).

Russia-Iran relations, which have become even more strategic with Russia's intervention in Syria, have also brought the issue of Moscow's S-300 sales to Tehran back to the agenda. The decision, which was met with intense concern by the US and some of its Western allies and Israel, brought Russia's S-300 exports to Iran back to the agenda. Indeed, on April 11, 2016, Iranian Foreign Ministry Spokesperson Jaber Ansari announced that the first phase of the S-300 air defense contract between Iran and Russia has been implemented (Mehr News Agency, 2016). The delivery of the S-300 air defense

missile systems to Iran, which have become an important milestone in Russia-Iran relations, was completed on October 13, 2016 (Петров, 2016) and tested by Iran in March 2017 (DW, 2017). Although Israel was very worried by Russia's completion of the sale of S-300 to Iran, there was no statement from the Israeli side. With this step, Moscow has further strengthened its cooperation with Iran in Syria. However, despite its economic and strategic interests in this shipment, Russia does not want Iran to become stronger in Syria. The Kremlin also attaches importance to its relations with Israel in case of a possible confrontation with Iran in a struggle for influence in the region.

Russia-Hezbollah Relations

The pragmatism that characterizes Russia's Middle East policy under Putin has also manifested itself in Russia-Hezbollah relations. Hezbollah is also important for Russia, which tries to communicate with every actor in the Middle East. As Russian Ambassador to Lebanon Alexander Zaspikin summarized, "The strong and close relationship between Russia and Hezbollah serves Moscow's interests." (Al-Manar TV Lebanon, 2019). Russia's first direct official contact with Hezbollah took place in Moscow on October 19, 2011. Hezbollah representatives, who came to Moscow upon Russia's invitation, discussed the current situation in the Middle East with their Russian counterparts, which was met with reaction by Israel (NEWSRU.CO.IL, 2011). The Hezbollah delegation, which was received at the level of Deputy Foreign Minister, spent three days in Moscow. The head of the Hezbollah delegation, Mohammad Raad, emphasized that the meeting was "excellent, honest and full of fruitful discussions." The head of the Hezbollah delegation also said that the views of the Hezbollah leadership largely coincide with the positions of the Russian Foreign Ministry and that the consultations will continue in line with the common interests of the two countries. During this first visit to Moscow, the Hezbollah delegation was received in the State Duma of the Russian Federation by the Chairman of the Foreign Affairs Committee Konstantin Kosachev and the leader of the Russian Liberal Democratic Party Vladimir Zhirinovskiy (NEWSRU.CO.IL, 2011).

The peak of Russia's contacts with Hezbollah was in April 2013, when Russian Deputy Foreign Minister Mikhail Bogdanov met with Hezbollah leader Hassan Nasrallah during his visit to Lebanon. Although the details of the meeting, which was also attended by Russian Ambassador to Lebanon Alexander Zaspikin, were not disclosed (Solomon, 2013), it is likely that cooperation on local and regional issues, particularly the Syrian crisis, was discussed. On the other hand, Russian Deputy Foreign Minister Mikhail Bogdanov met with Hezbollah leader Hassan Nasrallah during his four-day visit to the Middle East in December 2014 in the context of finding a peaceful solution to the Syrian civil war (Ya Libnan, 2014). In December 2016, a Hezbollah official, speaking anonymously to The Daily Beast, said that Russia was their strategic ally in the Middle East and that Russia was supplying arms to Hezbollah. The Hezbollah official, who did not use his real name because he was not authorized to speak to the media, also stated that Russia had increased its support for Hezbollah since 2012 (Rosenfeld, 2017). While some Western officials believe that these statements were deliberately made to drive a wedge between Russia and Israel, it is also true that a number of Israelis remain skeptical (Cohen, 2016). Some Israeli media sources also claim that during high-level contacts between Russia and Israel, Russian representatives tried to convince their Israeli counterparts that Hezbollah is not a terrorist organization (NEWS.RU, 2019).

Russia-Hamas Relations

The issue of Russia's arms trade with Hamas came to the agenda in 2006 when Hamas won the Palestinian elections. The then Russian Chief of General Staff Yuri Baluyevskiy's statement that arms sales would be one of the topics on the agenda of the talks with Hamas caused a great reaction in Israel. Baluyevskiy's statements on the agreement to sell two helicopters to increase the Palestinian Authority's mobility and 50 armored vehicles to ensure public order caused a short-term tension in Russia-

Israelrelations. However, in order to ease the tension, Russian Defense Minister Sergey Ivanov stated that Moscow would not sell arms to the new Palestinian Authority without Israel's approval (Hürriyet, 2006). The first of Hamas leader Khaled Meshaal's contacts with Moscow took place on May 11, 2010 in Damascus during the visit of Russian President Dmitry Medvedev to Syria. In the presence of Syrian President Bashar al-Assad, Medvedev emphasized the need to realize a two-state solution with a functional Palestinian state living in peace and security with Israel (President of Russia, 2010). However, after the meeting, Israel characterized the meeting as a "deep disappointment". In a statement issued by the Israeli Foreign Ministry, it was stated that Hamas is a terrorist organization whose declared goal is the destruction of the State of Israel and that Russia is expected to stand by Israel in its fight against Hamas. The statement also emphasized that Israel has always stood by Russia in its fight against "Chechnya terrorism" and expects the same attitude towards Hamas. Russian Foreign Ministry spokesperson Andrey Nesterenko responded to these Israeli statements by stating that contacts with Hamas are regular. Nesterenko stated that all members of the Middle East Quartet are in some form of contact with Hamas leaders, but for some reason they are reluctant to admit it (CNN, 2010). Russia's continued relations with both Israel and Hamas have always been viewed with concern by Israel, but this has prevented Moscow from closing the door to dialogue with these actors.

Although there are no official statistics on Russia's arms trade with Hamas, it is possible to say that there is a direct or indirect trade between the two countries, mostly through the weapons used by Hamas. Indeed, Israeli military analyst Gabi Siboni has stated that Hamas possesses a variety of advanced weapons. Siboni stated that the guided anti-tank missiles, anti-aircraft missiles and some drones that Hamas possesses are produced by Russia. Hamas allegedly possesses several Russian Grad rockets with a range of about 20 kilometers, which are allegedly delivered via Iran. It is also claimed that Hamas possesses Russian-made laser-guided anti-tank missiles called Kornet (Akram, 2019). For this reason, Israeli officials have taken every opportunity to ask their Russian counterparts to prevent the sale of arms to Hamas and other actors in the region. In May 2011, Israeli Deputy Prime Minister Moshe Ya'alon, during a visit to Moscow, cited the Palestinian Authority's use of Russian-made Kornet missiles as an example, saying that this issue was "painful" for Israel and that Russia should stop selling arms to these organizations (RT, 2011).

As with other actors in the Middle East, Russia's relations with Hamas became more important after 2015. The Israeli-Palestinian peace process, which entered a tense period after the Trump administration's decision to recognize Jerusalem as the capital of Israel and move the US embassy from Tel-Aviv to Jerusalem, became more complicated with the involvement of Russia. Russia's most important goal in this process has been to achieve diplomatic gains. Hamas elected its new leader on May 6, 2017 and Ismail Haniyeh became the new leader of the movement (Al Jazeera, 2017). Like his predecessor Khaled Meshaal, who made frequent visits to Moscow, the new Hamas leader emphasizes relations with Moscow. Ismail Haniyeh has praised Russia's stance on the Palestinian issue in high-level meetings (TASS, 2018). In September 2017, Hamas visited Russia with a delegation headed by deputy head of the political bureau Moussa Abu Marzouk and held talks on areas of mutual cooperation. In what Hamas described as a "fruitful" meeting, Moussa Abu Marzouk met with Russian envoy to the Middle East and Africa Mikhail Bogdanov, the Russian Deputy Foreign Minister and other Foreign Ministry officials (Middle East Monitor, 2017). Hamas' desire to improve its relations with Russia stems from its need for Moscow. Hamas, which feels isolated on the Palestine-Israel issue with the presence of the Trump administration, which has emphasized its support for Israel especially since the election campaigns, aims to balance this by increasing its closeness with Russia. Russia also welcomes this in order to maintain its influence in the region. In this context, Russia aimed to maintain its relations with the new leader of Hamas, Ismail Haniye, who was elected in 2017. On November 28, 2018, Hamas'

official media announced that Hamas leader Ismail Haniye received an invitation for an official visit to Moscow. Invited by Russian Ambassador to Palestine Haydar Rashid, Hamas expressed its satisfaction for the invitation and thanked Russia for its efforts to support the Palestinian cause (AP News, 2018). The invitation of the Hamas leader to Moscow was heavily criticized by Israel. Israel's Ambassador to Russia, Gary Coren, claimed that Russia's invitation to Hamas was linked to the "aircraft crisis" (The Times of Israel, 2018). Although Israel heavily criticized Russia-Hamas relations, Hamas did not see Russia-Israel relations as an obstacle between it and Moscow, and even believed that Moscow could use its ties with Israel to prevent Israel's political and military attacks on Gaza (Amer, 2019). Despite Israel's intense criticism, Russia's continuation of its relations with Hamas strengthens Moscow's aim in the mediation policy. Despite everything, Moscow maintains its relations with both Israel and Hamas, thus gaining an advantage over the USA.

Aircraft Crisis Between Russia and Israel

The incident in Syria, which resulted in the shooting down of a Russian plane by the Israeli Army, turned into a short-term crisis between the two countries, and the statements of the parties determined the post-crisis situation. The incident that occurred on September 17, 2018, when the Russian Il-20 type aircraft, which disappeared from the radar near the Hmeymim base in Syria, was hit by a missile launched from the Syrian Army's S-200 defense system and resulted in the death of 15 Russian soldiers in the crew, caused a crisis between Russia and Israel (Sharman, 2018). Following the incident, Russian Defense Ministry spokesman Igor Konashenkov stated in his statement to the Russian state media that 15 Russian personnel lost their lives as a result of the irresponsible actions of the Israeli army, that this was absolutely incompatible with the spirit of Russia-Israel partnership and that Russia reserved the right to respond proportionately (Lockie, 2018). Realizing that there was a serious diplomatic rift potential between Russia and Israel after the downing of the Russian military plane, Vladimir Putin toned down his rhetoric and described the events as a "chain of tragic accident conditions" (Carroll, 2018). The Israeli side held the Assad Regime, Iran and Hezbollah responsible for the accident (DW, 2018). However, the Assad Regime continued to blame Israel. Making a statement about the incident later, Syrian President Bashar Assad stated that Israel deliberately caused the Russian plane to crash in Syria (The Times of Israel, 2018).

A week after accused Israel of indirectly causing the downing of a military aircraft in Syria, Kremlin spokesman Peskov announced that Russia had decided to provide S-300 anti-aircraft missile systems to that country in order to increase the security of the Russian Army in Syria (Reuters, 2018). Moreover, in the same statement, Peskov emphasized that the decision was not directed at any third country, which reveals how carefully Moscow observes the diplomatic balance. In the statement made by the Kremlin Press Office, it was emphasized that the decision was aimed at preventing a possible threat to the lives of Russian military service personnel performing their duties in the fight against international terrorism (President of Russia, 2018). While Russia, on the one hand, responds to Israel's move in Syria, on the other hand, it tries to announce to the international community that this is not a retaliation against Israel.

On October 2, 2018, Russian Defense Minister Sergey Shoigu announced that the S-300 shipment to Syria was completed. The S-300 air defense system missiles delivered to Syria with 49 pieces of equipment, including four launchers, locators and control vehicles, were met with great concern by Israel. Israel expressed its concerns on the grounds that giving the S-300 to the Assad Regime, which its described as an irresponsible actor, would make the region even more dangerous. The Russian Minister of Defense stated that the situation has now changed regarding the S-300, which they have suspended since 2013, taking into account Israel's concerns, and that this is not Russia's fault (BBC News, 2018).

Comments have been made that the S-300 air defense systems, which were described as a game changer before Russia's delivery, became dysfunctional after a while after deployment. The reason for this was the air strikes carried out by Israel on Syria on December 25, 2018 and January 12, 2019. As a matter of fact, Syria did not activate S-300s against these attacks. This situation has led to questioning the effectiveness of the S-300. Experts have expressed different views on why S-300s should not be preferred in air defense. While some argue that S-300s should be used for ballistic missiles and enemy aircraft and that Israel's attacks do not meet these qualifications, others claim that the training of S-300 operators was not complete at the time (Frantzman, 2019). On the other hand, it is also a fact that the Israeli Army trained against S-300s in 2015 and 2018. Israel first conducted a joint exercise with Greece on the S-300 air defense systems on the island of Crete in April and May 2015. In this exercise, Israeli warplanes tested how the S-300's locking system worked and how it could be blinded or bluffed (Williams & Tagaris, 2015). The fact that Israel took this precaution at a time when the sale of S-300s to Iran was on the agenda also indicates a distrust towards Russia. However, Israel's re-conducting such exercises with Greece immediately after Russia's S-300 shipment to Syria is a direct response to Russia's step. In November 2018, a month after Moscow's S-300 measures, Israel conducted a 12-day joint exercise with Greece on flying in environments threatened by missile systems (The Jerusalem Post, 2018). The increase in the measures taken by Israel regarding the S-300 is also an indication of the importance it attaches to its security in Syria.

Russia-Israel relations, which were strained by the aircraft crisis in Syria, began to be repaired in less than a year, thanks to the mutual efforts of both countries. The reason for this is that both countries mutually need each other in the region. Moscow and Tel-Aviv's cautious approach to the incident accelerated the process of repairing relations. However, both sides did not allow the relations they had developed in the diplomatic, economic, military and cultural fields to become the victim of an accident. It can be said that the lessons Russia learned from its loss in a similar incident with Türkiye also contributed to this. As a matter of fact, the Russia-Türkiye aircraft crisis, which resulted in billions of dollars of damage, prevented Moscow from experiencing a similar situation with Israel. On the other hand, Russia's use of Russia-Israelco-produced UAVs, which are an example of military-technological cooperation with Israel, in Syria reveals the importance of the level of cooperation between the two countries.

MOSCOW-TEL-AVIV RELATIONS AS A TRADE PARTNER

Bilateral Trade Volume

One of the important economic developments between Putin's Russia and Israel in the early 2010s was the establishment of the Israel-Russia Business Council (Израильско-Российский Деловой Совет, 2016). The Council has undertaken many important tasks in bilateral trade between Russia and Israel since its establishment. Another important issue between the two countries, the creation of a free trade zone, was brought to the agenda during Russian President Vladimir Putin's visit to Israel on June 25, 2012. During the talks between Vladimir Putin and the Israeli leadership, Israeli Prime Minister Benjamin Netanyahu proposed to the Russian President to create a common free trade zone. In this meeting, in which Putin responded that "it is time to start working seriously on this issue", the parties agreed to form a joint research group that will examine the next main issues (Жебит, 2012).

On December 5, 2013, at the World Trade Organization conference in Bali, Indonesia, Israel's Minister of Economy and Trade Naftali Bennett and Russia's Minister of Economic Development Alexey Ulyukhaev agreed to start formal negotiations to establish a free trade zone between the two countries (Gur, 2013). Moscow and Tel-Aviv acted swiftly on the agreement reached at the conference. On December 9, 2013, the Israel-Russia Joint Economic Committee held its eleventh meeting in Moscow,

chaired by Foreign Minister Avigdor Liberman of Israel and Deputy Prime Minister Arkadi Dvorkovich of Russia. This meeting of the Economic Committee, which was chaired by the Foreign Minister and is the highest-level forum for relations between Russia and Israel, agreed to finalize the agreement on the establishment of a free trade zone between the two countries in 2014 (Israeli Missions Around the World, 2013). Russia's trade with Israel between 2011 and 2018 was mostly export oriented. Trade between the two countries was shaped under the shadow of their regional policies.

Table 1: Russia-Israel Trade between 2011-2015 (Million \$)

Years	Exports	Imports	Total
2011	1.307	1.084	2.391
2012	1.631	1.286	2.917
2013	2.085	1.493	3.578
2014	2.290	1.142	3.432
2015	1.540	806	2.346
2016	1.465	722	2.187
2017	1.667	825	2.492
2018	1.954	765	2.719

Source: World Bank (*Russian Federation Product Imports from Israel 2015*, n.d.)

Until 2012, Russian exports to Israel followed a declining trend, but there was a significant increase in 2013 and 2014. During this period, the total trade volume between the two countries reached its highest level in 2013, with 3,578 million dollars. However, Russia's exposure to sanctions by the US and its allies due to its policies in Syria and Ukraine had negative consequences for the country's economy. Although Israel did not participate in the US and its allies' anti-Russian sanctions, Russia-Israel trade was indirectly affected by these sanctions. In 2015, when Russia pursued active policies towards Syria, its trade with Israel sharply decreased. In fact, Russia's exports to Israel decreased by 33% to 1,538 million dollars in 2015. Israel's share in Russia's imports is extremely low. In 2015, Russia's imports from Israel amounted to \$784 million, almost the same level as in 2010.

It is a fact that Russia's trade with Israel is affected by the regional policies of both countries. The decline in economic relations between the two countries after the Ukraine crisis continued until 2016. The military and technical cooperation that both countries are trying to develop in Syria and the search for a free trade zone have led to positive results in economic relations. As a result of improved cooperation, the trade volume between the two countries increased by 9% in 2018 compared to 2017. Russia's exports to Israel in 2018 amounted to 1,954 million dollars, an increase of 17% compared to 2017 (*Внешняя Торговля России*, 2019). As for Russia's imports from Israel, it is observed that it has been greatly affected after the Ukraine crisis. As a matter of fact, Russia's imports from Israel decreased by almost 50% from 1,493 million dollars in 2013 to 765 million dollars in 2018 (WITS, n.d.). Russia's imports from Israel gradually decreased after 2015. Russia's imports from Israel decreased by 7% in 2018 compared to 2017 (*Внешняя Торговля России*, 2019).

Investments

In the period between 2011 and 2015, the issue of investments in Russia-Israel economic relations did not develop sufficiently. Investments between the two countries have always been highly influenced by the regional policies of Moscow and Tel-Aviv. In the early 2010s, Israeli investments in Russia amounted to over 400 million dollars. Although Russia made economic progress with Israel during this period, Moscow's tensions with the West and European countries over its Ukraine policy

also negatively affected its relations with Tel-Aviv. On the other hand, Russia's intervention in Syria is one of the determining factors in this regard. In fact, while Israel's direct investments in Russia amounted to 412 million dollars in 2013, Israeli investments in Russia decreased by 120% to 172 million dollars in 2014 (Liuhto, 2018).

Table 2: Russian Direct Investments in Israel between 2011-15 (\$ Million)

Years	2011	2012	2013	2014	2015
Amount of Investments	238	347	471	595	597

Source: Central Bank of Russia (*External Sector Statistics*, n.d.)

At the beginning of the Arab uprisings in 2011, Russia's direct investments in Israel amounted to 238 million dollars. The sanctions Russia was subjected to due to its Crimea policy affected its economy, but there was no decrease in its investments in Israel. By the end of 2015, Russia's direct investments in Israel totaled 595 million dollars. Despite Moscow's active policies in Syria, total Russian investments in Israel reached \$597 million in 2015. The situation is different when it comes to Israel's investments in Russia. It can be said that Russia's tensions with the West have affected only the Israeli side in terms of Russia-Israel mutual investments. Because in contrast to the decrease in Israeli investments in Russia in 2013-2014, there was no decrease in Russian investments in Israel.

Energy

Energy, one of Russia's main foreign policy areas, has always found its place in its relations with Israel. For a long time, Russia's energy company Gazprom was interested in selling natural gas to Israel, but in the fall of 2010, with the discovery of natural gas resources in Israel, this policy changed and Gazprom began to look for ways to own 50% of the natural gas exploration and production licenses off the coast of the country (Maryasis, 2013). Energy was also an important agenda item during Putin's visit to Israel in June 2012. Following Putin's visit to Israel, Israeli officials said that Gazprom was "planning to establish a subsidiary in Israel" (Good, 2017). Indeed, a few months after Putin's visit to Israel, Israel announced that it would acquire a strategic partner for Leviathan. Gazprom's position was strengthened by the fact that it was the highest bidder for a 30% stake in Leviathan. However, some in Israel are concerned that a Russian company like Gazprom should not be measured solely on professional criteria and that the company is a geopolitical tool for the Kremlin (Barkat, 2012). In this context, Israel preferred the Australian company Woodside Petroleum to Gazprom for Leviathan and an agreement was signed between the parties in December 2012 (Parker, 2012). Although Israel's doesn't prefer for Gazprom is attributed to Gazprom's limited experience in the field of LNG facilities, political reasons should not be ignored. One of the main political reasons is the allegations that Gazprom is being used as a foreign policy tool by Russia. Some Israeli experts believe that Israel should learn lessons from Ukraine's similar experience with Russia in the past. Indeed, Russia's suspension of gas supplies to Ukraine on January 1, 2009 as a result of a price dispute was interpreted by European Union officials as Russia using Gazprom as an instrument of pressure and not being a reliable energy partner for the EU (Kramer, 2009). Therefore, Israel feared a similar scenario and abandoned its partnership with Gazprom.

After a year of negotiations, Gazprom signed a letter of intent on February 26, 2013 with the Israeli partners in the Tamar field consortium to sell Gazprom 3 million tons of LNG per year for 20 years (Trilnick, 2013). However, again due to Israeli concerns about Gazprom's influence on the Israeli market, the agreement could not be implemented as it was not approved by the Ministry (Griffin, 2013).

During this period, Gazprom's efforts to cooperate with Israeli companies in the "Leviathan" and "Tamar" fields failed. Tel-Aviv feared that Gazprom, a major Russian player, would become a key player in the Israeli energy market unless a comprehensive dialogue and preconditions were put in place.

Tourism

Developments such as the importance attached to tourism by the state of Israel and the signing of a visa-free travel agreement with Russia in 2008 have contributed to the development of tourism in this period. At the eighth meeting of the Mixed Economic Commission in 2010, the two countries signed an agreement on the implementation of joint projects in the field of tourism (Мир Знаний, 2010). The political fluctuations between Moscow and Tel-Aviv during the 2011-2015 period of Putin's rule also had an impact on tourism. In 2013, a year of intense cooperation between the two countries, 603,000 tourists came to Israel from Russia, which corresponds to 13% of the total number of tourists in Israel in the same year (Israel Ministry of Tourism, 2015). However, developments after 2013 led to a decline in tourism, as in other areas. Russia's annexation of Crimea in 2014 and the subsequent sanctions imposed by the international community did not directly affect Russia-Israel relations but had negative consequences. Although Israel has stated that it does not agree with the sanctions against Russia over Ukraine, the number of Russian tourists visiting Israel in 2014 decreased significantly (PIA-Південь, 2016). In 2014, the number of Russian tourists visiting Israel decreased by 12% compared to the previous year to 555,000 (Israel Ministry of Tourism, 2015). Another reason for the decline in the number of Russian tourists to Israel was the escalation of Israel's actions against Gaza into a seven-week conflict in 2014 (DW, 2019). On the other hand, despite the Russian diaspora living in Israel, Russia is not a priority for Israeli tourists (Liuhto, 2018).

Economic Relations after the Aircraft Crisis

In the post-2015 period, after the Ukraine crisis, the second major event that tested the economic relations between Russia and Israel was the airplane crisis between the two countries. Due to the importance Russia and Israel attached to their cooperation in Syria, they tried to prevent any negative consequences in all areas of cooperation, including economic relations, during the crisis period. Putin's cautious attitude after the incident and Israel's attitude prevented any crisis between the two countries in the region. The leaders of the two countries did not want the Il-20 incident to harm the increasing trend of cooperation in both bilateral trade and tourism after 2016. Indeed, the 15th meeting of the intergovernmental commission for the development of economic and social relations between Israel and Russia in Jerusalem in October 2018 took place in the shadow of the IL-20 incident. After the meeting, chaired by Israeli Minister of Environmental Protection Zeev Elkin and Russian Deputy Prime Minister Maksim Akimov, the officials stated that despite the difficult environment, their countries maintain a relationship based on the principles of mutual prudence and goodwill (Девятый Канал, 2018). In October 2018, Russia resumed negotiations on a free trade zone with Israel. However, while Russia and Israel's efforts to overcome the crisis have yielded some positive political and social results, they have not prevented the decline in mutual trade in the short term.

Table 3: Russia-Israel Trade in 2019 (Million \$)

Export	Import	Total
1.416	834	2.250

Source: Russian Trade (*Торговля Между Россией И Израилем В 2019 Г.*, 2020).

Indeed, in 2019, Russia's total trade volume with Israel decreased by approximately 17% compared to 2018. This decline was reflected in Russia's exports to Israel by 28%. Russia's imports from

Israel, on the other hand, increased by 9% compared to the previous year. Tourism between the two countries was not overly affected by the airplane crisis. As a matter of fact, it is observed that the number of Russian tourists traveling to Israel decreased by only 10,400 after the airplane crisis. Moreover, even though Russia made a strategic gain by deploying S-300s in Syria in the period following the crisis, it is observed that it lost in bilateral economic relations. This actually reveals that the security criterion takes precedence over the economy in determining Russia's policy towards Israel.

CONCLUSION AND ASSESSMENT

The Syrian civil war has witnessed examples of both conflict and cooperation in Russia-Israel relations. This situation presents a contradictory dilemma for Russia. Moscow perceived Tel-Aviv as a threat and continued to maintain its commercial partnership with the country at the same time. Russia's increasing cooperation with Iran within the framework of its Syria policy based on Assad's presence in order to maintain its military presence in the region has been parallel to Israel's distrust of Russia. In this context, Russia, again with its pragmatist approach, preferred Israel's security even against its ally Iran. This attitude of Moscow became even more evident with Russia's provision of freedom of action against Iran and Hezbollah, which was frequently brought up after Netanyahu's visits to Russia. The fact that Israel's Chief of Staff openly stated that it carried out more than 2000 attacks on Iranian targets in 2018 showed that Russia is not a reliable ally in the eyes of Iran either. Thus, Russia has shown that it can override the law of alliance when Israel's security is at stake.

Moscow's policy on Israel's security cannot be explained solely in the context of Russia-Israel relations. The importance of the US in Russia's Israel policy comes to the fore here. The fact that the issue of Israel's security, which forms the basis of US foreign policy, is also taken into consideration by Russia has once again shown how pragmatist Russia acts in foreign policy. Russia's stance in the aftermath of Israel's move in Syria in 2018, which resulted in the downing of a Russian plane, actually points to two important elements. First, it was seen that the US factor was one of the main reasons for Moscow's reservations against Israel, which enjoys Washington's undying support. Secondly, it has been observed that Russia formulates its security policy according to the position of the actor it is facing. The fact that Russia was content with the deployment of S-300 air defense systems in Syria in order to protect its global image during the plane crisis with Israel shows that it did not take a direct stance against Israel. Moscow's failure to use these air defense systems against Israel, which bombed Iranian targets in Syria, was a "declaration of the obvious".

Based on the conclusions reached through the data presented above, it is possible to summarize Russia's almost "dependent" relationship with Israel in the Syrian Civil War by explaining it with some factors. The first of these is Russia's pragmatist desire to improve its relations with all actors in the region. For the Kremlin, the US "obsession" with Tel-Aviv is another factor that puts Israel one step ahead in this context. Secondly, Russia has a broad agreement with Israel on the modernization of outdated Russian military technologies. Third, another "glue" between the two countries is the diaspora of Russian Jews in Israel. It can be said that these factors have softened Russia's threat perception in its relations with Israel. Indeed, one of the most important examples of this was the aforementioned airplane crisis. Despite all this, it should be noted that Russia has maintained its skeptical approach towards Israel in the Syrian Civil War.

<i>“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları:</i>	
Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.	
<i>The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:</i>	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Double-Blind Peer Review:	External-independent
<i>This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.</i>	

REFERENCES

- Akram, F. (2019, March 25). Russian rockets and Libyan mortars: How Hamas developed an advanced arsenal in the blockaded Gaza strip. National Post. <https://nationalpost.com/news/hamas-has-developed-a-vast-arsenal-in-blockaded-gaza>
- Al Jazeera. (2017, May 6). Ismail Haniya elected new political chief of Hamas. <https://www.aljazeera.com/news/2017/05/ismail-haniya-elected-political-chief-hamas-170506115834018.html>
- Al-Manar TV Lebanon. (2019, June 12). Russia’s Relation with Hezbollah “Strong & Cooperative”: Ambassador to Lebanon. Retrieved May 28, 2024, from <http://english.almanar.com.lb/757220>
- Amer, A. A. (2019, November 27). What is behind the Russia-Hamas rapprochement? Al Jazeera. <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/russia-hamas-rapprochement-191114142215962.html>
- AP News. (2018, November 28). Hamas leader says he has been invited to Moscow. <https://apnews.com/general-news-2414bb97d45d4cbd8f8769ccecdcf317>
- Bank of Russia. (n.d.). External Sector Statistics. Retrieved June 11, 2024, from http://www.cbr.ru/eng/statistics/macro_itm/svs/
- Barkat, A. (2012, October 17). Gazprom bids highest for Leviathan partnership. Globes. <https://en.globes.co.il/en/article-1000790600>
- BBC News. (2018, October 2). S-300 missile system: Russia upgrades Syrian air defences. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-45723503>
- Calamur, K. (2016, August 16). Russia is using an Iranian airbase to strike ISIS in Syria. The Atlantic. <https://www.theatlantic.com/news/archive/2016/08/russia-syria-iran/496022/>
- Carroll, O. (2018, September 18). Russia and Israel step back from brink after Syria downs military plane. The

- Independent. <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/russia-israel-syria-plane-diplomacy-kremlin-accident-france-jerusalem-a8543296.html>
- CNN. (2010, May 13). Israeli “disappointment” over Russia-Hamas meeting. Retrieved June 1, 2024, from <http://edition.cnn.com/2010/WORLD/meast/05/13/israel.russia.hamas/index.html>
- Cohen, J. (2016, February 11). Is Russia supporting Hezbollah? Kyiv Post. Retrieved May 30, 2024, from <https://www.kyivpost.com/article/opinion/op-ed/josh-cohen-is-russia-supporting-hezbollah-407830.html>
- DW. (2019, August 28). İsrail-Filistin savaşının 20 yılı. <https://www.dw.com/tr/israil-filistin-sava%C5%9F%C4%B1n%C4%B1n-20-y%C4%B1n%C4%B1/a-48071976>
- DW. (2018, September 20). Putin: “Israeli jet did not shoot down our plane.” <https://www.dw.com/en/vladimir-putin-israeli-jet-did-not-shoot-down-our-plane-in-syria/a-45545863>
- DW. (2017, March 4). Iran tests Russian missile system. <https://www.dw.com/en/iran-tests-new-russian-made-s-300-missile-system/a-37808317>
- Frantzman, S. J. (2019, January 22). Why hasn't Syria used the S-300? The Jerusalem Post. <https://www.jpost.com/Arab-Israeli-Conflict/Why-hasnt-Syria-used-the-S-300-578172>
- Good, A. (2017, July 11). New Concerns that Russia is Positioning Itself to Influence Israel's Natural Gas Policy. The Daily Beast. <https://www.thedailybeast.com/new-concerns-that-russia-is-positioning-itself-to-influence-israels-natural-gas-policy>
- Griffin, R. (2013, February 26). Tamar partners, Gazprom agree to join forces to export liquefied gas. S&P Global. Retrieved June 15, 2024, from <https://www.spglobal.com/commodityinsights/en/market-insights/latest-news/natural-gas/022613-gazprom-agrees-main-terms-to-buy-lng-from-israels-tamar-project>
- Gur, H. R. (2013, December 10). Israel, Russia to launch talks on free trade zone. The Times of Israel. Retrieved June 9, 2024, from <https://www.timesofisrael.com/israel-russia-to-launch-talks-on-free-trade-zone/>
- Hanauer, L. (2016, July 18). Israel's interests and options in Syria. RAND Corporation. Retrieved May 24, 2024, from <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE185.html>
- Hürriyet. (2006, February 17). Rusya: Hamas'a silah satabiliriz. <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/rusya-hamas-a-silah-satabiliriz-3952159>
- Israeli Missions Around the World. (2013, December 8). Israel – Russia Mixed Economic Committee to be convened in Moscow. Retrieved June 10, 2024, from <https://embassies.gov.il/MFA/PressRoom/2013/Pages/Israel-%E2%80%93-Russia-Mixed-Economic-Committee-8-Dec-2013.aspx>
- Israel Ministry of Tourism. (2015). Tourism to Israel. In Statistical Report 2015. Retrieved August 25, 2019, from https://motwebmediastg01.blob.core.windows.net/nop-attachment/7566_Tourism_to_Israel_Statistical_Report-2015-eng.pdf
- Kam, E. (2016). Will Russia and Iran Walk Hand in Hand? Strategic Assessment, 19(2), 44. Retrieved September 30, 2019, from <https://www.wilsoncenter.org/event/the-syrian-crisis-and-israeli-security-challenges>
- Kennan Institute. (2019, June 3). Coping with the Russian Challenge in the Middle East: U.S.-Israeli Perspectives and Opportunities for Cooperation. Wilson Center. Retrieved May 20, 2024, from https://www.wilsoncenter.org/article/coping-the-russian-challenge-the-middle-east-us-israeli-perspectives-and-opportunities-for?gad_source=1&gclid=CjwKCAjwvvmzBhA2EiwAtHVrb8KjbFiFe5-BDnhnfVv66jTDMKXZm8gk2p-vzkPekMZO4Nu2lt7o6RoC4qUQAvD_BwE
- Kramer, A. E. (2009, January 4). Russia-Ukraine feud goes beyond gas pipes. The New York Times. <https://www.nytimes.com/2009/01/14/world/europe/14iht-gazprom.2.19349065.html>

- Liuhto, K. (2018). The economic relations between Israel and Russia. ResearchGate. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.27034.49601>
- Lockie, A. (2018, September 18). Russia blames Israel after Syria, an ally, killed 15 by downing a Russian plane in a wild air battle. Business Insider. Retrieved June 7, 2024, from <https://www.businessinsider.com/russia-blames-israel-after-syria-killed-15-downing-an-il-20-in-air-battle-2018-9>
- Maryasis, D. (2013). Participation of Russian Energy Companies in the Development of Israel's Natural Gas Discoveries from Russia and Israel in the Changing Middle East: Conference Proceedings on JSTOR. In Institute for National Security Studies. <https://www.jstor.org/stable/resrep08970.15>
- Mehr News Agency. (2016, April 12). First part of S-300 missile system delivered to Iran. <https://en.mehrnews.com/news/115721/First-part-of-S-300-missile-system-delivered-to-Iran>
- Middle East Monitor. (2017, September 22). Hamas: delegation's visit to Russia "fruitful." Retrieved June 4, 2024, from <https://tass.com/politics/1033225>
- Parker, J. (2012, December 3). Woodside dives into Israeli gas field. ABC News. Retrieved June 12, 2024, from <https://www.abc.net.au/news/2012-12-03/woodside-takes-stake-in-israeli-gas-field/4405326>
- Peri, Y. (2015, December 17). The Syrian crisis and Israeli security challenges. Wilson Center. Retrieved May 25, 2024, from <https://www.wilsoncenter.org/event/the-syrian-crisis-and-israeli-security-challenges>
- President of Russia-Presidential Executive Office. (2010, May 11). Dmitry Medvedev met with Hamas leader Khaled Mashal. Retrieved June 1, 2024, from <http://en.kremlin.ru/events/president/news/7714>
- President of Russia-Presidential Executive Office. (2018, September 24). Telephone conversation with Prime Minister of Israel Benjamin Netanyahu. Retrieved June 8, 2024, from <http://en.kremlin.ru/events/president/news/58616>
- Reuters. (2018, September 24). Kremlin: Decision to supply Syria with S-300 not directed at any third country. <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-russia-kremlin/kremlin-decision-to-supply-syria-with-s-300-not%20directed-at-any-third-country-idUSKCN1M4128/>
- Rosenfeld, J. (2017, April 13). Russia is arming Hezbollah, say two of the group's field commanders. The Daily Beast. <https://www.thedailybeast.com/russia-is-arming-hezbollah-say-two-of-the-groups-field-commanders>
- RT. (2011, May 31). Israel tries to persuade Russia not to sell weapons to Syria, Iran. Retrieved June 3, 2024, from <https://www.rt.com/russia/israel-russia-weapons-syria/>
- Sharman, J. (2018, September 18). Syria accidentally shot down Russian military plane, Kremlin admits. The Independent. <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/russia-plane-shot-down-syria-accident-france-israel-war-us-kremlin-a8542401.html>
- Solomon, A. B. (2013, April 28). Russian deputy FM meets with Nasrallah. The Jerusalem Post. <https://www.jpost.com/international/russian-deputy-fm-meets-with-nasrallah-311361>
- Syrian Arab News Agency. (2015, December 6). President al-Assad's interview with The Sunday Times. Retrieved May 21, 2024, from <https://sana.sy/en/?p=63569>
- TASS. (2018, November 28). Russian Foreign Ministry invites Hamas leader to Moscow. TASS. <https://tass.com/politics/1033225>
- The Jerusalem Post. (2018, November 6). Israel, Greece drill air forces as Syria builds up arms. <https://www.jpost.com/Arab-Israeli-Conflict/Israel-Greece-drill-air-forces-as-Syria-builds-up-arms-571220>
- The Times of Israel. (2018, December 10). Assad says Israel deliberately caused Syria to down Russian spy plane. <https://www.timesofisrael.com/assad-says-israel-deliberately-caused-syria-to-down-russian-spy-plane/>
- The Times of Israel. (2018, December 22). Israel said to protest to Russia over invitation for Hamas leader. https://www.timesofisrael.com/liveblog_entry/israel-said-to-protest-to-russia-over-invitation-for-hamas-leader/

- Trenin, D. (2013, February 12). The Mythical Alliance: Russia's Syria policy. Carnegie Russia Eurasia Center. Retrieved May 23, 2024, from <https://carnegieendowment.org/research/2013/02/the-mythical-alliance-russias-syria-policy?lang=en&er=russia-eurasia>
- Trilnick, I. (2013, February 27). Tamar partners, Gazprom agree to join forces to export liquefied gas. Haaretz. <https://www.haaretz.com/israel-news/business/.premium-delek-gazprom-team-up-for-gas-export-1.5231630>
- Walker, S. (2018, April 14). Russian parliament grants Vladimir Putin right to deploy military in Syria. The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2015/sep/30/russian-parliament-grants-vladimir-putin-right-to-deploy-military-in-syria>
- Williams, D., and Tagaris, K. (2015, December 4). Israel trained against Russian-made air defense system in Greece: sources. Reuters. <https://www.reuters.com/article/world/us/israel-trained-against-russian-made-air-defense-system-in-greece-sources-idUSKBN0TN10F/>
- WITS. (n.d.). Russian Federation Product Imports from Israel 2015. Retrieved June 10, 2024, from <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/RUS/Year/2015/TradeFlow/Import/Partner/ISR/Product/all-groups>
- Ya Libnan. (2014, December 7). Russia's Bogdanov concluded his Lebanon visit after meeting Hezbollah chief. Retrieved May 30, 2024, from <https://yalibnan.com/2014/12/07/russias-bogdanov-concluded-his-lebanon-visit-after-meeting-hezbollah-chief/>
- Yeni Şafak. (2016, August 16). Rus uçakları İran'da üslendi! Retrieved May 26, 2024, from <https://www.yenisafak.com/dunya/rus-ucaklari-iranda-uslendi-2512608>
- Внешняя Торговля России. (2019, February 9). Торговля между Россией и Израилем в 2018 г. Retrieved June 10, 2024, from <https://russian-trade.com/reports-and-reviews/2019-02/torgovlya-mezhdu-rossiey-i-izrailem-v-2018-g>
- Внешняя Торговля России. (2020, February 13). Торговля между Россией и Израилем в 2019 г. Retrieved June 6, 2024, from <https://russian-trade.com/reports-and-reviews/2020-02/torgovlya-mezhdu-rossiey-i-izrailem-v-2019-g/>
- Девятый Канал. (2018, October 10). Отношения Израиля и России: политические не очень, экономические на подъеме. Retrieved June 12, 2024, from <http://9tv.co.il/news/2018/10/10/262777.html>
- Жебит, М. (2012, July 5). Израиль хочет в свободную зону торговли с Россией. Известия. Retrieved June 9, 2024, from <https://iz.ru/news/529310>
- Израильско-Российский Деловой Совет. (2016, July 15). Деловой совет для деловых людей. Retrieved June 8, 2014, from <http://israelrussiabc.com/delovoj-sovet-dlya-delovyh-lyudej/>
- Мир Знаний. (2010). Взаимо отношения России и Израиля. Retrieved June 17, 2014, from <https://mirznanii.com/a/261206/vzaimootnosheniya-rossii-i-izrailya>
- NEWSRU.CO.IL. (2011, October 19). Делегация "Хизбаллы" прибыла с визитом Москву. http://newsru.co.il/world/19oct2011/hizb_moscow_105.html
- NEWSRU.CO.IL. (2011, October 21). Насралла угрожает Израилю. Москва и "Хизбалла" обсудили общие интересы. http://newsru.co.il/mideast/21oct2011/hizb_106.html
- NEWS.RU. (2019, February 12). Россия готова вложиться в имидж «Хезболлы». <https://news.ru/world/rossiya-gotova-vlozhit-sya-v-imidzh-hezbolly/>
- Петров, И. (2016, October 13). Россия поставила в Иран комплексы С-300. Российская Газета. <https://rg.ru/2016/10/13/rossiia-postavila-v-iran-kompleksy-s-300.html>
- РИА Новости. (2018, January 29). Гражданская война в Сирии и история политического урегулирования. Retrieved May 22, 2024, from <https://ria.ru/20180129/1513416087.html>
- РИА-Південь. (2016, December 25). Израиль не поддерживает санкции против России. Retrieved June 18, 2024, from https://ria-m.tv/news/78409/izrail_ne_podderjivaet_sanktsii_protiv_rossii.html

Vizyon Sıfır ile Mutfak Sektöründe İş Sağlığı ve Güvenliği*

Öğr. Gör. Dr. Filiz Arıcak

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0356-2602>

Trakya Üniversitesi, Edirne Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, Edirne – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 18.08.2024

Kabul: 26.09.2024

On-line Yayın: 30.09.2024

Anahtar Kelimeler

Vizyon Sıfır

Mutfak Sektörü

İş Sağlığı ve Güvenliği

Araştırma Makalesi

* Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.77959>

Öz

Esas amacı, trafik kazalarından kaynaklanan ölüm ve ciddi yaralanmaları tamamen ortadan kaldırmak olan Vizyon Sıfır yaklaşımı, insan kaynaklı hataların olmasını kabullenirken bu hataların ölüm gibi ciddi sonuçlar oluşturmamasını hedefler. Vizyon Sıfır yaklaşımını iş sağlığı ve güvenliği süreçlerine entegre etmek, iş kazalarını minimize etmede etkin bir strateji sunar. Bu yaklaşım, iş kazalarının tamamıyla ortadan kaldırılmasını hedeflerken iş kazalarının önlenmesinde sorumluluğu, çalışandan ziyade yönetim ve diğer üst mercilere dağıtır, çalışan odaklı faaliyetler yerine işyeri güvenliğine yönelik faaliyetler sunar ve reaktif yerine proaktif yaklaşım sergiler. Bu bağlamda geleneksel yaklaşımlardan farklıdır. Çeşitli sektörlerde uygulaması yapılan bu prensip spesifik olarak mutfaktaki iş kazalarını azaltmak için de uygulanabilir. Gerek ticari veya endüstriyel, gerekse de küçük çaptaki işletme mutfakları fiziki ortam (kaygan zeminler gibi), kullanılan veya temas edilen unsurlar (keskin aletler ve sıcak yüzeyler gibi) ve yoğun çalışma temposu gibi çeşitli risk faktörlerini barındırır. Vizyon Sıfır buradaki riskleri minimum seviyelere indirmek ve güvenlik kültürünün kazandırılmasında katkı sunabilir. Mevcut çalışma Vizyon Sıfır yaklaşımını araştırmak, literatür ışığında mutfak çalışanlarının maruz kalabileceği iş kazaları ile meslek hastalıklarına neden olan unsurları belirlemek ve Vizyon Sıfır stratejisinin mutfak sektöründe iş sağlığı ve güvenliğine katkılarını araştırmayı amaçlamaktadır. Mutfaklarda Vizyon Sıfır yaklaşımı, iş kazalarının azaltılmasında etkili bir strateji sunsa da kararlı ve gerçekçi bir şekilde sahiplenilmesi gerekmektedir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Arıcak, F. (2024). Vizyon Sıfır İle Mutfak Sektöründe İş Sağlığı ve Güvenliği. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 17(101), 411-418.

*Occupational Health and Safety in the Kitchen Sector with Vision Zero**

Lect. Dr. Filiz Aricak

Trakya University, Edirne Technical Sciences Vocational School, Property Protection and Security Department,
Edirne – TÜRKİYE

Article History

Submitted: 18.08.2024

Accepted: 26.09.2024

Published Online: 30.09.2024

Keywords

Vision Zero

Kitchen Sector

Occupational Health and Safety

Abstract

The Vision Zero approach, whose main purpose is to completely eliminate deaths and serious injuries caused by traffic accidents, accepts the occurrence of human errors while aiming to prevent these errors from causing serious consequences such as death. Integrating the Vision Zero approach into occupational health and safety processes provides an effective strategy in minimizing occupational accidents. This approach aims to completely eliminate occupational accidents, while distributing responsibility for preventing occupational accidents to management and other higher authorities rather than employees, offering activities aimed at workplace safety rather than employee-focused activities, and adopting a proactive rather than reactive approach. In this context, it differs from traditional approaches. This principle, which is applied in various sectors, can also be applied specifically to reduce occupational accidents in the kitchen. Both commercial or industrial and small-scale business kitchens contain various risk factors such as physical environment (such as slippery floors), elements used or touched (such as sharp tools and hot surfaces), and intense work tempo. Vision Zero can contribute to minimizing the risks here and establishing a safety culture. The present study aims to investigate the Vision Zero approach, to determine the factors that cause occupational accidents and occupational diseases that kitchen workers may be exposed to in the light of the literature, and to investigate the contributions of the Vision Zero strategy to occupational health and safety in the kitchen sector. Although the Vision Zero approach in kitchens provides an effective strategy in reducing occupational accidents, it needs to be adopted in a determined and realistic manner.

Research Article

* This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.77959>

GİRİŞ

İsveç Parlamentosunun 1997 yılında kabul ettiği “Vizyon Sıfır” (VS) adlı karayolu güvenliğine dair bir yasa tasarısı daha sonra İsveç’te karayolu güvenliğinin temeli haline gelmiştir. VS yol güvenliği politikası, sorunun formüle edilmesi, sorumluluk ve karayolu kullanıcılarının güvenlik ihtiyaçları bakımından geleneksel trafik güvenliği politikalarından farklılaşan radikal bir yeniliktir (Belin, Tillgren & Vedung, 2012). Tasarı, İsveç karayolu ulaşım sisteminin insanın psikolojik ve fiziksel koşullarına ve sınırlamalarına uyarlanmasını öngörmüştür (Larsson, Dekker & Tingvall, 2010). VS, yollarda hiçbir can kaybının veya ağır yaralanmanın kabul edilemez olduğunu ileri sürerek, geleneksel bakış açısının aksine kazaların kaçınılmaz olduğu fikrine meydan okumaktadır. İsveç, VS stratejisini uygulamaya koyarak trafik kazalarındaki ölümleri yarı yarıya azaltmış ve ticari taşımacılık sektöründeki ölümleri de oldukça düşük seviyelere indirmiştir (Zwetsloot, Aaltonen, Wybo, Saari, Kines & Beeck, 2013).

Sıfır vizyon stratejileri, işyerlerinde de insan sağlığı veya insan hayatıyla ilgili olumsuz durumları veya işyerinin üretkenliğine zarar veren durumları ortadan kaldırmayı amaçlayan bir kavramdır (Jilcha, 2023). Sıfır Kaza Vizyonu (SKV) ise uzun yıllardır var olan bir dizi sıfır kusur, sıfır emisyon, sıfır trafik kazası, sıfır atık gibi sıfır vizyonunun bir parçasıdır. Sıfır iş kazaları da diğer sıfır vizyonlarıyla mantıken ve etik çerçevede yakından bağlantılıdır (Zwetsloot vd., 2013). SKV, ölümcül olsun veya olmasın kazaların önlenemez olduğu varsayımına dayanır (Zwetsloot, Kines, Wybo, Ruotsala, Drupsteen & Bezemer, 2017) ve güvenli çalışma ortamı oluşturmayı hedefler. SKV, üç boyutlu bir stratejidir. İş yerinde güvenlik, sağlık ve refahı bir arada ele alır ve önleyici bir yaklaşımı teşvik eder.

Güvenli ve sağlıklı çalışma ortamları sağlamak, kanuni ve etik bir yükümlülük olduğu kadar aynı zamanda ekonomik açıdan da kazanç sağlar (visionzero, 2023). İş yerlerinde güvenlik ve sağlığa yapılan yatırımlar, insanların kazaya uğramasını engeller, fiziksel ve psikolojik sağlığı korur. Ayrıca, iş ve ürün kalitesi üzerinde olumlu etkiler yapar. Günümüzde çalışan sağlığını ve güvenliğini korumak adına savunulan birçok yöntem, varsayım ve teori mevcut olabilir. SKV çalışan sağlığına veya canına kasteden her türlü olayın önlenmesinde güvenli çalışma ortamları yaratmaya odaklanmaktadır. Böylece güvenlik mükemmelliğine ulaşmak için her türlü ciddi iş kazası sıfıra indirgenebilecektir (Zwetsloot vd., 2017).

Uluslararası Sosyal Güvenlik Teşkilatı (ISSA), yayınladığı rehberde güvenlik ile sağlığın liderlik gerektirdiğini ifade ederek, işletmelerdeki güvenlik ve sağlığı iyileştirmenin harcamaları artırmak anlamından ziyade yönetimin bilinçli davranması, tutarlı liderlik yapması ve şirketin astlarından üstlerine kadar tüm çalışanların şeffaf bir iletişimde olması gerektiği ifade edilmektedir (visionzero, 2023). ISSA standartlarına göre VS önleme stratejisinin pratikte uygulanabilmesi için işletmedeki farklı düzeydeki aktörlerin katkı ve katılımının olması son derece önemlidir.

Mevcut çalışma VS stratejisini araştırmayı ve mutfak sektöründe iş sağlığı ve güvenliğine katkılarının neler olabileceğini amaçlamaktadır. Bu amaçla birinci bölümde ISSA’nın vizyon sıfır yaklaşımına değinilmiştir. İkinci bölümde literatürde mutfak sektöründe iş kazalarını ve meslek hastalıklarını ele alan çalışmalara ve istatistiklere yer verilmiştir. Son olarak VS yaklaşımının mutfak sektörüne uyumluluğu için yapılması gerekenlere dair bir çerçeve sunulmuştur.

VS Stratejisi

VS konsepti, kazalara tepki vermek yerine kazaları önlemeye odaklanan proaktif bir güvenlik yönetimi yaklaşımı sunmaktadır (Kuleshov, Zolkin, Bityutskiy, Dragulenko & Chistyakov, 2022). ISSA’nın geliştirmiş olduğu VS stratejisi herhangi bir bağlamdaki önleme için, güvenlik, sağlık ve refah önceliğine göre ayarlanabilmesini sağlamaktadır. ISSA ‘ya göre VS bu sayede, iş kazalarının yaşanmaması için dünyadaki herhangi bir işletme veya endüstri için faydalı olabilecektir. ISSA’nın geliştirdiği VS ‘ın 7 temel ilkesi aşağıdaki gibidir (visionzero, 2023; ISSA, 2017):

- Liderlik yapılması ve kararlılık: Yönetimde yer alanlar örnek olarak önderlik etmeli, güvenlik kurallarını açıkça belirlemeli ve her türlü ihlali derhal ele almalıdır.
- Tehlikelerin belirlenmesi ve risk kontrolü: İşletmeler, iş yeri tehlikelerini proaktif olarak belirlemeli ve bu riskleri azaltmak için etkin kontroller uygulamalıdır.

- Hedef belirlenmesi ve program geliştirme: Organizasyonlar, açık güvenlik ve sağlık hedeflerini belirlemeli ve bu hedeflere ulaşmak için kapsamlı programlar uygulamalıdır.
- Güvenli ve sağlıklı bir çalışma sisteminin sağlanması ve iyi organize olma: İş yerleri, güvenli operasyonları desteklemek için sağlam güvenlik yönetim sistemlerine sahip olmalı ve iyi yapılandırılmalıdır.
- Makine, ekipman ve iş yeri ortamının güvenliğinin sağlanması: İşletmeler, fiziksel iş ortamının, cihaz -ekipmanların ve tesislerin güvenliğine ve sağlığına öncelik vermelidir.
- İş gücü niteliklerinin geliştirilmesi ve yetkinlik kazandırma: Çalışan eğitimine ve yetkinlik gelişimine yatırım yapmak, VS'nin etkili bir şekilde uygulanması için çok önemlidir.
- İnsana yatırım- Katılımla motive etme: Çalışanları katılım yoluyla motive etmek ve güçlendirmek, güçlü bir güvenlik kültürü oluşturmanın anahtarıdır.

VS, dünya genelinde geniş çapta benimsenmiştir ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ile Avrupa Birliği tarafından da desteklenmektedir (OSHWİKİ,2023; ILO,2024). İş yeri güvenliği ve sağlığı için yasal gerekliliklerle uyumludur ve işletmelerin güvenlik, sağlık ve refahı iyileştirmesine yardımcı olurken aynı zamanda olumlu ekonomik getiriler sağlayabilir.

VS iş kazalarının azaltılmasında alışlagelmiş geleneksel yaklaşımlardan farklı bir bakış açısı sunar. İlk olarak iş kazalarının tamamıyla ortadan kaldırılmasını hedefler ki geleneksel yaklaşımda iş kazalarının azaltılabileceğini ancak belli bir aşamada iş kazasının kaçınılmaz olduğunu kabulü vardır (Er Akan & Doğan Karaman, 2022). İkinci olarak iş kazalarının önlenmesinde VS işverenden politikacılara kadar sistemi kuran kişilere sorumluluğu yüklerken, geleneksel yaklaşımda sorumluluk büyük oranda çalışanlardadır (Zwetsloot & Kines, 2022). Üçüncü olarak VS çalışan hatalarının en aza indirgenmesinde işyeri ortamına, ekipman güvenliğine vs. odaklanırken, geleneksel yaklaşımlar çalışanlara eğitimler vererek onları güvenli çalışmaya teşvik edecek faaliyetlerle iş güvenliğini sağlamaya çalışır (Timm, 2018). Dördüncü ve son olarak VS riskleri önceden öngörerek proaktif bir yaklaşım sergilerken, geleneksel yaklaşımlarda ise kaza sonrası önlem alınır ve tekrarı önlenmeye çalışılır (Kuleshov vd.2022).

VS yaklaşımı çoğunlukla trafik güvenliğini artırmak ve trafikteki kazaları önlemeye dair çalışmalara olsa da (Jilcha,2023), inşaat (Er Akan & Doğan Karaman,2022), ulaşım (Belin vd,2011), sağlık (Obaid, Ali, Al Baker, Al Shiekh Abdallah, Plando, Khawaldeh & Panaligan, 2023), enerji (Chaturvedi,2021) imalat (Jilcha,2023) gibi sektörlerde uygulanmıştır.

Mutfak Sektöründe İş Kazalarına Neden Olabilecek Tehlikeler

Yiyecek içeceklerin hazırlandığı hizmet sektörü karmaşık ve stresli bir yapıya sahiptir. Bu sektörde yürütülen faaliyetler birtakım iş kazalarına neden olabilecek özelliktedir. İçinde barındırdığı farklı tehlikelerden dolayı bu alandaki iş kazalarının ve meslek hastalıklarının temel nedenlerinin belirlenmesi gerekir.

Bu alandaki çalışanlar sadece kendi hatalarından dolayı değil diğer çalışanlar ve ortam koşullarından kaynaklanan risklere de maruz kalmaktadırlar. Bu sektördeki iş kazaları mutfak tipi ve çalışanların pozisyonlarına göre değişebilir. Jeong ve Shin (2016)'ya göre mutfak sektöründe en yaygın iş kazaları, mutfak türüne göre değişen kayma ve düşme, yanma ve haşlanma, kesikler/amputasyon/delikler ve nesnelere çarpmaları ve arasına takılmalarıdır. Vilemine (2011)'e göre şefler veya meslektaşlar arasındaki çatışmalar, kalıcı stres ve ağır yük kaldırma Yunanistan'daki mutfak sektöründeki en yaygın iş kazaları arasında yer almaktadır.

Mutfaklar, ürünlerin hazırlanması ısıtılması saklanması aşamalarında kullanılan aletler, ekipmanlar ile yetersiz aydınlatma, kötü hava kalitesi, kaygan zemin gibi birtakım kötü fiziki koşullar nedeniyle iş kazalarının yoğunlukla yaşandığı yerlerdir (Alamgir, Swinkels, Yu & Yassi, 2007). Çalışma yapılan yerdeki olumsuz durumlar iş kazasına, çalışmada performansı kaybına neden olur ve çalışan sağlığını olumsuz etkiler (Coşar, 2012). Mutfakta hizmet veren çalışanlarda en sık kas iskelet sistemi rahatsızlıkları, solunum yolu hastalıkları ve cilt hastalıkları gibi mesleki hastalıklara rastlanmaktadır (Teo vd., 2009). Yiyeceklerin yüksek sıcaklıklarda hazırlanması sırasında, özellikle yağlı maddelerin ısıtılmasıyla ortaya çıkan yağ aerosolleri ve

aldehitler gibi zararlı bileşikler havaya salınabilir. Bu zararlı maddelerin solunması, çalışanların solunum yollarında irritasyona ve semptomlara neden olabilir (Bilge, Unluoglu, Son, Keskin, Korkut & Unalacak, 2013). Peden ve Reed (2010)'e göre işyerinde hava kirletici maddelere maruz kalmak hava yolu inflamasyonunu tetikleyerek mesleki astıma neden olur. Svendsen vd. (2003) pişirilen yemeğin dumanı ile kanser dışındaki solunum yolu hastalıkları arasında olası bir ilişki olduğunu göstermiştir. Bindu ve Reddy (2016), çeşitli işyerlerinde çalışan aşçılar ile işle ilgili yaralanmaların türleri ve nedenlerini incelemiş ve aşçıların mesleki yaralanma ve hastalık riski yüksek bir meslek grubu olduğu belirlemişlerdir. Gleeson (2001), bir yemek hizmetleri okulunda yaptığı çalışmada en sık yaralanmaların bıçak kazalarından kaynaklanan kesikler ve yırtılmalar olduğu bir diğer yaralanmaların sıcak sıvılarla temastan kaynaklı yanıklar ve haşlanmalar olduğu belirtilmiştir. Ayrıca önemli düzeyde işle ilgili dermatit de kaydedildiği belirtilmiştir. Malik ve Rather (2017) otel aşçılarına yönelik yapılan çalışmada iş sağlığı açısından büyük bir tehdit altında olduklarını, en belirgin sağlık tehlikesinin sırt ağrısı olduğunu belirtmiştir. Mutfak işleri genellikle yoğun manuel iş yükü ve tekrarlayan hareketler gerektiren bir meslek olduğu için bu faktörler kas-iskelet sistemi bozukluklarına (MSD'ler) sebep olabilir ve çalışanların sağlığını olumsuz etkileyebilir (Casarotto & Mendes,2003).

Mutfaktaki faaliyetler halk sağlığını da yakından ilgilendirmektedir. Cunha ve Amichi (2014) yiyeceklerin üretiminden sorumlu olan gıda işleyicilerinin gıda kaynaklı salgınların çoğunda veya tamamında doğrudan ilişkili olduklarını belirtmiştir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'ne göre birincil üretimden tüketime kadar gıda üretim zincirinin herhangi bir aşamasında gıda kontaminasyonu gelişebilir (WHO,2022). Hijyen konusunda yönergelere tam olarak uyulsa bile mevcut ortam koşulları beklenen davranışı sağlamayabilir (Dubugras & Pérez-Gutiérrez,2008).

Amerika Çalışma İstatistikler Bürosuna (BLS,2022) göre ölümcül olmayan iş yaralanmalarında konaklama ve yemek hizmetleri sektörü (ele alınan 19 sektör içinde) 5. sırada olup, yaralanma vakalarının oranı yüzde 2,4'tür. Aynı yılın istatistiklerine göre nesne ve ekipmanla temas, zararlı madde veya ortama maruziyet, düşme kayma durumlarından kaynaklanan 218 ölümcül yaralanma rapor edilmiştir. Ülkemizde Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK)'nın 2022 verilerinde ise ölümlü iş kazası rapor edilmezken 39.607 iş kazası ve 19 meslek hastalığı rapor edilmiştir (SGK,2022).

Mutfak Sektöründe VS İlkelerine Uyum Sağlamak İçin Hedeflerin Belirlenmesi

Mutfak sektöründe VS modelinin uygulanması, bir önleme kültürünü teşvik ederek ve işgücünün güvenliğini, sağlığını ve refahını önceliklendirerek iş kazalarının azaltılmasına önemli ölçüde katkıda bulunabilir (Zwetsloot & Kines, 2022). VS, proaktif öncü göstergeleri ve uzun vadeli bir taahhüt stratejisini benimseyerek, işyerinde iş kazalarını en aza indirme hedefine uygun olarak tüm ciddi kazaları ve işle ilgili hastalıkları önlemeyi amaçlamaktadır (Zwetsloot & Kines2022). Tüm sektörlerde olduğu gibi mutfak sektöründe de çalışma koşullarını iyileştirmek ve uzun vadede kaza oranlarını azaltmak için iş güvenliğine yönelik prosedürlerin sürekli olarak güncellenmesi ve uygulanması gereklidir. VS ilkeleri, güvenliği artırmak ve arızaların olumsuz etkilerini en aza indirmek için arıza güvenliği ve sürekli iyileştirme gibi güvenlik ilkeleri aracılığıyla mutfak sektöründe uygulanabilir (Hansson,2023). Bu bağlamda mutfak sektöründe güvenliği artırmada VS ilkelerinin uygulanması için temel yapılar; sağlık ve güvenliğin birinci öncelikli olması, çalışanların farkındalıklarının güçlendirilmesi, yüksek derecedeki riskli alanlara odaklanma, sürekli iyileştirme ve denetim şeklinde sıralanabilir.

İş sağlığı ve güvenliği konseyine göre (WSH,2020) VS ilkelerine uyum sağlamada mutfak sektörü göz önüne alındığında sektör yönetiminin aşağıda belirtilen spesifik hedefleri belirlemesi önemlidir:

- Tüm ölüm ve ciddi yaralanmaları ortadan kaldırma kararlığına bağlı kalınması ve bu kararlılığın tüm çalışanlara ve paydaşlara açık bir şekilde iletilmesi,
- İşyerindeki yaralanmaların azaltılması için ölçülebilir bir hedef belirlenmesi (örneğin yılda yüzde 20 azaltılması gibi) ve bu hedefe bağlı kalmak için bir kaynak tahsis edilmesi,
- Sıklıkla olan kazaların (kesme, kayma, düşme, yanma gibi) sebeplerinin araştırılması ve bu tehlikelerin bertarafı için sistemli programlar geliştirilmesi,

- Tehlikelerin tanımlanabilmesinde çalışanlar için güvenlik kültürü ve yetkinliğinin geliştirilmesi
- Özellikle ramak kala olayların araştırılarak temel nedenlerinin belirlenmesi,
- Sürekli izlem ve çalışanların geri bildirimlerini dikkate alma.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Ülkemizde iş sağlığı ve güvenliğindeki yetersiz denetimler veya sınırlı denetim nedeniyle, yönetmeliklerin etkin bir şekilde uygulanması engellenmekte ve iş kazalarının önlenmesinde zorluklara yol açmaktadır (Derin & Şahin,2022). Bu da güvenlik politikalarının başarısını engellemekte ve bina inşaatı ve madencilik gibi yüksek riskli sektörlerde çok sayıda iş kazasına yol açmaktadır (Derin & Şahin,2022; Ceylan, Kaplan & Bekar, 2022). Yüksek kaza oranları göz önüne alındığında geliştirilmiş denetim mekanizmalarına duyulan ihtiyaç aşırıdır. Ayrıca çalışanlardan yöneticilere ve karar yapıcılara kadar tüm paydaşların işçi sağlığı ve güvenliğine dair samimi yaklaşımı ve bu konuyu sahiplenmeleri iş kazalarındaki oranlarda azalma sağlayacaktır.

VS ilkeleri, mutfaklarda iş kazalarının önlenmesinde etkili ve kapsamlı bir strateji sunmaktadır. Yaklaşımın içerdiği temel unsurlar (çalışanlarda güvenlik kültürünün benimsenmesi, eğitim ve bilinçlendirilme, risklerin proaktif olarak yönetimi, teknolojik yeniliklere açık olma gibi) dikkate alındığında mutfaklardaki kazaların önemli ölçüde azaltılabileceği açıktır. Ancak, bu hedefe ulaşmak için tüm paydaşların (çalışanlardan, mühendis ve politika yapıcılara kadar) iş birliği içinde olması, sürekli olarak iyileştirmelerin yapılması ve güvenlik standartlarına titizlikle uymak gerekmektedir. Literatür eşliğinde mutfakta iş kazalarına neden olan olaylar baz alındığında VS nin vaad ettiği sıfır iş kazası hedefine ulaşmak için;

- Mutfakta güvenliğe yönelik güçlü liderlik taahhüdünün gösterilmesi
- Mutfak çalışanlarına uygun koruyucu ekipman tedariki ve bunların yüksek riskli görevlerde kullanılmasını zorunlu kılınması,
- Tüm mutfak personeline tehlikeler, güvenli uygulamalar ve acil durumlarda uygulanması gereken prosedürler hakkında kapsamlı güvenlik eğitimi sağlanması,
- Personelin tehlikeleri ve ramak kala olayları tereddüt yaşamadan bildirmeleri için açık bir iletişim kültürüne teşvik edilmesi,
- Güvenlik performansının düzenli olarak gözden geçirilmesi,
- Çalışan geri bildirimlerine iyileştirmeler yapılması,
- Ekipmanların güvenilirliğinin sağlanması, çalışma alanlarının korunması,
- Her türlü ortam, ekipman, alet vs. bakımının yapılması, aşınmış veya hasar görmüş öğelerin değiştirilmesinin sağlanması gereklidir.

Sonuç olarak, VS ilkelerinin mutfaklarda iş kazalarını engelleme vaadi, somut adımlar ve kararlı bir uygulama ile hayata geçirildiğinde gerçekçi ve ulaşılabilir bir hedef olarak karşımıza çıkmaktadır. İş kazaları önlenemez olduğu düşünülürken işyerlerinin vizyonu daima "sıfır kaza" olmalıdır. İş güvenliğine dair eğitimler, risk değerlendirmeleri, uygun koruyucu ekipmanların kullanımı ve sürekli iyileştirme çabaları, bu hedefe ulaşmada önemli unsurlar arasında yer almaktadır.

<i>"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları:</i>	
Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından

	finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.	
<i>The following statements are made in the framework of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":</i>	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Double-Blind Peer Review:	External-independent
<i>This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.</i>	

KAYNAKÇA

- Alamgir, H., Swinkels, H., Yu, S. & Yassi, A. (2007). Occupational Injury Among Cooks and Food Service Workers in the Healthcare Sector. *Am J Ind Med*, 50(7), 528-535.
- Belin, M. Å., Tillgren, P. & Vedung, E. (2012). Vision Zero – A Road Safety Policy Innovation. *International Journal of Injury Control and Safety Promotion*, 19(2), 171–179.
- Bilge, U., Unluoglu, I., Son, N., Keskin, A., Korkut, Y. & Unalacak, M. (2013). Occupational Allergic Diseases in Kitchen and Health Care Workers: An Underestimated Health Issue. *Biomed Res Int*. 4, 285420.
- Bindu, E. S. H. & Reddy, M.V. (2016). Occupational Hazards Among Cooks in Commercial Kitchens. *Environmental Science*, 5 (6), 970-974.
- Casarotto, R. A. & Mendes, L. F. (2003). Complaint, Occupational Diseases and Work Accidents Among Industrial Kitchens Workers. *Revista Brasileira de Saúde Ocupacional*, 0(28), 119-126.
- Ceylan, H., Kaplan, A., & Bekar, M. (2022). High-Risky Sectors in Terms of Work Accidents in Turkey. *International Journal of Engineering Research and Development*, 14(1), 45-57.
- Chaturvedi, V. (2021) A Vision for a net-zero Energy System for India, *Energy and Climate Change*, 2(3-4),100056,
- Coşar, Ş. (2012). *Toplu Çalışma Alanlarında Biyolojik Ajanlar Ve Çalışan Üzerine Etkileri Önleme Yöntemleri*. (İş Sağlığı ve Güvenliği Uzmanlık Tezi). Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü: Ankara.
- Cunha, L. F. & Amichi, K. R. (2014). Relação Entre a Ocorrência de Enteroparasitoses e Práticas de Higiene de Manipuladores de Alimentos: Revisão Da Literatura. *Saúde e pesquisa*, 7(1).
- Derin, H. & Şahin, L. (2022). Türkiye’de İş Sağlığı ve Güvenliği Bakımından Denetim: 2010-2018 Yıllarına İlişkin Bir Değerlendirme. *SSD journal*, 7(33),516-526
- Dubugras, M. T. B., & Pérez-Gutiérrez, E. (2008). *Perspectiva Sobre a Análise de Risco Na Segurança Dos Alimentos*.160p. <https://iris.paho.org/bitstream/handle/10665.2/34152/perspectivaanalise-por.pdf> (Erişim Tarihi:26/07/2024).
- Er Akan, A. & Doğan Karaman, G. (2022). Occupational Health and Safety in Construction Industry with Vision Zero Approach. *The European Journal of Research and Development*, 2(2), 53–61.

- Gleeson, D. (2001). Health and Safety in the Catering Industry. *Occupational Medicine*, 51 6, 385-91.
- Hansson, S.O. (2023). Zero Visions and Other Safety Principles. in: *The Vision Zero Handbook* Edvardsson Björnberg, K., Hansson, S.O., Belin, MÅ., Tingvall, C. (eds). Springer, Cham.
- ILO. (2024). Vision Zero Fund. <https://vzf.ilo.org> (Erişim Tarihi: 26/07/2024).
- ISSA.(2017). https://www.issa.int/sites/default/files/documents/prevention/18_042_VZ_Brochure_en_web-252850.pdf (Erişim Tarihi: 26/07/2024).
- Jeong, B.Y. & Shin D.S. (2016). Characteristics of Occupational Accidents in Korean, Chinese, Japanese and Western Cuisine Restaurants. *Human Factors and Ergonomics in Manufacturing & Service Industries*, 26(3),316-322.
- Jilcha, K. (2023). Vision Zero for Industrial Workplace Safety Innovative Model Development for Metal Manufacturing Industry. *Heliyon*,9(11), e21504.
- Kuleshov, V. V., Zolkin, A. L., Bityutskiy, A. S., Dragulenko, V. V. & Chistyakov, M. S. (2022). Introduction of Vision Zero into Transport Complex, *AIP Conf. Proc.*, 2647 (1), 030003
- Larsson, P., Dekker, W.A. S. & Tingvall, C. (2010). The Need for a Systems Theory Approach to Road Safety, *Safety Science*, 48(9), 1167-1174.
- Malik, K. & Rather, A.R. (2017). A study on Occupational Health Hazards among Cooks of Hotels. *International Journal of Physical Education, Sports and Health*, 4, 27-28.
- Obaid, L.M., Ali, I., Al Baker, A., Al Shiekh Abdallah, W.O., Plando, R.L., Khawaldeh, M.E. & Panaligan, R.K.J. (2023). Sustaining a Culture of Safety and Optimising Patient Outcomes While Implementing Zero Harm Programme: a 2-year project of the nursing services – SBAHC. *BMJ Open Quality*, 12.
- OSHWİKİ. (2024). The role of Vision Zero and related occupational safety & health strategies, interventions, and tools in reducing EU work related fatalities, accidents and ill health. <https://oshwiki.osha.europa.eu/en/themes/role-vision-zero-and-related-occupational-safety-health-strategies-interventions-and-tools> (Erişim tarihi 26/07/2024)
- Peden, D. & Reed, C.E. (2010). Environmental and Occupational Allergies. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 125(2), 150–160.
- SGK,2022. <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee7500eb1cb4/> (Erişim Tarihi: 26/07/2024).
- Svendson, K., Sjaastad, A. K. & Sivertsen, I. (2003). Respiratory Symptoms in Kitchen Workers. *The American Journal of Industrial Medicine*, 43(4), 436–439.
- Timm, S. (2018). “1682g Vision zero. what is it? why should we care? what should we do?”. *32nd Triennial Congress of the International Commission on Occupational Health (ICOH)*, (29 Nisan-4 Mayıs), Dublin, İrlanda.
- visionzero. Global.2023. <https://visionzero.global/> (Erişim Tarihi: 6/8/2024)
- WHO, (2022). Food Safety. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/food-safety> (Erişim Tarihi: 6/8/2024).
- Zwetsloot, G. I.J.M., Aaltonen, M., Wybo, J.L., Saari, J., Kines, P. & Beeck, R.O.D. (2013). The Case for Research into the Zero Accident Vision. *Safety Science*,58, 41-48.
- Zwetsloot, G.I.J.M., Kines, P., Wybo J.L., Ruotsala, R., Drupsteen, L. & Bezemer, R.A. (2017). Zero Accident Vision Based Strategies in Organisations: Innovative Perspectives. *Safety Science*,91, 260-268.
- Zwetsloot, G.I.J.M. & Kines, P. (2022). Vision Zero in Workplaces. In: *The Vision Zero Handbook* Edvardsson Björnberg, K., Belin, MÅ., Hansson, S.O., Tingvall, C. (eds). Springer, Cham.

Türkiye’de Beş Yıllık Kalkınma Planları Çerçevesinde Kent İçi Ulaşım ve Raylı Sistemlerin Değerlendirilmesi*

Dr. Sevilay Bostancı

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6930-4430>

Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara –
TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 27.12.2023

Kabul: 03.07.2024

On-line Yayın: 30.09.2024

Anahtar Kelimeler

Kalkınma Planı

Kent İçi Ulaşım

Kent İçi Raylı Sistemler

Toplu Taşıma

Metro

Derleme Makalesi

* Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.74411>

Öz

Toplu taşıma kentlerde yaşayan vatandaşlara sunulan kamusal hizmet niteliğindedir. Bu çalışmanın amacı ilki 1963-1967, onbirincisi 2019-2023 yıllarını kapsayan beş yıllık kalkınma planları çerçevesinde kent içi ulaşım ve raylı sistemlerin değerlendirilmesidir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olan içerik analiz tekniği kullanılmıştır. Verilerin analizi aşamasında onbir adet beş yıllık kalkınma planı incelenmiş ve kent içi ulaşım ve raylı sistemlerdeki politika ve stratejiler değerlendirilmiştir. Birinci beş yıllık kalkınma planında; maliyetlerin düşürülmesi, hizmet kalitesinin yükseltilmesine, ikinci kalkınma planında; kent içi ulaşım sorunlarına değinilerek ulaşım planından ilk defa bahsedilmiştir. Üçüncü kalkınma planında; kent içi ulaşım problemlerine, dördüncü kalkınma planında; kent içi ulaşım özel araç kullanımının ve petrole dayalı politikaların sebep olduğu problemlere, İstanbul ve Ankara’da hafif raylı sistem ve metronun yapımına başlanmasına değinilmiştir.

Beşinci kalkınma planında; ulaşım planlaması kavramının gereğine ve şehirler için hazırlanacak ulaşım planlarının imar planlarıyla bütünleşik şekilde uyumlu olmasının gerekliliğine, altıncı kalkınma planında; trafik ve ulaşım problemlerinden, kent içi ulaşım ile ilişkili herhangi bir hedef, politika ve ilke saptanmadığından ve somut bir projeye yer verilmediğinden, yedinci kalkınma planında; büyükşehir belediyelerinde ulaşım ihtiyacının nazım plan kararları ile koordineli bir şekilde karşılanarak kent içi ulaşım ana planı çalışmalarına hız kazandırılması ve planda belirtilmiş olan önceliklere yönelik toplu taşıma sistemlerine ağırlık verilmesinin gerekliliğine değinilmiş, sekizinci kalkınma planında; kent içi ulaşım da örgütlenme, sorumluluk, yetki ve mevzuatla ilişkili problemlerin çözüme kavuşturulması amaçlanmıştır.

Dokuzuncu beş yıllık kalkınma planında; ulaşım da AB bakış açısı vurgusu yapılmış, bu anlamda kent içi ulaşım da kapasitenin artırılmasından ise, trafik ve talep yönetimi stratejilerinden söz edilmiştir. Onuncu beş yıllık kalkınma planında; çok gelişmemiş bölgelerin ulaşım bağlantısının geliştirilmesi, koridor yaklaşımına geçilmesi, ulaşım sistemleri arasında entegrasyonun sağlanması üzerinde durulmuştur. On birinci beş yıllık kalkınma planında; kent içi ulaşım da erişilebilirliğin artırılması için çalışmalar yapılmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Bostancı, S. (2024). Türkiye’de Beş Yıllık Kalkınma Planları Çerçevesinde Kent İçi Ulaşım ve Raylı Sistemlerin Değerlendirilmesi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 17(101), 419-436.

*Evaluation of Urban Transportation and Rail Systems in the Framework of Five-Year Development Plans in Turkey**

Dr. Sevilay Bostancı

Ankara University, Institute of Science and Technology, Department of Real Estate Development and Management,
Ankara – TÜRKİYE

Article History

Submitted: 27.12.2023

Accepted: 03.07.2024

Published Online: 30.09.2024

Keywords

Development Plan
Urban Transportation
Urban Rail Systems
Public Transportation
Metro

Review Article

* This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.74411>

Abstract

Public transportation is a public service offered to people living in cities. The aim of this study is to evaluate urban transportation and rail systems within the framework of five-year development plans, the first covering the years 1963-1967 and the eleventh covering the years 2019-2023. Qualitative research method was used in the study. During the data analysis phase, eleven five-year development plans were examined and policies and strategies in urban transportation and rail systems were evaluated. In the first five-year development plan; In the second development plan, reducing costs and increasing service quality; The transportation plan was mentioned for the first time by touching on urban transportation problems. In the third development plan; urban transportation problems, in the fourth development plan; The problems caused by the use of private vehicles in urban transportation and oil-based policies, and the start of the construction of the light rail system and metro in Istanbul and Ankara are mentioned. In the fifth development plan; The necessity of the concept of transportation planning and the necessity of the transportation plans to be prepared for cities to be integrated and compatible with the zoning plans, in the sixth development plan; Since traffic and transportation problems, no targets, policies and principles related to urban transportation were determined and no concrete project was included in the seventh development plan; The necessity of accelerating urban transportation master plan studies by meeting the transportation needs in metropolitan municipalities in a coordinated manner with master plan decisions and focusing on public transportation systems for the priorities specified in the plan was mentioned. In the eighth development plan; It is aimed to solve the problems related to organization, responsibility, authority and legislation in urban transportation.

In the ninth five-year development plan; The EU perspective on transportation was emphasized, and in this sense, increasing capacity in urban transportation and traffic and demand management strategies were mentioned. In the tenth five-year development plan; Emphasis was placed on improving the transportation connections of underdeveloped regions, switching to a corridor approach, and ensuring integration between transportation systems. In the eleventh five-year development plan; The need to carry out studies to increase accessibility in urban transportation was emphasized.

GİRİŞ

Toplu taşıma kentlerde yaşayan vatandaşlara sunulan kamusal hizmet niteliğindedir. Toplu taşıma sistemleri şu özellikleri kapsamaktadır; ücret ödenmesi koşuluyla halkın tümüne açık olması, birçok yolculuğun aynı anda yapılabilmesi, belirlenmiş güzergahlarda hizmet verilmesi, durak noktalarının belirlenmiş olması, sefer saatlerinin ve sıklığının önceden belirlenmiş olması vb. özellikler içermektedir (Kılıçaslan, Elker ve Babalık Sutcliffe, 2012).

Raylı sistemler ile lastik tekerlekli sistemler ekonomik bakımdan, güvenlik açısından, enerji tüketimi bakımından, çevresel etki bakımından, gürültü kirliliği bakımından, konfor bakımından ve erişim kolaylığı bakımından karşılaştırılması yapılmaktadır. Ekonomik bakımdan karşılaştırma; kent içi raylı sistemlerin yatırım gideri lastik tekerlekli sistemlere kıyasla daha fazladır. Teknik bakımdan bu durum şöyle özetlenebilir; raylı sistemlerde tekerlek ile raylar arasında sürtünme mukavemeti düşüktür bu olumsuz etkiyi azaltmak için yol eğimleri daha az olmalı ve kurp yarıçapları da geniş olmalıdır. Bu durum bir taraftan yapıların sayısını arttırmakta, diğer taraftan güzergâh uzunluklarını arttırmakta bu da maliyetlere direkt etki etmektedir. Yüksek hız olanak sağlayan bir karayolu içerisinde geniş kurp yarıçapları ve düşük yol eğimleri gerektiğinden son zamanlarda inşa edilmekte olan yüksek standartlara sahip karayollarının maliyeti ile demiryolu maliyeti arasındaki fark azalmıştır. Fakat buna rağmen yollarda o şehrin yapısından kaynaklı yoğunluk ve olanakların kısıtlı olması sonucunda istenilen konfor düzeyinde bir karayolunun inşa edilmesine izin vermemektedir.

Kent içi raylı sistem ile karayolu sistemleri arasındaki ekonomik farklılık yalnızca inşaat maliyetleri ile ilgili değildir. Raylı sistem projeleri statik biçimdeki projeler olması nedeniyle inşaat aşamasından işletme safhasına kadar esnek bir biçimde değişime olanak sağlamamaktadır. Ekonomik bakımdan itina ile çalışmayı ve planlanmayı gerektirmektedir. Fakat lastik tekerlekli sistemleri işletim aşamasında, yolculuk güzergâhlarını ya da sefer sıklıklarını değiştirebilmek ve istenen biçimde yönlendirmek mümkün olabilmektedir. Diğer taraftan ekonomik bakımdan lastik tekerlekli sistemlerin bir diğer üstün yanı da mahalli idarelerin/belediyelerin talep etmeleri halinde lastik tekerlekli sistemlerin işletilmesinin yetki ve hakkını belirlenen bir kâr payı ile özel sektördeki şirketlere yaptırılmalarının mümkün olabilmesidir. Böylece mahalli idareler lastik tekerlekli sistemlerle kârlılık bakımından riski minimize edebilmektedirler.

Bu çalışmanın amacı; ilki 1963-1967, onbirincisi 2019-2023 yıllarını kapsayan beş yıllık kalkınma planları çerçevesinde kent içi ulaşım ve raylı sistemlerin değerlendirilmesidir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olan içerik analiz tekniği kullanılmıştır. Verilerin analizi aşamasında onbir adet beş yıllık kalkınma planı incelenmiş ve kent içi ulaşım ve raylı sistemlerdeki politika ve stratejiler değerlendirilmiştir.

1. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Türkiye’de kalkınma planları ile ilgili literatür taramasında çalışılmış olan konular incelendiğinde; eğitim politilaları, sosyal güvenlik sorunu, ulaşım politikaları, teknolojiye dair politikalar, kitle turizm ve alternatif turizm, yeni kamu yönetimi, rekreasyon politikaları, deniz turizmi stratejileri, nüfus politikalarındaki değişim, yerel yönetimler ve yapılan reformlar, 1960-2016 yılları arası vergi politikaları, eğitim planları, kültür ve kültürün korunması, amaç ve politikalar açısından yerel yönetimler, sağlık insan gücü planlaması, ulaşımda alınan kararların irdelenmesi, sağlık sektörü, büyükşehirlerin mevcut durum analizi, yerel yönetimler ve kalkınma planlarında spor hizmetleri gibi konuların çalışıldığı görülmüştür (Tablo 1).

Literatür incelemesinde Türkiye’de beş yıllık kalkınma planlarında kent içi ulaşım ve kent içi raylı sistem konularının çalışılmadığı dikkat çekmektedir. Bu çalışma bu yönü ile diğer çalışmalardan farklılık ve özgünlük içermektedir.

Tablo 1. Literatür Özeti

Yazar Soyadı/ Basım Yılı	Yayın Adı
Akça, Y., Şahan, G. & Tural, A. (2017).	Türkiye'nin Kalkınma Planlarında Eğitim Politikalarının Değerlendirilmesi.
Artar, M. (2023).	Türkiye'de Bisikletli Erişim; Hedef, Strateji ve Politikaların Değerlendirilmesi.
Alagöz, M.& Yapar, S. (2003).	Kalkınma Planları Çerçevesinde Türkiye'de Sosyal Güvenlik Sorunu.
Aliefendioğlu vd., (2022).	Ulaşım Sistemleri Üzerine Yapılan Plan Değişikliklerinin Değer Artışı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi.
Ayaz, Ö. & Bakan, S. (2022).	Türkiye'deki Ulaştırma Sektörünün Sosyo-Ekonomi Politikası.
Bayraktutan, Y. & Bırdırdı, H. (2015).	Türkiye'de Teknolojiye Dair Politika Perspektifi ve Kalkınma Planları.
Boğuşlu, Ö. & Oğuztimur, S. (2021).	2000 Sonrası Kalkınma Planlarının Ulaştırma Politikaları Bakımından İncelenmesi.
Can, İ. İ. & Emir, O. (2021).	Beş Yıllık Kalkınma Planları Kapsamında Kitle Turizmine ve Alternatif Turizme Bakışın Değerlendirilmesi.
Çolak, Ç. D. (2019).	Xı. Kalkınma Planında Yeni Kamu Yönetişimi Paradigmasından İzler.
Erdoğan, H. T. (2016).	Ulaşım Hizmetlerinin Ekonomik Kalkınma Üzerine Etkisi.
Gök vd., (2018)	Kalkınma Planları Çerçevesinde Rekreasyon Politikaları.
Hüner vd., (2017).	Türkiye ve Avrupa Birliği Raylı Sistem Politikalarının Karşılaştırılması.
Kan, N. & Kuleyin, B. (2017).	Kalkınma Planları Çerçevesinde Türkiye'nin Deniz Turizmi Stratejilerinin Tarihsel Gelişimi.
Kayacan, E. (2022).	Türkiye'nin Nüfus Politikalarındaki Değişimin Kalkınma Planları Üzerinden Değerlendirilmesi.
Kızılboğa Özaslan, R. & Alıcı, O. (2014).	Kalkınma Planlarında Yerel Yönetimler ve Yapılan Reformlar Çerçevesinde Mukayesesi
Kızıldaş, M. Ç. & Ayözen, Y. (2022).	Ulaştırma Yatırımları ve İlgili Etkenlerin Parasallaştırılması Bağlamında Planlamanın Değerlendirilmesi
Küçükkoğlu, M. (2016).	Kalkınma Planlarında Vergi Politikaları (Hedefler-Gerçekleşmeler, 1963-2016).
Küçüker, E. (2012).	Türkiye'de Kalkınma Planları Kapsamında Yapılan Eğitim Planlarının Analizi.
Korkmazyürek, B. & Polat, E. (2019).	Kentsel Ulaşımında Esnek, Akıllı ve Yeni Bir Planlama Yaklaşımı: Sürdürülebilir Kentsel Hareketlilik Planları.
Mutlu, M. (2010).	Mahalli İdarelerin Bölgesel Kalkınma Üzerindeki Etkileri: Belediyeler Örneği
Ortakçı, A. (2017).	Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Kültür ve Kültürün Korunması Üzerine Bir İnceleme.
Önder, H. G. & Akdemir, F. (2019).	Türkiye'deki Kentiçi Raylı Toplu Taşıma Sistemlerinin Ulaşım Ana Planları Bağlamında Değerlendirilmesi
Özalp, M. & Öcalır, E. V. (2008).	Türkiye'deki Kentiçi Ulaşım Planlaması Çalışmalarının Değerlendirilmesi.

Öncü, E. (2007).	Kentiçi Ulaşımında Karar Süreçleri ve Karar Ölçütleri.
Öner, Ş. (2019).	Amaç ve Politikalar Açısından Yerel Yönetimler: Onuncu Ve On Birinci Kalkınma Planları Karşılaştırmalı Analizi.
Öner, Ş. (2020).	Yerel Yönetim Yaklaşımları Açısından Onbirinci Kalkınma Planı (2019-2023).
Şantaş vd., (2012).	Türk Kalkınma Planlarında Sağlık İnsan Gücü Planlaması.
Şahlan, M. (1999)	Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Ulaştırma Dalında Alınan Kararların İrdelenmesi.
Yardan, E. D. & Kiremit, B. Y. (2016).	Türkiye Kalkınma Planları'nda Sağlık Sektörü.
Yavuz, N. (2020).	Türkiye'de Demir Yolu Ulaştırması Alanında Politika ve Planlar İle Bilimsel Yayınlar Arasındaki İlişki
Yemen, A. (2015).	Kalkınma Planlarında Büyükşehirlerin Mevcut Durum Analizi.
Yıldız, K. (2018).	Yerel Yönetimler ve Kalkınma Planları Çerçevesinde Spor Hizmetleri.

Alagöz & Yapar (2003). *“Kalkınma Planları Çerçevesinde Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sorunu”* adlı çalışmada sosyal güvenlik alanındaki gelişmeleri 1960 yılı itibari ile ve 1963-1967 dönemini olan planlı dönemde sosyal güvenlikteki gelişmeleri incelemiş, bu konuda Türkiye’de yeniden yapılandırma olmasının gerekliliğine değinerek, sosyal güvenlik reformu kapsamında yer alan konulara ve reformdan sonraki mevcut durum değerlendirmesini yapmıştır.

Akça, Y., Şahan, G.& Tural, A. (2017). *“Türkiye’nin Kalkınma Planlarında Eğitim Politikalarının Değerlendirilmesi”* adlı çalışmada nitel desenli doküman analiz tekniği kullanılarak 10 adet kalkınma planında eğitim konusunu incelemiş, kalkınma planlarındaki eğitim politikalarına, mevcut ve gelecekte oluşacak sorunlara dikkat çekilerek, sorunlar tespit edilmiş ve önerilerde bulunulmuştur.

Aliefendioğlu, Y., Keskin, E.& Güneş, P. (2022). *“Ulaşım Sistemleri Üzerine Yapılan Plan Değişikliklerinin Değer Artışı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi”* adlı çalışmada Türkiye’de örnek olarak seçilen raylı sistemlerde uygulamaların mevzuat, finansman ve değere etkisi incelenmiştir. Gayrimenkul değerlerini incelemek için emlakçılarla yüz yüze görüşmeler yapılmış, ilanlar incelenmiş, literatür incelenerek ikincil veriler kullanılarak kent içi raylı sistemlerin gayrimenkul değerine etkisi araştırılmıştır. Kamu projelerinin oluşturduğu değer artış payının vergilendirilmesi için Türk mevzuatında hukuki düzenlemelerin eksik kaldığı görülmüştür.

Ayaz & Bakan (2022) *“Türkiye’deki Ulaştırma Sektörünün Sosyo-Ekonomi Politikası”* Türkiye’deki ulaşım sektörünün mevcut durumu incelenmiş, politik, ekonomik ve sosyal etkileri ortaya konulmuştur.

Bayraktutan & Bıdırdı (2015). *“Türkiye’de Teknolojiye Dair Politika Perspektifi ve Kalkınma Planları”* adlı çalışmada teknoloji politikalarının gelişimi incelenmiş, kalkınma planlarındaki hedef ve amaçlar araştırılmış ve gerçekleştirme düzeyleri teknoloji politikaları tartışılarak devletin teknoloji gelişme yaklaşımı değerlendirilmiştir.

Boğuşlu & Oğuztimur (2021). *“2000 Sonrası Kalkınma Planlarının Ulaştırma Politikaları Bakımından İncelenmesi”* adlı çalışmada kalkınma planlarında ulaşım konusu nasıl ele alınmış, plan kararlarına nasıl yansıtılmış konuları incelenerek ulaşımdaki politikalar ve ekonomik hedefler ele alınmıştır. Çalışma sonucunda kalkınma planları sorunu ortaya koymakta fakat çözüm noktası konusunda başarılı olamadıkları tespit edilmiş, ulaşımdaki stratejik kararların alt ölçek planlara yansımadağı,

uygulanmasının güç olduğu tespit edilmiştir.

Can & Emir (2021). "Beş Yıllık Kalkınma Planları Kapsamında Kitle Turizmine ve Alternatif Turizme Bakışın Değerlendirilmesi" adlı çalışmada Türkiye'deki 1963-2023 yıllarını içeren 60 yıllık kitle turizmi ve alternatif turizm nitel analiz yöntemlerinden olan içerik analizi tekniği ile incelenmiştir. Çalışmada, Türkiye'nin 1963-2023 yıllarını kapsayan 60 yıllık dönemde, kitle turizmine ve alternatif turizme yönelik bakış açısının değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Türkiye'nin kitle turizmi ile alternatif turizme verdiği önemin, bir başka deyişle bu turizm türlerinin kalkınma planlarındaki yoğunluk derecesinin, tespit edilmesi ile ilgili dönemlerdeki turistik tüketicilerin istek ve beklentilerine de ışık tutulacağı düşünülmektedir. Çalışma sonucunda 1963-1989 dönemi kalkınma planında kitle turizm ilkelerine ağırlık verildiği, daha sonraki kalkınma planlarında sürdürülebilir turizm ve alternatif turizm ilkelerine ağırlık verildiği görülmüştür.

Çolak (2019). "XI. Kalkınma Planında Yeni Kamu Yönetişimi Paradigmasından İzler" adlı çalışmada Türkiye'de kalkınma stratejileri ve hedeflerinin yeni kamu yönetişimi ile uyumunun tespiti yapılmıştır. 2019-2023 dönemi onbirinci kalkınma planı incelenmiş, yeni kamu yönetişiminin temel değerleri ile Türkiye'nin beş yıllık kalkınma hedef ve stratejileri arasındaki ilişki ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır.

Erdoğan (2016). "Ulaşım hizmetlerinin ekonomik kalkınma üzerine etkisi" adlı çalışmada Türkiye ve gelişmiş ülkeler açısından ulaştırma politikalarını ulaşımın teknik özelliklerini dikkate alınarak irdelemiştir.

Gök, A., Birol, S. Ş. & Aydın, E. (2018). "Kalkınma Planları Çerçevesinde Rekreasyon Politikaları" adlı çalışmada 1963-2018 yılları arasındaki kalkınma planlarında rekreasyon, boş zaman ve serbest zaman kavramları doküman analizi yöntemi ile incelenmektedir. Çalışma sonucunda her beş yıllık dönemde rekreasyonun önemine değinildiği ve daha iyi yerlere gelmesi için çalışmalar yapıldığı anlaşılmıştır.

Hüner, E. E., DüNDAR, S. & Gökaşar, I. (2017). "I. Türkiye ve Avrupa Birliği Raylı Sistem Politikalarının Karşılaştırılması" adlı çalışmada, AB'nin izlediği raylı sistem politikalarını ve sonuçlarını incelenmiş ve Türkiye'de uygulanan politikalarla karşılaştırılmasını yaparak olası sonuçlarına değinmektedir.

Kan & Kuleyin (2017). "Kalkınma Planları Çerçevesinde Türkiye'nin Deniz Turizmi Stratejilerinin Tarihsel Gelişimi" adlı çalışmada deniz turizmi stratejilerinin kalkınma planları açısından tarihsel gelişimini incelemiş, kuruluş ve kurumların hazırlamış olduğu raporlardan içerik analizi tekniği kullanmıştır. Türkiye'nin beş yıllık kalkınma planlarında deniz turizmi kapsamında deniz turizmi için somut hedefler belirlenmediği, birçok avantaja sahip olunmasına rağmen ülke politikası olarak deniz turizminin benimsenmediğine dikkat çekilmiştir.

Kayacan (2022). "Türkiye'nin Nüfus Politikalarındaki Değişimin Kalkınma Planları Üzerinden Değerlendirilmesi" adlı çalışmada beş yıllık kalkınma planlarında nüfus politikalarındaki değişimi analiz etmiştir.

Kızılboğa Özaslan & Alıcı (2014). "Kalkınma Planlarında Yerel Yönetimler ve Yapılan Reformlar Çerçevesinde Mukayesesi" adlı çalışmada beş yıllık kalkınma planlarında genelde yerel yönetimler ve özelden büyükşehir belediye yönetimi ilgili yapılan reformları dikkate alarak incelemiştir.

Kızıldaş & Ayözen (2022). "Ulaştırma Yatırımları ve İlgili Etkenlerin Parasallaştırılması Bağlamında Planlamanın Değerlendirilmesi" adlı çalışmada ulaştırmanın teknoloji ve yenilikçilik bağlamında gösterdiği değişim ve gelişim değişim ele alınmıştır. Fayda maliyet hesaplarında yatırımların parasallaştırılması, ulaştırma planlaması ve kentsel yayılmaya değinilmiştir.

Küçüköğlü (2016). "Kalkınma Planlarında Vergi Politikaları (Hedefler-Gerçekleşmeler, 1963-2016)" adlı çalışmada Türkiye'nin siyasi, sosyal ve ekonomik dinamiklerini etkileyen kalkınma planlarına

kısaca değinilmekte, hedeflenen vergi politikaları ile oluşan sonuçlar karşılaştırılmış bir ülkenin mali görünümünü düzenleyen önemli politika araçlarından olan vergi politikalarının etkinliğine yönelik değerlendirmelerde bulunmuştur.

Küçüker (2012). *“Türkiye’de Kalkınma Planları Kapsamında Yapılan Eğitim Planlarının Analizi”* adlı çalışmada 1963-2005 yılları arasındaki dönemde Türkiye’de eğitim planlamasının geçirdiği değişimi kalkınma planları üzerinde yapılan nitel bir analiz ile belirlemeye çalışmıştır. Eğitim anlayışında önemli bir değişimin olmadığı; eğitimin, planların ekonomik hedeflerine ulaşmasında bir araç olarak görüldüğünü ve eğitim sisteminin buna göre planlandığını saptamıştır.

Korkmazıyrek & Polat (2019). *“Kentsel Ulaşımında Esnek, Akıllı ve Yeni Bir Planlama Yaklaşımı: Sürdürülebilir Kentsel Hareketlilik Planları”* adlı çalışmada kentsel ulaşım, akıllı, esnek ve yeni bir planlama kavramı olan sürdürülebilir kentsel hareketlilik planlarını değerlendirmiştir. Türkiye’de geliştirilmesi hedeflenen özgün sürdürülebilir kentsel hareketlilik planı rehber literatürü oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu sebeple çıkan teorik sonuç, sürdürülebilir kentsel hareketlilik planlarının kentsel ulaşımında en etkili planlama araçlarından biri olduğudur.

Özalp & Öcalır (2008) *“Türkiye’deki Kentiçi Ulaşım Planlaması Çalışmalarının Değerlendirilmesi”* adlı çalışmada Türk kentlerindeki kentsel ulaşım planlarını ve çalışmalarını inceleyerek kapsamlı bir şekilde kronolojik olarak değerlendirmiştir. Türkiye’deki kentsel ulaşım planlamasındaki sistematik yapı formüle edilmiş, 1970’li yıllardan itibaren Türkiye’deki kentsel ulaşım planlamasının gelişimi, planlardaki planlama süreçleri, kapsam, politikalar, yaklaşımlar ve öneriler ile birlikte incelenmiştir.

Öncü (2007) *“Kentiçi Ulaşımında Karar Süreçleri ve Karar Ölçütleri”* adlı çalışmada Türkiye’de kentiçi ulaşım kararlarındaki yasal süreçleri incelemiş; paydaşları, tarafları ve karar vericileri tanımlamış ve birbirleri ile olan ilişkilerini, kararlara etkilerini, çıkarlarını, kararlardan beklentilerini değerlendirmiştir. Kentiçi ulaşımında diğer ülkelerdeki uygulamaları ve karar süreçlerini kıyaslayarak; Türkiye için kentiçi ulaşım kararlarında uygulanması önerilen karar süreç ve ölçütlerinin ana hatlarını tanımlamıştır.

Öner (2020). *“Yerel Yönetim Yaklaşımları Açısından Onbirinci Kalkınma Planı (2019-2023)”* adlı çalışmada 11 kalkınma planını incelemiştir. Türkiye’deki kalkınma planları yerel yönetim alanında da dönüşüm ve değişim odaklı olmuştur. 11. Kalkınma planının içeriğinde geçmiş dönem planlarına ait atıflar bulunmakta ve yerel yönetimlere ilişkin yeniden reform yapılacağı belirtilmiştir. İnsan odaklı şehir, yeşil şehir, akıllı şehir, kaliteli hizmet sunumu, katılımçılık, şeffaflık, hesap verilebilirlik, optimum coğrafi alan vb. kavramlara yer verilmektedir.

Şantaş, F., Özer, Ö. & Çıraklı, Ü. (2012). *“Türk Kalkınma Planlarında Sağlık İnsan Gücü Planlaması”* çalışmada 1963 yılından günümüze kadar uygulamaya konulan dokuz kalkınma planında sağlık insan gücü planlamasına yönelik hedefler değerlendirilmiştir.

Şahlan, M. (1999). *“Beş yıllık kalkınma planlarında ulaştırma dalında alınan kararların irdelenmesi”* adlı çalışmada yedi adet beş yıllık kalkınma planı incelenmiştir. Kalkınma planlarının neden işlerliğe geçirilemediğini araştırmak ve eksik noktaları belirlemek istenmiştir. Planlar birbiri ile kıyaslanmıştır. Kalkınma Planları demiryolu ve karayolu olarak iki gruba ayrılmış ve bu iki sistemin birbirlerine olan etkileşimleri incelenmiştir. Ulaştırma sektöründe ortaya çıkan sorunlar anlatılmaya çalışılmış ve alt sektörler bazında incelenmiştir. Ulaşımın tek bir elden yönetilmesi gerektiği, Türkiye’de kombine taşımacılık sisteminin uygulanmadığı, denizyollarına yeterli desteğin verilmediği, İnsan ve çevre sağlığı için demiryollarının daha uygun bir ulaştırma sistemi olduğu, Karayollarında ayrılan teşvik ve kredilere benzer teşvik ve kredilerin demiryolları için de ayrılması gerektiği, demiryollarına yapılan yatırımların çok az olduğu sonuçları çıkmıştır.

Yardan & Kiremit (2016). *“Türkiye Kalkınma Planları’nda Sağlık Sektörü”* çalışmada Türkiye Kalkınma Planları’nda yer alan sağlık sektörüne ilişkin durum analizleri, amaç ve hedefler ve

politikalar ayrıntılı olarak incelenmiştir. Türkiye Kalkınma Planları incelendiğinde; yıllar itibariyle sağlık sektöründe çok büyük ilerlemeler olduğu gözlenmiştir.

Yavuz (2018). “Türkiye’de demir yolu ulaştırması alanında politika ve planlar ile bilimsel yayınlar arasındaki ilişki” adlı çalışmasında Türkiye’de yapılan demir yolu ulaştırması ile makalelerin profilini ortaya koymak, bu makalelerin demir yolu ulaştırması politika ve planlarının belirlenmesindeki rolünü tespit etmektir. Bu çalışma sonuçları, ileriki çalışmalara yol gösterecek ve hazırlanacak olan politika ve planların oluşturulmasında faydası olacak bilimsel çalışmaların hazırlanmasına katkı sağlayacaktır.

Yemen (2015). “Kalkınma Planlarında Büyükşehirlerin Mevcut Durum Analizi” adlı çalışmasında 10 adet kalkınma planını incelemiş ve büyükşehirlerle ilgili sorunlara planlar üzerinden yaklaşmıştır. Büyükşehir kavramına planlarda ne kadar yer verildiği incelenmiş, büyükşehirlerin idari ve kentsel olarak geçirdikleri dönüşüm incelenmiş, büyükşehirlerin kurulma nedenleri, ülkenin kalkınmasındaki rolleri, zamanla geçirdikleri evrim, 6360 sayılı Yasanın geçilmesinin adımları ve yasanın Onuncu Kalkınma Planı’na nasıl yansıtıldığını incelemiştir.

Yıldız (2018). “Yerel Yönetimler ve Kalkınma Planları Çerçevesinde Spor Hizmetleri” adlı çalışmasında yerel yönetimleri ve kalkınma planları çerçevesinde spor hizmetlerini bir bütün olarak incelemiştir. 1963-2018 yılları arasındaki 5 yıllık kalkınma planları ile yerel yönetimlere ilişkin kanunları irdelemiştir. Kalkınma programları ve yerel yönetim yasaları bir bütün olarak incelendiğinde; spor hizmetlerinin yerelde yaygınlaşması için devletin sözde değil uygulamaya yönelik kalıcı spor politikaları oluşturması ve harekete geçirmesi beklenmektedir. Kalkınma programları çerçevesinde spor politikaları, durum analizi, ilkeler ve uygulanacak politikalar kapsamında ele alınmış ancak işleyiş yönünden durum tespitinden öteye gitmediği söylenebilir.

2. TÜRKİYE’DE KENTSEL ULAŞIM POLİTİKALARININ GELİŞİMİ VE RAYLI SİSTEM TAŞIMA POLİTİKALARI

Kent içi ulaşım problemi sanayileşmenin sonucunda büyümeye başlayan şehirlerle birlikte meydana gelmiş olsa da ulaşım sorunlarının geniş bir şekilde hissedilmesi batıda ikinci Dünya Savaşından sonra, Türkiye’de ise 1960’lı yılların sonrasında olmuştur. Ulaşım problemleri öncelikle otomobil arzının artış göstermesi ve buna karşın yolların yeterli olmaması sebebiyle trafik yoğunluğu şeklinde meydana gelmiş veya bu biçimde anlaşılmıştır. Çözüm önerisi ise, yolların genişletilmesi şeklindedir. Bu çözüm önerileri trafik yoğunluğunun olduğu alanlarda, kimi zaman yöneticilerin tahmini ile, kimi zamanda mühendislerin teknik çalışmaları sonucunda gerçekleşmiştir. Fakat bunun gibi parçacı tutum, oluşan problemleri sadece uygulama yapılmış olan noktalarda veya yollarda çözmüş, trafik tıkanıklıkları şehrin her yerine sıçramıştır. Literatürde birçok uzman bu yaklaşımı caddeden caddeye, kavşaktan kavşağa kovalamaca şeklinde ifade etmektedir (Elker, 2001).

Kent içi ulaşım sorunlarına zamanla değişik ulaşım politikası araçlarıyla çözümler bulunmaya çalışılmıştır. Kent içi trafikte otomobil sayısının artış göstermesi ile 1950’li yıllarda pahalı ve büyük projelerle sorunlara çözüm bulunurken toplu taşıma önemini yitirmeye başlamıştır.

1960’lı yıllarda planlama bakımından belirli bir koridorda trafik çözümlerinin olması gerekliliği düşüncesi yaygınlaşmış ama kent içi ulaşım sisteminin bir bütün şeklinde algılanmaması ve parçacı olması sebebiyle trafik problemlerine çözümler üretilmemiştir. 1970’li yıllarda sürdürülebilir ulaşım politikaları gündeme gelerek temelleri oluşmaya başlamıştır. Bu dönemde kent içinde ulaşım sorunlarının sadece otomobille ilişkili olarak trafik yoğunluğundan ileri gelmediği; ulaşım talebiyle oluşan çevre kirliliğine, artan nüfusa, yayaların dışlanışına ve toplu taşımanın önemini kaybetmesi gibi problemlere vurgu yapılmış ve çağdaş ulaşım politikalarının altlığını oluşturacak bir ulaşım politikası gelişmeye başlamıştır.

1980’li yıllar sürdürülebilir ulaşım sistemlerinden olan raylı toplu taşıma ve entegre toplu

taşımacılığın gerekliliğinin anlaşıldığı ve kent içi trafikte toplu taşımının önem kazandığı bir dönemdir. Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle beraber insanların gündelik yaptığı birçok işleri iletişim imkânlarıyla çözebilmesi, çalışma alanı ve konut bölgesi şeklinde bir ayırımın önemini kaybedeceği düşüncesinin ağır basmasıyla yeni beklentiler meydana gelmektedir.

Bu süreçte ulaşım problemleri ve bu problemlere çözüm arayışları dönemler şeklinde özetlenebilir; 1950 akımı taşıt öncelikli dönem; 1950'ler otomobil ağırlıklı, yaya ve toplu taşıma trafiğinin dışlandığı bir dönemdir. Trafik tıkanıklığına caddeler boyutunda veya tek yaklaşımın yeterli olmadığı net bir şekilde anlaşılmış, şehirde ulaşım, bütün yapı gösterilerek oluşacak bir anlayış ile ele alınmıştır. Böylelikle şehrin belirli bir bölgesinde trafik şartlarında oluşacak bir engellemenin yol ağının tümünü nasıl etkileyeceğini tahmin etme olanağı oluşmuş, tedbirler bu doğrultuda alınmıştır. Trafik ve ulaşım konularında kullanılmaya başlanan tekniklerin bir kısmı bu dönemde gelişmiştir. Tüm bu gelişmelere karşın kullanılan yöntemler, kısa vadeli ve gündelik problemlerin çözümü ile sınırlı kalmıştır. Gelecek zamandaki trafik tahminleri, tüm ağdaki yıllık ortalama artışların aynı olacağı vb. basit varsayımlarla gerçeklikten uzak şekilde yapılmıştır (Elker, 2001). Ulaşım planlamada, büyük otoyol ve yol projeleri ağırlık kazanmıştır. Ulaşım sisteminde bir problem ile karşılaşıldıkça ve yolculuk gereksinimi arttıkça çözüm olarak büyük ulaşım altyapı projeleri önerilmiştir (Babalık, 2006). Bu dönemde otomobile önem ve ağırlık verilmiş, yeni yollar yapılmış, mevcuttaki yollar değiştirilmiş, merkezi yerlerdeki otopark ihtiyacı ön planda tutulmuştur. Toplu taşıma ve yaya trafiği dışlanmıştır (Acar, 1991).

1960 akımı ulaşım planlaması dönemi; 1960'lı yıllar ulaşım planlama kavramının temelini oluşturduğu belirli koridorlarda trafiği rahatlatıcı parçacı çözümlerin olduğu dönemdir. Teknik gelişmelerin etkisi ile problemin sadece teknik gelişmelerle çözümlenebileceği düşünülmüştür (Acar, 1991). Ulaşımında uzun dönemi içeren planlamalara ağırlık verilmiş, plancılara, gelecek için ulaşım taleplerini mümkün olduğunca detaylı bir şekilde öngörmeleri öncelikli çalışmalarından biri olmuştur. Bunun için, kentsel öğeler (nüfusun sosyo ekonomik yapısı, arazi kullanımı vb.) ile yolculuk davranışlarını inceleyen modeller geliştirilmiştir. Böylelikle şehrin gelecekteki yapısına (arazi kullanım şekli ve yoğunluğu, bölgelerin nüfusu, sosyal yapısı) göre yollar üzerinde oluşacak yolculuk talebinin tahminine yardım edecek teknik araçlar oluşmuştur. Bu dönemde geleneksel ulaşım planlaması (arazi kullanımı-ulaşım planlaması ya da kapsamlı ulaşım planlaması) kavramı, sonradan teknik açıdan geliştirilerek, bilgisayar programları biçiminde plancılara kullanımına faydalı olmuştur. Böylelikle plancılar şehirlerde yollarda gelecek için yolculuk talebini tahmine yarayan, dolayısı ile ulaşımında yapılacak yatırımların mekân ve zaman içindeki dağılımının bu taleple uyumlu bir biçimde planlanmasına imkân verecek yöntem geliştirmiştir (Elker, 2001). Bu gelişmelere karşın, toplu taşımadan çok otomobile önem verilmiş ve plancılara ekspres yollar, otoyollar yapması önerilmiştir (Acar, 1991).

1970 akımı insan öncelikli dönem; 1970'li yıllar çevre korumanın ve bütüncül ulaşım planlamanın öneminin fark edildiği insanı önemseyen çözüm arayışlarının başladığı dönemdir. 1970'li yıllarda otomobil ile kent içi ulaşım sorunlarına çözüm üretilemeyeceği anlaşılmış ve kent içi ulaşım sorunlarına daha ekonomik, daha gerçekçi ve yeni bir yaklaşım geliştirilmiştir. Asıl amacın taşıtların değil, insanların ulaşımı olduğu bilinci oluşmuş ve otomobilin yalnızca bir araç olduğu asıl amacın insanların ulaşımı olduğu fikri oluşmuştur (Acar, 1991).

Petrol kriziyle beraber meydana gelen enerji tasarrufu, otomobil sayısındaki artışla oluşan olumsuz etkiler, petrol krizinin de etkisiyle ve petrole bağımlı ulaşım yapısına tepkilerle beraber, bu dönemde toplu taşıma sistemlerine daha çok önem verilmiştir. 1970'li yıllarda yeni nesil metro sistemleri gündemde olmuş ve inşasına başlanmıştır; 1970'li yılların sonlarında gelişmiş olan "hafif raylı sistem" teknolojisi yaygın bir şekilde uygulamaya başlanmıştır (Babalık 2006).1950'li yıllardan itibaren değişik çözüm önerilerinin denenmesiyle oluşan deneyimler ile ulaşımında otomobil, insanlara sağlamış

olduğu şahsi faydalara rağmen, topluma gün geçtikçe daha pahalıya mal olması, hava kirliliğine ve gürültüye sebep olması ve daha çok yer kaplaması gibi sebeplerle geri planda kalmaya başlamıştır (Acar, 1991).

1980 akımı taşıt talebine yönelik uygulamalar; 1980'li yıllar raylı toplu taşıma ve entegre toplu taşımacılığın önem kazanmaya başladığı dönemdir. Kent içi trafik problemlerinin çözümünde, toplu taşımacılığın öneminin iyice artmasıyla yolcular açısından güvenli toplu taşımanın oluşturulması ve özel otomobil kullanıcılarını da caydırıcı ve özendirici uygulamalarla "taşıt türlerine olan talepler yönetilerek" toplu taşıma sistemlerine yönlendirilmesi stratejik yaklaşım şeklinde meydana gelmiştir. Bu strateji ile öncelikle raylı sistemler olmak üzere şehir merkezinde büyük kapasitedeki toplu taşımacılığa öncelik verilerek entegre toplu taşımacılık sistemleri oluşturulmuştur. İnsanlara, fazlasıyla yolculuk seçenekleri sunulmuştur (Acar, 1991).

Buna karşılık Türkiye'de ve dünyada birçok şehirde ulaşımda otomobile ağırlık verilmiştir. Türkiye'de, otomobiller araçların dörtte üçünü oluşturmakta ve toplam yolcuların ancak % 30'unu taşımaktadır. Bu durum aynı sayıda yolcunun taşınması için daha fazla taşıt ve altyapı, daha fazla enerji ihtiyacı, kullanıcıya ve kamuya daha yüksek maliyet, yüksek kaza olasılığı, artan hava kirliliği ve yapılmak zorunda kalınan katlı kavşak ve yollar sebebiyle çirkinleşen çevre anlamına gelmektedir. Ulaşım yapısında bozulmanın sonucu yalnızca trafik tıkanıklığı ile sınırlı olmamaktadır (Elker, 1999; Elker, 2001). İşe gitmek için uzun mesafede otomobille giden taşıt sahipleri park yeri için çalıştıkları bürodan daha büyük bir alana ihtiyaç duymaktadır. Bu alan gereksinimi sonucunda, yaya ulaşımı ve yaya mekânları açısından yetersiz şehirler oluşmakta ve uzun dönemde araç trafiğine dayalı bireysel araç kullanımına dayanan ama sosyal aktivite açısından kısıtlı olan şehirler oluşmaktadır (Vuchic, 2000).

Ulaşım sistemindeki bu kısır döngünün ve çarpıklığın farkına varan kuruluşlar ve kişilerin probleme bu düzen içinde çözüm üretmeye çalışmaları mümkün gözükmemektedir. Bu sebeple, 1970'li yıllardan itibaren ulaşıma ilişkin yeni politikalar oluşturulmuştur.

Sürdürülebilirlik, sosyal denge, enerji, çevre, vb. konularda duyarlılık sonucu oluşan ve gittikçe yaygınlaşan bu yaklaşım şu şekildedir; Yeni yatırımlar yapmaktansa mevcut altyapının daha etkin kullanımı; günümüzdeki şartlarda yeterli olmayan bir kavşak ve yol, ulaşım talebi otomobilden toplu taşıma kaydırıldığı zaman taşıt sayısı azalacağından dolayı uzun yıllar yeterli olmakta, böylece kamunun kıt kaynakları ile daha öncelikli projeler yapılabilir. Toplu taşımanın geliştirilmesi; yalnızca raylı sistemlerin geliştirilmesi yeterli değildir tüm toplu taşıma sistemlerinin hizmet kalitesi artırılmalıdır; dolayısıyla, otomobilin yerine toplu ulaşım tercih edileceği için trafik yoğunluğu azalacak ve hali hazırdaki yollardan uzun süre ve daha etkin faydalanılmaktadır. Otomobil kullanımını caydırıcı önlemler alınması; yüksek otopark ücretleri, şehir merkezine girişlerin ücretlendirilmesi, bazı yolların otomobil girişine kapalı olması, otopark sayısının kısıtlanması vb. önlemler alınmalıdır (Elker, 2001).

1990'dan günümüze kadar olan dönem (bilişim çağında ulaşım) 1990 ve sonrası, teknolojik imkanların artması ile kent içi ulaşım talebinde yeni beklentilerin olduğu dönemdir. 1990'lı yıllarda geniş kapsamlı olmasa da uygulanmaya başlanan ve yeni yüzyılda hızlı bir şekilde yaygınlaşması beklenen köklü bir gelişme ise kent içi ulaşım gereksiniminin ihtiyaç olmaması, bu gereksinimin alternatif teknolojilerle yapılmasına yönelik politikalar. Son zamanlarda gündelik yaşamda hızlıca gelişme gösteren ve yaygınlaşan iletişim teknolojilerinin ulaşım ihtiyaçlarını önemli ölçüde azaltması beklenilmektedir. Elektronik bankacılık, kredi kartı, telefon ve telefaks bu kapsamdaki gelişmelerin esasını oluşturmakta ve bazı yolculukları ortadan kaldırmaktadır. Bilgisayarlar gündelik yaşamın ayrılmaz bir ögesi olması ve evrensel iletişim ağlarının son yıllardaki gelişmesi ile beraber vatandaşların işyerleri ve konutları arasındaki yolculukların azaltılması kapsamında önemli bir kademe meydana gelmiştir (Öncü, 1997; Öncü 1999).

Yeni teknolojiler günümüzde kişinin işyerindeki sorumluluklarını evinde bilgisayarından yapılabilmesine olanak sağlayacak aşamaya varmış, kent içi ulaşım gereksiniminin doğuş yeri olan konut ve işyeri arasındaki yolculuğu ortadan kaldıracak düzeye ulaşmıştır. Bu gelişme ile ulaşım olan ihtiyaç meydana gelmeden bilgilerin konut ve işyerleri arasında elektronik ortamda çalışma olanaklarının var olması, ulaşımı ciddi bir alternatif haline dönüştürmüştür. Gelecek yüzyıla iz bırakacak gelişmenin sonucunda kent içi ulaşım gereksiniminde ciddi boyutlarda azalmalar beklenilmekte, insanların gün geçtikçe işlerinin daha fazla kısmını evlerinden yapması, iş-konut yolculuklarının yanında global ağlar üzerinden konferans, eğlence, kültür, alışveriş ve ticaret vb. faaliyetlerin gerçekleşmesi ile diğer yolculuk ihtiyaçlarının da azalması beklenilmektedir (Öncü, 1997). 2020 ve 2021 yılları içerisinde ise, Covid 19 salgını olduğundan birçok insan iş yerine gitmeden mecburen evinde bilgisayarı üzerinden internetten uzaktan bağlantı ile çalışmaktadır. Bu durum ise toplu ulaşımı olumsuz bir biçimde etkileyerek toplu taşıma kullanımını yarı yarıya azaltmıştır.

3. TÜRKİYE'DE KALKINMA PLANLARINDA KENT İÇİ ULAŞIM VE RAYLI SİSTEMLER

Her konuda olduğu gibi ulaşım konusunda da en çağdaş ve yeni, gelişmiş araçlara sahip olunması, değişen ve gelişen teknolojilere uyum sağlanması kalkınmanın işaretlerindedir. Sanayileşme ve kentleşmenin hızlı bir şekilde artmasıyla şehirlere göçler de artmaktadır ve buna bağlı olarak nüfus da sürekli olarak artmaktadır. Nüfus artışıyla beraber gelişen problemler ulaşım sektörünü etkilemektedir. Bu sebeple ulaşım sektörünün çağın ihtiyaçlarına uyum sağlayabilecek şekilde yenilenecek yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Yeni yapılacak ulaşım ağlarının altyapı ve tesisleri uzun, orta ve kısa vadelerde irdelenerek en son teknolojiye göre düzenlenmelidir. Bu sebeple planlar bu durum göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmelidir. 1950'li yıllardan beri dünyada kapsamlı parçacıl ve bütüncül ulaşım planlamaları yapılırken Türkiye'de ise bu çalışmalar 1960'lı yıllarda gelişmeye başlamıştır. Kaynakların etkin ve verimli kullanılması, ülkenin kültürel, sosyal ve ekonomik planlama hizmetlerinin bir bütün olarak düzenli, etkin ve hızlı bir şekilde yapılabilmesi için birincisi 1963 yılında yapılan kalkınma planlarında kent içi ulaşım ile ilişkili saptanan politika ve ilkelerle uygulamaya ilişkin hedefler plan dönemleri, 1963 yılından 2023 yılına kadar beşer yıllık kalkınma planlarını içermektedir (Görentaş, 2015). Kalkınma planlarında kent içi ulaşım; ilki 1963 yılında yapılan kalkınma planlarında kent içi ulaşım ile ilişkili politika ve ilkelerle, uygulamaya ilişkin hedefler ve plan dönemleri 1963 yılından 2023 yılına kadar beşer yıllık kalkınma planları dönemler itibarıyla özetlenmiştir;

Birinci beş yıllık kalkınma planı (1963-1967) dönemi içinde kent içi ulaşım isteğini karşılamak için ulaşım sisteminin seçimi yapılırken mevcut kapasiteden tamamen faydalanılması, maliyetin düşürülmesi ve hizmet kalitesinin yükseltilmesi ana kurallar olarak tanımlanmıştır. Yolcu taşımacılığında güvenli, rahat ve ekonomik ulaşım olanaklarının sağlanması amaçlanmıştır. Kent içi ulaşımında karayolu ile ulaşım sistemlerine karşı artan talebe vurgu yapılmış ve "karayollarından faydalananların karayolunun amortisman ve bakım giderlerine uygun bir oranda katılması" hedeflenmiştir. Demiryolu ve karayolu yapımında en son gelişmelerden faydalanması gerektiği ifade edilmiştir (Özalp, 2007; Özalp & Öcalır, 2008).

İkinci beş yıllık kalkınma planında (1968-1972) büyük şehirlerde yaşanan kent içi ulaşım sorunlarına değinilerek, kent içinde trafik düzenlemesi çalışmalarına başlanması amaçlanmıştır. İzmir, Ankara ve İstanbul şehirlerinde plan dönemi boyunca yolcu taşımacılığı ile ilgili tahminler de bulunulmuştur. Hızlı gelişen İstanbul kentinin ulaşım problemine vurgu yapılmış ve ulaşım planı yaklaşımından ilk defa bahsedilmiş ve imar planı bağlamında uzun vadeli bir plan hazırlanmasının gerekliliğine değinilmiştir. Ulaştırma sektörü ile ilişkili genel politikaların belirlenmesi ve önemli

kararların alınmasının sağlanması için bir örgütlenme gereğinden bahsedilmiş ve koordinasyon gerekliliğine vurgu yapılmıştır (Özalp, 2007).

Üçüncü beş yıllık kalkınma planında (1973-1977) özellikle büyük şehirlerde yaşanan hızlı göçle birlikte nüfus artışının sonucunda kent içi ulaşım problemleri ve kentsel hizmet standartlarının iyileştirilmesinin üzerinde durulmuştur. Fiziki planlamanın önemine değinilmiş ve kentsel altyapı yatırımları kentleşme sürecinde ve bunun yönlendirilmesinde etkili bir yöntem şeklinde gösterilmiştir.

Dördüncü beş yıllık kalkınma planında (1978-1983) 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizinin de tesiriyle kent içi ulaşımında özel araca ve petrole dayalı ulaşım politikalarının şehirlerde sebep olduğu problemlere vurgu yapılmıştır. Kent içi ulaşım ile ilişkili politikalar ayrıca incelenerek, kent içi yolcu taşımacılığında toplu taşıma sistemlerinin şehirlerde özendirilmesi; İstanbul ve Ankara'da hafif raylı sistem veya metronun kesin projelerinin yapılarak yapımına başlanması; "özel otobüs yolu" uygulamalarının yaygınlaştırılması; özel araç kullanımının daha çok artması sebebiyle "otomobil sahiplerinin direkt katılacağı mali bir düzenleme" ile şehirlerde oluşturdukları otopark ve trafik problemlerinin çözümüne katılmaları politikalar olarak belirlenmiştir (Özalp, 2007).

Beşinci beş yıllık kalkınma planında (1985-1989) kent içi yolcu taşımacılığında, halihazırdaki ulaşım ve altyapı taşıtlarının daha etkin hizmet verebilmesini ve kullanılmasını sağlayabilecek daha az maliyetli tedbir ve önlemlere öncelik verilmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Ulaşım planlaması kavramının gereği belirtilmiştir ve şehirler için hazırlanacak ulaşım planlarının imar planları ile bütünleşik şekilde uyumlu olması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Ayrıca, ulaşımın altyapı planlanmasından ve uygulanmasından, ulaşımın denetlenmesinden ve işletilmesinden sorumlu kuruluşların kendi aralarında iş birliği ve koordinasyon sağlamasının gerekliliği belirtilmiştir (Özalp, 2007).

Altıncı beş yıllık kalkınma planına göre; (1990-1994) 1980'li yıllardan itibaren refah seviyesinde ve sosyal yaşamda iyileşmeler başlamış ve bununla ilişkili olarak özel taşıt kullanımı ve sahipliği ile hareketlilik hızlı bir şekilde artış göstermeye başlamıştır. Diğer taraftan; bu hareketlilikteki hızlı artışla birlikte özellikle büyük şehirlerde ulaşım altyapısında önceden hazırlık çalışmaları olmadığından dolayı önemli trafik ve ulaşım problemleri oluşmaya başlamıştır. Buna karşılık, plan döneminde kent içi ulaşım ile ilişkili herhangi bir hedef, politika ve ilke saptanmamış ve herhangi bir somut projeye yer verilmemiştir. Buna karşılık, yurtiçi taşımacılık ve ulaşım ile ilişkili politika ve hedefler saptanmış ve bir önceki plan döneminde bahsedilen projelere devam edileceği hususu açıklanmıştır (Özalp, 2007).

Yedinci beş yıllık kalkınma planında (1996-2000) kent içi ulaşım bakımından belirlenmiş olan hedeflerden birisi de kent içi ulaşım altyapı projelerini planlama, uygulama, standartları belirleme ve finansmanı bakımından yerel ve merkezi kuruluşların kendi aralarında koordinasyon ve iş birliği sağlamasıdır. Büyükşehir belediyelerinde ulaşım ihtiyacının nazım plan kararları ile koordineli bir şekilde karşılanacak kent içi ulaşım ana planı çalışmalarına hız kazandırılması ve planda belirtilmiş olan önceliklere yönelik toplu taşıma sistemlerine ağırlık verilmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Kent içi raylı toplu taşıma sistemlerinden ulaşılmak istenen verimin alınmadığı, buna karşılık kent içi karayolu altyapısında yaşanan darboğazların günümüzde ciddi boyutlara vardığına vurgu yapılmıştır. Kent içi ulaşım projelerinin arazi kullanım planları ile uyumlaştırılmış, toplu taşımacılığı esas alan uzun dönemli planlara dayanarak, yapılmasının üzerinde durulmuştur. İstanbul İlinde kent içi ulaşımında karayolu sistemlerine daha az ağırlık verilerek raylı ulaşım sistemlerinin ve denizyolunun payının arttırılarak, bunu gerçekleştirebilmek için ulaşım ana planının hazırlanarak uygulamaya geçilmesi, buna benzer plan çalışmalarının gerektiği durumlarda diğer büyükşehirlerde uygulanabilmesi politikasına vurgu yapılmıştır. Planda makro ekonomik politika olarak da ulaştırma ve enerji öncelikli olmak üzere altyapı projelerinde ulusal politikalar oluşturularak yatırım projelerinin master planlar kapsamında yapılması kararları alınmıştır (Özalp, 2007).

Sekizinci beş yıllık kalkınma planında (2001-2005) toplu taşımacılığın hızlı kentsel gelişmeler ve kent içi hareketliliğe karşılık yetersiz olması ile özel araç kullanımında artış yaşanmasına vurgu yapılmıştır. Türkiye’de şehirlerde ulaşım planları ve arazi kullanım arasında eşgüdümün ve uyumun sağlanamaması sonucunda kent içi ulaşımında hizmet kalitesinin düşük seviyelerde kaldığı tespit edilmiştir. Kent içi ulaşımın güvenliği ile ilgili yaygın ve etkili bir eğitim gereksiniminden ve kent içi ulaşım konusunda sorumluluk ve yetki karmaşıklığından söz edilmiş, bu konuyla ilişkili ulusal politikaların geliştirilemediği vurgusu yapılmıştır. Büyük ölçekteki kent içi ulaşım yatırımlarının etkin bir şekilde değerlendirilmesinin ve denetlenmenin olmadığına değinilmiştir. Plan döneminde, kent içi ulaşımında örgütlenme, sorumluluk, yetki ve mevzuatla ilişkili problemlerin çözüme kavuşturulması amaçlanmıştır. Bir kentin planları ile uyumlu bir kent içi ulaşım altyapısının gerçekleştirilebilmesine, güvenli bir kent içi ulaşımının sağlanması için eğitim programlarının hazırlanmasına, kent içi ulaşım altyapı projelerinin uygulanabilmesi için değişik finansman modellerinin geliştirilmesine vurgu yapılmıştır (Özalp, 2007).

Toplu ulaşım hizmetlerinin kalitesinin ve erişilebilirliğinin artırılması, bisiklet kullanıcıları ve yayalara verilen hizmetin iyileştirilmesi, kent içi ulaşım hizmetlerinin engellilerin de yararlanabileceği biçimde tasarlanması, belli büyüklüğü aşan şehirlerde trafik ve ulaşım planlarının hazırlanması gereksinimi, kent içi ulaşımın altyapısında yürütülecek standart ve ilkelerin bilimsel kıstaslara göre saptanması ve raylı sistemlerin öncelikli olarak nüfusu 1.000.000’nu geçen şehirlerde yolculuk taleplerinin yoğun olduğu güzergahlarda gerçekleştirilmesi vb. politika önerileri saptanmıştır. Kent içi raylı sistemlerin projelendirilmesi, planlanması, yapımı, finansmanı ve işletilmesi hususlarında yaşanan belirsizliklerin çözüme kavuşturulması, sorumluluk ve yetkiler ile teknik standartlar ve ölçütlerin tanımlanması amaçlanmıştır.

Kent içi otobüs işletmeciliğinin geliştirilmesi; servis araçları ve özel toplu taşımanın tam anlamıyla denetlenebilmesi ve ara toplu taşıma sistemlerinin rasyonelce kullanılmasının sağlanması, kent içi ulaşımında deniz taşımacılığında azami olarak yararlanmak için gereken önlemlerin alınması hedeflenmiştir. Planda, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demir Yolları (TCDD) tarafından işletilmekte olan banliyö hatları konusunda amaç ve hedef belirlenerek, banliyö hatlarının kent içi ulaşım sistemi ile adaptasyonunun sağlanarak, hizmet kalitesinin artırılması amaçlanmıştır. Banliyö hatlarının mahalli idarelerce işletilmesi ile ilgili kurumsal düzenlemelerin yapılması önerilmiştir. Planın kurumsal ve hukuki düzenlemeler ile ilgili amaçları; kent içi ulaşımında sorumluluk ve yetkiler konusunda düzenlemeler yapılması, şehirlerin nüfus büyüklükleri ve niteliklerine göre yöntem ve kapsamı bakımından farklılık gösteren trafik ve ulaşım planlarının hazırlanması ile ilgili yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi, servis ve özel toplu taşıma araçlarının denetimleri ile çalışma usul ve esaslarında yasal düzenlemelerin yapılması ve otopark yönetmeliğinin revize edilmesine karar verilmesi şeklindedir (Özalp, 2007).

Dokuzuncu beş yıllık kalkınma planında (2007-2013) kent içi ulaşım ile ilgili temel çerçevede genel bir değerlendirmede bulunulmuştur. Ulaşımında AB bakış açısı vurgusu yapılmış, bu anlamda kent içi ulaşımında kapasitenin artırılmasından ise, trafik ve talep yönetimi stratejilerinden söz edilmiştir. Plansız ve hızlı şehirleşmenin kent içi ulaşımında oluşturduğu doğrudan ve dolaylı problemlere vurgu yapılmıştır, maliyetlerin yüksek olması ve mali kaynakların yetersiz olması sebebiyle büyük şehirlerde toplu taşıma hizmetlerinde iyileştirmeler yapılamadığı vurgusu yapılmıştır.

Onuncu beş yıllık kalkınma planında (2014-2018) çok gelişmemiş bölgelerin ulaşım bağlantısının geliştirilmesi, koridor yaklaşımına geçilmesi, ulaşım sistemleri arasında entegrasyonun sağlanması üzerinde durulmuştur. Büyükşehir belediyeleri öncelikle olarak kamu kuruluşlarının raylı ulaşım sistemleri gereksinimlerinin yurt içinden temin edilmesi için yerli üretim ve teknolojik imkanların geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda yerli ve yabancı sanayi ortak girişimlerinin

kurulmasının desteklenmesinin gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Ulaşım koridorlarında uygun mesafe ve hacimlerde en uygun ulaşım türü saptanarak, bu bağlamda demiryolu ve denizyolu ile taşımacılık özendirilerek kombine taşımacılık olanaklarının geliştirilmesi hedeflenmiştir. Çevre dostu, temiz yakıt araç kullanımını ve enerji verimliliğini sağlayan ulaşım sistemlerine öncelik verilmesi kararlaştırılmıştır. Şehirlerde arazi kullanım kararlarıyla uyumlu politikalarla trafik yoğunluğunu azaltacak, güvenli, çevre dostu, yakıt verimliliği ve erişilebilirliği yüksek, maliyet etkin, konforlu ve sürdürülebilir bir ulaşım altyapısının oluşturulması hedeflenmiştir. Ankara'da, İstanbul'da, İzmir'de Gaziantep'te ve Konya'da metro projelerinin tamamlanması hedeflenmiştir.

Kent içi ulaşımında mekânsal planlama amaçları ve gelişme ile uyumlu ulaşım planların oluşturulması, sistemler arasında entegrasyon ve uyuma değinilmiştir. Kent içi ulaşımında yaya ve toplu taşımaya ağırlık verilmesi, verimli, maliyet etkin ve akıllı uygulamaların yaygınlaştırılması, artış gösteren taşıt sahipliği taleplerini karşılayacak altyapının oluşturulmasının gerekliliğine değinilmiştir. Büyükşehir belediyelerinin mevcuttaki ve yapımı planlanan kent içi raylı sistem projeleri; kent içinde lojistik merkezlere, kent merkezinden geçen demiryolu hatlarına, havalimanlarına, şehirlerarası otobüs terminallerine ve diğer ulaşım sistemlerine entegre olacak biçimde planlanmasına karar verilmiştir. Kent içi ulaşımında trafik yönetiminde ve toplu ulaşımında akıllı ulaşım sistemleri ve bilgi teknolojilerinden etkin bir biçimde yararlanılması amaçlanmıştır. Kent içi ulaşımında kurumlar arası eşgüdüm ve koordinasyonun sağlanması, daha etkin yönetim ve planlamanın sağlanması, kent içi ulaşımında altyapının diğer altyapı sistemleriyle entegrasyonunun sağlanması hedeflenmiştir. Ayrıca ulaşım olanaklarının çeşitlendirilmesi ve iyileştirilmesi ile ulaşımında enerji verimliliğinin artırılmasının üzerinde durulmuştur (Anonim, 2021a).

On birinci beş yıllık kalkınma planında (2019-2023); kent içi ulaşımında erişilebilirliğin artırılması için çalışmalar yapılmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Kent içi ulaşım taşıtlarından metro, hafif raylı sistem ve tramvay taşıtları için araç standartlarının geliştirilmesi ve kent içi araç kayıt sicil sistemi oluşturulması hedeflenmiştir. Ulaşım planları ile ulusal ölçekteki mekânsal planların bütüncül bir biçimde değerlendirilmesine değinilmiştir. Lojistik master planları, çevre düzeni planları, makro ölçekteki mekânsal strateji planları ve kentsel lojistik planlar eşgüdüm içinde hazırlanarak uygulanması amaçlanmıştır. Şehirlerin sürdürülebilir gelişiminin sağlanmasına yönelik; erişilebilir yüksek bağlantılı kent içi ulaşım sisteminin kurulmasına öncelik verilmesi üzerinde durulmuştur. Nazım planlarda yeni alt merkezlerin tanımlanması, alt ölçekli planlarda alt merkezlere yaya ve toplu ulaşımın sağlanması için gereken teknik standartların belirlenmesi, Mekânsal Plan Yapım Yönetmeliği'nin bu standartlar kapsamında revize edilmesi amaçlanmıştır. Güvenli, erişilebilir, maliyet ve zaman bakımından sürdürülebilir ve etkin kent içi ulaşım sistemlerinin oluşturulması hedeflenmiştir. Şehirlerdeki ulaşım ve imar konusunda politikalar, yatırım ve kararların koordineli bir şekilde değerlendirilmesi, ulaşım ana planları ile imar planlarının birbiriyle uyumlu olarak hazırlanarak güncellenmesi amaçlanmıştır. Bu uyumu sağlamak için bir koordinasyon mekanizmasının kurulması amaçlanmıştır.

Kentlerdeki hava kirliliğinin, trafik sıkışıklığının ve kazaların azaltılması amacıyla kent içi ulaşımında arz yönelik politikardan daha çok talebe yönelik politikaların uygulanması ve özel araçtan daha çok toplu taşımının kullanılmasının özendirilmesi hedeflenmiştir. Trafik güvenliğinin artırılması, ulaşım talebinin doğru yönetilmesi, etkin bir planlama yapılabilmesi için ulusal kapsamda bir akıllı ulaşım sistemi (AUS) strateji belgesinin hazırlanması, AUS uygulamalarının yaygınlaştırılması, AUS altyapısının geliştirilmesi hedeflenmiştir. Büyükşehirlerde, kent içi ulaşımında dinamik bir yaya, sürücü ve yolcu bilgilendirme sistemlerinin kurulması, mevcut altyapının verimli olarak kullanılması amaçlanmıştır (Anonim, 2021a). On ikinci beş yıllık kalkınma planı (2024-2028); 2023 yılı itibari ile özel ihtisas komisyonları ve çalışma grupları ile yazımı sürdürülen on ikinci beş yıllık kalkınma planında kent içi ulaşım ve raylı sistemlerde yerli üretim ile ilgili komisyonlar da bulunmaktadır. 12. beş yıllık

kalkınma planı çalışmaları devam etmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye’de İstanbul, İzmir, Ankara gibi büyükşehirlerde nüfus sürekli olarak artmakta, nüfus artışı ve kentleşme ile beraber toplu ulaşım olan talep ve ihtiyaç da artmaktadır. Bu ihtiyaç ve talep sonucunda toplu ulaşım yatırımları önem kazanmıştır. 1970’li yıllardan itibaren Türkiye’de ve dünyada kent içi raylı sistem yatırımlarında artış meydana gelmiştir.

Kent içi ulaşımında mekânsal planlama amaçları ve gelişme ile uyumlu ulaşım planları oluşturularak sistemler arasında entegrasyon ve uyum sağlanmalıdır. Kent içi ulaşımında yaya ve toplu taşımaya ağırlık verilmeli, verimli, akıllı, maliyet etkin ve çevreye duyarlı uygulamalar yaygınlaştırılmalıdır ve artan taşıt sahipliği taleplerini karşılayacak altyapı oluşturulmalıdır. Büyükşehir belediyelerinin mevcuttaki ve yapımı planlanan kent içi raylı sistem projeleri; güzergahı kent merkezindeki demiryolu ana hattına, şehirlerarası otobüs terminallerine, havalimanına, lojistik merkezlere ve diğer ulaşım türlerine entegre edilebilecek şekilde planlanmalıdır. Trafik yönetiminde ve toplu taşıma hizmetlerinde akıllı ulaşım sistemleri ve bilgi teknolojilerinden etkin bir biçimde yararlanılmalıdır. Kent içi ulaşımında, kurumlar arasında koordinasyon geliştirilmeli, daha etkin yönetim ve planlama sağlanmalı, kent içi ulaşımında altyapının diğer altyapılarla entegrasyonu güçlendirilmelidir. Ayrıca ulaşım olanakları çeşitlendirilerek iyileştirilmeli ve ulaşımında enerji verimliliği artırılmalıdır.

Belediyelerin kaynak yetersizliği ve raylı sistem projelerinin finansmanına yönelik politikalarının oluşturulamaması sebebiyle hazine garantili dış krediler kullanmak zorunda olmaları, yüksek maliyetli yatırımlara sebep olmakta ve belediyelerin hazineye olan geri ödemelerini yerine getirememeleri nedeniyle hazinenin dış borç yükü artmaktadır. Bu projelerin düşük maliyetli olması için raylı sistem araçlarının imalatının yurt içinde yerli imkanlarla yapılması gerekmektedir. Metro hatlarının karlılığını belirleyen en önemli parametrelerden biri gelirlerdir. Geliri belirleyen parametreler ise, yolculuk sayısı ve bilet fiyatlarıdır. Bu nedenle belediyelerin ulaşım ana planını hazırlarken uygun bir matematiksel modele de sahip olması önemli bir zorunluluktur.

Birinci beş yıllık kalkınma planında; maliyetlerin düşürülmesi, hizmet kalitesinin yükseltilmesine, ikinci beş yıllık kalkınma planında; kent içi ulaşım sorunlarına değinilerek ulaşım planından ilk defa bahsedilmiş ve koordinasyonun gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Üçüncü beş yıllık kalkınma planında; kent içi ulaşım problemlerinin üzerinde durulmuş, dördüncü beş yıllık kalkınma planında; kent içi ulaşımında özel araç kullanımının ve petrole dayalı politikaların sebep olduğu problemlere vurgu yapılmış, İstanbul ve Ankara’da hafif raylı sistem ve metronun yapımına başlanmasına değinilmiştir. Beşinci beş yıllık kalkınma planında; ulaşım planlaması kavramının gereğine ve şehirler için hazırlanacak ulaşım planlarının imar planları ile bütünleşik şekilde uyumlu olması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Altıncı beş yıllık kalkınma planında; özel taşıt kullanımı ve sahipliği ile hareketliliğin hızlı bir şekilde artış göstermeye başladığından dolayı trafik ve ulaşım problemleri oluşmaya başladığından ve kent içi ulaşım ile ilişkili herhangi bir hedef, politika ve ilke saptanmadığından ve herhangi bir somut projeye yer verilmediğinden bahsedilmiştir.

Yedinci beş yıllık kalkınma planında; Büyükşehir belediyelerinde ulaşım ihtiyacının nazım plan kararları ile koordineli bir şekilde karşılanarak kent içi ulaşım ana planı çalışmalarına hız kazandırılması ve planda belirtilmiş olan önceliklere yönelik toplu taşıma sistemlerine ağırlık verilmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Kent içi ulaşım projelerinin arazi kullanım planları ile uyumlaştırılmış, toplu taşımacılığı esas alan uzun dönemli planlara dayanarak, yapılmasının üzerinde durulmuştur.

Sekizinci beş yıllık kalkınma planında; plan döneminde, kent içi ulaşımında örgütlenme,

sorumluluk, yetki ve mevzuatla ilişkili problemlerin çözüme kavuşturulması amaçlanmıştır. Bir kentin planları ile uyumlu bir kent içi ulaşım altyapısının gerçekleştirilebilmesine, güvenli bir kent içi ulaşımının sağlanması için eğitim programlarının hazırlanmasına, kent içi ulaşım altyapı projelerinin uygulanabilmesi için değişik finansman modellerinin geliştirilmesine vurgu yapılmıştır. Raylı sistemlerin öncelikli olarak nüfusu 1.000.000'nu geçen şehirlerde yolculuk taleplerinin yoğun olduğu güzergahlarda gerçekleştirilmesi vb. politika önerileri saptanmıştır.

Dokuzuncu beş yıllık kalkınma planında; ulaşım AB bakış açısı vurgusu yapılmış, bu anlamda kent içi ulaşım kapasitenin artırılmasından ise, trafik ve talep yönetimi stratejilerinden söz edilmiştir. Plansız ve hızlı şehirleşmenin kent içi ulaşımında oluşturduğu doğrudan ve dolaylı problemlere vurgu yapılmıştır, maliyetlerin yüksek olması ve mali kaynakların yetersiz olması sebebiyle büyük şehirlerde toplu taşıma hizmetlerinde iyileştirmeler yapılamadığı vurgusu yapılmıştır.

Onuncu beş yıllık kalkınma planında; çok gelişmemiş bölgelerin ulaşım bağlantısının geliştirilmesi, koridor yaklaşımına geçilmesi, ulaşım sistemleri arasında entegrasyonun sağlanması üzerinde durulmuştur. Büyükşehir belediyeleri öncelikle olarak kamu kuruluşlarının raylı ulaşım sistemleri gereksinimlerinin yurt içinden temin edilmesi için yerli üretim ve teknolojik imkanların geliştirilmesi amaçlanmıştır. Ankara'da, İstanbul'da, İzmir'de Gaziantep'te ve Konya'da metro projelerinin tamamlanması hedeflenmiştir.

On birinci beş yıllık kalkınma planında; kent içi ulaşım erişilebilirliğin artırılması için çalışmalar yapılmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Kent içi ulaşım taşıtlarından metro, hafif raylı sistem ve tramvay taşıtları için araç standartlarının geliştirilmesi ve kent içi araç kayıt sicil sistemi oluşturulması hedeflenmiştir.

<i>"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları:</i>	
Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.	
<i>The following statements are made in the framework of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":</i>	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Double-Blind Peer Review:	External-independent
<i>This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.</i>	

KAYNAKÇA

- Acar, İ.H. (1991). Kent İçi Trafik Sorunlarının Hafifletilmesinde Güncel Yöntemler ve Talep Yönetimi, 4. *Toplu Taşıma Kongresi*, 111- 113, Ankara.
- Akça, Y., Şahan, G. & Tural, A. (2017). Türkiye'nin Kalkınma Planlarında Eğitim Politikalarının Değerlendirilmesi. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(Special Issue 2), 394-403.
- Alagöz, M. & Yapar, S. (2003). Kalkınma Planları Çerçevesinde Türkiye'de Sosyal Güvenlik Sorunu. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0(10), 439-451.
- Aliefendioğlu, Y., Keskin, E. & Güneş, P. (2022). Ulaşım Sistemleri Üzerine Yapılan Plan Değişikliklerinin Değer Artışı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0(49), 379-395.
- Anonim. (2021a). Web Sitesi: <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/11/ON-BIRINCI-KALKINMA-PLANI-2019-2023.pdf> (Erişim Tarihi: 18.01.2021).
- Artar, M. (2023). Türkiye'de Bisikletli Erişim; Hedef, Strateji ve Politikaların Değerlendirilmesi. *Mimarlık, Planlama ve Tasarım Alanında Uluslararası Araştırmalar III*, 205.
- Ayaz, Ö. & Bakan, S. (2022). Türkiye'deki Ulaştırma Sektörünün Sosyo-Ekonomi Politikası. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 7(1), 22-46.
- Babalık Sutcliffe, E. (2006). "Kentsel Sorunların Çözümünde Ulaşım Politikaları, Ulaşım Sorunlarının Çözümünde Kent Planlama Politikaları", Ankara'da Uygulanan Ulaşım Politikaları ve Kente Etkileri Sempozyumu Bildirileri, 58-70, Ankara.
- Bayraktutan, Y., & Bıdırdı, H. (2015). Türkiye'de Teknolojiye Dair Politika Perspektifi ve Kalkınma Planları. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (29), 37-55.
- Boğuşli, Ö., & Oğuztimur, S. (2021). 2000 Sonrası Kalkınma Planlarının Ulaştırma Politikaları Bakımından İncelenmesi. *Kent Akademisi*, 14(2), 452-467. <https://doi.org/10.35674/kent.900606>
- Can, İ. İ., & Emir, O. (2021). Beş Yıllık Kalkınma Planları Kapsamında Kitle Turizm ve Alternatif Turizm Bakışın Değerlendirilmesi. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 125-155.
- Çolak, Ç. D. (2019). X1. Kalkınma Planında Yeni Kamu Yönetişimi Paradigmasından İzler. *Ombudsman Akademik*, 6(11), 39-71.
- Elker, C. (1999). *Çağdaş Ulaşım Politikaları*, 2. Ulaşım ve Trafik Kongresi Bildiriler Kitabı. Ankara TMMOB Makine Mühendisleri Odası Yayını, Ankara.
- Elker, H.C., (2001). *Ulaşım Politika ve Pratik*, Gölge Ofset Matbaacılık, Ankara, 5,20-28,35-40.
- Erdoğan, H. T. (2016). Ulaşım hizmetlerinin ekonomik kalkınma üzerine etkisi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 187-215.
- Gök, A., Birol, S. Ş., Aydın, E. (2018). Kalkınma Planları Çerçevesinde Rekreasyon Politikaları. *Journal of International Social Research*, 11(60),1377-1386.
- Görentaş, G. (2015). *Van'ın Büyükşehir Olma Sürecinde Ulaşım Planlaması Politika ve İlkeler*. Bahçeşehir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Kentsel Sistemler ve Ulaştırma Yönetimi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Hüner, E. E., Dündar, S. Gökaşar, I. (2017). Türkiye ve Avrupa Birliği Raylı Sistem Politikalarının Karşılaştırılması. Bildiri. 370-377. Web Sitesi: <http://itslab.boun.edu.tr/sites/default/files/Transist-2017-Akademik-Bildiri-Kitab%C4%B1-372-379.pdf>. (Erişim Tarihi: 20.12.2023.)
- Kan, N., & Kuleyin, B. (2017). Kalkınma Planları Çerçevesinde Türkiye'nin Deniz Turizmi Stratejilerinin Tarihsel Gelişimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi* 51-64. <https://doi.org/10.18613/deudfd.297692>.
- Kayacan, E. (2022). Türkiye'nin Nüfus Politikalarındaki Değişimin Kalkınma Planları Üzerinden Değerlendirilmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 22(54), 107-139.
- Kılıçaslan, P. P., Elker, P. D. ve Babalık Sutcliffe, D. E. (2012). *Kentsel Ulaşım*. Ninova Yayınları, 40-304.
- Küçüköğlü, M. (2016). Kalkınma Planlarında Vergi Politikaları (Hedefler-Gerçekleşmeler, 1963-2016). *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12),184-210.

- Küçükler, E. (2012). Türkiye'de Kalkınma Planları Kapsamında Yapılan Eğitim Planlarının Analizi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20(1), 9-26.
- Korkmazıyürek, B., & Polat, E. (2019). Kentsel Ulaşımında Esnek, Akıllı ve Yeni Bir Planlama Yaklaşımı: Sürdürülebilir Kentsel Hareketlilik Planları. *Kent Akademisi*, 12(2), 225-240.
- Ortakçı, A. (2017). Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Kültür ve Kültürün Korunması Üzerine Bir İnceleme. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 1725-1758.
- Öncü, E. (1997). "Kent içi Ulaşımında 21.Yüzyıl Perspektifi, Ulaşım-Trafik Kongresi Bildiriler Kitabı", Ankara, 22-26.
- Öncü, E. (1999). "Kentlerimizde Raylı Sisteme Geçilme Koşulları. Kent İçi Ulaşımında Raylı Sistemler Sempozyumu Bildirileri", TMMOB Makine Mühendisleri Odası Yayını, Eskişehir.
- Önder, H. G., & Akdemir, F. (2019). Türkiye'deki Kentiçi Raylı Toplu Taşıma Sistemlerinin Ulaşım Ana Planları Bağlamında Değerlendirilmesi. *Demiryolu Mühendisliği*, (10), 31-45.
- Özalp, M., & Öcalır, E. V. (2008). Türkiye'deki Kentiçi Ulaşım Planlaması Çalışmalarının Değerlendirilmesi. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 25(2), 71-97. <https://hdl.handle.net/11511/50888>
- Öncü, E. (2007). "Kentiçi Ulaşımında Karar Süreçleri ve Karar Ölçütleri". Ulaştırma Kongresi Bildiri Kitabı, 65-82.
- Öner, Ş. (2019). Amaç ve Politikalar Açısından Yerel Yönetimler: Onuncu ve On Birinci Kalkınma Planları Karşılaştırmalı Analizi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2(3), 645-664.
- Öner, Ş. (2020). Yerel Yönetim Yaklaşımları Açısından Onbirinci Kalkınma Planı (2019-2023). *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23(43), 383-410.
- Özalp, M. (2007). *Türkiye'de Kentsel Ulaşım Planlaması Çalışmalarında Benimsenen Yaklaşımlar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 27-31, Ankara.
- Özalp, M. & Öcalır, E. V. (2008). Türkiye'deki Kent İçi Ulaşım Planlaması Çalışmalarının Değerlendirilmesi (1). *Metu Journal of the Faculty of Architecture*, 25(2).
- Şahlan, M. (1999). *Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Ulaştırma Dalında Alınan Kararların İrdelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İnşaat Mühendisliği Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Şantaş, F., Özer, Ö., Çıraklı, Ü. (2012). Türk Kalkınma Planlarında Sağlık İnsan Gücü Planlaması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 45-59.
- Vuchic, V. R. (2000). *Transportation for Livable Cities*, Center for Urban Policy Research Press, Rutgers University, 2. Basım, 82, 229-230. Newjersey.
- Yavuz, N. (2018). *Türkiye'de Demir Yolu Ulaştırması Alanında Politika ve Planlar ile Bilimsel Yayınlar Arasındaki İlişki* (Order No. 28633268). Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Eskişehir.
- Yardan, E. D., & Kiremit, B. Y. (2016). Türkiye Kalkınma Planları'nda Sağlık Sektörü. *Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(2), 93-110.
- Yemen, A. (2015). Kalkınma Planlarında Büyükşehirlerin Mevcut Durum Analizi. *Journal of International Social Research*, 8(37).
- Yıldız, K. (2018). Yerel Yönetimler ve Kalkınma Planları Çerçevesinde Spor Hizmetleri. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 3(1), 64-80.

Determination of the Effect of Earthquake Fear on Social and Emotional Loneliness: The Case of Hatay Province*

Lect. Fatma Nuray Kuşcu Şahin

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2657-6174>

Hatay Mustafa Kemal University, Health Services Vocational School, Hatay – TÜRKİYE

Lect. Dr. Ali Göde

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6865-6298>

Hatay Mustafa Kemal University, Health Services Vocational School, Hatay – TÜRKİYE

Article History

Submitted: 29.08.2024

Accepted: 24.09.2024

Published Online: 30.09.2024

Keywords

Earthquake
Stress
Fear
Social Loneliness
Emotional Loneliness

Research Article

* This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license. Ethics committee approval was obtained for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.78118>

Abstract

In this study, it was aimed to determine the level of earthquake fear of individuals living in Hatay province, which suffered the most destruction in the February 6 earthquake, and to determine whether this level of fear affects their social and emotional loneliness. Within the scope of the study, which was conducted quantitatively with the general survey method, 435 earthquake survivors determined by the convenience sampling method participated in the study. "Personal Information Form", "Earthquake Fear Scale" and "Social and Emotional Loneliness Scale" were used in the study in which data were obtained by online method. In the study where SPSS package program was used for data analysis, parametric tests were used since the data did not deviate from normal distribution. Thus, independent groups t test, ANOVA, Pearson correlation and simple linear regression tests were applied. 435 earthquake survivors participated in the study. Of these earthquake survivors, 62.3% were between the ages of 18-24, 20.7% between the ages of 25-29, and 17% between the ages of 30 and above. 66.9% of the participants were female, while 33.1% were male. 81.1% of the participants were single, 18.9% were married, and 5.5% were primary school graduates, 6.2% were secondary school graduates, 19.1% were high school graduates, 67.8% were university graduates, and 1.4% had a master's degree or higher. While 43.4% of the earthquake survivors answered "yes", 56.6% answered "no". The rate of participants who lost their relatives is 45.7%. The proportion of earthquake victims who lost their homes or jobs due to the earthquake was 32.2%. As a result of the analyzes, it was determined that the earthquake fears of the earthquake survivors had a positive and significant effect on their social and emotional loneliness.

Reference Information / Atıf Bilgisi

Kuşcu Şahin, F. & Göde, A. (2024). Determination of the Effect of Earthquake Fear on Social and Emotional Loneliness: The Case of Hatay Province. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 17(101), 437-450.

Deprem Korkusunun Sosyal ve Duygusal Yalnızlığa Etkisinin Belirlenmesi: Hatay İli Örneği*

Öğr. Gör. Fatma Nuray Kuşcu Şahin

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Hatay – TÜRKİYE

Öğr. Gör. Dr. Ali Göde

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Hatay – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 29.08.2024

Kabul: 24.09.2024

On-line Yayın: 30.09.2024

Anahtar Kelimeler

Deprem
Stres
Korku
Sosyal Yalnızlık
Duygusal Yalnızlık

Araştırma Makalesi

* Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı alınmıştır.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.78118>

Öz

Bu çalışmada 6 Şubat depreminde en çok yıkıma uğrayan Hatay ilinde yaşayan bireylerin deprem korkularının düzeyin belirlenmesi, bu korku düzeyinin onların sosyal ve duygusal yalnızlıklarına etki edip etmediğini belirlemek amaçlanmıştır. Genel tarama yöntemi ile nicel biçimde yapılan çalışmaya amacı kapsamında kolayda örnekleme yöntemi ile belirlenen 435 depremzede katılım göstermiştir. Çevrimiçi yöntemle verilerin temin edildiği çalışmada “Kişisel Bilgi Formu”, “Deprem Korkusu Ölçeği” ve “Sosyal ve Duygusal Yalnızlık Ölçeği” kullanılmıştır. Veri analizinde SPSS paket programının kullanıldığı çalışmada, verilerin normal dağılımdan sapmadığı için parametrik testlerden yararlanılmıştır. Böylece bağımsız gruplarda t testi, ANOVA, pearson korelasyon ve basit doğrusal regresyon testleri uygulanmıştır. 435 depremzede araştırmaya katılım göstermiştir. Bu depremzedelerden %62.3’ü 18-24 yaş arası, %20.7’si 25-29 yaş arası, %17’si 30 yaş ve üzeri yaş grubundadır. %66.9’unu kadınların oluşturduğu katılımcı gurubunda %33.1 oranında erkek katılımcı bulunmaktadır. Katılımcıların %81.1’i bekâr, %18.9’u evli ve %5.5’i ilkökul, %6.2’si ortaokul, %19.1’i lise, %67.8’i üniversite ve %1.4’ü yüksek lisans ve üzeri mezundur. Göçük altında kalma durumunun araştırıldığı maddeye depremzedelerin %43.4’ü “evet” yanıtını verirken, %56.6’sı “hayır” şeklinde cevaplamıştır. Yakınlarını kaybeden katılımcı oranı %45.7’dir. Depremi neden olduğu ev veya iş kaybını yaşayan depremzede oranın ise %32.2 olarak belirlenmiştir. Yapılan analizler neticesinde depremzedelerin deprem korkularının onların sosyal ve duygusal yalnızlıkları üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu belirlenmiştir.

INTRODUCTION

Fear is an emotion and reaction that is a proof of life that occurs as a result of seeing something as a threat that it will cause harm. In other words, fear is an emotion that arises from the expectation of threat and danger. Most researchers agree that to be afraid of something requires being aware that it is dangerous. The formal object of fear (the norm defined by fear in terms of its own relevance) is dangerous. It is quite possible to be uneasy and uncomfortable in subsequent confrontations about a situation that has been previously experienced as dangerous and damaging or potentially damaging (De Vignemont, 2024: 2).

Disasters are fear-inducing and undesirable events such as earthquakes, floods, storms, fires and accidents that negatively affect the lives of individuals in the regions they affect. In recent years, natural disasters such as epidemics, earthquakes and mining accidents have affected the individuals under the influence of natural disasters in the country physically, mentally, socially and economically, and the flow of ordinary life for them has been disrupted. Considering the specific research topic, Turkey is under serious risk due to its location on the earthquake zone (Şahan & Kaya, 2021: 681).

Earthquakes are natural disasters that occur suddenly and without warning and directly threaten the lives and safety of individuals depending on their intensity and depth. Although more than a year has passed, people in the region have still not been able to return to their normal lives as a result of the great destruction and losses in 11 provinces as a result of the earthquakes that occurred on February 6, 2023 with high intensity and low depth. 15 million people's lives were affected by the disaster of the century, and the magnitude of the losses does not allow people to forget, even for a moment, the possibility of this terrible event happening again (İmik & Aydoğdu, 2023: 232).

In the following process, individuals accept many unrelated factors such as sound, sight, shaking, weather conditions as reminders, and as a result, they feel high doses of fear and anxiety and try to survive in a vulnerable and anxious manner. Accumulated fears and anxieties cause a transition from normal thinking to life-disrupting thinking such as pathological anxiety and post-traumatic stress disorder in individuals born with the drive to live. This situation significantly reduces the emotional and mental well-being and life satisfaction of individuals under anxiety, regardless of their age, gender and occupation (Mei, Becker, Leppänen & Lei, 2024: 2; Usta, Torpuş, Kanbay & Çınar Özbay, 2024: 465).

Social and emotional loneliness, which occurs as a result of antisocial behavior, is one of the most common reactive states in individuals who are overly anxious about disasters (Carlino, Somma & Mayberry, 2008: 231). Loneliness is defined as an unpleasant experience or situation that occurs when an individual experiences a subjective lack of quality or quantity in social relationships. There are two types of loneliness that are frequently encountered in the literature. One of these is emotional loneliness, which occurs in the absence of intimate relationships and closeness, and the other is social loneliness, which occurs as a result of a deficiency in the network of social relationships. While the absence of a partner, separation from a spouse or lover, divorce or death of a spouse, breaking the relationship with a best friend are examples of emotional loneliness, the absence of a social group (friends, colleagues, neighbors) with whom the person shares common interests or is integrated is an example of social loneliness (Diehl, Jansen, Ishchanova & Hilger-Kolb, 2018: 3). Regardless of the type, loneliness has negative effects on health in general, such as death, multiple diseases, depression, aimlessness and suicidal behavior. Human beings are social by nature and communication with other people is one of the sources of nourishment for the survival of the soul (Rico-Urbe, Caballero, Martín-María, Cabello, Ayuso-Mateos & Miret, 2018: 2).

Due to the earthquake disaster, in addition to the negative emotional states of individuals such as fear, anxiety and depression, changes in social life patterns have occurred due to reasons such as migration, disruption of the normal settled order and habits, and having to live in the place where they

are located rather than begging. As a result of this situation, earthquake survivors experience a sense of loneliness due to the restriction of social interactions, connections or activities (Abdelqader Abu shindi, Abdullah Al-Bahrani, & Ali Alkharusi, 2023: 2). As a result of the loss of motivation, spaces, friends, family and even relatives to engage in social activities, individuals experience a deep sense of loneliness. For this reason, this research was planned to reveal the numerical reality of this negative atmosphere, to quantify the impact and to make some suggestions for the return of normal relationships.

1. METHODS

1.1. Universe and sample

The population of the study consists of earthquake survivors over the age of 18 who were in Hatay on February 6 and later. Scale statements were obtained on a voluntary basis through web-based responses via Google form. The study was carried out by choosing the "Convenience Sampling Method". Considering the total number of individuals living in Turkey, according to the formula for determining the sample size, it is known that reaching 384 individuals with a 95% confidence interval will be sufficient for generalization (Yazıcıoğlu & Erdoğan, 2004: 99). The study was conducted with 435 individuals aged 18 years and above who were able to read and write.

1.2. Data Collection Tools

In the study, "Personal Information Form", "Earthquake Fear Scale" and "Social and Emotional Loneliness Scale" were used to obtain data.

Personal Information Form; The questionnaire consists of 7 statements in total to determine the age, gender, marital status, educational status, whether the participant himself/herself or his/her relatives were trapped under the rubble in the earthquake, the presence of a deceased relative in the earthquake, and the loss of tangible assets such as home or workplace in the earthquake.

Earthquake Fear Scale; The scale adapted into Turkish by Satıcı, Okur, Deniz, Karaağaç, Yılmaz, Kütük, Satıcı and Kaya (2023) was used. Necessary permission was obtained to use the scale. The scale consists of one dimension and 7 items. The 5-point Likert-type scale has a scoring range of 1-5 between "Strongly disagree" and "Strongly agree". There is no reverse coding in the scale. The Cronbach's Alpha of the study was calculated as 0.89.

SELSA-S Social and Emotional Loneliness Scale; SELSA-S Social and Emotional Loneliness Scale adapted into Turkish by Akgül (2020) was used. The necessary permission to use the scale was obtained. The scale consists of 3 sub-dimensions and 15 items. The Likert-type scale has a scoring range of 1-7 between "Strongly disagree" and "Strongly agree". Six of the scale items were coded straight (1, 4, 7, 10, 13, 15) and nine (2, 3, 5, 6, 8, 9, 11, 12, 14) were coded in reverse. The lowest score to be obtained from the scale is 15 and the highest score is 105. The Cronbach's Alpha of the study utilized was calculated as 0.83.

1.3. Data Collection and Analysis

The necessary permissions to use the scales were obtained from the researchers of the scales and research permission was obtained from the ethics committee. Afterwards, the research was continued on a voluntary basis with web-based participation through Google form. The data obtained were analyzed through SPSS 26.0 program. Frequency and percentage calculations were applied to determine the demographic and descriptive information of the participating earthquake survivors. In order to determine whether there were significant differences between the descriptive and demographic variables of the participants and the data collected for the scales, standard deviation, total score

average, ANOVA and t-tests were performed in independent samples after determining that the data showed normal distribution. Correlation analysis was also conducted to determine the direction and level of the relationship between earthquake fears of earthquake survivors and their current social and emotional loneliness. In addition, simple linear regression analysis was performed to determine whether the fear of earthquake, which was found to be close to the maximum level in the participants, had an effect on their social and emotional loneliness.

2. RESULTS

In this section, we first present data on demographic and descriptive characteristics of earthquake victims (Table 1).

Table 1. *Descriptive Data on Demographic and Descriptive Characteristics of the Research Group*

Socio-Demographic Characteristics	Groups	Number (N)	Percentage (%)
Age	18-24 years old ¹	271	62.3
	25-29 years old ²	90	20.7
	30 years and over ³	74	17
Gender	Female ¹	291	66.9
	Male ²	144	33.1
Marital Status	Married ¹	82	18.9
	Single ²	353	81.1
Education	Primary School ¹	24	5.5
	Secondary School ²	27	6.2
	High School ³	83	19.1
	University ⁴	295	67.8
	Master's degree and above ⁵	6	1.4
Status of Being Trapped Under Debris in Himself or Relatives	Yes ¹	189	43.4
	No ²	246	56.6
Recent Loss of Life	Yes ¹	199	45.7
	No ²	236	54.3
Loss of home or job due to earthquake	Yes ¹	140	32.2
	No ²	295	67.8
TOPLAM		435	100.00

According to the information given in Table 1, 435 earthquake survivors participated in the study. Of these earthquake survivors, 62.3% were between the ages of 18-24, 20.7% were between the ages of 25-29, and 17% were in the age group of 30 years and above. 66.9% of the participants were female, and 33.1% were male. 81.1% of the participants were single, 18.9% were married, and 5.5% were primary school graduates, 6.2% were secondary school graduates, 19.1% were high school graduates, 67.8% were university graduates, and 1.4% had a master's degree or higher. While 43.4% of the earthquake survivors answered "yes", 56.6% answered "no". The rate of participants who lost their

relatives is 45.7%. The proportion of earthquake victims who lost their homes or jobs due to the earthquake was 32.2%.

The normality analysis results for the scale and its sub-dimensions utilized in the study are presented in Table 2.

Table 2. *Normality Test Analysis Data*

Scale and Subscales	Min-Max	Mean	Sd.	Skewness	Kurtosis
FEAR OF EARTHQUAKES	7-35	24.96	6.33	-0.667	0.119
SOCIAL and EMOTIONAL LONELINESS	15-104	49.54	16.15	0.097	0.007
Social Loneliness	5-35	15.43	6.96	0.307	-0.538
Emotional Loneliness	10-69	34.11	12.40	-0,062	-0.337
Familial Loneliness	5-35	12.97	7.37	0.749	-0.220
Romantic Solitude	5-35	21.14	8.77	-0.300	-0.901

Table 2 shows that the skewness and kurtosis values of the data collected from earthquake survivors vary between "-1 and +1". In this case, it is possible to say that the data exhibit a normal distribution. Therefore, it was decided to use parametric methods in the following tests (Kalaycı, 2017: 223; Tabachnick & Fidell, 2013). In addition, according to the table above, it is possible to say that the participants' fear of earthquakes is close to the maximum level and the fear that the same things will happen at any moment is still felt. The participants' social and emotional loneliness level scale and its sub-dimensions are generally at a moderate level. Only the familial loneliness sub-dimension is closer to the lower limit. These results are quite pleasing as they are close to the maximum value. Because with this bad event, people may have felt closer to their families and the members may have started to value each other more and gained strength from each other. In order to determine whether there is a statistically significant difference between the socio-demographic characteristics of the earthquake victims and the total mean scores of Earthquake Fear and Social and Emotional Loneliness and its sub-dimensions, t and ANOVA tests were performed in independent groups from parametric test methods and the results obtained are given below.

Table 3. *T Test and ANOVA Test Results between Socio-Demographic Characteristics of the Participants and Earthquake Fear Scale*

Socio-Demographic Characteristics	Groups	N	Mean.	Sd.	t/F value	p value
Age	18-24 years old ¹	271	24.94	6.29	0.035	0.965
	25-29 years old ²	90	24.89	6.26		
	30 years and over ³	74	25.14	6.65		
Gender	Female ¹	291	26.66	5.33	19.362	0.000* 1>2
	Male ²	144	21.53	6.81		
Marital Status	Married ¹	82	25.15	6.58	0.512	0.769
	Single ²	353	24.92	6.28		
Education	Primary School ¹	24	27.33	4.84	1.749	0.138
	Secondary School ²	27	24	6.18		
	High School ³	83	23.83	7.18		

	University ⁴	295	25.17	9.79		
	Master's degree and above ⁵	6	25.33	9.79		
Status of Being Trapped Under Debris in Himself or Relatives	Yes ¹	189	25.39	6.24	0.186	0.215
	No ²	246	24.63	6.40		
Recent Loss of Life	Yes ¹	199	25.58	6.12	1.717	0.062
	No ²	236	24.44	6.48		
Loss of home or job due to earthquake	Yes ¹	140	25.44	6.35	0.292	0.282
	No ²	295	24.74	6.33		

*p<0.05

According to Table 3, while significant differences were found between the earthquake fears of earthquake survivors and gender variables (p<0.05), no significant difference was found in the statements of age, marital status, educational status, being trapped under rubble and loss of life, and loss of home or job due to earthquake (p>0.05). The significant difference in the gender variable is caused by the fact that the total mean scores of female earthquake survivors are significantly higher than male earthquake survivors.

Table 4. T-Test and ANOVA Test Results Between Participants' Socio-Demographic Characteristics and Social and Emotional Loneliness Scale

Socio-Demographic Characteristics	Groups	N	Mean.	Sd.	t/F value	p value
Age	18-24 years old ¹	271	50.23	15.63	0.882	0.415
	25-29 years old ²	90	49.18	15.93		
	30 years and over ³	74	47.46	18.23		
Gender	Female ¹	291	50.42	16.05	0.411	0.108
	Male ²	144	47.77	16.27		
Marital Status	Married ¹	82	43.87	17.27	1.745	0.000* 2>1
	Single ²	353	50.86	15.61		
Education	Primary School ¹	24	41.92	14.83	3.054	0.017* 4>1 4>2
	Secondary School ²	27	43.11	17.19		
	High School ³	83	48.82	15.06		
	University ⁴	295	50.92	16.20		
	Master's degree and above ⁵	6	51.17	17.86		
Status of Being Trapped Under Debris in Himself or Relatives	Yes ¹	189	49.89	16.47	0.145	0.694
	No ²	246	49.27	15.94		
Recent Loss of Life	Yes ¹	199	50.80	16.56	0.129	0.136
	No ²	236	48.48	15.76		
Loss of home or job due to earthquake	Yes ¹	140	51.46	17.38	2.032	0.087
	No ²	295	48.63	15.49		

*p<0.05

According to Table 4, while significant differences were found between the social and emotional loneliness of the earthquake survivors and their marital status and educational status ($p < 0.05$), no significant difference was found in the statements of age, gender, being under the cave-in due to the earthquake, loss of life and loss of home or job ($p > 0.05$). The significant difference in the marital status variable was due to the fact that the mean total score was significantly higher in single participants. The significant difference in the educational status variable is due to the fact that the total mean scores of university graduates are significantly higher than those of primary and secondary school graduates.

Table 5. Correlation Analysis Findings between Fear of Earthquake and Social and Emotional Loneliness and its Sub-Dimensions

Scale and Subscales	1	2	3	4	5	6
1- FEAR OF EARTHQUAKES	1					
2- SOCIAL and EMOTIONAL LONELINESS	0.196**	1				
3- Emotional Loneliness	0.150**	0.692**	1			
4- Duygusal Yalnızlık	0.172**	0.914**	0.341**	1		
5- Familial Loneliness	0.167**	0.757**	0.480**	0.717**	1	
6- Romantic Solitude	0.103**	0.656**	0.079	0.811**	0.174**	1

** $p < 0.001$, * $p < 0.05$

As given in the table above, a correlation test was conducted between earthquake fears and social and emotional loneliness of the earthquake survivors who participated in the study. According to the test results, there is a positive and significant relationship between earthquake fear and social and emotional loneliness ($p < 0.001$, $r: 0.196$).

Table 6. The Effect of Earthquake Fear on Social and Emotional Loneliness

Variable	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	p	F	Model (p)
	B	Std. Error	β				
Constant	37.03	0.093		11.973	0.000*		
FEAR OF EARTHQUAKE S	0.501	0.120	0.196	4.170	0.000*	17.388	0.000*

R²: 0.039 R: 0.196 * $p < 0.001$ Regression Equation of the Model: $Y = 37.03 + (0.501X)$

According to Table 6, simple linear regression analysis was performed to determine the effect of fear of earthquake on social and emotional loneliness in relation to the objective of the study. Considering the model created as a result of this analysis ($F: 17.388$; $p < 0.001$) and the t statistic values indicating the significance of the regression coefficients ($t: 11.973$; $p < 0.001$), it was determined that the results obtained were statistically significant. While a statistically positive and significant ($R: 0.196$; $p < 0.001$) relationship was reached between the two variables studied, $R^2: 0.039$ was determined. Accordingly, fear of earthquake caused 3.9% of the social and emotional loneliness between social and

earthquake survivors. In other words, according to the regression test findings, it was determined that fear of earthquake had a positive and significant effect on social and emotional loneliness ($p < 0.001$).

3. DISCUSSION AND CONCLUSION

Stress is defined as the effort that people spend above their physical and mental capacity due to incompatible and inappropriate conditions in their social and physical environment (Cüceloğlu, 2019). It is often used in meanings such as grief, distress, and pain. Fear, on the other hand, is an emotion that occurs with the expectation of threat and danger. Negative changes in cognition and mood, such as stress and fear, are an extension of stress disorder. This can lead to reduced joy of life, reduced motivation to plan for the future, and even negative emotions such as anxiety, depression, fear and feelings of inadequacy (Seligowski, Lee, Bardeen, & Orcutt, 2015: 100).

Severe events such as earthquakes can lead to psychological problems and even increase behavioral tendencies such as suicide, violence and abuse. Moreover, these negative changes may not only affect the trauma survivor but also other people with whom they frequently interact. This can lead to a society that is stressed, wounded and where negative emotions are felt more intensely. Over time, stress and fear can even cause societies to become isolated and feel distant from others. One of the behavioral patterns seen in the region is that people want to be alone with the fear of loss and try to overcome the trauma they have experienced alone and do not want to establish emotional bonds with anyone in a society where many relatives have been lost, such as an earthquake (Cömertbay, 2024: 156).

In this study, it was aimed to determine whether the February 6 earthquakes, which have taken a traumatic place in our lives with the name of "Disaster of the Century", have pushed them into social and emotional loneliness due to the fear they still feel about what may happen again with the effect of aftershocks in the individuals who experienced the earthquake and were in the region. According to the frequency analysis to determine the demographic and descriptive characteristics, 66.9% of the participants were female and 81.1% of them were single. The majority of the participant earthquake survivors were university graduates (67.8%). While 43.4% of the research group were themselves or their relatives were buried under the earthquakes, 45.7% of them had casualties in their immediate surroundings. The rate of participants who lost their homes or workplaces due to earthquakes constituted 32.2% of the total participants.

A minimum score of 7 and a maximum score of 35 can be obtained from the "Earthquake Fear" scale. The average earthquake fear score of the participant earthquake survivors was found to be 24.96. It can be said that this average is closer to the upper limit and that the people of the region experience a high level of fear. In Guerra, Cumsille and Martínez, (2014: 206) and Abdelqader Abu shindi et al., (2023: 10), unlike this finding, it is seen that the earthquake fear levels of the participants were determined at a medium level. While a minimum score of 15 and a maximum score of 104 could be obtained from the "social and emotional loneliness scale", the mean loneliness score of the participants was determined as 49.54. In the scale, which has social, family and romantic sub-dimensions, the highest mean score is in the romantic loneliness sub-dimension. The average score of earthquake survivors in the sub-dimension, which can be scored minimum 5 and maximum 35 points, is 21.14. Considering that single participants were predominant in the study, this result can be explained by the fact that the person with whom one dates comes after the family due to the magnitude of the disaster.

According to the data obtained from the participants in the earthquake fear scale used in the study, it is seen that only the gender variable has a significant difference and this difference is caused by the higher mean fear scores of female participants. This situation can be explained by the fact that female participants are more naive and their natural structures are more fragile. In parallel with this finding in Abdelqader Abu shindi et al. (2023: 10) and Sarı, Taşdelen-Karçkay, and Tarcan (2023: 9), the

mean fear scores of female participants are significantly higher than male participants. In addition, there was no significant difference in the variables of age and exposure to trauma in the study, similar to our research result (Abdelqader Abu shindi et al., 2023: 10). Armaş (2006: 1233) found that fear of earthquake was significantly higher in women, older participants and people with middle education level. While the result in the gender variable is similar to this study, it differs in the age and education level variables.

In the study, while being under the collapse or deceased did not cause a significant difference, Prizmić-Larsen, Vujčić and Lipovčan (2023) found that the fear levels of those who experienced the earthquake and experienced any trauma were significantly higher than those who were not traumatized. In the study of Baçoğlu, Şalcioğlu and Livanou (2007: 210), it was determined that the fear levels of those who suffered physical damage in the earthquake were significantly higher than those who did not. In another study, a significant level of fear height caused by women was determined in the gender variable and the mean score of those who suffered physical damage in the earthquake was significantly higher than those who did not (Kung & Chen, 2012: 1543). Niaz, Hassan and Hassan (2007: 48) found that the fear levels of those who experienced loss of family members, loss of property, and being trapped under debris in the Pakistan earthquake were significantly higher than the others, which is another example of the fact that there are different results from our study in the literature.

In the social and emotional loneliness scale, another measurement unit used in the study, significant differences were found in marital status and educational status variables. In the marital status variable, it was found that the loneliness levels of single participants were significantly higher than married participants, and the loneliness levels of university graduates were significantly higher than primary and secondary school graduates. It is thought that the fact that single participants feel lonelier may be due to the lack of a partner and the feeling of incompleteness caused by the fact that they have not yet established or established their own families. It is thought that the significant difference in the education level variable may be due to the fact that university graduates could not allocate enough time for social and romantic relationships due to more education and the intensity of their course and exam programs.

Dahlberg and Mckee (2014: 513) found that the loneliness levels of male and single participants were significantly higher than those of female and married participants. In Holmén, Ericsson and Winblad (2000: 190) study, significant differences were found in age and gender variables. These differences were caused by older age and female participants. In Theeke (2009: 394) study, a significant difference was determined in the marital status variable due to the higher mean score of single participants, while no significant difference was determined in the age and gender variables. In Saltalu, Öztürk and Samur (2009: 1274) study, male participants reported that they felt lonely at a significantly higher level. Savikko, Routasalo, Tilvis, Strandberg and Pitkälä (2005: 231) found that older people were significantly more lonely than younger people and female participants were significantly more lonely than male participants. In Yasak's (2023: 10) study, while there was no significant difference in the gender variable, in the marital status variable, the loneliness levels of single people were significantly higher than married people.

It is seen that there is a positive and significant relationship between earthquake fear and social and emotional loneliness ($p < 0.001$, $r = 0.196$). In addition, according to the regression test findings, it was determined that earthquake fear had a positive and significant effect on social and emotional loneliness ($p < 0.001$, $R^2 = 0.039$). At this point, it is noteworthy that there is a low level of effect and relationship between these two negative emotions according to the participant responses. This can be explained by the characteristic features of Hatay people such as having the joy of living, finding something to be grateful for in every situation, and being people-friendly. The social and emotional bonds they have

established enable them to hold on to life and become stronger. In other words, it is thought that the main reason for their extraordinary resilience and motivation to live is the communication they establish with other people.

As a result of the literature review, no study directly investigating the effect and relationship between earthquake fear and social and emotional loneliness was found. In this sense, since the opportunity for discussion is limited, other studies in which fear and feelings of loneliness are associated are included. For example, Kızılkaya (2024: 377) and Çeliktürk Doruker and Demir Korkmaz (2024: 143) found that fear of Covid 19 increased loneliness. Although the factors of fear are different, considering that fear is a negative emotional state, it is seen that it is in a relationship with many other negative emotions. In the literature, there are many studies on earthquake that earthquake affects mental health badly and predicts many negative emotions and behaviors such as stress, depression, poor sleep quality, anxiety disorder, behavioral disorders (Kılıç, 2003: 11; Yorulmaz, Yastıbaş Kaçar and Çıvgın, 2024: 12; Zhou, Wu & An, 2016: 7).

Individuals encounter many positive or negative events throughout their lives and are affected by these events in various ways. If it is an earthquake, which has a high intensity and destructive power and causes the death of many people and the destruction of millions of houses, its impact is of course more traumatic than other events that are less effective. It is quite possible for human beings, who are social and emotional beings, to be affected by such an event in every material, spiritual and psychological sense. The fact that there are sequelae of the earthquake in the region, and even rain, extreme cold or warm weather, a reminding sound or image can cause deep fears in the people of the region by making them think that the same things will happen again, that they will wake up to a night that is not the morning. These fears can cause many negative mental conditions such as depression, anxiety and mood disorders. While planning the research, it was aimed to investigate whether this fear also causes the desire to be alone and behaviors that enable to be alone.

The fact that the study was conducted only in Hatay province is a limitation of the research. However, the selected region is a region where people who are grateful for every situation, rejoice in small things and generally intend to be happy live. For this reason, although there is a near maximum level of fear of earthquakes, people do not want to be alone too much and do not feel lonely. The fact that everyone, rich and poor, wealthy and poor, has been affected by the earthquake does not lead to discrimination or segregation, but rather to embrace and unity in the region. The people of the region, who already live in a peaceful atmosphere without any discrimination such as religion, language and race, maintain this attitude.

In the future, researchers who want to study this issue with related variables may be recommended to conduct their research in a mixed sample across the other 10 provinces affected by the earthquake and with larger samples. Other possible disasters such as tsunamis, flooding, erosion that may be related to the earthquake can also be taken into consideration and more mixed events can be studied. New information about earthquakes can be added to the literature by utilizing qualitative or mixed methods. Trainings on disasters should be increased and educational activities involving different audiences and levels should be organized. In addition, considering that negative emotions trigger other negative mental states, social activities in the region should be supported for a while, non-governmental organizations and volunteers should be supported. Individual and group psychiatric support should be provided to earthquake victims. Healthy playgrounds and professional support should be provided especially for child earthquake survivors, who are the adults of the future, in order to improve their psychology quickly. Continued state support is needed to erase the traces of the earthquake more quickly. In order to quickly create humane living conditions and protect rights, work must continue with maximum sensitivity.

<i>“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları:</i>	
Etik Kurul Belgesi:	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 06.06.2024 tarih ve 07 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Katkı Oranı Beyanı:	1. yazar: %50 – 2. yazar: %50
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Sorumlu Yazar:	Öğr. Gör. Dr. Ali Göde
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.	
<i>The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:</i>	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval was obtained with the decision of Hatay Mustafa Kemal University Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee dated 06.06.2024 and numbered 07.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Author Contributions:	1 st author: %50 – 2 st author: %50
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Corresponding Author:	Lect. Dr. Ali Göde
Double-Blind Peer Review:	External-independent
<i>This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.</i>	

REFERENCES

- Abdelqader Abu shindi, Y., Abdullah Al-Bahrani, M. & Ali Alkharusi, H. (2023). The Relationship Between Fear, Loneliness, And Depression Among University Students: A Structural Equation Model. *Frontiers in Psychology*, 0(7), 1-15.
- Akgül, H. (2020). Yetişkinler İçin Sosyal ve Duygusal Yalnızlık Ölçeği'nin (SELSA-S) Türk Kültürüne Uyarlaması: Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(21), 54-69.
- Armaş, I. (2006). Earthquake Risk Perception in Bucharest, Romania. *Risk Analysis*, 26(5), 1223-1234.
- Başoğlu, M., Şalcioğlu, E., & Livanou, M. (2007). A Randomized Controlled Study of Single-Session Behavioural Treatment of Earthquake-Related Post-Traumatic Stress Disorder Using an Earthquake Simulator. *Psychological Medicine*, 37(2), 203-213.
- Carlino, S., Somma, R. & Mayberry, G. C. (2008). Volcanic Risk Perception of Young People in the Urban Areas Of Vesuvius: Comparisons with Other Volcanic Areas and Implications for Emergency Management. *Journal of Volcanology and Geothermal Research*, 172(3-4), 229-243.
- Çeliktürk Doruker, N., & Demir Korkmaz, F. (2024). Sol Ventrikül Destek Cihazı Olan Hastaların COVID-19 Pandemisi Sırasında Yaşam Deneyimleri: Nitel Çalışma. *Journal of Ege University Nursing Faculty*, 40(1), 135-146.
- Cömertbay, E. (2024). *Kişisel Travmatik Yaşantı ve İkincil Travmatik Stres Belirtileri ile Varoluşsal Kaygı ve Ontolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkide Üstbilişsel İnançların Aracı Rolünün İncelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Doğuş Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Psikoloji Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Cüceloğlu, D. (2019). *İnsan Ve Davranışı Psikolojinin Temel Kavramları*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Dahlberg, L. & Mckee, K. J. (2014). Correlates of Social and Emotional Loneliness in Older People: Evidence from An English Community Study. *Aging & Mental Health*, 18(4), 504-514.
- De Vignemont, F. (2024). Fear Beyond Danger. *Mind & Language*, 0, 1-17.
- Diehl, K., Jansen, C., Ishchanova, K. & Hilger-Kolb, J. (2018). Loneliness at Universities: Determinants of Emotional and Social Loneliness among Students. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 2018, 15(9), 1-14.
- Guerra, C., Cumsille, P. & Martínez, M. L. (2014). Post-Traumatic Stress Symptoms in Adolescents Exposed to an Earthquake: Association With Self-Efficacy, Perceived Magnitude, and Fear. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 14(3), 202-207.
- Holmén, K., Ericsson, K. & Winblad, B. (2000). Social and Emotional Loneliness among Non-Demented and Demented Elderly People. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 31(3), 177-192.
- İmik, Ü. & Aydoğdu, C. (2023). 6 Şubat 2023 Depremlerinin Malatya İnönü Üniversitesi Müzik Bölümü Öğrencileri Üzerindeki Etkileri. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, 9(2), 230-238.
- Kalaycı, Ş. (2017). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Dinamik Akademi Yayınları.
- Kılıç, C. (2003). Deprem Sonrası Görülen Ruhsal Sorunların Saptanması ve Tedavisi İçin Geliştirilen Bir Projeye İlgili Deneyimler. *Kriz Dergisi*, 11(1), 5-12.
- Kızılkaya, S. (2024). Covid-19 Korkusunun Yalnızlığa Etkisi: Anksiyete Bozukluğunun Düzenleyici Rolü. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(89), 359-378.
- Kung, Y. W. & Chen, S. H. (2012). Perception of Earthquake Risk in Taiwan: Effects of Gender and Past Earthquake Experience. *Risk Analysis*, 32(9), 1535-1546.
- Mei, Y., Becker, B., Leppänen, P. H. T. & Lei, Y. (2024). Exploring The 'Black Box' of Anxiety: an ERP Study of Non-Consciously Triggered Fear Generalization. *Behaviour Research and Therapy*, 178, 1-10.
- Niaz, U., Hassan, S. & Hassan, M. (2007). Post-Traumatic Stress Disorder (PTSD), Depression, Fear and

- Avoidance in Destitute Women, Earthquake Survivors Of NWFP, Pakistan. *Journal of Pakistan Psychiatric Society*, 4(1), 44-49.
- Prizmić-Larsen, Z., Vujčić, M. T. & Lipovčan, L. K. (2023). Fear of COVID-19 and Fear of Earthquake: Multiple Distressing Events and Well-Being in Croatia. *Psychological Reports*.
- Rico-Urbe, L. A., Caballero, F. F., Martín-María, N., Cabello, M., Ayuso-Mateos, J. L. & Miret, M. (2018). Association of Loneliness with All-Cause Mortality: A Meta-Analysis. *PloS One*, 13(1), 1-21.
- Şahan, C. & Kaya, İ. (2021). Türkiye Afet Bilgi Bankası (TABB) ile EM-DAT Veri Tabanlarının Karşılaştırılarak Değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 4(3), 679–695.
- Saltalu, N., Öztürk, A. & Samur, E. (2009). A Study on Loneliness Level of Students in Faculty Of Vocational Education in Terms Of Some Variables. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 1(1), 1272–1277.
- Sarı, T., Taşdelen-Karçkay, A. & Tarcan, Ş. (2023). The Development of The Fear of Earthquake Scale: Validity and Reliability Study in Türkiye After The 2023 Earthquake. *BMC Psychology*, 11(1), 1–10.
- Satıcı, S., Okur, S., Deniz, M., Karaağaç, Z., Yılmaz, F., Kütük, H., Satıcı, B. & Kaya, Y. (2023). The Development And Initial Validation of The Earthquake Fear Scale: Its Links to Personality Traits, Psychological Distress, Harmony in Life, and Mental Wellbeing. *Stress and Health*, 0, 1–12.
- Savikko, N., Routasalo, P., Tilvis, R. S., Strandberg, T. E., & Pitkälä, K. H. (2005). Predictors and Subjective Causes of Loneliness in an Aged Population. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 41(3), 223–233.
- Seligowski, A. V., Lee, D. J., Bardeen, J. R. & Orcutt, H. K. (2015). Emotion Regulation and Posttraumatic Stress Symptoms: A Meta-Analysis. *Cognitive Behaviour Therapy*, 44(2), 87–102.
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (Sixth Ed.). Boston: Pearson.
- Theeke, L. (2009). Predictors of Loneliness in US Adults Over Age Sixty-Five. *Archives of Psychiatric Nursing*, 23(5), 387–396.
- Usta, G., Torpuş, K., Kanbay, Y. & Çınar Özbay, S. (2024). The Turkish Adaptation of The Fear of Earthquake Scale. *Natural Hazards*, 120(1), 463–476.
- Yasak, B. (2023). *Genç Yetişkinlerde Sosyal ve Duygusal Yalnızlık İle Sanal Kimlik Arasındaki İlişkide Öz Yeterliğin Aracı Rolü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Yazıcıoğlu, F. & Erdoğan, S. (2004). *SPSS Applied Scientific Research Methods*. Ankara: Detay Publishing.
- Yorulmaz, E., Kaçar, C. Y. & Çıvgın, U. (2024). Deprem Korkusu Ölçeği'nin Türkçe Uyarlaması ve Deprem Korkusu, Psikolojik Belirti ve Başa Çıkma Öz Yeterliliği İlişkisi. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 183-195.
- Zhou, X., Wu, X. & An, Y. (2016). Understanding The Relationship Between Trauma Exposure and Depression among Adolescents After Earthquake: The Roles of Fear and Resilience. *Frontiers in Psychology*, 7, 1-9.

The Intermediary Role of Innovation in the Effect of Market Orientation on Export Performance*

Lecturer Taha Seyhanoğulları

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0747-6792>

Malatya Turgut Ozal University, Kale Tourism and Hotel Management Vocational School, Marketing and Advertising Department, Malatya – TÜRKİYE

Prof. Dr. Kahraman Çatı

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7440-5436>

Inonu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Business Administration Department, Production Management and Marketing Department, Malatya – TÜRKİYE

Lecturer Meliha Elif Güven

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8304-2238>

Malatya Turgut Ozal University, Dogansehir Vahap Kucuk Vocational School, Foreign Trade Department, Malatya - TÜRKİYE

Article History

Submitted: 24.04.2024

Accepted: 27.09.2024

Published Online: 30.09.2024

Keywords

Market orientation
Export performance
Innovation
Competitiveness
Marketing

Research Article

* This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.76215>

Abstract

In today's world of intense competition, the increased mobility of capital, technology and workforce has made it necessary for businesses to enter to foreign markets. Export, one of the most common methods of operating in international markets, stands out as an important method in foreign entry strategies for businesses to increase their market shares. In this study, the concepts of market orientation, export performance and innovation are discussed together. The aim of the study is to determine the effect of market oriented and innovation on export performance. It has also been observed whether market orientation has an effect on market orientation.

The population of the research consists of 110 export companies operating in the province of Malatya which export their products abroad. The study was developed with a quantitative method and 203 surveys were evaluated. Mediation analysis was applied to the data collected within the purpose of the research using the spss26 process macro. In the research, the dimensions of market orientation, innovation and export performance variables were analyzed. The independent variable of the research market orientation consisted of two dimensions which are customer oriented and competitor oriented. The dependent variable of the research, export performance, and the mediator variable, innovation, were treated as a single dimension.

According to the findings; while it is seen that market orientation has a significant and positive effect on both innovation and export performance, it has been determined that innovation does not have a significant and positive effect on export performance. In the meantime, it has also been observed that innovation does not have a mediating role in the effect of market orientation on export performance.

Reference Information / Atıf Bilgisi

Şeyhanoğulları, T., Çatı, K. & Güven M. E. (2024). The Intermediary Role of Innovation in the Effect of Market Orientation on Export Performance. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 17(101), 451-470.

Pazar Yönlülüğün İhracat Performansına Etkisinde İnovasyonun Aracılık Rolü*

Öğr. Gör. Taha Şeyhanoğulları

Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Kale Turizm ve Otel İşletmeciliği Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, Malatya – TÜRKİYE

Prof. Dr. Kahraman Çati

İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Anabilim Dalı, Malatya – TÜRKİYE

Meliha Elif Güven

Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Doğanşehir Vahap Küçük Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü, Malatya – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 24.04.2024

Kabul: 27.09.2024

On-line Yayın: 30.09.2024

Anahtar Kelimeler

Pazar Yönlülük
İhracat Performansı
İnovasyon
Rekabetçilik
Pazarlama

Araştırma Makalesi

* Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.76215>

Öz

Yoğun rekabetin yaşandığı günümüz dünyasında sermaye, teknoloji ve işgücünün hareketliliğinin artması işletmelerin dış pazarlara açılmalarını zorunlu hale getirmiştir. Uluslararası pazarlarda faaliyet göstermenin en yaygın yöntemlerinden bir olan ihracat, işletmelerin pazar paylarını arttırmak için yurtdışına giriş stratejileri içerisinde önemli bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmada Pazar yönlülük, ihracat performansı ve inovasyon kavramları birlikte ele alınmıştır. Bu çalışmanın amacı, pazar yönlülüğün ihracat performansına etkisinde inovasyonun aracılık rolünü tespit etmektir. Ayrıca pazar yönlülüğün inovasyon ve ihracat performansı üzerinde etkisi olup olmadığı da gözlemlenmiştir.

Araştırmanın evrenini Malatya ilinde faaliyet gösteren ve ürünlerini yurt dışına ihraç eden 110 ihracat firması oluşturmaktadır. Çalışma nicel yöntemle geliştirilmiştir. Araştırma verilerini toplamak için anket tekniğinden faydalanılmış ve 203 anket değerlendirmeye alınmıştır. Araştırmanın amacı kapsamında toplanan veriler, spss26 process makro kullanılarak aracılık analizi uygulanmıştır. Araştırmada Pazar yönlülük, inovasyon ve ihracat performansı değişkenlerinin boyutları analiz edilmiştir. Araştırmanın bağımsız değişkeni Pazar yönlülük, müşteri odaklılık ve rakip odaklılık olmak üzere iki boyuttan oluşmuştur. Araştırmanın bağımlı değişkeni ihracat performansı ve aracı değişken inovasyon ise tek boyut olarak ele alınmıştır.

Bulgulara göre; pazar yönlülüğün inovasyon ve ihracat performansı üzerinde anlamlı ve olumlu etkisi olduğu görülürken, inovasyonun ihracat performansı üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, pazar yönlülüğün ihracat performansına etkisinde inovasyonun aracılık rolü olmadığı da gözlemlenmiştir.

INTRODUCTION

Nowadays, business organizations operate in a competitive environment characterized by the rapid development of information and communication technologies as a result of globalization (Yeşil, 2010: 22). Businesses compete not only with domestic rivals in their own markets, but also with foreign rivals abroad (Aydoğan, 2012:1). In addition to the motivation of firms to make more profit or grow, it has become necessary for businesses to turn to internationalization and foreign trade in order to survive and maintain their existence (Akben, 2014: 17). To adapt to the global environment, business organizations need to adjust their resources, structures, and strategies (Öztürk, 2014; Halilovic, 2017). In this context, the marketing capabilities of firm are of great importance in obtaining and maintaining competitive advantage (Diamantopoulos et al., 2000; Murray et al., 2007; Murray et al., 2011).

The ability of businesses to remain competitive and be receptive to change and innovation is crucial in today's world of increased competition and ever-changing environmental conditions (Varinli, 2006: 4). The main way to gain competitive advantage is to process the information correctly to spread it effectively throughout the enterprise and to give the most appropriate reaction to this information (Aydoğan, 2012:13). In addition, business organizations need to constantly review and improve both their environment and themselves in order to achieve permanent advantages, not temporary successes (Durukan and Hamşioğlu, 2015:1). In this context, although it is known that many factors are effective in achieving this goal, it will be important to determine the organizational culture of the firm as market-oriented and to constantly create superior values for customers by applying market research (Naktiyok, 2003: 96).

The term "*market orientation*", one of the modern marketing elements which emerged with the development of modern marketing mentality in the 1990s, plays a key role for business organizations in order to survive in the competition (Çatı and Işkın, 2008: 77). Many definitions have been made for market orientation in the literature. While Ertokatlı defines market orientation as "monitoring, analyzing and reacting" (Ertokatlı, 2007: 12), Kohli and Jaworski (1990) stated it more simply as "an application of the concept of marketing" (Oudan, 2006: 27; Şimşek, 2019) and Eren (2003) stated it as an element of the marketing concept. Narver and Slater (1990) brought another perspective to the term of market (or marketing) orientation in their study, defining it as 'the organizational culture that most effectively and efficiently creates the necessary behaviors for the creation of superior value for buyers and, thus, continuous superior performance for the business' (Narver and Slater 1990, 21; Sousa et al., 2008).

Market orientated involves collecting information on the requirements of the customer, both present and future, determining and implementing market responses by effectively sharing this information among departments (Kohli and Jaworski, 1990; Durukan and Hamşioğlu, 2015). Ural et al. (2002) express the concept of market orientation as creating value for the customer and providing competitive advantage. In this perspective, market orientation might be defined as ensuring customer satisfaction (Şimşek, 2019). Therefore, businesses organizations need to see market orientation as a unique resource (Matsuno and Mentzer, 2000).

In the studies carried out on market orientation (Narver and Slater, 1990; Naktiyok, 2003; Kara et al., 2005; Karahan and Özçiftçi, 2008; Hou, 2008; Suliyanto and Rahab, 2012; Oflazoğlu and Koçak, 2012) suggest that there is a positive relationship between market orientation and firm performance. However, some researchers (Jaworski and Kohli, 1993; Han, et al., 1998) claim that there is only a tenuous link between market orientation and organizational performance, depending on factors such as environmental conditions, innovativeness, competitive environment, and technological advancements (Erdem, et al., 2013:75). The findings of Souza et al.'s (2008) study show a favorable relationship between the company's export success and both market orientation and export market orientation.

Export performance is a measure of an organization's success in market. (Kahveci, 2012). In a study conducted by Cavusgil and Zou (1994) found out that the variables that determine export performance are; the export marketing strategy of the enterprise, business characteristics, product characteristics, sector characteristics and export market characteristics (Cavusgil and Zou, 1994, Durukan and Hamşioğlu 2015).

In dynamic market conditions, market orientation—a crucial strategic strategy that boosts a

company's competitive advantage—needs to be reinforced by other approaches in addition to its own (Şimşek, 2019). Based on this, innovation has emerged as a critical business strategy (Şimşek, 2019: 107-128). Innovation is “the first successful application of a product or value creation process” (Cumming, 1998:22). To put it another way, innovation is “the process of transforming an idea into a salable, new or improved product or the invention stage to the concretization of an idea” (Yorgancılar, 2012, Eskiler, 2009:33).

There are many academic studies examining market orientation-innovation-performance chain relationship. Cheng Krumwiede (2010) indicated how market orientation affects innovation and thus the firm's market and financial performance while Kılıç studied the effects of businesses on market orientation, innovation, new product and business performance. In his 1998 study, Han analysed how market orientation affected performance and innovation. Studies in the literature show innovation affects export performance (Şimşek, 2019: 109).

Research & Development and innovation activities are important elements to achieve a successful export performance and competitive advantage, and to ensure efficiency in order to survive in the world where global competitive conditions are valid (Ayar and Erdil, 2018).

To sum up, the concept of innovation affects export performance positively in many studies. Several studies in the literature also show that market orientation has a beneficial effect on export performance. Therefore the concept of innovation, which is considered as one of the important factors affecting export performance, will be discussed with the concept of market orientation in this study. The concept of innovation's intermediary role in the impact of market orientation on export performance has also been examined.

1. Hypothesis Development

The current business climate has made it more crucial to understand the factors that influence export success, given the continual growth in global commerce and the advent of global rivalry (Sousa et al., 2008: 344). In this context, many researchers such as *Madsen, Aaby and Slater, Zou and Stan, Cadogan, Katsikeas* have conducted many studies on export performance. Export performance has become a subject of close interest to business managers (Aydoğan, 2012:71), as it is linked to competitiveness in international markets with the rapid globalization process (Diamantopoulos and Kakkos, 2007:1). Export performance can be defined in the most general terms as “the results of the company's export behavior specific to the company and environmental circumstances” (Diamantopoulos and Kakkos, 2007:1). Shoham's definition of sales-oriented export performance is “the mixed results of the firm's international sales” (Shoham, 1998: 61; Aydoğan, 2012:71).

Enterprise survival and performance are significantly impacted by the growing application dimension of market orientated in the context of exports in developing economies (Durukan and Hamşioğlu, 2015). In addition, R&D and innovation activities are crucial for achieving a successful export performance, competitive advantage and efficiency (Ayar and Erdil, 2018). Exporting companies have to innovate more in order to keep up with the change, maintain their profitability and competitiveness (Çetin and Gedik, 2017).

1.1. The Relationship between Market Oriented and Export Performance

Once the literature on market orientation is examined, it can be mentioned that there are two complementary views: managerial (Kohli and Jaworski, 1990) and cultural (Narver and Slater, 1990: 21). In the literature market orientation's relationships with; competitive advantage (Day, 1994; Hunt and Morgan, 1995; Akimova, 2000), business performance (Kohli et al., 1993), export performance (Javorski and Kohli, 1993; Cadogan et al., 1999; Rose and Shoham, 2002; Kahveci, 2012), export market orientation (Akyol and Akehurst, 2003), innovation (Bulut et al., 2009: 529; Jimenez-Zargo et al., 2011: 348; Oflazoğlu and Koçak, 2012: 131) are examined.

There are studies on the factors such as market orientation, innovation, innovation orientation, marketing capabilities, R&D activities, and competitive advantage those affect export performance (Cadogan

et al. 2001). In Rose and Shoham's (2002) research, market orientation and change in sales, profitability and change in profitability were determined as variables affecting export performance (Rose and Shoham, 2002) were determined. Korkmaz et al., (2009) found out that innovation provides competitive advantage to businesses (Ayar and Erdil, 2018). When the research of Sürer and Mutlu (2012: 42) is examined, it is stated that exporting companies' being more market-oriented will improve their marketing capabilities, and that developing marketing capabilities will positively affect export performance. The relationship between market orientation, innovation, and performance chain was investigated in Han's 1998 study. It was discovered that innovation had a positive but insignificant impact on performance and determined that market orientation alleged innovation. Therefore it has an impact on performance. Jimenez-Zarco et al. (2011: 348) and Bulut et al. (2009: 529) found out in their research positive relationships between market orientation, innovation and business performance in companies.

Based on the findings from the literature, the following hypothesis was formed.

H1: Market orientation has a significant positive effect on export performance.

1.2 Relationship between Innovation and Export Performance

Innovation, which is an important process for businesses to continue their activities, provide competitive advantage and create value from ideas, is derived from the Latin word 'innovare' (Tidd and Bessant, 2014). Innovation defined by many researchers in different ways; "It is synthesizing a need in the market and producing a product that responds to that need" (Moore and Tushman, 1982). It is seen that innovation is related with terms such as competitive advantage in the literature (Angelmar, 1990; Lengnick-Hall, 1992; De Mello, et al. 2008; Hana, 2013; Reguia, 2014; Anning-Dorson, 2018; Distanont and Khongmalai, 2018; Efrata, et al., 2019; Musiello-Neto, 2021), business performance (Yavuz, 2010; Erdem and Gül, 2013), export performance (Çetin and Gedik 2017; Ayar and Erdil, 2018) and market orientation (Erdem Gül, 2013; Şimşek, 2019).

Innovation and export performance are issues that manufacturing companies focus and place more and more emphasis on (Çetin and Gedik, 2017). Although there are different approaches in the definition of innovation, when viewed from the perspective of the company, the basis of all definitions is "innovations that bring commercial success to companies" (Turanlı and Sarıdoğan, 2010: 14-15). In studies examining the correlation between innovation and export success found out that the level of innovation affects the export performance (*sales ratio*) of enterprises positively and there is a significant relationship between them (Wakelin, 1998; Guan and Ma, 2003; Golovko and Valentini, 2011; Sarıçay, 2012; Şahbaz and Çakmak, 2013; Yıldırım and Erul, 2013; Çetin and Gedik, 2017; Ayar and Erdil 2018).

The impact of innovation on export behavior has been demonstrated by the differences in export behaviors of businesses engaged in innovation versus those that do not. Based on these findings, it has been determined that as businesses innovate more, the likelihood that they will enter export markets increases as well (Wakelin, 1998; Ayar and Erdil, 2018). The beneficial impact of innovation activities on the growth rates of enterprises is greater if the firm exports (Golovko and Valentini, 2011). In this context, it seems that there is a mutual dependency relationship between the increase in innovation capacity and the growth of exports (Guan and Ma, 2003: 744).

Based on the findings obtained from the literature, the following is how the research's second hypothesis was developed;

H2: Innovation has a significant positive effect on export performance.

1.3 Relationship between Market Orientation and Innovation

Innovation is very important in terms of the long-term performance of enterprises, since innovation is a powerful weapon in achieving competitive advantage (Zerenler et al., 2006) and market orientated is linked to the ability to innovate (Oflazoğlu and Koçak, 2012). Firms must be able to offer new products and services continuously to meet the ever-changing customer needs (Marangoz et al., 2007). The ability of an enterprise to achieve these goals depends on the innovation capacity of that enterprise (Erdil et al., 2013). In the studies explaining that market orientated influences innovation, it has been found that market oriented

facilitates innovation and thus has an impact on performance (Han, 1998); market oriented impacts a firm's service innovation and thus the firm's market and financial performance (Cheng Krumwiede, 2010); there is a link between market oriented and innovation in enterprises where technology, information management and executives support, are the most effective factors in new product advancement (Cengiz et al, 2005: 135).

Based on the findings obtained from the literature, the third and fourth hypotheses of the research were formed as follows;

H3: Market orientation has a significant positive effect on innovation.

H4: Innovation has a mediating role in the effect of market orientation on export performance.

In this research it will be tried to determine whether innovation has a mediating effect on the effect of market orientation on export performance. In this context, the interactions of the variables will be tested on exporting companies in Malatya.

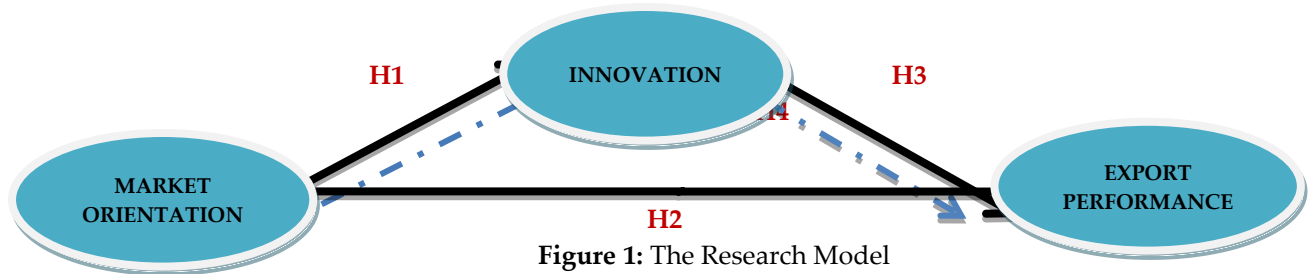
2. Methodology of Research

The questionnaire technique was used to collect data in this research. The universe of the study consists of 203 senior employees of 110 exporting companies in Malatya Organized Industrial Zone. In the first section of the survey, the demographic characteristics of the employees and their business characteristics are included. In the second part of the survey, questions about the export, innovation and market orientation areas of their businesses were asked to the employees.

Frequency analysis, factor analysis and mediation tests were applied on the data transferred to the SPSS 26 package program. PROCESS v4.2 plugin was used to test mediation.

2.1. Purpose and Model of the Research

In the study, it will be important to reveal whether innovation (M mediator variable) has a mediating effect on the effect of market orientation behaviors (X independent variable) on export performance (Y dependent variable) of exporting firms. Therefore, the aim of the research is; The mediating role of innovation (M) in the effect of independent variable market orientation (X) and dependent variable on export performance (Y). The model of the research is schematized as in Figure 1.

- H1:** Market orientation (X) has a significant positive effect on innovation (M)
- H2:** Innovation (M) has a significant positive effect on export performance (Y).
- H3:** Market orientation (X) has a significant positive effect on export performance (Y).
- H4:** Innovation (M) has a mediating role in the effect of market orientation (X) on export performance (Y).

The causal steps approach and Bootstrap technique suggested by Baron and Kenny can be used while analyzing mediation effects. However, in recent years, it has been observed that a significant portion of the research published in high-impact journals uses the assumptions of the contemporary method (Ergin et al., 2024). It is inadequate in testing complex mediation models, it contains errors in analysis processes/results, the conditions on which it is based for the mediation effect to exist (for

example, the assumption that X affects Y) are not based on a solid foundation, the Sobel test used in testing the indirect effect is not a reliable test, and finally, the fact that the concepts of full mediation and partial mediation are statistically controversial undermines the validity of the Baron and Kenny method. The increasingly accepted approach in social science research is thought to be the contemporary approach based on the bootstrap technique and providing more valid and reliable results (Gürbüz, 2021).

Considering the criticisms brought to the Baron and Kenny method and the advantages of the contemporary approach, it seems like a more reasonable approach to follow the steps below in order to prove the mediation or indirect effect statistically:

1. The effect of X on Y is tested (path c), path c would ideally be expected to be significant. However, the insignificance of the c pathway does not mean that there is no mediation effect.

2. The effect of X on M is tested (path a), path a would ideally be expected to have meaning. However, the insignificance of the a pathway does not mean that there is no mediation effect.

3. The effect of M on Y is tested (path b), path b is ideally expected to be significant. However, the insignificance of pathway b does not mean that there is no mediation effect.

4. The indirect effect of X via M on the variable Y (a.b) should be tested with the bootstrap technique, which gives more valid results than the Sobel test. To discuss mediation or indirect effect, bootstrap test findings of indirect effect should be significant (95%), confidence intervals should not contain a value of 0 (zero) (Gürbüz, 2021).

2.2. Population and Sample of Research

Within the scope of the research, data were gathered through face-to-face and online interviews with senior executives from exporting companies in Malatya Organized Industrial Zone between the dates of 2.1.2023-20.1.2023. The entire universe was included in the study in data collection. The number of active exporters in Malatya Organized Industrial Zone in 2022-2023 is 110. Three senior executives from each firm constitute the universe of the research. Therefore, the number of universes consists of 330 decision makers. A total of 203 managers from 330 senior management of the companies in question were included in the research. In order for the research to give healthy results, the participation of 203 managers is sufficient for the research to give reliable results.

2.3. Data Collection Methods

Survey or survey type research designs are generally used in Social Sciences research (Gürbüz and Şahin, 2016; Oskaloğlu and Çatı, 2022). In this study, data were collected by using the questionnaire technique. The questionnaire form created for use in the study is divided into two sections. The first part includes 8 questions about the demographic characteristics and business characteristics of the participants. The second part consists of 10 questions about export performance (Ayar and Erdil, 2018), 14 questions about market orientation (Erdem and Gül, 2013) and 8 questions about innovation (Ayar and Erdil, 2018). A 5-point Likert scale was used in all of the scales in the second part. Values in the scale; (1) Strongly disagree, (2) Disagree, (3) Undecided, (4) Agree, and (5) Strongly agree.

2.4. Data Analysis and Findings

Within the scope of the research, first face-to-face data was collected from 30 participants and the understandability of the questions was tested. According to the data obtained as a result of the pre-test, the questions were finalized and made ready for study. In this context, data was collected from 203 participants through an online and face-to-face survey between 2.1.2023 and 20.1.2023. Frequency analysis, factor analysis and mediation tests were applied on the data transferred to the SPSS 26 package program.

Table 1 summarizes the findings of the frequency analysis describing the demographic features of the participants.

Demographic Variables		Frequency	Percentage	Demographic Variables		Frequency	Percentage
Gender	Female	75	36,9	R&D department	Yes	120	59,1
	Male	128	63,1		No	83	40,9
	Total	203	100		Total	203	100
Educational	Doctorate	3	1,5	Age	18-26	40	19,7
	Master degree	33	16,3		27-42	87	42,9
	Bachelor degree	97	47,8		43-49	53	26,1
	Associate degree	24	11,8		50-57	20	9,9
	High school	42	20,7		58 & over	3	1,5
	Primary education	4	2,0		Total	203	100
	Total	203	100				
Number of	1-9	58	28,6	Years of operate	1-5	36	17,7
	10-49	92	45,3		6-10	54	26,6
	50-149	42	20,7		11-15	45	22,2
	150-249	8	3,9		16-20	31	15,3
	250 ve üzeri	3	1,5		21 & over	37	18,2
	Total	203	100		Total	203	100
Number of	1-3	82	40,4	Number of years of export	1-3	42	20,7
	4-7	58	28,6		4-7	55	27,1
	8-11	23	11,3		8-11	36	17,7
	12-15	13	6,4		12-15	19	9,4
	16 & over	27	13,3		16 & over	51	25,1
	Total	203	100		Total	203	100

Table 1: Demographic Characteristics and Business Characteristics of the Research Participants

36.9% of the participants are women and 63.1% are men as shown in Table 1. 19.7% of the participants are between the ages of 18-26, 42.9% are between the ages of 27-42, 26.1% are between the ages of 43-49 and 9.9% are between the ages of 50-57 and 1.5% are between the ages of 50-57 are 58 years of age and over. 2% of the participants had a primary education, 20.7% had a high school education, 11.8% had an associate degree, 47.8% had a bachelor's degree, 16.3% had a master's degree and 1.5% had a doctorate degree. Additionally, 59.1% of the participants have an R&D department in their businesses, while 40.9% do not have one. In terms of the number of countries in which they operate, it has been observed that businesses carry out their export activities mostly in 1-3 countries, with 40.4%. It has been determined that the answers to the question about how many years it has been exporting are 1-3 and 16 and above.

2.5. Factor Analysis

Factor analysis is a multivariate analysis method that can decrease a large number of variables to a small number of variables based on the relationships between each other. In measurements involving a large number of variables, factor analysis is used to determine the structure and dimensions of the underlying latent variable (İslamoğlu and Alınacı, 2016). The KMO and Bartlett's tests are used to determine whether variables are suitable for factor analysis. Factor analysis is applied if the KMO coefficient is greater than 0.5. Using the correlation matrix for the data, Bartlett's test of sphericity determines if there is a general link between the variables included in the analysis. If the test result is

less than 0.05, it is interpreted that there are relationships between the variables suitable for factor analysis.

The KMO and Bartlett's tests on the Export Performance scale yielded a KMO score of 0.925 and a Bartlett's value of 0.000. These results show that the sample value of the research is appropriate for factor analysis. Cronbach's alpha value of the scale is 0.938. Factor loadings, eigenvalues, explained variance and mean values of the participants' expressions regarding awareness of responsibility are given in Table 2.

EXPORT PERFORMANCE	Factor Loading	Eigen Value	Explained Variance	Average
6. The competitiveness of our products in exports has been above the industry average for the past three years.	0,836	6,422	64,219	3,0896
7. All our new sales initiatives in our export markets for the past three years have been above the industry average.	0,832			
8. For the past three years, our export sales results have been higher than the industry average.	0,825			
9. Compared to our competitors in exports, our sales profitability has been above the industry average for the past three years.	0,824			
2. Our export sales profitability has been above the industry average for the last three years.	0,811			
5. Our company's success in entering export markets for the last three years has been above the industry average.	0,798			
1. Our export figures for the last three years are above the industry average.	0,787			
3. Our export growth rate for the last three years has been above the industry average.	0,785			
4. Our market shares in exports have been above the industry average for the last three years.	0,764			
10. For the last three years, our rate of entering new markets in exports compared to our competitors is above the industry average.	0,747			
KMO and Bartlett's Test				
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.				0,925
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square		1458,266	
	df		45	
	Sig.		0,000	
SCALE RELIABILITY	Cronbach's Alpha		0,938	
Variables with a loading rate below 40% were excluded from evaluation.				

Table 2: Export Performance Factor Analysis

As a result of factor analysis, factors with eigenvalues greater than 1 according to Kaiser Normalization were taken into consideration. It was found that the scale related to export performance consists of a single factor. The total variance percentage of the research is 64,219. Since this ratio is greater than 0.50, the analysis is statistically valid.

After KMO and Bartlett's tests performed on the innovation scale, the KMO value was 0.913 and the Bartlett's value was 0.000. These results show that the sample value of the research is appropriate for factor analysis. The scale's Cronbach's alpha value is 0.912. Factor loadings, eigenvalues, explained

variance and mean values of innovation expressions are given in Table 3.

INNOVATION	Factor Loading	Eigen Value	Explained Variance	Average
3. Our company brings new ideas to life.	,841	4,992	62,394	3,7205
4. Our company is very creative in finding new methods.	,815			
8. In our company, innovation is irresistible.	,803			
6. In our company, we are constantly looking for new ways to do things better.	,797			
2. Our company often tries new ideas.	,792			
5. In our company, sufficient expenses are made to develop new products/services.	,783			
7. In our company, innovation is not considered too risky.	,747			
1. Our company attaches great importance to new product/service development.	,737			
KMO and Bartlett's Test				
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.				0,913
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square			932,711
	df			28
	Sig.			0,000
SCALE RELIABILITY	Cronbach's Alpha			0,912
Variables with a loading rate below 40% were excluded from evaluation.				

Table 3: Innovation Factor Analysis

As a consequence of factor analysis, factors with eigenvalues greater than 1 according to Kaiser Normalization were taken into consideration. The study revealed that the innovation-related scale consisted of a single factor. The total variance percentage of the research is 62,394. Since this ratio is greater than 0.50, the analysis is statistically valid.

The KMO and Bartlett's tests on the market orientation scale yielded a KMO score of 0.917 and a Bartlett's value of 0.000. These results show that the sample value of the research is suitable for factor analysis. The scale's Cronbach's alpha value is 0.899 in the "customer orientation" dimension and 0.867 in the "competitor orientation" dimension. Factor loadings, eigenvalues, explained variance and mean values of the participants' market oriented statements are given in Table 4.

Market Oriented	Factor Loading	Eigen Value	Explained Variance	Average
Customer Oriented		7,073	54,408	3,7608
3. Our company constantly measures customer satisfaction.	0,856			
4. Our company constantly works on to create customer value.	0,812			
6. Our company strives to fulfill its goal of customer satisfaction.	0,791			
5. Our company strives to ensure customer	0,771			

loyalty.				
2. Our company constantly gathers information to understand customer needs.	0,745			
1. Our company tries to provide the best after-sales service.	0,579			
7. In our company, resources are shared between units.	0,571			
Competitor Oriented		1,187	9,127	3,6762
3. In our company, top managers constantly discuss competitors' strategies..	0,825			
2. Our sales staff share information about competitors with our company.	0,825			
4. Our company focuses on opportunities for competitive advantage.	0,718			
1. In our company, competitors' actions are responded promptly.	0,627			
5. Our company has integrity in its strategies.	0,626			
6. In our company, information is shared between units/departments.	0,556			
KMO and Bartlett's Test				
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		0,917		
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	1577,177		
	df	78		
	Sig.	0,000		
SCALE RELIABILITY	Cronbach's Alpha	Customer Oriented	0,899	
		Competitor Oriented	0,867	
Variables with a loading rate below 40% were excluded from evaluation. As a result of the factor analysis, the question "All units in our firm contribute to creating customer value" was excluded from the analysis because it had an overlapping value.				

Table 4: Market Orientation Factor Analysis

As a result of factor analysis, factors with eigenvalues greater than 1 according to Kaiser Normalization were taken into consideration. As a result of the analysis, it was determined that market orientation consists of two factors. The total variance percentage of the research was 63.535, and since this ratio was greater than 0.50, it was concluded that the analysis was statistically valid.

2.6. Mediation Effect Analysis

Researchers use mediation effect analysis to try to answer the question, "How?" The mediating effect variable (M), helps to clarify the impact of the independent variable (X) on the dependent variable (Y). Parallel mediation analysis tries to explain whether the independent variable (X) impacts the dependent variable (Y) directly or indirectly through two or more mediating factors (M1, M2, ... Mk) (Bozkurt, 2021).

Regression analysis based on the bootstrap method was applied to determine whether innovation (M1) has a mediating role in the effect of participants' market orientation perceptions (X) on export performance (Y). It is claimed that this method produces more trustworthy findings than the

classic methods of Baron and Kenny (1986) and the Sobel test. Analyzes were carried out using Process Macro developed by Hayes. PROCESS Model 4 was used in the analysis with Bootstrap technique, 5000 resamples and 95% confidence interval options. In mediation effect analyzes performed using the bootstrap technique, the values in the 95% confidence interval obtained as a result of the analysis should not include the zero value in order to support the research hypothesis (Gürbüz, 2021).

	<i>coeff</i>	<i>p</i>	<i>LLCI</i>	<i>ULCI</i>			Effect	BootSE	BootLLCI	BootULCI	
a path	0,5945	0,0000	0,5005	0,6885	H1 _a Accepted	a1b total direct effect	0,0576	0,0640	-0,0605	0,1918	H4 _a Rejected
b path	0,0969	0,2836	-0,0808	0,2745	H2 Rejected						
c path	0,2953	0,0003	0,1354	0,4552	H3 _a Accepted						
	<i>effect</i>	<i>p</i>	<i>LLCI</i>	<i>ULCI</i>							
c1: total effect	0,3529	0,0000	0,2328	0,4729	Significant						
c1: direct effect	0,2953	0,0003	0,1354	0,4552	Significant	Bootstrap sampling number is 5000 and confidence level is 95%					

Table 5: Mediation Analysis of Innovation on the Effect of the "customer orientation" dimension of Market Orientation on Export Performance

According to the results obtained from the analysis made with PROCESS Model 4 in Table 5, it is seen that customer orientation (X1) has a significant and positive effect on innovation (M) (p: .0000; Confidence interval = 0.5005- 0.6885) (path a1) "H1a: Customer orientation (X1) has a positive significant effect on innovation (M). (a1 path)" hypothesis was accepted. It is seen that customer orientation (X1) has a significant and positive effect on export performance (Y) (p: .0000; Confidence interval = 0.1354- 0.4552) (path c1) "H3a: Customer orientation (X1) has a positive effect on export performance It has a significant positive effect on (Y). (c1 path)" hypothesis was accepted. It appears that innovation (M) does not have a significant effect on export performance (Y) (p: 0.2836; Confidence interval = -0.0808- 0.2745) (path b). "H2a: Innovation (M) has a significant impact on export performance (Y) (path b)." The hypothesis was rejected. It was observed that innovation (M) did not have a

mediating role in the effect of customer orientation (X1) on export performance (Y) (p: .0000; Confidence interval = -0.0605- 0.1705) (path a1b). "H4a: Innovation (M) has a mediating role in the effect of market orientation 1 (X1) on export performance (Y) (pathway a1.b)" hypothesis was rejected.

	<i>coeff</i>	<i>p</i>	<i>LLCI</i>	<i>ULCI</i>			Effect	BootSE	BootLLCI	BootULCI	
a2 path	0,6614	0,0000	0,5591	0,7638	H1b Accepted	aib total indirect effect	0,0348	0,0673	-0,0953	0,1705	H4b Rejected
b path	0,0527	0,5580	-0,1243	0,2296	H2 Rejected						
c2 path	0,3862	0,0000	0,2111	0,5613	H3b Accepted						
	<i>effect</i>	<i>p</i>	<i>LLCI</i>	<i>ULCI</i>							
c2: total effect	0,4211	0,0000	0,2911	0,5511	Significant						
c2: direct effect	0,3862	0,0000	0,2111	0,5613	Significant	Bootstrap sampling number is 5000 and confidence level is 95%					

Table 6: Mediation Analysis of Innovation on the Effect of the "competitor orientation" dimension of Market Orientation on Export Performance

According to the results obtained from the analysis made with PROCESS Model 4 in Table 6, it is seen that competitor orientation (X2) has a significant and positive effect on innovation (M) (p: .0000; Confidence interval = 0.5591- 0.7638). (a2 path). The hypothesis "H1b: Market orientation (X2) has a significant effect on innovation (Y) (pathway a2)" was accepted. It is seen that competitor orientation (X2) has a significant effect on export performance (Y) (p: .0000; Confidence interval = 0.2111- 0.5613) (path c2) "H3b: Market orientation 2 (X2) has a significant effect on export has a positive significant effect on performance (Y) (pathway c2)." The hypothesis was accepted. It is seen that innovation (M) does not have a significant effect on export performance (Y) (p: 0.5580; Confidence interval = -0.1243- 0.2296) (path b). "H2: Innovation (M) has a positive significant effect on export performance (Y) (path b)." The hypothesis was rejected. It is seen that innovation (M) does not have a mediating role in the effect of competitor orientation (X2) on export performance (Y) (p: .0000; Confidence interval = -0.0953- 0.1705) (path a2b). "H4b: Innovation (M) has a mediating role in the effect of competitor orientation (X2) on export performance (Y) (pathway a2.b)" hypothesis was rejected.

CONCLUSION

It is getting harder for businesses to reach their growth targets by operating in local markets (Ayar and Erdil, 2018). For businesses organizations that want to achieve their growth targets, export is considered as an option on the way to internationalization. Exporting is accepted as the most common form of opening to international markets for companies that want to take advantage of global market opportunities, due to the limited resource requirement and low risk involved (Yücel, 2019).

Businesses organizations that want to benefit from the advantages of foreign markets choose the export route by relying on their competitive power and try to increase the development and profitability of their businesses in this way (Kahveci, 2012). As innovation increases productivity and profitability within the company, it enables the company to enter new markets and compete in the markets it enters (Elçi, 2006).

Many businesses organizations accept that innovation is the most important force in competition in today's global competitive environment (Demirci et al., 2013; Guven and Demirtaş, 2023). Due to the fact that foreign markets are more complicated than domestic markets, it has become vital to acquire and use market information effectively. Gathering the necessary information from the market and developing the appropriate response is expressed as market orientation. According to the market orientation theory; export activities involve more risk than local market activities; market orientation emerges as the most important mechanism that reduces these risks (Aydoğan, 2012).

Market orientation and innovation perspectives of employees in the study were targeted at the effect on export performance and examining the relationships between these elements from the perspective of exporting companies. Following the data's analysis, several findings were obtained. As a result of the analysis, H1a: "Customer orientation" (X1), one of the market orientation dimensions, has a significant effect on innovation (M) (path a1)" hypothesis was accepted. It is seen that there are many studies in the literature supporting this hypothesis and finding accepted in this study (Cengiz et al., 2005; Akbaba, 2005; Çalıpınar, 2007; Bulut et al., 2009; Mohr and Sarin, 2009; Jimenez-Zargo et al., 2011; Oflazoğlu and Tung, 2012; Koçak, 2012 and Erdil et al., 2013).

H3b: The hypothesis that the "competitor orientation" dimension of market orientation (X2) has a significant effect on export performance (Y) was also accepted, and this finding supports many studies in the literature (Kwon and Hu, 2000; Cadogan, Diamantopoulos et al. Rose and Shoham, 2002; Siguaw, 2002; Cadogan, Cui and Li, 2003; Akyol and Akehurst, 2003; Cadogan and Cui, 2004; Cadogan, Kuivalainen, and Sundqvist, 2009).

The other hypothesis; H2: innovation (M) has a significant effect on export performance (Y) was rejected. Many studies in the literature have indicated that innovation impacts export performance (Wakelin, 1998; Guan and Ma, 2003; Cengiz et al., 2005; Akbaba, 2005; Çalıpınar, 2007; Bulut et al., 2009; Mohr and Sarin, 2009; Jimenez-Zargo et al. ., 2011; Tung, 2012; Oflazoğlu and Koçak, 2012; Çetin and Gedik, 2017; Erdil et al., 2018; Güven and Demirtaş, 2023), while Faustina and Matus (2015) discovered that R&D expenditures do not have a direct, significant, and beneficial effect on exports in their research of the Portuguese manufacturing industry. The authors emphasize that direct innovation indicators such as product and process innovation should be used in the analysis instead of R&D. Damijanet et al. (2010) emphasizes that proving a direct link from innovation to export through higher productivity is not an easy task and it is necessary to investigate a bidirectional relationship between export and innovation concepts. In this study, a result supporting Faustina and Matus (2015) has emerged, contrary to the popular opinion that innovation affects export performance.

Result of the analysis in the light of these findings, H4b: "Innovation (M) has a mediating role in the effect of market orientation (X) on export performance (Y)", which was determined as the main

problem of the research, was rejected. It was also determined that market orientation has a positive effect on export performance in general, but innovation does not have a mediating role in this effect. Another finding of the research is; The performance of exporting companies in Malatya takes place depending on market orientation. Innovation does not contribute to export performance, because the products exported by the companies in question are certain. The important thing is to produce the product in the desired quality and quantity rather than innovation. While companies are developing this activity, they consider fulfilling the requests of intermediary companies or industrial consumers as the most important success. It can be said that no effort is being made to innovate products in question or to produce an innovative product.

Limitations and Future Studies

The findings of this research were obtained under various research limitations. The fact that the research was carried out only in export enterprises in one province prevents its generalization for export enterprises operating in other provinces. Therefore, future studies may provide different findings in various industry groupings and with varying sample sizes.

Statement of Research and Publication Ethics

The guidelines for publishing ethics and scientific research were followed when conducting this study. The Scientific Research and Ethics Committee of İnönü University granted clearance dated 12.01.2023 and numbered 2023/13-1, which were taken into consideration while using the scales employed in this study.

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları:	
Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için İnönü Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu tarafından 12.01.2023 tarihinde 2023/13-1 sayı ile onay verilmiştir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Katkı Oranı Beyanı:	3 yazar da eşit oranda katkı sağlamıştır.
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Sorumlu Yazar:	Taha Şeyhanoğulları
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.	
<i>The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:</i>	
Ethics Committee Approval:	Approval for this study was given by İnönü University, Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee on 12.01.2023 with number 2023/13-1.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Author Contributions:	All 3 authors contributed equally.
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Corresponding Author:	Taha Şeyhanoğulları
Double-Blind Peer Review:	External-independent
<i>This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.</i>	

REFERENCES

- Akımov, I. (2000). Development of Market Orientation and Competitiveness of Ukrainian Firms. *European Journal of Marketing*, 34(9/10), 1128-1148.
- Angelmar, R. (1990). Product Innovation: A Tool For Competitive Advantage. *European Journal of Operational Research*, 0(47), 182-189.
- Anning-Dorson, T. (2018). Innovation And Competitive Advantage Creation: The Role Of Organizational Leadership in Service Firms From Emerging Markets. *International Marketing Review*, 35(4): 580-600
- Ayar, B. & Erdil, S. (2018). İnovasyon Ve Ar-Ge Faaliyetlerinin İhracat Performansına Etkisi: Türk

- İşletmeleri Üzerine Algısal Bir Araştırma. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 13(49), 45-68 Ocak, Issn 1300-0845
- Aydoğan, O. (2012). Pazar Yönlü İşletme Anlayışının İhracat Bağlamındaki Belirleyicileri Ve İhracat Performansına Etkileri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Bulut, Ç., Yılmaz, C. & Alpkan, L. (2009). Pazar Oryantasyonu Boyutlarının Firma Performansına Etkileri. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 9(2), 513-538.
- Cadogan, John, W. & A. Diamantopoulos, A., (1999), A Measure Of Export Market and Charles P. De Mortanges: Orientation: Scale Development And Cross-Cultural Validation. *Journal Of International Business Studies*, 30(4), 689-707.
- Cadogan, J., W., Paul N., J., Salminen R., T., Puumalainenp, K. & Sundqvist, S. (2001). Key Antecedents To Export Market Risto T. Salminen, Kaisu Puumalainen Oriented Behaviors: A Cross-National and Sanna Sundqvist: Empirical Examination. *International Journal Of Research In Marketing*, 18(3), 261- 282.
- Cengiz, E., Ayyıldız, H. & Kırkbir, F. (2005), Yeni Ürün Geliştirme Sürecinin Başarısında Etkili Olan Faktörler. *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24, 133 - 147.
- Cumming, Brain S. (1998), Innovation Overview And Future Challenges. *European Journal Of Innovation Management*, 1(1), 22.
- Çatı, K. & Işkın, M. (2008), İ. Varinli, K. Çatı İçinde. *Güncel Pazarlama Yaklaşımlarından Seçmeler*, (Pp. 77), Ankara: Detay Yayıncılık.
- Çatı, E. O. K. (2022). Uzaktan Eğitimde Ergonomik Çalışma Koşullarının Öğrenci Memnuniyetine Etkisi. *Social Mentality And Researcher Thinkers Journal (Smart Journal)*, 7(45), 1022-1044.
- Çetin, K., & Gedik, H. (2017), İnovasyon Ve İhracat Performansı İlişkisi: Karaman Örneği. 22. *Upk Ahmet Hamdi İslamoğlu Özel Sayısı*: 109-126 Issn 1307-9832
- Çavuşgil, S. T. & Zou, S. (1994). Marketing Strategy-Performance Relationship: An Investigation Of The Empirical Link İn Export Market Ventures. *Journal Of Marketing*, 58, 1-21.
- Day, G., S. (1994). The Capabilities Of Market-Driven Organizations. *Journal Of Marketing*, 58 (October), 37-52.
- Damijan, J., Kostevc, Č. & Polanec, S. (2010), From Innovation To Exporting Or Vice Versa? *The World Economy*, 33, 374-98.
- Demirci, A. E., Uzkurt, C., Işık, N., Alluftenkin, N., Göktepe, H. & Akdeve, E. (2013), *Yenilik Yönetimi*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.
- De Mello, A. M., Demonel De Lima, W., Boas, E.V. & Marx, R. (2008), Innovation Capability And Competitive Advantage: A Case Study Of Two Brazilian Firms. *Rai- Revista De Administração E Inovação, São Paulo*, 5(2), 57-72.
- Deshpande, R., Farley, J. U. & Webster, F. (1993), Corporate Culture, Customer Orientation And Innovativeness in Japanese Firms: A Quadrant Analysis. *Journal Of Marketing*, 57, 23-37.
- Diamantopoulos, A. & Kakkos, (2007), Managerial Assessments Of Export Performance: Conceptual Framework & Empirical Illustration. *Journal Of International Marketing*, 15(3), 1-31.
- Diamantopoulos, A., Siguaw, J., A. & Cadogan J., W., (2000), Export Performance: The Impact Of Cross-Country Export Market Orientation. *American Marketing Association, Conference Proceedings*, (Winter), 11, 177-178.
- Distanont, A. & Khongmalai, O., (2018), The Role Of Innovation in Creating A Competitive Advantage. *Kasetsart Journal Of Social Sciences*, 1-7.

- Durukan, T. & Hamşioğlu, B., (2015), Pazar Yönlülük, Pazarlama Yeteneklerinin Rekabet Avantajı Elde Etmede İhracat Performansı Üzerine Etkileri: Ankara İli İhracat İşletmelerinde Bir Uygulama. *Jebpir*, 1 (2), 1-19.
- Efrata, T. C., Radianto, W.E.D., Marlina, M.A.E. & Budiono, S.C. (2019), The Impact Of Innovation, Competitive Advantage, And Market Orientation On A Firm's Marketing Performance In The Garment Industry In Indonesia, *Advances in Economics. Business And Management Research*, 100, 399-403.
- Elçi, Ş. (2006), *İnovasyon: Kalkınmanın Ve Rekabetin Anahtarı*, Nova Yayınevi.
- Erdem, B., Gül, K. & Gül, M. (2013), Pazar Yönlülük, İnovasyon Yönlülük Ve Firma Performansı İlişkisi: Ankara'da Faaliyet Gösteren Dört Ve Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *İşletme Araştırma Dergisi*
- Eren, D. (2003), Otel İşletmeciliğinde Pazarlama Anlayışı Ve Pazar Yönlülük: Türkiye' De Faaliyet Gösteren Dört Ve Beş Yıldızlı Otellerde Yapılan Bir Araştırma Ve Sonuçları, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.
- Ergin, G., Çatı Kahraman & Oskaloğlu, E. (2024). Intermediate Role Of Rational Spending In The Effect Of Responsibility Consciousness On Utility Consumption Style. *Sosyoekonomi*, 32(59), 173-206.
- Ertokatlı, D. (2007), Öğrenme Yönelimi, Pazar Yönelimi Ve Yenilikçilik İlişkisinde Kalite Yönetiminin Rolü, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze
- Eskiler, E. (2009), Bilgi Yönetimi Ve Pazar Odaklılık İle Pazarlama Yeniliği Arasındaki İlişkiyi Ölçmeye Yönelik Mobilya Sektöründe Bir Araştırma, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Faustino, H. C. & Matos, P. V. (2015). Exports, Productivity And Innovation: New Firm Level Empirical Evidence. *Applied Economics*, 47(46), 4918-4933.
- Guan, J. & Ma, N. (2003), Innovative Capability And Export Performance Of Chinese Firms. *Technovation*, 23, 737-747. Doi:10.1016/S0166-4972(02)00013-5
- Güven, E. & Demirtaş, Ö. (2020), İşletmelerin İnovatif Performanslarının İhracat Performanslarına Etkisi: Bir Alan Çalışması. *Journal Of Organizational Behavior Review*, 5(1), 1-17.
- Hamşioğlu, B. & Buğra, A. (2011), Pazar Yönlülük, Kalite Yönlülük Ve İşletme Performans İlişkisi: İlaç Sektöründe Yapılan Bir Çalışma. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 11(1), 91-101.
- Han, J.K., Kim, N. an& Srivastava, R.K. (1998), Market Orientation And Organizational Performance: Is Innovation A Missing Link, *Journal Of Marketing*, 62 (October), 30-45.
- Hana, U. (2013), Competitive Advantage Achievement Through Innovation And Knowledge. *Journal Of Competitiveness*, 5 (1), 82-96.
- Hou, J-J. (2008), Toward A Research Model Of Market Orientation And Dynamic Capabilities, *Social Behavior And Personality*, 36 (9): 1251 – 1268. <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/tr,9860/Turizm-Belgeli-Tesisler.Html> (Erişim Tarihi: 17.05.2013)
- Hunt, S.D. & Morgan, R.M. (1995), The Comparative Advantage Theory Of Competition. *Journal Of Marketing*, 59(2), 1-15.
- Jaworski, B.J. & Kohli, A.K. (1993), Market Orientation: Antecedents And Consequences. *Journal Of Marketing*, 57(3), 53-70.
- Jimenez-Zargo, A. I., Martinez-Ruiz, M. P. & Izquierdo-Yusta, A. (2011), Key Service Innovation Drivers In The Tourism Sector: Empirical Evidence And Managerial Implications. *Service Business*, 5, 339 – 360.

- Kahveci E., (2012), İşletme Stratejileri Ve İhracat Performansı İlişkileri. *Akademik Araştırmalar Ve Çalışmalar Dergisi*, 4 (6), 2-34.
- Kara, A., Spillan, J. E. & Deshields, O.W. (2005), An Empirical Investigation Of The Effect Of A Market Orientation On Business Performance: A Study Of Small-Sized Service Retailers Using Markor Scale. *Journal Of Small Business Management*, 43(2), 105 – 118.
- Karahan, K. & Özçiftçi, V. (2008), Pazar Yönlülük: Aksaray İli Perakende Hizmet İşletmelerinde Bir Uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 479-492.
- Kohli, A. & Jaworski, B. (1990), Market Orientation: The Construct, Research Propositions, And Managerial Implications. *Journal Of Marketing*, 54 (2), 1-18.
- Lengnick-Hall, C.A. (1992), Innovation And Competitive Advantage: What We Know And What We Need To Learn. *Journal Of Management*, 18(2), 399-429.
- Matsuno, K. & Mentzer, J.T. (2000), The Effects Of Strategy Type On The Market Orientation Performance Relationship. *Journal Of Marketing*, 64(1), 1-16.
- Murray J., Y., Gao G., Y., Kotabe, M., & Zhou, N., (2007), Assessing Measurement Invariance Of Export Market Orientation: A Study Of Chinese And Non-Chinese Firms In China. *Journal Of International Marketing*.
- Murray Y. J., Gao G., Y. & Kotabe M., (2011), Market Orientation And Performance Of Export Ventures The Process Through Marketing Capabilities And Competitive Advantages. *Journal Of The Academy Marketing Science*
- Musiello-Neto, F., Rua, O.L., Arias-Oliva, M. & Silva, A.F. (2021), Open Innovation And Competitive Advantage On The Hospitality Sector: The Role Of Organizational Strategy. *Sustainability*, 13, 1-19.
- Naktyok, A. (2003), Yönetici Değerleri Ve Pazar Yönlülük Bir Uygulama. Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.
- Narver, J. And Slater, F. S. (1990), The Effect Of A Market Orientation On Business Profitability. *Journal Of Marketing*, 54 (4): 20-35
- Oflaoğlu, S. & Koçak, A. (2012), Stratejik Yönlülüklerin Yenilik Ve Performans Üzerindeki Etkisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (1): 121 – 144.
- Oudan, R. (2006: 27), Marketing Role In Economic Development: The Influence Of Market Orientation On Business Performance Toward Economic Development In Developing Countries, Nova Southeastern University, Doctoral Dissertation.
- Payne, A.F. (1988), Developing A Marketing Oriented Organization. *Business Horizons*, (May-June), 46-53.
- Regua, C. (2014), Product Innovation And The Competitive Advantage. *European Scientific Journal*, 1, 140-157.
- Rose, G. M. & Shoham, A., (2002). Export Performance And Market Orientation Establishing An Empirical Link. *Journal Of Business Research*, 55, 217-222.
- Ruakert, R.W. (1992), Developing A Market Orientation: An Organizational Strategy Perspective. *International Journal Of Research In Marketing*, 9, 225-245.
- Sarıçay, H. (2012), İşletmelerde Yenilikçi Faaliyetlerin İncelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Üretim Yönetimi Ve Pazarlama Bilim Dalı, Aksaray
- Shapiro, B. (1988), What The Hell Is Market Oriented. *Harvard Business Review*, (November-December), 119-125.
- Shoham, Aviv, (1998), Export Performance: A Conceptualization And Empirical Assessment. *Journal Of International Marketing*, 6(3)

- Sittimalakorn, Wuthichai & Hart, Susan: Market Orientation Versus Quality Orientation: Sources of Superior Business Performance. *Journal of Strategic Marketing*, Vol.12(4), 243–253.
- Sousa, C.M.P., Martinez-Lopez, F.J. & Coelho, F. (2008), The Determinants of Export Performance: A Review of The Research in The Literature Between 1998 And 2005. *International Journal of Management*, 10(4), 343–374.
- Suliyanto, S. & Rahab, R. (2012), The Role of Market Orientation and Learning Orientation In Improving Innovativeness And Performance of Small and Medium Enterprises. *Asian Social Science*, 8(1), 134 – 145.
- Şimşek, H., (2019), Pazar Yönlülük Ve İnovasyonun Performans Üzerindeki Etkisi: Antalya’da Bir Araştırma, *Girişimcilik İnovasyon Ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 107-128.
- Tidd, J. & Bessant, J. 2014, *Strategic Innovation Management*, West Suusex, John Wiley&Sons.
- Tuna, Ö. & Yıldız, M., (2022), Rekabet Üstünlüğü Sağlamada İnovasyon ve Rekabet Stratejileri Arasındaki İlişki. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31(2), 488-511.
- Turanlı, R. & Sarıdoğan, E. (2010), *Bilim-Teknoloji-İnovasyon Temelli Ekonomi ve Toplum*, İstanbul: İto Yayınları, 14-15.
- Ural, T., Balıkcıoğlu, B. & Yükselen, C. (2002), Pazar Yönlülük, Pazarlama Yönlülük Ve İşletme Performansı İlişkisi, Bilgi Ve İletişim Sektöründe Bir Araştırma. *Pazarlama Dünyası Dergisi*, 16 (Ocak-Şubat), 32-37.
- Varinli, İ. (2006). *Pazarlamada Yeni Yaklaşımlar*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yavuz, Ç. (2010). İşletmelerde İnovasyon-Performans İlişkisinin İncelenmesine Dönük Bir Çalışma. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(2), 143 – 173.
- Yorgancılar, H. (2012). Sürdürülebilir Rekabet Anlayışı Olarak Yenilik Yeteneği. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yücel, A. (2019). İhracat Pazarlaması Stratejileri İle Firma Performansı İlişkisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi the Journal of International Social Sciences*, 29(1), 205-225.
- Zerenler, M., Türker, N. & Esen, Ş. (2006). Küresel Teknoloji, Araştırma-Geliştirme (Ar-Ge) ve Yenilik İlişkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0(17), 653 – 667.
- Zou, S. & Simona, S. (1998). The Determinants of Export Performance: A Review of the Empirical Literature Between 1987 and 1997. *International Marketing Review*, 15(5), 333-356.
- Wakelin, K. (1998). Innovation and Export Behaviour at the Firm Level. *Research Policy*, 0(26), 829–841.
- <https://www.malatyatso.org.tr/ihracatcilarimiz> (Erişim Tarihi: 20.06.2024).

Dijital Medyada Maymun Çiçeği (Mpx): Tık Odaklı Habercilik Stratejileri*

Arş. Gör. Ferhan Kılınç

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3544-507X>

Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı
İstanbul – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 13.09.2024

Kabul: 27.09.2024

On-line Yayın: 30.09.2024

Anahtar Kelimeler

Tık Odaklı Habercilik
Tık Tuzağı
Dijital Haber
Dijital Medya
Maymun Çiçeği

Araştırma Makalesi

* Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.78312>

Öz

Bu çalışma kapsamında, haber başlıklarının tık odaklı olup olmadığını tespit etmek ve tık odaklı habercilik stratejilerini incelemek amacıyla, Afrika Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezinin Maymun Çiçeği acil durum ilan tarihi olan 13 Ağustos (2024) ve Dünya Sağlık Örgütü'nün uluslararası öneme sahip halk sağlığı acil durum ilan tarihi olan 14 Ağustos (2024) tarihlerinden başlayarak 31 Ağustos 2024'e kadar olan haber başlıklarına bakılmıştır. Ağustos ayında (2024) en çok tıklanan Hürriyet, Mynet, Sözcü, Sabah ve Milliyet adlı internet haber sitelerinde Maymun Çiçeği, Mpx, MonkeyPox etiketi ile haber başlıkları taranmıştır. Bu tarama sonucu toplamda 234 haber başlığı seçilmiştir. 105 tane başlığın tık odaklı olduğu anlaşılmış, 129 tane başlıkta ise tık odaklı stratejilere rastlanmamıştır. Çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılmış, tık odaklı başlığa sahip olduğu değerlendirilen 105 haber, konu içeriklerine, içerik kaynaklarına ve haber başlıkları özelinde tık odaklı habercilik stratejilerine göre kategorilere ayrılmıştır. Bu kategoriler üzerinden karşılaştırmalar yapılmış ve her bir stratejinin kullanım sıklığına göre yüzdelik hesaplamalar yapılarak tablolara işlenmiştir. Elde edilen veriler incelendiğinde her bir haber başlığında "Merak Uyandırma/ İleriye Yönelik Referans/Katafora/ Yorum ve Değerlendirme İçeren Başlık", "Abartma/Grafik (rahatsızlık veren anlatım)/Kışkırtma", "Belirsiz/Eksik-Çelişkili-Yarım cümle/Gizli Özne veya Nesne", "Soru sorma/Bilgi vermeyi vadetme", "Alıntı Yapma/Haberin İçerisinden Seçilen Referans Kelime-Cümle", "Biçimlendirme/Noktalama, Büyük Harf, Şok-Flaş-Bomba-Son Dakika" kategorilerindeki stratejilerin birine ya da birkaçına başvurulduğu görülmüştür. Haber başlıklarının, toplumu bilgilendirme ve farkındalık kazandırma amacı taşıırken aynı zamanda tıklanma oranlarını artırma amacına yönelik kurgulandığı tespit edilmiştir. Bu durum, haberlerde bilgilendirme rolü ile ticari çıkarların eş güdümlü olarak yürütüldüğünü göstermiştir. Tık odaklı haberlerde öncelikle vaka ve ölüm, uyarı, önlem ve tavsiye, bilgilendirme, karantina/kapanma gibi dikkat çekici ve çarpıcı konulara yoğunlaşıldığı belirlenmiştir. Özellikle vaka ve ölüm konusunun en yüksek oranda işlenerek, okuyucularda duygusal bir tepki ve merak motivasyonu uyandıracak konuların tercih edildiği görülmüştür. Böylece, haber üretiminde hem toplumsal bilinci artırmanın hem de yüksek tıklanma oranları sağlamanın hedeflendiği anlaşılmıştır. Bu çalışma, Maymun Çiçeği (Mpx) ile ilgili haber başlıklarında bilgi güncellemeleri ile sansasyonel öğelerin ve tık odaklı habercilik stratejilerinin birlikte kullanıldığını, böylece etik ve güvenilir habercilik ilkelerinin ihmal edildiğini ortaya koymuştur.

Atf Bilgisi / Reference Information

Kılınç, F. (2024). Dijital Medyada Maymun Çiçeği (Mpx): Tık Odaklı Habercilik Stratejileri. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 17(101), 471-500.

*Monkeypox (Mpox) in Digital Media: Click-Oriented Journalism Strategies**

Lect. Ferhan Kılınc

Marmara University, Faculty of Communication, Department of Radio, Television and Cinema
İstanbul – TÜRKİYE

Article History

Submitted: 13.09.2024

Accepted: 27.09.2024

Published Online: 30.09.2024

Keywords

Click-Oriented Journalism

Clickbait

Dijital News

Digital Media

Monkeypox

Research Article

* This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.78312>

Abstract

This study aims to identify whether news headlines are click-driven and to examine click-driven journalism strategies. The news headlines were collected between August 13, 2024, when the Africa Centers for Disease Control and Prevention declared the Monkeypox emergency, and August 14, 2024, when the World Health Organization declared the Public Health Emergency of International Concern, up until August 31, 2024. News headlines related to Monkeypox, Mpox, and MonkeyPox were retrieved from the most-clicked online news platforms in August 2024, including Hürriyet, Mynet, Sözcü, Sabah, and Milliyet. A total of 234 news headlines were selected from these platforms. Out of these, 105 were identified as click-driven, while 129 did not display click-driven strategies. Content analysis was employed in the study, and the 105 news headlines categorized as click-driven were further classified based on their content topics, content sources, and click-driven journalism strategies specific to the headlines. Comparisons were made across these categories, and the frequency of each strategy was calculated as a percentage and presented in tables. The findings revealed that strategies such as "Creating Curiosity/Forward Reference/Cataphoresis/Comment and Evaluation in the Headline," "Exaggeration/Graphic (disturbing content)/Provocation," "Ambiguity/Incomplete or Contradictory Sentence/Hidden Subject or Object," "Asking Questions/Offering Information," "Quoting/Using Keywords or Phrases from the News Content," and "Formatting/Punctuation, Capitalization, Shock-Flash-Breaking-Last Minute" were used in one or more headlines. It was found that while news headlines aim to inform and raise awareness among the public, they are also designed to increase click-through rates. This indicates that the role of news in informing the public is aligned with commercial interests. In click-driven news, topics such as case and death reports, warnings, precautions and advice, information, quarantine/lockdowns were particularly emphasized, highlighting striking and attention-grabbing issues. Specifically, the topics of cases and deaths were the most frequently covered, suggesting that emotionally charged and curiosity-inducing subjects were chosen to evoke a reaction from readers. Thus, it is understood that news production aims to both raise public awareness and achieve high click-through rates. This study demonstrates that sensational elements and click-driven journalism strategies were employed alongside informational updates in Monkeypox (Mpox) news headlines, thereby neglecting ethical and reliable journalism principles.

GİRİŞ

Pandemi, geçmişten günümüze her neslin karşılaştığı ve gelecek nesillerin de karşılaşması muhtemel olan toplumların bütününe ilgilendiren bir sağlık krizidir. Milattan önce ve sonra pek çok uygarlıkta grip, veba, kolera, sıtma gibi hastalıkların dönemin koşullarına göre farklı nedenlerle salgın haline geldikleri görülmektedir. Pandemiye dönüşen her hastalığın birbirinden farklı belirtileri, bulaş yolları ve can kayıpları sayısı bulunmaktadır. Daha eski zamanlarda savaşlarda, göç ve ticaret yolları boyunca yayılan pandemiler, günümüzde yerleşik hayat düzeninde topluluk olarak yaşamaya alışmış insanlar arasında ve hızlı ulaşım yollarının gelişimi ile küresel boyutta yayılım göstermektedir. Fakat tıbbın gelişimi ile günümüzde pandemilere karşı eskiye nazaran daha hızlı aksiyon alınabilmektedir.

Pandemiler doğrudan insanların sağlığına ve canına kast eden tehditler olarak sosyopsikolojik etkiler göstermektedir. Zira salgın dönemleri karantina önlemleri uygulamasını gerektirmekte, pek çok iş ve eğlence faaliyetlerini durma noktasına getirmektedir. Kısa bir zaman önce atlatılan Covid-19 Pandemisi döneminde de hastalık hemen hemen tüm ülkelere ulaşmış ve bu nedenle sokağa çıkma yasakları uygulanmış, kamu kurumları ve özel iş yerleri kapatılmış, eğitim uzaktan eğitim sistemi ile devam etmiş, ulusal ve uluslararası seyahat kısıtlaması getirilmiş, tüm toplu etkinlikler iptal edilmiştir. Bu izolasyon süreci yüz yüze iletişimi ve teması kısıtlamış, iletişim, iş, eğitim, alışveriş, eğlence, sosyalleşme gibi ihtiyaçlar ve aktiviteler dijital cihazlar ve internet aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle bireysel olarak insanlarda fiziksel ve psikolojik sorunların görülmesi kaçınılmaz olmuş, hayatın olağan akışının değişmesi toplumsal olarak bir korku ve kaygı ortamı oluşturmuştur.

İzolasyon sürecinde bireyler diğer ihtiyaçlarının yanında korku, kaygı ve meraklarını gidermek amacıyla gündem hakkında bilgi edinme ve haber alma ihtiyaçları için interneti kullanmıştır. Uzun yıllardır bu etkide bir pandeminin yaşanmamış olması içinde bulunulan durumun sıra dışı ve dehşet verici olarak tanımlanmasına neden olmuştur. Böyle bir sosyolojik ortamda bireylerin panik halinde bilgi arayışına girmeleri ve aldıkları bilgilere yönelik ani aksiyon almaları beklenilebilecek bir durum olmaktadır. Bu bağlamda pandeminin niteliği, coğrafi dağılımı, bulaş yolları, hastalık ve ölüm sayıları/istatistikleri, hastalıktan korunma yolları, hastalığın bitiş seyri gibi konularla ilgili aktarılan haberlerin insanlar açısından önemi anlaşılmaktadır. Bu sebeple, dezenformasyondan arınmış, doğru, yararlı ve kaynak kullanımı bol haberlere ulaşım bu dönemlerde en temel ihtiyaçlardan birisi olmaktadır. Fakat bu kargaşa ortamında daha çok talep görmek amacıyla dezenformasyona uğramış, yanlış bilgi veren, yanıltıcı, kaygılandırıcı, abartılı, merak uyandıran, belirsizlik oluşturan ve bunun gibi tık odaklı (clickbait) habercilik anlayışına hizmet eden haberlerin üretilerek kamuoyuna sunulduğu görülmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada pandemi döneminden kalan korkuları ve endişeleri tetikleyerek yeni bir kargaşa ortamı doğurabilecek olan Maymun Çiçeği (Mpox, MonkeyPox) hastalığına ilişkin yapılan haberlerin analizi gerçekleştirilerek Covid 19 literatürü ile bir karşılaştırma yapılacaktır. Çalışmanın örneklemini 1 Eylül 2024'te güncellenen verilere göre (Similarweb) Ağustos ayında en çok tıklanan ilk beş Türk haber sitesi olan Hürriyet, Mynet, Sözcü, Sabah ve Milliyet gazetelerindeki Maymun Çiçeği, Mpox, MonkeyPox etiketi ile taranarak bulunan haber başlıkları oluşturmaktadır.

Çalışmanın ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümleri pandemi kavramı ve geçmişten günümüze pandemilere bir bakış, pandemilerin psikolojik ve toplumsal etkileri, haber kavramı, etik ve tık haberciliği konuları kapsamında literatür çalışmasından oluşmaktadır. Beşinci bölüm ise makalenin araştırma ve bulgular bölümünü içermektedir. Çalışma tartışma ve sonuç kısmı ile tamamlanmaktadır.

2. Pandemi Kavramı ve Geçmişten Günümüze Pandemilere Bir Bakış

Hastalıklar insanlar arasında bulaş yoluyla yayılarak salgınlara dönüşmektedir. Hastalıkların durdurulamayan hızlı yayılımları nedeniyle geniş bir coğrafi alanda etki göstermesi pandemi olarak nitelendirilmektedir. Pandemi teriminin kökeni eski Yunanca'dan "pan:tüm + demos:insanlar"dır.

Kelime kökenine bakıldığında hastalık karşısında gelinen durumda tüm insanların risk altında olduğu anlaşılmaktadır (Parıldar & Dikici, 2020: 1). Dünya Sağlık Örgütü'nün de tanımladığı gibi yeni bir hastalığın dünya çapında yayılmasına pandemi adı verilmektedir. Salgın hastalıklar bireylerin vücutlarında tahribatlara yol açarak ölümlere sebebiyet vermektedir. Nüfusta azalma ve rutin yaşam düzeninde bozulmalar görülmektedir. Salgın hastalıkların bugüne dek farklı niteliklerle insan yaşamını etkilediği bilinmektedir.

M.Ö.1300'lerde "Hitit Uygarlığında görülen ilk veba ile birlikte Çiçek, Kolera, Sarı Humma, Rus Gribi, İspanyol Gribi, Sars-Mers, Domuz Gribi, Ebola" gibi salgınlar milyonlarca kişinin hayatını kaybetmesine sebep olmuştur (Türk, Bingül & Ak, 2020: 614-615; Gelir, 2020: 210). M.Ö. 430 yıllarında ise Atina'yı etkisi altına alan veba nedeniyle toplam nüfusun üçte biri oranında kişi hayatını kaybetmiştir (Tokaç, 2019; Littman, 2009: 456). M.S. 165 yıllarında bu kez savaş sonrası askerlerin hastalığı Roma'ya götürmesi sonucunda çiçek hastalığı özellikleri gösterdiği düşünülen "Antoninus" vebası yaşanmış ve beş milyona yakın ölüm vakası gerçekleşmiştir (Karaoğlu, 2020: 3; Murphy, 2005). 6. yüzyılda Orta Afrika'da baş gösteren veba ise Bizans İmparatoru olan "Jüstinyen" (Justinianus) zamanında gerçekleştiği için "Jüstinyen Vebası" adını almış, kıtalar arası yayılım göstererek ve belirli aralıklarla tekrarlayarak milyonlarca ölüme neden olmuştur (Frith, 2012: 11; Varlık, 2018: 30). Veba 14. yy'da "Kara Ölüm" adıyla yeniden insanlığın karşısına çıkmıştır. 1347'de Orta Asya'da ilk etkilerini göstererek dönemin tüccarları tarafından yayılan bu hastalığa "yersinia pestis" isimli bakteri sebep olmuş ve ulaştığı her coğrafyada milyonlarca can kaybı yaşanmıştır. Kara ölümün ardından veba 1600 ve 1700'lü yıllarda İtalya, Londra, Viyana, Marsilya, Moskova, İran salgınları ile tekrar göstermiştir (Cartwright, 2023). Kara Ölüm salgınında ölüm sayılarının fazlalığı nedeniyle cenazeler oldukları yerlerde günlerce kalarak toplu olarak defnedilmiştir (Frith, 2012: 13). Çiçek hastalığı ise 16. ve 17. yy'da köle ticareti ile yayılmıştır (Bolat, 2022: 375). 19.yy'da etkisi azalan vebanın yerine gelen kolera pandemileri kıtalar arası yayılarak klasikleşmiş ve Osmanlı Devleti'nde de Balkan Savaşları sırasında büyük etkisini göstermiştir (Bahadır, 2019). Birinci Dünya Savaşı sırasında ise İspanyol basınının hastalığı sık sık haberlerine taşıması sonucu "İspanyol Gribi" adını alan salgının, askeri yer değişiklikleri nedeniyle hızlı yayılım göstererek üç senede 50 milyon kişinin ölümüne neden olduğu belirtilmiştir (Leblebici, 2022: 45; Lina, 2008: 203). Grip salgınları 1968 ve 1975 yıllarında "Hong Kong Gribi" ve "Asya Gribi" adları ile tekrar ederek 5 milyona yakın insanın ölümüne yol açmıştır (Ceyhan, 2006: 81-84). 1976 yılında ise Afrika'da ateşli hastalıklar baş göstermiş, 2014 yılında da "Ebola hastalığı" Dünya Sağlık Örgütü tarafından salgın hastalık olarak nitelendirilmiştir (Aslan & Altındiş, 2016: 96). 20. yüzyıldaki diğer salgınlara bakıldığında HIV-AIDS, Sars-MERS ve domuz gribi hastalıklarının ölüm vakalarıyla sonuçlanan bulaşlara yol açtığı görülmektedir (Türk, Bingül & Ak, 2020: 615). Son yaşanan pandemi ise 12 Aralık 2019 tarihinde Çin'in Vuhan şehrindeki hayvan pazarında tespit edilen koronavirüsün neden olduğu ve 11 Şubat 2020 tarihinde ilan edilen Covid-19'dur (Who, 2020).

3. Pandemilerin Psikolojik ve Toplumsal Etkileri

Afetler ani bir şekilde ortaya çıkan ve insanlar üzerinde derin bir şok etkisi yaratan olaylardır. Bu tür durumlar, ilk müdahalelerin sistematik bir biçimde gerçekleştirilmesini güçleştirerek geniş çapta etkiler yaratmaktadır. Salgınların meydana getirdiği ölümlerin yanı sıra insanların hastalığa yakalanmamak adına verdikleri mücadele maddi ve manevi etkiler bırakmaktadır. Son salgında da görüldüğü gibi toplumsal yaşamda pek çok değişiklik meydana gelmektedir. Eğitim hayatı, çalışma hayatı, iletişim ve gündelik hayattaki tüm uğraşlar salgının zorunlu kıldığı fiziki ve duygusal bağlamda mesafe koyulan bir düzenin kurallarına göre şekillenmektedir (Pembecioğlu, 2020: 79). Pandemiler, insanın birincil olan hayatta kalma içgüdüsünü çok kuvvetli bir biçimde harekete geçirerek bireylerin ilkel ve sönük itkilerinin açığa çıkarılması sonucu bazı durumlarda eğitimin, zarafetin, insanlıkların, görgü kurallarının arka plana itilmesine neden olabilmektedir (Duymaz, Düzgün & Eker,

2021). Toplum içerisinde tüm bireyler aynı ekonomik ve sosyal şartlarda yaşamadıkları için salgın hastalık her kesimi farklı bir şekilde etkilemektedir. Özellikle dezavantajlı olarak nitelendirebilen yoksul, yaşlı, kadın, çocuk, göçmen vb. kişiler zorluklarla mücadelede daha savunmasız olmaktadır (Karataş, 2020: 15). Salgın döneminde yüz yüze iletişim sekteye uğramakta, iletişim ve sosyal ilişkiler faaliyetleri dijital yaşama entegre olarak dönüşüm geçirmektedir. Covid-19 pandemisinde toplumsal yaşamda selamlaşmak için tokalaşmanın yerini yumruk selamının, yüz yüze görüşmenin yerini görüntülü aramaların, yüz yüze eğitimin yerini çevrimiçi uzaktan eğitimin, fiziki kültürel faaliyet alanlarının yerini çevrimiçi platformların aldığı ve toplumun teknoloji kullanımına adapte olduğu görülmüştür. Düğün, bayramlaşma, taziye ve özel gün kutlamaları, konserler, müze ziyaretleri, akraba görüşmeleri, iş ve eğlence toplantıları gibi toplumsal yaşama dair olgular sanal platformlar üzerinden icra edilmiştir. Böylece kültürel yaşama ait pek çok öge dijital dünyada yer edinmiş, aktarılmış ve erişilebilir hale gelmiştir (Duymaz vd., 2021; Güven, 2020: 86).

Mecburi izolasyon süreçleri pek çok insanın sosyoekonomik şartlarını ve gelecek hayallerini etkilemekte, güvende olup olunmadığı düşüncesi kaygı ve paniğe neden olmaktadır (Qiu vd., 2020: 1). Bu bağlamda pandemilerin belirsiz seyrinin insanların ruh sağlığını etkileyerek ölüm korkusu, sıkışmışlık, panik, çaresizlik, etiketlenme endişesi, stres gibi duygular yaşattığı görülebilmektedir (Kurt & Karaaziz, 2021: 82; Brooks vd., 2020: 916). Covid-19 dönemine bakıldığında bireylerde güvensizlik, şüphecilik, kaygı, panik, tükenmişlik, öfke, saldırganlık, bencillik, paranoyaklık, ötekileştirme, etiketleme, uyusukluk ve yalnızlık duygularıyla tetiklenen zararlı madde bağımlılığı, teknoloji bağımlılığı, anksiyete (kaygı bozukluğu), depresyon, obsesif kompulsif bozukluk, travma sonrası stres bozukluğu, deliryum, sosyal fobi gibi ruhsal hastalıkların geliştiği görülmektedir (Türkgöz, 2022: 113-116; Smith, 2021; Wang vd., 2020: 21) Aynı zamanda pandemi dönemi dedikodular ve haberlerin sunum biçimi ruhsal sıkıntılara neden olmaktadır (Yazıcı, Altun, Tosun & Özdemir, 2021: 1475).

Bunun yanında enfeksiyona bağlı ölüm şekliyle ilgili bilgi ve haberler de korkuyu arttırıcı unsurlar olabilmektedir. Salgın süreci ortaya çıkardığı olumsuz etkilerin yanı sıra toplumsal yaşamda organize olmanın, dayanışmanın, iletişimin, sosyalleşmenin, sorunların birlikte çözümünün, aile, arkadaşlık ve sosyal çevrenin önemini pekiştirmektedir. Dayanışma kültürü empati, anlayış, iş birliği, merhamet, tahammül duygularını da güçlendirmektedir (Kaya & Canöz, 2021: 241; Karakaş, 2020: 556). Pandemi döneminde internet ortamına aktarılan kültür sanat faaliyetlerinin bütünleştirici gücü, sivil toplum kuruluşlarının ve sektörler arası güç birliğinin değeri anlaşılmıştır. Hijyen ile sağlıklı yaşam bütünleşmesinin, sağlık sektörü ve çalışanları ile kriz anında güvenli bir yaşam için kolluk kuvvetlerinin önemi görülmüştür (Öztek, 2020: 6; Türk vd., 2020: 628; Ece, 2020: 882).

4. Haber Kavramı, Etik ve Tık Haberciliği Kapsamında Çalışmanın Teorik Çerçevesi

Haber alma ve bilgi edinme insan yaşamının her anında bir gereksinim özelliği taşımaktadır. Bireyler sosyal etkileşim yoluyla bilgi almaya çabalamakta, merak duydukları kişilerin durumları ve yaptıkları hakkında haberdar olmak istemektedir. Aynı şekilde, içinde yaşadıkları coğrafi bölgede neler olup bittiğine dair haberlere gereksinim duymaktadır. Diğer yandan ulusal ya da evrensel tehdit oluşturan savaşlar, silahlar, salgınlar, doğal afetler, siber saldırılar, ekonomik bozulmalar gibi olaylar vuku bulduğunda bireyler bu hadiselerin yaşamlarına olan etkilerini gözlemlemek, çözümlenmek ve buna yönelik mantıklı kararlar alabilmek için haberlere yönelmektedir. Bu durumda haber kaynağı çeşitli değişkenlere göre bazen bir insan, bazen bir fotoğraf ya da medya olmaktadır. Kulaktan kulağa iletilen haberler teknoloji ile yazılı ve görsel medyaya taşınmış durumdadır. Yücel' (2023: 311) göre haber, toplumsal yaşamın var olduğu günlerden bu yana kişileri doğrudan ya da dolaylı olarak alakadar eden gelişmeleri gerek yüz yüze gerekse kitle iletişim araçları yoluyla iletme, haberdar etme ve bilgilendirme eylemi olmaktadır.

18. yüzyıl basılı gazetelerden 21. yüzyıl dijital medyaya kadar bilgilendirme ve haberdar etme faaliyetleri kitle iletişim araçları vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Yaylagül'ün (2013: 16-78) dediği gibi kitle iletişim araçları ticari ve kamu kurumu niteliğindeki örgütlenme biçimleriyle haber alma süreçlerinde temel kurumlar olmaktadır. İnsanlar sunulan bilgiler yoluyla dünyada neler olup bittiğini anlamakta ve olayların mahiyetini tayin etmektedir. Bununla birlikte medya günümüzde toplumsal etki oluşturma bakımından birinci güç olarak görülmektedir. Yayınlar ve haberler kitleleri aksiyon almaya yönlendirebilmekte, bir bireyi ya da konuyu toplumsal gündemin ilk sırasına yerleştirebilmekte, dikkat uyandıran, güncel, ulusal ya da evrensel olaylar ile alternatif fikir ve görüşler yoluyla kamuoyunu şekillendirebilmektedir (Gezgin, 2002: 15; Banar, 2006: 126). Medya bir kültür oluşturma, şekillendirme, aktarma ve devam ettirebilme rolü üstlenmektedir. Bireylerin kültüre ve toplumsal yaşama uyum sağlamaları için sosyalizasyon görevi görmektedir. Geniş kapsamlı etkisiyle kamuoyu oluşturabilmekte ve toplumsal hareketlerin oluşumunu başlatabilmektedir (Zafer & Vardarlıer, 2019: 358-360; Fichter, 2001: 22-24). Bu bağlamda haber üretiminin bilgilendirme ya da haberdar etme misyonunun yanında toplumsal düşüncüyü, tutumu, davranışları ve duyguları yönlendirebilme, toplumsal bilinç oluşturma ve harekete geçirme gibi konularda önemli etkiler gösterdiği anlaşılmaktadır. Özellikle dijital medya çağının hızlı yaşam koşullarında anlık ve devamlı haber iletiminin topluma olumlu etkiler kazandırması beklenirken olumsuz etkiler göstermemesi hedeflenmemektedir. Bu nedenle haber üretiminde toplumsal yarar gözetilerek belli başlı etik kurallara uyulması önem arz etmektedir. Karahan'ın (2021: 7) ifade ettiği gibi dijital yaşamda haber üreticileri, fiziki basımı gerçekleşen gazete için ertesi günün haberini düşünmek yerine, çeşitli konularda her an haber yapmaya hazırlıklı bir üretim anlayışıyla hareket etmektedir. Dijitalleşme haber üretiminde hızlı veri aktarımı, dağıtım kolaylığı, multimedya fonksiyonu, araç-gereçlerin küçülmesi, haber maliyetinin düşmesi, sürekli güncelleyebilme/hatayı geri çekebilme, hiperlink kullanımı, zaman ve yer sınırının ortadan kalkması gibi olumlu etkiler sağlayarak haber üretimini hızlandırmakta ve kolaylaştırmaktadır. Ayrıca dijital medya, bilgiye anında ulaşılabilirlik ve geniş kitlelere hızlı yayılım imkanı sunmaktadır (Özel & Deniz, 2019: 454). Örneğin bir gazetecinin haberin kaynağına ulaşması, internet ve sosyal medya aracılığıyla haberinde kullanacağı verileri toplaması ya da bu platformlardaki bilgileri habere dönüştürerek kamuya aktarması, haberi doğrulama ve güvenilirliğini sorgulama işlemlerini gerçekleştirmesi, mekânsal sınırlara bağlı kalmadan haberini kısa sürede yayımlayabilmesi yenilikçi ve gelişim gösteren iletişim sistemlerinin gazetecilere tanıdığı imkanlardan olmaktadır. (Ulaş & Yılmaz, 2022: 30)

Dijital dönemde haber üretiminde etik unsurlar toplum yararına değer taşımaktadır. Gerçeği çarpıtmadan aslına sadık kalarak yansıtmak olan doğruluk ilkesi ile hakikate ulaşma çabasının eseri olan haber kavramı güçlü bir bağ oluşturmaktadır (Büyükaşar & Özçağlayan, 2019: 29). Bu çerçevede haberlerin eksiksiz bilgilerle donatılarak objektif biçimde tüm açıları ve önemli detayları ile aktarılması beklenmektedir. Haberde nesnel ifadelerin kullanılması, kaynağının belirtilmesi, kamu çıkarlarının gözetilmesi, kişisel yaşama ve verilere saygı duyulması, toplumu derinden sarsacak korkutucu ve tiksindirici olayların duyarlı bir biçimde yansıtılması gerekmektedir (Melek, 2009: 29-31). İlaveten, Akdal (2017: 2069) haber üretiminin propagandist yaklaşımla gerçekleştirilmemesi, haberin tehdit amacı güderek veya kişisel çıkar gözeterek kullanılmaması gerektiğini belirtmektedir. Çifçi'de (2011: 926-928) haber içeriklerinde kitlelerce bilinmeyen sözcüklerin ve terimlerin kullanılmaması, abartıdan ve süslü kavramlardan uzak durarak yalın ifade biçiminin benimsenmesi, anlamların net olması, varsa zıt görüşlerin bir arada kullanılması, özne ile yüklem arasındaki boşluğun az olması ve devamlı olarak soru cümlesi kullanımından kaçınılması hususlarını vurgulamaktadır.

30. Uluslararası Gazeteciler Federasyonu Kongresi'nde (2019) Gazeteciler İçin Etik Küresel Şartları oluşturan unsurlar tanımlanmıştır. Buna göre gazetecinin asli görevi kamuoyunun gerçek bilgiye erişim hakkına saygı duymaktır. Sözleşme maddelerine göre haber toplama ve yayma sürecinde

gazetecilerin dürüstlük, adil yorum ve eleştiri ilkelerine bağlı kalmaları, kaynak gözetmeleri, bilgileri saklamamaları, belgeleri değiştirerek saptırmamaları, görüntü de dahil haber içeriğine ulaşmak için usulsüz davranmamaları, hızlı haber yayımı için kaynak ve usul hatası yapmamaları, bireysel çıkar ve haksız kazanç sağlamamaları, yayınlanan içerikte bir hata ya da eksiklik olduğu fark ettiklerinde eksiksiz ve açık bir biçimde düzeltmeleri, gizlilik durumları ve mesleki sır saklama ilkelerine bağlı kalmaları, mahremiyet hakkına riayet etmeleri, din-dil-ırk gibi özelliklere ve fikirlere karşı nefret söylemi barındıracak içeriklerden kaçınmaları, intihal, çarpıtma ve asılsız ithamlardan uzak durmaları, diğer meslek gruplarının çıkarlarından bağımsız davranmaları, meslektaşlarıyla dayanışma halinde olmaları ve sözleşmedeki bunun gibi toplam on altı maddeyi rehber edinmeleri gerekmektedir. Görüldüğü üzere güncel tarihli bu sözleşme dijital ortamda haber paylaşımına dair etik anekdotları da içermektedir. Sağlık haberleri açısından bakıldığında ise 17 Nisan 2019'da güncellenen Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin Hak ve Sorumlulukları Bildirgesi'ne göre salgın döneminde sağlık konusunda sansasyonel haberlerden kaçınılmalı, insanlara umutsuzluk veya sahte umut aşılacak içerikler paylaşılmamalı, araştırması devam eden tıbbi konular hakkında sonuçlanmış gibi kesin sonuçlar yayınlanmamalı, bilimsel kanıt olmayan teşhis ve tedavilere haber içerisinde yer verilmemeli, hastalıklar için insanlara ilaç önerisi yapılmamalı, hastaların ses ve görüntüleri izinsiz kayda alınmamalıdır.

Dijital dönem Oxford Sözlüğü'nün 2016 yılının kelimesi olarak seçtiği hakikat ötesi anlamına gelen "post-truth" sözcüğü ile tanımlanmaktadır. Buna göre kamuoyunun şekillenmesinde kişisel duygular ve inançlar gerçeklerden daha etkili olmakta, kişisel inançlar spekülasyonlar ile yayılmakta, doğrular ve yanlışlar birbirine karışmaktadır (Davies, 2016). Bu nedenle bu dönemde medyada doğru haber ile birbirine karışan pek çok sahte haber ve dezenformasyona uğramış bilgi bulunmaktadır (McGonagle, 2017: 203). Aynı zamanda dijital medyanın içerik üretimi konusunda daha maliyetsiz olması, ilgi alanlarına daha kısa sürede hitap etmesi ve kitlelerin bu bilgilere daha kolay ulaşması sahte haberlerin ve yanlış bilgilerin daha çok yayılmasına sebep olmaktadır (Allcott & Gentzkow, 2017: 221). Lynch'in (2020: 50) dediği gibi dijital medya paylaşımları ana akım medya unsurlarına karşı paralel bir evren oluşturmaktadır.

Dijital evrendeki etik sorunlara bakıldığında ise habercilik bağlamında hız ve rekabet baskısı, hak sahipliği problemleri, etik prensiplerin tam olarak kontrol edilememesi, hatalı içeriğin kısa sürede yayılması ve yayın düzenleme yetersizliği gibi editoryal sorunlar da görülmektedir. Okuyucu yönünden bakıldığında da tık tuzağı, aşırı bilgi yüklemesi, içerikten alakasız görüntü ya da link kullanımı, dijital izleme, veri analitiği, nefret ve zorbalık içerikleri, okura karşı tüketici perspektifiyle yaklaşım, haber ile reklam arasındaki sınır karmaşası, sahte haberler, kişisel hakların zarar görmesi gibi sorunlarla karşılaşmaktadır (Özel & Deniz, 2019: 459-461). Dijital medya çağında gündeme dair hızlı aksiyon alma, çok yönlü yetenekler gösterme, anlık düşünce ile içerik üretme ve içerikleri arama motorlarında en üst sıraya yerleştirme gibi çalışma koşullarının haber üreticilerinden beklenmesi bir karmaşa ortamını oluşturarak bahsedilen etik sorunlara neden olabilmektedir. Dijital medya gazeteciliğinde iletişim yolları çok çeşitli olmakta, geniş bir skalada çok sayıda okuyucuya hitap edilmekte, bağlantılı içerikler kullanılmakta, içerik üretimi ve ek yapılması dinamik bir şekilde gerçekleşmektedir. Bu durumlar üretkenliğin ve iş tatmininin artmasına fayda sağlarken stres ve aşırı rekabet duygusu ile kalitesiz içerik üretimine de neden olabilmektedir (Çetinkaya & Karlı, 2018: 25-28; Pavlik, 2013: 11).

İnternet haberciliği, web siteleri, sosyal medya ve weblog gibi çevrimiçi ortamlarda görsel ve işitsel medya araçları ile bütünleşebilmekte, anlık olarak güncellenmekte ve etkileşime izin vermekte, bağlantılı metin ve çoklu medya kullanımıyla gerçekleştirilmektedir. İnternet gazeteciliği, geleneksel gazetecilikten ayrılarak daha çok retorik unsurlar ile etkin ikna kabiliyetini barındıran kendine has bir

başlık ve içerik oluşturma dili geliştirmiştir. Bu dil, ilgi çekici bir üslupla donatılarak haberin içeriğinden çok okuyucuda merak uyandırma ve odağını canlı tutmayı hedeflemektedir. Böylece okuyucunun haber içeriğini merak ederek sayfaya yönlendirilmesi ve bu sayede gazetenin etkileşiminin artırılması sağlanmaktadır (Peker & Şentürk, 2021: 1263; Bingöl & Yanık, 2021: 21). Geleneksel medyada var olan editoryal aşamaların, hızlı dijital içerik paylaşım ortamlarının niteliği ile kısmen ortadan kalktığı görülmektedir. Dijital gazetecilik, sosyal medya platformları ile dirsek teması kurmakta, dijital cihazlar ile hem internet sitelerindeki haberleri hızlıca okuyucularına ulaştırmakta hem de sosyal medya platformlarından haberleri dolaşıma sokmaktadır. Dijital ortamların, içerik paylaşımında geleneksel medyanın sınırlarının aşılmasını sağladığı görülmekte fakat bu kolay ulaşılabilir ortam birtakım ilkelerin zedelenmesini de beraberinde getirmektedir. Tık haberciliği kavramı da diğer trol habercilik, sahte haber üretimi, pos-truth medya ile birlikte oluşum göstermektedir (Küçükvardar, 2023: 146).

Bütün bu unsurlar, gerçeği okuyucuya ulaştırmak yerine tıklanma sayısını artırmak amacıyla dezenformasyona uğramış, kaynağı bilinmeyen, bilgi kirliliğine yol açan, korkutucu, yanıltıcı, galeyana getirici, kışkırtıcı ve nefret uyandırıcı içeriklerin oluşumuna neden olmaktadır. Bu içerikler tık tuzağı (clickbait) ve tabloidleşme yaklaşımı ile yanıltıcı ve sansasyonel bir üslup kullanılarak üretilmektedir. Sehven veya kasti olarak ağır bombardıman halinde sunulan kaynağı belirsiz dezenformatif haberler nedeniyle okuyucular bilgi kirliliğine maruz bırakılmaktadır (Schulman & Siman-Tov, 2020: 2).

Dönmez'in (2010: 105) belirttiği gibi okuyucuyu yakalamak için kapan görevi gören tık haberciliği anlayışıyla haber içerikleri korku, endişe, gerilim, heyecan, tereddüt, merak uyandırma gibi çeşitli yöntemlerle haber değeri varmışçasına sunulmaktadır. Tabloidleşme anlayışıyla ise haberde sansasyonel başlıklar, anlık haz hissi uyandırabilecek dram ya da başarı hikayeleri, skandal odaklı ve teyit edilmemiş spekülasyon barındıran içerikler, aşırı duygusal ve abartılı ifadeler, ağırlıklı olarak görsel ve kayıtlı görüntüler kullanılmaktadır. Sunum biçimi ise kısa haber metinleri ve yüzeysel anlatımla yapılmaktadır (Baykal & Çoban, 2022: 35-61; Kol, 2024: 114-115).

Cambridge Sözlüğü, tık tuzağı kavramını (clickbait) "Dikkat çekmeyi ve insanların bir bağlantıya tıklamasını teşvik etmeyi amaçlayan internet hikayesi, başlık, resim vb." olarak tanımlamaktadır. Buna göre tık tuzakları, içerikten ayrı olarak kendiliğinden tam anlamı yakalayamayan, içerikteki bilgiyi tam olarak kapsayamayan ve böylece okuyucuda eksiklik hissi uyandırarak içeriği okumaya yönelten başlıklar ile gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Bilginin sunulması yerine merak duygusunun okuyucuda uyandırılması, bilgi vermek yerine duyguların kamçılanması okuyucuda heyecan ve tedirginliğin artarak haber içeriğine yönelme davranışını ortaya çıkarmaktadır (Orosa, Santorun & Garcia, 2017: 1270).

Biyani, Tsioutsoulou & Blackmer (2016: 96) gazete haberlerinde yapılan tık tuzaklarını sekiz madde halinde kategorize ederek incelemektedir. Bu maddelere her birine verdikleri örneklere bakıldığında;

Abartma: İçeriği olduğundan daha abartılı yansıtan başlık: "İnsanoğluna olan inancınızı yok edecek tatsız (utandırıcı, rahatsız edici) dövmeler."

Merak Uyandırma: Başlıktan detayların eksik bırakılmasıyla gerilim yaratma, gerilimi artırmak için başlıktan ayrıntıların kasten çıkarılması: "Panthers yıldızının davasında yeni bir dönemeç sezonunu bitirebilir."

Kışkırtma, Tahrik Etme: Uygunsuz/argo kelimelerin ya da ifadelerin kullanımı: "Putin G20 Zirvesi'nde Yumrukladı."

Biçimlendirme: Büyük harflerin/aşırı noktalama işaretlerinin aşırı kullanımı: "ÖZEL: Üst Düzey Bir Yöntemle Bir Anne Dünya Rekorunu Kırdı: 4 Haftada 12kg!"

Grafik: Mide bulandırıcı, rahatsız edici veya şaşırtıcı anlatım: "Donatella Versace'nin plastik cerrahisi aşırıya kaçtı: Yüzü mum gibi erimiş görünüyor."

Ağ Kuralı: Başlıkta vaat edilen/ima edilen ile içeriğin uyuşmaması, ek tıklamalara yönlendirme ya da hiç bahsedilmemesi: "Amerikalıların Artık İçmediği Bira Markaları."

Belirsiz: Başlığın merak uyandırma amacıyla belirsiz veya kafa karıştırıcı olması: "İnceledik: Samsung'un iPhone 5'i Kesinlikle Harika."

Yanlış: Doğru olmayan içerik: yanlış bilgi: "Bilim İnsanı İtiraf Etti: 'Küresel Isınma 22 Milyar Dolar Değerinde Bir Dolandırıcılık.'"

Privalova, Manoylo, Yakovlev & arkadaşları da (2022: 4), 6 başlık altında örneklemeleri ile kategorilerini oluşturmuştur:

Katafora: Başlıklarda ileriye yönelik referans verme. Blom & Hansen, (2015: 87:88) ileriye yönelik referans vermenin iki şekilde gerçekleştiğini söylemektedir. Bunlar discourse deixis (söylem göndergeciliği) ve katafora. Verdiği haber başlığı örneklerinden yola çıkarak bu yöntemin, okuyucunun neyin kastedildiğini anlayabilmesi için tam metinde okunması veya izlenmesi gereken bir gelecekteki metin segmentine işaret ettiğini, zamirlerin, bir metin segmentine değil, bir isme işaret eder ve bu nedenle bir örnek olarak katafora (önceki referans) teşkil ettiğini ifade etmektedir. Meraklı okuyucunun referans verilen kişinin kimin olduğunu öğrenmek için tıklayıp okumaya devam edeceğini belirtmektedir. Üçüncü olarak "bu harika çocuk öldü, ardından bıraktığı o şey mükemmel" haber başlığı ile bilgi boşluğundan kaynaklanan bir merak uyandırıldığını söylemektedir. Yang (2011: 129), discourse deixis (söylem göndergeciliği) ile gelecek bölümlere atıf yapıldığını ifade etmektedir. Örnek olarak; "Bu, okuyacağınız en iyi haber hikayesi." haber başlığını göstermektedir. Bu süregelen söylemin bir kısmını veya yönünü belirten ya da ona atıfta bulunan sözcük seçimleriyle ilgili olmaktadır. Katafora'da ileriye işaret etmekte, cümlede ya metinde bir sonraki gelecek olan kelimeye veya ifadeye gönderme yapmaktadır.

Dikkat Çekici Alıntı Yapma: Bir kişinin sözlerinin direkt olarak kullanılması.

Soru Sorma: Haber başlıklarında soru sorma.

Okumaya Teşvik Eden Başlık Atma: Çelişkili bilgiler, eksik bilgi, çarpıcı ifadeler vd.

Bilgi Vermeyi Talep Eden, Merak Uyandıran Başlık: Detayları gizleyerek merak uyandırmak. Örneğin "Bugünün Kolej Futbolu Playoff Yarı Finalleri Hakkında Bilmeniz Gerekenler."

Gazetenin Belirli Aktarım Tarzı: Spesifik bir konuda gazetenin kendine has anlatım tarzı. "Erkekler Basketbolu İlk 20: Yerel programların bekleme dönemine girmesi nedeniyle hafif bir hafta."

Privalova ve arkadaşlarının örneklerine göre okuyucuya belirli bir detayın veya sonucun ne olduğu merak ettirilmekte, bir kişinin doğrudan sözleri veya ifadeleri başlıkta kullanarak içerikteki bir görüş veya duygu öne çıkarılmakta, soru sorarak, eksik ya da çelişkili bilgiler verilerek okuyucunun haber başlığında tıklaması hedeflenmektedir.

Özyal'a (2016: 290-294) göre de Tık haberciliği yöntemleri 9 kategori başlığı altında kategorize edilmektedir. Bunlar;

Yarım Cümle ile Kurulan Haber Sunumları: Haberdeki çarpıcı bir ifade veya kişinin ağzından çıkan bir söz, başı veya sonu eksik bırakılarak başlık haline getirilmektedir.

Öznenin veya Nesnenin Gizlendiği Haber Sunumları: Bu kategoriye ait başlıklarda, referans kelimeler yerine haberin merkezindeki kişi, nesne ya da olay doğrudan belirtilmemektedir. Örneğin "Herkesi Çok Üzdü" gibi başlıklarda, özne ve olay belirsiz bırakılarak okuyucuda merak uyandırılmaktadır.

Referans Kelimeler Üzerinden Kurulan Haber Sunumları: Okur, referans kelimelerin neyi ifade ettiğini ya da haberin temelinde yatan ana unsuru öğrenmek için sunuma tıklamak zorunda hissetmektedir.

Haberin İçerisinden Seçilen Cümle/Cümlelerin veya Anahtar İfadelerin Kullanıldığı Haber Sunumları: Yarı cümle ile oluşturulan başlıklar gibi, haber içeriğinde bulunan kişi ya da metinden merak uyandırabilecek bir bölüm, başlık olarak seçilmektedir.

Klasik Tık Odaklı Haber Sunumları: Küresel düzeyde standartlaşmış kalıplar içermektedir. Örneğin; "Bunları Biliyor Musunuz?", "Ölmeden Görmeniz Gereken 40 Yer", "X mi yoksa Y mi? Sonuçlara İnanamayacaksınız" gibi.

Görüntünün Ön Planda Olduğu Haber Sunumları: Görüntü ile okuyucunun dikkati çekilmeye çalışılmaktadır. Bazı durumlarda haberle ilgisi olmayan, bazen montajlanmış ya da mozaik stil verilmiş görüntüler de kullanılmaktadır.

Karma Kategori: Tıklama odaklı haberlerde, dikkat çekici hale gelmesi için çeşitli unsurlar yakın mesafelerde ve dengeli oranlarda bir araya getirilmektedir.

Şok-Flaş-Bomba-Son Dakika Temalı Haber Sunumları: Haberlerde şok, flaş, son dakika gibi kalıpların kullanımı ile gerçekleştirilmektedir. İçerik ile kalıp başlığın uyumlu olmasından öte, okuyucunun tık güdüsünün harekete geçirilmesi için bu yapılmaktadır.

Gazetenin Yorumunun veya Değerlendirmesinin Başlık Halinde Kullanıldığı Haber Sunumları: Habere dair başlıkta yorumun öne çıktığı haberlerdir. Gazete kendi yorumunu ön plana çıkararak içerik hakkında net bir ipucu vermemektedir.

Aşağıda bu kategoriler bağlamında bu çalışmada yer verilen haber başlıklarından örnekler verilmiştir:

-100'den fazla ülkeye yayılmıştı... Koronavirüs dönemi tehlike gözden kaçtı... M çiçeği kabusu geri döndü! İki senede iki kez küresel acil durum... (<https://www.hurriyet.com.tr/>)

İlk hastalardandı... Mpx hastalığına yakalanan Harun Tulunay, yaşadıklarını anlattı: Çok büyük ızdırap çektim. (<https://www.hurriyet.com.tr/>)

-Dünya'da hızla yayılıyor! Alarma geçildi... Covid o ülkeden yayılmıştı! Pandemi geri mi geliyor? (<https://www.mynet.com/>)

'Derhal adım atılmazsa kontrolden çıkabilir' Alarma geçildi: Yalnızca dokunma yoluyla yayıldığı vakalar da var! 'Başta maymun çiçeğini covid sanmıştım, hiç bu kadar acı çekmemiştim'(<https://www.mynet.com/>)

-Eskisinden daha ölümcül! Türkiye'den M-Çiçeği (MPOX) için yeni hamle geldi: Aynı evi paylaşanların teması risk oluşturuyor (<https://www.mynet.com/>)

-The Simpsons (Simpsonlar) yine iş başında! Maymun çiçeği virüsünü de mi bildiler? "Doğruysa yandık"(<https://www.mynet.com/>)

-Maymun çiçeğiyle ilgili endişe verici bir açıklama daha (<https://www.sozcu.com.tr/>)

-Ülke ayakta: Üç kişide daha M çiçeği virüsü görüldü (<https://www.sozcu.com.tr/>)

Maymun çiçeğinde acı tablo: Çoğu çocuk (<https://www.sozcu.com.tr/>)

Bu kişiler maymun çiçeği virüsüne karşı korumalı! Eğer doğum yılınız... (<https://www.sabah.com.tr/>)

Maymun çiçeği eve hapseder mi (<https://www.sabah.com.tr/>)

Maymun çiçeği yeniden hortladı (<https://www.sabah.com.tr/>)

Prof. Dr. Ceyhan'dan 'maymun çiçeği' varyantı uyarısı: Herkeste görülüyor, tedavisi yok (<https://www.milliyet.com.tr/>)

SON DAKİKA MAYMUN ÇİÇEĞİ HABERLERİ: Maymun Çiçeği nedir, nasıl bulaşır? Maymun Çiçeği belirtisi ne, Türkiye'de görüldü mü? (<https://www.milliyet.com.tr/>)

Bu çalışma kapsamında incelenecek haber başlıklarından örneklere bakıldığında büyük harflerin, ünlem, soru işareti, üç nokta gibi noktalama işaretlerinin ve son dakika gibi ilgi çekici ifadelerin haber başlıklarında kullanıldıkları görülmektedir. Aynı zamanda öznel duyguları ve

düşünceleri yansıtan, yarım (eksik) bırakılan, öznesi ve nesnesi eksik olan cümleler olduğu görülmektedir. Başlıklarda “ölümcül, öldürmek, tehlike, ızdırap, risk, yandık, endişe, kabus, acı, hapsetmek, hortladı” gibi tedirginlik, korku ve panik duygularını kamçılayabilecek kelimeler kullanılmıştır. Haber başlıklarında eğer bilmek ve öğrenmek istiyorsanız içeriği okuyun anlamına gelecek ileriye yönelik referans cümleler kullanılmış, özne ile nesnelere gizlenerek, kişilerin söylemlerinden ses getirebilecek alıntılar yapılarak, sorular sorularak, Covid-19 pandemisine atıf yapılarak, magazinsel unsurlara yer verilerek, dramatik anlatım tarzına başvurulmuş bir belirsizlik ve merak ortamı oluşturulmuştur. Kwan, Wardle & Webb’in (2020) ifade ettiği gibi duyguları tetikleyici bu tür haberler tıklanmaları artırmakla paralel olarak sakin olunması gereken bir süreçte panik atmosferini güçlendirmektedir.

Daha fazla okuyucu çekmek için bahsedilen çeşitli yöntemlerle üretilen haber içerikleri özellikle olağanüstü durumlarda ve kriz dönemlerinde hızla yaygınlaşarak dikkat çekici hale gelebilmektedir. Pandemi, doğal afetler, çeşitli krizler, siyasi ve askeri durumlar gibi nedenlerle toplumsal coşku ya da huzursuzluk oluşan dönemlerde haber üretiminde bu tarz yöntemlere başvurulduğu görülmektedir. Karmaşa ortamında okuyucunun yoğun haber alma isteğine karşılık verebilmek ve okuyucunun ilgisini çekebilmek adına bu tür içerik üretimine başvurulması fiziksel ve ruhsal sağlıkla birlikte toplumsal huzura da etki edebilmektedir. Salgına dönüşen seyri ve pandemi ilan edilen zaman dilimi ile çok kısa bir süre önce yaşanan Covid-19 pandemisinde, doğru bilgi edinmenin ve teyit etme becerisinin kazanılmasının ne kadar önemli olduğu anlaşılmıştır. Yanlış bilginin tehlikeli sonuçlar doğurabileceği, asayiş düzeninin bozularak korku ikliminin hakim olabileceği görülmüştür. Bu bağlamda tecrübe aktarımı olarak Covid-19 pandemisi ve o dönem gerçekleşen haber üretimlerine literatür kapsamında göz atmak gerekmektedir.

5. Kriz Meydana Getiren Pandemilerde Haber Üretimi ve Covid-19 Pandemisinin Haberlere Yansıması

Kriz sözcüğü eski Yunan dilinde ‘krisis’ kelimesi ile yargı, hüküm ve karar gibi ifadelerle karşılık gelmektedir. Bu kelime günümüzde geniş alanlara yayılan ve pek çok kişiyi etkileyen olağanüstü durumları betimlemek için kullanılmaktadır. Literatüre ve haber metinlerine bakıldığında ansızın beliren bir hastalığın ve hastalığın boyutunun çok ileri evrelere ulaştığı bilgisinin verilmesi amacıyla Covid-19 Pandemisi hakkında “kriz” kelimesinin kullanıldığı görülmektedir (Aktan, 2004; Tosun, 2021: 57).

Reel sağlık bilgilerinin kamuoyuna aktarılması, doğru tavır ve fikirlerin oluşturulmasında sağlık iletişimi ve medya büyük rol oynamaktadır (Matamoros, 2011: 399). Kitle iletişim araçlarının kitleleri yönlendirebilme ve düşünceleri biçimlendirebilme etkisi göz önünde bulundurulduğunda (Stricot, 2022; Dubois, Gruzd & Jacobson, 2018: 57;) salgın dönemlerinin hızla gelişen olayları karşısında haberlerin önemi anlaşılmaktadır. Salgın dönemlerinde sağlık iletişimi ve haberciliği ön plana çıkmakta, kamuoyuna durumla ilgili bilgilerin ve tespitlerin aktarıldığı materyalleri içeren habercilik faaliyetleri yürütülmektedir. Hastalıkların bulaşması ve can kayıplarına sebep olması kişileri diğer zamanlardan daha fazla konu ile ilgili haberlere ulaşma çabasına sevk etmektedir (Yalman, Karaca & Balcı, 2021: 40; Pembecioğlu, 2020) Salgın dönemde insanların pandemi ve sağlık ile ilgili bilgi arayışları için sağlık hizmetleri kuruluşlarının yanı sıra evrenselleşmiş haberleri içeren medyaya başvurdukları görülmüştür (Jung, 2014: 6499).

Reuters’ın Dijital Haber Raporuna göre insanlar habere ulaşmak için en çok akıllı telefonları aracılığıyla külfetsiz bir şekilde interneti kullanmaktadır. İnternet gazeteleri ve televizyon haberleri, haber erişiminde tercih edilmeye devam edilen platformlar olmaktadır (Newman vd., 2017: 98-99). Covid-19 pandemisi sürecinde de belirsiz bir durumun içerisinde kalan vatandaşlar kaygılı biçimde içinde buldukları hali ve gelecekte karşılaşılabilecekleri durumları anlamak için gerek geleneksel

medyadan gerekse dijital medyadan haber içeriklerine ulaşmaya çalışmışlardır. Salgın döneminde bireylerin sağlık ile ilgili haber içeriklerine daha çok vakit ayırdıkları görülmüştür (Pakkan & İldaş, 2021: 244). Verilere göre gazetelerin internet tıklamaları artış göstermiş, sosyal medya ve mobil uygulamalar haber edinmek ve bilgileri paylaşmak amacıyla sıkça kullanılmıştır (Ofcom, 2020; Uyanık, 2021: 185).

Medya, pandemi döneminde izolasyon süreçleri hakkında bilgilendirmeler, hastalıktan korunma önerileri ve yararlı tavsiyeler ile bilinç düzeyinin artırılması bakımından çok değerli bir rol oynamaktadır. Yaşanılan son pandemide de sağlıkla ilgili paylaşılan haberlerin diğer zamanlara göre yükselişe geçtiği görülmektedir (Depoux vd., 2020: 3; Uyanık, 2021: 193). Böylece sağlık iletişimcileri, çok karmaşalı bir ortamda bireyler için sağlıklı davranışları benimseme ve bu davranışları sürdürme konusunda destek görevi görmektedir (Schiavo, 2007: 23). Hancock'a (2020) göre de bilim insanları ve diğer halk sağlığı uzmanlarının katılımıyla koronavirüs etrafındaki konuşmalar krizin yönetilebilmesine yardımcı olmakta, düşüncelerin ve tepkilerin anlaşılmasına imkan tanımakta, yardım etmek amaçlı geçici gönüllü ağların oluşumunu kolaylaştırmakta, şok dalgası ile oluşan kriz karşısında insanların konuşarak bilgi alışverişi yapmasını sağlamaktadır. Okuyucular açısından bakıldığında sağlık haberleri kişilerin bilgilerini artırarak hastalık semptomlarını tanımalarını, hastalıklarını fark etmelerini ve tedbir almalarını sağlayarak pozitif bir etki oluşturmaktadır. Fakat tüm bunlarla birlikte şok ve kriz duygularının yoğunlaştığı pandemi döneminde teyide muhtaç haberler daha hızlı yayılabilmektedir. İnsanlar yalan haberlere inanabilmekte ve doğru olduğunu düşündüğü sağlık tavsiyelerini uygulamaya geçirebilmektedir (Ali vd., 2019; Avcı & Avşar, 2014: 183; Ünal & Kılınç, 2020: 7).

Bu bağlamda Covid-19 pandemisine bakıldığında salgının başladığı ilk aylarda haberler genel olarak virüsün nasıl ortaya çıktığı, nasıl yayıldığı, virüse karşı korunma yollarının nasıl olacağı ile ilgili tartışmaları içermiştir. Genellikle politikacıların, araştırmacıların, uzmanların bilgi ve görüntülerine yer verilmiş, aşı ve ilaç çalışmaları konu edilmiştir (Maden, 2020: 205; Pembecioğlu, 2020: 91; Öztunç, 2020: 2837) Salgın süresince vatandaşlara evde kalmaları, kalabalık ortamlardan uzak durmaları, izolasyon ve hijyen tedbirlerine uymaları hatırlatılmıştır (Akgün & Aydın, 2021: 584). Aynı zamanda virüs ile nasıl baş edilebileceği ve hastalığı tedavi edebilmenin bireysel yolları aktarılmıştır. Magazinellerin bu dönemdeki tutumları da haberleştirilmiştir (Brewster, 2020; Öztekin, 2020: 8-13). Vaka artışları ile ölüm haberlerinin yayılmasıyla beraber ise hastalığa yakalanan kişilerin görüntüleri dijital mecralarda ve televizyonlarda görünmeye başlamıştır. Bu evrede toplumu kuşatan kaygı ve endişe durumu da bilgiye erişme isteğini giderek artırmıştır (Sell, Hosangadi & Trotochaud, 2020: 2; Duğan & Akıncı, 2019: 170).

Fuchs'a (2020: 392) göre pandemi döneminde virüsün kökeni ve nasıl ortaya çıktığı ile ilgili yanlış bilgiler içeren haberler ve virüsün nasıl bulaştığı, yayıldığı ve öldürdüğü ile ilgili bilgiler içeren haberler olarak iki türde içerik hazırlanmıştır. Koronavirüsün nasıl ortaya çıktığı ile ilgili çeşitli iddiaları içeren haberlere bakıldığında, "Wuhan Teknolojisi Enstitüsünde geliştirilen koronavirüs Çin'in biyolojik silahıdır; CIA, Çin, İran ve Rusya'nın ekonomi politik gücüne meydan okumak için koronavirüsü biyolojik bir silah olarak üretti ve yaydı; Finansal bir kriz çıkarmak ve ortaya çıkan krizden yararlanmak adına koronavirüs geliştirilerek ve yayıldı; Rothschild ailesi ya da İsrail gibi yahudiler dünyada gücü ele geçirmek amacıyla virüsü ürettiler; Çinli casuslar Kanada'daki virüs araştırma laboratuvarından bunu çaldılar; ABD Başkanı Trump, siyasi muhalifleri, pedofilleri ve Hollywood aktörlerini tutuklamak ya da öldürmek adına bu salgını ortaya çıkardı; Koronavirüs, Bill Gates ve Birleşik Krallık'ın finansörü olduğu Bright Enstitüsü tarafından nüfus kontrol planının devreye girmesi için üretildi; Et yemek koronavirüsün başlı başına çıkış sebebidir" gibi doğruluğuna emin olunamayan ifadeler yer verildiği görülmektedir. Hastalık kapılması ve koronavirüsün yok edilebilmesi temasıyla dolaşıma sokulan haberlerde ise; "Evcil hayvanlar virüsü bulaştırarak yayar; Gargara yapmak virüsü öldürür; Saç

kurutma makinesi kullanmak virüse karşı faydalı olmaktadır; Şifalı otlar virüsü öldürmektedir; Sirke, zencefil, limon suyu, inek idrarı içmek virüsü öldürmektedir; Kokain kullanmak hastalığı tedavi eder, sauna virüsü öldürür, gümüş içerikli diş macunları ile diş fırçalamak virüsü öldürür, Afrikalılar koronavirüs karşısında daha dirençlidir” gibi kaynağı belli olmayan spekülasyon içeriklerin yer aldığı görülmektedir.

Pandemi dönemindeki haberlere daha detaylı bakıldığında akıl dışı ya da mizahi olarak değerlendirilebilecek kaynağı belirsiz içeriklerin de yer aldığı görülmüştür. Örneğin haberlerde sarımsak yemenin, gümüş içmenin, yemeği sıcak yemenin, dondurma yemekten kaçınmanın, on beş dakikada arayla su içmenin, mineral haplar kullanmanın ve benzeri davranışların koronavirüs hastalığına iyi geldiği iddia edilmiştir (BBC, 2020). Aynı zamanda nefret duygularıyla ırkçı görüntüler barındıran haberlerin de yayımlandığı görülmüştür. Örneğin Jyllands-Posten gazetesinde (2020) Çin Halk Cumhuriyeti bayrağındaki yıldız simgeleri virüs simgeleri ile değiştirilerek resmedilmiştir. Pandemide özellikle telaş içerisinde olan bireylerin ilgisini çekmek amacıyla haberlerde çarpıcı ve korkutucu bir dil ile görüntü kullanımına yer verilmiştir. Telegraph (2020) gazetesinde Wuhan şehrinde koronavirüs hastası olan insanların sokakta ve hastane koridorlarında baygın ve korkunç hallerde gözüktüğü görüntüler haber yapılmıştır. The Sun ve The Daily Mail gazetelerinde pandemi ile ilgili ölümcül hastalık gibi ifadelerle haber başlıkları oluşturulmuştur (Jorgensen, 2020). Pandemi döneminde Independent Türkçe (2020) ve Deutsche Welle Türkçe (2020) gibi gazeteler de Türkiye’ye yönelik ekonomi temalı spekülasyon söylemleriyle haberler yapmıştır. Oxford Üniversitesi Reuters Gazetecilik Çalışmaları Enstitüsü tarafından yapılan çalışmada 2020 yılı Ocak ve Mart ayları arasında iki yüz yirmi beş adet yanlış bilgi içeren haberin hazırlanarak paylaşıldığı tespit edilmiştir (Brennen vd., 2020: 11). Pew Research Center bünyesinde yapılan araştırmada da ABD’lilerin yarısına yakınının medyada kurmaca haberlere ve dezenformatif bilgilere maruz kaldığı belirtmiştir (Mitchell & Oliphant, 2020).

Gerçeği yansıtmayan haberler, kaynağı belirsiz bilgiler, komplo teorileri, ırkçı söylemler, örtülü ifadeler, salgınla ilgili dedikodular, korkutucu ünlemler, propaganda niteliğinde haberler ve bunlara yönelik aydınlatıcı açıklamaların yetersizliği ise korku ikliminin salgın hastalık gibi yayılarak hüküm sürmesine sebep olmaktadır (Brown vd., 2019: 811; Utma, 2021: 1223). Çünkü insanlar yalan haberlere daha çok ilgi göstermekte ve daha çabuk yayma yoluna gitmektedir (Vosoughi vd., 2018: 1146). Örneğin X platformu üzerinde gerçekleştirilen iki farklı çalışmaya bakıldığında psikolojik panik ortamına, aldatici tavsiyelere ve ekonomik spekülasyonlara neden olan infodemik içeriklerin paylaşıldığı görülmüştür. Hatalı bilgiler içeren paylaşımların ise daha hızlı yayıldığı tespit edilmiştir (Mourad vd., 2020: 2145; Pulido, Villarejo-Carballido, Gómez & Redondo-Sama, 2020: 388-389). Dijital medya platformlarının hızlı ve kolay içerik yayma özellikleri ile tüm haberler insanlar aracılığıyla süratle muhataplarına ulaştırılırken kişiler bilgileri aktarmak için Whatsapp başta olmak üzere sosyal medya uygulamalarını kullanmaktadır (Geçer, 2020: 221).

6. Çalışma Bölümü

6.1. Amaç

Bu çalışmanın amacı, maymun çiçeği (Mpx) hastalığıyla ilgili olarak internet gazeteleri haber başlıklarını tık odaklı habercilik anlayışı perspektifinden değerlendirerek hangi tık odaklı habercilik kategorilerine başvurulduğunu tespit etmektir. Ayrıca, maymun çiçeği hastalığına dair yapılan haber sayıları ve tık odaklı başlıkların oranı, hangi konuların haber içeriği haline getirildiği ve ilgili haber konularının dağılımı, haberlerde hangi kaynakların kullanıldığı ve bilgi güvenilirliğinin sağlanıp sağlanmadığı, tüm bunlarla birlikte kullanılan kaynaklara ve haberlerin konularına yönelik hangi tık odaklı habercilik kategorilerinin kullanıldığının belirlenmesi amaç edinilmektedir.

6.2. Araştırma Soruları

1. Maymun Çiçeği hastalığı ile ilgili internet haber sitelerinde yayımlanan toplam haber sayısı ve ilgili gazetelere oranı kaçtır?
2. Maymun Çiçeği hastalığı ile ilgili internet haber sitelerinde yayımlanan toplam haberler içerisinde tık odaklı olan ve tık odaklı olmayan haber başlıklarının oranı kaçtır?
3. Maymun Çiçeği hastalığı ile ilgili internet haber sitelerinde yayımlanan haberlerin konularının kapsamı ve tematik dağılımı nasıldır?
4. Maymun Çiçeği hastalığı ile ilgili internet haber sitelerinde yayımlanan haberlerde hangi kaynaklar kullanılmıştır?
5. Maymun Çiçeği hastalığı ile ilgili internet haber sitelerinde yayımlanan haberler konularına göre kaynak kullanımının dağılım oranları nedir?
6. Maymun Çiçeği hastalığı ile ilgili internet haber sitelerinde yayımlanan haberlerde tık odaklı habercilik stratejileri çerçevesinde oluşturulan başlıkların kategorilere göre dağılım oranları nedir?
7. Maymun Çiçeği hastalığı ile ilgili internet haber sitelerinde yayımlanan haberlerin kaynakları ile bu haberlerde kullanılan tık odaklı haber stratejilerinin oranlarının dağılımı nasıldır?
8. Maymun Çiçeği hastalığı ile ilgili internet haber sitelerinde yayımlanan haberlerin konuları ile bu haberlerde kullanılan tık odaklı haber stratejilerinin oranlarının dağılımı nasıldır?

6.3. Çalışmanın Örnekleme ve Sınırlılıkları

Bu çalışma bir zaman diliminde tüm internet haber siteleri evreninde, 1 Eylül 2024'te güncellenen verilere göre (Similarweb) en çok tıklanan ilk beş Türk haber sitesi ve haber başlıkları ile sınırlandırılmıştır. Bu kapsamda çalışmanın örneklemini Hürriyet, Mynet, Sözcü, Sabah ve Milliyet gazeteleri ile Maymun Çiçeği, Mpox, MonkeyPox etiketi ile taranarak bulunan haber başlıkları oluşturmaktadır.

Çalışmada incelenecek haberleri ise Maymun Çiçeği (MPox) hastalığının Afrika Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezleri'nin (Africa CDC), kıta genelinde halk sağlığı acil durum ilan ettiği tarih olan 13 Ağustos 2024 tarihi ile 31 Ağustos 2024 tarihi arasında yayımlanmış haberler oluşturmaktadır. Maymun Çiçeği hastalığı, Afrika Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezleri'nin ilanından 1 gün sonra, 14 Ağustos 2024 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından uluslararası endişe yaratan bir halk sağlığı acil durumu olarak ilan edilmiştir.

6.4. Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada, Maymun Çiçeği hastalığı ile ilgili internet haber sitelerinde yayımlanan haber başlıklarının analizi için içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Smith'e göre içerik analizi ile var olan veriler belirlenebilir, özetlenebilir, standartlaştırılabilir, diğer verilerle kıyaslanabilir ve sonuç olarak değerlendirilebilmektedir. (Aktaran: Alanka, 2024) Bir araştırma tekniği olarak içerik analizi, yeni bakış açıları sağlamakta, araştırmacının belirli olguları anlama seviyesini artırmaktadır. Metinlerin okunması, sosyal bağlamda kullanımı ve analizi, içerik analizinde önemli bir kavramsal araç olarak kullanılmaktadır (Krippendorff, 2018: 24-25). Duvarger (1989: 144) de, içerik analizini metnin unsurlarının önceden belirlenmiş kategorilere göre gruplandırılmasına dayandırmaktadır.

Çalışma kapsamında değerlendirilecek olan haberler Hürriyet, Mynet, Sözcü, Sabah ve Milliyet haber sitelerinden toplanmış ve her bir internet sitesinde yayımlanan haber sayıları belirlenmiştir. Ardından tık odaklı habercilik türleri kapsamında değerlendirilerek çalışma konusuna dahil olup olmadıklarına yönelik iki gruba ayrılmıştır.

Tık odaklı habercilik türlerine ait olduğu belirlenen haberler başlık konularına ve içerikte gösterilen kaynak kullanımına göre sınıflandırılmıştır. Haber konuları ve kaynakları kategorize edilerek sayısal frekansları ve yüzdelik dağılımları hesaplanarak tablolara işlenmiştir.

Tık odaklı habercilik türlerinin kategorize edilmesinde Biyani, Tsioutsoulouklis & Blackmer'in (2016: 96); Privalova, Manoylo, Yakovlev & arkadaşlarının (2022: 4) ve Özyal'ın (2016: 290-294) tık odaklı habercilik kapsamında ele aldıkları makalelerde belirtilen kategorilerden faydalanılmıştır. Benzer kategoriler, birbirleriyle eşleme yapılarak altı kategori halinde bu çalışmada kullanılmıştır. Bu çalışma haber başlıkları ile sınırlandırıldığı için "İçerikte ağ kuralı, yanlış haber içeriği, sağ gösterip sol vurma, içerikte linklere yönlendirme, görüntünün ön planda olduğu haber sunumları" gibi detaylı haber içeriği ve görsel incelemesini gerektiren kategoriler çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır.

1. Kategori: Merak Uyandırma/ İleriye Yönelik Referans/Katafora/ Yorum ve Değerlendirme İçeren Başlık

2. Kategori: Abartma/Grafik (rahatsızlık veren anlatım)/Kışkırtma

3. Kategori: Belirsiz/Eksik-Çelişkili-Yarım cümle/Gizli Özne veya Nesne

4. Kategori: Soru sorma/Bilgi vermeyi vadetme

5. Kategori: Alıntı Yapma/Haberin İçerisinden Seçilen Referans Kelime-Cümle

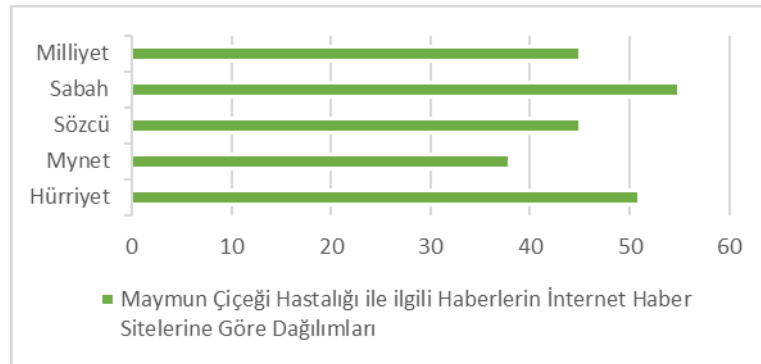
6. Kategori: Biçimlendirme/Noktalama, Büyük Harf, Şok-Flaş-Bomba-Son Dakika olarak belirlenmiştir.

Bu çalışmada bir haber başlığı birden fazla tık odaklı haber stratejisi içerdiği için bir ya da birden fazla kategoriye yerleştirildikten sonra tık odaklı stratejilerin hangi ölçüde kullanıldıklarını anlamak amacıyla yüzdelik hesaplamalar yapılmıştır.

6.5. BULGULAR

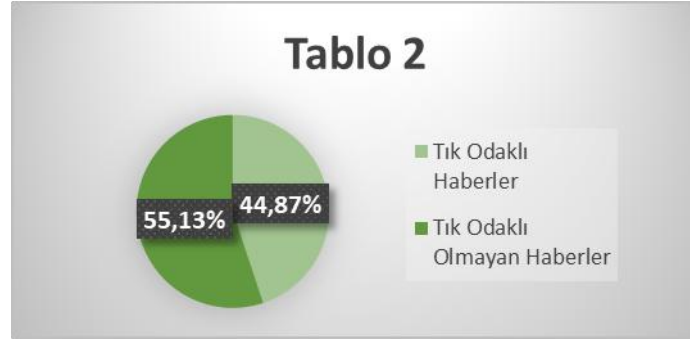
Çalışma kapsamında 13.08.2024 tarihi ile 31.08.2024 tarihleri arasında, Hürriyet, Mynet, Sözcü, Sabah ve Milliyet haber sitelerinde yayımlanan #maymunçiçeği, #Mpox, #Monkeypox, #MÇiçeği etiketlerini içeren 234 haber toplanmıştır.

Tablo 1. Maymun Çiçeği Hastalığı ile ilgili Haberlerin İnternet Haber Sitelerine Göre Dağılımları

Tablo 1'e bakıldığında #maymunçiçeği, #Mpox, #Monkeypox, #MÇiçeği etiketleri ile taranarak 5 haber sitesinden alınan 234 haberin, 51 tanesinin Hürriyet haber sitesinde, 38 tanesinin Mynet haber sitesinde, 45 tanesinin Sözcü haber sitesinde, 55 tanesinin Sabah haber sitesinde ve 45 tanesinin de Milliyet haber sitesinde yayımlandığı görülmektedir. Buna göre belirtilen tarih aralığında en çok Maymun Çiçeği Hastalığı ile ilgili haber yayınlayan internet siteleri sırasıyla Sabah, Hürriyet, Milliyet ve Sözcü, Mynet olmuştur.

Tablo 2. Haberlerin Tık Haberciliği Kategorisine Göre Değerlendirilmesi

Tablo 2'ye bakıldığında çalışma kapsamında toplanan 234 haberin 105 tanesinde tık haberciliği stratejilerinin uygulandığı, 129 tanesinin ise çalışma kapsamında belirlenen herhangi bir tık odaklı habercilik kategorisine girmediği tespit edilmiştir.

Tablo 3. Haber Sitelerine Göre Haber Sayıları ve Tık Haberciliği Sayıları

Haber Siteleri	Haber Sayıları	Tık haberciliği odaklı	Tık haberciliği olmayan	Tık Habercilik Odaklı Oran
Hürriyet	51	23	28	%45,1
Mynet	34	21	17	%61,76
Sözcü	45	16	29	%35,56
Sabah	55	23	32	%41,81
Milliyet	45	22	23	%48,89
Toplam Sayı	234	105	129	%44,87

Tablo 3'te her bir haber sitesinin tıklama odağında olan ve olmayan haberlerinin yüzdesel dağılımına bakıldığında en çok tık odaklı haberin %61,76 oran ile Mynet haber sitesinde, %48,89 oranı ile Milliyet haber sitesinde, %45,1 oranı ile Hürriyet haber sitesinde, %41,81 oranı ile Sabah haber sitesinde, %35,56 oranı ile Sözcü haber sitesinde yapıldığı tespit edilmiştir. Buna göre 01.08.2024'te güncellenen listeye göre en çok tıklanan ilk 5 haber sitesinin hepsinde maymun çiçeği hastalığı ile ilgili tık odaklı habercilik türlerine başvurulduğu görülmüştür.

Tablo 4. İnternet Haber Sitelerinde Paylaşılan Maymun Çiçeği Hastalığı ile ilgili Tık Odaklı Haberlerin Konularına Göre Dağılımları

Haber Siteleri	Hürriyet	Mynet	Sözcü	Sabah	Milliyet	Toplam	Oran (%)
Konular							
Resmi Kurum Açıklamaları	2	2	1	2	1	8	%7,62
Bilgilendirme	3	3	2	5	7	20	%19,05

Uyarı, Önlem Tavsiye	5	4	4	6	2	21	%20
Vaka ve Ölüm	5	3	5	5	5	23	%21,90
Karantina/Kapanma	2	3	2	3	2	12	%11,43
Aşı ve İlaç	2	2	1	2	2	9	%8,57
Toplumsal-Sosyal Etkiler	4	4	1	0	3	12	%11,43
Toplam Sayı	23	21	16	23	22	105	%100

Tablo 4'e yerleştirilen analiz çalışması verilerinden görüldüğü üzere, çalışma kapsamında değerlendirmeye tabii tutulan 105 tık odaklı haberin konularına göre dağılımları en çok ele alınan konudan başlayarak sırasıyla %21,90 oran ile Vaka ve Ölüm; %20 oran ile Uyarı, Önlem ve Tavsiye; %19,05 oran ile Bilgilendirme; %11,43 oran ile Karantina/Kapanma ve Toplumsal-Sosyal Etkiler; %8,57 oran ile Aşı ve İlaç; %7,62 oran ile Resmi Kurum Açıklamaları olmuştur.

Tablo 5. Tık Odaklı Haberlerin Kaynak Kullanımlarına Göre Dağılımları

	Hürriyet	Mynet	Sözcü	Sabah	Milliyet	Toplam	Oran
Resmi Makamlar	13	10	10	7	6	46	%43,81
Uzmanlar (Bilim insanları)	4	3	1	14	12	34	%32,38
Diğer (vatandaş, ünlü kişilik, aktivist vb.)	2	4	1	0	1	8	%7,62
Kaynağı Belli Olmayan	4	4	4	2	3	17	%16,19
Toplam	23	21	16	23	22	105	%100

Tablo 5'e yerleştirilen analiz çalışması verilerinden görüldüğü üzere, çalışma kapsamında değerlendirmeye tabii tutulan 105 tık odaklı haberde %43,81 oran ile resmi makamlar ve %32,38 oran ile Uzmanlar kaynak olarak gösterilmiştir. Haberlerin %16,19'unda ise belirli bir kaynak gösterilmemiştir. %7,62 haberde ise haber içerisinde maymun çiçeği geçiren hastaların ya da konu ile ilgili yorum yapan ünlü isimlerin söylemlerine yer verilmiştir.

Tablo 6. Tık Odaklı Haber Konularının Haber Kaynaklarına Göre Dağılımları

Kaynaklar Konular	Resmi Makamlar		Uzmanlar		Diğer		Kaynağı Belli Olmayan		Toplam
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	
Resmi Kurum Açıklamaları	8	%100	0	%0	0	%0	0	%0	8
Bilgilendirme	3	%15	8	%40	0	%0	9	%45	20
Uyarı, Önlem Tavsiye	7	%33,33	12	%57,14	2	%9,52	0	%0	21
Vaka ve Ölüm	16	%69,57	5	%21,74	0	%0	2	%8,69	23
Karantina/Kapanma	7	%58,33	2	%16,67	0	%0	3	%25	12
Aşı ve İlaç	2	%22,22	5	%55,56	0	%0	2	%22,22	9
Toplumsal-Sosyal Etkiler	3	%25	2	%16,67	6	%50	1	%8,33	12
Toplam Sayı	46		34		8		17		105

Tablo 6'ya yerleştirilen analiz çalışması verilerinden görüldüğü üzere,

-Tık odaklı 105 haber içerisinde Resmi Kurum Açıklamalarının yapıldığı haberlerin hepsinde kaynak olarak Resmi Makamlar (Örn. Sağlık Bakanlığı) ve Resmi Makam Görevlileri (Örn. Sağlık Bakanlığı çalışanı) kaynak gösterilmiştir.

-Hastalık ile ilgili Bilgilendirme yapılan haberlerin %15'inde Resmi Makamlar/ Resmi Makam Görevlileri; %40'ında Uzmanlar kaynak olarak gösterilmiştir. Fakat Bilgilendirme yapılan haberlerin %45'inde herhangi bir somut kaynak gösteriminin yapılmadığı görülmüştür.

-Uyarı, Önlem Tavsiye içerikli haberlerin %33,33'ünde Resmi Makamlar; %57,14'ünde Uzmanlar; %9,52'sinde ise diğer kategorisine giren kaynaklar gösterilmiştir.

-Vaka ve Ölüm ile ilgili içeriğe sahip olan haberlerin %69,57'sinde Resmi Makamlar; %21,74'ünde Uzmanlar kaynak olarak gösterilmiştir. Haberlerin %8,69'unda ise herhangi bir somut kaynak gösterilmeden bilgi verilmiştir.

-Karantina/Kapanma konusunun işlendiği haberlerde %58,33 oran ile Resmi Makamlar; %16,67 oran ile Uzmanlardan elde edilen bilgiler kaynak gösterilmiştir. Haberlerin %25'inde ise içerik herhangi bir somut kaynağa dayandırılmamıştır.

-Aşı ve İlaç ile ilgili oluşturulan haber içeriklerinin %22,22'sinde Resmi Makamlar/Resmi Makam Görevlileri; %55,56'sında Uzmanlar kaynak gösterilmiştir. Haberlerin %22,22'sinde ise herhangi bir somut kaynak gösterimi yapılmamıştır.

-Hastalığın Toplumsal-Sosyal Etkilerinin değerlendirildiği haberlerde %25 oranında Resmi Makamlar, %16,67 oran ile Uzmanlar; %50 oran ile diğer kategorisine giren kişiler kaynak gösterilmiştir. %8,33 oran ile ise haberlerde herhangi bir somut kaynak kullanılmamıştır.

Tablo 7. Haberlerin Tık Odaklı Haber Kategorilerine Göre Dağılımları

Kategoriler	Haber Siteleri	Hürriyet	Mynet	Sözcü	Sabah	Milliyet	Toplam	Oran

Merak Uyandırma/İleriye Yönelik Referans/Katafora/Yorum ve Değerlendirme İçeren Başlık	16	10	12	19	17	74	%30,08
Abartma/Grafik (rahatsızlık veren anlatım)/Kışkırtma	6	9	7	3	4	29	%11,79
Belirsiz/Eksik-Çelişkili-Yarım Cümle/Gizli Özne veya Nesne	7	5	5	13	8	38	%15,45
Soru Sorma/Bilgi Vermeyi Vadetme	10	5	5	6	9	35	%14,23
Alıntı Yapma/Haberin İçerisinden Seçilen Referans Kelime-Cümle	10	12	5	6	8	41	%16,66
Biçimlendirme/Noktalama, Büyük Harf, Şok-Flaş-Bomba-Son Dakika	6	9	1	9	4	29	%11,79
Toplam Sayı	55	50	35	56	50	246	%100

Çalışma kapsamında Tık Odaklı Habercilik Türleri 6 kategoriye ayrılmış ve 105 haber içerisinde dağılımı yapılmıştır. 105 haber başlığında 246 tane tık haberciliği türünün uygulandığı görülmüş ve kategorilerin uygulanma yüzdeleri hesaplanmıştır.

-Tablo 7'ye yerleştirilen verilerden görüldüğü üzere %30,08 ile en yüksek oranla Merak Uyandırma/İleriye Yönelik Referans/Katafora/Yorum ve Değerlendirme İçeren Başlık kategorisine giren stratejilere başvurulmuştur.

%16,66 oran ile Alıntı Yapma/Haberin İçerisinden Seçilen Referans Kelime-Cümle kategorisine giren stratejilere başvurulmuştur.

%15,45 oran ile Belirsiz/Eksik-Çelişkili-Yarım Cümle/Gizli Özne veya Nesne kategorisine giren stratejilere başvurulmuştur.

%14,23 oran ile Soru sorma/Bilgi vermeyi vadetme özelliği kategorisine giren stratejilere başvurulmuştur.

%11,79 oran ile Abartma/Grafik (rahatsızlık veren anlatım)/Kışkırtma kategorisine giren stratejilere ve yine %11,79 oran ile Biçimlendirme/Noktalama, Büyük Harf, Şok-Flaş-Bomba-Son Dakika kategorisine giren stratejilere başvurulduğu görülmüştür.

Tablo 8. Tık Odaklı Haber Kategorilerinin Haber Konularına Göre Oranları

Haber Konuları Kategoriler	Resmi Kurum Açıklamaları	Bilgilen-dirme	Uyarı, Önlem ve Tavsiye	Vaka ve Ölüm	Karantina/Kapanma	Aşı ve İlaç	Toplumsal Sosyal Etkiler
Merak Uyandırma/İleriye Yönelik Referans/Katafora / Yorum ve Değerlendirme İçeren Başlık	3	13	13	19	11	6	9
	%4,05	%17,57	%17,57	%25,68	%14,86	%8,11	%12,16
Abartma/Grafik	0	0	6	13	1	1	8

(rahatsızlık veren anlatım)/ Kışkırtma	%0	%0	% 20,69	% 44,83	% 3,45	%3,45	% 27,58
Belirsiz/Eksik- Çelişkili-Yarım cümle/Gizli Özne veya Nesne	4	4	9	7	7	3	4
	%10,53	%10,53	%23,68	%18,42	%18,42	%7,89	10,53
Soru sorma/ Bilgi vermeyi vadetme	5	14	2	5	3	3	3
	%14,29	%40	%5,71	%14,29	%8,57	%8,57	%8,57
Alıntı Yapma/Haberin İçerisinden Seçilen Referans Kelime-Cümle	8	5	11	6	4	2	5
	%19,51	%12,20	%26,83	%14,63	%9,76	%4,88	12,19
Biçimlendirme/ Noktalama, Büyük Harf, Şok- Flaş-Bomba- Son Dakika	3	6	5	4	5	3	3
	%10,34	%20,69	%17,24	%13,79	%17,24	%10,34	%10,34
Toplam Sayı	23	42	46	54	31	18	32
Oran	%9,35	%17,07	%18,70	%21,95	%12,60	%7,32	%13,01

Çalışma kapsamında tık odaklı habercilik türleri 6 kategoride ele alınmış, haber konuları ise 7 kategoride sınıflandırılmıştır. Tablo 8. tık odaklı habercilik türlerinin yüzdelik olarak haber konularında bulunma oranlarını göstermektedir. Buna göre;

-Merak Uyandırma/ İleriye Yönelik Referans/Katafora/ Yorum ve Değerlendirme İçeren Başlık kategorisine giren stratejiler sırasıyla %25,68 oranında Vaka ve Ölüm konulu haber başlıklarında; %17,57 oranında Bilgilendirme ve %17,57 oran ile Uyarı, Önlem ve Tavsiye konulu haber başlıklarında; %14,86 oranında Karantina/Kapanma konulu haber başlıklarında; %12,16 oranında Toplumsal-Sosyal Etkiler konulu haber başlıklarında; %8,11 oranında Aşı ve İlaç konulu haber başlıklarında ve %4,05 oranında Resmi Kurum Açıklamaları konulu haber başlıklarında kullanılmıştır.

Abartma/Grafik (rahatsızlık veren anlatım)/Kışkırtma kategorisine giren stratejiler sırasıyla %44,83 oranında Vaka ve Ölüm konulu haber başlıklarında; %27,58 oranında Toplumsal-Sosyal Etkiler konulu haber başlıklarında; % 20,69 oranında Uyarı, Önlem ve Tavsiye konulu haber başlıklarında; % 3,45 oranında Karantina/Kapanma konulu haber başlıklarında ve yine % 3,45 oranında Aşı ve İlaç konulu haber başlıklarında kullanılmıştır. Resmi Kurum Açıklamaları ve Bilgilendirme konusu haber başlıklarında Abartma / Grafik (mide bulandırıcı anlatım) / Kışkırtma kategorisine dahil olan stratejilere başvurulmamıştır.

Belirsiz/Eksik-Çelişkili-Yarım cümle/Gizli Özne veya Nesne kategorisine giren stratejilere sırasıyla %23,68 oranında Uyarı, Önlem ve Tavsiye konulu haber başlıklarında; %18,42 oranında Vaka ve Ölüm konulu haber başlıklarında ve yine %18,42 Karantina/Kapanma konulu haber başlıklarında; %10,53 oranlarında Bilgilendirme, Resmi Kurum Açıklamaları ve Toplumsal-Sosyal Etkiler konulu haber başlıklarında; %7,89 oranında Aşı ve İlaç konulu haber başlıklarında başvurulduğu görülmüştür.

Soru sorma/Bilgi vermeyi vadetme özelliği kategorisine giren stratejilere sırasıyla %40 oranında Bilgilendirme; %14,29 oranlarında Resmi Kurum Açıklamaları ve Vaka ve Ölüm konulu haber başlıklarında; %8,57 oranlarında Karantina/Kapanma, Aşı ve İlaç, Toplumsal-Sosyal Etkiler konulu haber başlıklarında; %5,71 oranında Uyarı, Önlem ve Tavsiye konulu haber başlıklarında başvurulduğu görülmüştür.

Alıntı Yapma/Haberin İçerisinden Seçilen Referans Kelime-Cümle kategorisine giren stratejilere sırasıyla %26,83 oranında Uyarı, Önlem ve Tavsiye konulu haber başlıklarında; %19,51 oranında Resmi Kurum Açıklamaları konulu haber başlıklarında; %14,63 oranında Vaka ve Ölüm konulu haber başlıklarında; %12,20 oranı ile Bilgilendirme, %12,19 oranı ile Toplumsal-Sosyal Etkiler konulu haber başlıklarında; %9,76 oranı ile Karantina/Kapanma konulu haber başlıklarında; %4,88 oranı ile Aşı ve İlaç konulu haber başlıklarında başvurulduğu görülmüştür.

Biçimlendirme/Noktalama, Büyük Harf, Şok-Flaş-Bomba-Son Dakika kategorisine giren stratejilere sırasıyla %20,69 oranında Bilgilendirme konulu haber başlıklarında; %17,24 oranları ile Uyarı, Önlem ve Tavsiye, Karantina/Kapanma konulu haber başlıklarında; %13,79 oranı ile Vaka ve Ölüm konulu haber başlıklarında; %10,34 oranları ile ise Aşı ve İlaç, Toplumsal-Sosyal Etkiler ve Resmi Kurum Açıklamaları konulu haber başlıklarında başvurulduğu görülmüştür.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada 14 Ağustos 2024 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü tarafından uluslararası endişe yaratan bir halk sağlığı acil durumu olarak ilan edilen Maymun Çiçeği (Mpox) hastalığı ile ilgili Hürriyet, Mynet, Sözcü, Sabah ve Hürriyet haber sitelerinde yer alan 234 haber başlığında tık odaklı haber türlerinin var olup olmadığına bakılmış, 129 haberde tık odaklı haber türüne rastlanmamış, en az bir tık odaklı haber türünü içeren 105 haber başlığı ile çalışma devam ettirilmiştir. 105 haber başlığında bulunan tık odaklı haber kategorilerinin istatistiksel oranlarına ve bunların araştırmada yer alan diğer kategorilerle (haber konuları/haber kaynakları) birlikte kullanım oranlarına bakılmıştır. 13 Ağustos-31 Ağustos tarihlerinde yayımlanan haber başlıklarının %44,87'sinin tık odaklı habercilik stratejilerine başvurularak hazırlandığı görülmüştür. Yakın zamanda pandemi olarak tecrübe edinilen Covid-19'a yönelik yapılan çalışmalara bakıldığında Çavuş & Ede'nin (2021), 5 haber sitesinin resmi Twitter hesaplarını analiz ettikleri çalışmalarında örneklem olarak yer verdikleri haberlerin yüzde 35,5'inde tık odaklı habercilik türlerine rastlandığı görülmüştür. Gölbaşı & arkadaşlarının (2022) Covid-19 döneminde hastalık ile ilgili infodemik içerikleri inceledikleri çalışmalarında da inceledikleri dijital haber sitelerinin 50,5'inin bilgi düzensizliği (mezenformasyon, dezenformasyon/malinformasyon) içerdiği tespit edilmiştir. Bu bulgular tık odaklı habercilik anlayışının küresel tehdit oluşturan hastalık konularını içeren internet haberlerinde devam ettirildiğini göstermektedir. Hali hazırda Covid-19 pandemisi niteliğinde bir yayılımı bulunmayan Maymun Çiçeği hastalığı ile ilgili tık odaklı başlıkların oranının %44,87 olması, habercilik anlayışının hastalıkların kapsamı, yayılımı, şiddeti veya aciliyeti gibi unsurlar arasında ayırım gözetilmeksizin devam ettirildiğine işaret etmektedir. Aynı zamanda bulgular kısmında Tablo 3'e işlenmiş verilere bakıldığında Hürriyet, Mynet, Sözcü, Sabah ve Milliyet gazetelerinin her birinde tık odaklı haber başlıklarına rastlanmıştır. Bu bakımdan bu çalışmanın literatüründe bahsedilen sorumlu habercilik ilkelerine tam anlamıyla riayet edilmediği ortaya konmuştur.

Bu çalışmada örneklem olarak seçilen haber başlıkları incelenmiş olmakla birlikte, başlıklarda tık odaklı habercilik stratejilerinin uygulanma biçimlerinin daha geniş bir perspektiften analiz edilebilmesi adına haberlerin konuları ve haber kaynakları unsurlarına da çalışmada yer verilmiştir. Haberlerin konularına bakıldığında; en çok Vaka ve Ölüm konularının, ardından Uyarı, Önlem ve Tavsiye içeren konuların, üçüncü olarak ise hastalığın tanımı, bulaşma yolları, belirtileri, tedavi yolları gibi bilgileri içeren Bilgilendirme amaçlı konuların işlendiği görülmüştür. Ardından

Karantina/Kapanma, Toplumsal-Sosyal Etkiler, Aşı ve İlaç ve son olarak Resmi Kurum Açıklamalarını içeren konulara yer verilmiştir. Buna göre haberlerde en çok Maymun Çiçeği hastalığının ciddi boyutlara varan sonuçlarına odaklanılmıştır. Yanı sıra uyarı, önlem, tavsiye ve ardından bilgilendirme içerikli haberlere yer verilmesi halk sağlığı önlemleri ve tavsiyelerinin medyada yer bulduğunu, okuyucuların bilgi edinme ihtiyacının karşılanmasına yönelik çaba gösterildiğini ortaya koymaktadır. Daha az işlenen konular ise karantina ve kapanma, toplumsal ve sosyal etkiler, aşı ve ilaç bilgileri ile resmi kurum açıklamaları olmuştur. Buna göre incelenen internet haber sitelerinde hastalığın acil ve somut etkilerinin, genel bilgi paylaşımlarının ve önerilerin öne çıkarıldığı, fakat daha uzun vadeli planlama yapma ve stratejik bilgi veren habercilik anlayışına daha az yer verildiği görülmektedir. Bu bağlamda mevcut durumda Türkiye’de henüz resmi makamlarca açıklanmış bir vaka olmamasına rağmen Maymun Çiçeği hastalığını içeren haberlerde aciliyet gerektiren daha kısa vadeli, daha az kapsamlı ve dramatik etkilerin önemsenerek ön plana çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Saç & Çobaner’in (2021: 318) ifade ettiği gibi haberler nedeniyle halkta korku ve kaygı oluşması bireylerin psikolojik durumlarını etkileyerek çeşitli sorunlara neden olabilmektedir. Sürece dair tartışmalı hususları ve önemli detayları kamuoyuna aktarmak değer taşımakla birlikte bunu yerine getirirken olay ve olguların anlatımında dramatik ve abartılı bir dil kullanımından uzak durulmalı, içinde bulunulan süreç hakkında spesifik konular seçilmek suretiyle yapılan abartılı anlatımdan kaçınılmalıdır. İnceoğlu’na (2020: 632) göre de söylentiler, asılsız bilgilendirmeler, sahte haberler ve propagandist manipülatif ifadeler son yaşanan pandemide görüldüğü gibi virüsün yayılma hızını aşacak kadar hızlı yayılmakta ve sağlık uygulamalarını olumsuz etkilemektedir. Bununla birlikte diğer taraftan salgın döneminde veri gazeteciliği gerçekleştirilerek, virüsün yol açtığı vefat sayısına ve tedavi sürecinde olan hastaların durumlarına dair verilerin geniş kapsamlı olarak analiz edilmesi ile nesnel ve doğru bilgi aktarımı bakımından istatistikî verilere yer vermek bölgesel farklılıkların belirlenmesi, vaka sayılarındaki eğilimlerin bilinmesi, bağlamsallık/ilişkisel ilkesi doğrultusunda bir bilgi verme işlevinin gerçekleştirilmesi gibi nedenlerle önem arz etmektedir. Bu haberlerde en gerekli olan özellikler haberin kaynağının açık ve doğru olması ile haberin erişim sağlanabilen veriler esas alınarak oluşturulmasıdır (Kutluhan & Zinderen, 2020: 86-91).

Haberlerde kullanılan kaynaklar dört kategoriye ayrılmış ve tık odaklı başlığa sahip olan haberlerde kaynak olarak en çok sırasıyla resmi makamlar ve resmi görevlilerden, uzmanlardan ve diğer kategorisindeki kişilerden faydalanılmıştır. Haberlerin %16,19’unda ise içerik herhangi bir somut kaynağa dayandırılmamıştır. Haberlerde en çok resmi makamlar ve uzmanlar gibi otoritelerden alınan bilgilere yer verilmesi haberin güvenilirliği, bilgi kalitesi, haberin ciddiyeti ve okuyucuların yetkili kişilerin görüşleri tarafından bilgilendirilmesi açısından olumlu görülmektedir. Haberlerin 16,19’unda ise sunulan içeriğin herhangi bir somut kaynağa dayandırılmaması haberin güvenilirliği, şeffaflığı ve içerik kalitesi bakımından düşük seviyede kalmasına neden olmaktadır. Aynı zamanda kaynak kullanımı zayıf olan haberlerde dikkat çekici başlık kullanılarak hızlı bir okuma süresi ile kalitesiz içerik sunumunun yapılacağı söylenebilmektedir. Bu bağlamda küresel bir sağlık sorunu olarak değerlendirilen Maymun Çiçeği ile ilgili haberlerin altıda birinde sağlam kaynaklara yer verilmemesi olumsuz olarak nitelendirilmektedir. Benzer olarak Öztunç’un (2020: 2835) gerçekleştirdiği çalışmada örneklem olarak seçtiği iki haber sitesinde koronavirüs haberlerinde %77,5 oranında uzman görüşüne yer verilmediği tespit edilmiştir. Öztunç’a göre bu sonuç, haberlerin daha çok bilgi odaklı hazırlandığını, fakat toplumu eğitici öğelere haberlerde yeterli ölçüde yer verilmediğini göstermektedir.

Çalışma kapsamında incelenen tık odaklı haberlerin konularına göre yararlanılan kaynaklara bakıldığında, resmi kurum açıklamaları kategorisine dahil olan haberlerin tamamında resmi kurum ve resmi kurum çalışanlarının kaynak gösterildiği belirlenmiştir. Bu durum, haberin güvenilirliğinin sağlanması ve otoriter bilgi sunumunun ilk ağızdan gerçekleştirilmesi adına olumlu olarak

nitelendirilmektedir. Uyarı, önlem ve tavsiye niteliğinde olan haberlerin yarısından çoğunda (%57,14) uzmanlardan, üçte birinde (%33,33) resmi kurumlardan ve resmi kurum görevlilerinden faydalandığı görülmektedir. Geri kalan az sayıda haberde ise hastalığı yaşamış olan ya da toplum nezdinde ünlü olarak görülen kişilerin kişisel görüşlerine yer verilmiştir. Hastalığa yönelik uyarıların, önlemlerin ve tavsiyelerin doğru bilgileri vereceği düşünülen uzman kişilerden, resmi kurum ve görevlilerinden alınması olumlu olarak nitelendirilmektedir. Vaka ve ölüm konularına yer verilen haberlerde ise en çok (%69,57) resmi kurum ve görevlileri ile uzman kişilerden (%21,74) faydalanılmıştır. Geri kalan çok az sayıda haberde herhangi bir somut kaynak gösterimi yapılmamıştır. Toplumda panik havası oluşmaması adına vaka ve ölüm ile ilgili konularda resmi kurumlardan ve uzmanlardan faydalanılması olumlu olarak değerlendirilmektedir. Bilgilendirme konulu haberlerde de en çok uzman kişilerden ve resmi kurumlardan faydalandığı görülmüştür. Fakat bilgilendirme içerikli haberlerin %45'inde sağlam bir kaynak gösterimi yapılmamıştır. İnsanların sağlığını tehdit eden bir hastalık ile ilgili yapılan bilgilendirmelerde doğru kaynakların kullanılmaması, gerçek dışı, duyum ya da saptırılmış bilgilerin kamuoyuna sunulmasına ve böylece kamuoyunda yanlış anlamalara, yanlış yönlendirmelere, korku ve paniğe sebep olabileceği düşünülmektedir. Karantina/Kapanma konularına yer veren haberlerde sırasıyla en çok resmi makam ve görevlileri ile uzmanlar kaynak gösterilmiştir. Fakat dört haberin birinde herhangi bir somut kaynak kullanımı yapılmadığı görülmüştür. Kısa zaman önce atlatılan Covid-19 pandemisinin karantina döneminde bireysel, toplumsal ve ekonomik olarak psikolojik ve toplumsal sorunların yaşandığı literatürdeki çalışmalarla tespit edilmişken, toplumu kaygı ve paniğe sürükleyebilecek karantina konusu ile ilgili güvenilirliği olmayan bilgilerin verilmesi olumsuz olarak değerlendirilmektedir. İnsanların hastalıklarla ilgili en çok merak ettiği, Covid-19 döneminde de uzun süre tartışılan unsurların birisi olan aşı ve ilaçlarla ilgili bu çalışmada incelenen haberlerde, en çok (%55,56) uzman kişilerden, ardından resmi makam ve çalışanlarından (%22,22) faydalanılmıştır. Fakat aşı ve ilaç konularına yer veren haberlerin %22,22'sinde herhangi bir somut kaynak belirtilmemesi, tıbbi çözüm beklentisi içerisinde olan insanlara asılsız umut vaat edilmesi gibi durumlara neden olabileceği düşünülmektedir. Toplumsal-Sosyal Etkileri içeren haberlerin ise yarısında diğer kategorisinde bulunan (hasta, aktivist ya da ünlü bir kişilik) kişilerin görüşlerine yer verilmiştir. Ardından resmi kurum ve çalışanları ile uzman kişilerin görüşlerinden faydalanılmıştır. 1 haberde ise herhangi bir somut kaynak kullanımı yapılmamıştır. Hastalığın henüz Türkiye'de görülmemesi, Resmi makamlar ve uzmanlarca hastalığın toplumsal ve sosyal yönlerinin şu an için başlıca ele alınan konulardan biri olmamasının nedeni olarak görülebilmektedir. Daha çok kişisel görüşlere ve yaşanmışlıklara yer verildiği görülmektedir.

Bu çalışmada bir haber başlığı tek bir kategoriye yerleştirilmektense, birden fazla tık odaklı haber stratejisi içerdiği için birden fazla kategoriye yerleştirilerek, kategorilerinin kullanım yüzdeleri hesaplanmıştır. Bu çalışmada incelenen 105 haber başlığında uygulanan tık odaklı haber stratejilerine bakıldığında 6 kategoriye ayrılan tık odaklı stratejiler sırasıyla en çok "Merak Uyandırma/ İleriye Yönelik Referans/Katafora/ Yorum ve Değerlendirme İçeren Başlık", "Alıntı Yapma/Haberin İçerisinden Seçilen Referans Kelime-Cümle", "Belirsiz/Eksik-Çelişkili-Yarım cümle/Gizli Özne veya Nesne", "Soru sorma/Bilgi vermeyi vadetme", "Abartma/Grafik (rahatsızlık veren anlatım)/Kışkırtma" ve bununla aynı oranda "Biçimlendirme/Noktalama, Büyük Harf, Şok-Flaş-Bomba-Son Dakika" kategorilerindeki stratejiler olmuştur. Bu sonuçlara göre okuyucuların dikkatini çekmek amacıyla okuyucuda merak uyandırma hedeflenmiş, bu ise haberin başlığında konunun devamının içerikte olduğunu belirten ifade kullanımıyla, haber başlıklarında duygusal ya da kişisel bir görüş belirten ifadelerle, ileride detaylandırılacak ya da haberin içeriğinde detaylı yer bulacak bilgilerin ipucu olarak başlıkta verilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Dikkat çekici Alıntı Yapma/Haberin İçerisinden Referans Kelime-Cümle Seçme stratejilerine başvurularak okuyucuların haber içeriğine yönlendirildiği görülmüştür.

Belirsiz/Eksik-Çelişkili-Yarım cümle/Gizli Özne veya Nesne kullanımı ile de haber başlığında okuyucuda yarım kalmış bilgi hissiyatı oluşturularak bilginin tamamlanması adına okuyucunun habere tıklama davranışına yöneltildiği görülmüştür. Dördüncü olarak Soru sorma/Bilgi vermeyi vadetme stratejileri ile okuyucuların zihninde soru işaretleri oluşturulmuş, bir motivasyon unsuru olarak bilgiye ulaşma isteği kamçılanmıştır. Abartma/Grafik (rahatsızlık veren anlatım) /Kışkırtma stratejileriyle ise haberin ciddiyet düzeyi artırılmaya çalışılmış, dramatik ve betimleyici anlatımlarla okuyucunun duygusal reaksiyonunun harekete geçirilmesi hedeflenmiştir. Noktalama/Büyük Harf kullanımı/Şok-Flaş-Bomba-Son Dakika vb. kelimeler aracılığıyla başlıkların biçimlendirmesi ile okuyucunun görme duyusuna hitap edilerek dikkat çeken ve sansasyonel kelimeler ile haber içeriğine ulaşmak için aksiyon aldırın başlıkların hazırlandığı görülmüştür. Şahin (2023: 476-477), Covid-19 pandemisini içeren internet haberlerine yönelik gerçekleştirdiği çalışmada incelediği 2.375 haberin 58,78'inin sansasyonel başlığa ve içeriğe sahip olduğunu tespit etmiştir. Bu başlıklarda kullanılan iletiler ise “dehşet, endişe, felaket, itiraf, kabus, korkutan/korkunç, kötü, kritik, müjde, panik, skandal, şok, tehlike, üzen, ürperten/ürküten, kritik” gibi ifadelerden oluşmuştur. Mısırlı & Ergün'ün (2020: 83-86) Covid-19 pandemisine yönelik haberlerle ilgili gerçekleştirdiği çalışmaya bakıldığında noktalama işaretleri kullanılarak okuyucuda merak uyandırıldığı, haberin içeriğinin başlıkta verilen konu ile ilgisi olmadığı, sansasyonel olmayan bir içeriğin belirsiz ifadeler kullanılarak heyecan oluşturacak bir şekilde başlıkta verildiği, ilgi çekmek amaçlı çift başlık kullanıldığı, “korku, ürperme, tarihi, tsunami, dikkat, gizemli, ölümcül” gibi kaygı uyandırabilecek abartılı kelime kullanımının gerçekleştirildiği, oluşturulmak istenen korku tablosunun tedirginlik uyandıran fotoğraflar aracılığıyla zenginleştirildiği, “tarihi haber” gibi başlıklarla okuyucunun dikkatinin çekilmeye çalışıldığı görülmüştür. Bu çalışmalarla karşılaştırıldığında Maymun Çiçeği haberlerinden elde edilen verilere göre başlıklarda bütün tık haberciliği stratejilerine başvurulduğu görülmekte, tık odaklı habercilik anlayışının Maymun Çiçeği hastalığına yönelik haberlerde geniş bir strateji aralığında devam ettirildiği anlaşılmaktadır.

Tık odaklı haber türlerinin hangi haber konularında kullanıldıklarına ve kullanım yoğunluklarına bakıldığında “Merak Uyandırma/ İleriye Yönelik Referans/Katafora/ Yorum ve Değerlendirme İçeren Başlık” türleri ile oluşturulan başlıklar sırasıyla en çok vaka ve ölüm, bilgilendirme, uyarı/önlem/tavsiye, karantina/kapanma konulu haberlerde görülmüştür. Buna göre özellikle vaka ve ölüm gibi bütünü çöğunluğunu ilgilendiren dramatik ve korkutucu bir konuda merak uyandırılarak yüksek tıklama oranlarının elde edilmeye çalışıldığı görülmüştür. Bilgilendirme, uyarı/önlem/tavsiye konularında ise bilgi iletimi daha güçlü ve ilgi çekici duruma dönüştürülmeye çalışılmıştır. Toplumsal yaşamı etkilediği için insanlar tarafından endişeye sebep olan karantina/kapanma konulu haberlerde de merak uyandırıcı bu stratejiler kullanılmıştır. Abartma/Grafik (rahatsızlık veren anlatım)/Kışkırtma türlerinin kullanıldığı haber başlıklarında en çok vaka ve ölümle ilgili haber konularına rastlanmıştır. Ardından toplumsal sosyal etkilerin ve uyarı, önlem ve tavsiyelerin ele alındığı haberlerin başlıklarında abartılı, gerçeklikten saptırılan ya da duygusal hale getirilen ifadelerin kullanıldığı anlaşılmıştır. Belirsiz/Eksik-Çelişkili-Yarım Cümle/Gizli Özne veya Nesne ile oluşturulan haber başlıkları incelendiğinde, en çok uyarı, önlem ve tavsiye, vaka ve ölüm, karantina/kapanma konulu haberlerin başlıklarının gizemli bir hava oluşturularak tasarlandığı ve böylece okuyucuların hastalık gibi kritik önem arz eden bu konularla ilgili içeriğe yönelmesi hedeflenmiştir. Soru sorma/Bilgi vermeyi vadetme stratejileri ise en çok %40 oran ile hastalığın tanınım yapılacağı, yayılım dinamiklerinin ve tedavi yollarının anlatılacağı vadedilen bilgilendirici haberlerin başlıklarında uygulanmıştır. Ardından vaka ve ölüm haberleri ile resmi kurum açıklamalarının yer alacağı haber başlıkları soru işaretleri ve “işte bilmeniz gerekenler” gibi cümlelerle oluşturulmuştur. Maymun Çiçeğinin halk nezdinde aşına olunan bir hastalık olmaması nedeniyle, haber başlıklarında okuyuculardaki bilgi yetersizliği ve belirsizlik duygularının hedef alınarak duyguları manipüle etme ve

ilgi uyandırma yöntemlerine başvurulduğu görülmüştür. Eksik bilgi, merak uyandırarak bilgi veya anlama eksikliğinin algılanmasından kaynaklanan bilişsel olarak tetiklenmiş bir yoksunluk biçimini ortaya çıkartmaktadır. Bu bağlamda kullanıcı içeriği anlamak ve/veya öğrenmek için bağlantıyı tıklamaya yönelmektedir. (Loewenstein, 1994: 75) Alıntı Yapma/Haberin İçerisinden Seçilen Referans Kelime-Cümle kullanma yöntemleri ise sırasıyla en çok uyarı, önlem, tavsiye içeren, resmi kurum açıklamaları, vaka ve ölüm ile bilgilendirmeyi konu edinen haberlerin başlıklarında görülmüştür. Tıp çalışanlarının, uzmanların, resmi kurum ve görevlilerin açıklamalarından en çarpıcı, merak uyandırıcı ve tedirgin edici cümleler seçilerek okuyucuların duygu ve düşüncelerinin harekete geçirilmesi hedeflenmiştir. Noktalama işaretleri, Büyük harf, Şok-Flaş-Bomba-Son Dakika gibi unsurlarla biçimlendirilen haber başlıkları ise en çok sırasıyla bilgilendirme, uyarı, önlem ve tavsiye, karantina/kapanma, vaka ve ölüm ile diğer konulardaki haber başlıklarında görülmüştür. Bu başlıklar görsel ve sözel vurgulamalar ile hazırlanarak haberin son derece acil ve önemli olduğu detayı okuyuculara yansıtılmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak bu çalışmadan elde edilen veriler incelendiğinde haber başlıklarında tık odaklı stratejilere başvurulduğu görülmüştür. Haber başlıklarının toplumu bilgilendirme, farkındalık kazandırma amacının yanı sıra tıklanma oranlarını artırma amacıyla kurgulandığı tespit edilmiştir. Bu durum, haberlerde bilgilendirme rolü ile ticari çıkarların eş güdümlü olarak baz alındığını göstermektedir. Tık odaklı haberlerde öncelikle vaka ve ölüm, uyarı, önlem ve tavsiye, bilgilendirme, karantina/kapanma gibi dikkat çekici, çarpıcı, korku ve panik iklimi oluşturabilecek öğelerin öne çıkarıldığı anlaşılmıştır. Böylece okuyucularda duygusal bir tepki ve merak motivasyonu uyandıracak konuların tercih edildiğini görülmektedir. Somut bir kaynağa dayandırılmayan haberlerin varlığı ise güvenilirlik endişesini meydana getirerek halkın doğru bilgiye erişiminde bir risk unsuru taşımaktadır. Genel çerçevede bu çalışma, haber başlıklarında bilgilendirme ile sansasyonel unsurların harmanlandığını, etik ve güvenilir habercilik ilkelerinin göz ardı edildiğini ortaya koymaktadır.

<i>"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları:</i>	
Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.	
<i>The following statements are made in the framework of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":</i>	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.

Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Double-Blind Peer Review:	External-independent
<i>This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.</i>	

KAYNAKÇA

- Akdal, T. (2017). Haberciliğin Etik Kodları Bağlamında Gazetecilerin Polis Adliye Haberlerine ve Haber Öznelerine Bakışıyla İlgili Bir Derinlemesine Mülakat Çalışması. *Ulakbilge*, 5(18), 2067-2085.
- Akgün, B. M. & Aydın, A. (2021). Türkiye’de COVID-19’a Yönelik İlk Psikososyal Tepkiler: Bir İçerik Analizi. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 15(3), 581-593.
- Alanka, D. (2024). Nitel Bir Araştırma Yöntemi Olarak İçerik Analizi: Teorik Bir Çerçeve. *Kronotop İletişim Dergisi*, 1(1), 62-82.
- Ali, K. vd. (2019). Viruses Going Viral: Impact Of Fear-Arousing Sensationalist Social Media Messages On User Engagement. *Science Communication*, 41(3), 314-338.
- Allcott, H. & Gentzkow, M. (2017). Social Media And Fake News In The 2016 Election. *Journal of Economic Perspectives*, 31(2), 211-236.
- Aslan, F. G. & Altındış M. (2016). Yeni Beliren Viruslarda Yönetim; Ebola ve Mers-Cov Deneyimi. *Ortadoğu Tıp Dergisi*, 8(2), 94-102.
- Avcı, K. & Avcı, Z. (2014). Sağlık İletişimi ve Yeni Medya. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 0(39), 181-190.
- Bahadır, O. (2019). Salgın Hastalıkların Tarihteki Rolü ve Bilim. *Sarkaç*. <https://sarkac.org/2019/10/salgin-hastaliklar-ve-bilim/amp/> (Erişim Tarihi: 15 Temmuz 2024).
- Banar, S. (2006). Türkiye’de Haber Verme İşlevinin Kişilik Hakları ve Etik Yaklaşımına Değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(15), 125-138.
- BBC News. (2020, 10 Mart). Koronavirüs (Covid-19): Virüs ve Hastalık Hakkında Dikkate Almamanız Gereken Hurafeler. *BBC*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51815676> (Erişim Tarihi: 5 Temmuz 2024).
- Bingöl, M. & Yanık, H. (2021). Tık Tuzağı Habercilik Çerçevesinde Kamu-Ticari Haber Sitelerinin Karşılaştırılması: Trthaber.com ile Milliyet.com.tr Örneği. *Yeni Medya*, 0(11), 18-37.
- Biyani, P., Tsioutsoulou, K. & Blackmer, J. (2016). “8 Amazing Secrets for Getting More Clicks”: Detecting Clickbaits in News Streams Using Article Informality. *Thirtieth AAAI Conference on Artificial Intelligence*, 30(1), 94-100.
- Blom, J. N. & Hansen, K. R. (2015). Clickbait: Forward-reference As Lure In Online News Headlines. *Journal of Pragmatics*, 0(76), 87-100.
- Bolat, M. T. (2022). Salgın Hastalık Kavramı; Tarihte Görülen Salgın Hastalıklar ve Mücadele Yöntemleri. *International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 8(50), 370-379.
- Brennen, J. S., Simon, F. M., Howard, P. N. & Nielsen, R. K. (2020). Types, Sources, And Claims Of Covid-19 Misinformation. *Reuters Institute for the Study of Journalism*. [https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2020-04/Brennen%20-%20COVID%2019%20Misinformation%20FINAL%20\(3\).pdf](https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2020-04/Brennen%20-%20COVID%2019%20Misinformation%20FINAL%20(3).pdf) (Erişim Tarihi 6 Temmuz 2024).
- Brewster, T. (2020, 9 March). Coronavirus ‘Cure’ Claims Get Ftc Warning, So Maybe Don’t Drink Silver. *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/thomasbrewster/2020/03/09/teas-essential-oils-and-drinking-silver-ftc-warns-about-dubious-coronavirus-cures/?sh=1e9657681cba> (Erişim Tarihi: 8 Temmuz 2024).

- Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith L. E., Woodland, L., Wessely S., Greenberg N. & Rubin, G. J. (2020). The Psychological Impact Of Quarantine And How To Reduce It: Rapid Review Of The Evidence. *Rapid Review*, 0(395), 912-920.
- Brown, D. K., Yoo, J. & Johnson, T. J. (2018). Spreading Ebola Panic: Newspaper And Social Media Coverage Of The 2014 Ebola Health Crisis. *Health Communication*, 34(8), 811-817.
- Büyükaşar, M. & Özçağlayan, M. (2019). Haber ve Doğruluk İlişkisi: Doğruluk Sorununun Geçmişi ve Haberin Dönüşümü. *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(1), 29-49.
- Cartwrite, M. (2023, 5 Nisan). Black Death. https://www.worldhistory.org/Black_Death/ (Erişim Tarihi: 2 Temmuz 2024).
- Ceyhan, M. (2006). Avian İnfluenza (Kuş Gribi, Tavuk Vebası): Yaşadığımız Bir Salgının Ardından. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 49(2), 81-89.
- Çavuş, S. & Ede, N. (2021). Tık Odaklı Habercilik: Türk İnternet Haber Medyası Üzerine Bir İçerik Analizi. *Selçuk İletişim Dergisi*, 14(1), 23-54.
- Çetinkaya, A. & Karlı, İ. (2018). Haberciliğin Değişen Pratikleri: Çoklu Ortam, Çoklu Yetenek, Çevrimiçi Gazetecilik. *Online Academic Journal of Information Technology*, 9(35), 17-30.
- Çifçi, S. (2011). Yazılı Basında Haber Cümlelerinin Analizi. *Journal of Turkish Studies*, 6(1), 925-928.
- Depoux, A., Martin, S., Karafillakis, E., Preet, R., Wilder-Smith, A. & Larson, H. (2020). The Pandemic Of Social Media Panic Travels Faster Than The Covid-19 Outbreak. *Journal of travel medicine*, 27(3), 1-4.
- Dönmez, İ. H. (2010). İnternet Haberciliğinde Tıklanma Kaygısı ve "Kapan" Manşetler. *Akdeniz İletişim Dergisi*, 0(14), 105-127.
- Dubois, E., Gruzd, A. & Jacobson, J. (2018). Journalists' Use Of Social Media To Infer Public Opinion: The Citizens' Perspective. *Social Science Computer Review*, 38(1), 57-74.
- Duğan, Ö. & Akıncı S. (2019). Gazetecilerin Kriz Dönemlerinde Halkla İlişkiler Çalışanlarına Bakış Açılarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 0(30), 167-192.
- Duvarger, M. (1980). Metodoloji Açısından Sosyal Bilimlere Giriş. (Çev. Ü. Oskay), İstanbul: Bilgi Yayınevi
- Duyamaz, A., Düzgün, D. & Eker, G. Ö. (2021). Covid-19 Küresel Salgınının Somut Olmayan Kültürel Mirasa Etkileri: Türkiye Deneyimi. *Unesco Türkiye Milli Komisyonu*. https://www.unesco.org.tr/Content_Files/Content/Yayinlar/C19SOKUM_TR.pdf (Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2024).
- Ece, Ö. (2020). Pandemi Sırasında ve Sonrasında Kültür-Sanat. *Trtakademi*, 5(10), 882-887.
- "En Popüler Web Siteleri Sıralaması". (2024, 1 Eylül). <https://www.similarweb.com/tr/top-websites/turkey/news-and-media/> (Erişim Tarihi: 1 Eylül 2024).
- Frith, J. (2012). The History of Plague – Part 1. The Three Great Pandemics. *Journal of Military and Veterans' Health*, 20(2), 11-16.
- Fuchs, C. (2020). Everyday Life and Everyday Communication in Coronavirus Capitalism. *tripleC*, 18(1), 375-399.
- Gazetecilik Etik İlkeleri Küresel Bildirisi. (2019, 12 Haziran). <https://gc-tr.org/gazetecilik-etik-ilkeleri-kuresel-bildirisi/> (Erişim Tarihi: 2 Temmuz 2024).
- Geçer, E. (2020). Geleneksel Medya Gücünü Koruyor. *TRT Akademi Dergisi*, 5(10), 216-224.
- Gelir, Y. (2020). Pandemi Dönemlerinde İnsan ve Hastalık İlişkisine Dair İki Roman: Hakka Sığındık ve Veba. *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Outbreak Diseases Special Issue, 209-232.
- Gezgin, S. (2002). Medyanın Toplumsal İşlevi ve Kamuoyu Oluşumu. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 1(12), 11-20.
- Gölbaşı, S. D., Metintaş, S. & Önsüz, M. F. (2022). Web Sitelerinde Yer Alan Covid-19 ile İlişkili Mitlerin İnfodemi Açısından Değerlendirilmesi: Bir İçerik Analizi. *Turkish Journal Of Public Health*, 20(1), 138-151.
- Güven, F. (2020). Koronavirüs Pandemisinin Kültüre Etkileri. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 0(7), 81-96.

- İnceoğlu, Y. (2020). Covid-19 Pandemisi ve Medya. TTB COVID-19 Pandemisi 6. Ay Değerlendirme Raporu. https://www.ttb.org.tr/yayin_goster.php?Guid=42ee49a2-fb2d-11ea-abf2-539a0e741e38 (Erişim Tarihi: 19 Temmuz 2024).
- Jung, M. (2014). Determinants Of Health Information-Seeking Behavior: Implications For Post-Treatment Cancer Patients. *Asian Pacific Journal of Cancer Prevention*, 0(15), 6499-6504.
- Karahan, S. E. (2006). Dönüşen İletişim Teknolojilerinin Haber Üretim Süreci ve Gazetecilik Mesleğine Etkileri. *Akademik Açı*, 1(2), 5-43.
- Karakaş, M. (2020). Covid-19 Salgınunun Çok Boyutlu Sosyolojisi ve Yeni Normal Meselesi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 40(1), 541-573.
- Karaoğlu, Ö. (2020). "Salgınların İktisat Tarihi", Demirbaş, D., Bozkurt, V. & Yorğun, S. (Ed.), *Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi: 1-24.
- Karataş, Z. (2020). COVID-19 Pandemisinin Toplumsal Etkileri, Değişim ve Güçlenme. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 3-17.
- Kaya, H. & Canıöz, K. A. (2021). Koronavirüs Pandemisine Yönelik Psikolojik Bir Değerlendirme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 13(2), 232-246.
- Kol, Y. (2024). Televizyon Haberciliğinde Tabloidleşme Olgusu. *Telakki Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(4), 111-150.
- Kott, S. (2020, 28 January). Bladtegnere om Kina-tegning: Den er »fantastisk« og »elegant«. *Jyllands-Posten*. <https://jyllands-posten.dk/indland/ECE11903357/bladtegnere-om-kinategning-den-er-fantastisk-og-elegant/> (Erişim Tarihi: 24 Haziran 2024).
- Krippendorff, K. (2018). *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. California: Sage.
- Kurt, S. & Karaaziz, M. (2021). Covid-19 Pandemisinin Psikososyal Alandaki Etkileri. *Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 3(2), 81-91.
- Kutluhan, D. F. & Zinderen, A. (2021). Kovid-19 Döneminde Veri Gazeteciliği: Koronavirüs Haberlerinin Betimsel Analizi. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 11(1), 85-102.
- Küçükvardar, M. (2023). Tık Odaklı Habercilik Çerçevesinde Ekonomi Haberlerinin İncelenmesi. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 0(42), 145-168.
- Kwan, V., Wardle, C. & Webb, M. (2020, March 10). Tips For Reporting On Covid-19 And Slowing The Spread Of Misinformation. <https://firstdraftnews.org/articles/tips-for-reporting-on-covid-19-coronavirus-and-slowing-the-spread-of-misinformation/> (Erişim Tarihi: 6 Temmuz 2024).
- Leblebici, H. (2022). "Olağanüstü Dönemlerin Eğitim Programlarına Yansımaları (Salgınlar, Savaşlar ve Doğal Afetler)", Çeliköz, N. ve Türkan. A. (Ed.), *Covid-19 Pandemi Sürecinin Eğitim ve Eğitim Programlarına Yansımaları*, Ankara: İksad Yayınevi: 27-77.
- Littmann, R. J. (2009). The Plague of Athens: Epidemiology and Paleopathology. *Mount Sinai Journal Of Medicine*, 76(5), 456-467.
- Loewenstein, G. (1994). The Psychology of Curiosity: A Review and Reinterpretation. *Psychological Bulletin*, 116(1), 75-98.
- Maden, S. (2020). Covid-19 Salgını ve Sağlık Haberciliği: Prof. Dr. Erkan Yüksel ile Söyleşi. *ETKİLEŞİM*, 3(6), 205-213.
- McGonagle, T. (2017). "Fake news": False Fears Or Real Concerns?. *Netherlands Quarterly of Human Right*, 35(4), 203-209.
- Mısırlı, G. & Ergün, Z. (2020). "Olağanüstü Dönemlerde Habercilik ve Gazetecilik Etiği: İnternet Haber Sitelerinde Koronavirüs Haberlerinin Sunumu", *Akdeniz Zirvesi 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı*, UBAK Publications: 76-89.
- Mitchell, A. & Oliphant, B. (2020, 18 March). "Americans Immersed in COVID-19 News; Most Think Media Are Doing Fairly Well Covering It". *Pew Research Center*. <https://www.pewresearch.org/journalism/2020/03/18/americans-immersed-in-covid-19-news-most-think-media-are-doing-fairly-well-covering-it/> (Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2024).

- Mourad, A., Srouf, A., Harmanani, H., Jenainati, C. & Arafeh, M. (2020). Critical Impact Of Social Networks Infodemic On Defeating Coronavirus Covid-19 Pandemic: Twitter-Based Study And Research Directions. *IEEE Transactions On Network And Service Management*, 17(4), 2145-2155.
- “Mpox Outbreaks In Africa Constitute A Public Health Emergency Of Continental Security”. (2024, 13 Ağustos). Africa CDC. <https://africacdc.org/news-item/mpox-outbreaks-in-africa-constitute-a-public-health-emergency-of-continental-security/#:~:text=On%20Aug%2013%2C%202024%2C%20the,address%20significant%20public%20health%20threats> (Erişim Tarihi: 14 Ağustos 2024).
- Murphy, V. (2005, 7 Kasım). Past Pandemics That Ravaged Europe. *BBC News*. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/health/4381924.stm> (Erişim Tarihi: 1 Temmuz 2024).
- Newman, N., Fletcher, R., Kalogeropoulos, A., Levy, D. A. L. & Nielsen, R. K. (2017). Reuters Institute Digital News Report 2017. https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/Digital%20News%20Report%202017%20web_0.pdf (Erişim Tarihi: 30 Haziran 2024).
- Orasa, B. G., Santorun, S. G. & Garcia, X. L. (2017). El Uso Del Clickbait En Cibermedios Delos 28 Países De La Unión Europea. *Revista Latina de Comunicación Social*, 0(72), 1261-1277.
- Özel, E. K. & Deniz, Ş. (2019). “Tık” ve “Etik” Arasında Sıkışan Gazetecilik: İnternet Gazeteciliğinin Ortaya Çıkardığı Yeni Etik Sorunlar ve Gazetecilerin Konuya Bakış Açısı Üzerine Bir Araştırma. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(1), 443-466.
- Öztek, Z. (2020). Pandemi Mücadelesi ve Yan Kazanımlar. *Sağlık ve Toplum*, 0(Özel sayı), 6-14.
- Öztunç, M. (2020). İnternet Haberciliğinde Koronavirüs Salgınının Sunum Biçimi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(3), 2825-2840.
- Özyal, B. (2016). Tık Odaklı Habercilik: Tık Odaklı Haberciliğin Türk Dijital Gazetelerindeki Kullanım Biçimleri. *Global Media Journal TR Edition*, 6(12), 273-301.
- Pakkan, Ş. & İldaş, G. (2021). Medyanın “Pandemi” Sınavı: Covid-19 Salgınının Türkiye’de Haber Tüketim Alışkanlıklarına Etkisi. *Turkish Studies-Social Science*, 16(1), 229-247.
- Parıldar, H. & Dikici, M. F. (2020). Pandemiler Tarihi. *Klinik Tıp Aile Hekimliği Dergisi*, 12(1), 1-8.
- Peker, M. R. & Şentürk, Z. A. (2021). İnternet Gazeteciliğinde Etik Bir Sorun: Tık Tuzağı Kullanımı. *International Journal Of Social, Humanities And Administrative Sciences*, 7(42), 1260-1271.
- Pembecioğlu, N. (2020). Covid-19 - Medya Okuryazarlığı ve Çocuklar Üzerine Etkileri. *Çocuk ve Medeniyet*, 5(9), 73-112.
- Privalova, Y., Manoylo, A., Yakovlev, A., Ovcharenko, V. & Erben, D. (2022). Teaching Earth Science Students To Recognize Communicative Intent In Media Headlines: Clickbait Phenomenon. *E3S Web of Conferences*, 0(363), 1-9.
- Pulido, C. M., Villarejo-Carballido, B., Gómez, A. & Redondo-Sama, G. (2020). COVID-19 Infodemic: More Retweets For Science-Based Information On Coronavirus Than For False İnformation. *International Sociology*, 35(4), 377-392.
- Qiu, J., Shen, B., Zhao, M., Wang, Z., Xie, B. & Xu, Y. (2020). A Nationwide Survey Of Psychological Distress Among Chinese People In The Covid-19 Epidemic: Implications And Policy Recommendations. *General Psychiatry*, 33(2), 1-3.
- Saç, H. & Çobaner, A. A. (2021). İnfodemide Sorumlu Habercilik: Covid-19 Salgınının Haberleştirilmesine Yönelik Yayımlanan İlke ve Rehberler Üzerine Bir Değerlendirme. *Aksaray İletişim Dergisi*, 3(2), 303-330.
- Schulman, R. & Siman-Tov, D. (2020). From Biological Weapons To Miracle Drugs: Fake News About The Coronavirus Pandemic. *Institute for National Security Studies*, 0(1275), 1-5.
- Sell, T.K., Hosangadi, D. & Trotochaud, M. (2020). Misinformation and the US Ebola Communication Crisis: Analyzing The Veracity And Content Of Social Media Messages Related To A Fear-Inducing Infectious Disease Outbreak. *BMC Public Health*, 20(1), 1-10.

- Smith, J. F. (2021, 2 Ağustos). Study Across 87 Countries Shows Simple Intervention Helps Build Emotional Resilience During COVID-19. Harvard Kennedy School. <https://www.hks.harvard.edu/faculty-research/policy-topics/health/study-helping-people-rethink-their-response-covid-19-can-lead> (Erişim Tarihi: 1 Temmuz 2024).
- Şahin, T. (2023). İnternet Gazetelerinde Toplumsal Sorumluluğu Aramak: Covid-19 Haberlerinin Analizi: Odatv, Medyaradar, İnternethaber Örneği. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 470-484.
- Tokaç, M. (2020). Salgın Hastalıkların Tarihi. (Blog Yazısı). <https://ivekakademi.org/blog/salgin-hastaliklarin-tarihi/> (Erişim Tarihi: 2 Temmuz 2024).
- Tosun, Ş. P. (2021). İnfodemik Dünya: Sağlık Habercilerinin Pandemi Sürecinde İnfodemiye İlişkin Tespit ve Önerileri. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 0(55), 56-79.
- Türk, A., Bingül, B. A. & Ak, R. (2020). Tarihsel Süreçte Yaşanan Pandemilerin Ekonomik ve Sosyal Etkileri. *Gaziantep Unıversity Journal of Social Sciences*, 19(Özel Sayı), 612-632.
- Türkgöz, E. (2022). Covid-19 Pandemisinin Psikolojik Etkileri. *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, 0(41), 100-119.
- Ulaş, T. & Yılmaz, T. (2022). Pandemi ve Gazetecilik: Covid-19 Sürecinde Türkiye'deki Gazetecilik Pratikleri Üzerine Bir İnceleme. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, 0(8), 24-41.
- Utma, S. (2021). Pandemi Sürecinde Medyada Korku Salgını: Covid-19 Özelinde Bir Değerlendirme. *International Academic Social Resources Journal*, 6(28), 1217-1226.
- Uyanık, G. (2021). Koronavirüs (COVID-19) Salgını ve İnternet Gazeteciliği: Karşılaştırmalı Bir İçerik Analizi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 0(2), 183-206.
- Ünal, B. & Kılınç, İ. (2020). Kovid-19 Sürecinde Toplumsal Kanıksamaya Karşı Çıkış: The New York Times'ın "100,000 Hesaplanamaz Kayıp" Manşeti. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, 0(4), 1-36.
- Varlık, N. (2018). Osmanlılarda veba salgınları. *Toplumsal Tarih*, 0(296), 30-36.
- Vosoughi, S., Roy, D. & Aral, S. (2018). The Spread Of True And Falsenews Online. *Science*, 359(6380), 1146-1151.
- Wang, C., Pan, R., Wan X., Tan, Y., Xu L., Ho C. S. & Ho, R. C. (2020). Immediate Psychological Responses and Associated Factors during the Initial Stage of the 2019 Coronavirus Disease (COVID-19) Epidemic among the General Population in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 0(17), 1-25.
- "WHO Director-General Declares Mpx Outbreak A Public Health Emergency Of İnternational Concern". (2024, 14 Ağustos). <https://www.who.int/news/item/14-08-2024-who-director-general-declares-mpox-outbreak-a-public-health-emergency-of-international-concern> (Erişim Tarihi: 14 Ağustos 2024).
- World Health Organization. (2020, 11 Şubat). Who Director-General's Remarks At The Media Briefing On 2019-Ncov. <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-remarks-at-the-media-briefing-on-2019-ncov-on-11-february-2020> (Erişim Tarihi: 30 Haziran 2024).
- Yalman, A., Karaca, H. & Balcı, E. V. (2021). Sağlık haberlerinde korku yaklaşımı çerçevesinde kodlanan covid-19 haber fotoğraflarının analizi. *Akdeniz İletişim Dergisi*, 0(35), 38-53.
- Yan, S. & Zhong, Y. (2020, 1 February). "Inside Wuhan: Dead Man Lies On Empty Streets At Coronavirus Ground Zero". *The Telegraph*. <https://www.telegraph.co.uk/news/2020/01/31/inside-wuhan-dead-man-lies-empty-streets-coronavirus-ground/> (Erişim Tarihi: 30 Haziran 2024).
- Yang, Y. (2011). A Cognitive Interpretation Of Discourse Deixis. *Theory and Practice in Language Studies*, 1(2), 128-135.
- Yazıcı, H., Altun, F., Tosun, C. & Özdemir, M. (2021). Covid-19 Salgının İlk Aylarında Gözlenen Psikolojik Problemler ve Ruh Sağlığı Uzmanlarının Bu Problemlere Çevrimiçi (Online) Yollarla Müdahale Etmeye İlişkin Deneyimleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (4), 1460-1484.
- Zafer, C. & Vardarlıer, P. (2020). Medya ve Toplum. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(2), 355-361.

Osmanlı Yönetim Geleneğinde Kapitülasyonların Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme*

Ziya Göksel Şengör

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5001-0686>

Doktora Öğrencisi / Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yönetim Bilimleri Bilim Dalı, Ankara – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 23.08.2024

Kabul: 24.09.2024

On-line Yayın: 30.09.2024

Anahtar Kelimeler

Kapitülasyon

Osmanlı

Koruma

Mahmi

Gelenek

Araştırma Makalesi

* Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.78033>

Öz

Küçük bir beylikten büyük bir devlete uzanan ve 14.yüzyıldan başlayarak 20.yüzyılın ilk çeyreğine kadar yaklaşık 600 yıllık bir dönemde siyasi varlığını sürdüren Osmanlı İmparatorluğu, özellikle 16.yüzyılda Batılı devletlere ticareti artırma, siyasal yakınlık kurma vb çeşitli amaçlarla önemli imtiyazlar vermiştir. Kapitülasyon olarak adlandırılan bu imtiyazlar her ne kadar öncelikli olarak ticaret alanında kendini göstermekte olsa da idari ve adli alanda da uygulama alanı bulmuştur. Özellikle 19.yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin eski gücünü kaybetme sürecine paralel olarak idari alanlardaki uygulama örneklerinin, sadece nicelik değil nitelik olarak da artmakta olduğu görülmektedir. Kapitülasyonların iktisadi alanda farklı bir yapıya bürünmesi Baltalimanı Anlaşması ile olurken, adli/idari alanda farklı bir yapıya bürünmesi ise Koruma (Protege) Sistemi ile olmuştur. Başlangıç yıllarında sadece yabancı devlet vatandaşları için geçerli olan Koruma Sistemi zamanla Osmanlı vatandaşları için de kullanılmaya başlanmış ve belirli bir zaman sonra devletin yönetim geleneğindeki düşünce ve eylem kalıplarını değiştirecek noktaya gelecek kadar etkili olmuştur. Bu çalışmada kapitülasyonların etkileri ticaret ve adli/idari alandaki etkileri olarak iki başlığa ayrılarak incelenecektir. Adli ve İdari alandaki uygulamaların kısmen de olsa birbirlerinden beslenen uygulamalar olması bu iki alandaki uygulamaları tek başlık olarak inceleme düşüncesinin temelini oluşturmaktadır. Bu düşünce ile şekillendirilen bu çalışmada, kapitülasyonların belirtilen başlıklardaki etkisi ve uzun yıllardır söz konusu olan uygulama pratiklerini dönüştürmesine ilişkin değerlendirmelerin ana hatlarıyla genel bir çerçevesi oluşturulmaya çalışılacaktır.

Atf Bilgisi / Reference Information

Şengör, Z. G. (2024). Osmanlı Yönetim Geleneğinde Kapitülasyonların Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 17(101), 501-510.

*An Evaluation on the Impact of Capitulations on the Ottoman Administrative Tradition**

Ziya Göksel Şengör

PhD Student / Ankara University, Institute of Social Sciences, Department of Political Science and Public Administration, Department of Management Sciences, Ankara – TÜRKİYE

Article History

Submitted: 23.08.2024

Accepted: 24.09.2024

Published Online: 30.09.2024

Keywords

Capitulation

Ottoman

Protection

Mahmi

Tradition

Research Article

* This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.78033>

Abstract

The Ottoman Empire, which extended from a small principality to a great state and maintained its political existence for a period of approximately 600 years starting from the 14th century until the first quarter of the 20th century, granted important privileges to Western states, especially in the 16th century, for various purposes such as increasing trade, establishing political intimacy, and so on. Although these privileges, called capitulations, primarily manifested themselves in the field of trade, they also found application in the administrative and judicial fields. Especially from the 19th century onwards, in parallel with the process of the Ottoman Empire's loss of its former power, it is seen that the examples of applications in administrative areas have been increasing not only in quantity but also in quality. While capitulations took on a different structure in the economic field with the Baltalimanı Treaty, they took on a different structure in the judicial/administrative field with the Protege System. The Protege System, which was valid only for the citizens of foreign states in the early years, started to be used for Ottoman citizens in time and after a certain period of time, it became effective enough to change the patterns of thought and action in the administrative tradition of the state. In this study, the effects of capitulations will be analyzed under two headings: trade and judicial/administrative effects. The fact that the practices in the judicial and administrative fields are partially fed by each other constitutes the basis of the idea of analyzing the practices in these two fields under a single heading. In this study, which is shaped with this idea in mind, an attempt will be made to create a general framework for the evaluations regarding the impact of capitulations on the aforementioned topics and the transformation of the practices that have been in question for many years.

GİRİŞ

Anadolu Selçuklu Devletinin, Köseadağ Savaşı ile yıkılması sonrasında Anadolu topraklarında kurulan Türkmen Beyliklerinden birisi olan Osmanoğulları Beyliği, sınır komşusu olduğu Doğu Roma İmparatorluğu'nun (Bizans İmparatorluğu) çeşitli iç huzursuzluklarla meşgul olmasının da etkisiyle ortaya çıkan nispeten güvenli ortamı da değerlendirerek zaman içinde tedrici olarak önemli bir güce ulaşmıştır. Osmanlı Beyliği, zaman içinde önce bir devlete sonra da büyük bir imparatorluğa dönüşerek dünya tarihinde sadece siyasi değil ekonomik anlamda da önemli bir yer teşkil eden bir realite haline gelmiştir. Hem bu gücünü sürdürmek hem de siyasi dostluklar kazanmak/devam ettirmek için uyguladığı yöntemlere bakıldığında karşımıza çıkan en önemli kavramlardan/kurumlardan birinin Kapitülasyonlar olduğunu görmekteyiz. Osmanlı öncesi dönemde bu coğrafyada hüküm süren Bizans ve Selçuklu gibi büyük devletlerde de örnekleri görülen Kapitülasyon kavramı, bu devletlerden Osmanlı'ya geçen topraklar gibi söz konusu topraklara ait bir gerçeklik olarak Osmanlı'ya geçen bir uygulama olarak kabul edilebilir.

Osmanlı'da kapitülasyonların tarihine bakıldığında temel amacın ticareti artırmak ve buna bağlı olarak İaşecilik, Fiskalizm ve Gelenekselcilik üçgeninde halkın refahını sağlamak olduğu söylenebilir (Kütükoğlu,1999). Kapitülasyonların, Hristiyan dünyası arasında müttefiklik temelinde şekillenen "Haçlı" zihniyetine karşı "surlarda bir gedik açmak" olarak yorumlanabilecek bir amacının olduğu da altı çizilmesi gereken bir husustur.

Osmanlı tarafından her ne kadar daha önceki dönemlerde (başta Ceneviz, Venedik, Floransa gibi devletler olmak üzere) çeşitli devletlere kapitülasyonlar verilmiş olsa da 1535 yılında Fransızlara verilen kapitülasyonlar kapsamı ve daha sonraki kapitülasyon süreçlerinde de (kısmen veya tamamen) model alınması nedeniyle öncekilerden farklı bir önem taşımaktadır. Ayrıca 1740 yılında Fransızlara verilen "En Çok Gözetilen Millet Statüsü" unvanı, başka devletlerle yapılacak kapitülasyon anlaşmalarında mevcut bulunan ve imzacı devlete kazanım sağlayan maddelerin Fransızlara da (başka bir işleme gerek kalmadan) uygulanmasını içerdiği için kapitülasyon kavramını farklı bir zemine taşımaktadır.

Osmanlı'nın ilk zamanlarında bir büyüklük göstergesi olarak diğer devletlere adeta 'bahşedilen' ve bahşeden padişahın görev süresi ile sınırlı bir kavram olan kapitülasyonlar, zamanla sürekli hale gelmiştir. Sürekli hale gelen bu kapitülasyonlar, Osmanlı'nın da askeri/siyasi olarak gücünü kaybetme sürecine paralel olarak gerek yönetsel/idari, gerekse iktisadi alanda Osmanlı'ya zarar vermeye başlamıştır ve ivedilikle vazgeçilmesinin elzem olduğunun düşünüldüğü bir uygulama haline gelmiştir. Kapitülasyonların kaldırılması için 1923 yılının Temmuz ayında gerçekleştirilen Lozan Konferansına kadar beklemek zorunda kalacak olan Osmanlı¹, bu gelişmeye kadar sadece ticari alanda değil; adli ve idari alanda da kapitülasyonların olumsuz etkilerini tecrübe etmiştir.

Kapitülasyonlar ve Osmanlı Yönetim Geleneği konusunda tüm detayları kapsama iddiasında olmayan bu çalışmada, kapitülasyon kavramının; ticari ve idari anlamda Osmanlı İmparatorluğunda daha önce olmayan uygulamaların ortaya çıkması ve/veya mevcut uygulamaların sonlandırılması şeklinde görülmesinin mevcut yönetim geleneği üzerinde değişimlere yol açtığı savunulmakta ve bu konuda değerlendirmelerde bulunulmaya çalışılmaktadır.

1. Kapitülasyon Kavramı

Fransızca kökenli olan, İngilizce'de de Fransızca'da olduğu gibi "Capitulation" şeklinde kullanılırken İtalyanca'da "Capitolazione" olarak karşılık bulmuş olan ve bir ülkede yaşayan yabancı uyruklulara tek taraflı olarak tanınan hak ve imtiyazlar anlamında kullanılan Kapitülasyon kavramı,

¹ Lozan Konferansından bir süre önce Saltanat kaldırılmış; ancak Cumhuriyet henüz ilan edilmemiş olduğu için 'Osmanlı' ifadesi kullanılmıştır.

Osmanlı'da ticari alanda olduğu kadar sosyolojik ve siyasi alanda da karşılık bulmaktadır. Farklı bir şekilde ifade etmek gerekirse Kapitülasyonlar, Osmanlı topraklarında yaşayan 'harbi' unsurların yani Müslüman olmayanların can ve mal güvenliğini temin ederek hayatlarının devamına ve bu hayatlarının bir parçası olan ticaretlerine de uygun bir ortam hazırlamaktadır. Osmanlı bu güvenliği temin ederek söz konusu devletten bir takım siyasi/sosyolojik avantajlar elde etmenin yanı sıra gümrük vergilerine dayalı bir gelir akışı sağlamayı da amaçlamıştır başka bir ifadeyle Hristiyan dünya içerisinde devlet veya devletlerle ilişki kurarak kapitülasyonları bir 'ekonomi diplomasisi' aygıtı olarak kullanmayı arzulamaktadır (İnalçık, 2009: 317).

Farklı kaynaklarda bu anlamına kısmen benzer olsa da çeşitli anlamları da kullanıldığı görülen kapitülasyon kavramı, bu çalışmada Osmanlı'da uygulamaya karşılık gelen ve yukarıda belirtilen anlamında kullanılmaktadır.

2. Kapitülasyonlar ile Değişen Osmanlı Ticaret Geleneği

16-17. Yüzyıl'da Avrupa'da hakim olan ekonomi paradigması ve buna bağlı olarak şekillenen ticaret politikasının 'Merkantilizm' olduğu görülmektedir. Bir ülkenin zenginliğinin sahip olduğu değerli maden (altın, gümüş vb) stokuna bağlı olduğunu ve dış ticaretin, bu stoku arttırmak için yapılması gerektiğini ifade eden merkantilizm politikasına göre ihracat teşvik edilmeli, ithalat ise kısıtlanmalı ve nihai hedef olarak dış ticaret fazlası sağlanmalıdır. Aynı dönemde Osmanlı Devleti'nin genel olarak ekonomi ve özelde dış ticaret siyaseti ise farklı bir yaklaşım sergilemektedir. Osmanlı Devletinde "Provizyonizm" ve "Fiskalizm" olarak isimlendirilen iki temel ekonomi politikası vardır. Bir diğer temel uygulama olan "Gelenekselçilik" ise bu iki politikanın istikrarını/devamlılığını sağlamak olarak ifade edilmektedir.

İşçilik olarak da adlandırılan Provizyonizm kavramı çok temel bir tanımlamayla, üretimin (üretilen malın kalitesinin düşmemesi ve fiyatının kontrol edilebilmesi için) sadece iç talebin karşılanması amacıyla yapılmasıdır. Üretimin amacı ihracat yaparak dış ticaret geliri elde etmek değildir. İhracat yapılması ise sadece iç talebin tamamen karşılanması şartıyla gerçekleştirilmesi uygun bulunmaktadır.

Fiskalizm ise en basit ifadesiyle devletin gelirlerini artırmak anlamına gelmektedir. Bu ilke, devlet gelirlerini artırdığı gibi hazine stoklarının azalmasına karşı alınan önlemleri de kapsayan bir maliye politikası uygulamasıdır.

Kapitülasyonlar, Osmanlı ekonomisinde Provizyonizm ve Fiskalizm uygulamaları ile paralel bir şekilde yürütülmüştür. Başka bir ifadeyle, bu iki ekonomi uygulamasının hem tamamlayıcısı hem de kolaylaştırıcı olarak işlev görmüştür. Daha önceleri hükümdarın ömrü ile sınırlı olan ve istenirse iptal edilebilmesi mümkün olan kapitülasyonların, 18. Yüzyılda sürekli hale getirilmesiyle Avrupa devletleri bu değişiklikten faydalanarak ticaret anlaşmalarının sayısını büyük ölçüde artırma çabalarına girişmişlerdir. Bu durum, Avrupa ile dış ticaret hacminin genişlemesine ve Osmanlı piyasasının Avrupa devletlerinin rekabet alanına dönüşmesine yol açmıştır. Fransa ile başlayan ticaret üstünlüğü, zamanla Rusya'ya ve ardından İngiltere'ye geçmiştir. Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti'nin başka bir ülkeye yeni bir imtiyaz tanınması durumunda, üçüncü ülkelerin de bu imtiyazdan otomatik olarak faydalanabilmesini sağlayan "En Çok Gözetilen Millet Statüsü" unvanını elde etme yarışına girmişlerdir. Sürekli hale gelen kapitülasyonlar Osmanlı ticaret hayatının yeni aktörü olurken, Avrupa Devletleri de bu sahnenin aralarında rekabet etmekte olan önemli oyuncularına haline gelmiştir. Avrupa devletlerinin bu rekabeti, Osmanlı Devleti'nin ticaret politikasını ve ekonomik yapısını derinden etkilemiş ve uzun vadede çeşitli ekonomik ve siyasi sonuçlara yol açmıştır.

Osmanlı Devleti'ni kaçınılmaz bir biçimde dışa bağımlı hale getirdiği, tarihsel ve ekonomik gerçeklerin ışığında inkâr edilemez bir olgu olan kapitülasyonların oynadığı nispeten olumlu rolü de göz ardı etmemek gerekir. Ticaret anlaşmalarının çoğalması, Avrupa ile entegre bir ekonomik yapının

oluşum sürecini hızlandırarak, Avrupa'nın dinamik ve sürekli evrilen dış ticaret teorisi tartışmalarını Osmanlı coğrafyasına taşımıştır. Bu süreç, Osmanlı aydınlarının entelektüel dünyasında önemli yankılar bulmuş ve çeşitli ekonomik düşünce akımlarının benimsenmesine de zemin hazırlamıştır.

Kapitülasyonların ve dış ticaretin genişlemesinin Osmanlı İmparatorluğu üzerinde yarattığı etkiler, derin ve karmaşık bir tarihi gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gerçeklik, yalnızca ekonomik yapıyı değil, aynı zamanda toplumun sosyal dokusunu ve politik manzarasını da kökten değiştirmiştir. Ekonomik sistemin tedricen dışa bağımlı hale gelmesi, imparatorluğun kaderini belirleyen bir dönemeç olmuş ve Osmanlı topraklarında, çeşitli siyasi çıkarlar doğrultusunda yabancı tüccarlara sağlanan imtiyazlar, yeni bir ticaret düzeni doğurmuştur. Bu düzenin en dikkat çekici unsuru, "Beratlı Tüccar" olarak bilinen ve imtiyazlarla donatılmış özel bir tüccar sınıfının ortaya çıkmasıdır. Bu imtiyazlı tüccarlar, uluslararası ticaret sahnesinde önemli roller üstlenirken, yerli tüccarların sayıca az ve güçsüz kalmasına neden olmuştur. Yabancı tüccarların baskın olduğu bu rekabet ortamında, Osmanlı pazarında yerli tüccarlar için mücadele etmek neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Bu tabloya giden süreçte imzalanan dış ticaret anlaşmaları, Osmanlı'nın ekonomik politikasında belirleyici rol oynamıştır; ancak 1838 Baltalimanı Ticaret Sözleşmesine ayrı bir başlık açmak gerekmektedir.

2.1 Ticari Kapitülasyonların Nitelik Değişimi: Baltalimanı Ticaret Sözleşmesi

Özellikle 1838 yılında İngiltere ile imzalanan Baltalimanı Ticaret Sözleşmesi, süreç içindeki değişimin kırılma noktalarından biri olarak öne çıkmaktadır. Bu anlaşma, "1838 Sistemi Ticaret Sözleşmeleri" olarak adlandırılan ve diğer devletlerle de imzalanan bir dizi sözleşmenin öncüsü olmuştur. Bu ticaret sözleşmeleri, Osmanlı Devleti'nin ticaret yapısını yeniden şekillendirirken, 1861 yılında yapılan güncellemelerle yeni bir boyut kazanmıştır. Bu güncellemeler, imparatorluğun ekonomik yapısını daha da dışa bağımlı hale getirirken, yerli tüccarların gücünü iyice zayıflatmıştır. 1838 Sistemi dış ticaret anlaşmaları kapsamında yapılan sözleşmelerde, anlaşmayı imzalayan ülkelerin, sözleşmeleri yedi yılda bir yenileyebilecekleri belirtilmiştir. Ancak, 1860 yılına kadar bu düzenlemeye uygun olarak herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. 1861'de imzalanan ticaret anlaşmalarının süresi ise 28 yıl olarak belirlenmiştir. Bu süre içinde, her yedi yılda bir tarafların, ihtiyaç duyulması halinde yeniden müzakere etme ve gerekli değişiklikleri yapma hakkı olduğu vurgulansa da, bu süre zarfında herhangi bir değişiklik gerçekleştirilmemiştir. Osmanlı pazarındaki bu acımasız rekabet ortamı, bir yandan ticaretin hacmini genişletirken, diğer yandan yerli tüccarların ekonomik arenada mücadele gücünü kaybetmesine yol açmıştır. Fransız, Rus ve İngiliz tüccarların Osmanlı pazarındaki hâkimiyeti, yerli ekonomik aktörlerin manevra alanını daraltmış ve Osmanlı ekonomisinin yabancı sermaye ve ticaretin etkisi altında şekillenmesine neden olmuştur. Bu süreç, Osmanlı Devleti'nin ekonomik bağımsızlığını ciddi şekilde zedelemiş ve imparatorluğun kendi kendine yeterliliğini tedrici olarak kaybetmesine yol açmıştır (Kurdakul, 1985: 667).

Kapitülasyonlar ve dış ticaretin genişlemesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik dokusunu derinden değiştirmiş, eski ekonomik yapılar yerini yeni bir düzene bırakmıştır. Devletin kontrolünde olan fiyatlandırma sistemleri değişmiş, özellikle başkent ve diğer büyük şehirlerin iaşesine odaklanan bir yaklaşımı ifade eden provizyonizm ve devletin mali durumunun başka bir ifadeyle hazinenin güçlü olmasının hedeflenmesini ifade eden fiskalizm gibi eski uygulamalar geride kalmıştır (İnalçık, 2000: 87).

19. yüzyıl, siyasi manevralar ve devrimlerin yoğun olarak yaşandığı bir döneme işaret eder; Amerikan ve Fransız Devrimleri'nin izleri hala derinliklerinde hissedilirken, Napolyon Savaşları'nın etkisi tüm Avrupa'yı kuşatmıştır. 1815 Viyana Kongresi'nde, birçok ulus, monarşi ve statükoyu koruma hedefiyle bir araya gelmiş ve Avusturya Şansölyesi Metternich liderliğinde "Metternich Sistemi" olarak adlandırılan bir denge sağlanmıştır. Bununla birlikte, 1830 ve 1848 Devrimleri, bu dengeyi sarsmış ve değişimi tetiklemiştir. Osmanlı İmparatorluğu, Viyana Kongresi'ne katılmamış olmasına rağmen,

Avrupa ile ticari ilişkilerin güçlenmesi ve gerçekleştirilen reformlar sayesinde bu sürece yakından tanıklık eden bir sürece girmiştir. Bu çalışmada detaylarına girilmeyecek olan 1838 Ticaret Anlaşmaları, 1839 Tanzimat Fermanı, 1854 Kırım Savaşı, 1856 Islahat Fermanı, 1856 Paris Konferansı ve 1861 Ticaret Anlaşmaları gibi önemli gelişmeler, Osmanlı'nın ekonomik ve siyasi manzarasında önemli değişikliklere neden olmuştur (Duman, 2020: 5).

Serbest ticaretin yükselişi, 19. yüzyılın belirgin eğilimlerinden biridir, ancak bu yükseliş, 1873 Ekonomik Bunalımı ile birlikte duraklamış ve birçok ulus korumacı politikalara yönelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, dış ticarete korumacı bir yaklaşım benimsemek istemesine rağmen, kapitülasyonlar nedeniyle bu politikayı uygulama olanağına sahip olamamıştır. Bu süreçte, Osmanlı'nın Avrupa ile etkileşiminin artmasının da etkisiyle imparatorluğun iç siyasetinde de önemli dönüşümler yaşanmıştır (Toprak, 1988: 230; Üçok, 1975: 25-60)

Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılda ekonomik açıdan da önemli bir dönüşüm yaşamıştır. Bu dönemde, iç ve dış ticaretteki dinamiklerde belirgin bir genişleme gözlenmiştir. Geleneksel ve katı ekonomik yapı, uluslararası pazarlara daha açık bir modele evrilmiştir. Bu evrimle birlikte, Osmanlı ekonomisi kapalı ve katı yapısından uzaklaşarak daha serbest bir piyasa ekonomisine yönelmiştir (Eryılmaz, 1991: 86). Tarım sektörü, ekonominin belirleyici sektörlerinden biri olarak öne çıkmış ve üretim büyük ölçüde tarımsal faaliyetlere dayanmıştır. Anadolu'daki köylüler, artan üretim miktarı ve Avrupa'ya yapılan ihracatın etkisiyle piyasa koşullarına kısmen uyum sağlayabilmişlerse de emeğin ve sermayenin etkin kullanımı konusunda bazı zorluklar yaşanmıştır. Tarımsal üretimde emeğin yetersizliği, toprak kullanımını kısıtlarken, sermayenin kıt olması da etkin bir üretim sürecinin sağlanmasını engellemiştir. Tarım ürünlerinin ticarete konu olması ise belirli bir düzeyde gerçekleşmiş ve toprak mülkiyeti ilişkileri üzerinde bazı değişikliklere yol açmıştır.

Bir diğer sektör olan sanayinin Osmanlı ekonomisindeki etkisi oldukça sınırlı kalmış, ticaret anlaşmaları ve imtiyazların ekonomik yapı üzerindeki belirleyici etkisini göstermiştir. İmtiyazların artması, gümrük duvarlarının kaldırılması gibi faktörler, sanayinin gelişimini sınırlamıştır. Bu dönüşüm süreci sonucunda, Osmanlı Devleti hammaddelerin ihracatını gerçekleştiren ve mamul malları ithal eden bir ekonomiye dönüşmüştür. Bu durum, ithal edilen ürünlerin rekabetçi fiyatları nedeniyle yerel üretimin olumsuz etkilenmesine sebep olmuştur (Pamuk, 2015: 216).

19. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı sermaye girişlerinde belirgin bir artış yaşandığı gözlemlenmektedir. Yabancı şirketler, Osmanlı pazarına daha kolay erişim sağlamak amacıyla elde ettikleri ayrıcalıklarla birlikte ulaşım altyapısına önemli yatırımlar yapmışlardır. Özellikle demiryolu inşaatlarında Alman, İngiliz ve Fransız sermayesi arasında bir rekabet ortaya çıkmıştır. Bu yatırımların temel amacı, hammaddelerin dış ticaretini kolaylaştırmak ve üretilen malların Osmanlı pazarına daha etkin bir şekilde ulaşmasını sağlamaktır. Ancak, Osmanlı Devleti yaşadığı dış ticaret açıklarını kapatmak için dış borçlanmaya başvurmuş, ancak alınan dış borçlar üretim sürecine yeterince yansıtılamamıştır. Bu durum, 1881'de Duyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulmasıyla Osmanlı'yı iflas durumuna doğru yönlendirmiştir. Avrupa ile ekonomik bütünleşme ve yabancı sermaye girişlerinin artması, Osmanlı Devleti'nde dış ticaret teorisi üzerine önemli tartışmalara yol açmıştır. Ayrıca, Avrupa'da yaşanan iktisadi düşüncelerin yanı sıra Fransız Devrimi'nin etkisiyle güçler ayrılığı ilkesine dayalı anayasa düşüncesi ortaya çıkmış ve bu düşünce, bazı Osmanlı aydınları tarafından benimsenerek 1876'da Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesine yol açmıştır (Pamuk, 2015: 4; Yıldırım, 2001: 325).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile ilişki ve entegrasyon süreci, artan ticaret anlaşmalarının sayısı ile belirginleşmiştir. Özellikle 1838'de ticaret anlaşmalarının artışının başladığı dönem ve Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği 1839'un önemli bir dönüm noktası olduğunu gözlemlemek mümkündür. Tanzimat sonrası izlenen politikalar ve imzalanan ticaret anlaşmaları; iç ve dış ticaretin

canlanmasını, tarımsal sektörde ticari bir dönüşümü, para ve kredi kurumlarının oluşumunu, ulaşım ve iletişim ağlarının gelişmesini sağlamıştır. Ticaretin gelişmesiyle birlikte Osmanlı Devleti, çeşitli ticari düzenlemeler yaparak kurumsal bir yapı oluşturmuştur. Ayrıca, dış ticaret politikasını ve gümrük uygulamalarını değiştirmiştir. Bu süreçte, dış ticarete aksayan uygulamaların büyük çoğunluğu ortadan kaldırılmıştır. Serbest ticaret yaklaşımı ve Avrupa ile etkileşimin artması, dönüşümün kaçınılmaz olduğunu göstermiştir. Eski sistem, Avrupa'daki değişiklikleri karşılayamamış, klasik Osmanlı vergilendirme sistemi ve ticaret yöntemleri de değişmiştir (Bozpınar:2021).

Vergi sistemi, şer'i ve örfi hukuka dayanmaktadır ve iç-dış gümrük vergileri şeklinde iki tür vergi alınmaktadır. Tanzimat dönemiyle birlikte ticaretin serbestleşmesi politikası gereği iç gümrük vergileri kaldırılmış, dış gümrük vergileri ise, Osmanlı Devleti'nin provizyonist ve fiskalist politikalarının bir sonucu olarak sınırlı da olsa devam etmiştir (Toprak, 2015: 199-201).

Baltalimanı Anlaşmasının Osmanlı Ekonomisine yaptığı olumsuz etkilerden birisi de Yed-i Vahit sistemini ve Tezkere (Tezkire) uygulamasını kaldırması olmuştur. Günümüzde kullanılan "Tekel/Devlet Tekeli" uygulamasına karşılık gelen Yed-i Vahit uygulamasının son bulması ile Osmanlı İmparatorluğu yaptığı ihracat sonucu elde ettiği gümrük vergisinden elde ettiği gelirden ciddi bir kayıp yaşamıştır. Tüccarların bazı malların ticaretini yapmak için ücret karşılığı aldıkları bir tür izin belgesi olan Tezkere (Tezkire) alma zorunluluğunun da son bulması, devletin önemli gelirlerinden birinin kesilmesi anlamına gelmektedir (Pamuk, 1994:81; Kurmuş,1977: 43).

3. Kapitülasyonlar ile Değişen Osmanlı İdari Geleneği

Osmanlı İmparatorluğu, kuruluş döneminden itibaren fetih politikasıyla genişleyerek çeşitli azınlık gruplarını bünyesinde barındırmıştır. Yeni fethedilen bölgelerde yaşayan gayrimüslimlerin yanı sıra, dini zulümden kaçarak Osmanlı topraklarına sığınan Yahudiler de bu topraklarda yer bulmuştur. Bu azınlık gruplarının hukuki statüleri genellikle İslam Hukuku ve Türklerin hoşgörü geleneği doğrultusunda şekillendirilmiştir. Müslümanlar için İslam Hukuku'na dayalı yasalar uygulanırken, azınlıklar genellikle kendi dini ve toplumsal yapılarına ait kurallara (özellikle Kişi, Aile, Miras, Borçlar ve Ticaret Hukuku alanlarında) tabi tutulmuştur. Kamu Hukuku'nda ise, Müslüman olmayanlar için İslam Hukuku'nun belirlediği kurallar geçerli olmuştur. Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nde farklı inançlara sahip insanlar için farklı hukuki normlar uygulanmıştır tespitini yapmak yerinde olacaktır. Bu durumun nedenleri düşünüldüğünde tarihsel, sosyolojik birçok neden söylenebilmesine karşın temel nedenin devletin teokratik yapısı olduğunun altını çizmek gerekir. Bununla beraber, gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarına bazı kısıtlamalar getirilirken, aynı zamanda bazı özel haklar da tanınmıştır. Kapitülasyonların sonucu olarak açıklanabilecek bu özel haklar, ayrıcalıklı hükümler ve kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Bozkurt, 1998: 247-250).

Bilindiği gibi Tanzimat Dönemi'nde, "Millet" sistemi kaldırılarak, yerine getirilen "Osmanlı Vatandaşı" kavramıyla herkesin aynı hukuki statüye sahip olması amaçlanmıştır. Ancak bu hukuki eşitlik, genel nitelikli kanunların oluşturulmasıyla mümkün olabilir ki bu da tek bir hukuk sisteminin benimsenmesini gerektirmektedir. Ancak Tanzimat reformcuları, teokratik bir devlet yapısıyla sınırlanmış olmaları nedeniyle bu konuda zorlanmışlardır. Bu zorluğa rağmen, Tanzimat Dönemi'nde Batı'dan alınan bazı kanunlarla tüm Osmanlı vatandaşlarının ortak bir hukuka tabi olacağına dair adımlar atılmıştır. Ancak bu adımları atan Tanzimatçıları iten ana nedenler, eşitlik arayışından ziyade azınlıklara tanınan ayrıcalıkların kaldırılması hedefidir. Bunların başında, büyük devletlerin Osmanlı topraklarında yaşayan vatandaşlarına tanıdığı adli ve mali ayrıcalıklar gelmekteydi. İkinci bir sorun ise, büyük devletlerin, kendi vatandaşlarına tanıdığı imtiyazların zaman içinde bazı gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarına da tanınmasıyla ortaya çıkan "Mahmi" meselesiydi.

3.1. Osmanlı İçin Yeni Bir Kavram: Mahmi

“Mahmi” kavramını, Osmanlı vatandaşı olan ancak gayrimüslim olduğu için gayrimüslim azınlıkların sahip olduğu hak ve ayrıcalıklara sahip olabilen tüccarlar olarak tanımlamak doğru olacaktır. Osmanlı, öncelikle Osmanlı ülkesindeki sefirlikler ve konsolosluklarda çalışan gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarına ve ailelerine bazı haklar tanımıştır. Zamanla, konsolosluklar tarafından verilen ve berat ismi verilen belgeler aracılığıyla, bu haklar yabancı elçilikler ve konsolosluklar tarafından iş yapan gayrimüslim Osmanlı tüccarları da dahil olmak üzere genişletilmiştir. Bu durumda, aslında Osmanlı vatandaşı olan birçok gayrimüslim tüccar, yabancıların sağladığı bu cazip haklardan yararlanmış ve kendi vatandaşlıklarının ötesinde yabancı bir devletin korumasına sahip olabilmiş ve bu korumaya dayalı çeşitli haklar ileri sürmüştür. Buna ek olarak bu kişilerin, bu koruma altında olmanın bir çıkarımı olarak vergi gibi Osmanlı Devleti'ne karşı bazı yükümlülüklerini bile yerine getirmediği ve bunu bir hak olarak gördüğü gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra, berat verme süreci ticarete dönüşmüş, yabancı elçilik ve konsolosluklar belgeleri yüksek fiyatlarla satmaya başlamıştır. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin çeşitli önlemler almasına neden olmuştur. Osmanlı yöneticileri, büyük devletlerin siyasi ve ekonomik baskıları altında kapitülasyonları kaldıramadıklarında, en azından mahmi sorununu çözmek için çaba harcamışlardır (Bozkurt, 1998: 250-260; Pamir, 2002: 79-119).

19.yüzyılın başında Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından birçok Rum, Yunan vatandaşlığına geçerken, bazı berat sahipleri de kendi ülkelerinin vatandaşlığına geçtiklerini iddia etmiştir. Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının sayısının artmasıyla, 1850'de Osmanlı hükümeti, yabancı elçiliklere, Osmanlı vatandaşlığından çıkanlarla ilgili bir müzekkere göndermiştir. Bu müzekkerede, Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlerin koruması altına giren ve vergi gibi yükümlülüklerini yerine getirmeyen kişileri ülkeyi terk etmeye çağırıldığı belirtilmiştir. Ayrıca, bu kişilerin akrabaları Osmanlı vatandaşı olarak kabul edilecek ve yabancı devletlerin korumasından yararlanamayacaklardır. Osmanlı Devleti, böylece vatandaşlıktan çıkan gayrimüslimlerin ülke içindeki akrabalık ilişkilerini kesmeyi başarmıştır (Konan:2009).

Bu süreçler, Osmanlı Devleti'nin kendi vatandaşlarını belirleme yetkisini ve vatandaşlık bağlamındaki yolsuzlukları önleme çabalarını göstermektedir. Bununla birlikte, yabancı devletlerin, Osmanlı topraklarında yaşayan bu kişileri kendi vatandaşları olarak kabul etmeleri ayrı bir problem oluşturmuş, Osmanlı Devleti'nin bu konudaki girişimleri ise başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Sonuç olarak, Osmanlı Devleti, yabancı devletlerin vatandaşlığına geçen ancak söz konusu ülkelere yerleşme niyeti olmayan ve Osmanlı topraklarında kalan ayrıcalıklı bir sınıfla karşı karşıya kalmıştır (Konan:2009).

Ancak hükümet, vatandaşlıktan çıkanların ülkeyi terk etmelerinde ısrarcı olduğunu yaptığı çeşitli düzenlemeler ile göstermeye çalışmıştır. 1892'de Şura-yı Devlet, Osmanlı vatandaşlığından çıkma izninin sadece bir daha Osmanlı topraklarına dönmek şartıyla verileceğine dair bir karar almıştır. Bu kararı 1906'da "Tabüyet-i Osmaniye Kanunnamesi'ne Müzeyyel Mevad Hakkında Çıkarılan Bir İrade-i Seniye" izlemiştir. Bu iradeye göre, hiç kimsenin Osmanlı topraklarında yabancı bir ülkenin vatandaşlığını kazanamayacağı belirtilmiştir. Bu kişiler Osmanlı topraklarında buldukları sürece Osmanlı vatandaşı olarak kabul edileceklerdir. Eğer yabancı ülkenin vatandaşlığında ısrar ederlerse ve o ülkenin konsolosları tarafından korunurlarsa, derhal sınır dışı edileceklerdir. 1896'da çıkarılan Tabiiyet Nizamnamesi, vatandaşlık konusundaki suistimalleri önlemek ve Devlet'in kendi ülkesinde egemenlik hakkını kullanabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Nizamname, din kistasını kaldırarak gayrimüslimleri de vatandaş olarak kabul etmiştir. Bu adımlar, Osmanlı Devleti'nin sarsılan otoritesini yeniden inşa etme çabalarının bir parçası olarak değerlendirilebilir. Ancak, Osmanlı Devleti kapitülasyonları kaldırma konusunda başarısız olduğu gibi bu uygulamayı suistimal edenlerle başa çıkma konusunda da yetersiz kalmıştır. Bu kişiler, aldıkları imtiyazlara sıkı sıkıya bağlı kalarak Osmanlı Devleti aleyhine kullanmışlardır (Acartürk & Kılıç: 2011).

Özetle, Osmanlı Devleti'nin vatandaşlıktan çıkarılması belirleme ve bu konudaki suistimallerle mücadele etme çabaları, büyük devletlerin etkisi ve vatandaşlıktan çıkmanın getirdiği sorunlarla karşı karşıya kalınmasıyla şekillenmiştir. Ancak, bu çabaların büyük çoğunluğu başarısızlıkla sonuçlanmış ve Osmanlı Devleti'nin otoritesini yeniden tesis etme çabalarını sınırlamıştır. Bu süreçte, Osmanlı Devleti'nin iç hukuk sistemini güçlendirmeye ve vatandaşlığa dair kuralları netleştirmeye yönelik adımlar atmış olmasına rağmen, yabancı devletlerin vatandaşlığına geçen kişilerle ilgili sorunlar çözülememiş ve Osmanlı Devleti'nin egemenlik yetkisi sınırlı kalmıştır (Pamir, 2002: 79-119).

SONUÇ

Osmanlılar, bulunduğu coğrafyanın da gerçeklerinden birisi olarak ilk yıllarından itibaren çeşitli ülkelere ticari imtiyazlar tanımıştır. Bu ticari imtiyazlar coğrafi keşiflerin etkisiyle değişen ticaret yollarının ortaya çıkardığı olumsuz etkileri telafi etmek gibi bir ekonomik amaç içermesinin yanı sıra bir dış politika stratejisi olarak da kabul edilmektedir. Hızla genişleyen devlet, etkili bir siyasi denge kurarak sorun yaşama ihtimali gördüğü devlet sayısını en aza indirmeyi hedeflemiş ve bu doğrultuda kapitülasyonları kullanarak potansiyel düşmanları müttefik yapmaya çalışmıştır. Özellikle fethedilen bölgelerde daha önce imtiyaz sahibi olan ülkelerin çıkarlarının zarar görmesinin oluşturacağı potansiyel sorunlar düşünülerek bu bölgelerde sosyal ve iktisadi koşullarda büyük bir değişikliğe gidilmemesi şeklinde bir politika izlenmiştir. Böylece Osmanlı topraklarında çıkarı olan devletler, Osmanlı ile iyi ilişkiler sürdürmeyi tercih etmişlerdir. Başlangıçta Osmanlı Devleti tarafından kendi isteği ile verilen ve gerek iktisadi gerekse siyasi alanlarda olumlu getirileri olacağı düşünülen kapitülasyonların, ilerleyen zamanda nasıl Osmanlı Devletinin aleyhine bir etki yaptığı (ticaret ve idari alan özelinde) yukarıda tartışılmış olup bir kez daha göz önüne sunulmuştur.

16. yüzyıla kadar yapılan imtiyaz sözleşmeleri, genellikle karşılıklı çıkarlara dayalı olarak düzenlenmiş olup, Osmanlı tebaasının da bazı avantajlar elde ettiği de görülmektedir. Bu imtiyaz antlaşmaları, Osmanlı'da tüccar sınıfının oluşmasında ve denizciliğin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ancak, bu ayrıcalıklar (özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren) Osmanlı ülkesinde yerli tüccarların yerini hızla yabancı ve azınlık tüccarları ile zanaatkârlarının almasına yol açmıştır.

Özellikle Osmanlı toplumundaki sosyolojik parçalı yapı bu durumun katalizörü olmuş ve Avrupa devletleri tarafından suistimal edilmeye açık bir oyun sahası olarak karşımıza çıkmıştır.

"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları:

Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.	
<i>The following statements are made in the framework of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":</i>	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this

	article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Double-Blind Peer Review:	External-independent
<i>This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.</i>	

KAYNAKÇA

- Acartürk, E. & Kılıç, R. (2011). Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların İktisadi ve Siyasi Perspektiften Analizi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(2), 1-21.
- Bozkurt, G. (1998). *Azınlık İmtiyazları - Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları
- Bozpinar, C. (2021). Osmanlı Kapitülasyonlarının Tesisi: Zihniyet Bağlamında Bir Bakış. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0(46), 350-358.
- Duman, M. (2020). Kapitülasyonların Kaldırılmasıyla Birlikte Gelişen Dış Ticaret Politikası: İttihat Terakki ve Lozan Barış Antlaşması Dönemlerinin Karşılaştırılması. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eryılmaz, B. (1991). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- İnalçık, H. (2009). *Devlet-i Aliyye - Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, (30. Baskı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- İnalçık, H.(2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Cilt: 1). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Konan, B.(2009). Osmanlı Devleti'nde Protege (Koruma) Sistemi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 58(1), 169-188.
- Kurdakul, N. (1985). *Ticaret Anlaşmaları-Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, (Cilt: 3). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kurmuş, O. (1977). *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*. İstanbul: Bilim Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (1999). Ahidnâmeler ve Ticaret Muâhedeleri. (Ed.: G. Eren). *Osmanlı*, (Cilt: III) İçinde (s. 329-41). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Pamir, A.(2002). Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devletine Etkileri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 51 (2), 79-119.
- Pamuk, Ş. (1994). *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2015). *Osmanlı-Türkiye İktisat Tarihi 1500-1914*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toprak, Z. (1997) *İktisat Tarihi*, Yayın Yönetmeni: Sina Akşın, Türkiye Tarihi (Osmanlı Devleti: 1600-1908), 3, (5. Baskı). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Üçok, C. (1975). *Hukuk Fakültesi Öğrencileri İçin Siyasal Tarih (1789-1960)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Yıldırım, İ. (2001). 19. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/2, 313-326